

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

(Doktora Tezi)

Modern Lübnan'da Mārūniler ve Çatışma

Hazırlayan
Yasin ATLIOĞLU

İstanbul 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

(Doktora Tezi)

Modern Lübnan'da Mārūniler ve Çatışma

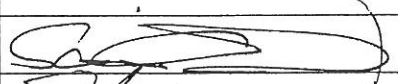

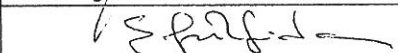
Hazırlayan
Yasin ATLIOĞLU

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Samir Salha

İstanbul 2011

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı 706308001 no'lu doktora öğrencisi Yasin ATLIOĞLU' nun hazırladığı "Modern Lübnan'da Maruniler ve Çatışma" konulu DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 15. maddesi uyarınca 24.06.2011 Cuma günü, saat ...14.00' da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin **KABULÜNE** ne **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Samir SALHA	Kabul	
Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT	Kabul	
Doç. Dr. Osman G. ÖZGÜDENLİ	Kabul	
Doç. Dr. Esra HATİPOĞLU	Kabul	
Yard. Doç. Dr. Şebnem GÜLFİDAN	Kabul	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	VI
ÖZET/ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	IX
TRANSKRİPSİYON NOTU.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU'DA KİMLİK VE ÇATIŞMA

I.1. Etnisite Kavramı ve Etnisite Kuramları.....	11
I.1.1. Etnisite Nedir?.....	11
I.1.2. Etnisite Kuramları.....	19
I.2. Orta Doğu'da Etnisite Kaynaklı Çatışma.....	26
I.2.1. Çatışma Kavramı.....	26
I.2.2. Müzmin Toplumsal Çatışma	29

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN LÜBNAN'IN DOĞUŞU VE SİYASET

II.1. Grand Liban'ın Kuruluşu.....	39
II.2. Lübnan'da Dini ve Mezhepsel Gruplar.....	42
II.2.1. Hıristiyanlar.....	43
II.2.1.1. Mārūniler.....	47

II.2.1.2. Grek Ortodokslar.....	51
II.2.1.3. Grek Katolikler.....	53
II.2.1.4. Ermeniler.....	54
II.2.1.5. Diğer Hıristiyanlar.....	57
II.2.2. Müslümanlar.....	58
II.2.2.1. Sünniler.....	59
II.2.2.2. Şiiler.....	62
II.2.2.3. Dürziler.....	66
II.2.2.4. Nusayriler (Aleviler).....	70
II.3. “Za‘im”lik Kurumu.....	72
II.4. Konfesyonel Sistem.....	81
II.5. Konfesyonel Sistemin Anayasal Kaynakları.....	86
II.5.1. 1926 Anayasası.....	87
II.5.2. 1943 Ulusal Pakt.....	91
II.5.3. 1989 Tâ‘if Antlaşması.....	95
II.6. Konfesyonalizmin Toplumsal Alandaki Uygulaması.....	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LÜBNAN’DA MĀRŪNĪLER

III.1. Mārūnilerin Kökenleri.....	107
III.1.1. Rahip Mārūn ve Mārūnilięin Doęuşu.....	107
III.1.2. Mārūnilerin Haçlılarla Teması.....	115
III.1.3. Mārūnilerin Roma Katolik Kilisesiyle İlişkileri.....	122
III.2. Mārūnī Kilisesi’nin Yeniden Örgütlenmesi ve Siyaset.....	135
III.2.1. Mārūnī Kilise Hiyerarşisi ve Latinleşme.....	135

III.2.2. Mārūnī Kilisesi'nin Sosyo-Ekonomik Bir Kurum Olarak Yükselişi.	140
III.2.3. Mārūnī Ruhban Sınıfının Toplumsal ve Siyasal Rolü.....	145
III.3. Mārūnī Milliyetçiliğinin Siyasi Boyutu.....	150
III.3.1. Avrupa Devletleri'nin Siyasi Müdahaleciliği.....	150
III.3.2. Osmanlı Devleti'nin Cebel Lübnan'da Otorite Kurma Arayışları ...	157
III.3.3. 1860 Mārūnī -Dürzī Çatışması.....	165
III.3.4. Lübnan'ın Özerkliği: Mutasarrıflık Yönetimi.....	178
III.4. Mārūnī Milliyetçiliğinin Fikri Boyutu.....	183
III.4.1. Lübnan'da Misyonerlik ve Eğitim Faaliyetleri.....	183
III.4.2. Mārūnīlere Etnik Köken Arayışları: Merdiatler.....	200
III.4.3. Fenikecilik Fikri ve Hıristiyan Lübnan Milliyetçiliği.....	209
III.4.4. Mārūnī Milliyetçiliği'nin Üç İdeologu: Nujaym, Şihā, 'Akl.....	221
III.4.5. Grand Liban'a Yönelik Tepkiler: Arap Milliyetçiliği ve Suriyecilik	237
III.4.6. Mārūnī Milliyetçiliği'nin Eleştirisi: 'Amil ve Canbulāt.....	244
III.5. Modern Lübnan'da Mārūnī Za'im Aileler ve Siyaset.....	256
III.5.1. Mārūnī Za'im Aileler.....	256
III.5.1.1. Franciyye Ailesi.....	258
III.5.1.2. Cemayel Ailesi.....	261
III.5.1.3. Şam'un Ailesi.....	263
III.5.2. Mārūnī Siyasi Örgütleri.....	266
III.5.2.1. Ketā'ib Partisi.....	267
III.5.2.2. Ulusal Liberal Parti.....	273
III.5.2.3. Ulusal Blok.....	275

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LÜBNAN İÇ SAVAŞI VE MĀRŪNĪLER

IV.1. Bağımsızlıktan İç Savaşa Lübnan: 1943-1975.....	280
---	-----

IV.1.1. İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra "Lübnan Mucizesi"	280
IV.1.2. Soğuk Savaş Kıskacında Lübnan.....	284
IV.1.3. 1958 Krizi ve ABD'nin Lübnan'a Askeri Müdahalesi.....	288
IV.1.4. 1958 Krizi'nden Sonra Lübnan.....	291
IV.1.5. Filistinlilerin Lübnan'daki Varlığı.....	293
IV.2. Lübnan'da Siyasi ve Askeri Cepheleşme.....	299
IV.2.1. Siyasi Gelişmeler: 1970-1975.....	299
IV.2.2. Siyasi Cepheleşmenin Örgütsel Yapısı.....	310
IV.2.3. Paramiliter Güçler ve Silahlanma.....	316
IV.3. Lübnan İç Savaşı'nı Tetikleyen Faktörler.....	322
IV.3.1. Dış Faktörler.....	322
IV.3.1.1. ABD'nin Orta Doğu Siyaseti.....	322
IV.3.1.2. SSCB'nin Orta Doğu Siyaseti.....	328
IV.3.1.3. Suriye'nin Lübnan Siyaseti.....	332
IV.3.1.4. İsrail'in Lübnan Siyaseti.....	335
IV.3.1.5. İran İslam Devrimi'nin Etkisi.....	337
IV.3.1.6. Irak ve Araplararası İlişkilerin Rolü.....	342
IV.3.2. Ülkesel Faktörler.....	346
IV.3.2.1. Yasal Devlet Otoritesinin Güçsüzlüğü.....	346
IV.3.2.2. Sosyo-Ekonomik Eşitsizlikler.....	350
IV.3.2.3. Demografik Değişim.....	356
IV.3.2.4. Mārūnilerin Varoluş Kaygıları.....	359
IV.4. 1975 Lübnan İç Savaşı'nda Mārūniler.....	362
IV.4.1. Lübnan İç Savaşı'nın Safhaları.....	362
IV.4.1.1. İç Savaşın İlk Safhası: Nisan- Haziran 1975.....	363
IV.4.1.2. İç Savaşın İkinci Safhası: Ağustos 1975- Aralık 1975.....	367
IV.4.1.3 İç Savaşın Üçüncü Safhası: 1976 Suriye İşgali.....	377
IV.4.1.4. İç Savaşın Dördüncü Safhası: İsrail'in İşgal Girişimi.....	396
IV.4.1.5. İç Savaşın Beşinci Safhası: 1982 İsrail İşgali.....	411

IV.4.1.6. İç Savaşın Altıncı Safhası: 17 Mayıs Antlaşması.....	421
IV.4.1.7. İç Savaşın Yedinci Safhası: Terörizm ve Yeni İttifaklar...	434
IV.4.1.8. İç Savaşın Sekizinci Safhası: General Michel Aun İsyanı.	445
IV.4.2 Lübnan İç Savaşı'nda Mârûnîlerin Rolü.....	453
IV.4.2.1. Mârûnî Radikalizmi ve Şiddet.....	453
IV.4.2.2. Mârûnî-İsrail İttifakı.....	461
IV.4.2.3. Mârûnîler Arası Rekabet ve Çatışma.....	470
IV.5. Lübnan İç Savaşı Sonrasında Mârûnîler.....	479
IV.5.1. Tâ'if Antlaşması'nın Lübnan Siyasetine Etkileri.....	479
IV.5.2. Mârûnî Liderliğinde Dönüşüm.....	484
IV.5.3. Sedir Devrimi Sonrası Mârûnîler.....	490
SONUÇ.....	501
EKLER.....	511
BİBLİYOGRAFYA.....	516

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın hazırlık (araştırma, kaynak toplama) ve yazım aşamaları Suriye'nin başkenti Şam'da ikamet ettiğim 2 yıllık sürede tamamlandı. Çalışmada kullanılan kaynaklar, Lübnan, Suriye ve Türkiye'deki kütüphanelerden sağlandı. Lübnan'daki Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin Jafet Kütüphanesi, Suriye'nin başkenti Şam'daki Esad Kütüphanesi, İstanbul'daki İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi ve Boğaziçi Üniversitesi'nin merkez kütüphanesi tez çalışmamın kaynak toplama sürecinde oldukça faydalı oldu ve yazım sürecini kolaylaştırdı. Tabii ki çalışmam bir kişilik bir çabanın ürünü olmayıp birçok kişi ve faktörün bir araya gelmesiyle ortaya çıktığını belirtmek gerekiyor. Bunun yanında çalışmamın olası tüm kusurları ve eksiklikleri bana aittir. Her şeyden önce tezimin hazırlanması sırasında danışmanlığı yapan ve Lübnan konusundaki deneyimleri ve bilgisiyle çalışmamın seyrini ışık tutan Kocaeli Üniversitesi'nden Prof. Dr. Samir Salha ve Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü'nden Doç. Dr. Osman Gazi Özgüdenli ve Yrd. Doç. Dr. Şebnem Gülfidan'a teşekkürü bir borç bilirim. Suriye'de ikamet ederken ve Lübnan'a yaptığım seyahatlerde bana eşlik eden Atilla Yenigün ve Yenal Göksun'a, Arapça'dan yaptığım çevrilerde yardımını esirgemeyen Şirin Hamdan'a bana verdikleri destek için teşekkür ederim. Ayrıca 2009 yılında yaptığımız kısa bir sohbette tavsiyeleriyle tezimin adının ve içeriğinin belirlenmesini kolaylaştıran Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a saygılarımı sunuyorum. Son olarak hayatım boyunca her türlü desteği karşılıksız veren ve her zaman yanımda olan sevgili annem ve babama minnettarlığımı belirtip çalışmamı onlara ithaf ediyorum.

ÖZET

Mezhepçi toplumsal yaşamı ve eşsiz tarihsel deneyimleriyle dikkate şayan bir ülke olan Lübnan, kimlik ve çatışma arasındaki karşılıklı ilişkiyi tüm boyutlarıyla ele almak için araştırmacılara elverişli bir zemin sağlamaktadır. Lübnan, modern tarihi boyunca müzmin ve sürekli çatışmalara maruz kaldı. Özellikle bağımsızlığını elde ettiği 1943'ten beri konfesyonel ilkelere dayalı olan Lübnan'ın siyasal sistemi, 1958 Krizi ve 1975 İç Savaşı gibi bir dizi çatışmayla yüzleşmek zorunda kaldı. Aşırı derecede şiddet ve anarşi içeren bu çatışmalarda en önemli rolü oynayan mezhepsel grup hiç şüphesiz Mārūnilerdi.

Lübnan'da en önemli Hıristiyan mezhep olan Mārūniler, *Cebel Lübnan* (Lübnan Dağı)'ın yüzyıllardır kendilerinin anavatanı olduğuna inanmaktadır. Bu inanç, Mārūnî sivil ve dini seçkinler arasında ortak bir geçmiş ve soy arayışıyla birlikte 19. yy'dan itibaren bir Mārūnî milliyetçiliği veya Lübnan Hıristiyan milliyetçiliği fikrinin ortaya çıkmasına yol açtı. Mārūnîlere göre onlar ayırt edici etnik özelliklere, münferit bir dine ve uzun bir tarihe sahip bir toplumdur. Fransa, *Grand Liban* (Büyük Lübnan)'ı kurduğunda Mārūnîlerin hayalleri gerçekleşti ve onlar yeni Lübnan'ın siyasi ve ekonomik sisteminde ayrıcalıklı bir mezhep haline geldi. Bu ayrıcalıklı statüden dolayı Mārūnîler modern Lübnan'daki tüm siyasi ve toplumsal mücadelelere ve çatışmalara müdahil oldu. Bu çalışma modern Lübnan'daki çatışmalarda Mārūnîlerin rolüne odaklanmakta ve kimlik ve çatışma arasındaki karşılıklı ilişki tüm boyutlarıyla ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lübnan, Mārūniler, Lübnan İç Savaşı, Kimlik, Çatışma

ABSTRACT

Lebanon is such a remarkable country having sectarian social life and unique historical experiences that it provides for a favorable basis for researchers to discuss correlation between identity and conflict in detail. Lebanon has been engulfed in protracted and continuous conflicts throughout its contemporary history. Especially since it gained independence in 1943, Lebanese political system based on confessional principle had to face a couple of conflicts such as 1958 Crisis and 1975 Civil War. In these crisis involved extremely violence and anarchy the major religious sect playing the most considerable was doubtlessly the Maronites.

The Maronites, a major Christian sect in Lebanon, believe that *Jabal Lubnān* (Mount Lebanon) has been their motherland for many centuries. This belief has led to seekings of common past and common ancestor among Maronite secular and religious elit, in addition to emerge idea of Maronites nationalism or Lebanese Christian nationalism since beginning of 19. Century. According to the Maronites, they are a society having distinctive ethnical characteristics, an unique religion and deep-rooted history. When France established *Grand Liban* (Great Lebanon), the Maronites' dreams were fulfilled and they became privileged sect in politics and economic system of new Lebanon. Because of this privileged status, the Maronites got involved in all political and social struggles and conflicts of contemporary Lebanon. This thesis focus on role of the Maronites in conflicts of contemporary Lebanon and discuss correlation between identity and conflict in detail.

Key Words: Lebanon, Maronites, Lebanon Civil War, Identity, Conflict

KISALTMALAR

ABCFM	Amerikan Yabancı Misyonlar Kurulu (American Board of Commissioners for Foreign Missions)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACG	Arap Caydırıcı Gücü
AKC	Arap Kurtuluş Cephesi (Jabhat et-Tahrîr el-‘Arabiye)
ASB	Arap Sosyalist Birliği (el-İttihad el-‘Arabî el-İştiraki)
AUB	Beyrut Amerikan Üniversitesi (American University of Beirut)
AUH	Arap Ulusal Hareketi (Harakat el-Kavmi el-‘Arabi)
Ba‘as	Arap Sosyalist Diriliş Partisi (Hizb el-Ba‘as el-‘Arabi el-İştiraki)
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BNH	Bağımsız Nasırcı Hareket (Harakat en-Nāsiriyyin el-Mustakallin)
CIA	Merkezi Haberalma Teşkilatı (Central Intelligence Service)
Çev.	Çeviren
ÇHGB	Çalışan Halkın Güç Birliği
ÇHGB-IH	Çalışan Halkın Güç Birliği- Islah Hareketi
Der.	Derleyen
FDH	Filistin Direniş Hareketi (Harakat el-Mukavama el-Filastîniyye)
FDHKC	Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi
FHKC	Filistin Halk Kurtuluş Cephesi
FHKC-GK	Filistin Halk Kurtuluş Cephesi-Genel Komutanlığı
FKC	Filistin Kurtuluş Cephesi (Jabhat et-Tahrîr el-Filastîni)
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü (Munazzammat et-Tahrîr el-Filastîniyye)
FUKH	Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi (Harakat et-Tahrîr el-Vatanî el-Filastîni- el-Feth)
GLO	Güney Lübnan Ordusu (Ceyş Lubnân el-Janûbi)
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi

İSP	İlerici Sosyalist Partisi (Hizb et-Takadummi el-İştiraki)
KEÖ	Komünist Eylem Örgütü (Munazzamat el-‘Amal eş-Şuyu’i)
LHP	Lübnan Halk Partisi (Hizb eş-Şa‘b el-Lubnāni)
LKP	Lübnan Komünist Partisi (Hizb eş-Şuyu’i el-Lubnāni)
LÖİC	Lübnan’da Özgürlük ve İnsan Cephesi (Jabhat el-Hurriya ve el-Insan fi Lubnān)
RDF	Rapid Deployment Force
SALT	Stratejik Silahları Sınırlandırma Görüşmeleri (Strategic Arms Limitations Talks)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSMP	Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi (Hizb el-Suri el-Kavmi el-İctima‘i)
UDK	Ulusal Diyalog Komitesi (Hay’at el-Hivār el-Vatanī)
UİPGC	Ulusal ve İlerici Partiler ve Güçler Cephesi (Jabhat el-Ahzab ve el-Kuva el- Vatanīyye ve et-Takadummiye)
ULP	Ulusal Liberal Parti (Hizb el-Vatanīyyīn el-Ahrār)
UNIFIL	Lübnan’daki BM Geçici Gücü (United Nations Interim Force in Lebanon)
UNOGIL	Lübnan’daki BM Gözlem Grubu (United Nations Observation Group in Lebanon)
USEK	Kaslık Kutsal Ruh Üniversitesi (Universite Saint Esprit de Kaslık)

TRANSKRİPSİYON NOTU

Arapça sözcüklerin diğer dillere transkripsiyonunda ortak bir fikir birliği ve kaideler olmadığı için yazarlar tarafından bu konuda birçok farklı yöntem benimsenebilmektedir. Özellikle Lübnan’la ilgili yapılan çalışmalarda kişi ve yer isimlerinin Arapça yazılışlarının transkripsiyonu birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Örneğin Arapça’da كميل شمعون, İngilizce’de “Camille Chamoun” olarak yazılırken Türkçe’ye “Kamil Şam‘ün” olarak çevirilebilmektedir. Yine Arapça’da ميشال شيحا, İngilizce’de Michel Shiha veya Chiha olarak yazılırken Türkçe’de Michel veya Mîşel Şihā olarak yazılabilmektedir. Çalışmamızda bu tür zorlukları ortadan kaldırma çabası dâhilinde büyük ölçüde İslam Ansiklopedisi’nin benimsediği transkripsiyon sistemine bağlı kalınacaktır. Kişi ve yer isimlerinin Türkçe telaffuzu esas alınmakla birlikte bazen sözcüğün yerel dildeki telaffuzu dikkate alınarak transkripsiyonu yapıldı. Türkçe alfabede karşılığı olmayan hamze (ء) kesme işareti (‘) ve ‘ayn (ع) ters kesme işaretiyle (‘) ile gösterildi. Ayrıca sözcüğün içinde bir harfle birleşen ve onun uzun okunmasını sağlayan ‘elif (ا), vāv(و), or yā’(ي) harfleri (ā), (ū) ve (ī) ile gösterildi. Bunlara ek olarak bazı özel manalar içeren sözcüklerin hem Latin harflerine çevrilmiş halinin hem de Arap harfleriyle yazılan halinin çalışmamızda birlikte kullanılması tercih edildi.

GİRİŞ

Orta Doğu'da kimlik ile çatışma arasındaki ilişkiyi incelemeye en elverişli ülkelerin başında çok mezhepli toplumsal yaşamı ve eşsiz tarihi deneyimleriyle Lübnan gelmektedir. Lübnan, özelde Levant bölgesinin genelde Orta Doğu'nun sahip olduğu siyasal ve toplumsal meselelerin aynası gibidir. Bu yüzden Lübnan'ın kırılğan ve çatışmaya yatkın ülkesel özellikleri bir tesadüf olmayıp büyük ölçüde ülkenin jeopolitik, ekonomik ve etnik gerçeklerindeki çıkmazlardan kaynaklanmaktadır. Lübnan'ın Doğu Akdeniz ile Arap çölleri arasındaki coğrafi konumu, tarih boyunca siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel etkileşimlere son derece uygun bir zemin hazırladı. Bu jeopolitik konum, Lübnan'a getirdiği bazı avantajların yanında, istilaları, dış müdahaleleri, sıkıntıları ve düşmanlıkları da ortaya çıkardı. Arap çöllерinin hemen yanı başında yükselen dağların üzerinde yayılan Lübnan toprakları, ekonomik olarak doğal kaynakları ve insan gücü sınırlı bir bölgedir. Düzlüklerdeki siyasi ve dini baskılardan ve savaşlardan kaçan marjinal toplumsal grupların yerleştiği Lübnan Dağları'daki siyasal ve ekonomik faaliyetler uzun yıllar boyunca feodal ilişkiler üzerine inşa edildi. Lübnan'nın belki de en dikkat çeken ülkesel özelliği, etnisitenin ülkedeki her türlü ilişkinin içine doğrudan nüfuz etmesidir. Etnisitenin Lübnan'daki bu rolü, bazen çok kültürlülük ve birlikte yaşama kültürü bağlamında olumlu bir durum olarak ele alınsa da genelde ülkedeki derinlemesine bölünmüş kimliksel aidiyetler çatışmaya yatkın bir toplumun gelişmesine yol açan en önemli faktördür. Bu bağlamda Lübnan'daki etnik ve dini farklılıklar, kolay bir şekilde katı siyasi kimliklere dönüşebilmekte ve ülkenin birçok gerçek sorununun –ekonomik fırsat eşitsizlikler, yoksulluk, medeni kanunun olmaması gibi- görmezden gelinmesini sağlayabilmektedir.

Çalışmamızda Lübnan'daki kimlik ve çatışma arasındaki karşılıklı ilişki, Mārūnī toplumu merkeze konularak ele alınmaktadır. Bundan dolayı her şeyden önce “Mārūnīlik nedir?”, “Mārūnīler kendilerini nasıl tanımlamaktadır?”, “Mārūnī toplumu kendi tarihsel deneyimleri içerisinde bir dini kimlik mi yoksa bir etnik kimlik olarak mı ortaya çıkmıştır?”, “Mārūnīler başlangıçtan beri Katolik midir veya nasıl Katolikleşmiştir? gibi sorulara cevaplar aramadan Mārūnīlerin siyasetten günlük

yaşama kadar kimliksel karakterini ve olaylar karşısındaki tepkilerini anlamak mümkün değildir. Mārūnī kimliğinin etnik bir kimlik olarak mı yoksa dinsel bir kimlik olarak mı ele alınması gerektiği sorusu, bu konuda çalışma yapan araştırmacıların olduğu kadar Mārūnī toplumunun siyasi, dini ve entelektüel seçkinleri tarafından da sürekli tartışılan bir meseledir. Mārūnīlik ve Mārūnīliğin üzerine inşa edildiği toplumsal, kültürel, tarihsel değerler ve gelenekler, çoğu zaman Mārūnī toplumunun etnik ve dini bağlarının ve bu bağların sınırlarının net bir şekilde çizilmesini engellemektedir. Bununla birlikte Mārūnī toplumunun genel olarak tarihsel bir öz bilince sahip olduğu ve ortak bir kader duygusunu taşıdığı kanısı da yaygın bir fikirdir. Ayrıca Mārūnīler Lübnan'daki diğer mezhepsel grupların aksine bu ülkenin kendilerinin anavatanı olduğu iddiasına sahiptir. İliya Harik'e göre Mārūnīler belirgin (ayırt edici) etnik özelliklere, münferit bir dine ve uzun bir tarihe sahiptir.¹ Kemal Salibi, Mārūnīlerin açıkça bir dini toplum olmaktan çok özel bir kiliseyle birlikte kabile veya kabilesel bir konfederasyon gibi hareket eden bir topluluk olduğunu söylemektedir. Salibi'ye göre Mārūnīleri bir arada tutanın onların dindarlığı –özellikle dinsel inanç ve uygulamaları- olmaktan çok onların grup dayanışması duygusudur.² Kemal Karpat ise Mārūnīlerin kökenlerini Fenikelilere veya Hıristiyan Fransız Haçlıları'nın soyuna dayandırmalarını gerçekçi bulmasa ve bu iddaları onların Lübnan'daki egemenliklerini ve kendilerini Batı ile özdeşleştirmelerini meşrulaştırma çabası olarak görse bile Mārūnī toplumunu, “*Orta Doğu'daki Hıristiyanlar arasında ulusallık iddiasında bulunabilecek bir toplumsal ve tarihsel alt yapıya sahip tek Hıristiyan grup*” olarak tanımlamaktadır.³

Mārūnī toplumunu bir arada tutan tek şey muhakkak ki sadece onların dinsel inançları ve uygulamaları değildir. Fakat Mārūnī kimliğinin Lübnan'daki diğer kimlikler karşısında etnik sınırlarını belirleyen en önemli unsur, ekolojik, linguistik, ekonomik farklılıklardan çok inanç üzerine inşa edilen değer yargıları ve gayelerdir. Mārūnīlerin tarihini Mārūnī Kilisesi'nin tarihinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Mārūnī Kilisesi ve ruhban sınıfı, Mārūnīlerin siyasal ve toplumsal alandaki

¹ İliya Harik, *Politics and Change in a Traditional Society: Lebanon 1711-1845*, Princeton University Press, 1968, s.128.

² Kamal Salibi, *A House of Many Mansions*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 41.

³ Kemal Karpat, *Orta Doğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev: Recep Bozkurt, İmge Yayınları, 2001, s. 68-69.

bakış açısını, algılama biçimlerini, reflekslerini ve davranış tarzlarını tarih boyunca etkiledi. Mārūnīler, Lübnan içindeki öteki etnik ve dini grupları tanımlarken genelde Hıristiyanlığı, özel de Mārūnī kimliğini merkeze oturtmaktadır. Mārūnīler güçlü bir dini homojenlik duygusunun beslediği içe dönük bir kimlik bilincine sahiptir. Lübnan'ı bir Hıristiyan devleti olarak görme eğilimi, -bunu ülkedeki hassas siyasal ve toplumsal dengelerden dolayı sürekli ifade edemeseler de- Mārūnīlerin bilinçaltında önemli bir yer işgal etmektedir. Mārūnīlere göre Lübnan'ı diğer Arap devletlerinden kültürel ve toplumsal olarak üstün kılan modern Batılı görünümü ve yaşam tarzı Hıristiyanlığın doğrudan bir sonucudur. Bu iddialar, 16. yy.'dan itibaren Mārūnī Piskopos Gabriel İbn'ul Kila'î ve Mārūnī Patrik ve Tarihçi İstefān ed-Duveyhī gibi din adamları tarafından altyapısı hazırlanan ve 20. yy.'ın ilk yarısında Bulus Nujaym ve Michel Şihā gibi fikir adamları tarafından ideolojik bir kalıp içerisine sokulan Mārūnī milliyetçiliğinin merkezini teşkil etmektedir.

Mati Moosa, Mārūnīlerin günümüzde hala ciddi bir kimlik meselesinden dolayı sıkıntı çektiklerini ve atalarının Merdait mi, Arap mı, Süryani-Arami silsilesinden mi geldiği konusunda kesin bir karara ulaşamadıklarına dikkat çekmektedir.⁴ Fu'ad Khūrī ise Mārūnīlerin 13. yy.'dan beri tek bir dini kimlik ve ulusal kişilik geliştirebilmelerini sağlayan birbirleriyle bağlantılı üç faktörden bahsederken bunlardan ilkinin Mārūnīlerin kendilerini Hıristiyanlığın doğduğu Yakın Doğu'daki Hıristiyan direnişinin ve sadakatinin sembolü olarak görmeleri olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı İslam dünyası içinde yaşayan geniş Hıristiyan topluluklardan sadece Mārūnīler direniş ideolojisini benimsemiştir. Khūrī'ye göre, Mārūnīlerin 5. yy.'da yaşayan kilisenin kurucusu Aziz Mārūn'dan 1943'te bağımsız Lübnan'ın kurulmasına kadar geçen süreçte şekillenen bakış açısı, direniş ideolojisini yansıtmaktadır.⁵ Ünlü Mārūnī şair ve ideolog Sa'id Akl, tarih boyunca zulme uğramış insanlar olarak algıladığı Mārūnīlerin, bu acılarının bir sonucu olarak dini ve siyasi liderlerine derin bir şekilde bağlandıklarını belirtmektedir.⁶ Mārūnī Rahip Joseph Mahfouz tarafından kaleme alınan Mārūnī

⁴ Mati Moosa, *The Maronites in History*, New York, Syracuse University Press, 1986, s. 1.

⁵ Fuad Khūrī, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, Londra, Saqi Books, 1990, s. 153-154.

⁶ Hilal Khashan, "The Political Values of Lebanese Maronite College Students", *The Journal of Conflict Resolution*, C: 34, No: 4, Kasım 1990, s. 726.

Kilisesi'nin Kısa Tarihi adlı kitabın önsözündeki ilk cümleler, Mārūnī Kilisesi'nin Mārūnī kimliği ve direniş kültürü hakkında benzer bir bakış açısını benimsediğini ortaya koymaktadır. Mahfouz kitabına şu sözlerle başlamaktadır:

“Her milletin bir tarihi vardır ve her ırk nesilden nesile aktarılan özel hikâyelere sahiptir. Mārūniler, yaşamları ve yüzyıllar boyunca katlandıkları eziyet ve acularla varoluşlarının taslağını verirler. Onların tarihi şehitlerin kanının içinde yazıldı...”⁷

Mārūniler, kendi kimliklerini tanımlarken Lübnan'da bir egemenlik kurma arzularını ve bu arzularını meşrulaştıracak birçok delile yer vermektedir. Mārūnilerin etnik kökenlerini Fenikeliler veya Mardaitler kadar götüren iddialar, etnik kimlik inşa sürecinin bir parçasını teşkil etmektedir. Etnik kimlik inşa sürecinin diğeri bir parçası da üzerinde yaşanan coğrafi bir bölgenin vatan olarak tanımlanması meselesidir. Mārūnilere göre *Cebel Lübnan* (Lübnan Dağı), 8. yy.'dan beri bu bölgede yaşayan Mārūnilerin anavatanıdır ve bu anavatanın siyasal, toplumsal ve kültürel yapısını belirleyen temel unsur Hıristiyanlıktır. Bu tanımlamadaki Hıristiyanlık vurgusu oldukça önemlidir. İnanç Mārūnilerin ortak kader ve bağlılık duygularının bir ifadesi olduğu gibi vatan olarak tanımlanan topraklar, yani *Cebel Lübnan*, Hıristiyanlar için bölgede hegemonya kuran etnik-dini grubun veya siyasi otoritelerin baskılarından kaçılacak bir sığınma, korunma ve yaşam alanıdır. Mārūniler, Mārūn'un Halkı (*Şa'b Mārūn*) olarak gördükleri kendi toplumlarını Mārūn'un Evi (*Beyt Mārūn*) olarak gördükleri Lübnan'la birleştirmek suretiyle tarihsel perspektifte ortaya çıkan Mārūnī kimliğiyle Lübnan kimliğini de tek bir potada eritmeye çalışmışlardır.⁸ Tüm bu özelliklerinden dolayı Mārūnilerin çoğu Lübnan'ı Müslüman-Arap Orta Doğu'sunun bir parçası olmaktan çok Hıristiyan-Batılı Akdeniz medeniyetine yakın görmektedir. Diğeri yandan Mārūnilerin en büyük korkuları, Müslümanların arasında varlığını sürdürmemek ve yok olmaktır.

Mārūnilerin siyasal ve ideolojik fikirlerini ve toplumsal yaşamlarını, neredeyse Haçlı Seferleri'nden beri, en fazla etkileyen ve şekillendiren iki önemli dış faktör vardır. Bunlar, Roma Katolik Kilisesi ve Fransa'dır. Bu iki dış faktör, Mārūnī toplumunun

⁷ Joseph Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, Çev: Susan Foukx (Arapçadan İngilizceye), Jounieh, Beyrut, Saint Paul Press, 2009, s. 9.

⁸ Khūrī, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, s. 154.

gelişimini derinlemesine etkiledi. Suriyeli gazeteci Sami Moubayed de 2006 yılında yazdığı bir makalede Lübnan'ı Şii, Sünni ve Hıristiyan olarak üçe ayırırken Hıristiyan Lübnan'ı şöyle tanımlamaktadır:

*“Hıristiyan Lübnan büyük ölçüde Fransa'nın etkisindedir. Bu Lübnan'ın sakinlerinden bazıları Fransızca'yı Arapça'dan daha rahat konuşmakta ve Franko-Lübnan kültürü muhafaza etmek için İngilizce öğrenmeyi reddetmektedir. Bu Lübnan'da her sabah kalkıp Fransızca gazeteler okurken kahve içmek bir toplumsal ölçüttür.”*⁹

Lübnan'da yaptığım saha çalışması sırasında Moubayed'in belirlemelerine benzer veriler elde edildi. Günlük yaşamda Lübnanlıların –özellikle Hıristiyan kesimin-Batılı gibi görünme kaygılarının Arap kültürü ve diliyle Batılı kültürü ve dillerinin birbirinin içine girdiği Lübnan'a özgü günlük davranış şekilleri ortaya çıkardığı açıkça görülmektedir. Bu karışık günlük davranış şekilleri en fazla kendini dilde göstermektedir. Lübnanlıların günlük ilişkilerde veya aile içinde bile Fransızca ile başlayan, daha sonra Arapça ve İngilizce ile devam eden diyaloglara girmeleri, hatta bunu farkına varmadan yapmaları, ülkenin dış tesire açık yakın geçmişinin günümüze yansıyan izlerini ortaya koymaktadır. Mārūnīlerin yoğun olarak yaşadığı *Cebel Lübnan*'nın Kisravān bölgesinin merkezi olan Jūniye'de karşılaştığım hemen herkesin Fransızca ve özellikle gençlerin İngilizce bilmeleri, ülkedeki misyoner okulları yoluyla şekillenen Lübnan'a özgü eğitim ve kültür yaşamını tanımakta önemli ipuçları verdi. Mārūnī din adamlarının genellikle Fransızca ve İtalyanca bilmeleri ise Mārūnīlerin Fransa ve Roma Katolik Kilisesi'yle tarihsel temas ve etkileşiminin günümüze yansımaları olarak varlığını korumaktadır. Albert Hourani de modernizimin Lübnan'a girişinden beri Fransız ve Anglo-Sakson kültür ve eğitim faaliyetleri arasındaki rekabetin birbirini anlamada yetersiz iki ayrı tip Lübnanlı'nın yetişmesine yol açtığını vurgulamaktadır. Hourani göre çoğu Lübnanlı'nın Fransız ve Anglo-Sakson kültürünü aynı anda anlama girişimleri genelde her ikisini de tam olarak anlayamamalarıyla sonuçlandı.¹⁰

⁹ Sami Moubayed, “Nasrallah and the Three Lebanons”, *Asia Times*, 2 Ağustos 2006, http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/HH03Ak01.html, (18 Eylül 2010).

¹⁰ Albert H. Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, Oxford University Press, 1968, s. 84.

Gerek Mārūnīlerin gerekse bir bütün olarak Lübnanlıların seçkinlerini yetiştirecek bir ulusal eğitim sistemi inşa etmekteki başarısızlıkları, onlar için büyük bir talihsizlik ve bir ulus-devlet bilinci geliştirilememesinin en önemli nedenlerinden biridir. Sadece Lübnan'daki misyoner okullarında yetişen Mārūnī sivil seçkinler değil, belki de ulusallaşma sürecinde -Balkanlardaki kiliseler gibi- önemli bir rol oynaması beklenen Mārūnī Kilisesi de kendi seçkinlerinin yetişmesini 1584'te Roma'da Mārūnī Koleji (*Collegium Maronitarum*)'nin kurulmasından beri Roma Katolik Kilisesi'nin ellerine bıraktı. Avrupa sömürgeciliğinin Lübnan'daki eğitim ve kültür siyaseti, seçkinler düzeyindeki bu çarpık gelişimi bir kimlik bunalıma dönüştürdü ve dışa bağımlı seçkinler ortaya çıkardı. Mārūnī sivil ve dini seçkinler, kendi ulusal (veya dini) kökenlerini, kimliklerini, deneyimlerini, anavatanlarını, dil ve kültürlerini tanımlarken yabancı tesirlerin yönlendirmelerine oldukça açıktır. Buna karşılık aynı seçkinler yerel siyasette savunmacı ve ötekileştirici bir milliyetçilik yaklaşımı ortaya koymaktadır. Lübnan'ın gerçek sahibi olma ve tarihsel olarak farklı ve ayrıcalıklı bir konumda bulunma gibi iddiaları içinde barındıran bu milliyetçilik yaklaşımından dolayı Mārūnīlerin siyasette olduğu kadar günlük yaşamada da kendilerin özgü bazı karakteristik özellikleri muhafaza ettikleri aşikârdır. Mārūnīler günlük yaşamda sık sık egosantrik, korumacı, içe kapanık, kendini toplum dışından kişilerle ilişkilerde sınırlandıran ve kibirli davranışlar sergilemektedir. Mārūnīlerin bu karakteristik özellikleri, Lübnan tarihinde çoğu kez çatışmaların kolaylaşmasına ve çıkan çatışmaların barışçıl bir çözüme kavuşturma karşısında Mārūnīlerin direnç göstermesine yol açmaktadır.

Lübnan'ın Mārūnī bölgelerinde yaptığım saha çalışması sırasında Mārūnīlerde yukarıda sıralanan karakteristik özelliklerin bazılarını gözleme imkânı bulmakla birlikte Mārūnīlerin genel olarak misafirperver, saygılı ve kültür düzeyleri yüksek bir toplum görüntüsü verdiklerini de belirtmek gerekiyor. Türk olduğumu anlar anlamaz "Osmanlı" ve "zalim" kelimelerini sıklıkla yan yana kullanmaları ise Mārūnī etnik veya dinsel kimliğini şekillendiren toplumsal hafızanın hala çok kuvvetli olduğunun bir göstergesi oldu. Bu toplumsal hafıza, tarihte ve günümüzde Mārūnīlere birçok seçilmiş zafer ve seçilmiş travma sunmaktadır. Mārūnīlerin seçilmiş zaferleri ve Mārūnī olmaktan dolayı duyulan gurur ve övünç duygusu, muhakkak ki tarihi boyunca

toplumsal dayanışmanın ve bekanın sağlanmasına yardımcı olan en önemli unsurdur. Fakat diğer yandan Mārūnîlerin toplumsal varlıklarını sürdürmeye yönelik korkuları ve kaygıları, onları sürekli olarak bir düşman arayışı içerisine süreklemektedir.

Haçlı Seferleri'nden günümüze Mārūnîlerin Batı ile ilişkileri, bir taraftan Mārūnî kimliğinin oluşumunu şekillendirirken diğer taraftan bu süreçte onların kendi kimliklerini tanımlama uğraşı, kendi düşmanlarını veya "öteki"yi tanımlama uğraşıyla paralel gelişti. Mārūnîler için ilk düşman, kendi anavatanları saydıkları Lübnan ve çevresini -onların deyimiyle- işgal eden ve Hıristiyanlara zulüm eden Müslüman Araplar'dı. Müslüman Arapların bölgeye gelişi, Mārūnî Kilisesi'nin içe kapandığı, yalnızlaştığı ve kendi bağımsız örgütlenmesini kurmaya giriştiği bir dönemi kapsamaktadır. 11. yy.'da Avrupalı Haçlı Orduları'nın bölgeye gelişi, Mārūnîlerin içe kapalı dini ve toplumsal yapısının açılmasını getirdi. Haçlı Orduları'nı, İslam hâkimiyetine karşı bir kurtuluş olarak gören Mārūnîler, onlara askeri ve moral destek verirken Batılı devletler ve Roma Katolik Kilisesi ile ilk ciddi temaslarını da kurmuş oldular. Bu dönemde Batılı devletler Mārūnîlere siyasi bir ittifak gözüyle bakarken, Roma Katolik Kilisesi ise uzun süre Mārūnîlere karşı -dinsel sebeplerden ve önyargılardan dolayı- şüpheyle yaklaştı. Haçlı Orduları, Orta Doğu'yu terk ettikten sonra Mārūnîler, onları kuşatan Müslüman siyasi ve toplumsal iradeyle tekrar baş başa kaldı. Sırasıyla önce Memlûk ve ardından Osmanlı egemenliği altına giren Mārūnî toplumu, her iki dönemde de fırsat buldukça Batılı devletler ve Roma Katolik Kilisesi ile temasa geçti, onların desteğini almaya istekli oldu ve kendilerini özellikle Orta Doğu'nun ayrıcalıklı Hıristiyanları olarak sunarak gerçek Katolik olduklarını onlara kabul ettirmeye çabaladı. 400 yıla yakın bir süre Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde -çoğu zaman özerk bir yapıda- yaşayan Mārūnîler için bu süreçteki "düşman" veya "öteki" Osmanlı yönetimiydi. Emir II. Fahreddin ve Yusuf el-Karam gibi şahsiyetler Osmanlı idaresine karşı mücadele ettikleri için Mārūnî tarihinin en önemli kahramanları haline geldi. 17. ve 18. yy.'larda Avrupa merkezli fikirlerin ve teknolojik gelişmelerin Orta Doğu'ya girmeye başlaması, Mārūnî toplumu içerisindeki dinsel ve ekonomik yapının yeniden şekillenmesine yol açtı. Bu dönemde Mārūnî Kilisesi kendi örgütlenmesini Avrupa'dan gelen siyasi ve moral desteğin katkısıyla yeniden yapılandırırken toplumsal ve ekonomik sınıflar da dönüşüme uğradı. Mārūnîler bu

süreçte Lübnan'da da kendilerine yeni bir tarihsel düşman buldu. Bu düşman, siyasi, askeri ve toplumsal olarak önemli bir güç olan Dürzilerdi. 19. yy.'ın ortalarında Fransa ve Mısır'ın bölgedeki siyasi nüfuzunun katkısıyla uzun yıllar Mārūnîlerin tarihsel hafızasında yer edecek olan Mārūnî-Dürzî çatışmaları ve Dürzilerin 10 bine yakın Mārūnî 'yi katlettiği 1860 olayları gerçekleşti.

1920'de Büyük Lübnan (*Lubnān el-Kebir* veya *Grand Liban*)'ın kurulması Mārūnîlerin yüzyıllar boyunca kurduğu hayallerin gerçekleşmesine fırsat tanıdı. *Grand Liban*'da¹¹ Fransa tarafından yaratılan mezhebe dayalı konfesyonel sistem, Mārūnîlere siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar sunsa da ülkenin Fransa'ya karşı tam bağımsızlığını kazandığı 1943'ten itibaren Mārūnî toplumu yeni düşmanlar, yeni çatışmalar ve yeni sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kalacaktı. Lübnanlı edebiyatçı Eliās Khūrī¹² modern Lübnan'ın tüm tarihini bir sivil savaşlar tarihi olarak adlandırmaktadır.¹³ Mārūnîler ise Lübnan'daki bu sivil savaşlar tarihinin daima en önemli aktörü oldu.

Çalışmamız dört ana bölümden oluşmaktadır. Bu dört ana bölüm kendi içinde tarihsel bir akışa sahip olmakla birlikte hepsinin birleşimi, Mārūnî kimliği merkezli olarak Lübnan'da kimlik ve çatışma arasındaki ilişkiye odaklanan bir tartışmayı taşıma iddiasındadır. Mārūnî kimliğinin sınırlarını belirleyen çok sayıda siyasi, tarihi ve dini faktör, Mārūnîlerin çatışmaya yatkın toplumsal karakterini şekillendirmiştir. Bu faktörlerin Mārūnîlerin çatışmaya yatkın toplumsal karakterlerini ve ülkedeki diğer toplumsal gruplarla ilişkilerini ne derecede etkilediği veya bu etkinin sadece Mārūnîlere özgü olup olmadığı muğlak bir konudur. Muhakkak ki Lübnan toplumundaki iç dinamikler, ülkede belli bir nüfus gücüne sahip birçok toplumsal grubun çeşitli nedenlerle kimliğe dayalı çatışmalarda taraf olma eğilimi taşımasına yol açmaktadır. Fakat neden bu toplumsal gruplar arasında Mārūnîlerin tarihin her döneminde

¹¹ *Grand Liban* terimi, Fransızların Lübnan'a yönelik siyasetlerinin bir parçası olarak Mārūnîlere anavatan yaratmaya yönelik entelektüel çabaların bir sonucudur. Lübnan'la ilgili yapılan önemli çalışmalarda bu terim Fransızca söyleyişle kullanıldığı için çalışmamızda Türkçe "Büyük Lübnan" ve Arapça *Lubnān el-Kebir* yerine *Grand Liban* teriminin kullanılması tercih edildi.

¹² Eliās Khūrī (d.1947), Lübnanlı yazar, edebiyat eleştirmeni ve *An-nahar* Gazetesi'nin haftalık kültür eki *Mulhak'*ın editörüdür.

¹³ "Politics and Culture in Lebanon- Interview with Elias Khoury", *The Beirut Review*, No: 5, Bahar 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br5/khourybr5.html>, (15 Aralık 2010).

çatışmanın temel aktörü olarak ortaya çıktığı, cevap aranması gereken bir meseledir. Mārūnīlerin çatışmaya yatkın toplumsal karakterinin şekillenmesine etki eden faktör onların dini aidiyetleri ve geçmişi midir? Yoksa Mārūnī ve Batılı entelektüellerin 19. yy'da başladığı Mārūnīlere etnik köken arayışları dahilinde ortaya çıkan yeni milliyetçilik anlayışı mı Mārūnīlerin ülkedeki diğer toplumsal grupları ötekileştirip kendilerini ayrıcalıklı bir grup olarak görmelerine yol açmıştır? Orta Doğu ve Lübnan coğrafyasının kendine özgü siyasi ve toplumsal koşullarının Mārūnīlerin baskın etnik ve dini kimliklere karşı kendilerini bir direniş ve varoluş mücadelesi içinde görmesine ne derece katkı yapmıştır? Mārūnī kimliğiyle Lübnan'daki toplumsal çatışma arasındaki ilişkiyi incelemek bunun gibi birçok soruya ülkenin tarihi, siyaseti ve toplumsal yapısı içinde cevaplar aramayı gerektirmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde etnisite ve çatışma kavramlarının teorik yönü ele alınıp bu kavramlar arasındaki karşılıklı ilişkinin Orta Doğu'da algılanış biçimleri incelenmektedir. Özellikle çatışma kavramının sınırlarını çizmek Mārūnīlerin Lübnan'da ne tür bir çatışmayla yüzleşmek zorunda kaldığını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Buradaki çatışma kavramı derinlemesine bölünmüş kimliksel aidiyetlere sahip toplumlarda ortaya çıkan ve uzun vadeli müzmin bir mesele haline gelen kimliğe dayalı bir mücadele şeklidir. Bu kimlikleri şekillendiren tarihe, inanca ve etnisiteye dayalı şartların yanında ekonomik faktörler, dış müdahaleler ve kişisel çıkarlar da bu çatışmayı tetikleyen unsurlar olabilmektedir. Bu bağlamda Lübnan asıllı Amerikalı Profesör Edward Azar tarafından teorik alt yapısı hazırlanan Müzmin Toplumsal Çatışma (*Protracted Social Conflict*) terimi Lübnan'daki etnisiteye dayalı ortaya çıkan çatışmaları açıklamada çalışmamız boyunca elverişli bir teorik çerçeveye sağlamaktadır.

İkinci bölümde *Grand Liban*'ın kuruluşu, Lübnan'daki dini-mezhepsel gruplar ve 1926 Anayasası'ndan beri konfesyonel ilkeler dayalı oluşturulan siyasi ve toplumsal sistem tartışılmaktadır. Lübnan'da 17 farklı mezhepsel grup bulunmaktadır. Bu mezhepsel grupların ülke siyasetindeki gücü daha çok demografik kapasiteleriyle doğru orantılıdır. Fransa'nın manda yönetimi altında kurulan *Grand Liban*'ın siyasi sistemi, ülkedeki mezhepsel gruplara dayalı olarak şekillenmiş ve Lübnan'a özgü bir yönetim

yapılanması oluşmuştur. Konfesyonizm adıyla bilinen bu yönetim yapılanması ülkedeki siyasi istikrar ve toplumsal barışı doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda Lübnan siyasetini belirleyen “za‘im”lik kurumu, konfesyonizm ve konfesyonizmin Lübnan’daki anayasal ve toplumsal dayanakları derinlemesine ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde, çalışmamızın temel aktörü olan Mārūnī toplumunun yapısı ve bu yapıyı oluşturan siyasi, tarihsel, dinsel ve ekonomik şartlar incelenmektedir. Mārūnīlerin kimliksel aidiyetlerinin ve toplumsal karakterinin oluşması yüzyıllar öncesine giden köklü bir geçmişe dayanmaktadır. Bu bölümde Mārūnī Kilisesi’nin doğuşu ve gelişimi ele alınmakta ve Mārūnīlerin Roma Katolik Kilisesi ve Batılı devletlerle ilişkilerinin fikri, dini, kültürel ve toplumsal sonuçları değerlendirilmektedir. Buna ek olarak 19. yy.’da Batılı siyasi ve ekonomik tesirlerin Osmanlı Orta Doğu’suna girişiyle Lübnan’da ortaya çıkan siyasi ve fikri gelişmeler, Mārūnī milliyetçiliğinin gelişimine odaklanarak tartışılmaktadır. 19. yy.’da Mārūnī milliyetçiliğini ortaya çıkaran entelektüel girişimler, Batılı misyoner okullarının ve misyonerlik faaliyetleri bir sonucudur. Bu milliyetçilik 20. yy.’da Batılı devletlerin siyasi desteğiyle Lübnan’da pratiğe geçirilmiş ve Mārūnīler ülkenin ayrıcalıklı toplumsal grubu haline gelmiştir.

Dördüncü bölümde Lübnan’daki kimlik-çatışma ilişkisini Mārūnīler üzerinden inceleyeceğimiz örnek olay olan 1975 Lübnan İç Savaşı ele alınmaktadır. Bu savaşı hazırlayan tarihsel gelişmeler, 1943’te Lübnan’ın tam bağımsızlığını sağladığı süreçten itibaren uluslararası ve ülkenin iç dinamikleri göz önüne alınarak incelenmesinin ardından iç savaşın başlamasına yol açan faktörler açıklanmaktadır. Ardından iç savaşın arifesinde ve savaş başladıktan sonra Mārūnīlerin siyasi ve dini liderlerinin tavırlarının ve eylemlerinin 19. yy.’dan beri şekillenen milliyetçilik anlayışını pratikte nasıl çatışmaya dönüştüğü tartışılmaktadır. Bu bağlamda Lübnan’ın kaderi haline gelen dini fanatizm, şiddet, katliamlar, dış müdahalecilik, çıkar ittifakları Mārūnīlere odaklanarak ele alınmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU'DA KİMLİK VE ÇATIŞMA

I.1. Etnisite Kavramı ve Etnisite Kuramları

I.1.1. Etnisite Nedir?

Etnik, etnisite, etnik kimlik, etnik grup, etnik yapı gibi çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan muğlâk kavramların kesin ve herkes tarafından kabul gören ortak bir tanımlamasını yapmak oldukça zordur. Bu zorluğa rağmen sosyal bilimlerde modern dönemin kimliğe dayalı meseleleri tartışılırken etnisite kavramına sıkça başvurulmaktadır. Etnisite sözcüğü, antik Yunanca'daki *ethne* (tekil *ethnos*) sözcüğünden gelmektedir. *Ethne* ortak kökenleri olan, diğer bir deyişle kan bağına sahip bir topluluğu tanımlamak için kullanılmaktadır. Fakat antik Yunanlılar, *ethnos* sözcüğünü *polis* (site)'in bir karşıtı olarak görüyordu. *Ethne*, Yunan kültüründen gelen ama kent-devlet örgütlenmesinden yoksun olan toplumlardı. Hıristiyan kilise geleneğinde ise Hıristiyan olmayanlar, kâfirler, *ethne* olarak adlandırıldı.

Etnisite sözcüğünün kökeni ve orijinal manası büyük ölçüde korunmuş olsa da sözcüğün modern teorisyenler tarafından ırka dair bir sorunsala atıf yapılarak kullanımı ancak 19. yy.'da gerçekleşti. Fransız yazar Gobineau, 1854'te yazdığı İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Bir Deneme (*Essai sur l'inegalite des races humaines*) adlı eserinde etnisite kavramını muğlâk bir manada kullandı, bir yandan ırk, ulus ve medeniyeti vurgularken diğer yandan da ırkların karışımını ve bunun sonucunda olan yozlaşmayı işaret etti. Diğer bir Fransız yazar Vacher de Lapouge'nin 1896'da yazdığı Toplumsal Seçimler (*Les selections sociales*) adlı eserinde sözcüğün aynı muğlâk kullanımına devam etti. Bu muğlâklık, modern dönemde etnisite sözcüğünün siyasallaşan bir kavram haline gelmesiyle daha fazla artarken, sözcüğün tanımlanması ve kullanılışı konusunda birçok tartışmaya yol açtı.¹⁴

¹⁴ Stefan Wolff, *Ethnic Conflict: A Global Perspective*, New York, Oxford University Press, 2006, s. 33; Jean-Loup Amselle, "Etni ve Kabile: Her Kapıyı Açan Kavramlar", Der: Jean Lecca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Çev: Siren İdemem, Metis Yayınları, 1996, s. 134.

Kemal Karpat, etnisiteyi (*ethne*) dil, din veya siyasi iradenin yarattığı kimlikleri kapsayan, aynı zamanda onların üstünde ve ötesinde, belirli bir toplumun başkalarından ayrılan özelliklerini ifade eden bir kimlik olarak tanımlamaktadır. Karpat'a göre etnisite sözcüğünün –sözcüğün anlamından yola çıkarak- ırk manasında kullanılması yanlıştır ve etnisite bir kavmin gerçek kimliğini tanımlayan bir kültür ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Etnisite insan kimliklerinin en dayanıklısı ve en uzun süreli olanıdır. Gerçekten belirli bir grubun kültürü ve davranış özellikleri incelendiğinde, yüzlerce hatta binlerce yıl geride kalmış bazı inançları, değerleri ve davranışları bulmak mümkün olabilir.¹⁵ Anthony Giddens ise etnisiteyi belirli bir insan topluluğunu ayırt etmeye yarayan kültürel uygulamalar ve görünüşler olarak açıklamaktadır. Giddens'a göre dil, tarih ve atalar (gerçek veya hayal edilmiş), din ve giyim tarzı gibi birçok farklı özellik bir etnik grubu diğerinden ayırt etmeye hizmet edebilir.¹⁶

Etnisite kavramı, üzerindeki muğlâklık ve tartışmalara rağmen kavramın etnisiteyi tanımamızı sağlayacak belli niteliklere sahip olduğu aşikârdır. Bu özellikler etki düzeyi olarak toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Anthony Smith etnisiteyi tanımlayacak altı nitelikten bahsetmektedir. Bu niteliklerin ilki etnisiteyi ifade eden ortak bir addır. Etnik grupların adları siyasal, tarihsel, toplumsal, kültürel, coğrafi, hatta mitolojik faktörlerin etkisinde ortaya çıkmış olabilir. İkinci nitelik, ortak bir soy mitidir. Bir etnik grubun üyelerinin birbirlerine bağlılık, dayanışma ve duygudaşlık hissetmelerini sağlayan soya ve geçmişte yaşayan ortak atalara yönelik mitlerdir. Üçüncü nitelik, ortak bir tarihidir. Etnisite bir toplumda ortak bir tarihsel hafıza yaratılması yoluyla mana kazanır. İçinde kahramanların, askeri zaferlerin, siyasal ve ekonomik başarıların bulunduğu bir tarih etnik gruba gurur ve bu olumlu anıları tekrarlama veya daha iyisini yapma inancı verir. Böylece etnik grup tarihteki bazı kişi veya olaylara pozitif anlamlar yükleme eğiliminde olur. Etnisiteyi tanımamızı sağlayacak dördüncü nitelik ortak bir kültürdür. Ortak kültürün içine dil, din, gelenekler, töreler, sanat, edebiyat, müzik, giyim, semboller gibi farklı toplumsal öğeler

¹⁵ Kemâl Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev: Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, 2010, s. 34.

¹⁶ Anthony Giddens, *Sociology*, Cambridge, C: 2, Polity Press, 1993, s. 252-253.

girer. Beşinci nitelik uzun süre üzerinde yaşanan ortak bir yaşam alanı, vatandır. Vatan kavramı etnik grupların etnik bilincini ve etnisite iddialarını güçlendirir. Son nitelik ise grup içinde varolan dayanışma duygusudur.¹⁷ Manning Nash da etnisiteyi inşa etmekte kullanılacak yapı taşlarını şöyle sıralamaktadır: İlki etnisitenin grup üyeleri tarafından paylaşılan biyolojik unsurlardan (kan, gen) oluşan bir bütündür. İkincisi, yazılı ve sözlü iletişimi sağlayacak ortak bir dildir. Üçüncüsü paylaşılmış ortak bir tarih ve kökendir. Dördüncüsü inançları ve ritüelleriyle kurulu bir dindir. Entisitenin son yapı taşı ise ulustur.¹⁸

Bernard Lewis'e göre Orta Doğu'daki tarihi ve edebi belgeler insanların kendi kimliklerinin temel tanımını veya ben ile başkaları arasındaki ayırıcı çizgiyi toplumsal ve ekonomik –hatta nesil ve cinsiyet- farklılıklarıyla görmediklerine işaret etmektedir. Bunlar geleneksel kriterlerle belirlenir ya da şimdiye kadar öyle belirlenmiştir. Lewis sözlerine şöyle devam etmektedir:

*“Birincil kimlikler doğumla elde edilir. Bunlar üç çeşittir: Birincisi kan bağıdır, yani yükselen bir dizi aile, klan, kabile ve gelişerek etnik ulus. İkincisi mekân bağıdır, ancak birincisiyle her zaman örtüşmez ve hatta çoğu zaman çatışır. Bu köy veya yöre, bölge veya semt, il veya kent olup modern zamanlarda ülkeye kadar gelişir. Birincisi veya ikincisi ya da her ikisiyle ilişkilendirilen üçüncüsü dini cemaat olup mezheplere bölünmüş olabilir. Pek çok kimse için din yerel ve varolan bağları aşan tek sadakattir.”*¹⁹

Lewis, ulusu kan bağına bağlı kimliklerin en geniş kapsamlı olanı olarak tanımlamaktadır. Ulus sözcüğünün Batı dillerindeki karşılığı olan *nation*²⁰, Orta Doğu'daki dillerdeki ulusu ifade eden sözcüklerden oldukça farklılaşmaktadır. Bu açıdan Orta Doğu dillerinde ulusu (*nation*) karşılayan sözcüklere bakmak Doğu'da etnik

¹⁷ Anthony Smith, *Ulusların Etnik Kökenleri*, Çev: S. Bayramoğlu- H. Kendir, Dost Kitapevi Yayınları, 2002, s. 45-68; Ayrıca bkz. Craig Calhoun, “Nationalism and Ethnicity”, *Annual Review of Sociology*, C: 19, 1993, s. 211-239.

¹⁸ Manning Nash, *The Cauldron of Ethnicity in the Modern World*, Chicago, The University of Chicago Press, 1993, s. 5-6.

¹⁹ Bernard Lewis, *The Multiple Identities of The Middle East*, New York, Schocken Books, 1998, s. 6-7.

²⁰ İngilizce ve Fransızca'daki *nation*, Latince *nationem* sözcüğünden, *race* ve *tribe* ise Latince *natus* (doğuştan, dogma) sözcüğünden gelmektedir. *Nation* sözcüğü, aynı yönetim altında birleşmiş tek ülke, aynı dili konuşan bir grup insan ve ırk anlamında kullanılmaktadır. James Stormonth- P. H. Phelp, *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language*, Londra, William Blackwood and Sons, 1904, s. 565.

ulus kavramının iinin Batı'dan farklı Őekillerde doldurulduğunu ortaya koymaktadır. Arapça'da *kavimiyye* terimi, –zellikle de Pan-Arab düŐüncede- etnik milliyet ve milliyetçiliğe yakın bir manada yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu sözcük, Arapça'da oldukça yenidir ve pek çok anlam deėiŐikliėine uėramıŐtır.²¹ Kemal Karpat ise Türkçe'deki kullanımıyla kavim (*kavimmiyye*) sözcüğünü -sık sık millet manasında kullanılmasına rağmen- aşiretin üstünde, bazen aynı aşiretin kollarından fakat genellikle birbirine karışmış aŐiretlerden oluşan, toplumsal ve kültürel bir kimliğe ulaşan ve bir dereceye kadar siyasi bilince sahip aŐiretlerden çok daha büyük bir topluluk olarak görmektedir. Karpat, dil, din, toprak gibi unsurların önemli olduğu kavim kavramının çoğu kez etnisiteden ayırmanın zor olduğunu da belirtmektedir.²²

Bernard Lewis'e göre grup kimliğini belirten klasik Arapça terimleri *umma* (مة)²³ ve *milla* (ملة)²⁴, dır. Bunların her ikisinin de benzerleri İbranice ve Aramice'de vardır. *Umma* ve *milla* sözcükleri Kuran'ı Kerim'de bulunmaktadır. *Umma*, soyla, dille, inançla veya davranıŐla tanımlanan bir insan topluluğundan daha fazla bir mana içermemektedir. Tüm toplulukları veya alt grupları kapsayabilir. İslamiyet'in gelişiyle Arapların *umması* Hz. Muhammed'in *umması* olmuştur. Hz. Muhammed'in *umması*, mümin olmayan Arapların dıŐarıda tutulduğu ve Arap olmayanların din deėiŐirmeyle katılabildikleri dini olarak tanımlanmıŐ bir toplumdur. Terimin bu kullanımında Hıristiyanların, Yahudilerin ve diğerlerinin kendi *umması* vardır.²⁵ Lewis'e göre bu kabul edilmiş genel dini tanımlamasına rağmen *umma* eski ve etnik manasında da kullanılmaya devam etmiştir. Klasik Arapça'da farklı *ummaların* faziletlerini ve kusurlarını kıyaslayan metinler vardır. Tartışılan gruplar bazen Araplar, İraniiler ve Türkler, Hintliler ve Çinliler gibi etnik, bazen de Yahudiler, Hıristiyanlar ve Zerdstler gibi dini niteliktedir. Türkçe ve Farsça'da diğer Kuran-ı Kerim terimleriyle beraber benimsenen *umma* terimi tamamen dini manaya sahiptir. Modern Arapça'da *umma*

²¹ Lewis, *The Multiple Identities of The Middle East*, s. 81-82.

²² Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Gler*, s. 32- 34.

²³ Arapça'da oğulu *umam* olan *umma* (مة), Türkçe'de ulus, halk ve nesil sözcüklerinin karŐılıėıdır. Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Librairie Du Liban, Beyrt, 1980, s. 25.

²⁴ *Milla* (ملة), modern Arapça'da çok fazla kullanılmayan eski bir szcktir. Muhtemelen Süryanice Melta sözcüğünden türemiŐ olabilir. H. A. R. Gibb- Harnold Bowen, *Islamic Society and West*, C: 2, Londra, Oxford University, 1969, s. 212.

²⁵ Lewis, *The Multiple Identities of The Middle East*, s. 82.

terimi, daha önceki ulus manasını yeniden elde etti ve özellikle ulusalcı söylemde, ülke veya inanç ayrımı yapılmadan büyük Arap ulusu manasında kullanılmaktadır. Fakat dini manası, büyük ölçüde sadece dini söylemle sınırlı kalmadığı için kaçınılmaz muğlâklıklar berabesinde getirmektedir.²⁶

Milla sözcüğü ise *ummadan* aksi yönde bir gelişme süreci izlemiş görünmektedir. Tevrat'ta “sözcük” veya “ifade” manasıyla sıkça yer alır. Eski Yahudi ve Aramice metinlerde *milta* veya *mellta* biçimlerinde aynı manada kullanılmaktadır. Bazı Hıristiyan metinlerde Yunanca *logos* sözcüğünün karşılığı olarak görülür. Kuran-ı Kerim'de ise Tanrı'nın emrini belirli bir yolda takip eden manasında dini bir grubu belirtir. Bunların içinde Yahudiler, Hıristiyanlar, diğer eski peygamberleri izleyenler ve hatta putperestler bile vardır. Daha özel olarak Hz. İbrahim tarafından kurulan, birbirini izleyen birkaç peygamber tarafından sürdürülen ve Hz. Muhammed tarafından nihai mükemmeliyete getirilen İbrahim'in dini (*millat İbrahim*) için kullanılır. Klasik Arapça'da sözcüğün kullanımı, büyük ölçüde sadece İslam'la sınırlı kalmayan –diğer dinleri de ifade eden- dini topluluğu kapsamaktaydı. Türkçe ve Farsça'da *milla* sözcüğünün kullanımı tümüyle yeni manalar kazandı. Türkçe'de “millet” ve Farsça'da *millat* uzun bir süre Kuran-ı Kerim'deki dini toplum manasında kullanıldı. Osmanlı Devleti döneminde sözcük resmi olarak tanınmış dini topluluklar için kullanılan teknik bir terim haline geldi. Bu dini topluluklar, bazen *millet-i hâkime* olarak adlandırılan Müslümanlar, Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudiler'dir. Daha sonra bazı Hıristiyan mezhepler de bunlara eklendi. Sözcük, İran'da da benzer bir manada kullanıldı. Her iki ülkede modern ulusalcı fikirlerin ortaya çıkmasıyla millet *nation*, milli *national*, milliyetçilik *nationalism* ve milliyetçi *nationalist* sözcüklerini ifade eder hale geldi. Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru, Batılı *international* teriminin yerine *beynelmilel* kullanıldı. *Beynelmilel* sözcüğü, Modern Türkçe'de yerini Altayca bir terim olan *ulustan* türeyen uluslararası sözcüğüne bıraktı.²⁷

Modern Arapça'da *kavimiyye* sözcüğünün olumlu bir manası varsa da büyük Arap birliğini destekleyenler tarafından bölgesel kimlikleri kınamak için başka terimler

²⁶ Lewis, *The Multiple Identities of The Middle East*, 1998, s. 82-83.

²⁷ Lewis, *The Multiple Identities of The Middle East*, s. 83.

kullanıldı. Bunlardan biri eski zamanlarda aşiret ve etnik dayanışma için olumlu manada kullanılan *asabiyye*'dir.²⁸ *Asabiyye* kavramı, İbn Haldun tarafından 14. yy.'da kaleme alınan *Mukaddime*²⁹ adlı eserde İbn Haldun'un siyaset kuramının temelini oluşturmaktadır. *Mukaddime* üzerinde çalışan araştırmacılar, *asabiyye* kavramının önemi konusunda hemfikir olmakla birlikte sözcüğün manası üzerinde farklı yorumlarda bulundu. Bu bağlamda *asabiyye* kavramı, farklı yazarlar tarafından, dayanışma duygusu, komünal ruh, toplumsal yapışma (kohezyon), askeri ruh, grup dayanışması, topluluk duygusu, hatta milliyetçilik gibi oldukça farklı manalarda kullanıldı.³⁰ İbn Haldun, *asabiyye*'yi *Mukaddime*'de şöyle açıklamaktadır:

“*Asabiyye (yakınlık) insanoğlunda doğaldır. İnsanların çok azı bu kuralın dışında kalır. Bu bağın doğallıklarından biri de, herhangi bir haksızlığa ya da bir tehlikeye uğradıkları zaman hısım-akrabaları koruma çöşküsü gösterilmesidir. Çünkü yakınlarının bir haksızlığa uğramaları ya da onlara bir düşmanlık gösterilmesi karşısında, insan içinde bir eziklik, bir kopma duyar. Ve hemen, yakınlarıyla tehlikenin arasına girmek ister.*”³¹

Görüldüğü gibi, *asabiyye*, esas olarak bir hareket tarzını içermekte ve varlığını oluşturan temel olgu kendisini, korumak, kovmak, kazanmak, harekete geçmek, faaliyette bulunmak eylem ve işlemleriyle sergilemektir.³² Bununla birlikte İbn Haldun, *asabiyye*yi kırsal kesimde –çölde ve kırsalda- yaşayanlara özgü bir nitelik olarak

²⁸ Lewis, *The Multiple Identities of The Middle East*, s. 85.

²⁹ Lübnanlı tarihçi Philip Hitti'nin deyimiyle *Mukaddime*'yle ilk kez entelektüel düzeyde ilgilenenler Osmanlı Türkleri oldu. 1730'da Pirizâde Sahip Mehmed Molla tarafından *Mukaddime*'nin ilk Osmanlıca çevrisi yapıldı. Daha sonra *Mukaddime* Fransızca'ya çevrildi. Fransız oryantalist Silvestre de Sacy (d.1758- ö. 1838) İbn Haldun'dan bahsettiği *Arapça'dan Seçmeler* adlı kitabını 1806'da yayınladı. Etienne M. Quatremere (1862-1868) tarafından *Mukaddime*'nin Arapça nüshasına bir ilave yapıldı ve William M. de Slane (1862-1868) tarafından Fransızca çevrisi yapılarak yayınlandı. Böylece İbn Haldun'un ünü Batılı entelektüeller arasında yayılmış ve ona duyulan saygı artmıştı. *Mukaddime*'nin ilk İngilizce tam çevrisi ise Amerikalı bilim adamı Franz Rosenthal tarafından yapıldı. Arap Dünyası'nda İbn Haldun hakkında ilk ciddi araştırma Mısırlı entelektüel Taha Hüseyin tarafından yazıldı. Hüseyin'in çalışması, İbn Haldun'u Müslüman gibi görünen, egoist ve dürüst olmayan bir kişi gibi gösteriyordu. *Mukaddime*'de Araplar hakkındaki bazı görüşleri dolayısıyla İbn Haldun Arap düşmanı ilan edildi ve Irak'ta 1930'da mezarı açıldı ve kitapları yakıldı. Bununla birlikte 1960'lardan itibaren Mısır, Tunus, Fas başta olmak üzere Arap dünyasında İbn Haldun eski itibarına tekrar kavuştu. Philip Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, Çev: Ali Zengin, Risale Yayınları, 1995, s. 309-311; H. A. R. Gibb, “The Islamic Background of Ibn Khaldūn's Political Theory”, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, University of London, C: 7, No: 1, 1933, s. 23-31.

³⁰ Ümit Hasan, *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1982, s.173-175.

³¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev: Turan Dursun, C: 1, Onur Yayınları, 1977, s. 309.

³² Hasan, *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*, s. 196.

görmektedir. Kentlilerde soy-sop karışmış, onların içinde sadece bunların kuruntusu ve övüncü kalmıştır. Kentliler kendi *asabiyye* duygularını kaybetmiştir.³³ İbn Haldun, *asabiyye* sözcüğüyle kabile arasında sıkı ilişki olduğunu savunmaktadır. *Cebel Lübnan*'daki aile ve klan yapısında örgütlenen dini cemaatlerin siyaset ve devlet ile ilişki biçimleri ve kendi aralarındaki dayanışma duygusu İbn Haldun'un tezini bir ölçüde doğru çıkarmaktadır.

Arapça'da grup kimliğini ifade eden diğer bir sözcük de halk manasına gelen *şu'ûb* (شعوب)³⁴ dan türetilen *Şu'ûbiyye* (شعوبية)³⁵ dir. Arapça'da *şa'b* (شعب) olumlu bir manaya sahipti ve genelde ulusalcılıktan çok populist bir mana ifade etmektedir. 19. yy. sonunda ve 20. yy. başında sözcük yabancı işgaline ve hâkimiyetine karşı mücadelelerde kullanıldı. Bu süreçte sözcük bölgesel bir mana kazandı ve bir bütün olarak Araplardan çok Mısır'ın, Suriye'nin ve Filistin'in *şa'b*'ından bahsedildi. Sözcük Orta Çağ'da ise daha çok Arap-İslam genişlemesine karşı –özellikle de İranlıların-kendi kimliklerini yeniden kazanmak için yaptıkları mücadele manasında kullanıldı. Modern çağda da çeşitli Arap ülkelerinde Arapların bir tek büyük birliğine karşı olan ayrılıkçı ve yerel eğilimleri ifade etmek için kullanıldı.³⁶

Nation sözcüğüne karşılık olarak Arapça'da kullanılan *kavimiyye*, *umma*, *milla*, *asabiyye* ve *şu'ûb* gibi sözcüklerin Arap edebiyatında, siyasal literatürde ve günlük yaşamda kullanılışı milliyetçiliğin farklı algılamaları konusunda bize fikir vermektedir. Mārūniler için *Şa'b Mārūn* (Mārūn'un Halkı) denilmesi veya Grek Ortodoks Antun Sa'adeh'in partisinin adında *-Hizb es-Suri el-Kavmi el-İctima'i* (Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi-SSMP)- *kavmi* sözcüğünü kullanması buna örnek gösterilebilir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Suriye bölgesindeki Hristiyan ve Yahudiler için *milla*

³³ Haldun, *Mukaddime*, s. 320.

³⁴ Arapça'da tekili *şa'b* (شعب) olan olan *şu'ûb* (شعوب) sözcüğü, İngilizce'de *people* (halk), *folk* (halk), *nation* (ulus), *tribe* (kabile) ve *race* (ırk) manalarına gelmektedir. Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 472.

³⁵ *Şu'ûbiyye* (شعوبية) sözcüğü, İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanlar arasında ortaya çıkan ve Arapların ayrılacılıklı konumunu kabul etmeyi reddeden toplumsal ve siyasi bir hareketi ifade eder. Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 472.

³⁶ Lewis, *The Multiple Identities of The Middle East*, s. 85; Hanna E. Kasis, "Religious Ethnicity in the World of Islam: The Case of Lebanon", *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politiques*, C: 6, No: 2, Ethnicity and Regionalism, 1985, s. 217.

sözcüğünden türeyen millet kavramı kullanıldı. Diğer yandan Orta Doğu tarihi boyunca *umma* kavramının idealizmiyle *asabiyye* kavramının realizmi arasında açık bir çatışma ortaya çıktığı aşikârdır. Özellikle Müslüman siyasi idareler altında yaşayan Hıristiyan ve Yahudi toplumlarında kabilesel etnisite oldukça karmaşık bir mesele haline geldi. Onlar sadece kendi kabile kimliklerini değil aynı zamanda dini farklılıklarını da korumak için mücadele etmek zorunda kaldı. Müslüman yöneticiler, Hıristiyanlar ve Yahudilere varlıklarını sürdürmeleri için hoşgörü gösterse de *umma* kavramını inancın dışındakileri kapsayacak şekilde genişletemedi. Bunun sonucu olarak örneğin Hıristiyanlar, İslam'ı kabul etmek veya dini (veya kabilesel) etnitesini korumak gibi iki seçenekten birini tercih etmek zorunda kaldı.³⁷

Etnik, etnisite, etnik kimlik, etnik grup, etnik yapı gibi muğlâk anlamlar taşıyan kavramları ortaya çıktığı ve varolduğu toplumsal çevre içinde değerlendirmek daha doğru bir yaklaşımdır. Ortadoğu'da uluslaşma süreçleri, Batı'daki örneklerinden farklı bir şekilde gelişti ve dinin toplumsal yapı ve etnik kimlik üzerinde belirleyiciliği yoğun oldu. Avrupalı devletlerin siyasi ve kültürel nüfuzunun Orta Doğu'da arttığı 19. yy. boyunca bölge, milliyetçilik başta olmak üzere birçok fikri yeniliğin tesiri altında kaldı. 19. yy. Avrupa'da da modern ulusculuk kavramının teorileştirilme tartışmalarının sürdüğü bir dönemdir. Bu tartışmaların daha çok Alman romantik milliyetçiliğinin teorisyenleri Johann Herder ve Johann Fichte'nin takipçileriyle Fransız yazarlar Ernest Renan ve Denis Fustel de Coulanges arasında gerçekleşti. 1879 Fransız Devrimi'nin değerlerinden yola çıkan Fransız yazarlar ulusu bireysel bağlılıkların kabul edilmesinden hareket eden evrensel bir oluşum olarak tanımlarken, Alman yazarlar ulusun ortak bir dile ve kültüre, hatta etnik gruba doğrudan ait olmaya dayalı bir cemaat (*gemeinschaft*) olduğunu daha çok vurguluyorlardı. Bu tartışma, sosyal bilimlerde de varlığını korudu. Fransa'da Marcel Mauss bütün ara yapıları dışlayıp ulusun temel birimi olarak bireyi önererek Renan'ın yaklaşımını sürdürdü. Renan'ın takipçilerinden Louis Dumont da evrenselci Fransız milliyetçiliği ile etnik Alman milliyetçiliğinin karşıtlığı üzerinde durdu. Buna karşılık Pierre Birnbaum, 1870 savaşıdan sonraki Fransız usulü milliyetçiliğin, cumhuriyet değerlerine muhalif kesimlerin, özellikle

³⁷ Kasis, "Religious Ethnicity in the World of Islam: The Case of Lebanon", s. 218.

ulusal kimliğin temel direğini Katolikliğin oluşturduğuna inananların milliyetçiliği olduğunu göstermeye çabaladı.³⁸

I.1.2. Etnisite Kuramları

Ulus kavramının teorileştirilmesi tartışmaları 19. yy. Avrupası'nda başlamakla birlikte etnisite (*ethne*) olgusunun sosyal bilimciler tarafından sistemli bir şekilde incelenmesinin tarihi oldukça yenidir. Orta Doğu hakkındaki sistemli etnisite çalışmaları, bölgedeki çağdaş siyasal ve toplumsal gelişme araştırmalarına bilimsel akademik yaklaşım oluşturma çabalarının bir sonucu olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında başladı.³⁹ Etnisite olgusunu tanımlamada ve sınıflandırmada birçok zorlukla karşılaşıldı. Temel zorlukların başında etnisite olgusunun farklı disiplinlerin çalışma sahası içinde yerlabilmesi idi. Diğer bir zorluk da etnisite ile milliyetçilik kavramları arasındaki farklılığın muğlâklığı ve birbirinin içine girmesidir. Bu zorluklar, etnisite olgusunu açıklayabilecek herkes tarafından kabul gören tek bir kuramın ortaya çıkmasını engelledi.

Etnisite olgusunu açıklayacak tek bir kuram olmasa da İkinci Dünya Savaşı sonrasında yoğunlaşan etnisite çalışmaları çerçevesinde çeşitli okul ve yaklaşımları içeren geniş bir literatür oluştu. Bu okullar ve yaklaşımlar, bazen birbirleriyle rekabet içinde görünmekle birlikte çoğu zaman birbirleriyle bütünleşti ve birbirini güçlendirdi. Etnisite olgusunu açıklamaya gayret sarf eden başlıca üç yaklaşım, kan bağı, coğrafya ve din unsurları üzerinden hareket ederek kendilerine fikri bir çerçeve çizen etnik milliyetçilik, etnik bölgecilik ve etnik dinciliktir. Etnik milliyetçilik, ulusun hak ve ihtiyaçlarını uygun olduğu varsayılan devlet seviyesindeki teritoryal açıklamada kendini bulan etnik teşebbüsleri vermektedir. Etnik bölgecilik, etnik gruplar için geniş yerel-bölgesel özerlikler veya uzak gelecekte bağımsızlık talep etmek yoluyla ulus-devletin

³⁸ Christophe Jaffrelot, "Bazı Ulus Teorileri", Der: Jean Lecca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Çev: Siren İdemen, Metis Yayınları, 1996, s. 54-55.

³⁹ Milton J. Esman- Itamar Rabinovich, "Orta Doğu'da Etno-politika Çalışmaları", Der: Milton J. Esman- Itamar Rabinovich, *Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev: Zafer Avşar, Avesta Yayınları, 2004, s. 24.

nüfuzuna meydan okuyan bir yaklaşımdır. Etnik dincilik ise etnik karakterlerle (köken, kültür ve dil) dinsel bilincin birbirini kapsadığını varsaymaktadır.⁴⁰

Etnisitenin nasıl veya niçin siyasal yaşamın içinde bir olay olduğu sorusuna cevaplar vermeye çalışan bir dizi önemli yaklaşım da mevcuttur. İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen sistemli etnisite kuramları içinde ilkçi, araçsalcı, modernleşmeci ve Marksist (sınıfsal) olmak üzere dört temel yaklaşımdan bahsedilebilir. Bu yaklaşımlar, çoğu kez birbiriyle rekabet eden bakış açılarını taşıyan ve çağdaş etnik çatışmaların dinamiklerini ve ortaya çıkış sürecini açıklama iddiasındadır.

Etnisitenin nasıl veya niçin siyasal yaşamın içinde bir olay olduğu sorusuna cevaplar vermeye çalışan ilk yaklaşım ilkçiliktir. İngilizce’de *primordialism* sözcüğünün⁴¹ Türkçe’deki karşılığı olan ilkçilik, ilk kez İngiliz tarihçi Edward Shills tarafından 1957’de kullanıldı. Shills, “İlkçi, Kişisel, Dinsel ve Sivil Bağlar” adlı makalesinde *primordial* sözcüğünü aile içi ilişkilerde varolan kan bağına dayanan bağlılığı ifade etmek için kullandı.⁴² Amerikalı sosyolog ve antropolog Cliff Geertz de doğuştan gelen kan bağı, din, dil ve belirli toplumsal alışkanlıkları açıklamak için *primordial* sözcüğüne başvurdu.⁴³ Bundan dolayı Edward Shills ve Cliff Geertz, ilkçi etnisite yaklaşımının kurucusu sayılmaktadır. Diğer yandan Edward Shills ve Cliff Geertz ilkçi bağların kökenlerini kültürel olarak tanımlarken Pierre Van Dan Berghe ise ilkçi bağların kökenlerinin genetiğe dayandığını savundu. Bu bağlamda ilkçi etnisite yaklaşımı iki gruba ayrılabilir. Bunlardan ilki grupların kültür, gelenek, dil, din, tarih gibi ayırt edici özelliklerine birinci derecede önem veren yaklaşımlardır; ikincisi ise biyolojik-genetik özelliklere vurguda bulunan ve etnisiteyi, kıt kaynaklardan yararlanma

⁴⁰ Gabriel Ben-Dor, “Minorities in the Middle East: Theory and Practice”, Der: Ofra Bengio- Gabriel Ben-Dors, *Minorities and the State in the Arab World*, Lynne Rienner Publishers, 1999, s. 3.

⁴¹ İngilizce’de ve Fransızca’da *primordial* sözcüğü, Latince *primordialis*’den gelmektedir. Sözcük, başlangıçtan varolan, düzenin içinde ilk, asıl, (botanikte) yeni yetişen bir bitkinin ilk yaprağı veya meyvesi, en erken ortaya çıkan gibi manalara gelmektedir. Stormonth- Phelp, *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language*, s. 683.

⁴² Edward Shills, “Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties”, *British Journal of Sociology*, C: 8, Sayı: 2, 1957, s. 142.

⁴³ Cliff Geertz, *The Interpretation of Culture: Elected Essays*, New York, Basic Books, 1973, s. 259.

yarışında avantaj sağlamakta kullanılan akraba seçiminin bir uzantısı olarak gören yaklaşımlardır.⁴⁴

Clifford Greetz bu bağlulukları şöyle tanımlamaktadır:

“...temelde birinci dereceden yakınlık ve akrabalık bağlantıları, ancak bunların ötesinde belirli bir dinsel topluluk içinde doğmuş olmak, belirli bir dil ve hatta bir dilin diyalektiğini konuşmak ve belirli bir soysa uygulamaları takip etmekten kaynaklanan toplumsal varoluşun verilerinden –veya daha doğrusu kültür bu tür konularda kaçınılmaz olarak işin içine girdiği için doğruluğu kabul edilmiş verilerden- kaynaklanan bağluluklardır.”

Geertz’e göre, kan, dil, gelenek gibi bağların sözcüklerle ifade edilemeyen, bazı zamanlarda gücüne karşı konulamayan, kendilerinden kaynaklanan ve kendilerine yönelen bir yaptırım gücüne sahip olduğu görülmektedir. Bu bağların kaynağı, sorgulanmaksızın varlığının ve öneminin kabul edilmesidir.⁴⁵

İlkçiler, etnik-dini birlikteliklerin tarihi deneyim ve bireylerin toplumsallaşmasına paralel olarak geliştiğini savunmaktadır. Bu birlikteliklerin içerdiği kültür, toplumsal yapı ve hissettikleri sadakat duygusu değişmez gerçeklikler olarak görülmelidir.⁴⁶ İlkçilere göre etnisite atalardan miras kalan ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir aidiyet duygusudur. Etnik kimlik doğuştan gelir, kanbağını içerir ve sonradan elde edilemez. Etnik ve hasımlıktan kaynaklanan yakınlık, insanların güvenlik ve varlığını devam ettirme isteğiyle de doğrudan ilişkilidir. Bireyin veya ait olduğu etnik grubun varlığının tehlikeye düştüğü dönemlerde etnisitenin ilkçi bağlardan kaynaklanan savunmacı yanı ortaya çıkmaktadır.⁴⁷

Sosyo-biyolojik ilkçi yaklaşımın en önemli temsilcisi Pierre Van Dan Berghe’dir. Berghe göre insan ilişkilerinde üç güdü egemendir: Hasım/akraba olanın

⁴⁴ Meral Öztoprak Sağır- H. Serkan Akıllı, “Etnisite Kuramları ve Eleştirisi”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 28 No:1, Mayıs 2004, s. 9.

⁴⁵ Clifford Greetz, “Primordial and Civic Ties”, Der: A. Smith, J. Hutchinson, *Nationalism*, Oxford, Oxford University Press, 1994, s. 29-34.

⁴⁶ Esman- Rabinovich, “Orta Doğu’da Etno-politika Çalışmaları”, s. 30.

⁴⁷ Harold Isaacs, *Idols of the Tribe: Group Identity and Political Change*, New York, Harper & Row, 1975, s. 39-45.

seçilmesi, karşılıklılık ve zorlama. Bunlardan ilki, insanlar kendileriyle kan bağı olan (ya da olduklarını düşündükleri) kişilere yönelmesi ve onlarla eşleşmeye çalışmasıdır. Bunun ardında yatan güç üremede başarılı olma arzusudur. İkinci öge, bireylerin karşılıklı yarar sağlama amacıyla karşılıklı işbirliği yapmasıdır. Üçüncüsüye tek taraflı yarar sağlama için güç kullanımınıdır. Berghe göre bu güdüler etnik gruplar için de geçerlidir, çünkü etnik gruplar akrabalık ilişkisinin geniş ölçekli düşünülmesinden oluşmaktadır.⁴⁸

Etnisiteyi açıklamaya çalışan ikinci önemli yaklaşım araçsalcılıktır. Araçsalcı yaklaşım, komünal kimlikler ve davranışların pragmatik ve uygulanabilir özelliğine vurgu yapmaktadır. Sadece sınırları değil, eğer şartlar dayatırsa unvanları bile değişebilir kültürlerin bütün içeriği dış baskılara göre biçim alabilir. Dışarıdakiler cemaat içine alanabildiği gibi, cemaat üyeleri de dışarı gidebilir. Etnik birliktelikler üyelerinin maddi ihtiyaçlarını, güvenlik ve statü gereksinimlerini karşılayacak şekilde kendini uyarlayabilir.⁴⁹ Araçsalcı yaklaşımın temel varsayımı dil, din gibi etnisiteyi tanımlayan kültürel öğelerin değişebilir olduğudur. Bu değişimi de siyasal ve toplumsal şartlar belirlemektedir. Kültürel öğeler uzun yıllar varlığını korusa da işlevleri farklılaşmakta ve çıkar çatışmalarının yoğunluğu arttırdığında bir unsurun üzerinde vurgu çoğalabilmektedir.

Araçsalcı yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri Paul Brass'tır.⁵⁰ Brass, etnik kimlikleri ve milliyetçiliği seçkinlerin siyasal iktidarı ele geçirmek için kullandıkları bir araç olarak görmektedir. Brass'ın görüşlerinin kuramsal çerçevesini belirleyen ilk faktör etnik kimliklerin değişken bir niteliği sahip olduğuna yönelik inançtır. Kültürel kimliklerin siyasi farklılıklara temel oluşturması ancak çok iyi araştırılması gereken belirli koşullar altında mümkündür. İkincisi, bu koşullar etnik grupların kültürel farklılıklarında değil, seçkinlerin genel siyasal ve ekonomik ortam bağlamında şekillenen rekabetlerinde aranmalıdır. Üçüncüsü, seçkinlerin rekabeti etnik

⁴⁸ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1999, s. 83-84; Pierre Van Dan Berghe, *The Ethnic Phenomenon*, Connecticut, Greenwood Publish, 1987, s. 5-9.

⁴⁹ Esman- Rabinovich, "Orta Doğu'da Etno-politika Çalışmaları", s. 30-31.

⁵⁰ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Paul Bras, *Ethnicity and Nationalism, Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, Yeni Delhi, Newbury Park, Sage Publications, 1991.

grupların kendilerini nasıl tanımladıklarını etkileyecek ve ne ölçüde kalıcı olacağını belirleyecektir. Sonuç olarak seçkinler etnik grupların kültürlerini ve toplumsal yapılarını yönlendirebilir ve böylece etnik hareketliliği sağlayabilir.⁵¹

Üçüncü etnisite yaklaşımı modernleşmeci yaklaşımdır. Modernleşmeci yaklaşımın ilk temsilcileri Milliyetçilik ve Toplumsal İletişim (*Nationalism and Social Communication*) kitabının yazarı Karl Deutsch ve Milliyetçilik (*Nationalism*) kitabının yazarı Elie Kedourie'dir. Bu iki eserin yayınlanmasının ardından 1960'lardan itibaren milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalarda modernizm popüler bir yaklaşım haline geldi. Modernleşmeci yaklaşımı savunanların en önemli ortak paydası, milletler ve milliyetçiliğin modern çağa ait yapılar olduğu görüşüdür. Modernleşmeciler, milletler ve milliyetçiliğin, kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, sekülerleşme gibi modern süreçlerle birlikte ortaya çıktığını varsaymaktadır. Eski çağlarda ise milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağlayacak siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullar yoktu.⁵²

Modernleşmeci yaklaşımın etnisiteye dayalı çatışmayla modernleşme arasında kurduğu bağ da ilgi çekicidir. Modernleşmeci yaklaşıma göre sanayileşme, kentleşme ve sekülerleşme, geleneksel bağlılıkları ve birliktelikleri ortadan kaldırmakta ve bireyi evrensel ölçütlere göre bireysel başarıya bağımlı yeni talepler ve fırsatlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Böylece etnisite, din gibi geleneksel bağlılıklar modernleşmeyle mesleki ve sınıfsal farklılıklara dönüşmektedir. Bireyler, modern ekonomi, toplum ve devlet kurumlarına ve iletişim ağlarına katılırlar. Bu bağlamda modernleşme geleneksel ve yerel birliktelikleri aşındırıp, etnisiteye dayalı çatışmayı hafifleten ve çoğulculuğu ortaya çıkaran bir işlev görmektedir.⁵³

Modernleşmeci yaklaşımın bu iddiası oldukça fazla eleştiriye yol açtı. Herşeyden önce modernleşmeci yaklaşımı savunanların farklı coğrafyalarda ve farklı

⁵¹ Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, s. 129-130.

⁵² Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, s. 97-98; Ayrıca bkz. Karl Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, Cambridge, MIT Press, 1953; Elie Kedourie, *Nationalism*, Buckingham, Open University Press, 1997.

⁵³ Esman- Rabinovich, "Orta Doğu'da Etno-politika Çalışmaları", s. 33.

tarihsel ve kültürel gelişim süreçleri geçirmiş toplumları Avrupa merkezli olarak tek düze ele almaları eleştiri konusu oldu. Diğer yandan sanayileşmiş ve kentleşmiş toplumlarda bireyler arasında toplumsal ve ekonomik çıkar elde etme mücadelesinin ve rekabetin daha yüksek bir düzeyde ortaya çıkması ve bu rekabette etnisite, din gibi geleneksel bağlılıkların dayanışmanın bir aracı haline gelmesi modernleşme yaklaşımının iddialarını çürütmektedir.

Siyasette, ekonomide ve toplumsal alanda fırsat eşitliğinin belli grupların lehine bozulduğu modern toplumlarda, kendini dezavantajlı ve ayrımcılığa uğramış gören bireyler ve gruplar, siyasi eylem için etnik veya dini kimlikler içinde harekete geçebilmektedir. Bu grupların harekete geçmesi de çoğu zaman ayrıcalıklı durumdaki birey ve grupların kendi konumlarını muhafaza etmek için etnik ve dini kimliklerini harekete geçirmelerini getirebilir. Bu bağlamda modernleşmenin geleneksel bağlılıkları aşındırmadığı, aksine onları modernleştirip grup savunmasının çok daha etkili araçlarına dönüştürdüğü söylenebilir. Böylece modern devlet ve siyaset etnisiteye dayalı çatışmanın sahnesi haline gelebilir.⁵⁴

Etnisitenin nasıl veya niçin siyasal yaşamın içinde bir olay olduğu sorusuna cevaplar vermeye çalışan son yaklaşım, Marksist veya sınıfsal yaklaşımdır. Marksist yaklaşım, toplumsal veya etnisiteye dayalı çatışmaları daha çok kapitalizmin bir parçası olarak görme eğilimindedir. Engels, çatışma kavramını varolan kaynakları paylaşmak için rekabet eden sermaye sahiplerinin mücadelesi olarak ifade etmektedir. Marksistler, devleti kapitalist ilişkilerin içinde bir sömürü aracı olarak varsaydıkları için devletin tarihsel bir olgu olarak ortadan kalkması fikrindedir. Marks, çatışmanın farklı formları olarak iç savaşlar, sömürge savaşları ve kolonizasyon savaşlarından bahsetmektedir. İngiltere'nin hammadde ihtiyacını karşılamak için dünyanın farklı bölgelerini sömürgeleştirdiğini savunan Marks, toplumların sahip olduğu kimliksel öğeleri sömürgecilerin kullanığı bir güç unsuru olarak ele almaktadır. Marks'a göre etnisiteye, dine, dile ve cinsiyette dayalı kimliklerin ortadan kaldırılması ve sınıf bilincinin güçlendirilmesi emeğe dayalı eşitlikçi bir toplumsal düzen için bir zorunluluktur.

⁵⁴ Esman- Rabinovich, "Orta Doğu'da Etno-politika Çalışmaları", s. 33-34.

Geleneksel Marksist yaklaşım, milliyetçiliği emperyalizm ile sömürgecilik karşıtlığı arasındaki mücadele bağlamında tarif etmeye çabalamaktadır. Bu mücadele de esas olarak araçsal bir ulusal ideoloji örtüsü altında kendi ekonomik çıkarlarının peşinde koşan kapitalist sınıfların ya da yerli burjuvazinin faaliyetlerine dayanmaktadır. Lenin ve Rosa Lüksemburg'un milliyetçilik üzerine yazdıklarında bu görüşe sık rastlanmaktadır. Otto Bauer ise 1907'de yazdığı Sosyal Demokrasi ve Milliyetler Meselesi (*Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*) adlı kitabıyla milli duygunun gücünü kabul eden ilk Marksist yazar oldu. Ama Bauer'in düşünceleri o dönem pek çığır açıcı olmadı. Milliyetçiliği ortadan kaldırılması gereken arkaik bir durum olarak gören klasik Marksizm, 1970'lerde Eric Hobsbawn tarafından yeni bir bakış açısıyla bir kez daha ortaya kondu. 1980'lerden sonra milli nitelikteki olguları yeterince önemsememelerini doğurduğu hataları fark eden bazı Marksist yazarlar milliyetçiliğin bir teorisini yapmaya girişti. Tom Nairn'in global bir çerçeveye oturttuğu milliyetçilik teorisi, dünya ekonomisi kavramından (Balibar ve Wallerstein) etkilendi. Bu teoride, milliyetçilik sadece egemen devletlerin kendi uyrukları arasındaki dayanışmayı sağlamlaştırmaya veya onlar üzerindeki kontrolünü arttırmaya yönelik ideolojik bir yöntem olarak görüldü.⁵⁵

Gerek modernleşmeci gerekse Marksist yaklaşımların etniteye dayalı çatışmayı açıklamakta yetersiz kaldığı aşikârdır. Etnik ve dini farklılıklar ve bundan kaynaklanan çatışma, modern toplumlarda sınıfsal veya kişisel çıkarlarla örtüşebilmekte ve birbirleriyle farklı düzeylerde etkileşime geçebilmektedir. Buna rağmen bu iki etnisite yaklaşımı diğer yaklaşımlarının eksikliklerini tamamlama açısından önem arz etmektedir. Etnisiteyle ilgili araştırmalarda bu dört yaklaşımın sunduğu farklı bakış açıları birbirlerinin eksikliklerini tamamlama açısından önemli olduğu gibi etnisitenin sınırlarının belirlenmesini yönelik çabalara da katkı yapmaktadır. Etnisiteyi sadece bir yaklaşımla ele almak subjektif ve tatmin edici olmayan sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir.

⁵⁵ Jaffrelot, "Bazı Ulus Teorileri", s. 55.

I.2. Orta Doğu'da Etnisite Kaynaklı Çatışma

I.2.1. Çatışma Kavramı

Çatışma kavramı, İngilizce'de “*Conflict*” sözcüğüyle ifade edilir. “*Conflict*” (Latince'de *Conflictus*), bir şeyin diğeriyle etki bırakacak kadar çarpışması veya iki kütlelerin, iki grubun, iki bedeninin birbiriyle çarpışması manasına gelir.⁵⁶ Arapça'da çatışmanın karşılığı olarak kullanılan sözcükler *nizā'* (نزاع)⁵⁷, *munāza'a* (منازعة)⁵⁸ ve *tanāzu* (تنازع)⁵⁹'dur. Üç sözcük de savaş, mücadele, çekişme gibi ortak manalara sahiptir. Bu bağlamda çatışmayı karşısındakine iradesini kabul ettirmek için yapılan bir mücadele olarak tanımlamak mümkündür. Bu iradesini karşısındakine kabul ettirme durumu, aynı yaşam alanını paylaşan aktörlerin sınırsız ihtiyaçlarını ve hedeflerini karşılamaya çalışırken birbiriyle rekabete girmesinden doğabilir. Tabii bu noktada aktörleri harekete geçiren güç olgusu önemlidir ve çatışmanın temel unsurları olan tehdit, yaptırım, şiddet, zorlama ve baskı ile doğrudan ilgilidir.

Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe ise çatışma kavramının pratikte farklı durumları ifade etmek için kullanım alanı oldukça geniştir. Sınır çatışmaları, iç savaşlar, etnik çatışmalar, nükleer tehdit, terörist saldırılar, şiddet içeren devrim hareketleri gibi birçok faaliyet çatışma kavramının içerisinde değerlendirilebilir. Bundan dolayı çatışmanın sınırları çizilmiş belli bir türüne odaklanmak kavram karmaşasının önüne geçebilmek için bir zorunluluktur. 20. yy. boyunca –özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası- etnisite, din, kültür gibi kimlik unsurlarının odak noktası haline geldiği yeni bir çatışma biçimi ortaya çıktı. Çatışmanın niteliğinin etnisite, din ve kültür gibi kimlik unsurlarına kayışıyla birlikte çatışmanın askeri yanı da yapısal olarak

⁵⁶ Conflict sözcüğünün İngilizce'deki eş anlamlıları, *contest*, *combat*, *struggle*, *collision*, *strife*, *contention*, *battle*, *fight* ve *agony* sözcükleridir. Stormonth- Phelps, *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language*, s. 173.

⁵⁷ *Nizā'* (نزاع) sözcüğü, Türkçe'de savaşmak, mücadele etmek, çekişmek, mücadele etmek ve ölümüne mücadele gibi manalara gelmektedir. Silahlı çatışmanın Arapça'daki karşılığı da *nizā'un musallaa* (نزاع مسلح) dir. Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 955; Samouhi Fawq el'Adah, *A Dictionary of Diplomacy and International Affairs (English, French, Arabic)*, Librairie Du Liban, Beyrüt, 2004, s. 92.

⁵⁸ *Munāza'a* (منازعة) sözcüğü, Türkçe'de savaş, mücadele, çekişme, münakaşa ve anlaşmazlık meselesi gibi manalara gelmektedir. Çoğulu *munaza'at*'tir. Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 955.

⁵⁹ *Tanāzu* (تنازع) sözcüğü, Türkçe'de savaşmak, mücadele etmek, çekişmek ve münakaşa gibi manalara gelmektedir.

değiştirdi, düzenli orduların yaptığı savaşlar yerlerini paramiliter gruplar arasındaki ülke içinde yapılan savaşlara bıraktı. Bu bağlamda çalışmamızda çatışma kavramının iki yönü ön plana çıkmaktadır: (1) Çatışmanın kimliksel (etnisite, din, kültür) niteliği (2) Çatışmanın askeri olarak paramiliter yapısı.

Etnik çatışma, kendilerini birbirinden farklı hisseden iki veya daha fazla etnik-kültürel grubun arasındaki gruplararası rekabeti kapsayan bir çatışma türüdür. Çatışan gruplar tarafından kullanılan “etnik” kıstası çoğu zaman onların ortak bir soya, paylaşılmış tarihsel deneyimlere ve değerli kültürel özellikleri sahip olduğunu işaret etme işlevi görmektedir. Donald Horowitz de sosyal bilimlerde tek bir etnik çatışma kuramının tanımlanmasının oldukça zor ve tartışmalı bir konu olduğunu belirtmekle birlikte ilkçi grup kimlikleri (ırk, dil, din, kabile, sınıf) üzerinde temellenen tüm çatışmaları “etnik çatışma” kategorisinin içinde değerlendirmektedir.⁶⁰ Lübnan kökenli Amerikalı Profesör Edward Azar ise 20. yy.’daki çatışmaların çoğu zaman merkezinde ulus-devlet değil nasıl tanımlanırsa tanımlansın kimlik grubunun olduğunu ileri sürmektedir. Bundan dolayı Azar, kültürel veya kimliksel sınırları olan çatışmaları Müzmin Toplumsal Çatışma (*Protracted⁶¹ Social Conflict*) kavramıyla ifade ederek bu tür çatışmalara kapsayıcı teorik bir çerçeve sunmaya çalışmaktadır.⁶²

Azar, İkinci Dünya Savaşı’ndan beri uluslararası sistemde çatışma durumlarının artış gösterdiğini ileri sürmektedir. Bu dönemde yerel sivil çekişmeler, birçok bölgesel kriz, uluslararası gerginlikler, küresel savaş tehditleri, dış müdahale girişimleri, saldırganlıklar ve işgaller dünyanın her tarafında ortaya çıktı. Bu bağlamda Azar, uluslararası çatışmayı anlama girişimi olarak çatışmaları, açık uluslararası çatışmalar veya savaşlar, açık sivil savaşlar ve uluslararası ve sivil savaşın karışımı olarak üç ana kategoriye ayırmış ve dünya çapında çıkan bu çatışmaları yıllık olarak

⁶⁰ Donald Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, University of California Press, 1984, s. 41-54.

⁶¹ İngilizce’de *Protract*, Latince’de *protractus* (*pro*: ileri ve *traho*: çizmek) sözcüğünden gelmektedir ve zamanla uzatmak, ertelemek manalarını taşır. *Protracted* ise müzmin, sürüncemeli, uzun süren, uzatmalı olarak Türkçe’ye çevrilebilir. Stormonth- Phelps, *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language*, s. 694.

⁶² Edward Azar- Paul Jureidini- Ronald Mc Laurin, “Protracted Social Conflict: Theory and Practice in The Middle East”, *Journal of Palestine Studies*, C: 8, No: 1, Sonbahar 1978, s. 41-60; Edward Azar, “Protracted Social Conflict: Ten Propositions”, Der: John Burton- Edward Azar, *International Conflict Resolution: Theory and Practice*, Sussex, 1986, s. 28-39.

sınıflandırmıştır.⁶³ Azar'a göre İkinci Dünya Savaşı döneminde ortaya çıkan çatışmaların çoğu stratejik çatışma değil, müzmin ve sosyo-etnik çatışmalardır. Azar, istatistiksel çalışmalarında özellikle üçüncü dünyada yaşanan bu tarz çok sayıda çatışmaya rastlamıştır.⁶⁴

Müzmin toplumsal çatışmalar, yüksek oranda kimlik, adaletin dağıtımı, etnisite veya milliyetçilik gibi değişken ve rekabetçi konulardan kaynaklanmaktadır. Sosyo-ekonomik eşitsizlikler de bu çatışmanın yükselmesine katkı yapmaktadır. Müzmin toplumsal çatışma kuramına göre toplumsal sistemin bütününde bulunan çatışma, onun özgünlüğü ve tarihsel durumu ile tanımlanan yapılarla birleşmektedir. Derinlemesine bölünmüş çok etnikli ve heterojen toplumlarla doğrudan ilgili olan bu tür çatışmada, şiddet patlamasının yoğunluğu ve sıklığı iniş çıkışlıdır ve tüm ülkeye, hatta uluslararası alana da yayılabilir. Uzun süre saklı kalabilen bu tür çatışmalar başladığında şiddet aniden yükselebilmektedir.⁶⁵ Müzmin toplumlararası çatışma, müzmin toplumsal çatışmanın bir alt tipidir. Lübnan, Kuzey İrlanda, Sri Lanka veya Hindistan'ın Pencap eyaleti örneklerinde varolan bu çatışma, gittikçe daha karmaşıklaşan ve uzun sürede çözümü zorlaşan bir tiptir.⁶⁶

İngiliz Profesör Mary Kaldor, 1998'de yayınladığı *Yeni ve Eski Savaş* adlı kitabında 20. yy.'daki yeni savaşların, uluslararası sistemin yapısı, güvenlik, ekonomi gibi alışılmış nedenlerden çok, ülke içindeki kimlik gruplarıyla ilgili olduğunu ileri sürmektedir. Kaldor'a göre yeni savaşlar, savaşın amaçları, savaşın yöntemi ve savaş ekonomisi açısından eski savaşlardan oldukça farklılaştı. Yeni savaşların hedefleri, eski

⁶³ Amerikalı-Lübnanlı Profesör Edward Azar, 1969'da Kuzey Carolina Üniversitesi'nde dünyadaki çatışmalarla ilgili Çatışma ve Barış Bilgi Bankası (*The Conflict and Peace Data Bank-COPDAB*) adlı veritabanını kurmuştur. COPDAB, bilgisayar yardımıyla ulus-devletlerdeki ve bazı uluslararası organizasyonlardaki yerel ve uluslararası olayları toplayan bir girişimdir. Profesör Azar, çok sayıda hükümet personelini, lisansüstü ve lisans öğrencisini ve profesörü bu izleme sistemi için araştırma yapmak için kullandı ve uluslararası ilişkileri niteliksel ve niceliksel yönleriyle analiz etmeye ve tanımlamaya çalıştı. Edward E. Azar- Stanley H. Cohen- Thomas O. Jukam- James M. McCormick, "The Problem of Source Coverage in the Use of International Events Data", *International Studies Quarterly*, C:16, No: 3, Eylül 1972, s. 373-388; Edward E. Azar, "The Conflict and Peace Data Bank (COPDAB) Project", *The Journal of Conflict Resolution*, C:24, No: 1, Mart 1980, s. 143-152.

⁶⁴ Azar- Jureidini- Mc Laurin, "Protracted Social Conflict: Theory and Practice in The Middle East", s. 45-47.

⁶⁵ Ghasan T. Raad, "The Termination of Protracted Social Conflict in Lebanon", Der: Nadim Shehadi-Dana Haffar Mills, *Lebanon: A History of Conflict and Consensus*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 201-202

⁶⁶ Raad, "The Termination of Protracted Social Conflict in Lebanon", s. 202.

savaşların jeopolitik ve ideolojik hedeflerinin aksine kimlik siyasetiyle ilgilidir. Savaşların başlamasında ulusa, dine, klana veya dile dayalı yeni kimlik siyasetleri, liberalizm, faşizm, sosyalizm gibi ideolojilerden daha önemli hale geldi. Yeni savaşlarda savaşın yöntemi de değişmiştir. Ayrılmış cephe hatlarının, askeri üslerin ve silahların olduğu konvansiyonel ve düzenli savaşlar, yerini düzensiz paramiliter güçlerin, yerel savaş lordlarının, suçluların, çocuk askerlerin rol oynadığı, hafif silahların kullanıldığı, siviller dâhil herkese yönelik aşırı şiddetin (katliam, zulüm, tecavüz, zorla göç ettirme, etnik temizlik) kontrolsüz bir şekilde kullanıldığı düzensiz savaşlara bıraktı. Bu yeni savaşların stratejik amacı, korku ve nefrete dayalı aşırı politikaları harekete geçirmektir. Bu savaşların ekonomisi ise vergilendirme ve devlet seferberliğiyle değil uyuşturucu ticareti, şantaj, adam kaçırma, yağma gibi yasadışı faaliyetlerle ve ülke dışından gelen maddi ve askeri yardımla sağlanmaktadır.⁶⁷

Kaldor, yeni ve eski savaş tanımlamalarıyla daha çok Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan Yugoslavya, Ruanda, Afganistan gibi çatışma alanlarını kastetmekle birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden beri tüm dünyada savaşların niteliklerinde önemli değişimler gerçekleştiği aşikârdır. Morris Janowitz, 1977'de, 1966-1975 arasındaki dönemi incelerken paramiliter nitelikteki iç savaşların düzenli ordularla yapılan savaşlardan daha hızlı bir sayısal gelişime katettiği belirlemesini yapmaktadır.⁶⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden yüzyılın sonuna kadar dünyada gerçekleşen tüm savaşların üçte ikisi iç savaş veya sivillerin müdahil olduğu bir çerçevede gerçekleşmiştir.⁶⁹

I.2.2. Müzmin Toplumsal Çatışma

Modern Lübnan'da etnisiteye dayalı ortaya çıkan çatışmaları açıklamada Azar'ın "Müzmin Toplumsal Çatışma" kavramı elverişli bir teorik çerçeve sağlamaktadır. Azar, müzmin toplumsal çatışmaların ulus-inşası sürecinde başarısız olmuş çoklu-komünal

⁶⁷ Mary Kaldor, *New and Old War: Organised Violence in a Global Era*, Cambridge, Polity Press, İkinci Baskı, (Birinci Baskı 1998), 2006, s. 7-9.

⁶⁸ Morris Janowitz, *Military Institutions and Coercion in the Developing Nations*, Chicago, The University of Chicago Press, 1977, s. 5.

⁶⁹ Klaus Gantzel- Torsten Schwinghammer, *Warfare since the Second World War*, Londra, Transaction Publishers, 2000, s. 32.

toplumlara sahip olan yeni kurulmuş üçüncü dünya ülkelerinde yaygın görüldüğünü belirtmektedir. Bu ülkeler, istikrarlı yapılar ve süreçler geliştirmelerini sağlayacak bir iç uzlaşmadan yoksundur. Çok kimlikli ve az gelişmiş toplumlarda devlet kurumları belli bir grubun egemenliğinde olduğunda diğer gruplar varlıklarına yönelik tehdit hisseder ve korku duymaya başlar. Böylece toplumsal kimlik çatışmanın en önemli sürükleyicisi haline gelir.⁷⁰ Bu bağlamda müzmin toplumsal çatışmanın kaynaklarını, çatışmanın başlamasını tetikleyen şartları, çatışmanın amaçlarını ve yöntemlerini, çatışmada liderlerin rolünü ve çatışmayı etkileyen ülke dışı faktörleri teorik çerçevede ele almak Lübnan konusundaki pratik olaylarda yapacağımız analizlerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Herşeyden önce müzmin toplumsal çatışmanın hangi siyasal, ekonomik ve toplumsal şartlarda ortaya çıktığını ele almak gerekmektedir. Ghassân T. Raad, müzmin toplumsal çatışmanın iki temel kaynağının olduğundan bahsetmektedir. Bunların ilki deforme olmuş ve kutuplaşmış çevre, ikincisi ise güvenlik (fiziksel, ekonomik ve kültürel), kimlik ve tanınmayla ilgili temel ihtiyaçların gerçekleştirilememesi veya yoksayılmasıdır.⁷¹

Müzmin toplumsal çatışmanın deforme olmuş çevresi üç temel özelliğe sahiptir: Birincisi, müzmin toplumsal çatışmanın deforme olmuş çevresinin çok katı toplumsal ayrılıklarla (dinsel, dilsel, kabilesel, bölgesel, kültürel, etnik, ırksal, ideolojik, toplumsal ve ekonomik) derinlemesine bölünmüş heterojen ve çok etnikli toplumları içinde barındırmasıdır. İkincisi, bu toplumsal bölünmelerin acıları ortadan kaldırmak yerine birbirine eklenerek arttırma eğiliminde olmasıdır. Toplumda hiçbir din, kültür ve dil birbirini tamamlamaz. Varolan bölünmenin daha fazla yayılması toplumlar arasındaki uzlaşmazlığın daha da derinleşmesine hizmet eder. Üçüncüsü, müzmin toplumsal çatışmanın deforme olmuş çevresinin deneysel olarak gözlemlenmiş sistemik niteliklere sahip olmasıdır.

⁷⁰ Edward E. Azar- Robert F. Haddad, "Lebanon: An Anomalous Conflict?", *Third World Quarterly*, C: 8, No: 4, Ekim 1986, s. 1339.

⁷¹ Raad, "The Termination of Protracted Social Conflict in Lebanon", s. 202.

İlk nitelik, bağımsızlık sonrası ulus-devletlerin içinde buldukları tüm etnik toplumların temel ihtiyaçlarını karşılamakta başarısız olmasıdır. Bu başarısızlıklar dört ana nedene bağlıdır: (a) Eski kolonyel güçlerden miras kalan ayrılmış toplumsal sistem (sosyo-ekonomik ve politik olarak) (b) Kolonyel güçlerin böl ve yönet politikasının mirası; çarpık ekonomik gelişme; bazı etnik toplumlara ayrıcalıklı davranırken diğerlerine adaletsiz davranma c) Yapısal sosyo-ekonomik eşitsizliğin bazı gruplarda yol açtığı mağdur hissetme ve eksiklik duygusu. Marjinalleşen bu algılamının gelişmesi, baskın toplumsal gruplar tarafından zorla entegrasyon ve sonunda asimilasyona uğrama korkusunun getirdiği yabancılaşmanın yükselmesinin bir bölgenin etnik grubun yok olmasını getirmesi (d) Üçüncü dünya ülkelerinde nüfus yapısının değişmesi, gelişmesi ve baskı yapması. Bunlar kaynakların kıtlığı ve kötü beslenme, cehalet, eşitsiz tıbbi bakım, evsizlik ve işsizliğe yol açan sosyo-ekonomik getirinin dağıtımındaki bozuklukla ilgidir. İkinci nitelik, yetersizliktir. İstikrarsız ekonomik gelişmenin bir boyutunu vurgulayan Batı'dan ithal edilen gelişme modelleri, kronik fakirlik ve toplumların gelişme seviyelerindeki farklılaşmaya ve toplumlararası şiddet ve günah keçisi aranmasına yol açmaktadır. Üçüncü nitelik, marjinalleşmiş toplumların mağdur olma durumlarının farkında olmaları ve *status quo*'yu değiştirmek için uygun şartlarda tarihsel şikâyetlerini telafi etme niyetleri.⁷²

Müzmin toplumsal çatışmanın ikinci temel kaynağı, güvenlik (fiziksel, ekonomik ve kültürel), kimlik ve tanınmayla ilgili temel ihtiyaçların gerçekleştirilememesi veya yoksayılmasıdır. Büyük çatışmalar, güvenlik, kimlik ve tanınma gibi devredilemez ihtiyaçları içermektedir. Bu bağlamda güvenlik, kimlik ve tanınma gibi insani ihtiyaçlar yok sayılmasının ve bastırılmasının mümkün olmadığı söylenebilir. Ayrıca ihtiyaçları içeren çatışmalar çıkarları içeren çatışmalardan farklıdır.

Müzmin toplumsal çatışmanın iki temel kaynağını ele aldıktan sonra çatışmanın ortaya çıkmasını tetikleyen şartları bakmak gerekmektedir. Raad, müzmin toplumsal çatışmanın ortaya çıkmasını tetikleyen şartları, (1) demografik toplumsal dengesizlik, (2) doğrudan veya dolaylı dış müdahale, (3) yasal devlet otoritesinin ve gücünün

⁷² Raad, "The Termination of Protracted Social Conflict in Lebanon", s. 202-203.

dağılması (4) sistemin dengesini bozan karizmatik liderlerin ortaya çıkışı ve hareketlerin seferberliği olarak dört ana başlığa ayırmaktadır.⁷³

Raad'ın demografik toplumsal dengesizlik olarak ifade ettiği durumu, Fredrik Barth etnik gruplar arasında ilişkileri doğrudan etkilediği için önemli bulmaktadır. Barth'a göre demografik meseleler çok etnili toplumsal sistemlerin istikrarını belirleyen faktörlerden biridir ve nüfus hareketleri bu sistemlerde önemli değişikliklere yol açabilir. Doğum ve ölüm oranları dışında göçler ve fetihler nüfusun yeniden dağılımını ve düzenlenmesini belirleyebilir.⁷⁴ Manus I. Midlarsky de "Kimlik ve Uluslararası Çatışma" adlı makalesinde demografik değişimi *dyad* (ikili) etkiler başlığı altında ele almaktadır. Midlarsky'ye göre ikili çelişkinin bir unsuru demografik gelişme farklılaşmasıdır. Burada güç dönüşümü (*power transition*) olarak bir grubun nüfusu, belirli bir birimde (ülke veya bölge) diğerlerinden fazla hızlı artabilir. Bu demografik değişim o grubun siyasal, ekonomik ve toplumsal beklentilerini artırır ve muhtemelen genel nüfus içerisinde nüfus oranı azalan grupların tepkisine ve kendilerini daha az güvende hissetmelerine yol açabilir.⁷⁵ Midlarsky'nin demografik gelişme farklılaşması olarak adlandırdığı dönüşüm, 1975 Lübnan İç Savaşı'ndan önce ülkeye yerleşen Filistinlilerin ve nüfusu 1950'lerden itibaren giderek artan Müslümanların –özellikle Şiiilerin- durumunda açıkça izlenebilmektedir. Bu nüfus gelişimi farklılaşması, Osmanlı döneminde Lübnan'ın en kalabalık grubu olan, fakat 20. yy. boyunca genel nüfus içerisindeki nüfus oranı gittikçe azalan Mārūnilerin kendilerini daha az güvende hissetmelerine ve konfesyonel sistemde sahip oldukları siyasi ve ekonomik ayrıcalıkları kaybetme korkusunu beraberinde getirdi.

Raad'ın belirttiği çatışmayı tetikleyen ikinci unsur, doğrudan veya dolaylı dış müdahaledir. Midlarsky'e göre, geniş ölçekte yapısal sistemik çatışmalar ve onların sonuçlarından uzaklaşıldığında, etnik grupları kapsayan ikili çatışma kısmen genelleşmektedir. Etnik anlaşmazlıklar konusundaki çeşitli sistematik çalışmalar, komşu bir ülkedeki benzer etnisite toplulukları ile bir ülkedeki azınlıklar arasındaki etkileşimin

⁷³ Raad, "The Termination of Protracted Social Conflict in Lebanon", s. 203-204.

⁷⁴ Fredrik Barth, "Giriş Bölümü", Der: Fredrik Barth, *Etnik Gruplar ve Sınırları*, Çev: A. Kaya, S. Gürkan, Bağlam Yayınları, 2001, s. 23-24.

⁷⁵ Manus I. Midlarsky, *Handbook of War Studies II*, University of Michigan Press, 2000, s. 47.

dış müdahale ve çatışmaya yol açmadaki kolaylaştırıcı rolünü vurgulamaktadır. Sri Lanka'daki çatışmaya Hindistan'ın müdahalesi veya Lübnan İç Savaşı'nda Suriye'nin rolü akla gelen örneklerdir. Midlarsky, karasal sınırdaşlık/yakınlık veya akrabalık, ittifaklar, rekabetler, yayılma ve bir siyasal düzenin çöküşü gibi durumların bir devletin diğerine yaptığı müdahaleleri açıklamada kullanılabileceğini varsaymaktadır. Örneğin sınırdaşlık formundaki yakınlık, 1976 Lübnan İç Savaşı'nda Suriye'nin müdahalesini kolaylaştırmıştır. İsrail'in Lübnan'ın güneyine yönelik potansiyel bir saldırısına karşı Suriye'nin hissettiği hassasiyetler ve Filistin davasının bir destekleyicisi olarak Arap dünyası içinde FKÖ eylemlerini kontrol etme arzusu bu müdahalenin öncelikli nedenlerini teşkil etmiştir. Böylece güç dengesi faktörleri, İsrail ve Irak ve Ürdün gibi komşu Arap devletleri ile karşılaştırıldığında Suriye'nin motivasyonuna daha fazla yön vermiştir.⁷⁶

Karasal sınırdaşlığın bir ülkedeki müzmin toplumsal çatışmaya katkı yapabileceğini gösteren diğer bir yönü ise komşu ülkede meydana gelebilecek bir savaş, etnik-dini ayrımcılık, dışlanma, katliam gibi durumların sonucun başlayacak kitlesel göç hareketleridir. Orta Doğu'da Arap-İsrail çatışması sonrasında mülteci olan Filistinlilerin durumu en uygun örneği teşkil edebilir. Vamik Volkan, mültecilerin ve sürgünlerin – özellikle bunlar ülkelerini terk etmeye zorlanırken kötü deneyimlere sahipler- normalleşmelerinin hiç kolay olmadığını vurgulamaktadır:

“Genelde sığınmacılar ve sürgünler için yas çalışmasını tamamlamak çok daha zor, hatta belki imkânsızdır. Bu özellikle de güvenli bir yere kaçabilmelerinden önce veya kaçış sırasında çaresizlik, aşağılanma, tecavüz, etnik arındırma, işkence ve utanca maruz bırakılan ve insanların kendilerine kucak açmadıkları, dillerini konuşmadıkları, yemeklerini yemedikleri ve şarkılarını söylemedikleri yerlere sürülmüş insanlar için geçerlidir... Aşırı derecede travmatize olmuş kişiler, kendi öfkelerini duyumsamaktan kaçınırlar, çünkü bu öfke bilinçaltında öldürme ve yok edilmeye kirlenir. Çaresizlik, utanç, aşağılanma ve zulmedenin hiddetiyle özdeşleşme gibi eşlik eden duygularla karmaşıklaşır...”⁷⁷

⁷⁶ Midlarsky, *Handbook of War Studies II*, s. 43-44.

⁷⁷ Vamik D. Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Çev: Medine Banu Büyükkal, 2. Baskı, Everest Yayınları, 2009, s. 99.

Raad, çatışmanın ortaya çıkmasını tetikleyen üçüncü unsur olarak yasal devlet otoritesinin ve gücünün dağılmasına dikkat çekmektedir. Midlarsky de kimlik çatışmalarındaki ölümlerin çoğunluğunu, devlet yapılarının radikal dönüşümü ve çöküşü veya onların diğer çatışmalara etkisiyle bağlantılı görmektedir.⁷⁸ Yasal devlet otoritesinin çöktüğü kaos dönemlerinde toplumsal gruplar arasında etnisite olgusu ön plana çıkabilmektedir. Toplumu kültürel olarak bir arada tutan değerlerin ve bağlayıcı faktörlerin kaos dönemlerinde çözüldüğü görülmektedir. Kaos dönemlerinin ortaya çıkardığı bireysel veya toplumsal korku psikolojisi ve geleceğe yönelik varlığını sürdürme konusundaki kaygılar insanları kendi biyolojik kökenlerine yakın benzerlerine yakınlaştırmaktadır. Devlet otoritesinin çöküşü, bir taraftan çatışma ve toplumsal kaos getirirken diğer yandan da etnik birleştiricilik ve etnik hareketleri güçlendirmektedir. İki gelişme, çoğu zaman karşılıklı olarak birbirini besleyerek kontrolsüz bir şiddete, katliamlara ve büyük insanlık facialarına dönüşebilmektedir.

Devlet otoritesinin çöküşünün bir sonucu olarak etnisitenin yükselişi, yasal devlet otoritesinin uygulanmasında ve korunmasında bir güvence teşkil eden güvenlik güçlerini ve orduyu çatışmanın bir parçası haline getirebilir. Horowitz'e göre ordu etnik çatışmanın hem kaynağı hem de bir unsurudur. Ordu ve güvenlik birimlerinin etnik yapısının genellikle toplumun etnik yapısıyla uyumlu olmadığı durumlarda ordu ve güvenlik birimleri etnik çatışmanın kaynağıdır. Bu nedenle ordular etnik bozuşmalar için bir merkez ve iktidara yönelik etnik iddiaların yükselmesi için bir araç olabilir. Askeri kontrol etnik hâkimiyetin önemli bir sembolü olduğu için ordu etnik çatışmanın bir unsurudur. Ordu etnik çatışmalarda çeşitli roller oynayabilir. Ordu, etnik olarak derinlemesine bölünmüş toplumlarda tek bütünleşmiş kurum olarak görülmekle birlikte ordu içindeki oluşabilecek bölücü atmosfer etnik çatışmaları doğurabilir. Ordu askeri gücüyle etnik ayaklanmaları bastırabilir, fakat ordu çatışmanın tarafı olan bir grubu desteklerse ordunun müdahalesi şiddeti daha da tırmandırabilir. Hatta ayrılıkçı bir hareket varsa etnik olarak bölünmüş ordu uzun süre devam edecek bir çatışmaya katkı

⁷⁸ Midlarsky, *Handbook of War Studies II*, s. 25.

yapabilir. İç savaş başladığında –Burma, Nijerya ve Lübnan’da olduğu gibi- ordu iki veya daha fazla parçaya bölünebilir.⁷⁹

Raad çatışmanın ortaya çıkmasını tetikleyen dördüncü unsur olarak sistemin dengesini bozan karizmatik liderlerin ortaya çıkışına ve hareketlerin seferberliğine işaret etmektedir. Toplum içinde kendini dezavantajlı olarak gören veya ayrıcalıklarını korumak isteyen bir etnik veya dini grubun siyasal ve kitlesel olarak seferber olmasını sağlayan karizmatik siyasi ve fikri liderlerdir. Bu liderler, bir taraftan grubun şikâyet ve taleplerini duyururken diğer taraftan da ortak bir bilinci işlevsel hale getirir. Lider ve peşinden sürüklediği kitlenin seferberliği çoğu zaman toplumdaki diğer gruplar tarafından bir meydan okuma olarak algılanır ve toplumsal alandaki gerginliği yükseltir. Lübnan İç Savaşı’nda Kemal Canbulât ve Beşir Cemayel’in oynadığı rol buna en iyi örnekleri teşkil edebilir.

Volkan’a göre bir ülke içerisindeki etnik veya dini gruplar arasında rekabet ve meydan okumayla başlayan çatışmaya giden süreçte kitlenin psikolojisi ve lider ile takipçileri arasındaki ilişki oldukça belirleyicidir. Bunların ortaya çıkmasını etkileyen temel faktörler, etnik ve dini aidiyet duygusu olabileceği gibi siyasi ve ekonomik çıkarlar da olabilir. Çatışma öncesi ve sırasında düşman iki tarafın siyasal ve toplumsal liderleri, kitleleri harekete geçiren ve yönlendiren başlıca aktörlerdir. Bu siyasal ve toplumsal liderlerinin etnik, dini veya ideolojik hassasiyetleri kullanarak yaptıkları propaganda ve manipilasyonlar kısa süre kitle üzerinde tesirini gösterebilmektedir. Özellikle büyük bir grup gerilediğinde ve insanlar geniş grup kimliklerini sorgulamaya başladıklarında, siyasi liderin kişiliği senaryoda büyük önem kazanır ve toplumsal ve siyasal süreçler üzerinde ciddi etki yaratır. Lider, etnik veya mezhepsel duyguları kışkırtabilir ya da yatıştırabilir, grubu “ötekilerle” yan yana barışçıl varoluşa yönlendirebilir ya da savaş benzeri bir durumu körükleyebilir, hatta savaş başlatmakta aktif rol oynayabilir.⁸⁰

⁷⁹ Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, s. 443.

⁸⁰ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, s. 255.

Bu bağlamda Volkan toplumsal grupların iki lider tipinden bahsetmektedir: “Onarıcı” lider ve “yıkıcı” lider. Onarıcı liderler, tehdit altındaki grup kimliğini, başka bir grubu değersizleştirmeden veya yıkıma uğratmadan sağlamlaştırmaya yardımcı olabilir. Yıkıcı liderler ise genellikle muhalif grubu bir şekilde yıkıma uğratarak kendi grubunun kimliğini geliştirmeyi ve değiştirmeyi hedefleyebilmektedir. Volkan, yıkıcı liderlerin grubu harekete geçirmek için uyguladığı propaganda yöntemini beş maddeyle şöyle sıralamaktadır: (1) Düşman bir grup saldırısının ya da ekonomik bir çöküş gibi diğer bir felaketin ardından (hatta yakınlarda gözle görülür bir mağduriyet yaşanmadığı durumlarda bile) geniş grupta ortak bir mağdurlaştırma duygusunu körüklemek; (2) Seçilmiş bir travmayı yeniden uyandırmak; (3) Biz-lik (geniş grup kimliği) duygusunu güçlendirmek; (4) Düşmanı insanlıktan çıkarma derecesinde değersizleştirmek; (5) İntikam almak üzere aşırıya kaçan bir haklılık yaratmak veya uyuyan bir haklılık ideolojisini yeniden diriltmek. Bu beş adım aracılığıyla, grup üyelerinin düşmanı yok etmek için kendilerinde hak gördükleri, hatta kültürel ve etnik temizliklere girişerek istenmeyen ve değersiz görülen “ötekiler”in kirletilmesinden kendilerini arındırdıkları bir atmosfer yaratabilir. Belli koşullar altında, hâlihazırdaki düşmana karşı sadistçe davranmalarına izin verecek gerçekçi donanımına sahip olmayan gruplar, kendi mağdurlaştırmalarını ölküleştirebilir ve “mazoşist” hale gelebilir. Yeniden canlandırılmış seçilmiş travmalar ve bunlara eşlik eden abartılı haklılık ideolojisi, özellikle siyasi liderin desteklemesiyle, geniş gruplar ve düşman sayılan “öteki” gruplar üzerinde derin izler bırakabilir ve terörün evrilmesinde ciddi rol oynayabilir.⁸¹

Siyasi liderin karizması ve grubun kolektif akli temsiliyetine inanç, grup içindeki bireylerin şuursuzlaşmasına ve grubun ortak idealleri için şiddet ve öldürmeye başvurmasını sağlayabilir. 1975 Lübnan İç Savaşı’nda bu tezi doğrulayan pek çok örnek bulunabilir. Örneğin 1987’de Christian Science Monitör gazetesinin röportaj yaptığı bir Mārūnī , “*savaş ne zaman bitebilir?*” sorusuna “*bu Tanrının iradesi, bizim meselemiz değil*” diye cevap vermiştir.⁸²

⁸¹ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, s. 255-256.

⁸² Sandra Mackey, *Lebanon: Death of A Nation*, New York, Anchor Books, 1989, s. 246.

Siyasi liderlerin etnik veya dini grupları seferber ettikten sonra en önemli işlevlerinden biri kitlelerini tatmin edecek siyasal, ekonomik ve toplumsal taleplerin sınırlarını belirlemesidir. Seferber olan etnik veya dini grubu, ekonomik ve toplumsal ayrımcılığın kaldırılmasından otonomi veya tam bağımsızlık gibi ayrılıkçı taleplere kadar farklı düzeyde istekler motive edebilir. Seferliğin ilk zamanlarında talepler genelde ılımlıdır, fakat grubun kendine olan güveni arttıkça kitle liderden daha militan bir tarz beklentisi içine girer. Siyasal katılımın ve kendini ifade etme olanaklarının iyi işlediği ve merkezi devlet yapısının güçlü olduğu devletlerde bu tür meydan okumalar çoğu kez kontrol altında tutulabilir veya uzlaşmayla çözümlenebilir. Fakat siyasal katılımın ve kendini ifade etme olanaklarının sınırlı (veya kapalı) olduğu devletlerde seferber olan etnik veya dini grubun meydan okuması kısa sürede şiddet olaylarına ve çatışmaya dönüşebilir, hatta bu devletin merkezi devlet yapısı zayıfsa iç savaş kaçınılmaz hale gelebilir. Şiddet düzeyin yükseldikçe ılımlı liderlik ve yumuşak taktikleri savunanlar yerlerini askeri üniforma giyen liderlere ve silahlı milislere bırakmak zorunda kalır.⁸³

Toplumsal çatışmaların kuşku yok ki en aşırı noktası, çatışmaya taraf olan grupların birbirlerine yönelik silahlı mücadeleye ve şiddet eylemlerine girişmesidir. Toplumsal çatışmada anlaşmazlıklar ve gerginlikler uzlaşamaz bir hale geldiğinde, çatışmanın tarafı olan gruplar bazen kendi koruma (varlığını ve çıkarlarını) bazen de kendi amaçlarını gerçekleştirmek için karşı tarafa (çatıştığı diğer toplumsal grup veya merkezi devlet otoritesi) yönelik silahlı zorlama ve şiddete başvurur. Devletin merkezi otoritesi dışında silahlı milis güçleri kurmak ve silahlanmak toplumsal çatışmaları aşırı şiddet ve hatta katliamlar içeren iç savaflara dönüştürür. Bu iç savaflar devletin merkezi otoritesini, düzenini, egemenliğini, kurumlarını ve varlığını tehdit altına sokup çatışan gruplar arasındaki anlaşmazlıkları ve düşmanlıkları derinleştirir. İç savaflardaki karşılıklı can kayıpları, aşırı şiddet ve anarşi ülkedeki tüm toplumsal grupların hafızlarında uzun süreli ve onarılması zor izler bırakır. Volkan bu durumu şöyle açıklamaktadır:

⁸³ Esman- Rabinovich, “Orta Doğu’da Etno-politika Çalışmaları”, s. 40-41.

“Belli koşullarda, insanoğlu “ötekileri” gözünü kırpmadan öldürebilir. Kimlik uğruna, ortak bir terör dalgası başlatabilir ve sonuçları onlarca hatta yüzlerce yıl hissedilecek kitlesel travmalar gerçekleştirilebilir. Ötekilerin aşağılanması ve öldürülmesi buna karışan toplumlarda yeni politik ideolojilerin evrilmesine, var olan kültürel törenlerin zehirlenmesine ve yıkıcı hale dönüştürülmesine, geniş grup kimliğinin değişikliğe uğratılmasına yol açar, kısaca onlarca belki yüzlerce yıl sonra yeni kitlesel trajedilerin oluşması için zemin hazırlar.”⁸⁴

⁸⁴ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*,

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN LÜBNAN'IN DOĞUŞU VE SİYASET

II.1. Büyük Lübnan'ın Kuruluşu

Büyük Lübnan'ın (Arapça: *Lubnān el-Kebir*, Fransızca: *Grand Liban*)⁸⁵ kuruluşu, 1 Eylül 1920'de Fransız General Henri Gouraud tarafından açıklandı. *Grand Liban*'ın toprakları, kuzeyde *Nehr el-Kebir*'den güneyde Ra's en-Nukara'ya, batıda Akdeniz'den doğuda Anti-Lübnan Dağları'na uzanıyordu.⁸⁶ *Grand Liban*'ın kurulmasına yol açan bir dizi siyasal gelişme, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından geçen iki yıllık bir süreçte ortaya çıktı. Bu iki yıllık süreç, Şam ve Beyrut'un İhtilaf Kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi ile Ekim 1918'de başladı. Böylece Lübnan'daki 400 yıllık Osmanlı yönetimi sona erdi. Faysal'ın Arap hükümeti kuvvetlerinin 24 Temmuz 1920'de Meyselün Savaşı'nda ağırlıklı Cezayirlilerden ve Senagallilerden oluşan Fransız birliklerine yenilmesi sonucu Fransızlar 25 Temmuz'da Şam'ı işgal etti. Böylece Orta Doğu'nun İngiltere ve Fransa arasında parçalanma süreci tamamlandı.⁸⁷

Lübnan, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin otoritesinde "Mutassarıflık" adı altında özerk bir idari yapıyla yönetiliyordu. 1960 Mārūnī-Dürzī çatışmalarının ardından Fransa'nın müdahalesiyle 1961'de kurulan mutassarıflık yönetimi, *Cebel Lübnan* bölgesini kapsayan coğrafi sınırlarıyla Küçük Lübnan (Arapça: *Lubnān es-Sagīr* Fransızca: *Petit Liban*) olarak bilinmektedir. 19. yy.'ın sonundan itibaren mutassarıflık yönetiminin coğrafi sınırları ile Lübnan'ın doğal ve tarih sınırları yazılı ve sözlü birçok siyasal ve entelektüel tartışmaya konu oldu. Özellikle Lübnanlı Mārūniler, Trablus, Beyrut, Saydā ve Sūr (Tyre) gibi sahil kentlerinin ve onların hinterlandını oluşturan verimli Bekaa Vadisi'nin Lübnan'ın doğal ve tarihi sınırları içerisinde olduğunu iddia etti. Mārūnilere göre *Grand Liban*'a ait olan bu toprakların

⁸⁵ *Grand Liban* ve *Petit Liban*'ın coğrafi sınırları için bkz. EK-3.

⁸⁶ Eyal Ziser, *Lebanon: The Challenge of Independence*, Londra, I.B. Tauris, 2000, s. 1.

⁸⁷ Meir Zamir, *The Formation of Modern Lebanon*, Londra, Cornell University Press, 1985, s. 91; Stephen Hemsley Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Beyrut, Librairie Du Liban, 1968, s. 93-103.

sahip olduğu özel toplumsal ve tarihsel karakterden dolayı Fransızların burada bağımsız bir devlet kurulmasına yardım etmesi bir gereklilik ve zorunluluktur. Fransa başlangıçta bu fikre karşı tereddütle yaklaşırsa da Mārūnī siyasi ve dini liderlerinin –başta Patrik Hoyek olmak üzere- Birinci Dünya Savaşı boyunca ve savaştan sonra yapılan Paris Barış Konferansı’nda bu konuda ısrarlı diplomatik girişimlerde bulunması Fransa’nın bu fikri kabul etmesini sağladı.⁸⁸

Fransa, Milletler Cemiyeti anlaşmasının 22. Maddesine göre Suriye ve Lübnan’da manda yönetimi teşkil etti. Fransa’nın Suriye üzerindeki iddiaları dini, ekonomik ve stratejik çıkarların bir karışımına dayanıyordu. Levent bölgesindeki Hıristiyanların –özellikle de *Cebel Lübnan*’daki Mārūnīlerin- koruyuculuğunu üstlenmiş olan Fransa, bölgede uzun süredir var olan dinsel ve eğitimsel faaliyetlerini sürdürmenin kendisi için ahlaki bir görev olduğu inancındaydı. Diğer yandan emperyalist bir müdahale için böylesi bir dini gerekçe bölgedeki Müslümanların Fransa’ya karşı hissettiği yabancılaşmanın güçlenmesine hizmet etti.⁸⁹ Mandater güç Fransa, görünüşte Suriye’deki tüm etnik ve dini grupların özgürlüklerini garanti altına almıştı. Fransız Mandası, her şeyden önce ülkedeki toplumsal farklılıkların önemini kabul ediyordu. 8. Madde, herkesin vicdan ve ibadet özgürlüğünü, ırkına, dinine ve diline bakılmadan herkese eşit muameleyi ve tüm topluluklara kendi okullarını muhafaza etme hakkını garanti altına alıyordu. 6. Madde, Manda Yönetimi’nin toplumun farklı bölümlerinin dinsel çıkarlarına ve kişisel duruma saygı göstermesini sağlıyordu.⁹⁰ Diğer yandan mandater güç Fransa, Suriye’deki çok kültürlülüğün yararlanarak hassas siyasi ve toplumsal dengeler kurmaya yöneldi. Bu plan dâhilinde tek bir devlet kurmak yerine Suriye ulusal kimliğinin gelişmesini geciktirmek üzere tasarlanan birkaç yerel siyasi birim oluşturdu.

Ağustos 1920’de Beyrut, Trablus, Sūr ve Saydā’yı kapsayan *Grand Liban* kurulurken Bekaa Vadisi’nde Suriye’ye ait olan Ba’albek, Bekaa, Rāşeyā ve Hasbeyā

⁸⁸ Kamal Salibi, *The Modern History of Lebanon*, New York, Caravan Books, 1993, s. 25-26.

⁸⁹ Cleveland- Bunton, *A History of The Modern Middle East*, Westview Press, 2009, s. 218.

⁹⁰ “French Mandate for Syria and the Lebanon”, *The American Journal of International Law*, C: 17, No: 3, Supplement: Official Document, Temmuz 1923, s. 177-182.

kazaları Fransızlar tarafından Lübnan topraklarına katıldı.⁹¹ Eylül 1920’de *Grand Liban*’ın bağımsızlığı açıklandı. Aynı ay içinde Lazkiye ve çevresini kapsayan alanda bir Alevi bölgesi oluşturuldu Temmuz 1922’de bu bölgede özerk bir Alevi devletinin kurulduğu ilan edildi. Mart 1921’de Dürzî ulusal hükümetinin kurulması için Dürzî liderlerle Fransız Yüksek Komiseri’nin bir temsilci arasında bir antlaşma imzalandı ve Nisan 1922’de Dürzî Dağı’nın bağımsızlığı açıklandı. Faysal’ın ülke dışına çıkarılmasından sonra Suriye’nin geri kalanı Şam ve Halep Devletleri olarak ikiye bölündü. İskenderun Sancağı, Franklin-Bouillon Antlaşması’na göre Halep Devleti içerisinde özel bir yönetime sahip oldu.⁹²

Fransız General Henri Gouraud tarafından yaratılan *Grand Liban*, mandater güç Fransa’nın geleneksel olarak kayrılan Lübnan Hıristiyanlarına verilen taahhütlerin yerine getirilmesi için ilk adımı oldu. Fransız himayesi altında genişletilmiş sınırları olan bağımsız bir Hıristiyan devletin kuruluşu, Hıristiyanlar, özellikle de Mārūnîler için yüzyıllardır peşinden koşulan bir rüyanın gerçekleşmesiydi. Bu, sadece Suriye’deki Müslüman devletin yıkılmasını sembolize etmiyordu, aynı zamanda İslam üzerinde Hıristiyanlığın bir zaferi olarak algılanıyordu.⁹³ *Grand Liban*’ın kuruluşu, güney, kuzey ve yeni devlete hiçbir biçimde bağlılık hissetmeyen Müslümanın yaşadığı Lübnan Dağları’nın doğusundaki bölgelerinin birleştirilmesiyle başarıldı. Fransızlar da Mārūnîlerin ısrarlı isteklerine cevap vererek *Grand Liban* siyasetinin “Lübnanlı kimliği” ve “ulus” kurmak için heterojen nüfusları bir araya getireceğini varsaydı.⁹⁴ Fakat *Grand Liban*, gerek coğrafi sınırları gerekse siyasal sistemi itibarıyla Fransızlar tarafından kurulan yapay bir devlet görünümüne sahip oldu. Ulusal dayanışma ve ulusal bağlılıktan yoksun olan Lübnan devletine Fransa, her ne kadar sınırlı haklar ve temsili kuruluşlar kurma imkânı verse de bu kuruluşlar ne ülke içindeki çeşitli çıkar grupları

⁹¹ Baalbek, Bekaa, Reşeya ve Hasbeyā’nın Büyük Lübnan’a katılması, bölgenin mezhepsel dengelerinde önemli değişiklikler yarattı. 30 bini Ermeni olmak üzere sayıları 155 bini bulan Hıristiyan’ı bölgeye dâhil ederken 1 milyonun üzerindeki Sünni ve Şii nüfus ile 40 bin kadar Dürzî’yi de bölge sınırları içine aldı.

⁹² Hourani, *Syria and Lebanon*, 1968, s. 172; Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Beyrut, Librairie Du Liban, 1968, s. 125-127.

⁹³ Zamir, *The Formation of Modern Lebanon*, s. 6.

⁹⁴ Kais Firro, “Suriye, Lübnan ve İsrail’de Dürzîler”, Der: Milton J. Esman- Itamar Rabinovich, *Orta Doğu’da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev: Zafer Avşar, İstanbul, Avesta Yayınları, 2004, s. 267.

arasında uzlaşmayı sağlayacak ne de hızlı gerçekleşen toplumsal değişime ayak uydurabilecek nitelikteydi.⁹⁵

II.2. Lübnan'da Dini ve Mezhepsel Gruplar

Suriye ve Lübnan'ı içine alan "Bereketli Hilal" denen coğrafyanın tarihi ve kültürel derinliği bölgeyi çok farklı din ve inanç biçimleri için yaşam alanı haline getirmiştir. Tek tanrılı üç büyük dinin ilk yayıldığı topraklar olan Suriye bölgesi, Roma İmparatorluğu döneminde Hıristiyanlığın tesirinde kalan bölge Hz Ömer'in 636 yılında fethi sonucu İslamlaşmaya başladı. Dört Halife döneminde başlayan İslamiyet içindeki bölünmeler ve özellikle Moğolların Orta Doğu'ya girişinden sonra ortaya çıkan toplumsal parçalanmışlık dinin farklı yorumlarını ortaya çıkardı. Kilise tarihinin ilk zamanlarında beri bölgede yaşayan Hıristiyanlar için de benzer bir durum söz konusuydu. Hıristiyanlar arasındaki hizipleşmeler ve Bizans İmparatorluğu'nun bölgedeki Hıristiyanlar üzerinde siyasi nüfuz kurma çabası birçok mezhep ve kiliseyi ortaya çıkardı. Böylece Suriye bölgesinde yaşayan Müslümanlar ve Hıristiyanlar dini inanç ve ritüeller konusunda heterojen bir yapıya sahip oldu ve bu heterojenlik gerek iki din arasında gerekse kendi içlerinde siyasal ve dinsel mücadeleleri sürekli bir hale getirdi. Müslüman ve Hıristiyan toplulukların bazıları tarih içerisinde coğrafi bir dağınıklık gösterirken bazıları da belli bir bölgede yerel üstünlüklerini kabul ettirdi. Siyasi iktidarı kontrol eden dinsel çoğunluğun baskısı altında kalan dinsel azınlıkların yoğun olarak yaşadığı ve kontrol altında tuttukları bölgeler ise genelde dağlık alanlar oldu. Özellikle Lübnan Dağları, Sünni İslam'ın baskısından kaçan muhalif Müslüman ve Hıristiyan topluluklar için bir sığınak haline geldi.⁹⁶

Joseph Chamie, 1920'de kurulan *Grand Liban*'da 17 dini-mezhepsel grubun varlığından bahsetmektedir. Chamie, Lübnan'daki mezhepsel grupları, Müslümanlar, Katolik Hıristiyanlar, Katolik olmayan Hıristiyanlar ve diğerleri olarak dört ana gruba ayırmaktadır. Müslümanlar, Sünni, Şii, Dürzî, Nusayrî ve İsmâ'ili; Katolik

⁹⁵ Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Çev: Salih Yurdakul, İstanbul, Söylem Yayınları, 2000, s. 81.

⁹⁶ Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, s. 61.

Hıristiyanlar, Mārūnī, Grek Katolik, Ermeni Katolik, Süryani Katolik, Latin Katolik ve Keldani; Katolik olmayan Hıristiyanlar, Grek Ortodoks, Ermeni Ortodoks, Protestan ve Süryani Ortodoks ve diğerleri, Yahudi ve Baha’i alt gruplarından oluşmaktadır.⁹⁷ Pierre Rondot ise bu sınıflandırmayı daha geniş bir perspektifte ele aldı. Rondot, Fransız mandası döneminde 1936’da Suriye ve Lübnan’da –Chamie gibi- 17 mezhebin varlığının kabul edildiğini belirtmektedir. 17 mezhebin 11’i Hıristiyan (9 Patriklik, Latin, Protestan), 5’i Müslüman (Sünni, Şii, Nusayrī, İsmā’ili, Dürzī) ve son mezhep (din) Yahudilerdir. Lübnan’da bağımsızlık sonrası 1951’de 17 mezhebin varlığı tekrar onaylandı. Müslüman olmayan mezhepler, Mārūnī, Grek Katolik (Melkit), Grek Ortodoks, Ermeni Ortodoks (Gregoryen), Ermeni Katolik, Süryani Katolik, Süryani Ortodoks, Keldani (Asurī), Keldani Katolik, Latin Katolik, Protestan ve Yahudi’dir. Müslümanlar, Sünni, Şii, Dürzī (*Muvahhidin*), Nusayrī, İsmā’ili’dir. 1955’ten sonra her mezhep kendi toplumunun özel hukuk sistemine sahip oldu. Rondot, sayısal olarak az olan Nusayrīlerin ve İsmā’ililerin bir mezhep olarak kendi örgütsel düzenlerini kurmakta başarısız olduğunu, bu yüzden Lübnan’da 15 resmi mezhebin varlığından bahsedilebileceğini vurgulamaktadır. Buna ek olarak Rondot, 15 mezhepten sadece 9’unun siyasal sistemde temsil hakkını elde ettiğini sözlerine eklemektedir. Fransız mandası döneminde kurulan Temsilciler Meclisi’nde sadece Mārūnīler, Grek Ortodokslar, Grek Katolik, Sünniler, Şiiler ve Dürzīler temsil edildi. 1934’te Ermeni Ortodokslar ve 1951’de Ermeni Katolikler ve Protestanlar siyasal sistemde temsil hakkı elde etti. 1953’te Protestanların parlamentodaki temsil hakkı sayısal nedenlerden dolayı düşürülse de 1960’da Protestanlara temsil hakkı tekrar verildi.⁹⁸ Nusayrīler, ancak 1989’dan sonra Suriye’nin Lübnan’daki nüfuzunun artışına paralel olarak siyasal temsil hakkına kavuştu.

II.2.1. Hıristiyanlar

Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesinin ardından MS. 45’te Paul ve Barnabas gibi havariler tarafından Hıristiyanlık Suriye ve Anadolu’nun güneyine yayılmaya başladı.

⁹⁷ Joseph Chamie, “Religious Groups in Lebanon: A Descriptive Investigation”, *International Journal of Middle East Studies*, C: 2, Cambridge University Press, 1980, s. 176-177.

⁹⁸ Pierre Rondot, *Et-Tavā’if fi ed-Davla el-Lubnāniyye*, Çev: Müfide Ebu Murad (Fransızca’dan Arapça’ya), Beyrut, Dar el-Kutub el-Hadise, 1984, s. 22-23.

Hıristiyanlığın erken dönemlerinde en önemli dini merkezler, Antakya (*Antioch*), İskenderiye (*Alexandria*) ve Urfa (*Edessa*) oldu. 4. yy.'a kadar Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun topraklarında hızla yayılması ve nüfuzunu arttırması, 313'te İmparator Konstantin'in Milano Fermanı'yla Hıristiyanlığı resmi din olarak tanımasıyla sonuçlandı. Bu dönemin diğer bir özelliği de Hıristiyanlıktaki ilk hizipleşmelerin ortaya çıkmasıydı. Doğu Hıristiyanlığı'nda birbirine rakip üç patrikliğin (Antakya, İskenderiye ve İstanbul) olması bu hizipleşmelere katkıda bulunan en önemli faktörlerden biriydi. Hıristiyanlıktaki bölünmelerin tarihsel arka planını incelerken, öncelikli olarak 2. yy.'ın başından itibaren Hıristiyanlık içinde ortaya çıkan Hz. İsa'nın tabiatıyla ilgili kristolojik tartışmalara bakmak gerekiyor. Bu tartışmalar ki 4. yy.'dan başlayarak kilisenin bütünlüğünü sarsacak önemli bölünmelere yol açtı.⁹⁹ Lübnan'da yaşayan Hıristiyan gruplar, bu grupların inanç ve ritüelleri, siyasal ve toplumsal karakterleri, ülke içinde veya ülke dışındaki aktörlerle ilişkileri Hıristiyanlığın ilk döneminde ortaya çıkan hizipleşmelerin doğrudan veya dolaylı olarak izlerini taşımaktadır. Hıristiyanlık tarihinin ilk dönemlerindeki dini tartışmalar ve Doğu Kilisesi'nde mezheplerin ortaya çıkışı Lübnan'daki Hıristiyan gruplara, inanç, ritüeller, mezhepsel dağılım bakımından tesir etmiştir.

Hız. İsa'nın tabiatıyla ilgili tartışmalar, ilk olarak Origenes'in Tanrı'nın salt ruh, zaman-dışı, duyumlarla algılanmaz, yaradılışın ilk nedeni olduğunu ve Hız. İsa'nın Tanrı ile dünya arasında aracılık yapmak için ondan geldiğini ileri sürmesiyle ortaya çıkmıştı. 4. yy.'da ise Suriye'de Nestorius (Nastur)'un Kilise'nin resmi görüşüne karşı çıkmasıyla Hız. İsa'nın tabiatıyla ilgili kristolojik meseleler yeniden şiddetli bir biçimde tartışılmaya başlandı.¹⁰⁰ Hıristiyanlık'taki ilk parçalanma İstanbul Patriği Nestorius'un (428-431) takipçileri olan Nasturilerdi. Nestorius, Hız. Meryem'in İnsan Anası (*Anthropotokos*) olduğunu vurguladı ve Tanrı Anası (*Theotokos*) olduğunu reddetti. Nestorius'a göre Hız. İsa'nın insan olarak doğduktan sonra tanrı tabiatı kazanmıştı. Bundan dolayı Nestorius, Meryem'e "Tanrı'nın annesi" (*Theotokos*) denmesine karşı çıkmış ve Tanrı'nın doğrulamayacağını ve doğrulmadığını belirtmiştir. Nestorius'a göre

⁹⁹ Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık" (Mezhepler ve Tarikatlar), *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C:17, 1998, s. 354.

¹⁰⁰ Grzegorz Leopold Seidler, *Bizans Siyasal Düşüncesi*, Çev: Mete Tuncay, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1980, s. 23.

Hız. İsa'nın tanrı tabiatıyla insan tabiatı aynıdır. Çarmıha gerilirken tanrısal tabiat Hız. İsa'dan ayrılmış, sadece insan olan Hız. İsa acı çekmiş, çektiği acılar Tanrı olan Hız. İsa'ya dokunmamıştır. Nestorius'un bu fikri, Hıristiyan Kilise tarihinde Diofizitçilik (Çift Tabiatçılık) olarak adlandırıldı. 431'de toplanan ve Hıristiyan Kiliseleri'nin büyük kısmı tarafından üçüncü Ekümenik Konsil¹⁰¹ olarak kabul edilen Efes (*Ephesus*) Konsili, İskenderiye Patriği Cyril (412-444) isteğiyle, Nestorius'un bu görüşünü heretik olarak tanımladı ve kınadı. Aynı zamanda İstanbul Patriği Nestorius afroz edildi. Fakat Nestorius'un görüşü kendi kenti olan Antakya'da geniş ölçüde kabul edildi ve daha sonraları Mezopotamya'nın doğusundaki yerli Hıristiyanlar Pers yönetiminin de cesaretlendirmesiyle Nasturiliği benimsedi.¹⁰²

İskenderiye Patriği Cyril'in halefi Dioskorus, Nasturi heretikliğine bir tepki olarak Monofizitizm (Tek Tabiatçılık) adıyla anılacak görüşü, 449'da toplanan İkinci Efes Konsili'nde kabul ettirdi. Fakat İskenderiye Patriği'nin zaferi kısa sürdü ve yeni İmparator Marcian (450-457), Kadıköy (*Khalkendon*) Konsili'ni 451'de İstanbul'da topladı. Kadıköy Konsili'nde İskenderiye Patriği Dioskorus ve Monofizit görüşü kınandı. Konsilin kararına göre Hız. İsa'da hem insani hem de tanrısal özellikler bulunmaktadır, bu özellikler Meryem İsa'yı doğurmadan önce de bulunmaktaydı. Hız. İsa Tanrı olarak baba ile aynı özden, insan olarak da günahlar hariç insanlarla aynı özdedir. Dolayısıyla Meryem sadece insan olan Hız. İsa'nın değil Tanrı olan Hız. İsa'nın da anasıdır ve ona Tanrı Anası anlamına gelen *Theotokos* denilmelidir. Çarmıhta acı çeken Hız. İsa'nın sadece insani tabiatıdır, bu acı Tanrısal tabiata dokunmamıştır. Aslında Diofizit (Çift Tabiatçılık) görüşüne yakın olan bu karara itiraz eden Monofizit piskoposlar kendi bağımsız kiliselerini kurmuştur. Monofizit görüşün Orta Doğu ve Anadolu'da yayılmasını sağlayan kişi ise Suriyeli keşiş Jacob Bardai (veya Zanzales) oldu. Bardai'ye atıf yapılarak bu görüşü savunanlar Yakubi adıyla anılmaya başlandı.

¹⁰¹ Batı ve Doğu Hıristiyan Kiliseleri tarafından kabul edilen Ekümenik konsiller şunlardır: İznik Konsili (325), Birinci İstanbul Konsili (381), Birinci Efes Konsili (431), Kadıköy Konsili (451), İkinci İstanbul Konsili (553), Üçüncü İstanbul Konsili (680) ve İkinci İznik Konsili (787).

¹⁰² Robert Brenton Bett, *Christians in the Arab East*, Londra, SPCK, 1979, s. 3-4; Edgar Alexander, "Oriental Christianity", Der: Ernest Jackh, *Background of the Middle East*, New York, Ithaca, Cornell University Press, 1952, s.71; Aydın, "Hıristiyanlık" (Mezhepler ve Tarikatlar), s. 354.

Yakubilere karşı olan Hıristiyanlara da 451'deki Kadıköy Konsili'ne dayanarak kraliyet otoritesini destekleyen manasında Melkitler denildi.¹⁰³

İskenderiye Patriği'nin aforoz edildiği Kadıköy Konsili'yle İstanbul Patriği'nin gücü ve nüfuzu artmasına rağmen bu da uzun sürmedi. İmparator Zenon'un (474- 491) ve I. Anastasious'un (491-518) döneminde İstanbul'da toplanan 476, 495 ve 508 konsillerinde Kadıköy Konsili'nin kararları ortadan kaldırıldı ve İstanbul Patriği üç kez aforoz edildi. 638'de Bizans İmparatoru Heraklyus Diofizit ve Monofizit taraftarları arasında bir uzlaşma bulmak için bir ara formül olarak Hz. İsa'da iki tabiatla birlikte tek enerjisi ve iradesi olduğunu ilan etti. Bu öğretiyi Monotelit görüş olarak adlandırıldı. Bu görüş önceleri kabul görmüş olsa da 680'deki İstanbul Konsili'nde kınandı, Hz. İsa'da insani ve ilahi iki ayrı iradenin bulunduğu kabul edilerek, Monotelit görüş ve taraftarları aforoz edildi.¹⁰⁴

4. yy.'da itibaren Hıristiyanlığın içinde yoğunlaşan kristolojik tartışmaların ortaya çıkardığı bölünmeleri, Suriye ve Lübnan bölgesinde Hıristiyan topluluklarda açıkça görmek mümkündür. David Commins yaptığı sınıflandırmada Suriye Hıristiyan cemaati üç ana kısım içinde sekiz tarihsel mezhebe ayrılmıştır: 1) Ortodoks Kiliseler, Grek Ortodoks Kilisesi, Süryani Ortodoks Kilisesi (Yakubi Kilisesi) ve Ermeni Ortodoks Kilisesi (Gregoryen Kilisesi) olarak üçe ayrılır. 2) Roma ile iletişim kuran beş kilise ise Birleşmiş Katolik Kiliseler (*Uniat*) olarak anılır. Bu kiliseler, Roma'nın tesirine rağmen eski ayin usullerini kaybetmemişlerdir. Birleşik Kilise, Mārūnī Kilisesi (1180'de Roma'nın etkisine girmiştir, ayin dili Süryanice'dir), Süryani Katolik Kilisesi (1783'de Süryani Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmıştır), Grek Katolik Kilisesi (1724'de Grek Ortodoks Kilisesinden ayrılmıştır), Keldani Katolik Kilisesi (1672'de Birleşmiş Kiliseye giren eski Nasturiler'dir) ve Ermeni Katolik Kilisesi'nden (1742'de Ermeni Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmıştır) meydana gelir. 3) Batı Suriye Hıristiyan Kilisesi olarak da bilinen Nasturi Kilisesi ise diğer kiliselerden tamamen ayrılmış bir

¹⁰³ Joseph Priestley, *A General History of The Christian Church: From The Fall of The Western Empire to The Present Time*, C: 1, Northumberland, 1802, s. 26.

¹⁰⁴ Bett, *Christians in the Arab East*, s. 6; G. Owens, "Monothelism", *New Catholic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967, s. 1067-1068.

konumdadır.¹⁰⁵ Mārūnī Rahip Joseph Mahfouz ise daha genel olarak Orta Doğu'daki Hıristiyanları şöyle sınıflandırmaktadır: Mārūniler, Grek Katolikler, Grek Ortodokslar, Ermeni Katolikler, Ermeni Ortodokslar, Süryani Katolikler, Süryani Ortodokslar, Keldaniler (Katolik), Asurîler (Katolik değil), Katolik Koptlar ve Ortodoks Koptlar. Lübnan devletinin Koptlar dışındaki tüm Doğu Kiliselerini tanıdığını belirten Mahfouz, Mārūnī Kilisesi dışında Doğu'daki tüm kiliselerin Katolik ve Katolik olmayan şeklinde ikiye bölündüğünün de altını çizmektedir.¹⁰⁶

8. yy.'da Suriye bölgesinin Müslüman Araplar tarafından ele geçirilmesi, bölgedeki Hıristiyan topluluklar açısından uzun vadeli siyasi ve toplumsal tesirler uyandırdı. Özellikle Lübnan Dağları ve çevresinde yaşayan Hıristiyanlar 20. yy.'ın başına kadar - Haçlı Seferleri dönemi dışında- Müslüman siyasi yöneticilerin egemenliği altında yaşadı. Bununla birlikte bölgedeki Hıristiyanlar Müslüman siyasi egemenliği altında dinlerini ve öz kimliklerini büyük ölçüde korumayı başardı. Bunun başlıca nedeni İslamiyet'in ve bunun sonucu olarak Müslüman yöneticilerin bu dine bakışıdır. İslamiyet'te, Hıristiyanlar kitabı olanlar (*Ahl el-Kitab*), yani Hz. Muhammed'den önce peygamberler yoluyla ilahi vahiye şahit olan ve (Kuran-ı Kerim'den) önceki kutsal kitapların ve yazıların emanet edildiği insanlar olarak görülmüşlerdir. *Ahl el-Kitab* statüsü, Hıristiyanların ibadethanelerini ve dini vakıflarını ellerinde tutmalarına olanak sağlamıştır.

Lübnan'daki Hıristiyan nüfusu, Mārūniler, Grek Ortodokslar, Grek Katolikler, Ermeniler ve diğer küçük Hıristiyan gruplar olarak 5 ana başlık altında inceleyeceğiz.

II.2.1.1. Mārūniler¹⁰⁷

Kökenlerini 5. yy.'ın başında Suriye'de yaşayan Aziz Mārūn'a dayandıran Mārūniler, Doğu'daki *Uniat* Katolik Kilisesi'nin önemli bir üyesidir. Mārūniler, 7.

¹⁰⁵ David Commins, *Historical Dictionary of Syria*, Scarecrow Press, 1996, s. 69-70; Suriye'deki Hıristiyan topluluklar için bkz. A. J. Maclean, "Syrian Christians", Der: James Hasting, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, C:12, Edinburgh, 1980.

¹⁰⁶ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 74.

¹⁰⁷ Çalışmamızın ana konusu olan Mārūniler, çalışmamızın üçüncü bölümünde siyasi, dinsel ve toplumsal yönlerden detaylı bir biçimde ele alınmaktadır.

yy.’da ilk patrikleri Yuhanna es-Sarumi –Yuhanna veya John Mārūn olarak bilinir-seçilmesinden sonra bağımsız bir kilise olma yolunda ilk adımı atmıştı. “Mārūnī” adının, kilisenin kurucusu olan ve 5. yy.’da yaşayan Aziz Mārūn’dan geldiği varsayılmaktadır. Mārūnī Kilisesi üyeleri, kendilerini modern Arapça’da *Mārūnī* olarak adlandırırlar, fakat yerel dilde *Mārūnī* yerine *Muran*’ın *genitive* (-in) hali olan *Murani*’yi kullanırlar. Klasik Arapça’da bile Mārūnīler bir topluluk olarak *Mārūnīyyun* veya *Mārūnīyye* (*Mārūnī*’nin çoğulu) yerine *Mavārīna* (*Murani*’nin çoğulu) olarak adlandırılmaktadır.¹⁰⁸ 11. yy.’da bölgeye Haçlıların gelmesiyle Roma Katolik Kilisesi’yle ilk ciddi ve sürekli ilişkileri kuran Mārūnī Kilisesi, Doğu Kiliseleri arasında en eski ve köklü Katolik kilisesi olduklarını savunmaktadır.

Mārūnī Kilisesi’nin tümünü kendi kişiliğinde temsil eden Mārūnī patrik, kilisesinin ve tüm Mārūnī toplumunun baş temsilcisi ve sözcüsüdür. Mārūnī patriğin resmi unvanı, Antakya ve Doğu’nun Patriği (*Batriyark Mavārīna Antākiya va-Sā’iral-Maşrik*)’dir. Mārūnī Patrik “Antakya” unvanını üç Katolik patrikle (Melkit, Süryani Katolik ve Latin) paylaşır. Fakat Mārūnī patrik tarafından bu unvanın kullanılması Roma Katolik Kilisesi tarafından asla onay görmemiştir.¹⁰⁹ Ayrıca tüm Mārūnī patrikler, Antakya Kilisesi’nin kurucusu kabul edilen Aziz Peter atfen ikinci isim olarak Peter’i kullanmaktadır.¹¹⁰ 1986’dan 2011’e kadar Mārūnī Patriklik görevini Nasrallah Butros Sfeir (d.1920) sürdürdü. Mart 2011’de Bişāra Rai yeni Mārūnī patrik seçildi. Mārūnī patrik, tarih boyunca *Cebel Lübnan* ve çevresindeki Mārūnī manastırlarından bazılarını patrikliğin merkezi ve ikametgâh olarak kullandı. Apamea’da olduğu varsayılan Aziz Mārūn Manastırı, Kfarhai’deki Aziz John Mārūn Manastırı ve Yanūh’daki Our Lady Manastırı 1444 yılına kadar 21 ayrı Mārūnī patriğe ev sahipliği yaptı. 19. yy.’a kadar Kannūbin’deki Our Lady Manastırı ve ardından Bkerke’deki Our Lady Manastırı patrikliğin merkezi oldu.¹¹¹ Mārūnī Patrikhanesi’nin merkezi, hala Bkerke’deki Our Lady Manastırı’dır.

¹⁰⁸ Kamal Salibi, “Tribal Orgins of the Religious Sects in the Arab East”, Der: Halim Barakat, *Toward A Viable Lebanon*, Londra, Croom Helm, 1988, s. 19.

¹⁰⁹ Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, Leiden, E.J. Brill, 1994, s. 99.

¹¹⁰ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 38.

¹¹¹ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 63.

Günümüzde Mārūnī Partik'e bağlı 20 tane piskoposluk bölgesi (*Diocese*) vardır. Bunların dokuzu Lübnan'da (Zahle, Sūr, Trablus, Saydā, Sarba, Jūniye, Zaghartā, Jūbbeh ve Jbeil) ve ikisi Suriye'de (Şam ve Lazkiye) yer alır. Mısır, Kıbrıs, Arjantin, Brezilya, Meksika, Avustralya, Kanada ve Amerika'da da birer piskoposluk bölgesi vardır. Mārūnīler, bazı doktrinleri Katolik Kilisesi'yle paylaşmakla birlikte kendi ayin usullerini, teolojisini, ruhaniliğini, disiplinini ve hiyerarşisini sürdürmeyi başarmıştır. Mārūnī Kilisesi, Antakya geleneğine ve Batı Süryani-Antakya ayin usulüne bağlıdır. Süryanice ayin dilidir.

Mārūnīlerin Lübnan'a nasıl, nereden ve ne zaman geldiği konusunda ortak bir fikir birliği olmasa da çok uzun süredir bu bölgede yaşadıkları ve *Cebel Lübnan*'ı¹¹² bir anavatan olarak benimsedikleri aşikârdır. 1736'da Suriye bölgesini ziyaret eden İngiliz gezgin John Green, Suriye'nin bir parçası olan *Cebel Lübnan*'da ve Kıbrıs'ta toplam Mārūnī nüfusunun (sadece erkek nüfus) 50 bini aştığını söylemektedir. Mārūnīlerin Kisravān bölgesinde en kalabalık ulusu oluşturduğunu söyleyen Green, onların Katolik inancını kabul ettikten sonra bile Doğu Hıristiyanlığının ritüellerini sürdürdüğünden bahsetmektedir.¹¹³ 18. yy.'ın sonunda *Cebel Lübnan*'ı ziyaret eden ünlü Fransız gezgin Volney'e göre Mārūnīler, kuzeyden güneye *Nehr el-Kelb* ile *Nehr el-Bared* arasında ve doğuda dağların zirvelerinden batıda Akdeniz'e uzanan topraklarda yaşayan bir ulusal kitleyi oluşturmaktaydı.¹¹⁴ 1812'de Lübnan'a gelen gezgin Johann Ludwig Burckhardt o yıllarda *Cebel Lübnan*'ın kuzeyindeki Bşarrī'nin tamamının, Şara ve Kūra'nın dörtte üçünün Hıristiyan olduğunu söylemektedir. Burckhardt, 300-400 evden oluşan Batrūn'da da nüfusun çoğunlukla Mārūnīlerden oluştuğunu belirtmektedir. Kisravān bölgesine ulaştığında yüksek ve dik dağlardan, kayalıkların üzerine inşa edilen birçok manastır ve köyden ve dağlardan denize doğru uzanan düzlükler ve körfezden

¹¹² *Cebel Lübnan* terimi, 18. yy'da Mārūnīlerin yoğun yaşadıkları Bşarrī, Batrūn ve Cubeyl'in en kuzey bölgeleri için kullanılmıştır. Mārūnīleri yaşadığı diğer bir bölge tanımlayan *Cebel Kisravān* terimi ise bazen *Cebel Lübnan*'ın içinde görülse de genellikle ayrı bir yer olarak sayılmıştır. Beyrut-Şam yoluyla ikiye bölünmüş olan Kisravān'ın güneyi, Dürzī Dağı (*Cebel el-Duruz*) olarak bilinen Şūf Dağı (*Cebel el-Şūf*) bölgesindeydi. Bu bölgenin, coğrafi olarak kuzeyin Mārūnī bölgeleriyle neredeyse hiç bağlantısı yoktu ve 18. yy'a kadar bu bölgeden *Cebel Lübnan* olarak bahsedilmemiştir. 18. yy'ın sonunda birçok Mārūnī köylünün Dürzī bölgelerine yerleşmesinden sonra *Cebel Lübnan* terimi, bütün Şihābi bölgesini tanımlamak için kullanıldı. Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 12-13 (Giriş Bölümü).

¹¹³ John Green, *A Journey from Aleppo to Damascus*, Londra, 1736, s. 93.

¹¹⁴ F. Volney, *Travels Through Syria and Egypt, in The Years 1783, 1784 and 1785*, C: 1, Londra, T. Davidson, 1805, s. 339-340.

hayranlıkla bahseden Burckhardt, Kisravān'ın sahip olduğu güzelliklerle ülkenin en kalabalık yeri olduğunu sözlerine eklemektedir. Burckhardt, kuzeyden başlayarak Kisravān'ın başlıca köylerini şöyle sıralamaktadır: Ghazīr, Cedide, Aramūn, Şanan'ır, Sahel Alma, Haret Szakher, Ghüstā, Deyr Aūn, Ghadir, Zūk Mukayil, Jūni, Zūk Mezbah, Zūk el-Kherab ve Kornet el-Hamra'dır. Burckhardt'a göre Kisravān bölgesinin sınırları kuzeyde Mellah'dan güneyde Şūf Dağı'na kadar uzanmaktadır.¹¹⁵

Günümüzde Mārūnī toplumunun tarihsel yerleşim alanı olan Lübnan'da yaklaşık 900 bin kişilik bir Mārūnī nüfus bulunmaktadır. 1932 nüfus sayımında ülkedeki Mārūnī sayısı 226.378 olarak belirlenmiştir. Lübnanlı Mārūnīlerin ülkedeki en önemli yerleşim alanı hala *Cebel Lübnan*'dır. Mārūnīlerin uzun süredir yaşadıkları diğer iki yer Suriye ve Kıbrıs'tır. Suriye'de başta Şam, Halep ve Lazkiye olmak üzere 40 bin civarı Mārūnī yaşamaktadır.¹¹⁶ Haçlı Seferleri'nin sonunda bazı Haçlı savaşçılarıyla birlikte Kıbrıs'a göç eden bir grup Mārūnī adadaki Mārūnī azınlığı oluşturuyor. Günümüzde 6 bin civarında Mārūnī Kıbrıs'ta yaşamaktadır.¹¹⁷ 19. yy.'ın ortasından itibaren farklı nedenlerle çok sayıda Mārūnī Lübnan'dan dünyanın farklı ülkelerine göç etmiştir. Günümüzde ABD, Latin Amerika, Afrika, Avrupa ve Avusturalya'da dikkatte değer bir Mārūnī nüfus yaşamaktadır.

Lübnan'da Mārūnī Kilisesi'nin dini ve toplumsal liderliği yanında köklü Mārūnī feodal aileler önemli bir siyasal, ekonomik ve toplumsal nüfuz sahibi olmuştur. Mārūnī feodal ailelerin etki ve nüfuz alanları daha çok yerleştikleri bölgeyle sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda Mārūnī feodal aileler, *Cebel Lübnan*'ın kuzeyindeki aileler ve güneyindeki aileler olarak ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. *Cebel Lübnan*'ın kuzeyindeki – Mārūnīlerin ülkedeki en eski yerleşim bölgesi- Kūra, Zaghartā, Ehden, Kadişa Vadisi, Bşarrī, Batrūn'u kapsayan ilk bölgede 70 Mārūnī aile yaşamaktadır. Bunlardan

¹¹⁵ Johann Ludwig Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land*, Londra, John Murray, 1822, s. 178-191; Kisravān bölgesinin coğrafi sınırları için bkz. EK-4.

¹¹⁶ Betts, *Christians in The Arab East*, s. 49.

¹¹⁷ Kıbrıs'taki Mārūnī piskoposluk bölgesi (*Diocese*) hakkında detaylı bilgi için bkz. Boutros Gemayel, "Archbishop of the Maronite Church in Cyprus", *The Journal of Maronites Studies (JMS)*, C: 2, No: 4, Ekim 1998, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/october98/Archbishop_of_the_Maronite_Church.htm, (11 Eylül 2010).

Karamlar, Franciyyeler, Mu'avvadlar, Duveyhiler ve Buluslar ülkenin siyasi tarihinde önemli rollere sahip aileler olarak ön plana çıkmaktadır. Lübnan Dağı'nın güneyinde bulunan Kisravān bölgesi ve tarih içinde bazen Lübnan Dağı'nın içinde sayılan Deyr'ul Kamar bölgesi (Beyrut-Şam yoluyla Kisravān'dan ayrılır) Mārūnilerin ikinci önemli yerleşim alanıdır. Kisravān bölgesindeki en önemli iki aile Khāzenler ve Cemayellerdir. Deyr'ul Kamar bölgesindeki en önemli Mārūnī aile ise Şam'unlardır. Modern Lübnan'da ve 1975 Lübnan İç Savaşı'ndan üç aile – Franciyyeler, Cemayeller ve Şam'unlar- Mārūnī toplumu üzerinde nüfuz sahibi olmuş ve ülke siyasetini yön vermiştir.

II.2.1.2. Grek Ortodokslar

Grek Ortodokslar (Rum Ortodokslar), Lübnan'daki Hıristiyanların ikinci büyük kitlesini oluşturmaktadır. 1932 nüfus sayımına göre Grek Ortodoks nüfus 76.522'dir. 1970'lerin sonunda 300 bin nüfusa sahip oldukları sanılmaktadır.¹¹⁸ Grek Ortodoksların kökenleri, 1054'te Bizans ve Roma Hıristiyanları arasındaki ayrışmaya dayanır. Doğu Ortodoks Kilisesi'ne sadık kalan Grek Ortodokslar, Bizans ayin usullerini kullanan kiliselerden biridir. Bu kiliseler, tarihsel olarak dört önemli Doğu patrikhanesinin (Kudüs, Antakya, İskenderiye ve İstanbul) ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Doğu Kilisesi, Papa'nın evrensel egemenliğini reddetmektedir.¹¹⁹

Grek Ortodokslar, Osmanlı Milletler Sistemi içerisinde millet statüsüne sahip ayrıcalıklı (*primus inter pares*) Hıristiyanlar olarak yaşamıştır. 19. yy.'da bölgedeki idari ve sosyo-ekonomik yapının değişmesi Grek Ortodoksların da yeni bir entelektüel ve ticari sınıf oluşturmalarını sağladı. 19. yy.'da Rusya'nın koruma ve destek sağladığı Grek Ortodokslar, 20. yy.'ın başından itibaren siyasi ideoloji olarak Arap milliyetçiliğine güçlü bir kayma eğilimi göstermişlerdir.¹²⁰ 1918'de Osmanlı Devleti'nin sona ermesinin ardından Arap Ortodoks toplumları ve onların üyeleri varlıklarını koruyabilmek için izleyecekleri üç ana strateji uygulamak zorunda kaldılar.

¹¹⁸ Helen Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, Londra, Hutchinson Group, 1985, s. 26.

¹¹⁹ Thomas Collelo, *Lebanon: A Country Study*, Washington, Federal Research Division Library of Congress, 1989, s. 69; Betts, *Christians in The Arab East*, s. 43.

¹²⁰ Commins, *Historical Dictionary of Syria*, s. 101-102.

İlki kendilerini toplumdan ve hatta diğer Hıristiyan topluluklardan ayırmaktı. İkincisi, komünal ilişkilerin önemini azaltmak suretiyle seküler bir milletçilik fikrini desteklemektir. Üçüncüsü, komünal kurumsallaşma için ülkesel bir temel yaratmaktır. Bununla birlikte Grek Ortodokslar, ne Lübnan’da, ne Suriye’de ne de Filistin’de bir çoğunluk yaratmayı başaramadı.¹²¹

Osmanlı sonrası dönemde Grek Ortodoksların çoğu kendilerini Arap dili, Arap tarihi, mirası ve kültürüyle tanımladı. 1930’larda Grek Ortodoksların ülke dışında yaşayan iki üyesi Khalil ve Antun Sa’adeh tarafından ortaya konan Suriye milliyetçiliği fikri Grek Ortodokslar arasında oldukça popüler hale geldi. Ayrıca Michel Eflak gibi Grek Ortodoks bir lider Ba’as Partisi’nin ideolojik ve fikri alt yapısına katkı yapmış olması onlar için önemli bir semboldü. Lübnan’ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra Grek Ortodoksların yaşadığı en önemli çelişki, Arap milliyetçiliğiyle Lübnan veya Hıristiyan milliyetçiliği arasında kalmış olmalarıdır. Arap milliyetçiliğine verdikleri destek Grek Ortodoksların ülkedeki Sünni Müslümanlarla ve Arap dünyasıyla dengeli ilişkiler kurmasına yol açsa da özellikle iç savaş sırasında Kemal Canbulat liderliğindeki Müslüman cepheye verdikleri destek, onları Mārūnī Ketā’ib millislerinin hedefi haline getirmiştir. Diğer yandan Grek Ortodoks toplumunun içinden yetişen Charles Malik gibi bir siyasetçi, akademisyen ve filozof Lübnan’ın Amerikan koruması altında ve Cemal Abdülnasır’ın Arap milliyetçiliğine karşı bağımsız bir Hıristiyan ülke olarak varolması için mücadele etmiştir.¹²² Grek Ortodoks toplumunun fikri ve siyasi çelişkilerine rağmen özellikle kilise Lübnan’daki kriz dönemlerinde ülkedeki Hıristiyanlarla Arap ülkeleri arasında bir köprü işlevi görmüştür.

Modern Lübnan’da Grek Ortodokslar kentleşmiş ve iyi eğitim almış bir topluluktur. 19. yy.’ın ikinci yarısı ve 20. yy.’da hızla kentleşen Grek Ortodoks toplum, Beyrut ve diğer büyük kentlerde (özellikle Saydā ve Trablus’ta) ticaretle uğraşmış ve

¹²¹ Sotiris Rousos, “The Greek Orthodox Tradition: International Politics, Ethnicity and Theological Development in The Middle East”, *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 7, No: 2, Sonbahar-Kış 2005, s. 143-144.

¹²² Paul Nabil Sayah, “Muslim-Christian Relations in Lebanon”, Der: Kail C. Ellis, *Lebanon’s Second Republic: Prospects for the Twenty-First Century*, Florida, University Press of Florida, 2002, s. 123.

uzmanlaşma gerektiren işlere sahip olmuşlardır.¹²³ Grek Ortodoks toplumundan - Sa'adeh ve Eflâk'ın yanında- Lübnan tarihinde önemli roller oynayan siyasetçi ve entelektüeller yetişmiştir. Lübnan'ın ilk devlet başkanı Grek Ortodoks Charles Debbas'tır. Debbas, 1926'dan 1935'e kadar bu görevde kalmıştır. Ünlü *The Arab Awakening* kitabının yazarı George Habib Antonius, Deyr'ul Kamar doğumlu bir Grek Ortodoks'tur. 20. yy.'da Lübnan'da hem siyasetçi hem de entelektüel yönüyle önplana çıkan Grek Ortodoks toplumunun bir üyesi de Ghassan Tueyni'dir. İç savaş yıllarında BM'de Lübnan'ın temsilciliğini yapan Tueyni, özellikle 1982'de Beşir Cemayel'in devlet başkanı olmasını engellemek için büyük çaba harcamıştır. Tueyni'nin Dürzî Nadia Hamadeh ile evliliğinden doğan oğlu siyasetçi ve gazeteci Cibran Tueyni, 2005 yılında uğradığı bir suikast sonucu öldürülmüştür. Lübnan'ın en ünlü aristokrat Grek Ortodoks ailesi ise Susuklardır. Beyrut'un Eşrefiye semtinde yerleşen Sursuklar, tüccar ve toprak sahibi olarak Lübnan'ın iş yaşamında öncü ailelerden biri haline gelmiştir

II.2.1.3. Grek Katolikler

Grek Katolikler (Rum Katolikler), -Suriye bölgesindeki Melkit adıyla bilinirler- Lübnan'ın ikinci büyük *Uniat* toplumdur. 1724'de Grek Ortodoks Kilisesi'nden ayrılan Grek Katolikler, Roma Katolik Kilisesi'nin doktrinlerini tamamen kabul etseler de eski ayin ve geleneklerini sürdürmüşlerdir.¹²⁴ Bizans ayin usullerini izleyen Grek Ortodokslar, ayinler de Arapça'yı kullanmaktadırlar. Grek Katolik Kilisesi'nin en yüksek dini lideri, 1930'dan beri "Antakya Patriki" unvanını kullanan patriktir. Piskoposların katıldığı Sinod'da seçilen ve Papalık onayını alan Grek Katolik Patrik, Beyrut'un 24 km. güneydoğusundaki 'Ayn Traz'da ikamet etmektedir.¹²⁵

Grek Katolikler, Lübnan, Suriye, Filistin ve İsrail'de yaşamaktadır.¹²⁶ Lübnan'daki Grek Katoliklerin nüfusu, 1932 sayımına göre 45.999'du. Grek Katolikler, genellikle ülkenin orta ve doğu kısımlarında yoğunlaşmaktadır. Beyrut, Zahle ve

¹²³ Collelo, *Lebanon: A Country Study*, s. 69.

¹²⁴ Betts, *Christians in The Arab East*, s. 45.

¹²⁵ Collelo, *Lebanon: A Country Study*, s. 68.

¹²⁶ Cornelia B. Horn- Robert R. Phenix Jr, "Eastern Catholic Churches of The Syriac Tradition: Their Origins, History and Plce in Ecumenical Dialogue", *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 7, Sayı:2, Sonbahar-Kış 2005, s. 176.

Saydā'da en önemli yerleşim alanlarıdır. Beyrut'ta ticaret ve mali işlerle uğraşan Grek Katolikler, Henri Pharoun gibi ünlü bir işadamını kendi toplumlarından çıkarmayı başarmıştır. Bekaa Vadisi'nde Beyrut-Şam kara yolunun yakınında stratejik bir noktada bulunan Zahle Lübnan'daki en önemli Grek Katolik kasabasıdır. Ayrıca Zahle, tarih boyunca Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki mezhepsel çatışmaların önemli bir merkezi olmuştur. 1860 Mārūnī-Dürzī çatışmalarının merkezinde yer alan Zahle, 1975 Lübnan İç Savaşı sırasında önce 1976'da Ulusal Hareket milisleriyle ve Filistinli gerillaların kuşatmasına uğramış, ardından 1981'de Suriye Ordusu ile Mārūnī milisler arasındaki çatışmalara ev sahipliği yapmıştır. Grek Katolik Kilisesi'nin Grek Ortodoks Kilisesi ile yaşadığı fikir ayrılıklarının yarattığı gerginlikler, iç savaş sonrası ekümenik bir diyalogun başlatılması ve 1993'te Balamand Müşterek Deklarasyonu'nun imzalanmasıyla azalmaya başlamıştır.¹²⁷

Grek Katolikler, 1975 Lübnan İç Savaşı'nda geleneksel olarak Mārūnīlere yakın siyasetlerini sürdürmüşlerdir. Özellikle Mart 1978'de İsrail'in Lübnan'ın güneyini işgal etme girişiminin ardında *Ceyş Lubnān el-Canūbi* (Güney Lübnan Ordusu- GLO) adlı silahlı örgüt Lübnan Ordusu'ndan emekli Grek Katolik Binbaşı Saad Haddad tarafından kurulmuştur. İsrail'in maddi ve silah desteğiyle kurulan bu örgüt, milis gücünü Mārūnīler ve Grek Katoliklerden sağlamış ve Lübnan'ın güneyinde İsrail birlikleriyle birlikte FKÖ gerillalarına karşı bir savaş yürütmüştür.

II.2.1.4. Ermeniler

Lübnan'daki en önemli Hıristiyan gruplardan biri de Ermenilerdir. Ermeniler, yaklaşık 295 yılında Aziz Gregorius'un çabaları sonucu Hıristiyanlığı benimsemiştir. Hıristiyanlığı bir ulus olarak topluca kabul eden ilk kitle olan Ermeniler, Osmanlı Devleti döneminde 1461'de millet statüsü alan üçüncü dini grup olmuştur. 18. yy.'da Osmanlı topraklarında Ermenilere yönelik yapılan misyonerlik faaliyetleri, 1742'de ilk etkisini göstermiş ve Suriye bölgesinde bir grup Ermeni'nin Katolikliğe geçmesiyle Katolik Ermeni Kilisesi teşkil edilmiştir. Osmanlı yönetimi, 1832'de Katolik Ermenileri

¹²⁷ Horn- Phenix Jr, "Eastern Catholic Churches of The Syriac Tradition: Their Origins, History and Plee in Ecumenical Dialogue", s. 176-177.

de millet olarak tanımıştır. Ayrıca Protestan misyonerler de özellikle Anadolu’da okul ve hastaneler kurarak Ermenilere tesir etmeye çalıştı. Katolik ve Protestan misyonerlik faaliyetlerine rağmen Ermenileri büyük kısmı Gregoryen (Ortodoks) olarak kalmıştır.¹²⁸

Ermeniler, Kudüs (Filistin) ve İstanbul (Türkiye) olmak üzere iki patrikhaneye sahiptir. Ayrıca Lübnan’daki (Anteliās’da) Kilikya Ermeni Katogigosluğu ve Ermenistan’daki Eçmiadzin Ermeni Katogigosluğu diğer önemli iki dini merkezdir. Lübnan’daki Ermeni toplumu, Ortodoks, Katolik ve Protestan olmak üzere üç mezhebe bağlıdır. Ortodoks Ermeni Kilikya Katogigosu, Katolik Ermeni Kilisesi Patriği ve Orta Doğu’daki Protestan Ermeni Kiliseleri Birliği başkanı Beyrut’ta ikamet etmektedir. 1921’de Kozan (Sis)’ten ayrılan Kilikya Ermeni Katogigosluğu önce Halep’e ve ardından 1929’da Beyrut’un Anteliās semtine taşınmıştır.¹²⁹ Başlangıçta, Lübnan (Beyrut), Suriye (Şam, Halep), ve Kıbrıs (Lefkoşa) ile sınırlı olan yetki alanı, daha sonra, 1956’da önemli ölçüde genişlemiş, Yunanistan (Atina), İran (Tebriz, Tahran, İsfahan), Kuzey Amerika (New York) ve Kuveyt de yetki alanına katılmıştır.¹³⁰ 1995’ten beri Kilikya Ermeni Katogigosu görevini Aram Keşişyan yürütmektedir.

Lübnan Ermenileri, Beyrut’un kuzeydoğusundaki Burj Hammud’ta¹³¹ ve Bekaa Vadisi’ndeki Anjar kasabasına yaşamaktadır. Lübnanlı Ermeni nüfusun büyük bir kısmı Birinci Dünya Savaşı’nda bölgeye göç eden Ermenilerden oluşmaktadır. Suriye bölgesine ilk Ermeni göçü 1895-1896 yıllarında gerçekleşmiştir. Ardından 1915-1918 ve 1921-1922 yıllarında bölgeye Ermeni göçleri devam etmiştir. 1924’te Lübnanlı Müslümanların itirazlarına rağmen Fransız Manda yönetimi Ermenileri Lübnan vatandaşlığına kabul etmiştir.¹³² Fransız Mandası altındaki Suriye’de bazı Arap

¹²⁸ Betts, *Christians in The Arab East*, s. 55-56; Ara Sanjian, “The Armenian Minority Experience in The Modern Arap World”, *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 3, Sayı:2, İlkbahar-Yaz 2001, s. 151.

¹²⁹ Avedis K. Sanjian, *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1965, s. 259.

¹³⁰ Christopher J. Walker, *Armenia: The Survival of a Nation*, New York, St. Martin’s Press, 1980, s. 369.

¹³¹ Burj Hammud semti, Kozan, Adana, Amanos ve Van Ermenileri tarafından kurulmuştur. Bkz. Meguerditch Bouldoukian, “Armenian Busines in Lebanon”, *The Armenian Review*, C: 32, Sayı: 2, Haziran 1979, s. 131.

¹³² Michael W. Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, New York, Cornell University Press, 1967, s. 185; Nicola Migliorino, *(Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria*, yy, Berghahg Books, 2008, s. 54.

milliyetçilerin ülkedeki Ermeni göçmenlerin Fransızlarla işbirliği yaptıklarından duyduğu kuşku 1920'lerde Suriye'den Lübnan'a bir Ermeni göç dalgası yaratmıştır. Özellikle 1925-1927 yıllarında Suriyeli Arap milliyetçilerin Fransızlara karşı başlattıkları bağımsızlık savaşı sırasında Fransa'nın ülkedeki Kürtler, Kafkasyalılar ve Ermenileri Arap milliyetçilerine karşı kullanma çabaları, Şam'ın güneyindeki bir Ermeni kampına Arapların saldırmasıyla ve binlerce Ermeni'nin Beyrut'a göçe zorlanmasıyla sonuçlanmıştır.¹³³ Bunlara ek olarak 1939'da İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye katılmasıyla 27 bin Ermeni Suriye ve Lübnan'a göç etmiştir. Ermeni mülteciler Bekaa Vadisi'ne yerleşmiş ve Anjar kasabasını kurmuştur. 1948'de Arap-İsrail Savaşı başladığında da binlerce Ermeni Filistin'den Lübnan'a göç etmiştir. Diğer yandan 1947-1948 yıllarında 40 bin Ermeni Sovyet Ermenistanı'na yerleşmek için Lübnan'dan ayrılmıştır.¹³⁴ Böylece Lübnan, 1950'lerden itibaren Orta Doğu'daki Ermenilerin en geniş kitlesini barındıran ülke haline gelmiştir. 1932 nüfus sayımında 31.156 kişi (5.694 Katolik, 25.462 Ortodoks) olarak sayılan Lübnan'daki Ermenilerin nüfus, 1950-1960 arasında iki katına çıkarken 1970'lerin başında 100 bini Lübnan vatandaşı toplamda 165 bin Ermeni'nin Lübnan'da yaşadığı tahmin edilmektedir.¹³⁵ 1975'te başlayan Lübnan İç Savaşı, ülkedeki Ermeni toplumunun demografik gelişimi açısından büyük bir felaket olmuştur. Çok sayıda Ermeni, iç savaştan dolayı ülkeyi terk ederken iç savaşın sonu erdiği 1990'da ülkede yaşayan Ermeni nüfusu 100 bin civarına düşmüştür.

Ermenilerin, gerek kültürel gerekse siyasal olarak Lübnan'a uyum sağlamayı büyük ölçüde başardıkları söylenebilir. Lübnan'ın tek Arap olmayan önemli azınlığı olan Ermeniler, farklı etnik ve kültürel kimliklerini, dinlerini ve dillerini korumaya dikkat etmişlerdir. Ayrıca Lübnan Batı ülkelerinde yaşayan Ermeni Diasporası içinde de kültürel ve ruhani bir merkez olarak işlev görmüştür. Ermeniler, Lübnan'da birçok eğitim kurumuna sahiptir, bunların en önemlisi Ermenilerin Ermenistan dışındaki tek yüksek öğrenim kurumu olan ve Beyrut'ta 1955'te kurulan Haigazian

¹³³ Sanjian, "The Armenian Minority Experience in The Modern Arap World", s. 162.

¹³⁴ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 185-186.

¹³⁵ Sanjian, "The Armenian Minority Experience in The Modern Arap World", s. 165.

Üniversitesi'dir.¹³⁶ Lübnan'ın konfesyonel sistemi içinde yer alan Ermeniler, günümüzde 128 üyeli Lübnan Parlamentosu'nda 6 milletvekiline (5'i Ortodoks Ermeni, 1'i Katolik Ermeni) sahiptir.¹³⁷ Ermenilerin Lübnan'daki üç önemli siyasi örgütü, Taşnak Partisi (*Hai Heghapokhagan Dashnaksuthiun*), Hınçak Partisi (*Sotsial Temograd Hunchakian*) ve Ramgavar Partisi (*Sahmanatragan Ramgavar*)'dir.¹³⁸ Lübnan'da siyasi ittifaklara ve koalisyonlara girme konusunda genelde çekingen davranan Ermeniler, ülke siyasetine tarafsız bir duruş sergilemeye eğilimlerini sürekli korumuşlardır. Ermenilerin bu eğilimi, barış dönemlerine onlara siyasi bir rahatlık sağlasa da çatışma ve kaos dönemlerinde –Lübnan İç Savaşı gibi- çatışmanın her iki tarafının tepkisinin Ermenilere odaklanmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte Lübnan'daki siyasi istikrarsızlıklar ve merkezi devletin güçsüzlüğü, Ermenilerin, kolayca silahlanmalarını ve terör faaliyetlerine başlamalarını kolaylaştırmıştır.¹³⁹ Buna ek olarak Ermeniler, 1915 Olayları'nı Lübnan Parlamentosu'nda -biri 3 Nisan 1997'de diğeri 11 Mayıs 2000'de olmak üzere- iki defa “soykırım” olarak kabul ettirmeyi başarmışlardır. 1915 Olayları 11 Mayıs 2000'de parlamentoda “soykırım” olarak kabul edilirken Lübnan Devlet Başkanı olan Emil Lahud'un annesi ve karısı Renee'nin Ermeni olması manidardır.¹⁴⁰

II.2.1.5. Diğer Hıristiyanlar

Lübnan'ın diğer Hıristiyan grupları, Süryani Katolikler, Süryani Ortodokslar (Yakubiler), Latin Katolikler, Keldaniler ve Protestanlardır. Orta Doğu Katolik gruplarından biri olan Süryani Katolikler, Lübnan nüfusunun yüzde 1'den daha az bir kısmını oluşturmaktadır. 1932 nüfus sayımında ülkedeki Süryani Katolik sayısı 2.675'ti.

¹³⁶ Gary C. Gambill, “The Pivotal Role of Lebanon's Armenian Christians”, *Mideast Monitor*, C: 4, Sayı: 1, Temmuz-Ağustos 2009, http://www.mideastmonitor.org/issues/0907/0907_2.htm, (10 Şubat 2011)

¹³⁷ Sanjian, “The Armenian Minority Experience in The Modern Arap World”, s. 162.

¹³⁸ 1890'da Tiflis'de kurulan ve Osmanlı Devlet içinde çıkarılan Ermeni isyanlarında başrolü oynayan Taşnak Partisi, 1901'den itibaren Beyrüt'ta faaliyet göstermeye başlamıştır. Hınçak Partisi, 1887'de Cenevre'de ve Demokratik Liberal (Ramgavar) Partisi 1908'de İstanbul'da kurulmuştur. Lübnan'daki Ermeni partiler hakkında detaylı bilgi için bkz. Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 190-199.

¹³⁹ ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu- *Hayastani Azatagrut'yan Hay Gaghtni Banak*), ASALA - RM (ASALA - Devrimci Hareketi) ve JCAG (Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları), 1970'lerde Lübnan'da üstlenen Ermeni terör örgütlerinin en önemlileridir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Michael M. Gunter, *Pursuing the Just Cause of their People: A Study of Contemporary Armenian Terrorism*, New York, Greenwood Press, 1986.

¹⁴⁰ Sanjian, “The Armenian Minority Experience in The Modern Arap World”, s. 163.

Süryani Katolikler 1932’de patrikhanelerini Doğu Beyrut’un Furn eş-Şabbak semtinde tekrar teşkil etmişlerdir.¹⁴¹ Süryani Ortodokslar olarak bilinen Yakubiler Lübnan’da yüzde 0.5’ten daha az bir nüfusa sahiptir. 1932 nüfus sayımında ülkedeki nüfusları 2.574’tü. Monofizit (Tek Tabiatçılık) öğretiyi Orta Doğu ve Anadolu’da yayan Urfa (Edessa) Piskoposu Jacob Baradaeus atıfla Suriyeli Monofizitler Yakubi adını almıştır. Yakubiler, günümüzde, Türkiye, Suriye, Lübnan ve Amerika’ya dağılmıştır. Yakubiler, 1957’de patriklik koltuğunu Türkiye’den Suriye’nin başkenti Şam’a taşımıştır.¹⁴² Lübnan’ın diğer küçük Hıristiyan grubu Latin Katolikler ve Keldanilerdir. 1932 nüfus sayımında Keldani nüfus sadece 528 kişiden oluşuyordu. Aynı sayımda ülkede Latin Katolik nüfus görülmezken 1950’lerden sonra 4 binlere ulaşmıştır. Lübnanlı Protestanlar, daha çok 19. yy. ve 20. yy.’da Amerikan ve İngiliz misyonerler tarafından mezhep değiştirmiş Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Kendi aralarında Presbiteryen, Congregational ve Anglikan gibi gruplara ayrılmaktadırlar. Lübnan nüfusunun yüzde 1’den daha az bir kısmını oluşturan Protestanlar, iyi eğitim almış orta sınıfı oluşturmaktadırlar. Genellikle Beyrut’ta ikamet ederler.¹⁴³

II.2.2. Müslümanlar

7. yy.’da Hz. Muhammed (d.570/571-ö.632)’in peygamberliğinde ortaya çıkan İslam dininin ilk yayılma alanlarından biri Suriye bölgesi olmuştur. İslam dinini yaymasının yanı sıra bir İslam Devleti de kuran Hz. Muhammed’in 632’de vefatından sonra iktidar “halife” ünvanını taşıyan siyasi ve dini liderler tarafından sürdürülmüştür. İkinci halife Hz. Ömer (d.581-ö.644) döneminde İslam devletinin sınırları Mezopotamya, Mısır, İran, Filistin ve Suriye’ye yayılmıştır. Üçüncü halife Hz. Osman (d.580-ö.656)’ın öldürülmesinden sonra siyasi hizipleşmeler ve fikri ihtilaflar Hz. Ali (d.599-ö.661) ile Mu‘âviye (d.602-ö.680) arasında bir iç savaşa dönüşmüştür. Bu iç savaşın galibi Mu‘âviye olmuş, İslam devleti Emevi hanedanlığının kontrolü altına girmiş ve Şam merkezli bir imparatorluk haline gelmiştir. Emeviler döneminde (661-750) kazanılan askeri zaferlerle ele geçirilen topraklarda yaşayan Hıristiyan, Yahudi,

¹⁴¹ Betts, *Christians in The Arab East*, s. 47.

¹⁴² Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 29-30.

¹⁴³ Collelo, *Lebanon: A Country Study*, s. 70.

Zerdüşt ve putperestlerin büyük bir kısmı Müslümanlığı kabul etmiş ve Arapça'yı benimseyerek Araplaşmıştır. İslamlaştırma ve Araplaştırma birbiriyle iç içe geçmiş iki süreç olmakla birlikte birincisi şüphesiz daha yaygın ve etkili olmuştur. Bununla birlikte İslamiyet'in yayılmasından önce Arabistan yarımadasından göç eden bazı kabilelerin yerleştiği Suriye bölgesinde 7. yy.'dan sonra Arap dili ve kültürü köklü bir şekilde benimsenirken bölgedeki Hıristiyanların büyük bölümü dini kimliklerini dağlık yerlere –*Cebel Lübnan* gibi- yerleşerek muhafaza etmiştir.¹⁴⁴

Hz. Ali ile Mu'âviye arasındaki çatışmanın en önemli sonuçlarından biri de İslamiyet içindeki siyasi ve dini bölünmelerin ilk defa ortaya çıkması olmuştur. İslamiyet'teki iki ana mezhep Sünnilik ve Şiilik bu dönemde şekillenirken bu iki mezhep dışında –Sünniler ve Şiiler tarafından- heretik kabul edilen birçok mezhep (İsmâ'ililik, Dürzîlik, Nusayrîlik) daha sonra ve farklı coğrafyalarda ortaya çıkmıştır. Lübnan'daki Müslümanları Sünni, Şii, Dürzî ve Nusayrî olarak 4 gruba ayırarak inceleyeceğiz.

II.2.2.1. Sünniler

Sünni Müslümanlar, Lübnan'ın üçüncü büyük mezhepsel grubudur. 1932 nüfus sayımında 175.925 kişilik nüfuslarıyla Mārūnîlerin ardından ülkenin ikinci büyük mezhepsel grubu iken 1950'lerden itibaren Şiilerin nüfusundaki hızlı artış Sünnilerin onlarla yer değiştirmesine yol açmıştır. Sünniler, 1970'lerin sonunda 600 bin civarındaki nüfuslarıyla ülke nüfusunun yüzde yirmilik kısmını teşkil ediyorlardı. Sünnilerin Lübnan'daki kökenleri ilk İslam ordularının bölgeye vardığı 635'lere kadar gitmektedir. Sünniler, Memlûklular zamanından beri, kıyıdaki düzlüklerde ve Beyrut, Trablus, Saydā ve Sūr gibi kıyı kentlerinde yoğun olarak yaşamaktadır.¹⁴⁵ 'Akkār, Bekaa Vadisi ve Lübnan'ın güneyindeki iç bölgelerde de daha çok tarımla uğraşan Sünni nüfus vardır. 1920'de Fransa'nın kararıyla bazı Sünni bölgelerin tarihi *Cebel Lübnan*'a katılarak *Grand Liban*'ın oluşturulması, Osmanlı döneminden beri ayrıcalıklı

¹⁴⁴ Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, s. 7-9; Ayrıca bkz. Philip K. Hitti, *History of The Arabs*, Londra, Macmillan, Onuncu Baskı, 1970 (Birinci Baskı 1937); Henry Lammens, *Islam, Beliefs and Institutions*, Çev: E. Denison Ros (Fransızcadan İngilizceye), Yeni Delhi, İkinci Baskı, 1979.

¹⁴⁵ Khūrī, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, s. 58.

bir statüde yaşamaktan hoşlanan Sünnilerin çoğunun huzursuz hissetmesine ve Arap milliyetçisi fikirlere daha fazla sarılmalarına neden oldu.¹⁴⁶

Lübnanlı Sünniler, sosyo-ekonomik olarak büyük toprak sahibi küçük bir sınıf, profesyonel ve ticari burjuvazi ve geniş bir tabaka köylü ve işçilerden oluşur. Sünnilerin kentlerde yaşaması onlara siyasal ve toplumsal olarak liderlik eden bazı Sünni ailelerin önplana çıkmasını sağlamıştır. Beyrut'tan Selām, Sulh, Fakhūrī, Bayhum, Yafi ve Dana aileleri, Sūr'dan Khalīl ailesi, Trablus'tan Karāmī ve Hoss ailesi ülkenin önde gelen geleneksel *za'im* aileleridir. Modernleşmeyle birlikte Hariri ailesi gibi yeni Sünni işadama-*za'im* aileler de ortaya çıkmıştır. Karāmī ailesinin Arap Kurtuluş Partisi (*Hizb et-Taharrur el-'Arabī*) ve Hariri ailesinin Gelecek Hareketi (*Tayyar el-Mustakbel*) ülkenin önemli Sünni siyasi oluşumlardır. Sünni ailelerin ve liderlerin, Lübnan siyasi tarihindeki en öne çıkan yanı ılımlı karakterleriyle dengeleyici bir unsuru olmalarıdır.

Sünni ulemanın Lübnan'daki kurumsallaşması kısmen geleneksel İslam'a kısmen de Fransız mandası dönemindeki düzenlemelere dayanır. Fransız mandası döneminde müftünün başında olduğu Yüksek İslam Konseyi kurulmuştur.¹⁴⁷ Bu süreçte Beyrut müftüsü, Trablus ve Saydā müftülerinin üzerinde bir konum elde etmiştir. Evlilik, miras gibi dini hukukla ilgili konular müftülerin kontrolü altındadır. Bağımsızlıktan sonra 1955'te ülkedeki Sünnilerin dini teşkilatlanmalarını sağlayan Sünni Fetva Kurumu (*Dar el-İfta es-Sünni*) kurulmuştur. Müftü ve yardımcılarının gelirleri devlet tarafından karşılanır ve bu kişiler Sünni cemaatin liderleri olarak tanınırlar. Müftü ve onun şehirlerdeki temsilcileri fetvalar yayınlamakla, şeriat mahkemesini denetlemekle ve dini bağışlar ve cemaatin hayır kurumlarını yönetmekle yetkilidirler.¹⁴⁸ Sünni toplumun temsilcileri olarak, çoğu müftünün siyasi eğilimleri ve görüşleri, ılımlılık, siyasi sessizlik, toplumlararası uzlaşma ve geleneksel İslami değerleri vurgulama yönünde gelişmiştir. Henüz mezhepler arası mücadelenin var olduğu dönemlerde, Sünni müftüler istemeye istemeye de olsa cemaatlerinin haklarını savunan siyasi bildirimler yayınlamışlardır Şeyh Hasan Khalid'in 1989'da

¹⁴⁶ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 24-25.

¹⁴⁷ Collelo, *Lebanon: A Country Study*, s. 61.

¹⁴⁸ William W. Harris, *The New Face of Lebanon: History's Revenge*, Princeton, Markus Wiener Publishers, 2006, s. 74.

öldürülmesinden sonra müftülük makamına, Şeyh Muhammed Reşit Kabbani seçilmiştir. İç savaş yılları sırasında, Sünni Fetva Kurumu'nun otoritesi Sünni radikal gruplar ve onların liderleri tarafından sürekli olarak reddedilmiştir.

Bağımsız Lübnan'da Sünni *za'im* ailelerin dışında bazı din temelli radikal örgütler ülkenin siyasal ve toplumsal alanında nüfuz sahibi olmuştur. Bunların en önemli üçü, İslam Cemaati (*el-Cam'a el-İslamiyye*), Tevhid Hareketi (*Harakat el-Tevhid*) ve İslami Yardım Projeleri Cemiyeti (*Cam'iyat el-Maşari' el-Khayriyye el-İslamiyye*)'dir. 1948'de Muhammed Ömer Davuk tarafından Beyrut'ta kurulan Ubbadurrahman Cemaat'ın eski üyeleri 1964'te Trablus'ta İslam Cemaati'ni kurmuştur. İslam Cemaati, 1967 Arap yenilgisi ve Nâsırizm'in çöküşünün ardından siyasal İslam'ın Arap milliyetçiliği karşısında alternatif bir güç olarak yükselişe geçmesiyle Lübnan'daki etkinliğini arttırmıştır. İç savaşta *mücahidin* adlı milis gücüyle Hıristiyan milislere ve İsrail'e karşı savaşmıştır. Örgütün en önemli ideologu Seyyid Kutub'un radikal söylemlerinin bir takipçisi olan Fethi Yeken (d.1933-ö.2009)'dir. Sünni topluluk içerisinde İslam Cemaati geleneksel liderler (*zu'amā*) (Trablusgarp'ta Karāmī, Beyrut'ta Selām) ile ve diğer iki önemli radikal dinci örgütle şiddetli bir mücadele içerisine girmiştir. 1982 İsrail işgalinden sonra Şeyh Said Şaban tarafından Trablus'ta kurulan Tevhid Hareketi, 1985'te Halil Akkavi ve Şeyh Kenan Naci'nin liderliğinde ikiye bölünmüştür. 1985 sonbaharında Suriye Ordusu'nun Trablus'a girmesiyle örgüt silahsızlandırılmış ve bundan sonra Şaban örgütün tek lideri olarak kalmıştır. Şii mezhebinden Sünni mezhebine geçtiği iddia edilen Şaban, İran'la iyi ilişkiler kurmuş ve İsrail işgaline karşı Suriye'nin Lübnan'daki varlığını destek vermiştir.¹⁴⁹

Resmi adı İslami Yardım Projeleri Cemiyeti olan el-Ahbaş grubu, 1990'lı yıllarda Sufi bir İslam anlayışını benimseyerek siyasal İslami ideolojiye karşıt bir grup olarak Lübnan siyasetinde önemli bir aktör haline gelmiştir. Lübnan'daki Kadiriyye, Rıfaiyye ve Nakşibendiyye gibi Sufi tarikat yapılanmalarından destek alan el-Ahbaş'ın üyeleri, Şeyh Abdullah İbn Muhammed İbn Yusuf el-Herārī eş-Şibi el-Abdari (d.1910-ö.2008)'nin takipçileridir. Aslen Somali olan Şeyh el-Herārī, 1950'de Etiyopya

¹⁴⁹ Nizar Hamzeh, "Islamism in Lebanon: A Guide to the Groups", *Middle East Quarterly*, C: 4, No: 3, Eylül 1997, s. 48.

hükümeti tarafından Şam'a sürgüne gönderilmiş ve 1951'den sonra ise Beyrut'ta yaşamıştır. Şeyh el-Herârî'nin fikri yapısını ve dini görüşlerini şekillendiren en önemli özellik, İbn Teymiyye, Muhammed ibn Abdulvahhâb ve Seyyid Kutub'un fikirlerine doğrudan muhalefet etmesidir. Bundan dolayı Fethi Yeken ile sık sık siyasi ve fikri mücadeleye girmiştir. El-Ahbaş grubu, 1990'lı yıllarda Fethi Yeken tarafından ülkedeki Sünnileri bölme ve hatta Siyonizme hizmet etmekle suçlanmıştır. Aynı yıllarda Suriye'nin Lübnan'daki siyasi ve askeri gücünü arttırması el-Ahbaş örgütünün Suriye ile yakın ilişkiler kurmasını getirmiştir. Suriye yönetiminin 1980'lerden beri ülkesindeki siyasal İslamcı gruplara karşı mücadelesi, Lübnan'daki işgal sırasında bu ülkede de devam etmiştir. Siyasal İslamcı grupları ortak düşman olarak görme eğilimi, Suriye ile El-Ahbaş arasındaki yakınlaşmanın temel nedenidir. El-Ahbaş örgütü, Lübnan'daki Selefî gruplara karşı olmasına rağmen Lübnanlı Şiilere ve Hizbullah'a karşı dostça yaklaşımlar sergilemiştir.¹⁵⁰

II.2.2.2. Şiiler

Şiilik (*Şia*)¹⁵¹, Hz. Muhammed vefat ettikten sonra meşru halife olarak Hz. Ali'yi - *Nass* (Kuran metni) ve *vesayet* (tayin) ile¹⁵² gören toplulukların ortak adıdır. Şiilik, Sünnilikten sonra Suriye bölgesinde en yaygın İslami mezheptir. Şii mezhebi, İmamiyye (Oniki İmamcılar-*İsna-ı Aşariyye* olarak bilinir), Zeydilik ve İsmâ'ililik olmak üzere üç ana kolu vardır. Bunların yanında Sünni din âlimlerinin *Gulat eş-şia* (Şiilerin taşkınları) dedikleri fırkalar Dürzîlik ve Nusayrîlik'te Şiiliğin bir uzantısı sayılabilir. Lübnanlı Şiiler olarak kastedilen, İmamiyye (Oniki İmamcılar) Şiileridir.¹⁵³ Bununla birlikte Suriye bölgesindeki Ali taraftarları, tarihsel olarak *Metūalis* olarak adlandırılır. *Metūalis*, Arapça'da "yandaş" manasına gelen *mutavali*'den türemiştir. Modern zamanlarda Suriye bölgesindeki Ali taraftarları, aşağılayıcı bir mana taşıyan

¹⁵⁰ Nizar Hamzeh- R. Hrair Dekmajian, "A Sufi Response To Political Islamism: Al-Ahbash of Lebanon", *International Journal of Middle East Studies*, No: 28, 1996, s. 217-229.

¹⁵¹ Arapça'da *Şia*, "Taraftar, yandaş fırka" anlamına gelmektedir.

¹⁵² Şiilere göre Hz. Muhammed Veda Hac'ından dönerken *Gadir-i Humm* denen mevkide "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır" diyerek Hz. Ali'yi vasi tayin etmiştir. Bu olay *Gadir-i Humm* olayı olarak bilinmektedir.

¹⁵³ Harris, *The New Face of Lebanon: History's Revenge*, s. 72.

Metūalis adını reddederek Şii veya Caferi olarak kendilerini adlandırmayı tercih etmiştir.¹⁵⁴

Lübnan'da yaşayan Şiilerin büyük kısmı Lübnan kökenli olmakla birlikte az bir kısmı da İran'dan göç etmiştir. Lübnan'daki Şii varlığı, Avali Nehri ile Celile arasındaki uzanan *Cebel Amil* bölgesinde 9. yy.'a kadar dayanmaktadır. Ülkedeki diğer önemli Şii yaşam alanı Bekaa Vadisi'nin kuzeyidir. Lübnanlı Şiilerin İranlı Şiilerle ilişkilerinin tarihi 12. yy.'a kadar götürülebilir. 14. yy.'da Memlûklular döneminde (1285-1516) siyasi baskı altında kalan Lübnan Şiileri, 16. yy.'da İran'da Şii Safevi Hanedanı'nın devlet kurmasıyla İran'la ilişkilerini geliştirmiştir. Lübnan'daki Şii toplumla İranlılar arasındaki güçlü ilişkiler, *Cebel Amil*'den Şii ulemanın İranlıların büyük çoğunluğunun Sünnilikten Şiiliğe geçişindeki katkılarından dolayı Safeviler döneminde güçlendi. Lübnanlı Şii ulema, Safevi Devleti'nde yüksek mevkiler verilerek ödüllendirildi. 1516'da Osmanlı Devleti'nin Suriye bölgesini ele geçirmesi Lübnanlı Şiilerin toplumsal ve ekonomik durumunda önemli değişimlere yol açtı. Osmanlı yönetimi, Şii *za'im*leri (feodal aileler) teşvik ederek bölgedeki Şii toplumu ile ilişkileri onlar aracılığıyla düzenlemeye çalıştı. Sayda'da Usayrânlar, Sur'da el-Khalîller ve Nebatiyye'de el-Zeynler gibi kentli-tüccar Şii aileler nüfuzlarını 19. yy.'da toprak mülkleri ve vergi toplama hakkını Osmanlı yönetiminden elde ederek kazanmıştı. Bekaa Vadisi'nde Hamadehler ve *Cebel Amil*'de Es'adlar ise tarihsel olarak güçlü Şii aşiretlerdi. Bu

¹⁵⁴ Şiileri, Sünnilerden ayıran en önemli özellikleri İmamet inanışlarıdır. Hz. Muhammed yaşarken *risalet* ve *imamet* kendisinde toplanmıştır. Şiilerin imamet inancına göre Hz. Muhammed'in vefatından sonra Kuran'ı yorumlama (*fıkıh*) yetkisi imamlara verilmiştir. Peygamberin vefatıyla *risalet* -vahiy kesilir ve tebliğ görevi son bulur- biter, *imameti* imamlar sürdürür. İmamiyye Şiileri, Hz. Ali'nin vefatından sonra halifelik onun soyundan gelenlerin (*Ehl-i Beyt* İmamları) hakkı olduğunu savunmaktadır. İmamiyye Şiilerinin diğer bir özelliği de el-Medhi inanışdır. Bu inanışa göre, Onikinci imam Muhammed el-Medhi, ortadan kaybolmuştur ve Müslümanların ihtiyaç duyduğu bir dönemde ortaya çıkıp zulme karşı mücadeleyi başlatacaktır. Şii ulema arasındaki fikri görüş ayrılıkları Şiilerin uzun süre siyasetten uzak kalmalarına yol açmıştır. Özellikle El-Medhi inancından kaynaklanan kayıp imamı bekleme düşüncesi, Şiilerin sadece fıkıh işleriyle uğraşıp politikadan uzak kalmalarına ve neredeyse 19. yy.'ın ortalarına kadar politik anlamda pasifleşmelerine neden olmuştur. 19.yy.da Şii din adamı Muhammed el-Hüseyni eş-Şirazi tarafından ortaya atılan *Velayet el-Fakih* fikri Şiiilik için politik anlamda yeni bir dönem başlatmıştır. Bu düşünceye göre onikinci imamın ortaya çıkmasına kadar ona Şii bir din adamı vekalet edebilecektir. *Velayet el-Fakih* fikri ilk kez 1979 İran İslam Devrimi ile Humeyni tarafından İran'da hayata geçirilmiştir. Allamah Sayyid Muhammed Husayn Tabatabai, *Shi'a*, Çev: Sayyid Husayn Nasr (Farsçadan İngilizceye), Kum, Ansariya Publication, 1981, s. 69-81; Lammens, *Islam, Beliefs and Institutions*, s. 143-156; Mohammad Nafisi, "Shiism and Politics", Der: Jeffrey Haynes, *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, 2009, s. 111-127.

aileler, 20. yy.'da da uzun süre Şii toplumunun liderliğini yapmaya devam etmiştir. Bu ailelere rağmen Lübnanlı Şii ulema Safevi Devleti'yle ilişkilerini asla kesmemiştir.¹⁵⁵

1918'de Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından Lübnanlı Şii za'imler büyük ölçüde Arap milliyetçiliği ideolojisinin tesiri altında kalmıştır. Fakat Fransa'nın *Cebel Amil*, Bekaa Vadisi ve bazı Sünni kıyı kentlerini *Cebel Lübnan*'a eklemesiyle kurduğu *Grand Liban*, Lübnanlı Şii za'imlerin Suriye ile birleşme hayallerini sona erdirmiştir. Bununla birlikte Fransız manda yönetimi Şiilere ülkedeki farklı mezhepsel grupların temsil edildikleri yeni devlette siyasi rol oynama şansı tanımıştır. Ayrıca 1926 Anayasası, Şiiliği Sünnilerden ayrı bağımsız yasal bir mezhep olarak tanımıştır. Şiiler, elde ettikleri bu iki kazanıma rağmen ülkenin toplumsal ve siyasi yaşamında marjinal bir grup olarak kalmıştır. Bunun ana nedenlerinden biri, Lübnanlı Şiilerin toplumsal olarak homojen olmamaları ve birlik halinde hareket edememeleriydi. *Cebel Amil* ve Bekaa Vadisi'ndeki Şiiler toplumsal ve ekonomik olarak birbirinden oldukça farklıydı. *Cebel Amil*'deki Şiiler feodal ve dini liderlerin kontrolünde bir tarım toplumu iken Bekaa Vadisi'ndeki Şiiler aşiret yönetimi altında yarı göçebe bir toplumdur. Bu iki Şii bölgesi arasındaki birlik yapaydı ve uzun vadede Şiilerin siyasi örgütlenmelerini engelledi ve ekonomik geri kalmışlığa katkı yaptı. 1932'de Fransa'nın kontrolü altında yapılan nüfus sayımında Şiiler 154.208 kişilik nüfusuyla (yüzde 19.6) ülkenin üçüncü büyük mezhepsel grubu oldu. Fakat nüfus sayımında Şiilerin birçok yerde Hıristiyan olarak sayıldığı veya hiç sayılmadığına yönelik birçok iddia sözkonusudur. 1943'te Lübnan bağımsız bir devlet haline geldikten sonra 1932 nüfus sayımı dikkate alınarak yapılan Ulusal Pakt, Şiilere parlamento başkanlığı gibi sembolik bir görev verse de onları Mārūnī ve Sünnilerin sahip olduğu siyasi güçten yoksun bıraktı.¹⁵⁶

Lübnan'da 1950'li yıllarda itibaren hızla nüfusu artan Şiiler, gün geçtikçe ülke siyasetinde daha fazla etkili olmak istemiş ve sosyo-ekonomik olarak üst sınıflara ulaşma çabası içine girmiştir. 1970'lerde Lübnanlı Şiilerin siyasi bir örgütlenme içinde

¹⁵⁵ Joseph Elie Alagha, *The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Programme*, Leiden, Amsterdam University Press, 2006, s. 19-20; Augustus Richard Norton, "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", Der: Juan R.I. Cole- Nikki R. Keddie, *Shi'ism and Social Protest in Lebanon*, New Haven, Yale University Press, 1986, s. 157.

¹⁵⁶ Alagha, *The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Programme*, s. 21-23.

ülke siyasetine girmelerini sağlayan lider İmam Musa Es-Sadr'dır.¹⁵⁷ Musa Es-Sadr, 1974'te İsrail'in saldırılarına karşı "Emel" adıyla bilinen Lübnan Direniş Müfrezeleri (*Afvac el-Mukaveme el-Lubnāniyye*)'ni kurdu. İmam Musa Es-Sadr'ın 31 Ağustos 1978'de Libya'ya yaptığı bir ziyaret sırasında ortadan kaybolması örgütün seküler ve İslami yönlerinin tartışmaya açılmasına yol açmıştır. Bu tartışmaların bir sonucu olarak örgüt, Emel ve İslami Emel olarak ikiye bölünmüştür. İslami Emel, 1982'de İran İslam Devrimi'nin Lübnan'daki Şii kesim üzerine ideolojik ve siyasi etkisinin bir sonucu olarak Hüseyin Musavi tarafından kuruldu. Emel Örgütü, Lübnan Meclis Başkanı Nebih Berri önderliğinde laik ve Suriye yanlısı bir yapıya sahiptir.

Şiiilerin diğer siyasal yapılanması olan Hizbullah ise 1982 yılında İslami Emel, Müslüman Ulemalar Birliği, Lübnan Davası ve Müslüman Öğrenciler Birliği'nin çabalarıyla kurulmuştur. Hizbullah İran ve Suriye'nin zaman zaman desteklediği bir örgüttür. Fakat Hizbullah'a sadece dış destekli bir örgüt olarak bakmamak gerekir, örgüt Lübnanlı Şiiilerin ülke içindeki çıkarları ile İran ve Suriye'nin dış politika amaçlarını birleştiren bir yapı içerisinde faaliyet göstermektedir. Örgütün kuruluş yıllarındaki öncelikli iki amacı, İsrail'i Lübnan'dan çıkarmak ve İran'ı model alan bir devlet yapısını oluşturmaktır. 1980'li yıllarda Batılı ve İsrail hedeflerine yönelik saldırılarla adını duyurmuştu. Hizbullah'ın siyasi lideri (genel sekreteri) Şeyh Seyyid Hasan Nasrallah'dır. Günümüzde Lübnan ordusundan sonra ülkedeki en büyük silahlı güç Hizbullah'dır. Hizbullah'ın askeri kanadı içinde İslami Direniş (*el Mukavemet el-İslamiye*) ve İslami Cihad (*el-Cihad el-İslami*) olmak üzere iki ana grup vardır. Hizbullah kurumsal çatısı altında pek çok İslami grubu barındırdığından dolayı örgütün asker sayısı tam olarak bilinmemektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Mūsā Sadr İran'dan Lübnan'a uzanan ilginç bir hayat hikâyesine sahiptir. Mūsā es-Sadr, 1928'de İran'ın Kum kentinde doğdu. Babası Seyyid Sadreddine es-Sadr İran vatandaşı, annesi Seyyide Safiyye Lübnan kökenlidir. Mūsā es-Sadr, Tahran Üniversitesi'nde hukuk okuduktan sonra, Kum'da fıkıh ve mantık dersleri aldı. 1954'te Irak'ın Nəcəf kentine fıkıh ve usul eğitimi almak için gitti. Seyyid Muhsin el-Hâkim ve Seyyid Ebū el-Kasım El-Khu'i gibi ayettullahların rehberliğinde eğitimini tamamlayan Mūsā es-Sadr, 1958'de Lübnan'a gitti ve bir Lübnanlı kadınla evlendi. 1963'te İran Şahı'nın baskıcı politikalarını protesto etmek için İran vatandaşlığından çıkıp Lübnan vatandaşı oldu. Mūsā es-Sadr'ın Lübnan'a gelişinden sonra 1960'lar ve 1970'lerde Şah karşıtı birçok İranlı Lübnan'a göç etti. Alagha, *The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Programme*, s. 26.

¹⁵⁸ Nizar Hamzeh, "Lebanon's Islamists and Local Politics: A New Reality", *Third World Quarterly*, C: 21, No: 5, Ekim 2000, s. 742.

II.2.2.3. Dürziler

Etnik kökenleri ve dinsel inançları sürekli tartışma konusu olan Dürziler, Lübnan'ın en eski yerleşimcilerinden biridir. Dürziler, genellikle Mısır'daki Fâtîmi halifesi el-Hâkim bi-Amr Allah (996–1021)'in takipçileri olarak kabul edilir.¹⁵⁹ Dürzilerin etnik kökenlerinin Arami, Arap, Ermeni, İranlı, Türk, hatta İngiliz ve Fransız olduğuna yönelik birçok iddia mevcuttur. Bunların en ilginç olanı kuşkusuz Dürzilerin kökenlerini Haçlılara dayandırılmasıdır.¹⁶⁰ Dürziliğin İslamiyet'in içinde sayılıp sayılmaması da diğer bir tartışmadır. Sünni Müslümanlar, genellikle Dürzileri Müslüman olarak görmezler. Uzun yıllar İslam'ın ana mezheplerinin baskısını üzerlerinde hisseden ve Müslüman olmamakla suçlanan Dürziler ise kendilerini “*Muvahhidin*”, yani Müslümanların en inançlısı olarak tanımlamaktadırlar.¹⁶¹ Bununla birlikte 1920'de kurulan *Grand Liban*'ın konfesyonel siyasal sistemi tarafından Dürzilik Müslümanlık içinde kabul edilmektedir. Ayrıca 1948'de Lübnan Hükümeti, Dürziler için özel bir aile ve miras kanununu resmen kabul etmiştir.¹⁶²

Lübnan tarihinin ve siyasetinin önemli aktörlerinden biri olan Dürziler, ülkenin Şûf Dağı bölgesi, el-Metn ve Vâdi et-Taym'da (Râşeyâ ve Hasbeyâ kazalarında) yoğun olarak yaşamaktadır. 1932 nüfus sayımına göre Lübnan'da 53.047 Dürzî yaşıyordu. Lübnan'ın Dürzî toplumu, kendi köylerinde ve küçük kasabalarında genellikle

¹⁵⁹ Nisim Dana, *The Druze: A Religious Community in Transition*, Jerusalem, Turtledove Publishing, 1980, s. 5.

¹⁶⁰ Dürzileri, Haçlılara dayandıran iddialara göre, 12.yy.da yurtlarına geri dönemeyen Comte de Dreux komutasındaki bir miktar Haçlı askeri Lübnan Dağları'na çekilip oradaki yerli halkla evlenerek İslam ülkesinde bir Hıristiyan topluluğu kurmuşlardır ve bu topluluk Dreux adının değişime uğramış hali olan “Dürzî” adını almıştır. Lübnanlı tarihçi Philip Hitti'ye göre, bu teori Emir II. Fahreddin'in İtalya'da 5 yıl kaldığı dönemde uydurulmuştur. Amaç Emir II. Fahreddin'in düşmanı olan Türklere karşı bir Haçlı ruhu yaratabilmektir. 1763'de Puget de St. Pierre, *Histoire du Liban et de la Montagne Hauanaise* adlı bir kitap yazdı ve Haçlı Seferleri sırasında Frankların ve Dürzilerin Müslümanlara karşı birlikte hareket ettiklerini ve daha sonraları Dürzilerin liderliğine Godefroy de Bouillon sülalesinden birinin getirildiğini iddia etmektedir. Bu suretle 17.yy.da yaşayan Emir II. Fahreddin Lorraine Hanedan'ına ve Kudüs'ün ilk kralına bağlanmaya çalışılmaktadır. Philip Hitti, *Origins of The Druze People and Religion*, New York, Colombia University Press, 1928, s. 15-16; William Berton, “Druzes”, *Encyclopedia Britannica*, C: 7, Londra, 1957, s. 683; Robert Benton Betts, *The Druze*, New Haven, Conn: Yale University Press, 1988, s. 24-26.

¹⁶¹ William Ewing, *Arab and Druze at Home*, Londra, T.C.&E.C. Jack, 1907, s. 86; Robert Benton Betts, *The Druze*, New Haven, Conn: Yale University Press, 1988, s. 15-32.

¹⁶² J. N. D. Anderson, “The Personal Law of the Druze Community”, *Die Welt des Islams*, New Series, C: 2, No:1, 1952, s. 1.

çiftçilikle uğraşan toprak sahipleri ve köylüler olmak üzere iki ekonomik sınıfa ayrılmaktadır. Hızlı şehirleşme ve modernleşmeye rağmen Dürzî toplumu kırsalda yaşamaya devam etmiş ve toprağa dayalı köy ekonomisini sürdürmüştür. Dürzî toplumunun değişime karşı direnci, toplum üzerinde olağanüstü bir nüfuza sahip olan dini elit tarafından kontrol edilen dini ve toplumsal otoriteden kaynaklanmaktadır.¹⁶³ Ayrıca Dürzî feodal aileler ve geleneksel liderlik Osmanlı döneminden modern Lübnan'a kadar gücünü ve nüfuzunu korumayı başarmıştır. Lübnan'ın günümüze kadar gücünü koruyan en önemli iki feodal ailesi Canbulâtlar ve Arslanlardır.

Dürzîliğin atası sayılan el-Hâkim bi-Amr Allah -birçok tarihçiye göre- tanrısallık iddiasında bulunduğu için Fâtîmi halifeleri arasında en tartışmalı olanıdır.¹⁶⁴ Dürzîlik, ilk ortaya çıktığı -996'dan sonraki- 50 yıllık dönemde el-Hâkim bi-Amr Allah, Hamza ibn Ali ez-Zavzani ve Bahaeddin es-Samuki'nin kişilikleri etrafında şekillenmiştir. 966-1017 yılları arasındaki 21 yıl Dürzîliği yaymak için gizli olarak propaganda faaliyetlerine girişilmişti. Hamza ibn Ali, Dürzî öğretisinin arkasındaki merkezi otorite olduğundan dolayı Dürzîliğin asıl kurucusu sayılır. Kasım 1016'da İran'ın doğusundan Kahire'ye gelen Hamza ibn Ali, Ridan Camii'nde Dürzî propagandacılarla buluşmuş ve 1017'de yeni hareketi ilan etmiştir. 1021'de, Halife el-Hâkim Kahire'nin doğusundaki el-Mukattam Tepeleri'ne rutin gezilerinden birini yapmak için kentten ayrılmış fakat bir daha geri dönmemiştir.¹⁶⁵ El-Hâkim'in varisi ez-Zahir, eski halife gibi Dürzîleri korumak yerine onlarla mücadele etmiştir. El-Hâkim'in ölümünün ardından Hamza ibn Ali Dürzîlerin lideri ve imamı olmuştur. Hamza'nın sapkınlıklara, çok eşli evliliklere ve bazı toplumsal adetlere karşı öğretileri, Kahire halkının Hamza'ya tepki göstermesine yol açmıştı. Bu baskı döneminde Dürzî toplumu içerisinde liderlik için rekabette ortaya çıkmıştır. Hamza'nın en önemli rakibi ise Anuştekin ed-Darazî'ydi. Ed-Darazî,

¹⁶³ Robert Benton Betts, "Druze", Der: Philip Mattar, *Encyclopedia of The Modern Middle East&North Africa*, C: 2, Thomson Gale, 2004, s. 726-727.

¹⁶⁴ El-Hâkim bi-Amr Allah'ın babası, Fâtîmi hükümdarlarının en etkili olan Ebû Mansûr Nizar el-'Aziz (975-996), annesi Aziz'in Rus asıllı karısıdır. Bu kadın Kudüs ve İskenderiye'deki Melkit mezhebine bağlı iki patrikin kız kardeşi idi. 11 yaşında halife olan el-Hâkim, iktidarı döneminde gayri-Müslimlere yönelik sert uygulamalarda bulunmuş ve Haçlı Seferleri için bir bahane olacak Kudüs'teki Kıyamet Kilisesi (Holy Sepulchre)'nin yıkılması emrini vermiştir. İsmâ'îli inançlarının en müfrit saplantılarına kendini kaptırarak Allah'ın görüntüsünün kendisinde tecelli ettiğini ilan ederek Dürzîliğin ortaya çıkmasını yol açan el-Hâkim, 1021'de suikast sonucu öldürülmüştür. Hitti, *History of The Arabs*, s. 620-621.

¹⁶⁵ Betts, "Druze", s.727-728.

Hamza'nın yazdığı metinlerinde onu kutsal olarak göstermek için tahrifat yaptığını ve ana Dürzî öğretisini saptırdığını savunmuştur. Ed-Darazî, el-Hâkim'i kutsallaştırarak halkın kendine Hamza'dan daha fazla sempati duyulacağını umut etmiştir. Oysa halk Dürzî öğretilerine karşı daha fazla tepki duymaya başlamıştır. Ed-Darazî, Hamza'nın bilgisiyle hareket ettiğini açıklayınca tepkili halk kalabalıkları, Hamza ve takipçilerinin bulunduğu Ridan Camii'ne saldırmıştır. Ed-Darazî öldürülse de onun geliştirdiği öğretiyi, sonradan birçok taraftar bulmuş ve Dürzîlik çoğu zaman Hamza'dan çok ed-Darazî'ye dayandırılmıştır. En önemli yazarı Hamza olan Dürzî Risâleleri'nde¹⁶⁶ ise ed-Darazî bir örnek olarak bahsedilmektedir. Hamza'dan sonra imamlığın, Bahaeddin es-Samuki'ye geçtiği ve Dürzî propaganda faaliyetlerinin 1043'e kadar devam ettiği sanılmaktadır. 1043'ten sonra Dürzîliğe toplum dışından kimselerin girişi yasaklanırken aynı yıllarda Dürzî liderler ve takipçileri Mısır'dan ayrılmışlardır.¹⁶⁷

Dürzîliğin ilk yayılma döneminden sonra Buhturiler, Ma'anlar ve Şihâbiler gibi kabileler toplumun siyasal ve toplumsal gelişmesinde süreleyici rol oynamıştır. Dürzîlerin *Tayaminah*¹⁶⁸ adı altında ortaya çıktıkları ilk yer Vâdi et-Taym'dır. Tarihte ilk Dürzî feodal aile sayılan Banū-Tanukh, 2. veya 3. yy.'da Arabistan'dan ayrılmış bir Arap kabilesidir. Banū-Tanukh, tarihte ilk kez Sultan Nureddin'in emrinde Haçlılara karşı savaşarak sağladığı şöhretle adını duyurmuştur.¹⁶⁹ Tanukhilerin bir kolu olan Buhturilerin 11. yy.'da Dürzîlik inancını kabul ettikleri sanılmaktadır. 1040'lardan

¹⁶⁶ Dürzî Risâleleri: Dürzî inancının yegane kaynağı olan ve *Kitab'ul-Hikme, Resail'ul-Hikme veya el-Hikmet'ul Şerife* adlarla bilinen kutsal metinlerdir. *Küllî Akl* kabul edilen Hamza ibn Ali, *Küllî Nefs* kabul edilen İsmâil et-Temimî ve *Tâlî* kabul edilen Baha el-Din es-Samuki'nin yazmış olduğu risâleler, dörtlü veya altılı tasnife göre 111 risaleden oluşmaktadır. Dürzî inancına göre bu risâleler yüce hakikatleri içermekte ve buradaki bilgiler ehil olmayanlardan saklanması gerekmektedir. risâlelerdeki bilgiler Dürzî olmayanlardan saklandığı gibi Dürzîlere de hazır olmalarına göre kademe kademe verilmektedir. Bundan dolayı Dürzî toplumu dini bilgiye ulaşma ve anlama seviyelerine göre iki sınıfa ayrılmıştır. Dindarlıkları ve çok sıkı erdemli yaşamlarıyla toplumun diğer üyelerinden ayrılan *Ukkal* (tekili *Akil*) sınıf, Dürzî kutsal metinlerini okuma ve yorumlama ayrıcalığına sahip olduklarından inancı muhafaza eden gruptur. *Cuhhal* (tekili *cahl*) sınıfı ise bilgiye ulaşmaktan kaçındıkları için değil *Ukkal* (tekili *akl*) sınıfının sahip olduğu özelliklerin tersine sahip oldukları için bu adla adlandırılmaktadır. Bu anlamda *Cuhhal* sınıfı İslamiyet'ten önceki Arapların cahilliye dönemini ifade etmektedir. Detaylı bilgi için Bkz. Nejla M. Abu Izzeddin, *The Druzes*, Leiden, H.J. Brill, İkinci Baskı, 1993, s. 223; Ahmet Bağlıoğlu, "Dürzîliğin Temel Kaynakları: Dürzî Risaleleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, 2003, s. 179-198.

¹⁶⁷ Samy Swayd, "Druzes", Der: Josef W. Meri, *Medieval Islamic Civilization: A Encyclopedia*, C: 1, New York, Routledge, 2006, s. 216-217; Dürzîlerin Suriye ve Lübnan'a göçleri konusunda detaylı bilgi için bkz. Kais Firro, *A History of The Druzes*, Leiden, E.J. Brill, 1992, s. 31-53.

¹⁶⁸ *Tayaminah*: Vadi el-Taym'dan gelen veya oraya ait manasına gelmektedir.

¹⁶⁹ Hitti, *Origins of The Druze People and Religion*, s. 21.

1516'ya kadar Dürzî toplumunun liderliğini yapan Buhturiler döneminde *Cebel Lübnan*'ın güney kısımları Dürzîlerin ana yerleşim merkezi haline gelmiştir. Buhturi emiri Beyrut yakınlarındaki Gharb bölgesini kontrol ederken Dürzîler daha güneye doğru –özellikle Şūf Dağı'na- yayılmaya başlamıştır. 1516'da Osmanlı Devleti'nin Suriye bölgesini ele geçirmesinden sonra diğer bir Dürzi kabile olan Ma'anlar oldukça güç kazanmıştır. Ma'anların ataları, 1120'de Buhturilerin yardımıyla Şūf Dağı'na yerleşmiştir.¹⁷⁰ Ma'an dönemi (1516-1697), özellikle de Emir II. Fahreddin'in lider olduğu 1590-1633 arasındaki yıllar, Lübnan, Suriye ve Filistin tarihinde Dürzîlerin rolü zirve noktasına ulaşmıştır. Öyle ki *Cebel Lübnan*'ın güneyi Dürzî Dağı (*Cebel ed-Duruz*) olarak anılmaya başlandı. 1633'te Emir II. Fahreddin'in idam edilmesi sonrasında iki büyük Dürzî klanı olan Kaysi ve Yamaniler arasında hizipleşmenin ortaya çıkmasıyla Dürzî toplumunun birliği tekrar aşınmaya başlamıştır. 1697'de Lübnan'ın siyasi hakimiyeti Ma'anlardan Şihābilere geçmesiyle Dürzî Dağı'nın emiri, ülkede eşitler arası birinci (*primus inter pares*) hale gelmiştir.¹⁷¹

1754'te Şihābi Emirliği döneminde Dürzî tarihinde önemli bir dönüm noktası gerçekleşti. Dürzî toplumu içindeki Kaysi-Yamani hizipleşmesi yerini yeni bir hizipleşmeye –Canbulāt Yazbaki hizipleşmesi- bırakmıştır.¹⁷² Emir II. Fahreddin'in davetiyle Lübnan'a göç eden ve Mukhtarā bölgesine yerleşen Canbulāt Yazbaki Klanı (özellikle Aslān Ailesi) ile Dürzî toplumunun liderliği için mücadele etmiştir. 18. yy.'dan itibaren Şihābi ve Abullam ailelerinin iç bünyesindeki kopmalar, bazı üyelerinin Hıristiyanlığa geçmesi ve Avrupalı güçlerin bölgeye müdahalelerinin artması Dürzî toplumunun Lübnan'daki geleneksel egemenliğini azaltmakla birlikte Canbulāt Ailesi'nin 19. yy.'ın ortasında Aslānlarla birlikte iki önemli Dürzî aileden biri haline gelmesini sağlamıştır.

Modern Lübnan'ın oluşmaya başladığı 1920'li yıllardan itibaren –özellikle Fransız mandası döneminde- Osmanlı hâkimiyeti zamanındaki siyasi etkinlikleri oldukça zayıflayan Dürzîler, yeni siyasi konjonktürde farklı siyasi eğilimler içerisine

¹⁷⁰ Betts, "Druze", s. 728.

¹⁷¹ Firro, *A History of The Druzes*, s. 32.

¹⁷² Firro, *A History of The Druzes*, s. 106.

girmiştir. Bu dönemde iki Dürzî ailenin ön plana çıkararak iki farklı siyaset anlayışı benimsedikleri görülmektedir. Şekip Aslân liderliğindeki Aslân Ailesi, daha çok geleneksel araçlarla siyaset yapmayı ve Arap milliyetçiliğine yakın durmayı tercih ederken Canbulât Ailesi Fransız manda yönetimiyle iyi geçinmeye çalışmıştır.¹⁷³ Fransız manda yönetiminin son yıllarında Canbulât Ailesi Batılı araçlarla geleneksel liderliği birleştirme çabası içine girmiş ve 1949'da *Hizb el-Takadummi el-İştiraki* (İlerici Sosyalist Partisi-İSP) Kemal Canbulât tarafından kurulmuştur. İSP, modern Batılı kavramları kullanarak siyaset yapan kurumsal ve ideolojik yapısıyla 1860 Olaylarından beri siyasi rol ve güç kaybına uğrayan Dürzîlerin Lübnan siyasetindeki kaderini tersine çevirmeyi başarmıştır.¹⁷⁴ Kemal Canbulât, ülkedeki Müslüman kesimin ve Filistinli mültecilerin siyasi ve sosyo-ekonomik taleplerinin karşılanması için 1969'da kurulan Lübnan Ulusal Hareketi'nin lideri olduktan sonra Canbulâtlar'ın Lübnan siyasetindeki belirleyiciliği ve etkinliği en üst seviyesine ulaşmıştır.

Kemal Canbulât, 16 Mart 1977'de Şûf Dağı'nda bir Suriye askeri kontrol noktası yakınında öldürülmüştür. Kemal Canbulât'ın öldürülmesinden sonra ailenin ve partinin liderliğine Velid Canbulât geçmiştir. Başarı, deneyim ve karizma konusunda babasına göre dezavantajları olan Velid Canbulât, iç savaşın sürdüğü bir ortamda kısa sürede bu eksikliklerini giderip Canbulât Ailesi'nin lideri olarak babasının bıraktığı mirası ve onun siyasi anlayışını devam ettirmeye çalışmıştır Fakat hiçbir zaman babasının sahip olduğu siyasi güce ve vizyona sahip olamamıştır..¹⁷⁵

II.2.2.4. Nusayrîler (Aleviler)

Lübnan'da Sünniler, Şiiler ve Dürzîler dışında çok küçük bir Nusayrî (Alevi) nüfus da bulunmaktadır. 1932 nüfus sayımında Lübnan'daki nüfuslarıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmayan Nusayrîlerin örgütlenemeyecek kadar küçük bir kitle olduğu sanılmaktadır.¹⁷⁶ Lübnan İç Savaşı'nın başlamasıyla birlikte 1980'lerde birkaç bin

¹⁷³ Harris, *The New Face of Lebanon: History's Revenge*, s. 117.

¹⁷⁴ Firro, *A History of The Druzes*, s. 359–360.

¹⁷⁵ Gary C. Gambill-Daniel Nasif, "Walid Jumblatt", *Middle East Intelligence Bulletin*, C:3, Sayı:7, Mayıs 2001, http://www.meforum.org/meib/articles/0105_ld1.htm, (20 Aralık 2010).

¹⁷⁶ Chamie, "Religious Groups in Lebanon: A Descriptive Investigation", s. 177.

kişilik bir Nusayrî topluluğu Suriye'den gelip ülkenin kuzey bölgelerine dağınık bir şekilde yerleşmiştir.¹⁷⁷

Nusayrîlik, 12. yy.'da Suriye bölgesinde ortaya çıkan ve adını 11. İmam Hasan el Askerî'nin müridi Ebū Şuayb Muhammed ibn Nusayr en-Numeyri'den alan İslam'ın heterodoks bir koludur. Moshe Ma'oz'a göre, Nusayrîlik eski Suriye veya Fenike putperestliğinin (başlıca şu üçlüye tapınma; Güneş, Ay ve Yıldızlar), muhtemelen Hıristiyan Teslis inancından (Kutsal Üçlü) ve çeşitli Hıristiyan ayinleri ve bayramlarından etkilenmiş bir karışımıdır.¹⁷⁸ Nusayrîlik Batini bir mezheptir; Şeriatın Batini (içsel) ve Zahiri (dışsal) olmak üzere iki anlamı olduğuna ve aslolan Batini anlamın İmamlar dışında sadece onların babları tarafından bilineceğine inanılmaktadır. Bu inanç şekli ışığında, Sünni İslam tarafından Nusayrîler Hz. Ali'yi tanrılaştırmakla suçlanmış ve Şiiliğin müfrit bir kolu (*Gulatu's-şia*) olarak değerlendirilmiştir. Nusayrîler ise kendilerini Şii Müslüman olarak görmektedir. İmam Musa Es-Sadr, 1970'lerin başında Nusayrîliği Şiiliğin bir kolu olduğunu onaylamıştır.¹⁷⁹

Suriye'de Hafız Esad'ın iktidara gelmesiyle Nusayrîler hem Suriye hem de Lübnan siyasetinde etkili bir aktör haline gelmiştir. 1976'de Suriye'nin Lübnan'a yaptığı askeri müdahale, Nusayrîlerin ülkenin kuzey bölgelerine yerleşmesini teşvik etmiş ve sayıları hızla yükselmiştir. Suriye'de kıyı kentleri Lazkiye ve Banyas'ta yoğunlaşan Nusayrîler, Lübnan'ın Trablus ve 'Akkār kentlerine yerleşmiştir. 'Akkār'da 15 Nusayrî köyü vardır.¹⁸⁰ Günümüzde 15 bin kişilik bir nüfusa sahip oldukları sanılan Lübnanlı Nusayrîler, 1989'daki Tā'if Antlaşması'yla ülkenin konfesyonel sisteminde siyasal temsil hakkına sahip olmuştur. Lübnanlı Nusayrîlerin en güçlü siyasi örgütü Ali Aid tarafından Trablus'ta kurulan *el-Hizb el-'Arabi el-Dimokrati* (Arap Demokrat Partisi)'dir. Suriye lideri Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad tarafından desteklenen partinin 1981'de kurulan silahlı milis grubu *el-Fursan el-Hammur el-'Arabi* (Arap Kızıl

¹⁷⁷ Collelo, *Lebanon: A Country Study*, s. 64.

¹⁷⁸ Moshe Ma'oz, *Esad: Şam'ın Sfenksi*, Çev: Hakan Gündüz, Akademi Yayınları, 1991, s. 43.

¹⁷⁹ Collelo, *Lebanon: A Country Study*, s. 65.

¹⁸⁰ "Lebanon: Displaced Allawis find little relief in impoverished North", Birleşmiş Milletler Mülteci Ajansı, 5 Ağustos 2008, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/489c1be4c.html>, (11 Nisan 2011).

Şövalyeleri) iç savaş yıllarında Trablus'ta Lübnanlı Selefî İslamcı gruplarla ciddi çatışmalara girmiştir.¹⁸¹

II.3. “Za‘im”lik Kurumu

Lübnan'ın siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısında önemli bir yer teşkil eden *za‘im* (زعيم) terimi, gerek kullanım şekli gerekse kapsamı ile tarihi içerisinde ve modern dönemde farklı manaları içinde barındırmaktadır. Bu yönüyle terimi -siyasi literatürdeki kullanımını- tek bir cümle ile açıklamak mümkün değildir. Linguistik olarak *za‘im* kelimesi, Arapça'da, lider, elebaşı, çetebaşı, askeri işlerde albay, tugay komutanı manasına gelmektedir. Kelimenin çoğulu *zu‘amā’* (زعماء)’dır.¹⁸²

Za‘im’lik kurumu üzerine yapılmış en önemli çalışmalardan biri, Arnold Hottinger’in 1965’te yazdığı *Zu‘amā’ in Historical Perspective* (Tarihsel Perspektifte *Zu‘amā’*) adlı makalesidir. Hottinger’e göre, *za‘im* -Lübnan’daki modern anlamıyla- yerel olarak belli bir toplumun desteğini alan ve kendi *clienteles* (veya *zilmi*) arasında mümkün olduğu kadar çoğunun çıkarlarını genişletmek yoluyla bu desteği elinde tutmaya çalışan lider anlamında kullanılmaktadır. *Za‘im*, çoğunlukla maddi varlığa sahip bir ailenin üyesidir ve liderlik konumu sıklıkla ona atalarından miras kalmıştır. *Za‘im*, sadece bir siyasi lider değil aynı zamanda onun ortaklarının ve ondan iş sağlayan insanların ekonomik kaynaklarını genişleten başarılı bir işverendir. *Za‘im* iki işlevi bir kişide birleştirmek yerine onları derinlemesine karıştırma eğilimdedir.¹⁸³ Hottinger, “*biri nasıl Za‘im olabilir?*” sorusuna da şöyle cevaplandırıyor:

“Za‘imlik genellikle mirasla geçen bir mevkidir. Para, nüfuz, güç, destek kitlesiyle doğru temas za‘im olabilmek için ön koşullardır. Gerekli niteliklere sahip olan (veya en azından sahip olduğuna inanılan) zu‘amā’nın içindeki bir ailenin oğlu kendi neslinin za‘imi olacaktır. Onun ailenin en büyük oğlu olmasına da gerek

¹⁸¹ Riad Yazbeck, “Return of the Pink Panthers?”, *Mideast Monitor*, C: 3, No: 2, Ağustos 2008, http://www.mideastmonitor.org/issues/0808/0808_2.htm, (15 Mart 2011).

¹⁸² Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 378.

¹⁸³ Arnold Hottinger, “Zu‘ama’ in Historical Perspective”, Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley&Sons, 1965, s. 85-86.

yoktur. Ara sıra *zu'amā*'nın yeni tipi de görülebilir, fakat bugünün Lübnanı'nda (1960'ları kastediyor) *zu'amā*'nın çoğu gelenekseldir."¹⁸⁴

Geleneksel *zu'amā*'nın varlığını ve devamlılığını sağlayan faktörler, İbn Haldun'un Mukaddimesi'nde bedevi (kentli olmayan) olarak adlandırdığı topluluklardaki siyasi örgütlenmeyle oldukça fazla benzerlikler taşımaktadır. Bedevî toplumların siyasi örgütlenmesi *ri'asa* (riyaset-başkanlık) biçimindedir. *Ri'asa*, kuvvet, kudret ve galabe ile olduğundan kudret ve galibiyeti temin için özel olan bu nesepten gelen sülalelerin diğerlerine göre üstün ve kuvvetli olması gerekir. *Ri'asa*'yı eline tutan, yani *re'is*, kabile veya örgütlediği toplum üzerinde otorite sahibidir. *Re'is* ayrıca şeref ve asalet sahibidir. Bu şeref ve asalet, belirli bir soy içerisinde sürüp gidebilir. Bu noktada Haldun'un iktidarla *asabiyye* arasında öngördüğü yakın ilişki ve *asabiyye*nin iktidarı ele geçirme gayesi ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁵ Lübnan'ın *za'im*lerinin de toplum üzerindeki otorite ve nüfuzunu sürdürebilmek için bu tarz bir *asabiyye* kavramına dayandıkları, kendilerinin ve soylarının asaletine vurgu yaparak liderliği onların soyuna verilmiş bir ayrıcalık olarak gördükleri aşikârdır.

Yerel *za'im*in toplumla ilişki şekli ulusal olanlardan farklılık içerir. Ulusal "patron" ile onun halkı arasındaki ilişkiler (patronaj ilişkisi) modern araçlar ve polis kontrolüyle yürütülür. İlişkide olduğu küçük grupla günlük temasları olan yerel *Za'im* ise verdiği sözleri yerine getirme ve insanların bazı beklentilerini yaşama geçirmek için kısmen daha fazla bir baskı altındadır. *Za'im* ile onun toplumu (*zilm*) arasındaki ilişki, -vasalla köylü veya derebeyle asker arasındaki ilişki gibi- kişiseldir, ideolojik veya planlanmış değildir. *Za'im*in otoritesi, kısmen geleneksel kısmen karizmatik, fakat sıklıkla rasyoneldir.¹⁸⁶ Bu bağlamda *za'im* ile *zilm* arasındaki ilişkide bir ilkçi klientalizm (*premordial clientism*) olduğunu vurgulamak gerekiyor. *Za'im* ile *zilm* arasındaki kan, akrabalık, kabile veya soy bağı bir taraftan bu karşılıklı ilişkiyi kuvvetlendirmekte ve *za'ime* olan kitle desteği sürekli hale getirmekte diğer taraftandan *za'im*in sorumluluklarını bağlayıcı hale getirmektedir. 19. yy.'dan beri Lübnan'daki

¹⁸⁴ Arnold Hottinger, "Zu'ama and Parties in The Lebanese Crisis of 1958", *Middle East Journal*, C: 15, No:2, İlkbahar 1961, s. 129.

¹⁸⁵ Hasan, *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*, s. 214-217.

¹⁸⁶ Samir Khalaf, *Lebanon's Predicament*, New York, Colombia University Press, 1987, s. 113.

patron-müşteri bağları çok farklı biçimler (*zu'amā'* klientalizmi, parti klientalizmi gibi) içinde kendini gösterse de temelde hepsi mezhepçi görünüşe sahiptir.¹⁸⁷

Za'im terimi, kendini -birçok anlamının arasında ve gölgesinde- Osmanlı Devleti'ndeki feodal bir mevki kategorisinde ifade eder. *Zeame'ti* kontrol eden *za'im*, *Tımar*'ı elinde tutan Tımar sahibi olarak tanınan askeri otoritedir. Fakat bu unvan sadece Osmanlı'nın Türk kısmında yaygınlaşmıştır. Lübnan'da ise *şeyh* ve *mukati'ci* (iltizam) yaygın olarak kullanılan terimlerdi. Bunun yanında modern dönemde *za'im* terimi Mısır ve Irak gibi Arap ülkelerinde de kullanıldı. Örneğin Mısır'da Zaglul Paşa gibi seçkin parti liderleri için müşfik ve onurlu anlamında kullanılan *za'im* terimi, modern dönemde ulusal liderlerin önemini belirtmek için bir araç oldu. Mısır'da Cemal Abdülnasır'a *Za'im el-'Arab* (زعيم العرب) deniliyordu. Irak'ta Abdülkerim Kāssım, gazetelerde ve siyasi açıklamalarında kendini "tek lider" manasına gelen *ez-Za'im el-Avhad* (الزعيم الأوحده) olarak adlandırıyordu.¹⁸⁸

Albert Hourani ise *za'im* teriminin Lübnan'da en az üç farklı siyasi aktivite tipini kapsadığını söylemektedir. İlki, "feodal" tiptir. Bunlar ülkenin kırsal kesimlerinde varlığını sürdüren geniş mülke ve geleneksel liderliğe sahip feodal liderlerdir. İktidar güçleri, toprak sahip olmalarına, silahlı adamlarına ve liderlik yeteneğine dayanır. Ülkenin güneyindeki Dürzî ve Şiiler, Bekaa'daki Şiiler ve 'Akkār'daki Sünniler bu grup içine girer. İkinci grup, ülkenin kuzeyindeki Hristiyan bölgelerinde nüfus sahibi olan popülist siyasetçilerdir. Sosyo-ekonomik iktidar gücüne daha fazla sahip olan bu siyasetçiler, bir yandan siyasi klanların varlığını sürdürmeleri için patronaj ve koruma güçlerini, diğer yandan bazı eylem programları ve ideolojileri kullanırlar. Üçüncü grup ise Lübnan'ın kıyı kentlerindeki Müslüman toplumun liderleridir. Bu liderler, patronaj uygulayarak ve ideolojiyi kullanarak iktidar güçlerini elde etmektedir. Bunların

¹⁸⁷ Nizar Hamzeh, "Clientalism, Lebanon: Roots and Trends", *Middle Eastern Studies*, C: 37, No: 3, Temmuz 2001, s. 170.

¹⁸⁸ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 87.

iktidarının üçüncü bir kaynağı da kentlin mahallelerinde “kabadayı”¹⁸⁹ denen güçlü silahlı adamlar yoluyla kentli kitleleri harekete geçirebilmeleridir.¹⁹⁰

Arnold Hottinger, Lübnan’daki *zu’amā*’yı tarihsel bir bakış açısıyla eski *zu’amā* ve yeni *zu’amā* olarak iki ana kısımda sınıflandırmaktadır. İlk kısımdaki *zu’amā*, Osmanlı döneminde toprak mülkiyetine dayalı siyasal ve toplumsal güce ve ilişkilere sahip olan ve bu gücünü modern dönemde de sürdüren ünlü feodal ailelerdir. Diğerleri ise modern Lübnan kurulduktan sonra ortaya çıkan ve önemli siyasi roller oynayan yeni *za’im* ailelerdir. Samir Khalaf da - Hourani ve Hottinger’e benzer biçimde- Lübnan’daki siyasi patronajı feodal, yönetsel ve sahte ideolojiye sahip kentli liderler olarak üçe ayırmaktadır.¹⁹¹

Lübnan’daki ünlü feodal ailelerden bazıları siyasal ve toplumsal gücünü, değişen şartlara uyum sağlayarak modern dönemde de muhafaza etmeyi başarmıştır. Dürzî Aslân ve Canbulât, Şii Es’ad Ailesi, Şihâb, Bulus, Franciyye, Mu’avvad, Duveyhî, Khâzen gibi Mârûnî aileler bunlara örnek teşkil edebilir. Dürzî Canbulâtlar, 1630’da Ma’anlar tarafından Halep’ten getirilip Şûf Dağı’na yerleştirilmişti. Muhtemelen özel mülkiyet olarak elde etmeyi başardıkları bir miktar *ikta* arazisi onların ekonomik gücünü oluşturmuştur. Toprak sahibi Canbulâtlar, kontrol ettikleri Dürzî kitleyle birlikte gerek Osmanlı döneminde gerekse modern dönemde Lübnan siyasetinin en önemli aktörlerinden biri olmuştur. Canbulâtların Dürzî toplumu içindeki tarihsel rakibi Yazbek Klanı’nın temsilcisi Aslânlar da sahip oldukları siyasal, ekonomik ve toplumsal gücü modern döneme kadar taşımayı başarmıştır. Aslânların atalarının arazileri Beyrut’un güney kıyılarına kadar uzanır ve mülkiyetlerinin çoğu *ikta* sahibi oldukları dönemden kalmıştır. Şii Es’ad Ailesi’nin de durumu aynıdır. Modern dönemde Lübnan’ın güneyindeki en büyük toprak sahiplerinden biri olan Es’ad Ailesi, Osmanlı dönemindeki *ikta* sahiplerinden biriydi. İkta sahipliğinden özel mülkiyet sahipliğine giden süreç Mârûnîler için de benzer bir şekilde gelişmiştir. En iyi örnek Zaghartâ’daki

¹⁸⁹ Türkçe’de Kabadayı, Arapça’da *Kabaday* (çoğulu *Kabadat*) Lübnan’da *abaday* olarak telaffuz edilir. Lübnan’daki kabadayı kültürü konusunda detaylı bilgi için bkz. Michael Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, Londra, Ithaca Press, 1986.

¹⁹⁰ Albert Hourani, “Ideologies of The Mountain and The City”, Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976, s. 35.

¹⁹¹ Khalaf, *Lebanon’s Predicament*, s. 80-87.

Franciyyelerdir. Aile, Osmanlı döneminden modern döneme kadar toprak mülklerini ve yerel insanların kendilerine gösterdiği sadakati korumayı başarmıştır.¹⁹²

19. yy.'da Osmanlı Devleti'nin idari olarak merkezileşme çabalarının başlamasıyla Lübnan'daki feodal düzen yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladı. Feodal hiyerarşi düşüşe geçse de *zu'amā*'nın toplumsal işlevleri devam etti. *Za'im*, askeri gücü ve resmi görevlerinden kaybettiklerini serveti ve mal varlıklarıyla telafi etti. Böylece para *za'im*liğin zaruri doğal bir sonucu haline geldi. *Za'im*in işlevini sürdürebilmesinin bir koşulu da sıklıkla kanunlara uygun bir şekilde yüksek bir düzeyde resmi bir mevkiyi ele geçirmektir. Resmi mevki ele geçirenler, kendi özel kaynaklarını tüketmeden kendi insanlarına kayırıldığını açıkça gösterdi. Ayrıca bu yüksek mevki sayesinde kendi mallarını devlete ve rakiplerine karşı güvenceye alıyorlardı. Osmanlı yönetimi devleti modernleştirmek için feodal gücü ortadan kaldırırsa da Lübnan'a özgü özel koşullar yüzünden feodal ilişkiler organik bir yapı içinde gelişti. *Za'im*, özel mülkiyeti ve idari görevi yoluyla atalarının sahip olduğu siyasal ve toplumsal işlevini devam ettirdi. Hatta askeri gücünün bir kısmını korumayı da başardı. Hükümet, toplumla devlet arasındaki ilişkileri sağlamada *za'ime* ihtiyaç duyuyordu. İnsanlar için de hükümetle iletişim yollarına sahip olan *za'im* zaruriydi. *Za'im* ayrıca barışın da garantisiydi. Çünkü *za'im* farklı grupların liderleriyle görüşebiliyor ve yabancılarla toplum arasında bir denge kurabiliyordu.¹⁹³

Lübnan'daki idari sistemdeki merkezileşme ve modernleşmenin getirdiği yeni kurumsal yapıda sadece eski feodal ailelerin bir kısmı gücünü korumadı, aynı zaman da yeni aileler bu yapı içerisinde güç kazandı. Yeni *za'im* ailelerin üyeleri askeri olmaktan çok idari yeteneklere sahipti. Örneğin Emir Beşir döneminde emirin sekreterliğini yapan Mārūnī Khūrī Ailesi'nin bir üyesi olan Bişāra el-Khūrī, Paris ve İskenderiye'de okuduktan sonra Beyrut'ta avukatlık yapmaya başladı. Bişāra kariyerine Beyrut'taki Yüksek Mahkeme'nin başkanı olarak devam etti ve sonunda 1943'te bağımsız Lübnan'ın ilk devlet başkanı oldu. Yeni *za'im* ailelerinden biri de Sünni Sulh Ailesi'dir. Sulhlar öncelikle Osmanlı Devleti'nin modernleşen idari sisteminde görev aldı. Ailenin

¹⁹² Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 87-88.

¹⁹³ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 91.

en ünlü üyeleri Ahmet Paşa el-Sulh ve Nabatiye ve Saydā'da kaymakamlık yapan Rıza es-Sulh'dur. Rıza es-Sulh, Arap milliyetçisi gizli bir derneğin üyesi olduğundan dolayı 1915'te İzmir'e sürgüne yollandı. Rıza es-Sulh'un oğlu Riād es-Sulh, Osmanlı Devleti dağıldıktan sonra Saydā valisi oldu. Fransız Manda yönetiminin işine son vermesinden sonra ülkenin bağımsızlığı için mücadele etti ve 1943'te bağımsız Lübnan'ın ilk Sünni başbakanı oldu. Osmanlı karşıtı faaliyetlere karışan diğer bir Sünni aile de Sūr kentinden Khalīl Ailesi'dir. Ailenin bir üyesi olan Abdülkerim Kassım el-Khalīl, 1915'te Cemal Paşa tarafından asıldı. Bu dönemde Es'ad Ailesi'nin lideri Kemal el-Es'ad ise Osmanlı Ordusu'nun müftüsüne yazdığı bir mektupta Osmanlı karşıtı faaliyetleri kınarken Rıza es-Sulh ve Abdülkerim Kassım el-Khalīl'i mesele çıkaran liderler olarak tanımlıyordu. Birinci Dünya Savaşı biter bitmez, Riād es-Sulh Saydā, Hacı Abdullah Yahya el-Khalīl Sūr valisi seçildi. Kemal el-Es'ad ise Suriye'nin başına geçen Faysal'la olan ilişkileri sayesinde *Cebel Amil*'le ilişkileri düzenleyen bir görev elde etti. Sulh ve Es'ad Aileleri arasında Nebatiye üzerinde egemenlik kurma mücadelesi başlarken Fransa araya girdi ve Sulh ailesini bölgedeki haklarından feragat etmeye zorladı. Kemal el-Es'ad ise Suriye'ye kaçtı.¹⁹⁴

İstanbul'daki Osmanlı Parlamentosu ve Âdem-i Merkezîyetçi Parti, Lübnan'ın yeni *za'im* aileleri için bir okul işlevi gördü. Lübnan'ın diğer yeni *za'im*lerinden biri Selim Selām (1868-1938)'di. Selim Selām Beyrut'un zengin tüccarlarından birinin oğluydu.¹⁹⁵ Selām, 1914'te Osmanlı Parlamentosu'na seçilmeden önce Beyrut'ta Ticaret Mahkemesi yargıçlığı, belediye başkanlığı ve vilayet idare konseyi üyeliği görevlerinde bulundu. Bir tüccar olarak Selim Selām, özelde Beyrut için, genelde de Arap dünyası için geniş bir otonomi istiyordu, fakat bir Sünni olarak Osmanlı Devleti içinde kalmak onun çıkarına uygundu. Selām göre ıslahatlar yapmak ve vilayetlerdeki durumu düzeltmek yoluyla Osmanlı Devleti'nin varlığını korumak bir zorunluluktur. Ayrıca Selām, Osmanlı Parlamentosu'nda yer alırsa Arap meselesinde aşama kaydedileceğini düşünüyordu.¹⁹⁶ Selām'ın Beyrut'taki faaliyetleri, onun hem Osmanlı valisinin ve yöneticilerinin hem de ülkedeki Avrupalı elçilerin dikkatini çekmesine yol

¹⁹⁴ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 92-93.

¹⁹⁵ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 93.

¹⁹⁶ Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, s. 71.

açtı. 1913'te Paris Konferansı'na katılan birkaç Sünni'den biri olmasına rağmen Selām, eğer bir yabancı yönetim olacaksa Fransa'nın yerine Osmanlı'yı tercih ediyordu.¹⁹⁷

1920'de Fransa tarafından *Grand Liban* kurulunca ülkedeki *zu'amā'* için yeni bir dönem başladı. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Lübnan'da gelişen yeni yönetsel *zu'amā'*, Fransız Mandası döneminde yasal ve bürokratik yeteneklerini geliştirmeye devam etti. Bu yönetsel aristokrasinin siyasal gücü ve toplumsal prestiji, ıslahat hareketleri, bağımsızlık ve Arapçılık ideolojisine katkılarının bir yansımasıydı.¹⁹⁸ Hıristiyan *zu'amā'* yeni sisteme kolayca uyum sağladı. Bu dönemde Fransız hukukuna dayalı yeni yönetimin entelektüel araçlarına egemen olan yeni insanlar *za'im* ünvanını elde etti. Avukat-*za'im* tipine en iyi örnek Batrūn'dan bir Hıristiyan olan Emile Edde'ydi. Mārūnī toplumunun çıkarlarını savunan Edde, hem başarılı bir avukat ve hem de Bekaa'daki bazı arazilerin malsahibiydi. Edde, farklı toplumların ileri gelenlerini bir araya getirdi ve parlamentoda Ulusal Blok (*el-Jabha el-Vatanīyye*) adında bir koalisyon oluşturdu. Edde'nin siyasal koalisyonu karşısında yine Mārūnī toplumundan gelen bir avukat ve toprak sahibi olan Bişāra el-Khūrī bulunuyordu. El-Khūrī, Edde'nin Fransız yanlısı politikalarına karşı daha Arap yanlısı bir görüş savunuyordu. Sünni *zu'amā'* içinde Fransa'ya mesafeli yaklaşan üç kişi manda dönemde ve sonrasında siyasal pozisyonlarını korudu: Abdülhamid Karāmī, Selim Selām ve Riād es-Sulh. Karāmī, Trablus müftülerinin en eski ailelerinden birinin oğluydu ve kendisi de müftüydü. Karāmī Osmanlı Devleti'ne sonuna kadar bağlı kaldı. Osmanlı Devleti parçalandıktan sonra Faysal'a yakınlaştı, Fransa'ya karşı sert bir muhalefet gösterdi. Karāmī, ülkedeki Hıristiyanlarla -özellikle Zaghartā'da toprakları komşu olan Franciyyelerle- iyi ilişkilere sahip oldu. Fransız manda yönetimi, Trablus'taki müftülük görevine Karāmī'nin yerine kendilerine daha yakın birini getirse ve Karāmī'yi birkaç kez sürgüne yollasa da Karāmī'nin hükümete karşı tutumu, Trablus'ta ona olan sempatinin sürmesine yol açtı. Fransa'ya karşı bağımsızlık kazanıldığında Karāmī, popüler bir lider olarak ortaya çıktı ve ülkenin başbakanlık mevkii için Sulh Ailesi'nin sürekli alternatifi oldu. Beyrut ve Saydā'daki diğer Sünni

¹⁹⁷ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 93; Ayrıca bkz. Selim Ali Selam, *Beyrut Şehreminin Anıları (1908-1918)*, Çev: Halit Özkan, Klasik Yayınları, 2005.

¹⁹⁸ Khalaf, *Lebanon's Predicament*, s. 85.

aileler de Fransız mandasına karşı mesafeli davranmıştı. Sulh Ailesi'nden Riād es-Sulh, manda yönetimi boyunca, milliyetçi Arap liderler ve İngilizlerle yakın bağlar kurdu. Selim Selām çocuklarına anglo-Amerikan bir eğitim vermişti. Selām hayatının son döneminde –belki de oğlu Sā'ib'e Beyrut Belediye Başkanlığı görevine getirmek için- Fransız manda yönetimiyle uzlaşmaya çalıştı, fakat 1939'da öldü.¹⁹⁹

Fransız Mandası döneminde Lübnan'da kurulan farklı hükümetlerde ve parlamentoda büyük Sünni ailelerinden hiçbir isim yeralmadı. Bunun karşılık diğer topluluklardan yeni isimler siyasetin içinde görünmeye başladı. Bekaa'dan Şii İbrahim Haydar, Nabatiye'den Şii Yusuf ez-Zain, Dürzī Fu'ad Aslān, Mārūnī Edde ve *Cebel Lübnan*'dan bir Khāzen 1922-1925 faaliyet gösteren Temsilciler Konseyi'nde görev aldı. 1925'teki parlamentoda bu isimlere Şii Sabri Hamadah de eklendi. 1929-1932 parlamentosunda ilk kez Canbulātlar ve Franciyyelerden birer kişi ve Reşit Karāmī yer aldı. 1934-1937'de Hikmet Canbulāt, Hamid Franciyye ve Kamil Şam'un ilk kez parlamentoya seçildi. Fransızlar ülkeden çekildikten sonra seçilen ilk parlamentoda büyük Sünni ailelerden Sami es-Sulh, Riād es-Sulh, Sā'ib Selām, Abdülhamid Karāmī'yle birlikte Adil 'Usayrān, Macid Aslān, Selim Takla ve Kemal Canbulāt ilk defa yer aldı. 1937'de İbrahim Haydar, 1938'de Hikmet Canbulāt, Ahmed Es'ad, Abdullah el-Yafı, Sabri Hamadeh ve Hamid Franciyye ilk kez hükümette bakanlık yaptı.²⁰⁰

Samir Khalaf göre Lübnan'da İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda sosyo-ekonomik ve siyasal dönüşüm- kırsaldan kentlere göç, yeni ekonomik fırsatlar, hızlı kentleşme, siyasi partilerin gelişmesi- siyasi patronajın (*zu'amā*'nın) yeni bir tipini ortaya çıkardı. Kentli kitlelerin seküler ve ideolojik çıkarları için daha yenilikçi olan serbest girişimciler ve popüler siyasi eylemciler, siyasi patronaja alışılmamış ve alternatif kaynaklar önermeye başladı. Bu yeni liderler, heterojen kentli kitlelerin desteğini almak için popüler ve kolayca akılda kalan sloganları kullandı. Beyrut'tan Sā'ib Selām, Trablus'tan Reşid Karāmī, Saydā'dan Ma'ruf Saad, Şūf Dağı'ndan Emile Bustānī, Trablus'tan Abdülmecid er-Rafı'i, Sūr'dan Ali Khalīl ve Beyrut'tan Nacah

¹⁹⁹ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 94.

²⁰⁰ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 95.

Vakim bu yeni patronajın temsilcileriydi. Khalaf, bu yeni liderlerin ideolojik çeşitliliğinin sahte bir ideolojik çeşitlilik olduğunu ve patronajın yine kişiliğe bağlı kaldığını belirtmektedir.²⁰¹ Arnold Hottinger ise bu yıllarda ortaya çıkan yeni kentli *za'im* tipini ikili bir sınıflandırmaya tabi tutuyor. İlk kentli *za'im* tipine örnek kendi gayretleriyle milyoner olan mühendis Emile Bustānī'dir. Bustānī, kariyerine İngiliz savaş yatırımlarının Orta Doğu'daki müteahhiti olarak başladı ve gelişmiş ülkelerle iş yaparak mühendislik şirketini genişletti. Deyr'ul Kamar'daki köyü ile ilişkilerini her zaman koruyan Bustānī, daha sonra bu bölgeden milletvekili oldu. Bustānī'nin ölümünden sonra onun nüfuzu sayesinde kız kardeşi Lübnan'ın ilk kadın milletvekili olmayı başardı. Hottinger'e göre büyük kentli *za'im*in diğer tipi Sā'ib Selām da kendini buluyordu. Selām, aşırı siyasi sloganlarla, iyi eğitim almış, açık fikirli ama bazı haklardan yoksun bir kitleyi harekete geçirmeye çalıştı. Arap milliyetçiliğini slogan olarak kullanan Selām, özellikle Batı Beyrut'taki heyecanlı Müslüman kitleyi etkiledi.²⁰² İliya F. Harik, bağımsızlığın ilk yıllarında gerçekleşen lider tipindeki (*zu'amā*'daki) bu değişimin parlamentodaki koltuk dağılımını doğrudan yansıdığını dikkat çekiyor. 1943'te parlamentonun % 46,5'ini işgal eden toprak sahiplerinin oranı, 1964'te % 23,3 düştü. Parlamentodaki avukatların oranı da aynı yıllarda % 40'tan % 27'ye düştü. Buna karşılık olarak ülkenin yeni *zaim*'leri olan iş adamlarının ve profesyonellerin parlamentodaki oranı 1943-1964 yılları arasında % 17'den % 32'ye çıktı. Ayrıca Harik bu hızlı liderlik dönüşümünün, siyasal sistemin istikrarını ve devamlılığını tehlikeye soktuğunu söylüyor. Harik'e göre Lübnan'daki siyasal sistemin varlığını, istikrarını ve devamlılığını sürdürmesine katkı yapan en önemli güçlerden biri, sistemin ortaya çıkardığı ve güçlendirdiği liderlerdi. Liderlik, 1950'lerde hala toplumsal kontrolün ve toplumun başlıca unsuruydu. Eski liderler, bağımsızlığın kazanılmasından sonra kendi toplumlarıyla ilişkilerini sürdürdü, onların ihtiyaçlarına hizmet etti ve onları korumaya devam etti. Genç ve yeni seçilmiş liderler ise aynı işlevi görmede eski liderlerden daha az yetenekli ve ilgili göründü.²⁰³

²⁰¹ Khalaf, *Lebanon's Predicament*, s. 86.

²⁰² Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 97.

²⁰³ Harik, "The Ethnic Revolution and Political Integration in the Middle East", *International Journal of Middle East Studies*, C: 3, No: 1, Cambridge University Press, Ocak 1972, s. 320-321.

Lübnan'da mezhepsel temelli *za'imlik* kurumunun gelenekselleşmesi ve *zu'amā'*'nin modern dönemde siyasi bir figür olarak işlev görmesi, ülke siyasetinde kişiselliği beraberinde getirdiği gibi ülkede siyasetin oldukça kaygan bir siyasal zemin üzerinde gerçekleşmesine yol açmıştır. Lübnanlı *za'im*lerin ortak ekonomik ve dini karakteristiklere de sahip olmaması aralarında ortak çıkar ve işbirliği yaratmalarını güçleştirmiştir. Modern Lübnan'da devletin varlığı, genellikle ailelerin veya mezhepsel bağların önüne geçmeyi başaramamış ve her bir aile devlet içinde bağımsız bir varlık olarak kalmıştır. Yerel liderler, devletin siyasi iktidarını ve kurumlarını, devlet her bir ailenin ve mezhebin yasal haklarını tanıdığı sürece kabul etmiştir. Hatta çoğu zaman ailesel bağlar mezhepsel bağları domine edebilmiş ve bir mezhep içinde bile karşıt siyasi görüşler ve ittifaklar ortaya çıkarmıştır. Aileye dayalı çıkar ilişkisi, ülkedeki toplumsal ilişkilerde güven eksikliği ve sürekli düşmanlıkları yarattığı gibi çatışma kültürünü de beraberinde getirmiştir. Bunlara ek olarak Lübnan'da merkezi devletin güçsüzlüğü ülke içi güvenliğin sağlanamamasına ve silah kullanma tekelinin yerel güçlerin eline geçmesine yol açmaktadır. Yerel güçler de siyasi olarak güçlendikleri ve askeri olarak silahlandıkları oranda merkezi devlet üzerinde etki kurup çıkar alanlarını genişletmektedir. Modern Lübnan'da *zu'amā'*'nin siyasi bir güç olarak varlığını en çok hissettirdiği dönemler ise 1958 krizi ve 1975 Lübnan İç Savaşı olmuştur.

II.4. Konfesyonel Sistem

1920'de *Grand Liban*'ın kurulmasından sonra ülkenin siyasi ve toplumsal sistemi, Arapça'da *Tā'ifiyye* (طائفية), İngilizce'de *Confessionalism* ve Türkçe'ye "Konfesyonizm" olarak çevirebileceğimiz kendine özgü bir terimle adlandırılmaktadır.²⁰⁴ Lübnan'ın konfesyonel sistemi, ülkedeki çok-mezhepli dinsel ve

²⁰⁴ *Tā'ifiyye* (طائفية) kelimesi, İngilizce'de *confessionalism*, *sectarianism*, *denominationalism* manalarına gelmektedir. "*Tā'ifa*" (طائفة) (Çoğulu *Tavā'if*- طوائف) kelimesi ise İngilizce'de *part*, *class*, *sect*, *denomination* gibi kelimelerde karşılığını bulur. Fakat kelimenin linguistik anlamıyla siyasi bir sistem olarak kullanımı farklılık arz ettiği için çalışmamızda "*tā'ifiyye*" kelimesinin Türkçe'de "Konfesyonizm" olarak kullanılması tercih edildi. Bununla birlikte Lübnan'la ilgili İngilizce yazılmış çalışmalarda bazı yazarlar *confessionalism*, bazı yazarlarsa *sectarianism* sözcüklerini kullanmaktadır. İngilizce'den yaptığımız çevirilerde asıl metinde kullanılışına göre "Konfesyonizm" veya "Mezhepçilik" sözcüklerini kullanmayı tercih ettik. Detaylı bilgi için bkz. Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 574; *Confessionalism* kelimesi, günah çıkarmak, itiraf etmek anlamına gelen *confess* fiilinin isim halidir. *Confess* fiiline eşanlamlı olan kelimeler arasında uzlaşmak, anlaşmaya

toplumsal yapının üzerine inşa edilmiş siyasal ve toplumsal bir modeldir. Ülkedeki mezhepsel grupların, nüfuslarıyla orantılı olarak devlet yapılanmasında yer almasını öngören konfesyonelizmin siyasal yanı, evlilik, boşanma, miras gibi medeni hakların dini yasalarla düzenlemesini öngören konfesyonelizmin toplumsal yanıyla bütünleşmektedir. Bunlar birbirinden ayrı düşünülemez ve birbirleriyle sürekli bir etkileşim halindedir.

Lübnan'ın konfesyonel sistemi, birçok uzmana göre ülkenin sahip olduğu tarihi ve kültürel birikimiyle birlikte uzun yıllarda şekillenen çok kimlikli toplumsal yapının bir sonucudur. Tarihin ilk dönemlerinden beri Lübnan'ın sahip olduğu coğrafi özelliklerden dolayı ülke birçok farklı dini ve etnik gruba yerleşim yeri olmuştur. Bu çok-mezhepli toplumsal yapı, bölgeye egemen olan siyasi ve askeri otoritenin altında ekonomik çıkarların coğrafi ve komünal paylaşımı ilkesi gereğince birlikte yaşama deneyimi elde etmiştir. Bundan dolayı John Pierre Entelis, konfesyonel sistemin kökenlerinin 19. yy.'daki feodal Lübnan'da veya daha genel olarak Orta Doğu'nun yüzyıllar boyunca biçimlenen toplumsal organizasyonunda bulunabileceğini ifade eder.²⁰⁵ Josef Ebū Khalil de konfesyonel sistemin kökenlerini İslami fethiler ve İslam Devleti'nin kurumsallaşmasıyla ilgili görmektedir.²⁰⁶ Kais Firro ise Lübnan'daki mezhepçi çoğulculuğun 19. yy.'a kadar mezhepler arasındaki uzlaşmazlıklarla sınırlı kaldığı kanısındadır. Daha sonra sömürgeciliğin başlamasıyla toplumsal tabakalaşma gelişmiş ve bu konfesyonelizmin sosyo-ekonomik ve ideolojik biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Firro'ya göre Lübnan'daki çoğulculuğun ilk biçim Osmanlı dönemi boyunca devletin içindeki dini grupları düzenleyen Milletler Sistemi'dir. Kapitilasyonlar ve Avrupa'nın giderek yükselen ticari ve kültürel yayılması ile bu milletler Avrupalı devletlerin üzerlerinde koruma hakkı talep ettikleri "dinsel azınlıklar" haline gelmiştir.²⁰⁷

varmak, onaylamak, kabul etmek anlamına gelen *asent*, *recognise* da vardır. Stormonth- Phelps, *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language*, s. 173.

²⁰⁵ John Pierre Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al- Kata'ib, 1936-1970*, Leiden, Netherlands, E. J. Brill, 1974, s. 17.

²⁰⁶ Josef Abu Khalil, *Lubnan Limaza*, Beyrut, eş-Şeriket el-Matbuat, 1992, s. 70.

²⁰⁷ Kais Firro, *Inventing Lebanon: Nationalism and The State Under Mandate*, New York, I.B. Tauris, 2003, s. 54-55.

19. yy. boyunca Lübnan'da modern siyasi ve ekonomik yapıların geleneksel olanları ortadan kaldırmasıyla ve bölgenin kapitalizme açılmasıyla ülke tarihinde önemli ve hızlı bir dönüşüm süreci başladı. Ortaya çıkan bu hızlı dönüşüm bölgedeki mezhepsel grupların çıkarlarını muhafaza etme ve genişletme adına diğerleriyle rekabetini arttırdı ve şiddetli çatışmalara, hatta katliamlara yol açtı. Ayrıca bu gelişmeler, Osmanlı Devleti egemenliğindeki bölgede adil ve eşit temsil hakkına dayalı daha modern ve demokratik yönetim modeli ihtiyacını ortaya çıkardı. 19. yy.'ın ortasına doğru bölgedeki Osmanlı yöneticilerinin (Şekip Efendi gibi) gayretiyle oluşturulan mezheplere dayalı yerel meclislerle başlayan profesyonel demokrasi girişimleri, 1861'de Lübnan'da Mutasarrıflık yönetiminin kurulmasıyla yeni bir boyut kazandı. Avrupalı devletlerin garantisi altında kurulan mutasarrıflık, Fransa'nın Lübnan'a doğrudan müdahalesini geciktirmekle birlikte farklı mezhepsel gruplardan temsilcilerin yer aldığı merkezi ve yerel yönetim konseyleri yoluyla profesyonelize dayalı bir temsili kurumsallaşma için zaman sağladı.²⁰⁸ Ussama Makdisi ise mezhepçiliğin (*Tā'ifiyye*) bir fikir ve uygulama olarak modernizm çağına ait olduğunu savunmaktadır. Makdisi'ye göre,

“Eğer Osmanlı modernizmi ve Avrupa'nın koloniyel nüfuzu 19. yy.'da mezhepçi kültür dediğimiz şey için bir sahne hazırladıysa, 20. yy.'da, özellikle ulus-devletin yaratılmasıyla, mezhepçilik (Tā'ifiyye) kavramı modern ulusal gelişmeye karşı olan bir durumu önermek için icat edildi”.

Bununla birlikte Ussama Makdisi, 19. yy.'ın mezhepçiliğini milliyetçilik çağını işaret eden çok boyutlu bir süreç olarak görmektedir. Mezhepçilik, üçüncü dünya ülkelerinde milliyetçiliğin veya ulus-devletin bir başarısızlığı ve yolundan sapması manasına gelmiyordu. Makdisi'ye göre mezhepçiliğe manası sonradan ortaya çıkan bir kavram olarak bakarsak onu yeni kamu siyasi kimliğini oluşturan Lübnan milliyetçiliğinin bir işareti de sayabiliriz.²⁰⁹

20. yy.'ın ilk yarısında Lübnan'ın profesyonel sistemini şekillendiren iki önemli anayasal belge ise 1926 Lübnan Anayasası ve 1943'teki Ulusal Pakt'tır. Her iki belge

²⁰⁸ J. C. Hurewitz, “Lebanese Democracy in Its International Setting”, Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley and Sons, 1965, s. 223.

²⁰⁹ Ussama Makdisi, *The Culture of Sectarianism*, University of California Press, 2000, s. 166.

de profesyonel sisteme siyasal bir anlaşma olarak vurgu yapmaktadır. Diğer yandan Lübnan'ın profesyonel sistemi, uygulamada oldukça önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Profesyonel siyasal sistem, mezhepsel grupları temsil eden geleneksel ve modern *za'im*lerin arasında uzlaşma ve işbirliği sağlandığı dönemlerde bölünmüş toplumlara ilham veren bir model uygulanabilirken çoğu zaman da ülkedeki ayrılıkçı atmosferi ve çatışmayı kışkırtıcı bir rol oynamıştır. Profesyonel sisteminin varlığı, meşruiyeti ve değiştirilmesi ülkenin modern tarihinde sürekli bir tartışma konusu olsa da ülkenin yaşadığı iç savaşlara ve dış askeri müdahalelere rağmen alternatifi bulunamayan bir siyasal model olarak varlığını sürdürmüştür.

Konfesyonizm veya Arapça deyişle *Tā'ifiyye* konusundaki tartışmalarda dikkate alınması gereken diğer bir kavram da Hollandalı siyaset bilimci Arend Lijphart'ın geliştirdiği ortaklaşmacı demokrasi modeli (*consociational democracy model*)'dir.²¹⁰ Ortaklaşmacı demokrasi, 1960'lardan beri siyaset bilimciler arasında dikkate değer bir popülerite sağlamıştır.²¹¹ Ortaklaşmacı demokrasi modeli, özünde çoğulcu (*plural*) veya derinlemesine bölünmüş (*deeply divided*) toplumlara sahip devletlerde merkezi kararalma sürecine ülkedeki tüm grupların müzakereler yapma yoluyla sağlanacak bir uzlaşma için de katılmasını öngörmektedir. Lijphart'a göre, çoğulcu toplumlarda toplum dini, ideolojik, kültürel, etnik ve ırksal çizgilerle derinlemesine bölünmüştür ve her topluluk kendi siyasal partilerine, çıkar gruplarına ve medya gücüne sahiptir. Bu alt topluluklar *segment* (bölüm) olarak nitelendirilir. Çoğulcu toplumların tanımlanması, bu bölümlerin din, dil, etnisite, ırk gibi yollarla birbirinden ayrılmasını işaret eder. Bunların en geneli etnisitedir, fakat farklı kategoriler dikkat çekici bir şekilde birbiriyle örtüşür. Etnik farklılıklar, hem kültürel farklılıkları hem de dilsel farklılıkları ifade eder. Bunun yanında kültürel farklılıklar çoğu zaman dinsel farklılıkları vurgular. Lijphart'a göre, Lübnan veya Kuzey İrlanda'daki çoğulcu toplumlar, bölümler (*segments*) dini terimlerle tanımlansa da toplum içindeki farklılar

²¹⁰ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Arend Lijphart, "Consociational Democracy", *World Politics*, No: 21, Ocak 1969, s. 207-225; Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, New Haven, Yale University Press, 1977; Arend Lijphart, "The Power-Sharing Approach", Der: Joseph V. Montville, *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*, New York, Lexington Books, 1991, s. 491-509.

²¹¹ Camille H. Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, Beyrut, Majd, 2009, s. 22.

bundan çok daha fazlasını kuşatır ve etnik farklılık olarak bile tanımlanabilir.²¹² Böylesi derinlemesine bölünmüş toplumlarda ortaklaşmacı demokrasinin uygulanmasını sağlayan aktörler farklı toplumlardan seçkinlerdir. Seçkinler, bir taraftan karşılıklı avantajlarını korumak ve kamusal barışa katkı yapmak için ılımlı ve sorumlu bir etkileşim içerisine girer diğer yandan da kendi toplumları üzerindeki nüfuzlarını devam ettirir.²¹³

Ortaklaşmacı demokrasi, Arend Lijphart tarafından öncelikle Avrupa'nın derinlemesine bölünmüş küçük devletleri için önerilmişti. Lijphart, 1968'te yayınladığı *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands* (Uzlaşma Demokrasisi: Hollanda'da Çoğulculuk ve Demokrasi) adlı kitabında kendi ülkesi Hollanda'ya özgü demokrasiyi ele almıştır. Lijphart'a göre Hollanda'daki siyasal sistem bilim adamları için bir paradoks oluşturuyordu. Hollanda'daki toplum dini ve sınıfsal olarak derinlemesine bölünmüştü. Bu bölünmüş sistem, uyum ve işbirliği yerine düşmanlık ve anlaşmazlık, pragmatizm ve arabuluculuk yerine aşırılık ve ideolojik gerilim ortaya çıkartacakmış ve hükümet değişimi evrimsel bir yoldan çok devrimsel bir yoluyla olacakmış izlenimi veriyordu. Fakat diğer yandan Hollanda en başarılı demokrasi örneklerinden biriydi. Hollanda'da yaşayan insanlar arasındaki toplumsal ve ideolojik parçalanma, onların istikrarlı, etkili ve meşru bir parlamenter demokrasi geliştirmesinin önünde bir engel teşkil etmiyordu. Lijphart'a göre Hollanda'daki siyasal sistemin bu alışılmamış durumu etkili ve istikrarlı bir demokrasinin toplumsal şartlarını düzenleyen teorik bir öneme sahipti. Böylece çoğulcu teori (*pluralist theory*) demokrasi içinde siyasal davranış ve toplumsal yapı arasındaki ilişkiye yönelik öneriler ortaya koyuyordu.²¹⁴ Lijphart'ın kendi ülkesi Hollanda'da yola çıkarak oluşturduğu ortaklaşmacı demokrasi fikri, 6 önemli şartın varolması yoluyla işletilebiliyordu. Bu şartlar: (a) Bölünmüşlüğün belirgin çizgilerinin olması, (b) Çok taraflı güç dengesi, (c) Geniş tabanlı bir uzlaşma, (d) Bir dış tehdit, (e) İlimli bir milliyetçilik ve (f) Göreceli olarak sistemdeki düşük toplam yükler. Ortaklaşmacı demokrasi üzerine çalışan diğer

²¹² Arend Lijphart, *Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*, New York, Routledge, 2008, s. 67.

²¹³ Michael C. Hudson, "The Lebanese Crisis: The Limits of Consociational Democracy", *Palestine Studies*, C:5, No:3-4, 1976, s. 111.

²¹⁴ Arend Lijphart, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Los Angeles, University of California Press, İkinci Baskı, 1975, s. 1.

bir bilim adamı Eric Nordlinger de benzer biçimde çatışmanın düzenlemesi için 6 uygulama önermektedir. Bu uygulamalar: (a) İstikrarlı bir koalisyon, (b) Ölçülülük ilkesi, (c) Siyasi vasıfları kaldırma, (d) Karşılıklı veto hakkı, (e) Uzlaşma ve (f) Zayıf tarafa verilecek imtiyazlar.²¹⁵

Lübnan'daki profesyonel sistem, genellikle Lijphart'ın ortaklaşmacı demokrasi modelinin bir uygulaması olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte ortaklaşmacı demokrasinin Lübnan'da uygulanabilirliği oldukça tartışmalı bir meseledir. Michael C. Hudson'a göre Lübnan'ın kendine özgü durumu, Lijphart ve Nordlinger'in ortaklaşmacı demokrasinin uygulanması için öngördüğü şartları yerine getirilmesini güçleştirmiştir. Örneğin Lijphart'ın "geniş tabanlı bir uzlaşma" ilkesine karşın, Lübnan kamuoyunda bir koalisyona karşı ya duyarsızlık ya da açık bir düşmanlık varolmuştur. Lijphart'ın "ılımlı bir milliyetçilik" ilkesi ise Lübnan'da Mārūnī Ketā'ib Partisi tarafından temsil edilen Lübnancılık fikriyle aşırı bir milliyetçilik söyleminde karşılık bulmuştur. Ayrıca çoğu Lübnanlı Müslüman için Lübnan milliyetçiliği Arap kimliğinden sonra ikinci önemde olmuştur. Sonuç olarak Lijphart'ın "göreceli olarak sistemdeki düşük toplam yükler" ilkesi, 1950'ler ve 1960'ların başındaki olumlu şartlara rağmen, uygulanma imkânı bulamamıştır. Hatta 1960'lardaki Arap-İsrail çatışması, özellikle çatışmanın Filistinliler boyutu sistemdeki toplam yükleri arttırmıştır. Lijphart'ın ortaklaşmacılık ilkelerine benzer biçimde Nordlinger'in çatışmayı düzenleme uygulamaları da Lübnanlı seçkinlerin bu uygulamalara saygı göstermeye çabalayan görüntüsüne rağmen uygulanabilir olmamıştır. Örneğin Nordlinger'in "siyasi vasıfları kaldırma" ve "uzlaşma ve zayıf olana verilecek imtiyazlar" uygulamaları, Lübnan'da ya sözde kalmış ya da kısmen başarılı olmuştur.²¹⁶

II.5. Profesyonel Sistemin Anayasal Kaynakları

1920'de *Grand Liban*'ın kurulmasından sonra oluşturulan profesyonel ilkelere dayalı siyasal sistemin sınırları üç önemli anayasal kaynak tarafından belirlendi. Bunları

²¹⁵ Hudson, "The Lebanese Crisis: The Limits of Consociational Democracy", s. 111-112; Brenda M. Seaver, "The Regional Sources of Power-Sharing Failure: The Case of Lebanon", *Political Science Quarterly*, C: 115, No: 2, Yaz 2000, s. 250-251.

²¹⁶ Hudson, "The Lebanese Crisis: The Limits of Consociational Democracy", s. 113.

ilki, 1926'da uygulamaya konulan Lübnan Anayasası'dır. İkinci kaynak, yazılı bir anayasal metin olmaktan çok ülkedeki Mārūnī ve Sünni liderlerin uzlaşmasıyla kabul edilen ve sözlü bir antlaşma olan Ulusal Pakt (*el-Mithāk el-Vatanī*)'tır. Son anayasal kaynak ise 15 yıllık iç savaştan sonra uluslararası müdahalelerin tesiri altında Lübnanlı parlamenterlerin 1989'da kabul ettiği Tā'if Antlaşması'dır.

II.5.1. 1926 Anayasası

18-26 Nisan 1920'de gerçekleşen San Remo Konferansı'nın ardından Fransız manda yönetimi altına giren Suriye bölgesi, Yüksek Komiser olarak atanan Fransız General Henri Gouraud tarafından yönetilmeye başlandı. General Gouraud, başlangıçta idari ve yürütme konularında danışma kurulu işlevi gören bir idari komisyon oluşturdu. 1 Eylül 1920'de Fransız hükümeti, Lübnan'ın *Grand Liban* adında Suriye'den ayrı bir devlet olduğunu açıklamasından sonra da İdari Komisyon görevine Mart 1922'ye kadar devam etti. 9 Mart 1922'de İdari Komisyon Fransız manda yönetimi tarafından kaldırıldı ve yerine otuz üyeden oluşan bir Temsilciler Konseyi oluşturdu.²¹⁷

Lübnan'da Fransız manda yönetimine tavsiyeler vermek için oluşturulan Temsilciler Konseyi'nin üyeleri sadece ülkedeki erkeklerin oy kullandığı bir seçimle belirlendi. Seçimde, Lübnan belli seçim bölgelerine bölündü ve her mezhepsel gruptan belli sayıda temsilci bir liste sistemiyle seçildi. Temsilciler Konseyi'nin 16 üyesi Hıristiyan, 13 üyesi Müslüman ve 1 üye de Beyrut'taki bir azınlıktan (genellikle Protestan) olmak zorundaydı. Bu yöntem, ülkedeki çeşitli demokratik bileşenlerin konseylerindeki üyeliğine dayalı olan Osmanlı uygulamasına benziyordu. Fransa'nın bu siyaseti, sadece Temsilciler Konseyi'nin değil ülkedeki tüm idari pozisyonların (siyaset, yönetim ve hukuk) mezhepsel gruplara dağıtılmış temsil hakkına göre düzenlenmesini getirdi.²¹⁸ Böylece Lübnan'daki konfesyonel sistemin temelleri bu seçimle atıldı.

²¹⁷ Gisbert H. Flanz- Nabil Kanso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, New York, Oceana Publications, 1972, s. 1.

²¹⁸ Jacob M. Landau, *Middle Eastern Themes Papers in History and Politics*, Londra, Frank Cas, 1973, s. 231.

Fransız manda yönetimi altındaki Lübnan'da profesyonel siyasal sistemi köklü bir şekilde etkileyecek gelişme, 23 Mayıs 1926'da ülkenin siyasal sisteminin yasal sınırlarını belirleyecek modern bir anayasanın ilan edilmesi oldu. Anayasanın yazılmasına en önemli katkıyı Lübnanlı Katolik bir banker olan Michel Şihā yaptı. Şihā, açık bir şekilde ülkenin yönetiminin farklı dini gruplar arasında eşit bölünmesi gerektiğini belirtiyordu.²¹⁹ 1926 Lübnan Anayasası'nın taslağı genellikle Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'nin anayasasına benzetilmektedir. Lübnan Anayasası, belli niteliklerini Fransız Anayasası'ndan almış olsa da iki anayasa arasında temel bir fark gözden kaçmamaktadır. Fransız Anayasası, göreceli olarak zayıf bir devlet başkanlığı öngörerek parlamenter sisteme giden yolu açık bırakmıştır. Lübnan Anayasası ise güçlü bir devlet başkanlığı sağlarken iki meclisli yasama organı etkisiz bir pozisyonda bırakılmıştır. Bu fark, aslında Fransız hükümetinin Beyrut'taki Yüksek Komiseri'ni geniş yetkilerle donatmasından kaynaklanıyordu. Lübnan'daki siyasal kurumsallaşmanın çatısı dikkatli bir şekilde mandater gücün kontrolünün devamını sağlamak üzerine teşkil edilmişti.²²⁰

1926 Lübnan Anayasası, her şeyden önce parlamenter cumhuriyet ve iki meclisli yasama kurumu (Temsilciler Meclisi ve Senato) getiriyordu. Devlet başkanı, 16 senatörün 7'si tarafından aday gösteriliyor ve devlet başkan yardımcıları iki aşamalı bir süreçle seçiliyordu. Başlangıçta Temsilciler Meclisi'nin ilk milletvekili meclisi olarak görev yapması sağlanırken Senato üyeleri de Fransız Yüksek Komiseri'nin atamasıyla belirleniyordu.²²¹ 17 Ekim 1927'de Lübnan Anayasası'nda ilk önemli değişiklikler yapıldı. İki meclisli yasama organını düzenleyen anayasanın 16. Maddesi değiştirilmesiyse atanmış senato lağvedilirken yasama gücünün tek bir organda, yani Temsilciler Meclisi'nde toplanmasına karar verildi.²²² Aslında Senato Temsilciler Meclisi'nin içine katılmış ve kısmen atanmışlık özelliğini muhafaza etmiştir. Onun üyelerinin üçte biri, Fransız manda yönetiminin istekleri gözetilerek devlet başkanı ve kabine tarafından aday gösteriliyordu. Temsilciler Meclisi'nde 1934'te 18 seçilmiş milletvekiline karşılık 12 atanmış milletvekili ve 1937'de 42 seçilmiş milletvekiline

²¹⁹ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 61.

²²⁰ Flanz- Kalso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 1-2.

²²¹ Maurice Harari, *Government and Politics in the Middle East*, Prentice-Hall, 1962, s. 110.

²²² Flanz- Kalso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 2.

karşılık 21 atanmış milletvekili yer aldı. Ancak 1943 seçimlerinde tüm meclis halk tarafından seçilebildi.²²³

26 Mayıs 1926'da iki meclisin müşterek toplantısında Grek Ortodoks avukat Charles Dabbas Lübnan Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı seçilmişti. Yazılı olmayan bir geleneğe göre devlet başkanı Hıristiyan oluyordu ve görev süresi 3 yıllık bir dönemle sınırlıydı. Kabine yürütmeden sorumluydu. Kabine üyeleri, iki meclisin üyeleri gibi, Lübnan yaşayan dini azınlıkların bir karışımından oluşuyordu. Devlet başkanı, başbakanı atama, bakanları görevden alma gibi geniş yetkilerle yürütme otoritesini elinde tutuyordu. Anayasanın hiçbir yerinde devlet başkanının yasama meclisine karşı sorumluluğundan bahsedilmiyordu. Devlet başkanı ayrıca senatonun dörtte üçünün izniyle meclisi feshetme yetkisine sahipti. Fakat 17 Ekim 1927'de anayasada yapılan değişikliklerle devlet başkanının bu yetkisi elinden alındı. 8 Mayıs 1929'da anayasanın 49. maddesinde yapılan diğer bir değişiklikle devlet başkanının görev süresi 6 yıla çıkarıldı. Ayrıca devlet başkanına belli koşullarda kabinenin izniyle meclisi feshetme konusunda yetki verildi.²²⁴

1926 Lübnan Anayasa'nın en önemli maddelerinin başında kuşkusuz devletin kurumsal yapısı içinde profesyonel eşitliği dayalı paylaşımı garanti eden 95. Madde geliyordu. Bu maddeye göre, Lübnan'daki farklı mezhepsel gruplar, profesyonel uyum ve adalet çerçevesinde kamu hizmetlerinde ve hükümetin oluşturulmasında eşit olarak temsil edilecekti.²²⁵ Fakat 1930'lar boyunca anayasanın 95. maddesi uygulanamadı.²²⁶ 1926 Anayasası'nın bir özelliği de Lübnan'ın bağımsızlığından bahsetmemesiydi. Böylece Fransız mandası kabul edilmiş oluyordu. Fransa, ülkenin dış ilişkilerini ve askeri işlerini tamamen kontrolü altında tutuyordu. Beyrut'taki Fransız yüksek komiserinin parlamentoyu kapama ve anayasayı askıya alma hakkı vardı ve bunu iki defa kullandı: 1932-1934 ve 1939'da. Yine her bakanlıkta görevlendirilen Fransız danışmanlar Lübnanlıların kendi işlerini yürütmedeki özgürlüklerini sınırlamaktaydı. 1926 Anayasası'nın tek olumlu yönü, sınırlamalara rağmen Lübnan'a en azından

²²³ Landau, *Middle Eastern Themes Papers in History and Politics*, s. 231.

²²⁴ Harari, *Government and Politics in the Middle East*, s. 111.

²²⁵ Flanz- Kanso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 15.

²²⁶ Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al- Kata'ib, 1936-1970*, s. 25.

seçimleri içeren ve kısmen özerkliğin uygulandığı bir anayasal çerçeve sağlamış olmasındı.²²⁷

1926'da Charles Dabbas'ın devlet başkanı seçilmesinden 5 gün sonra 31 Mayıs'ta Mārūnī Auguste Edip Paşa başkanlığında bir kabine oluşturuldu. Ağustos 1926'da Fransız hükümeti, Beyrut'taki Yüksek Komiserlik görevine tecrübeli diplomat M. Henri Ponsot'u atadı. Ekim sonunda Beyrut'a ulaşan Ponsot, 1925'te Suriye'de başlayan Sultan el-Atraş ayaklanmasından dolayı kötü şartlarda olduğu bir Lübnan' karşısında buldu. Ayaklanmacılar etki alanlarını genişletmişti, yerel yollar güvenlikten yoksundu, askeri rejim ve sıkı bir sansür yürürlükteydi ve ekonomi çok kötü bir durumdaydı.²²⁸ 1926-1929 yılları arasındaki süreçte Fransız Yüksek Komiser Posot ülkede normalleşmenin sağlanması için gayret gösterdi. Devlet Başkanı Charles Dabbas, 1927'de Mārūnī Bişāra el-Khūrī'ye ve ardından 1928'de Mārūnī Habib Paşa es-Sa'ad'a başbakanlık görevini verdi. Mart 1929'da Charles Dabbas tekrar devlet başkanlığına seçildi ve 8 Mayıs'ta anayasada yapılan düzenlemeyle devlet başkanlığı süresi 6 yıla çıktı. Aynı gün Habib Paşa es-Sa'ad kabinesi istifa etti ve Bişāra el-Khūrī tekrar başbakan oldu.²²⁹ 1932'de Charles Dabbas'ın görev süresi sona erince Bişāra el-Khūrī ve Fransa'nın güvenilir bir müttefiki olan Mārūnī Emile Edde arasında devlet başkanı olmak için bir rekabet başladı. Fakat parlamentodaki seçimlerde Sünni Muhammed Jisr'in ülkedeki Müslüman ve Grek Ortodoksların desteğini alarak devlet başkanlığına aday olması Fransız hükümetinin endişelerini arttırdı. Bunun üzerine Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiseri Ponsot, bir Müslümanın devlet başkanı olmasını engellemek için parlamentoyu dağıttı ve Mayıs 1932'de anayasayı askıya aldı. Lübnan Anayasası Ocak 1936'ya kadar askıda kaldı. Ocak 1933'te Fransa, Charles Dabbas'a eski görevini geri vermeye karar verdi. Bu süreçte Bişāra el-Khūrī anayasanın değiştirilmesini isteyen grupları desteklemeye başladı. El-Khūrī'nin Fransa karşıtı bir koalisyonu desteklemesi onun ülkedeki Sünnilerle ilişkilerinin gelişmesine yol açtı.²³⁰

²²⁷ Cleveland- Bunton, *A History of The Modern Middle East*, s. 226.

²²⁸ Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate*, s. 176.

²²⁹ Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate*, s. 201-202.

²³⁰ Wade R. Goria, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, Londra, Ithaca Press, 1985, s. 21.

Fransız Yüksek Komiseri Ponsot'un anayasayı askıya aldığı dönemde ülkedeki profesyonel siyasal yapının şekillenmesine en fazla tesir eden 1932 nüfus sayımı oldu. Bu nüfus sayımı Fransa'nın himayesinde gerçekleştirildi. 1932 nüfus sayımına göre Lübnan'daki hükümetin profesyonel bölüşümü ve yönetsel pozisyonlar belirlendi. Lübnan'ın toplam nüfusu 785.543 kişiydi. Mârûnîler 226.378 kişi (yüzde 28.8) ile ülkenin en kalabalık mezhepsel grubu olurken, 175.925 kişilik nüfusuyla (yüzde 22.4) Sünniler ikinci, 154.208 kişilik nüfusuyla (yüzde 19.6) Şiiiler üçüncü sırada yer aldı. Lübnan'daki Grek Ortodoksların oranı yüzde 9.7 (76.522 kişi), Dürzilerin oranı yüzde 6.8 (53.047 kişi), Grek Katoliklerin oranı yüzde 5.9 (45.999) ve Ermeni Ortodoksların oranı yüzde 3.2 (25.462) idi.²³¹

Ocak 1934'te Abdullah Bayhum'un başbakan olmasıyla Lübnan tarihinde ilk kez bir Müslüman bu göreve getirilmiş oldu. 1936 devlet başkanlığı seçimleri, Lübnanlı siyasetçiler arasında hayalkırıklığı yarattığı ve hoşnutsuzluğu arttıran bir süreç girilmesine yol açtı. Emile Edde'nin devlet başkanlığına seçilmesi ülkede sert bir muhalefetle karşılandı. Lübnan'daki farklı mezhepsel gruplar arasındaki ayrılıkçı ve çatışmacı fikirler keskinleşti ve ülkedeki Müslüman siyasetçilerin Suriye ile birleşme talepleri ortaya çıktı. Bununla birlikte 17 Kasım 1937'de Fransız manda yönetiminin sona ermesini öngören Fransa-Lübnan Antlaşması Temsilciler Meclisi'nde büyük bir çoğunluğun onayıyla kabul edildi. Bu antlaşmaya göre Lübnan Milletler Cemiyeti'ne kabul ediliyordu ve Fransız manda yönetimi 3 yılı geçmeyecek bir süre içinde sona erdirilecekti. Fakat 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu antlaşmanın uygulanması ertelendi ve ardından Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiseri M. de Martel, Lübnan Temsilciler Meclisi'ni feshedip anayasayı askıya aldı.²³²

II.5.2. 1943 Ulusal Pakt

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Alman birliklerinin Fransa'ya girmesi ve Mareşal Philippe Petain liderliğinde Vichy hükümetinin kurulması, Fransa'nın diğer

²³¹ Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, s. 121; Lübnan'daki mezhepsel grupların coğrafi dağılımı için bkz. EK-5.

²³² Flanz- Kanso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 7-8.

deniz aşırı sömürgelerinde olduğu gibi Suriye ve Lübnan'da da önemli etkiler uyandırdı. Suriye ve Lübnan'daki yönetim Vichy hükümetinin kontrolüne geçince her iki ülke Vichy hükümeti, İngiltere ve General Charles De Gaulle liderliğindeki Özgür Fransa Hareketi'nin içinde olduğu karmaşık bir diplomatik mücadelenin merkezi oldu. Savaşın ilk yılları Suriye ve Lübnan'da anayasaların askıya alınması, kötüleşen ekonomik şartlar ve İngiltere'nin Vichy hükümeti kontrolündeki Doğu Akdeniz'e abluka uygulaması, her iki ülkede siyasal ve günlük yaşamın felç olmasına yol açtı. 1941 yılında Suriye ve Lübnan'da gıda kıtlığı ve ekonomik sıkıntılarla başlayan halk gösterileri siyasal talepleri olan gösterilere dönüştü. Mısır'da Alman ilerleyişi ve Irak'ta Reşid Ali isyanı, İngiltere ile Özgür Fransa Hareketi'nin Suriye ve Lübnan'ı işgal etmesine yol açtı. Temmuz 1941'de Vichy hükümeti güçleri yenilmesiyle Özgür Fransa Hareketi bölgenin denetimi eline aldı. İngilizler ve De Gaulle, daha önce iki ülkeye bağımsızlık verilmesi konusunda anlaşsa da De Gaulle İngiltere'yi karşısına alarak iki devlete bağımsızlık vermeyip Fransız sömürgeci siyasetini sürdürme eğiliminde oldu.

233

Fransa ile İngiltere arasında Suriye ve Lübnan'ın geleceği konusundaki anlaşmazlık her iki ülke halkının direnişinin ve İngiltere'nin diplomatik baskılarının katkısıyla anayasaların tekrar yürürlüğe konulmasıyla sonuçlandı. De Gaulle Fransası 1943'te her iki ülkede seçimlerin yapılmasına izin vermek zorunda kaldı. Lübnan'daki Ağustos 1943 seçimlerinde Fransa'ya karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde öncü olan bazı siyasetçilerin iktidara gelmesini sağladı. Mārūnī Bişāra el-Khūrī devlet başkanı seçildi, Sünni Riād es-Sulh başbakanlığa getirildi. Hükümetini ilk amacı, manda döneminden kalan tüm hükümleri kaldıracak bir anayasal düzenleme yapmaktı. Fransa yönetiminin böylesi bir anayasal düzenlemeye izin vermeye niyeti yoktu. Buna rağmen Lübnan Temsilciler Meclisi, 8 Kasım 1943'te oy birliğiyle anayasal düzenlemeleri kabul etti. Anayasanın 90., 91., 92. ve 94. maddeleri iptal edildi. Anayasanın 1., 11., 52., 95. ve 102 maddeleri yeniden düzenlendi. 93. madde istisna olmaksızın manda döneminde kalan hükümler kaldırıldı. Anayasanın 1. maddesinin ilk halinde Grand *Liban*'ın sınırları kesin bir şekilde belirtilmemişti. 1. maddenin yeni haline “Lübnan

²³³ Cleveland- Bunton, *A History of The Modern Middle East*, s. 228-229.

Devleti bağımsız, bölünmez ve egemen bir devlet” olarak tanımlandı. Onun sınırları da kesin olarak tanımlandı. Ayrıca 11. maddenin yeni halinde Arapça resmi dil olarak kabul edildi. Fransız Temsilci M. Henry Helleu, bu anayasal düzenlemeleri kendi otoritesine tam bir itaatsizlik olarak algıladı ve onun emriyle 11 Kasım 1943’te devlet başkanı, başbakan ve kabine üyeleri Fransız askerleri tarafından tutuklandı. Ardından Helleu, Temsilciler Meclisi’ni feshettiğini ve anayasayı yürürlükten kaldırdığını açıkladı. Helleu’nun bu kararları Lübnan’da ulusal birliğin daha hızlı bir biçimde ortaya çıkmasını sağladı ve mandater güç Fransa çok ciddi bir siyasi krizle yüzleşmek zorunda kaldı. Bu siyasi kriz sürecinde Fransız Temsilci Helleu görevden alındı, 22 Kasım 1943’te tutuklu Lübnanlı siyasetçiler serbest bırakıldı ve eski görevlerine geri döndü. Böylece Lübnan tam bağımsızlığını elde etmiş oldu.²³⁴

22 Kasım 1943’te Lübnan tam bağımsızlığını elde ettikten sonra Mārūnī Devlet Başkanı Bişāra el-Khūrī ile Sünni Başbakan Riād es-Sulh arasında ülkedeki mezhepçilik ve bölgesel kimlik meselelerine çözüm bulmak için sözlü bir antlaşma gerçekleşti. Lübnan tarihinde Ulusal Pakt (*el-Mithāk el-Vatanī*) olarak bilinen bu sözlü antlaşma ülkenin ikinci önemli anayasal belgesi oldu ve konfesyonel siyasal sistemin şekillenmesini doğrudan etkiledi.²³⁵ 1943’teki Ulusal Pakt, bağımsız Lübnan’a 1920’deki *Grand Liban* fikrinden farklı olarak yeni bir kavramsal kurumsallaşma getirdi. Böylece bu pakt Mārūnīlerin hegemonyası altındaki bir devlet yerine ülkedeki tüm toplumlara ait bir Lübnan kavramı ortaya çıkardı. Ulusal Pakt, ülkenin karmaşık toplumsal yapısındaki çoğu mezhebi yeniden tanısa da aslında pakttaki prensiplerin kökenleri büyük ölçüde geçmişe dayanıyordu. Yine de pakt, uygulamada – bir süre de olsa- Lübnan’ın siyasi istikrarına katkı yapmış ve ülkenin siyasi ve idari sisteminin işlemlerini sağlamıştır.²³⁶

Ulusal Pakt iki temel prensip üzerine inşa edilmişti. Bu prensiplerden ilki 1932 nüfus sayımında belirlenen sayısal oranlara dayanarak çeşitli toplumlar arasında nüfuz ve gücün paylaşımıydı. Ulusal Pakt’ta, Lübnan’daki kamu görevlerinin, iktidarın ve

²³⁴ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 49; Flanz- Kanso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 8-9.

²³⁵ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 61.

²³⁶ Ziser, *Lebanon: The Challenge of Independence*, s. 57.

siyasi temsilin dağıtımını çeşitli topluluklara göre şöyle belirleniyordu: Mārūnī Hıristiyanlar devlet başkanı olarak hizmet edecek, yardımcısı Katolik olmakla birlikte başbakan Sünni Müslüman olacak ve parlamento sözcüsü Şii Müslüman ve onun yardımcısı Ortodoks Hıristiyan olacaktır. Lübnan Parlamentosu'ndaki milletvekili koltukları da 6/5 oranında Hıristiyanla Müslümanlar arasında paylaşıldı. Hükümetteki ve idaredeki görevler konfesyonel kurallara göre dağıtılıyordu. Örneğin savunma bakanı genellikle Dürzī mezhebinden olurken genelkurmay başkanı daima Mārūnī mezhebinden olacaktır. 5 idari bölgenin valisi ise ülkenin 5 önemli mezhepsel grubundan (Mārūnī , Sünni, Şii, Grek Ortodoks ve Dürzī veya Grek Katolik) atanacaktır. Kısacası Ulusal Pakt'ın öngördüğü iktidarın dağıtımı, 1926 Lübnan Anayasası'nın 95. maddesine uygundu ve aynı madde siyasette dinsel ayrımcılığı ve konfesyonalizmi dışlamasına rağmen kamu görevlerinin dağıtımını konfesyonel ilkeye göre belirliyordu.²³⁷

21 Ocak 1947'de yapılan anayasal düzenlemeyle Ulusal Pakt'ın öngördüğü değişiklikler anayasaya girdi. Anayasanın 24., 25., 27., 30., 41., 42., 44., 49., 53., 60., 81. ve 85. maddeleri değiştirildi. Anayasanın 93. maddesi ve 96'dan 100'e kadar olan maddeler yürürlükten kaldırıldı. 96'dan 100'e kadar olan maddeler, Yüksek Meclis (Senato)'in prosedürünü ve örgütlenmesini düzenleyen geçici hükümleri kapsıyordu. 96. madde her bölgeden çıkacak senatörlerin sayısını belirliyordu. Bu maddenin yürürlükten kaldırılması Ulusal Pakt'ın anayasal bir belge olarak üstünlüğünü gösteriyordu.²³⁸ Bu anayasal düzenlemenin ardından 1943 parlamento seçimlerinde 55 kişilik parlamentoda Hıristiyanlar 30 ve Müslümanlar 25 milletvekilli elde etti. 1951 seçimlerinde parlamentodaki toplam milletvekili sayısı 77, 1957 seçimlerinde 66 ve 1960 seçimlerinde 99 olarak değiştirildi.²³⁹ 1960 seçimlerinde parlamentoya giren 99 milletvekilinin 40'ı Mārūnī, 20'si Sünni, 19'u Şii, 7'si Grek Ortodoks, 6'sı Dürzī, 6'sı Grek Katolik ve 3'ü diğer mezhepsel gruplardan oluştu. Lübnan'da kadınlar 1951 seçimlerinde ilk defa oy kullanma hakkı elde etti.²⁴⁰

²³⁷ Ziser, *Lebanon: The Challenge of Independence*, s. 58-59; Itamar Rabinovich, *Religion and Nationalism in The Middle East: The Case of Lebanon*, Tel Aviv, Occasional Papers, The Shiloah Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv University, 1977, s. 10.

²³⁸ Flanz- Kanso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 9.

²³⁹ Landau, *Middle Eastern Themes Papers in History and Politics*, s. 231-232.

²⁴⁰ Harari, *Government and Politics in the Middle East*, s. 113.

Ulusal Pakt'ın üzerine inşa edildiği ikinci temel prensip, Lübnan'ın "Arap yüzü" olan bir devlet olarak tanımlanmasıydı. Lübnan'ın "Arap yüzü", siyasal ve kültürel olmaktan çok ekonomikti.²⁴¹ Arap dünyasının bir parçası olarak diğer Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmakla beraber Lübnan bağımsız, egemen ve farklı devlet karakterini sürdürmek istiyordu. Ayrıca Lübnan, Batı'yla geleneksel ilişkilere sahip olmasına rağmen kendisini Orta Doğu'da Batı'nın yükselen nüfuzunun bir köprübaşı olarak kullanılmak istemiyordu.²⁴² Bu bağlamda Ulusal Pakt, Lübnan'ı ayrı bir devlet olarak tanımlayan Hıristiyanların bir Arap-İslam devleti içerisinde yok olma korkusunu gidermekle birlikte Lübnan'ın bir Arap kimliği ve Arap dünyasının bir parçası olduğunu vurgulayarak Müslümanları tatmin etmeyi amaçlıyordu. Bu uzlaşmayla Hıristiyan toplumu Lübnan'ın Arap karakterini tanıyor ve Müslümanlar ise Lübnan'ı bağımsız bir devlet olarak kabul edip diğer Arap devletleriyle birleşme planlarını reddettiklerini gösteriyordu. 1920'lerin sonundaki anayasal antlaşmalar ve 1930'larda başlayan uygulamalarla birleşen Ulusal Pakt, 1975 İç Savaşı'na kadar büyük ölçüde Lübnan'ın bölgesel durumu ve iç siyasal yapısı açısından uygulanabilir bir çerçeve oluşturdu.²⁴³

II.5.3. 1989 Tâ'if Antlaşması

Lübnan'daki profesyonel siyasal sistem, 1952 ve 1958'de yaşadığı iki öncül krizin ardından 1970'lerde ülkeye yönelik bazı iç ve dış faktörlerin de etkisiyle işlevini ve istikrarını kaybetmeye başlamış ve 1975'te yaklaşık 15 yıl sürecek bir iç savaşa dönüşmüştü. Bu iç savaş, Lübnan'ın tüm kurumsal yapısının ve işleyişinin parçalanmasını ve merkezi devletin ortadan kalkmasını getirmişti. İç savaş boyunca Lübnan'a yapılan bölgesel ve uluslararası müdahaleler, müdahaleci güçlerin istekleri doğrultusunda devletin kurumsal yapısının yeniden inşasına yönelik girişimleri ortaya çıkardı. Devletin yeniden inşası girişimlerinin en sonuncusu ve başarıya ulaşmış olanı Ekim 1989'da ABD'nin teşviki, Suudi Arabistan ve Suriye yönetiminin yönlendirmesiyle Lübnanlı parlamento üyeleri tarafından imzalanan Tâ'if Antlaşması'ydı. Tâ'if Antlaşması, 1926 Anayasası ve 1943 Ulusal Paktı'ndan sonra

²⁴¹ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 61-62.

²⁴² Ziser, *Lebanon: The Challenge of Independence*, s. 59.

²⁴³ Cleveland- Bunton, *A History of The Modern Middle East*, s. 229.

Lübnan'daki profesyonel siyasal sistemi düzenleyen üçüncü anayasal belge olmuş ve birçok maddesi 1990 Anayasası'nda yer almıştır.

Suudi Arabistan'ın Tâ'if kentinde imzalanan Tâ'if Antlaşması, özünde Lübnan'daki krizin iç ve dış boyutlarına odaklanmıştır. Antlaşma, Mārūnī devlet başkanının bazı yetkilerini Sünni başbakan liderliğindeki kabineyle paylaşmasını, parlamentoda Hıristiyan ve Müslüman toplumunu temsil eden milletvekili sayısının eşitlenmesini ve Lübnan ile Suriye arasında “özel ilişkiler” olduğunun tanınmasını öngörüyordu. Böylece antlaşma bazı önemli anayasal reformlar içererek “İkinci Cumhuriyet” denilen yeni bir dönemin başladığına işaret ediyordu. Antlaşma, (a) Yerel reformlar, (b) Güvenlik ve egemenlik ve (c) Dış ilişkiler olmak üzere üç ana kısımdan oluşuyordu.²⁴⁴

Tâ'if Antlaşması'nın ilk kısmında belirtilen yerel reformlar aslında 1943 Ulusal Pakti'ndeki kurumsal düzenlemelerin az çok genişletilmiş haliydi. Antlaşmanın başlangıcındaki “Genel İlkeler” kısmında Lübnan'ın egemen, özgür ve bağımsız bir ülke ve onun vatandaşları için bir vatan olduğu vurgulanıyordu. Ardından Lübnan'ın Arap kimliği ve kamusal özgürlüklere (özellikle ifade ve inanç özgürlüğü) saygı gösteren demokratik bir parlamenter cumhuriyet olduğu belirtiliyordu. Halk egemenliğin kaynağı olarak gösterilirken egemenliği uygulanmasını anayasal kurumlar çerçevesinde halk tatbik edecekti. Kültürel, toplumsal ve ekonomik olarak sağlanan dengeli gelişme, devletin birliğinin ve sistemin istikrarının temel dayacağı olacaktı. “Genel İlkeler” kısmından sonra yer alan “Siyasal Reformlar” kısmındaki en önemli değişikliklerin başında Lübnan Parlamentosu'ndaki milletvekili sayısının 99'dan 108'e çıkarılması ve daha önce 6/5 olan parlamentodaki Hıristiyan ve Müslüman temsilinin eşitlenmesi geliyordu. Aynı bölümde devlet başkanın, başbakanın ve kabinenin yetkileri yeniden tanımlanıyordu. Devlet başkanın yürütmedeki gücü sınırlandırılırken başbakan ve kabine daha etkili hale getirildi.²⁴⁵ Bununla birlikte devlet başkanı “ulusal birliğin sembolü”, “ülkenin bütünlüğünün ve bağımsızlığının koruyucusu” ve “anayasadan sorumlu kişi” gibi ifadelerle nitelendirilip ona törensel bir statü verildi. Yürütme gücü

²⁴⁴ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 175.

²⁴⁵ “The Tâ'if Accord”, <http://www.al-bab.com/arab/docs/lebanon/taif.htm>, (10 Ocak 2011).

ise büyük ölçüde kabinede toplandı. Örneğin devlet başkanı kabine toplantısına başkanlık yapabiliyor fakat toplantıda oy hakkına sahip olamıyordu.²⁴⁶

Tā'if Antlaşması'nın "Siyasal Reformlar" kısmındaki en dikkat çekici hüküm, siyasil sistemindeki konfesyonelizmin kaldırılmasının ana ulusal hedef olduğunun belirtilmesiydi. Bu hedefi başarabilmek için Hıristiyan ve Müslümanların eşit temsiline dayalı olarak oluşturulan parlamentonun uygun önemler alması ve bir ulusal konsey kurması öngörülüyordu. Bu ulusal konseyin başında devlet başkanı bulunmakla birlikte başbakanın, parlamento başkanının, siyasil ve toplumsal liderlerin ve entelektüellerin de katılımı şart koşuluyordu.²⁴⁷ Bu ulusal konsey, konfesyonelizmin kaldırılması yönünde tavsiyelerini parlamentoya sunacak ve bir plana riayet edilerek bunlar uygulanacaktı. Bunlara ek olarak kamu hizmetlerinde -üst düzey görevliler hariç- işe alımdaki konfesyonel ilkeler kaldırılıyor ve nüfus cüzdanlarında mezhebin belirtilmesi uygulamasına son veriliyordu.²⁴⁸ Tā'if Antlaşması, konfesyonelizmin kaldırılması yönünde böylesi hükümler içirmesine rağmen bu konuda muğlâk bir tutum sergilemekle suçlanmış ve eleştirilere hedef olmuştur. Maurus Reinkowski'ye göre Tā'if Antlaşması ve 1990 Anayasası, konfesyonelizmin nasıl ortadan kaldırılmasını değerlendirmek üzere parlamento tarafından bir ulusal konseyin kurulmasını öngörerek konfesyonel sisteme kendini ortadan kaldırması için bağlayıcılığı bulunmayan ve ucu açık bir yetki vermiş oluyordu. Yeni anayasa, hem mezhepsel grup liderlerinin yetkilerini sınırlandırmaya çalışıyor hem de onların egemen konumlarını onaylıyordu. Örneğin anayasanın 19. maddesiyle, yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemek ve başkanlık ve parlamento seçimlerinde ortaya çıkacak anlaşmazlıkları ve çatışmaları çözmek için bir Anayasa Konseyi kurulmuştu. Bu konseye başvuru hakkı ise devlet başkanı, başbakan, parlamento sözcüsü ve parlamentonun 10 üyesiyle birlikte yasal olarak tanınmış cemaat liderlerine verilmişti. Bu bağlamda Tā'if Antlaşması'nın Lübnan'ın konfesyonel sisteminin ortadan kaldırılmasından çok sürdürülmesine katkı yaptığı aşikârdır.²⁴⁹ Joseph Ebū Khalil ise Tā'if Antlaşması'nda öngörülen reformda olduğu gibi

²⁴⁶ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 176-177.

²⁴⁷ Ebū Khalil, *Lubnan Limaza*, s. 65.

²⁴⁸ "The Tā'if Accord".

²⁴⁹ Maurus Reinkowski, Sofia Saadeh, "A Nation Divided Lebanese Confesionalism", Der: Haldun Gülalp, *Citizenship and Ethnic Conflict*, Routledge, 2006, s. 103.

konfesyonalizmi kaldırmaya yönelik her girişimin Lübnan toplumunun mezhepçi yapısı tarafından engellendiğini söylemektedir. Ebū Khalil'a göre Lübnan toplumunun mezhepçi yapısı, devletin ve sistemin oluşmasını sağlayan dokunulamaz ve değiştirilemez bir olguydu.²⁵⁰

Tā'if Antlaşması'nın "Diğer Refomlar" başlıklı kısmında ademi merkeziyetçilik, yani yönetsel yetkilerin dağıtılması öngörülmekteydi. Öncelikle Lübnan Devleti'nin güçlü bir merkezi otoriteye bağlı üniter ve tek bir devlet olduğu belirtilip ardından devlet idaresinin yerel düzeyde en üst seviyede temsili için valilerin ve yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletildiği vurgulanıyordu. Bu kısımda eğitim konusunda da bazı düzenlemeler öngörülmüyordu. Eğitimde en azından ilkökul eğitiminin zorunlu hale getirilmesi ve eğitim özgürlüğünün genel hukukun güvencesi altında olması isteniyordu. Ülkedeki özel eğitim korunmakla birlikte devlet özel eğitim kurumları ve ders kitapları üzerinde sıkı bir kontrol uygulayacaktı. Resmi, mesleki ve teknolojik eğitimde reform yapılacak ve özellikle Lübnan Üniversitesi'nin yeniden yapılanması için yardım sağlanacaktı. Eğitimdeki düzenlemelere ek olarak ülkedeki medya kurumları da hukukun güvencesi altında ve iç savaşı sona erdirecek hassasiyetlere dikkat ederek yeniden örgütlenecekti.²⁵¹

Tā'if Antlaşması'nın ikinci kısmı Lübnan'ın güvenliğine ve egemenliğine vurgu yapıyordu. Antlaşmaya göre Lübnan'daki tüm grupların katılımıyla ulusal bir uzlaşma temelinde güçlü bir devlet kurulacak ve devletin egemenliği ülkede yaşayan tüm vatandaşları kapsayacaktı. Bu bağlamda ülkedeki Lübnanlı veya Lübnanlı olmayanlardan oluşan silahlı milis grupları dağıtılacak ve Lübnan Ordusu güçlendirilecekti. Antlaşmanın dördüncü bölümünde ise dış ilişkiler ele alınıyordu. Öncelikle Lübnan Devleti'nin egemenliğini ülkenin her yerine yayması için Birleşmiş Milletler'in 425 nolu kararı ve diğer kararları uygulamaya geçirilerek İsrail işgalinin sona erdirilmesi öngörülmüyordu. Arap kimliğine sahip olan Lübnan Arap dünyasındaki tüm devletlerle kardeş ilişkiler geliştirecekti. Özellikle tarihsel olarak "özel ilişkileri"

²⁵⁰ Ebū Khalil, *Lubnan Limaza*, s. 68.

²⁵¹ "The Tā'if Accord".

olan Lübnan ve Suriye, bu ilişkileri, işbirliğini ve yardımlaşmayı geliştirecek ve bu yolla iki ülkenin egemenliği ve bağımsızlığı korunacaktır.²⁵²

Tā'if Antlaşması'nda yer alan reformlar, iç savaş sürerken –genellikle Suriye'nin siyasi ve askeri nüfuzu altında- hazırlanan, fakat uygulanamayan bazı belgelerde önerilen reformlarla benzerlik göstermektedir. Bunların en bilinenleri, 1976'da Lübnan Devlet Başkanı Süleyman Franciyye tarafından kabul edilen Anayasal Doküman, 1983'te Cenevre ve 1984'de Lozan'da yapılan uzlaşma toplantılarındaki öneriler, 1984'te Başbakan Reşit Karāmī'nin ulusal birlik hükümeti deklarasyonu ve 1985'teki *Tripartite* (Üçlü) Antlaşması'dır. Ayrıca Tā'if Antlaşması'nda yer alan reformlar, 1987-1988'de Suriye ile Lübnan Devlet Başkanı Emin Cemayel arasında tartışılmış ve Suriyeli yetkililerle bu konuda ABD yönetiminin özel temsilcisi Richard Murphy ve yardımcısı April Glaspie görüşmelerde bulunmuştur. Bununla birlikte –daha önce de vurguladığımız gibi- Tā'if Antlaşması'nın hükümleri, mantıksal olarak 1943 Ulusal Paktı'ndan çok da radikal değişiklikler içermiyordu. Her iki belge de özünde ülkedeki mezhepsel gruplar arasında uzlaşmayı ve profesyonel temsili vurguluyordu.²⁵³

Lübnan'da Tā'if Antlaşması'nın ardından ülkedeki profesyonel sistemin değiştirilmesi meselesi tartışılmaya devam etti. Bu dönemde profesyonel sistemin sürdürülmesini savunan iki eğilim ortaya çıkmıştır. İlk eğilim daha çok plansız bir sonuca varma yaklaşımıydı. Bu eğilimin temsilcileri 1975 Lübnan İç Savaşı'nda oynadıkları rolle güç sahibi olan liderlerdi. Profesyonelizmi savunan ikinci eğilim, sistemin reform yapılarak düzeltilmesini ve adam kayırmacılık gibi kötü yönlerinden arındırılmasını istiyordu. Bu eğilimin temsilcilerine göre siyaseti iyileştirmek için ülkedeki Müslümanlarla Hıristiyanların bir arada yaşama konusundaki deneyimleri hatırlanmalı ve mezhepsel grupların kültürlerinin kendine özgü yönlerinin Lübnan'ın ortak kültürüne katkı yaptığı kabul edilmeliydi. Bu bakış açısı, 1990'ların ortasında çeşitli mezhep temsilcilerinin (Samir Franciyye, Sa'ud el-Mevla, Muhammed es-Sammak, Muhammed Şemseddin) katıldığı çok-mezhepli Lübnan Daimi Diyalog

²⁵² “The Tā'if Accord”.

²⁵³ Hasan Krayem, “The Lebanese Civil War and The Taif Agreement”, Çatışma Çözümleri Projesi, Digital Dökümantasyon Merkezi, Beyrut Amerikan Üniversitesi, <http://ddc.aub.edu.lb/projects/pspa/conflict-resolution.html>, (21 Mart 2011).

Konseyi (*el-Mu'tamar ad-Da'im li-l-Hivar el-Lubnāni*) yoluyla yaygınlaştı. Konsey, 1995'te yayınladığı bir bildiri de hem demokrasinin hem de vatanseverliğin (*vataniyye*) Lübnan'ın çok-mezhepli yapısına dayandığını ve her ikisinin de onun yerini geçemeyeceğini söylüyordu. İhtiyaç duyulan sadece ülkedeki mezhepsel grupların "Lübnanlaştırılması" idi. Bu açıklamada, demokratik bir siyasi sistemden çok ulusal bir birlik amaçlanıyordu.²⁵⁴

Lübnan'da profesyonel sistemin ortadan kaldırılmasını isteyen gruplar da tek bir bütün değildi ve iki ana eğilime ayrılıyordu. İlk grup (en önemli temsilcisi birkaç kez başbakanlık yapan Selim el-Hoss'tur) Tā'if Antlaşması'nda öngörüldüğü hali dâhil profesyonel sistemin ortadan kaldırılması gerektiğini savunuyordu. Profesyonel sistemi ortadan kaldırma çabaları sadece ulusal siyaset alanında kalırken kişisel hukukla ilgili konular mezheplerin kendi kurallarına bırakılıyordu. Profesyonelizmin kaldırılması yanlılarına en önemli itiraz, profesyonel alan ve profesyonel olmayan alan ayrımının işlemeyeceği konusundaydı. Profesyonel alandaki yasalar ve kurumlar, kolay bir şekilde siyasi yapının diğer alanlarındaki mezhepçi kültüre neden olabiliyordu. Bundan dolayı ikinci grup siyasi sistemin ve toplumun tamamıyla sekülerleşmesi yanlısıydı. Özellikle Lübnanlı Mārūniler, sekülerleşme olmaksızın profesyonel sistemin kaldırılmasıyla ülkede nüfus olarak çoğunluk olan Müslümanların dayatmalarına maruz kalacaklarını düşünüyordu. Bu yüzden ülkedeki Hıristiyanlar profesyonel sistemin kaldırılmasında sekülerleşmeyi bir gereklilik olarak görüyordu.²⁵⁵

II.6. Profesyonelizmin Toplumsal Alandaki Uygulaması

Lübnan'daki profesyonel siyasi sistemin işleyişi, istikrarı veya değiştirilmesi meselesi, aynı zaman ülkenin toplumsal alanındaki profesyonel yapılanmayla doğrudan bağlantılı ve karşılıklı etkileşim içerisindedir. Lübnan'da bireylerin birbiriyle -ya da belirli ölçülerde bireylerle devletin- ilişkilerini (doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve miras gibi) düzenleyen aile hukuk dini yasalarla belirlenmekte ve merkezi devletin yetki alanının dışında tutulmaktadır. Merkezi devletin kontrolü dışında kalan diğer bir konu

²⁵⁴ Reinkowski, Saadeh, "A Nation Divided Lebanese Confesionalism", s. 103-104.

²⁵⁵ Reinkowski, Saadeh, "A Nation Divided Lebanese Confesionalism", s. 104.

da eğitimidir. Ülkedeki mezhepsel gruplar, kendi toplumlarının eğitim faaliyetlerini dini müesseselerin çatısı altında veya ona bağlı olan özel okullarda yürütme hakkına sahiptir. Bu iki konuda dini kurumların ve din adamlarının sahip olduğu ayrıcalıklı statü, onların toplumsal alandaki güç ve nüfuzunu arttırırken merkezi devleti sadece bir gözlemci statüsüne itmektedir.

1926 Anayasası'nın 9. maddesinde, Lübnan Devleti ülkedeki tüm dinlere ve mezheplere saygı duyduğu ve onların ibadetlerini özgür bir şekilde yapabilmelerini kendi koruması altında garanti etmektedir.²⁵⁶ Tā'if Antlaşması'nın I.1.C maddesinde demokratik parlamenter bir cumhuriyet olan Lübnan'ın tüm vatandaşlarının inanç özgürlüğüne ayrımcılık yapmaksızın saygı duyduğu belirtilmektedir.²⁵⁷ Lübnan'daki devlet, dini inancı garanti altına aldığını belirtmekle birlikte vatandaşlarının bireysel ilişkilerini düzenleyecek bir medeni hukuktan yoksundur ve bu işler mezhepsel gruplara bırakılmıştır. Lübnanlı mezhepsel grupların siyasi ve dini liderleri de genellikle mezheplerin bireyselliğine saygı duyulması ve bu bireyselliğin muhafaza edilebilmesi için aile hukuku ve eğitimin devletin erişim alanının dışında tutulmasını savunmuştur.²⁵⁸ Lübnan'daki farklı mezhepsel grupların aile hukukları ülkenin Fransızlara karşı bağımsızlık mücadelesi verdiği süreçte kabul edilmişti. Sünni ve Caferi aile hukuku, 4 Kasım 1942'de kabul edilmiş, 1946 ve 1962'de tekrar düzenlenmiştir. Her iki mezhep 1917'de Hanefi ve Caferi okuluna dayalı olarak yayınlanan Osmanlı Aile Hukuku'nu benimsemişti. Dürziler Hanifi okuluna dayalı kendi aile hukuklarını 24 Şubat 1948'de kabul etmişti. Hıristiyan ve Yahudilerin aile hukukları ise 2 Nisan 1951'de kabul edilmişti.²⁵⁹ Tüm bunlara rağmen mezhebe dayalı aile hukuku, ülkede aile hukuku konusunda çok başlılığa, bu uygulamaların çoğu zaman merkezi devlet otoritesiyle çatışmasını ve mezhepsel gruplar arasındaki ilişkilerde bölünmüşlük duygusunu arttırıp ortak bir ulusal kimlikten uzaklaşılmasına yol açmıştır. Ayrıca modern demokrasinin en önemli yönü olan vatandaşlar arasında eşitlik kavramı zarar görmekte ve pratikte

²⁵⁶ Flanz- Kalso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 2.

²⁵⁷ "The Tā'if Accord".

²⁵⁸ Reinkowski- Saadeh, "A Nation Divided Lebanese Confesionalism", s. 105.

²⁵⁹ Lamia Rustum Shehadeh, "The Legal Status of Married Women in Lebanon", *International Journal of Middle East Studies*, C: 30, No: 4, Kasım 1998, s. 504.

uygulanmamaktadır. Böylece siyasal alandaki konfesyonalizmin toplumsal alanı da insanları etkisi altına aldığı aşikârdır.

Lübnan vatandaşları, doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve mirasla ilgili konularda dini yasalara uymak zorundadır. Onlara, dini nikâh yapma hakkına verilmiş olsa da medeni nikâh yapmaları yasaktır. Lübnan’da her mezhepsel grup aile ve evliliği düzenleyen farklı dini yasalara sahip olduğundan dolayı evlilikler de genellikle aynı mezhep içinde yapılma eğilimindedir.²⁶⁰ Bununla birlikte 1950’lerden sonra Lübnan’da kentleşmenin artması ve farklı mezhepsel gruplardan gelen insanlar arasında modern yaşam içerisinde ilişkilerin çeşitlenmesi medeni nikâh konusunu önemli bir mesele haline getirdi. Farklı mezhepten insanların birbirleriyle evlenmeleri veya evlenme girişimleri büyük bir dini, toplumsal ve ailesel baskıya maruz kalmalarını yol açmış ve özellikle ülkedeki gençler için günlük ilişkilerinde bir baskı unsuruna dönüşmüştür.²⁶¹ Lübnanlı kadınlar için diğer bir mesele de dini yasalara göre yapılan evliliğin onun konfesyonel siyasal sistemdeki seçmen haklarını elinden almasıdır. Örneğin Grek Ortodoks bir kadın Katolik bir erkekle evlenirse onun resmi kayıtları –orda yaşamıyor olsa bile- otomatik olarak kocasının doğup büyüdüğü yere taşınmaktadır. Bunun sonucu olarak da onun seçim bölgesi değişmekte ve seçimlerde Grek Ortodoks olarak oy kullanılmasına izin verilmemektedir Bu Grek Ortodoks kadın kocasının mezhebi olan Katolik olarak oy kullanabilmektedir Bu tür hukuki zorlamaların dolaylı bir sonucu olarak konfesyonel hukuk, kadınları kendi mezheplerinden kişilerle evlenmelerini teşvik etmektedir.²⁶²

Lübnan, kurulduğu 1920’den beri bir medeni kanunun yürürlüğe konması yönünde birkaç başarısız girişime sahne oldu. Bu başarısız girişimlerin en sonucusu

²⁶⁰ Reinkowski, Saadeh, “A Nation Divided Lebanese Confesionalism”, s. 106.

²⁶¹ Mart 2010’da sekülerizimi desteklemek ve mezhepçiliği kınamak için Beyrut’ta yapılan bir gösteriye katılan ve farklı dinlere inanan Ziad-Reine çiftinin sözleri medeni nikâhın olmadığı ülkede farklı mezhepsel gruplardan gençlerin nasıl bir baskı altında kaldıklarını açık bir şekilde gösteriyor. Ziad’la Kıbrıs’a gidip orada medeni nikâh yapan Reine “*Bizim ailelerimiz iç savaşta birbirleriyle savaştı ve şimdi ben ilişkim konusunda büyük bir savaşın içindeyim. Toplumsal ve ailesel baskı inanılmaz*” diyor. “Marching for secularism in Beirut”, *BBC News*, 25 Nisan 2010, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8642911.stm, (5 Kasım 2010).

²⁶² Sofia Saadeh, “Women in Sectarian Politics of Lebanon”, Der: R. W. Bulliet, N. Yavari, L. G. Potter, J. R. Oppenheim, *Views from the Edge: Essays in Honor of Richard W. Bulliet*, New York, Colombia University, 2004, s. 235.

1998’de görev süresinin bitimine birkaç ay kala Devlet Başkanı Eliās Hravi’den gelen isteğe bağlı medeni nikâh önerisiydi. Hravi’nin önerisinin profesyonelizmin siyasal alandan da kaldırılmasını içermesi ülkede büyük tartışmalara yol açtı ve özellikle Hıristiyan ve Müslüman din adamlarının şiddetli karşı çıkışıyla karşılandı. Bazıları Hravi’nin önerisini onun görev süresini uzatmayı amaçlayan siyasal bir manevra olarak görüyordu. Bazı siyasetçiler ise Hravi’nin medeni nikâh uygulamasını başlatarak Lübnan’ın ya profesyonelizme dayalı bir devlet olarak kalması ya da devletin ve toplumun aynı anda sekülerleşmesini savunan Hıristiyanların taleplerini yerine getirdiğini düşünüyordu. Müslümanlar, profesyonel ilkelerin siyasetten kaldırılmasını desteklemekle birlikte toplumsal alanda sürdürülmesinin yanaydı. Hravi’nin medeni nikâh önerisi, kriz durumunda liderlerin kendi mezhebinin çıkarlarını savunduğunu ve ülkeyi parçalanmanın eşiğine getirdiğini birkez daha gösterdi.²⁶³

Lübnan Devlet Başkanı Eliās Hravi, 18 Mart 1998’de başkanlığını yaptığı kabine toplantısında, bakanlardan, medeni nikâh uygulamasının başlatılmasını öngören yasa tasarısını onaylamasını istedi. 21 Hıristiyan ve Müslüman bakan yasa tasarısının lehine 9 bakan aleyhine oy kullandı. Öneriyeye karşı çıkan bakanlar Sünni Başbakan Refik Hariri’nin parlamentodaki grubundaydı. Başbakan Hariri, öneriyeye ülkedeki Sünnilerin gücünün zayıflatılması olarak gördü ve imzalamayı reddetti. Fakat anayasaya göre, yasa tasarısı bakanlar kurulunda ezici çoğunlukla geçti ve başbakanın da buna uyması gerekiyordu. Başbakan Hariri, yasa tasarısını geçirmemek için Lübnan müftüsü Reşid Kabbani’nin ve bazı radikal dinci grupların (İslami Cemaat, Tevhid Hareketi gibi) desteğini alarak ülkenin birçok yerinde kitlesel protesto gösterileri başlattı. Lübnan Sünni dini liderler, medeni nikâh uygulamasını İslama zarar verecek ve Müslümanları ateizme kadar götürecektir bir Batı icadı olarak görüyordu. Şiiiler de –Sünniler kadar sert olmasa da- medeni nikâh uygulamasının başlatılmasını öngören yasa tasarısını reddetti. Şii Yüksek Konseyi lideri Medhi Şemseddin, ülkedeki hayatı siyasal ve dini olarak algılıyor ve seküler siyasetçilerin evlenme, boşanma ve miras yasalarına müdahale etmesine karşı çıkıyordu. Diğer yandan ülkenin iki büyük Şii partisi yasa tasarısıyla ilgili farklı tavırlar takındı. Hizullah yasa tasarısına karşı çıkarken, Emel Örgütü lideri

²⁶³ Reinkowski, Saadeh, “A Nation Divided Lebanese Confesionalism”, s. 106-107.

Hravi'ye destek verdi. Hizbullah'ın ruhani lideri Muhammed Hüseyin Fadlallah medeni nikâh kıyan Müslümanları zina yapmakla eşdeğer görürken parlamento eski başkanı ve milletvekili Hüseyin el-Hüseyin dini liderleri dini grupları yönlendirmekle suçladı ve Lübnan'ın bir din devleti olmadığını, dini grupların devletin ve bireysel hakların üstünlüğünü koruması gerektiğini savundu.²⁶⁴

Hizbullah'ın önemli liderlerinden Naim Kasım, Hravi'nin medeni kanunla ilgili önerisinin İslam hukuku ile uyuşmadığını iddia etmektedir. Hravi'nin medeni kanunla ilgili önerisinin 21. maddesinde “Eğer maddi imkânları varsa, kadın da ailenin geçimine katkıda bulunmakla yükümlüdür” deniliyordu. Kasım'a göre İslam hukukunda ailenin giderlerini karşılamak üzere harcamada bulunmak erkeği göreviydi ve kadının bu tür harcamalarda bulunma yükümlüğü olmadığı için bu madde İslam hukukuyla çelişiyordu. Yine önerinin 34. maddesinde “Kadın evlilik akdinin iptali veya sona ermesinin üzerinden üç yüz gün geçmedikçe evlenemez” denmesine itiraz eden Kasım, İslam hukukuna göre bu sürenin boşanmada 3 ay, ölüm durumunda 4 aydır ve yeni öneri bu süreyi keyfi olarak uzatarak kadına haksızlık yapıyordu. Kasım'ın itiraz ettiği diğer madde evlet edinmeyle ilgilidir. Önerinin 73. maddesi “Evlat edinme, evlat edinilen ile evlat edinilen arasında meşru velayetin doğurduğu hakları tesis eden yasal bir akiddir” deniliyordu. Kasım, İslam hukukunda evlat edinilen çocuğun asla öz evlatın sahip olduğu haklara sahip olmadığını, iki kardeş gibi olmadıklarını ve hatta evlenebileceklerini söylemektedir. Ayrıca Kasım, Lübnan'daki Müslümanların çoğunun medeni nikâh gibi bir meselesi olmadığını ve birçok aileyi parçalayabilecek böylesi bir kanunun gereksiz ve tehlikeli olduğuna dikkat çekmektedir.²⁶⁵

Lübnanlı Hıristiyanlar arasında medeni nikâh uygulamasının başlatılmasını öngören yasa tasarısını en büyük tepki Mārūnîler arasından geldi. Mārūnî Patrik Nasrallah Sfeir, bazı Mārūnî siyasetçilerle birlikte tasarımı kınadı. Patrik Sfeir'in tavrı, Sünni Müftü Kabbani'ye çok yakındı ve medeni nikâh kıyan Mārūnîlerin son ayınınin yapılmayacağını söylüyordu. Mārūnîlerin öneriye karşı çıkmasının temel nedenlerinde

²⁶⁴ Reinkowski, Saadeh, “A Nation Divided Lebanese Confesionalism”, s. 107-108.

²⁶⁵ Naem Qasam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, Çev: Muharrem Tan, Karma Kitapları, 2007, s. 233-236.

biri iç savaştan sonra ülkede azalan Hıristiyan nüfusun profesyonel ilkelerin kaldırılması halinde ülkedeki Müslümanların tahakkümüne gireceğini düşünmesiydi. Hrawi'nin medeni nikâh uygulamasının başlatılmasını öngören yasa tasarısı profesyonelizmin siyasal alandan kaldırılmasını öngören bir madde de içeriyordu. Grek Ortodoks Patrik George Khodr ise yasa tasarısının Sünniler ve Mârûnîler tarafından reddedilmesini dinin devlet işlerinden ayrılmasının reddi olarak görüyor ve böylesi tavırların ülkenin gelişimine engel teşkil ettiğini söylüyordu.²⁶⁶

Lübnan'da ortak bir medeni kanun yürürlüğe konmasının mezhepsel grup temsilcileri tarafından tepkiyle karşılanmasının ülkenin siyasal ve toplumsal alanda uygulanan profesyonel ilkelerin ve ilkelerin ortaya çıkardığı siyasal ve dini ayrıcalıkların tehdit altına girmesiyle doğrudan ilgisi vardı. Bir medeni kanun, her şeyden önce ülkedeki dini liderlerin yargı sistemi üzerindeki ayrıcalıklarını ve toplum üzerindeki egemenliklerini tehdit ediyordu. Lübnan'daki medeni kanun tartışmaları, ülkedeki profesyonel sistemin getirdiği dini kimliğe dayalı vatandaşlık kavramının ve mezhepçiliğin toplumsal alandaki dayanaklarının önemli bir göstergesiydi. Profesyonel sistemin siyasal ve toplumsal alandaki hâkimiyeti, bir yandan "Lübnanlılık" olarak adlandırılabilen tek bir ulusal kimliğin ortaya çıkmasını engellerken diğer yandan da sıradan insanları sıkı mezhepsel bağlar içinde ve dini otoritelerin tahakkümü altında kalmaya zorlamaktadır.

Lübnan'daki profesyonelizmin gerek siyasal gerekse toplumsal alandaki uygulamalarının demokrasinin temel ilkeleriyle çeliştiği aşîkârdır. Lübnan sisteminde "yasa önünde eşitlik" veya "eşit siyasal katılım" yoksayılmaktadır. Ülkede kişilerin özel yaşamlarını düzenleyen 18 ayrı yasa vardır ve bu da farklı mezheplerden insanların eşitsiz muamele görmesine yol açmaktadır. Dini çoğulculuk ve bir arada yaşama kültürünün iyi bir örneği olarak sunulmaya çalışılan profesyonelizme dayalı Lübnan, din ve vicdan özgürlüğünün ayrılıkçı ilkelere bağlandığı ve çoğu zaman çîgnenebildiği bir ülkedir. Profesyonelizme göre sadece ülkedeki Hıristiyan ve Müslümanlara tanınan siyasal katılım hakkı, seküler veya mezhepsel hizipleşmelerin içinde yeralmayan

²⁶⁶ Reinkowski, Saadeh, "A Nation Divided Lebanese Confesionalism", s. 109.

Lübnanlılar için sınırlanmaktadır. Tüm bunların temel nedeni ise siyasal katılımı ve yasa önünde eşit muameleyi garanti eden “siyasal vatandaşlık” kavramının içinin Lübnan’da hala doldurulamamış olmasıdır.²⁶⁷

²⁶⁷ Reinkowski, Saadeh, “A Nation Divided Lebanese Confesionalism”, s. 110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LÜBNAN'DA MĀRŪNĪLER

III.1. Mārūnīlerin Kökenleri

III.1.1. Rahip Mārūn ve Mārūnīliğin Doğuşu

Mārūnī tarihinin ilk dönemleri oldukça karmaşık ve bilinmeyenlerle doludur. Mārūnīliğin Hıristiyanlık içerisinde bir inanç veya mezhep olarak doğduğu varsayılan süreç hakkında günümüze ulaşan kaynak sayısı oldukça sınırlı olmakla birlikte bu süreçte Mārūnī tarihinin bütününde en çok tartışılan meselelerin (Mārūnīlerin Mardaitler olup olmadıkları, Mārūnīlerin Monotelit olup olmadıkları gibi) ortaya çıktığı aşikârdır. Bu meselelerin büyük bölümüne kesin cevaplar bulmak mümkün değildir.²⁶⁸ Bununla birlikte 19. yy.'dan itibaren ortaya çıkan Mārūnī milliyetçiliği fikrini ve Mārūnī toplumunun 20. yy.'daki siyasi davranışlarını anlatabilmek öncelikle Mārūnīliğin dinsel bir kimlik olarak doğuşunu ve gelişimini ortaya çıkaran ve içinde karmaşık meseleler barındıran bu sürecin incelenmesini gerektirmektedir. Ayrıca bu dönemin incelenmesi, Mārūnī kimliğinin etnik bir kimlik olarak mı yoksa dinsel bir kimlik olarak mı ele alınması gerektiği meselesi hakkında fikir yürütmemize yardımcı olabilir.

Mārūnīliğin ve Mārūnī toplumunun üzerine inşa edildiği toplumsal, kültürel, tarihsel değerler ve gelenekler, çoğu zaman etnik ve dini bağların ve bunların sınırlarının net bir şekilde çizilmesini engellemektedir. Buna rağmen Mārūnīliği, bir dinsel bilinci ve onun tarihsel süreçte evrimsel bir şekilde ortaya çıkardığı bir etnik karakteri (köken, kültür ve dil) içinde barındıran etno-dinsel bir kimlik olarak tanımlamak daha anlamlıdır. Hıristiyanlık içerisinde ortaya çıkan Mārūnī inancının tarihsel ve dinsel kökenleri, Mārūnī toplumunda bireysel veya kolektif davranış tarzlarına ve reflekslerine doğrudan yansımaktadır.

²⁶⁸ Albert Hourani, "Lebanon: The Development of a Political Society", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, John Wiley&Sons, Londra, 1965, s. 14.

Mārūnīler, Mārūnī Kilisesi tarafından Mārūn veya Maron adlı rahip etrafında toplanmış ve onun yaşam tarzını benimseyen Hıristiyanlar olarak tanımlanmaktadır.²⁶⁹ Mārūnī Kilisesi, adını Keşiş Mārūn'un düşüncelerini yaşatan Aziz Mārūn Manastırı'ndan almaktadır.²⁷⁰ Aziz Mārūn'un Mārūnī toplumunun oluşması ve varlığını korumasında önemli bir figür olduğu aşikârdır. Aslında Mārūnī toplumu, neredeyse 17. yy.'ın sonuna kadar yazılmış bir kilise tarihine ve Mārūnī tarihçeye sahip olamadı. Bundan dolayı Mārūnī tarihinin ilk dönemleri –özellikle Aziz Mārūn'un yaşamı ve çalışmaları- hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu durum, Mārūnīlerin kökenleri ve toplumsal-dini kimlikleri hakkında bazı muğlaklıkları, yanlış anlamaları ve suçlamaları beraberinde getirmektedir. Örneğin Hıristiyanlığın yayıldığı ilk 600 yıl içinde yaşayan – Mārūn adının dayandırıldığı- Mārūn adında iki rahip vardır ve çoğu zaman birbirleriyle karıştırılmaktadır. 19. yy.'ın ilk yarısında Suriye bölgesinde uzun süre kalan İngiliz Albay Charles Henry Churchill, Mārūnī toplumunun dayandırıldığı iki Mārūn hakkında şunları söylemektedir:

“Mārūnīlerin kökenleri tartışmalı bir konudur. Herkes Mārūnī isminin Mārūn adlı bir rahipten türediği konusunda hemfikiridir. Fakat aynı isimde iki rahip yaşamıştır. Biri, 4. yy.'ın sonu ve 5. yy.'ın başında Halep yakınlarındaki Cebel Koros'da yaşamış ve 433 yılında ölmüştür. Diğeri 7. yy.'da Hama'da yaşayan ve Monotelit görüşün savunucularındandır. Mārūnīler, Roma Kilisesine daima bağlı olduklarını ve Mārūnīlerin kurucusunun Cebel Koros'ta yaşamış dindar rahip Mārūn olduğunu iddia etmektedir.”²⁷¹

Mārūnīler, Keşiş Mārūn hakkındaki bilgilerini genellikle John Chrysostom (d.347-ö.407) ve Theodoret (d.393-ö.457)'e dayandırır.²⁷² Mārūnīlere göre Keşiş Mārūn hakkındaki en önemli kaynak, Koros (Kyrros veya Cyr) Piskoposu Theodoret'in yaklaşık 440 yılında kaleme aldığı Din Tarihi (*Philotheos Historia*) adlı kitaptır. Theodoret, Keşiş Mārūn'la tanışmamış olmasına rağmen kitabında 30 keşişle birlikte onun da kısa bir biyografisine yer vermiştir. Theodoret'in kitabının en önemli yönü,

²⁶⁹ “History of the Maronites”, Mārūnī Patrikliği Resmi İnternet Sitesi, www.bkerke.com, (2 Temmuz 2010).

²⁷⁰ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 11.

²⁷¹ Charles Henry Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, Londra, Saunders and Otley, 1853, s. 52.

²⁷² “Syria and Minor Asia”, *The Modern Traveller: Popular Description, Geographical, Historical and Topographical of The Various Countries of The Globe*, C: 2, 1830, s. 102.

Keşiş Mārūn'un manastırdaki çileci yaşamından bahseden ilk kaynak olmasıdır. Theodoret'e göre Keşiş Mārūn, bu çileci yaşam tarzını benimsedikten sonra Koros bölgesindeki dağların zirvesine çıkmış ve oradaki terkedilmiş bir pagan tapınağını ibadet yeri olarak benimsemiştir.²⁷³ Keşiş Mārūn'un dünya işlerinden feragat edip Halep'in 70 km kuzeybatısındaki Koros kasabasında müsamahasız bir manastır hayatı yaşadığı sanılmaktadır.²⁷⁴ Keşiş Mārūn hakkında bilgi veren diğer kaynak John Chrysostom'dur. Mārūnī Rahip Joseph Mahfouz'a göre Aziz Mārūn Antakya'ya Yunanca ve Süryanice eğitimi almaya gittiğinde, orada -bir süre sonra İstanbul Piskoposu olacak- John Chrysostom ile tanışmış ve yakın dostluk kurmuştur.²⁷⁵ Mati Moosa ise Keşiş Mārūn ile John Chrysostom arasındaki dostluk gerçek varsayılsa bile onun Keşiş Mārūn'un faaliyetleri veya ruhani yönü konusunda herhangi bir bilgi aktarmadığını belirtmektedir.²⁷⁶

Yeni Katolik Ansiklopedisi'ndeki "Aziz Mārūn" maddesinin yazarı J. Van Paassen, Keşiş Maron'un mucizevî yeteneklerinin ve olağanüstü ruhani bilgisinin birçok kişinin (SS. James, Limnaeus ve Zebinas gibi) onun takipçisi olarak çevresinde toplanmasına yol açtığını söylemektedir. Paassen'e göre manastır hayatı sürdürmek Mārūnī toplumunun ortak bir değeri ve birleştirici bir özelliğiydi. Bu yüzden Aziz Mārūn'un takipçilerinden çoğu da manastır tarzı bir yaşam sürdürmüştür. Yaklaşık 410'da Mārūn'un ölümünün ardından takipçilerinin onun adına yaptıkları küçük bir kiliseye (*chapel*) cesedini gömdüğü sanılmaktadır. Daha sonra orada kurulan Mārūn Manastırı Mārūnīlerin merkezi olmuştur.²⁷⁷ Yeni Katolik Ansiklopedisi'nde "Mārūnī İnanıcı" maddesinin yazarı El-Hayek de - Müslüman tarihçi Ebū'l Hasan el-Me'sūdi (ö.956)'yi kaynak göstererek- Şam-Antakya yolu üzerinde Suriye'nin kuzeyinde bir Mārūn Manastırı'nın varolduğundan bahsetmektedir. İmparator Flavius Marcianus (d.392- ö.457) zamanında genişletilen bu büyük manastır, 7. yy.'da Kalkedonyalıların güçlü bir kalesi ve Suriye'nin kuzeyindeki misyonerlik faaliyetlerinin merkezi

²⁷³ Moosa, *The Maronites in History*, s. 18.

²⁷⁴ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 11.

²⁷⁵ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 13.

²⁷⁶ Moosa, *The Maronites in History*, s. 17-38.

²⁷⁷ J. Van Paassen, "Maro of Cyr, St.", *New Catholic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967, s. 244-245.

olmuştur.²⁷⁸ Bununla birlikte Mārūn Manastırı'nın varlığı, ne zaman yapıldığı ve yıkıldığı da oldukça tartışmalı bir konudur.²⁷⁹ Mati Moosa, Theodoret'in kitabında asla bir manastırın varlığından bahsetmediğini ve Theodoret'in pagan tapınağı dediği yerin 17. yy.'daki Mārūnī tarihçiler –özellikle Mārūnī patrik ve tarihçi İstefān ed-Duveyhī- tarafından hatalı bir şekilde yorumlanıp Mārūn Manastırı'na dönüştürüldüğünü savunmaktadır.²⁸⁰

Mārūnīler, Hz. İsa'nın insanlık ve tanrılık unsurlarının birbirine denk olduğu şeklindeki Ortodoks Diofizit (Çift Tabiatçılık) öğretinin teyit edildiği 451'de yapılan Kadıköy (*Khalkendon*) Konsili'ni kabul ederek Monofizit (Tek Tabiatçılık) öğretiyeye karşı tavrı aldığı yaygın bir görüştür. Kadıköy (*Khalkendon*) Konsili, Aziz Maron'un ölümünden yaklaşık 41 yıl sonra toplanmıştır. Mārūnīlerin Diofizit öğretiyeye desteklemeleri, onları Monofizitçilerle (özellikle Yakubilerle) ciddi bir mücadele içine sokmuştur. 6. yy.'da Monofizitçiler, 350 keşişi öldürmüş ve birçok Mārūnī Manastırı'nı yakmıştır. Öldürülen Mārūnī keşişler, her 31 Temmuz'da Mārūnīler tarafından anılmaktadır. 350 keşişin katledilmesi olayı, bu dönemde Suriye Secunda²⁸¹ keşişlerinin Papa Hormisdas'a yolladıkları bir bildiriye geçmektedir. Papa bu bildiriye 10 Şubat 517 tarihinde cevap vermiştir. El-Hayek'e göre Papa'nın mektubu, Mārūnīlere Papalık tanınması getirmiştir.²⁸² Buna ek olarak bu mektubun Haçlı Seferleri'ne kadar Mārūnī Kilisesi ile Roma Katolik Kilisesi arasındaki bilinen ilk ve tek temas olduğu aşikârdır.

7. yy.'da İslam'ın Suriye içinde yayılması Mārūnīler için yeni meseleleri beraberinde getirmiştir. Suriye'nin Müslüman Orduları tarafından tamamen ele geçirilmesi 634'ten 641'e kadar süren askeri çabaların bir sonucuydu. Lübnanlı tarihçi Kemal Salibi'ye göre İslam'ın siyasi ve askeri bir organizasyon içerisinde yayılmasıyla birlikte Bizans'ın eski gücüne sahip olmaması ve Yakubilerin bağımsız bir kilise haline

²⁷⁸ E. El-Hayek, "Maronite Rite", *New Catholic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967, s. 245.

²⁷⁹ Mārūn Manastırı hakkında bilgi veren en eski üç kaynak, Antakya Ortodoks Patriği Dionysius Tal Mahri (ö. 845), İskenderiye (*Alexandria*) Patriği Eutyches (Sa'id İbn Batrik) (ö.941) ve Müslüman tarihçi Ebū'l Hasan el-Mes'ūdi (ö.956)'dir.

²⁸⁰ Moosa, *The Maronites in History*, s. 25.

²⁸¹ *Suriye Secunda*: Suriye'de Apamee, Epiphania, Arethusa ve Larisa'yı kapsayan bölgeye 4. yy'da verilen isimdir.

²⁸² El-Hayek, "Maronite Rite", s. 245; Moosa, *The Maronites in History*, s. 81-86.

gelmesiyle Monofizit öğretinin bölgede yayılması Müslümanların Suriye'yi ele geçirmesini kolaylaştıran faktörlerdi.²⁸³ Antakya Patriği II. Anastasius'un (Son Yunan Patrik) 609 yılında öldürülmesinden sonra 702 yılına kadar Antakya Patrikleri İstanbul tarafından belirlenmiştir. Fakat bu tarihten sonra 742 yılına kadar boş kalan Antakya Patrikliği unvanına, Emevi Halifesi Hişam'ın izniyle Patrik III. Stephan (İstefân) seçilmiştir Antakya Patrikliği unvanının boş kaldığı dönem, Mārūnī Patrikhanesi'nin kendi örgütlenmesini tamamlaması için fırsat vermiştir. Mārūnī keşişler, daha 745 yılından önce kendi manastırlarından piskopos seçmeye başlamıştır. Mārūnī kaynaklar, ilk Mārūnī Patrik olarak 685 yılında seçilen Aziz John (Yuhanna) Mārūn'u (Lübnan Dağları'ndaki Batrūn Piskoposu) belirtmektedir.²⁸⁴ Mārūnī Rahip Paul Naaman'ın ifadesiyle, Mārūnī Kilisesi teolojik olarak dini hizipleşmelerin ve coğrafi olarak savaş ve fethilerin olduğu bir ortamda doğmuş, manastır ve kilise çevresindeki Mārūnī toplumu tarafından kurulmuş ve bir siyasal varlık olmaktan çok bir çeşit manastır toplumu olarak şekillenmiştir.²⁸⁵ Böylece Mārūnī Kilisesi, hem kendi içinde bağımsız hem de diğer Apostolik kiliselerle bağları olan gerçek bir kilise haline gelmiştir.²⁸⁶ Ayrıca Antakya Patrik'i unvanını kullansa da hiçbir Mārūnī Patrik, Antakya'da yaşamamıştır.²⁸⁷

Mārūnīlerin, Lübnan Dağları'na nasıl göç edip yerleştikleri ve orasını bir vatan olarak benimsedikleri diğer tartışmalı konudur. Joseph Mahfouz, Koros Piskoposu Theodoret'in kitabına dayanarak Keşiş Mārūn'un takipçilerinden Keşiş Abraham (ö.422)'in daha 5. yy.'da Lübnan'daki pagan toplumlarını Hıristiyanlığa döndürmek için uzun bir yolculuğa çıktığından bahsetmektedir. Mahfouz'a göre Abraham ve ona yolculuğunda refakat eden arkadaşları Lübnan'da bir pagan köyünde kalmışlar, burada misafirperver bir şekilde karşılanmışlar ve verdikleri vaazlar sonunda bu köy halkı toplu olarak Hıristiyanlığı benimsemiştir. Bu köy halkının Lübnan'ın ilk Mārūnīleri oldukları rivayet edilmektedir. Keşiş Mārūn'un bir diğer takipçisi Keşiş Simon da Abraham'dan

²⁸³ Kamal Salibi, *Syria Under Islam: Empire on Trail 634-1097*, New York, Caravan Books, 1977, s. 18

²⁸⁴ El-Hayek, "Maronite Rite", s. 245.

²⁸⁵ Paul Naaman, "Church and Politics in the Maronite Experience (1516-1943)", *The Journal of Maronites Studies*, C: 2, No: 1, Ocak 1998,

http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/january98/Church_and_Politics.htm, (11 Eylül 2010).

²⁸⁶ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 17.

²⁸⁷ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 38.

bir süre sonra Kadişa Vadisi'ne gitmiş ve Bşarrī, Ehden ve Hadas köylerinde İncil'den vaazlar vermiştir.²⁸⁸ Mārūnilerin Lübnan'a toplu göçünün 7. yy.'dan itibaren başladığını yönelik birçok iddia bulunmaktadır. Mārūnī patrik ve tarihçi İstefān ed-Duveyhī'ye göre Suriye'nin Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra Müslüman bir idarenin yönetimi altında kalan Mārūniler Bizans İmparatorluğu ile ilişkileri gelişmiş ve Bizans imparatoru IV. Konstantin (d.652-ö.685), Müslümanlarla savaşmaları için Mārūnilere dini, politik ve askeri destek sağlamıştır. Bu dönemde bazı Mārūniler Müslümanlara karşı savaşan Merdait olarak bilinen bazı topluluklarla kaynaşmıştır. Fakat 680'de İstanbul Konsili monotelitizmi heretik kabul edilip monotelitizmi kınayan bir karar çıkarınca ve ardından 684'te Bizans ile Emevi Halifesi arasında bir barış yapılıncı Mārūniler (ve onlarla kaynaşan Merdaitler) Lübnan Dağları'na yerleşmiştir. Ed-Duveyhī'ye göre Mārūnilerin Lübnan Dağları'na göç etmesinin başlıca sebebi, Bizans'ın yaptığı siyasi ve askeri baskıydı. 16. yy.'da yaşayan Kıbrıs'ın Mārūnī Piskoposu Gabriel İbn'ul Kila'i (ö.1516) ise Mārūnilerin Müslüman baskılarından dolayı 9. yy.'ın sonunda Lübnan Dağları'na yerleştiğini ve Bşarrī bölgesinin onların anavatanı olduğunu iddia etmektedir.²⁸⁹

Lübnan'a Mārūnī göçünün ne zaman başladığı tam olarak bilinmese de 8. yy.'ın başından 10. yy.'a kadar olan süreçte Lübnan'daki Mārūnilerin nüfusunun hızla arttığı aşikârdır. Joseph Mahfouz, Mārūnilerin Lübnan'da ilk ele geçirdikleri ve Hıristiyanlığa döndürdükleri kent olarak Batrūn'u işaret etmektedir. İlk patrik John Mārūn (Yuhanna es-Sarumi veya Yuhanna Mārūn) da 707'de Batrūn yakınlarındaki Kfarhay'da ölmüştür.²⁹⁰ Mārūnilerin Batrūn'un ardından Cubeyl ve Kisravān'a doğru (mümkün olduğunca güneye) yayıldığı sanılmaktadır. Mahfouz'a göre Aziz Mārūn Manastırı'nın 10. yy.'da yıkılmasından sonra Mārūnī dini hiyerarşisinin de Kuzey Suriye'yi terk edip Lübnan'a yerleşmesi ile Mārūnī toplumu Lübnan'ı bir sığınak ve anavatan olarak

²⁸⁸ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 35.

²⁸⁹ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 82-83.

²⁹⁰ Seely Beggiani, "The Patriarchs in Maronite History", *The Journal of Maronite Studies*, Ocak 2001, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/.../The_Patriarchs_in_Maronite_History.doc, (11 Eylül 2011).

benimsemeye başlamıştır.²⁹¹ Mārūniler Lübnan Dağları'na yerleştikten sonra feodal bir toplumsal ve ekonomik altyapı üzerinde kendi yaşam tarzlarını inşa etmiştir.²⁹²

Mārūniler, Lübnan'a göçlerin başladığı ve Hıristiyanlar arasındaki dinsel çekişmelerin yoğun olduğu bu dönemde Monotelit yaklaşımı tamamen benimsemekle suçlanmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi 680'deki İstanbul Konsili'nde monotelitizmi kınayan bir karar alınmıştır. Kemal Salibi, Mārūnilerin bu konsilin kararını reddettiğini belirtmektedir.²⁹³ Salibi'ye göre Aziz Mārūn'un keşişlerinin bu kararı neden reddettiğine yönelik birçok detay gizemli kalsa da 680'den sonra Mārūnī keşişlerin ilk yaptığı iş Melkitlerden tamamen ayrılıp 685'te Antakya Patrikliği unvanını kullanarak kendi patriklerini seçmek olmuştur.²⁹⁴ Bu gelişmelerin ardından 694'te Bizans İmparatoru II. Justinian (d.669-ö.711), Mārūniler üzerine bir ordu yollamış ve Hama'da 500 Mārūnī keşişi öldürmüştür. Bu ordu daha sonra Mārūnī Patrik John Mārūn'u yakalamak için Trablus'a gitmiştir.²⁹⁵ Alman Lutherci Kilise tarihçisi John Laurence Von Mosheim (d.1693-ö.1755), İstanbul Konsili (680)'nde monotelitizmi kınayan bir karar alındığı zaman monotelit yanlılarının Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları'nda yaşayan Merdaitlerin – ki ona göre 7. yy.'ın sonunda ilk patrik John Mārūn'dan sonra Mārūniler olarak adlandırılmışlardır- arasında kendilerine bir sığınak bulduklarını iddia etmiştir. Mosheim'e göre hiçbir antik yazar, bu dağlılara ilk kez Monotelit doktrini kimin öğrettiği hakkında bilgi vermemesine rağmen bu kişinin John Mārūn olduğuna dair güçlü deliller vardır. Mosheim'in güçlü delillerinin başlıcası Latin tarihçi Tyreli William'ın²⁹⁶ Mārūnilerin 1182 yılında Roma Kilisesi'ne kabul edilene kadar monotelitizmi koruduklarına yönelik görüşüdür.²⁹⁷ Kemal Salibi de 10. yy.'da yaşayan ve Mārūnilerin erken tarihleri hakkında bilgi veren Müslüman tarihçi

²⁹¹ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 36.

²⁹² Naaman, "Church and Politics in the Maronite Experience (1516-1943)".

²⁹³ Salibi, *A House of Many Mansions*, s.73.

²⁹⁴ Salibi, *Syria Under Islam: Empire on Trial, 634-1097*, s. 29.

²⁹⁵ Beggiani, "The Patriarchs in Maronite History".

²⁹⁶ Tyreli William (Willermus Tyrensis) (ö.1190), Haçlı Seferleri döneminin ünlü Latin tarihçisidir. Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens occidentaux*; Kitabın İngilizce çevirisi için bkz. William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Çev: E.A. Babcock- A.C. Krey (Latinceden İngilizceye), 2 Cilt, New York 1943.

²⁹⁷ John Laurence Von Mosheim, *Institutes Ecclesiastical History, Ancient and Modern*, Çev: James Murdock (Latinceden İngilizceye), C: 2, Londra, Gilbert and Rivington Printers, 1841, s. 109-110.

Ebū'l Hasan el-Me'sūdi ve ilahiyatçı Abdülcabbar'ın çalışmalarında Mārūnīlerin monotelit olarak tanımlandığını belirtmektedir.²⁹⁸ İngiliz tarihçi Edward Gibon (d.1737-ö.1794), bu görüşlere paralel bir şekilde, Doğu Hıristiyanlığı içinde monotelitlerin Mārūnīler adı altında tanımlandığını ve ancak 12. yy.'da Mārūnīlerin monotelitizmi terk edip Roma Katolik Kilisesi ile uzlaştığını belirtmektedir.²⁹⁹ Mati Moosa ise bu konuda en eski kaynak olarak gördüğü 9. yy.'da yaşayan Antakya Ortodoks Patriği Dionysius Tal Mahri (ö.845)'nin Mārūn Manastırı'ndaki keşişleri (629-630) monotelit görüşü benimsemekle suçladığını belirtmektedir.³⁰⁰

Mārūnīlerin başlangıçta monotelit olduğuna yönelik tüm bu iddialara rağmen Mārūnī yazarlar ve kilise bu iddiaları kabul etmemektedir. El-Hayek, Mārūnīlere karşı yapılan monotelit suçlamalarının monofizitçi İskenderiye (*Alexandria*) Patriği Eutyches (Sa'id İbn Batrik) (ö.941)'in yazdığı kroniklerdeki hatalardan kaynaklandığını söylemektedir. Eutyches, Mārūnīlerin kökenleri konusunda (özellikle Aziz Mārūn'un yaşadığı ve monotelit düşüncenin yayıldığı dönemler hakkında) hatalı bilgiler vermiş ve kendinden sonraki birçok yazarı (Tyreli William gibi) yanlış yönlendirmiştir. Böylece Tyreli William, Mārūnīlerin eski heretik inançlarından bahsederek Mārūnīlerin monotelit olduğu iddialarına katkı yapmıştır.³⁰¹ Robert W. Crawford, "Tyreli William ve Mārūnīler" adlı makalesinde Tyreli William'ın Aziz Mārūn ve takipçilerinin heretik (monotelit) olduğuna dair iddiasının gerçeği yansıtmadığını göstermeye çalışmıştır. Crawford, Tyreli William'ın kastettiği Aziz Mārūn'un büyük bir ihtimalle o dönemlerde yaşamış başka bir Mārūn'la karıştırılmış olabileceğini iddia etmektedir.³⁰²

Tyreli William'ın Aziz Mārūn ve takipçilerinin heretik (monotelit) olduğuna dair iddiası, ölümünden sonra birçok karmaşık entelektüel tartışmanın ortaya çıkmasını yol açmıştır. Bazıları Tyreli William'ın fikrini benimserken diğerleri de –özellikle Mārūnī

²⁹⁸ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 87.

²⁹⁹ Edward Gibon, *The History of The Decline and Fall of The Roman Empire*, Londra, A. Srorriswoode, 1837, s. 800.

³⁰⁰ Moosa, *The Maronites in History*, s. 8.

³⁰¹ E. El-Hayek, "Maronite Rite", *New Catholic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967, s. 245- 246.

³⁰² Robert W. Crawford, "William of Tyre and the Maronites", *Speculum*, C:30, No: 2, Nisan 1955, s. 224-225.

tarihçi teolog ve yazarlar- bu fikri şiddetle reddetmiştir. Charles Henry Churchill, Frederick Bliss, Donald Attwater, Mathew Spinka ve bazı ansiklopedilerin (*Schaff-Herzog Encyclopedia*, *Catholic Encyclopedia*, *Encyclopedia Americana*, *Chambers Encyclopedia* ve *Encyclopedia Britannica*) “Mārūnīlik” maddelerinin yazarları, Tyreli William’ın fikrine destek veren kaynaklar arasındadır.³⁰³ Tyreli William’ın Aziz Mārūn ve takipçilerinin heretik (monotelit) olduğuna dair iddiasına karşı çıkan ilk isim modern Mārūnī tarihçiliğinin babası sayılan tarihçi ve patrik İstefān ed-Duveyhī’dir. 19. yy.’da ise Tyreli William’ın fikrini reddeden en önemli iki Mārūnī tarihçi ise Efrām el-Deyrāni ve Yusuf Dibs’tir.³⁰⁴

III.1.2. Mārūnīlerin Haçlılarla Teması

Mārūnīlerin Lübnan Dağları’na nasıl ve ne zaman yerleştikleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte 11. yy.’ın ilk çeyreğinde Mārūnīlerin bu dağlarda dini ve soylu liderlerin birleştiriciliği altında feodal bir yönetim sistemi oluşturmada oldukça ilerleme sağladıkları aşikârdır. Bu yıllarda, kilise örgütlenmesinin başı olan Marunî patrik, onun yardımcısı olan piskoposların yardımıyla, toplum üzerindeki dini ve idari otoritesini güçlendirmeye başladı.³⁰⁵ 11. yy.’da Mārūnīler Lübnan Dağları’nda toplumsal ve ekonomik düzenlerini kurmaya çalışırken bölge dışından gelen askeri bir saldırı, Mārūnī tarihinin akışını değiştirdi ve onlar için yeni bir başlangıç oldu.³⁰⁶ Hıristiyanlar için kutsal sayılan toprakları ele geçirmek için Roma Katolik Kilisesi’nin

³⁰³ Detaylı bilgi için bkz. Charles Henry Churchill, *The Druze and The Maronites Under Turkish Rule (from 1840 to 1860)*, Londra, Bernard Quartich, 1862, s. 18; Frederick Bliss, “The Maronites”, *Palestine Exploration Fund*, Quarterly Statement, Ocak 1892, s. 74; Frederick Bliss, *The Religions of Modern Syria and Palestine*, New York, 1912, s. 98; Donald Attwater, *The Christian Churches of the East*, Milwaukee, C: 1, 1948, s. 116, Mathew Spinka, *Environmental Factors in Christian History*, Chicago, 1939, s. 258; Emil Roediger, “Maronites”, *Schaff-Herzog Encyclopedia*, C: 2, New York, 1889, s. 1412; Jerome Labourt, “Maronites”, *Catholic Encyclopedia*, C: 9, New York, 1907-1914, s. 685; “Maronites”, *Encyclopedia Americana*, C: 18, New York, 1946, s. 306; Donald Attwater, “Maronites”, *Chambers Encyclopedia*, C: 9, New York, 1950, S. 110; “Maronites”, *Encyclopedia Britannica*, C: 14, Chicago, 1950, s. 936.

³⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz. İstefān ed-Duveyhī, *Tārīh et-Tā’ife el-Mārūniyye*, Beyrut, 1890; Efrām el-Deyrāni, *el-Muhāmāh ‘an el-Mavāriḥ wa-Qiddīsīhīm*, Beyrut, 1899; Yusuf Dibs, *Tārīh Sūriyye*, 5 Cilt, Beyrut, 1900.

³⁰⁵ El-Hayek, “Maronite Rite”, s. 246.

³⁰⁶ Kamal Salibi, “The Maronites of Lebanon under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)”, *Arabica*, C: 4, No: 3, Eylül 1957, s. 290.

teşvikiyle başlatılan Haçlı Seferleri, bölgenin siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısında ve dönüşümünde uzun vadeli tesirlere neden oldu.

Papa II. Urban'ın 1095'te Placentia'da topladığı konsilde ilk defa kutsal savaş (*holy war*) çağrısı yapması Haçlı Seferleri'nin başlangıcını teşkil etti. Papa'nın kutsal savaş çağrısı, Avrupa'da kısa sürede cevap buldu ve Kudüs'ü ele geçirmek için Doğu'ya yollanacak büyük ordular oluşturulmaya başlandı. Doğu'ya yollanacak ordular, Hz. İsa'nın haçını düşmanın elinden kurtarmaya gittiği ve askerler sağ omuzlarında yünden yapılmış beyaz, kırmızı ve yeşil örtülerde haç işareti taşıdıkları için Haçlılar (*Cruciati*), yapılan dinsel amaçlı askeri girişim de Haçlı Seferleri (*Expeditio Crucitata*) olarak adlandırıldı. Böylece 1096'da Avrupa'dan 800 bin kişilik bir ordu, farklı yollardan ve farklı komutanların idaresinde İstanbul'a doğru yola çıktı.³⁰⁷ İstanbul'a ulaştıktan sonra Haçlı Orduları, Anadolu toprakları üzerinden Kudüs'e hızlı bir şekilde ilerleyerek önemli askeri başarılar elde etti. 1096-1102 yılları arasında yapılan ilk Haçlı Seferi sonucunda Kudüs'te bir Haçlı krallığı (1099-1187), Antakya'da (1098-1268) ve Urfa'da (1098-1144) ise birer Haçlı kontluğu kuruldu. İkinci Haçlı Seferi, İmâdeddin Zengî'nin 1144'te Urfa'yı Haçlılar'dan geri alması üzerine Kutsal Roma Cermen İmparatoru III. Konrad ve Fransa Kralı VII. Lui tarafından başlatıldı. Selahaddin Eyyubi'nin 1187'de Hittin Savaşı'nın ardından Kudüs'ü ele geçirmesi, Haçlı Seferleri'nin üçüncü dalgasını (1189-1192) getirdi. Kutsal toprakları geri almayı amaçlayan dördüncü Haçlı Seferi ise İstanbul'dan öteye geçemedi ve kentte 1261'e kadar sürecek Latin İmparatorluğu'nun kurulmasına yol açtı. Haçlılar, beşinci seferi 1218'de Mısır'ın Dimyat kenti üzerine gerçekleştirdi. 1228'de Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Friedrich tarafından yapılan altıncı seferde, Kudüs diplomasi yoluyla tekrar Hıristiyanların eline geçti ve 10 yıl süreyle onların kontrolünde kaldı. Yedinci Haçlı Seferi, 1248'de Fransa Kralı IX. Lui tarafından Kudüs'ü geri alan Eyyübiler üzerine yapıldı. Bu seferde başarısız olan Fransa Kralı IX. Lui 1270'de Tunus'a yönelik bir sefer girişiminde bulunsa da kralın bu sefer sırasında ölmesinden dolayı ordu geri çekildi.³⁰⁸

³⁰⁷ Von Mosheim, *Institutes Ecclesiastical History, Ancient and Modern*, s. 308.

³⁰⁸ Commins, *Historical Dictionary of Syria*, s. 75; Haçlı Seferler hakkında detaylı bilgi için bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, Ankara, TTK Yayınları, C.3, 1987.

1099'da Lübnan'a ulaşan ilk Haçlıların bölgedeki Hıristiyan Mārūnilerle temasa geçtiği, bu yerel halkın Haçlı savaşçıları misafirperver karşıladıkları ve onların Kudüs'e ulaşmalarında rehberlik yapmayı teklif ettikleri birçok tarihçi tarafından paylaşılan ortak bir görüştür. Kemal Salibi, Haçlı Orduları'yla Mārūnilerin ilk kez karşılaşmasını dönemin tarihçilerine dayanarak şöyle betimlemektedir:

“1099 baharında ilk Haçlı Orduları'nın -Antakya'dan Kudüs'e giderken-Trablus'a varışları Mārūnī tarihi için bir dönüm noktası oldu. Haçlılar, Noel'i kutlamak için Akra köyünün dışında mola verdi. Antakya'dan ayrıldıktan sonra düşman topraklarından geçen Haçlılar, yüksek dağlardan gelen geniş bir Mārūnī grubunun dostça karşılaması ve onların hizmet etme teklifiyle karşılaştı. Mārūniler, Kudüs'e gitmeleri için Haçlılara en kolay ve en güvenli yolu gösterdi. Aynı yıl Kudüs ele geçirildiğinde Mārūnī Patrik Yusuf el-Circisi (1100-1120)'nin bu olayla ilgili kişisel kutlaması bölgedeki gelişmeler hakkında Papa'ya rapor gönderen Fransiskan bir heyet tarafından Roma'ya iletildi. Papa buna karşılık olarak Mārūnī Patrik'e bir “mitre”³⁰⁹ ve “pallium”³¹⁰dan oluşan hediye gönderdi. Eğer hikâye doğruysa bu Mārūnī Kilisesi ile Roma Katolik Kilisesi arasındaki ilk teması temsil etmektedir.”³¹¹

Roma Katolik Kilisesi, 518 yılında Papa Hordisdas'ın Mārūnī keşişlere gönderdiği mektup yoluyla Mārūnī Kilisesi'yle ilk teması kursa da Haçlıların Lübnan'a gelişiyle ortaya çıkan yeni siyasi gelişmeler, Mārūnī Kilisesi ile Roma arasındaki sürekli ve yoğun ilişkiler açısından yeni bir başlangıç teşkil etti. Roma Katolik Kilisesi, 7. yy.'da Suriye bölgesi İslam Orduları tarafından ele geçirildikten sonra Mārūnileri ve Doğu Hıristiyanları'nı daha çok heretik veya muhalif olarak görme eğilimde olmuştu. Haçlı Seferleri'nin bölgede yarattığı siyasi ve askeri baskı, Roma Katolik Kilisesi'nin bölgedeki Hıristiyanları yeniden keşfetmesi ve Katolikleştirmesi için büyük bir fırsat yarattı.

³⁰⁹ *Mitre*: Roma Katolik Kilisesi'nde başpiskoposların, piskoposların, bazen de başrahiplerin özel dinsel günlerde giydiği uzun başlık, taç. Detaylı bilgi için bkz. Stormonth- Phelp, *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language*, s. 543.

³¹⁰ *Pallium*: Roma Katolik Kilisesi'nde kullanılan kısa, açık ve beyaz haçlı pelerin. Bu pelerinin giyilmesi Roma Katolik Kilisesi'ndeki tüm başpiskoposlar ve dört Latin partike bağışlandı. Detaylı bilgi için bkz. Stormonth- Phelp, *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language*, s. 610.

³¹¹ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 93.

Mārūnilerin ilk Haçlı Orduları'na Kudüs'e gitmeleri için yol göstermeleri dışında ne tür başka katkılar yaptıkları kesin olarak bilinmemektedir. Hatta Mārūnî toplumunun Haçlılara yaptığı yardımın boyutu ile birlikte Haçlı Seferleri'nin Mārūnî toplumunun ne kadarının desteğini aldığı da tartışmalı bir meseledir. Kemal Salibi'nin belirttiği gibi Avrupalı tarihçiler Mārūnîler ile Haçlılar arasındaki ilişki konusunda iki ayrı görüş savunmuştur. Mārūnîler, bazen -abartılı bir şekilde- Haçlılara paha biçilmez hizmetler sunan kahraman ve cesur bir ırk olarak sunulurken bazen de dağların yüksek kısımlarında yaşayan ve -en yüksek fiyatı verene hizmet eden Mārūnî çeteler örnek verilerek- eli kanlı hainler olarak aşağılanmıştır.³¹² Örneğin İskoç yazar ve diplomat David Urquhart (d.1805-ö.1887), Merdait olarak adlandırdığı Mārūnîleri, -Tyreli William'ı kaynak göstererek- ne Haçlılarla ne de Müslümanlarla savaşmayıp tarafsız kalan bir topluluk olarak görmektedir.³¹³ Urquhart'la aynı yıllarda Lübnan'da bulunan İngiliz Albay Charles Henry Churchill ise Haçlı Seferleri sırasında bölgedeki Haçlı liderleri tarafından Mārūnî Kilisesi'ne sağlanan bazı dinsel ayrıcalıklardan bahsetmektedir. Churchill'e göre 1112'de I. Baldwin, Hıristiyan orduların başarısı konusunda Papa'yı bilgilendirmek için Roma'ya bir elçi yolladığında, onun kraliçesi de aynı vesileyle Papa'ya bir mektup yolluyordu. Kraliçe mektupta, 80.000 dinar harcayarak inşa ettiği Saint Helen Kilisesi'ni ve Diriliş Kilisesi'ndeki Gerçek Haç Mağarası'nı Mārūnîlere verdiği konusunda Papa'yı bilgilendiriyordu. Churchill göre, Orta Doğu'da Haçlıları destekleyen ve Katolik Kilisesi'nin doktrin ve inançlarına mutabık olmaya hazır Mārūnî ruhbanlar böyle ayrıcalıklarla ödüllendirilmişti.³¹⁴ Tüm bunlarla birlikte Mārūnîlerin verdiklerini iddia ettikleri desteğin Haçlılar için ne anlam ifade ettiğini bilmemiz mümkün değildir. Haçlı Seferleri döneminde yaşayan yerli tarihçilerin Mārūnîlerden çok az söz etmesi de onların Haçlılarla girdikleri karşılıklı ilişkinin önemsiz olarak görülmesinden veya Doğu Hıristiyanlığında baskın olan Grek Ortodokslar, Ermeniler ve Yakubilerin yanında küçük bir grup olarak kalmalarından kaynaklanıyor olabilir.³¹⁵

³¹² Detaylı bilgi için bkz. William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Çev: E.A. Babcock, A.C. Krey (Latince'den İngilizce'ye), 2 Cilt, New York 1943.

³¹³ David Urquhart, *The Lebanon: Mount Souria- A History and A Diary*, C: 1, Londra, Thomas Cautley Newby, 1860, s. 59.

³¹⁴ Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, s. 69.

³¹⁵ Yousef Courbage- Philippe Fargues, *Christians and Jews Under Islam*, Londra, I.B. Tauris, 1998, s. 46.

Haçlı Seferleri sayesinde Mārūnī Patrik Yusuf el-Circisi ile Papa II. Pascal arasında kurulan ilk ilişkiler kısa sürede Roma Katolik Kilisesi'nin Mārūnīlere olan merak ve ilgisini arttırmasına yol açtı. 12. yy.'ın ilk yarısında Mārūnī Patrikle Papalık iradesi arasındaki bu tür ilişkiler sık sık tekrarlandı.³¹⁶ 1131'de Mārūnī Patrik Gregoryus El Halati'ye, Papalığın Patrikliğin otoritesini tanıdığını gösteren Papa II. Innocent'in mektubu ulaştı. 1134'de Patrik Halati, bölgeyi ziyaret eden Papalık elçisine Mārūnī Kilisesi ile Roma arasında bir birlik umudunu dile getiren bir öneride bulundu. Mārūnī Kilisesi Roma'yla ilişkilerini geliştirmeye çabalarken Lübnan'daki Haçlılarla yerel Mārūnī liderler arasında bazı gerginlikler baş gösterdi. 1137'de Trablus'taki Haçlı Kontu, Müslümanlar tarafından kurulan babasının öldürüldüğü bir pusuda yardımı olduğundan dolayı yerel bir Mārūnī lideri cezalandırmak için Lübnan Dağları'na bir sefer gerçekleştirdi. Bu seferde birçok yerel lider öldürüldü. Kemal Salibi, Gabriel İbn'ul Kila'i gibi Mārūnī tarihçilerin buna benzer olumsuz gelişmeler yerine Haçlılarla Mārūnīler arasındaki iyi ilişkileri gösteren olaylar üzerinde durmayı tercih ettiklerine dikkat çekmektedir. Kila'i, Mārūnī mukaddam Kemal el-Lihfid'in Müslümanlara karşı gösterdiği kahramanlıklardan dolayı Cubeyl derebeyi tarafından şövalye ünvanıyla ödüllendirildiğinden ve derebeyin Kemal'in kızını kendi oğluya evlendirdiğinden bahsetmektedir. Ayrıca İbn'ul Kila'i Haçlıların davasına sadaketten uzak olan Mārūnī mukaddamları, din adamlarını ve halkı açıkça heretik ve hain olarak suçlamaktadır.³¹⁷

Kemal Salibi, bu dönemde yaşayan Müslüman tarihçilerin Haçlılar konusunda yazdıkları eserlerde Mārūnīlerin Haçlılara yardım ettiğine dair bir bilgiye rastlanmadığını söylemektedir. Salibi'ye göre Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki bir savaş durumunda, yerel olarak Mārūnīlerle Haçlılar arasında geçici bir dayanışma ortaya çıkmış olsa bile Müslüman tarihçiler bunu bir ihanet boyutunda algılamamıştı. Ayrıca o dönemde Haçlılarla işbirliği yapan tek grubun Mārūnīler olmaması bu ilişkiyi ayrıcalıklı bir durum haline getirmemişti. Bununla birlikte Salibi, Mārūnīlerin Haçlılara desteğinin Roma Katolik Kilisesi'nden yardım olarak Mārūnī kabilelerindeki insanlar üzerinde güçlü bir dini egemenlik merkezi kurmaya istekli Mārūnī patrikler ve onların

³¹⁶ Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, s. 69.

³¹⁷ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 94.

piskoposlarının siyaseti olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin 1180’de Antakya’nın Latin Patrik’i Amaury, Kudüs’e bir ziyaret gerçekleştirdiğinde bazı Mārūnī piskoposlar ve rahipler onu karşılamış ve Roma Katolik Kilisesi’ne katıldıklarını açıkladı. Diğer yandan bu dönemde Haçlıların ve Roma’nın desteğine hevesli Mārūnī din adamları dışında Mārūnī toplumunun büyük bir kısmı Latinleşmeye şiddetli bir biçimde karşı çıktığının açıkça gösterdi. Hatta Mārūnī toplumundaki bu ayrılık, o dönem manastır ve kiliselerde piskopos, rahip ve keşişlerin öldürülmesine kadar giden kanlı çatışmaları ortaya çıkardı.³¹⁸

13. yy.’ın ikinci yarısında Lübnan Dağları’ndaki Mārūnī toplumu içerisindeki derin bölünmeler çatışmaya dönüştü ve kilisenin varlığını tehdit eder boyuta ulaştı. Mārūnī Kilisesi, 13. yy.’ın başından itibaren Roma’yla ilişkilerinde önemli adımlar attı. Mārūnī patrikler, ilk defa Papa III. İnnocent (1198-1216) zamanından itibaren, Roma’nın onayına sunulmaya başlandı. Mārūnī Patrik Jeremiah el-Amchiti (1199-1230), 1215’te Dmalsa’da yapılan Dördüncü Lateran Konsili’ne katılarak Roma’ya giden ilk Mārūnī patrik oldu. Mārūnī Kilisesi, bu gelişmeyi kilisenin Papa’yı evrensel otorite olarak tanımasından –dolayısıyla Monotelizm doktrinini tamamen reddedilmesinden- ve Roma Katolik Kilisesi’nin Mārūnī Kilisesi’ne verdiği değerin bir göstergesi olduğundan dolayı Mārūnī tarihinin en önemli olaylarından biri olarak görülmektedir. Mārūnīlerin Latinleşmesi bu süreçte başladı.³¹⁹ Kemal Salibi ise Papa III. İnnocent’in Mārūnī Patrik el-Amchiti’yi davet etmesinin nedenini, onun konsile yapacağı katkı değil onun kendi toplumu içindeki değerini yükseltmek olarak yorumlamaktadır. Mārūnī Patrik el-Amchiti, 1216’da Roma’dan Lübnan’a dönmeden önce Papa III. İnnocent, Roma Katolik Kilisesi’ne itaatsizlik günahı işleyen muhalif Mārūnīlerden –ruhban sınıfından birini öldüren veya yaralayanlar hariç- pişmanlık duyanların affedilmesine yönelik özel bir belge yayınladı.³²⁰

Papa’dan aldığı destekle Lübnan’a dönen Mārūnī Patrik el-Amchiti, kilise içindeki ilişkilerde barış ortamını 1230’a kadar büyük ölçüde korumayı başardı. Fakat

³¹⁸ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 96.

³¹⁹ Beggiani, “The Patriarchs in Maronite History”; El-Hayek, “Maronite Rite”, s. 246.

³²⁰ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 96-97.

patrik öldükten sonra Mārūnīler arasındaki çatışma tekrar patlak verdi. Yeni patrik Daniel eş-Şāmāt, bu çatışmalardan dolayı uzun süre patriklik merkezini bırakıp dağlardaki uzak köylerde yaşamak zorunda kaldı. Ayrıca bölgede Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki siyasi ve askeri güç dengeleri değişmeye başladı. 13. yy.'ın sonuna doğru bölgedeki Haçlı varlığının ortadan kalkmak üzere olduğu aşikâr hale geldi. Bu gelişme, Mārūnī Kilisesi içerisindeki Roma'yla birleşmeye karşı olan muhalif grupları güçlendirdi. 1282'de Daniel el-Hadchite'in ölümünden sonra patriklik makamı boş kalınca muhalif gruplar, kendi patrik adayları olan Luke el-Bnahran'ı patrik seçilmesini sağladı. Bu seçime karşı olan Trablus'taki Haçlılar, Roma'yla birleşme yanlısı gruptan Jeremie el-Dmalsa'yı aynı makama getirdi ve acil bir şekilde onun için Roma'dan Papalık onayı sağladı. Böylece Mārūnī Kilisesi iki patrikli bir döneme girdi. Haçlıların korumasındaki patrik Trablus'ta yaşarken, Haçlıların Mārūnīlerin içişlerine karışmasına karşı olan ve seçimle işbaşına gelen patrik kendi için dağların üzerinde kurduğu kalesinde oturuyordu. Memlûk Sultanı Kalavun(1279-1290)'un emrindeki Türkmen birlikleri, Patrik Luke el-Bnahran'in kalesine saldırıp onu kaçıncı, Roma'yla birleşme yanlıları için büyük bir fırsat doğdu. Bu olaydan 6 yıl sonra 1289'da Sultan Kavalun Trablus'u ele geçirdi. Trablus'un ardından diğer kıyı kentlerinin de Memlûkların kontrolüne girmesi Mārūnīler için büyük bir felaket oldu. 1291'de Sultan Kavalun'un oğlu ve varisi el-Eşref Khalīl Akra'yı ele geçirerek son Haçlıları bölgeden çıkarmasından sonra Mārūnī tarihi için yeni bir dönem başladı. 1291 yılında Memlûkların Trablus'u ele geçirmesinden sonra Lübnan Dağları 1516 yılına kadar Memlûkların kontrolü altında kaldı³²¹

Haçlıların bölgeden çıkarılması, Memlûkların Haçlıların yeni bir saldırısında Mārūnīlerin onlara yardım edeceğine yönelik kuşkularını bitirmeye yetmedi. Memlûklar, dağlıların direnişini kırmak için 1292, 1300 ve 1305 olmak üzere Kisravān bölgesine üç askeri sefer düzenledi. Bu seferler, daha çok Mārūnīlere ve dağlarda yaşayan heterodoks Müslümanlara (Dürziler ve Nusayriler) hedef alıyordu. İlk sefer, Sultan el-Eşref Khalīl (1290-1293) döneminde yapıldı ve Mısır valisi (*nā'ib*) Baydara komutasında Kisravān'a ilerleyen Memlûk Ordusu, dağlılar karşısında büyük bir

³²¹ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 97-98; Salibi, "The Maronites of Lebanon under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)", s. 296.

bozguna uğradı. Mārūnī Piskopos İbn'ul Kila'î bu savaşı Mārūnī mukkadamların Müslümanlara karşı büyük bir zaferi olarak değerlendirmiştir. Memlûkların ikinci seferi, 1300'de Şam Valisi Akkuş el-Efrām tarafından Cird ve Kisravān'a yönelik yapıldı, 9 Temmuz'da Kisravān ele geçirildi ve vergiye bağlandı. Memlûkların üçüncü seferi, 1305'te yine Şam Valisi Akkuş el-Efrām komutasındaki bir orduyla gerçekleştirildi ve bölgede çıkan isyan hareketlerini bastırıldı. Bu arada Haçlılar, Memlûk topraklarına yönelik tehditlerini 14. yy.'da da devam ettirdi. 1367'de Kıbrıs'taki Latin Kral'ın göçlü bir donanmayla İskenderiye'ye saldırması, Memlûk yönetiminin Lübnan'daki Mārūnī ruhban sınıfı üzerindeki baskısını sertleştirdi. Bu süreçte birçok Mārūnī manastırı yağmalandı ve Mārūnī Patrik Gabriel Hājūla (1357-1367) 1 Nisan 1367'de Trablus'ta idam edildi. Fakat 1367'den sonra Memlûk yönetiminin Mārūnîlere yönelik cezalandırmalarının ve baskısının devam ettiğine dair tarih bir kayıt bulunmamaktadır.³²²

Haçlıların bölgeden çıkarılmasının ardından Memlûklarla Mārūnîler arasındaki ilişkiler çatışmacı ortamda devam etmesine rağmen ilginç bir şekilde Mārūnî Kilisesi içinde Roma'yla birleşmeyi destekleyen eğilimleri güçlendirdi. Müslüman Memlûk yönetimi altında yaşayan Mārūnîler için Roma'daki Katolik Kilisesi'yle bağları onları bölgenin ayrıcalıklı Hıristiyanları yapıyordu. Ayrıca bu dönemde Memlûk yönetiminin Venedik kent devletiyle iyi ilişkilere sahip olması Hıristiyan misyonerlerin bölgeye gelişini kolaylaştırdı. Memlûk yönetimi, 1291'de Fransisken Lesser Kardeşlere Kudüs'te Terra Santa misyonunu kurmak için izin verdi ve. misyon Beyrut'ta da bir şube açtı.³²³ Böylece Haçlıların siyasi ve askeri gücünün bölgeden çıkarılmasından sonra Roma Katolik Kilisesi'nin misyonerlik faaliyetleri yoluyla Mārūnîler üzerinde etkili olma arzuları yeni bir boyut kazandı.

III.1.3. Mārūnîlerin Roma Katolik Kilisesiyle İlişkileri

15. yy. Mārūnîlerle Roma Katolik Kilisesi arasında ilişkilerin gerçek manada kurulduğu -veya restore edildiği- sürecin başlangıcıdır. Roma Katolik Kilisesi, bu

³²² Salibi, "The Maronites of Lebanon under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)", s. 299-301.

³²³ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 98.

dönemde Doğu Hıristiyanları üzerindeki otoritesini güçlendirmeye ve dogmatik fikir ayrılıkları ile –Katolikliğe göre- kabul edilemez dinsel ritüelleri ortadan kaldırmaya yönelik bir siyaset benimsedi. Bu siyaseti uygulamaya geçirecek unsur, bölgeye gönderilecek Hıristiyan misyonerlerdi.³²⁴ Papa IV. Eugene (1431-1447) ve Papa III. Callistus (1455-1458)’un papalık yaptığı dönemlerde Katolik Kilisesi’nin otoritesi altında Doğu Hıristiyanlarıyla birleşmeye yönelik eğilimler güçlendi ve bölgeye gönderilen misyonerlerin bu birleşmeye katkı yapacağı düşünüldü.

15. yy.’da Roma Katolik Kilisesi, Memlûk yönetimi altında Lübnan Dağları’nda yaşayan Mārūnîlerle iletişimi daha çok Fransisken Tarikatı’nın misyonerleri aracılığıyla sağlıyordu. Haçlı Seferleri’nden beri bölgede faaliyet gösteren Fransisken Tarikatı³²⁵, Roma ile Mārūnîler arasındaki ilişkileri düzenlemede önemli katkılarda bulundu ve nüfuz sahibi oldu. Öyleki Papa IV. Eugene, 1439’da Mārūnî Patrik John el-Caci (1404-1445)’yi Floransa Konsili’ne davet ettiği zaman, Mārūnî Patrik kendisini temsil etmesi için Beyrut’taki Fransiskenlerin başı olan Keşiş John’u konsile yolladı. Keşiş John, Floransa’ya giderken Mārūnî Patrik John el-Caci’nin Papa IV. Eugene’ye gönderdiği özel bir mesajını taşıyordu. Mārūnî Patrik el-Caci, mesajında konsile kişisel olarak katılmayı istediğini, fakat şartların buna izin vermediğini söylüyor, Papa’nın kendisini daima bir “Frank” ve Latin toplumunun sadık bir üyesi olarak görmesini diliyordu.³²⁶ Mārūnî Rahip Joseph Mahfouz’a göre Keşiş John’un Papa IV. Eugene’ye ilettiği bu mesaj Mārūnî Kilisesi’nin Papa’nın en yüksek otorite (*Sovereign Pontiff*) olduğunu kabul ettiğinin göstergesiydi.³²⁷

Mārūnî Patrik John el-Caci’nin Floransa Konsili’ne temsilci yollaması, Memlûk yönetimi altındaki Trablus’ta yaşayan Müslümanların büyük tepkisine yol açtı.

³²⁴ Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, s. 110.

³²⁵ Fransisken Tarikatı (*Order of Frairs Minor*), 16 Nisan 1209’de Roma’da Asisili Francis (ö. 1226) tarafından kuruldu. Rahip Francis, 1207’den itibaren kendini Tanrı’nın hizmetine adanmış ve Hz. İsa’yı örnek alarak yoksulluğu yücelten bir yaşam tarzı benimsemişti. Rahip Francis ve takipçilerinin sürdürdüğü bu yaşam tarzı, Rahip Francis’in 1209’da Roma’ya yaptığı yolculuktan sonra Papa III. Innocent döneminde bir dini tarikat haline geldi. Tarikat içinde üç bağımsız topluluğu barındırmaktadır: Bunlar: Frairs Minor, Frairs Minor Conventual ve Frairs Minor Capuchin’dir. C.J. Lynch, “Franciscans”, *New Catholic Encyclopedia*, C: 6, Catholic University of America, 1967, s. 38-46.

³²⁶ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 75-76.

³²⁷ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 80.

Müslümanların gösterdiği bu büyük tepkinin en önemli nedeni, Floransa Konsili'nin Osmanlı Devleti'ne ve Müslümanlara karşı Hıristiyan Avrupa dünyası ile Bizans Devleti arasında siyasi ve askeri bir birlik oluşturma niyeti taşıdığına yönelik şüphelerdi. Memlûk yönetimi Osmanlı Devleti'ni her ne kadar kendine bölgesel bir rakip olarak görse de Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa'da İslam'ı yaymak için yaptığı savaşlar Suriye dâhil birçok yerdeki Müslümanları etkiliyordu. Keşiş John, Ekim 1439'da Trablus'a geri döndüğünde Mārūnîler tarafından sevinç gösterileriyle karşılandı ve ardından Memlûkların yerel yöneticileri tarafından kısa bir süre tutuklandı. Mārūnî Kilisesi'nin ileri gelenlerinin araya girmesiyle Keşiş John kısa sürede serbest kaldı. Fakat Trabluslu Müslümanların asıl tepkisi 1440 yılı başında ortaya çıktı. Müslüman bir grup, Mārūnî Patrik el-Caci'nin Trablus'un kuzeyindeki Mayfuk köyünde bulunan ikametgâhına saldırdı ve saldırı sırasında ev ateşe verildi. Bunun üzerine Mārūnî Patrik el-Caci, patrikliğın merkezini Bşarrî'nin Mārūnî mukaddamının güvenlik garantisi verdiği Kadişa Vadisi'ndeki Kannûbin Manastırı'na taşımaya karar verdi.³²⁸

Floransa Konsili'ni izleyen süreçte Roma Katolik Kilisesi, Suriye ve Filistin'de Fransisken keşişleri görevlendirdi ve Mārūnîlerle kurulan ilişkilerde onlara büyük sorumluluklar yükledi. Bu Fransiskenlerin en ünlüsü Flaman keşiş olan Fra Gryphon (ö.1475)'dur. Keşiş Gryphon, Paris'te teoloji ve Grekçe eğitimi almış ve ardından tüm dindar keşişler gibi görmek için büyük arzu duyduğu Kudüs'ü ziyaret etmek için 1442'de Filistin'e gitmişti. Keşiş Gryphon, iki yıl sonra bir Mārūnî heyetle birlikte Roma'ya geri döndü. Bu heyet, muhtemelen Papa IV. Eugene'den Mārūnî Kilisesi'ne ve toplumuna yardımını arttırması için başvurdu. Papa, bu başvuruya cevap olarak 1444'te özel elçisi Peter de Ferrare'yi Mārūnîler ve Melkitler için Filistin'e yolladı. Keşiş Gryphon'un da Peter de Ferrare ile birlikte Filistin'e gittiği sanılmaktadır. Bundan tam 6 yıl sonra Keşiş Gryphon Beyrut'taki Fransisken misyonunda görevlendirildi ve 1450'de ömrü boyunca dostu olan Barselonalı Fra Francis ile birlikte Beyrut'a ulaştı. Ateşli Katolik olan Keşiş Gryphon, Doğu Hıristiyanlarının Roma Katolik Kilisesi'yle birlik olmamasından rahatsızlık duyuyor ve onları Katolikliğe döndürmeyi kendine bir

³²⁸ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 102; Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, s. 60.

görev olarak sayıyordu. Keşiş Gryphon, görevini en iyi şekilde yerine getirebilmek ve Doğu Hıristiyanları'yla kolay iletişim kurabilmek için birkaç yıl içinde Arapça ve Aramice öğrendi. Keşiş Gryphon'un öncelikli görev sahası Lübnan Dağları'nın Mārūnîleri'ydi. Fransisken kaynaklar, Keşiş Gryphon'un çalışmalarının Lübnan'daki kiliselerin yeniden yapılandırılmasında ve Mārūnî Kilisesi'deki doktrinal yanlışların ortadan kaldırılmasında oldukça etkili olduğunu vurgulamaktadır.³²⁹

Keşiş Gryphon'un Papa III. Calixtus (1455-1458) döneminde Roma'yı ikinci kez ziyaret ettiği sanılmaktadır. Bu ziyaretle ilgili tarihi bir kayıt mevcut değildir. Bununla birlikte Keşiş Gryphon, Papa II. Paul (1464-1471) döneminde Mārūnîlerden Roma'ya önemli bir mektubun taşıyıcısı oldu. 1468'de Mārūnî Patrik Yakub el-Hadati ölünce yerine İbn Hassan adıyla da bilinen kardeşi Butrus (Peter) el-Hadati (1468-1492) seçilmişti. Mārūnî ruhbanlar ve ileri gelenler, yeni patriğin Roma Katolik Kilisesi'ne bağlılığını ifade eden ve Papalık onayı talep eden mektubunu Papa II. Paul'a götürmek için Keşiş Gryphon'u seçti. Keşiş Gryphon, Fra Simon ve Fra Alexander'ın eşlik ettiği bir yolculuğun ardından 1469'un ilk yarısında Roma'ya ulaştı. Bu mektup Roma'ya ulaştıktan sonra Papa II. Paul, yeni Mārūnî patriğin yaşamının, eğitiminin, inancının ve onun inancının doğruğunun araştırılması talimatı verdi. Keşiş Gryphon, tüm gücüyle Mārūnî patriği ve kilisesini müdahafa etmesine rağmen Papa II. Paul Mārūnîlerin Roma ile birleşme isteklerinin gerçekliği konusunda emin olamamıştı. Papa II. Paul, aynı yıl Mārūnî patriğe gönderdiği bir mektupta kullandığı sorgulayıcı bir üslupla Papaların Mārūnî inancına karşı duyduğu şüpheleri bir kez daha gösterdi.³³⁰ Roma'daki Papalar Mārūnî Kilisesi'nin inançlarından dolayı şüphe duymaya devam etse de Keşiş Gryphon'un Mārūnîler üzerinde yaptığı çalışmalarla önemli bir tesir bırakmış ilk Batılı misyoner olduğu aşikârdır. 1470'de Keşiş Gryphon'un öğütleriyle Mārūnî Patrik Butrus el-Hadati, üç genç Mārūnî'yi önce Fransisken misyonu içinde görevlendirmiş ve ardından okumak için İtalya'ya göndermişti. Bu üç gençten biri ünlü Mārūnî Piskopos Gabriel İbn'ul Kila'ı (ö.1516)'ydi.³³¹

³²⁹ Moosa, *The Maronites in History*, s. 233-234.

³³⁰ Moosa, *The Maronites in History*, s. 235-236.

³³¹ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 77.

Gabriel İbn'ul Kila'i, Roma'da aldığı eğitimden sonra 1493'te *Cebel Lübnan*'a bir Roma Katolik misyoneri olarak geri döndü. Mārūnī patrik, İbn'ul Kilaii'yi önce özel danışmanı, sonra da Kıbrıs'taki Mārūnī piskoposluk bölgesinin piskoposu olarak atadı. İbn'ul Kila'i, İtalya'da öğrenciyken hocalarının ve arkadaşlarının kendi toplumunun heretikliği konusunda pek çok aşağılamaya maruz kalmıştı. Bu aşağılamalara cevap olarak, İbn'ul Kila'i, Mārūnīlerin gerçek Hıristiyanlığın Antakya dinsel iradesi içindeki ilk savunucuları ve daima Latin kilisesinin ateşli Doğu Hıristiyan takipçileri olduğunu söyleyerek kendini savunuyordu. Bununla birlikte İbn'ul Kila'i, İtalya'dayken, Mārūnī Kilisesi'nin –özellikle Floransa Konsili'nden sonra- Doğulu heretiklere ve Hıristiyan hizipleşmelere karşı Roma'nın başlıca savunucusu ve İslam yönetimi altında Batı'daki Hıristiyanlarla temas kuran tek doğulu Hıristiyan grup olarak dikkate alınmasından oldukça etkilenmiş görünmektedir. İtalya'dan Lübnan'a döndükten sonra İbn'ul Kila'i, Lübnan Dağı'nda Bir İlahi (*Medihah 'ala Cebel Lubnān*)³³² adlı epik bir eser kaleme alarak Mārūnī tarihinin hayali bir değerlendirmesini yaptı. Yaklaşık 280 dörtlükten oluşan bu eser, Mārūnī toplumunun tarihsel portresini çizmek için bir Mārūnī'nin yaptığı ilk girişimdir.

Mārūnīleri *Şa'b Mārūn* (Maron'un Halkı) olarak tanımlayan İbn'ul Kila'i, 5. yy.'ın başında yaşayan Suriyeli Aziz Mārūn'a Mārūnī Kilisesi tarafından sürekli bir koruyucu olarak saygı duyulduğunu söylemektedir. İbn'ul Kila'i, Mārūnīlerin 600 yıl önce –MS. 900'lerde- Lübnan Dağı'na yerleştiklerini ve kendi kralları ve kahramanları sayesinde bu toprakları ve dağları savunduklarını belirtmektedir. İbn'ul Kila'i'ye göre gerçek Hıristiyan inancının birleştirdiği Mārūnī yöneticiler ve patriklerin kardeşçe işbirliği sayesinde Mārūnīler güven içinde yaşamıştı. Fakat bölgeye gelen Yakubiler ve Melkitler yüzünden Mārūnī toplumu belli bir dönem parçalanma ve yozlaşma yaşamıştı. Bu dönemde bazı Mārūnī keşişler, rahipler, dağlı liderler ve hatta patrikler -Luke el-Bnahan- bile bu heretiklerin tuzağına düşmüştü. Mārūnīlerin bu zayıflığı Müslümanların *Cebel Lübnan* bölgesini ele geçirmelerini sağlamıştı.³³³ İbn'ul Kila'i, bu eseriyle Roma Katolik Kilisesi etkisinde yetişen ve tarih bilimini kullanarak kendi

³³² Gabriel İbn'ul Kilaii'nin *Madihah 'ala Cebel Lubnān* (Lübnan Dağı'nda Bir İlahi) adlı epik eseri, ilk kez Bulus Kara'li tarafından *Hurub el-Mukaddimān* (حروب المقدمان), (Beyt Şabab, 1937) adıyla yayımlandı.

³³³ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 77-79.

toplumuna bir tarih yaratma çabası içerisine giren yeni Mārūnī ruhban tipinin ilk önemli örneğini teşkil etmektedir. Mārūnī tarihini epik bir tarzda ele alınışı, daha sonraları şekillenecek Mārūnī milliyetçiliğinin romantik ve mitsel tarafına büyük katkı yaptı.

Mārūnī Kilisesi ve Roma Katolik Kilisesi arasındaki ilişkiler, 16. yy.'da hala tam bir uyum içerisine girememiş ve sürekli inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Papa X. Leo (1513-1521)'nin Mārūnī Kilisesi'ni Doğu Hıristiyan toplumundaki heretik gruplar arasında doğru inancı muhafaza ettiklerinden dolayı "dikenler arasında bir gül" olarak tanımlaması Mārūnīlerin hafızasında uzun süre gurur verici bir olay olarak kaldı.³³⁴ Mārūnīler için bu tanımlama, Roma Katolik Kilisesi'nin Mārūnī Kilisesi ve toplumunu doğudaki diğer Hıristiyanlar arasında ayrıcalıklı ve üstün gördüğünün bir ifadesiydi. Mārūnī Patrik Simon el-Hadati (1492-1524), Papa X. Leo'nun bu açıklamasına karşılık Rahip Peter'i özel elçisi olarak Roma'ya gönderdi. Tüm bu olumlu görüntüye rağmen kendinden önceki papaların Mārūnī Kilisesi'ne karşı hissettiği şüpheleri Papa X. Leo da taşıyordu. Mārūnī Patrik el-Hadati'nin elçisi Roma'ya vardıkdan sonra Papa X. Leo, bu endişelerini tartışmak için kardinalleriyle bir toplantı yaptı. Elçinin de hazır bulunduğu bu toplantıda Mārūnīlerin inançları, gelenekleri ve Mārūnī Patrikliği'nin genel durumu tartışıldı. Mārūnī Patrik el-Hadati'nin elçisi kendi inanç ve gelenekleri konusunda Papa ve Kardinalleri ikna edemese de Beyrut'a biri patriğe diğeri de Fransisken Rahip De Florence'ye olmak üzere iki mektupla döndü. 1515'te Papa X. Leo Mārūnī Patrik Simon el-Hadati'ye yolladığı mektup, Mārūnī Kilisesi'nin tüm doktrinleri, kuralları ve düzeni hakkında cemaatini korumasını sert bir şekilde emreden ve dindeki yenilikleri zaptetmek için gereken önlemleri alması konusunda uyarıcı bir usluba sahipti. Aynı yıl Mārūnī tarihçi ve teolog Gabriel İbn'ul Kilaii, tartışmalı bir eser yazdı. İbn'ul Kila'i, eserinde Mārūnīleri inançlarından vazgeçirmek için yapılan faaliyetleri kınadı.³³⁵

1516'da Lübnan'ın ve bölgenin tarihini şekillendirecek siyasi bir değişim daha meydana geldi. Osmanlılar ile Memlûklar arasında gerçekleşen Mercidabık Savaşı'nın ardından Suriye ve Lübnan bölgesi Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girdi. Ma'an Hanedanı'ndan Emir I. Fahreddin (ö. 1544)'in Osmanlı Sultanı II. Selim'e tabi olmayı

³³⁴ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 72.

³³⁵ Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, s. 72-73.

kabul etmesinin ardından Lübnan'ın içişlerindeki özerk yapısı ve geleneksel feodal liderlerin mahalli idarecilik ve mülkiyet imtiyazları devam etti.³³⁶ Suriye bölgesinin Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girmesi, Roma Katolik Kilisesi'nin bölgedeki Hıristiyanlara yönelik ilgisinde hızlı bir yükselişe yol açtı. Papa VII. Clement (1523-1534), Lübnan'daki tüm Mārūnī yerleşimlerini ziyaret edip yerel konseyler kurmak ve tüm günahları için af diletmek için Mārūnīlere 1526'da bir elçi yolladı.³³⁷ Osmanlı Sultanı Kanunî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki siyasi ilişkiler, Roma Katolik Kilisesi'nin Doğu Hıristiyanları üzerindeki misyonerlik faaliyetlerine doğrudan tesir etti. 1535 yılında Osmanlı Sultanı Süleyman'ın Fransa Kralı I. Francis'e kapitülasyonlar vermesi, Fransa'nın Orta Doğu'daki Hıristiyanların koruyuculuğunu üstlenmesini sağladı ve Latin misyonerlerin bölgede daha rahat faaliyet gösterme şansını elde etmesini sağladı.³³⁸

Mārūnī Patrik Mikha'il (Michel) el-Ruzzi (1567-1581), Papa XIII. Gregory (1572-1585)'ye saygılarını sunmak ve Mārūnī toplumunu etkileyen meselelerde Papalık nüfuzunu kullanma talebiyle 1577'de Roma'ya bir Mārūnī heyeti gönderdi. Buna karşılık Papa XIII. Gregory, aynı yıl iki Cizvit rahibi Rahip Eliano (Gioanni Battista Eliano) ve Rahip Thomas Raggio'yu Mārūnīler için yeni bir misyonla görevlendirerek bölgeye yolladı. Papa XIII. Gregory'nin 12 Kasım 1577 tarihli özel bir mektubunu taşıyan iki rahip, Trablus'a vardıktan sonra Kadişa Vadisi'ndeki Kannūbin Manastırı'nda Mārūnī Patrik Mikha'il el-Ruzzi'yle görüştü. Mārūnī piskoposları ve ileri gelenlerin de katıldığı bu görüşmede Mārūnī Patrik el-Ruzzi, Roma'nın ruhani liderliğini (*pontiff*) tanıdığını ifade etti. Ayrıca Mārūnī Patrik el-Ruzzi Roma'nın tanıdığı her şeyi tanıdığına, reddettiği her şeyi de reddettiğine yemin etti. Ardından Rahip Eliano, Papa'nın ve Kardinal Caraffa'nın mektuplarını ve yolladığı hediyeleri patriğe sundu. Temmuz 1578'de Mārūnī Patrik el-Ruzzi, Papa'nın hediyelerine ve samimiyetine teşekkür etmek için bir mektup yazdı. Ayrıca Rahip Eliano ve Mārūnī

³³⁶ Ma'an Emiri I. Fahreddin, Sultan II. Selim'in Mercidabık Savaşı'nı kazanmasından sonra onun huzuruna çıkmış ve sultanı öven oldukça heyecanlı bir konuşma yaptıktan sonra Memluklar döneminde kendisine verilen ayrıcalıkları korumayı başarmıştır. Emiri I. Fahreddin'in bu konuşmasının metni için bkz. Philip Hitti, *History of Syria: including Lebanon and Palestine*, Newyork, Macmillan, 1951, s. 665-666.

³³⁷ Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, s. 73.

³³⁸ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 81-82.

Patrik el-Ruzzi, Kannūbin'deki görüşme konusunda bilgilendirmek için Kardinal Caraffa'ya da birer mektup yolladı. Kannūbin'deki görüşmenin ardından Rahip Eliano, Mārūnī kitaplarının ve dinsel geleneklerinin incelemek için Mārūnī bölgelerine bir seyahat yapmak için izin istedi. Mārūnī Patrik izni verdikten sonra Rahip Eliano, ilk önce Kannūbin Manastırı'nın kütüphanesindeki Süryanice ve Garşuni (Arapça yazılan Süryanice) el yazmalarını incelemekle başladı. Rahip Eliano, Mārūnī kitaplarını ve geleneklerini incelemek için Mārūnī bölgelerinde bir yıl geçirdi. Mārūnī Patrik, Rahip Eliano'ya verdiği özel izinle onun çalışmalarda her türlü kolaylığı sağladı.³³⁹ Fakat bu çalışmalar sırasında Rahip Eliano, çok değerli Mārūnī el yazmalarını Doğu Hıristiyanlarının doktriner yanlışlıkları (Roma Kilisesi'ne göre) olarak gördüğü için yakarak imha etti.³⁴⁰

İki rahip, görevlerini tamamladıktan sonra Haziran 1579'da Roma'ya geri döndü. 1580'de Papa XIII. Gregory, Rahip Eliano'yu tekrar Lübnan'a gönderildi. Bu yolculuk sırasında Rahip Eliano'ya Cizvit (*Jesuit*) Rahip John Baptist Bruno eşlik etti. İki rahip, Mārūnī Patrik Mikha'il el-Ruzzi tarafından Kannūbin Manastır'ında kabul edildi ve bu görüşmede Kannūbin Konsili'nin toplanmasına karar verildi. Rahip Eliano, konsil kararını ilan etmek için patriğin temsilcileriyle birlikte tüm Lübnan'ı dolaştı. Böylece Kannūbin Konsili 1580'de toplandı. Rahip Eliano Lübnan'dayken 28 Eylül 1581'de Mārūnī Patrik Mikha'il el-Ruzzi ölmüş ve yerine onun kardeşi Sarkīs el-Ruzzi (1581-1596) patrik seçilmişti. Patrik seçiminde Rahip Eliano ve Rahip Bruno oldukça etkili oldu. Rahip Eliano, Suriye'deki Melkit ve Süryani Ortodoksları Katolikliğe döndürmek için bir gezi yaptıysa da bu misyonerlik gezisi pek başarılı olmadı. Ardından Ağustos 1582'de Koptları Katolikleştirmek için Mısır'a giden Rahip Eliano Mart

³³⁹ Moosa, *The Maronites in History*, s. 246.

³⁴⁰ Mārūnī Rahip Joseph Mahfouz, Eliano'nun çok değerli Mārūnī elyazmalarını yakmasının Mārūnī tarihi açısından trajik bir olay olduğunu belirtep şunları söylemektedir: “Onlar, öncelikle Mārūnīlerin gelenekleri ve inançları hakkında çalışmaya başladı. Rahip Eliano, ne yazık ki Mārūnī kitapları ve diğerlerini nasıl ayırtedeceğini bilmiyordu. Sonuç olarak Rahip Eliano, Mārūnīlerinde diğer Doğu Hıristiyanlarıyla aynı doktriner yanlışlıklara sahip olduğunu düşündü ve çok değerli çok değerli Mārūnī elyazmalarını yakmakta tereddüt etmedi. Böylece Mārūnī ulusunun ve Evrensel Kilise'nin paha biçilmez bir hazinesi yok oldu.” Mahfouz, kitabında ayrıca Rahip Eliano'nun İskenderiyeli Yahudi bir ailenin oğlu olduğuna dikkat çekmektedir. Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 82.

1858'e kadar burada kaldı, fakat burada da bir başarı sağlayamadı. Papa V. Sixtus döneminde Roma'ya dönen Rahip Eliano 3 Mart 1589'da öldü.³⁴¹

Rahip Eliano'nun Lübnan'da çok değerli Mārūnī elyazmalarını yakması ve bu olayın ortaya çıkardığı tartışmalar Mārūnīlere yönelik şüphelerin artmasına yol açmıştı. Bunun üzerine Papa VIII. Clement (1592-1605), 1596 yılı sonunda Cizvit Rahip Jerome Dandini'yi (d.1554-ö.1634) Mārūnīlerin inanç ve geleneklerini incelemek için Lübnan'a gönderdi. Rahip Dandini, Lübnan'daki çalışmalarını anlatan *Missione Apostolica al Patriarca, e Maronite de Monte Libano*³⁴² adlı eserinde Hıristiyan ve Müslümanların (onun deyimiyle Türkler) gelenek ve davranışları konusunda detaylı bilgi vermektedir. Rahip Dandini, 1589'da Trablus'a ulaştı. Rahip Dandini, kiliseye ait kitaplar üzerinde dikkatli bir şekilde çalıştıktan sonra ayin ve kutlamalara yardım etmek için tüm ülkedeki kiliseleri dolaştı. Rahip Dandini çalışmalarını bitirir bitirmez yeni bir konsil toplanması çağrısı yaptı İkinci Kannūbin Konsili, 28 Aralık 1596'da toplandı. Rahip Dandini, konsilde tartışılacak konuları üç katogoriye ayırmıştı. İlk tartışma Mārūnīlerin inançlarıyla, diğer iki tartışma ise Roma'daki Mārūnī Koleji ve ordan mezun olanların geleceğiyle alakalıydı. Rahip Dandini, 17 Temmuz 1597'de Roma'ya geri döndü ve Papa VIII. Clement'e Mārūnī Kilisesi'ne övgüler içeren detaylı bir rapor sundu.³⁴³

15. yy.'da Roma Katolik Kilisesi'nin Doğu Hıristiyanları üzerinde otoritesini tesis etmek için benimsediği yayılmacı politika, 16. ve 17. yy.'larda daha somut kurumlar şeklinde kendini göstermeye devam etti. Bu kurumsallaşmanın ilk örneği 1585'te Roma'da Mārūnī din adamları yetiştirmek için Vatikan'ın gözetiminde açılan Mārūnī Koleji (*Collegium Maronitarum*)'dir. Diğer önemli kurum, 1622'de yargı yetkisini (*jurisdiction*) tüm misyoner bölgelerinde -Osmanlı topraklarını da içine alan- uygulamak için kurulan *Sacra Congregatio Della Propaganda Fide* (genellikle

³⁴¹ Moosa, *The Maronites in History*, s. 249-252; Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 82-86.

³⁴² Jerome Dandini, *Misione Apostolica al Patriarca, e Maronite de Monte Libano*, Cesena, 1656; Eserin İngilizce çevrisi için bkz. Jerome Dandini, *A Voyage to Mount Libanus- Turks&Maronites*, Londra, 1698

³⁴³ Moosa, *The Maronites in History*, s. 257-260; Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 85-86.

Propaganda olarak isimlendirilir)'dir.³⁴⁴ Tüm misyonerler bu örgütün denetimine girdi. Papalığın hizmetindeki bu bürokratik varlık, birçok misyoner kolejinin ders programlarına etki etti ve teoloji eğitiminin yanında dil eğitiminin önemini vurguladı. Propaganda komitesi, bu bölgedeki keşiş düzenleri arasındaki rekabeti asla tamamıyla bitiremeye de koyduğu kuralların misyonerler tarafından uygulanacağı umut etti.³⁴⁵

1585'te Papa XIII. Gregory tarafından Mārūnī Koleji'nin açılması, Mārūnilerle Roma Katolik Kilisesi arasındaki ilişkilerde önemli bir dönüm noktası oldu. Mārūnī Koleji'nde eğitim almak için Roma'ya giden din adamları, genellikle Katolik doktrinin ve geleneklerinin tesiri altında kalarak Lübnan'a geri dönmüştür. 1608'de ilk defa Roma'daki Mārūnī Koleji mezunu bir din adamı -John Makhluf- Mārūnī patrik görevine seçildi.³⁴⁶ Bununla birlikte Roma'daki Mārūnī Koleji, Mārūnī din adamlarının eğitim ve entelektüel düzeylerinin yükselmesine ve din dışındaki sosyal disiplinlerle ilgilenen ünlü isimlerin Mārūnī toplumu içerisinde yetişmesine katkı yaptı. Mārūnī Koleji'nden mezun olan bir kısım Mārūnī din adamı Latin isimler alıp Avrupa'da kalmayı tercih etti. Bunların arasında Gabriel Sionita (Cebra'il el-Sihyūni, ö.1648), Abraham Ecchellensis (İbrahim el-Hakilāni, ö.1664), Joseph Assemanus (Yusuf es-Sim'ānī, -ö.1768)³⁴⁷ ve Sergius Risius (Sarkīs el-Ruzzi) gibi Avrupa ortantalizmin kurulmasına büyük katkılar yapan bilim adamları vardır. Lübnan'a dönenler ise genellikle rahiplik veya köy okullarında öğretmenlik olarak hizmet etti. Bu okuldan mezun olan bir kısım Mārūnī de Lazarist veya Cizvit örgütüne katıldı Bu din adamlarından ikisi, 18. yy.'da Lübnan'ın önemli kilise okullarından olan 'Ayn Tūra (1734) ve 'Ayn Vārka (1774)'yı açtı.³⁴⁸

³⁴⁴ Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, s. 110; Gibb- Bowen, *Islamic Society and West*, s. 244.

³⁴⁵ Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and The World Around It*, Londra, I.B. Tauris, 2004, s. 172

³⁴⁶ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 81.

³⁴⁷ Yūsuf es-Sim'ānī, Lübnan'a yaptığı birçok yolculuk sırasında topladığı oryental el yazması koleksiyonuyla Vatikan Kütüphanesi'ndeki kolleksiyonun çekirdeğini oluşturmuştur. Yūsuf es-Sim'ānī'nin *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana* adlı üç ciltlik koleksiyonu Süryani okul konusunda hala en önemli referans kaynaklarından bir olma özelliğini korumaktadır. Yūsuf es-Sim'ānī'nin çalışmalarına devam eden yeğeni İstefān es-Sim'ānī, Vatikan Kütüphanesi'ne çok sayıda Farsça, Türkçe ve Arapça el yazması kazandırdı. Bkz. Cornelia B. Horn- Robert R. Phenix Jr, "Eastern Catholic Churches of The Syriac Tradition: Their Origins, History and Plice in Ecumenical Dialogue", *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 7, No: 2, Sonbahar-Kış 2005, s. 163; Albert Hourani, *The Emergence of The Modern Middle East*, Oxford, Macmillan Press, 1981, s. 151.

³⁴⁸ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 158.

Roma'daki Mārūnī Koleji'nden yetişen Mārūnīler arasında en dikkat çekici olanları, tarih bilimiyle uğraşan ve eserler veren Mārūnī din adamlarıdır. Yaptıkları tarih çalışmalarlarıyla bir Mārūnī tarih ekolü geliştirmeye çalışan bu tarihçiler, sonraki yüzyıllarda ortaya çıkacak Mārūnī milliyetçiliğinin alt yapısını hazırladı. Bu tarihçiler, Mārūnī Koleji'nde aldıkları eğitimin tesiriyle eserlerinde Mārūnī toplumunun ortaya çıktığı 5. yy.'dan beri Katolik inançlarına bağlı olduklarını ve monotelizm gibi heretik düşüncelerden uzak kaldıklarını savunuyordu. Mārūnī kimliğini tanımlarken genellikle Müslümanları ötekileştiren bu tarihçiler, Mārūnīleri Müslümanların baskı ve zulümü ile mücadele etmiş tarihi acılarıyla dolu bir toplum olarak tasvir ediyordu. Roma'daki Mārūnī Koleji'nden yetişen Mārūnī tarihçiler arasında en bilineni, Patrik İstefān ed-Duveyhī (d.1630-ö.1704)'dir. Lübnan'ın kuzeyindeki Ehden'in en köklü feodal ailelerinden biri olan Duveyhīlere mensup olan İstefān ed-Duveyhī, modern Mārūnī tarihçiliğinin babası sayılmaktadır. İstefān ed-Duveyhī'nin ailesi, onun doğumundan önceki iki yüzyıl boyunca, Mārūnī Kilisesi'ne büyük hizmetlerde bulunmuş, bu aileden 8 başpiskopos ve iki patrik kilise için görev yapmıştı. Babası Mīkhā'īl, kilisede *subdeacon* (diyakoz yardımcısı) gibi daha az önemli bir görev icra ederken onun amcası Eliās başpiskopos, anne tarafından akrabası olan Yusuf el-Circisi (1100-1120) ise patrik olarak görev yapmıştı. İstefān ed-Duveyhī, Ehden'de temel Süryanice ve Arapça eğitimini bitirdikten sonra 1641'te Mārūnī Koleji'nde okumak için ailesi tarafından Roma'ya yollandı. Roma'daki okulda felsefe ve teoloji çalışmalarında kendini gösterme fırsatı bulan ed-Duveyhī, 1655'te okuldan doktora derecesiyle mezun oldu. Ed-Duveyhī, mezun olduktan sonra Roma'daki Propaganda Komitesi tarafından kendi toplumuna hizmet edecek bir misyoner olarak görevlendirildi.³⁴⁹

İstefān ed-Duveyhī, 1656'da *Cebel Lübnan*'a bir misyoner olarak döndükten sonra bir süre Ehden'de Mārūnī Kilisesi'ne bir papaz olarak hizmet etti. 1657'de Halep'e vaiz olarak atandı ve 7 ay sonra Ehden'deki bir manastıra dönene kadar orada kaldı. Ehden'deki manastıra 6 yıl geçiren ed-Duveyhī, 1663'te Mārūnī Kilisesi tarafından tekrar Halep'e yollandı. Halep'teki Mārūnīlerle yakın ilişkiler kuran ed-Duveyhī bölgedeki Melkitleri, Yakubileri ve Nasturileri Roma Katolikliğine döndürmek

³⁴⁹ Abdul-Rahim Abu Husayn, "Duwayhi as a Historian of Ottoman Syria", *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 1, No: 1, İlkbahar 1999, s. 2-3.

için çalışmalar yaptı. Halep'teki 5 yıllık hizmetinden sonra annesi ve kardeşi Musa ile birlikte kutsal yerleri ziyaret etmek için Kudüs'e gitti. Ed-Duveyhî, 1668 yılının ilkbaharında Kıbrıs'a piskopos olarak atandı ve iki yıl Kıbrıs Mārūnîleri arasında yaşadı. Bu atamadan sonra Kıbrıs'la *Cebel Lübnan* arasında aldığı farklı özel görevlerle sürekli yolculuk yapan ed-Duveyhî, 1670'de Antakya Mārūnî Patriği seçildi. Böylece ed-Duveyhî, ölünceye kadar Mārūnî toplumunun dini (ve siyasi) lideri olarak kaldı.³⁵⁰ İstefân ed-Duveyhî, 1704'te Mārūnî Kilisesi'ne ve toplumuna büyük hizmetler vermiş bir lider olarak öldü. Trablus'taki Fransız konsolos yardımcısı, Duveyhî için “*Kannūbin 'deki manastırında bir aziz gibi öldü*” diyordu.³⁵¹

İstefân ed-Duveyhî, hayatı boyunca Mārūnî Kilisesi'ne verdiği hizmetler ve patrikliği döneminde kilise içinde yaptığı reformlarla Mārūnî tarihinin en etkili patriklerinden biridir. Bununla birlikte ed-Duveyhî'yi Mārūnî toplumu için önemli kılan diğer bir özelliği yaptığı tarih çalışmalarıdır. Ed-Duveyhî'nin en önemli eserleri arasında bir dizi tarih çalışması yer almaktadır. Bunlar, Mārūnî patriklerin tarihini anlattığı Mārūnî Patrikler Kronolojisi (*Silsilāt Batarikat et-Tā'ife el-Mārūniyye*), Mārūnî Halkı Tarihi (*Tārīh et-Tā'ife el-Mārūniyye*) ve ilk olarak Müslüman Tarihi (*Tārīh el-Muslimin*) sonra Zamanların Tarihi (*Tārīh el-Azmina*) olarak adlandırdığı eseridir. Albert Hourani'ye göre bunların en önemlisi *Tārīh el-Azmina*'dır. İstefân ed-Duveyhî, genel bir tarih düzeninde yazdığı eserinde, 622'deki el yazmalarıyla başlayıp 1699'de son Haçlı Seferine kadar olan el yazmalarını incelemektedir. Eser, Lübnan tarihi ve onu çevresindeki bölgeleri kuşatan Haçlıların, Memlûkluların ve Osmanlıların yöneticileriyle ilişkilerine odaklanmıştır. Ed-Duveyhî kendinden öncekilerden çok modern tarihçilere benziyordu ve çalışmalarını geniş ölçüde mümkün olan kaynaklar koleksiyonuna –bazen kaynak göstermese bile- dayandırıyordu. *Tārīh el-Azmina*'nın kendi el yazması kopyasında çalışmalarında kullandığı birçok eski dönem tarihçisinden (Tanukhiler için İbn Sibbat, Fahreddin için Safadi ve Haçlılar için Tyreli William) bahsetmektedir. Ed-Duveyhî, Mārūnî kilise kitaplarından yararlanmış ve Vatikan'daki arşivden materyaller toplamıştır. Ed-Duveyhî'nin çalışmalarının en önemli yönlerinden biri Mārūnî toplumu için tarihsel bir vizyon sunmasıydı. Ed-Duveyhî, Mārūnîleri diğer

³⁵⁰ Abu Husayn, “Duwayhi as a Historian of Ottoman Syria”, s. 3.

³⁵¹ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 53.

gruplarla etkileşim halinde olan basit bir siyasi grup olarak ele almaktan çok onların toplum olarak gelişmesini sağlayan doktrinler ve kültürle ilgileniyordu. Bununla birlikte 15. yy.'da Lübnan içine sızan Yakubiler, ed-Duveyhî'nin gözünde Müslüman Memlûk Orduları gibi Mārūnîlerin düşmanıydı. Hourani'ye göre ed-Duveyhî ve benzer yazarların tarih yazımında Mārūnî Kilisesi'nin ve onun geçmişinin Katolikliğe bağlılığının vurgulanması önemli bir yer tutuyordu.³⁵²

İstefân ed-Duveyhî'nin tarihi algılaması ve yorumu, onun öncülü sayılabilecek Gabriel İbn'ul Kilaii'yle birçok konuda kesişmektedir. Her iki Mārūnî tarihçi de Mārūnîlerin asla monotelit olmadıkları ve daima Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı oldukları konusunda ortak görüşleri paylaşmaktadır. Bununla birlikte Kemal Salibi, ed-Duveyhî ve İbn'ul Kilaii'nin çok farklı siyasal şartlarda çalışmalarını hazırladıklarına dikkat çekmektedir. Ed-Duveyhî'nin yaşadığı dönem Mārūnîler Şûf Dağı'ndaki Dürzî Emir Ahmed Ma'an'ın koruması altında yaşıyorlardı. Ayrıca Mārūnîler, Osmanlı Suriyesi'nde önemli bir siyasi role sahip olmuşlardı. İbn'ul Kilaii, yaşadığı dönemde Suriye bölgesinde *Cebel Lübnan*'ın dışına hiç çıkmamıştı ve Müslümanlarla önemli bir temasa sahip değildi.

Ed-Duveyhî, patrik olmadan önce piskopos olarak görev yaparken Suriye'nin birçok yerini ziyaret etti. Herşeyden önemli ed-Duveyhî Müslüman tarihçileri okudu ve İslam tarihi konusunda bilgi sahibiydi. Bundan dolayı ed-Duveyhî, Mārūnî tarihinin ilk dönemlerinde Mārūnîlerin Müslümanlarla sürekli savaş halinde olduğu ve onlar tarafından *Cebel Lübnan*'a gitmeye zorlandıkları konusunda İbn'ul Kila'i ile aynı fikirde değildi. Ed-Duveyhî, Hama yakınlarındaki Dicle nehri kıyısında kurulan Mārūnî Kilisesi'nin Müslüman zulmünden değil Bizans'ın baskısından dolayı *Cebel Lübnan*'a göç ettiklerini dikkatle vurguluyordu. Ed-Duveyhî'ye göre bu göç, İbn'ul Kilaii'nin dediği gibi MS 900'lerde değil, MS 685'te olmuştu. Ed-Duveyhî'nin Mārūnîlerin kökeni ile ilgili en ilginç ve gelecekte Mārūnî milliyetçiliği iddaları için kullanılacak teorisi, Mārūnîlerin kökenlerini Merdaitler denen yerel bir grupla ilişkilendirmesidir.³⁵³

³⁵² Hourani, *The Emergence of The Modern Middle East*, s. 150.

³⁵³ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 81-82.

III.2. Mārūnī Kilisesi'nin Yeniden Örgütlenmesi ve Siyaset

III.2.1. Mārūnī Kilise Hiyerarşisi ve Latinleşme

Mārūnī dini gelenekleri ve kilise hiyerarşisi, manastır yaşamı içerisinde uzun yıllar sonucu şekillenen köklü bir tarihsel arka plana dayanır. Aziz Mārūn'un yaşamını kendilerine örnek alan Mārūnī keşişler manastırlarda münzevi bir hayat yaşamıştır. Mārūnī toplumu, geleneksel olarak, en azından görünüşte, patrik ve Doğu Kilisesi modeline göre biçimlenmiş kilise hiyerarşi tarafından yönetilmiştir. Apamea'da olduğu varsayılan Aziz Mārūn Manastırı'nda erken dönemlerden beri şekillenen ruhanilik ve manastır yaşamı Mārūnī toplumunun genel yapısını belirlemiş ve Mārūnī Patrik tüm Mārūnīlerin en yüksek lideri olarak ortaya çıkmıştır.³⁵⁴ Mārūnī Kilisesi'nin örgütlenmesindeki hiyerarşik piramidin tepesinde yer alan Mārūnī Patrik, kilise hiyerarşisi içinde piskoposları (*mutrān*-مطران), papaz yardımcılarını (*khūrī*-خوري), rahipleri (*kass*-قس) ve papazları (*şīdyāk*-شدياق; *šammās*-شماس) içeren ruhban sınıfı üzerinde tam bir egemenliğe sahiptir.³⁵⁵ Bununla birlikte Mārūnī Kilisesi'nin ilk örgütlendiği dönemlerde patriğin görevleri ve gücü kesin kurallarla tanımlanmamıştı.³⁵⁶

Mārūnī Patrik, kilisenin kuruluşundan itibaren piskoposlar ve soylulardan oluşan bir sinod tarafından seçiliyordu. Ayrıca ruhban sınıfı ve halk, çok eski geleneklere göre yeni patriği onaylıyordu. Keşişler arasından seçilen *mutrān* sınıfı (başpiskoposlar ve piskoposlar), piskoposluk bölgelerinin yönetiminde patriğe yardımcı olmakla görevliydi. Patriklerin ve *Mutrān* sınıfının evlenmesi yasaktı. Cizvit Rahip Jerome Dandini'nin ifade ettiği gibi bu yasak bozulursa onlar bir manastıra kapatılıyor ve ekmekten başka bir şey verilmiyordu. Mārūnī tarihindeki patrikler ve piskoposlar genellikle birbirlerinin kardeşi, kuzeni veya akrabasıydı ve onların seçimini ve ilişkilerini belirleyen resmi kurallar yoktu. Piskoposluk görevine getirecek kişi patrik, piskoposlar komitesi ve toplumun nüfuzlu ailelerinin liderleri tarafından belirleniyordu.

³⁵⁴ Dandini, *A Voyage to Mount Libanus- Turks&Maronites*, s. 52; Paul Naaman, "Maronite Society at the End of the XVI Century", *The Journal of Maronites Studies*, Cilt: 3, No: 3, Temmuz 1999, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/july99/Maronite_Society.htm, (11 Eylül 2010)

³⁵⁵ Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, s. 99.

³⁵⁶ Iliya Harik, "The Maronite Church and Political Change in Lebanon", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley and Sons, 1965, s. 32.

Mārūnī Kilisesi'nin iç işleyişinin neredeyse 18. yy.'a kadar daha çok gelenekler ve teamüller tarafından belirlendiği aşikârdır.³⁵⁷

Mārūnī *mutrān* sınıfı, başpiskopos (*ra'is es-asākifa*-رئيس الأساقفة) ve piskoposlardan (*uskuf*-أسقف) oluşuyordu. Başpiskoposlarla piskoposlar arasındaki temel fark sahip oldukları yargı yetkisi (*jurisdiction*)'ydi.³⁵⁸ Piskoposların çoğu patrik tarafından görevlendirilir ve farklı yere özel dini veya idari görevlerle, çoğu zamanda vergi toplamak için yollanırdı. Rahip Dandini, Mārūnī Kilisesi'nde iki tip piskoposun olduğundan bahsetmektedir. İlk gruptaki piskoposlar, dini sorumluluklar taşımayan sadece manastırın yönetimiyle görevli kişilerdi. Bu kişiler, piskopos elbiselerini giyme ve özel amblemlerini taşıma hakkına sahip değillerdi. Sadece resmi törenlerde piskopos başlığı olan *mitre* ve haç takıyorlardı. İkinci gruptaki piskoposlar, önemli dini görevleri yerine getirmekle sorumluydu. Bu piskoposlar, normal cübbelerinin altına yere kadar uzanan mor kumaşlar giyerler ve başlıklı cübbelerinin üzerine büyük mavi türbanlar örterlerdi. Mārūnī Patrik, patrikliğin merkezi olan Kannūbin Manastırı'nda iki veya üç piskoposu sürekli yanında tutuyordu. Bu piskoposlar patrikhanenin yönetimi ve gelir-gideriyle (vergileri toplanması) ilgileniyordu. Diğer piskoposlar kiliseleri ziyaret etmek ve ihtiyaçlarının sağlanması için farklı yerlere gönderiliyordu. Ayrıca Mārūnī Kilisesi, *Cebel Lübnan* dışında Şam, Halep ve Kıbrıs'ta olmak üzere üç başpiskoposa sahipti.³⁵⁹

Haçlı Seferleri döneminden itibaren Mārūnīlerin Roma Katolik Kilisesi'yle kurdukları ilişkinin kilisenin iç hiyerarşisinde ve örgütlenmesinde şekilsel bazı değişikliklere yol açtığı aşikârdır. Örneğin Papa III. İnnocent (1198-1216) döneminden sonra Mārūnī Kilisesi içinden seçilen patriklerin Roma'dan kutsal papalık onayını alması zorunlu hale geldi. Buna rağmen bu süreçte Mārūnī Kilisesi'nin Katolik bir kilisesi olup olmadığı oldukça tartışmalı bir konu olarak varlığını korudu. Iliya Harik'in ifadesiyle "*Mārūnī Kilisesi'nin Roma Katolik Kilisesi'yle bağları Haçlı Seferleri dönemine kadar götürülse bile ne inanç olarak Katoliklik, ne de Roma ile ilişkiler*

³⁵⁷ Dandini, *A Voyage to Mount Libanus- Turks&Maronites*, s. 52; Naaman, "Maronite Society at the End of the XVI Century".

³⁵⁸ Naaman, "Maronite Society at the End of the XVI Century".

³⁵⁹ Dandini, *A Voyage to Mount Libanus- Turks&Maronites*, s. 52-53.

Mārūnī toplumu arasında 16. yy. 'ın son on yılına kadar yerleşmiş değildi".³⁶⁰ 13. yy.'da Papa III. Inocent'ın girişimleriyle başlayan ve sonraki Papalar tarafında sürdürülen Mārūnī Kilisesi'ni Latinleştirme siyaseti, uzun süre Mārūnī Kilisesi'nin dinsel öğretisini, inanç esaslarını, geleneklerini ve dini pratiklerini etkilemeyi başardı. İlk zamanlar Mārūnī Kilisesi'ndeki değişim sadece Mārūnī papazların Latin tarzı cübbe giymesi, yüzük takması ve piskoposların taç giymesi gibi şekli uygulamalardan ibaret kalmıştı. Fakat 16. yy.'ın sonunda Papa'nın iki temsilcisi olarak *Cebel Lübnan*'a yollanan Rahip Eliano ve Rahip Dandini'nin çalışmaları, Mārūnī Kilisesi'nin Latinleşmesinin başarılmasında çok önemli iki girişim olarak tarihe geçti. Rahip Eliano'nun 1580'de topladığı Birinci Kannūbin Konsili'nde ve Rahip Dandini'nin 1596'da topladığı İkinci Kannūbin Konsili'nde, Mārūnī Kilisesi'nin dinsel öğretisi sistematik Latinleştirme siyasetinden etkilendi. Bu Latinleştirme sürecinin açık bir göstergesi, 1592'de Katolikleşmiş dua kitabının (*missal*) benimsenmesidir.³⁶¹

Roma Katolik Kilisesi'nin Mārūnī Kilisesi –özellikle Mārūnī ayin usulleri- üzerinde yürüttüğü Latinleştirme faaliyetleri, Mārūnī ruhban sınıfı içinde fikri ayrılıklarını ve olumsuz tepkileri beraberinde getirdi. Roma'nın Latinleştirme siyasetinden memnun olmayan Mārūnī patrikler arasında ünlü tarihçi Patrik İstefān ed-Duveyhī de vardı. Matti Mousa, Patrik Ed-Duveyhī'nin Mārūnīlerin eski uygulamalarını yoksayan ve Mārūnī ayin usullerinin yerine Roma ayin usullerini koymaya çalışan misyonerlerin hareketlerinden rahatsız olduğunun söylendiğinden bahsetmektedir. Fakat bu tepkiler, Roma'nın Latinleştirme siyasetinin veya Mārūnī Kilisesi üzerindeki otoritesinin azaldığı manasına gelmemektedir. Bu bağlamda dindar bir Katolik ve Roma Mārūnī Koleji mezunu olan Patrik ed-Duveyhī'nin Papa'nın otoritesine bağlılık ve Roma Katolik inancını savunma konusunda asla kuşku duymadığı aşikârdır. Patrik ed-Duveyhī'nin sadece Doğulu Süryani ayin usullerinin bozulmamış ilk haliyle kalmasını arzu ettiği düşünülebilir. Diğer yandan Mārūnī Kilisesi'nin Roma'nın otoritesine bağlılığı, 16. ve 17. yy.'da Osmanlı yönetimi ve Hıristiyan Doğu Kiliselerinin (Roma'nın heretik olarak gördüğü kiliseler) Mārūnīlere kuşkuyla bakmaya başlamasına yol açtı. Bu dönemde Katolik olmayan Doğu Kiliseleriyle Mārūnīler arasındaki

³⁶⁰ Harik, "The Maronite Church and Political Change in Lebanon", s. 31.

³⁶¹ Moosa, *The Maronites in History*, s. 267.

düşmanlık öylesine genişlemiştir ki, Patrik ed-Duveyhî, Papa IX. Innocent'e gönderdiği bir mektupta “*Sizin yüzünüzden bizden daha da fazla nefret ediliyor*” diye yazdığı rivayet edilmektedir.³⁶²

Roma Katolik Kilisesi'nin Latinleştirme faaliyetlerinin en önemli dönüm noktası, kuşkusuz 1736'da Cebel Lübnan'da toplanan Lübnan Dağı Sinodu (*Synod of Mount Lebanon*)'dur. Bu yüzden 1736 yılı genellikle Mārūnī Kilisesi tarihinin geleneksel döneminin sonu ve reform (Latinleşme) sürecinin başlangıcı olarak görülmektedir.³⁶³ Roma Katolik Kilisesi'nin teşvikiyle toplanan Lübnan Dağı Sinodu Mārūnī Kilisesi'nde ve kilisenin Roma ile birleşme sürecinde Roma Katolik bağlılığını güçlendirmeyi amaçladı. Sinoddaki reformlar, Mārūnī Kilisesi'nin iç hiyerarşisini düzenlemeye odaklandı. Patriğin ve başpiskoposların yetkileri yeniden tanımlanarak kilisenin ruhban sınıfı dışındaki üyelerinin etkileri sınırlandı. Bundan sonra Mārūnī Kilisesi'nin ruhban sınıfı dışındaki üyelerinin –özellikle ileri gelen feodal ailelerin– sadece dini görevler için aday gösterme hakkı sahip olacakları ve asıl adaylığın sadece dini otoritelerin sorumluluğunda olacağı kararlaştırıldı.³⁶⁴ Lübnan Dağı Sinodu'nda, ilk kez piskoposluk bölgelerinin (*diocese*) kesin sınırları da belirlendi ve 6'sı Lübnan'da, biri Kıbrıs ve biri de Halep'te olmak üzere 8 piskoposluk bölgesi ortaya çıktı. Mārūnī patriğin, Mārūnī piskoposların üzerinde ve onlara karşı güç ve ayrıcalıkları genişletildi. Papa XIV. Benedict (1740-1758)'in sinod kararlarını 1741'de onaylamasıyla bu kararlar uygulamaya geçirildi.³⁶⁵

1736 Lübnan Dağı Sinodu'nda alınan kararlar, günümüze kadar Mārūnī Kilisesi'nin iç hiyerarşisini işleyişini belirledi. Bu sinoddan sonra Mārūnī patrikler kendi otoritelerini tamamıyla Papa'ya bıraktı. Hatta 20. yy.'da Patrik Ma'ushi (ö. 1975) gibi bazı Mārūnī patrikler, kilise hiyerarşisinde patrikten daha düşük derecede olan

³⁶² Moosa, *The Maronites in History*, s. 269.

³⁶³ Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, s. 99; Harik, “The Maronite Church and Political Change in Lebanon”, s. 32.

³⁶⁴ Richard Van Leeuwen, “Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century”, *International Journal of Middle East Studies*, C: 23, Sayı: 4, Cambridge University Press, Kasım 1991, s. 606.

³⁶⁵ Horn- Phenix Jr, “Eastern Catholic Churches of The Syriac Tradition: Their Origins, History and Place in Ecumenical Dialogue”, s. 162-163.

kardinallerin dini ve kilise disiplinine ilişkin sorumluluğunu kabul etti. Mārūnī Kilise konsilleri toplansa da konsillerin sonuçları Papa tarafından belirlenir ve onaylanır hale geldi. Örneğin Mārūnī Patrik Buluş Mas'ad (ö. 1890) zamanında yapılan Bkerke Konsil'i patriğin emriyle değil, Papa IX. Pius'un emriyle toplandı ve konsile Papa'nın temsilcisi Brunoni başkanlık yaptı. Mārūnī patriklerin seçimine müdahale etmeye başlamasından (Mārūnī Patrik Sim'an Awwad'ın Papa XIV. Benedict ve Patrik Ma'ushi'nin Papa XII. Pius tarafından seçilmesi olayları) sonra Roma Katolik Kilisesi'nin Mārūnī Kilisesi üzerindeki otoritesinin daha etkili hale gelmeye başladığı aşikardır.³⁶⁶

Matti Moosa, Roma'nın Latinleştirme siyasetinin uzun dönemde Mārūnī Kilisesi üzerinde kötü etkiler doğurduğunu ve bu kötü etkilerin bir kısmının 20. yy.'da Mārūnīlerin Lübnan'da yüzleştiği çelişkilere katkı yaptığını belirtmektedir. Moosa göre Katolik misyonerler -bir kutsal davaya hizmet etme psikolojisiyle- belki de farkında olmadan, Mārūnī ayin usulüne, geleneğine ve Süryaniceye zarar vermiştir. Böylece Mārūnī Kilisesi'nin ait olduğu Antakya Süryani Kilisesi'nin görkemli geçmişinin işaretleri büyük zarar görmüştür. Moosa'ya göre Antakya Süryani Kilisesi'nin Süryani ritüelleri, hem tarihsel derinliği olan bir apostolik geleneği temsil etmekte hem de Süryani toplumu için ulusal bir sembol ve gurur kaynağıydı. Özellikle 7. yy.'da Suriye'nin Müslüman Arapların eline geçmesinden sonra Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi Araplaşırken, Antakya Süryani Kilisesi, Süryani ayin usullerine ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalarak Araplaşmaktan kendini korumuştur. Katolik misyonerlerin Latinleştirme faaliyetlerinin, Mārūnīlerin Süryani ulusal kimliğini kaybettirdiğini söyleyen Moosa, daha sonra da Mārūnīlere ortak ata arayışının Merdaitler gibi tarihi zemini olmayan iddialara dayandırılmasını eleştirmektedir. Katolik misyonerlerin Süryani ayin usulleri konusundaki kötü etkisi dil de kendini gösterdi. Örneğin 1736 Lübnan Dağı Sinodu'nda Mārūnī Kilisesi'nde Süryanice'nin ilk dil, Arapçanın ikinci dil olarak vurgulanmasına rağmen bu karar kilisenin ulusal sembolü olarak Süryani dilinin geliştirilmesini kapsamadı. Süryani dil ve geleneklerinin

³⁶⁶ Moosa, *The Maronites in History*, s. 274.

zarar görmesi, Mārūnîlerin kimlik kaybından dolayı uzun vadede sıkıntı çekmesine yol açtı.³⁶⁷

III.2.2. Mārūnî Kilisesi'nin Sosyo-Ekonomik Bir Kurum Olarak Yükselişi

17. ve 18. yy.'da Mārūnî Kilisesi'nin iç hiyerarşisinin ve örgütlenmesinin Roma Katolik Kilisesi'nin etkisi altında tekrar yapılandırması, kilisenin *Cebel Lübnan*'daki sosyo-ekonomik rolünde de önemli dönüşümlere neden oldu. Mārūnî Kilisesi'nin geleneklere dayalı zayıf örgütlenme yapısı, uzun süre kilisenin bölgedeki yerel siyasi iktidar sahiplerine (feodal aileler, emirler, mukaddamlar³⁶⁸) bağımlı kalmasını getirmişti. Özellikle 18. yy.'da Mārūnî feodal aile Khāzenler kilise üzerinde ciddi bir nüfuzla sahip oldu. Mārūnî Kilisesi'nin ekonomik gücünün yükselmesine katkı yapan ilk oluşum, 1695'te İstefān ed-Duheyhi'nin patrikliği döneminde kilise içinde özerk bir örgüt olarak kurulan Lübnan Mārūnî Düzeni (*Ordre Libanais Maronite*)'ydi. Lübnan Mārūnî Düzeni'nin *Cebel Lübnan*'daki gayretli ve disiplinli toplumsal ve ekonomik faaliyetleri, 19. yy.'ın başında Mārūnî Kilisesi'nin bölgedeki en büyük toprak ve mülk sahibi haline gelmesine yol açtı.³⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin yönetimdeki *Cebel Lübnan*'da yerel siyasi iktidar, geleneksel olarak toprağa dayalı ekonomik sistemdeki iktidarla büyük ölçüde örtüşüyordu. *Cebel Lübnan*'ın tarımsal yapısı neredeyse 16. yy.'dan itibaren ipek üretimi ve ihracatına dayanıyordu. Bölgenin toprak mülkiyeti sistemi, *iltizam* veya *mukata'a* adıyla bilinen Osmanlı tarımsal vergi sistemi bünyesindeydi. *Mukata'a* sisteminde rol oynayan Lübnanlı ileri gelen ailelerin üyeleri, emir, mukaddam veya şeyh gibi ünvanları taşıyordu. Bu ileri gelenlerle köylüler arasındaki ilişki, feodal bir yapı içerisinde yürütülüyordu.³⁷⁰ Aslında *Cebel Lübnan*'daki ve Mārūnî toplumundaki

³⁶⁷ Moosa, *The Maronites in History*, s. 274-275.

³⁶⁸ Arapça'da *Muqaddam* kelimesi "resmi olarak atanmış koruyucu" anlamına gelir. Kelimenin çoğulu *Muqaddima*'dır. Detaylı bilgi için bkz. Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Librairie Du Liban, Beyrūt, 1980 s. 750.

³⁶⁹ Van Leeuwen, "Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century", s. 601.

³⁷⁰ Van Leeuwen, "Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century", s. 602.

feodal yapı oldukça uzun bir tarihe sahipti.³⁷¹ Kemal Salibi, Mārūnilerin Lübnan Dağları'na göç ettikleri ilk zamanlardan beri feodal bir toplumsal ve ekonomik yapının içerisinde yaşadıklarını ve bu yapının Mārūnī Kilisesi'nin kendi örgütlenmesiyle beraber varolduğunu gösteren birçok delil mevcut olduğunu ifade etmektedir. Haçlı Seferleri, Memlûklar ve Osmanlı egemenliğinde bu feodal yapının çeşitli isimler altında devam ettiği aşikârdır. Özellikle Lübnan bölgesinin Memlûkların idaresine girmesinden sonra 1382'de Memlûk Sultanı Barkuk'un Mārūnī Yakub İbn Ayyub'u Bşarrī mukaddamı olarak ataması ile Mārūnī Kilisesi'nin geleneksel liderliğine karşı Bşarrī mukaddamlarının seküler liderliğinin ciddi bir meydan okuması ortaya çıkmıştı. Ayrıca Mārūnī Patrikhanesi'nin 1440'ta Kadişa Vadisi'ndeki Kannūbin Manastırı'na taşınmasından sonra Mārūnī Patrikler Bşarrī mukaddamlarının koruması altına girmeye razı olmuştu.³⁷²

Mārūnī Rahip Joseph Mahfouz ise Lübnan'daki Mārūnī toplumunun eski zamanlardan beri kendi toplumunun içinden gelen, sivil ve askeri egemenliğe sahip mukaddam denilen liderler tarafından yönetildiğini ifade ederken bu mukaddamların otoritesiyle kilisenin otoritesinin uyum içinde olduğunu vurgulamaktadır. Bu idari yapı (mukaddamlık) bir yandan dünyevi işlerin yönetilmesinde Mārūnī Kilisesi'ne yardımcı olurken diğer yandan da bu kişilere belli bir özerklik sağlamaktaydı. Mārūnī mukaddamlar Mārūnī Kilisesi'nde ruhban sınıfı üzerinde bir üstünlük hakkına sahip olmaları için diyakoz yardımcılığı görevine atanıyorlardı. Mukaddam görünüşte Mārūnī Patrik tarafından aday gösteriliyordu, fakat bir süre sonra mukaddamlık kalıtımla geçen bir müessesse haline geldi. Hatta Mārūnī Kilisesi'nin organizasyon ve toplum üzerindeki dünyevi egemenliğinin sınırlı olduğu 14. ve 15. yy.'larda mukaddamlar kilise karşısında oldukça güç kazandı. Mahfouz, Mārūnī patriklerinin ve ruhanilerinin Mārūnī mukaddamların himayeleri altına girdikleri durumlara bu dönemde sık rastlandığını söylemektedir.³⁷³

³⁷¹ Lübnan'daki feodalizmle ilgili detaylı bilgi için bkz. A. N. Poliak, *Feudalism in Egypty, Syria, Palestine and The Lebanon: 1250-1900*, Londra, The Royal Asiatic Society, 1939.

³⁷² Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 101.

³⁷³ 15. yy'da bazı Mārūnī mukaddamlar, monofizitçi Yakubiler ile işbirliği yapıp onlara yardımda bulundu. Örneğin tam bağımsız hareket eden ve önemli nüfuza sahip olan Bşarrī mukaddamı II. Adil Munem Eyyub, Yakubilere destek oldu ve evinin yanına bir Yakubi kilisesi yapılmasına izin verdi. Bunun üzerine dönemin Mārūnī Patrik'i II. Joseph İbn Hasan, 1488'de askeri bir güçle Adil Munem'e

1516'da Osmanlı Devleti'nin Suriye'yi ele geçirmesinden sonra 1547'de Anti-Lübnan Dağları'ndan bir köyden olan Mārūnī Hüssam el-Din el-‘Ayn Halya, Melkitler ve Ba‘albek Şiilerinden oluşan bir orduyla Bşarrī mukaddamına saldırdı ve mukaddamlık makamını ele geçirdi.³⁷⁴ 1621 tarihi Mārūnī mukaddamlar için önemli bir dönem noktası oldu. II. Fahreddin el-Ma‘an (1590-1633)'ın Lübnan'ın tümünü bir emirlik altında birleştirmesinden sonra, Mārūnī mukaddamlar azledildi. Emir Fahreddin, el-Khāzen ve Hubayş gibi önemli Mārūnī ailelerinin bazı üyelerini danışman ve yönetici olarak kendi yönetimine dâhil etti. Yönetime katılan bu kişiler hem askeri hem de sivil güce sahipti ve hâkimiyet alanları *Cebel Lübnan*'ın dışına kadar çıkmıştı. Emir Fahreddin'in iktidarı kaybetmesinden ve 1635'te İstanbul'da idam edilmesinden sonra Mārūnī mukaddamlar tekrar güçlendi. Emir Fahreddin'den sonra gerek Ma‘an gerekse Şihābi emirleri, Mārūnī mukaddamlara –özellikle de Beyrut'ta Fransız konsolosu olarak hizmete ederek Fransa'nın desteğini sağlayan el-Khāzen Ailesine- ihtiyaç duydu. El-Khāzen Ailesi, 18. yy.'ın ortasına kadar emirlerin Batı Avrupa devletleriyle bağlantısını sağladı.³⁷⁵

18. yy. Mārūnī Kilisesi ile feodal yapı arasındaki dengelerin kökünden değişmeye başladığı bir dönemin başlangıcı oldu. Birçok yazara göre, Mārūnī Kilisesi 18. yy.'ın ortasından itibaren Lübnan'da bağımsız bir sosyo-ekonomik güç olarak yükselişe geçti. Mārūnī bölgelerin emirliğin sınırlarına katılmasının ardından yeniden örgütlenen kilise resmi bir hiyerarşi oluşturmayı başardı. Böylece kilise, Mārūnī toplumundaki ruhani rolü kadar siyaset ve ekonomide de toplumun lideri olduğunu göstermeye başladı. Bu süreçte kendine rakip olan feodal aileler veya Osmanlı Devleti tarafından atanan yerel Mārūnī yöneticilerle bazen doğrudan çoğu zaman dolaylı bir rekabet içerisine girdi.

saldırdı ve onun yerine oğlunu mukadam yaptı. Joseph Mahfouz'a göre Adil Munem Mārūnī mukaddamlar tarihinde istisnai bir vakadır ve mukaddamlar genelde Mārūnī toplumuna büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 99.

³⁷⁴ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 102.

³⁷⁵ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 147.

Mārūnī Kilisesi'nin Lübnan'da bağımsız bir sosyo-ekonomik güç olarak yükselişe geçişinde, 1695'te İstefān ed-Duheyhi'nin patrikliği sırasında kilise içinde özerk bir örgüt olarak Lübnan Mārūnī Düzeni (*Ordre Libanais Maronite*)'nin kurulması büyük rol oynadı. Lübnan Mārūnī Düzeni, manastır arazisinin ve vakıflarının kendi çıkarlarına uygun kullanılmasını teşvik etmek için kurulan yeni bir manastır yaşam tarzıydı.³⁷⁶ Kaslık Üniversitesi hocalarından Peder Karam Rızk, bu düzenin ortaya çıkışını şöyle açıklıyor:

“Lübnan Mārūnī Düzeni, Halepli üç Mārūnī gencin gayretleriyle manastır rönesansının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Varlıklı ve soylu Mārūnī ailelerden gelen Gabriel Hawwa, Abdallah Karaalli ve Joseph el-Betn Kannūbin'deki (Kadişa Vadisi) Our Lady Manastırı'nda Patrik İstefān ed-Duveyhī'nin ziyaret etti ve manastır yaşamında görev almak istediklerini söyledi. Patrik ed-Duveyhī onları kutsadı ve görevleri için destek verdi. Halepli üç Mārūnī genç Ehden'deki Mart Mūra Manastırı'na yerleştirildi ve böylece Lübnan'da Mārūnī düzeni başlamış oldu.”³⁷⁷

İliya Harik, Lübnan Mārūnī Düzeni'nin en belirleyici yönü olarak organizasyonunun yüksek rasyonelleşme derecesine dikkat çekmektedir. Bu örgüt, daha önceki Mārūnī rahiplerden farklı, kolektif bir liderlik ve yaşam tarzın sahip dinamik bir genç keşişler grubu tarafından işletiliyordu. Örgüt görünüşte piskoposlara bağlıydı, fakat her manastır kendi başrahibi tarafından yönetiliyordu. Manastırlar, hem toprağın işlendiği hem de teoloji ve tarih çalışmalarının yapıldığı merkezler haline geldi. Tarikatın keşişleri köylüler arasından seçiliyor, mütevazı ve komünal bir yaşam sürdürüyordu. Toprağı işleyen bu keşişler, çalışkan ve tutumlu karakterleriyle daha fazla toprağın tarıma açılmasını sağlamakla birlikte feodal toprak ağalarının bağışlaması veya satın alma yoluyla ellerindeki toprak miktarını arttırıyorlardı. Mārūnī Kilisesi'nin organizasyonunda yetkinin merkezden çevreye dağılmasının ve düzeninin rasyonelleşmesinin iki önemli sonucu oldu: İlk olarak Mārūnī Kilisesi –sivil liderlerin

³⁷⁶ Van Leeuwen, “Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century”, s. 607.

³⁷⁷ Karam Rızk, “Milestones In The History Of The Lebanese Maronite Order”, *The Journal of Maronites Studies*, Cilt: 4, No: 2, Temmuz 2000, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/july00/Milestones_In_The_History.htm, (11 Eylül 2010).

kontrolü altında çıkararak- bağımsız bir organizasyon haline geldi, ikinci olarak ise ruhban sınıf içerisindeki liderlerin kalitesi yükseldi.³⁷⁸

Bir önceki bölümde bahsettiğimiz Lübnan Dağı Sinodu (1736)'nun Mārūnī Kilisesi'nin iç hiyerarşisinde gerçekleştirdiği reformlar da kilisenin bağımsız bir sosyo-ekonomik güç olarak yükselişe katkıda bulunmuştur. Kilisenin mülk idaresine göre, Lübnan Dağı Sinodu, vakıfların (*avkaf*, tekili *vakf*), kiliselerin ve manastırların *mutran* sınıfının (başpiskoposlar ve piskoposlar) yetki alanında kalmasını öngörüyordu. Kilise veya manastır kurmak *mutran* ve patriğin izini gerektiriyordu. Kilisenin mülkleri ve vakıfları, sadece çok gerekli durumlarda patriğin iziniyle satılabilecek, rehin verilebilebilecek veya bağışlanabilecekti. Kilise vakıflarının kiraya verilmesi kaçınılmaz olursa da sözleşmeler üç yılı aşmayacaktı. Bazı vakıfların ve manastırların kurucusu olan Mārūnī ileri gelen feodal aile üyelerinin, bu vakıfların gelirleri konusunda talepleri ve manastır içindeki hakları sınırlandı. Bunun yanında düzenlemeler, keşişlerin ve onların akrabalarının manastır mallarından kişisel çıkar sağlamasını da engellemeyi amaçlıyordu.³⁷⁹

Mārūnī feodal ailelerin kilise üzerindeki nüfuzunu sınırlandırmaya çalışan bu tür reformların birçoğu kısa vadede başarılı olarak uygulamaya geçirilemedi ve kilisenin maddi ve siyasi olarak güçlü feodal ailelere bağımlılığı devam etti. Fakat Lübnan Mārūnī Düzeni'nin ortaya çıkmasından sonra manastırlar düzene ait ve geleneksel (özerk) manastırlar olarak ikiye ayrıldı. 18. yy. boyunca Mārūnī ailelerin ağırlığını hissettirdiği geleneksel manastırlar büyük borç sorunları içine girdi. Bazı aileler bu borç sorunlarından dolayı manastırların mülklerini Lübnan Mārūnī Düzeni'ne devretti.³⁸⁰ Böylece Lübnan Mārūnī Düzeni, 18. yy.'ın sonunda *Cebel Lübnan*'ın en büyük toprak sahibi olma yönünde ilerlerken Mārūnī ve Dürzī feodal ailelerle bir rekabet ve çatışma içine girdi. Lübnan Mārūnī Düzeni'nin ekonomik gücü ve Mārūnī köylüler üzerindeki nüfuzu yerel siyasi liderlerin gücünü tehdit etmeye başladı. 19. yy.'ın başından itibaren

³⁷⁸ Harik, "The Maronite Church and Political Change in Lebanon", s. 36.

³⁷⁹ Van Leeuwen, "Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century", s. 606.

³⁸⁰ Van Leeuwen, "Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century", s. 608.

patlak veren köylü ayaklanmaları ve mezhepsel çatışmalar, Mārūnī Kilisesi'nin siyasi ve sosyo-ekonomik bir aktör olarak *Cebel Lübnan*'da var olduğunun bir göstergesiydi.

III.2.3. Mārūnī Ruhban Sınıfının Toplumsal ve Siyasal Rolü

Mārūnī Kilisesi ve ruhban sınıfı, Mārūnī toplumun gelişiminde hem toplumsal hem siyasal olarak çok önemli bir rol sahip oldu. Mārūnī ruhbanların toplum üzerindeki nüfuzu kaynağı tarih içerisinde şekillenen köklü bir ruhani gelenekte saklıydı. Bu gelenek, Mārūnī ruhanilerle siyaset arasındaki ilişkileri doğrudan şekillendirdi. Albert Hourani'nin deyiimiyle Mārūnī ruhban sınıfı, hiçbir Süryani etnik-dini grubun olmadığı kadar toplum üzerinde egemenlik kurmayı başardı. Mārūnī rahipler, tarih içerisinde Mārūnī kimliğinin varlığını devam ettirmesi ve korunması için toplumsal mücadelenin dönüştüğü merkez olan ulusal liderler gibi hareket etti.³⁸¹

Mārūnīler, neredeyse 19. yy.'ın ortalarına kadar tümüyle örf ve geleneklere dayalı kendilerine özgü yaşam tarzına sahip bir toplumdur. Lübnan'ın dağlarındaki küçük köylerde genellikle merkezi otoritenin baskısından uzak geniş bir özgürlük içerisinde yaşayan Mārūnīler, dinin inançları sayesinde toplumsal bütünlüklerini muhafaza ediyordu. Mārūnī toplumu, köylüler, din adamları ve yerel liderler (şeyhler) arasında üç sınıfa bölünmüştü. Mārūnī toplumunda yerel liderler bir çeşit feodal iktidarı ve yönetim adaletini uygulayan bir sınıftı.³⁸² Bu üç toplumsal sınıf arasındaki ilişkiler karmaşık ekonomik ve siyasi çıkarlar üzerinden belirleniyordu. Siyasi ve askeri gücü elinde bulunduran ve Osmanlı yönetiminden aldığı *mukata'a* ile yerel liderler belli bölgelerde otoritelerini sürdürse de Mārūnī Kilisesi ve ruhban sınıfı toplumun tümüyle dini duygulara dayalı derin bağlara sahipti. Mārūnī Kilisesi ve ruhban sınıfının dini otoritesi Mārūnī toplumunun günlük yaşamına doğrudan yansiyordu.

16. yy.'ın sonunda Papa tarafından Mārūnīlerin inanç ve geleneklerini incelemek için Lübnan'a gönderilen Cizvit Rahip Jerome Dandini, Mārūnī toplumunun içinde

³⁸¹ Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, s. 130.

³⁸² Charles Dickens, "Christianity Under The Turk", *All The Year Round: A Weekly Journal*, Cilt: 3, No: 51-76, Nisan- Ekim 1860, s. 514-515.

önemli bir nüfuza sahip olan ruhban sınıfına karşı büyük bir saygı duyulduğunu belirtmektedir. Rahip Dandini, Mārūnîlerin din adamlarına saygısını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Onlar (Mārūnîler) rahiplere son derece saygı duyuyordu. Sokakta bir rahiple karşılaştıklarında onun elinden öpüyorlar, rahip de istavroz çıkararak ve belli sözler söyleyerek onları takdis ediyordu. Eğer onlar sofralarında bir rahip misafir ediyorlarsa ikram edilen içecekleri önce rahibin içmesini bekliyorlar, o içtikten sonra dualar ederek kendileri de içiyordu. Bundan kimse rahatsız olmuyordu. Onlar at sırtında bir yolculuğa çıkacakları zaman da rahibe gidip onun hayır dualarını alıyordu.”³⁸³

Rahip Dandini Mārūnî toplumuyla kilise arasında ilişkilerdeki uyumu hayranlıkla anlatırken özellikle 19. yy.’ın başında *Cebel Lübnan*’ı ziyaret eden İngiliz seyyahlar daha farklı bir tablo ortaya koymaktadır.³⁸⁴ İngiliz Albay Charles Henry Churchill, Mārūnî toplumu içinde oldukça ayrıcalıklı bir konuma sahip olan din adamlarının her türlü ailevi meselede bile söz sahibi olabildiklerinden bahsetmektedir. “Hiçbir Mārūnî köylü rahipten izin almadan evlenmeye cesaret edemezdi” diyen Churchill rahiplerin cennetten yer satmak gibi birçok batıl inanç yoluyla toplumu baskı ve hegemonyaları altında tutuklarını iddia etmektedir.³⁸⁵ Bir diğer İngiliz seyyah Habeeb Risk Allah Effendi de Mārūnî rahiplerin toplum üzerindeki nüfuzundan bahsettikten sonra Mārūnîleri misafirperver olmamakla, boş inançlara inanan ve gülünç efsanelerden hoşlanan saf insanlar olmakla suçlamaktadır.³⁸⁶

İngiliz seyyahların olumsuz bakışlarına rağmen Mārūnîler gibi kırsalda yaşayan dindar bir toplum üzerinde kilisenin geniş nüfuz sahibi olması anlaşılır bir durumdur. 19. yy.’ın başında Mārūnî Kilisesi yeniden örgütlenmesini tamamladı. Bu dönemde Mārūnî Kilisesi’nin bünyesinde 1200 ruhbanla birlikte manastır düzenlerinde görevli

³⁸³ Dandini, *A Voyage to Mount Libanus- Turks&Maronites*, s. 46-48.

³⁸⁴ İngiliz seyyahların, genellikle Mārūnî toplumu içinde ruhban sınıfının ayrıcalıklı konumuna özel vurgu yaparak eleştirdikleri görülmektedir. Bu dönemde Lübnan’da Fransa ile İngiltere arasındaki siyasi nüfuz mücadelesi ve bu mücadelenin bir aracı olarak kullanılan Katolik ve Protestan misyonerler arasındaki rekabet göz önün alındığında İngiliz misyoner ve seyyahların Mārūnî toplumuna yönelik yorumlarının taraflı ve aşırı olma ihtimali yüksektir.

³⁸⁵ Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years’ Residence From 1842 to 1852*, s. 83-84.

³⁸⁶ Habeeb Risk Allah Effendi, *The Thistle and The Cedar of Lebanon*, Londra, James Madden, 1854, s. 309.

300 keşiş bulunuyordu. Özellikle rahipler, halkla yakın ilişkiler kurup onların toplumsal yaşamında önemli bir roller üstlendi.³⁸⁷ Tüm bunlara rağmen Mārūnī Kilisesi'nin siyasetteki rolünün sınırları oldukça muğlak bir mesele olmaya devam etti. Mārūnī patriğin ne zaman siyasete müdahale etmesi gerektiği, toplumsal çatışmalarda taraf olup olması veya siyasi idealler peşinde toplumsal nüfuzunu kullanıp kullanmaması patriklerin kişisel özellikleri ve siyasi atmosfer tarafından belirlendi.

Kaslık Üniversitesi'nden Tarih Profesörü-Başkeşiş Paul Na‘aman, erdemli bir tarihsel ve toplumsal deneyime sahip olan Mārūnī Kilisesi'nin siyasi deneyimini diğer kiliselerden farklı ve yegâne olarak nitelendirmektedir. Başkeşiş Na‘aman, Mārūnī Kilisesi'nin siyasete yaklaşımını ve kilise-devlet ilişkilerini şöyle özetlemektedir:

*“Mārūnī Kilisesi, kilise ve devlet işlerinin ayrılığına inanmasına rağmen, bu inanç ulusal ilişkilere -özellikle de toplumunun ruhsal ve fiziksel varlığının tehlike altında olduğu zamanlarda- ilgisiz kaldığı anlamına gelmez. Hem teoloji hem de hukuk otoritenin insan davranışları üzerinde uygulanmasıyla ilgilidir, ayrıca ikisinin de insanlara neyin doğru neyin yanlış, neyin hukuki neyin hukuk dışı olduğunu gösterme görevi vardır. Böylece din ve siyaset kamu politikalarıyla ilgilidir ve bu yolla birbiriyle bütünleşir.”*³⁸⁸

Mārūnī Kilisesi'nin iç hiyereşinin ve örgütlenmesinin Roma Katolik Kilisesi'nin etkisi altında tekrar yapılandırması ve sosyo-ekonomik bir kurum olarak yükselişe geçmesi, kilisenin ve kilisenin başı olan patriğin 19. yy.'ın ortasından itibaren siyasette daha etkili olmasının yolunu açtı. Bu gelişmeler, Başkeşiş Na‘aman ifade ettiği “*Mārūnī toplumunun ruhsal ve fiziksel varlığının tehlike altında olduğu zamanlarda*” Mārūnī patriğin ve ruhban sınıfının siyasette etkili olmaya yönelik eğilimlerini arttırdı. Böylece Mārūnī patrikler, 19. yy.'da siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin hızlı yaşandığı bir süreçte hem dini lider hem de siyasi lider olarak Lübnan'daki rollerini genişletti.³⁸⁹

19. yy.'ın ikinci yarısı içinde göreve başlayan Mārūnī patrikler, kilisenin doğrudan siyasette rol oynadığını gösteren davranışlar sergilemekten kaçınmadı. Bu

³⁸⁷ Harik, “The Maronite Church and Political Change in Lebanon”, s. 42.

³⁸⁸ Naaman, “Church and Politics in the Maronite Experience (1516-1943)”.

³⁸⁹ Zamir, *The Formation of Modern Lebanon*, s. 6.

patriklerin ilki Bulus Mas'ad (1854-1890)'dı. Mas'ad'ın patrik olması Mārūnī Kilisesi'nin feodal liderlerle giriştiği mücadelede avantajlı konuma geçtiğinin işaretiydi. Mārūnī Patrik Mas'ad kendinden önceki iki selefi gibi ülkenin feodal ailelerinden birinin üyesi değildi. Mārūnī feodal sınıflardan hoşlanmayan Patrik Mas'ad, söz ve davranışlarıyla bunun gösteriyordu. Mārūnī Patrik Mas'ad, 36 yıllık uzun patriklik görevi boyunca kendi toplumunu ilgilendiren birçok meseleyle yüzleşti. Feodal ailelere karşı çıkan köylü ayaklanmaları ve Mārūnī toplumun bilinçaltında derin izler bırakan 1960 Mārūnī -Dürzī çatışması Patrik Mas'ad'ın siyasete daha fazla müdahil olmasını kolaylaştırdı.

Patrik Mas'ad, 1861'de Lübnan'da Mutasarrıflık yönetiminin kurulmasından sonra da etkinliğini devam ettirdi. Patrik Mas'ad, Mārūnī lider Yusuf Beg Karam ile Osmanlı yönetimi arasındaki çatışmaya çözüm bulabilmek için 1867'de Roma, Paris ve İstanbul'u kapsayan önemli bir seyahat gerçekleştirdi. Roma'da Aziz Peter ve Paul için yapılan kutlamalara katılan Patrik Mas'ad Paris'te Fransa lideri III. Napolyon'la ve İstanbul'da Osmanlı Sultanı Abdülhamid'le görüştü.³⁹⁰ Bulus Mas'ad'ın halefi John el-Hacc (1890-1898) döneminde de Mārūnī patriklerin ülke siyasetindeki rol genişlemesi devam etti. Fakat John el-Hacc'tan sonra patrik olan Eliās Hoyek (1899-1931) gerek dini gerekse siyasi konulardaki etkinliğiyle Mārūnī tarihinin en etkili patriklerinden biri –belki de en etkili- oldu.³⁹¹

Mārūnī patrikler tarafından çoğu zaman örtülü kalması tercih edilen Mārūnī Kilisesi ile siyaset arasındaki karmaşık ilişki, Eliās Hoyek'in patrikliği döneminde onun kişiliğinde ve faaliyetlerinde açıkça ortaya çıkmıştır. Patrik Hoyek'in yaşamı ve deneyimleri, -şartlar uygun olduğunda- Mārūnī ruhban sınıfının siyasette ne kadar etkili liderler olarak yer alabileceğini gösteriyordu. Patrik Hoyek'in siyasette bu kadar etkili olmasının ilk nedeni kendi kişisel yeteneklerinde saklıydı. Liderlik hırsına, örgütlenme ve diplomasi yeteneklerine sahip olan Patrik Hoyek, Mārūnī patrikler arasında siyasi vizyona sahip istisnai liderlerden biriydi. Patrik Hoyek'in 1905'te bazı Avrupa

³⁹⁰ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 58; John P. Spagnolo, "Mount Lebanon, France and Daud Pasha", *International Journal of Middle East Studies*, C: 2, No: 2, Nisan 1971, s. 161.

³⁹¹ Beggiani, "The Patriarchs in Maronite History".

ülkelerine gerçekleştirdiği ziyaretin Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'u da kapsamı onun diplomasi ve denge kurma yeteneğinin en iyi örneklerindedir. Hoyek'in 1905'teki diplomatik ziyaretler zinciri, 9 Haziran'da onun Roma'ya varışıyla başlamıştı. Bütün yazı Mārūnī Koleji'nin maddi ve yönetsel sorunlarını çözmek için uğraşarak Roma'da geçirdi. Patrik Hoyek, bu çabaları sonucu, Mārūnī Koleji'nin -hem maddi hem de yönetsel olarak- Mārūnī hiyerarşi, ayin usulu ve gelenekleriyle bağlarını güçlendiren nisbi bağımsızlığını elde etmesini sağladı. Böylece kolejde, bir Mārūnī rahip Latin olanın yerine rektör olarak atandı ve diğer bir Mārūnī Rahip Eliās Şedid de finansal yönetici oldu.

Patrik Hoyek'in ikinci durağı, 20 Eylül 1905'te ulaştığı Paris'ti. Paris'te Paris Başpiskoposu Kardinal Richard, Fransa Devlet Başkanı Lobe ve Başbakanı Rouvier'le görüştü ve Lübnan, Mārūniler ve Orta Doğu'daki konuları tartıştı. Patrik Hoyek, Paris'ten ayrılıp Münih, Viyana ve Budapeşte yolunu izleyip 17 Ekim'de İstanbul'a ulaştı. Patrik Hoyek, 17 Ekim'den 2 Kasım'a kadar İstanbul'da kaldı. Sultan Abülhamid ve Türk otoriteleriyle ilgili İstanbul'da iki seçkin Mārūnī olan Selim Paşa Malhame ve onun kardeşi Nagib'den yardım aldı. Selim Türk hükümetinde Tarım Bakanıydı ve Sultan ve hükümetten saygı görüyor ve destekleniyordu. 20 ve 31 Kasım'da Sultan Abdülhamid'in huzuruna çıkan Patrik Hoyek, Osmanlı hükümetine *Cebel Lübnan*'ın yönetim konusunda fikirlerini iletti. Patrik ve Mārūniler için bir yandan Fransa ile diğer yandan Türkiye ile ilişkilerde mutlak akıllıca bir dengeyi sürdürmek bir zorunluluktur. Fransa koruma ve yardım sağlarken Türkiye de Lübnan'daki iktidarı elinde tutuyordu. Böylece Fransa ile ilişkileri sürdürürken Osmanlı yönetiminin de şüphelerini üzerine çekmek istemiyordu. Patrik Hoyek'in en önemli siyasi eylemi, 1919'daki Versay'daki Barış Konferansında Lübnan heyetinin başı olarak katılması oldu. Bu konferans Fransa'nın mandası altında Hıristiyan bir Lübnan Devleti'nin kurulmasını habercisiydi.³⁹²

³⁹² Mārūniler, 20. yy.'ın ilk yarısında Mārūnī Patrik'i liderlik için diğer sivil liderlerden üstün gördü. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)'ni izleyen yıllarda ve özellikle 1943'teki bağımsızlık ilanından sonra Mārūnī Patrik'in gücü azalmaya başladı. 1943'te Lübnan Devlet Başkanı'nın sürekli Mārūnī olması kararlaştırıldı. Mārūnī Devlet Başkanı, Mārūnī Patrik'in dünyevi otoritesinin aleyhine bir şekilde gücünü arttırdı. Fakat Mārūniler, genellikle Patrik'i onların ruhani ve sorunlarla karşılaştığında bir rehber olarak görmeye devam etti. Detaylı bilgi için bkz. Noel W. Spencer Jr., *The Role of the Maronite*

III.3. Mārūnī Milliyetçiliğinin Siyasi Boyutu

III.3.1. Avrupa Devletleri'nin Siyasi Müdahaleciliği

19. yy.'da Osmanlı yönetimi altındaki Suriye ve Lübnan topraklarında ortaya çıkan siyasi ve askeri gelişmeler, bu yüzyıl içinde entelektüel boyutta tartışılmaya başlanan Mārūnī veya Hıristiyan Lübnan milliyetçiliğinin fikri gelişimine doğrudan tesir etti. Napolyon Bonapart'ın 1798'de Mısır'ı ve Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın ise Suriye'yi işgali (1832-1840), Osmanlı Devleti'nin geleneksel siyasal, ekonomik ve toplumsal sistemini dönüşüme zorladı ve milliyetçilik, liberalizm gibi yeni ideolojilerin bölgede yayılmasını kolaylaştırdı. *Cebel Lübnan*'daki sosyo-ekonomik ve mezhepsel temelli çatışma atmosferi bu iki işgalin ortaya çıkardığı dönüşümün doğrudan bir sonucudur. Bu çatışmacı ortam Osmanlı Devleti'nin geleneksel idari yönetim sisteminin yerine farklı mezheplerin temsil edildiği yeni idari yönetim biçimlerinin tecrübe edilmesine yol açtı. Bu bağlamda 19. yy.'ın başından itibaren uygulanmaya çalışılan mezhebe dayalı idari yönetim biçimleri, 20. yy.'daki profesyonel sisteminin de kökenlerini teşkil etti.

Napolyon'un 1798'de Mısır'a varışı, özellikle bölgedeki Hıristiyanlar için, Orta Doğu'nun Haçlı Seferleri'nden beri ilk kez yabancı bir Hıristiyan gücün tesirine açılması manasına geliyordu. Napolyon, Mısır'ı işgal ederken çok sayıda bilim adamı ve danışmanı da yanında getirerek askeri amaçları dışında bölgeyi kültürel olarak modernleştirme iddiasının da olduğunu göstermeye çalıştı. Tabii Fransa'nın bu iddiaları, büyük ölçüde Avrupa-dışı toplumların uygarlaştırılması öngören Avrupa'nın siyasi ve dini yayılmacılık fikrinden kaynaklanıyordu. Napolyon'un Mısır'ı işgalinin uluslararası sistem boyutundaki neden ise Fransa'nın en önemli Avrupalı rakibi İngiltere'nin

Patriarchate in Lebanese Politics from 1840 to the Present, Beyrut, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AUB, 1963.

Hindistan'da sürdürdüğü sömürge politikalarına bir darbe vurmak ve iki devlet arasındaki güç dengelerini muhafaza edebilmektir.³⁹³

Fransa'nın Mısır'daki işgali, İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin baskısından dolayı sadece üç yıl sürdü. Napolyon, bu süre içinde Suriye bölgesini işgali etmek için Osmanlı Devleti'yle askeri çatışmayı göze alsada bu girişimi başarısız oldu. Napolyon'un ordusunun 1799'da Suriye'ye üzerine yaptığı sefer Akka'da Cezzar Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu tarafından durduruldu. Fransız birlikleri Akka'yı kuşattığında Lübnan Emirliği makamında II. Beşir Şihâbi (1789-1840) vardı. Cezzar Ahmed Paşa, kuşatma sırasında emirden yardım talep etse de emir mazeret bildirip yardım göndermedi. Diğer yandan Emir II. Beşir, Napolyon'dan gelen teklifi de reddetti. Emir II. Beşir, bölgede başlayacak bir Fransız işgalinin Mârûnîler ve Dürzîler arasındaki gerilimi yükselteceğinden korkuyordu. Öyle ki Napolyon'un Suriye üzerine ilerleyişi, Mârûnîlerde büyük bir umut yaratırken Dürzîlerin ise tedirginliğini arttırmıştı. Emir II. Beşir'in tarafsız kalmasının ardından Fransız Ordusu'nun Akka'da durdurulmasıyla Cezzar Ahmed Paşa'nın tepkisi emire yöneldi. Bunun üzerine Emir II. Beşir, Akdeniz'in doğusundaki İngiliz Donanması'nın yardımıyla Kıbrıs'a kaçmak zorunda kaldı. Fakat Emir II. Beşir, 1801'de Osmanlı ve İngiliz birlikleri Fransız birliklerinin üzerine ilerlerken onlara yardım sağladı ve Osmanlı yönetiminin desteğini elde edip *Cebel Lübnan*'a geri döndü. 1804'te Cezzar Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra *Cebel Lübnan*'daki eski siyasi pozisyonunu tekrar elde eden Emir II. Beşir, 1820'deki bu kez köylü (*'ammiyye*) ayaklanmasından dolayı Mısır'a kaçmak zorunda kaldı.³⁹⁴ Napolyon'un Akka'daki başarısızlığına ve Mısır'ı terk etmeye zorlanmasına rağmen 19. yy. boyunca Fransa ile İngiltere arasındaki küresel rekabetin Orta Doğu'da en çok sergilendiği yer Mısır'la birlikte Suriye bölgesi oldu. Fransız siyasetçiler, Afrika'nın kuzey bölgelerinin yanında Suriye kıyılarında da sömürge elde edebilirlerse Akdeniz'i kontrol edebileceklerini ve İngiltere'nin küresel siyasetine büyük bir darbe vurabileceklerini düşünüyordu. Fransa'nın Akdeniz'in doğusuna yönelik yayılcı

³⁹³ Remy Leveau, "France's Arab Policy", Der: L. Carl Brown, *Diplomacy in The Middle East*, I.B. Tauris, 2003, s. 3-4.

³⁹⁴ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 21-22.

siyasetinde onlarla işbirliği yapmaya hevesli yerel toplulukların başında Mārūniler geliyordu.

Fransa ile Mārūniler arasındaki ilişkilerin tarihi Haçlı Seferleri'ne kadar götürülse de aslında sürekli ikili ilişkiler, Osmanlı-Fransa arasında imzalanan kapitülasyon antlaşmalarıyla 16. yy.'dan itibaren gelişmeye başladı. 1535'te Kanuni Sultan Süleyman'ın I. Francis'e ve 1740'ta I. Mahmut'un XV. Louis'e verdiği kapitülasyonlar sayesinde Fransa diğer Avrupalı devletler karşısında bölgede imtiyazlı duruma geldi.³⁹⁵ Osmanlı-Fransa Kapitülasyon Antlaşmaları, Fransa'ya sadece Osmanlı topraklarında ticari kapitülasyonlar değil, aynı zamanda Orta Doğu'daki Katolik Hıristiyanların koruma hakkını da veriyordu.³⁹⁶ Bundan dolayı Fransa'nın bölgedeki kurduğu ilişkiler ve nüfuzu hem ticari hem de dini içeriğe sahipti. Bu bağlamda *Cebel Lübnan*'a ilk gelen Katolik misyonerlerin Fransız din adamları olması da bir tesadüf değildir. Fransız misyonerler, kapitülasyonların sağladıkları ayrıcalıklara dayanarak Suriye bölgesinde okullar açarak Fransız ve Hıristiyan kültürünü yaymaya çalışırken, Fransız tüccarlar da Beyrut, Trablus ve Şam'da ticaret odaları kurdu.³⁹⁷ Fransa'nın Suriye bölgesinde sahip olduğu dini, kültürel ve ticari üstünlük ve 19. yy.'ın başından itibaren Osmanlı merkezi otoritesinin zayıflaması, sadece Osmanlı yönetimi üzerinde Avrupalı devletler tarafından kullanılan bir baskı aracına dönüşmedi ayrıca bölgede meydana gelen meselelerin ve çatışmaların kolayca uluslararası nitelik kazanmasına yol açtı. Özellikle bölgede bulunan Avrupalı büyükelçi ve konsoloslar, ülkelerinin diplomatik ve askeri gücünü tehdit olarak kullanarak Osmanlı hükümetini ve resmi görevlilerini etkiledi ve bu etkiyi kendi tüccarlarının ticari, ülkelerinin ise siyasi çıkarları için kullandı.³⁹⁸

Napolyon'un Mısır Seferi'nden sonra Fransız siyasi nüfuzunun Suriye'ye yayılmasını kolaylaştıran diğer gelişme, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanıp 1832'den 1840'a kadar Suriye bölgesini işgal etmesiydi.

³⁹⁵ Hitti, *History of The Arabs*, s. 728.

³⁹⁶ Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, s. 26.

³⁹⁷ Haluk Ülman, "1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika", *Bellekten*, 1963, s. 247; Haluk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı*, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1966, s. 9.

³⁹⁸ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev: Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, 2000, s. 319.

Mehmet Ali Paşa'nın büyük oğlu İbrahim Paşa, Ekim 1831'de Osmanlı yönetimine karşı başlattığı askeri seferde³⁹⁹, Filistin, Akka, Şam ve Antakya'yı hızlı bir askeri harekâtlarla ele geçirdi. Akka Kalesi'de Saydâ Valisi Abdullah Paşa'yı ve Antakya'da Ağa Hüseyin Paşa'yı yenilgiye uğratan İbrahim Paşa, Kasım 1832'de Konya'ya ulaştı. İbrahim Paşa, Konya'da 60 bin kişilik büyük bir Osmanlı Ordusu'yla karşılaşsa da ordunun başındaki Osmanlı Sadrazamı Reşid Mehmed Paşa'nın savaş başlamadan esir düşmesiyle ordu dağıldı ve İbrahim Paşa yeni bir zafer daha kazandı. Şubat 1833'te İbrahim Paşa Kütahya'ya vardığında savaş Osmanlı Devleti'yle Mısır Valisi arasında olmaktan çıkıp İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da müdahil olduğu uluslararası bir mesele haline geldi. Böylece büyük güçlerin müdahalesiyle Nisan 1833'de Kütahya Antlaşması imzalandı. İbrahim Paşa, Adana dışında Anadolu'dan tamamen çekilmeyi kabul etti ve Mısır-Sudan, Cidde, Saydâ, Trablus, Şam, Halep ve Adana valilikleri Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'ya verildi.⁴⁰⁰

1833 Kütahya Antlaşması'ndan sonra Suriye Valisi olan İbrahim Paşa, bölgede bir dizi idari reform uygulamaya koydu.⁴⁰¹ Bu reformlar arasında en dikkat çekici olanı, Hıristiyanların Müslümanlarla eşit statüye ulaştırmayı amaçlayan değişikliklerdi. İbrahim Paşa vergileri Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında eşit olarak dağıttı. Hıristiyanlara eskiden uygulanan bazı sınırlamaları (kırmızı, beyaz ve yeşil sarık takmama, atla şehre girememesi gibi) kaldırıldı. Nüfusu 20 bini geçen yerlerde istişare divanı oluşturuldu. Şam'daki divanda 10 Müslüman, 10 Hıristiyan ve bir Yahudi vardı. Beyrut'taki divan ise yarısı Müslüman yarısı Hıristiyan 12 kişiden oluşuyordu. Divan başkanları, divan üyeleri arasından seçiliyordu ve divanlar her gün toplanıp halkın istek

³⁹⁹ İbrahim Paşa'nın Filistin'e askeri sefer yapmasının görünürdeki nedeni, Mısır'daki inşa faaliyetlerinde çalışan 6 bin fellahın çalışma şartlarına dayanamayıp Mısır'dan Filistin'e kaçmasıydı. İbrahim Paşa, Osmanlı'nın Saydâ Valisi Abdullah Paşa'dan fellahların yakalanıp kendisine yollanmasını istedi. Abdullah Paşa, fellahların köle olmadıklarını ve istedikleri yerde (Filistin de Mısır da Osmanlı Eyaletidir) yaşayabilecekleri cevabını verdi. Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C: 1, İstanbul, Faysal Finans Kurumu Yayını, 1986, s. 494.

⁴⁰⁰ Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, s. 494-496.

⁴⁰¹ Suriye'deki Mısır işgali ve İbrahim Paşa'nın uyguladığı idari reformlar, bölgedeki toplumsal ve ekonomik dengelerin değişmesini (feodal yapıların dağılması ve kapitalizmin gelişi) ve reformları (dinsel eşitlik, vergilerin değişimi, zorunlu askerlik, silahların toplanması) beraberinde getirmiştir. Fakat bu değişimin kısa ve uzun vadede bölgeye nasıl katkıda bulunduğu oldukça tartışmalı bir meseledir. Özellikle bölgenin yabancı etkisine açılması ve Avrupalı sömürgeci güçlerin rekabet ve çatışma alanı haline gelmesi bölgede yaşayan Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki huzursuzlukların ve çatışmanın şiddetlenmesine önemli katkı yaptığı aşikârdır.

ve şikâyetlerini dinlemekle görevliydi. İbrahim Paşa'nın bölgedeki Hıristiyanlara yönelik reformları Avrupalı devletler tarafından olumlu karşılandı. Hatta Osmanlı yönetiminin Tanzimat hareketine başlamasını da hızlandırıcı bir tesirde bulundu. Bununla birlikte Müslümanlarla eşit vergi ödemeye başlayan Hıristiyanların askerlikten muaf olmaları ve İbrahim Paşa tarafından silahlandırılmaları Müslüman kesim içerisinde huzursuzluğa neden oldu.⁴⁰² Mısır'daki sürgün yıllarında ve İbrahim Paşa'nın Suriye'yi işgal ettiği süreçte Lübnan Emiri II. Beşir Şihâbi, Mısır yönetimiyle güçlü ilişkiler ve ittifak geliştirmeyi başarmıştı. Emir II. Beşir, Mısır yönetiminden aldığı desteğe güvenerek *Cebel Lübnan*'daki en önemli rakibi Dürzî Canbulâtlara karşı sert bir siyaset izlemeye başladı. Canbulâtların Mukhtarâ'daki sarayına saldıran ve zarar veren Emir II. Beşir, ailenin topraklarına ve mallarına el koydu. Bu saldırı karşısında ailenin lideri Beşir Canbulât Havrân'a kaçtı. Sünni İslam'dan Hıristiyanlığa (Mârûnîliğe) geçmiş olan Emir II. Beşir'in Dürzî feodal ailelerin (Canbulâtlar, Ebû Nakadlar ve 'İmâdlar) nüfuzunu sınırlaması, bir yandan onun *Cebel Lübnan*'ın en etkili siyasi lideri haline gelmesini sağladı, diğer yandan da Dürzîlerle Mârûnîler arasındaki mezhepsel kökenli gerginliklere ve düşmanlıklara önemli katkı yaptı.⁴⁰³

Mısır yönetiminin Suriye bölgesini işgalinden sonra Suriye'de ortaya çıkan ekonomik dönüşüm, bölgedeki dinsel ve mezhepsel gerilimi kışkırtmıştı. İbrahim Paşa'nın Suriye valiliği yıllarında Avrupa ile ticaretin hızla gelişmesi, yabancı tüccarlarla birlikte hareket eden ve genellikle yerli Hıristiyan ve Yahudilerden oluşan bir sınıfın ortaya çıkmasına yol açtı. Bu sınıf, Avrupalı konsolosların himayesinde Osmanlı topraklarında uygulanan ticari kapitalisyonlardan yararlanarak vergilerden korunuyordu. Kapitalisyonların uygulanması yoluyla bölgeye giren ucuz Avrupa malları, Müslümanların kontrolündeki geleneksel yerel üretimin –özellikle Şam ve Halep'te- çökmesine katkıda bulundu. Giderek zenginleşen Hıristiyanların Şam gibi kentlerde gösterişli evler inşa ettirmesi ve onların hızlı ticari başarıları, Müslüman ileri gelenleri (eşraf) ve halkı provoke etti ve düşmanlık duygularını arttırdı. Böylece

⁴⁰² Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", *Belleten*, TTK Basımevi, C: 8, Sayı: 30, Nisan 1944, s. 233-236.

⁴⁰³ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 26-27.

Müslümanların aleyhine olan bu siyasi ve ekonomik dönüşüm, 19. yy.'ın ilk yarısında toplumsal krizleri ve çatışmaları beraberinde getirdi.⁴⁰⁴

19. yy.'ın ilk yarısındaki toplumsal çatışmaların en ciddi olanları *Cebel Lübnan*'da Mārūniler ve Dürziler arasında gerçekleşti. Aynı topraklarda uzun süredir bir arada yaşayan iki toplum arasındaki siyasi ve ekonomik denge, 1830'lardan itibaren bölgenin nüfusunda ve yerel iktidarındaki değişimler, köylülerin feodal ailelerden duydukları hoşnutsuzluk, Osmanlı yönetiminin başarısız doğrudan denetim kurma çabaları ve Avrupalı devletlerin (Fransa ve İngiltere) bölgeye sürekli müdahaleleri sonucu bozuldu. 1820, 1840, 1857 ve 1859'daki köylü ('*ammiyye*) ayaklanmaları ve 1841 ve 1845'deki mezhepsel çatışmalar, 1860'da Mārūniler ve Dürziler arasında Lübnan Dağları'nda başlayan ve kısa sürede bir katliama dönüşen çatışmanın öncüleriydi. Böylece toplumsal ve sınıfsal çatışma olarak başlayan olaylar kısa sürede mezhepsel bir boyuta taşındı.

Cebel Lübnan'da 1820 ve 1840'da çıkan köylü ayaklanmaları, mezhepsel olmaktan ziyade sınıfsal nitelikte çatışmalardı. 1840 ayaklanması, Mārūnî ve Dürzî köylüler tarafından İbrahim Paşa yönetiminin baskıcı ve adaletsiz uygulamalarına karşı çıktı. Emir II. Beşir tarafından ayrıcalıkları ellerinden alınan feodal aileler ayaklanmayı kaybettikleri ayrıcalıkları geri almak için bir fırsat olarak gördü ve ayaklanmaya destek verdi. Mārūnî Patrik Yusuf Hubayş (1823-1845) da açık aleni bir şekilde ayaklanmayı cesaretlendirdi ve ruhbanlar ayaklanmada önemli rol oynadı. 1820 ayaklanmasında olduğu gibi zorunluluk askerlik, yüksek vergiler ve silahların toplanması, ayaklanmayı çıkaranların ortak rahatsızlıklarıydı. Ayaklanmacılar, *Cebel Lübnan*'daki yabancı müdahalesinin sona ermesini ve idari otonominin restore edilmesini talep ediyordu. Fakat ayaklanma Temmuz 1840'ta Emir II. Beşir ve İbrahim Paşa'nın askeri güç kullanmasıyla başarısız bir şekilde sonuçlandı ve ayaklanmanın liderleri ülkeyi terk etti. Buna rağmen 1840 köylü ayaklanması *Cebel Lübnan*'daki meselelerin uluslararası hale gelmesiyle sonuçlandı. "Doğu Meselesi" adı altında *Cebel Lübnan*'daki olaylara ilgisini artıran Avrupalı güçler, 1840'da imzaladıkları Londra Antlaşması'yla Mısır güçlerini

⁴⁰⁴ Ma'oz, "Communal Conflict in Ottoman Syria During the Reform Era: The Role of Political and Economic Factors", s. 96-97.

Suriye'den çıkarmaya karar verdi. Ağustos 1840'ta Osmanlı, İngiliz ve Avusturya güçlerinin İngiliz Amiral Charles Napier komutasında Beyrut'u bombalaması ve Jüniye'e çıkarma yapması sonucunda Mısır'ın Suriye'deki egemenliği sona erdi.⁴⁰⁵

Mısır'ın Suriye'deki siyasi ve askeri varlığının sona erdirilmesi, İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin bölgede Fransa'ya karşı kaybettiği avantajları tekrar kazanmasına hizmet etti. Suriye'deki güç dengesindeki dönüşüm, Tanzimat hareketini yeni başlatmış Osmanlı yönetimine *Cebel Lübnan*'daki emirliğin siyasi işleyişini merkezileştirmek için fırsat tanıdı. II. Beşir emirlikten uzaklaştırılarak 3 Ekim 1840'ta yerine Beşir Kasım Şihâbi (III. Beşir adıyla) getirildi. III. Beşir, Lübnan'daki baskın dini cemaatlerden (Mārūnī, Dürzī, Grek Ortodoks, Grek Katolik, Sünni ve Şii) iki temsilcinin katılacağı bir konsey kurulmasına karar verdi. Bu konsey hukuki konuların uygulanmasında Emir III. Beşir'e yardımcı olacaktı. Fakat Mārūnī ve Dürzī feodal liderler, bu konseyin kendilerinin geleneksel otoritesini sınırlayacağından dolayı bu yeni düzenlemeyi reddetti. Özellikle II. Beşir döneminde kaybettikleri, ayrıcalıklarını ve topraklarını geri almak isteyen Canbulât ve Aslân gibi Dürzī feodal aileler, böyle bir idari dönüşümden endişe duyuyordu. Dönemin Mārūnī Patrik'i Yusuf Hubayş'ın –Mārūnī feodal liderlerin desteğiyle- Dürzī bölgelerinde yaşayan Mārūnī köylülerin Dürzī liderlerin geleneksel hukuki otoritelerini yok saymalarını isteyen provoke edici bir bildiri yayınlaması gerginliği daha da arttırdı.⁴⁰⁶ Bu dönemde Fransız konsolosların Mārūnīleri, İngiliz konsolosların Dürzīleri himaye etmeleri halk arasında Mārūnīler Fransa'ya Dürzīler İngiltere'ye tabi olacakmış gibi sözlerin dolaşmasına yol açtı. Fransız donanmasının bir bölümünün Beyrut yakınlarına gelip Mārūnī Patrik'le temasa geçmesi ve Dürzī Mir Nu'man'ın kardeşi İsmâ'il'i tahsil bahanesiyle bir İngiliz firketeyniyle önce Malta'ya, oradan da Londra'ya göndermesi bu söylentileri kuvvetlendirdi.⁴⁰⁷

III. Beşir ve Mārūnī Kilisesi ile Dürzī feodal liderler arasındaki gerilim, 1841 baharında bir Mārūnī ile bir Dürzī arasında çıkan kişisel kavganın büyümesi sonucu mezhepsel boyutlu bir iç çatışmasının başlamasına yol açtı. Mārūnī Kilisesi ve feodal

⁴⁰⁵ Khalaf, *Lebanon's Predicament*, s. 37-38; Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 40.

⁴⁰⁶ Khalaf, *Lebanon's Predicament*, s. 57.

⁴⁰⁷ M. Tayyip Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", *Belleten*, TTK Basımevi, C: 10, Sayı: 37-40, 1946, s. 643.

liderler, Mārūnī köylüleri Dürzī feodal liderlere karşı III. Beşir'in çatısı altında birleştirmeye çabaladı. Bu girişim, Mārūnī feodal liderlerin feodal sistemin ortadan kalkacağı korkusundan dolayı başarısız olmakla birlikte Dürzîlerin sert tepkisine neden oldu. Şibli el-'Aryān komutasındaki Dürzîler, III. Beşir'in Deyr'ul Kamar'daki sarayını basıp onu esir aldı ve çevredeki Hıristiyan köylere büyük zarar verdi. Bunun üzerine Fransa, Osmanlı Devleti hemen olaylarla ilgili gereken tedbirleri almazsa bölgeye askeri müdahale tehditinde bulundu.⁴⁰⁸ Osmanlı yönetiminin Mustafa Paşa komutasında bölgeye yolladığı ordu, Kasım 1841'de Beyrut'a ulaştı ve çatışmalara müdahale etti. Çatışmalar ve anarşi ortamı bir süre devam etse de 13 Ocak 1842'de Mustafa Paşa ve Selim Paşa, Osmanlı yönetimi adına *Cebel Lübnan*'daki Şihābi Emirliği'ne son verdiğini açıkladı.⁴⁰⁹ Ardından Mustafa Paşa'nın yardımcısı Macar Ömer Paşa *Cebel Lübnan*'ın yeni valisi olarak atandı.⁴¹⁰

III.3.2. Osmanlı Devleti'nin Cebel Lübnan'da Otorite Kurma Arayışları

Mısır yönetimini İngiltere'nin desteğiyle Suriye'den çıkartan ve 1841 Mārūnī-Dürzī çatışmasına yaptığı askeri müdahaleyle *Cebel Lübnan*'daki Şihābi Emirliği'ne son veren Osmanlı Devleti, bölgedeki siyasi gücünü daha fazla hissettirmeye başladı. Macar Ömer Paşa, valiliği döneminde ilk olarak bölgede Osmanlı Devleti'nin doğrudan yönetimini tesis etmek için yerel liderlerden destek arayışı içine girdi. Ömer Paşa, Emir II. Beşir tarafından mallarına el konan Mārūnī ve Dürzī feodal ailelerle temasa geçti, onların mallarını ve ayrıcalıklarını geri verdi ve bu ailelerin bazı üyelerini kendine danışman olarak atadı. Macar Ömer Paşa, Avrupalı devletlere Osmanlı merkezi

⁴⁰⁸ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", s. 647.

⁴⁰⁹ III. Beşir, emirlikten azledildikten sonra *Cebel Lübnan*'ta kalmasına izin verilmemiş, kendisinden Fransa ve Mısır hariç bir yere gitmesi istenmiş ve o da Malta'ya yerleşmişti. Malta'da kaldığı süre içerisinde tekrar emir olacağına yönelik umudunun kaybetmeyen III. Beşir, 1840 yılı sonunda İngiltere Kraliçesi'ne *Cebel Lübnan*'daki emirliğin tekrar kurulması için bir arzuhal yollamıştır. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi, III. Beşir'in İslam topraklarında herhangi bir yere yerleşmesine izin vermiş ve korunacağı garantisini vermiştir. Malta'da bir yıl yaşadıkdan sonra ailesi ile İstanbul'a gelen III. Beşir, devletin kendisine tahsis ettiği Arnavutköy'deki Mardraki yahısına yerleşmiştir. Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", s. 647-648.

⁴¹⁰ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 52-53.

yönetiminin *Cebel Lübnan* içinden de geniş bir destek gördüğünü göstermeye çalışıyordu.⁴¹¹

Beyrut'taki İngiliz Konsolosu Hüge Rose, 1842 yılının ilk aylarında Ömer Paşa'yı yeni görevinde samimî bir şekilde destekledi. Fakat Ömer Paşa'nın İngiltere ve Dürzî feodal ailelerden aldığı destek uzun süreli olmadı. Ömer Paşa'nın *Cebel Lübnan*'da kendi otoritesini ve Osmanlı'nın doğrudan yönetimini tesis etmesi, feodal ailelerin bağımsızlığını ve yerel otoritesini tehdit ediyordu. Şihâbi Emirliği'nin egemenliğinden kurtulan Dürzî feodal liderler, Osmanlı otoritesi altına girmekte büyük ölçüde isteksiz davrandı. Ayrıca Ömer Paşa'nın bazı Mārūnîlere resmi görevler vermesi Dürzî feodal liderlerin Osmanlı yönetimine karşı şüphelerini arttırmıştı. Bu faktörlerin etkisiyle İngiliz Konsolosu Rose'nin Ömer Paşa'ya verdiği destek kısa sürede ortadan kalktı ve Rose Beyrut'taki diğer Avrupalı konsoloslarla birlikte Ömer Paşa yönetiminin meşruluğunu eleştiren bir dilekçeye imza attı.⁴¹² Bu dilekçeye karşılık Osmanlı yönetimi, *Cebel Lübnan*'daki durum konusunda rapor hazırlaması için Selim Bey'i Nisan 1842'de özel elçi olarak Beyrut'a yolladı. Selim Bey hazırladığı raporda *Cebel Lübnan* ahalisinin mevcut idareden memnun olduğunu ve Şihabi Emirliği'nin tekrar canlandırılması çabalarına itibar etmediğini bildirdi. Tabii ki bu rapor Beyrut'taki Avrupalı konsolosları ikna etmedi.⁴¹³ Mārūnîler de Ömer Paşa'nın işbirliği teklifine karşı şüpheyile yaklaştı ve Şihâbi Emirliği'nin yeniden kurulacağına yönelik umutlarını korudu.⁴¹⁴

Ömer Paşa'yla Dürzîler arasındaki gerilim, 6-8 Nisan 1842'de 7 Dürzî liderin (Nu'man ve Sa'id Canbulât, Ahmed ve Emin Aslân, Nāsîf Ebū Nakad, Hüseyin Talhuk ve Davud el-Melik) tutuklanmasıyla açık bir şekilde düşmanlığa dönüştü. Yusuf Abdülmalik liderliğindeki Dürzîler bir ayaklanma çıkardı ve Beyt el-din'e giden yolları kapattı. Beyrut'taki Fransız konsolosu, Mārūnîleri Ömer Paşa'ya karşı yapılan Dürzî ayaklanmasına katılmaya teşvik etse de iki toplum arasındaki düşmanlıklar böyle bir

⁴¹¹ Samir Khalaf, "Communal Conflict in Nineteenth-Century", Der: Benjamin Braude- Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, C: 2, New York, Holmes&Meier Publishers, 1982, s. 119.

⁴¹² Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 58-59.

⁴¹³ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", s. 653-654.

⁴¹⁴ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 60.

ittifak kurulmasına izin vermedi. Şibli el-‘Aryān komutasındaki Dürzîler, Ekim 1842’de Şūf Dağı’na ilerledi ve Beyrut-Şam yolunu kesme girişiminde bulundu. Kasım ayının sonunda Beyt el-dîn çevresindeki birçok tepeyi ele geçiren Dürzîler bölgedeki Osmanlı garnizonunu da kuşattı. Fakat Saydā Valiliği’ne getirilen Esad Paşa emriyle bölgeye gönderilen Osmanlı birlikleri Dürzî ayaklanmacıları kısa sürede bozguna uğrattı.⁴¹⁵

Osmanlı yönetimi *Cebel Lübnan*’daki Dürzî ayaklanmasını bastırmasına rağmen Avrupalı devletlerin süren diplomatik baskıları bölgenin idari yapılanması konusunda yeni bir planın uygulanmasını getirdi. Fransa, *Cebel Lübnan*’da Şihābi Emirliği’nin yeniden canlandırılmasında ısrar ederken Osmanlı Devleti bölgeyi doğrudan yönetmek istiyordu. Avusturya Başbakanı Metternich’in önerisiyle, iki devletin görüşleri arasında bir uzlaşma sağladı ve *Cebel Lübnan*’da çift kaymakam adı verilen yeni idari yapılanmaya gidildi. Yeni idari yapılanmada *Cebel Lübnan*’un Beyrut-Şam yolu ile iki bölüme ayrıldığı kabul edildi. Kuzeyi Mārūnī, güneyi Dürzî kaymakam yönetecekti ve önemli konularda son söz sahibi Saydā’daki Osmanlı Valisi olacaktı. Saydā Valisi Esad Paşa, Ocak 1843’te Mārūnī kaymakamlığa Emir Haydar İsmā‘il Ebū’l Lami’yi Dürzî kaymakamlığa ise Emir Ahmet Aslān’ı atadı.⁴¹⁶

Çifte Kaymakamlık sistemi, *Cebel Lübnan*’daki mezhepsel temelli meselelere bir çözüm olarak sunulsa da daha başlangıçta kendi için zafiyetler taşıyordu. *Cebel Lübnan*’da Beyrut-Şam yolunun sınır kabul edildiği coğrafi bölünme, kuzeyde Mārūnīlerin, güneyde Dürzîlerin yaşadığı varsayımından hareket ediyordu. Oysaki gerçekte Mārūnī kaymakamın yönetimi altındaki kuzeydeki Hıristiyan Metn bölgesinde çok sayıda Dürzî nüfus vardı. Yine Dürzî kaymakamın yönetimi altındaki Deyr’el Kamar bölgedeki en büyük Hıristiyan kasabasıydı. Metternich’in önerdiği planda Mārūnī kaymakam kendi toplumunu, Dürzî kendi toplumunu yönetecekti. Uygulamada ise her iki kaymakam kendi bölgeleri içinde diğer mezhebin feodal ailelerin ve köylülerin meseleleriyle yüzleşmek zorunda kaldı.⁴¹⁷ Bu meseleyi aşabilmek için

⁴¹⁵ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 60-62.

⁴¹⁶ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 62-63; Malcolm H. Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, Beyrūt, 1959, s. 7.

⁴¹⁷ Mārūnīlerle Dürzîlerin karışık yaşadıkları yerleşimler, toplumsal huzursuzlukların kaynağı ve kısa bir süre sonra şiddetlenecek mezhepsel çatışmaların patlak verdiği yerler olacaktı.

Osmanlı yönetimi, kaymakamların hukuki yetkilerini kendi bölgeleriyle sınırlandırmaya karar verdi. Dürzilerin hakları konusunda endişeleri olan İngiltere öneriyi desteklerken Mārūnîlerin destekçisi Fransa bu öneriyi reddetti. Rusya ise Grek Ortodoksların nüfusunun büyüklüğünü neden göstererek üçüncü bir kaymakamlığın kurulmasını istedi. Yeni sistemin bir meselesi de kaymakamların seçimiydi. Soylu bir aileden gelen ve ılımlı bir kişilik olarak tanınan Mārūnî kaymakam Emir Haydar İsmā‘il Ebū‘l Lami kendi toplumu tarafından genelde kabul edilebilir bir yöneticiydi. Fakat Dürzî kaymakamın kim olacağı çok tartışmalıydı. İngiltere, iyi ilişkilere sahip olduğu Sa‘id Canbulāt’ın kaymakam olmasını istiyordu. Canbulāt’ın kaymakam olması Dürzî bölgesinin İngiltere’nin nüfuzu altına girmesi manasına geliyordu. Osmanlı yönetimi ise Yazbaki Dürzîlerinin yabancılaşmasını engellemek için onların arasından birinin kaymakam olmasını istiyordu. Böylece 5 Dürzî ailenin desteğiyle Emir Ahmet Aslān kaymakam oldu.⁴¹⁸

Cebel Lübnan’da çift kaymakamlık sisteminin uygulamaya geçirilmesi, Mārūnîler ve Dürzîler arasında mezhepsel düşmanlıkları ve çatışmayı engellemekte başarılı olamadı. M. Tayyip Gökbilgin’e göre Beyrut’taki İngiliz ve Fransız konsolosların kışkırtmaları mezhepsel gerilimi yükseltti. Ayrıca 1841 ayaklanmasında zarar gören Mārūnîlerin Dürzîlerden tazminat taleplerinde ısrar etmeleri gerilime katkı yaptı.⁴¹⁹ Malcolm H. Kerr ise Osmanlı birliklerinin bölgedeki faaliyetlerinin ve Mārūnî patriğe karşı provake edici tavrının mezhepsel gerilimi tetiklediğini savunmaktadır.⁴²⁰ 2 Şubat 1845’te Mukhtarā’da Canbulāt ve Yazbaki Dürzî liderinin yaptıkları bir toplantı, Mārūnî patrik ve feodal liderlerinin Dürzîlerin kendilerine yönelik bir saldırı hazırlığı içinde olduklarına yönelik endişelerini arttırdı. Mārūnîler, Ebū Samra Ghānim, Yusuf el-Şantfīri ve Ghandūr el-Sa‘d’ın liderinde silahlanmaya başladı. Mayıs 1845’te Mārūnîler büyük bir silahlı güçle Metn bölgesinde bazı Dürzî köylerine saldırdı ve Dürzî köylülerin köyleri boşlatmasını sağlayıp evlere zarar verdi. Saldırıları sırasında olayları engellemeye çalışan Osmanlı askerlerine de ateş açan Mārūnîler tarafından bir Osmanlı askeri öldürüldü. Kısa sürede silahlı adamlarını bir araya getiren Dürzî liderler

⁴¹⁸ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 63-64.

⁴¹⁹ Gökbilgin, “1840’tan 1861’e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler”, s. 667.

⁴²⁰ Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 9.

Mārūnīlere karşı intikam hareketlerine girişti. Osmanlı valisi Vecih Paşa, durumun şiddetlenmesi üzerine bölgeye Ferik Davud Paşa, Mirliva Nesib Paşa ve Miralay Hüseyin Bey komutasındaki Osmanlı askeri birliklerini sevketti. Fakat bu birlikler, Dürzilerin giriştiği intikam hareketlerini durdurmaya yetmedi. Dürziler, Abi ve Sulima Manastırlarını yakıp yağma etti ve bir Katolik rahibi öldürdü. Dürzilerin manastırları yakıp bir Katolik rahibi öldürmeleri ve Fransız konsolosun bölgedeki Osmanlı birliklerinin Dürzileri bilinçli bir şekilde durdurmadıklarına yönelik suçlamaları, olayları birdenbire uluslararası bir mesele haline getirdi.⁴²¹ Fransız ve İngiliz konsoloslar ile Osmanlı yetkilileri arasındaki karşılıklı açıklamaların gerilimi artırması karşısında Osmanlı Devleti, *Cebel Lübnan*'daki yönetimin düzenlenmesi için yeni önlemlerini uygulamaya koydu. Temmuz 1845'te bu önlemleri uygulamak için olağanüstü yetkiler verilmiş Hariciye Vekili Şekip Efendi'yi Beyrut'a yollandı.⁴²²

Şekip Efendi, Beyrut'a giderken emrinde 13 bin kişilik bir kuvvet bulunan Arabistan Valisi Namık Paşa ve Osmanlı donanma gemilerinin bir kısmı bölgeye sevk edildi. Şekip Efendi Beyrut'a varır varmaz Namık Paşa, Necip Paşa ile Fransız ve İngiliz konsoloslarla bir toplantı yaptı ve güvenliğin sağlanması için alınacak tedbirleri anlattı. Şekip Efendi, iç bölgelerde güvenlik sağlanırken zor kullanmak zorunda kalınırsa buradaki Hıristiyanların can güvenliğini sağlamak için onların Beyrut'ta getirileceğini söyledi. Fransız konsolosu bu karara karşı çıktı ve evlerinden ayrılacak Hıristiyanlara tazminat verilmesini, öldürülen Katolik rahibin katili Dürzî şeyh Hamud Ebū Nakad'ın derhal cezalandırılmasını ve Abi ve Sulima Manastırlarının zararlarının tazmin edilmesini talep etti. Hatta Fransız konsolos bu talepler konusunda Osmanlı yönetiminin Şekip Efendi'ye bir tebligat yollamasını sağladı. Bu tebligat ulaşmadan Beyrut'tan Deyr'ul Kamar'a geçen Şekip Efendi, güvenliğin sağlanması için Namık Paşa'yla birlikte bölgedeki silahların toplanmasına ve olaylardan zarar görenlere tazminat ödenmesine karar verdi. Şekip Efendi, ahalinin konsoloslarla temasa geçip silah toplama işini zora sokacaklarını düşünerek bölgeye daha fazla asker sevk edilmesini sağladı. Silahların toplanması sırasında zorluk çıkaran ve ahaliyi

⁴²¹ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", s. 672.

⁴²² Caesar E. Farah, *The Politics of Interventionism in Ottoman Lebanon, 1830-1861*, Londra, Centre for Lebanese Studies, I. B. Tauris, 2000, s. 418.

kışkırtan bir kısım rahip ve ileri gelen tutuklandı. Bunun üzerine diplomatik baskılarını arttıran ve Şekip Efendi'ye suçlamalar yöneten Avrupalı devletler, Osmanlı yönetimi üzerinde etkili olmaya başladı. Osmanlı yönetimi Şekip Efendi'ye gönderdiği emirde bölgedeki silah toplama faaliyetlerinde şiddetin azaltılmasını istedi. Şekip Efendi emre verdiği cevapta silah toplama faaliyetlerinde kullanılan şiddetin Avrupalı konsoloslarca abartıldığını ve bu faaliyetleri devamının devletin bölgedeki otoritesini sağlamada zaruri olduğu anlatmaya gayret etti. Avrupalı devletlerin baskıları sürünce Osmanlı yönetimi, Hariciye Vekilliğinden azledildiğini ve Londra'ya büyükelçi olarak atandığını, fakat Lübnan'daki işleri bitinceye kadar burada kalması gerektiğini bildirdi.⁴²³

Osmanlı yönetiminin bu kararının ardından Şekip Efendi, Lübnan'daki görevine devam etti. Öncelikle Fransız konsolosun istediği gibi zarar gören manastırlara tazminat ödendi ve Dürzî şeyh Hamud Ebū Nakad mahkemeye çıkarıldı. Ebū Nakad mahkemede beraat etse de Lübnan'da kalması uygun görülmediği için İstanbul'a gönderildi. Bu gelişmeler olurken Şekip Efendi'nin yetersiz gördüğü Dürzî Kaymakam Emir Ahmed Aslān'ı görevden alıp yerine Emir Emin Aslān'ı ataması, İngiliz hükümetinin büyük tepkisine neden oldu. Bu olaydan sonra İngiliz ve Fransız konsoloslar, Şekip Efendi'nin silah toplama faaliyetlerine yönelik eleştirilerini arttırdı. Bunun üzerine Avrupalı devletlerin onayıyla Osmanlı yönetimi, Ocak 1846'da Lübnan'daki gelişmeleri soruşturması için Ferik Emin Paşa'yı özel görevli olarak Beyrut'a yolladı. Emin Paşa'nın görevi, Şekip Efendi, Namık Paşa, Saydā Valisi Kamil Paşa ve eski vali Vecih Paşa'yla koordineli çalışıp durumu Osmanlı yönetimine bildirmektir. Ayrıca Osmanlı yönetimi, Emin Paşa'dan çatışmalara karışmış fakat öldürme suçu işlememiş kişilere af, bir grup Mārūnī ile Roma'ya gidip Papa'dan yardım isteyecek metopolid Matran Tobie'nin gitmemesi konusunda ikna edilmesi ve vaad edilen tazminatların taksitlerinin ödenmesi gibi konuları da çözmesi bekliyordu. Emin Paşa, Şekip Efendi'nin yardımıyla bu meseleleri çözdü ve Haziran 1864'da onunla birlikte İstanbul'a geri döndü.⁴²⁴

Şekip Efendi, Beyrut'ta kaldığı süre içinde –tarihe Şekip Efendi Düzeni olarak geçen- önemli düzenlemeler gerçekleştirdi. Mārūnī -Dürzî çatışmasının ardından

⁴²³ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", s. 675-678.

⁴²⁴ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", s. 678-679.

güvenliği sağlama adına aldığı tedbirler dışında Şekip Efendi, Lübnan'ın geleceğini şekillendirecek yeni idari düzenlemeleri uygulamaya koydu. Bu idari düzenlemelerin en önemlilerinden biri, Mārūnī ve Dürzī kaymakamlığına bağlı her din ve mezhepten halkın yönetime katılmasını sağlayan karma meclisler oluşturulmasıydı. Kaymakamın başkanlık edeceği 12 kişiden oluşan bu meclislerde Müslüman, Dürzī, Mārūnī, Grek Orotodoks ve Grek Katolikler 2 kişiyle mütevaliler 1 kişiyle temsil edileceklerdi. Meclisler adli işleve sahip olduğu için mezhepsel grupların iki temsilcisinden biri adli işlerden sorumlu olacaktı. Ayrıca meclislerin tüm üyeleri maaşlı devlet memuru statüsündeydi. Şekip Efendi, Lübnan'daki yerel görevlileri Osmanlı merkezi otoritesine bağlı birer memuru haline getirmek istiyordu. Bundan dolayı kaymakamlara da maaş bağlandı ve onların ataması Saydā valisinden alınıp Osmanlı yönetimine verildi. Böylece kaymakamların üzerindeki yerel liderlerin baskıları ve yabancı konsolosların nüfuzları sınırlandırılmaya çalışıldı.⁴²⁵

Şekip Efendi Düzeni'nin *Cebel Lübnan*'da Osmanlı egemenliğini güçlendirmeyi amaçladığı aşikârdır. Bununla birlikte Şekip Efendi'nin uygulamaya koyduğu yeni idari yapılanmanın mezhepsel çatışmaya nasıl bir tesirde bulunduğu tartışmalı bir meseledir. Lübnanlı yazar Samir Khalaf, Şekip Efendi'nin Osmanlı egemenliğini güçlendirme çabalarının bölgedeki mezhepsel gerilimi tırmandırdığı kanısındadır.⁴²⁶ Usama Makdisi ise Şekip Efendi'nin mezhepçi mobilizasyonları içeren bir çabayla Osmanlı milliyetçiliğini teşvik ettiğini, fakat yerel konularda özerk bir fikir veren Tanzimat hareketinin getirdiklerini uygulama konusunda isteksiz davrandığını düşünmektedir. Osmanlı ıslahatlarını yönlendiren Avrupa'dan gelen baskının farkında olan Şekip Efendi, Osmanlı otoritesini emperyal konularda ilişkilerini değiştirmeye zorlayan bu baskıları da reddetmişti.⁴²⁷ Tabii ki Osmanlı yönetiminin merkezi otoriteyi *Cebel Lübnan*'da güçlendirme çabalarına Fransa ve İngiltere'nin sürekli muhalefet ettiği ve bu girişimleri engelleme çabası içinde olduğu aşikârdır. *Cebel Lübnan*'daki Mārūnī ve Dürzī feodal aileler de Şekip Efendi'nin düzenlemelerini doğrudan kendi statülerine ve

⁴²⁵ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", s. 679-680; Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı*, s. 19-20.

⁴²⁶ Samir Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, New York, Colombia University Press, 2002, s. 275.

⁴²⁷ Makdisi, *The Culture of Sectarianism*, s. 84.

ayrıcalıklarına bir tehdit olarak kabul edip bu düzenlemelere karşı direndi.⁴²⁸ Ayrıca bu süreçte Şekip Efendi'nin düzenlemelerine karşı mücadelede Dürziler de kendi içinde de iki ana gruba ayrıldı. Sa'îd Canbulât liderliğindeki ilk grubu İngiliz konsolosu, Nâsîf Ebû Nakad liderliğindeki ikinci grubu Fransız konsolosu destekliyordu.⁴²⁹

Şekip Efendi Düzeni'nin ardından Osmanlı yönetiminin merkezi otoriteyi sağlama siyasetinin bir parçası, Suriye bölgesinde zorunlu askerlik uygulamasını başlatması oldu. Bu haberin Eylül 1850'de Suriye'de yayılması özellikle Dürziler arasında büyük kargaşaya yol açtı. Dürzî ayaklanmasının ilk işaretleri Havrân'dan geldi ve *Cebel Lübnan*, Vâdi et-Taym ve Havrân Dürzîleri gizli bir şekilde buluşarak Osmanlı otoritesine karşı bir ayaklanma düzenlemeye karar verdi. Osmanlı yönetimi, 1852 yılının başında 20-25 yaş arasındaki Dürzîlerin zorunlu askerlik yapmasını öngören kararını açıkladı. Lübnan'daki Dürzî liderler kararı kabul ettiklerini açıklamasına rağmen bu liderlerin çoğu Havrân'a veya Anti-Lübnan Dağları'na kaçtı. Osmanlı yönetimi, Akka, Şam ve Beyrut'tan askeri birliklerini *Cebel Lübnan* ve Havrân Dürzîleri arasındaki bağlantıyı kesmek için Bekaa Vadisi'ne yolladı. Havrân'daki Dürzîler de köylerini terk edip Bedevilerle işbirliği yaparak Laca'ya göç etti. Lübnanlı Dürzî liderler, Osmanlı yönetiminin askere alma kararını büyük ölçüde kabul ederken Havrân'daki ayaklanma iki Dürzî askeri liderin (Şibli el-'Aryân ve İsmâ'il el-Atraş) önplana çıkmasına yol açtı. Osmanlı yönetiminin Havrân'a gönderdiği askeri birlikler, Eylül 1852'de Dürzî ayaklanmasını sona erdirdi. Buna rağmen 1853 yılı boyunca belli bölgelerde Dürzîler direnmeye devam etti. Aralık 1853'te İngiliz konsolos Wood, çatışmaya kesin çözüm bulmak için arabulucu olarak Laca'da 40'a yakın Dürzî şeyhle görüştü ve onlara Şam'da Osmanlı temsilcileriyle görüşmeyi önerdi. Sonunda Dürzî lider Sa'îd Canbulât'ın girişimiyle –zorunlu askerlik sorunu halledilmeden- Dürzî ayaklanması sona erdirildi.⁴³⁰

Sa'îd Canbulât'ın Havrân'daki Dürzî ayaklanmasının sona erdirilmesinde rol oynaması, ona Osmanlı yönetimi tarafından *Cebel Lübnan*'daki Dürzî kaymakamlık

⁴²⁸ Khalaf, "Communal Conflict in Nineteen-Century Lebanon", s. 122.

⁴²⁹ Firro, *A History of The Druzes*, s. 105.

⁴³⁰ Firro, *A History of The Druzes*, s. 107-111.

görevinin verileceğine dair söylentilere yol açtı. Bu söylenti, Lübnanlı rakip Dürzî şeyhler arasındaki gerilimi yükseltti. Emir Emin Aslân, Talhuk, ‘İmad ve Abdülmalik ailelerinin desteğini alarak Osmanlı yönetiminin böyle bir atama yapmasını engellemeye çalıştı. İngiliz yönetimi ve Serasker Kubersalli Paşa, Sa‘id Canbulât’ı kaymakam yapmaya çalışsa da Fransız konsolosunun desteğini alan Aslân ve diğer Dürzî şeyhler Osmanlı yönetimini bu kararı uygulamama konusunda ikna etti.⁴³¹

Osmanlı yönetimi, 1845-1854 yılları arasında Lübnan’ı doğrudan yönetme siyasetinde kısmen başarı sağladı. Fakat diğer yandan Mehmet Ali Paşa’nın Suriye’yi işgaliyle Lübnan’ın toplumsal ve ekonomik yapısında meydana gelen dönüşüm, Çifte Kaymakamlık ve Şekip Efendi’nin getirdiği düzenle hızlı bir sürece girdi. 1945’ten sonra *Cebel Lübnan*’daki köylüler, toprak sahibi feodal liderlerin boyunduruğundan kurtulmak için daha fazla gayret göstermeye başladı.⁴³² Özellikle Mārūnî kaymakam, feodal aileler, köylüler ve kilise arasındaki fikir ayrılıkları bu süreçte açıkça ortaya çıktı. Köylülerin 1820 ve 1840’taki ayaklanma girişimlerinin üçüncü aşaması 1857 ve 1859’daki gerçekleşecek ve bu köylü ayaklanmaları 1860 mezhepsel çatışmalarını tetikleyecekti.

III.3.3. 1860 Mārūnî-Dürzî Çatışması

Lübnan tarihinin en büyük katilamlarından birine yol açan 1860 Mārūnî-Dürzî çatışması, 19. yy.’ın başından beri *Cebel Lübnan*’ın siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısındaki büyük dönüşümlerin ve biriken meselelerin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bununla birlikte 1854’te *Cebel Lübnan*’da Mārūnîlere ait iki önemli makamın (biri idari ve diğeri dini) el değiştirmesi, bölgedeki gelişmelerin seyrine tesir etti. Emir Haydar İsmā‘il Ebū’l Lami’nin Mayıs 1854’te ölümü üzerine Fransız ve İngiliz konsolosunun fikir birliğiyle Beşir Ahmed Ebū’l Lami yeni Mārūnî kaymakam olarak göreve getirildi. Kasım 1854’te Yusuf el-Khāzen ölünce de Bulus Mas’ad yeni Mārūnî patrik oldu. Bu iki yönetici, *Cebel Lübnan*’ın sonraki birkaç yılında önemli roller oynadı.⁴³³

⁴³¹ Firro, *A History of The Druzes*, s. 112.

⁴³² Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı*, s. 25-26.

⁴³³ Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 11.

Yeni Mārūnī kaymakam Beşir Ahmed, Mārūnī toplumu tarafından rüşvetçi, ahlaksız, entrikacı, Türk ajanı olarak suçlanan ve pek saygı görmeyen bir yöneticiydi. Hatta tutucu Mārūniler, Beşir Ahmed'in bir Dürzî olarak doğmasından dolayı onun Hıristiyanlığı'ndan bile şüphe duyuyor ve Mārūnī ruhbanlar onun kiliseye karşı ilgisizliğinden endişeleniyordu. Diğer yandan Kisravān'daki en güçlü feodal ailesi olan Khāzenler de feodal ayrıcalıklarını kaldırmasından endişe duyarak yeni kaymakama karşı cephe aldı. Beşir Ahmed, göreve başladıktan sonra Fransa ve Avusturya'nın cesaretlendirmesiyle Katolik yanlısı siyaset izledi, Mārūnī ruhbanlara yaklaştı ve Mārūnileri ülkedeki Grek Ortodokslara karşı kışkırttı. İngiltere ise Beşir Ahmed'e karşı Beşir 'Assāf'ı kaymakam yapmak istedi ve Khāzen ailesine destek verdi.⁴³⁴ Beşir Ahmed'le aynı yıl göreve gelen Mārūnī Patrik Bulus Mas'ad, daha önceki iki selefinden (Yusuf Hubayş ve Yusuf el-Khāzen) farklı olarak feodal bir aileden gelmiyordu. Roma'da aldığı eğitimden sonra 1830'da Mārūnī Patrik Yusuf Hubayş'ın sekreterliğine atanmış ve 1841'de de başpiskopos olmuştu. Mārūnī Patrik Bulus Mas'ad'ın en önemli yönü, feodal ailelerin egemenliğine karşı takındığı sert tavır oldu.⁴³⁵

Mārūnī kaymakam, feodal liderler, kilise ve köylüler arasındaki birbirinin içine girmiş ilişki, ilk kez 1857'de Zahle'deki Grek Katolik köylülerin kaymakamın otoritesine karşı başlattığı ayaklanma ile ortaya çıktı. Zahleliler, kasabanın yönetimi için 6 kişiden oluşan bir konsey ve *şeyh eş-şebāb* adlı bir vekil seçerek Mārūnī kaymakam Beşir Ahmed'in otoritesini tanımadıklarını gösterdi. Beşir Ahmed Zahle'ye gidip otoritesini tekrar sağlasa da Zahle'deki ayaklanma kısa sürede Kisravān'a sıçradı. Kisravān bölgesindeki Ghazir'de, köylüler Mārūnī feodal aile Hubayşları hedef alan bir ayaklanma çıkardı. Ghazir'deki olaylar sadece bir başlangıçtı. Khāzen ve Hubayş şeyhleri, Beşir 'Assāf ve adamlarını kullanıp Mārūnī kaymakam Beşir Ahmed'e karşı kışkırtıcı faaliyetlere girişti. Mart 1858'de Kisravān bölgesindeki Zūk el-Kharāb'da düzenlenen bir gösteri, tüm kaymakam karşıtlarını bir araya getirdi ve kaymakamı şikâyet etmek için Beyrut'taki Avrupalı konsoloslara ve Saydā Valisi Hurşit Paşa'ya bir heyet yollandı. Kaymakam karşıtı ikinci gösteri, Mayıs 1858'de Metn bölgesinde

⁴³⁴ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 81-82.

⁴³⁵ Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 12-13.

kaymakamın ikamet ettiği Brummānā'dan çok uzak olmayan Bhannis köyünde gerçekleşti. Mārūnī kaymakam Beşir Ahmed, feodal ailelerin baskısı karşısında Beyrut'a kaçtı ve ancak Saydā Valisi Hurşit Paşa'nın koruması altında Brummānā'ya geri dönebildi. Fakat Beşir Ahmed kendi bölgesinde otoritesini tamamen kaybetmişti. Böylece *Cebel Lübnan*'ın Hıristiyan bölgeleri tam bir karmaşa içine girdi. Bir yandan Mārūnī feodal şeyhler kaymakam Beşir Ahmed'in otoritesine meydan okurken diğer yandan da köylüler feodal ailelere karşı başkaldırmaya hazırlanıyordu.⁴³⁶

Cebel Lübnan'daki köylülerin feodal aileler karşısında örgütlenmesini sağlayan, 1857'de ilk kez Zahle'de kurulan köy konseyleriydi. Köy konseyleri ve bu konseylerin lideri olan *şeyh eş-şebāb*'lar giderek tüm Hıristiyan bölgelerine yayıldı. Bu liderler, kaymakama karşı oldukları gibi feodal ailelerden daha fazla ayrıcalıklar elde etmeye çalışıyordu. Feodal şeyhler ayrıcalık verme konusundaki isteksizliği bu liderlerin daha radikal kişilerle değişmesine yol açtı. Örneğin 'Ajaltūn'un *şeyh eş-şebāb*'ı olan ılımlı Sālīh Sfeir'in yerine 1858 yılının sonunda sert, hırslı ve küstah bir karaktere sahip olan Rayfūnlı Taniyūs Şāhīn⁴³⁷ geçti.⁴³⁸ Taniyūs Şāhīn'in lider olmasının ardından Ocak 1859'da silahlı köylüler, Kisravān'daki Khāzen şeyhlerine karşı saldırıya geçti. Ghūstā'daki Khāzen şeyhleri Kisravān'ın kuzeyindeki Cubeyl'e ve ayaklanmanın hala sızmadığı diğer bölgelere kaçmaya çalıştı. 'Ajaltūn, Rayfūn ve Maza'at Kefr Dabyan'daki şeyhler ise Metn bölgesine sığındı. Köylü ayaklanması, Khāzen şeyhlerini Kisravān'dan çıkarmayı başararak bir hedefine ulaşmıştı. Fakat Mart ayında Khāzen şeyhlerin bazıları evlerine geri döndü. Taniyūs Şāhīn liderliğindeki silahlı köylüler, geri dönen şeyhlere karşı aşırı şiddet kullandı, bazılarını öldürdü ve mallarını yağmaladı.⁴³⁹

Taniyūs Şāhīn'in liderliğinde Kisravān'da ortaya çıkan ayaklanmanın sınıfsal temele dayalı bir köylü ayaklanması olduğu fikri genellikle kabul görmektedir.

⁴³⁶ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 82-83; Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 19; Yehoshua Porath, "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kisrawan", *Asian and African Studies*, Kudüs, C: 2, The Israel Oriental Society, 1966, s. 89.

⁴³⁷ Taniyūs Şāhīn, 1815'te Rayfūn'da doğdu ve 1895'te öldü. Köylü ayaklanmasına liderlik etmeden önce katırcılık ve demircilik yapan sıradan bir köylüydü. Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 21-22.

⁴³⁸ Khalaf, "Communal Conflict in Nineteen-Century Lebanon", s. 127.

⁴³⁹ Porath, "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kisrawan", s. 95-96.

Kisravān'daki köylü ayaklanmasıyla *Cebel Lübnan*'daki feodal ekonomik yapının ve ülke içindeki güç dengelerinin dönüştüğü açıkça ortaya çıktı. Bununla birlikte Mārūnī Patrik Bulus Mas'ad'ın ve ruhbanların Taniyūs Şāhīn'e tam destek verdikleri ve bu ayaklanmayla *Cebel Lübnan*'daki en önemli rakiplerine zarar verdikleri aşikârdır. Ayrıca feodal yapının dönüşümünden en az etkilenen feodal mal ve mülk sahibi güç Mārūnī Kilisesi oldu. Ussama Makdisi, birçok tarihçinin Taniyūs Şāhīn'in köylü ayaklanmasının toplumsal yönünü modern bilincin bir işareti olarak gördüklerini, fakat bu toplumsal mücadeleyi ortaya çıkaran dini bağnazlığına gereken önemi vermediklerini vurgulamaktadır. Makdisi'ye göre Şāhīn'in kişisel yaşamı, o dönem *status quo*'yu değiştirmeye çalışan Hıristiyanlar için dini bir alternatif sunmasını kolaylaştırmıştı. Şāhīn, Rayfūn'daki Lazarist misyoner okulunda çalışan bir katırcıydı. Lazarist misyonerlerle ilişkileri ve Beyrut'taki Fransız konsolosunun sağladığı destek Şāhīn'in *Cebel Lübnan*'ın köylerini rahatça dolaşıp köylü rahiplerle yakın bir işbirliği kurmasını sağlamıştı.⁴⁴⁰ Engin D. Akarlı da 1858 ve 1859'da Kisravān'ın Mārūnī köylülerinin Khāzen ailesine ve onun işbirlikçilerine karşı ayaklanmasının, ailenin etkinliğini yitirmesinin ve mallarına el konmasının, Mārūnī Kilisesi'nin kendi toplumu üzerindeki otoritesine karşı son ciddi rakibi ortadan kaldırması manasına geldiğini belirtmektedir.⁴⁴¹ Yehoshua Porath göre Mārūnī Kilisesi'nin 1840'lardan itibaren feodal aileleri ortadan kaldırıp onların yerine geçmek için yeni bir siyasi strateji benimsemişti. Porath, Kisravān'daki ayaklanmanın ilk günlerinden itibaren bazı Mārūnī rahipler köylüleri desteklediğini, daha sonra ise tüm Mārūnī ruhbanlar bölgede kurulan köylü rejimini kabul ettiğini söylemektedir.⁴⁴²

Cebel Lübnan'daki Dürzī köylüler, Kisravān'daki köylü ayaklanmasını sınıfsal bir çatışmadan çok mezhepsel bir olay olarak algılama eğilimde oldu ve Mārūnīlere karşı düşmanlıklarının da etkisiyle ayaklanmaya katılmadı. Fakat ayaklanmanın sonunda Kisravān'da Mārūnī ruhbanlarla işbirliği içinde olan Hıristiyan bir askeri gücün oluşması, Dürzī feodal liderleri ve köylüleri endişelendirdi ve bölgedeki

⁴⁴⁰ Usama Makdisi, "Corrupting the Sublime Sultanate: The Revolt of Tanyus Shahin in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon", *Comparative Studies in Society and History*, C: 42, No: 1, Ocak 2000, s. 194.

⁴⁴¹ Engin Deniz Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, Londra, The Center for Lebanese Studies & I.B. Tauris, 1993, s. 29.

⁴⁴² Porath, "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kisrawan", s. 155.

mezhepsel gerginliği yükseltti. Öyle ki 30 Ağustos 1859'da Beyrut yakınlarındaki Beyt Meri köyünde bir Dürzî ile bir Mārūnî genç arasında başlayan kavga kısa sürede mezhepsel bir çatışmaya dönüştü. İngiliz Albay Charles H. Churchill, Beyt Meri köyündeki olayın gelişimini şöyle anlatmaktadır:

“Kavgaya karışan Mārūnî gencin babası ve üç Mārūnî , kavgaya karışan Dürzî gencin babasından oğlunu cezalandırmasını istedi. Buna karşılık köyün Dürzîleri -çevre köylerden destek için gelen diğer Dürzîlerle birlikte- Mārūnîlerden bu aşışılanma için özür dilemelerini talep etti. Bu arada Dürzîler ellerindeki tüfeklerle havaya açarak kabadayılık gösterisinde bulundu. Bunu bir meydan okuma olarak gören Mārūnîler silahlarına sarıldı ve Dürzîlerin üzerine yayım ateşine başladı ve silahlı saldırı şiddetlendi. Dürzîler büyük kayıplar vererek köyden kovuldu. Bir gün sonra Dürzîler gözü kara bir şekilde köydeki Mārūnîlere karşı harekete geçti. Böylece Beyt Meri köyündeki silahlı çatışmalar Mārūnîler için bir bozguna dönüştü. Bununla birlikte silahlı çatışmada Dürzîler Hıristiyanlardan daha fazla can kaybına uğradı. Beyt Meri köyünde silahlı çatışmada 10 Hıristiyan ve 30 Dürzî öldü. Ardından çatışma, Metn çevresinde Mārūnî ve Dürzîlerin ortak yaşadıkları diğer köylere de yayıldı. Mārūnî ve Dürzî dini liderler olayları sakinleştirmeye çalıştı ve Osmanlı yönetiminden yardım istedi. Osmanlı birliklerinin müdahalesiyle olaylar kontrol altına alındı ve bir uzlaşma sağlandı. Bununla birlikte Beyt Meri'deki çatışma yakında başlayacak bir iç savaşın ilk sinyallerini vermişti.”⁴⁴³

Beyt Meri köyünde yaşanan mezhepsel geriliminin ardından 1859-1860 kışı boyunca bölgedeki huzursuzluk kendini farklı biçimlerde göstermeye devam etti. Özellikle Mārūnî ve Dürzîlerin beraber yaşadığı köylerde adam kaşıırma, yol kesme, cinayet gibi olaylar iki toplumu birine karşı duyduğu kuşkıyuyu arttırdı. *Cebel Lübnan*'da mezhepsel gerilim tırmanırken Osmanlı yönetiminin ve Saydā Valisi Hurşit Paşa'nın nasıl bir tavır takındığı tartışmalı bir meseledir. Avrupalı yazarlar, genellikle 1960 Mārūnî-Dürzî çatışmasına giden süreçte Osmanlı yönetimini olumsuz bir rol oynamakla itham etmektedir. Örneğin İngiliz Albay Churchill, Beyt Meri köyündeki çatışmanın ardından Osmanlı yetkililerinin bölgede yükselen hassasiyetlerin farkında oldukları ve bundan dolayı Dürzîlerle ilişkilerini geliştirme çabası gösterdiğini iddia etmektedir. Churchill'e göre Dürzî Şeyhler, Beyrut'ta Osmanlı yetkilileriyle yaptıkları toplantılarda yakında çıkacak bir çatışma için teşvik edilmişti⁴⁴⁴

⁴⁴³ Charles Henry Churchill, *The Druze and The Maronites Under Turkish Rule (from 1840 to 1860)*, Londra, Bernard Quartich, 1862, s. 132- 133; Makdisi, *The Culture of Sectarianism*, s. 112.

⁴⁴⁴ Churchill, *The Druze and The Maronites Under Turkish Rule (from 1840 to 1860)*, s. 138.

M. Tayyip Gökbilgin, konuya daha farklı bir açıdan bakıp Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye Suriye'deki birliklerinden asker göndermesinin hem Mārūnīleri hem de Dürzileri bir çatışma için cesaretlendirdiğine dikkat çekmektedir. Saydā Valisi Hurşit Paşa, iki kaymakamlık arasındaki sınırı güvenceye almak için bir miktar asker yollasa da Batrūn ve Kisravān'daki Mārūnīlerin savaş hazırlıklarına girmeleri ve ardından güneye doğru askeri bir ilerleyişte bulunmaları mezhepsel çatışmaları başlatacak olaylar zincirinin başlangıcı oldu. Gökbilgin göre Mārūnī Patrik Bulus Mas'ad'ın tahriklerinin de katkısıyla Mārūnī feodal liderlerden Yusuf Karam silahlı adamlarıyla birlikte Bikfayā Köyü'ne kadar ilerledi. Fakat Beyrut'taki Avrupalı konsolosların Metn'de böyle bir silahlı kuvvet bulunmasının Dürziler üzerinde tahrik yapacağı uyarısı üzerine Karam kendi bölgesine geri döndü.⁴⁴⁵ Diğer yandan bir süre önce Mārūnī köylülerle Mārūnī Khāzen şeyhlerine karşı ayaklanan Kisravān Mārūnīlerin lideri Taniyūs Şāhīn, Mayıs ayının ikinci yarısında 250-300 silahlı adamıyla kuzeydeki Rayfūn'dan Kisravān'ın güney sınırı olan *Nehr'ul Kelb*'e ulaştı ve burada kamp kurdu. Taniyūs Şāhīn, hastalandığı için (veya başka nedenlerden dolayı) silahlı adamlarını burada bırakıp Kisravān'a geri döndü ve daha sonra Dürzilere karşı savaşta adamlarının başına geçmek için bölgeye gelme konusunda pek istekli olmadı. Liderleri ayrıldıktan sonra bu Kisravānlı silahlı güç, muhtemelen 24 Mayıs'tan önce Beyrut'un yakınlarındaki Anteliās'a geldi. Onların Anteliās'a gelişi bölgedeki mezhepsel gerilimi arttırdı. Dürziler, böylesi bir Mārūnī silahlı gücün Metn bölgesinde Dürzī ve Hıristiyanların yaşadığı köylere bu kadar yaklaşmasını bir kışkırtma olarak algılıyordu. Kisravānlı silahlı güç, 27 Mayıs'ta Beyrut'un 5 km. güneyindeki Ba'abdā'ya gitmek için Anteliās'tan ayrıldı. 28 Mayıs'ta Beyrut Valisi Hurşit Paşa, Kisravānlı silahlı güçten Ba'abdā'dan ayrılmalarını ve Kisravān'a geri dönmelerini istedi. Kisravānlılar, eğer Hurşit Paşa, özellikle Mārūnī ve Dürzilerin ortak yaşadığı yerlerdeki Dürzī saldırılarını durdurursa bu isteği yerine getireceklerini söyledi. Bununla birlikte Hıristiyanlar, 26 Mayıs'ta Hurşit Paşa'nın Şam-Beyrut yolu üzerindeki Hazmiyeh'de askeri bir kamp kurmasını Dürzilere bir yardım çabası ve bir kışkırtma eylemi olarak algılıyordu.⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", s. 687.

⁴⁴⁶ Porath, "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kisrawan", s. 121-122.

Böylece Mayıs ayı boyunca yaşanan olaylar iki toplum arasında var olan gerginliğin çatışmaya dönüşmesi kaçınılmaz hale getirdi.

Mārūniler ile Dürziler arasında beklenen çatışma, 29 Mayıs 1860'da Kisravān'ın Mārūnī bölgesinin güneyinde başladı. Bölgede yüksek olan gerilim bir anda birden fazla yerde çatışmaya dönüştü. İlk çatışmalar, Metn ve Arkub'da eş zamanlı olarak başladı. Her iki taraf da çatışmaların başlamasından diğer tarafı sorumlu tuttu. Beyt Meri'deki Dürziler, Abadiyah köyündeki Dürzilerden yardım isteyince Beyrut yakınlarından 40-50 Hıristiyan, dindaşlarına destek olamak için Beyt Meri'ye geldi. Her iki taraf birbirlerinin evlerini yaktı. İbrahim Ağa komutasındaki düzensiz bir askeri güç Dürzilere yardım etti. 30 Mayıs'ta Kisravān Mārūnileri, Dürzilerle savaşmak için Mārūnilerden asker topladı ve bu güç Beyt Meri'ye doğru yöneldi. Dürziler bu hareketi kendilerine tehdit olarak yorumladı ve 1800-2000 civarında bir Dürzî birliği Osmanlı garnizonunu yakınında Kisravān Mārūnilerine saldırdı. Böylece Beyrut'un düzlüklerindeki Ba'abdā, Vādi Şahrur ve Hadeth gibi köylerde yaşayan Hıristiyanlar savaşın ortasında kaldı. Çatışma, kısa sürede tüm Metn bölgesine yayıldı ve Dürziler 35-40 Hıristiyan köyünü yaktı. Kisravān'dan gelen Mārūnī güçler disiplinli ve etkili birlikler değildi. Ba'abdā'da savaş başladığında Talhuk ve Ebū Nakad şeyhlerinin liderliğinde Dürzî birlikleri, Gharb bölgesinden Ba'abdā'ya ve Metn'e gelince Kisravānlı Mārūnī güçler direnemedi ve dağıldı. Bir günden kısa bir sürede Dürziler 600 Hıristiyan'ı öldürdü.⁴⁴⁷

31 Mayıs'ta Arkub ve Zahle çevresinde çatışmalar başladı. Zahleli Hıristiyanlar, Arkub'daki dindaşlarına yapılan Dürzî saldırılarına misilleme yapmak için aceleyle Dürzilere saldırdı, fakat bu Hıristiyanlar Zahle yolunda Dürziler tarafından pusuya düşürüldü. Zahleli Hıristiyanlarla Dürziler arasındaki asıl çatışma, Zahle yakınlarındaki küçük Hıristiyan köyü Dahr el-Baydar'da gerçekleşti. 400 silahlı Hıristiyan köylü, Dürzî Şeyh Hattar Ahmed ve Ali İmad komutasındaki 200 kişilik Dürzî birliğiyle çatıştı. Hıristiyan köylüler, Dürzilere karşı üstünlüğü ele geçirip onları 'Ayn Dara köyüne çekilmeye zorladı. İkinci çatışma üç gün sonra 'Ayn Dāra'da gerçekleşti.

⁴⁴⁷ Leila Tarazi Fawaz, *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, University of California Press, 1994, s. 50-51.

Hıristiyan köylüler, Zahle'den katılan yeni Hıristiyanlarla sayısal üstünlüklerin arttırdı ve 600 Dürzî'ye karşı 3000 kişilik bir güçle savaştı. Buna rağmen Dürzîler çatışmada kontrolü ele geçirip Hıristiyan güçleri Zahle'ye çekilmeye zorladı. Zahleli Hıristiyanların askeri çatışmalardaki en zayıf yanları Dürzîler gibi etkili liderlere sahip olmamalarıydı.⁴⁴⁸

Cebel Lübnan Dürzîlerinin yardım için çağırıldığı Havrân Dürzîleri, İsmâ'il el-Atraş komutasında, Anti-Lübnan Dağları'nı aşarak Vâdi et-Taym'daki Hıristiyan köylerine saldırdı. 1 Haziran'da Cezzine'de de çatışmalar başladı. Şûf Dağı'ndan 1500-2000 Dürzî Cezzine bölgesine geldi ve ikiye ayrılarak, bir grup Cezzine'ye diğer grup da Mârûnî kasabası Bkassine'ye yöneldi. Bkassine'de yerel lider Ebû Samra birkaç yüz adamıyla kasabayı savunmaya hazırlanıyordu. Çatışma el-Ghabbatieh köyünde başladı. Ebû Samra ve adamları Dürzîler sayısal olarak üstün olsa da onları geri çekilmeye zorladı. Ardından Cezzine'nin küçük bir kasabasından 300 Mârûnî genç Ebû Samra'nın güçlerine katıldı. Hatta bunların bir kısmı yerel lider Yusuf el-Mubayyad komutasında Şûf Dağı'na gidip birkaç köyü yaktı. Cezzine bölgesinin diğer kısımlarında da Mârûnî güçler Dürzîlere saldırdı. Bunun üzerine Dürzîler birkaç saat içinde Bkassine, Cezzine ve birkaç köye saldırıp yağmaladı. Böylece 1860 Mârûnî-Dürzî çatışmalarının en şiddetli dönemlerinden biri Cezzine'de yaşanmış oldu. Cezzine'de 165, bölgede ise 1500 kişi öldürüldü. Binlerce Hıristiyan köylü Saydâ ve Suriye kıyılarına göç etmek zorunda kaldı. Saydâ'ya göç eden Hıristiyanlar kente kabul edilmedi, hatta Dürzîlere katılan bazı Sünni ve Şiiler, 250-300 Hıristiyanı öldürdü. 4000 Hıristiyan ve bazı Avrupalılar, Saydâ kentinin merkezindeki Fransız Hanı'nda kalmaya zorlandı. Fakat kentteki şiddet olayları -belki de İngiliz gemilerinin kıyıya demir atmasının etkisiyle- durdu ve yayılmadı.⁴⁴⁹

⁴⁴⁸ 1860 çatışmaları sırasında Dürzîler güvenilir eski ailelerden gelen şeyhler tarafından yönetilmişti. Lübnan Dürzîleri'nin en önemli iki lideri, Sa'id Canbulât ve Khattar 'İmâd'dı Havran Dürzîleri'nin başında ise İsmail el-Atraş bulunuyordu. Hıristiyanların etkili liderleri ise Lübnan Dağı bölgesindeki Mârûnî şeyhlerdi. Fakat 1858 ve 1860 köylü isyanlarında Mârûnî Kilisesi ile köylüler Mârûnî feodal liderlere karşı ayaklanınca bu feodal liderler eski güçlerin kaybetmişler, onların yerine geçen Yûsuf Karam gibi yeni popüler liderler ise Lübnan Dağı'nın güneyinde ve Bekaa Vadisi'nde Mârûnîler ve Dürzîler arasında çıkan çatışmalara karşı sesiz kalmayı tercih etmişlerdi.

⁴⁴⁹ Fawaz, *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, s. 51-60.

Vādi et-Taym, Majdel Şems, İklım el-Ballan ve Havrān'dan gelen Dürziler güçleri, 3 Haziran'da Hasbeyā'yı kuşattı. Dürziler, kenti savunan Hıristiyanları bir saatten az bir sürede bozguna uğrattı. Dürziler kente girdikten sonra evleri yakmaya ve yağmalamaya başladı. Şihābi ailesinden Emir Sa'ad ed-Din'in bir görevlisi arkadaşının evinde saklanırken yakalandı ve elleri kesildi. Hükümet konağında yakalanan Emir Sa'ad ed-Din'in de kafası kesildi. Emir Sa'ad el-Din ile birlikte Şihābi ailesinden 17 kişi Dürziler tarafından öldürüldü.⁴⁵⁰ Dürziler hükümet konağında ve kente 1000'e yakın kişiyi katletti. Dürzī güçleri Hasbeyā'dan sonra Rāşeyā'ya yöneldi. İsmā'il el-Atraş komutasındaki Havrān Dürzileri de onlara katıldı. İki Dürzī grup, 11-12 Haziran'da Rāşeyā yakınlarına ulaştıklarında diğeri bir Dürzī gücü kenti kuşatmıştı. Böylece Dürzī birliklerinin sayısı 5000'e yaklaştı. Aslında bu çatışma küçük bir yerel kavgayla başlamıştı. Şam'a çömlek götürme 10 katırcıya Kfar Kuk'un Dürzileri ateş açmış ve iki katırcıyı öldürmüştü. Ölenlerin yakınları, Rāşeyā'daki Osmanlı görevlilerine ve bölgenin valisi Emir Ali Şihāb'a şikâyetle bulunmuş ve yapılan soruşturma sonrası Kfar Kuk'dan iki Dürzī tutuklanmıştı. Rāşeyā'nın Dürzileri, iki tutuklunun serbest bırakılmasını istedi. Rāşeyā'daki yetkililer bu talebi yerine getirirler de Dürziler Deyr el-Ahmar'ın Hıristiyanlarından intikam almaktan vazgeçmedi.

8 Haziran'da Hıristiyanlar Rāşeyā'ya sığınmaya çalışınca bir gün sonra Dürziler onların evlerini yaktı. Ardında Dürziler, Havuş, Beyt Lahia ve Kfar Mişki'nin aralarına bulunduğu bazı Hıristiyan köylerine saldırdı. Rāşeyā'daki Hıristiyan ileri gelenler ve din adamları bölgedeki ünlü Dürzī aile 'Aryānlardan koruma talep etti. 'Aryānlar onları korumaları altına alsa da Hasbeyā'daki katliamın haberinin ulaşması onların tedirginliğinin azalmamasına yol açtı ve kendilerini korumak için barikatlar ve istihkâmlar kurmaya başladı. 9 Haziran'da Dürziler Rāşeyā'ya saldırdı, Hıristiyanların evlerini yakıp öldürme ve yağmaya başladı. Hıristiyanların çoğu hükümet konağına sığındı. 10 Haziran'da Rāşeyā'daki bir Osmanlı subayı ile Dürzī liderler arasında Ziltatıat adlı yakın bir köyde toplantı yaptı fakat toplantıdan bir sonuç elde edilemedi. 11 Haziran'da İsmā'il el-Atraş'ın güçleri ve Hasbeyā'dan gelen güçlerle birleşen

⁴⁵⁰ Leila Tarazi Fawaz'a göre, Hasbeyā'daki Hükümet konağında Şihābıların öldürülmesi sıradan bir mezhepçi kin ve şiddetin ürünü olmaktan çok Şam Valisi, Hasbeyā Dürzileri ve Şihābıların arasındaki siyasi düşmanlığın bir sonucudur. Fawaz, *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, s. 62.

Dürziler Rāşeyā'ya büyük bir saldırı başlattı. Kentteki tüm evler, kiliseler yakıldı ve yağmalandı, hükümet konağına girilip herkes öldürüldü. Öldürülenler arasında Rāşeyā'nın iki Şihābi emiri de vardı. Böylece Hasbeyā, Rāşeyā ve çevresinde öldürülenlerin sayısı 1800'ü aştı. Dürzilerin yeni hedefi, Bekaa Vadisi ve Ba'albek oldu. Bölgedeki Şii Harfuş klanını da Dürzilere katılmasıyla bazı köyler yakıldı ve yağmalandı. Ardından küçük bir Osmanlı garnizonu bulunan Ba'albek'teki saldırılarına ara veren Dürziler Zahle'ye yöneldi.⁴⁵¹

Zahle, Hıristiyanların bölgede en güçlü kaldıkları yerdı. Zahle'deki Hıristiyanlarla Dürziler arasında yakın geçmişten kalan birçok mesele vardı. Şihābi Emiri II. Beşir döneminde 1820 ve 1830'larda Zahle'deki Hıristiyanlar Dürzileri ciddi bir biçimde tehdit etmeye başlamışlardı ve fırsat buldukça Bekaa'daki Şiilerin Dürzilerle ittifak yapmasını engellemeye çabalıyorlardı. Mayıs sonunda başlayan çatışmalar, ilk olarak Zahle yakınlarındaki 'Ayn Dāra köyünde gerçekleşmişti. Zahle'deki Hıristiyanlar, *Cebel Lübnan*'daki Taniyūs Şāhīn, Yusuf el-Karam ve Yusuf el-Şantiri gibi Mārūnī liderlerden yardım isteseler de bu yardımı almadılar. 16 Haziran'da Beyrut'taki Osmanlı Valisi, Albay Nuri Bey komutasında bir Osmanlı birliğini Dürzilerin saldırısını önlemek için Zahle'ye yolladı, fakat bu birlik verilen görevi yerine getiremedi. Osmanlı birliği asla Zahle'ye ulaşamadı ve yolda Makseh adlı köyde durduklarında Dürziler Zahle'ye yapacakları saldırıyı başlatmıştı. Khattar 'İmād komutasındaki Dürziler, 18 Haziran'da Zahle'ye yönelik büyük bir saldırıya girişti. 3000 civarı Bedevi ve Şii de bu saldırıda Dürzilere destek verdi. Aynı gün Dürzī güçleri Zahle'yi ele geçirmeyi başardı.⁴⁵² Ardından Dürziler, 20-21 Haziran'da Deyr'ul Kamar'a saldırdı ve her yeri yağmaladı. Deyr'ul Kamar, ülkedeki Hıristiyanların güç, servet ve statülerinin bir sembolüydü. Dürziler, Deyr'ul Kamar'da da büyük bir katliam gerçekleştirdi, 2000'e yakın insan öldürüldü.⁴⁵³ Deyr'ul Kamar'daki şiddet olayları

⁴⁵¹ Fawaz, *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, s. 62-64.

⁴⁵² Fawaz, *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, s. 64-67.

⁴⁵³ Deyr'ul Kamar'ın bazı nüfuzlu kişileri Dürzī saldırısından önce kasabayı terk etmişti. Mişaka Ailesi'nden Cebrail ve Rufail, Deyr'ul Kamar ve Beyt el-Din'in Katolik metropolitanı, Sa'id Canbulāt tarafından kendi köyü Mukhtarā'ya alınarak korundu. Fawaz, *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, s. 69-72.

1860 Mārūnī-Dürzī çatışmasının sonu oldu. 6 Temmuz'da Hurşit Paşa'nın Mārūnī ve Dürzī liderleri Beyrut'a çağırıldı ve bir ateşkese yapmaya zorladı.⁴⁵⁴

Osmanlı yönetimi, Lübnan'daki olayları bastırmak ve suçluları cezalandırmak için Hariciye Vekili Fu'ad Paşa'yı, Arabistan Ordusu Komutanı Halim Paşa ile birlikte Beyrut'a yolladı. 12 Temmuz'da İstanbul'dan ayrılan Fu'ad Paşa Paşa, 18 Temmuz'da Beyrut'a vardı. Fakat Fu'ad Paşa yoldayken⁴⁵⁵ 9 Temmuz 1860'da Şam'daki Müslümanlar kentin Hıristiyan mahallesine karşı saldırı başlattı. Şam'daki olaylar, 5000'den fazla Hıristiyan'ın katledilmesi ve büyük mal zaiyatıyla sonuçlandı. Kemal Salibi'ye göre Şam'daki Osmanlı Valisi Ahmed Paşa, katliamı engellemek için hiçbir girişimde bulunmamıştı.⁴⁵⁶ Fu'ad Paşa, Beyrut'a varır varmaz ilk olarak bölgedeki güvenliği tam olarak sağlamak için İskenderun'a kadar ki sahil şeridine Hurşit Paşa'yı, Akka tarafına Mustafa Paşa'yı ve *Cebel Lübnan*'a Arabistan Ordusu Komutanı Halim Paşa'yı yolladı. Ayrıca Beyrut ve Saydā'da yaralıların tedavisi için birer hastane ve paraya ihtiyacı olanlar için Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan bir yardım komisyonu oluşturdu.⁴⁵⁷ Fu'ad Paşa, 27 Temmuz'da Beyrut'tan Şam'a gitmeden önce Hurşid Paşa'yı görevinden aldı. Ayrıca Hıristiyanlar ve Fransa'nın gerekeni yapmadıkları veya Dürzilere yardım ettikleri için suçladığı birkaç üst düzey Osmanlı subay tutuklandı. Şam'da başlayan olaylar Fransa'nın Lübnan'a asker yollama niyetini güçlendirirken Fu'ad Paşa, Şam'da da tutuklamalara devam etti.⁴⁵⁸

Osmanlı Devleti, İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya'nın Paris'teki büyükelçileri, Fransa Dışişleri Bakanı Thuvenel başkanlığında, önce 26 Temmuz 1860'da, ardından 30 Temmuz 1860'da toplanıp Lübnan'a gidecek Fransız kuvvetlerin

⁴⁵⁴ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 106.

⁴⁵⁵ Şam'da Müslümanların Hıristiyanlara karşı giriştiği saldırılar ekonomik bazı nedenlerle birlikte Dürzilerin Zahle'yi ele geçirmesinin tesirinde ortaya çıkmıştır. Kemāl Salibi, 1860'da Şam'daki saldırılar şahit olmuş Şamlı eşraftan el-Hasibi'nin 25 sayfalık el yazmasından yola çıkarak Şamlı Müslümanların Zahle'deki Hıristiyanların ekonomik zenginliklerinden ve Müslümanlara yönelik yapıldığı söylenen aşağılamalardan dolayı nefret ve kin dolu olduklarını belirtmektedir. Kemal Salibi, "Es-Seyyid Muhammed Ebū's-Suud el-Hasibi'nin Tanık Olduğu 1860 Şam İsyanı, Eşraf ve Daha Sonrası, Şehrin Nakibü'l- Eşrafı", Der: William R. Polk- Richard L. Chambers, *Ortadoğu'da Modernleşme*, İnsan Yayınları, 1995, s. 265.

⁴⁵⁶ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 106.

⁴⁵⁷ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", s. 690.

⁴⁵⁸ Firro, *A History of The Druzes*, s. 122.

amacı, sayısı, niteliği, kalış süresi gibi konuları tartıştı. 3 Ağustos'ta bu konularda karara varılıp bir önsözleşme imzalandı. İlgili hükümetlerin onayı alındıktan sonra 5 Eylül 1860'da bir sözleşme olarak imzalanıp yürürlüğe geçirildi. 3 Ağustos önsözleşmesinde Suriye'ye gönderilecek asker sayısı 12 bin olarak belirlendi, bunların yarısının hemen, geri kalanının gerekirse sonra Beyrut'a yollanması kararlaştırıldı. 16 Ağustos 1860'da General Beaufort d'Hautpoul komutasındaki Fransız kuvvetlerinin ilk kısmı olan 1.650 asker Beyrut'a vardı.⁴⁵⁹

1860 Mārūnī-Dürzī çatışması ve Dürzîlerin Hıristiyanları katletmesi, Avrupa kamuoyundan büyük bir infiale yol açtı. Cizvitler, Protestan misyonerler, Fransız yetkililer ve İngiliz yazarlar, 1860 olayları hakkında benzer bakış açıları sergiledi. 8 Temmuz 1860 tarihli İngiliz Manchester Guardian gazetesi, olaylar sırasında 150 Hıristiyan köyünün yakıldığını ve yağmalandığını, 75-80 bin Hıristiyanın evsiz kaldığını, 7-8 binden fazla kişinin öldürüldüğünü, 5 bin kadının dul, 1600 çocuğun yetim kaldığını okuyucularına duyururken 12 Temmuz 1860 tarihli *Irish Times* gazetesine yazan Suriye'deki Cizvit Misyonunun başı Peder Rousseau katliamdan sonra şunları söylüyordu:

*“Ölüler hala gömülmemiş ve köpekler için av haline gelmişti. Türkler (Müslümanların hepsini Türk olarak adlandırıyor) seviniyordu ve şu Hıristiyan köpeklerin ve rahiplerin haline bakın, onları gören köpeklerin onları yemesi ve şişmanlaması normal değil mi diyorlardı”*⁴⁶⁰

Bölgedeki Avrupalı gözlemciler de genellikle Osmanlı yönetiminin çatışmalara kasıtlı olarak müdahale etmemesini eleştirdi ve Lübnan'daki Osmanlı görevlilerinin Dürzîleri desteklediklerini iddia etti. İngiliz gözlemci J. Lewis Farley, çatışmaların başladığı 29 Mayıs 1860'da Saydā Valisi Hurşit Paşa'nın Osmanlı askeri kampını ziyareti sırasında ateşlenen topları, Dürzîlerin Hıristiyanlara saldırması için bir işaret olarak yorumluyordu. Ayrıca Farley, Hurşid Paşa'nın emriyle başlayan bu saldırılara

⁴⁵⁹ Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı*, s. 79-82.

⁴⁶⁰ Ann Pottinger Saab, “English and Irish Reactions to The Masacres in Lebanon and Syria, 1860”, *The Muslim World*, C:74, No:1, The Duncan Black Macdonald Center, 1984, s. 12.

karşı hazırlıksız olan Hıristiyanların sessiz kalmayı ve çatışmayı kışkırtacak her şeyden kaçındıklarını iddia ediyordu.⁴⁶¹

Ussama Makdisi'ye göre 1860 çatışmasının ardından yazılan İngiliz Henry Churcill'in Türk Yönetim Altında Dürziler ve Mārūniler (*The Druzes and The Maronites under The Turkish Rule*) ve Fransız Baptistin Poujoulat'ın Suriye Hakkındaki Gerçek (*La Verite sur la Syrie*) gibi kitaplar -onların deyimiyle- barbar Türk yönetimine karşı polemikler yaratmayı amaçlıyordu. Avrupalı yazarların çoğu çatışmaları, Osmanlı valisi Hurşid Paşa'nın önemli bir rol oynadığı büyük bir Müslüman komplosu olarak görme eğilimindeydi. Makdisi, Avrupalı yazarların Levant bölgesinin 19. yy.'daki fırtınalı yıllarda Fransa ve İngiltere'nin sanki hiç rol oynamamış gibi göstererek 1860 çatışmasını modern öncesi dünya ait bir şiddet olarak varsaydıklarına dikkat çekmektedir.⁴⁶² Ussama Makdisi'nin de söylediği gibi Lübnan'daki Cizvitler, Protestan misyonerler, Fransız yetkililer ve İngiliz yazarlar, Mārūnī-Dürzī çatışmasının siyasi ve ekonomik nedenleri üzerinde durmaktan çok olayı bölgedeki Hıristiyanları yok etmeye yönelik planlanmış bir imha girişimi olarak sunmaya çalıştıkları aşikârdır. 1860 Mārūnī-Dürzī çatışmasını ele alan yerli kaynaklar ise oldukça sınırlıdır. Bu konuda tek Dürzī kaynak Huseyin Ghabban Ebū Şarka (ö.1903)'nin anlattığı ve Yusuf Ebū Şarka tarafından kaleme alınan *el-Harakat*⁴⁶³ adlı kroniktir. 1860 çatışmasında savaşmış ve yaralanmış olan Ghabban Ebū Şarka, olaylar, yerler ve savaşanlar hakkında detaylı bilgi verdiği kronikte Hıristiyanları Fransızların desteğini alarak düşmanlıkları başlatmakla suçlamaktadır.⁴⁶⁴

Haluk Ülman, Avrupalı yazarların 1860 Mārūnī-Dürzī çatışmasında Osmanlı yönetimine ve yöneticilerine yönelttiği dini duygulara dayanan ağır suçlamalar bir yana

⁴⁶¹ J. Lewis Farley, *Masacres in Syria*, Londra, Bradbury&Evans, 1861, s. 26-27.

⁴⁶² Makdisi, *The Culture of Sectarianism*, s. 167-168.

⁴⁶³ Bkz. Huseyn Ghabban Ebū Şarka, *El-Harakat fi Lubnan ila 'Ahd el-Mutasarrifiye*, Beyrūt, t.y.; 1960 Mārūnī-Dürzī çatışmasını Hıristiyanlar tarafından ele alan en önemli kaynak ise Antun Dahir el-'Akiki'nin el yazmasıdır. Antun Dahir el-'Akiki'nin el yazması, 1938'de Şam'da Al-Tali'a dergisinde Yūsuf İbrāhīm Yazbek tarafından Beyrūt'ta *Thavra wa Fitna fi Lubnān: Safha Majhula min Tārīh el-Jabal min 1841 ila 1873* (1873 إلى 1841 من تاريخ الجبل من صفحة مجهولة من لبنان: ثورة وفتنة في لبنان) adıyla yayınlandı. Daha sonra Malcolm H. Kerr tarafından Arapça'dan İngilizce'ye çevrildi ve *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868* (Beyrut, 1959) adlı kitabın içinde yayınlandı.

⁴⁶⁴ Firro, *A History of The Druzes*, s. 120.

olaylar sırasında bölgede görev yapan Osmanlı yöneticilerinin huzursuzluğun nedenini anlamakta zorlandıklarına, becerisizce hareket ettiklerine veya ellerindeki askeri gücün yetersizliğinden çatışmalara doğrudan müdahale edemediklerine dikkat çekmektedir. Örneğin Mayıs sonunda Metn bölgesinde ilk çatışmalar patlak verdiğinde Dürziler bazı Hıristiyan köylerini yakınca bölgedeki Osmanlı yöneticileri Dürzilere karşı harekete geçmemiş ve olayların yayılmasına izin vermişti. Yine bu saldırılardan önce Mārūniler, Dürzilerin kendilerine saldırmaya hazırlandıklarını Saydā Valisi Hurşit Paşa'ya bir dilekçeyle bildirseler de vali bu dilekçeyi ciddiye almamıştı.⁴⁶⁵ Fu'ad Paşa ise olayların ardından çatışmanın başlaması ve yayılmasının nedenlerini anlattığı bir raporunda şu tespitlere yer vermişti:

“Mārūniler bazı taraftan yüz bularak ve nefsanî garezleri meşhur olan ruhani reislerinin nüfuzu altında hareket ederek, yalnız Dürzileri değil, hükümet tarafını da gücendirmişlerdi; buna mukabil, Dürziler görünüşte hükümete karşı itaatlidirler. Fakat eski kinleri devam etmektedir ve bu hâdisede bunun filili tezahürlerini göstermişlerdir. Mārūniler, başlangıçta serkeşane hareket etmişlerse de sonradan Dürziler bütük bir gaddarlık ve vahşette bulunmuşlardır. Bilhassa Hasbeyā, Rāşeyā, Zahle ve Deyr'ul Kamar vak'aları hâdiseyi çok elim ve ağır bir şekle bürümüşdür. Hele bu mevkilerdeki zabitlerin ve askerlerin gözü önünde bu kıtallerin icra edilmesi, Zahle'de bulunan askerın mukateleyi men'e muktedir olamaması, katliamın mahalli hükümetin ve devletin rızasıyla yapıldığına dair halk ve ecnebilerde bir zan ve vehim uyandırmıştır...”⁴⁶⁶

III.3.4. Lübnan'ın Özerkliği: Mutasarrıflık Yönetimi

Dürzilerin bölgedeki Hıristiyanları yok ettikleri bir katliama dönüşen 1860 Mārūnī-Dürzī çatışması, Fransa ve İngiltere'nin bölgede olan nüfuz ve yaptırım gücünü arttırması için önemli bir fırsat yarattı. 19.yy.'ın başından beri Suriye bölgesine giren Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve kültürel tesirleri ve İngiltere ile Fransa arasındaki nüfuz mücadelesi, bölgedeki mezhepsel gruplar arasında oluşan ayrılıkçı ve çatışmacı atmosferi kışkırtmıştı. İngiltere Dürzilere, Fransa ise Mārūnilere destek vererek iki toplum arasındaki korku ve düşmanlıkları körüklemişti. Ayrıca 1848'te Fransa'nın

⁴⁶⁵ Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı*, s. 34-36.

⁴⁶⁶ Gökbilgin, “1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler”, s. 690-691.

başına geçen Louis Napolyon (III. Napolyon)'un bölgeye yönelik hırslı siyaseti ve Mārūnīleri himaye etmesi Suriye bölgesindeki Müslümanların tepkisini çekmişti.

1860 Mārūnī-Dürzī çatışmasının ardından Fransa ilk kez Lübnan kıyılarına asker çıkararak bölgedeki nüfuzunu arttırdığını gösterdi. Avrupa müdahaleciliğinin bölgede tesirini hissettirmesi sonunda Lübnan'da yeni bir yönetim modeli kurulmasına giden yol açılmış oldu. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Osmanlı temsilcilerinden oluşan bir komisyon, 9 Haziran 1861 tarihli Lübnan Nizamnamesi'ni hazırladı. Bu nizamname şu şartları içeriyordu: (a) *Cebel Lübnan*, Bab-ı Ali'nin idaresinde yürütme gücünün tüm yetki ve görevlerine sahip olan bir Hıristiyan mutasarrıf idaresine verilecekti. Ahaliyi teşkil eden cemaatlerin (Mārūnī, Dürzī ve Melkit) her birinin mutasarrıfın yanında bir vekili olacaktır. (b) Mutasarrıfın yanında her cemaat tarafından seçilen ikişer üyeden oluşan bir merkezi meclis bulunacaktır. (c) *Cebel Lübnan*, 6 kazaya (Kūra, Batrūn, Kisrevān, Metn, Şūf ve Cezzin) ayrılacak ve her kazada cemaatlerce seçilen 3-6 üyeli bir kaza meclisi olacaktır. Kazalar mümkün mertebe etnik bakımdan homojen olan nahiyelere ayrılacak, her nahiyede her cemaatin kendi sulh yargıcu bulunacaktır. (d) Asayiş ve emniyet, yerli ve karma bir zabıta heyeti tarafından sağlanacaktır.⁴⁶⁷

Böylece *Cebel Lübnan*, mutasarrıflık yönetimi ile özerk bir sancak haline geldi. 1861 tarihli Lübnan Nizamnamesi, birkaç değişiklikte, Birinci Dünya Savaşı'na kadar 53 yıl boyunca Lübnan'ın temel anayasal belgesi olarak kaldı.⁴⁶⁸ İlk mutasarrıf olarak atanan Katolik Ermeni Davud Paşa (1861-1868), *Cebel Lübnan*'da yeni düzeni kurmak ve barış ortamını sağlaması için Osmanlı yönetimi tarafından ciddi bir şekilde desteklendi. Fakat Davud Paşa'nın günlük yaşamı normalleştirmek için gösterdiği tüm çabalara rağmen *Cebel Lübnan*'ın kuzeyinde Davut Paşa ve onun yönetimine karşı popüler bir muhalefet ortaya çıktı. Davut Paşa'nın bölgedeki verginin toplanmasını merkezileşme girişimi muhalefetin en önemli nedenini teşkil ediyordu. Muhalefetin

⁴⁶⁷ İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme Enstitüsü Yayınları, 1974, s. 37-38.

⁴⁶⁸ John P. Spagnolo, "Constitutional Change in Mount Lebanon: 1861-1864", *Middle Eastern Studies*, C: 7, No: 1, Ocak 1971, s. 32.

liderliğini ise Ehden'in köklü Mārūnī ailelerinden birinden gelen Yusuf Beg Karam (d.1823-ö.1889) yapıyordu.⁴⁶⁹

Yusuf Beg Karam, 1857'den beri *Cebel Lübnan*'da olan gelişmelerin ortaya çıkardığı popüler bir liderdi. Karam, ilk defa 1855'te Ehden'in feodal egemenliği için kardeşi ile girdiği kavgayla dikkatleri üzerine çekmişti. Ardından 1857'de Ehden hizibinin liderlerinden biri olarak komşu Bşarri'yle çatışmada yer alan Karam, 1859'da Kisrevān'daki çatışmaya da müdahil olarak ününü arttırdı. Karam, 1860'da Dürziler Zahle'yi yağmalarken kentteki Hıristiyanlara yardım etmek istese de yaptığı askeri girişim başarısız oldu. Kısa sürede onur sahibi ve tanrıya hizmet eden lider olarak büyük ün kazanan Karam, 1860 Mārūnī-Dürzī çatışmaları sırasında gerek Mārūnī ruhbanlar ve halkın büyük kısmı gerekse Fransa gibi Avrupalı güçlerin nezdinde önemli bir kişilik haline geldi.⁴⁷⁰

1860 Mārūnī-Dürzī çatışmasının ardından Beyrut-Trablus arasındaki kıyı bölgelerini denetleme sorumluluğu 200 atlı süvarisiyle Yusuf Beg Karam'a verilmişti. Karam, 18 Kasım 1860'ta Hıristiyan Kaymakam ünvanına da sahip oldu. Böylece Osmanlı Devleti, Lübnan'ı kontrol ettiğinden beri ilk kez feodal bir aileden olmayan bir Mārūnī'yi ülkeye yönetici olarak atadı. Bu durum diğer Mārūnī feodal aileleri –özellikle de Khāzenleri- rahatsız etti. Karam'ın kaymakam olduktan sonraki ilk icraatı, 1859 köylü ayaklanmasının lideri Taniyūs Şāhīn ile Khāzenleri uzlaşmaya çağırması oldu. Karam, uzlaşma teklifinde onların barış içinde geri dönmeleri için şeyhlik ünvanlarını ve malvarlıklarını geri alabileceklerini söylüyor, buna karşılık olarak da onların kaymakamın otoritesine saygı göstermesini ve eski ayrıcalıklarından feragat etmelerini bekliyordu. Taniyūs Şāhīn, Karam'ın teklifini hevesli bir şekilde hemen kabul ederken, Mārūnī şeyhler teklifi reddetti. Bir süre sonra Taniyūs Şāhīn de Karam'a karşı tavrını değiştirdi. Lübnan'daki Fransız Güçleri'nin Komutanı General de Beaufort'un desteğini alan Emir Mecid Şihābi'ye yakınlaşan Taniyūs Şāhīn, Karam'ın kaymakam olarak otoritesine uymayacağını ve vergi ödemeyeceğini ilan etti. Bunun üzerine Karam bir askeri güçle Kisrevān üzerine yürüdü ve Taniyūs'un birlikleriyle kısa bir çatışmadan

⁴⁶⁹ Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, s. 36-37.

⁴⁷⁰ Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 27.

sonra bölgedeki köylere egemen oldu. Bu olay, Karam ile Lübnan'daki Fransız otoritelerinin (General de Beaufort ve Konsolos Bentivoglio) arasının açılmasına yol açtı. Taniyūs Şāhīn Beyrut'ta Fransız Konsolosu Bentivoglio'ya sığınmış ve konsolos Karam'dan onun mülklerini geri vermesini ve tutuklanmaması için Türk Müşiri ikna etmesini istemişti. Hatta General de Beaufort, Taniyūs tutuklanırsa onu güç kullanarak serbest bırakacağı tehditini bile savurdu. Ardından General de Beaufort, Taniyūs ile Mārūnī patrik arasında kısmi bir uzlaşma sağladı. Karam, kişisel olarak özür dilemeyi reddetse de Taniyūs'u tutuklamaktan vazgeçti. Taniyūs ise Kisrevān'dan uzak durmaya ve kışkırtıcı davranışlardan kaçınacağına dair söz verdi.

Bu olayların ardından Yusuf Beg Karam'ın siyasi bağlantıları dikkat değer bir şekilde değişti. Karam, bir yandan Lübnan'daki İngiliz otoritelerle iyi ilişkiler geliştirirken diğer yandan bu ilişkileri Beaufort ve Bentivoglio'nun desteğini tekrar kazanmak için bir araç olarak kullanmayı denedi. Mayıs 1861'de kaymakamlık görevinin sonu geldiğinde Karam, Fransız konsoloslüğundan çok, İngiliz konsolosluguna verdikleri destek için minnettarlığını bildiriyordu. Karam'ın bu süreç boyunca siyasi talihindeki düşüş ve Fransız desteğini bir türlü sağlayamaması, daha sonra Davud Paşa'ya karşı başlattığı muhalif tutumu doğrudan etkiledi.⁴⁷¹

Davud Paşa, göreve atandığında Fu'ad Paşa'nın ısrarıyla Yusuf Beg Karam'a yeni yönetim içinde görev vermeyi düşündü. Davud Paşa, önce güvenlik güçleri komutanlığını ve ardından Cezzin bölgesinin yöneticiliğini Karam'a teklif etti. Bu iki teklifi de reddeden Karam, Davud Paşa'nın görevinde başarısız olması durumunda Fransızların desteğiyle onun yerine geçebileceğini umut ediyordu. Bununla birlikte Mārūnī Kilisesi'nin kendi nüfuzunu kıracak seküler bir yönetime karşı olması ve Beyrut'taki Avrupalı konsolosların Davud Paşa'ya verdiği destek Karam'ın –Fu'ad Paşa'nın teşvikiyle- Kasım 1861'de İstanbul'a gönderilmesine neden oldu. Karam, Lübnan'dan uzak kaldığı üç yıl içinde Davud Paşa'nın görev süresi bittiğinde mutasarrıflığa atanabileceği umudunu muhafaza etti. Fakat 1864'de Davud Paşa'nın görev süresi 5 yıl daha uzatılınca Karam da gizlice Ehden'e geri döndü. Davud Paşa,

⁴⁷¹ Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 28-29.

Karam'ın iktidar heveslerini yatıştırmaya çalışsa da Mārūnī Kilisesi'nin bu konuda işbirliği yapmaktan kaçınan tavrı yüzünden başarısız oldu. Bunun üzerine Karam, çevresinde silahlı gruplar toplayıp bir ayaklanma girişimi içine girdi. Mart 1866'da Davud Paşa'nın müdahalesiyle ayaklanma girişimi bastırıldı ve ardından Karam'ın Beyrut'tan bindiği bir savaş gemisiyle Cezayir'e sürgüne gitmesine izin verildi.⁴⁷²

Yusuf Beg Karam, 1867'de Cezayir'e sürgüne gönderildi. Karam, sürgün yıllarında Lübnan'a dönüş meselesini çözebilmek için Cezayir'den Fransa, Belçika, Avusturya, İtalya, Korfu Adası ve İstanbul'a ziyaretler yaptı. Hatta Karam bu dönemde Lübnan'ı işgal etmek için bir askeri sefer düzenleme konusunda başarısız bir girişimde de bulundu. Karam, Lübnan'a dönüşünün engellenmesi konusunda dönemin Mārūnī Patriği Bulus Mas'ad'ı öncelikli sorumlular arasında görüyordu. Sürgündeyken Fransız hükümeti ve Papa'ya yazdığı bir mektupta Mas'ad'ı suçluyor, patriğin izlediği siyasetinin Mārūnī toplumuna zarar verdiğini ve 1860 katliamına yol açan Taniyūs Şāhīn ayaklanmasını cesaretlendirdiğini söylüyordu. Lübnan'a dönme çabalarından bir sonuç elde edemeyen Karam, İtalya'ya geri döndü ve 1878'de siyasi faaliyetlerle ilgilenmeyi bıraktı. Yusuf Beg Karam, 7 Nisan 1889'da İtalya'nın Razzina kentinde zatürree hastalığından öldü. Ardında Karam'ın ceseti Ehden'e getirildi ve köyün kilisesine gömüldü.⁴⁷³

Davut Paşa'nın görev süresinin 1868'de bitmesinden sonra *Cebel Lübnan*, Grek Katolik Franko Paşa (1868-1873), Latin Katolik Rüstem Paşa (1873-1883), Roma Katolik Vasa Paşa (1883-1892), Latin Katolik Naum Paşa (1892-1902), Roma Katolik-Polonyalı Muzaffer Paşa (1902-1907), Grek Katolik Yusuf Paşa (1907-1912) ve Yohanes (Kuyumcuyan) Paşa (1912-1915) olmak üzere 7 farklı mutasarrıf tarafından yönetildi. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Osmanlı yönetimi, Lübnan Nizamnamesi yürürlükten kaldırıp bölgeyi yeniden atadığı valiler aracılığıyla yönetmeyi denedi.⁴⁷⁴

⁴⁷² Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, s. 37-38.

⁴⁷³ Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 30; Spagnolo, "Mount Lebanon, France and Daud Pasha", s. 162-163.

⁴⁷⁴ Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, s. 193-199.

III.4. Mārūnī Milliyetçiliğinin Fikri Boyutu

III.4.1. Lübnan'da Misyonerlik ve Eğitim Faaliyetleri

19. yy.'da Osmanlı yönetimi altındaki Suriye bölgesinde Mārūnī veya Hıristiyan Lübnan milliyetçiliğinin ortaya çıkmasını şekillendiren önemli siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümler gerçekleşti. Bu önemli değişimlerle birlikte bölgenin dini ve kültürel olarak Batı medeniyetinin tesirine açılması, farklı milliyetçi görüşleri savunan yeni bir entelektüel sınıfın yetişmesini sağladı. Yüzyılın başından itibaren Suriye bölgesinde –özellikle *Cebel Lübnan*'da- yoğunlaşan Hıristiyan misyonerlik⁴⁷⁵ faaliyetleri bölgenin kültürel ve entelektüel alt yapısına derinden tesir etti ve modernleşme sürecini hızlandırdı. Hıristiyan misyonerlik faaliyetleri, Avrupalı devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarını destekleyen bir kültür emperyalizminin parçası olarak bölgeye girdi. Misyonerlik faaliyetlerinin bu yönü, bölgeye milliyetçiliğin girmesini, hızla yayılmasını ve etnisiteye dayalı kimliklerin ön plana çıkmasını teşvik etti. Hıristiyan misyonerlerin Suriye bölgesindeki en önemli faaliyet sahalarının başında eğitim geliyordu. Orta Doğu'nun fikri ve ideolojik yapısını dönüştüren Batılı etkiler bölgeye bu misyoner okulları yoluyla girdi.

Cebel Lübnan'daki Hıristiyan misyonerlik faaliyetlerinin geçmişi Haçlı Seferleri dönemine kadar götürülebilir. 1154'te bir Haçlı askeri tarafından kurulan Karmelitler (*Carmelites*), 13. yy.'da Trablus ve Şam'da misyonerlik müesseseleri kurdukları için bölgede faaliyet gösteren ilk misyoner tarikatı kabul edilmektedir. Karmelitlerin ardından bölgeye Fransiskanlar (*Franciscans*) gelmeye başladı. Karmelit ve Fransiskan misyonerler, Hıristiyanların heretik olanlarını Katolikleştirmeyi ve Roma Katolik Kilisesi'nin nüfuzunu bölgeye yaymayı amaçlıyordu. Özellikle Frankisyanların

⁴⁷⁵ *Mission* kelimesi özel bir görevle bir otorite tarafından gönderilme durumudur. Latince'de sevk etmek, göndermek, yaymak gibi anlamları olan *misus* veya *mitto* kelimelerinden türemiştir. *Missionary* kelimesi ise bazı kilise veya dini topluluklarla iletişimde olarak İncil'i açıklamak için kâfir ve zavallı insanlara gönderilen kişi veya İncil'i yaymaya çalışan kişi olarak kullanılmaktadır. Hıristiyan kiliselerin misyonerlik çalışmaları, Aziz Pavlus (Saint Paul)'un Hıristiyanlığın ilk yıllarında Hıristiyanlığı yaymak için Roma topraklarına yaptığı yolculuklardan ilah almıştır. Detaylı bilgi için bkz. James Stormonth- P. H. Phelp, *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language*, Londra, William Blackwood and Sons, 1904, s. 542; R. Hoffman, "Misionary", *New Catholic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967, s. 907.

misyonerlik faaliyetleri, *Cebel Lübnan*'daki Mārūnī Kilisesi ile Roma Katolik Kilisesi arasındaki ilişkilerin bir düzene oturtulması ve gelişmesi konusunda oldukça etkili olmuştur. Fransiskanların bölgedeki başarısı, diğer Hıristiyan misyoner tarikatlarının bölgeye gelişini kolaylaştırdı. 16. yy.'ın sonlarından itibaren *Cebel Lübnan*'daki misyonerlik faaliyetlerinde Kapuçinler (*Capuchins*) ve Cizvitler (*Jesuits*)⁴⁷⁶ tesirini hissettirmeye başladı.⁴⁷⁷

17. yy.'ın başında Lübnan'ın yerel yöneticisi olan Emir II. Fahreddin (1590-1635)'in Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin bir uzantısı olarak misyonerlerin gelişini teşvik etmesi, Katolik misyoner tarikatlarının Beyrut, Saydā, Trablus, Şam ve Halep gibi önemli kentlerde müesseselerini kurmasıyla sonuçlandı.⁴⁷⁸ 1610'da misyonerler –Orta Doğu topraklarında ilk kez- Kadişa Vadisi'ndeki Saint Anthony Manastırı'nda matbaa makinesi kullanmaya başladı.⁴⁷⁹ Emir II. Fahreddin döneminde önemli Mārūnī feodal aileler de nüfuzlarıyla orantılı olarak kilise üzerinde egemenlik kurma ve bölgeye gelen misyonerlere yardımcı olma eğiliminde oldu. 17. yy.'da *Cebel Lübnan*'ın en nüfuzlu Mārūnī ailesi sayılan Khāzenler, bir taraftan Kisravān bölgesinde kendi kontrolündeki köylerde (1600'de Balluna'da, 1647 ve 1680'de 'Ajaltūn'da, 1680'da Ghūstā'da) birçok kilise inşa ettirirken diğer taraftan da bölgede inşa edilen misyoner manastırlarını destekledi. Bu destekle 1652'de Cizvitler 'Ayn Turā'da ve 1681'de Frankisyanlar Ghūstā'da birer manastır açtı. Ayrıca Khāzenlerin denetiminde kurulan ve önemli ölçüde mülk sahibi olan birkaç manastır⁴⁸⁰ kilise organizasyonunun en önemli merkezleri haline geldi.⁴⁸¹

Katolik misyoner örgütlerinin *Cebel Lübnan*'da en kolay faaliyet yürüttükleri ve yerel halk üzerinde nüfuzlarının ve tesirlerini genişlettikleri dönem 18. yy.'ın sonu ve

⁴⁷⁶ Cizvit (*Jesuit*), İsa Toplumu (Society of Jesus) adlı misyoner tarikatının üyelerine verilen isimdir. Loyolalı Aziz İgnatius tarafından Ağustos 1534'te Paris'te kurulan örgüt, Eylül 1540'ta Papa III. Paul tarafından onaylandı. "Jesuits", *New Catholic Encyclopedia*, C: 7, Catholic University of America, 1967, s. 898.

⁴⁷⁷ Philip K. Hitti, *The Near East in History: A 5000 Year Story*, Perinceton, D. Van Nostrand Company, 1961, s. 478.

⁴⁷⁸ Hitti, *History of The Arabs*, s. 730-731.

⁴⁷⁹ Naaman, "Church and Politics in the Maronite Experience (1516-1943)".

⁴⁸⁰ 17. yy'da Kisravān'da kurulan manastırlar şunlardır: Dayr Sayyidat el-Luvayza, Dayr Mar Yuhanna Harraş, Dayr Mar Şalita, Dayr Sayyidat Tamiş, Dayr Mar Sarkis ve Bakhus.

⁴⁸¹ Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, s. 151.

19. yy. oldu. Emir II. Beşir Şihābi dönemi (1789-1840), Katolik misyoner tarikatları için oldukça elverişli bir ortam hazırladı. Fransız kültürünün en önemli taşıyıcısı olan Cizvitler, 18. yy.'ın sonunda kendileriyle işbirliğine gönüllü Mārūnilerle *Cebel Lübnan*'da ortak misyonerlik ve eğitim faaliyetlerinde bulundu. Cizvitler, 1734'de Roma Mārūnī Koleji'nde okumuş yerel bir rahiple birlikte 'Ayn Turā'da modern bir okul kurmayı başardı.⁴⁸² Böylece *Cebel Lübnan*'a yerleşen misyonerlerin ve misyoner tarikatlarının sayısı hızla arttı. Ünlü gezgin Johann Ludwig Burckhardt, 1812'de Lübnan'ın Kısraṯān bölgesinde ziyaret ettiği 'Ayn Turā köyünde Cizvitlere ait olan manastır ve okul hakkında bilgiler vermekte ve Papa'nın Doğu Kiliseleri ile ilişkileri geliştirmek için gönderdiği Lazarist bir rahip olan Abbate Gandolfi'nin de bu manastırda ikamet ettiğinden bahsetmektedir.⁴⁸³

Fransiskan, Lazarist, Karmelit (*Carmelite*), Kapuçin (*Capuchin*) ve Cizvit (*Jesuit*) gibi Katolik misyoner tarikatları, 19. yy.'ın başında bölgede hem örgütlenme ağlarını hem de faaliyet alanlarını genişletti. Fransa'nın siyasi ve askeri nüfuzu, Katolik misyonerlerin bölgede rahat hareket etmesini ve gerektiğinde Mārūniler gibi Katolik toplulukların çıkarlarını geliştirmek için ülkenin siyasi yöneticisi olan Emir II. Beşir Şihābi'ye baskı yapmasını sağlıyordu.⁴⁸⁴ Ayrıca Katolik misyonerler, yavaş ve ihtiyatlı bir şekilde Doğulu ayin ve ritüelleri benimseyen fakat Roma ile fikir birliği içerisinde olan *Uniat* (Birleşik) Katolik Kiliseleri'ni Latinleştirmeye çalışıyordu⁴⁸⁵

Protestan misyonerlerin bölgeye gelişi ise Katoliklere göre oldukça geç oldu. İlk Protestan misyonerler, ancak 1820'lerde bölgeye ulaştı. Bunlardan biri, 1821, 1822 ve 1823 yıllarında Filistin ve Lübnan'a yolculuklar gerçekleştiren Joseph Wolf'tu. Ocak-Mart 1822'de *Cebel Lübnan*'ı ziyaret eden Wolf, anılarında, 'Ayn Vārḳā ve 'Ayn Turā'da Şeyh Yusuf İbrahim Eliās, Rahip Giovanni Hannat Stanbuli gibi Mārūnī ileri gelenleriyle dini konularda ve özellikle Papa'nın Hristiyanlık'taki yeri hakkına derin

⁴⁸² Hitti, *The Near East in History: A 5000 Year Story*, s. 478.

⁴⁸³ Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land*, s. 183.

⁴⁸⁴ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 13.

⁴⁸⁵ Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, s. 26.

tartışmalara girdiğinden bahsetmektedir.⁴⁸⁶ Beyrut'a gelen ilk Amerikalı Protestan misyoner ise Amerikan Yabancı Misyonlar Kurulu (*American Board of Commissioners for Foreign Missions-ABCFM*)⁴⁸⁷, nun Kudüs'te bir görev için yolladığı Pliny Fisk'ti. Fisk kente Temmuz 1823'te vardı.⁴⁸⁸ Onu Isaac Bird ve William Goodwell adlı iki Protestan misyoner takip etti. Kasım 1823'te Beyrut'ta varan Bird ve Goodwell, Protestan misyonerlik faaliyetlerinin de bölgede başlamasını sağladı.⁴⁸⁹ Protestan misyonerler, Beyrut'ta kendileri için oldukça olumsuz şartlar altında çalışmalarına başladı. W. Goodwell, yazdığı mektupta Beyrut'taki ilk zamanlarında Protestan misyonerlere karşı –Katolik misyonerlerden- bir muhalefetin yükseldiğini şu sözlerle ifade ediyordu:

*“Bizim düşmanlarımız bize karşı kötü planlar kurmaya devam ediyordu. Sayıları binlerce olan düşmanlarımız nadiren evinden çıkan ve ülkenin dilini kekeleyerek konuşan iki yabancının etkisini yok edememelerinin çok tuhaf olduğunu düşünüyordu.”*⁴⁹⁰

Birkaç ay sonraki mektubunda Goodwell, Beyrut'taki durumlarının çok değiştiğini ve artık halkın bir kısmının onlara dost, bir kısmının düşman olduğunu söylüyordu. Goodwell, Protestanlığa geçen Es'ad es-Şidyāk ve Es'ad Yakub adlı iki kişiden dikkatle bahsetmektedir. Başlangıçta ikisinin de Grek Ortodoks olduklarını zannettiklerini, fakat sonradan Es'ad es-Şidyāk'ın Mārūnī olduğunu öğrendiklerini

⁴⁸⁶ Joseph Wolf, *Missionary Journal and Memoir of The Rev. Joseph Wolf*, Der: John Bayford, New York, E. Blis&E. White, 1824, s. 198-220.

⁴⁸⁷ ABCFM (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*) 1810'da ABD'nin Boston kentinde kuruldu. ABCFM teşkilatının desteğiyle ilk misyonerler 1820 yılının başlarında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde faaliyet göstermeye başladı. Bölgeye gelen ilk Protestan misyonerler, Levi Parsons ve Pliny Fisk'ti. Pliny Fisk ve Levi Parsons, ilk önce bir yıl kadar İzmir'de kaldı, ardından bu misyonerler on yıla yakın bir süre Beyrut ve Kudüs'te faaliyet gösterdi. İlk Amerikalı Protestan misyoner Pliny Fisk Beyrut'a Temmuz 1823'te vardı. Osmanlı topraklarında ilk Amerikan misyonu, 1820'de İzmir'de Amerikalı Misyonlar Yönetim Kurulu'nun, Yabancı Misyonlar Bölümü (ABCFM) misyonerlerince kuruldu. Ancak, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kurulan ilk kalıcı misyon ise 1831'de William Goodell tarafından kuruldu. ABCFM, 1870'de Suriye'deki misyonu *American Presbyterian Board of Missions*'a devretmiştir. Henry Harris Jesup, *Fifty Three Years in Syria*, C: 2, Fleming H. Revell, 1910, s. 809-812; Ayrıca bkz. Clifton J. Phillips, *Protestant America and the Pagan World: The First Half Century of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1810-1860*, Cambridge, Harvard University Press, 1969; Leon Arpee, “A Century of Armenian Protestantism”, *Church History*, C: 5, No: 2, Haziran 1936, s. 150-167.

⁴⁸⁸ Hitti, *The Near East in History: A 5000 Year Story*, s. 478.

⁴⁸⁹ Harvey Newcomb, *A Cyclopedia of Missions: Containing A Comprehensive View of Missionary Operations Throughout The World*, New York, 1855, s. 735.

⁴⁹⁰ “Missionary Register, February 1828”, *The Missionary Register*, Londra, L.B. Seeley& Sons, 1828, s. 57.

söyleyen Goodwell, Es‘ad es-Şidyāk’ın Mārūnī Kilisesi’den büyük zulüm görmesine rağmen inancını sürdürdüğünü sözlerine ekliyor.⁴⁹¹ Caesar E. Farah’ya göre Protestan misyonerlerin Beyrut’a geldiği ilk bir yıl içinde Protestanlar ile Katolikler arasındaki ilişki olumlu bir atmosferde vardı, fakat 1824’ten itibaren Mārūnī Kilisesi, onları kendilerine bir tehdit olarak görmeye ve rahatsızlık duymaya başladı.⁴⁹² Bununla birlikte Bird ve Goodwell, bu yıllarda misyoner örgütünün merkezine gönderdiği mektuplarda Katoliklerin kendilerine kötü yaklaştıklarını söylemeye devam ediyordu. İki Protestan misyonere göre 1826’da Katolikler az sayıdaki Protestan okullarına (Ocak-Haziran 1826’da 9 okul, 52’si kız toplam 305 öğrenci; Kasım 1826’da 13 okul, 100’ü kız 600 öğrenci) karşı savaş başlattı.⁴⁹³ İki Protestan misyoner, Katoliklerle girdikleri bu mücadelenin sonunda 1830’da Osmanlı topraklarındaki ilk kız okulunu Beyrut’ta açmayı başardı.⁴⁹⁴ Protestanların Beyrut’taki faaliyetlerinden tedirgin olan *Uniat* Patrik Mazlūm, 1930’da Roma’ya gideren Papalık ve *Sacra Congregatio Della Propaganda Fide* (Propaganda)’den Suriye’deki Cizvitlerin örgütlenmesini yeniden yapılandırmasını istedi ve onlarla tam bir işbirliği içerisinde çalışacakları sözünü verdi. Bunun üzerine Roma Katolik Kilisesi, 1831’de Peres Benoist Planchet ve Paul Riccadonna’yı Beyrut’a yolladı. Mārūnī Patrik Hubayş, onların gelişinden oldukça memnun oldu ve iki Papalık görevlisine ‘Ayn Turā’da bir ev tahsis etti.⁴⁹⁵

Protestan misyonerlik faaliyetlerinin yeni bir boyut kazanması, Suriye bölgesindeki Mısır hâkimiyetinin bittiği 1840’tan sonra Amerikan Yabancı Misyonlar Kurulu (*American Board of Commissioners for Foreign Missions-ABCFM*)’nin bölgedeki misyonerlik faaliyetlerini yoğunlaştırmasıyla gerçekleşti. Böylece ABCFM’nin gayretleri, Amerikalı Protestan misyonerlerin Cizvit misyonerleriyle ciddi bir rekabete girmesine yol açtı. Başlangıçta *Cebel Lübnan*’da yaşayan Mārūnîleri Protestanlığa döndürmeye çabalayan Protestan misyonerler, bu konuda pek başarı sağlayamadı. Mārūnī Kilisesi, Protestan misyonerlerin dağlık bölgelerdeki mezhep

⁴⁹¹ “Missionary Register, February 1828”, s. 58.

⁴⁹² Caesar E. Farah, *Arabs and Ottomans: A Checkered Relationship*, İstanbul, The ISIS Press, 2002, s. 223; Caesar E. Farah, “Protestantism and British Diplomacy in Syria”, *International Journal of Middle East Studies*, C: 7, No: 3, Cambridge University Press, Temmuz 1976, s. 321.

⁴⁹³ “Missionary Register, February 1828”, s. 58.

⁴⁹⁴ Jesup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 809.

⁴⁹⁵ Farah, *Arabs and Ottomans: A Checkered Relationship*, s. 243.

değiştirme çabalarına oldukça sert cevap verdi ve onların hareket alanlarını sınırlandırdı. Örneğin daha 1825'te Es'ad es-Şidyāk⁴⁹⁶ adlı bir Mārūnī -M. Goodwell'in daha önce bahsettiği kişi- Protestanlığa geçince yakalanıp Mārūnī Patrikhanesi'ne teslim edilmişti. Tutuklanan ve uzun süre hapiste işkence gören es-Şidyāk 1829'da öldü. Protestan misyonerlik faaliyetlerine karşı savaş açan en üst düzey din adamı Mārūnī Patrik'ti. Mārūnī Patrik, kendi toplumunun çocuklarını Protestan okullarına göndermelerini yasakladı ve Protestan misyonerlerden hiç bir şey kabul edilmemesini emretti. Bazı Mārūnī köylerinde Protestan misyonerlere saldırıldı ve onlar köyün dışına çıkarıldı. 1841 yazında Şūf Dağı bölgesinde dağıtılan Protestan İncilleri toplatılıp yakıldı.⁴⁹⁷

Protestan misyonerler, Mārūnīler konusunda başarısız olunca dağdaki Dürzīleri Hıristiyanlığa döndürmeye yönelik faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Dürzīler arasında misyonerlik faaliyeti sürdüren en önemli iki Protestan misyoner Elie Smith ve William Thomson'du. Bu yıllarda *Cebel Lübnan* üzerinden gelişen Fransa ile İngiltere'nin siyasi güç mücadelesi bölgedeki misyonerlik faaliyetleri arasındaki rekabete de doğrudan yansdı. Amerikalı Protestan misyonerlerin çıkarları ise Suriye'deki Amerikan konsolosu James Chasseaud tarafından korundu.⁴⁹⁸ Hatta bir keresinde Chasseaud, Mārūnī Patriğe "*Amerikalı misyonerler Fransız aleyhine İngiliz nüfuzunu yaymaya çalışan ajanlar değil, onlar kendi çıkarı olmayan koruyucular*" diyerek onların misyonerlik faaliyetlerini meşru göstermeye çalışmıştı.⁴⁹⁹

Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerin baskısıyla 1856'da Islahat Fermanı'nı ilan etmesi, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren tüm misyoner örgütlerinin faaliyet alanlarını genişletmelerini kolaylaştırdı. Tabii bu yıllarda Protestan ve Katolik misyonerlerin en çok rekabet ettikleri alan eğitimdi. 1840'lardan itibaren hem Protestan hem de Katolik misyonerler Lübnan'ın dağlık bölgelerinde papaz okulları açmıştı. Protestan misyonerler, Cizvitlerin 1843'te Ghazir'de kurdukları papaz okuluna karşılık

⁴⁹⁶ Es'ad es-Şidyāk, Lübnanlı iki ünlü entelektüel Tannus ve Fāris es-Şidyāk'ın kardeşidir.

⁴⁹⁷ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 56-57.

⁴⁹⁸ 19. Yy'da Suriye bölgesindeki Amerikan konsoloslarının faaliyetleri için bkz. Ruth Kark, *American Consuls in The Holy Land, 1832-1914*, Kudüs, The Magnes Press, 1994.

⁴⁹⁹ Farah, *Arabs and Ottomans: A Checkered Relationship*, s. 255-256.

1849'da Abeih Papaz Okulu'nu kurdu. Her iki okulda eğitim dili olarak Arapça kullanılıyordu ve öğrenciler Suriye bölgesindeki eğitim ve misyonerlik çalışmaları için hazırlanıyordu. Cizvitler, 1855'te Ghazır'deki papaz okuluna "Kolej" adıyla bilinen seküler bilimlerin öğretildiği bir kısım ekledi. Bu kolej daha sonra Beyrut'a taşındı ve Saint Joseph Üniversitesi (*Universite St-Joseph*)'nin İlahiyat Fakültesi'ni oluşturdu. Ghazır'deki papaz okulu din adamı yetiştiren bir merkez olarak varlığını sürdürdü. Abeih Papaz Okulu ise kısa bir süre sonra faaliyetlerine son verdi ve Protestan misyonerler eğitim faaliyetlerini Beyrut'ta yoğunlaştırdı.⁵⁰⁰

Protestan misyonerler, 1862'de Beyrut'ta bir kolej açılmasına karar verdi. Bu proje için Amerika ve İngiltere'de para toplama sorumluluğu Protestan misyoner Papaz Daniel Bliss (d.1823-ö.1916)'e verildi. Papaz Bliss, öncelikle bir bağış fonu kurdu. Nisan 1863'te New York'ta Suriye Protestan Koleji'nin mütevelli heyeti oluşturuldu. Aynı yılın Ağustos ayında bağış fonunda 100 bin Amerikan doları toplandı. Ardından Amerikalı ve İngiliz misyonerlerden oluşan okulun yönetim kurulu oluşturuldu. Amerika'daki iç savaştan dolayı Amerikan dolarının değer kaybı, Biliss'in okulun kurulması için yeterli paranın toplanması için İngiltere'ye gitmesine yol açtı. İngiltere'de yeterli parayı toplayan Bliss'in gayretli çalışmaları, Suriye Protestan Koleji'nin 3 Aralık 1866'da 16 öğrencisiyle eğitime başlamasıyla sonuçlandı.⁵⁰¹ Bu kolej daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi (*American University of Beirut-AUB*) adını aldı. Suriye Protestan Koleji'nin ilk başkanı Papaz Bliss oldu ve görevini 1902'ye kadar sürdürdü. 1902'den sonra bu göreve oğlu Papaz Howard Bliss getirildi.⁵⁰²

Protestan misyonerlerin Beyrut'ta Suriye Protestan Koleji'ni açmalarının temel amacı, yerli Hıristiyanlar için kendi dillerinde eğitim verecek profesyonel bir eğitim

⁵⁰⁰ Munir Antonios Bashshur, *The Role of Two Universities in The National Life of Lebanon and The Middle East*, Chicago, Doktora Tezi, University of Chicago, Mart 1964, s. 42.

⁵⁰¹ Bashshur, *The Role of Two Universities in The National Life of Lebanon and The Middle East*, s. 44.

⁵⁰² Howard Blis'in kardeşi Frederick, ABD Başkanı Theodore Roosevelt'in yakın dostuydu. Howard, ağabeyinin bu dostluğu sayesinde Suriye Protestan Koleji'nin desteklenmesini ve 1903'te Osmanlı Hükümeti tarafından resmen tanınmasını getirdi. Suriye Protestan Koleji hakkında detaylı bilgi için bkz. Eli Kedourie, "The American University of Beirut", *Middle Eastern Studies*, C:3, Ekim 1966, s. 74-90; Frederick Bliss, *The Reminiscences of Daniel Bliss*, New York, Revell, 1920; Stephen B. L. Penrose, *That They May Have Life: The Story of the American University of Beirut, 1866-1841*, New York, Trustees of the American University of Beirut, 1941.

kurumunu oluşturmaktı.⁵⁰³ Protestan misyoner Henry Harris Jessup'a göre, Protestan Abeih Papaz okulunda ve yatılı kız okullarında Arapça'nın sınırlı kullanımı, 1858 yılının başlarından itibaren bazı önemli ailelerin çocuklarını bu okullardan alıp Cizvit ve Lazarist okullarına vermelerine neden olmuştu. Bundan dolayı Suriye Protestan Koleji Lübnanlıların Arapça konusundaki taleplerini karşılamak zorundaydı.⁵⁰⁴ Bununla birlikte Suriye Protestan Koleji, öğrencilerine sürekli olarak insanların yaşamını iyileştirecek en iyi yolun Protestanlık olduğu mesajını veriyordu. ABCFM, 1864'de yaptığı bir açıklamada kolejin kurucularının güçlü Protestan ve evanjelik prensiplerden hareket ettiklerini söylemekle birlikte kolejin kurallarını kabul eden her öğrencinin, mezhep veya milliyetine bakılmaksızın, dışlanmayacağına vurgu yapıyordu.⁵⁰⁵

Suriye Protestan Koleji'nin kurulduğu yıllarda Lübnan'daki Protestan misyoner okullarının sayısı hızlı bir artış gösterdi. 1862'de Trablus'ta ve 1872'de Saydā'da birer kız okulu, 1877'de Sūk el-Gharb'ta ve 1881'de Saydā'da erkek çocukları için yatılı birer okul açıldı.⁵⁰⁶ Protestan misyonerler, 1893'te Saydā'da eğitimin ve üretimin birlikte yapılabileceği, bünyesinde okul ve yetimhane bulunduran kurumsal bir yapı kurmaya karar verdi. Saydā Akademi olarak adlandırılan bu kurumsal yapı, George Wood'un maddi ve manevi katkılarından dolayı 1900'da itibaren Gerard Enstitüsü adını aldı.⁵⁰⁷ Protestan misyonerlerin eğitim kurumları kurma yönündeki faaliyetleri bu şekilde genişletmelerinin en önemli toplumsal ve ideolojik tesiri milliyetçi duyguların bu okullara giden öğrenciler arasında hızla yayılması oldu. Protestan misyonerler, temas kurdukları yerli insanların kendilerini Suriyeli veya Arap olarak tanımlarını teşvik ediyordu. Elie Smith ve Cornelius Van Alen Van Dyck gibi misyonerler Arap dili ve kültür mirası ile ilgili faaliyetlere önem veriyordu. Protestan misyonerlerin en büyük başarılarından biri yerli entelektüellerin de –Butros el-Bustānī (ö.1883), Nāsīf Yāzīcī

⁵⁰³ Protestan misyonerlerin Suriye Protestan Koleji yoluyla Arap dilini canlandırma çabasının pek de başarılı olmadığı bir süre sonra ortaya çıktı. 2010 ve 2011 yıllarında Beyrut'a yaptığımız yolculuklar sırasında ziyaret etme fırsatı bulduğum Beyrut Amerikan Üniversitesi kampüsünde hocaların ve öğrencilerin sürekli İngilizce konuşmaları ve hatta Arapça sorulan sorulara İngilizce –bazen de iki dilin gülünç bir karışımıyla- cevap vermeleri, Protestan misyonerlerin okulu kurarken amaçladığı hedeflerle yaklaşık 150 yıl sonra gelinen durum arasındaki uzaklığın bir göstergesidir.

⁵⁰⁴ Jessup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 298.

⁵⁰⁵ Bashshur, *The Role of Two Universities in The National Life of Lebanon and The Middle East*, s. 46.

⁵⁰⁶ Jessup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 508.

⁵⁰⁷ Jessup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 515-516.

(ö.1871)ve Yusuf el-‘Asir (ö.1889)- içinde yer aldığı bir ekiple İncil’i modern Arapça’ya çevirmek oldu.⁵⁰⁸

Protestanların Lübnan’daki eğitim faaliyetlerini genişletmesi, bölgedeki Katolik misyonerlerle arasındaki rekabeti daha da arttırdı. Cizvit misyonerleri, Mārūnīleri ve Grek Katolikleri çocuklarını Protestan okullarına göndermemesi konusunda sürekli uyarılıyordu. Bu uyarıların temel nedeni, Protestan misyonerlerin bazı Dürzî bölgelerinde içtenlikle karşılanmış olması ve bunun sonucu olarak Metn gibi Mārūnī, Grek Ortodoks ve Dürzîlerin birlikte yaşadığı bölgelerde okul açma imkânına sahip olmasıydı. Protestan misyonerlerin *Cebel Lübnan*’daki faaliyetlerinin en önemli sonucu, Fransızlarla iyi ilişkileriyle övünen Mārūnīler karşı Dürzîlerin Protestan İngiltere’ye yakınlaşmaya başlaması oldu.⁵⁰⁹ Bu yıllarda Katolik Cizvitler, Protestan misyonerlerin nüfuz alanlarını daraltmak için misyonerlik faaliyetlerini –özellikle *Cebel Lübnan*’da yoğunlaştırdı. Tüm bunlarla birlikte Protestanların Beyrut’ta Suriye Protestan Koleji’ni açması Katolik misyonerler üzerinde tesir yarattı. Cizvit Örgütü’nün başkanı Xavier Gaytrelet, 1864’te Amerikalı Protestanların Beyrut’ta kurduğu üniversitenin nüfuzunu dengeleyecek bir okulun aynı kente kurulmasının bir gereklilik olduğunu söylüyordu. Böylece Cizvit misyonerleri 1870’lerin başında Ghazîr’deki koleji Beyrut’a taşımaya karar verdi. Fakat Fransa’daki savaş Cizvitlerin para bulmasını zorlaştırmıştı. Bunun üzerine kolejin taşınması için Amerika ve İngiltere’de para toplamaya başlayan Cizvit misyonerleri, 1874’de yeterli parayı bulduktan sonra Mayıs ayında Beyrut’ta kolej inşaatının temelini attı. Temel atma törenine Beyrut Mārūnī Başpiskoposu ve Fransız konsolosu da katıldı. Kolej, sonunda 3 Kasım 1875’te açıldı.⁵¹⁰ Bu kolej, 1881’de Saint Joseph Üniversitesi (*Universite St-Joseph*)’ne dönüştürüldü. 1902’de Sami dilleri, arkeoloji, tarih ve coğrafya eğitimi veren Doğu Çalışmaları Fakültesi (*Oriental Faculty*) açıldı.⁵¹¹

⁵⁰⁸ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 45; Hitti, *The Near East in History: A 5000 Year Story*, s. 481.

⁵⁰⁹ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 162.

⁵¹⁰ Bashshur, *The Role of Two Universities in The National Life of Lebanon and The Middle East*, s. 43-45.

⁵¹¹ Kais Firro, “Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha”, *Middle East Studies*, C: 40, No: 5, 2004, s. 2.

Suriye bölgesinde Protestan ve Katolik misyoner arasında rekabetin sürdüğü yıllarda, Grek Ortodoks misyonerler de Rusya'nın desteğiyle bazı eğitim faaliyetlerine girişti. Aslında Grek Ortodoks toplum içindeki eğitim faaliyetleri, bölgedeki Katolik ve Protestan eğitim faaliyetlerine bir tepki olarak doğmuştu. Osmanlı Devleti'nin Arapça konuşan topraklarında açılan ilk modern Ortodoks okulu, 1833'te Trablus'ta kurulan Balamand Papaz Okulu (*Collège des Trois Docteurs*) oldu. Bu okulun ardında 1840'ta Ortodoks Arap işadamı As'ad Ya'kub Hayyat tarafından Beyrut'ta erkek ve kız çocukları için bir okul kuruldu ve Ortodoks Rahip Yusuf Haddad tarafından Şam'da bir lise açıldı. 1880'de Grek Ortodoks Emily Sursuk tarafından Beyrut'ta *Zahrat el-Ihsān* adlı bir kız okulu açıldı.⁵¹² Bu okullarda Yunanca'nın yerine Arapça kullanıldı. Bölgede açılan Ortodoks okullar, modern eğitimin yayılması açısından olumlu etkiler yapsa da, bu okullar sadece Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks toplumu etkileme çabasının bir sonucuydu. Özellikle 1882'de Saint Petersburg'da Dük Sergie'nin himayesi altında "İmparatorluk Ortodoks Filistin Derneği"nin kurulması Suriye bölgesindeki Ortodoks köylerindeki okul sayısını arttırdı.⁵¹³ Fakat Rusların bölgede kurduğu okullar asla Katolik ve Protestan okulları kadar etkili olamadı.

Cebel Lübnan'da misyonerlerin açtığı okulların yanında okul sistemi, 19. yy.'ın ortasına kadar büyük ölçüde kilisenin kontrolündeydi. Mārūnī Kilisesi'ne ait okullar, 18. yy.'da –Cizvitlerle işbirliği yapılarak- ilk kez açılmaya başlanmıştı. Bunların arasında *Cebel Lübnan*'nın en iyi kilise okullarından olan 'Ayn Turā ve 'Ayn Vārka da vardı.⁵¹⁴ 'Ayn Turā Roma Mārūnī Koleji'nin eski öğrencilerinden Peder Peter Mübarek tarafından 1734'te Saint Joseph Koleji olarak kuruldu. 1773'de İsa Toplumu'nun Okulu bırakmasıyla Mārūnī Patrik Yusuf İstefān (1766-1793) tarafından patrikhanenin malı haline getirildi. Fakat Papa VI Pius, 1783'te okulun kalıcı olarak Lazarist papazların kontrolüne bırakılmasına karar verdi ve bu tarihten sonra okulu Lazarist papazlar yönetti. Diğer misyoner okulu olan 'Ayn Vārka o dönemki okulların en önemlisi sayılıyordu. Okulun binası başlangıçta 1690'da Peder Khairallah İstefān'ın kurduğu manastırdı. 1789'da Şeyh Ghandur es-Sad'ın teşvikiyle manastır Mārūnī Patrik Yusuf

⁵¹² Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 139.

⁵¹³ Selçuk Akşin Somel, "Christian Community Schools During the Ottoman Reform Period", Der: Elisabeth Özdalga, *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, Londra, Routledge, 2005, s. 263.

⁵¹⁴ Harik, "The Maronite Church and Political Change in Lebanon", s. 44.

İstefân tarafından bir papaz okuluna dönüştürüldü.⁵¹⁵ Her iki okul da papaz okul olarak açılmasına rağmen daha sonra seküler bir ders programı benimsedi ve geleneksel Arapça öğrenimi⁵¹⁶ ile Avrupa tarzı eğitim disiplinini birlikte uygulamaya çalıştı.⁵¹⁷

1812’de ‘*Ayn Vārka*’yı ziyaret eden gezgin Johann Ludwig Burckhardt, bu okulda dini eğitim yanında mantık, gramer ve filozofi de öğretildiğinden ve Piskopos Cermanyus Ferhat tarafından yazılan *Belough el-‘Arab* ve *Behth el-Mettalae* adlı iki temel kitabın okutulduğundan bahsetmektedir. Burckhardt, okulda Arapça’dan sonra öğrencilere Süryanice okuma, yazma ve konuşma öğretildiğini ve okulun kütüphanesinde İbn’ul Abra, Ubeyd Yeşua ve İbn’ul ‘Assal gibi önemli Süryani yazarların kitaplarını gördüğünü söylemektedir.⁵¹⁸ ‘*Ayn Vārka*’nın ardından 1812’de *Mar Yu’anna* ve 1831’de *Madrasiat Mar Abda* kuruldu. 18. yy.’ın ikinci yarısında ruhbanlar tarafından Cibbat Bşarrī ve Kisravān’da daha küçük okullar açıldı. Bu yıllarda Mārūnī Kilisesi’nin kontrolünde toplam 25 okul açıldı. Buna ek olarak 8 Mārūnī Manastırı’nda yakın köylerden gelen çocuklara ders veriliyordu.⁵¹⁹ Mārūnī Kilisesi’ne ait bu okullar, –özellikle de ‘*Ayn Turā* ve ‘*Ayn Vārka*– önemli entelektüellerin yetişmesini sağlayarak Lübnan’ın fikri ve kültürel yaşamına büyük katkıda bulundu.

19. yy.’da Suriye bölgesindeki Hıristiyan misyonerlik ve eğitim faaliyetlerinin bölgenin siyasal ve kültürel yaşamı üzerinde menfi ve müspet tesirler bıraktığı aşikârdır. Menfi tesirlerin en önemlisi, bu eğitim faaliyetlerinin bölgenin modernleşmesinde oynadığı roldü. Albert Hourani’ye göre Batılı eğitimin yayılışı ve Batılı ülkelerle gelişen ticari ilişkiler, Fransızca ve İngilizceyi kendi ana dilleri Arapça kadar –bazen ondan daha iyi- bilen bir entelektüel sınıfın ortaya çıkardı. Dil bilgileri, bu yeni sınıfın tüm dünyadaki yeni fikirlerin ve imgelerin öğrenilmesinde anahtar rol oynadı.⁵²⁰ Philip

⁵¹⁵ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 175.

⁵¹⁶ Mārūnilerin 18. yy. boyunca –özellikle de Mārūnī manastırlarında ilahileri Arapça (*mazamir ‘Arabıyye*) söylemeye başladıklarından beri- Arapça’ya olan ilgileri arttı. Öyle ki bu dönemde Cirmanus Ferhat tarafından *Behth el-Matalib* adıyla ilk Arapça gramer kitabı yazıldı. Detaylı bilgi için bkz. Butrus F. Safir el-Khūrī, *el-Emir Beşir el-Şihābī*, Beirut, 1950.

⁵¹⁷ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 158.

⁵¹⁸ Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land*, s. 151.

⁵¹⁹ Harik, “The Maronite Church and Political Change in Lebanon”, s.44.

⁵²⁰ Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, s. 36.

Hitti, Beyrut'ta kurulan iki büyük misyoner üniversitesinden övgüyle bahsetmekte ve bölgenin ilk bilim adamları ve siyasetçilerinin bu okullardan yetiştiğini vurgulamaktadır.⁵²¹ Bununla birlikte Batı'nın etkisinin artması ve Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeni siyasal ve toplumsal atmosfer, misyoner veya kilise okullarından yetişen entelektüellerin gazetecilik başta olmak üzere kültürel faaliyetlerde kendilerini göstermelerine yol açtı. Örneğin 19. yy.'da Beyrut'ta yayınlanan *Hadikat el-Akhabâr* (1858-1868), *el-Cinân* (1870-1886), *Nefir Sûriyye* (1860-1861) ve *Thamarat el-Funun* (1875) gazeteleri bölgedeki siyasal, kültürel ve ideolojik dönüşüme büyük katkı yaptı. Günlük ve entelektüel yaşamdaki seküler konuları ele alan bu gazetelerin ilk üçü Hıristiyanlar tarafından basılıyordu.⁵²² Diğer yandan Roma'daki Mârûnî Koleji'nde eğitim gören rahiplerin Latince ve İtalyanca öğrenmeleri, bazılarının Arapça'yla ilgili ciddi çalışmalar yapmaları, bazılarının da özellikle Lübnan Dağları'nda Batı modeline uygun manastır okulları kurması, Arapça ile ifade edilen Hıristiyan kültürünün yeni bir gelişme safhasına girmesini teşvik etti.⁵²³ Suriye'deki misyonerlik ve eğitim faaliyetlerinin en önemli müsbet tesiri ise bölgede yaydığı etnik veya dini kimliğe dayalı ayrılıkçı atmosfer oldu. Ussama Makdisi, bölgede yeni bir ayrılıkçı atmosferin oluşmasında en önemli sembolünün misyonerlik faaliyetleri olduğu fikrindedir. Makdisi'ye göre bölgedeki seçkinlere gelişmenin modern ve uygulanabilir mezhepçi yollarını gösteren misyonerler, mezhebe dayalı toplumların modern liderlerini yetiştirip onlara Avrupa koruması ve desteği sunmuşlardır.⁵²⁴

Hıristiyan misyonerlik ve eğitim faaliyetlerinin menfi ve müsbet tesirleri bir yana, 19. yy.'da Batı yanlısı ve Hıristiyan değerlerini savunan entelektüellerin bir kısmı Mârûnî toplumunun içinden yetişti ve ülke tarihinin siyasi ve fikri yaşamında önemli izler bıraktı. Bunlardan en önemlileri, Emir Haydar Ahmed eş-Şihâb (d.1761-ö.1835), Tannus eş-Şidyâk (d.1791-ö.1859) ve Butros el-Bustânî (d.1819-ö.1883'dir. Bu Mârûnî entelektüeller, Suriye bölgesinin tarihi ve coğrafi durumuyla ilgili yaptıkları çalışmalarla bölgede gelişen farklı etnik ve bölgesel milliyetçiliklere (Arapçılık, Marunî

⁵²¹ Hitti, *The Near East in History: A 5000 Year Story*, s. 482-483.

⁵²² Fruma Zachs, *The Making of Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, Lieden, Brill Academic Publishers, 2005, s. 157.

⁵²³ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s. 291.

⁵²⁴ Makdisi, *The Culture of Sectarianism*, s. 88.

milliyetçiliği, Suriyecilik, Lübnancılık) ideolojik bir alt yapı hazırladı. Ulus, ulusal birlik, vatan gibi Batılı kavramların içinin doldurulmasına bu entelektüeller önemli katkı yaptı. Özellikle Suriye'nin ve Lübnan'ın tarihi ve coğrafi sınırları üzerine yapılan tartışmalar, Arapçılık ve Suriye milliyetçiliğiyle paralel gelişen bir Hıristiyan Lübnan milliyetçiliğinin doğuşunu hazırladı.

19. yy.'da Mārūnī toplumunun yetiştirdiği en önemli entelektüellerin başında Emir Haydar Ahmed eş-Şihāb (d.1761-ö.1835) gelmektedir. Emir II. Beşir'in yeğeni olan Emir Haydar, hayatının büyük bir bölümünü yönetsel ve askeri vazifelerden sorumlu olarak Beşir yönetimine hizmet ederek geçirdi. 1830'larda Emir II. Beşir hala güçlüyken Emir Haydar, amcasını övmek için *Zamanın En Seçkin Haberleri (el-Ghurar el-Hisan fi Akhbār Abna ez-Zaman)* adlı bir kitap yazdı. Kitap, daha sonra yayına hazırlayanlar tarafından üç kısma ayrıldı. İlk kısım, 622'den Ma'an Hanedanı'nın sona erdiği 1697'ye kadar olan dönemi, ikinci kısım 1697-1818 yılları arasındaki dönemi ve son bölüm 1818'den 1829'a kadar olan süreci anlatıyordu.⁵²⁵ Emir Haydar'ın kitabı, Esad Rustum tarafından Şihābiler'den önceki zamanı anlatan ilk kısmı çıkartılarak Şihābi Emirler Döneminde Lübnan (*Lubnān fi Ahd el-Umara eş-Şihābiyyin*) adıyla tekrar yayınlandı. Üç ciltten oluşan kitabın bu baskısında, Şihābilerin iktidara geçtikleri 1697'den *Bilād-ul Şam*'da Mısır yönetiminin başladığı tarihe kadar olan dönem anlatılıyordu.⁵²⁶

19. yy.'ın ikinci önemli Mārūnī entelektüeli yazar ve tarihçi Tannus eş-Şidyāk (d.1791-ö.1859)'tır. Fāris⁵²⁷ ve Es'ad eş-Şidyāk'ın kardeşi olan Tannus eş-Şidyāk, Emir II. Beşir'e hizmet eden seçkin bir aileden gelmekteydi. *Ayn Vārkā*'da eğitim gören

⁵²⁵ Hourani, *The Emergence of The Modern Middle East*, s. 154.

⁵²⁶ Zachs, *The Making of Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, s. 33.

⁵²⁷ Fāris eş-Şidyāk (1804-1887), kardeşleri gibi *Ayn Vārkā*'da okudu. Okulu bitirdikten sonra tarihçi Emir Haydar'ın asistanı olarak çalıştı. Kardeşi Es'ad'ın Mārūnī Kilisesi'nin elinden çektiği zuüm, onun kardeşi gibi Protestan olmasına yol açtı. Protestan misyonerler, Fāris'i dil ve edebi çalışmalarını sürdürmesi için önce Mısır'a ve 1834'te Malta'ya yolladı. Ardından bir süre İngiltere'de kalan Fāris, 1854'te Tunus Beyi'nin çağrısı üzerine onun hizmetine girdi ve *el-Rā'id el-Tūnisī* adlı bir gazete çıkardı. Tunus'ta Müslümanlığa geçip Ahmed adını alan Fāris eş-Şidyāk, 1860'ta Osmanlı Sultanı tarafından İstanbul'a davet edildi ve ilk önemli Arapça gazete olan *el-Cevaib*'i 1861'de yayınlamaya başladı. Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 146; Albert Hourani, *Arabic Thought in The Liberal Age 1798-1939*, Cambridge University Press, Üçüncü Baskı, 2003, s. 97-98.

Tannus eş-Şidyāk, Emir II. Beşir'in verdiği idari görevlerde bulundu ve ticaretle uğraştı. Şihābi Emirliği'nin sona ermesinden neredeyse 20 yıl sonra 1859'da Tannus eş-Şidyāk'ın kitabı, Butros el-Bustānī'nin yardımıyla *Akḥbār el-a'yān fi Cebel Lubnān* (Lübnan Dağı'nın Seçkin İnsanlarından Haberler) adıyla 1859'da yayınlandı. Kitap üç kısımdan oluşuyordu. İlk kısımda Lübnan'ın coğrafyası, ikinci kısımda seçkin ailelerin seceresi ve tarihi ve son kısımda onların siyasal tarihi anlatılıyordu. Tannus eş-Şidyāk kitabının giriş bölümünde de kullandığı kaynakların bir listesini veriyordu. Bu kaynaklar arasında ilk dönem kronikleri, Dürzī şeyhlerin hatıraları, bazı resmi belgeler ve kendisinin 1820'den beri tuttuğu notlar yer almaktaydı. Tannus eş-Şidyāk, kitabında Emir Haydar'ın kitabındaki tarihsel olayların aynısını ele almakla birlikte Lübnan'ın Mısır işgali altındaki dönem ve 1840-1850 yılları arasındaki olaylarla ilgili de bilgi veriyordu. Eş-Şidyāk, kitabında yönetici ailelerin geçmişleri ve yükselişleri hakkında ayrıntılar verirken bu ailelerin mezhepsel kimliğinden çok onların feodal yapılarına vurgu yapıyordu.⁵²⁸

Eş-Şidyak, bu kitabıyla Lübnanlı yerli yazar arasında Fenikeliler bahseden ilk kişi oldu. Kitabın bölümlerinden birine *Mudun Lubnān el-Finikiyye* (Fenike'nin Lübnan Kentleri) adını veren eş-Şidyak, Lübnan'daki 8 antik Fenike kıyı kentini anlatırken dağ ve kıyıların bir bütün olduğunu vurguluyor ve *Cebel Lübnan*'ın sınırlarını genişletiyordu.⁵²⁹ Bununla birlikte Tannus eş-Şidyāk'ın kitabının asıl önemi, bölgenin tarihini belirleyen seçkin ailelerin seceresini, coğrafi dağılımı ve aralarındaki ilişkiyi tanımlayan -Emir Haydar'dan sonra- ikinci yerli kitap olmasıydı. Eş-Şidyāk, seçkin ailelerin birbirlerine bağımlılığını, yönetim kurallarını paylaştıklarını, özel kıyafetler giydiklerine ve benzer sorumluluklar ve ayrıcalıklara sahip olduklarını gözler önüne seriyordu. Kemal Salibi'ye göre eş-Şidyāk'ın kitabı, Şihābi Emirliği'nin canlandırılması için nasıl bir Lübnan kimliğine sahip olunması gerektiğini tanımlamaya çalışmıştı. Kitabın yayınlandığı 1859'da ülkenin feodal sistemindeki dönüşüm sürüyordu ve bu yüzden kitaptaki kimlik fikri pek taraftar bulamadı. Bununla birlikte 1859 köylü

⁵²⁸ Hourani, *The Emergence of The Modern Middle East*, s. 156-157.

⁵²⁹ Asher Kaufman, *Reviving Phoenicia: in Search of Identity in Lebanon*, Londra, I.B. Tauris, 2004, s. 39.

ayaklanması ve 1860 Mārūnī-Dürzī çatışması Lübnan'ın özerk bir yönetime kavuşmasını sağlayan yolu açtı.⁵³⁰

Butros el-Bustānī (d.1819-ö.1883), Mārūnī toplumundan yetişen en önemli ve tartışmalı entelektüellerden biridir. Şūf Dağı'ndaki Dibbiye Köyü'nde doğan el-Bustānī, 'Ayn Vārka'da Arapça gramer, retorik, mantık ve tarih okudu, ayrıca Süryanice, Latince ve İtalyanca öğrendi.⁵³¹ Yaklaşık 10 yıllık eğitimden sonra el-Bustānī, 1840'a kadar aynı okulda ders verdi. Daha sonra İngilizce öğrenmek için Beyrut'a göç eden el-Bustānī, burada Protestan misyonerlerle yakın dostluklar kurdu.⁵³² Bu dostlarının da etkisiyle Mārūnīliği bırakıp Protestan olan el-Bustānī, bu mezhep değişiminden dolayı Mārūnī toplumundan dışlandı. El-Bustānī, Beyrut'taki ilk iki yılında Protestan misyoner Eli Smith'in himayesi altında onun evinde yaşadı. Amerikalı Protestan misyoner Henry Harris Jessup'un deyişiyle Mārūnī Patriğin baskısından dolayı el-Bustānī, iki yıl boyunca Eli Smith'in evinde tam bir hapis hayatı yaşadı. Bu dönem boyunca Lübnan'daki Amerikalı misyonerlerin en önemli yardımcısı olan el-Bustānī, 1846 yılı boyunca Amerikalı misyoner Cornelius Van Alen Van Dyck (d.1818-ö.1895)⁵³³ ile birlikte Abeih Papaz Okulu'nun kurmasında çalıştı ve bu okulda Arapça dersleri verdi. El-Bustānī, bu süreçte Arapça çalışmaları için bir okul aritmetiği hazırladı. Ardından Beyrut'taki Amerikan konsoloslukunda tercüman olarak çalışmaya başlayan el-Bustānī, Elie Smith'in 1857'de ölümüne kadar onunla birlikte İncil'in Arapça'ya çevrilme çalışmalarına katkı yaptı.⁵³⁴ 1854'te Amerikalı misyonerler, el-Bustānī'yi misyonun ilk yerli papazı yapmak isteseler de daha sonra el-Bustānī papazlık için uygun bulunmadı.

⁵³⁰ Kamal Salibi, "The Lebanese Identity", *Journal of Contemporary History*, C:6, No:1, Nationalism and Separatism, 1971, s. 76-77.

⁵³¹ Hitti, *The Near East in History: A 5000 Year Story*, s. 487.

⁵³² Zachs, *The Making of Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, s. 222.

⁵³³ Cornelius Van Alen Van Dyck, 1840'te ABCFM (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*) tarafından *Cebel Lübnan*'a tıp doktoru bir misyoner olarak gönderilmişti. Butros el-Bustānī ve Nāsīf Yāzıcī'dan Arapça öğrenen Van Dyck, İncil'in Arapça'ya çevrilmesini sağlayan entelektüel grubunun içinde yer aldı. 1842'de Beyrüt'un eski İngiliz konsolosunun kızı Julia Abbott'la evlendi. Abeih ve Sayda'da çeşitli misyonerlik görevleri icra eden Van Dyck, Beyrüt'a döndükten sonra Suriye Protestan Koleji'nin tıp fakültesinde profesör olarak çalıştı. 1882'de Darwin'in evrim kuramını savunduğu için okul yönetimimin tepkisini çekti ve istifa etti. Beyrüt'taki Aziz George Hastesinde çalışmaya başlayan Van Dyck, hayatının sonuna kadar birçok Arapça kitap yayınladı. Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 147

⁵³⁴ Jessup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 483-484.

Elie Smith'in 1857'de ölümü ve 1960 Mārūnī-Dürzī çatışması, Butros el-Bustānī'nin hayatında yeni bir dönemin kapısını açtı. 1857'den vefat ettiği 1883'e kadar geçen süreçte el-Bustānī, bir taraftan entelektüel faaliyetlere yoğunlaşırken diğer taraftan da kendi entelektüel kişiliğine misyonerlerin çevresinin dışında yeni bir boyut kazandırdı. El-Bustānī'yi Arap Aydınlanması (*Nahda*)'nın öncülerinden biri yapan entelektüel faaliyetlerinin toplumsal alandaki ilk örneği, 1847'de Nāsīf Yāzīcī'yle birlikte kurduğu Arap dünyasının ilk edebiyat cemiyeti olan *el-Cem'iyye el-Edeb va el-Ulm* (Edebiyat ve İlim Cemiyeti)'du. Lübnanlı Hıristiyanların ve bazı Avrupalıların üyesi olduğu bu cemiyet Beyrut'ta entelektüel bir tartışma ortamı yaratmayı amaçlıyordu. Bu cemiyet 1868'de, el-Bustānī'nin çabalarıyla Suriye İlim Cemiyeti (*el-Cem'iyye el-İlmiyye Sūriyye*) adını alarak Müslüman üyelerin faaliyetlere katılması sağlandı.⁵³⁵ Cemiyetin Müslüman üyelere de açılması el-Bustānī'nin fikri ve ideolojik yapısındaki yenilenmenin bir işaretiydi. Arap tarihi, dili ve kültürüyle Suriye coğrafyasından ilham alan el-Bustānī'nin ulusal birlik fikri, yaptığı çalışmalarda da yavaş yavaş kendini göstermeye başladı.

Suriye İlim Cemiyeti, Mart 1860'da iki kitap yayınladı. Yayımlanan kitaplardan biri Bustānī tarafından yayına hazırlanan el-Mutanabbi (d.915-ö.965) Divan'ydı. El-Bustānī'nin yayınlamak için bu divanı seçmesi bir tesadüf değildi. El-Mutanabbi'nin şiirleri Arapların Halife'nin topraklarında etkili siyasi güçlerini kaybettiği dönemdeki Arap gururunu temsil ediyordu. Ayrıca bu şiirler, eski zamanlardaki Arap hikâyelerden bahsederek tutkuya ve cesarete vurgu yapıyordu.⁵³⁶ Haziran 1960'daki Mārūnī-Dürzī çatışmasının başlaması ve ülkenin içinde bulunduğu vahim durum el-Bustānī'yi oldukça etkiledi. Beyrut'un Hıristiyan göçmenlerle dolduğu bu ortamda el-Bustānī *Nefir Sūriyye* (1860-1861) adlı haftalık bir gazete yayınlarak Suriye halkını, çatışmadan harap olmuş ülkeyi yeniden yapılandırmak için birlik ve dayanışma yapmaya çağırdı. El-

⁵³⁵ Butros Abu-Manneh, "The Christians Between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butros Al-Bustani", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, No:11, 1980, s. 292.

⁵³⁶ Zachs, *The Making of Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, s. 173.

Bustānī'nin ulusalcı duyarlılığının en önemli göstergelerinden biri bu gazetede ki yazılarını Vatansever (*muhibb el-vatan*) adıyla yayınlamasıydı.⁵³⁷

Butros el-Bustānī, 1862'de Amerikalı ve İngiliz misyonerlerin de katkısıyla Ulusal Okul (*el-Medrese el-Vataniyye*)'u kurdu. Bu okul, 15 yıl boyunca Lübnan'daki çeşitli mezheplerden çocuklara eğitim verdi. Bu yıllarda el-Bustānī'nin eğitim faaliyetlerle birlikte yaptığı iki çalışma onun Arap dilini tekrar canlandırma arzusunu temsil ediyordu. Bunlardan ilki, *Muhit el-Muhit* (محيط المحيط) adıyla hazırladığı iki ciltlik (her cilt 1200 sayfa) kapsamlı bir Arapça sözlüktü. El-Bustānī, daha sonra bu sözlüğü kısaltıp *Kutr el-Muhit* (قطر المحيط) adıyla 1869'da tekrar yayınladı. Bu sözlüğünün bir kopyasını alan Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid, ödül olarak el-Bustānī'ye 250 İngiliz sterlini (25 bin kuruş) ve onun kurduğu okul için bir berat yolladı. El-Bustānī, hazırladığı sözlükle birlikte gazetecilik faaliyetlerine devam ederek Arapça'nın yeniden canlanmasına katkı yaptı. El-Bustānī, 1870'te oğlu Selim Efendi (d.1846-ö.1884) tarafından basılan *el-Cinān* adlı 15 günlük edebi dergiyi, haftada iki kez çıkan *el-Canna* ve günlük *el-Caneine* adlı gazeteleri yayınlamaya başladı. El-Bustānī'nin hayatının son safhalarında en önemli entelektüel faaliyeti, *Da'iret el-Ma'arif* (دائرة المعرفة) adlı 12 ciltlik ilk Arapça ansiklopedi yazmaya başlamasıydı. Bu ansiklopedinin ilk 6 cildi 1 Mayıs 1883'te el-Bustānī'nin ölümünden önce bitirildi, geri kalan 4 cildi de oğulları Selim ve Necib Efendi tarafından yazıldı, fakat ansiklopedinin 12 cildi asla tamamlanamadı.⁵³⁸

Butros el-Bustānī, hayatı boyunca yaptığı çok sayıda entelektüel faaliyetle, bir Suriye ulusalcılığının alt yapısını oluşturmaya çabaladı. El-Bustānī'nin ulusalcılığı, Suriye coğrafyasındaki insanları din sadakatler yerine kültüre, dile ve bir vatan kavramı üzerine inşa ettiği ulusal bir birlik içinde bir araya getirmektir. Bununla birlikte

⁵³⁷ Jesup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 484.

⁵³⁸ Jesup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 484-485; Hourani, *Arabic Thought in The Liberal Age 1798-1939*, s. 99-100; Abu-Manneh, "The Christians Between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butros Al-Bustani", s. 294.

Bustānī'nin ulusalcılığı Osmanlı egemenliğine karşı bir ayrılıkçılık içermekten çok kendisine Osmanlıcılık fikri içinde bir yer buluyordu.⁵³⁹

III.4.2. Mārūnīlere Etnik Köken Arayışları: Merdaitler

19. yy.'ın başından beri *Cebel Lübnan*'da ortaya çıkan siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin bölgede ortaya çıkardığı misyoner okulları ve kültürel değişim, yerli ve yabancı entelektüellerin girişimleriyle bölgedeki toplumsal grupların yeni kavramlarla kendilerini etnisiteye dayalı olarak tekrar tanımlama çabalarını getirdi. Bu çabaların en önemli kısmını ulus-inşa süreçleri kapsamaktadır. Tabii ki bölgedeki toplumsal grupların “ulus olma” iddiaları ve ulus inşa süreçleri, genellikle tarihten gelen paylaşılmış değerler, kavramlar ve deneyimlere ihtiyaç duyuyordu. Bu bağlamda ortak bir ata, kökene ait yer ve paylaşılmış bir tarih gibi unsurlar biyolojik bir kategori olarak etnisitenin tanımlanmasını kolaylaştırdı. Özellikle üzerinde etnik kimlik mi yoksa dini kimlik mi olduğu tartışması yapılan Mārūnī toplumunun kendi “millet olma” veya “milliyetçilik” iddiaları için tarih içerisinde bazı dayanakların ortaya çıkarılması gerekiyordu.

Milliyetçilik fikrinin, 19. yy.'dan itibaren Suriye ve Lübnan'da eğitim ve kültür faaliyetlerini kontrolleri altında tutan misyoner örgütleri tarafından bölgeye ilk kez sokulduğu aşikârdır. Suriye'yi bir vatan olarak görme fikri, Protestan misyonerlerle temas halindeki bazı Lübnanlı entelektüeller tarafından geliştirildi. Özellikle Mārūnī kökenli Butros el-Bustānī Suriyecilik fikrini ortaya atmış, Suriye'yi ayrı bir vatan olarak görmüş ve bu vatanın tarihsel oluşumunda Arap kültürüne özel vurgu yapmıştı. Arap kültürüne vurgu yapmayan Suriyecilik fikirleri ise daha çok Cizvit okullarında okumuş çoğunluğu Mārūnī olan Lübnanlı entelektüeller tarafından ortaya atıldı. Onlar Suriyecilik ve Arap milliyetçiliğini kendilerine mahsus geleneksel özelliklerini yok edecek bir tehlike olarak gördü. Bu bağlamda özelde Mārūnī milliyetçiliğinin genelde ise Hıristiyan Lübnan milliyetçiliğinin Suriye'de gelişen Arap milliyetçiliğine karşı

⁵³⁹ Abu-Manneh, “The Christians between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butrus Al-Bustani”, s. 298.

ortaya çıktığı söylenebilir.⁵⁴⁰ Bu milliyetçilik oluşturulurken ilk önce kendisini meşrulaştıracak tarihsel dayanaklara ihtiyaç hissetti. Bu dayanaklar, bazen Merdaitler gibi hakkında çok az bilgi sahibi olunan eski topluluklarda bazen de bölgede gelişmiş bir uygarlık kurmuş antik Fenike uygarlığında bulundu. Roma Mārūnī Koleji'nden yetişmiş bazı Mārūnī din adamları, bazı Fransız misyoner hocalar ve Lübnanlı Hıristiyan entelektüeller yayınladıkları eserler ve oluşturdukları entelektüel tartışma ortamıyla bu fikrin gelişimine katkı yaptı.

Albert Hourani, *Cebel Lübnan*'nın ideolojilerinin Mārūnī toplumunun ideolojileri olduğunu ve bu ideolojilerin Mārūnī tarihinin farklı dönemleriyle bağlantılı en az üç görünüşünün bulunduğunu söylemektedir. Hourani göre ilk olarak Mārūnīlerin birbirine sıkı sıkıya bağlı bir topluluk olduğu fikri ortaya çıktı. Mārūnī Kilisesi, kendi iç hiyerarşisi sayesinde kentlerde ve düzlüklerde hâkim olan Müslüman hükümdarların ve Yakubiler gibi heretiklerin saldırılarından korunuyordu. Bu fikir, ilk kez düzenli bir şekilde 17. yy.'da Mārūnī Patrik ve tarihçi İstefān ed-Duveyhī'nin eserlerinde sunuldu ve Mārūnī toplumunun özbilinçinin sürekli bir dayanak noktasını oluşturdu. Mārūnīler, kendilerini Orta Doğu'da ve Asya'daki tek Katolik "ulus" olarak gördüler. Roma'dan gelen olumsuz yaklaşımlara karşı da kendilerini bir Uniat Kilisesi olarak güçlü bir şekilde savundular.

Mārūnī ideolojilerinin ikinci görünüşü, Mārūnī toplumunun daha geniş siyasi bir yapı içerisinde yaşayan bir ulus olduğu fikriydi. Bu siyasi yapı, bir siyasi seçkinler sınıfı olarak birbiriyle ilişkili lider aileler hiyerarşisi tarafından oluşturuldu ve sürdürüldü. Bu fikir, kendi içerisinde belirli bir dini çoğulculuğu da vurguluyordu. Açık veya gizli manasını 19. yy.'da Emir Haydar Şihāb ve Tannus eş-Şidyāk gibi Mārūnī yazarların eserlerinde bulan bu fikir, 18. yy.'da emirlerin kontrolü altında bulunan kuzeydeki Mārūnī bölgelerde çok az ortaya çıksa da, yüzyılın sonunda Mārūnīliğe geçen Şihāb ailesinin Hıristiyan bağlılığına siyasi bir merkez sağlamasıyla gelişti. Lübnan'da 1840'ta emirlik yönetiminin kaldırılmasının ardından Fransa öncülüğünde Şihābi Emirliği'ni tekrar canlandırmak için girişimler başladı. Bu girişimler dâhilinde Mārūnī

⁵⁴⁰ Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 1.

Piskopos Nikolas Murād'ın çalışmalarında ulus olma fikri açıkça ifade edildi. Murād, Mārūnilerin Katolik Kilisesi'ne bağlı ayrı bir dini grup olmakla birlikte Merdait atalarına dayanan etnik bir grup olduğunu belirtiyordu. Bu, gelecekte bir ayrılık ve bağımsız siyasi varlık olma fikrine tarihsel derinlik veren bir girişim oldu. Bu tarihsel derinlik yaratma çabaları çerçevesinde Mārūnī Bulus Kar'ali ve Sünni Adil İsmā'il'in tarih çalışmalarında 17. yy.'ın Dürzî emirleri, özellikler de II. Fahreddin el-Ma'an, bağımsız Lübnan'ın ve komünal ittifak prensibinin kurucusu olarak ele alınıyordu.

Hourani, Mārūnī ideolojilerinin üçüncü görünüşü olarak Mārūnī toplumundaki liderlik talebinin yeni bir türü tarafından ortaya konan yeni bir popülist anlayışı ele almaktadır. Hourani'ye göre bu anlayış kuzeydeki Hıristiyan köylüler tarafından yaratılmış olabilir. Aslında *Cebel Lübnan*'nın kuzey tarafı gelişmiş bir feodal yapıya sahip değildi ve gerek Memlûkler gerekse Osmanlıların ilk döneminde Trablus'taki valiler tarafından doğrudan yönetilmişti. Bununla birlikte dağın güney bölgesindeki Kisravān'ı kontrol eden Mārūnī feodal aile Khāzenler, Mārūnī Kilisesi tarafından teşvik edilen köylü hareketiyle başa çıkamadı. Doğuda ve güneyde Zahle ve Deyr'ul Kamar gibi Hıristiyan ticaret bölgelerinde Dürzî feodal liderler egemenliklerini devam ettirmeye çabalasalar da Hıristiyan köylüler bu egemenlikten hoşnut değildi. Bu bölgelerdeki Hıristiyan köyler ve kasabalar, iki popülist liderin cazibesine kapıldı. Bunlardan ilki Kisravān'da küçük bir ayaklanmaya liderlik eden Rayfūnlı Taniyūs Şāhīn, diğeri ise 1961'de kurulan yeni idari yapıdan memnun olmayan Mārūnīleri temsil eden Yusuf Beg el-Karam'dı. *Cebel Lübnan*'ndaki popülist hareket bir süre sonra kırsal kesimdekilerle kentlerde yaşayanlar arasında bir gerilime neden oldu. 18. yy. ve 19. yy.'da Lübnan önemli kıyı kentlerine sahip olmasa da bunların arasından Beyrut bir liman kenti olarak kısa sürede büyük bir ticaret ve finans merkezi haline gelmişti. Bu dönüşüm, 19. yy.'ın ikinci yarısından sonra kentli tüccarların çıkarlarını koruyacak dünyaya açık liberal bir Lübnan fikrinin yaratılmasını zorunlu kılıyordu. Bu ideal, Akdeniz medeniyeti olma ve daha da aşırı olarak Fenikelilerle akrabalık bağları arama girişimlerinde kendine destek bulmaya çalıştı.⁵⁴¹

⁵⁴¹ Hourani, "Ideologies of The Mountain and The City", s. 36-39.

Albert Hourani'nin kısaca özetlediği Mārūnī veya Lübnan Hıristiyan milliyetçiliğinin oluşumunu ele alırken 19. yy.'dan itibaren Avrupalı devletlerin artan nüfuzunun etkisiyle Lübnan'da oluşan siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeleri de dikkatle ele almak gerekmektedir. Bu dönüşümlerin ve Avrupalı devletlerin ideolojik yönlendirmelerinin Lübnanlı Hıristiyan cemaatler arasında milliyetçilik fikrinin gelişmesine büyük katkı yaptığı aşikârdır. Özellikle Mārūnī toplumu, Haçlı Seferleri'nden beri Roma Katolik Kilisesi ve başta Fransa olmak üzere Avrupalı devletlerle ilişkilerini geliştirme çabası gösterdi ve Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle (1798) Fransa'nın bölgede tesirini arttırmasının ardından dini temelli milliyetçi fikirlerini ve duygularını açıkça ifade etmeye başladı. Fransa'nın siyasi nüfuzu ve bölgedeki Katolik Hıristiyanların koruyuculuğunu üstlenmesi, Haçlı Seferleri'nden beri Mārūnîlerin Batı'dan bekledikleri dış desteğin gelmesini sağlarken Mārūnîlerin özgüvenini de yerine getirdi. Kısacası bu süreçte Lübnan'da bağımsız bir Mārūnī veya Hıristiyan devletinin kurulabileceği fikrinin ortaya çıkmasında Fransa'nın siyasi ve fikri teşvikleri ve kışkırtmalarının büyük katkısı oldu.

19. yy.'da Mārūnī milliyetçiliğinin gelişimine en önemli fikri katkıyı yapan iç faktörler ise Lübnan bölgesinde kurulan misyoner okulları ve bu okullarda çalışan veya okumuş entelektüellerdir. Bu entelektüellerin o yıllarda Mārūnī milliyetçiliğinin tarihi, ideolojik ve kültürel alt yapısını hazırlama gayreti içine girmiş oldukları görülmektedir. Lübnan'ın Mārūnîlerin kadim anavatanı olduğu varsayımından yola çıkan bu entelektüeller, yaptıkları blimsel çalışmalarda Mārūnī toplumsal veya cemaat kimliğine etnik bir köken arayışına girdiler. Etnik-dini birlikteliklerin tarihi deneyim ve bireylerin toplumsallaşmasına paralel olarak geliştiğini savunan ilkelci kuramın izlerini gördüğümüz bu etnik köken arayışlarında Mārūnîlerin geçmişi ile Fenike medeniyeti ve 7-8. yy.'da Suriye'nin kuzeyinde yaşamış bir toplum olan Merdaitler arasında ırksal bir bağa kurulmak istendi. Ayrıca Mārūnîlerin arasındaki birliktelik duygusunun tarihsel bir derinliğe sahip olduğu ve kuşaklararası devredildiği ispat edilmeye çalışıldı. Bu noktada tarih bilimiyle ilgilenen bazı entelektüellerin Mārūnī toplumu içerisinde de yetiştiğini vurgulamak gerekiyor. 17. yy.'da Mārūnī Patrik İstefān ed-Duveyhī ile başlayan Mārūnī modern tarih yazıcılığı, 18. yy.'da Tannus eş-Şidyāk gibi tarihçi-entelektüeller tarafından devam ettirildi. 19. yy.'ın yaşayan bu Mārūnī entelektüeller

misyoner ve Katolik papaz okullarında yetişmiş olmalarına rağmen kısmen seküler düşüncelere de açıktı. Böylece, yüzyılın sonuna doğru bu entelektüeller, Lübnan ve Suriye’de siyasi bir güç meydana getirme çabasına paralel olarak yeni bir seküler-siyasi tarih tarzını ortaya çıkardı.⁵⁴²

Mārūnîlere etnik köken arayışında en fazla kullanılan iddialardan biri, kuşkusuz onlarla Merdaitler arasında bağ kurma girişimleriydi. 634-641 yılları arasında Suriye’nin Müslümanların siyasi ve askeri egemenliğine girmesi, daha sonraki yüzyıllarda Mārūnîlerin İslam egemenliğine karşı mücadele eden Hıristiyan liderleri veya grupları yüceltmesine yol açtı.⁵⁴³ Merdaitler 7-8. yy.’da Suriye’nin kuzeyinde yaşayan ve hakkında çok fazla bilgi bulunmayan bir topluluktur.⁵⁴⁴ Mārūnîler ile Merdaitler arasında ilk kez teorik bir çerçevede bağ kuran kişi ünlü Mārūnî Patrik İstefān ed-Duveyhî’dir. Ed-Duveyhî’nin teorisi, Mārūnîlerin başlangıçta *Cebel Lübnan*’a Anadolu’dan gelen Merdaitler olarak vardıkları iddiasına dayanmaktadır. Kemal Salibi’ye göre ed-Duveyhî Merdaitler hakkında bildiklerini muhtemelen 9. yy.’da yaşayan Bizanslı tarihçi Theophanes Confessor’dan⁵⁴⁵ öğrenmişti. Merdaitler,

⁵⁴² Albert Hourani, “Historians Of Lebanon”, Der: Bernard Lewis- P. M. Holt, *Historians of The Middle East*, Oxford University Press, Londra, 1962, s. 228.

⁵⁴³ Müslümanlara karşı savaştığından dolayı yüceltilen Hıristiyan kahramanların başında Kral Bundar gelmektedir. 759-760’da Abbāsi Halifesi el-Mansūr’un Şam’daki Valisi Sālîh ibn ‘Ali el-Hasîmi’ye karşı Lübnan Dağları’nda bir Hıristiyan ayaklanması çıkmıştı. Lübnan’ın ortasındaki yüksek dağlık bölgede bulunan el-Munaytira köyünden genç bir liderin etrafında toplanan ayaklanmacılar, Bekaa Vadisi’ndeki Müslüman köylere saldırmış köylere yağmalamış ve birçok Müslümanı öldürmüştü. Kral Bundar adı verilen bu genç Hıristiyan lider, Bekaa Vadisi’ne yaptığı saldırının ardından Ba’albek’i savaşa tehdit etmişti. Ba’albek süvarileriyle savaşan Kral Bundar’ın adamları dağdan düzlük araziye çekilerek tuzağa düşürüldü ve Ba’albek süvarileri tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. Kral Bundar ise Bizans’a sığındı. Kral Bundar’ın maceraları yerel bir Hıristiyan efsanesine dönüşmüş ve 15. yy’ın sonuna Mārūnî Piskopos ve Tarihçi Gabriel İbn’ul Kila’i tarafından yazılan Lübnan Dağı’nda Bir İlahi (*Madiha ‘ala Jabal Lubnān*) adlı epik bir eserin giriş kısmında Kral Bundar’dan övgüyle bahsedilmiştir. Salibi, *Syria Under Islam: Empire on Trail 634-1097*, s. 35-36.

⁵⁴⁴ Merdaitlerin (veya Mardilerin) Kafkasya’nın kuzeyinden Anadolu’ya güç eden İranlı bir kavim olduğu sanılmaktadır. Türkiye’deki Mardin kentinin onların Anadolu’daki ilk yerleşimi olduğu iddia edilmektedir. Bkz. *Recollections of The Druses of The Lebanon and Notes on Their Religion*, Londra, John Murray, 1860, s. 43-44.

⁵⁴⁵ Bizanslı tarihçi Theophanes Confesor, Merdaitlerden ilk bahseden kişidir. Theophanes’e göre Merdaitler, 669’da Kara Dağ (Amanos)’dan kutsal kente (Kudüs) kadar uzanan Lübnan Dağları’nın zirvelerini işgal etti. Burada çok sayıda köle onlara katıldı ve sayıları kısa sürede birkaç binlere çıktı. Theophanes, Emevi Halifesi Mu’âviye’nin Merdaitlerden haberi olunca Bizans’ın ilah bir takdirle korunduğunu düşünüp çok korktuğunu ve barış yapmak için elçilerin Bizans İmparator’u Konstantin IV. Pogotanus (668-685)’a gönderdiğini söylemektedir. İmparator bu teklifi kendilerine vergi ödenmesi şartıyla kabul edip John adında zengin, tecrübeli ve yaşlı bir soyluyu Mu’âviye’ye elçi olarak gönderdi. Mu’âviye, Bizans’a yıllık 3000 altın, 8000 köle ve 50 safkan at vermeyi kabul etti. Merdaitler Lübnan

İslam'ın ilk yıllarında Bizans tarafından Antakya ile İskenderun arasındaki Amanos Dağları'na yerleştirilmiş bir Anadolu halkıydı. Merdaitlerin bölgeye yerleştirilme nedeni, Şam'daki Emevi Halifesi'nin Anadolu'ya yapacağı saldırılara karşı bir tampon bölge oluşturmaktı. Salibi, erken dönem Arap tarihçilerinin eserlerinde Merdaitlerin Amanos Dağları'ndaki Jurjuma köyüne yerleşmesinden dolayı *el-Jarājima* adıyla anıldıklarını söylemektedir. Bizanslı ve Arap tarihçilerin Merdaitler hakkındaki ortak fikri, 7. yy.'ın ortasında Suriye bölgesine birkaç saldırı yaptıkları ve bu saldırılardan sonra bazı eşkiyalar, toplumdaki dışlanmış insanlar ve kaçak köleler onlara katıldıklarıdır. Ardından 685'te Bizans ile Emeviler arasında bir barış imzalanınca Emeviler, Bizans'ın Merdaitleri Amanos Dağları'ndan çıkarıp başka yere yerleştirmeleri şartıyla Bizans'a vergi ödemeyi kabul etti. Bu barış anlaşmasının ardından Bizans, Merdaitleri bölgeden çıkardı ve onlar Anadolu'nun farklı yerlerine dağıldı. Salibi'ye göre bu olaydan sonra Merdaitler hakkında hiçbir şey bilinmemektedir.⁵⁴⁶

Kemal Salibi, Patrik ed-Duveyhī'nin Merdaitler konusunu farklı bir yaklaşım geliştirerek ele aldığını ifade etmektedir. Ed-Duveyhī, 7. yy.'ın sonunda Mārūnī Kilisesi'nin ilk patriği olan Sarumlu Yuhanna (John) Mārūn'u asil soylu Merdaitlerden biri olarak tanımlamaktadır. Ed-Duveyhī'nin tahminine göre Sarum'un Amanos Dağları'nda bir köy olması mümkündür.⁵⁴⁷ Merdaitleri Batı Avrupa ile önemli

Dağları'na yerleştikten beri Suriye'ye büyük bir kıtlık yaşanmaya başladı. 685'te Abdülmelik Emevi Halifesi olduğunda Mu'aviye'nin yolunu izledi ve Bizans İmparatoru IV. Konstantinle benzer bir antlaşma yaptı. Fakat İmparator II. Justyan Merdaitleri Araplara saldırmaları için kışkırtınca Halife Abdülmelik bir elçi yollayıp barış antlaşmasını bozmakla tehdit etti. Bunun üzerine yeni bir barış antlaşması imzaladı ve imparator Merdaitleri Lübnan Dağları'ndan çıkardı. Tüm bunlarla birlikte Theophanes, eserinde Merdaitleri kim oldukları veya nereden geldikleri hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Matti Moosa, "The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarājima", *Speculum*, C: 44, No: 4, Ekim 1969, s. 497-498.

⁵⁴⁶ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 82-83.

⁵⁴⁷ Kemal Salibi ise Amanos Dağları'nda böyle bir köy olduğunu dair hiçbir tarihi kayıt olmadığını iddia etmektedir. Salibi'ye göre Orta Doğu'da bu isimle anılan tek yer Yemen'in kuzeydoğusundaki *Vadi es-Sarum*'dur. Klasik Arap şiirinde övgüyle bahsedilen *Vadi es-Sarum*, *Vadi Najran*'in en bereketli akarsularına sahip yeri olarak görülmektedir. 518'de Hıristiyanları katledildiği ve 575'te zulüm gördüğü *Vadi Najran*'in kuzeyinde *Muran* (*Murani*'nin genitive -in hali) adlı en az iki köy vardı. Salibi'ye göre, Yuhanna Mārūn ve onun Mārūnī takipçileri, 6. yy'da Yemen'in Yahudi Kralı Seyf ibn Dhu Yazan tarafından Suriye göçmeye zorlanan *Vadi Najran*'in gnostik Hıristiyanlarından olabilir. Mārūniler, kabilesel farklılıklarını muhafaza ederek Suriye'deki diğer Araplardan bağımsız bir mezhep ve müstakil kilise olarak ortaya çıkmıştır. Kamal Salibi, "Tribal Orgins of the Religious Sects in the Arab East", s. 19-20.

bağlantıları olan Hıristiyan kahramanların ırkı olarak tasavvur eden ed-Duveyhī, Yuhanna Mārūn'un annesinin Carolingian sülalesinden bir Frank prensesi olduğunu iddia etmektedir. Ona göre anne tarafından Fransız Kralı ile akrabalığı olan Yuhanna Mārūn'un Roma'daki Papalıkla da yakın bağları olmalıydı. Ed-Duveyhī, 680'de İstanbul Konsili'nde monotelitizmi kınayan bir karar çıkınca Antakya'nın monotelit patriği Macarius'un görevden alındığını ve onun yerine Roma'nın aday gösterdiği Yuhanna Maron'un Antakya Patrik'i seçildiğini söylemektedir. Böylece başlangıçtan beri Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı Mārūnī Kilisesi fikri Patrik ed-Duveyhī tarafından ortaya konuldu. Yuhanna Mārūn, patrik seçildikten sonra da Merdaitler ve onun diğer takipçileriyle –onlar Mārūnī olarak adlandırıldılar- birlikte Dicle Nehri kıyısındaki Aziz Mārūn Manastırı'nda kalmaya devam etti. 685'te Bizans ile Emeviler arasında barış yapılıncaya Merdaitler Suriye'den çıkmaya zorlandı ve Bizans İmparatoru II. Justinian (Ed-Duveyhī'ye göre monotelit heretiklerin destekçisi, Salibi'ye göre ise monoelitlere karşı) Dicle Vadisi'ndeki Mārūnīlere zulüm etmek için Greklerden oluşan bir ordu yolladı, ardında Amanos Dağları'ndaki Merdaitler dağıldı. Bu sırada Patrik Yuhanna Mārūn'un yeğenlerinden İbrahim adında cesur bir Merdait savaşçı, amcasının güvenli bir şekilde Lübnan Dağı'na çekilmesini sağladı. Patriğin yeğeni İbrahim, Lübnan Dağları'nda uzun yıllar devam edecek ve Mārūnī patriklerle işbirliği içinde Mārūnī toplumu yönetecek Merdait mukaddamlar hanedanının kurucusu oldu.⁵⁴⁸

Kemal Salibi, “Günümüzde hiçbir ciddi tarihçi, *Ed-Duveyhī'nin Mārūnīler başlangıçta Merdaitti teorisini kabul edemez, fakat çoğu Mārūnī Arap kökenli olduklarını inkâr etmek için bu teoriyi desteklemeye devam etmektedir*” diyor. Salibi'ye göre ed-Duveyhī'nin Mārūnīlere etnik köken arayışını girerken tarihsel olayları saptırdığı ve aşırıya kaçtığı aşikârdır.⁵⁴⁹ Diğer yandan Fu'ad Khūrī, Mārūnī tarihçilerin asla Mārūnīlerin Merdait geçmişi sorgulamadığını, aslında asi manasına gelen *Marāda*⁵⁵⁰ sözcüğünün kendilerini Hıristiyanlığın doğduğu Yakın Doğu'da Hıristiyan direnişinin sembolü olarak gören Mārūnīlere çekici geldiğini söylerek farklı bir bakış

⁵⁴⁸ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 83-84.

⁵⁴⁹ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 85.

⁵⁵⁰ *Marāda* (), otoriteye karşı koyan, dik başlı olan, boyun eğmeyen, asi manasına gelmektedir. Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 902.

açısı ortaya koymaktadır.⁵⁵¹ Khūrî'nin bu bakış açısına rağmen 20. yy.'ın başında Lübnan'da Mārūnîlerin atalarının Merdait olup olmadığı en önemli entelektüel tartışma konularından birini teşkil etti.

1902'den itibaren Mārūnîlerin Merdait geçmişi tartışmaları Saint Joseph Üniversitesi'nin yayınladığı *el-Maşrik* dergisinde yazılan bir dizi makaleyle tekrar gündeme taşındı. Peder Henri Lammens (ö.1937)⁵⁵², Mārūnî Peder Anastase-Maria el-Karmali (ö.1947) ve Beyrut'un Mārūnî Piskoposu Yusuf Dibs (ö.1907) *el-Maşrik* dergisinde yazdıkları makalelerle bu tartışmanın içinde yer aldı.⁵⁵³ Peder Henri Lammens, *el-Maşrik* dergisindeki makalesinde öncelikle Merdaitlerin karmaşık kökenlerine açıklık getirmeye uğraşı içine gidi ve birçok iddia ortaya attı. Lammens, öncelikle Bizanslı tarihçi Theophanes'in Merdaitlerin Lübnan Dağları'nı işgal ettiği açıklamasından yola çıkarak onların Lübnanlı olmadığı belirlemesini yapıyordu. Merdaitleri sivil bir toplum olmaktan çok silaha ve disipline sahip bir askeri grup olarak gören Lammens, onları 18. yy.'da Avusturya sınırların savunan Hırvatlara ve Roma İmparatorluğu'nun sınırlarını koruyan *Limitanei* güçlerine benzetiyordu. Lammens'e göre Merdaitleri *Cebel Lübnan*'a Suriye'nin kıyı kesimlerini İslam Orduları'na karşı savunması için Bizanslılar getirmişti. Lammens, Merdaitlerin Lübnan Dağları'na yerleşene kadar göçebe yaşayan Suriyeli ve Ermeni unsurların karıştığı İranlı bir kabile olduğunu iddia ediyordu. Bununla birlikte Lammens, Merdaitlerin (*Marāda*) -adının Arapça'dan gelmesinden dolayı- Arap oldukları veya Arabistan yarımadasından geldikleri fikrini reddediyor, onların Lübnan Dağları'na kuzeyden geldiklerini vurguluyordu Ayrıca Lammens, Merdaitlerle Mārūnîlerin aynı grup oldukları tezine de karşı çıkıyordu. Lammens, Roma Mārūnî Koleji'nden yetişen Ed-Duveyhī (ö. 1704), el-

⁵⁵¹ Fuad Khūrî, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, Londra, Saqi Books, 1990, s. 155

⁵⁵² Henri Lammens (d.1862-ö.1937), 20. yy'ın başında Lübnan'da bulunan Avrupalı bilim adamlarının en önde gelenlerinden biridir. Lammens, Belçika doğumlu Cizvit tarikatı üyesi bir oryantalistti. 15 yaşındayken Beyrut'ta Cizvitlere katılan Lammens böylece sürekli olarak Lübnan'da yaşamaya başladı. Arapça, Latince ve Grekçe'de uzmanlaşan Lammens, 1889'da ilk çalışması olan Arapça'nın kullanımı için bir sözlük hazırladı. Ayrıca Cizvitlerin Beyrüt'teki gazetesi *el-Beşir*'i çıkaran Lammens, 1907'den sonra Beyrüt'teki Saint Joseph Üniversitesi bünyesindeki Doğu Çalışmaları Fakültesi'nde hocalık yapmaya başladı. Suriye tarihi ve coğrafyasıyla ilgili araştırmalar yapan Lammens, uzun yıllar Saint Joseph Üniversitesi'nin müfredat programlarını belirleyen idari müdürlük görevini yürüttü. Kamal Salibi, "Islam and Syria in the Writings of Henri Lammens", Der: Bernard Lewis- P. M. Holt, *Historians of The Middle East*, Londra, 1962, s. 330-342.

⁵⁵³ Moosa, "The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarājima", s. 597.

Hakilāni (ö.1664), es-Sim‘ānī (ö.1768) gibi Mārūnī yazarların Merdaitlerin 7. yy.’da Lübnan Dağları’nda yaşayan Hıristiyanlar olduğu varsayımına dayanan Merdaitlerle Mārūnīlerin aynı grup oldukları iddialarına ters bir görüş ortaya koydu.⁵⁵⁴

Lammens’e göre 7. yy.’da Lübnan Dağları’nda Hıristiyanların yaşadığına dair hiçbir delil yoktu. Peder Anastase-Maria el-Karmali de el-Maşrik dergisinde – Lammens’ten bir yıl sonra- yazdığı makalesinde benzer bir görüşü savundu. El-Karmali, makalesinin başında kendini mezhebi için herşeyi yapmaya hazır gerçek bir Mārūnī olarak tanımlıyordu. Aslında Lammens’in makalesini okuyana kadar el-Karmali de uzun süre Merdaitlerle Mārūnīlerin aynı olduğu fikrinin tesiri altında kalmıştı. El-Karmali, Lammens’in makalesini okuduktan sonra başlangıçta hayalkırlığına uğrayıp sinirlendiğini, fakat daha sonra sakinleşip bu konuyu tarafsız bir şekilde araştırmaya başladığını söylemektedir. El-Karmali, araştırmalarının sonunda Bizanslı tarihçilerin Merdaitleriyle Arap tarihçilerin *el-Jarājima* dedikleri topluluğun aynı olduğu ve Hazar Denizi’nin güneyinden geldikleri sonucuna ulaştı. Merdaitlerin ismi Farsça’daki *Mardān* (tekil *Mard*) sözcüğünden geliyordu. Böylece el-Karmali, Mārūnīlerle Merdaitlerin aynı olmadığını anladı. Lammens ve el-Karmali, Merdaitlerle Mārūnīlerin aynı olmadığı fikrinde olsa da ikisi de bu iki grup arasındaki yakın ilişkiyi kabul ediyordu.⁵⁵⁵

Merdaitler hakkında *el-Maşrik* dergisinde makale yazan üçüncü entelektüel Mārūnī Başpiskopos Yusuf Dibs’ti. Dibs, iki makalesinde Lammens’in iddialarının yanlışlığını ve Merdaitlerle *el-Jarājima*’nın farklı gruplar olduğunu kanıtlama çalıştı. Dibs’e göre Merdait (*Marāda*) sözcüğü 7. yy.’da Mārūnīlere düşmanları tarafından takılmış bir isimdi. Dibs, Lübnan Dağları’ndaki bazı Hıristiyanlara, Katolikliği kabul etmeyen Bizans’a direndikleri ve karşı koydukları için, *Marāda* denildiğini söylemektedir. Dibs, Süryanice ve Arapçada aynı manaya gelen *Marāda*’nın Süryani (Arami) kökenli olduğunu belirtmektedir. Bizanslıların ise Süryanice ve Arapça

⁵⁵⁴ Henri Lammens’in bu fikri, Merdaitlerle Mārūnīlerin aynı grup oldukları iddiaların ilk karşı çıkış değildi. Katolik Süryani Piskopos Klemis Dāvūd, 1873 yılında yayınlanan *Kitāb Cāmi el-Hucac el-Rāhina fī İbtāl Da‘āva el-Mavārīna* adlı çalışmasında Mārūnī yazarların iddialarını reddetmişti. Moosa, “The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarājima”, s. 600-601.

⁵⁵⁵ Moosa, “The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarājima”, s. 599-604

bilmedikleri için onlara MÖ 9. yy.'daki Mard efsanesinden esinlenerek Merdait demişti.⁵⁵⁶ Merdaitler konusunda ilginç bir diğer iddianın sahibi de Kahire'nin Mārūnī Başpiskoposu Yusuf Deryān (ö.1920)'di. Deryān, Merdaitleri Ermenistan'daki Mardiyin'den *Cebel Lübnan*'a gelen bir topluluk olarak ele alıyordu. Onlar ne Mārūnī ne de *el-Jarājima*'ydı. Deryān'a göre Merdaitler ve *el-Jarājima* karıştı ve Mārūnīleri oluşturdu. 1917'de Merdaitler ve *el-Jarājima* tartışmalarına bir uzlaşma bulmak için her iki grubun *Cebel Lübnan*'a geldikleri ve ataları Fenikeliler olan Mārūnīler arasında eridikleri iddiası ortaya atıldı. Bu iddiayı ortaya atan Lübnan Mārūnīleri arasında çok popüler bir kitap olan *Fi Sabil Lubnān* (Lübnan İçin)⁵⁵⁷ adlı kitabın yazarı Yusuf es-Savda'ydı. Lübnan'da Mārūnīler, Merdaitler ve *el-Jarājima* tartışmaları sonraki dönemlerde de kesilmeden devam etti ve çoğu zaman Mārūnī milliyetçiliğine tarihsel meşruiyet sağlamak için kullanıldı.⁵⁵⁸

1990'ların sonunda *Lebanese Christian Nationalism* (Lübnan'ın Hıristiyan Milliyetçiliği) kitabının yazarı Walid Phares de yüzyılın başındaki tartışmaları kaldığı yerden devam ettirmektedir. Phares, 2001 yılında yazdığı bir makalesinde şöyle diyor:

“Müslüman Arap Orta Doğu'da ilk Hıristiyan yerleşim bölgesi kurma girişimi kesinlikle Lübnan'da gerçekleşti. Bölgedeki diğer Hıristiyanların aksine Mārūnīler, Hıristiyan ve Yahudilerin İslami bir yönetim altında yaşamaları için Halife'nin bahsettiği zimmi statüsünü asla kabul etmediler. Aslında çoğu Mārūnī tarihçi, Lübnan'ın İ.S. 767'den itibaren Orta Doğu Hıristiyanlığı'nın vatanı olduğunu iddia etmektedir. Mārūnī inançlarına sahip ve Aramice konuşan Merdaitler olarak bilinen bir grup 1305'e kadar Emevi, Abbāsi ve Memlūk hanedanlarına meydan okuyan bir dağ devleti kurmuşlardı.”⁵⁵⁹

III.4.3. Fenikecilik Fikri ve Hıristiyan Lübnan Milliyetçiliği

Mārūnī milliyetçiliğinin yaratılmasında ve aynı zamanda bir Hıristiyan Lübnan milliyetçiliğine dönüşümünde Merdaitlere dayanan etnik köken arayışından daha fazla

⁵⁵⁶ Matti Moosa, “The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarājima”, *Speculum*, C: 44, No: 4, Ekim 1969, s. 605.

⁵⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz. Yūsuf as-Sawda, *Fi Sabil Lubnan* (في سبيل لبنان), İskenderiye, Birinci Baskısı, 1919; İkinci Baskısı, Beyrut, 1924; Üçüncü Baskısı, Beyrūt, 1988.

⁵⁵⁸ Firro “Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha”, s. 14.

⁵⁵⁹ Walid Phares, “Are Christian Enclaves the Solution?”, *The Middle East Quarterly*, Cilt: 8, No: 1, Kış 2001, <http://www.meforum.org/18/are-christian-enclaves-the-solution>, (18 Kasım 2010).

etki doğuran ve ırksal, kültürel ve coğrafi bir etnik kimlik tanımlama çabasının bir parçası olan girişim Lübnan'ın Fenikelilerle geçmişine yapılan vurguydu. Fenikelilerin tarihi, yaşam tarzı ve yaşadıkları coğrafya, Mārūnī toplumunun etnik köken arayışı dâhilinde kullanacakları soyluluk, göç, kurtuluş, altın çağ, çöküş ve yeniden doğuş gibi mitlere cevap vermek için uygun bir tarihi perspektif sunuyordu. Asher Kaufman, -bazı yazarlara göre Sami ırkından değil Hint-Avrupa ırkından olduğu iddia edilen-⁵⁶⁰ Kenanlıların M.Ö. 2. yy.'da İran Körfezi'nden Suriye bölgesine geldiklerini söylemektedir. Suriye sahillerinin kuzey kısımlarına yerleşen Kenanlılar, kent-devletler kurmuş ve deniz ticareti yaparak nam saldı. Kenanlılar, kısa sürede geniş bir deniz ticaret ağı inşa edip koloniler –ki en ünlüsü Kartaca'ydı- elde etti. Kenanlılar kırmızı-mor kumaşların ticaretini yaptığı için Yunanlılar tarafından Fenikeliler olarak adlandırıldı. Fenikeliler, alfabe, denizcilik yetenekleri ve diğer birçok zanaatlarıyla medeniyetin gelişmesine büyük katkıda bulundu. Fenikeliler, Doğu ile Batı arasında bir köprü, kültürel ve ticari bir kavşaktı. Tüm bunlardan yanında Fenikeliler Batı medeniyetinin ataları ve bu medeniyeti Akdeniz havzasında yayılmasını sağlayan toplumdur. Yabancıların fethileri dönemlerinde bile onlar kendi yaşam tarzlarını korudu ve ticaret ve bilgi yeteneklerini sürdürdü.⁵⁶¹

Suriye'nin Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi genellikle bölgedeki Fenike mirasının yok olmasını sembolize ediyordu. Kıyı bölgelerinin yerleşimcileri kendi mirasların korumaya çalışsalar da Müslümanların zorlamasıyla *Cebel Lübnan*'dan çekilmek zorunda kaldı. Buna rağmen Fenikelilerin torunları *Cebel Lübnan*'da atalarından kalan ulusal miraslarını ve faziletlerini korumayı başardı. Bu faziletler, Akdeniz kültürü, deniz sevgisi, ticari yetenekleri, barışa düşkünlükleri ve ilmi nitelikleriydi. Hıristiyanlık ve Mārūnī Kilisesi tarafından bu faziletler yüceltildi. *Cebel Lübnan*'ın kendi topografik yapısının bir sonucu olan faziletler, dağda yaşayanlara miras bırakıldı. Asher Kaufman'a göre bu bakış açısı, 20. yy. boyunca Fenikecilik fikrini destekleyenler arasında Lübnan'ın tarihsel çatısını oluşturmakta kullanıldı.

⁵⁶⁰ Fenikelilerin Arami ve Semitik bir ırktan geldiğine yönelik iddialar daha yaygındır. C. S. Henry, *A Manuel of Ancient History*, New York, D. Appleton&Co., 1844, s. 30.

⁵⁶¹ Asher Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", *Middle Eastern Studies*, C: 37, No: 1, Ocak 2001, s. 174; Fenike tarihi hakkında detaylı bilgi için bkz. A. H. L. Heeren, *Historical Resercher Into The Politics, Intercourse And Trade of The Principal Nations of Atiquity*, Almandadan Çevri, C: 2, Londra, D. A. Talboys, 1833, s. 3-126.

Fenikecilik fikrine zaman zaman bazı eklemeler ve çıkarmalar yapılsa da hikâyenin genel hatları aynı kaldı.⁵⁶²

Tüm bunların yanında Lübnanlıların veya Mārūnī toplumunun kökenlerinin Fenikelilere dayandırılması tartışmaları, 19. yy.'da Avrupalı bilim adamları tarafından başlatılan tarih, filoloji, arkeoloji ve coğrafya çalışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve popüler hale geldiği aşikârdır Kemal Salibi'nin deyişiyle 19. yy.'ın ortalarına kadar antik Lübnan'da Fenike medeniyeti hakkında bilgisi olan kişi sayısı oldukça azdı. Salibi sözlerini şöyle sürdürmektedir:

“Lübnan'da 19. yy.'ın ortalarına kadar Roma'daki Mārūnī Koleji'nde yetişen ve Yunan klasiklerini okuyanlar dışında antik Fenikeliler hakkında bilgisi olan çok fazla kişi olmamalı. Fenikelileri tartışma modası, 1850'lerde Ernest Renan önderliğinde antik Fenike kalıntılarının Fransızlar tarafından keşfi ile başladı. Ernest Renan “Mission en Phénicie” adlı eserini yazmaya başladığı sıralarda onu kişisel olarak tanıyan Mārūnī tarihçi Tannus eş-Şidyāk, onun tarihinin çözümlenememiş bölümlerinde kıyı Lübnan'ın Fenikeli geçmişinden bahsetti. 19. yy.'ın sonunda Hıristiyan Lübnanlıların antik Fenikeye ilgisi hızla zemin kazandı. Lammens, antik Suriye tarihi olarak konuyu ele aldığı Suriye'deki çalışmalarında antik Fenike kentlerinin tarihinden bazı parçaları yerine yerleştirdi. Lammens 1921'de “La Syrie; précis historique” adlı çalışmasını yayınladığı sırada “La Revue Phénicienne” adlı bir dergi Lübnanlı Hıristiyan entelektüeller tarafından çoktan yayına hazırlanmıştı.”⁵⁶³

Salibi'nin de belirttiği gibi 19. yy.'ın ortalarına kadar, Fenikeliler ve Fenike kent-devletleri hakkındaki bilgiler, bazı Yunan ve Latin yazarların çalışmalarına dayanıyordu. Asher Kaufman, Fenike geçmişini anlamak için yapılan ilk modern çalışma olarak Ernest Renan'ın *Mission en Phénicie* (1874) adlı kitabından bahsetmektedir. 1860 Mārūnī-Dürzî çatışmasının ardından Fenikelilerden kalma antik sahaları incelemek için Fransız İmparatoru III. Napolyon tarafından Suriye'ye gönderilen Fransız keşif gücünün içinde ünlü oryantalist ve filolog Ernest Renan (d.1823-ö.1892) da yer aldı. Renan'ın bölgeye yaptığı sayısız yolculuğu ve kapsamlı çalışmaları, sadece bilimsel düzeyde sınırlı kalmadı ve dönemin sosyo-politik gelişmeleriyle doğrudan ilgili oldu. Siyasetçiler ve tarihçiler, uluslarının yüceltilmiş

⁵⁶² Kaufman, “Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920”, s. 174.

⁵⁶³ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 171-172.

rollerini ve diğer uluslar arasındaki yerini açıklayan kendine özgü ulusal karakterlerini geçmişin dönüm noktası olan olaylarında buluyordu. Renan, bu amacı gerçekleştirmek için filolojiyi kullanıyordu. Eğer farklı Avrupa toplumları için, geçmiş bir araştırma konusu olacaksa, Batı Hıristiyan dünyasının başlangıcı olan kutsal topraklara, Roma'ya ve Yunan'a bakmak oldukça manidardı. Bu yerler Avrupa halklarının ruhsal mirası olarak görülüyordu. Renan, bölgeye yolculuk eden ilk Avrupalı olmasa da onun dönemi bu yolculukların karakterinde bir değişime işaret ediyordu. Böylece 19. yy.'ın ortasından itibaren antik çağlar konusundaki araştırmalar bir ulusal amacı içinde barındırmaya başladı.⁵⁶⁴

Renan'ın keşifleri ve onun ardından yapılan çok sayıdaki çalışma, Fransa ile antik Yakın Doğu arasındaki duygusal bağların güçlenmesine hizmet etti. Bu dönemde en dikkat çekici eserlerden birini, 1894-1898 yıllarında Fransa dışişleri bakanlığı yapan ve görevde olduğu süre içinde Fransa'nın sömürgelere olan ilgisini canlandıran Gabriel Hanotaux (d.1853-ö.1944) yazdı. Hanotaux, Lübnan Dağı Yüksek İrtifalara Ulaşmaz (*La Montagne du Liban n'atteint pas les hautes altitudes*) adlı eserinde Kitab-ı Mukaddes'in ortaya çıktığı zamanlardan beri varolan bir bağı açıklamaya çalışıyor ve Fransız kültürel mirasına vurgu yapıyordu. Aynı dönemde Fransız edebiyatında da Fenikelilere ve Akdeniz medeniyetine ilginin arttığı aşikârdır. Örneğin 1863 yılında ünlü Fransız yazar Gustave Flaubert'in *Salambo*⁵⁶⁵ adlı romanında olaylar Fenike kolonisi Kartaca'da geçiyordu. Flaubert, romanında Fransız kültürünü Akdeniz havzasıyla sembolik bir biçimde ilişkilendiriyordu. Fransa'nın Yakın Doğu'daki antik medeniyetlere ilgisi, dini ve seküler Fransız okullarındaki ders müfredatına bile girdi. Fransız okullarının 6. sınıfındaki öğrenciler, Mısır, Babil, Asurî, Kenan ve Fenike medeniyetiyle ilgili dersler görmeye başladı. Fransız ders kitaplarının bazılarında öğrencilere, Fenikelilerin Semitik bir ırk ve Arap olmadıkları, onların Ham soyundan gelen Hint-Avrupa ırkının bir parçası oldukları öğretiliyordu. Ayrıca 1870-1871 yıllarında Fransa'nın Avrupa topraklarında Almanya'ya karşı aldığı yenilgi, Fransız

⁵⁶⁴ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 175.

⁵⁶⁵ Gustave Flaubert (d.1821-ö.1880), *Salambo* adlı romanında olayları tarihi bir sahne üzerinde kurgulamıştır. Flaubert, Kartacalılarla paralı askerler arasındaki savaşları anlatırken Kartacalı komutan Hamilkar'ın kızı Salambo ile paralı askerlerin başı Matho arasındaki aşkı olayların merkezine koymuştur. Detaylı bilgi için bkz. Gustave Flaubert, *Salambo*, Çev: Semih Tiryakioğlu, Literatür Yayıncılık, 2003

yönetiminin Asya ve Afrika'daki sömürgelerine karşı ilgisini daha fazla arttırmasına yol açtı. Özellikle Akdeniz'deki sömürgelerinde Fransız kültürünü yayma ve misyonerlik faaliyetleri bu yıllarda hızlı bir yükselişe geçti.⁵⁶⁶

Fransa'nın antik Fenike medeniyetiyle Lübnanlıların kökenleri arasında bağ kurmaya yönelik girişimleri daha çok Lübnan'daki Cizvitlerin açtığı okullar aracılığıyla gerçekleşti. Aslında Fransa, sömürgeleri olan ülkelerdeki misyoner okullarında o ülkenin tarih yerine Fransız tarihini öğretmeyi tercih ediyordu. Lübnan ise Fransız sömürgesi olmasa da Fransa'yla siyasal, dini ve kültürel iletişim kurmaya istekli Mārūnī Hıristiyanları içinde barındırdığından dolayı Fransa için büyük önem arz ediyordu. Bu yüzden Lübnan'daki Cizvit hocalar, dini tarihi öğretmek ve araştırmak için büyük bir çaba içine girdi. 1875'te Beyrut kurulan Saint Joseph Üniversitesi, Suriye ile ilgili yapılan tarih ve arkeoloji çalışmalarında öncülük ederek Fransa'nın bölgeye yönelik siyasetinin en önemli aracı oldu. Özellikle Saint Joseph Üniversitesi bünyesinde 1902'de kurulan Doğu Çalışmaları Fakültesi ve bu fakültede görevli Cheikho, Ronzavelle, Jalabert, Planchet, Lammens gibi Cizvit hocalar Mārūnī milliyetçiliğinin (veya Hıristiyan Lübnan milliyetçiliğinin) ortaya çıkmasını ve gelişmesini hazırlayan ideolojik altyapının oluşmasına önemli tesirlerde bulundu.⁵⁶⁷

Beyrut'taki Cizvit hocalar içinde en etkilisi Peder Henri Lammens'di. Lübnanlı yerli entelektüellerin kendi kimlik arayışlarında onlara tartışma ortamı sağlayan Lammens'in çalışmalarında en dikkat çekici yön, onun Suriye'yi Arap dünyasının dışında ayrı bir parça olarak görmesine rağmen *Cebel Lübnan* ve çevresindeki bölgeler için Fenikelilere dayanan bağımsız ve tek bir varlık fikrini geliştirmesiydi. Böylece Lammens, Arap milliyetçiliğinin olmadığı bir Suriyecilik ve Lübnancılık için Lübnanlı Hıristiyan entelektüellere ilham vermiştir. Lammens'in en önemli eseri Suriye: Tarihsel Gerçekler (*La Syrie: Précis Historique*)'dir. Bu eser, Büyük Lübnan'ın kurulmasından bir yıl sonra 1921'de yayınlandı ve daha sonra Arapça'ya Lübnan Tarihi (*Tārīh*

⁵⁶⁶ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 175-176.

⁵⁶⁷ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 177.

Lubnān)⁵⁶⁸ adıyla çevrildi. İlk kez Lammens'in bahsettiği, 1861'de bir Fransız askeri keşif kolu tarafından çizilmiş Lübnan haritası, 1919'da Versay Barış Konferansı'na katılan Lübnan delegasyonu tarafından Lübnan Dağı'nın sınırlarını *Grand Liban* için genişletme taleplerine delil olarak olarak sunuldu.⁵⁶⁹

Fransa'nın siyasal ve kültürel amaçlarını birleştiren Yakın Doğu'daki antik medeniyetlere yönelik ilgisiyle birlikte 19. yy.'ın ikinci yarısında Lübnan'da gerçekleşen siyasal ve toplumsal dönüşüm yerli Hıristiyan entelektüellerin Fenikecilik fikrine ilgi duymasına yol açtı. Örneğin Fu'ad Khūrī, 1860 sonrasında Lübnan'dan yurtdışına başlayan göç hareketlerinin Mārūnīler arasında "Fenikeli bağlara dönüş" fikri katkı yapan önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir. Khūrī'ye göre Mārūnī Kilisesi ile Roma Katolik Kilisesi arasındaki etkileşimin de cesaretlendirdiği bu kitlesel göç hareketinde, Mārūnī ve diğer mezheplerden Lübnanlı göçmenler Batı Afrika'ya ve Amerika kıtasına göç etti. 19. yy.'ın sonunda Fransa'nın Marsilya limanı, Lübnanlı göçmenler için kendi kaderlerini belirlemede önemli bir durak işlevi görüyordu. Bu göçmenler, önce Fransa'nın Karaibleri'deki sömürgelerine gitti ve ardından Batı Afrika ve Latin Amerika'ya geçti. Khūrī'ye göre Birinci Dünya Savaşı sonrası zirve noktasına ulaşan bu göç dalgası, "Fenikeli bağlara dönüş" fikrinin Mārūnīler arasında güçlü bir siyasi ideoloji olarak çıkmasının en önemli nedenlerinden biriydi.⁵⁷⁰ Bununla birlikte Mārūnī Kilisesi, yurtdışına göçleri teşvik ederek Mārūnīler arasında "Fenikeli bağlara dönüş" fikrine dolaylı bir etki yapsa da, aslında kilisenin önemli siyasi roller oynadığı 19. yy. boyunca Mārūnī ruhbanlar, kendi toplumlarının kökenlerini Fenikelilere bağlamak gibi bir uğraş içerisine girmedi. 19. yy. boyunca Mārūnī Kilisesi'nin öncelikli ilgisini, Roma'ya bağlı gerçek Katolik inançlarına sahip bir kilise olduklarını kanıtlamak gayretleri teşkil etmeye devam etti. Örneğin dönemin en önemli Mārūnī entelektüellerinden Piskopos Nicola Murād (ö.1862), Fransızca yazdığı *Ulus Kökeni ve Fransa ile Olan İlişkisi İçin Tarihsel Notlar (Notice Historique Sur L'origine de La Nation et sur Ses Rapports Avec la France)* adlı kitabında Mārūnīlerle Fenikeliler arasında tarihsel bir devamlılığa yönelik herhangi bir iddiada bulunmuyordu. Piskopos

⁵⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. Martin el-Ab el-Yasu'î, *Tārīh Lubnān*, Çev. Raşid el-Khūrī eş-Şartuni (Fransızcadan Arapçaya), Beyrut, Üçüncü Baskısı, Dar Nazir 'Abbud, 1994.

⁵⁶⁹ Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 2-3.

⁵⁷⁰ Khūrī, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, s. 156.

Murād kitabında betimlediği dinsel öykü Hıristiyanlığın doğuş ile başlıyor, daha öncesine değinmiyordu. Diğer yandan Piskopos Murād'ın kitabı, Lübnan'da bağımsız bir siyasi varlık kurulması talebini ilk kez dile getirerek Lübnan kimliğine vurgu yapması açısından oldukça önemli bir eserdir.⁵⁷¹ 19. yy.'da Lübnan ulusal kimliği için Fenike kökeni fikrini ilk kez kullanan Mārūnī entelektüel ise Tannus eş-Şidyāk'tı. Eş-Şidyāk'ın çalışmalarındaki "Fenike kökeni" arayışı, sonradan Hıristiyan medeniyetinin kökenlerine Avrupalı bilim adamları arasında ilginin artmasıyla Lübnanlı entelektüeller arasında önemli bir tartışma konusu haline geldi.⁵⁷²

19. yy.'ın sonunda Mārūnī toplumu içinde kendi kimlikleriyle ilgili yapılan çalışmaların içeriği yavaş da olsa değişmeye başladı. Bu değişimde en önemli pay, Beyrut Mārūnī Başpiskoposu Yusuf Dibs' e aittir. Dibs, yazdığı Suriye Tarihi (*Tārīh Sūriyye*) 19. yy'da Suriye hakkında yazılmış en kapsamlı kitaptır. 1893-1905 yılları arasında yayımlanan Suriye Tarihi 8 ciltten oluşuyordu. Dibs, kitabında 19. yy.'a kadar Suriye tarihinin nasıl ortaya çıktığını ortaya koymaya çalışıyordu. Ayrıca Dibs, kitabın birinci cildinde *Cebel Lübnan*'dan Suriye coğrafyasının bir parçası olarak bahsederek Butros el-Bustānī'den sonra Suriye'yi sınırları belli bir vatan olarak tanımlayan ikinci Lübnanlı entelektüel oldu.⁵⁷³ Dibs, kitabında Fenikeliler dönemine de geniş bir kısım ayırarak onların semitik ırka dayanmadığından, ticaret yeteneklerinden, sömürgelerinden ve alfabeyi icat etmelerinden bahsetti. Dibs, Lübnan'ın antik yerleşimcileriyle onun döneminde yaşayan Lübnanlılar arasında doğrudan bir bağ kurmasa da Fenikelilerle *Cebel Lübnan*'da yaşayan Mārūnīler arasında karşılıklı ilişkiyi betimleyen kronolojik bir plan sundu. Bu betimleme, daha sonra Lübnanlılar tarafından kendi ulusal tarihlerini inşa ederken benimsendi ve genişletildi.⁵⁷⁴

20. yy.'ın başında uluslararası sistemde değişen güç dengeleri ve devletler arasındaki siyasi ittifakların yeniden şekillenmesi, Osmanlı Devleti egemenliğindeki

⁵⁷¹ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 179; Kaufman, *Reviving Phoenicia: in Search of Identity in Lebanon*, s. 37.

⁵⁷² Khūrī, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, s. 156.

⁵⁷³ Zachs, *The Making of Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, s. 180-181.

⁵⁷⁴ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 179; Kaufman, *Reviving Phoenicia: in Search of Identity in Lebanon*, s. 37-38.

Arap Orta Dođusu'nu derinden etkiledi. Osmanlı Devleti'nin güç kaybı, Lübnanlı Hıristiyanların siyasi hırslarını yükseltti ve özellikle 1912 Balkan Savaşları'nda aldığı yenilgi Osmanlı topraklarının parçalanma tehdidi altında olduğunu açıkça gösterdi. Böylece Fransa'nın cesaretlendirdiği Lübnanlı Hıristiyanlar siyasi tutkularının gerçekleşeceği zamanın geldiğine inanmaya başladı. Fransız yetkililer, Birinci Dünya Savaşı arifesinde Lübnanlı Hıristiyanlar üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı. Fransız savaş gemileri sık sık Lübnan limanlarını ziyaret etmiş ve Fransız komutanlar törenle Mārūnī patriği ziyaret etmişti. Fransa'nın Suriye ve Lübnan'daki çıkarları yükseldikçe Fransız basını Fransa'nın Levant bölgesini işgal etmesini talep eden kampanyalara başladı. Sonunda Fransız siyasetçiler, özellikle de 21 Aralık 1912'de Fransa Başbakanı Poincare Senato'da yaptığı konuşmayla, Lübnanlı Hıristiyanları Fransa'nın Suriye ve Lübnan'ı işgal etmeye hazır olduğu konusunda ikna etmeyi başardı.⁵⁷⁵ Fakat bu işgal planı asla uygulanamadı. Birinci Dünya Savaşı başladığında Suriye bölgesinde Lübnan Hıristiyan milliyetçiliğiyle daha geniş bir kitle desteğine sahip Arap milliyetçiliği arasındaki rekabet açıkça ortaya çıktı. Bazen de Suriye milliyetçiliği gibi bölgesel milliyetçilikler bu ikisinin alternatifi olarak sunuldu. Tabii ki Batılı devletlerin bu yıllardaki öncelikli meselesi, bölgedeki bu milliyetçiliklere sunacakları bağımsız siyasi varlığın coğrafi sınırlarını belirlemek oldu.

Lübnanlı Hıristiyanların, Fenikecilik fikrinden ilham alan bağımsız ve *Cebel Lübnan*'ın sınırlarını aşan bir Hıristiyan devlet kurma beklentileri savaş yıllarında en üst seviyesine ulaştı. Mārūnī Patrik Eliās Hoyek, Batılı devletler ve özellikle Fransa'yla yakın bağlar kurarak kendi toplumunun en önemli savunucu olarak siyasi bir rol kazanırken Lübnan'daki ve yurtdışındaki Lübnanlılar da siyasi faaliyetlerini çeşitli sivil cemiyetlerin çatısı altında sürdürmeye başladı. Bu cemiyetlerin ilki, Mārūnī Philippe Khāzen tarafından kurulan *en-Nahda el-Lubnanniye* idi. Khāzen, *el-Arz* adında bir de gazete çıkarıyordu. Bu cemiyetin amacı Fransız koruması altında daha geniş sınırlara sahip bağımsız bir Lübnan devleti kurmaktı. Cemiyetin bazı üyeleri daha savaş başlamadan önce Fransız yetkililerle gizli olarak iletişime geçmişti. Bu cemiyete benzer cemiyetler Lübnanlı göçmenlerin yaşadığı Mısır, Fransa, Amerika ve Güney Afrika'da

⁵⁷⁵ Zamir, *The Formation of Modern Lebanon*, s. 22.

da kuruldu. Lübnan'la yakın bağlarını korumuş olan Lübnanlı göçmenler ülkeye önemli miktarda maddi yardımda bulunuyordu. Yurtdışındaki cemiyetler, kendi aralarında iyi bir işbirliğine sahipti, yabancı hükümetlerden destek alıyordu ve Lübnan içinde bir kamuoyu desteğine sahipti. Bu yıllarda hem Lübnan'da hem de yurtdışında faaliyet gösteren en önemli cemiyet Lübnan İttifakı (*Alliance Libanaise*)'ydı. Aslında bu cemiyet, 1908 Osmanlı Parlamento seçimleri sırasında kurulmuş muhalif bir oluşumdur. Lübnan İttifakı, güçlü milliyetçi duygulara sahipti ve daha geniş sınırlara sahip bağımsız bir Lübnan'ın kurulmasını talep ediyordu.⁵⁷⁶

Lübnan İttifakı, 1910'da Mısır'da şubeler açtı. Mısır, Birinci Dünya Savaşı yıllarında çok sayıda Suriyeli ve Lübnanlı göçmeni barındıran bir yerdi.⁵⁷⁷ Lübnan İttifakı'nın lideri Mārūnī avukat Yusuf es-Savda'ydı. Saint Joseph Üniversitesi'nde Lammens gibi hocaların kontrolünde eğitim gören es-Savda Fransa'da da hukuk okumuştur. Lammens'in görüşlerinden ilham alan es-Savda, Fenikecilik fikrinin 20. yy.'daki en önemli savunucularından biri kabul edilmektedir. 1908'de Mısır'a giden es-Savda, savaş boyunca burada *Grand Liban* (Büyük Lübnan) fikrinin mücadelesini verdi. Es-Savda, 1919'da Fenike kültürünü ve Lübnan halkına bıraktığı mirası öven Lübnan İçin (*Fi Sabil Lubnān*) adlı kitabını yayınladı. Kitabın ilk iki bölümünde Fenikeliler döneminden Ma'an Hanedanı (1516-1697) ve Şihābi Emirliği (1697-1840) dönemine kadar olan süreç incelenmiş ve Lübnan ulusunun *Cebel Lübnan*'da bağımsız ruhunu korumayı başardığı vurgulanmıştı. Es-Savda'ya göre II. Fahreddin el-Ma'an (1590-1633) döneminde Kudüs'ten Halep'e kadar genişleyen Lübnan topraklarına II. Beşir Şihābi (1789-1840) döneminde de Beyrut, Bekaa ve Vadi et-Taym katılmıştı. Es-Savda'nın kitabında *Grand Liban*'nın sınırlarını belirlemeye ve Suriye'den ayrı bir yer olduğunu kanıtlamaya çalıştığı aşikârdır. Kitabın ilk cildinin çıktığı 1918'de Lübnan devletinin sınırları hala Versay'da tartışılıyordu. Es-Savda, ilk ciltte *Grand Liban*'nın güney sınırını Lammens'ten alıntı yaparak Litani Nehri olarak belirlemişti. Fakat *Grand Liban* kurulduğunda sınırları Fransa tarafından daha fazla genişletilince es-Savda, Lammens'ten yaptığı alıntıyı 1924'teki ikinci baskıdan çıkarmıştır. Es-Savda'nın

⁵⁷⁶ Zamir, *The Formation of Modern Lebanon*, s. 23.

⁵⁷⁷ Birinci Dünya Savaşı yıllarında 100 bin Suriyeli ve Lübnanlı göçmenin Mısır'da yaşadığı tahmin edilmektedir. Bunları 35 bini Kahire'de, diğerleri İskenderiye, Tanta, Mansūra ve Mısır'ın güneyinde yaşıyordu. Eliezer Tauber, *The Arap Movements in World War I*, Londra, Frank Cas, 1993, s. 165.

kitabının birinci cildinde Batılı devletlerin Lübnan'ın ulusal arzularını gerçekleştirmede yardımcı olması yönündeki talepleri de böylece yerine gelmiş oluyordu.⁵⁷⁸

Savaş yıllarında es-Savda ve cemiyetinin Fransa'ya karşı tavrını farklılaştıran bazı gelişmelerde de oldu. Değişen şartlar, es-Savda'yı Fransa'ya karşı mesafeli olmaya ve karşı çıkmaya kadar götürdü. Eliezer Tauber, savaş yıllarındaki Fransız karşıtlığının sadece es-Savda'ya özgü bir eğilim olmadığını özellikle Mısır'daki Lübnanlı Hıristiyanlar arasında yayıldığını vurgulamaktadır. Tauber'e göre Birinci Dünya Savaşı'nın başında Âdem-i Merkeziyetçi Parti ve Lübnanlı Hıristiyan cemiyetler tarafından Fransa'nın yardımıyla Osmanlı Devleti'ne karşı planlanan silahlı bir ayaklanmanın uygulanması mümkün olmayınca Lübnanlı Hıristiyanlar güçlü Fransız yanlısı eğilimlerini kaybetmeye başladı. Savaş öncesi *en-Nahda el-Lubnanniye* gibi cemiyetlerin ve bazı Lübnanlıların, Fransa'nın bölgeyi işgal etmesini Fransız yetkililerden daha fazla istemiş oldukları aşikârdı. Fakat savaş yıllarında durum tamamen değişti. Savaş başladığında Mısır'daki Lübnan toplumunun üzerinde etkili üç Mârûnî lider vardı. Bunlar, Mısır'da uzun süredir çalışan avukat 'Ammun İskender, Mısır Maliye Bakanlığı'nda çalışmış ve el-Ahram gazetesinin editörü Antun Cemayel ve el-Ahram gazetesinin şeflerinden Davud Barakat'tı. Bu üç lider neredeyse 1917 yılının ortalarına kadar Mısır'daki Lübnan toplumunun faaliyetlerini göreceli bir sessizlik içinde yönlendirdi. Şubat 1917'de Fransa'nın *Cebel Lübnan*'ı işgal etmesi ve kurulacak *Grand Syrie*'nin bir parçası yapmasına dair söylentiler yayılınca Mısır'daki Mârûnî liderler –başta 'Ammun İskender ve Kahire'nin Mârûnî Başpiskoposu Yusuf Deryân- Fransa tarafından yapılacak bu tür girişimleri protesto etti. 1917 yılının sonun yapılan bir toplantıda Lübnan İttifakı'nın lideri es-Savda hala *Cebel Lübnan*'ın coğrafi sınırların aşan bağımsız bir Lübnan'dan bahsetse de gerçekle uyumlu olmayan bu açıklama kendi toplumunun Mısır'daki Fransız diplomatlara kızgınlığını arttırmaktan başka bir mana ifade etmiyordu. Aralık 1917'de Rus Bolşevikler Sykes Picot Antlaşması'nın varlığını kamuoyuna açıklayınca Lübnan İttifakı, bir gösteri yaptı ve *Cebel Lübnan*'ın tam bağımsızlığı için tüm devletlerin –sadece Fransa'nın değil- garantisi talep edildi. 8 Ocak 1918'de yayınlanan *Memorandum sur les aspirations des*

⁵⁷⁸ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 181; Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 16.

Libanais adlı bir açıklamada da *Cebel Lübnan*'ın kendi kendini yönetme deneyimine sahip olduğu ve savaş sırasında bölgenin nüfusunun üçte birini kaybettiği belirtilip “dağın doğal sınırlarını” içeren bağımsız bir siyasi yapı talebi tekrarlandı.⁵⁷⁹

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Fransa'nın Büyük Lübnan (*Grand Liban*) ile Büyük Suriye (*Grand Syrie*) kurma arasında yaşadığı tereddüt Mısır'daki Lübnanlı Hıristiyanları endişelendiren en önemli meseleydi. Kais Firro, 1919'da Lübnan delegasyonu Versay'a gelene kadar, aslında Fransız hükümetinin manda yönetimi altında kalan toprakların sınırlarının nasıl çizileceğine hala kesin karar vermediğini belirtmektedir. Firro'ya göre 1915'ten 1919'a kadar bazı Fransa sömürge çevreleri Lübnan'ı da kapsayan *Grand Syrie*'nin kurulması için lobi faaliyetleri yapıyordu. Bu çevrelerin başında Marsilya'daki Fransız Ticaret Odaları adlı kurum geliyordu. Bu kurum, 1919'ten itibaren sınırları kuzeyde Târtüs'tan güneyde Sina'nın kuzeyine kadar olan *Le Syrie Française* (Fransız Suriyesi)'i oluşturmak için Fransız hükümetine baskı yapmaya başlamıştı. 6 Mayıs 1915'te Fransız hükümeti savaştan sonra Suriye'nin geleceğini üzerinde çalışmalar yapmak için bir Fransız komisyonu kurulduğu konusunda Fransız Ticaret Odaları'nın başkanını bilgilendirdi. Ünlü Fransız koloni kurumu Fransız Asya Komitesi (*Le Comité de l'Asie Française*)'nin üyeleri ve Beyrut Saint Joseph Üniversitesi'deki Doğu Çalışmaları Fakültesi'nin ünlü hocası Peder Lucien Cattin bu komisyona katıldı. Fransız komisyonunun çalışmaları sonucunda Fransız Ticaret Odaları'nın talep ettiği *Grand Syrie* fikri desteklendi. Sadece Fransız Ticaret Odaları, Saint Joseph Üniversitesi ve Fransız Asya Komitesi değil Lyons Cemiyeti, İpek Tüccarları Birliği, Mısır Fransız Bankası, Marsilya Coğrafya Cemiyeti ve Afrika Misyoner Cemiyeti de bu fikrin yaşama geçirilmesini istiyordu. Fransız Ticaret Odaları, Marsilya ve Fransa ile Suriye arasında Haçlı Seferleri'nden Fransa'nın sömürgeler elde ettiği 17. ve 18. yy.'a kadar olan eski bağlara ve Fransız sermayesinin Suriye'de yaptığı büyük yatırımlara vurgu yapıyordu. Diğer kurumlar da bunu destekliyordu. Ocak 1919'da Marsilya Ticaret Odası, Suriye'de bilimsel bir kongre yaptı. Suriye'nin ekonomisi, arkeolojisi, tarihi ve coğrafya konusunda çok sayıda Fransız bilim adamı ve uzman bu konferansa katıldı. Kongreye katılanlar arasında Lübnanlı iki entelektüel

⁵⁷⁹ Tauber, *The Arap Movements in World War I*, s. 189-194.

Mārūnī Şükrü Ghanim ve Grek Katolik George Samne de vardı. Kongrenin sonunda Marsilya Ticaret Odası, *Le Syrie Française* (Fransız Suriyesi) fikrini savunun üç ciltlik bir kongre kitapçığı bastırdı.⁵⁸⁰

1919'daki konferansta da görüldüğü gibi Fransız sömürge çevrelerinin savunduğu *Grand Syrie* fikrinin seslendirilmesinde Lübnanlı iki entelektüel Şükrü Ghanem ve George Samne önemli rol oynadı. 1917'de *Grand Syrie* fikrinin desteklemek için Paris'te kurulan Suriye Merkez Komitesi (*Comité Central Syrien*)'nin Ghanem başkanı, Samne genel sekreteri oldu. Fransız sömürge çevreleri bu cemiyete ciddi maddi yardımda bulunuyordu. Ghanem ve Samne, Cizvit misyonerleriyle de yakın ilişkilere sahipti. Ghanem, bu cemiyetin başkanlığının yanı sıra 1912'de kurulan Paris Lübnan Komitesi (*Comité Libanais de Paris*)'nin de başkanlığını sürdürüyordu. Bu yüzden Ghanem bazı tarihçiler tarafından Suriye milliyetçisi, bazı tarihçiler tarafından ise Lübnan milliyetçisi olarak görülmektedir. Aslında savaş yıllarında bölgenin geleceği belirsiz olduğu için Ghanem'in durumunda olan birçok Lübnanlı entelektüel vardı. Bununla birlikte Ghanem, Mekke Şerif Hüseyin'in yönetimi altında tek bir Arap devleti olmasına kesinlikle karşıydı. Suriye Merkez Komitesi'nin Mısır'da da bir şubesi vardı, fakat adı Lübnan-Suriye Komitesi (*Le Comité Libano-Syrien*)'ydi. Bu cemiyette iki kişi dikkat çekici çalışmalar gerçekleştirmiştir. İlki Edgard Tawil'di. Tawil 1919'da yayınladığı Suriye (*La Syrie*) adlı kitabında Cizvit hocalar tarafından geliştirilen "Arap olmayan Suriye" fikrinden ve Suriyelilerle Fenikeli ataları arasındaki ilişkiden bahsetti. İkinci kişi, Abdullah Sfeir'di. Sfeir, 1922'de yayınladığı Fransız Mandası (*Le Mandat Français*) adlı kitabında Fransızların oldubittiyle (*fait accompli*) kurdukları *Grand Libnan*'ı kabul etmekle birlikte "Arap olmayan tek bir Suriye" fikrini sürdürüyordu. George Samne, 1920'de Fransız yönetimi *Le Syrie Française* (Fransız Suriyesi) fikrinden vazgeçtiği sıralarda Suriye (*Le Syrie*) adlı bir kitap yayınladı. Kitaba Şükrü Ghanem'in yazdığı önsöz, Fransa'nın değişen siyasetinin *Grand Syrie* fikrini savunan entelektüellere etkisini gözler önüne seriyordu. Ghanem hala Suriye sözcüğünü kullansa da Fransız Manda yönetiminin bölgeyi birkaç parçaya ayırabileceğini kabullenmiş görünüyordu. Ghanem bu bölünme için de haklı bir neden bulmuş ve bölgenin tarihsel

⁵⁸⁰ Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 3-4.

olarak varolan dini çeşitliliğini göstermişti. Ayrıca Ghanem, yeni şartlara uyum sağladığının bir göstergesi olarak önsözde Fenikelileri kullanmayı ihmal etmemiştir. Ghanem ve Samne, daha önce doğrudan Fenikeciliği vurgulamıyor ve sadece Araplarla Suriyeliler arasındaki farka dikkat çekiyorlardı. Oysa Samne kitabında *Grand Liban* ile Fenikeliler arasında sürekli karşılaştırmalara yer vererek *Grand Liban*'ın kurulmasını isteyen herkesin Fenikeciliği de desteklemesi gerektiğini belirtiyordu.⁵⁸¹ 1920'de Suriye (*Le Syrie*) adlı kitap yazan diğer bir Lübnanlı entelektüel de Jacques Tabet'ti. Saint Joseph Üniversitesi'nde okumuş olan Tabet 1920'den sonra "Arap olmayan Suriye" fikrinden Lübnancılığa kayan entelektüellere en iyi örnektir.⁵⁸²

Suriye bölgesinde 1920'lerde ortaya çıkan Batılı manda yönetimleri altındaki siyasi yapılar, Arap ve Suriye milliyetçisi çevrelerde büyük bir hayal kırıklığı yaratırken Haçlı Seferleri'nden beri Müslümanların kontrolü altında yaşayan Lübnanlı Mārūniler *Grand Liban* kurulmasıyla yüzyıllık siyasi hayallerini Fransa'nın yardımıyla gerçeğe dönüştürmeyi başarıyordu.

III.4.4. Mārūnī Milliyetçiliği'nin Üç İdeologu: Nujaym, Şihā, 'Akl

Lübnan'daki Mārūnī milliyetçiliğinin kökenleri, 16. yy.'dan itibaren Mārūnī Kilisesi'nin içerisinde bulunabilir. Mārūnī milliyetçiliğinin fikri alt yapısı, Kıbrıs'ın Mārūnī Piskoposu Gabriel İbn'ul Kila'ı (ö.1516), Mārūnī Patrik İstefān ed-Duveyhī (ö.1704), Piskopos Nicola Murād (ö.1862) gibi din adamlarının yazdığı eserler tarafından hazırlandı. 19. yy.'da Tannus eş-Şidyāk (ö.1861) ve Yusuf Karam (ö.1889) gibi fikri ve siyasi liderler, bu milliyetçilik fikrinin ideolojik manada gelişmesine ve şekillenmesine katkıda bulundu.⁵⁸³ 20. yy.'ın başında Mārūnī (veya Hıristiyan Lübnan) kimliğinin tanımlanmasına yönelik tartışmaların yönü ve çerçevesi Henri Lammens gibi Avrupalı misyoner hocalar ve eğitim kurumları tarafından belirlendi. Mārūnī toplumu için büyük bir siyasi kazanım olan *Grand Liban*'ın kurulması sürecinde ve sonrasında

⁵⁸¹ Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 4-5; Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 186.

⁵⁸² Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 9.

⁵⁸³ Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib, 1936-1970*, s. 33-34.

farklı adlar (Fenikecilik, Lübnancılık gibi) altında gelişen Mārūnī milliyetçiliği birkaç önemli Mārūnī entelektüel tarafından modern zamanlara aktarıldı ve sürdürüldü.

1920’de *Grand Liban*’ın kurulmasından sonra Mārūnī milliyetçiliği, Fenikecilik veya Lübnancılık denildiğinde ilk akla gelen Lübnanlı entelektüel muhakkak ki Michel Şihā (d.1891-ö.1954)’dır. Şihā, Lübnan’ın profesyonelizme dayalı siyasal yapısının ve anayasasının oluşturulmasını tasarlayan, liberalizme dayalı bir ekonomik sistem öngören en önemli ideologdu. Şihā, aynı zamanda 20. yy.’ın başında Mārūnī milliyetçiliğinin tarihsel kökenlerini tartışan entelektüellerle 1945 sonrasında ülkedeki Hıristiyanların ideolojik yönelimlerini belirleyen siyasal ve fikri liderler (Sa’id ‘Akl, Etienne Sakr, Beşir Cemayel) arasında bir köprü işlevi gördü. Bundan dolayı Şihā’yı ele almadan önce Birinci Dünya Savaşı arifesinde yaptığı çalışmalarla yeni Mārūnī entelektüel tipinin ilk temsilcisi olan Bulus Nujaym (d.1880-ö.1931)’ı ele almak gerekiyor.

Lübnanlı birçok entelektüel gibi ‘Ayn Turā’da okula başlayan Bulus Nujaym, öğrenimine Paris Üniversitesi’nde hukuk ve siyaset bilimi okuyarak devam etti. Nujaym, 1908’de Paris’ten *Cebel Lübnan*’a döndükten sonra hızlı bir şekilde Kisravān’daki siyasal yaşama katıldı. Kisravān’daki Khāzen şeyhlerinin partisiyle Halk Cephesi (*el-Jabha eş-Şa’biyye*) arasında güç mücadelesinde Nujaym, George Zuwayn, Habib Bitar ve Na’um Bakhus’la birlikte Halk Cephesi’nin lider kadrosunda yer aldı. Ardından Nujaym, 1912’te atanan yeni Lübnan Mutasarrıfı Yohanes (Kuyumcuyan) Paşa’nın yönetiminde dış ilişkiler bölümünün direktörü (*ra’is el-kalam el-acnebi*) oldu. 1914’te Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Osmanlı yönetimi tarafından Kudüs’e sürgüne gönderildi ve savaş boyunca orada kaldı. 1920’de *Grand Liban*’ın kurulmasından sonra yeni devletin genel savcısı (*procureur general*) olarak atandı. 1920’lerin sonunda Fransa’ya geri döndü ve 1931’de Paris’te öldü.⁵⁸⁴

Bulus Nujaym, Mārūnī toplumunun içinden çıkmış, misyoner okulları ve Avrupa’da yetişmiş yeni bir entelektüel tipinin ilk temsilcisiydi. Onun siyasal fikirleri,

⁵⁸⁴ Marwan Buheiry, “Bulus Nujaym and The Grand Liban Ideal 1908-1919”, Der: Marwan Buheiry, *Intellectual Life in The Arap East, 1890-1939*, Beyrut, AUB Publishers, 1981, s. 65-69.

Cebel Lübnan'da kilise çevresinde meydana çıkan öz bilincin Uniat-Mārūnī eğilimlerle Fransa misyonerleri tarafından sağlanan modern Avrupa eğitiminin birleştiği bir atmosferde doğdu.⁵⁸⁵ Nujaym, Mārūnī milliyetçiliğinin gelişiminde önemli kılan, 20. yy.'ın başında Lübnanlı entelektüeller arasında Mārūnī milliyetçiliğinin tarihsel dayanakları tartışılırken onun Lübnan'ın coğrafi sınırlarına değinmiş olmasıdır. Nujaym, "M. Jouplain" frankofon takma adıyla Lübnan'ın doğal sınırlarını tartıştığı Lübnan Meselesi (*La Question du Liban*) adlı kitabını 1908'de yayınladı. Nujaym, kitabındaki incelemesine 7. yy.'da *Cebel Lübnan*'da Arap işgaline karşı ortaya çıkan Mārūnī direnişiyle başlıyordu. Kitabını 19. yy.'ın sonunda *Cebel Lübnan*'na özerklik veren Mutasarrıflık düzenine yol açan devrimsel dönüşümle bitiren Nujaym, böylece Mārūnīlerin demokratik ruhunun nasıl ortaya çıktığını göstermeye çalıştı. Lübnan ulusunun tarihin başından beri var olduğunu söylediğini söyleyen Nujaym için Mutasarrıflığa geçiş bağımsızlık yolunda atılan bir adımdan başka bir şey değildi. Nujaym, kitabında 19. yy.'ın Lübnan Mārūnīlerini Osmanlı komplolarına ve Dürzî feodalitesine karşı mücadele eden demokratik ruhu olarak betimledi. Nujaym, Mutasarrıflık (*Petit Liban*) sınırlarının, daha geniş olması ve Beyrut, Bekaa Vadisi'nin verimli arazileri, güneydeki Bilad Bşara, Marj'iyun ve el-Hula ve kuzeydeki 'Akkār'ı kapsamaması gerektiğini düşünüyordu. Bu manada *Cebel Lübnan*'ın sınırlarını aşan ve Suriye'den bağımsız bir Hıristiyan devletinin kurulmasının coğrafi dayanaklarını belirleyen ilk yerli entelektüeldir. Nujaym'ın tarihi ve coğrafi argümanları, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda bir kısım Lübnanlı entelektüel ve siyasetçi tarafından ulusal bir amaç olarak benimsendi. Özellikle 1919'da Versay Barış Konferansı'na giden Lübnan delegasyonu, II. Fahreddin el-Ma'an ve Şihābi Emirleri dönemindeki doğal sınırlarına sahip bir *Grand Liban*'ın kurulmasını talep ederken büyük ölçüde Nujaym'ın fikirlerinden ilham aldı.⁵⁸⁶

Albert Hourani, Nujaym'ın çalışmasını kısmen özerk Lübnan'ın siyasal yapısı ve uluslararası durumunun bir analizi, kısmen de 1831-1861 arasındaki kriz yıllarının İngiliz ve Fransız hükümetleri tarafından yayınlanan belgelere dayanarak detaylandırılması olarak görmektedir. Hourani'ye göre Nujaym çalışmasında açık bir

⁵⁸⁵ Kaufman, *Reviving Phoenicia: in Search of Identity in Lebanon*, s. 46.

⁵⁸⁶ Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 15.

Lübnan kavramı ortaya koymuştu. Nujaym için Suriye'nin bir parçası olarak ortaya çıkan Lübnan aslında oldukça farklı özelliklere sahip ayrı bir yerd. Antik çağdan beri gelen bir Lübnan ulusu vardı. Bu ulus, zaman içinde büyük imparatorlukların –en son Osmanlılar- kuşatması altında kalsa da asla onların içine tamamen katılamamıştı. 1861'den beri Lübnan varlığı biçimsel olarak tanımlansa da onun doğal sınırları küçültülmüştü. Lübnan aslında Hıristiyan bir karaktere sahipti ve doğal sınırlarına ulaşmak için Fransa'nın müdahalesine ihtiyaç duyuyordu.⁵⁸⁷

Bulus Nujaym, 550 sayfalık Lübnan Meselesi adlı kitabında Fenikelilere fazla yer ayırmasa bile Fenikelilerin başarılarına olan büyük hayranlığını açıkça sergiledi. Ayrıca Nujaym, Fenikelilere ayırdığı birkaç sayfada onlarla Lübnan arasında bağ kurmak için kullandığı methodla gelecekte Fenikecilik fikrini benimseyenlere örnek teşkil etti. Nujaym, Fransız anarşist coğrafyacı Elisee Reclus (d.1830-ö.1905)'un “coğrafi determinizm” kavramını kullanarak Lübnan'ın tarihini ve etnisitesini coğrafi gerçeklerin şekillendirdiğine inanmıştı.⁵⁸⁸ Nujaym'ın kitabında düşmanca yaklaştığı toplumların başında ise Bizanslılar geliyordu. Nujaym için Bizans, idari yolsuzlukları, zalim sivil görevlileri, toplumsal ve ekonomik adaletsizliği, ağır vergileri, dinsel sapkınlıkları ve zulmü çağırıyordu. Nujaym göre Bizans, Suriye bölgesini Helenleştirmeyi başaramamış ve buradaki insanlar Semitik özelliklerini korumuştü.⁵⁸⁹

Kais Firro, Bulus Nujaym'ın çağdaşı olan Ferdinand Tyan ve Henri Lammens'in çalışmalarından etkilendiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Nujaym'ın çalışması, Tyan'ın 1905'te yayınladığı Mārūnī Ulusu (*La nationalite' Maronite*) adlı broşürün genişletilmiş hali olarak görülebilir. Tyan çalışmasında Lübnan'ın sınırlarını *Cebel Lübnan*'la sınırlı tutsa da Türkler'in denetimindeki imparatorluk sınırları içerisinde Mārūnīleri ayrı bir ulus olarak ele aldı. Nujaym, Lübnan'ın sınırlarını *Cebel Lübnan* dışına genişletmesi görüşünde ise büyük ölçüde Rahip Henri Lammens'in Lübnan coğrafyası hakkında açıkladığı argümanları benimsedi. Lammens, 1902'de *el-Maşrik*'da yayınladığı bir dizi makalede Lübnan'ın coğrafyası, tarihi, arkeolojisi ve nüfus

⁵⁸⁷ Hourani, *The Emergence of The Modern Middle East*, s. 162.

⁵⁸⁸ Kaufman, “Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920”, s. 180.

⁵⁸⁹ Buheiry, “Bulus Nujaym and The Grand Liban Ideal 1908-1919”, s. 72.

hareketlerine bakış açısını açıklamış ve batıda Akdeniz'den doğuda *Nehr el-Asi*'ye, kuzeyde *Nehr el-Kebir*'den güneyde Litani'nin kuzeyine kadar uzanan *Cebel Lübnan*'ın Lübnan'ın bir parçası olup olmadığını tartışmıştı. Fakat Suriye'ye bir bütün olarak bakan Lammens, “*Suriye için Lübnan, Mısır için Nil gibidir*” diyordu.⁵⁹⁰ Albert Hourani ise Lammens'in Suriye varlığına Lübnan fikrinin bir alternatifi olarak vurgu yapmadığını ve onun temel tezinin vurguladığı noktanın Suriyeliler ve Lübnanlıların Arap olmadıklarını olduğunu söylüyordu. Dönemin Mārūnī yazarlarının çoğu da Lammens'in fikirlerine Hourani gibi yaklaşmayı tercih etti.⁵⁹¹

Bulus Nujaym'ın Lübnan Meselesi adlı kitabıyla 1908'de ortaya koyduğu *Grand Liban* fikri, Birinci Dünya Savaşı sırasında Yusuf es-Savda tarafından fikri olarak desteklenmiş ve Mārūnī Patrik Hoyek tarafından siyasi alana taşınmıştı. Mārūnī Patrik Hoyek, 1919'da Versay'daki barış konferansına gönderilen ikinci Lübnan heyetinin başkanlığını yaparken Lübnan'ın Suriye'den ayrı bir yer olduğunu kanıtlamamak için Fenikecilik iddialarını kullanmış ve *Cebel Lübnan*'ın coğrafi sınırlarını aşan bir *Grand Liban*'ın kurulmasını talep etmişti.⁵⁹² Bu çabaların sonucunda Nujaym'ın coğrafi olarak tasavvur ettiği *Grand Liban* 1920'de Fransız Manda yönetimi altında kuruldu.

Grand Liban kurulduktan sonra Lübnanlıların kimliği üzerinde ulusal bir konsensüs oluşturulamadığı ve “Lübnancılık” ve “Fenikecilik” fikirleri tartışma konusu olmaya devam ettiği aşikardır. Fransız mandası dönemi, görünüşte Suriye ve Lübnan'ı ulusal bayrağa⁵⁹³ ve ulusal marşa⁵⁹⁴ sahip iki ayrı devlet haline getirdi. Oysaki Fransız mandası altında ülkedeki Müslümanlarla ortak ulusal hiçbirşey paylaşmayan Mārūniler, Lübnan'ın Suriye'den ayrı bir devlet olduğunu göstermek ve Arap olmadıklarını kanıtlamak için sıkça Fenikecilik fikrine başvurdu. Kemal Salibi Mārūnilerin *Grand*

⁵⁹⁰ Firro, “Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha”, s. 15-16.

⁵⁹¹ Hourani, *The Emergence of The Modern Middle East*, s. 163.

⁵⁹² Kaufman, “Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920”, s. 179-180.

⁵⁹³ Büyük Lübnan'ın bayrağı, ortasına bir sedir ağacı yerleştirilmiş üç renkli (mavi, beyaz, kırmızı) Fransa bayrağıydı. Suriye'nin içerisinde oluşturulan devletçiklerin bayrakları ise kenarlarına farklı boyutlarda Fransa bayrağı iliştirilmiş bayraklardı.

⁵⁹⁴ Büyük Lübnan'ın ulusal marşı Mārūnī şair Raşid Nakhleh, Suriye ulusal marşı ise Şamlı Arap milliyetçisi Khalil Mardan tarafından yazıldı.

Liban'ın kurulmasının ardından ulusal kimlik meselesine yaklaşımları şu sözlerle dile getirmektedir:

“Lübnan’daki Mārūniler ve diğer Hıristiyanların çoğu için bu konuda şüphe yoktu. Lübnanlılar Lübnanlıydı, Suriyeliler Suriyeliydi, tıpkı Iraklıların Iraklı, Filistinlilerin Filistinli ve Ürdünlülerin Ürdünlü olması gibi. Eğer Suriyeliler, Iraklılar, Filistinliler veya Ürdünlüler kendilerin başka bir şeyle, mesela tek bir ulus olarak Araplıkla, tanımlamayı tercih ederlerse onlar bunu yapmakta özgürdü. Fakat dilleri Arapça olduğundan kendilerini Arap olarak tanımlayabilen dünya dışında, sayısı ne olursa olsun Lübnanlı Lübnanlı kaldı. Lübnanlıların binlerce yıl boyunca Araplarla paylaşılan veya üstün olan antik Fenike mirasıydı. Diğer bir iddiaları da Lübnan’ın önce Yunan ve Roma’yla, şu anda da Batı Avrupa’yla paylaşılan Akdeniz mirasına sahip olduğuydu. Onlar uzun süredir onurlu bir dağ özgürlüğü ve bağımsızlığı geleneğine sahipti. Komşularının hiçbiri asla böyle bir deneyime sahip olmadı.”⁵⁹⁵

Mārūnilerin bu fikirlerinin Lübnan’da yaşayan herkes tarafından benimsenmediğini belirten Salibi, *Grand Liban* kurulduktan sonra “Fenikecilik” ve “Lübnanlılık” ideolojilerinin en güçlü rakibinin bölgede gittikçe güçlenen Arap milliyetçiliği olduğunun da altını çizmektedir. Arap milliyetçiliğine ısrarla karşı olan Mārūniler kendi kimliklerini Batı medeniyetiyle tanımlama eğilimi gösterirken ülkedeki Müslümanlar ve bazı Hıristiyanlar kendilerini Arap kimliğiyle tanımlamayı tercih etti. Bir süre sonra kimlik konusu, Lübnan nasıl bir siyasi sistem ile kendini yönetmeli ve farklı kimlikler bu sisteme nasıl katılmalı meseleleri üzerinden siyasileşti.⁵⁹⁶ *Grand Liban*’ın ilk yıllarındaki bu tartışmalar, “Fenikecilik” ve “Lübnanlılık” ideolojilerinin ülkedeki Müslümanları da kapsayan bir kimlik tanımlamasının yardımıyla birbirini destekleyen ve tamamlayan iki fikir olarak sunulmasına neden oldu. Bu yıllarda iki ideolojinin yeni şeklini liberal bir ekonomi ve yaşam tarzını onlara eklemeyerek dile getiren ilk kişi Michel Şihā (d.1891-ö.1954)’ydı.

Grand Liban’daki siyasi ve ekonomik sistemin şekillenmesine fikirleri ve siyasi faaliyetleriyle en çok katkı yapan kişilerinden başında siyasetçi, işadamı ve yazar Michel Şihā gelmektedir. Lübnan’da doğan Şihā’nın babası olan Antun’un kökenleri

⁵⁹⁵ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 27.

⁵⁹⁶ Elaine C. Hagopian, “Maronite Hegemony to Maronite Militancy: The Creation and Disintegration of Lebanon”, *Third World Quarterly*, C: 11, No: 4, Ethnicity in World Politics, Ekim 1989, s. 103.

Irak'tan göç eden Keldani bir aileye dayanırken annesi Adma ise Beyrut'un en zengin Grek Katolik tüccar ailelerinden Pharounların bir üyesiydi. Saint Joseph Üniversitesi'nde okuyan Şihā, 1907'den itibaren aile şirketlerinde çalışmaya başladı. Şihā, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra çok sayıda Lübnanlı göçmenin ve entelektüelin yaşadığı Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. Savaş sonuna kadar Mısır'da kaldığı yıllarda tanıştığı Lübnanlı entelektüeller Şihā'nın fikri gelişiminide oldukça etkili oldu. Özellikle Şihā'nın İskenderiye'de tanıştığı, uzun yıllar Mısır'da yaşayan Lübnanlı göçmen bir ailenin oğlu olan Hector Klat onun Lübnan'ın kimliği ve geçmişi konusundaki görüşlerini doğrudan yönlendirdi. 1888'de İskenderiye'de doğan ve Fransız misyoner okullarında eğitim gören Hector Klat, 1920'lerde Fransa yanlısı ve Fenikecilik fikrini savunan ünlü bir şair haline gelmişti. Klat, Fransa'ya duyduğu hayranlığı, Fransa ve Fransız kültürünü yücelttiği şiirlerinde açıkça gösteriyordu. Peder Henri Lammens ve Yusuf es-Savda'nın da savaş sırasından bulunduğu İskenderiye kentindeki deneyimlerinin Şihā'nın Fenikecilik fikrini benimsemesini kolaylaştırdığı aşikârdır.⁵⁹⁷

Michel Şihā, 1919'da Beyrut'a döndüğünde aile şirketinde çalışmakla birlikte gazetecilik yapmaya da başladı. Pharoun Bankası'nda yönetici olan Şihā, *Le Reveil* adlı Fransız yanlısı bir gazetede yazılar yazmaya başladı. Şihā, bu yıllarda Lübnan'da Fenikecilik fikrini en yüksek sesle savunan Charles Corm'la fikri düzeyde bir yakınlaşma içine girdi. Corm da Şihā gibi Saint Joseph Üniversitesi'nde okumuştur. Corm, 1919'da *Societe Nationale Jeunes Syriens* adlı bir dergi yayınlayıp *Grand Syrie*'nin kurulması yönünde fikirlerini açıklamıştı. Bu yıllarda Corm, Şükrü Ghanem'in Suriye Merkez Komitesi'ne de destek verdi. Daha sonra Fransız Mandası altında bir Lübnan devletinin kurulacağı belirmeye başlayınca Corm da *Grand Liban* fikrine hızlı bir geçiş yaptı. Corm, Fenikeciliği savunan ve Fransa'yı seven Lübnanlıları bir araya getirerek *La Revue Phenicienne* adlı dergi etrafında entelektüel bir topluluk oluşturdu. *La Revue Phenicienne* topluluğunun üyeleri, Lübnan ve Suriye ile ilgili siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmeler, bağımsızlık meselesi ve Fransa'yla bağlar

⁵⁹⁷ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 183; Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 18.

hakkında yazılar yazıyordu.⁵⁹⁸ Michel Şihā da 1921’de bu topluluğuna üye oldu. Bununla birlikte Kais Firro’ya göre Şihā çağdaşı olan diğer Lübnanlı milliyetçi fikir adamlarından fikirleri açısından bazı farklılıklar sergiliyordu. Şihā, her şeyden önce Mārūnī toplumu ile diğer toplumlar arasında bir entegrasyonun mümkün olabileceğini düşünüyordu. Başarılı bir bankacı ve tüccar bir aileden gelen Şihā, Lübnanlı Hıristiyanlarla olduğu kadar Müslümanlarla da ilişkilerini geliştirmişti. Böylece Şihā ekonomik ilişkilerin insanların tutum ve davranışlarını değiştiren önemli bir araç olduğunu fark etmişti.⁵⁹⁹

Lübnanlı Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında bir entegrasyonun sağlanabileceğine inanan Şihā, ülkedeki Fransız Manda yönetimiyle de çok yakın ilişkiler geliştirdi. Bu ilişkiler 1925’ten itibaren ülke siyasetine müdahil olmasını sağladı. 1925-1927 sürecinde Suriye’de Fransızlara karşı ulusal bir direniş hareketi ortaya çıktığında, Lübnanlı birçok Hıristiyan siyasetçi Fransa’nın karasal sınırları Müslümanların taleplerine göre değiştirebileceğinden korkmuştu. 1925 yılında milletvekili olan Şihā, bu süreçte Lübnan siyasetinin en etkin aktörü haline geldi. Şihā, 1926 Anayasası’nın hazırlanmasında ve ülkenin mali sisteminin kurulmasında önemli rol oynadı. Şihā’nın üyesi olduğu Lübnan’ın anayasasını hazırlamakla görevli komite, 1925 yılının sonunda çalışmalarına başladı ve 19 Mayıs 1926’da Lübnan Temsilciler Meclisi’ne bir anayasa taslağı sundu. Anayasa taslağı, 4 gün içinde –meclis üyelerinin tartışmasına fırsat bırakılmadan- meclisten geçti ve 23 Mayıs 1926’da Beyrut’taki Fransız Yüksek Komiseri’nin onayı ile kabul edildi. Şihā’nın hazırlanmasında görev yaptığı anayasa ülkedeki mezhepler arasındaki hoşnutsuzluğu azaltacak ve geleceği garanti altına alacak konfesyonel ilkeler üzerinden bir siyasal temsil öngörüyordu. Şihā, böyle bir anayasayı destekleyerek kuşkusuz, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Hıristiyan entelektüeller tarafından geliştirilen ve çeşitli toplumsal sadakatleri tek bir ulusal sadakat çatısı altında birleştirmeyi öngören Lübnan milliyetçiliği fikrine inandığını gösteriyordu. Şihā, Hıristiyanlar ve Müslümanların işbirliği ruhu ve karşılıklı saygıyla yaşayabildikleri bir Lübnan hayal ediyordu. Şihā’nın Lübnan’da herkes için kabul

⁵⁹⁸ Kaufman, “Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920”, s. 187.

⁵⁹⁹ Firro, “Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha”, s. 18.

edilebilir bir Lübnan milliyetçiliği arayışı, 1920’lerde *La Revue Phenicienne* dergisinde ve 1937’den sonra *Le Jour* adında bir Fransızca gazete yazdığı yazılara yansımıştı.⁶⁰⁰

Paul Salem, *Grand Liban* kurulduktan sonraki yıllarda liberalizme dayalı Lübnancılık anlayışının ortaya çıkışını ve Şihā’nın rolünü şöyle açıklamaktadır:

“İki dünya savaşı arasındaki dönemde Michel Şihā önderliğindeki Lübnanlı bir grup entelektüel, çoklu konfesyonel bir devlete uygun yeni bir ulusal kimlik ve ideoloji geliştirmeye çalıştı. Şihā ve arkadaşları, her azınlığın güvenlik ve saygınlık bulabileceği, iktidarın tüm toplumlar arasında paylaşıldığı, Hıristiyan ve İslam (veya Doğu ile Batı) medeniyetlerinin sağlıklı bir karışımının olduğu liberal bir Lübnan hayal ediyorlardı. Bu entelektüeller, yeni ulusal kimliği tarihsel olarak meşrulaştırmak için çalışkan, maceracı, çok-ırklı, tüccar ve yaygın bir alfabetesi olan Fenikelilerin Lübnanlıların ataları olduğu varsayımından hareket ettiler.”⁶⁰¹

Salem’in dediği gibi Fenikelilerin Lübnanlıların atası olduğu varsayımı, Şihā’nın eserlerinde -özellikle siyaseti bıraktığı 1930’lardan sonra- daha yoğun bir şekilde vurgulanmaya başlandı. Şihā, 1942’de yayınladığı Lübnan’ın Bugünü (*Liban d’aujourd’hui*)⁶⁰² adlı kitapta Lübnan ulusu kavramına dayanak bulmaya çalışan Hıristiyan entelektüellerin Lübnan milliyetçiliği tartışmalarını yansıtıyordu. Şihā, kitabında modern Lübnan’la Fenikeliler arasında doğrudan bağ kurmaya çalışarak Lübnan milliyetçiliği için aradığı tarihi dayanağı bulduğunu açıkça gösteriyordu.⁶⁰³ Şihā, Fenikeciliği savunan kendinden önceki Hıristiyan entelektüeller gibi antik dönemden 20. yy.’a kadar Lübnan’ın bulunduğu coğrafyadaki medeniyetleri inceleyip Lübnanlılık kimliği için ortak değerler, övünçler ve birleştirici unsurlar bulmaya çalışıyordu. Bunlar bazen Akdeniz, Lübnan’ın yüksek dağları gibi coğrafi kavramlar bazen de ticaret yapma yeteneği, özgürlüğe düşkün olma gibi insana (topluma) dair özelliklerdi. Şihā’ya göre antik çağın Fenikelileri’yle 20. yy.’ın Lübnanlıları’nın paylaştığı bu değerler onlar arasında derin bir bağ olmasını gerektiriyor ve bugünün

⁶⁰⁰ Firro, “Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha”, s. 18-19; Salibi, “The Lebanese Identity”, s. 80.

⁶⁰¹ Paul Salem, “Notes on the Question of Lebanese Nationalism”, *The Beirut Review*, No:6, Sonbahar 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br6/salemb6pt1.html>, 10 Mayıs 2010.

⁶⁰² Kitabın İngilizce çevirisi için bkz. Michel Chiha, *Lebanon at Home and Abroad*, Çev: Leo Arnold-Jean Montegu (Fransızcadan İngilizceye), Beyrut, Les Conférences Du Cenacle, 1966.

⁶⁰³ Firro, “Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha”, s. 19.

Lübnan'ın 5 bin yıllık tarihi ona varlığını sürdürmek ve düşmanlarına karşı mücadele etmek için güç veriyordu. Şihā kitabına şu sözlerle başlıyordu:

*“Arkasında 5 bin yıldan fazla bir tarihe sahip olan bugünün Lübnan'ı artık insanlar ona genç dediklerinde şaşırıyor. Dolayısıyla –bu şaşırma halindedeki adı olan Fenike onu haklı çıkarıyor. Eğer doğruysa Fenike (Phoenicia) adı, öldüğünde küllerinden doğan efsanevi Phoenix (Zümrüd-ü Anka veya Simurg) kuşuyla aynı manaya geliyor. Ve Sofokles'in meşhur 'Oedipus Rex' adlı oyunun başlangıcında Fenikeli kahraman Kadmus'un soyundan gelenler, Thebenlerden çok Lübnanlılar olarak kabul edilmelidir...”*⁶⁰⁴

Şihā'nın Fenikelilerle Lübnanlılar arasında kurmaya çalıştığı bağın önemli unsurlarından biri de coğrafyaydı. Şihā, Fenikelilerin yaşadığı toprakların sınırlarını tanımlayarak bir nevi içinde yaşadığı *Grand Liban*'ı meşrulaştırıyordu. Şihā'ya göre Fenike Lübnan'ı ile bugünkü Lübnan'ın sınırları nerdeyse aynıydı. *“Fakat geçmişteki Fenike'nin tüm kentlerinin yerini öğrenmek istiyorsak, Akdeniz kıyısının güneyinden kuzeyine doğru gitmeliyiz”* diyen Şihā, güneyde Carmel Dağı ve Akka'dan kuzeyde Tartus'taki Aradus Dağları'na kadar olan bölgeyi, hatta Lazkiye'yi ve Bekaa Vadisi'ni bu sınırlar içinde kabul ediyordu.⁶⁰⁵ Şihā'nın kitabındaki diğer bir çabası, kendinden önceki Hıristiyan entelektüeller Tenet, Samne ve es-Savda gibi Lübnan coğrafyasının Arap etnik kökenli olmadığını kanıtlamaktı. Bununla birlikte Şihā, irksal kökenleri ve Fenikecilik fikrini sadece Hıristiyanlarla sınırlandırmaktan kaçınıyor ve Peder Lammens'in fikirlerine yakın bir yaklaşımla Lübnan halkının kökeninin Fenikelilerin ortaya çıkmasından bile önceki dönemlerdeki ırkların karışımında aranması gerektiğini söylüyordu. Bundan dolayı Lübnanlıların atası sadece Fenikeliler değil bu coğrafyada yaşayıp karışan farklı ırklardı. Fakat bu ırkların birleşmesi sürecinde Sami ırkı veya Sami kültürü asla baskın olmamıştı.⁶⁰⁶

Şihā, Müslüman Arapların Suriye'yi ele geçirmelerinden sonra bölgede konfesyonallizme dayalı Fenike ulusal varoluşunun İslam'la yer değiştirdiğini iddia ediyordu. Müslümanların hâkimiyeti altındaki Suriye'de yaşayan parçalanmış ve horgörölmüş toplumların –Haçlıların gelişine kadar- sıklıkla siyasi idareye karşı isyan

⁶⁰⁴ Chiha, *Lebanon at Home and Abroad*, s. 16.

⁶⁰⁵ Chiha, *Lebanon at Home and Abroad*, s. 18-19.

⁶⁰⁶ Firro, “Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha”, s. 19-20.

ettiklerini belirten Şihā, Emeviler döneminde Tartus Dağları'nı ele geçiren ve orada Mārūnilerle karışan Merdaitleri bu isyanlara örnek olarak gösteriyordu. Şihā'ya göre Haçlıların tümü Avrupa'ya geri dönmemiş ve bunların bir kısmı yapılan evlilikler yoluyla Lübnanlılar'ın içinde karışmıştı. Müslümanların hâkimiyeti altında Şii, Dürzî, İsmā'ili ve Aleviler gibi zulüme uğramış toplumlar da Lübnan'ın dağlarında kendilerine yaşam alanı bulmuştu. Şihā, bölgeyi işgal eden ve yöneten Memlûklar, Selçuklular, Moğollar ve diğerlerinin bir süre sonra bölge halkı arasında asimile olduklarını ileri sürüyordu. Osmanlılar Suriye'yi ele geçirdikten sonra iki yerli hanedan (Ma'an ve Şihābi) onlara karşı mücadele etmiş ve kendi bağımsız siyasi varlıklarını kurmuştu.⁶⁰⁷

Michel Şihā'nın 1930'lardan sonra Fenikeciliğe dayalı bir Lübnan milliyetçiliğine yoğunlaşmasında, Lübnan'daki iç siyasi şartlar ve kimlik arayışı çabalarıyla birlikte dünyadaki ideolojik dönüşümlerinde doğrudan tesiri oldu. İkinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'da (Almanya ve İtalya başta olmak üzere) ırkçı ideolojilerin yükselişi ve etnik kimlikleri tarihsel bir kökene dayandırmaya yönelik bilimsel çalışmalarda görülen artış muhakkak ki Şihā'nın Lübnan'ın ulusal kimliğini tanımlamaya çalışırken Fenikecilik fikrinden daha fazla yararlanmasına neden oldu. Öyle ki 1936'da Mārūnî Pierre Cemayel tarafından kurulan Ketā'ib Partisi'nin örgütlenme ve ideoloji olarak Almanya'daki ırkçı Nazi Partisi'nin tesiri altında kalmasını bir tesadüf olarak görmek mümkün değildir. Hatta birçok yazara göre Fenikecilik fikri, 1930'lara kadar Mārūnî toplumu arasında bile geniş bir desteğe sahip olmamıştı. Fu'ad Khūrî'ye göre 1930'larda Arap milliyetçiliği ve *Grand Syrie* ideolojilerinin yükselişine karşı bir tedbir olarak Mārūnîlerin dikkati Fenikecilik fikrine yöneldi. Böylece bu süreçte Mārūnîlerin Lübnanlaşması ve Lübnan'ın Mārūnîleştirilmesi birbirinden ayrılmaz bir tartışma haline geldi. Khūrî'ye göre bu tartışmalar dâhilinde Hz İsa'nın dini mesajını yaymak için Lübnan'a geldiği iddia edilmiş ve bu iddialarla Lübnan Hıristiyanlıkla bağlantılı kutsal bir yer haline getirilmeye çabalanmıştı. Hatta buna ek olarak insanoğlunun atası sayılan Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın Lübnan'da doğduğu, Âdem, Hz. Nuh ve oğullarının mezarlarının

⁶⁰⁷ Chiha, *Lebanon at Home and Abroad*, s. 30-32; Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 20.

Bekaa Vadisi’de olduğu ve Nuh’un gemisinin Lübnan’ın sedir ağaçlarından yapıldığı gibi iddialar ortaya atılmıştı.⁶⁰⁸

Paul Salem de Fenikecilik fikrinin Lübnan’ın kurulduğu yıllarda geniş bir kitle desteği bulamadığı konusunda Khūrī’yle hem fikirdir. Bununla birlikte Salem Fenikecilik fikrinin uzun vadede Lübnanlı kimliğinin oluşması sürecinde olumlu tesirler yarattığı düşüncesindedir. Salem bu konuda şöyle diyor:

*“Fenike kimliği düşüncesi Lübnan’da asla geniş bir kitlesel cazibe yaratamadı, fakat Lübnan kimliği tek ve bağımsız bir varlık olarak profesyonel çoğulculuk, siyasi özgürlük ve ekonomik liberalizm yoluyla karakterize edildi. Bağımsızlık sonrası yıllarda bu kavramlar özellikle yatırımcı orta sınıf arasında sağlam ve sağlıklı bir şekilde gelişti ve Lübnan’ı tanımlarken Lübnanlıların gurur duydukları olumlu manalar taşıyan kavramlar haline geldi.”*⁶⁰⁹

20. yy.’ın başında yaratılmaya çalışan Mārūnī milliyetçiliğinin, Lübnan’ın değişen siyasal ve toplumsal koşulların etkisiyle, yüzyılın ikinci yarısına doğru bir Hıristiyan milliyetçiliğinden ülkenin tümünü kapsayan bir Lübnancılık fikrine doğru dönüşüm geçirdiği aşikârdır. Fenikecilik ve Hıristiyanlık’tan tarihi ve ideolojik destek alan Lübnancılık fikri profesyonel bir siyasal sistem içerisinde bir arada yaşayan farklı dini topluluklardan oluşan liberal bir Lübnan yaratmayı amaçlamıştı. 1943’te Lübnan’ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Lübnancılık fikri bazen ülkedeki Müslüman kesimlerin ilgisini çekse de bu fikrin asıl savunucuları ülkenin Hıristiyanları olmaya devam etti. Lübnancılık fikrinin 20. yy.’daki en önemli ideologu olan Michel Şihā da Lübnan’ın tam bağımsızlığını kazandığı 1943’ten sonra ülkenin siyasi ve ekonomik yapılanmasında etkinliğini sürdürdü. Şihā, kız kardeşinin kocası olan Bişāra el-Khūrī’nin bağımsız Lübnan’ın ilk devlet başkanı olmasından sonra onun siyasi danışmanlığını yapmaya başladı Şihā’nın Lübnan siyasetindeki etkinliğini sürdürmesiyle birlikte bağımsızlık sonrası ülkede Mārūnī milliyetçiliği veya Hıristiyan Lübnancılık fikrine en çok sahip çıkan gruplardan biri Mārūnī din adamları oldu. Bu bağlamda Lübnan Mārūnī Düzeni çatısı altında din adamları kurdukları eğitim kurumları ve buralarda yaptıkları çalışmalarla kendi toplumlarının ideolojik ve kimliğe

⁶⁰⁸ Khūrī, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, s. 157-158.

⁶⁰⁹ Paul Salem, “Notes on the Question of Lebanese Nationalism”.

dayalı ihtiyaçlarını karşılamaya girişti.⁶¹⁰ Bu eğitim kurumlarının en önemlisi, 1950’de Lübnan Mārūnī Düzeni tarafından kurulan Kaslık Kutsal Ruh Üniversitesi (*Universite Saint Esprit de Kaslık- USEK*)’ydi. Bu kurum bir süre sonra Hıristiyan Lübnan milliyetçiliğinin düşünce ve yazım merkezi haline geldi. USEK, 1960’lardan 1975’ kadar Lübnan ulusal kimliği ve Lübnancılık fikrine odaklanan çok sayıda çalışma yayınladı.⁶¹¹ USEK hocalarından Peder Karam Rızk’ın tanımıyla USEK, Lübnan Mārūnī Düzeni’nin “en tepesindeki müceveher” olarak kaldı.⁶¹²

1960’ların son yıllarından itibaren USEK’te yapılan çalışmalarla birlikte Lübnan’ın siyasal ve toplumsal şartlarındaki değişim Fenikecilik fikrine dayalı Lübnancılığın yeni bir ideolojik evrim geçirmesine neden oldu. Bu yıllarda Lübnan’daki mezhepler arasındaki nüfus oranlarının Müslümanlar lehine değişmesi ve ülkeye göç eden Filistinli mülteciler, Mārūnī toplumunu konfesyonel siyasal sistemdeki ayrıcalıklarını kaybedecekleri endişesine sevk etmiş ve tepkisel bir Mārūnī milliyetçiliği yükselişe geçmişti. Bu tepkisel Mārūnī milliyetçiliğini ideolojik olarak şekillendiren ve siyasi alana taşıyan en önemli iki Mārūnī Etienne Sakr (d.1937) ve Sa’id ‘Akl (d.1912) oldu.

Etienne Sakr, 1937’de Lübnan’ın Mārūnī yerleşim bölgelerinin uzağında olan güneyindeki Ayn Ebel köyünde doğdu. Babası Sezar Sakr’ın 1944’te ölümünden sonra Sakr, Trablus ve Beyrut’taki Fransız misyoner okullarında eğitim gördü. 1954’ten itibaren Genel Güvenlik Servisi (*Sûreté Générale*)’nde çalışmaya başlayan Sakr, 1958 krizinde Devlet Başkanı Kamil Şam’un’un yanında Arap milliyetçiliğine karşı mücadele etti.⁶¹³ 1970’te Süleyman Farenjiyye, Lübnan devlet başkanı olunca Sakr güvenlik servisindeki görevini bıraktı. Sakr, 1970’lerin başında kendi işini kurup oldukça kar

⁶¹⁰ Lübnan Mārūnī Düzeni tarafından 1945’ten iç savaşın başlangıcına kadar Lübnan’da açılan en önemli eğitim kurumları şunlardır: Aaşāş’ta Saint George School (1945); Beyt Şebab’ta *The Lebanese College* (1945); Chekka’da *Saint Anthony’s School* (1947); Jeyye’de *Saint Sharbel’s School* (1949); Hammana’da *Saint Anthony’s School* (1951); El-Mtayn’de *Saint Joseph’s School* (1951); Deek el-Mahdi’de *The School of Our Lady of Tamish* (1951); Jüniye’de *Central College* (1966) ve Kahlouneeye’de *Saint Elias School* (1967). Rizk, “Milestones In The History Of The Lebanese Maronite Order”.

⁶¹¹ Kaufman, *Reviving Phoenicia: in Search of Identity in Lebanon*, s. 238.

⁶¹² Rizk, “Milestones In The History Of The Lebanese Maronite Order”.

⁶¹³ Mordechai Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, Londra, Frank Cas Publishers, 2003, s. 10-11.

getiren bir sigorta şirketi işletmeye başladı. Sakr'ın biyografisini yazan Mordechai Nisan, bu yıllara kadar Sakr'ın yaşamını üç aşamaya ayırmaktadır. Nisan, 1958-1962 yıllarında Sakr'ın ülkenin güvenlik meseleleriyle ilgilendiğini, 1962-1970 yıllarında siyasetçilerle yakın ilişki kurup siyasi deneyim kazandığını ve 1970'lerin başından itibaren Lübnan'ın ulusal yapısı ve kendi yaşam felsefesi üzerine yoğunlaştığını söylüyor. Nisan'a göre Sakr'ın yaşamının bu üç aşamasında güvenlik, siyaset ve ideoloji konularında kazandığı deneyim, 1975'ten sonraki iç savaş yıllarında Sedirin Muhafızları (*Hurrās el-Arz*) adlı bir milis grubunun lideri olarak askeri alanda ortaya çıkmasını sağladı.⁶¹⁴

1970'lerde tepkisel Mārūnī milliyetçiliğini ideolojik olarak şekillendiren ve siyasi alana taşıyan ikinci Mārūnī, Lübnan'ın en ünlü şair, çevirmen ve fikir adamlarından biri olan Sa'id 'Akl'dı. 'Akl, Fransız sembolizmin etkisi altında kalan şiirleriyle Arap dünyasında büyük ilgi uyandırmış bir şairdi.⁶¹⁵ Bunun yanında 'Akl, Fenikeciliğe dayalı bir Lübnan ulusunun ve Lübnancılık fikrinin 1970'lerdeki en önemli siyasi ideologu sayılmaktadır. 'Akl, Fenikecilik kavramını Michel Şihā'dan miras almakla birlikte farklı araçlarla destekleyerek yeniden sundu. Kemal Salibi'ye göre Lübnan'ın Fenike imajını canlandırmaya girişen 'Akl, bir Fenike Rönesansı fikrin seslendiricisi oldu. 'Akl'ın seslendirdiği Fenikecilik fikri, 1970'lerde Mārūnī orta sınıf ve yurt dışındaki Mārūnī diasporadan büyük ilgi gördü. Belki de bu ilginin en önemli nedeni, 'Akl'ın siyasi bir fikir olarak sunduğu Fenikecilik ve Lübnancılığı edebiyat ve dil konusunda yaptığı cesur çalışmalarıyla desteklemiş olmasıydı. 'Akl klasik Arapça'da bir üstad olmasına rağmen Lübnan'a özgü konuşma dilini önplana çıkarma çabası içine girdi.⁶¹⁶ Etienne Sakr, kendisinin "akıl hocası" olarak gördüğü Sa'id 'Akl'ın kişisel ve yaratıcı yeteneklerini dil konusunda nasıl kullandığını şöyle anlatmaktadır:

"Çoğu insan, o dönem ve sonraları, Sa'id 'Akl'in alışılmadık fikirlerinden dolayı onu tuhaf, nevi şahsına münhasır bir kişi olarak dikkate almıştı. Oysa Akl

⁶¹⁴ Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, s. 20.

⁶¹⁵ Sa'id Akl'in edebi yönü için bkz. Salma Khadra Jayyusi- Christopher Tingley, *Trends and Movements in Modern Arabic Poetry*, Leiden, E.J. Brill, Cilt: 2, 1977.

⁶¹⁶ Salibi, "The Lebanese Identity", s. 83-84.

Lübnan'a ait olan şeylerin kökenlerini bulmak için cesaret ve inanca sahipti. 'Akl, modern Arapça'dan çok Lübnan lehçesinin yazı dili olarak kullanılabileceğini savunmuştu. Hatta Arapça'yı Arap alfabesinin yazı karakterleriyle yazmak yerine Fenike alfabesinin etki ettiği Latin alfabesiyle yazmayı önermişti."

Sa'id 'Akl, 1970'lerde Beyrut'ta bir dergi çıkarmış ve her sayısında Lübnanlıların konuşma dilini Latin alfabesiyle en iyi biçimde kullanan makale yazarlarına ödül vermişti. 'Akl, konuşma dilinin fonetik olarak konuşulduğu gibi –yani hece biçimlerini değiştirerek- yazılmasını önerecek entelektüel özgüvene sahip biriydi.⁶¹⁷

Mordechai Nisan'a göre 1940'lardan beri Lübnan'da kişisel bağlara sahip olan İsraili yazar Aharon Amir, Sa'id 'Akl'ın etkileyici Lübnan kimliğini ve gururunu yakından bilenlerdendi. Arapça için şiddetli bir düşmanlık besleyen Akl, "*Sadece bir Arap olmamak için sağ elimi kesebilirim*" diyordu. Araplar bölgeye gelmeden önceki Antik Doğu Medeniyeti'nin mirası ve kültürün beşiği olan Lübnan'a inanç 'Akl'ın dünya görüşünün merkezini oluşturuyordu. Bununla birlikte gençlik yıllarında Antun Saadeh'nin partisi ve Suriye ulusu fikri 'Akl'ın ilgisini çekmişti. Fakat 'Akl bu partinin içinde uzun süre barınmamıştı. 'Akl, Yiftah'ın kızı⁶¹⁸ hakkında yazdığı bir makalede Yahudileri Suriye ulusundan gösteriyor gibi algılanmış ve Saadeh tarafından partiden uzaklaştırılmıştı. 'Akl, daha sonra Lübnan'ın bin yıllık ve özgün karakterini tanımlayabilecek Fenikelere dayalı bir ideolojik doktrin geliştirmeye koyuldu.⁶¹⁹

Sa'id 'Akl ile Etienne Sakr'ın yolları 1969'da Ba'abdā'daki Başkanlık Sarayı'nda kesişti. Sakr, 1969'da Ba'abdā'daki Başkanlık Sarayı'nda çalışırken FKÖ ile Lübnan Ordusu arasında ülkenin güneyinde çatışmalar da başlamıştı. Sakr bu

⁶¹⁷ Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, s. 20-21.

⁶¹⁸ Yiftah, Eski Ahit'te geçen cesur bir savaşçıdır. Bir fahişenin oğlu olan Yiftah'ın babasının adı Gilat'tı. Gilat'ın karısı ona erkek çocuk doğurunca bu erkek çocuklar bir fahişenin oğlu olduğundan dolayı Yiftah'ı kovdular. Filistinler ve Ammonlular Gilat'a saldırınca İsraililer 8 yıl esaret altında yaşadılar. Bu arada Yiftah bir çete kurup büyük bir savaşçı olmuştu. İsraililer, kendilerini Ammonluların esaretinden kurtarsın diye Yiftah'dan yardım istediler. Yiftah, Ammonlulara karşı savaşmaya başlamadan önce Tanrı'ya bir söz verdi: Ammonluları yenip evime döndüğünde onu karşılamak için evinden ilk çıkan kişi Tanrı'ya adak olarak adanacaktır. Yiftah, Ammonluları yenip Mispa'ya kendi evine gittiğinde tek evladı olan kızı onu kapıda tef çalarak karşıladı. Yiftah, istemeyerek de olsa kızını Tanrı'ya adak olarak öldürdü. (Eski Ahit, Hakimler, 11:1- 12:7).

⁶¹⁹ Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, s. 21.

çatışmaları gelen bir savaşın işaretleri olarak algılıyordu. Bu dönemde Sakr, Devlet Başkanı Helou ile görüşmek için Ba‘abdā’ya gelen Sa’id ‘Akl ile bir görüşme fırsatı buldu. Her ikisi de Mārūnîlerin iki büyük partisi olan Ketā’ib Partisi ve Liberal Parti’yi Lübnan’ın bütünlüğüne ve varlığına yönelik tehditlere karşı koymakta yetersiz kaldıklarını düşünüyordu. ‘Akl, Sakr’a Mārūnîlerin yeni bir ideolojik partiye ihtiyacı olduğunu söyledi. Bu görüşmenin bir sonucu olarak bir süre sonra Etienne Sakr, Mārūnî tarihçi May Murr’un Eşrefiye’deki evinde haftalık toplantılar düzenlemeye başladı. Çeşitli mezheplerden entelektüellerin katıldığı bu toplantılarda ülkedeki durumun vehameti tartışılıyordu. Bu siyasal başlangıcın arkasındaki fikir ve ruh, Sakr’ın “akıl hocam” dediği Sa’id ‘Akl’a aitti. Murr Ailesi’nin evinde başlayan entelektüel toplantılar 1972’de Lübnan Reform Partisi (*Hizb et-tajaddud el-Lubnāni*) adlı bir siyasi oluşumun ortaya çıkmasına yol açtı. Mezhebe dayalı olamayan bu siyasi partinin ideolojik çerçevesinin oluşturulmasına ise yine Sa’id ‘Akl tarafından katkıda bulunuldu. Böylece Akl’ın Lübnan’ın özgürlüğüne dair fikirleri onun şiirlerine ve inançlarına inanan insanları için bir motivasyon unsuru haline geldi.⁶²⁰

1974’te Lübnan’ın bir iç savaşa süreklenildiği günlerde Etienne Sakr, Sedirin Muhafızları (*Hurrās el-Arz*) adlı yeni bir parti kurdu. Silahlı milislere de sahip olan bu partinin siyasi ve askeri lideri olan Sakr, *Ebū Arz*⁶²¹ olarak anılmaya başlandı. Sakr, iç ve dış düşmanlara karşı Lübnan’ın korunması gerektiğini savunuyordu. Sedirin Muhafızları’nın ideolojik olarak Sa’id ‘Akl’dan ilham aldıkları ise aşikârdı. Sedirin Muhafızları’nın temel felsefesi, Lübnan’ın Fenikeli geçmişinden duyulan gurur üzerine inşa ediliyordu. Sakr’a göre Lübnan’ın Fenikeli geçmişi sadece Hıristiyan geçmişini ifade etmiyordu. Sedirin Muhafızları’nın bir üyesi olan Joseph Khūrī Tawk, Lübnan’ın eski Fenike dilinde çoğu isminin “Tanrının Kalbi” manasına geldiğini ileri sürdü. Bu yüzden Lübnan’ın Tanrı tarafından seçilmiş bir ülke olduğu düşüncesi Hıristiyanlığın doğuşunun çok daha ötesine gitmekteydi. Aslında Hıristiyanlığın doğuşundan 1000 yıl önce Tyre (Sur)’nin tanrısı Melkart’ın sembolize ettiği pagan çoktanrılı Fenikeli

⁶²⁰ Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, s. 19-20.

⁶²¹ Arapça’da “sedirlerin babası” manasına gelen *Ebū Arz*, Lübnan’daki ünlü sedir ağaçlarını çağrıştırarak Etienne Sakr’ın siyasi ve ideolojik duruşunu ortaya koyan bir lakap. Ayrıca Sakr’ın üç çocuğundan birinin ismi de Arz’dır. May ve Alfred Murr çiftinin çocuklarından birinin adının da Arz olması bir tesadüf olmasa gerek.

Lübnan, MS. 56'da Yunanistan'dan Kudüs'e seyahat eden Aziz Paul'un Tyre'de kurduğu kilisenin kuruluşuyla ilgili olan Hıristiyan Lübnan'dan çok daha kimliğe odaklı ve derin saygı duyulan bir varlıktı. Lübnan milliyetçiliğinin bu bakış açısı, Etienne Sakr'ın kişiliğinde yeni bir sonuç doğudu: Hıristiyan'dan çok Lübnanlı olmak veya önce Lübnanlı sonra Hıristiyan olmak. Bununla birlikte Sakr, kendini önce Mārūnī , daha sonra Hıristiyan olarak görüyordu. Lübnan ülkesi, Tanrı tarafından seçilmiş –hatta neredeyse Tanrıya tapmaya eşdeğer- tapılacak bir değerli bir objeydi. Sedirin Muhafızları'nın genel karargâhının duvarında asılı bir sloganda “ *Eğer bir tanrım olmasaydı, Lübnan benim Tanrım olacaktı*” diye yazıyordu.⁶²²

III.4.5. Grand Liban'a Yönelik Tepkiler: Arap Milliyetçiliği ve Suriyecilik

Lübnan'da 20. yy.'ın başından itibaren gelişen Mārūnī milliyetçiliği 1920'de Fransızlar tarafından *Grand Liban*'ın kurulmasından sonra büyük ölçüde Fenikecilik fikriyle beslenen Lübnan milliyetçiliğine dönüştü. Adı ne olursa olsun bu milliyetçilik Lübnan'ı tanımlarken ülkenin Hıristiyan kimliğine ve tarihi doğal sınırlarına özel bir vurgu yapıyor ve Mārūnīleri yeni siyasal yapı içerisinde ayrıcalıklı bir konuma getiriyordu. *Grand Liban* fikri, Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren Arap milliyetçiliği ve *Grand Syrie* fikriyle ideolojik bir rekabet girmişti. Bu rekabet, *Grand Liban*'ın kurulmasından sonra Lübnan kimliğinin tartışmalarında açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. İngiltere ve Fransa'nın savaş yıllarında vaad ettiği Arap milliyetçiliği ve *Grand Syrie* fikri siyasi bir varlık olarak ortaya çıkmazken, Arap Orta Doğusu'nun Avrupalı bu iki devletin manda yönetimleri altına girmesi ve *Grand Liban*'ın kurulması Arap milliyetçisi çevrelerin büyük hayalkırıklığına uğramasına ve kendilerini aldatılmış hissetmesine yol açmıştı. Arap dünyasındaki bu hayalkırıklığı, 1920'lerden itibaren Avrupa emperyalizmini hedef alan yeni bir Arap milliyetçiliği dalgasının yükselişini getirdi. İki dünya savaşı arasından sosyalist ideolojinin bölgede yayılması da Avrupa emperyalizmine karşı bağımsızlık için mücadele eden yeni Arap milliyetçiliğine tesir etti. Böylece Arap milliyetçiliğindeki bu ideolojik yenilenme ve aynı yıllarda güçlenen Suriye milliyetçiliği ve sosyalist hareketler, 1930'lardan itibaren içinde farklı ideolojik

⁶²² Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, s. 27-28.

eğilimleri barındıran yeni siyasi örgütlenmeleri ortaya çıkardı ve özellikle Lübnan'da Hıristiyan Lübnan milliyetçiliğine ve profesyonel siyasal sisteme yönelik tepkileri attırdı.

John Pierre Entelis, *Cebel Lübnan*'da Osmanlı yönetim altında uygulamaya konulan özerk mutafarrıflık sisteminde (1861-1920) profesyonel ilkelere dayalı yönetim anlayışı siyasal istikrarı sağlama başarılı olmasına rağmen 1920'den sonra *Grand Liban*'da siyasal istikrarı tehdit eden farklı bir tesir doğurduğu kanısındadır. Entelis'e göre *Grand Liban*'ın kurulması ve yükselen Arap milliyetçiliği Lübnan'daki siyasal sistemin iç istikrarına büyük zarar vermiştir. Lübnan'daki geniş Müslüman nüfus, Mārūnilerin egemen ve ayrıcalıklı olduğu bir profesyonel sisteme karşıydı. Özellikle Suriyeli Arap milliyetçileri için Lübnan'ın ayrı bir siyasi varlık haline gelmesi tarihi ve coğrafi şartlarla çelişen kabul edilemez bir durumdu.⁶²³ Entelis'e göre Lübnan'daki Sünni Müslümanların Lübnan milliyetçiliğine karşı tavrını belirleyen iki önemli faktör vardı. Bunlardan ilki, *Grand Liban*'da uğradıkları tanınma ve itibar kaybından dolayı hissettikleri psikolojik hayalkırıklığıydı. Osmanlı yönetimi altında ayrıcalıklı bir konumu olan Sünniler, *Grand Liban*'da azınlık statüsüne düşmelerinden dolayı kızgındı. Sünnilerin İslam dünyası içindeki tarihsel baskın rolü, 1920'de aniden değişmiş ve onlar kendilerini aşağılanan ikinci sınıf vatandaşlar olarak bulmuştu. Sünnilerin Lübnan milliyetçiliğine karşı tavrını belirleyen ikinci faktör '*Urūbah* (عروبة) veya Arabizm kavramıydı. '*Urūbah* Arap olmanın özünü (Arap ulusuna ait olma hissi, Arapça'yı ana dil olarak kullanma, Arap olarak ve Arap topraklarında doğma ve Müslüman olma) ifade eden yarı mistik bir kavramdı. Arabizmi fark etmenin ve hissetmenin manası *wihdah* (وحدة) veya birlikti. *Wihdah* siyasi birliği içermekle birlikte siyasi ve ekonomik birliğin daha ötesini ifade ediyordu. Bununla birlikte Arabizm Arap ulusunun bölünmez olarak kabul ediyor ve *wihdah*'ya duyulan özlem tarihin ve acı olayların zarar verdiği Arap ulusunun tümünü restore etme isteğine yansiyordu. Hem '*urūbah* hem de *wihdah* Arap milliyetçiliğinin (*el-kavmiyye el-'arabiyye*) temel unsurlarını oluşturdu. Lübnan'daki Sünni Müslümanlara tesir eden bu iki psikolojik

⁶²³ Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib, 1936-1970*, s. 28-29.

faktör, uygulamada Mārūnī karşıtlığı ve 1936'den sonra da Ketā'ib Partisi karşıtlığı olarak ortaya çıktı.⁶²⁴

Lübnanlı yazar Michel W. Süleyman, 1920'den sonra ortaya çıkan *Grand Liban*'ın karasal büyüklük olarak *Cebel Lübnan*'ın neredeyse iki katına çıktığına ve nüfusunun yarısı kadar arttığına dikkat çekiyor. Süleyman'a göre *Grand Liban*'a yeni katılan bölgelerin Müslüman ağırlıklı nüfusu Arap milliyetçiliğine hevesliydi ve Arap topraklarının Fransız-İngiliz kontrolünde birçok devlete bölünmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Ayrıca Sünni Müslümanlar da bir ülkede ezici çoğunluğa sahip olmalarının engellenmesinden ve azınlık durumuna düşmelerinden dolayı kızgındı. Bundan dolayı iki dünya savaşı arasındaki süreçte Lübnan'da ana çatışma Mārūnī Hıristiyanlarla Sünni Müslümanlar arasında gerçekleşmişti. Böylece Lübnanlılar ülkenin Arap etnik kökenine dayalı geçmişini ve ülkenin Fenikeli-Akdeniz (veya Arami) kültürüne dayanan geçmişini destekleyenler olarak iki kampa bölünmüştü. İlk grup Lübnan'ı Arap dünyasıyla bütünleştirmek isterken ikinci grup ülkeyi Batı dünyasının bir parçası olarak görmeye ve bu durumun değişmesine karşı çıkmaya devam etti.⁶²⁵

Lübnan'daki yeni rejimden en fazla rahatsızlık duyan toplumsal grup olan Sünni Müslümanlar, 1920'lerin başında onları siyasal alandaki mücadelelerini örgütlü bir siyasal oluşumdan yoksun Karāmīler, Selamlar, Sulhlar gibi Sünni *za'im* aileler aracılığıyla gerçekleştiriyordu. Suriye'yle birliği savunan Arap milliyetçisi Sünni liderler, büyük ölçüde yeni kurulan *Grand Liban*'daki siyasal sürece katılmaya istekli olsalar da Fransız manda yönetimi tarafından sürecin dışında bırakılmıştı. Fransa'nın bu tavrı, Sünni liderleri siyasal sisteme daha da yabancılaştırdı ve yeni alternatifler bulmaya yönlendirdi. Lübnanlı Arap milliyetçisi liderler, 1928'de Suriyeli Arap milliyetçilerle birlikte Şam'da bir Kıyı Konferansı toplamayı başardı. 47 Lübnanlı'nın katıldığı bu konferans sonunda açıklanan bildiride Suriye topraklarının bütünlüğü savunulsa da bu amaç ulaşmak için herhangi bir strateji önerilmiyordu. İkinci Kıyı Konferansı 1933'te Beyrut'ta Sünni lider Selim Selam'ın başkanlığında toplandı. Bu konferansta Suriye topraklarının bütünlüğü tekrarlandı ve bu amaçla ulaşmak için bir

⁶²⁴ Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib, 1936-1970*, s. 29-30.

⁶²⁵ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 17.

yürütme komitesi seçildi. Bu arada konferansa katılmayan bir grup Lübnanlı Arap milliyetçisi, konferanstan birkaç hafta *'Usbat el-'Amal el-Kavmi* (Ulusal Eylem Birliği) adlı bir örgütlenme gitmişti. Örgüt, tüm Arap topraklarının birliğini savunduğunu ve yerel milliyetçiliklere karşı olduğunu duyurdu. Fakat örgüt içinde bazı konularda fikir ayrılıkları olunca yeni bir örgüt kurulmasına karar verildi. Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden Konstantine Zurayk ve Fu'ad Mufarrej gibi hocaların da katılımıyla 1935'te Arap Ulusal Hareketi-AUH (*Harakat el-Kavmi el-'Arabi*) kuruldu. Merkezi Beyrut olan Arap Ulusal Hareketi, içinde Lübnan için özel vurguların bulunduğu *Kitab el-Kavmiyye el-'Arabiyye* adlı bir tüzük yayınladı. Arap milliyetçiliğinin tanımlandığı tüzükte, tüm dini inançlara saygı ve hoşgörü gösteren ulusal bir devlete vurgu yapılıyordu. Ayrıca tüzükte Arapça konuşan, Arap topraklarında yaşayan ve Arap ulusu içine entegre olmalarını engelleyecek grup yakınlığı olmayanlar Arap olarak tanımlanıyordu. Arap Ulusal Hareketi, parlemontoda dışı gizli bir oluşum olarak varlığını sürdürdü.⁶²⁶

Arap Ulusal Hareketi, Arap dünyasının birçok yerinden gizli üyeler olsa da özellikle Lübnan'daki Sünni Müslümanlar arasında büyük etki uyandırdı ve Beyrut, Sayda ve Trablus örgütün güç merkezleri oldu. Hareketin Lübnan'a yönelik özel bir yaklaşımı mevcuttu. Hareketin amacı Lübnanlıları Arap birliğinin gerekli ve yararlı olduğuna ikna etmektir. Lübnanlılar istemediği takdirde Lübnan'ı Arap birliğine zorla sokamayacağına inanan hareket, aynı zaman da Lübnan'ın diğer Arap ülkelerine karşı bir saldırı ve komplo merkezi olmasına izin vermemeye kararlıydı. Arap Ulusal Hareketi popülerliğini arttırmasının başlıca nedeni sunduğu Arap milliyetçiliğinin ideolojik içeriğiydi. Hareket her şeyden önce Arap ulusal bilincini yükseltmeyi kendine görev olarak belirlemişti. Satı' el-Husri'nin Arap milliyetçiliği teorisi Arap Ulusal Hareketi'nin ideolojik şekillenmesinde en önemli ilham kaynağı oldu. Alman romantik milliyetçiliğinin iki önemli ismi Fichte ve Hender'in dil ve kültüre dayalı seküler milliyetçilik anlayışından oldukça etkilenen El-Husri, Arapları aynı dili ve geçmişi paylaşan bir bütün olarak tanımlayarak Arap milliyetçiliğinin geniş kitleler tarafından kabul edilir bir biçimini ortaya çıkarmıştı. Arap milliyetçilerinin siyasi birlik

⁶²⁶Raghd Solh, "Arab Nationalists' Attitudes Towards Greater Lebanon", Der: Nadim Shehadi- Dana Haffar Mills, *Lebanon: A History of Conflict and Consensus*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 151-156.

konusundaki çabaları 1945'te siyasi bir sonuç doğurdu. Suudi Arabistan, Suriye, Irak, Trans Ürdün, Lübnan ve Yemen'in katılımıyla Arap Devletler Birliği (*League of Arab States*)'nin kurulması Arap dünyasında büyük bir çöşku yarattı. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Filistin Meselesi'nin ortaya çıkması ve Cemal Abdülnasır'ın Mısır'da iktidarı ele geçirip Arap milliyetçiliğine sosyalist bir fikirleri eklemesi, Arap Ulusal Hareketi'nin Lübnan'daki siyasi tavrını derinden etkiledi ve Sünni Müslümanların Nâsır'a olan hayranlığını ve desteğini yükseltti.⁶²⁷

Lübnan'da Mārūnī milliyetçiliği ve *Grand Liban* fikrine, Arap milliyetçisi Sünni Müslümanlar dışında en önemli tepki Grek Ortodoks Antun Sa'adeh (d.1904-ö.1949) ve onun destekçilerinden geldi. Sa'adeh, *Grand Syrie* (Büyük Suriye) fikrine dayalı seküler bir ideolojiyi savunuyordu. 1921'de Brezilya'ya giden Sa'adeh, orada babası Khalil Sa'adeh'in⁶²⁸ yayınladığı *el-Mecelle* adlı gazetede yazmaya başlamıştı. Sa'adeh, ülkesinin Birinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı sıkıntılar coğrafi ve mezhepsel bölünmüşlüğü yarattığı zayıflıktan kaynaklanıyordu. Sa'adeh, daha Brezilya'dayken ülkesine döndüğünde milliyetçi bir siyasi parti kurmaya karar vermişti. Sa'adeh'ye göre ülkesinin coğrafi adı Suriye ve orada yaşayan herkes de Suriyeliydi.⁶²⁹ 1929'da Lübnan'a dönen Sa'adeh, 1932'de Beyrut'ta gizlice Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi-SSMP (*Hizb es-Suri el-Kavmi el-İctima'i*)⁶³⁰ adlı partiyi kurdu. Sa'adeh'in partisi, Suriye kimliğine ve sekülerizme inanıyor, Arap kimliğini ise reddediyordu.⁶³¹ Sa'adeh'ye göre milletler ülkelerle kurulabilirdi ve bu yüzden Suriye varlığı ve ulusu ancak Suriye topraklarında ortaya çıkmıştı. Sa'adeh, 1930'larda *Grand Syrie* dediği

⁶²⁷ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 161-165.

⁶²⁸ Khalil Sa'adeh, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce birkaç yıl Mısır'da yaşamış ve 1913'te Brezilya'ya göç etmişti. Tıp doktoru olan Khalil Sa'adeh, Sao Paulo'da *el-Mecelle* adlı bir gazete yayınladı. Suriye'nin birliğini ve sekülerizmi savunan bu gazete mezhepçiliğe karşıydı. Khalil Sa'adeh, Sao Paula'da Ulusal Demokratik Parti adında bir örgüt kurmuş ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra toplanan Suriye Ulusal Kongresi (*el-Mu'tamar el-Vatani es-Suri*)'ne başkanlık yapmıştı. Daniel Pipes, *Great Syria: The History of an Ambition*, New York, Oxford University Press, 1990, s. 42.

⁶²⁹ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 91-92.

⁶³⁰ Antun Sa'adeh'in partisinin 1932'de kurulduğundaki ismi *Hizb es-Suri el-Kavmi* (Suriye Milliyetçi Partisi)'ydi. *İctima'i* (sosyal) sözcüğü partinin adına 1947'de Sa'adeh tarafından eklendi. Bununla birlikte Sa'adeh'nin partisinin ismi, bazı yazarlar tarafından İngilizce'de *National Socialism* (Milliyetçi Sosyalizm) olarak yanlış bir şekilde kullanılmıştır. Sa'adeh, partisinin Arapça isminde *ıştiraki* (sosyalist) yerine *ictima'i* (sosyal) sözcüğünü kullanıyordu. Bu da İngilizce'de *Social Nationalism* (Sosyal Milliyetçilik) sözcüğüne karşılık gelmektedir. Daniel Pipes, "Radical Politics and The Syrian Social Nationalist Party", *International Journal of Middle East Studies*, No: 20, 1988, s. 304.

⁶³¹ Pipes, *Great Syria: The History of an Ambition*, s. 42.

coğrafyayı Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'i kapsayan topraklar olarak tanımlıyordu.⁶³² Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye'nin coğrafi bütünlüğü Fransızlar ve İngilizler tarafından parçalanmıştı ve bu kabul edilemez bir durum ortaya çıkarıyordu. Bu yıllarda Sa'adeh'in en önemli amacı Suriye ulusunun içinde birleşebileceği *Grand Syrie*'yi tekrar oluşturabilmektir. Bu amaca ulaşmada Sa'adeh ve partisinin en önemli düşmanları, *Grand Syrie*'nin varlığına tehdit oluşturan *Grand Liban* fikrini ve Fransa'yı destekleyenler, Arap milliyetçileri ve Siyonistlerdi.⁶³³ Sa'adeh, kendi Suriye ulusu fikrini ve partisinin ilkelerini, Fenike milliyetçiliği tezinin sentezi, Arap milliyetçiliği tezinin ise anti tezi olarak açıklıyordu. Yahudiler ise asla Suriye ulusunun bir parçası olmamıştı.⁶³⁴

Antun Sa'adeh'in *Grand Syrie* fikrini şekillendiren birçok kaynak mevcuttu. Mısır'da yaşadığı yıllarda oradaki göçmen Suriyelilerden etkilenen Khalil Sa'adeh'in fikirleri ve faaliyetleri oğlu Antun'un fikri gelişimi üzerinde oldukça tesirli olmuştu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında *Grand Syrie* fikrini destekleyen Şükrü Ghanem ve George Samne'nin gibi entelektüellerin Antun Sa'adeh'in fikirlerine ilham kaynağı teşkil ettiği aşikârdır. Ayrıca Sa'adeh'in tek Suriye ulusu fikrini düşünürken Cizvit Rahip Henri Lammens'in 1921'de yayınlanan *La Syrie* adlı kitabından etkilenmiş olması muhtemeldir.⁶³⁵ Diğer yandan 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren Sa'adeh'in partisinde Avrupa'da yükselişe geçen faşist hareketlere yönelik bir sempati ortaya çıktığı gözlemlendi. Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi, tek lider anlayışı, örgütlenme, parti disiplini ve siyasi sembolizm olarak Hitler'in Alman Nazi Partisi ve İtalyan faşistleri örnek almaya başladı. Sa'adeh, Hitler'in *Der Fuhrer* ünvanını çağrıştıran *ez-Za'im* adıyla anılıyordu. Partinin bayrağındaki gamalı haça kırmızı kasırğa (*zavba'a*) adı verilmişti ve parti üyeleri Hitler selamını kullanıyordu. Tabii Avrupalı faşist partilere yönelik bu eğilim, hem Sa'adeh'in partisine güçlü bir ideolojik çerçeve

⁶³² Antun Sa'adeh, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra *Grand Syrie* coğrafyasının içine Irak, Sina Yarımadası ve Kıbrıs'ı da eklemiştir.

⁶³³ Itamar Rabinovich, "Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite", Der: Milton J. Esman- Itamar Rabinovich, *Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev: Zafer Avşar, Avesta Yayınları, 2004, s. 219.

⁶³⁴ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 101.

⁶³⁵ Pipes, *Great Syria: The History of an Ambition*, s. 43.

sunuyor hem de partinin *Grand Syrie*'yi işgal eden Fransa ve İngiltere'nin düşmanlarının yanında olduğunu gösteriyordu.⁶³⁶

Antun Sa'adeh ve partisinin topladığı kitlesel destekten tedirgin olan Fransız manda yönetimi, Sa'adeh'yi 1936 ve 1937'de olmak üzere iki defa tutuklamıştı. 1938'de Brezilya'ya giden Sa'adeh 1947'ye kadar Latin Amerika'da kaldı. Sa'adeh, ülkede yokken Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'nin liderliğini Na'mi Thabet üstlenmişti ve 1943'te Lübnan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla partinin içinde bir grup sadece Lübnan içinde faaliyet gösterme kararı aldı. Bu partinin parçalanması manasına geliyordu. Sa'adeh, bu parçalanmayı engellemek için öncelikle partinin ismine *İctima'i* (sosyal) sözcüğünü ekledi ve *Grand Syrie* coğrafyasını içine Irak, Sina Yarımadası ve Kıbrısı da alarak genişletti. Ardından partiden tasfiyeler başladı. Na'mi Thabet, Ma'mün İyas ve Esad el-Aşkar partinin ideolojik ilkelerinden saptıkları ve Lübnan ulusunu destekleri için, Fayez Sayegh ve Ghassan Tueyni ise Sa'adeh'in parti içindeki tek adamlığına itiraz ettikleri için partiden tasfiye edildi. 2 Mart 1947'de Beyrut'a dönen Sa'adeh hakkında Lübnan hükmeti tutuklama kararı olsa da bu kararı uygulayamadı. 1949'da Suriye lideri Hüsnü ez-Za'im, Sa'adeh ve partisini Lübnan hükümetine devirmeye yönelik girişimlerde bulunması için cesaretlendirdi. Lübnan hükmeti, buna karşılık SSMP'yi zayıflatmak için Mārūnîlerin Ketā'ib Partisi'ni kullandı. İki parti arasında 9 Haziran 1949'da ünlü Cummaizeh olayı yaşandı. Silahlı Ketā'ib üyeleri Beyrut'un Cummaizeh bölgesinde –Lübnan polisinin de yardımıyla– SSMP taraftarlarına saldırdı. Cummaizeh olayının ardından Lübnan hükümeti SSMP'ti ortadan kaldırmak için parti üyelerine karşı tutuklama ve öldürme eylemlerine girişti. Sa'adeh Suriye'ye kaçıp ordan sınırdaki Lübnan güvenlik noktalarına yönelik saldırılarını sürdürdü. Fakat Suriye lideri Hüsnü ez-Za'im, belki de büyük devletlerin baskıyla, Sa'adeh'ye verdiği desteği kesti ve Sa'adeh 7 Temmuz 1949'da Suriye güvenlik güçlerince tutuklandı. Antun Sa'adeh kısa bir mahkemenin ardından 9 Temmuz'da idam edildi.⁶³⁷

⁶³⁶ Pipes, "Radical Politics and The Syrian Social Nationalist Party", s. 304; Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 110-113.

⁶³⁷ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 93-98.

Antun Sa‘adeh’in idamından sonra SSMP büyük güç kaybetti ve dönüşümler yaşadı. 1952’de Mārūnī Kamil Şam‘ün devlet başkanı olduktan sonra SSMP, Lübnan’daki Arap milliyetçileri ve sosyalistlere karşı devlet başkanına yakınlaştı. Nisan 1955’te Suriye Genelkurmay Başkanı’nın yardımcısı Ba‘aşçı Albay Adnan Malki’ye SSMP’nin bazı üyeleri tarafından suikast düzenlendi. Suriye yönetimi SSMP üyelerine karşı sert bir siyaset benimserken Devlet Başkanı Kamil Şam‘ün Lübnan’a kaçan SSMP üyelerini vermeyi reddetti. 1957’de Lübnan Parlamentosu’na bir milletvekili sokmayı başaran SSMP, 1958 Krizi’nde Şam‘ün yanında savaştı. SSMP, 1960’larda Arap milliyetçilerine yakınlaşma çabasına girse de partinin bazı üyelerinin Devlet Başkanı Fu‘ad Şihab’a suikast girişiminde bulunması bu girişimi boşa çıkardı. 1970’lerin başında Suriye’de iktidarı Hafız Esad’ın geçmesi ve dış siyasette *Grand Syrie* fikrini savunmaya başlamasıyla SSMP Suriye’nin bölgedeki yayılcı siyasetinin bir destekçisi olarak varlığını sürdürdü.⁶³⁸

III.4.6. Mārūnī Milliyetçiliği’nin Eleştirisi: ‘Amil ve Canbulāt

Arap Ulusal Hareketi ve Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi, Fransız mandası döneminde Mārūnīlerin egemenliğinde bir Lübnan Devleti’ne itiraz eden en önemli iki siyasi oluşumdu. 1950’lerden itibaren –özellikle de 1975 Lübnan İç Savaşı’nın arifesinde- bu iki siyasi partinin rolünü Lübnan Komünist Partisi-LKP (*Hizb eş-Şuyu’i el-Lubnāni*) ve İlerici Sosyalist Partisi (*Hizb et-Takadummi el-İştiraki*) üstlendi. Her iki parti de 1960’lardan sonra Hıristiyan Lübnan milliyetçiliğine ve profesyonel siyasal sisteme yönelik sert eleştiriler yönlendirdi. Ülkedeki Müslüman ve Filistinlilerin haklarını savunan bu iki parti, 1975 Lübnan İç Savaşı’nın arifesinde ve savaş başladıktan sonra ülkedeki Mārūnī siyasi ve ekonomik ayrıcalıklarına ciddi bir tehdit oluşturdu. Lübnan’daki profesyonel sistemi değiştirmeye yönelik bu mücadelede LKP üyesi Lübnanlı Şii Marksist entelektüel Mehdi ‘Amil (d.1936-ö.1987) ve İlerici Sosyalist Partisi’nin kurucusu ve lideri Dürzī Kemal Canbulāt (d.1917-ö.1977) önemli rol oynamıştır.

⁶³⁸ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 98; Rabinovich, “Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite”, s. 222.

Mehdi 'Amil'in 1960'larda üye olduğu Lübnan Komünist Partisi, kurulduğu yıllardan 1975 Lübnan İç Savaşı'na kadar olan süreçte ideolojik ve fikri olarak birçok radikal değişim geçirmiş bir siyasi oluşumdur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ülkedeki ekonomik meselelere (yoksulluk, eşitsizlik) ilgi duyan ve Rusya'daki Bolşevik Devrimi'nin başarısından ilham alan bir grup Lübnanlı entelektüeller ve gazetecilerin faaliyetleri partinin doğuşunu hazırlamıştı. Lübnanlı entelektüel Yusuf İbrahim Yazbek'in entelektüel gayretleri⁶³⁹ ve Filistin Komünist Partisi'nin Yahudi üyelerinin (Polonya Yahudisi Joseph Berger gibi) girişimleri, Lübnan'da bir komünist partisinin kurulması fikri ortaya çıkmıştı. İlk önce 1925'te Lübnanlı komünistler Lübnan Halk Partisi-LHP (*Hizb eş-Şa'b el-Lubnāni*)'yi kurdu. Partinin kurulmasından sonra *el-İnsaniye* adlı Lübnan'ın ilk komünist gazetesi Yusuf Yazbek tarafından çıkarılsa da kısa sürede Fransız manda yönetiminin emriyle kapatıldı. Bunun üzerine Paris'e giden Yusuf Yazbek, Fransız Komünist Partisi'nin yayın organı *L'Humanite*'de yazmaya başladı. Aynı yıl içinde güçlenen Lübnanlı komünistler, Lübnan Halk Partisi ve Artine Madoyan liderliğindeki Lübnan Ermeni Komünist Partisi (Spataküs Partisi adıyla da bilinir)'nin birleşmesiyle Suriye ve Lübnan Komünist Partisi oluşturuldu. Fakat 1925-1927 yıllarında parti Suriye'de ortaya çıkan Sultan el-Atraş ayaklanmasına destek verdiği için partinin liderleri (Yusuf Yazbek ve Artine Madoyan) Fransız manda yönetimi tarafından tutuklandı ve 1928'e kadar Arvad Adası'nda sürgün hayatı yaşadı.

1926'da Yazbek partiden tasfiye edildi ve yerine Litvanyalı bir Yahudi olan Eliahu Teper'in emriyle- Mārūnī Fu'ad Şimali geçti. Şimali, partiyi yeniden örgütleyip Suriye ve Lübnan'daki faaliyet alanını genişletmeye çalıştı. 1932'de Suriyeli Kürt bir aşiretin üyesi olan Khalid Bektaş'ın katılması partinin içinde liderlik mücadelesini başlattı. Rus Yahudisi Nikhhman Litvinsky'nin yardımıyla Moskova'ya gidip Marksist ideoloji eğitimi alan Bektaş, 1932'de -Artine Madoyan'ın da desteğiyle- Fransız ajanı olarak suçladığı Şimali'den parti liderliğini aldı. Partinin yeni liderliği Bektaş'ın yanında Refik Rıza, Nikola Şavi ve Faracallah el-Helū gibi isimlerden oluşuyordu. Parti, 1932-1936 yıllarında Bektaş'ın Rusça komünist eserleri Arapça'ya çevirmesi ve

⁶³⁹ Yusuf İbrahim Yazbek, 1920'lerin başlarında savaşları ve savaşların sorumlusu olan kralları, yöneticileri, kapitalistleri ve milliyetçiliği suçlayan ve ülkedeki sefalet içinde yaşayan işçi ve köylü kesimlerin sorunlarını dile getiren yazılar yazmıştı.

et-Tali'a adlı Arapça bir dergi çıkarması yoluyla ideolojik doktrinini geliştirmeye odaklandı. 1936'dan itibaren parti içindeki Suriyeli komünistlerle Lübnanlı komünistler arasında fikir ayrılıkları ortaya çıkmaya başladı. Lübnanlı komünistler 1936'dan İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Fransa'daki Halk Cephesi hükümetinden iltimas gördü ve yardım aldı. Savaşın ilk yıllarında Fransız Vichy hükümeti sırasında partinin faaliyetleri kısıtlansa da savaş sonunda Sovyetler Birliği'nin Müttefiklerin içinde yer alması partiye verilen desteğin artmasına neden oldu. Sovyetler Birliği'nin parti üzerindeki nüfuzu büyük bir yükseliş gösterdi. Bununla birlikte savaşın ardından Suriye ve Lübnan'ın bağımsız birer devlet haline gelmesi partinin 1944'te yaptığı kongresinde Lübnan Komünist Partisi ve Suriye Komünist Partisi iki bölünmesini getirdi. Lübnan Komünist Partisi (LKP)'nin lideri Faracallah el-Helü olurken Suriye Komünist Partisi'nin başında Khalid Bektaş kaldı.⁶⁴⁰ 1925'te Suriye ve Lübnan Komünist Partisi 1944'te ikiye ayrılana kadar ülkedeki küçük etnik ve din gruplardan (Ermeni, Kürt) üye alan ve sosyo-ekonomik eşitlik ve bağımsızlık için mücadele eden bir örgüt izlenimi verdi.⁶⁴¹

Bağımsız Lübnan'ın ilk yıllarında gerek hükümetin baskısı gerekse partinin içinde Filistin meselesine bakışta yaşanan fikir ayrılıkları LKP'ye güç kaybettirdi. Ayrıca Suriye'de Komünist Partisi'ne yapılan şiddetli baskı LKP'nin devrimci yöntemlerden vazgeçip daha ılımlı söylemlere kaymasına yol açtı. 1958 krizinde Devlet Başkanı Kamil Şam'un'a ve Eisenhower Doktrini'ne sert bir biçimde karşı çıkan LKP, 1960'lardan itibaren Arap milliyetçiliğine ve Filistin Meselesi'ne daha fazla ilgi duyan bir tavır sergiledi.⁶⁴² LKP'nin ideolojik yenilenme yaşadığı bu süreçte Şii Marksist düşünür Mehdi 'Amil de bu dönüşüme entelektüel boyutta büyük katkı sağladı.⁶⁴³ 'Amil, yaptığı felsefî çalışmalarda Arap dünyasının modern ekonomik ve toplumsal tarihini ve bu tarihin altında yatan ideolojik ve dini yapıları yorumlayabilecek uygulanabilir bir yöntem geliştirme çabası içine girdi. 'Amil'in özel olarak ilgilendiği

⁶⁴⁰ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 58-68.

⁶⁴¹ Rabinovich, "Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite", s. 237.

⁶⁴² Tareq Y. Ismael- Jacqueline S. Ismael, *The Communist Movement in Syria and Lebanon*, Florida, University Press of Florida, 1998, s. 81-83.

⁶⁴³ Mehdi Amil'in yaşamı ve fikirleri konusunda bkz. *Et-Tarik*, Mehdi Amil Özel Sayısı, C: 56, Sayı: 4, Temmuz 1997, s. 108-204.

ülkeyse Lübnan'dı.⁶⁴⁴ 'Amil, Marksist bakış açısıyla tanımladığı siyasal sistem, sınıf ve mezhep, ulusal ve mezhepsel kimlik, kültürel çoğulculuk gibi kavramlarla Lübnan'ın siyasal ve toplumsal meselelerine çözümler üretmek istiyordu.⁶⁴⁵ 'Amil, çalışmalarında Lübnan'daki konfesyonallizme, Hıristiyan Lübnancılık fikrine ve özellikle Michel Şihā'ya karşı entelektüel boyutta ciddi eleştiriler getirmiştir.

Asıl adı Hasan Abdullah Hamdān olan Mehdi 'Amil 1936'da Lübnan'ın güneyinde Şii bir ailenin çocuğu olarak doğmuştu. 'Amil'in fikri alt yapısı 1960'larda Fransa'da öğrenciyken Fransız filozof Louis Althusser'in Karl Marks yorumları aracılığıyla şekillenmişti. 'Amil, Althusser'le birlikte Nicos Poulantzas ve Yves Lacoste'nin teorik çözümlerlerinden yararlandı. 'Amil, Althusser'in Marksist yapısal filozofisinin Arap araştırmacılara modern Arap dünyasının yapılarını ve toplumsal ilişkilerini analiz etmeye yarayacak kavramsal kolaylıklar sağlayacağını düşünüyordu. 'Amil'in tarihsel meteryalizm projesi, Arap tarihini ve kültürünü Althusser'in Marksizmi ışığında yeniden yorumlamayı ve Arap toplumlarındaki burjuva düşüncesini açacak bir yol bulmayı öngörüyordu. 'Amil'in teorik çalışmalarında dört ana meseleyle uğraştığı görülmektedir. Bunlardan ilki Arap dünyasındaki az gelişmişliğin arkasındaki nedenleri açıklayacak doğru bir teori arayışıdır. İkincisi modern Arap toplumsal ve ekonomik tarihinin değerlendirilmesidir. Üçüncüsü Arap dünyasındaki egemen yapının ve bu yapının sürdürülmesini sağlayan ideolojik aygıtların incelenmesidir. 'Amil'in uğraştığı son mesele ise başarısız siyaset ve planlanmış toplumsal ve ekonomik yapı uygulaması olarak Lübnan'a özgü konfesyonallizm (mezhepçilik) örneğinin ele alınmasıydı.⁶⁴⁶

Mehdi 'Amil, Marksist teoriyle modern Lübnan'daki en hassas konu olan mezhepçilik meselesine ışık tutmaya çalıştı. Lübnan'da mezhepçilik dini bir yapı olmasının yanında siyasi bir sistemdi. 'Amil'e göre 1970'lerdeki Lübnan İç Savaşı'nın merkezinde mezhepçilik yerliyordu. İç savaşın asıl nedeni, bağımlı bir burjuvazi olan Lübnanlı sömürgeci burjuvazinin doğasında ve mezhepçiliği kendi siyasal gücünü

⁶⁴⁴ Ibrahim M. Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, Londra, Pluto Press, 2004, s. 319.

⁶⁴⁵ Firro, *Inventing Lebanon: Nationalism and The State Under Mandate*, s. 61.

⁶⁴⁶ Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, s. 320-321.

korumak için bir silah olarak ideolojik biçimde kullanmasında yatıyordu. Lübnan'daki gerilim, siyasi gibi görünse de aslında bu gerilim 19. yy.'ın ilk çeyreğine uzanan ekonomik faktörlerin bir sonucuydu. 'Amil'e göre devletin mezhepçi doğası ortadan kaldırılmadan Lübnan'daki devletin modernize edilmesi mümkün değildi. Mehdi 'Amil'in önemli kitaplarından biri, Mezhepçi Düşüncenin Çürütülmesi Üzerine Bir İnceleme: Lübnan Burjuvazisinin İdeolojisinde Filistin Meselesi (*Medhal ilā Nakd el-Fikr et-Tā'ifi: el-Kadiyye el-Filistiniyye fi Eydülüciyyet el-Burcuvāziyye el-Lubnāniyye*) adlı eseridir. 'Amil, kitabında Mārūnī entelektüel Michel Şihā'nın fikirlerini ve Lübnan burjuvazisinin ideolojisini detaylı bir şekilde incelemiştir. 'Amil, Michel Şihā'nın Lübnan burjuvazisinin manevi babası ve Mārūnī Ketā'ib Partisi'nin ana ideologu olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.⁶⁴⁷

Mehdi 'Amil, Michel Şihā'nın Lübnan'ı tanımlarken ülkenin çok eski zamanlardan beri sahip olduğuna inandığı bazı özelliklerini önplana çıkardığını söylemektedir. Bunlar, dağ yaşamının merkezi konumu, Lübnan'ın uluslararası ticaretteki önemi, Hıristiyan ve Müslümanların barış içinde bir arada yaşaması, Orta Doğu'ya ve genelde dünya karşı açıklığı ve ülkenin yurtdışındaki Lübnanlı diasporayla bağlarıydı. Şihā'ya göre bu özelliklerinden dolayı Lübnan eşsiz bir ülkeydi. Ayrıca Şihā, Lübnan'ı çok geniş ekonomik özgürlüklerin olduğu bir ülke olarak görüyordu. Lübnan ekonomik olarak gelişmesi için dış yatırıma ihtiyaç duyuyordu. Şihā'nın bu fikirlerinden yola çıkan 'Amil, onun burjuva ideolojisini 5 önemli nokta üzerinden eleştiriyordu: İlk olarak Şihā, Lübnan'ın açık bir şekilde birlikte yaşayan ve işbirliği yapan mezhepler mozayigi olduğu ve onların yaşamlarındaki ortak paydanın burjuvazi tarafından güçlendirilen ve kontrol altında tutulan siyasi denge olduğu fikrini sunarak iktidardaki Lübnan burjuvazisinin siyasal görüşünü yansıtıyordu. İkinci olarak Şihā'nın Lübnan toplumunun mozayigi konusundaki önerisi ulusallığı yok sayıyordu. Üçüncü olarak Şihā'nın Lübnan tasvirinde toplumsal sınıf kavramı dikkate alınmıyordu. Bu bağlamda Şihā, Lübnan'ın mezhepsel yapısında oluşabilecek herhangi bir dengesizliği toplumsal nedenlere bağlamayı reddediyordu. Ona göre dengesizlik toplumsal veya siyasal sistemden dolayı değil halktan dolayı ortaya çıkıyordu. Dördüncü olarak *Cebel Lübnan*

⁶⁴⁷ Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, s. 331.

ve onun etrafında oluşan burjuvazi Lübnan'ın siyasal ve toplumsal sistemini şekillendiriyor ve ona istikrar sağlıyordu. 'Amil'e göre Lübnan burjuvazisinin kendi ekonomik ve siyasal prestijini ve çıkarlarını korumak için izolasyonizmi kullanıyordu. Ayrıca siyasal ve ticari alanlarda egemen olan bu sınıf izolasyonizmi, onun dünya kapitalizmine yapısal bağlılığına ve Batı emperyalizminden siyasal ilham almasına dayanıyordu. Son olarak Şihā dinin siyasal işlevinin egemen mezhepçi sistemin toplumsal dengesini muhafaza etmek olduğunu düşünüyordu. Şihā'ya göre 20. yy.'da dünya çapında varolan kargaşa, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki tarihsel bölünmeden değil, Tanrının varlığının inkâr edilmesinden kaynaklanıyordu. Böylece bu kaosun sorumlusu ateizmdi.⁶⁴⁸

Michel Şihā, Lübnan'ı daima Orta Doğu'nun diğer parçalarından kolaylıkla ayırt edilebilecek Akdeniz Avrupası'nın bir parçası olan "eşsiz bir ülke" olarak görme eğilimindeydi. Şihā'ya göre Lübnan'ın düşmanı Batı veya emperyalizm değil, Lübnan ile Batı arasındaki ilişkilerin istikrarını bozmaya çalışan güçlerdi. Şihā'nın bu bakış açısından dolayı Mehdi 'Amil onun komünizm, ateizm ya da Marksizme karşı Batıyla ittifak çağrısı yaptığını savunuyordu. Ayrıca 'Amil göre mezhepçilik sistemi, Lübnan'a bağımsızlığın arifesinde sokulmuş ve 1926 Anayasası ile somutlaştırılmıştı. 'Amil, önemle vurguladığı bir diğer husus da emperyalizmin Filistin'deki Siyonist modeli izleyerek Lübnan'da "Hıristiyanlar için bir anavatan" yaratmayı tasarlamış olma ihtimalinin yüksek olmasıydı. Lübnan burjuvasının Filistin sorunu hakkındaki fikirlerinin Lübnan'daki Filistinliler hakkındaki fikirlerinde farklı olmadığını söyleyen 'Amil'e göre tarih, Lübnan burjuvasının milliyetçilik karşıtı ve Siyonizm yanlısı olduğunu, onların siyasal ve ticari çıkarlarının Arap gerici hareketi, Siyonizm ve Batı emperyalizminin çıkarlarıyla uyumlu olduğunu gösteriyordu.⁶⁴⁹

Mehdi 'Amil, Ketā'ib Partisi'nin fikirlerinin bir temsilcisi olarak gördüğü Kaslık Üniversitesi (*Universite Saint Esprit de Kaslik- USEK*)'nden bazı fikir adamlarının tartışmalı çalışmalarını da ele almıştır. 'Amil'e göre bu Mārūnī fikir adamları ülkedeki güncel çatışmaların nedenini İslam ile Hıristiyanlık arasındaki doktriner farklılık olarak

⁶⁴⁸ Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, s. 332-333.

⁶⁴⁹ Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, s. 334.

görüyor ve Arapların Orta Doğu'daki tarihini İslam'ın tarihi ve Hıristiyanların zimmi statüsüne kaydırılmalarının tarihi olarak niteliyordu. Onlara göre, İslam gericiliği ve çökmüş Doğu'yu (*Orient*), Hıristiyanlık ise dinamik ve ilerlemiş Batı'yı (*Occident*) temsil ediyordu. 'Amil, Mārūnī fikir adamlarının ülkedeki mevcut çatışmanın sosyo-ekonomik ve siyasal olmaktan çok özünde dini ve doktriner olduğunu kanıtlamaya çalıştıklarını ve bu grubun en büyük korkusunun İslamlaşma veya İslam dünyasında ikinci sınıf vatandaş olma olduğunu söylemektedir. İslam'ın gericilik ve çökmüş Doğu olduğu iddiası ise Arap dünyasının Müslüman olduğu ve İslam'ın özünde Arapçılığın bir boyutu olduğu fikrinin bir uzantısıydı. Amil'e göre İslam ve Arapçılığı bu şekilde özdeşleştirmek, Lübnan'daki çatışmanın milliyetçi unsurunu yansıtıyor ve böylece çatışma İslam ile Hıristiyanlık arasında dini bir mücadeleye indirgeniyordu.⁶⁵⁰

Mehdi 'Amil, 1987'de Lübnan Komünist Partisi'nin merkez komitesine seçildikten kısa bir süre sonra suikast sonucu öldürülmüştür. 'Amil öldürülmeden bir yıl önce yayınladığı *Konfesyonel Devlette (Fi ed-Devle et-Tā'ifiyye)* adlı kitabında Michel Şihā'nın fikirlerini sürdüren entelektüellerle birlikte bazı Marksist entelektüelleri de eleştirmişti. 'Amil'in eleştirdiği ilk grup Şihā'nın fikirlerinden ilham alan Antuan (Antoine) Messarra, Iliya Harik gibi yazarlardı. 'Amil, Lübnanlı sosyal bilimci Antuan Messarra'nın Lübnan'daki sistemi "eşsiz bir sistem" olarak tanımlamasını Şihā'nın fikirlerinden doğrudan etkilendiğinin bir işareti sayıyordu. 'Amil'e göre sadece Messarra değil birçok Lübnanlı burjuva ideolog Şihā'nın "mezhepçi bir doku içinde Lübnan'ın eşsizliği" kavramını kullanmıştı. 'Amil, eşsizlik (*el-farādah*) kavramının aslında değişime gücü yetmeyen, değiştirilemeyen manasına geldiğini ifade etmektedir. Buna rağmen iç savaş yıllarında faşist iktidar, İsrail'in yardımına ve onun temsilcilerini en üst siyasi pozisyonlara getirmesine rağmen başarısız olmuş ve eşsizlik kavramı siyasal sistemi muhafaza etme rolünü kaybetmişti. Bu da ülkedeki mevcut siyasal sistemin değişmesinin gerekli olduğunu kanıtlıyordu. Mehdi 'Amil, Antuan Messarra'nın Lübnan'daki azınlık gruplarının devletin dengeleyici ve kurumsal rolüyle korunduğunu ve önemsendiğini savunmakta olduğunu söylüyordu. Messarra'ya göre devletle toplum arasında iletişim kuran alt grupların varolması çoklu bir toplum için

⁶⁵⁰ Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, s. 334-335.

gerekliydi. ‘Amil, bu fikirlerin de Şihā’nın daha önce yazdıklarının bir kopyası olduğunu iddia etmiştir.⁶⁵¹

‘Amil’in eleştirdiği ikinci grubun içinde Marksist teoriyi yanlış anladığını veya kötüye kullandığını düşündüğü Mas’ud Daher ve Ahmed B’albaki gibi yazarlar vardı. ‘Amil, kitabında siyasal sistem ve onun dayandığı konfesyonalizmi savunan Lübnanlı entelektüeller ve siyasetçileri eleştirirken onların algılamalarındaki yanlışlığı tartışma konusu yapıyordu. ‘Amil’e göre bu yazarların algılamalarındaki yanlışlığın nedeni *et-Tā’ife* sözcüğünü *cevher* (جوهر) veya *kayān mustakil ka’im bi nafsihī* (كيان مُستقل قائم بنفسه) yani “bağımsız ve kendi kendine yeterli bir varlık” olarak tanımlamalarıydı. Oysa ‘Amil gerçekte toplumlar arasındaki ilişkilerin devlet ortamının dışında yapılandırılması gerektiğine inanıyordu.⁶⁵²

Mehdi ‘Amil’in Mārūnī milliyetçiliğine entelektüel boyutta yaptığı itirazları, siyasi alanda sürdüren lider Dürzī Kemal Canbulāt oldu. Lübnanlı Dürzīlerin en güçlü feodal ailelerinden birinin üyesi olan Canbulāt, önce Lübnan’da ‘*Ayn Turā*’da okuduktan sonra Paris’te Sorbonne Üniversitesi’nde felsefe ve sosyoloji eğitim aldı ve 1942’de de Beyrut’taki Saint Joseph Üniversitesi’nin hukuk bölümünden mezun oldu. 1943’te daha 26 yaşındayken Emile Edde’nin Ulusal Blok’undan Lübnan Parlamentosu’na milletvekili seçilen Canbulāt, toplumsal bilimlerdeki bilgisinin yanı sıra ruhani konularla da ilgileniyordu. Canbulāt’ın Hindu felsefesine ilgisi ve Gandhi’ye hayranlığı herkes tarafından biliniyordu. Hatta Canbulāt’ın Fransa’dayken Hıristiyanlığa geçmeyi düşündüğü bile iddia edilmektedir. Bu yıllarda Canbulāt siyasi görüş olarak da birçok gidiş gelişler yaşadı. Siyasete Edde’nin Ulusal Bloku’nda başlayan Canbulāt 1948 Arap-İsrail Savaşı’ndan sonra kendini Arap milliyetçisi olarak tanımladı. Canbulāt aynı zamanda reformcu bir seküler sosyalizm taraftarıydı. Bununla birlikte Canbulāt, ailesinden gelen nüfuz ve prestijinden asla feragat etmedi.⁶⁵³ Antun Sa’adeh’in SSMP’sine bir ara yakınlaşan Canbulāt, sonunda 1949’da kendi partisi olan İlerici Sosyalist Partisi-İSP (*Hizb et-Takadummi el-İştiraki*)’yi kurdu. 1950’lerin

⁶⁵¹ Mehdi ‘Amil, *Fi ed-Devle et-Tā’ifiyye*, Beyrut, El-Farabi, Üçüncü Baskı (İlk Baskı 1987), 2003, s. 15-19.

⁶⁵² Firro, *Inventing Lebanon: Nationalism and The State Under Mandate*, s. 61.

⁶⁵³ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 30-31.

ortalarından itibaren Arap milliyetçisi eğilimleri güçlenen Canbulât ve partisi, 1958 Krizi'nde Batı yanlısı Devlet Başkanı Kamil Şam'un'a karşı muhalefetin en önemli liderlerinden biri oldu.⁶⁵⁴

İlerici Sosyalist Partisi'nin destekçileri daha çok Canbulât'ın ait olduğu Dürzî toplumdur. Parti kuran çekirdek kadronun sosyalizm fikri, liderlerine sadakat göstermek için partiye katılan Dürzî köylüleri hedefliyordu. Parti, tek lidere bağlı bir Dürzî partisi özelliğini sürekli korudu. Buna rağmen Canbulât ve İSP'in yöneticileri, partilerinin mezhepsel veya bölgesel bir parti olmadığını ve ülkenin her yerinden ve her mezhepten destekçilerinin olduğunu iddia etti. 1950'lerin başında İSP'nin sosyalizm fikri ve Dürzî ağırlığındaki hafifleme, önemli ölçüde Mârûnîlerin de partiye ilgisini attırdı. 1958 Krizi'ne kadar İSP'nin Arap milliyetçiliğine bütünüyle destek vermemesi, Lübnanlı Sünnîlerin ve muhafazakâr Arap milliyetçilerinin partiye mesafeli kalmalarına neden oldu. 1958'den sonra Canbulât, Arap milliyetçiliği fikrini sosyalist ideallerle birleştirmeye çalıştığını açıkça gösterdi. Bununla birlikte Canbulât'ın felsefi eğilimlerinin siyasi bakış açısını doğrudan yönlendirdiğini belirtmek gerekiyor. Canbulât için medeniyetin en önemli meselesi, sanayileşmenin insana verdiği fiziksel ve ruhsal zarardı. Bu meselenin çözümü ise sanayileşmiş medeniyetle insanın doğasındaki istek ve ihtiyaçların uyumlu hale getirilmesiydi. Yaşadığı dönemde toplumların kabile, kent-devlet, hatta ulus olarak sınırlandırılmasının mümkün olmadığı düşünen Canbulât'a göre dünya coğrafi olarak küçülmüş, atom silahları insanların fikirlerini değiştirmiş ve göçler farklı insanların bir araya gelmesini sağlamıştı. Bunlar ve diğer faktörler insanlığın birliğini güçlendiriyor ve yayılcı milliyetçilikler yerine uluslararası işbirliğini teşvik eden küreselleşmiş bir insanlığa yaklaşılmasını sağlıyordu.⁶⁵⁵

Lideri Canbulât'ın bu fikirleri, İSP'nin disiplin ve özgürlüğü, hukuk ve ahlakı, kişisellik ve sosyal mevcudiyeti, çalışma ve ruhanîyeti, akıl ve maddeyi, Doğu ve Batı'yı, eski ve yeniye dengeli bir biçimde içeren yeni bir toplum ve siyasal sistemin kurulması teklifini Lübnan'a sunmasını getirdi. İSP, bu muazzam düzeni uygulamanın

⁶⁵⁴ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 215.

⁶⁵⁵ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 217-220.

ilk adımı olarak güçlü, birleşik ve mutlu bir Lübnan toplumu inşa etmeyi görüyordu. Parti, aile kurumunun korunduğu, devletin halkın sağlığıyla ilgilendiği, sınıf sistemi ve feodalizm ortadan kaldırıldığı ve köylerle kentler arasında bir dengenin kurulduğu sosyalist bir sistemi savunuyordu. Dini ise böyle bir toplumda temel kurum olarak kalacaktı. Fakat her şey toplumda denge ve birliği sağlamaya hizmet etmeli, insanlar arasında farklılık ve ayrılık yaratan faktörler yoksayılmalıydı. İSP, her şeyden önce konfesyonel (mezhepçi) sistemi hem siyasal hem de toplumsal alanda kaldırmayı amaçlıyordu. Lübnan'daki seçim sistemi değiştirilerek konfesyonel ilkelere dayalı siyasal temsil kaldırılabilirdi. Dini mahkemelerin sivil mahkemelerle yer değiştirilmesi ve medeni nikâhı uygulamasının başlatılmasını isteyen parti, ilkokuldan üniversiteye kadar eğitimin parasız olması gerektiği savunuyordu. Ayrıca ülkedeki tüm eğitim müfredatı birleştirilmeli ve tüm yabancı okullar Araplaştırılmalı ve Lübnanlaştırılmalıydı. Parti, askerlik hizmetinin zorunlu hale getirilmesini ve mezhepçi ruhun kaldırılıp Lübnan'ın tek bir ulus kimliği içinde sokulmasını gerekli görüyordu.⁶⁵⁶

Kemal Canbulât ve partisinin Lübnan'daki konfesyonel sistemi değiştirme yönündeki talepleri bu sistem sayesinde siyasi ve ekonomik ayrıcalıklara sahip Mârûnî liderlerin ve toplumun tepkisini çekti. Böylece 1975 Lübnan İç Savaşı'nın arifesinde Canbulât ülkedeki değişim yanlısı Müslümanların tek lideri haline gelirken Mârûnîlerle Canbulât arasındaki düşmanlıkta en üst safhasına çıktı. Canbulât, bu yıllarda Mârûnî milliyetçiliği ve Mârûnîlerin dinsel veya ulusal bir devlet kurma çabalarına en çok eleştirenlerin başında geliyordu. Canbulât, bu konudaki fikirlerini *I Speak for Lebanon* (Lübnan İçin Konuşuyorum) adlı kitabında şöyle ifade etmektedir:

“Mârûnîler, onları 300 yıl önce Lübnan'a getiren Emir Fahreddin zamanından beri Mârûnî Devleti kurmayı arzuluyordu. Burada Siyonizmle ilginç paralellikler var. Mârûnî diaspora yavaş yavaş dünyanın her tarafına yayıldı ve 19. yy.'dan itibaren kominal bir siyasi bilinç gelişmeye başladı. 1864'te Petit Liban (Küçük Lübnan)'ın yaratılması, onların siyasi ve dini bir maceraya sürüklenmesini cesaretlendirdi. Aynı zamanda Mârûnî diaspora Batılılaştı ve ekonomik olarak zenginleşti...”

⁶⁵⁶ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 220-221.

Kitabında Mārūnîlerin kişisel ve toplumsal özelliklerini tarihsel bir bakış açısıyla inceleyen Canbulât, Mārūnî toplumunun 18. yy.'dan beri Avrupa kültürü tarafından biçimlendirildiğini ve asimile edildiğini savunmaktadır. Hatta bu asimilasyon sırasında Mārūnîlerin elde ettiği entelektüel bilgi bile onları geliştirmek yerine bozmuş ve fanatikleştirmişti. Bunun yanında Mārūnî toplumu, dini seçkinlerin onlarla kurduğu bağları korudu. Mārūnî din adamları hala hem dini hem de seküler konularda önemli bir nüfuzla sahipti. Canbulât'a göre Mārūnî din adamları -Yahudilikteki gibi- kendilerini toplumlarının kader olarak görüyordu. Daima hem dini hem de siyasi liderler olarak kalan ve seküler alandan asla geri çekilmeyen Mārūnî din adamları, köktenci Mārūnî milliyetçiliğinin uygulayıcısı ve yurtdışındaki Mārūnî diasporayı bir arada tutan güç oldu.⁶⁵⁷

Kemal Canbulât, kitabında *Cebel Lübnan*'da ayrı bir varlık oluşturan Mārūnîlerin karakterleri ve davranışlarının sürekli bir bölünme (*dichotomy*) yaşadığına dikkat çekiyordu. Canbulât'a göre bu bölünme, Mārūnîlerin nasıl ani bir dini coşkunluk patlamasının ardından aşırı milliyetçilik krizine girdiklerini açıklıyordu. Mārūnîlerin karakterindeki bu derin çelişki, onların bazen bir şey derken sonradan tam tersini söylemelerinin nedenini anlamayı kolaylaştırıyordu. Canbulât'a göre Mārūnîlerde -birbiriyle yan yana bulunan- çift kişilik psikolojik bir durumdu. Mārūnîler, zalim-merhametli, anlayışlı-dikkafalı, yardımsever-acımasız, samimi-ikiyüzlü gibi zıt tavırları bir arada sergileyebiliyordu.⁶⁵⁸ Canbulât, Mārūnîlerin aynı zamanda kendilerini tanımlayacak bir ulusal kimlik hayali kurduğunu ve bunu Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki yarı-kabilesele gruplara (Merdaitler gibi) ve onların yaşadığı küçük bir ülkeye (*Cebel Lübnan*) dayandırmaya çalıştıklarını söylemektedir. Canbulât'a göre böylesi şartlandırmalar insan mizahçının ve mezhep, ideoloji, din ve parti

⁶⁵⁷ Kamal Joumlatt, *I Speak for Lebanon*, Londra, Zed Press, 1982, s. 55-56.

⁶⁵⁸ Kemâl Canbulât'ın Mārūnîlere yönelik sert suçlamaları muhakkak ki iç savaş atmosferinin tesiri altında kalem alınmıştı. Bununla birlikte Mārūnîlerin çift kişilikli (tatarsız ve güvenilmez) olduğu iddiası Dürzîlere yönelik *takiyye* (saklanma, iki yüzlülük) suçlamalarını akla getirmektedir. *Takiyye* suçlamalarının siyasi alandaki yansıması güç dengelerinin değiştiği dönemlerde Dürzî liderlerin kolaylıkla siyasi duruşlarını ve müttefiklerini değiştirebildikleri görüşüdür. Bu konuda bkz. Philip Hitti, *Origins of The Druze People and Religion*, New York, Colombia University Press, 1928, s. 47-48; Kais Firro, *A History of The Druzes*, Leiden, E.J. Brill, 1992, s. 20-23.

mekanizmalarının temelinde ortaya çıkıp insanın özgürlüğünü elinden alıyor ve Mārūnîlerin zalimlik yönünde eğilimlerini hızlandırıyordu.⁶⁵⁹

Mārūnî din adamlarını gösteriş düşkünü ve ülkenin sosyo-ekonomik meselelerine karşı duyarsız kişiler olarak nitelendiren Canbulât, bazı Mārūnî din adamlarının daha ılımlı ve gerçekçi davrandıkları zamanlarda da Kamil Şam‘ün (en yüksek rütbeli politik rahip) ve Pierre Cemayel (gerçek bir çılgın)⁶⁶⁰ gibi seküler liderlerin Mārūnî toplumunu kontrolleri altına aldıklarını belirtiyor. Bu iki lider izolasyonist ruhu daha yüksek bir sesle ifade etmiş ve toplumsal eşitlik ve adalet getirecek her değişikliği reddetme eğiliminde olmuştu. Canbulât’a göre işte bu bakış açısı, Mārūnîleri eski kötü günlerdeki İbraniler gibi *par excellence* (mükemmel) kapalı bir toplum haline getirdi. Canbulât, Mārūnîlerin bu dünyevi fanatizminin onları aktif ve girişken yapan faktör olduğunu ifade ediyordu Canbulât’a göre Mārūnîler aşırı derecede uyanıktı ve daima zirvede olmayı başarıyordu. Canbulât, böyle kişiler için Arapça’da yetenekli manasına gelen *şātr* (شاطر) sözcüğünü kullandıklarının, fakat bu sözcüğün bilgidен gelen değil kurnazlıktan gelen yeteneği ifade ettiğini söylemektedir. Mārūnîler konusundaki sert eleştirilerini benzer ifadelerle sürdüren Canbulât, bununla birlikte tüm Mārūnî toplumunu kastetmediğini sadece yüksek burjuvaziyi hedef aldığını belirtmektedir:

“Ben sadece belli bir Mārūnî yüksek burjuvaziden bahsediyorum. Mārūnî toplumu bütünüyle namusuzlardan oluşmuyor. Birçok –belki de sadece 3 tane- ulusalcı, mert, samimi, onurlu, sözünden dönmez ve mükemmel dost olunacak Mārūnî var. Mārūnî milliyetçiliğinin bu kısmı, son 300 yıldır Lübnan’da önemli roller oynadı. Özellikle 18. ve 19. yy.’daki Arap edebiyatının rönesansında bu Mārūnîler, hem Lübnan’da hem de onun komşularında yazılı basın ve matbaanın ortaya çıkmasında, yönetsel gelişmelerde ve Arap milliyetçiliğinde öncü oldu. Butros el-Bustānî ve Ameen Rihani, açık fikirlilik ruhunun en iyi sembolleriydi.”⁶⁶¹

Kemal Canbulât, Suriye için vatan kavramını ilk kez kullanan Butros el-Bustānî ve Arap milliyetçiliğinin önemli entelektüel destekçilerinden Ameen Rihani’ye övgüler dizdikten sonra Mārūnîlere yönelik sert –bazen de abartılı- suçlamalarına devam

⁶⁵⁹ Joumbblatt, *I Speak for Lebanon*, s. 57.

⁶⁶⁰ “En yüksek rütbeli politik rahip” ve “gerçek bir çılgın”, Kemāl Canbulât’ın kitabında Kamīl Şam‘ün ve Pierre Cemayel için kullandığı nitelemelerdir.

⁶⁶¹ Joumbblatt, *I Speak for Lebanon*, s. 59.

etmektedir. Canbulāt, kitabında Mārūnī seküler ve dini liderlerinden oluşan kararalıcı gizli bir yüksek konseyin varolduğunu iddia etmektedir. Hatta bu konseyi, *Sanhedrin* (Antik dönemde Yahudilerin yönetsel, dini ve hukuki işlerini yöneten yüksek mahkeme) olarak adlandırıyordu. Canbulāt'a göre bu konseyin işleyişi Freemasonlardan çok da farklı değildi. Bu konseyin toplantıları Napolyon'un Orta Doğu'ya gelişinden beri yapılıyordu. 1950'lerden sonra Kaslık Üniversitesi bu toplantıların merkezi olmuştu. Canbulāt, konseyle birlikte bir ilginç iddia daha ortaya atmakta ve Mārūnilerin de Yahudiler gibi on emrin yazılı olduğu bir belgeye sahip olduklarını belirtmektedir:

“Bu belge 1920’de Metn bölgesinin yüksek kesimlerindeki bir manastırda ortaya çıktı. Onu oraya kimin bıraktığını bilmiyorum, ama belge bazı çalışanlarca kazayla bulunmuştu. Bu belge anavatanın inançlı çocuklarına bir mesajı açıklıyor ve dünyanın Fransası’nı Mārūnī toplumunun “ait olduğu ana” olarak atfediyordu.”

Mārūnilerin on emrini 1944’te bir kez gördüğünü söyleyen Canbulāt, kitabında bu on emri maddeler halinde sıralamaktadır. On emrin ilk maddesi, Canbulāt’ın ülkedeki Mārūnī egemenliğine karşı verdiği mücadele düşünüldüğünde oldukça manidardır:

“Bu anavatan sadece senin için yaratıldı, tarihi savaşlardan sonra sen burada bir araya gelmeli ve özgürlüğünü tatbik etmelisin. Bil ki Lübnanlı demek Hıristiyan demektir. Araplara gelince onlar çölden geldi ve oraya geri dönmelidir.”⁶⁶²

III.5. Modern Lübnan’da Mārūnī Za‘im Aileler ve Siyaset

III.5.1. Mārūnī Za‘im Aileler

Lübnan’a Mārūnī göçünün ne zaman başladığı tam olarak belli olmasa da 8., 9. ve 10. yy.’da Lübnan’daki Mārūnilerin nüfusunu hızla arttırdığı aşikardır. Mārūnilerin ilk yerleştikleri yerler, *Cebel Lübnan*’ın kuzey kısımlarıdır. Mārūnilerin Lübnan’da ilk ele geçirdikleri ve Hıristiyanlığa döndürdükleri yer Batrūn’dur. Ardından Cubeyl ve Kisravān’a doğru (mümkün olduğunca güneye) yayılan Mārūniler, 10 yy.’da Mārūnī

⁶⁶² Joubblatt, *I Speak for Lebanon*, s. 60.

Kilisesi'nin doğduğu yer olan Aziz Maron Manastırı'nın yıkılmasından sonra dini hiyerarşinin de Kuzey Suriye'yi terk edip Lübnan'a yerleşmesi⁶⁶³ ile Lübnan'ı bir sığınak ve anavatan olarak görmeye başlamışlardır.⁶⁶⁴ Mārūnîlerin *Cebel Lübnan*'a yerleşmesinden sonra toplumun siyasi ve ekonomik gelişimini etkileyen güç odakları Mārūnî Kilisesi'yle birlikte belli nüfuz ve hegemonya alanları olan Mārūnî feodal ailelerdir. Mārūnî Kilisesi ve feodal aileler, bazen rekabet bazen de işbirliği içerisinde Mārūnî toplumunu kontrol etmiş ve yönetmişlerdir.

Modern Lübnan'ın kuruluşunda ve siyasetinde tesirli olan Mārūnî aileleri, ülkedeki Mārūnî yerleşim alanları coğrafi olarak iki ayrı kısma ayrılabilir. *Cebel Lübnan*'ın kuzeyindeki⁶⁶⁵ –Trablus'un doğusundan Ba'albek'in kuzeyine kadar olan bölge- Kura, Zaghartā, Ehden, Kadişa Vadisi, Bşarrī, Batrūn'u kapsayan ilk bölge Mārūnîlerin Lübnan'da ilk yerleştikleri yerdir. *Cebel Lübnan*'ın güneyinde bulunan Kisravān bölgesi ve tarih içinde bazen *Cebel Lübnan*'ın içinde sayılan Deyr'ul Kamar bölgesi (Beyrut-Şam yoluyla Kisravān'dan ayrılır) Mārūnîlerin ikinci önemli yerleşim alanıdır. Mārūnî yerleşimleri arasında yaptığımız bu ayrım, sadece coğrafi bir ayrım olmayıp, bu iki ayrı bölgede yer alan Mārūnî ailelerin siyasi tavırları ve ülke içinde ve dışında yaptıkları siyasi ittifaklar farklılık göstermektedir. Bu iki bölgede yer alan Mārūnî aileler arasında Mārūnî toplumunun liderliği için –çatışma dönemlerinde açıkça ortaya çıkan- sürekli bir rekabetten de bahsedilebilir.

Cebel Lübnan'ın kuzeyinde -Zaghartā merkezli- 70 Mārūnî aileden sadece 5'i ülkenin siyasi tarihinde önemli rol oynayarak ön plana çıktı. Bunlar, Karamlar, Franciyyeler, Mu'avvadlar, Duveyhiler ve Buluslardır. Kisravān bölgesindeki en önemli iki aile Khāzenler ve Cemayellerdir. Deyr'ul Kamar bölgesindeki en önemli Mārūnî aile ise Şam'unlardır. Modern Lübnan'da ve 1975 Lübnan İç Savaşı boyunca üç aile – Franciyyeler, Cemayeller ve Şam'unlar- Mārūnî toplumu üzerinde nüfuz sahibi oldu ve ülke siyasetini yön verdi.

⁶⁶³ Kadişa Vadisi'ndeki Kannubin'deki manastırı Mārūnî Patriklerin Lübnan'daki ilk ikametgâhı oldu

⁶⁶⁴ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 36.

⁶⁶⁵ Günümüzde Lübnan'ın kuzey bölgesi 7 idari birime (*kaza*) ayrılmaktadır: Trablus, Kūra, Zaghartā, Ehden, Bşarrī, Bartūn, 'Akkār.

III.5.1.1. Franciyye Ailesi

Lübnan'ın kuzeyindeki Mārūnī yerleşim bölgesinin en önemli feodal ailelerinin başında Franciyye Ailesi gelmektedir. Franciyyeler, Lübnan'daki birçok Mārūnī aile gibi kökenlerini Haçlılara (Franklara) dayandırmaktadır.⁶⁶⁶ Dağlık Zaghartā bölgesinin Ehden köyünde yerleşmiş olan Franciyyeler –kökenlerini Haçlılara dayandırmasına rağmen- ülke siyasetinde asıl güç ve nüfuz sahibi oldukları dönem 20.yy. olmuştur. Ailenin en ünlü üyesi Süleyman Kabalan Franciyye (d.1910-ö.1992)'dir.

Süleyman Franciyye, 1910'da Kabalan ve Lamia Mīkhā'ıl çiftinin ikinci oğlu olarak Ehden köyünde doğdu. Babası Kabalan Franciyye, 1922'den 1932'ye kadar Zaghartā'da milletvekili olarak görev yaparken varlıklı bir işadamı haline geldi. 1932'de Kabalan Franciyye'nin ölümünün ardından onun milletvekilliği ünvanı büyük oğlu Hamid'e kalırken ailenin ticari işlerinin başına Süleyman Franciyye geçti. Süleyman, 1932'den sonra gelecek 25 yıl, ticari işlere yoğunlaştı ve ağabeyi Hamid'in siyasi faaliyetlerinin gölgesini üzerinde hissetti. Hamid Franciyye, bağımsızlık hareketinin lideri ve 1943-1951 yılları arasında Riād es-Sulh'un kurduğu dört hükümette Dışişleri ve Finans Bakanı olarak ulusal ün bir elde etti. 1952'de devlet başkanlığı seçimine aday olsa da Kamil Şam'un karşısında başarılı olamadı.

1955'te Hamid Franciyye, dışişleri bakanlığı görevinden istifa etti ve 1956 Süveyş Krizi'nden sonra Devlet Başkanı Kamil Şam'un'a muhalefet yapmaya başladı. Biçok kişiye göre 1958 yılı Hamid Franciyye'nin devlet başkanı olması için büyük bir fırsattı. Fakat Ekim 1957'de beyin felci geçiren Hamid Franciyye'nin siyasi kariyeri trajik bir şekilde sona erdi. Bundan sonra ailenin liderliğine o dönem birçok ticari işle uğraşan (deniz tedarik ofisinin sahibi, devlete iş yapan bir müteahhit ve pamuk tüccarı) ve siyasette tecrübesi olmayan Süleyman Franciyye geçti.⁶⁶⁷

Hamid Franciyye'nin beyin felci geçirmesinden dört ay önce Zaghartā yakınlarındaki Mizyara köyünde bir olay gerçekleşti. Franciyyeler ile rakip Mārūnī aile

⁶⁶⁶ Hitti, *History of The Arabs*, s. 670.

⁶⁶⁷ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 123.

Duveyhiler arasında bir kan davası meselesinden dolayı -Franciyye Ailesi'nin Zaghartā'daki nüfuzunu sınırlamak isteyen Şam'un'un kışkırtıcı girişimlerinin de etkisiyle- Mizyara köyünün kilisesinde 25 kişi öldürüldü. Katliam sırasında Süleyman Franciyye'nin de orada olduğu ve birçok kişinin onun tarafından öldürüldüğü iddia edildi.⁶⁶⁸ Mizyara katiliani haberleri yayılınca Süleyman Franciyye, Lübnan Güvenlik Güçleri onu tutuklamadan önce Suriye'ye kaçmaya zorlandı. Süleyman Franciyye Suriye'ye kaçıışı 1970'lerde Suriye ve Lübnan'da iki önemli siyasi lider olacak iki kişinin tanışmasına vesile olmuştur. Süleyman Franciyye, o dönem Suriye Hava Kuvvetleri'nde albay olan Hafız Esad'la tanışmış ve yakın bir dostluk kurmuştur. Süleyman Franciyye, bir süre Esad'ların Lazkiye'deki evinde konuk edildi. Bu süreçte 19 yaşındaki oğlu Toni ile Hafız Esad'ın 20 yaşındaki kardeşi Rıfat arasında da yakın bir dostluk gelişti. 1958'de Fu'ad Şihāb'ın Lübnan devlet başkanı olmasının ardından Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır, Süleyman Franciyye'nin Mizyara katliamından dolayı soruşturmaya uğramadan Lübnan'a dönüşünü sağladı.

Süleyman Franciyye, 1960, 1964 ve 1968 parlamento seçimlerinde milletvekili seçilmeyi başardı. 1960 parlamento seçimlerinde Devlet Başkanı Fu'ad Şihāb ile Hamid Franciyye arasındaki iyi ilişkilerden dolayı Şihāb yanlıları Franciyyeleri desteklemişti. Parlemantoda Süleyman Franciyye, Hamid Franciyye'ye büyük saygı duyan Sā'ib Selām'la birlikte hareket etti. Her ikisi de ülkenin liberal ekonomik sisteminin devam ettirilmesinin önemli olduğu görüşünü paylaşıyordu. Süleyman Franciyye, iki dönem Sā'ib Selām başbakanlığındaki hükümette PTT Bakanı olarak görev aldı. Fakat 1961'de Sā'ib Selām istifa edince, Reşid Karāmī'nin kurduğu yeni hükümette PTT Bakanlığı Franciyye'nin yerine Rene Mu'avvad'a verildi.

Lübnan'ın kuzeyindeki iki güçlü aile olan Franciyyeler ile Mu'avvadlar genel olarak iyi ilişkilere sahipti. Özellikle 1957'deki Mizyara katliamından sonra iki ailenin üyeleri Duveyhilere karşı birlikte hareket ettiler. Fakat Lübnan PTT Bakanlığı'nın Franciyye'nin yerine Rene Mu'avvad'a verilmesi iki aile arasındaki sıkı bağların gevşemesine yol açtı. Süleyman Franciyye, 1961'den sonraki yedi yıl boyunca

⁶⁶⁸ Jonathan Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers and American Bunglers*, Londra, Chatto&Windus, 1983, s. 125-126.

Lübnan'da kurulan hükümetlerde görev alamadı ve bu süreç Franciyyelerin Fu'ad Şihāb ve Reşid Karāmī'ye tepki duymalarını getirdi. Süleyman Franciyye, 1968'de kurulan Abdullah Yafi hükümetinde işleri bakanı olarak ülkenin yönetim mekanizmasının içine tekrar döndü. Merkez Blok içindeki Selām ve Es'ad'la yeni bir ittifak içerisine girdi. Ayrıca Franciyye, Şihāb yanlılarına karşı siyasi çıkarlarını savunmak için Cemayel, Edde ve eski düşmanı Şam'un'a yakınlaştı.⁶⁶⁹

1970'li yıllar Süleyman Franciyye'nin siyasi kariyerindeki en yüksek noktaya ulaştığı dönem oldu. 1972 seçimlerinde Franciyyelerin oluşturduğu bloktan - Süleyman Franciyye'nin oğlu Toni ile birlikte- yedi milletvekili parlamentoya girdi. Franciyyelerin siyasal etkisi, Kūra, Bşarrī ve 'Akkār'a kadar yayılsa da onların siyasi ittifakları ulusal düzeye çıkamadı ve hala bölgesel karaktere sahip olarak kaldı.⁶⁷⁰ Ülkenin iç savaşa sürüklendiği süreçte ve iç savaşın ilk iki yılı Franciyye Lübnan devlet başkanlığı görevini yürüttü.

Süleyman Franciyye, Iris Handali'le evliliğinden 2 erkek (Toni ve Robert) ve 3 kız (Lamia Maya ve Sonia) çocuğa sahip oldu. Süleyman Franciyye'nin siyasete en fazla müdahil olan çocuğu Toni (d.1941-ö.1978)'ydi. 1970'de Süleyman Franciyye devlet başkanlığına seçilince parlamentoda ondan boşalan koltuğa oğlu Toni seçildi. Ayrıca Toni babasının kurduğu hükümette PTT Bakanı olarak atandı. İç savaş arifesinde Zaghartā Özgürlük Ordusu (*Ceyş et-Tahrīr el-Zghartāwi*) ve Marāda Tugayları (*Livā' el-Marāda*) adlı milis güçlerini komutanlığını da üstlenen Toni, bir paramiliter lider olarak ün kazandı. Fakat Mārūnī aileler arasındaki fikir ayrılıkları ve güç çatışması, Toni'nin -karısı Vera ve 4 yaşındaki kızı Cihan'la birlikte- 1978'de Ehden'deki yazlık evlerinde Ketā'ib milislerince katledilmesine neden oldu. Bu katliam sırasında Toni'nin oğlu Süleyman Beyrut'taydı. 1992'de Süleyman Franciyye ölünce ailenin liderliğini -dedesi ile aynı ismi taşıyan- Toni'nin oğlu Süleyman yürütmeye başladı.⁶⁷¹

⁶⁶⁹ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 124.

⁶⁷⁰ Marius Deeb, *The Lebanese Civil War*, New York, Praeger, 1980, s. 28.

⁶⁷¹ Süleymān Franciyye'nin Kişisel İnternet Sitesi, ty, <http://www.sleimanfrangieh.com/>, (15 Ocak 2011).

III.5.1.2. Cemayel Ailesi

Lübnan'ın köklü Mārūnī ailelerinden olan Cemayellerin, 16. yy.'da *Cebel Lübnan*'ın kuzeyindeki Cubeyl'den Kisravān'daki Bikfayā Köyü'ne göç ettikleri sanılmaktadır.⁶⁷² Cemayel ailesi, Osmanlı döneminde Mārūnī Kilisesi'nde önemli görevler – Mārūnī Patrik Philip Cemayel (1795-1796) gibi- icra etse de asıl ününü 20. yy. boyunca Lübnan siyasetinde oynadığı rolle kazandı. Cemayeller, 1920'de *Grand Liban*'ın kurulmasından sonra toplumsal nüfuzlarını ve siyasi güçlerini korumuştur. Pierre Cemayel (d.1905-ö.1984), gerek ailesel bağları dayalı olarak gerekse modern siyasi parti örgütü içinde siyasi mücadelesini sürdürerek Lübnan siyasetindeki Mārūnīler için yeni bir ufak açmıştır. Bu yüzden Pierre Cemayel, modern Lübnan siyasetinde derin izler bırakmış ve ailesinin en etkili lideri olarak ön plana çıkmaktadır.

Pierre Cemayel'in babası Şeyh Emin Cemayel, Fransız yanlısı ve Osmanlı karşıtı bir doktordur. Birinci Dünya Savaşı başladığında Emin Cemayel, ailesiyle birlikte Mısır'ın Mansūra kentine sürgüne yollanmıştı. Pierre Cemayel'in amcası Antonie 1919'daki Paris Barış Konferansı'na Mārūnī toplumunun temsilcisi olarak katıldı. Savaşın sonunda Cemayeller Lübnan'a geri döndü. Pierre Cemayel, ilkokuldan üniversiteye kadar Beyrut'taki Fransız Cizvit okullarında okudu ve eczacılıktan mezun oldu. Cemayel okul yıllarında futbol, boks ve güreş gibi sporlara oldukça düşkün bir gençti. Uzun boylu ve atletik vücutlu olan Cemayel, heyecanlı ve oldukça azimli bir kişiliğe sahipti. Cemayel'in entelektüel yanı zayıf olsa da o daha çok modern Lübnan'ın Fenikeli geçmişi ve komünist sistemin tehlikeleri gibi konulara ilgi duydu. Fikirlerini değiştirme konusunda taviz vermez bir tutum takınan Cemayel, bu yolla kişiliğindeki otoriter yönü sergiledi. Bununla birlikte Cemayel, kurnaz pragmatik davranışlarıyla otoriter yönünü saklamayı başarıyordu.⁶⁷³ Cemayel, 1936'da Lübnan Ketā'ib Partisi (*Hizb el-Ketā'ib el-Lubnāniyye*)'ni kurarak Mārūnī toplumunun modern tarihindeki en köklü siyasi örgütü ortaya çıkardı. Ketā'ib Partisi, Cemayel'in siyasi kariyeri boyunca onun en büyük başarısı olarak kaldı.

⁶⁷² Muhammed Adnan Bakhit, "The Christian Population of the Province of Damascus in the Sixteen Century", Der: Benjamin Braude- Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, C: 2, New York, Holmes&Meier Publishers, 1982, s. 35.

⁶⁷³ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 46.

Ketā'ib Partisi, bağımsız Lübnan'ın kurulma sürecinde gösterdiği çabalarla ülkenin siyasi tarihinde önemli bir rol oynadı. Ketā'ib Partisi, bağımsızlığa giden süreçte, Fransa'ya karşı oldukça etkili grevler düzenledi ve bu grevler dolayısıyla partinin lideri Pierre Cemayel ve Eliās Rababi ile birlikte 23 Ketā'ib üyesi 11 Kasım 1943'te tutuklandı. Aynı gün Fransızlar devlet başkanı Bişāra el-Khūrī ve başbakan Riād es-Sulh'u da tutuklandı. Lübnan'da bu tutuklamalarla yükselen siyasi ve toplumsal tansiyon, İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in diplomatik baskıları sonucu Fransa'nin ülkeden çekilme kararı almasıyla normalleşmeye başladı. 22 Kasım 1943'te tutuklu olan Lübnanlı siyasetçi ve liderler serbest bırakıldı ve Lübnan'ın bağımsızlığı ilan edildi.⁶⁷⁴

Pierre Cemayel'in modern bir parti örgütlenmesi altında siyaset yapmaya çalışsa da aile bağları parti içinde açıkça etkili olmaya devam etti. Pierre Cemayel'in Genevieve ile evliliğinden 2 oğlu ve 4 kızı oldu. Pierre Cemayel'in oğulları Emin (d.1942) ve Beşir (d.1947-ö.1982) Lübnan siyasetinde babalarının açtığı yol izledi. Beyrut'taki Saint Joseph Üniversitesi'nde hukuk okuyan Emin Cemayel, 1970'de –daha 28 yaşında iken- amcası Maurice Cemayel (d.1910-ö.1970)'in ölümü üzerine parlamentoda bir koltuk sahibi oldu. 1972 seçimlerinde parlamentoya tekrar seçilen Emin Cemayel, partinin ve parlamentonun daimi bir üyesi haline geldi.

Pierre Cemayel'in küçük oğlu Beşir ise iç savaşın yardımıyla ülkenin ünlü bir siyasi figürü haline geldi. Beşir de ağabeyi gibi Saint Joseph Üniversitesi'nde hukuk okudu. Kardeşi Emin'in ağırbaşlı duruşuna karşın Beşir iç savaşta militan ve şahin bir rol oynadı. Lübnan Cephesi bünyesindeki Lübnan Güçleri adlı milis örgütünün lideri olan Beşir Cemayel, Hıristiyan seçmenler arasında popüleritesini genişletti. 34 yaşındayken Lübnan Devlet Başkanlığı'na tek başına ve alternatifsiz aday olarak ortaya çıkan Beşir Cemayel, İsrail'le kurduğu bağlar sayesinde rakiplerinin siyasi hareket alanlarını daralttı. 23 Ağustos 1982'de parlamentoda yeterli sayıyı zor da olsa sağlayarak devlet başkanı oldu. Beşir Cemayel, devlet başkanı seçilmesinden 14

⁶⁷⁴ Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al- Kata'ib, 1936–1970*, s. 59.

Eylül’de suikast sonucu öldürülmesine kadar geçen 20 günlük kısa sürede Lübnan toplumu için kalıcı izler bıraktı.⁶⁷⁵

Emin Cemayel’in Joyce Tayan ile evliliğinden iki oğlu (Pierre Emin ve Sami) ve bir kızı (Nicole) oldu. Emin Cemayel’in iki oğlu babası ve dedesi gibi parlamento milletvekili olarak seçildi. Pierre Emin Cemayel, 2006 yılında suikast sonucu öldürüldü. Ağabeyinin öldürülmesinin ardından Sami (d.1980) partide ve siyasette daha aktif rol oynamaya başladı ve 2009 parlamento seçimlerinde milletvekili oldu. 1977’de Solange Tütüncü ile evlenen Beşir Cemayel’in üç çocuğu oldu. İlk kızı Maya 2 yaşındayken 1980’de babasına yönelik yapılan bir bombalı saldırı sonucu öldürüldü. Beşir Cemayel’in ikinci kızı Youmna 1980’de, oğlu Nedim ise 1982’de doğdu. Beşir Cemayel’in siyasi mirası, eşi Solange ve oğlu Nedim tarafından 2000’li yıllarda sürdürüldü.

III.5.1.3. Şam’un Ailesi

20. yy.’da Lübnan siyasetinde önemli rol oynayan Mārūnī aileden bir de Şam’unlardır. Şam’unların siyasi ve toplumsal gücünün ve nüfuzunun dayandığı bölge Deyr’ul Kamar’dır. Şam’un ailesinden yetişen en önemli siyasetçi Lübnan devletinde birçok önemli görev icra eden Kamil Şam’un (d.1900-ö.1987)’dur. Kamil Şam’un, 1900’de Deyr el- Kamar’ın Şūf kasabasında doğdu. Kamil Şam’un’un babası Nemr, Mutasarrıflık döneminde maliye denetçisi olarak çalışmıştı. Fakat Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra 1916’da Nemr Şam’un, Fransız yanlısı olduğundan dolayı Osmanlı yönetimi tarafından Anadolu’ya sürgüne gönderildi ve savaş boyunca burada kaldı. Babasının Anadolu’daki sürgün yıllarında Kamil Şam’un Beyrut’taki Saint Joseph Üniversitesi’nde hukuk okumak için hazırlandı. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Lübnan’a geri dönen Şam’un ailesi Fransızlar sayesinde eski nüfuzlarına tekrar kazandı. 1923’te hukuk bölümünden mezun olan Şam’un, Beyrut’ta çıkan Fransızca gazete Le Reveil’de yazılar yazarak siyasi kariyerini başlatacak ilk adımları attı.⁶⁷⁶

⁶⁷⁵ Khalaf, *Lebanon’s Predicament*, s. 88-89.

⁶⁷⁶ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 36; 92; Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 83-84.

Kamil Şam'un, 1929'da Şuf Dağı'ndan milletvekili olarak Temsilciler Meclisi'ne girdi. Şam'un bu yıllarda siyasette Bişāra el-Khūrī'nin renkli ve aktif bir savunucusu olarak ün yaptı. Siyasetçi olarak dikkat çekici olumlu özelliklere sahip olan Şam'un, kişiliğindeki küstah, kaba ve olumsuz yönlerini saklama eğilimde oldu. Şam'un, Bişāra el-Khūrī gibi bir taraftan ticari çevreler ve Batılı veya Arap siyasetçilerle yakınlaşırken diğer yandan da Dürziler ve Müslümanlarla bağlar kuruyordu. Orta sınıf bir aileden gelen Şam'un, Canbulātlar gibi seçkin feodal ailelerin maddi servetleri ve ayrıcalıklı statülerinden rahatsızlık duyuyordu. Siyasette popülist bir görüntü vermeye çalışan Şam'un, liberal ekonomik ve siyasal sistemin Lübnanlıları refaha kavuşturacak en iyi yol olarak görüyordu. Bununla birlikte Şam'un bir fikir adamı olarak görünmekten hoşlansa da o daha çok bir eylem adamıydı. Seçim kampanyalarında ve parlamentodaki koalisyonlarda etkili bir örgütçü olan Şam'un, daha sonra iş yaşamında da yaratıcı yönlerini ortaya koydu. 1930'da Lübnan'ın varlıklı ve seçkin ailelerinden bir olan Thabitlerinden Zelfa Thabit ile evlenen Şam'un, bu evlilik sayesinde ülkedeki prestijini yükseltti. Özellikle Zelfa'nın annesinin İngiliz olması Şam'un'un İngiltere'yle yakın ilişkiler geliştirmesinde önemli rol oynadı.⁶⁷⁷

1934, 1937 ve 1942'de Lübnan Parlamentosu'na milletvekili seçilen Şam'un, Fransa'ya karşı bağımsızlığı savunduğu için 11 Kasım 1943'te tutuklandı ve 11 gün Bişāra el-Khūrī ve Riād es-Sulh ile birlikte Rāşeyā Kalesi'nde tutuldu. Halkın yaptığı büyük protesto gösterileri sonucu 22 Kasım'da serbest bırakıldı. Şam'un, 1944-1947 yılları arasında Lübnan'ın Londra büyükelçisi olarak görev yaptı. Bu görevin ardından kısa bir süre Birleşmiş Milletler'de ve Arap Birliği'nde Lübnan'ı temsil eden Şam'un, Lübnan Devlet Başkanı Bişāra el-Khūrī yolsuzluk iddialarıyla istifaya zorlanınca 1952'de ülkenin yeni devlet başkanı oldu.⁶⁷⁸

Kamil Şam'un, devlet başkanlığının ilk yıllarında reformcu ve popülist siyasi anlayışını uygulama fırsatı buldu. Şam'un liberal ilkelere dayalı siyasal ve ekonomik bir sistemi Lübnan'da yaşatabilmek için büyük çaba sarfetti. Fakat Şam'un, görev süresi

⁶⁷⁷ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 36-38.

⁶⁷⁸ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 84.

boyunca -kuzeni Riād es-Sulh'a nazaran- siyasi yetenekleri sınırlı olan Sami es-Sulh'a başbakanlık görevini vererek ve Sünni, Şii ve Dürzî liderlerle istikrarlı koalisyonlar kurmakta başarısız olarak ülkedeki siyasi kutuplaşmaların artmasını kolaylaştırdı. Bu yüzden Şam'un'un güçlü bir merkezi hükümet kurma çabaları boşa çıktı. Diğer yandan 1950'li yıllardaki bölgesel ve uluslararası şartlar, Şam'un'un iç siyasetteki gücünü zayıflattı. Arap milliyetçiliğinin popülaritesinin arttığı bir bölgesel atmosferde Şam'un'un uyguladığı Batı yanlısı –özellikle İngiliz çıkarlarını koruyan- dış siyaset Lübnanlı Sünni siyasetçiler tarafından tepkiyle karşılandı.⁶⁷⁹ Şam'un'un devlet başkanlığı döneminde ülke içinde ortaya çıkan siyasi kutuplaşma 1958'de küçük çaplı bir iç savaşa ve ABD'nin askeri müdahalesine yol açtı. 1958 krizi, Şam'un'un devlet başkanlığının sonunu getirmekle birlikte bir yıl sonra Şam'un Ulusal Liberal Parti-ULP (*Hizb el-Vataniyyin el-Ahrār*)'yi kurarak siyasi mücadelesine bu partinin çatısı altında devam etti. Şam'un'un partisi ve milis gücü 1975 Lübnan İç Savaşı'nda önemli rol oynadı.

Kamil Şam'un'un iki oğlu Dani (d.1934-ö.1990) ve Dori (d. 1931)'yi kendi siyasal ve toplumsal nüfuzunu sürdürmesi için cesaretlendirdi. Kamil Şam'un'un küçük oğlu Dani siyasete ağabeyi Dori'ye göre daha ilgiliydi. Bununla birlikte her ikisi de babasının siyasi ve kişisel karizmasının çok uzağında olduğu aşikârdı.⁶⁸⁰ Dani, 1975'ten sonra Kaplanlar (*Numūr*) adlı milis gücünün komutanlığını yapmış ve iç savaşın ilk yıllarında Beşir Cemayel'le Mārūnî toplumunun liderliği için güç mücadelesine girmiştir. Cemayel'le girdiği mücadeleyi kaybeden Dani, 1980'li yıllarda Lübnan'daki Suriye ve İsrail işgallerine karşı sert bir muhalefet ortaya koydu.

Babasının 1987'de ölmesinin ardından ülkedeki bazı Hıristiyan grupları bir araya getiren Lübnan Cephesi'nin lideri oldu. Michel Aün isyanına destek veren ve Tā'if Antlaşması'na karşı olan Dani, 1990'da ailesiyle birlikte (ikinci karısı Ingrid, iki oğlu Tarık ve Julian) bir suikast sonucu öldürüldü. Kamil Şam'un'un büyük oğlu Dori kardeşine göre siyasete uzun süre uzak kaldı. Mühendislik okuyan Dori, kardeşi Dani'nin öldürülmesinin ardından ULP'nin lideri olarak siyasete giriş yaptı. 1992, 1996

⁶⁷⁹ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 38.

⁶⁸⁰ Khalaf, *Lebanon's Predicament*, s. 91.

ve 2000 parlamento seçimlerini boykot edip katılmayan Dori, Şubat 2005'teki Hariri suikastının ardından ülke siyasetine geri döndü ve 2009 parlamento seçimlerinde Şuf Dağı'ndan milletvekililiği oldu.

III.5.2. Mārūnī Siyasi Örgütleri

20. yy.'ın ilk çeyreğinden itibaren genellikle Batılı devletlerin manda yönetimleri altında kalan Orta Doğu ülkelerinde modern siyasi kurumsallaşmanın ve temsili sistemin en önemli aracı olan siyasi partilerin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Lübnan toplumunda etnik-dini kimlikleri temsil eden seçkinler de geleneksel toplumsal örgütlenmenin yerine modern siyasi parti örgütlenmeleri yoluyla toplumu harekete geçirmeyi tercih etti. İdeoloji üzerine yapılanan bu yeni örgütlenmeler, yoğun olarak siyasal nitelik taşısa da etnik ve dini karakterinden uzaklaşmadı. Zaten Lübnan'da yüzyılın ilk çeyreğinde uygulanan temsili sistem partilere gerek duymayan işlevsel bir özelliğe sahipti.⁶⁸¹

Lübnan parlamento seçimleri boyunca *za'im*ler arasındaki rekabet, 1920'lerde ve 1930'larda Fransız siyasal yaşamını örnek alan ülkenin ilk siyasal partilerinin kurulmasına yol açmıştı. Bu partiler, az taraftara ve gevşek bir yapılanmaya sahipti ve siyasi bir programdan çok kişisel ve ailesel ilişkilere dayanıyordu. Aslında bu kişiye dayalı parti yapılanları sadece Lübnan'a özgü bir durum olmaktan çok tüm Arap dünyasındaki siyasi partilerin kuruluş ve organizasyon yapılanmasının bir yansımasıydı. Bu partiler, şeffaflıktan, uzun vadeli programlardan ve istikrarlı bir üyelik sisteminden yoksundu ve bu yoksunluk fırsatçılık ile beraber yürüyen tipik bir aristokrat parti yapısını ortaya çıkardı.

Lübnan'daki siyasal partiler mozağinin ve bu partilerin devlet ilişkilerindeki rollerinin gelişiminde partilerin kendine özgü karakterleri dikkate alınmak zorundadır. Lübnan'da siyasi prensiblerini açıkça ortaya koyan üç parti, Arap Sosyalist Diriliş Partisi-Ba'as (*Hizb el-Ba'as el-'Arabi el-İştiraki*), komünistler ve Suriye Sosyal

⁶⁸¹ Harik, "The Ethnic Revolution and Political Integration in the Middle East", s. 318.

Milliyetçi Partisi-SSMP (*Hizb el-Suri el-Kavmi el-İctima'i*)'ydi. İki parti yasaklandı, üçüncüsü ise parlamentoda temsilci seçtirmede başarısızlığından dolayı siyasi önemi büyük ölçüde sınırlı kaldı. Lübnan'da bu üç parti dışında birkaç parti de ülke çapında bir yaklaşım geliştirmeyi başarmıştır. Bu partiler, çeşitli mezheplerde üyeleri olsa da genelde bir mezhepsel toplumdaki destek almışlardır. Bu partilere en iyi iki örnek, temelde Mārūnī toplumuna dayanan Pierre Cemayel'in Lübnan Kata'ib Partisi (*Hizb el-Kata'ib el-Lubnāniyye*) ve Dürzī toplumuna dayanan Kemal Canbulāt'ın İlerici Sosyalist Partisi-İSP (*Hizb et-Takadummi el-İştiraki*)'dir.⁶⁸²

Michel W. Süleyman, Lübnan'da 1960'lara kadar ortaya çıkan siyasi partileri, örgütlenme yapılarına göre çokuluslu (*transnational*) ve ulusal/Lübnanlı (*national/Lebanese*) olarak ikili bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Lübnan'ın çokuluslu partileri, Komünistler, SSMP, Ba'as, Arap Ulusal Hareketi, Tahrir ve *İhvan el-Müslimin* (Müslüman Kardeşler)'di. Süleyman, üç Ermeni partisini (Taşnak, Hınçak ve Ragavar) farklı ülkelerde örgütlenmeye sahip olsa da Lübnan'ı bir Ermeni devleti veya başka bir birlik içine sokma gibi bir amacı olmadığı için çokuluslu partiler içinde sayıyordu. Lübnanlı karakterine sahip olan, ülkenin sınırlarına ve bütünlüğüne saygı duyan ulusal partiler arasında ise *en-Naccada* ve İSP gibi Müslüman-Dürzī partiler ve üç büyük Hıristiyan parti (Ketā'ib, ULP ve Ulusal Blok) yer alıyordu.⁶⁸³

III.5.2.1. Ketā'ib Partisi

Lübnan Ketā'ib⁶⁸⁴ Partisi (*Hizb el-Ketā'ib el-Lubnāniyye*), 21 Kasım 1936'da Mārūnī toplumunun çıkarlarını korumak ve Batı'yla uyumlu bağımsız bir Lübnan'ı ortaya çıkarmak için kurulmuş militan bir gençlik hareketi olarak doğdu. Ketā'ib, 4'ü Mārūnī, 5 Hıristiyan (Pierre Cemayel, Şefik Nasif, Charles Helū, George Nakkaş ve Emil Yard) tarafından kuruldu. Partinin kurucularının ortak yönü, genç, Fransız eğitimi almış ve orta sınıftan gelen profesyoneller (eczacı, avukat, gazeteci ve mühendis)

⁶⁸² Landau, *Middle Eastern Themes Papers in History and Politics*, s. 239-240.

⁶⁸³ Michael W. Suleiman, "The Role of Political Parties in a Confesional Democracy: The Lebanese Case", *Middle Eastern Studies*, C: 4, No: 3, Nisan 1968, s. 685.

⁶⁸⁴ *Katā'ib*, Yunanca'daki *Phalangx* –İspanyolca'da *Falange*, İngilizce'de *Phalange*- kelimesinin Arapça'daki karşılığı olan *Katiba* (كتيبة) kelimesinin çoğuludur. *Katiba*, süvari bölüğü, tabur manasına gelir. Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 813.

olmasıydı. Ketā'ib Partisi'nin kurulmasında kısmen Pierre Cemayel'in 1936'da katıldığı Berlin Olimpiyatları'nda yaşadığı deneyim etkili oldu.⁶⁸⁵

Lübnan'da milliyetçi bir gençlik hareketi yaratma fikri Avrupa'da ortaya çıkmıştı. Genç bir Mārūnī atlet olan Pierre Cemayel ve Müslüman Hüseyin Sican⁶⁸⁶, Lübnan Futbol Federasyonu'nun temsilcisi olarak 1936'da Berlin Olimpiyatları'na katılmıştı. Her ikisi de Nazi toplumunun disiplin ve organizasyon etkinliğinden ilham aldı. Cemayel, Berlin'den Lübnan'a geri dönerken içinde Çekoslavakya'nın da bulunduğu birkaç Orta Avrupa ülkesini de ziyaret etti. Cemayel, Çekoslavakya'daki milliyetçi gençlik hareketi olan Sokol'dan da etkilendi.⁶⁸⁷ Bu bağlamda Ketā'ib Partisi'nin kuruluşunda, fikri ve organizasyon altyapısında, Almanya'da Adolf Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Partisi'nin ve Avrupa'daki benzeri organizasyonların etkisi aşikârdır. Ketā'ib Partisi'nin otoriter, merkezci ve karizmatik tek lidere odaklanmış bir organizasyon yapısı, Avrupa'daki milliyetçi ve sıra dışı söylemlere sahip partilerle benzerlik gösteriyordu. Ayrıca parti için disiplin, dinamizm ve geleneksel liderliğe karşı başkaldırı önemli ilkelerdi. Partinin sloganı, Tanrı, vatan ve aile (*Allah, el-vatan, el-'a'ila*) idi. Cemayel, 1982'de İngiliz gazeteci Robert Fisk'le yaptığı bir röportajda şöyle diyordu:

*“Lübnan Futbol Milli Takımı'nın kaptanı ve Lübnan Futbol Federasyonu'nun başkanıyım. 1936'da Berlin'deki Olimpiyat Oyunları'na gittik. Orada disiplin ve düzeni gördüm ve kendime dedim ki: Neden aynı şeyi Lübnan'da yapmayalım? Lübnan'a döndükten sonra bu gençlik hareketini kurduk...”*⁶⁸⁸

Robert Fisk'e göre Cemayel sadece Adolf Hitler'i kastetmiyor ve Berlin Olimpiyatları'nı Alman Nazi Partisi'nin bir propaganda aracı olarak kullanan Üçüncü Reich hükümetini bir model olarak görmüyordu. Cemayel sözlerine şöyle devam ediyor:

⁶⁸⁵ John Pierre Entelis, “Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib as a Case Study”, *Middle Eastern Studies*, C: 9, No: 3, Ekim 1973, s. 325.

⁶⁸⁶ Hüseyin Sican, Ketā'ib'in organizasyon yapısıyla Müslüman emsali sayılan örgüt *en-Naccada*'yı 1939'a kadar yönetti.

⁶⁸⁷ Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib, 1936–1970*, s. 46

⁶⁸⁸ Robert Fisk, *Pity The Nation: Lebanon At War*, Londra, Andre Deutsch, 1990, s. 65

*“Ben Almanya’da iken, Nazizm bugün olduğu kadar ünlü değildi, Nazizm nedir? Dünyadaki her sistemde iyi bir şeyler bulabilirsin. Fakat Nazizm tamamen –şu anki- Nazizm değildi. Bu kelime sonradan oluştu. Onların sisteminde disiplini gördüm ve Orta Doğu’da bizim her şeyden çok disipline ihtiyacımız vardı.”*⁶⁸⁹

John Pierre Entelis de Avrupa’daki paramiliter gençlik örgütlenmesinin Ketā’ib Partisi üzerindeki etkisinin üniformalar, geçit törenleri, selam verme, fiziki eğitim ve disiplin gibi yüzeysel uyarlamalarla sınırlı kaldığını ve Nazi ilkelerini veya faşizmi içermediğini savunmaktadır.⁶⁹⁰ Tabii Ketā’ib Partisi ideolojik yönelimlerini ve ihtiyaçlarını belirleyen Avrupa’dakilerden çok Arap Dünyası içerisindeki gelişen fikri hareketler ve siyasi örgütler olmuştu. Arap milliyetçiliğinin modern parti örgütleri içerisinde temsil edilmeye başlandığı 1930’lu yıllar, Lübnan’da Arap milliyetçisi fikirlerin yükselişe geçtiği bir süreç olmuştu. Özellikle 1932’de Hıristiyan Ortodoks Antun Sa‘adeh’in Beyrut’ta SSMP’yi kurması, Lübnanlı Mārūnîlerin milliyetçi ideoloji üzerine inşa edilecek bir siyasi örgüt ihtiyacını zorunlu hale getirmişti. Böylece Ketā’ib Partisi’nin kuruluşu ve yükselişi, bu ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁹¹

Ketā’ib Partisi, ilk kuruluş yıllarında hem Pan-Arabizme hem de Fransız mandasına karşı bir örgüttü. Partinin kuruluş fikrinde daha çok Lübnan’ın toprak bütünlüğünü, egemenliğini ve bağımsızlığını korumak vardı. 12 Ocak 1937’de partinin kurucularından Pierre Cemayel, *“bir siyasi parti kurduk, bu parti ne kimse için ne de kimseye karşıdır. Bu parti Lübnan içindir”* diyordu.⁶⁹² John Pierre Entelis, 1936’dan 1943’e kadar geçen süreci partinin ideolojik gelişiminin ilk safhası olarak görmektedir. Ketā’ib Partisi, liderleri ve takipçileri büyük ölçüde Mārūnî olsa bu süreçte Lübnan’ın özgürlüğü ve tam bağımsızlığı için mücadele eden ulusal bir gençlik hareketi görüntüsündeydi. Partinin Mārūnî kimliğine vurgusu ise oldukça arka planda kaldı. 1943’te Lübnan’ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Ketā’ib yasal bir siyasi parti

⁶⁸⁹ Fisk, *Pity The Nation: Lebanon At War*, s. 65.

⁶⁹⁰ Entelis, “Party Transformation in Lebanon: Al-Kata’ib as a Case Study”, s. 325.

⁶⁹¹ Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al- Kata’ib, 1936–1970*, s. 47.

⁶⁹² Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al- Kata’ib, 1936–1970*, s. 52; Tevfik Khalaf, Pierre Cemayel’in *“bir siyasi parti kurduk, bu parti ne kimse için ne de kimseye karşıdır. Bu parti Lübnan içindir”* sözlerini onun oldukça zayıf olan siyasal vizyonunun göstergesi olarak yorumlamakta ve bu sözlerin kesinlikle sınıfsal çıkarları tanımlamadığını düşünmektedir. Khalaf, Ketā’ib Partisi’nin Lübnan’ın varlığına bakışı ancak 1950’lerin sonunda daha kusursuz hale geldiğini savunmaktadır. Tevfik Khalaf, “The Phalange and The Maronite Community: From Lebanonism to Maronitizm”, Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976, s. 48.

olarak ülke siyasetine girdi. Bağımsızlığın ilk yıllarında Ketā'ib Partisi, ülkenin sosyo-ekonomik meselelerine olan ilgisini kaybetmese de partinin Arap milliyetçiliğinin nüfuzuna karşı koyacak ve ulusal birliği vurgulayacak Lübnan milliyetçiliğini benimsediği aleni bir şekilde ortaya çıkmaya başlıyordu.⁶⁹³ Ketā'ib Partisi, bu ideolojik duruşuyla, 1940'ların sonunda Antun Sa'adeh'in SSMP'si ile siyasi mücadeleye girişti. 9 Haziran 1949'da silahlı Ketā'ib üyelerinin Beyrut'un Cummaizeh bölgesinde SSMP taraftarlarına saldırmasıyla kanlı bir çatışma meydana geldi. Temmuz 1949'da Antun Sa'adeh'in Şam'da idam edilmesi ve Beyrut'taki liman işçileriyle Ketā'ib üyeleri arasındaki çatışmalar, Lübnan hükümetinin ülkedeki tüm gençlik hareketlerini tasfiye etmesine yol açtı. Bunun üzerine Ketā'ib, 3 Ağustos 1949'dan 22 Ekim 1957'ye kadar Lübnan Birlik Partisi (*Hizb el-İttihad el-Lubnāni*) adıyla faaliyet gösterdi.⁶⁹⁴

1950'ler Ketā'ib Partisi'nin siyasal, yapısal ve ideolojik olarak vizyonunu dönüştürdüğü yıllar oldu. 1945 ve 1947 parlamento seçimlerinde adaylarını millitvekilli yapmayı başaramayan Ketā'ib Partisi, 1951'de ilk kez parlamentoda bir koltuk kazandı ve ardından 1953 ve 1957 seçimlerinde de parlamentoya girmeyi başardı. 1950'lerde partinin örgüt yapısı değişime uğradı. 1952'de Ketā'ib kendini sosyal demokrat olarak tanımladı. Parti örgütünde yeni kurulan sivil bölüm (*kısm*), bir süre sonra partinin temel kurucu ögesi olan askeri bölümle (*firkah*) rekabet etmeye başladı. Yine bu süreçte parti örgütü, demokratik merkezcilikten otoriter bir merkezçiliğe dönüşürken toplumsal hücreler (*khaliyya*) partinin üçüncü bölümü haline geldi. Lübnanlı Müslüman seçkinlerle daha iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan Ketā'ib Partisi, çoğulcu bir siyasal sistemi öngören Lübnancılık fikrini savunuyordu.⁶⁹⁵ Michel Şihā, Charles Corm ve Sa'id 'Akl gibi entelektüellerin şekillendirdikleri Lübnancılık, Lübnan'ı bir kimlik altında birleştirmeyi ve Arapçılığa karşı bir alternatif oluşturmayı amaçlıyordu. Tarihi gelenek içinde kök salmış ve Doğu-Batı arasında bir köprü işlevi gören bir Lübnan varlığı bu fikrin muhalifleri tarafından Hıristiyan yönelimli bir ideoloji olarak algılanıyordu. Ketā'ib Partisi, Lübnancılık fikrini savunurken farklı sofistike çabalarla bu ideolojinin Hıristiyan-Mārūnī yönünü gizlemeye çalışsa da bunda pek de başarılı

⁶⁹³ John Pierre Entelis, "Belief-System and Ideology Formation in the Lebanese Ketā'ib Party", *International Journal of Middle East Studies*, C: 4, 1973, s. 154-155.

⁶⁹⁴ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 235.

⁶⁹⁵ Khalaf, "The Phalange and The Maronite Community: From Lebanonism to Maronitism", s. 47.

olmadığı aşikardır.⁶⁹⁶ Kamil Şam'un devlet başkanlığı döneminde Lübnan iç siyasetinde Arap milliyetçileriyle Batı yanlısı siyasetçiler arasında yükselen gerilim, Ketā'ib Partisi'ne ülkedeki ideolojik ve siyasi varlığını güçlendirmek için imkân tanıdı. Mart 1958'de Ketā'ib Partisi'nden milletvekili olan Joseph Şadir, Şam'un Nāsır karşıtı ve Batı yanlısı dış siyasetine tam destek verdiğini açıkladı. Ketā'ib Partisi, 1958 Krizi'ni Lübnan'ın varlığına yönelik bir ölüm-kalım mücadelesi olarak görmüş ve ülkedeki iç çatışmalarda Devlet Başkanı Şam'un yanında muhalefetin milislerine karşı savaşmayı tercih etmişti.

Ketā'ib Partisi'nin 1958 krizinde oynadığı rol partinin Lübnanlı Hıristiyanlar – özellikle Mārūniler- arasındaki kitle desteğini ve popüleritesini arttırdı. Ketā'ib Partisi, 1958 Krizi'nde Lübnan'ın varlığını, profesyonel sistemi ve Mārūnī toplumunu korumak için kendi destekçilerini harekete geçirebildiğini ve silahlı güç kullanmaya hazır olduğunu herkese göstermişti. Böylece Ketā'ib Partisi Lübnan siyasetinde statükoyu savunan sağ eğilimli bir parti haline gelmeye başlıyordu. Parti, bu mücadelesinin sonuçlarını 1960 parlamento seçimlerinde siyasi alana da yansıttı. Bu seçimlerde Ketā'ib Partisi lideri Pierre Cemayel ilk kez parlamentoya girerken toplamda 6 milletvekili kazanan parti 99 üyeli parlamentoda en çok koltuğa sahip parti haline geldi. Ketā'ib Partisi'nin parlamento seçimlerindeki başarısı 1960'lar boyunca devam etti. 1964 parlamento seçimlerinde Ketā'ib Partisi'nin 9 adayından 4'ü, 1968 seçimlerinde ise 9 adayın hepsi parlamentoya girmeyi başardı. Pierre Cemayel, 1954 ve 1970'te devlet başkanlığına aday oldu, fakat ikisinde de seçimi kaybetti.⁶⁹⁷

1958-1967 döneminde Ketā'ib Partisi, devlet başkanı Fu'ad Şihāb'a destek vermiş ve ülkedeki politik kurumsallaşmanın bir parçası haline gelmiştir. Bu dönemde parti, rejime ve ülkenin siyasal sistemine sadakat konusunda bir üne sahip oldu. Devlet başkanı Şihāb'ın geri kalmış bölgeleri geliştirme, toplumsal bir adalet yaratma, bürokrasinin rolünü güçlendirme ve en önemlisi geleneksel liderlik ve yasamanın harcamalarını merkezden yürütme politikaları Ketā'ib Partisi'nin siyasi istekleriyle örütüşüyordu. Ketā'ib Partisi, Hıristiyan toplumlar arasındaki geleneksel liderliği gücü

⁶⁹⁶ Rabinovich, "Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite", s. 229.

⁶⁹⁷ Entelis, "Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib as a Case Study", s. 332-333.

azaltıp modern bir siyasi oluşum olarak kendi gücünü arttırmak istiyordu.⁶⁹⁸ Ayrıca 1967'den sonra Arap dünyası ve Lübnan'da ortaya çıkan siyasal ve toplumsal dönüşümler, Ketā'ib Partisi'nin de ideolojisini ve siyasi bakışını doğrudan etkilemiştir. Ketā'ib Partisi, bu yıllarda sosyo-ekonomik reform konusundaki hassasiyetlerini bir kenara bırakarak keskin bir biçimde Mārūnī karakterine geri döndü. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Lübnan'daki Filistinli mülteci sayısındaki artış ve Filistinli silahlı örgütlerin Lübnan'a yerleşmesi, ülkedeki Hıristiyanların siyasi ve ekonomik ayrıcalıkları için tehdit oluşturmaya başladı. Ayrıca siyasal alanda Müslüman ve sol partilerin ülkedeki profesyonel sistemde reform yapma yönündeki istekleri Hıristiyanların endişelerini attırdı. Ketā'ib Partisi, Hıristiyanları –özellikle Mārūnīleri– tehdit eden bu gelişmelere karşı mezhepçi ve radikal siyasi yaklaşımları benimsedi. Bu değişimin ilk işareti, Ketā'ib Partisi'nin 1968 parlamento seçimlerinin ardından Kamil Şam'ün'un Ulusal Liberal Parti ve Raymond Edde'nin Ulusal Bloku ile kurduğu Üçlü İttifak'tı.

1970'lerde Lübnan hükümetinin ülkedeki Filistinliler üzerinde otorite kuramadığının açıkça ortaya çıkması Ketā'ib Partisi'nin kendi mezhebini korumak ve devlet otoritesini sağlamak için silahlı milislerini sayı ve silah olarak güçlendirmeye girişmesine yol açtı. Ketā'ib Partisi, kendini ülkedeki Hıristiyanların ve profesyonel sistemin koruyucusu olarak görüyor, Müslümanların veya Filistinlilerin zorlamasıyla gelecek her türlü değişim talebini Lübnan'ın varlığına karşı bir tehdit olarak varsayıyordu. 1975'te iç savaşın başlamasında ve seyrinde Ketā'ib Partisi ve milisleri önemli roller oynadı. İç savaş yıllarında Ketā'ib Partisi içinde Lübnan'daki profesyonel sistemdeki Mārūnī egemenliğinin korunması konusunda birçok tartışma ve fikir ayrılıkları ortaya çıktı. Partinin lideri Pierre Cemayel'in büyük oğlu Emin Cemayel ve Kerim Pakrādūni Lübnanlı Hıristiyanların geleneksel siyasi yapısı içerisinde yaşamları sürdürebileceklerine inanıyor ve bunun için Lübnanlı Müslümanlar, Suriye ve diğer Arap ülkeleri ile uzlaşmaya çabalıyordu. Pierre Cemayel'in küçük oğlu Beşir Cemayel ise daha militan bir söylem benimsedi. Beşir Cemayel bu militan söylemi ve hırslı siyasi

⁶⁹⁸ Deeb, *The Lebanese Civil War*, s. 23.

kişiliğiyle geniş bir taraftar kitlesi topladı. İsrail ile yaptığı ittifak da onun siyasi yükselişinde önemli rol oynadı.⁶⁹⁹

III.5.2.2. Ulusal Liberal Parti

Kamil Şam'un, Fransız Manda yönetiminin sonunda Bişāra el-Khūrī'nin açık fikirli politikacılar okulundan yetişmiş oldukça zarif bir siyasi figür ve pragmatik bir siyasetçiydi. Kariyerinin ilk zamanları Arap milliyetçiliğinin Haşimi tarzını yakın bir siyasi tutum benimsemiş ve özellikle Irak ve Ürdün'deki Haşimi krallarla iyi ilişkiler kurmuştu. Şam'un, 1952'de yolsuzluklarla kirlenmiş Khūrī yönetimini tasfiyesinde önemli rol oynadı ve bu yolla devlet başkanlığı mevkiini ele geçirdi. Devlet başkanı olduktan sonra Şam'un yerel siyasette Pan-Arabizimi sert bir şekilde eleştiren karmaşık bir figür haline gelmiştir. Şam'un, bu dönem Eisenhower Doktrini'ni kabul ederek bölgede yayılan Arap milliyetçiliğine karşı olduğunu açıkça gösterdi ve böylece 1958 Krizi ve Amerikan müdahalesine giden yolu açmış oldu. Amerikan müdahalesi sonunda Lübnan siyasetindeki yeniden yapılanma sürecinde Şam'un da devlet başkanlığı koltuğunu kaybetti. Buna rağmen Şam'un Lübnan'daki siyasi nüfuzunu ve etkinliğini korumaya ve ülke siyasetinde aktif bir aktör olarak kalmaya çabaladı. Şam'un, ilk zamanlar yeni Devlet Başkanı Fu'ad Şihāb tarafından siyasi alandan dışlanmak istedi. Şam'un Batı yanlısı ve Arap milliyetçiliği karşıtı görüşleri, Mısır'la iyi ilişkilere sahip olan Devlet Başkanı Şihāb için tehlikeliydi.

Kamil Şam'un, 1950'lerin sonuna kadar Lübnan siyasetinde önemli görevler icra etmesine rağmen destekçileri bir siyasi parti örgütü içerisinde toplamayı başaramamıştı. Modern siyasette siyasi parti örgütlerinin etkinliğinin artması, Şam'un'u siyasi mücadelesini sürdürmesi için bir parti kurmaya teşvik etmiştir. Böylece Şam'un 1958 Krizi'yle devlet başkanlığı görevini bıraktıktan sonra kendi siyasi partisini kurma girişimlerine başladı. Kısa bir süre sonra 1959'da Ulusal Liberal Parti-ULP (*Hizb el-Vataniyyīn el-Ahrār*) kuruldu.⁷⁰⁰ Aslında partinin, Şam'un'un devlet başkanlığı görevinden ayrıldığı ve ülkenin siyasi alanından rakipleri tarafından dışlanmak istediği

⁶⁹⁹ Rabinovich, "Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite", s. 230-231.

⁷⁰⁰ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 260.

bir süreçte kurulması bir tesadüf değildi. Şam'un, devlet başkanlığı süresi biterken kendi karizmasını ve önemli liderlerle güçlü bağlarını kullanarak bir siyasi merkez oluşturmaya çalışmıştı. Şam'un'un güçlü bağlara sahip olduğu geleneksel liderler arasında Zaghartā'dan Sam'an ed-Duveyhī, Batrūn'dan Jean Harb, Zahrani'den Adil 'Usayrān ve Sūr'dan Kadim el-Khalīl bulunuyordu. Böylece Şam'un'un Mārūnī toplumundaki karizması ve geleneksel liderlerin desteği Ulusal Liberal Parti'nin kurulmasını sağlamış oldu. Şam'un'un partisi, kurulduktan bir yıl sonra girdiği 1960 seçimlerinde parlamentoya dört milletvekili sokmayı başardı.⁷⁰¹

Ulusal Liberal Parti, kuruluş, organizasyon ve yönetim şekliyle Pierre Cemayel'in Ketā'ib Partisi'nden önemli farklılıklar göstermektedir. Herşeyden önce parti, tutarlı bir doktrin, detaylı bir organizasyonu ve geniş bir üyelik yapısı olmadan bireyler ve liderlerin kişiliği çevresinde oluşturulmuş bir siyasi örgüttü. İki parti arasında üye yapısı da oldukça farklıdır. Ketā'ib Partisi'nin destek kitlesi düşük ve orta sınıf Mārūnīlerden oluşuyordu ve parti –özellikle ilk zamanlarında- toplumsal ve ekonomik sorunlara dikkat çeken bir hareketti. Ulusal Liberal Parti, Şam'un'un Şūf Dağı ve Beyrut'taki seçmenlerini temsil ediyordu ve taraftar kitlesi genellikle üst sınıftan küçük bir Mārūnī gruptan oluşuyordu.⁷⁰²

Ulusal Liberal Parti, 1960'ların sonunda kendisi için açık bir ideolojik yapı oluşturmayı başardı. Partinin ideolojisinin merkezinde Lübnan'daki ve diğer Arap ülkelerindeki aşırı sol (*el-yasar el-mutatarrif*) saldırılara karşı serbest girişim sistemini korumak vardı. Partinin ideolojisi, ayrıca aşırı solla ittifak yapmakla suçladığı Şihāb yanlısı askeri oluşum (*el-militariya*) ile mücadeleyi öngörüyordu. Liberal ekonomik yaklaşımlarının yanı sıra parti Hıristiyan toplumunun ve hatta genellikle büyük Hıristiyan sermaye gruplarının çıkarlarını temsil etme eğilimdeydi Bu dönemde ülkenin siyasi kararalma mekanizmasında hiçbir görevi olmayan Kamil Şam'un da en az beş büyük şirketin sahibi olarak bu büyük Hıristiyan sermaye gruplarının içinde yer

⁷⁰¹ Deeb, *The Lebanese Civil War*, s. 27.

⁷⁰² Itamar Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, Londra, Cornell University Press, 1985, s. 65.

alıyordu. Kamil Şam'un'a ait olan şirketler şunlardır: Ulusal Demir ve Çelik Şirketi, Universal, Almaza, Ulusal Pamuk Şirketi ve Protein Şirketi⁷⁰³

Kamil Şam'un, Fu'ad Şihab'ın devlet başkanlığını bırakmasından sonra siyasi nüfuzunu tekrar arttırdı. 1964'de Helu'nun devlet başkanı olmasıyla Şam'un ülke içindeki güçlü Mārūnī siyasi liderle ittifak arayışına girdi. Şam'un, 1968 parlamento seçimlerinde 11 milletvekiliği elde eden ULP'yi parlamentonun en güçlü partisi haline getirmeyi başardı. Şam'un'un Lübnan siyasetinde tekrar nüfuz ve gücünü arttırması, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Arap milliyetçilerinin yaşadığı hayalkırıklığı ve Lübnan'daki Filistinli mültecilerin sayısındaki artışla da doğrudan ilgiliydi. ULP, Batı yanlısı liberal siyasetiyle hem Lübnan'ın konfesyonel sistemini değiştirmek isteyen solcu Müslüman gruplara karşı mücadelenin siyasi bir merkeziydi hem de statükoyu ve ayrıcalıklı konumlarının korumak isteyen ülkedeki Hıristiyanların temsilcisiydi. Şam'un iç savaşın arifesinden ve ilk yıllarında Lübnan hükümetinde bakanlık görevinde bulunarak ülke siyasetini yönlendiren Pierre Cemayel'le birlikte en etkili iki Mārūnī liderlerden biri haline geldi.

Kamil Şam'un'un Mārūnī toplumunu temsil eden iki etkili liderden biri haline gelmesi, ULP'nin de iç savaşın arifesinde siyasi gücünü askeri güçle tamamlama girişimlerine yol açtı. ULP, takipçilerine askeri eğitim kampları kurarak ve onları hızla silahlandırarak Kaplanlar (*Numūr*) adlı bir milis gücü oluşturdu. Bu milis gücünün komutanlığına Kamil Şam'un'un oğlu Dani getirildi. Dani, Pierre Cemayel'in küçük oğlu Beşir'le birlikte iç savaşın en önemli milis komutanlarından biri oldu ve *Numūr* milisleri iç savaşta birçok çatışmada önemli rol oynadı.

III.5.2.3. Ulusal Blok

Ketā'ib Partisi ve ULP'den önce Fransız Mandası döneminde Mārūnī siyasetçiler tarafından kurulan iki siyasi oluşum daha vardı. Bunlar, Bişāra el-Khūrī liderliğinde Anayasal Birlik ve Emile Edde (d.1886-ö.1949)'nin liderliğinde Ulusal Blok

⁷⁰³ Deeb, *The Lebanese Civil War*, s. 27.

(*el-Jabha el-Vataniyye*)’tu. Her ikisi de birer parti olmaktan çok parlamento içinden güçlü bir siyasi lider etrafında oluşan esnek koalisyonlardı. *Grand Liban*’ın kurulmasından sonra Fransa’nın himayesindeki Mārūnîlerin ülkedeki siyasi ve ekonomik nüfuzları arttı. 1920’lerin sonunda Mārūnî toplumu içindeki liderlik mücadelesi ülkenin yerel siyasetine hâkim olmuştu. Bu mücadele, ideolojik olmaktan çok Emile Edde ve Bişāra el-Khūrî arasında ortaya çıkan kişisel bir durumdu. El-Khūrî, Arap ülkelerinden destek alırken Edde’nin ittifak yaptığı dış güç ülkeyi manda yönetimi altında tutan Fransa’ydı.⁷⁰⁴

Ulusal Blok Fransız Mandası döneminde Mārūnî Emile Edde’nin parlamentoda farklı toplumların ileri gelenlerini bir araya getirmesiyle oluşturuldu. Batrūn’dan başarılı bir avukat olan Emile Edde aynı zamanda Bekaa’daki bazı arazilerin mal sahibi Hıristiyan bir *za’im*di. *Grand Liban*’ın Fransızlar tarafından teşkil edilmesiyle ülkede Fransız hukukuna dayalı kurulan yeni yönetimin araçlarına egemen olan yeni insanlar *za’im* tipi ortaya çıkmıştı. Emile Edde, bu yeni dönemde ortaya çıkan Avukat-*za’im* tipinin en bilinen örneklerindendir. 1919’daki Paris Barış Konferansı’na Lübnan Konseyi’nin bir delegesi olarak katılan Edde, sürekli Fransız koruması altında bir *Grand Liban*’ın kurulmasını desteklemiştir. Edde’nin 1920’ler boyunca Fransa’yla ittifakı 1929’da onun başbakan atanmasını sağladı. 1930’lu yıllarda Edde, Lübnan’ın güvenliği ve istikrarı için Fransa’nın koruması fikrini savunmaya devam etti.⁷⁰⁵

Emile Edde, 1949’da öldüğünde Ulusal Blok’un başına büyük oğlu Raymond Edde geçti. Raymond Edde sıklıkla dekan (‘*amīd*-عميد) lakabıyla anıldı.⁷⁰⁶ Emile Edde’nin küçük oğlu Pierre Edde, 1947 parlamento seçimlerinde devlet başkanı Bişāra el-Khūrî’nin desteklediği Pierre Cemayel’e karşı Metn’de bir milletvekilliği koltuğu kazanmayı başardı. 1951’de Bişāra el-Khūrî’nin Metn’de tekrar destek verdiği Pierre Cemayel, Pierre Edde’ye karşı seçimi tekrar kaybetti. Seçimler sırasında iki Pierre’in destekçileri arasında çıkan çatışmalarda 3 kişi öldü, 20 kişi yaralandı. 1952’deki siyasi kriz boyunca el-Khūrî’ye karşı Şam’un’u destekleyen Edde kardeşler, kısa bir süre

⁷⁰⁴ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 250-251.

⁷⁰⁵ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 19-20.

⁷⁰⁶ Lawrence Joffe, “Raymond Edde”, *The Guardian*, 24 Mayıs 2000, <http://www.guardian.co.uk/news/2000/may/24/guardianobituaries1>, (20 Ocak 2011).

sonra Şam‘ün’un devlet başkanı olmasıyla Lübnan’daki nüfuzlarını arttırdı. Şam‘ün’un devlet başkanlığı boyunca Pierre Edde, Eğitim Bakanı (1953 Selām Kabinesi), ve Finans Bakanlığı (1954-1955 Yafi Kabinesi ve 1958 Sami Sulh Kabinesi) görevlerinde bulundu. Ayrıca kardeşi Raymond ile birlikte bankerlik yapan Pierre Edde, bu dönemde Lübnan’daki finans çevrelerinde önemli bir nüfuz elde etti. Raymond Edde de Şam‘ün’un desteğiyle 1953’te Cubeyl’den milletvekili olarak parlamentoya girdi. Raymond Edde kardeşinin bakanlık yaptığı süre içinde politikalarını samimi bir şekilde desteklerken iki kardeşe bir siyasi ekip olarak bakılmaya başlandı.

Raymond Edde, genellikle sert eleştiriler taşıyan bir espiroi anlayışına sahip renkli bir siyasetçiydi. Bununla birlikte alıngan ve heyecanlı karakteri onun siyasi etkinliğinin sınırlanmasına yol açıyordu. Entelektüel ve yetenekli bir örgütçü olmayan Raymond Edde çoğu zaman çevrede olan olayların yönlendirmesine maruz kaldı. Edde kardeşler sayesinde Şam‘ün döneminde bir dizi liberal ekonomik önlem (İnşaat sektörünü teşvik eden “1954 Kira Yasası”, yatırımları özendirilen “Banka Sırları Yasası” gibi) kanunlaştırıldı. Fakat Edde’nin liberal politikalarındaki başarısı 1958 Krizi’ne yol açan anlaşmazlıklar yüzünden gölgede kaldı. 1957’den sonra devlet başkanı Şam‘ün karşı muhalefetin artmasıyla Edde siyasi pozisyonu güvensiz hale gelmiştir. Edde, Şam‘ün’un Lübnan’ı Nāsırizmin etkisinde uzak tutmaya yönelik çabalarını alenen mutabık olsa da Şam‘ün’un iktidardaki kontrolünü güçlendirme konusunda ona karşı çıktı. 1957 parlamento seçimlerinin ardından Selām, Yafi ve Canbulāt’a yakınlaşan Edde, Şam‘ün’la ilişkilerini sona erdirip devlet başkanını istifası taleplerine destek verdi. Temmuz 1958’de asker kökenli birinin devlet başkanı olmasına karşı olan Edde, Fu’ad Şihāb’a karşı devlet başkanlığı seçiminde mücadele etmeye karar verdi. Seçimde Şihāb’a karşı ezici bir yenilgi olsa da Edde’nin aday olması onun siyasi popülaritesinin yükselmesine hizmet etti.⁷⁰⁷

Ekim 1958’de Cemayel’in karşı devriminden sonra Lübnan Devlet Başkanı Şihāb, Edde’ye Karāmī kabinesinde bakanlık teklif etti. Bu dönemde İçişleri Bakanı, İşçi, Çalışma ve Sosyal İşler Bakanı ve Telefon ve Telgraf (PTT) Bakanı görevlerini

⁷⁰⁷ Gorias, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 60-61.

icra eden Edde, Şihāb yönetimine yaratıcı ve yetenekli bir bakan olduğunu kanıtladı. Edde, çalışma ve sosyal işler bakanı iken küçük çiftçilerin üzerindeki vergi yükünü düşürecek yasal düzenlemelerin yapılmasını sağladı. İçişleri bakanı iken cinayetlerde ölüm cezasının yerleşmiş bir düzenleme haline gelmesini hızlandırdı. Edde ayrıca ülkenin güvenlik güçlerinin yeniden yapılanmasına ve iç güvenliğe katkı yapacak “Ekip 16” adlı özel bir gücün kurulmasına öncülük etti. Edde ve Şihāb, Lübnan’da güçlü bir merkezi yönetimin sağlanmasına yönelik köklü bir inancı paylaşıyordu. Her ikisi de daha fazla sosyo-ekonomik reform yapılmasının bir gereklilik olduğuna inanıyorlardı. Bununla birlikte Edde ve Şihāb arasında uygulanacak yöntemler konusunda kişisel bir çatışma yaşandı. Şihāb’ın yönlendirmelerine razı olmayan Edde, onun politikalarının Lübnan’ın liberal siyasal sistemini tehdit ettiğini düşünüyordu. Edde, askeri istihbarat örgütü İkinci Şube (*Deuxieme Bureau*)’nin idari işlere ve seçim politikasına müdahalesini açıkça eleştirdi. Ekim 1959’da bu konuda Şihāb ile yaptığı tartışma Edde’nin bakanlıktan istifasıyla sonuçlandı. Edde’nin alternatifinin olmaması, Devlet Başkanı Şihāb’ın kabinedeki temel Mārūnī ittifak olarak Cemayel’e duyduğu ihtiyacı arttırdı.

1960 parlamento seçimlerinde Şihāb, Pierre Edde’nin Doğu Beyrut’tan milletvekilliği olamaması için Cemayel’e destek verdi. Edde Ailesi, Emil Edde’nin etkili Grek Ortodoks ailelerle kurduğu mükemmel ilişkilerden dolayı Doğu Beyrut’ta - özellikle Eşrefiye’de- oldukça popülerdi. Emile Edde, 1912’de Lody Sursuk’la evlenmiş ve ünlü Ortodoks ailelerden Sursuklar ve Tueynilerle yakın bağlar kurmuştu. Raymond Edde bekâr olmasına rağmen kardeşi Pierre Edde, Brezilyalı varlıklı Racy Ailesi’nin kızıyla evlendi. Bu aileyle kurulan akrabalık ilişkileri Pierre Edde’ye ekonomik güç ve siyasi destek sağlamıştı. Bu nedenle Pierre Edde’nin milletvekilliğinin önemi ve popülaritesi Cemayel karşısında ortadan kalktı. Şihāb, seçimler sırasında *Deuxieme Bureau*’yu Edde’nin taraftarlarını vazgeçirmek için kullandı ve özellikle Doğu Beyrut’taki etkili Ermeni toplumunun Ketā’ib Partisi’ni desteklemesini sağladı. Cemayel’in seçimdeki başarısı, Edde kardeşlerle devlet başkanının arasındaki ilişkilerin tamamen kopmasını getirdi.⁷⁰⁸

⁷⁰⁸ Gorja, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 61-62.

1958 Krizi'yle kötüleşen Edde Ailesi ile Şam'un Ailesi arasındaki ilişkiler, 1963'te tam bir uzlaşma sağlayarak tekrar güçlü hale getirildi. Ulusal Blok ile Ulusal Liberal Parti kendi sahip oldukları nüfuz alanlarında ciddi bir çıkar çatışmasına sahip olmadıkları gibi iki partinin liderleri de Şihāb'a muhalif olma konusunda birleşiyorlardı. Edde ve Şam'un küçük ideolojik farklılıklara sahip olsa bile 1960'larda Lübnan iç ve dış siyasetindeki dönüşümler onları birlikte hareket etmeye teşvik etti. 1968'de Raymond Edde'nin Ulusal Blok'u Ketā'ib Partisi ve ULP ile Üçlü İttifakı oluştursa da 1970'lerden itibaren iki ortağından çok farklı bir siyasi tutum takındı. İç savaşın arifesinde Edde, Sā'ib Selām ve Reşid Karāmī ile yeni bir ittifak kurdu. Raymond Edde, iç savaş yıllarında diğer Mārūnī liderlerle göre daha ılımlı ve tarafsız bir siyasi strateji izledi. Babası Emile Edde, Fransa'nın yakın bir müttefiki ve Siyonist liderlerle iyi ilişkiler sahip olsa da Raymond Edde, Fransa ve İsrail'e karşı ihtiyatlı yaklaştı. İç savaş sırasında Beşir Cemayel'in İsrail'e yakın ilişkilerinin Lübnan toplumunu parçalayacağını söyleyen Edde, İsrail'le bu tarz bir ittifakın en önemli muhaliflerinden biri oldu.⁷⁰⁹

⁷⁰⁹ Joffe, "Raymond Edde".

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LÜBNAN İÇ SAVAŞI VE MĀRŪNĪLER

IV.1. Bağımsızlıktan İç Savaşa Lübnan: 1943-1975

Lübnan'ın 22 Kasım 1943'te bağımsızlığını elde etmesinden sonra Fransız mandası döneminde temelleri atılan profesyonel siyasal sistem Lübnanlı siyasetçiler tarafından uygulanma fırsatı buldu. Lübnanlı siyasetçilerin yaptığı realist düzenlemeler, ülkedeki mezhepsel farklılıkların tanınması ve *laissez faire* (bırakınız yapsınlar) ekonomi ilkesi üzerinde işletildi. Bağımsızlığın ortaya çıkardığı heyecan ve farklı mezheplerden siyasetçilerin işbirliği içinde hareket etmeleri, ülkedeki ayrılıkçı atmosferin ve mezhepsel hasasiyetlerin bir süre için saklı kalmasını sağlayabildi. 1943'ten 1950'li yılların ortalarına kadar görece istikrarlı ve uyumlu bir işleyiş gösteren Lübnan'ın profesyonel sistemi, gerek ülke içindeki siyasi, ekonomik ve demografik değişim gerekse iki kutuplu uluslararası sistemdeki rekabetlerin Orta Doğu alt sistemini etkilemesi dolayısıyla 1958'de ülkenin modern tarihinin ilk ciddi çatışmasının yaşanmasına neden oldu. Lübnan'da 1958'de yaşanan kriz, bazıları tarafından çatışma (*conflict*), bazıları tarafından ise iç savaş (*civil war*) olarak tanımlandı. Ayrıca 1958 krizi çoğu zaman tek başına bağımsız bir olay olarak değerlendirildi. Diğer yandan 1958 krizinin, 1975'te başlayan Lübnan İç Savaşı'na giden sürecin bir hazırlık aşaması olduğu aşikârdır. Bu bağlamda 1958 krizi, profesyonel sistemin işleyişinin sorgulanması açısından 1975 Lübnan İç Savaşı'nın bir provası olarak değerlendirilebilir.

IV.1.1. İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra "Lübnan Mucizesi"

Lübnan'da 1943'te bağımsızlığın elde edilmesinden sonra siyasete yön veren başat güçler, daha önce olduğu gibi ülkenin *za'im* ailelerinden (geleneksel feodal veya kentli burjuva) gelen siyasi seçkinlerdi. Bu siyasi seçkinlerden biri, Fransız mandası döneminde ve bağımsızlık sürecinde önemli rol oynayan Mārūnī Bişāra el-Khūrī'ydi. 21 Eylül 1943'te devlet başkanı seçilen Bişāra el-Khūrī, bağımsızlığın ilk yıllarında geniş tabanlı bir halk desteğine sahipti. El-Khūrī, görevine başlar başlamaz bir yandan

ülkedeki mezhepsel grupların birbirlerine karşı duyduğu şüpheler ve bu şüphelerin yarattığı güvensizlik ortamıyla diğer yandan da dıştan gelen tesirlerle yüzleşmek zorunda kaldı. Bağımsız Lübnan'ın Arap dünyasının mı yoksa Batılı dünyasının mı bir parçası olduğu ülkenin önemli bir meselesi haline geldi. Bu yıllarda Lübnanlı Müslümanlar arasında Pan-Arabizm ideolojisi hızla yayılırken Lübnanlı Hıristiyanların çoğunun –özellikle Fransız himayesini kaybeden Mārūnîlerin- Lübnan'ın Müslüman dünya içinde eriyebileceğine dair korkuları tekrar su yüzüne çıktı. El-Khūrī, ülkedeki mezhepçilik ve bölgesel kimlik meselelerine çözüm getirecek ulusal bir uzlaşma ve hukuki bir düzenleme için Pan-Arabist ve popüler bir Sünni siyasetçi olan Riād es-Sulh ile siyasi bir ittifak içine girdi. Böylece, bağımsız Lübnan'ın siyasal sisteminin kurumsallaşmasının temelini oluşturan Ulusal Pakt (*el-Mithak el-Vatanī*) ortaya çıktı. Sözlü bir antlaşma olan Ulusal Pakt, her şeyden önce Lübnan'daki farklı mezhepsel grupların devlette temsilini öngören konfesyonel yönetim ilkelerini yeniden düzenliyor ve kurumsal hale getiriyordu. Pakt, aynı zamanda 1920'deki Büyük Lübnan fikrinden farklı olarak Mārūnîlerin hegemonyası altındaki bir devlet yerine ülkedeki tüm toplumlara ait bir Lübnan kavramı ortaya koymaya çalışıyordu. Lübnanlı Hıristiyanların ve Müslümanların hassasiyetlerini aynı derecede dikkate alarak uzlaşma yaratmaya çabalayan pakt, Lübnan'ın Arap dünyasıyla iyi ilişkiler kurması gerektiğini belirtirken ülkenin tam bağımsızlığına, egemenliğine ve tarafsızlığına özel bir vurgu yapıyordu. Ulusal Pakt, devletin yönetiminde uygulanan konfesyonel ilkelerin sürmesini sağlayarak ülkedeki mezhepçiliğe dayalı kimliklerin güç mücadelesine izin vermesine rağmen özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında ülkenin siyasi istikrarına katkı yaptı ve ülkenin siyasi ve idari sisteminin işlemlerini sağladı.⁷¹⁰

Bağımsızlık sonrasında Lübnan siyasetinde beliren uzlaşmacı ve istikrarlı dönem, Ulusal Pakt'ın kurumsallaştırdığı ülkenin konfesyonel sisteminden çok liberal ilkelere dayalı ekonomik sisteminden kaynaklanıyordu. Bişāra el-Khūrī, Lübnan'da liberal ilkeler üzerine inşa ettiği ekonomik sistemini başarılı bir şekilde işletti ve önemli bir ekonomik başarı elde etti. El-Khūrī'den sonra devlet başkanı olan Kamil Şam'un da ekonomide liberal ilkeleri teşvik etmeye devam etti. El-Khūrī ve Şam'un'un liberal

⁷¹⁰ Michel Hudson, *The Precarious Republic: Political Modernization in Lebanon*, New York, Random House, 1968, s. 43-44.

ekonomi anlayışları sayesinde Lübnan, özellikle ticaret ve finans alanında Orta Doğu'nun çekim merkezi haline geldi. Bu yıllarda Lübnan ekonomisi, iç siyasetteki liberal uygulamalar kadar -belki de tesadüf olarak- bölgesel gelişmelerden de oldukça olumlu etkilendi. Örneğin 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın sonra ortaya çıkan boykot, Haifa limanının ve Tel Aviv'deki finansal pazarın Lübnan'la potansiyel rekabetini engelledi. Yine Basra Körfezi'ndeki küçük Şeyhliklerde petrole dayalı hızlı zenginleşme, Lübnan ekonomisine doğrudan olumlu yansıdı. Lübnan, bu şeyhliklere, bir yandan meyve, sebze, sanayi ürünleri satarken, diğer yandan da turistik harcamalar, gayrimenkul satışları ve bankalara yatırılan paralarla Lübnan'a sıcak para akışı sağlandı. Hatta 1950'lerde Suriye, Mısır ve Irak'ta olan askeri devrimler bile bu ülkelerden kaçan mültecilerinin paralarını Lübnan'a bankalara yatırmaları yoluyla ülkedeki finansal canlılığa katkı yaptı.⁷¹¹

Lübnan'ın ekonomik canlılığında en önemli merkez, coğrafi konumu ve sahip olduğu limanı ile başkent Beyrut'tu. Beyrut, 19. yy.'ın ortasından itibaren başlayan ticari ve finansal merkez olma sürecini, 1950'lerde Orta Doğu'daki siyasi gelişmelerin de katkısıyla zirve seviyesine ulaştırdı. Arap devletlerinin yaşadığı siyasi, ekonomik ve ideolojik karışıklıklar ve millileştirme siyasetleri, Arap yatırımcıların ve sermayelerin, liberal ekonomik sisteme sahip Lübnan'a kaçmasına yol açtı. Lübnan'a yabancı sermaye girişinin banka sınırları yasası gibi düzenlemelerle teşvik edilmesi, Beyrut'u kısa sürede uluslararası bir bankacılık merkezi haline getirdi.⁷¹² Mısırlı ekonomist Charles Issawi, Beyrut'un uluslararası finans merkezi haline gelmesini kentten sahip olduğu üç özellikle açıklamaktadır: Döviz rezervleri, dünya çapında bağlantıları ve denetimin yokluğu. Örneğin 1951'de Lübnan'ın altın ticareti en üst noktasına ulaştığında, dünyadaki altın trafiğinin yüzde 30'u bu ülkeden geçiyordu.⁷¹³ Beyrut'un ticari ve mali bir merkez olmasının yanında kent, hükümetin liberal siyasetinin ortaya çıkardığı düşünsel ve kültürel bir özgürlük atmosferine de sahipti. Ticari gelişmeye paralel nüfusu artan Beyrut, Batı ile Orta Doğu arasında ekonomik ve kültürel köprü işlevi gören etkileyici bir metropol haline geldi. Beyrut, farklı görüşlerin ifade edildiği özgür

⁷¹¹ Charles Isawi, "Economic Development and Political Liberalism in Lebanon", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley&Sons, 1965, s. 74-75.

⁷¹² Cleveland- Bunton, *A History of The Modern Middle East*, s. 333.

⁷¹³ Isawi, "Economic Development and Political Liberalism in Lebanon", s. 74.

bir basını, gelişen yayıncılık sektörü ve dünyanın her tarafından öğrenci çeken üniversiteleriyle entelektüel alışveriş ve siyasal tartışma merkezi olarak ün kazandı. 1950’lerde Orta Doğu’daki baskıcı rejimlerden kaçan muhaliflerin ve siyasi sürgünlerin birçoğu bu özgürlük atmosferinden dolayı Beyrut’ta yaşamayı tercih etti. Beyrut ayrıca lüks hotelleri, kumarhaneleri ve parıltılı bir gece yaşamıyla bölgenin en önemli turizm ve eğlence merkeziydi.⁷¹⁴

Lübnan’da liberal ekonomi ilkelerinin başarıyla uygulanması ve bölgesel konjoktürün katkısıyla el-Khūrī ve Şam‘ün dönemlerinde (1943-1958) ortaya çıkan ticari ve finansal büyüme ve istikrar, “altın çağ” veya “Lübnan mucizesi” olarak adlandırılarak genellikle olumlu bir gelişme olarak ele alınmaktadır.⁷¹⁵ Bununla birlikte Lübnan’ın 1950’lerde yaşadığı bu ekonomik canlanma dönemi, ülkedeki pek çok sosyo-ekonomik meselenin ve devletin toplumun büyük bölümünün temel ekonomik ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığı gerçeğini üzerini örtmeye yetmemiştir. Herşeyden önce ülkede ortaya çıkan ticari ve finansal büyümenin getirdiği refah, ülkedeki ekonomik sınıflar, bölgeler ve mezhepsel topluluklar arasında adil bir biçimde paylaştırılmamış ve bazı siyasi seçkinler (*zu’amā*) ve sermaye grupları bu refahtan daha fazla faydalanmıştır.⁷¹⁶ Ayrıca devlet, ekonomide uyguladığı liberal ilkeleri, ülkedeki sivil özgürlüklere ve sosyo-kültürel farklılar arasında bir köprü kurma girişimlerine de yeterince yansıtamadı.⁷¹⁷ Siyasi ve sosyo-ekonomik temelli meseleler (sosyo-ekonomik eşitsizlikler, bazı ihmal edilmiş grup veya bölgelerin talepleri, mezhepsel düşmanlıklar, ulusal kimlik üzerinden yapılan polemikler), 1950’lerde devlet başkanı ile ona karşı ülkede oluşan muhalefet arasında güç mücadelesine dönüştü ve ülkeyi iki defa (1952 ve 1958) krize sürükledi. Bu krizlerden ilki, devlet başkanı Bişāra el-Khūrī’yi 1952’de istifaya götüren siyasi süreçtir.

Riād es-Sulh, Majid Aslān, Ahmed el-Es’ad ve Henri Pharoun gibi feodal *za’imler* ve Beyrutlu işadamlarından oluşan bir ittifak yoluyla iktidarını koruyan Bişāra

⁷¹⁴ Cleveland- Bunton, *A History of The Modern Middle East*, s. 333.

⁷¹⁵ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 154-155.

⁷¹⁶ Robert Owen, “The Political Economy of Grand Liban, 1920-1970”, Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976, s. 28.

⁷¹⁷ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 157.

el-Khūrī, ekonomideki başarılarına rağmen devlet içinde adam kayırmacılık ve yolsuzlukları engelleyemediği için görevinin son yıllarında toplumsal muhalefetin hedefi haline gelmişti. 1949'da el-Khūrī'nin parlamentoyu kullanarak devlet başkanlığı görev süresini uzatması Mārūnī lider Kamil Şam'un ve Dürzī lider Kemal Canbulāt liderliğinde etkili bir muhalefet ortaya çıktı. Mārūnī Pierre Cemayel'in Ketā'ib Partisi, Edde'lerin Ulusal Bloku, Naccada, Suriyeli milliyetçiler ve sosyalistler de muhalefetin içinde yer aldı. Bu muhalif hareket geçici bir ittifak olsa bile muhalefetin liderleri, belirgin siyasi bir ideolojileri varmış gibi davranıp kendilerine "Sosyalist Cephe" adını verdi. Oysa tek ortak yönleri Devlet Başkanı el-Khūrī'yi görevden düşürmekti. 1952'nin yazında Şam'un-Canbulāt muhalefeti tarafından ülkenin her yerinde düzenlenen protesto gösterileri, Devlet Başkanı el-Khūrī'nin siyasi iktidarını sürekli bir şekilde zayıflattı. 16 Eylül'de Sosyalist Cephe'nin genel grev çağrısı, el-Khūrī'yi ciddi bir hükümet kriziyle karşı karşıya bıraktı. Muhalefetin artan baskıları ve hükümet krizi, el-Khūrī'nin 18 Eylül 1952'de devlet başkanlığından istifa etmesiyle sonuçlandı.⁷¹⁸

IV.1.2. Soğuk Savaş Kıskaçında Lübnan

Bişāra el-Khūrī'nin istifasından sonra 23 Eylül 1952'de Lübnan Parlamentosu, Kamil Şam'un'u devlet başkanlığına seçti. Şam'un, göreve başlar başlamaz, siyasi ittifak halinde olduğu Dürzī lider Kemal Canbulāt'la yollarını ayırdı. Şam'un'u iktidara getiren Sosyalist Cephe'nin lideri olarak Canbulāt, yeni rejimin siyasetinin belirlenmesine daha geniş söz hakkı ve eski devlet başkanı el-Khūrī'nin yargılanmasını istiyordu. Şam'un ise Canbulāt'ın bu taleplerini yerine getirmeye istekli görünmüyordu. Böylece Canbulāt ve Şam'un'un, yeni dönemde ülkede ortaya çıkacak siyasi kutuplaşmada farklı taraflarda yer alacağı belli olmaya başladı. Canbulāt'la yolları ayrılan Şam'un, devlet başkanlığının ilk yıllarında liberal ilkelere dayalı bazı idari ve adli reform girişimlerine odaklandı. Herşeyden önce hükümetin yönetsel fonksiyonlarını, seçim sistemini ve hukuki prosedürleri revize ederek devletin işleyişine yönelik aksaklıkları ortadan kaldırmaya çalıştı. Lübnan'da ilk kez kadınlara oy hakkının verilmesini sağlayan da Şam'un yönetimi oldu. Şam'un, bir yandan ülkedeki

⁷¹⁸ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 194-195; Hudson, *The Precarious Republic: Political Modernization in Lebanon*, s. 148-149.

kamuoyuna özgürlük sağlayarak ve özgür basını muhafaza ederek Lübnan'ı çevresindeki otoriter ve anti-demokratik Arap devletlerinden farklı kılmaya diğer yandan da el-Khūrī döneminde altyapısı hazırlanan serbest piyasa ekonomisini geliştirmeye çalışıyordu. Lübnan'ın dış yatırımcılara cazip gelmesini sağlayan bankacılık kurallarındaki değişikliklerin çoğu da Şam'ün döneminde yapıldı.⁷¹⁹

1950'lere uluslararası sistemde ve Orta Doğu alt sisteminde yaşanan bazı gelişmeler, Şam'ün'un devlet başkanlığı performansına doğrudan tesir etti. İlk olarak 1950'li yılların ortalarında ABD ile SSCB arasındaki küresel rekabet oldukça yükselmiş ve bu rekabet alt sistemlerde çatışmalara dönüşmüştü. Orta Doğu alt sisteminde en önemli nüfuz ve hegemonya mücadelesi, devrimci pan-Arabizmin temsilcisi Mısır ile Batı yanlısı Arap devletlerini temsil eden Irak arasındaydı. Mısır-İrak rekabeti tüm Araplararası ilişkileri olduğu gibi Lübnan'ı da olumsuz etkiledi.⁷²⁰ Özellikle Lübnan gibi küçük ölçekli bir ülkenin çatışma barındıran bir bölgede tarafsız kalması oldukça zordu. İkinci olarak Cemal Abdülnasır'ın Mısır'da iktidarı ele geçirmesi ve ardından pan-Arabizm ve Arap sosyalizmi ideolojilerinin tüm Orta Doğu alt sisteminde yayılması Lübnan'ın iç siyasi mücadelelerini biçimlendirdi. Nāsır'ın popülaritesi ve ideolojisi, Lübnan içinde de geniş bir taraftar kitlesi ortaya çıkarmıştı.⁷²¹ Sā'ib Selām ve Reşid Karāmī gibi Sünni liderler Nāsır'ın Arap milliyetçiliğine sempatiyle bakıyordu. Nāsır'ın ideolojik etkisi, Lübnan içindeki Müslümanların daha örgütlü hareket etmelerini ve sosyo-ekonomik taleplerini dile getirmelerine de olumlu katkıda bulundu. Kemal Canbulāt'ın kurduğu İlerici Sosyalist Partisi (*Hizb et-Takadummi el-İştiraki*), Arap Direniş Partisi (*el-Ba'as*) ve Arap Ulusal Hareketi (*Harakat el-Kavmi el-'Arabi*), savunduğu sosyalist ve Arap milliyetçisi ideallerle, ülkede giderek artan Müslüman nüfusun siyasi reform ve devlette daha fazla temsil edilme isteklerini dile getirmeye başladı. İlerici Sosyalist Partisi, kurulduğu ilk yıllarda daha çok Şūf Dağı'ndaki Dürzilerden destek bulurken, diğer iki parti, sosyalist ideallere dayalı olarak savundukları seküler milliyetçilik anlayışlarıyla ülkedeki Müslüman ve Hristiyan farklı

⁷¹⁹ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 196-197.

⁷²⁰ Fawaz A. Gerges, "The Lebanese Crisis of 1958: The Risks of Inflated Self-Importance", *The Beirut Review*, No: 5, İlkbahar 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br5/gergesbr5pt1.html>, (15 Haziran 2010).

⁷²¹ Cleveland- Bunton, *A History of The Modern Middle East*, s. 335.

meslek gruplarından üyelere sahip oldu. Bu üç parti, Nāsırızmin tamamen kontrolünde olmadan doğal olarak gelişen siyasal oluşumlar olsa da 1950'lere esen Arab milliyetçiliği rüzgârının tesir altına kalmıştı.⁷²²

Lübnan Devlet Başkanı Kamil Şam'un bu yıllarda dış siyasette yaşadığı en büyük çelişki, Batı'yla yakınlaşma ve Arap ülkeleriyle -Mısır ve Suriye başta olmak üzere- iyi ilişkiler kurma arasında tercih yapmaya zorlanması oldu. Bu çelişki, Lübnan'ın hem Arap dünyasıyla iyi ilişkiler kuran hem de bağımsız ve egemen bir devlet olarak varolma özelliğini tehdit ediyordu. Lübnanlı Hıristiyanların –özellikle Mārūnîlerin- siyasal ve ekonomik ayrıcalıklarını sürdürmesi Batı'yla iyi ilişkilere bağlıydı, diğer yandan da Lübnanlı Müslümanlar arasında pan-Arabizm gittikçe toplumsal bir desteğe sahip olmaya başlamıştı. 1955'de İngiltere, Türkiye, Irak, İran ve Pakistan'ın katılımıyla Bağdat Paktı kuruldu. Pakt, görünürde Sovyetler Birliği'nden gelebilecek saldırılara karşı bir savunma ittifakıydı. Irak dışındaki Arap devletler pakta davet edilse de hiçbiri katılmaya ikna edilemedi. Bağdat Paktı'na Arap dünyasındaki en önemli karşı çıkış Mısır lideri Cemal Abdülnasır'dan geldi. Arap dünyası, Batı karşıtı ve Batı yanlısı olmak üzere iki gruba bölündü. İlk grupta Mısır ve Suriye, ikincisinde Irak ve Ürdün bulunuyordu. Lübnan ise bu ikili cepheleşmenin arasında kaldı. Lübnan Devlet Başkanı Şam'un, başlangıçta her iki taraf arasındaki gerilimi azaltmaya ve ülkesini iki tarafa eşit mesafede dengeli bir pozisyonda tutmaya gayret gösterdi. Şam'un, hem Bağdat Paktı'na katılmayı reddetti hem de Batı yanlısı Irak, Ürdün, Suudi Arabistan, İran ve Türkiye ile ilişkilerini ilerletmeye çalışarak her iki tarafı tatmin etmeye çalıştı. Fakat Şam'un'un bu denge siyaseti başarılı olmadı. Nāsır'ın Lübnan iç politikasındaki Arap milliyetçisi propagandasının etkisini üzerinde hisseden Şam'un yavaş yavaş Batı'nın desteğini aramaya yöneldi. Şam'un'un Batılı devletlere yakınlaşma eğilimi 1956'da Süvevş Krizi'nde açıkça ortaya çıktı. Süvevş Krizi'nin ardından İngiltere ve Fransa ile diplomatik ilişkileri kesmeyi reddeden Şam'un Mısır lideri Abdülnasır'ı ve onun Lübnan'daki destekçilerinin tepkisini çekti. Sünni Başbakan Abdullah Yafi ve Devlet Bakanı Sā'ib Selām, Şam'un'un İngiltere ve Fransa'ya tepki göstermemesini protesto ederek istifa etti. Yeni hükümet Sami es-Sulh başbakanlığında

⁷²² Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, Londra, s. 128-129.

kuruldu ve Lübnan'ın eski Washington büyükelçisi Charles Malik dışişleri bakanlığına getirildi. Malik'in dışişleri bakanı olması Şam'un'un dış siyasette tamamen Batı'ya dönüğünün de bir ifadesiydi. Lübnan hükümeti –yeni dışişleri bakanı Charles Malik'in de teşvikiyle- 16 Mart 1957'de aceleyle Eisenhower Doktrini'ni kabul etti. Bu doktrin dâhilinde ABD, Orta Doğu'da komünist saldırı tehditi altında olan uluslara askeri ve ekonomik yardım gönderilmesi öngörülüyordu. Böylece Lübnan açık bir şekilde komünizme karşı uluslar blokuna girmek için önemli bir adım atıyordu. Bu kararı protesto eden Reşid Karāmī, Sabri Hamadeh, Ahmed el-Es'ad ve Hamid Franciyye gibi ülkenin önde gelen siyasetçileri hükümetten istifa etti. Ardından parlamento seçim bölgeleri konusunda geleneksel *zu'amā*'nın aleyhine yapılan 1957 seçim reformları ülkedeki siyasi çatlağı daha büyüttü. Şam'un'un ülkedeki bazı feodal ve kentli *zu'amā*'nın siyasi gücünü zayıflatmaya yönelik girişimleri, Trablus, Bekaa, Güney Lübnan, Şuf Dağı, Zaghartā gibi bölgelerde ona karşı muhalif ve düşmanca duygular besleyen kitlelerin oluşmasını sağladı.⁷²³

Eisenhower Doktrini'nin Şam'un tarafından kabul edilmesinin ardından Lübnan siyasetindeki çatışmanın yoğunluğu ve seyri ortaya çıkmaya başlamıştı. Siyasetteki hareketlenmenin başlangıcında ülkedeki muhalefetin şiddete başvurma gibi bir niyeti yoktu, hatta Şam'un'un istifasını bile talep etmedi. Fakat Mayıs 1957 parlamento seçimleri yaklaşınca muhalefet, Batı yanlısı ve Nāsır karşıtı Sami es-Sulh hükümetinin istifasını ve yerine daha tarafsız bir hükümetin kurulmasını talep etti. Böylece 30 Mayıs 1957'de muhalefet, toplumsal desteğini göstermek için genel grev ve barışçı protesto gösterilerine başladı. Fakat barışçı protesto gösterileri, ülkenin birçok yerinde muhaliflerle güvenlik güçleri arasında, her iki tarafın birbirini ilk ateşi açmakla suçladığı çatışmalara dönüştü. Çatışmaların sonunda muhalefet, 15 göstericinin öldüğünü ve 200'den fazlasının yaralandığını iddia ederken hükümetin yayınladığı resmi bildiri sadece biri kadın 5 kişinin öldüğü açıklıyor ve şiddeti -hatta hükümet darbesini- kışkırtan yabancı ajanlar suçlanıyordu Gösterilerde ateşli silahlar ve gaz bombaları kullanılmış ve iki siyasetçi – Sā'ib Selām ve Nessim Meccalani- yaralanıp

⁷²³ Jack Shulimson, *Marines in Lebanon, 1958*, Historical Branch, G-3 Division, Headquarters, U. S. Marine Corps, Washington, 1966, s. 3-4; Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 108; Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, s. 126.

hasteneye kaldırılmıştı. Selām, hastanedeki odasından hükümet istifa edene kadar açlık grevine başlayacağını açıkladı. Ülkedeki siyasi gerilim sürerken Lübnan Ordu Komutanı General Şihāb, arabuluculuk rolü üstlendi. Varılan uzlaşmada, General Şihāb'ın kontrolündeki Lübnan Ordusu'nun ve hükümete girecek iki tarafsız bakanın seçimlerin özgür ve güvenilir bir ortamda gerçekleşmesine katkı yapmasına karar verildi.⁷²⁴

Parlamento seçimleri, güvenlik nedenlerinden dolayı 4 hafta ardı ardına ertelendikten sonra 9 Haziran 1957'de yapıldı. Şam'un'un muhalifleri seçimlere "Ulusal Cephe" çatısı altında girdi. Fakat seçimlerden hükümetin zaferle çıkması ve parlamentodaki koltukların üçte ikisini ele geçirmesi ülkede büyük bir şaşkınlık yarattı. Muhalefet, 66 kişilik parlamentoda sadece 8 koltuk elde edebilmişti. Özellikle Sā'ib Selām, Kemal Canbulāt, Ahmed el-Es'ad gibi deneyimli siyasetçiler ve muhalefetin önemli liderleri, parlamentodaki koltuklarını hükümet yanlısı adaylara kaptırdı. Seçimlerin, hile, rüşvet, gözdağı verme ve oyların değiştirilmesi yoluyla hükümet tarafından yönlendirildiği ülkede yayılmaya başladı. Gözlemciler, hükümeti tamamen hile yapakla suçlamasalar da Şam'un zekice yaptığı seçim reformlarının seçim sonuçlarını etkilediği aşikârdı. 1957 parlamento seçim sonuçlarının Lübnan'da yükselttiği siyasal ve toplumsal gerilim, kısa aldatıcı bir sessizliğin ardından, şiddet olaylarının patlamasına yol açtı. Aileler arasındaki kavgalar, sabotajlar, bombalamalar, silah kaçakçılığı ve silahlı gruplarla güvenlik güçleri arasındaki silahlı çatışmalar sıradan günlük olaylar haline geldi ve Lübnan kısa sürede anaşist bir ortama sürüklendi.⁷²⁵

IV.1.3. 1958 Krizi ve ABD'nin Lübnan'a Askeri Müdahalesi

1957 yılında Lübnan'da işçi ve çalışanların ücret artışı ve iş şartlarının iyileştirilmesi için başlattığı grevler, Batı karşıtı gösteriler (1956 Süveyş Krizi sonrasında başladı) ve 1957 parlamento seçimlerine hile karıştığı söylentilerinin neden olduğu çekişmeler ve sokak kavgaları Şam'un'un iktidarını doğrudan tehdit altına

⁷²⁴ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 108.

⁷²⁵ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 109.

almıştı. Ayrıca Suriye ve Mısır rejimleri, kendi gazetelerinde ve radyolarında Batı yanlılarına karşı kamuoyu kampanyaları başlatarak ve Lübnan'daki ayaklanmacılara silah yardımı yaparak Şam'un'a karşı düşmanlıklarını açıkça gösteriyordu. Buna karşılık Lübnan hükümeti, ayaklanmacılara ve muhafete karşı baskıcı bir siyaset izlemeye başladı. 1958 yılının ilk günleri ülkede yüksek gerilim ve şiddet eylemleri, aynı yılın ilk 6 ayı sürekli bir tırmanış gösterdi. Bu süreçte, ülke dışından ve içinden birçok faktör, gerginliğin tırmanmasını ve topyekün bir çatışmaya dönüşmesini kolaylaştırdı. Dış faktörlerin ilki, Mısır ve Suriye'nin Şubat 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) çatısı altında birleşmesiydi. Bu birleşme Arap milliyetçileri için uzun süredir kurulan bir hayalin gerçekleşmesi ve Mısır lideri Nâsır'ın bölgeye yayılan siyasi ve ideolojik nüfuzunun göstergesiydi. Şam'un, başlangıçta BAC'ı tek bir devlet olarak tanımayı reddetti. Lübnan'daki muhalefet ise Şam'un'un BAC karşısındaki kayıtsız tavrından memnun değildi.⁷²⁶ Böylece BAC'in kurulması, Batı yanlısı Şam'un'un üzerindeki siyasi ve toplumsal baskıları daha da arttırdı. Şam'un'un Mayıs ayı başında ikinci kez devlet başkanı olmak için anayasayı değiştirme yönünün girişimlerde bulunması ülkedeki Arap milliyetçisi Müslüman gruplar için tahammül edilemez bir durumdu. Oldukça gerginleşen siyasi atmosfer, 8 Mayıs 1958'de bir suikastla yeni bir boyut kazandı. Beyrut'taki *et-Telegraf* gazetesinin editörü Mârûnî gazeteci Nassib el-Matni bilinmeyen kişiler tarafından suikast sonucu öldürüldü. Matni'nin Şam'un'a muhalif bir gazeteci olması ülkedeki muhalefetin Şam'un'u bu suikasttan dolayı suçlamasına ve genel grev çağrılarına yol açtı. Genel grev çağrıları, özellikle Sünnilerin yoğun yaşadığı Trablus'ta şiddet eylemlerini tetikledi.⁷²⁷

9 Mayıs 1958'de Trablus'ta başlayan olaylarda Şam'un'un Batı'yla yakın ilişkilerine tepki olarak Birleşik Devletler Enformasyon Bürosu'nun (*the United States Information Agency*) kentteki binası göstericiler tarafından ateşe verildi. 12 Mayıs'ta Beyrut'un Müslüman bölgesi Basta'nın liderleri genel grev çağrısı yaptı. Lübnan'daki durum kısa sürede kazanan ve kaybedenin belli olmadığı silahlı bir çatışmaya dönüştü. Sünnilerin yoğun yaşadığı kentler hükümetin kontrolünden çıktı. Trablus, Reşit Karâmî liderliğindeki grupların kontrolündeydi. Saydâ ve Bekaa Vadisi'ndeki bazı yerler

⁷²⁶ Gerges, "The Lebanese Crisis of 1958: The Risks of Inflated Self-Importance".

⁷²⁷ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 114.

ayaklanmacıların kontrolüne geçti. Şūf Dağı'nı kontrol eden Dürzī lider Kemal Canbulāt ve Beyrut'un Basta bölgesini ele geçiren Sā'ib Selām, hükümete karşı diğer iki liderdi. Ayaklanan bu liderlerin diğer bir ortak özelliği de Şam'un'un müdahale ettiği 1957 parlamento seçimlerinden mağlubiyetle ayrılmalarıydı. Hükümeti ayaklanmacılara karşı koruyacak temel silahlı güç Şam'un'un kendi sivil milisleriydi. Ayrıca çok mezhepli Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi ve Mārūnī Ketā'ib milisleri Şam'un'un savunma gücünün önemli unsurlarıydı.⁷²⁸ Lübnan'ın en büyük silahlı gücünü eline tutan Lübnan Ordusu ise olaylar karşısında tarafsız kalmayı tercih etti. Ordu komutanı General Fu'ad Şihāb, çatışmalar başlamadan önce Devlet Başkanı Şam'un'u uyarılmış ve orduyu iç siyaset tartışmalarında kullanılmayacağını belirtmişti. Lübnan Ordusu, General Şihāb'ın talimatlarına uyarak çatışmalar boyunca iki taraf arasına bir hakem gibi hareket etti. Hatta kendisinin tarafsız konumunu tehlikeye düşürecek haberleri engellemek için basına sansür uyguladı. Çatışmalar sırasında Lübnan basını hükümet veya ayaklanmacılar hakkında her şeyi yazabilirken ordudan hiç bahsedemedi.⁷²⁹

Lübnan Devlet Başkanı Şam'un ve Dışişleri Bakanı Malik, Mayıs'ta başlayan silahlı çatışmalardan dolayı önce Arap Birliği, ardından da BM nezdinde doğrudan BAC'ı, yani Nāsır'ı suçladı. Ülkedeki çatışmalar tırmanırken 11 Haziran'da BM Güvenlik Konseyi, UNOGIL (*United Nations Observation Group in Lebanon*) adlı gözlemci heyetini Lübnan'a yollamaya karar verdi. UNOGIL, Temmuz'da yayınladığı ilk raporunda, Lübnan hükümetinin çatışmalardan dolayı BAC'ı suçlayan iddialarına yönelik herhangi bir delil bulunmadığını bildirdi. 14 Temmuz 1958'de Lübnan'daki çatışmalar birdenbire bölgede ortaya çıkan daha önemli bir gelişmenin gölgesinde kaldı. Irak'ta İngiltere yanlısı Haşimi monarşinin General Abdülkasım liderliğinde Ba'ascı bir askeri darbeyle sona ermesi bölgede keskin ve dramatik dönüşümlere neden oldu. Orta Doğu'daki Sovyetler Birliği karşıtı Bağdat Paktı'nın önemli üyelerinden biri olan Irak

⁷²⁸ Shulimson, *Marines in Lebanon, 1958*, s. 4.

⁷²⁹ Hottinger, "Zu'ama and Parties in The Lebanese Crisis of 1958", s. 134-135.

Kralı Faysal –ailesiyle birlikte- öldürüldü ve veliaht prensin cesedi Bağdat sokaklarında sürüklenerek teşhir edildi.⁷³⁰

Irak'taki askeri darbenin üzerinden 24 saat bile geçmeden ABD yönetimi, Doğu Akdeniz'de bulunan 6. Deniz Filosu'nu Lübnan'a yolladı. Sovyetler Birliği'nin bölgede artan nüfuzunu sınırlamaya çalışan ABD yönetimi, Lübnan ve Ürdün'de Irak benzeri bir durum ortaya çıkmasından endişe ediyordu. Irak'taki darbenin ardından Şam'ün da ülkesindeki ABD büyükelçisine acil müdahale isteğini dile getirmiş ve “*Eğer 48 saat içinde müdahale yapılmazsa ben ölü bir adam, Lübnan da Mısır'ın bir uydusu olacak*” demişti. 15 Temmuz 1958'da tam donanımlı 2000 Amerikan deniz piyadesi, Beyrut'un güneyindeki plajlardan karaya çıktı. Bünyesinde 70 gemi ve 40 bin asker bulunduran Amerikan 6. Deniz Filosu'nun desteğiyle ilk çıkarmadan kısa bir süre sonra 15 bin Amerikan piyadesi daha Lübnan'a çıktı.⁷³¹ Amerikan deniz piyadelerin Lübnan'a çıkmasıyla ülkedeki şiddet olayları ve çatışmalar büyük ölçüde azaldı. Amerikan yönetimi, Şam'ün'un Eylül sonunda görev süresi bittikten sonra devlet başkanlığını bırakmasından yanaydı. ABD Başkanı Eisenhower, bu konuda Şam'ün'u ikna etmek için 16 Temmuz'da Dışişleri Genel Sekreteri Robert Murphy'yi Beyrut'a yolladı. Murphy, Şam'ün'u Eylül 1958'de görev süresi bitince devlet başkanlığından ayrılması konusunda ikna etti. Lübnan Parlamentosu, 31 Temmuz'da Fu'ad Şihāb'ı ülkenin devlet başkanı olarak seçti. Şihāb, 22 Eylül'de resmen göreve başladı.⁷³²

IV.1.4. 1958 Krizinin Sonrasına Lübnan

Karmaşık bir çatışma olan 1958 İç Savaşı'nın en çok öne çıkan yanı, Lübnanlı Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki siyasi egemenlik mücadelesiydi. Ayrıca bu çatışmanın sonunda oluşan uzlaşma, gelecek yıllardaki gelişmeler için önemli sonuç teşkil ediyordu. 1958 krizi, başlangıçta Lübnan devletini güçlendiren sonuçlar doğurdu. İç savaş, hem ülke oluşan kırılgan durumlarda ortaya çıkan Müslümanların ve

⁷³⁰ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 88-89; Gerald L. Curtis, “The United Nations Observation Group in Lebanon”, *International Organization*, C: 18, No: 4, Sonbahar 1964, s. 738.

⁷³¹ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 116.

⁷³² Quincy Wright, “United States Intervention in the Lebanon”, *The American Journal of International Law*, C: 53, No:1, Ocak 1959, s. 113; Kamal Salibi, “Lebanon under Fuad Chehab 1958-1964”, *Middle Eastern Studies*, C: 2, No: 3, Nisan 1966, s. 211.

Hıristiyanların aşırı siyasetlerinin yeni çatışmalara yol açacağını hem de varolan sistemin eksikleri ne olursa olsun alternatiflerin daha az uygulanabilir olduğunu gösterdi.⁷³³ Bununla birlikte 1958 Krizi, Lübnanlı Müslümanların ve bölgedeki Arap devletlerinin “Lübnancılık” fikri konusunda yabancılaşmasını daha fazla teşvik etti. BAC adı altında birleşen Mısır ve Suriye, 1960’lı yıllarda Lübnan’ı gerçek bir Arap devletine dönüştürmeye çabalarken Lübnanlı Hıristiyanlar ülkedeki profesyonel sistemin savunucusu olan Ketâ’ib Partisi’ne ve Ulusal Liberal Parti’ye verdikleri kitle desteklerin arttırdı.⁷³⁴

1958 Krizi’nin ardından da Lübnan’daki siyasi eğilimler genelde bölgesel gelişmelerin doğrudan etkisi altında kalmaya devam etti. Lübnan, devletin varlığının altında yatan çelişkiyi çözmeyi başaramamıştı. Lübnan ancak karmaşık, kullanışsız ve çağın gerisinde bir profesyonel sistemin muhafazası yoluyla bir arada tutulabilirdi. Fakat 1950’lerden itibaren hızlanan modernizasyon süreci ve toplumsal hareketlilik, profesyonel sistem üzerindeki baskıları ve bu sistemin bekası konusundaki şüpheleri yükseltmişti. Lübnan’ı ustalıkla yöneten Fu’ad Şihâb’ın devlet başkanlığı döneminde (1958-1964) profesyonel sisteme yönelik baskı ve şüpheler bir süre de olsa açıkça ortaya çıkmadı. Dış baskının hafiflediği bu süreçte Şihâb, ülkenin siyasi ve idari sisteminde reformlar yapmaya istekli göründü.⁷³⁵ Geleneksel Mārūnî liderlerden farklı olan Şihâb, kendinden önceki iki devlet başkanı tarafından oluşturulan ülkenin siyasi ve ekonomik sistemini, geleneksel siyasi liderler, hükümet ve parlamentoyu bir kenara bırakarak ordunun, istihbarat servisinin ve bürokratların yardımıyla değiştirmeye girişti. Şihâb’ın tüm reform çabalarına rağmen Lübnanlı Hıristiyanlar – çoğu onun samimiyetine inansa da- ona tam olarak güvenemedi.⁷³⁶ Şihâb’ın reformları, kendi toplumu olan Mārūnîleri ve üç etkili Mārūnî lideri (Cemayel, Şam’un ve Edde) tatmin etmeye yetmedi. Lübnanlı Müslümanlar ise Şihâb’ın reform çabalarını büyük bir umutla karşılıyordu. Şihâb’ın reformlarının kısmi başarısına rağmen mezheplerarasındaki siyasi ve ekonomik gerilim varlığını koruyordu. Lübnan devletini devrim yaparak değiştirmeye

⁷³³ Rabinovich, *Religion and Nationalism in The Middle East: The Case of Lebanon*, s. 14.

⁷³⁴ Meir Zamir, “From Hegemony to Marginalism: The Maronites of Lebanon”, Der: Ofra Bengio-Gabriel Ben-Dor, *Minorities and the State in the Arab World*, Lynne Rienner, 1999, s. 80.

⁷³⁵ Rabinovich, *Religion and Nationalism in The Middle East: The Case of Lebanon*, s. 15.

⁷³⁶ Salibi, “Lebanon under Fuad Chehab 1958-1964”, s. 217.

çalayan sol örgütler özellikle birçok Müslüman gençler için çekiciliğini kaybetmemişti. Fakat Şihâbizm, ilginç bir şekilde Müslümanların ülkedeki Mārūnîlerin devleti kontrol etmekten vazgeçtiği yönünde inançlarını güçlendirmesine katkı yaptı.⁷³⁷

Lübnanlı mezheplerin arasındaki siyasi ve sosyo-ekonomik meseleler, Charles Helou'nun başkanlık döneminde (1964-1970) yoğunlaştı. Helou, Şihâbist siyasi ve ekonomik reformları sürdürme yanlısı bir devlet başkanı olsa da özellikle Mārūnî toplumundan gelen sert muhalefetle yüzleşirken reformları yürütmeye başarılı olamadı. Helou döneminde yaşanan bir dizi siyasi ve toplumsal gelişme Lübnan'ın siyasi sistemine büyük zarar verdi. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Arap devletlerinin aldığı ağır yenilgi ve Filistinli siyasi ve askeri örgütlerin Lübnan'a yerleşmesi ülkedeki Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki gerilimi derinleştirdi. Lübnanlı Hıristiyanlar, Müslümanların ve sol partilerin ülkedeki konfesyonel sistemi değiştirecek taleplerinden ve Filistinlilerin askeri varlığından dolayı daha fazla korku ve endişe duymaya başlamıştı. 1968 parlamento seçimlerinde Mārūnî liderler Cemayel, Şam'un ve Edde'nin kurduğu Üçlü İttifak da bu korku ve endişenin bir ürünüydü.⁷³⁸

IV.1.5. Filistinlilerin Lübnan'daki Varlığı

1958-1970 yılları arasını kapsayan Şihâb ve Helou dönemlerinde Lübnan iç siyasetindeki konfesyonel sistem tartışmalarına bölgesel kaynaklı bir mesele daha eklenmeye başladı. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Lübnan topraklarında yaşayan Filistinli mültecilerin nüfusu hızlı bir şekilde yükseldi. 1960'ların başından itibaren kendi örgütlenmelerini kurmaya başlayan Filistin Hareketi de -farklı örgüt isimleri altında- siyasi ve askeri yapısını Lübnan'a taşıdı. Lübnan'a yerleşen Filistinliler, ülkenin konfesyonel ilkeler üzerine inşa edilen siyasi ve toplumsal dengelerini alt üst etmiş ve 1970'lerde ülkedeki siyasi gerilimin yükselmesine doğrudan katkı yapmıştır.

⁷³⁷ Zamir, "From Hegemony to Marginalism: The Maronites of Lebanon", s. 80-81.

⁷³⁸ Zamir, "From Hegemony to Marginalism: The Maronites of Lebanon", s. 81.

Filistinli mültecilerin Lübnan'daki varlığı, 1948 Arap-İsrail Savaşı'na dayanıyordu. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması ve ilk Arap-İsrail Savaşı, Filistin'i tüm Arap dünyasının olduğu gibi Lübnan'ın da öncelikli meselelerinden biri haline getirmişti. 1948 Arap-İsrail Savaşı'yla başlayan savaşlar silsilesi ve Filistin devletinin bir türlü kurulamaması, Filistin topraklarından komşu Arap ülkelerine yoğun bir göç dalgasını başlattı. Komşu Arap ülkelerine göç eden Filistinli mülteciler çoğu zaman bu ülkelerde siyasi ve sosyo-ekonomik meselelerin yükselmesine katkı yaptı. Lübnan'a ilk gelen Filistinli mülteciler 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın ortaya çıkardığı kötü şartlardan kaçanlardı. 1948 yılı sonunda Filistin'in kuzeyinden Lübnan'a göç eden mültecilerin sayısı 100 binin üzerine ulaştı.⁷³⁹ Lübnanlı siyasetçiler, neredeyse 1968'e kadar, ülkedeki Filistinli varlığına daha çok bir mülteci meselesi olarak bakmayı tercih etti. Lübnan'da kurulan tüm hükümetler ise Filistinli mültecileri Lübnan toplumu içine entegre etmekte istekli olmadı. Bu isteksizliğin ilk nedeni, Arap dünyasında Filistinli mülteciler konusundaki fikir birliğiydi. Komşu Arap ülkelerinde bulunan mülteci Filistinliler, her şeyden önce Filistin devletinin vatandaşlarıydı ve İsrail'e karşı mücadelede bundan vazgeçmek Filistin'e yönelik Arap tezlerinin çökmesi manasına gelebilirdi. Lübnan hükümetlerinin Filistinli mültecilerin entegrasyonuna karşı olmasının ikinci nedeni ise ülke içindeki Müslüman-Hıristiyan nüfus dengelerinin bozulabileceği endişesiydi. Özellikle Lübnanlı Hıristiyanlar, Filistinlilere vatandaşlık verilmesiyle ülkedeki Müslüman nüfusun artabileceğinden korkuyordu. Lübnanlıların tüm bu endişelere rağmen Filistinliler 1950'lerde ülkenin profesyonel sistemi için bir tehlike olarak görülmedi. 1960'lara ise Lübnanlıların Filistinli mülteciler konusundaki fikri yavaş yavaş değişmeye başladı. Bu fikir değişikliği, Orta Doğu'da yaşanan siyasal, toplumsal, askeri ve ekonomik dönüşümler ve bu dönüşümlerin bir sonucu olarak 1960'lardan itibaren Filistinliler arasında gelişen yeni fikirler ve örgütlenme çabalarının bir sonucuydu. Böylece Filistinli mültecilerin Lübnan'daki varlığı, ülkenin siyasal ve toplumsal uyumuna ve istikrarına olumsuz bir şekilde tesir eden bir faktör haline geldi.⁷⁴⁰

⁷³⁹ Rosemary Sayigh, *Too Many Enemies: The Palestinian Experience in Lebanon*, Londra, Zed Books, 1994, s. 17; Husein Sirrihhey, "The Palestinian Armed Presence in Lebanon Since 1967", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976, s. 77.

⁷⁴⁰ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 40.

Mayıs 1964'te Filistin Kurtuluş Örgütü- FKÖ (*Munazzamat et-Tahrîr el-Filastîniyye*)'nün kuruluşu ve örgütün Filistin halkının lideri olarak İsrail'le mücadelede benimsediği yöntemler Lübnan'ın iç siyasetine doğrudan yansdı. Kudüs merkezli kurulan FKÖ'nün ilk başkanlığına Ahmet Sukayri seçilirken Nabluslu Hikmet el-Mısri, Gazzeli Haydar Abdülşafi ve Lübnanlı Nicholas el-Deyr da örgütün başkan yardımcısı oldu.⁷⁴¹ FKÖ'nün kuruluşu, İsrail'e karşı mücadelede insiyatifin ve sorumluluğun Filistinlilerin eline geçmesi manasına geliyordu. Birçok Arap devleti gibi Lübnan da başlangıçta FKÖ'nün kuruluşuna destek verdi. FKÖ, ilk yıllarında Ahmet Sukayri ve geleneksel liderlerin kontrolünde kaldı ve silahlı bir mücadeleye sıcak bakmadı. Bununla birlikte bir süre sonra Yâser 'Arafât (Ebû 'Ammâr), Salah Khalaf (Ebû İyâd), Khalîl Vezir (Ebû Cihad) ve Hassan Kardeşler (Khalid ve Hani) gibi eğitimli Filistinli liderlerin kurduğu Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi- FUKH (*Harakat et-Tahrîr el-Vatanî el-Filastîni*), ya da bilinen adıyla *el-Feth*, FKÖ'nün silahlı mücadeleye başladığı dönemin açılmasına yol açtı. *El-Feth*, İsrail'e karşı ilk silahlı saldırısını 1 Ocak 1965'te gerçekleştirdi. 1965'ten 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın başlamasına kadar geçen sürede birçok yeni Filistinli gerilla örgütü kuruldu. Bu gerilla örgütlerinden ikisi, George Habaş'ın Arap Ulusal Hareketi'yle bağlantılı İntikam Gençliği (*Şabab el-Tha'ir*) ve Geri Dönüş Yiğitleri (*Abtal el-'Avdat*)'dı. Üçüncü bir gerilla grubu da Suriye Ordusu tarafından eğitilen Ahmed Cibril, Abdüllatif Şruru gibi Filistinli subaylar tarafından kurulan Filistin Kurtuluş Cephesi-FKC (*Jabhat et-Tahrîr el-Filastîni*)'ydi. *El-Feth* ve üç gerilla örgütü (ki Aralık 1967'de George Habaş'ın Filistin Halk Kurtuluş Cephesi-FHKC'nin çatısı altında birleşti), 1967'de Filistin Direniş Hareketi-FDH (*Harakat el-Mukavama el-Filastîniyye*) veya diğer adıyla Filistin Devrimi (*et-Thavra el-Filastîniyye*)'nin temelini oluşturdu. Filistin Direniş Hareketi ve Filistin Devrimi, daha sonraları tüm Filistinli grupların katıldığı İsrail'e karşı silahlı mücadeleyi ifade eden kavramlar haline geldi.⁷⁴² 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Arap devletlerinin aldığı ağır yenilgi, bir yandan Filistin meselesinin işbaşındaki Arap yönetimlerinin değil kendi

⁷⁴¹ Pamela Ann Smith, *Palestine and The Palestinians, 1876-1983*, Londra, Croom Helm, 1984, s. 191.

⁷⁴² Kamal Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, New York, Caravan, Üçüncü Baskı, 2005, (Birinci Baskı, 1976), s. 31-32; Deeb, *The Lebanese Civil War*, s. 99-100.

örgütlerini kurmuş Filistinlilerin çözülebileceği bilincini ortaya çıkarırken diğer taraftanda düzenli Arap ordularının yenilgisi gerilla savaşının önünü açtı.⁷⁴³

Filistinlilerin kendi siyasi örgütlenmelerini kurmaları ve İsrail'e karşı bir gerilla savaşı başlatmaları, 1967'den sonra Lübnan siyasal ve toplumsal yaşamında etkilerini göstermeye başladı. 1966'da *el-Feth*, Tal el-Za'tar mülteci kampında Lübnan'daki ilk bölgesel komutanlığını Raci el-Necmi liderliğinde oluşturdu. Ardından 1967'de Reşidiyye, 'Ayn el-Helveh, Tal el-Za'tar ve Burj el-Barājneh mülteci kamplarında *el-Feth* tarafından gizli askeri eğitim merkezleri kuruldu. Bu askeri eğitim merkezleri daha çok Suriye ve Mısır Ordusu'nda görev yapmış Filistinli subaylar tarafından yürütülüyordu. Nisan 1968'de Ürdün'de ölen Khalil el-Cemal adlı bir Lübnanlı *feda'i*'nin Beyrut'taki cenazesi Filistinlilerin ülkede yükselen gücünün ilk işaretlerini vermişti. Lübnan hükümetinin büyük hazırlıklar yaptığı cenazeye Başbakan Abdullah el-Yafi ve Ketā'ib Partisi lideri Pierre Cemayel de katıldı. Cenazede Filistinli gerillalar, askeri üniformaları ve zırhlı araçlarıyla bir gövde gösterisi yaptı. Khalil el-Cemal hadisesi, Filistinli gerillaları için Lübnan'da meşru siyasi bir alan açılmasını kolaylaştırdı.⁷⁴⁴ 1968, FKÖ üzerinde egemenliğini genişleten *el-Feth*'in Lübnan topraklarından İsrail'e yönelik saldırılarını arttırdığı bir yıl oldu. *El-Feth*, Lübnan-İsrail sınırında askeri operasyonları yürütecek gerilla üstlerini de ülkenin güneyinde oluşturmaya çalışıyordu. Lübnan'ın güneyinde Filistinli gerillaların askeri varlığını arttırması ve sınırdaki çatışmaların sayısal olarak yoğunlaşması, İsrail yönetiminde büyük bir rahatsızlık konusuydu. Bununla birlikte FKÖ'nün Lübnan'da ulaştığı siyasi ve askeri güç, Mārūnilerin ayrılcıklı olduğu siyasal sistemden rahatsız olan Sünni Müslümanların arasında örgüte olan sempatiyi gün geçtikçe arttırıyordu.⁷⁴⁵

1968 yılı boyunca İsrail yönetiminden Lübnan hükümetine, sınıra yakın bölgelerdeki Filistinli gerillaların faaliyet alanlarının sınırlandırılması konusunda baskılar artmaya başladı. İsrail'in en sert ve cüretkâr tepkisi, İsraili komandoların 28

⁷⁴³ Michael C. Hudson, "Developments and Setbacks in the Palestinian Resistance Movement 1967-1971", *Journal of Palestine Studies*, C: 1, No: 3, İlkbahar 1972, s. 66-69.

⁷⁴⁴ Farid El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, London, I.B. Tauris, 2000, s. 136; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 34-35.

⁷⁴⁵ Helen Cobban, *The Palestinian Liberation Organization: People, Power, and Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, s. 47.

Aralık 1968’de Beyrut Uluslararası Havalimanı’na yaptığı askeri operasyonda. Sadece 40 dakika süren operasyonda İsraili komandolar, havalimanında bulunan 13 Lübnan uçağını havaya uçurdu. Bu saldırının en dikkat çekici yanı, İsrail’in Lübnan topraklarında askeri olmayan bir hedefe yönelik ilk askeri operasyonunu gerçekleştirmiş olmasıydı. Böylece İsrail, Lübnan hükümetine “topraklarındaki Filistinli silahlı örgütleri daha sıkı kontrol et” mesajı göndermişti. İsrail’in saldırısı, Lübnan iç siyasetine sert bir şekilde yansdı. Filistinlilerin birçok kente yaptıkları protesto gösterileri ve muhalefetin tepkileri, 8 Ocak 1969’da Başbakan Abdullah Yafı’nın istifasıyla sonuçlandı. Yafı, görevinden ayrılırken Filistinli gerillaların mutlak destekçisi olduğunu söyleme gereği hissediyordu. İki hafta sonra Reşit Karāmī liderliğinde yeni hükümet kuruldu. Fakat İsrail’in saldırısının Lübnan’daki istikarsızlaştırıcı etkisi 1969 yılı boyunca da devam etti. 15 Nisan 1969’da ülkenin güneyindeki Deyr Mimas köyünde Lübnan Ordusu ile sınırdan sızan Filistinli gerillalar arasında çatışma çıktı. Bölgedeki gerginlik bazı Filistin mülteci kamplarında karışıklıklara yol açtı. 19 Nisan ve 22 Nisan’da Lübnan Ordusu’yla Filistinli gerillalar tekrar çatışmaya girdi. Lübnan’ın güneyinde çatışmalar olurken Beyrut ve Saydā gibi büyük kentlerde Filistinli gruplar büyük protesto gösterileri düzenliyordu. 23 Nisan’da Saydā’daki gösterilerde ‘Ayn el-Helveh mülteci kampından gelen silahlı Filistinlilere Lübnan Ordusu müdahale etti. Aynı gün Beyrut’ta da gösteriler çatışmaya dönüştü. Çatışmalarda 5’i Lübnan askeri, 11 kişi öldü ve 80 fazla kişi yaralandı. 23 Nisan’da yapılan gösterileri, çoğu Filistinli örgüt ve Lübnan Komünist Partisi tarihsel bir dönüm noktası olarak görmüş ve 23 Nisan Başkaldırısı (*‘İntifada’*) olarak adlandırmıştır. Başbakan Reşid Karāmī, 24 Nisan’da istifa etti ve krizi çözmek için yollar aramaya başladı. Lübnan hükümeti ile Filistinli örgütler arasında barışı sağlayacak formül ancak 7 ay sonra bulunabildi. Bu formül Kahire Antlaşması olacaktı.⁷⁴⁶

Filistinli gerillaların 1969 yılı boyunca faaliyetleri, Lübnan’daki Filistinli varlığının içinden çıkılmaz bir siyasi, sosyo-ekonomik ve güvenlik mesele haline dönüştüğünü açıkça gösteriyordu. Lübnan hükümeti, Filistinlilerin silahlı faaliyetlerini kontrol edecek siyasi ve askeri güçten yoksundu. Lübnanlı siyasetçiler ise genellikle

⁷⁴⁶ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 140-144; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 38.

Filistinlileri bir iç siyaset malzemesi yaparak bu konunun çözümü için ortak bir irade sergileyemiyordu. Lübnan'daki Filistinli mültecilerin nüfusu 300 bini geçmişti ve Filistin Direniş Hareketi'nin mülteci kamplarındaki faaliyetleri artış göstermişti. Filistinli mülteciler, Lübnan'ın farklı yerlerine dağılmış 15 ayrı mülteci kampında yaşıyordu. Bu mülteci kamplarının çoğu büyük kent merkezlerinin yakınlarına kurulmuştu. Lübnan'ın güneyinde, üçü (el-Bass, Burj eş-Şimâli ve -Reşidiyye) Sür kenti yakınlarında, ikisi ('Ayn el-Helveh ve el-Miyye wa Miyye) Saydâ bölgesinde ve biri (el-Nebatiyye) Nebatiyye'de olmak üzere 6 Filistin mülteci kampı vardı. Bekaa Vadisi'nde bir (Vavell), ülkenin kuzeyinde Trablus yakınlarında iki mülteci kampı (Nehr'ul Bârid ve el-Baddâvî) vardı. Geri kalan 6 mülteci kampı Beyrut ve çevresindeki banliyölerdeydi. Bunlar: Mar Eliâs Burj el-Barâjineh, Sabra-Şatilla, Jisr el-Bâshâ, Tal el-Za'tar ve Dubay mülteci kamplarıydı.

1948'den beri ülkede varolan mülteci kamplarında yaşayan yoksul Filistinliler üzerinde daha önceleri Ba'as, SSMP gibi birçok örgütler etkili olmaya çalışsa da 1967'den sonra Filistin Direniş Hareketi içinde yer alan örgütler bu mülteci kamplarındaki kontrolü büyük ölçüde ele geçirdi. Bu örgütlerin faaliyetleri mülteci kamplarını kısa sürede gerilla örgütlerinin kaleleri haline getirdi. Diğer yandan kamplarda faaliyet yürüten örgütlerin fikri ve ideolojik farklılıkları ve bu farklılıkların getirdiği örgütsel bölünmeler, tek bir merkezi otoriteden yoksun ve kendi başına eylemlere girişen birçok Filistinli silahlı grubu ortaya çıkardı. Örneğin Aralık 1967'de üç Filistinli gerilla örgütünü aynı çatı altında toplayan George Habaş'ın Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC), 1969'un başlarında ikiye bölündü. İlk örgüt, Ahmed Cibril liderliğindeki Filistin Halk Kurtuluş Cephesi-Genel Komutanlığı (FHKC-GK)'ydi. FHKC-GK, başlangıçta Suriye ve Libya ile yakın bağları olan ideolojik olmayan bir görünümündeydi. Fakat FHKC-GK zaman geçtikçe daha sol bir örgüte dönüşmeye başladı. FHKC'nin parçalanmasından ortaya çıkan ikinci örgüt, Nayif Havatmeh liderliğindeki Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi (FDHKC)'ydi. Her iki örgütünde İsrail'e karşı benimsediği yöntem silahlı mücedeleydi. Fakat bu silahlı mücadelenin kapsamı çok farklı eylem biçimlerini içinde barındırıyordu FDHKC, 1968-1972 yılları arasında uçak kaçırma ve rehin alma eylemleriyle adını duydu. Filistin Halk Kurtuluş Cephesi ikiye bölünürken Filistin Direniş Hareketi içinde bölgesel güç olma

iddiasındaki iki Arap devleti tarafından kontrol edilen iki yeni örgüt daha ortaya çıkmıştı. Bunlardan ilki, Suriye tarafından kurulan Halk Kurtuluş Savaşı Öncü Kıtası (*Tala'i Harb el-Tahrir es-Ş'biya*) ve onun milis gücü *es-Sā'ika* (Yıldırım)'ydı. Örgütün lideri Muhsin Zuhayr, doğrudan Suriye yönetimine bağlı hareket ediyordu. İkinci örgüt Irak yanlısı Filistinli Ba'ascılar tarafından kurulan daha küçük bir oluşumdu. Arap Kurtuluş Cephesi-AKC (*Jabhat et-Tahrir el-'Arabiye*) adı verilen bu örgüt de daha çok Irak yönetiminin direktifleri dâhilinde hareket ediyordu. Bu iki örgüt, özellikle *es-Sā'ika*, Lübnan İç Savaşı'ndaki tavrıyla Filistin Direniş Hareketi'nin tek irade altında kontrol edilmesini zorlaştırdı ve uzun vadede FKÖ'nün güç kaybetmesine neden oldu.⁷⁴⁷

IV.2. Lübnan'da Siyasi ve Askeri Cepheleşme

IV.2.1. Siyasi Gelişmeler: 1970-1975

1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra Orta Doğu alt sisteminde ve Lübnan içinde meydana gelen bazı siyasal ve toplumsal dönüşümlerin etkisiyle Lübnanlı siyasetçiler ve toplumsal liderler -1958 krizine olduğu gibi- iki kutuplu siyasi bir cepheleşmeye gitti. 1970'lerin başından itibaren daha belirgin hale gelen bu siyasi cepheleşmeyi başlıca tetikleyen faktör Lübnan'a göç eden Filistinli sivil mülteciler ve silahlı örgütlerin varlığıydı. Lübnan'daki Filistinlilerin varlığı, Lübnan'ın profesyonel ilkeler üzerine kurulu siyasal ve toplumsal dengelerde büyük bir sarsıntıya neden oldu. Bununla birlikte 1970'lerin başından itibaren ülkenin kendine özgü siyasal, toplumsal ve ekonomik meseleleri daha fazla su yüzüne çıkmaya başladı. 50'li yıllardan itibaren ülke siyasetine yeni bir bakış açısı getiren Dürzî lider Kemal Canbulât'ın liderliğini yaptığı siyasi cephenin profesyonel siyasal sistemi değiştirme adına ortaya koyduğu siyasi ve ideolojik baskılar, ülkedeki Hıristiyanların sistem içindeki ayrıcalıklı konumlarını kaybedeceklerine dair endişelerini artırmalarını teşvik etti. Lübnan'daki siyasi cepheleşme, içinde ideolojik, dinsel, ekonomik ve toplumsal öğeler bulundurmakla birlikte devletin ve mevcut profesyonel sistemin varlığını sürdürme veya değiştirilme

⁷⁴⁷ Deeb, *The Lebanese Civil War*, s. 101-102.

mücadelesini yansıtıyordu. 1975'te iç savaş başladığında savaşı tarafların, ilerici-gerici, solcu-sağcı, Müslüman-Hıristiyan veya değişim yanlısı-statükocu olarak ifade edilmesi ülkedeki siyasi cepheleşmenin karmaşık ve çoklu bir yapıya sahip olduğunu gösteriyordu.

Lübnan siyasetindeki iki kutuplu siyasi cepheleşme, 1969 Kahire Antlaşması ve 1970 Devlet Başkanlığı seçimlerinin ardından daha belirgin olarak kendini göstermeye başladı. Filistinli silahlı örgütlerin 1968'de Lübnan topraklarında İsrail Ordusu'yla girdiği çatışmaların ülkede yükselttiği gerilim, 1969'da Filistinli gerillaların ilk kez Lübnan Ordusu'yla karşı karşıya gelmesine yol açtı. Filistinli gerillalarla Lübnan Ordusu arasındaki çatışmalar Nisan ve Mayıs aylarında şiddetlendi. Lübnan hükümeti ile FKÖ arasında Mayıs 1969'dan itibaren ülkedeki krize bir çözüm bulmak için birçok görüşme yapıldı. Bu görüşmelerin bir sonucu olarak Kasım 1969'da Genelkurmay Başkanı General Emil Bustāni liderliğindeki Lübnan delegasyonu Mısır'ın başkenti Kahire'de Yāser 'Arafāt liderliğindeki Filistin delegasyonu ile bir araya geldi. Bu görüşmede Kahire Antlaşması olarak bilinen belge imzalandı. Antlaşma, Lübnan'ın güneyindeki Arkub bölgesinde Filistinlileri askeri varlığını yasallaştırırken Filistin Direniş Hareketi'ne katılmak isteyen Filistinlilerin ülkeye girişlerine izin veriyordu. FKÖ, ülkedeki mülteci kamplarının kontrolünü de bu antlaşmayla elde etmiş oldu. Filistinlilerin elde ettiklerine karşı antlaşma Lübnan'ın egemenliği ve güvenliği prensibini de dikkatle vurguluyordu.⁷⁴⁸ 1969 Kahire Antlaşması, Filistin Direniş Hareketi'nin Lübnan içinde egemenlik alanına sahip siyasi ve askeri bir aktör haline gelişini sağladı. Bundan dolayı 1970'lerde Lübnan oluşan siyasi cepheleşmenin tarafları arasındaki siyasi tartışmalar ve çekişmeler daha çok 1969 Kahire Antlaşması'nın ülkedeki Filistinlilere verdiği siyasi ve askeri ayrıcalıklar üzerinden yürütüldü.

25 Kasım 1969'da Reşit Karāmī başbakanlığında kurulan hükümette İçişleri Bakanı olan Kemal Canbulāt, Lübnan'la Filistinliler arasındaki ilişkileri düzenleme sorumluluğunu elde etti. Canbulāt, yeni görevi boyunca Kahire Antlaşması'nın Filistinli gerillalara sağladığı ayrıcalıkları korumaya kararlı görüldü. Buna karşılık Lübnanlı

⁷⁴⁸ Sirrihhey, "The Palestinian Armed Presence in Lebanon Since 1967", s. 79; El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 157-168.

Hıristiyan partiler –özellikle de Ketā'ib Partisi- Kahire Antlaşması'na yönelik çok sert eleştiriler dile getirdi. Ketā'ib Partisi'nin başkanı Pierre Cemayel, 5 Haziran 1970'te başbakana bir mektup yollayıp Lübnan'ın egemenliğine zarar veren bu antlaşmanın kabul edilemez olduğunu belirtti. Kahire Antlaşması'na ülke dışından en sert tepki İsrail'den geldi. 10 Mayıs'ta İsrail Savunma Bakanı Moşe Dayan ve 13 Mayıs'ta Başbakan Yardımcısı Yigal Allon, Filistinli militanların sınırdaki faaliyetleri durdurulmazsa Lübnan'a karşı askeri misilleme yapacakları tehditinde bulundu. İsrail'in askeri misilleme tehdidine karşı Lübnan hükümeti aceleyle bazı düzenlemeler yapmaya girişti. 27 Mayıs'ta Lübnan hükümeti, silahların açıkça taşınmasını yasakladı ve içişleri bakanının önerisiyle Lübnan topraklarından füze atışının yasaklanmasını öngören bir öneri kabul edildi.⁷⁴⁹

İsrail, Lübnan'daki Filistinlilerin askeri varlığını dışarıdan farklı yöntemler kullanarak sınırlandırmaya çalışırken ülke içindeki Hıristiyanlar da Filistinli gerillaları askeri varlığının yarattığı tehditle ilk kez doğrudan yüzleşmek zorunda kaldı. Mart 1970'te Beyrut-Şam otoyolu üzerinde olan Mārūnī kasabası Kakhāleh'de geçen bir Filistinli araba konvoyuna ateş açılmasıyla başladı. 25 Mart'ta Filistin konvoyu Filistinli bir gerillanın cenazesini Şam'a götürdükten sonra aynı kasabadan bu defa ağır silahlar taşıyarak ve daha fazla araçla geçmek isterken konvoyu ateş açıldı. 45 dakika süren silahlı çatışma birkaç Filistinli'nin ölümüyle sonuçlandı. Çatışmanın ardından hemen uzlaşmaya yönelik girişimler başladı. İçişleri Bakanı Kemal Canbulāt, Filistinliler ve Kakhāleh kasabasından gelen temsilcilerle görüştü. Bu çabalara rağmen çatışmalar Dikvāna ve Hārit Hreik bölgelerindeki Filistin mülteci kamplarının çevresine sıçradı. Her iki yerleşim yeri düşük ve orta sınıf Hıristiyanların yoğun olarak yaşadığı yerlerdi ve Filistinli militanların egemenlik alanlarını kampların dışına yaymaları –yol kesme ve yoldan geçenleri taciz gibi- buralarda ciddi bir rahatsızlık kaynağıydı. Filistinli gerillalar, Ketā'ib Partisi'nin küçük bir ofisine saldırdılar ve daha da önemlisi o zamana kadar siyasetle ilgisi olmayan Pierre Cemayel'in küçük oğlu Beşir Cemayel'i kaçırdı. Aynı gün Beşir Cemayel Hamra Caddesi'ndeki *el-Feth* ofisinden serbest bırakılsa da Kakhāleh çatışmasına Ketā'ib milislerinin karışmasına karşı bu kaçırma olayının

⁷⁴⁹ Sirrihhey, "The Palestinian Armed Precence in Lebanon Since 1967", s. 79-80; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 45.

sembolik bir cevap olduğu aşikârdı. Çatışmalar Beyrut'un güneyindeki Burj el-Barājneh, Hārit Hreik ve Shiyah banliyölerinde devam etti. Ardarda devam eden çatışmalarda Filistinli militanlarla Lübnan Ordusuna ait birliklerde karşı karşıya geldiler. Shiyah'da Lübnan İç Güvenlik Güçleri'nin dört personeli kaçırıldı. Kakhāleh'deki saldırıya misilleme yapmak için Filistinli militanlar, Burj el-Barājneh mülteci kampından Hıristiyanların yaşadığı Harit Hreik'te sivil halka roket atışları yaptı ve saldırıda 6 kişi öldü. Şiddet olayları artarken Libya'nın arabulucu olmasıyla Filistinlilerle Ketā'ib milisleri arasında geçici bir antlaşma sağlandı. Üç hafta sonra İçişleri Bakanı Canbulāt, zulalanmış silahları bulmak için Lübnan İç Güvenlik Güçleri'ni Kakhāleh'ye gönderdi ve bu operasyonda 150 kişi tutuklandı. Pierre Cemayel ve Kamil Şam'un bu tutuklamalara büyük tepki gösterdi. Bu çatışmalar, hızlı bir şekilde bastırılmakla birlikte Filistinli gerillaların ülkedeki silahlı varlığının mezhepsel gerilimi ve radikalizmi yükselttiğinin – belki de iç savaş başlıdan önceki- ilk somut belirtisi oldu.⁷⁵⁰

Ketā'ib milisler ve Filistinli gerillalar arasında ortaya çıkan bu ilk çatışmanın hızlı bir şekilde bastırılmasında Ketā'ib Partisi lideri Pierre Cemayel'in uzlaşmacı tavrı etkili olmuştu. Pierre Cemayel'in uzlaşmacı tavrının arkasında iki neden vardı. İlk neden, Ketā'ib milislerinin iyi örgütlenmiş bir askeri yapıya sahip olsa da, hala milis sayısı ve askeri teçhizat olarak Filistinli gerillalarla mücadele edecek durumda olmamasıydı. İkinci neden, Mārūnī liderler Şam'un ve Edde'nin desteğini alan Cemayel'in yakında yapılacak Lübnan devlet başkanlığı seçimlerine aday olarak hazırlanmasıydı.⁷⁵¹ 1970'in yaz aylarında Lübnan iç siyaseti, devlet başkanlığının kim olacağı tartışmalarına odaklandı. Devlet başkanlığı seçimleri yaklaşmaya başlayınca, Cemayel, Şam'un ve Edde, Fu'ad Şihāb'ın olası adaylığına karşı Sünni Sā'ib Selām ve Şii Kamil el-Es'ad gibi Müslüman liderlerle ittifak içinde bulunan Mārūnī Süleyman Franciyye'yi ortak aday göstermeye karar verdi. Lübnan'ın kuzeyindeki feodal Mārūnī ailelerin en önemli temsilci olan Franciyye, komşu Arap devletleriyle iyi ilişkilerinden dolayı ülkedeki Müslüman kesim tarafından da sempatiyle bakılan bir siyasetçiydi.

⁷⁵⁰ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 189-190; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 45.

⁷⁵¹ Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 46.

Fu'ad Şihāb, kendi aday olmayarak Eliās Sarkīs'i devlet başkanlığına aday gösterdi. Mārūnī liderler ve Sünni Sā'ib Selām, Franciyye'yi desteklerken Dürzī lider Canbulāt, Şihābist adayı destek verdi. 17 Ağustos 1970'te parlamentoda yapılan seçimleri bir oy farkla Süleyman Franciyye kazandı ve ülkenin yeni devlet başkanı oldu.⁷⁵²

Süleyman Franciyye, ilk iş olarak hükümeti kurma görevini eski siyasi müttefiki Sā'ib Selām'a verdi. Selām'ın kurduğu hükümet, genç ve tecrübesiz teknokratlardan oluşuyordu. Franciyye, bu hükümetle reformist bir siyaset uygulamak istese de pek başarılı sonuçlar ele edememiştir.⁷⁵³ Franciyye'nin göreve başladıktan sonra giriştiği diğer bir iş, Şihābist dönemden kalan askeri yapılanmada, özellikle Siyasi Şube (*Deuxieme Bureau*)'de, geniş çaplı bir temizlik operasyonuna başlaması oldu. *Deuxieme Bureau* subaylarına, kamu özgürlüklerini sınırlama, askeri yönetmeliklerin ihlali ve ordu fonlarının israf edilmesi gibi suçlardan tutuklanma kararları alındı. *Deuxieme Bureau* komutanı Albay Gaby Lahud, Sami el-Khatib, Sami el-Şaika, Jean Nassif, Kemal Abdülmelik ve Na'im Farah Suriye'ye kaçtı.⁷⁵⁴ Franciyye, görevinin ilk iki yılında, ülkedeki Filistinli varlığından kaynaklanan krizlere müdahil olmaktan büyük ölçüde kaçındı. Orta Doğu alt sistemindeki beklenmedik gelişmeler –Eylül 1970'te Nāsır'ın ölümü, Esad'ın Suriye'de iktidarı ele geçirmesi ve 1970-1971 Ürdün olayları) Franciyye'nin bu stratejisini uygulamasını kolaylaştırdı.⁷⁵⁵ 1972 yılında en önemli siyasi olay yeni parlamento seçimleriydi. 1972 seçimlerinin en ilginç yanı 1943'ten beri en fazla yeni milletvekilinin parlamentoya girdiği seçim olmasıydı. Parlamentoda bulunan 99 milletvekilinin 39 tanesi değişti. Devlet Başkanı Franciyye'nin oğlu Toni ve Pierre Cemayel'in büyük oğlu Emin parlamentoya ilk kez girdi. 1972 parlamento seçimlerinde Devlet Başkanı Franciyye ve Başbakan Selām, parlamentodaki güçlerini muhafaza etmeyi başardı. Şam'un ve Cemayel hükümete destek vermeye devam ederken muhalefette Dürzī Kemal Canbulāt liderliğindeki koalisyon ve Raymond Edde'nin Ulusal Blok'u vardı. Sā'ib Selām, 27 Mayıs 1972'de yeni hükümeti kurdu.

⁷⁵² Walid Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, The Center for International Affairs, 1979, s. 42; El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, 192.

⁷⁵³ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 42.

⁷⁵⁴ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 126; El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 192.

⁷⁵⁵ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 193.

Yeni hükümet üyeleri –bir önceki hükümetten farklı olarak- parlamentonun deneyimli siyasetçilerinden oluştu.⁷⁵⁶

1971-1972 yıllarında Filistin Direniş Hareketi içinde yeralan farklı örgütler, uluslararası alanda etki uyandıracak şiddet eylemlerine girişti. Mārūnī akademisyen ve siyasetçi Ferid el-Khāzen, Filistinli gerillaların bu şiddet eylemleri silsilesinin FKÖ lideri Yāser ‘Arafat’ın kontrolünde gerçekleşen bir “gölge savaş”, diğer bir deyişle planlanmış bir terörizm olduğu kanısındadır.⁷⁵⁷ Tabii ki bu yıllarda Filistinli silahlı örgütlerin kendi içindeki çekişmeler ve parçalanmalar, bu şiddet eylemlerinin tek bir liderin kontrolü dışında geliştiğini söylemek de mümkündür. Filistinli silahlı örgütlerin saldırılarının bazı Arap devletlerini hedef alması 1970-1971 Ürdün Olayları’la doğrudan bağlantılı görünmektedir. Mısır lideri Nāsır’ın ölümünden sonra Ürdün Devleti’nin ülkedeki Filistinli örgütlerin faaliyetlerine son ermek için siyasi ve askeri baskıya başvurdu. Bunun sonucu olarak Filistinli örgütler, Ürdün’ü terk ederek siyasi ve askeri varlıklarını büyük ölçüde Lübnan topraklarına taşıdı.⁷⁵⁸ Bu gelişme, Ürdün gibi ABD’ye yakın Arap devletlerini Filistinli silahlı örgütlerin hedefi haline getirdi. 28 Aralık 1971’de Arap Savunma Konseyi’nin Kahire’deki toplantısına katılan Ürdün Başbakanı Vasfi el-Tali’ye yönelik suikast girişimi bunun en iyi örneklerinden birini teşkil eder. Bununla birlikte Filistinli Kara Eylül örgütünün 1972’de İsrail’e karşı seçilmiş hedeflere yönelik saldırıları ünya kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştı. 30 Mayıs 1972’de Lydaa Havalimanı’na ve 5 Eylül 1972’de Münih Olimpiyatları’na katılan İsraili sporculara yapılan saldırılar, İsrail’in büyük tepkisini çekmiş ve bu tepki doğrudan Lübnan’a yönelmiştir. İsrail yönetiminin bu saldırılara verdiği cevap, İsraili suikastçıların 10 Nisan 1973’te Beyrut’ta düzenledikleri bir saldırıyla üç önemli Filistinli lideri (Kemal Nāsır, Muhammed Yusuf el-Najjar ve Kemal ‘Advan) öldürmesi oldu.⁷⁵⁹ İsraili suikastçılar, bu saldırıyı üç Filistinli liderin Verdun Caddesi’ndeki evlerinde yaklaşık 40 dakikada gerçekleştirdi. Saldırıda üç Filistinli lider dışında el-Najjar’ın eşi ve 3 Filistinli koruma öldürüldü. Lübnan güvenlik güçleri saldırıyı haber aldıklarında Filistinli silahlı gruplar arasında bir çatışma olarak algıladı. Lübnan

⁷⁵⁶ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 136.

⁷⁵⁷ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 187-188.

⁷⁵⁸ Hudson, “Developments and Setbacks in the Palestinian Resistance Movement 1967-1971”, s. 82.

⁷⁵⁹ Sirrihhey, “The Palestinian Armed Precence in Lebanon Since 1967”, s. 80.

güvenlik güçleri Verdun Caddesi'ne ulaşır ulaşmaz orada Filistinli gerillalarla çatışmaya girdi, çatışma 1 Lübnan polisi öldü, 6 kişi yaralandı.⁷⁶⁰

İsrail'in Beyrut'ta düzenlediği saldırı, Lübnan iç siyasetindeki Filistinlilerle ilgili tartışmaları yeniden alevlendirdi. Devlet Başkanı Franciyye ile Başbakan Selâm'ın ilişkileri bu saldırı yüzünden bir anda bozuldu. Başbakan Selâm, bu saldırıya bir sorumlu bulmak için ısrarlıydı ve Lübnan Ordusu'nu zamanında harekete geçirmedeğini iddia ederek ordu komutanı İskender Ghânem'in⁷⁶¹ görevden alınmasını istiyordu. Franciyye ise bir soruşturma yapılmadan böyle bir isteği yerine getirmeyi reddetti ve Ghânem'e destek verdi. Bunun üzerine Selâm başbakanlıktan istifa etti. Franciyye, 25 Nisan 1973'te Selâm'ın yerine başbakanlığa Sünni Emin el-Hafız'ı atadı.⁷⁶² Emin el-Hafız'ın başbakanlığa atanmasından iki gün sonra 27 Nisan'da Beyrut Havalimanı'nda *Air France* yolcu uçağına taşıdıkları patlayıcılarla birlikte binmeye çalışan 3 *el-Feth* üyesi tutuklandı. Bu olayın ardından 30 Nisan'da Ahmed Cibril liderliğindeki Filistin Halk Kurtuluş Cephesi-Genel Komutanlığı (FHKC-GK)'nin 4 üyesi, Beyrut'taki ABD Büyükelçiliği'nin yakınlarında ve aynı gün Nayif Havatmeh liderliğindeki Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi (FDHKC)'nin iki 2 silahlı üyesi, Beyrut'un Mazra bölgesinde taşıdıkları patlayıcılarla yakalandı. 1 ve 2 Mayıs'ta FDHKC, Lübnan Ordusu'nun üç askerini kaçırdı. Bunun üzerine Lübnan Ordusu, Beyrut'un banliyölerindeki Filistin mülteci kamplarını kuşattı ve Cibril, Havatmeh ve Habaş liderliğindeki grupların bazı üyelerini tutukladı. 4 Mayıs'ta Suriye yanlısı Filistinli güçler, Lübnan sınırını geçip bazı köyleri işgal etti. Suriye yönetimi Suriye-Lübnan sınırını kapatarak Filistinlilere verdiği gösteriyordu. Bu arada FDHKC üyeleri, Beyrut Havalimanı'nın da içinde bulunduğu Lübnan Ordu birimlerine roket atışları yapmaya başladı. 5 Mayıs'ta Devlet Başkanı Franciyye'nin Lübnan Hava Kuvvetleri ise Sabra ve

⁷⁶⁰ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 204; Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 143-144.

⁷⁶¹ Temmuz 1971'de Lübnan Genel Kurmay Başkanı Antoine Noujajm'ın bir helikopter kazasında ölmesinin ardından Devlet Başkanı Süleyman Faranjiyye bu makama Zghorta'dan uzun süredir arkadaşı olan İskender Ghânem'i atadı. Ghânem uzlaşılması zor bir subaydı. Ghânem, Beyrut'taki Amerikan büyükelçisiyle yaptığı ilk toplantı da "Filistinliler ülkeye ilk geldiklerinde Lübnan onlara karşı daha güçlü durmalıydı" dedi. Ghânem görevde kaldığı sürece bu hatayı telafi etmeye çabaladı. Brock Dahl, *The Lebanese Palestinian Conflict in 1973: The Social (De)Construction of Lebanese Sovereignty*, Yüksek Lisans Tezi, University of Oxford, 2006, s. 44.

⁷⁶² El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 205; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 66.

Şatilla mülteci kamplarını bombaladı. Böylece Lübnan Ordusu ile FKÖ gerillaları arasında geniş çaplı bir çatışma başladı. Bu olaylar, iki taraf arasında 1969'dan bu yana gerçekleşen en ciddi çatışmaydı. Lübnan Hava Kuvvetleri'nin Sabra ve Şatilla mülteci kamplarına yaptığı saldırı, Suriye başta olmak üzere bazı Arap devletlerinin Devlet Başkanı Franciyye'ye yönelik baskılarını arttırdı. Çatışmalarda 12 Lübnan askeri ve 19 Filistinli gerilla öldü, 140'a kişi yaralandı.⁷⁶³ Arap devletlerinin ve Arap Birliği Genel Sekreteri Mahmud Riād'ın çabalarıyla Lübnan'daki çatışan taraflar bir uzlaşma sağlamak için görüşmelere başladı. 15, 16 v 17 Mayıs'ta Beyrut'taki Melkart Hotel'da Lübnan Ordusu subaylarıyla Filistin delegasyonu ateşkesin sağlanması için görüştü. 17 Mayıs 1973'te Kahire Antlaşması'na askeri hükümler eklenerek Melkart Antlaşması yapıldı. Bu antlaşmaya rağmen Lübnanlı Müslümanlar tarafından yetersiz bir siyasetçi olarak görülen Emin el-Hāfız görevden alındı ve Haziran 1973'te Taki ed-Din es-Sulh başbakanlığa atandı.⁷⁶⁴

1973 yılının ikinci yarısında Ekim Savaşı (*Harb Tişrin*) olarak bilinen yeni bir Arap-İsrail savaşının çıkması, Lübnanlı siyasetçilere ülkenin iç meselelerinden uzaklaşma ve rahatlama imkânı tanıdı. 6 Ekim'de Suriye ve Mısır güçleri, Golan ve Suveyş'ten İsrail hedeflerine sürpriz saldırılar başlattı. Bu saldırılar Lübnan'da büyük bir coşku yarattı. Hatta Başbakan es-Sulh, Şūf Dağı ve Bekaa'daki radar sistemlerini Suriyelilerin kullanımına açtı. İsrail'in karşı saldırısı bu coşkuyu biraz düşürse de ABD'nin diplomatik girişimleriyle savaş sona erdiğinde Arap tarafı için bir zafer olarak algılandı. ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın mekik diplomasi, savaşı sona erdirmekle birlikte bölgesel bir barış inisiyatifi başlatmayı da amaçlıyordu.⁷⁶⁵ 1973 Ekim Savaşı Lübnan'a iki yönden tesir etti. İlki, Mısır ve Ürdün'ün -her iki devlette Aralık 1973'te Cenevre Barış Görüşmeleri'ne katılmıştı- İsrail'le barış masasına oturmaya yönelik siyasi eğilimlerinin Lübnan'daki bazı Filistinli radikal grupların büyük tepkisine yol açmasıydı. Irak ve Libya tarafından desteklenen FHKC-GK ve FDHKC, Kissinger'ın bölgedeki Arap devletlerinin İsrail'le barış yapmasını amaçlayan girişimlerine karşı 1974'te Red Cephesi (*Jabhat el-Rafd*) adlı bir birlik oluşturdu. Bu iki

⁷⁶³ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 206.

⁷⁶⁴ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 145-158.

⁷⁶⁵ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 160; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 72.

örgüt, 1974 yılı başından itibaren Lübnan sınırından İsrail topraklarına yönelik saldırılarını arttırdı. İsrail bu saldırılara yıl boyunca Lübnan topraklarına yaptığı hava saldırılarıyla cevap verdi. FHKC-GK, 27 Temmuz'da Beyrut'un Dikvāna banliyösündeki Tal el-Za'tar Filistin mülteci kampında çıkan çatışmalarda da önemli bir rol oynadı. Ketā'ib milisleriyle FHKC-GK savaşçıları arasında başlayan çatışma üç gün sürdü. Çatışmalar, Filistinlilerle Ketā'ib yetkililer arasında bir çeşit güvenlik antlaşmasının yapılmasıyla sona erdi.⁷⁶⁶ 1973 Ekim Savaşı'nın Lübnan'daki ikinci tesir ekonomik oldu. Petrol üreten Arap devletlerinin –ABD ve Batılı devletlere karşı- Kasım 1973'te petrolü bir dış siyaset silahı olarak kullandıkları petrol boykotu, dünyadaki petrol fiyatlarında inanılmaz bir yükselişe sebep olmuştu. Bu fiyat artışı, Lübnan ekonomisinde ve toplumda büyük bir kaosa yol açtı. 1974 yılının ilk ayları işçi ve öğrenci eylemleri ve grevlerle geçti. Ülkedeki ekonomik ve toplumsal kaos, bir yandan siyasetteki kutuplaşmaları keskinleştirdi diğer yandan da siyasi istikrarın sağlanmasını engelledi.⁷⁶⁷

Eylül 1974'te es-Sulh hükümeti istifa etti. Devlet Başkanı Franciyye, Sünni Reşid es-Sulh'u başbakanlığa atadı. Reşid es-Sulh, Kata'ib Partisi, İlerici Sosyalist Partisi ve Ulusal Liberal Parti'nin güçlü bir şekilde temsil edildiği bir hükümet kurdu. Yeni hükümete muhalif Sā'ib Selām, Reşid Karāmī ve Raymond Edde bir araya gelerek Üçlü İttifak'ı kurdu. Üçlü İttifak, Devlet Başkanı Franciyye, Başbakan Reşid es-Sulh ve Dürzī lider Canbulāt karşı sert muhalefet yaparak iki yıldan az kalan devlet başkanlığı seçimi için bir strateji oluşturmayı amaçlıyordu.⁷⁶⁸

Lübnan'da iç savaşın patladığı 1975 yılı, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın Lübnan'a yaptığı tarihi ziyaretle başladı. 7 Ocak'ta sınırdan geçerken 10 binlerce kişi karşıladığı Suriye lideri Esad, Bekaa'daki Şatūrā kasabasında Lübnan Devlet Başkanı Süleyman Franciyye ve diğer Lübnanlı yetkililerle görüştü. Esad'ın ziyareti dışında ülkedeki en önemli gelişme geçen yıldan beri süren İsrail'in hava saldırılarıyla. İsrail'in saldırıları, özellikle ülkenin güneyindeki gerilimi yükseltiyor ve Filistinli gerillaların

⁷⁶⁶ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 223.

⁷⁶⁷ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 161.

⁷⁶⁸ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 169; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 85.

Lübnan Ordusu'yla silahlı çatışmaya girmesine yol açıyordu. FDHKC gerillaları, 21 Ocak'ta Lübnan Ordusu'nun Sür kentindeki kışlasına saldırdı. FKÖ yaptığı açıklamada, FDHKC'nin düzenlediği saldırıyı "Sür kışlasına ve bizim asker kardeşlerimizi hedef alan kasti ve pervasızca bir saldırı" olarak tanımladı. Irak yanlısı Arap Kurtuluş Cephesi de Saff el-Hawa köyü yakınlarında benzer bir saldırı gerçekleştirmişti. Filistinli ötgütlerin bu saldırıları, Mārūnī lider Pierre Cemayel'i ülkedeki Filistinli varlığı konusuna harekete geçirdi. Cemayel, 24 Ocak'ta Devlet Başkanı Franciyye'ye bir memorandum sunarak "Direnişin içinde ortaya çıkan anarşinin Lübnan'ı tehdit ettiği" konusunda uyarılarda bulundu. Cemayel, ayrıca Kahire ve Melkart Antlaşmaları'nın başarısızlığının açıkça ortaya çıktığını belirtiyordu. Cemayel'in memorandumuna en sert tepki Filistinli lider George Habaş'tan geldi ve Habaş memrandumu "tam bir katliam çağrısı" olarak nitelendiriyordu. Cemayel, üç hafta sonra ikinci bir memorandumunu Devlet Başkanı Franciyye'ye sundu. Cemayel bu kez Lübnan'daki anarşinin sona erdirilmesini ve ülkedeki Filistinlilerin silahlı varlığı konusunda karar vermek için bir referandum yapılmasını istiyordu. Hatta Cemayel, Lübnan halkının en az yüzde 80'inin kendisiyle aynı fikirde olduğunu ve Filistinli gerillaların ülkeden ayrılması gerketiğini düşünüğünü iddia ediyordu. Devlet Başkanı Franciyye, ılımlı bir yaklaşımla Cemayel'i referandum talebini geri çekmeye ikna etmeye çalıştı. Dürzī lider Canbulāt da es-Sulh hükümetine zarar vereceğinden korkarak Cemayel'le doğrudan tartışmaya girmekten kaçındı. Sünni lider Selām, Cemayel'e "iyi ve samimi ruhunu" göstermesi tavsiyesinde bulunuyordu. Bu memoranduma gelen tepkiler bir yana, 1975 yılının ilk aylarında Cemayel'in gösterdiği bu tavır, Ketā'ib Partisi'nin ülkedeki Filistin varlığına cephe aldığını ilk kez bu kadar açık göstermesi açısından oldukça manalıdır.⁷⁶⁹

Şubat ayında Saydā kentinde Protein Şirketi'ni protesto eden göstericilerle Lübnan Ordusu arasında çıkan çatışma, Nisan ayında başlayacak iç savaş öncesi ülkedeki en önemli olaydı. Saydā'daki olaylar başlangıçta Filistinli gerillaları doğrudan ilgilendiren bir konu değildi. Birkaç ay önce Lübnan ve Kuveyt sermayesiyle kurulan ve ülkedeki balıkçılık sektörüne giren Protein Şirketi, Saydā ve diğer kıyı kentlerindeki balıkçıları rahatsız etmişti. Protein Şirketi'nin yönetim kurulu başkanı Mārūnī lider

⁷⁶⁹ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 179-180; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 91-92.

Kamil Şam'un'du. Lübnan Komünist Partisi ve radikal partiler tarafından örgütlenen Lübnanlı balıkçılar, Protein Şirketi'ni ülkedeki balıkçılığı tekeline alacak bir girişim olarak görüyordu. Protein Şirketi'nin Lübnanlı balıkçılarının rahatsızlığını azaltmak için verdiği sözler gerginliği ortadan kaldırmaya yetmedi. 26 Şubat'ta Lübnanlı balıkçılar ve onları destekleyen partilerin taraftarları, Protein Şirketi kapatılmasını ve hükümetin onlara verilen çalışma lisansını iptal etmesi için Saydā'da bir protesto gösterisi düzenledi. Bu gösteride Ma'aruf Sa'ad bilinmeyen bir saldırganın ateş etmesi sonucu ağır yaralandı. 1958'de Saydā'daki Şam'un karşıtı Nasırcı hareketin lideri ve eski milletvekili olan Sa'ad, Saydā'da popüler bir siyasetçiydi ve özellikle işçi sınıfı için hayranlık duyulan bir kişiliğe sahipti. Ma'aruf Sa'ad'a ateş edilmesi gerilimi yükseltti ve Lübnan'ın diğer kentlerine yayılmasına yol açtı. 28 Şubat'ta Beyrut'ta Saydā olayını protesto için büyük bir gösteri yapıldı, göstericiler yolları kesti ve birkaç arabayı ateşe verdi. Saydālılar, Kamil Şam'un'a yakınlığıyla bilinen Lübnan Ordu Komutanı İskender Ghānem ve Askeri İstihbarat Şefi Jules Bustānī'yi Ma'aruf Sa'ad'ın yapılan saldırıdan sorumlu tutuyordu.

Saydā'daki olayların ülkedeki siyasi çekişmelerin bir sonucu olarak gören Kamil Şam'un gerilimi düşürmek için herhangi çaba göstermedi ve taviz vermedi. 3 Mart'ta Devlet Başkanı Franciyye'nin emriyle İskender Ghānem komutasındaki Lübnan Ordu birlikleri Saydā kentine gönderdi. 5 Mart'ta Doğu Beyrut'ta toplanan Ketā'ib Partisi ve Ulusal Liberal Parti yanlıları 35 bin kişinin katıldığı bir gösteriyle Lübnan Ordusu'nun Saydā'daki varlığını desteklediklerini gösterdi. 7 Mart'ta Ma'aruf Sa'ad tedavi gördüğü hastanede öldü. Sa'ad'ın ölüm haberiyle Saydā'da şiddet patladı. 100 Filistinli gerillanın destek verdiği göstericiler Lübnan Ordusu'yla çatışıyordu. Bu çatışmalar en az 40 kişi öldü. Beyrut'ta da binlerce gösterici Sa'ad'ın ölümünü protesto etti. Beyrut'taki gösterinin ardından 10 Mart'ta Selām, Karāmī ve Edde'nin oluşturduğu Üçlü İttifak, yeni bir reform önerisi açıkladı. Üçlü İttifak, Lübnan sistemindeki yapısal değişikliklerle devlet başkanının yetkilerinin sınırlanmasını, ülkenin silahlı kuvvetleri içinde ulusal bir denge kurulmasını ve ordu komutanının görevlerini paylaşan farklı mezheplerden oluşan bir askeri konsey oluşturulmasını öneriyordu. Kemal Canbulāt, 11 Mart'ta Üçlü İttifak'ın reform önerisine tam destek verdiğini açıkladı. Mārūnī liderler Cemayel ve Şam'un, bu reform önerisini reddetti ve ordunun mevcut yapısını muhafaza

etmesinden yana tavır koydu. Lübnan Ordusu üzerinde yapılan bu siyasi tartışmalar ve Saydā Olayları, ordunun saygınlığını ve güvenini azalttı ve iç savaş sırasındaki dağılma sürecinin başlangıcını oluşturdu.⁷⁷⁰

IV.2.2. Siyasi Cepheleşmenin Örgütsel Yapısı

1970'ten itibaren Lübnan siyasetinde belirlemeye başlayan ikili siyasi cepheleşme, 1975 yılının ilk aylarına gelindiğinde en üst safhasına ulaşmıştı. Lübnanlı Hıristiyanlar arasında Mārūnī Pierre Cemayel ve Kamil Şam'un kendi toplumlarını taleplerini en yüksek sesle ifade eden iki etkili lideri olarak görülüyordu. Her iki lider de ülkenin iki büyük Mārūnī partisinin (Ketā'ib Partisi ve Ulusal Liberal Parti) başındaydı. Lübnanlı Hıristiyanların büyük çoğunluğu ülkedeki profesyonel sistemin ve statükonun muhafaza edilmesi ve ülkedeki Filistinli varlığının tehlikeleri konusunda büyük ölçüde fikir birliğine sahipti. Buna rağmen iç savaşın arifesinde Hıristiyan liderler arasında sıkı bir ittifak yerine çökseslilik hâkimdi. Devlet Başkanı Süleyman Franciyye, zaman zaman Mārūnī liderleri desteklese veya onların bazı eylemlerine göz yumsa bile ülkedeki tarafsız konumunun zarar görmesini istemiyor ve bu konuda gelecek eleştirilerden uzak durmaya çalışıyordu. Diğer yandan Franciyye'nin Suriye ile yakın ilişkileri dolayısıyla Cemayel ve Şam'un'la asla çok sıkı ilişkiler geliştiremediği de aşikârdı. Mārūnī liderler arasında tarafsız kalmaya çalışan başkaları da vardı. 1968 seçimlerinde Cemayel ve Şam'un'la ittifak yapan Ulusal Blok'un lideri Raymond Edde ve eski Şihābist siyasetçi Eliās Sarkīs, ülkedeki siyasi cepheleşmede taraf olmaktan kaçınıp iç savaşta uzlaştırıcı bir rol oynamaya gayret etti. Mārūnī Patrik Bulus Khureyş de –halefleri Huveyk, Arida ve Ma'uşi'nin aksine- iç savaş öncesi ve iç savaş başladıktan sonra ülke siyasetine doğrudan müdahil olmayan ılımlı bir pozisyonda kalmayı tercih etti.

Lübnan'da 1970'lerin başından itibaren büyük Mārūnī siyasi partiler dışında birçok küçük Mārūnī siyasi ve askeri yapıya sahip örgüt ortaya çıkmıştı. Bu örgütler, ülkedeki Filistinlilerin silahlı varlığının yarattığı tehdite karşı bölgelerini savunmak için

⁷⁷⁰ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 181-183; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 92-93.

genellikle iç savaş başlamadan önce ve iç savaş sırasında kurulmuş, radikal ve kendi başlarına hareket eden askeri ve ideolojik oluşumlardı. Bu örgütlerin en önemlileri: Sedirin Muhafızları (*Hurrās el-Arz*), Mārūnī Manastır Düzeni Derneği, Mārūnī Ligi (*el-Rabita el-Mārūnīyye*), Tanzim, Zahli Grubu (*el-Tajammu' el-Zahli*), Lübnan Gençlik Hareketi (*Harakat el-Şabiba el-Lubnāniyye*), ve Rayfun (Kisravān Bölgesi) ve Lübnan'ın kuzeyindeki Bşarrī'deki yerel milislerdir.⁷⁷¹

Sedirin Muhafızları (*Hurrās el-Arz*), 1970'lerin başında kurulan ve Filistinlilere karşıt güçlü eğilimleriyle dikkat çeken bir örgüttü. Örgütün siyasi ve askeri lideri Etienne Sakr (takma ismi Ebū Arz) olsa da, Sedirin Muhafızları ideolojik olarak büyük ölçüde ünlü şair ve yazar Sa'id Akl'ın fikirlerinden ilham aldı. Akl, Fenikecilik ve "Lübnan Aydınlanması" kavramını Michel Şihā'dan miras almıştı. Fakat Akl, Şihā'dan farklı olarak Lübnancılıkla Arapçılık arasında belirgin bir fark resmetmeye çalıştı. Akl'ın Lübnan kavramı, -İslam'ın ve Arapçılığın rolünü küçümseyerek- uzak Fenike geçmişinden kaynaklanıyor ve ilham alıyordu, ayrıca medeniyetin gelişmesine katkı yapıyordu.⁷⁷² Sedirin Muhafızları, Lübnan milliyetçiliğinin şoven bir tarzını benimsedi ve Lübnan'daki Filistinli varlığına radikal bir şekilde karşıydı. Bununla birlikte geleneksel liderlere de muhalif olan Sedirin Muhafızları, bir derece kadar faşist ideolojiyi – 20.yy'ın ilk yıllarındaki Avrupa'nın küçük burjuvazi örgütlerinin hatırlatan bir şekilde- antikapitalist bir söylemle ifade ediyordu.⁷⁷³ İç savaş sırasında daha çok Beyrut'un Eşrefiyye bölgesinde faaliyet gösteren Sedirin Muhafızları, aynı zamanda Mārūnī siyasi görüşünün en militan kısmını temsil ediyordu. Örneğin Ketā'ib Partisi ve Ulusal Liberal Parti İsrail'le olan ilişkilerini saklarken ve kamuoyu önünde konuşmaktan kaçınırken Sedirin Muhafızları 1976'da –Suriye'nin askeri müdahalesinin beklentileri karşılamaması sonucunda- Lübnan'ın İsrail'e yaklaşmasını kamuoyu önünde tartışmaya açtı.⁷⁷⁴

Lübnan İç Savaşı'nda Mārūnī Kilisesi'nin militan yanını temsil eden örgüt ise Peder Şarbal Kassis liderliğindeki Mārūnī Manastır Düzeni idi. Peder Kassis, 1943

⁷⁷¹ Deeb, *The Lebanese Civil War*, 29.

⁷⁷² Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 69.

⁷⁷³ Deep, *The Lebanon Civil War*, s. 29.

⁷⁷⁴ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 70.

Ulusal Paktı'nda belirtilen Lübnan'ın "Arap yüzüne" şiddetle karşı çıkıyor ve "saf Lübnan" tezini savunuyordu. Lübnan'daki Filistinliler konusunda diğer Mārūnîlere göre daha açık sözlü olan Peder Kassis, onların ülkedeki sayılarının sınırlanırılmasını talep ediyordu. Bu yüzden birçok seküler Mārūnî lider, Peder Kassis'i kendine -Patrik ve çevresinden- daha yakın görüyordu. Peder Kassis, iç savaş sırasında Mārūnî siyasi liderlerin yaptığı üst düzey toplantılara kilisenin temsilcisi olarak katıldı. Lübnan'da önemli miktarda mülk sahibi olan Mārūnî Manastır Düzeni, iç savaş sırasında hem Mārūnî akademik ve entelektüel merkezi Kaslık Üniversitesi'ne, hem de Mārūnî milis gruplarına maddi yardımda bulundu. Peder Şarbal Kassis'in ayrılmasından sonra Mārūnî Manastır Düzeni'nin yeni lideri -Beşir Cemayel'in de akıl hocası olarak bilinen- Peder Bulus Na'aman oldu.⁷⁷⁵ Lübnanlı din adamları, 1975 Lübnan İç Savaşı'nda, 1952 ve 1958 krizlerinde oynadıklarıyla kıyaslanamayacak eşi görülmemiş bir siyasi role sahip oldu.⁷⁷⁶ Mārūnî Manastır Düzeni'ne yakın örgütlerden biri de Mārūnî Ligi (*er-Rabita el-Mārūnīyye*)'ydi. Mārūnî Ligi milislerinin lideri Şakir Ebū Süleyman, Peder Şarbal Kassis'in ateşli bir destekçisiydi. Mārūnî Ligi milisleri, siyasette tecrübeli Ketā'ib ve Ulusal Liberallerin aksine iç savaş boyunca sınırlamalar olmaksızın bağımsız hareket edebiliyordu. Bundan dolayı diğer Mārūnî milis örgütleriyle birleşmek yerine uzun bir süre ayrı ayrı savaşmayı tercih etti.⁷⁷⁷ Mārūnî Ligi'nin yönetim kurulu üyesi ve Tıp Derneği başkanı Dr. Fu'ad Şamali tarafından yönetilen diğer bir Mārūnî örgüt de Tanzīm'dir. Tanzīm, küçük ama iyi organize edilmiş bir milis gücüydü. Mārūnî Lig tarafından finanse edildiği sanılmaktadır. Ağustos 1976'da Lübnan Cephesi kurulduktan sonra Tanzīm'in temsilcisi George İdwan yeni örgütlenme içinde en yüksek ikinci konuma geldi.⁷⁷⁸

Sedirin Muhafızları, Mārūnî Manastır Düzeni, Mārūnî Ligi ve Tanzīm dışındaki Mārūnî milis örgütleri, Zahle milletvekili Eliās al-Harawi liderliğini yaptığı Zahli Grubu (*et-Tajammu' ez-Zahli*), karizmatik lideri Mārūn el-Khūrî yönetiminde Beyrut'un Dikvāna banliyösünde örgütlenen milis gücü Lübnan Gençlik Hareketi (*Harakat eş-Şabiba el-Lubnāniyye*), Kisravān'ın Rayfun bölgesinde Henri Sufair liderliğindeki ve

⁷⁷⁵ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 68-69.

⁷⁷⁶ Deep, *The Lebanon Civil War*, s. 29-30.

⁷⁷⁷ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 69.

⁷⁷⁸ Deep, *The Lebanon Civil War*, s. 29.

ülkenin kuzeyindeki Bşarrī’de geleneksel liderlerin kontrolündeki yerel silahlı gruplardı.⁷⁷⁹

İç savaş öncesi tek bir örgütsel çatı altında toplanmayı başaramayan Mārūnī liderler, savaşın başlamasını takiben bu konuda bazı girişimlerde bulundu. Bunların en bilinenlerinden biri, Aralık 1975’te Ba‘abdā’daki Başkanlık Sarayı’nda yapılan Mārūnī zirvesidir. Cemayel, Şam‘ün, Kassis ve Şakir Ebū Süleyman gibi Mārūnī liderlerin katıldığı bu görüşmenin amacı sadece izlenen politikaları düzenlemek değil aynı zamanda birleşik bir liderlik oluşturabilmektir. Hıristiyan ittifak, 31 Ocak 1976’da Jūniye yakınlarında 7 Mārūnī liderin bir araya gelmesiyle kurulan Lübnan’da Özgürlük ve İnsan Cephesi (*Jabhat el-Hurriye ve el-Insan fi Lubnān*) ile tek bir çatı altında toplanabildi.

Lübnanlı Müslümanlar ise –Hıristiyanların aksine- daha iç savaş başlamadan önce tek bir lider ve örgütsel çatı altında toplanmayı büyük ölçüde başarmıştı. Konfesyonel sisteminde reform yapılması gerektiğini savunan ve ülkedeki Filistinlilere destek veren Dürzī Kemal Canbulāt, hem siyasi söylemi hem de kişisel karizmasıyla Müslüman cephenin (Solcu, değişim yanlısı, ilerici) tek lideriydi. Canbulāt liderliğindeki Ulusal Hareket (*el-Harakat el-Vataniyye*) 1970’lerin siyasi atmosferinde oluşmuş ve birçok büyük ve küçük örgütü kapsayan bir ittifaktı. Canbulāt, 1972’de Lübnanlı solcu ve ilerici güçleri tek bir örgütün çatısı altında birleştirerek Ulusal ve İlerici Partiler ve Güçler Cephesi- UİPGC (*Jabhat el-Ahzab ve el-Kuva el-Vataniyye ve et-Takadummiye*)’yi kurmuştu. Canbulāt, ayrıca Kasım 1972’de Filistin Devrimi’ni destekleyen Arap Cephesi’nin ilk kongresinde örgütün genel sekreterliğine seçilmişti. UİPGC, ya da iç savaşta bilinen ismiyle Ulusal Hareket (*el-Harakat el-Vataniyye*), 6 büyük ve 6 küçük parti ve örgütten oluşuyordu.⁷⁸⁰

Ulusal Hareket içindeki ilk büyük parti, Dürzī Kemal Canbulāt tarafından 1949’da kurulan, seküler ve reformist karaktere sahip İlerici Sosyalist Partisi (*Hizb et-*

⁷⁷⁹ Deep, *The Lebanon Civil War*, s. 29.

⁷⁸⁰ Deep, *The Lebanon Civil War*, s. 64; Ulusal Hareket’in çatısı altında hareket eden örgütler için bkz. Aziz Al-Azmeh, “The Progressive Force”, Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976, s. 59-71.

Takadummi el-İştiraki)'ydi. Canbulât'ın partisi, feodal ve mezhepsel bağlar üzerine inşa edilen geleneksel Dürzî sadakatine dayansa da bazı Lübnanlı Hıristiyanlardan (Fu'ad Rızk, Ferid Cubran, George Hanna gibi) bile destek almayı başardı. Ulusal Hareket'in ikinci büyük üyesi, Bağımsız Nasırcı Hareket-BNH (*Harakat en-Nāsiriyyin el-Mustakallin*) ve hareketin silahlı kanadı *el-Murābitun*'du. Hareketi kentlerdeki orta sınıf, özellikle de Sünniler destekliyordu. BNH'nin lideri olan İbrahim Kulaylât, önce Beyrut'un Ebū Şakir mahallesinde bir milis gücü oluşturdu ve 1960'ların sonunda Kemal Canbulât ile ittifak yaptı. Ulusal Cephe'nin üçüncü büyük üyesi, Lübnan Komünist Partisi-LKP (*Hizb eş-Şuyu'i el-Lubnāni*)'ydi. 1924'te kurulan Lübnan Halk Partisi-LHP (*Hizb eş-Şa'b el-Lubnāni*)'nin takipçisi olan LKP, ülkenin modern tarihi boyunca ideolojik ve fikri olarak oldukça fazla değişim yaşadı. 1930'da ilk kongresini yapan LKP, böylece partinin tarihinde yeni bir döneme başladı. 1947'de 200 bine yakın üyeye ulaşan LKP, işçilerin, köylülerin ve küçük burjuvazinin kitle desteğini aldı. 1950'lerden itibaren Arap milliyetçiliği ve Filistin Meselesi'ne ilgisi artan LKP, 1968'de ikinci kongresini gerçekleştirdi ve Filistin Direniş Hareketi (FDH)'ni destekleyen diğer Arap Komünist Partilerine katıldı. 1970'te Partizan Güçler (*Kuva el-Ansar*) adlı silahlı bir milis gücü kuran parti, İsrail'e karşı FDH ile birlikte savaştı ve iç savaştaki çatışmalarda –özellikle Beyrut'un banliyölerinde ve ülkenin kuzeyindeki Kūra'da- önemli rol oynadı. LKP, iç savaşta Rusya ile geleneksel bağlara sahip Grek Ortodoks toplumunun desteğini sağladı ve Kūra, Cubeyl, Metn'in kuzeyi, Bekaa'nın bazı bölgeleri, Trablus'un Mina bölgesi ve ülkenin güneyindeki Marjiyyun'da popüler bir siyasi hareket haline geldi.

Ulusal Cephe'nin dördüncü büyük üyesi, Komünist Eylem Örgütü-KEÖ (*Munazzamat el-'Amal eş-Şuyu'i*)'ydi. 1970'te Lübnanlı Komünistler Örgütü ile Sosyalist Lübnan Örgütü'nün birleşmesiyle kurulan KÖE'nin liderliğini Muhsin İbrahim yapıyordu. KÖE, 1970'ler boyunca savunduğu sosyal politikalarla Beyrut'un kenar mahallelerinde, ülkenin güneyinde ve Bekaa'da farklı mezheplerden işçilerin, entelektüellerin ve öğrencilerin desteğini almayı başardı. Ulusal Cephe'nin beşinci büyük üyesi, Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi- SSMP (*Hizb el-Suri el-Kavmi el-İctima'i*)'ydi. 1932'de Antun Sa'ada tarafından kurulan parti, 1950'lerde Irak ve Ürdün'deki Haşimi rejimlerinden aldığı destekle Arap milliyetçiliği karşıtı bir tavır

sergiledi. 1958 çatışmasında devlet başkanı Şam'un'un yanında savaşıyan SSMP, 1961'de de yeni devlet başkanı Şihāb'a karşı Mārūnī subay Fu'ad Avad'ın gerçekleştirdiği başarısız darbe girişimine karıştı. Bundan dolayı partinin üst düzey yöneticileri tutuklandı ve cezaevine konuldu. 1960'ların sonunda hapisteki üst düzey yöneticiler serbest bırakılan SSMP, Filistin Meselesine ilgisini arttırdı ve direnişe tam destek verdi. Milliyetçi ve seküler bir parti olan SSMP, ayrıca reformcu bir programa da sahipti. 1970'ten itibaren Kemal Canbulāt'la yakınlaşan SSMP, Kura'da, Metn'in kuzeyinde, Bekaa'da ve ülkenin güneyinde Grek Ortodoksların, Şiiilerin, Dürzilerin, Mārūnilerin ve Sünnilerin desteğini aldı. İç savaşta ülkenin birçok yerinde savaşıyan partinin milis gücünün liderliğini İn'am Ra'd yapıyordu. Ulusal Cephe'nin son büyük üyesi, Ba'ascı partilerdi. Bu partilerden biri, Bekaalı bir Şii olan 'Asım Kānsū'nun liderliğini yaptığı Ba'as Parti Örgütü (*Munazzamat Hizb el-Ba'as*)'ydü. İç savaşın başlangıcında Ulusal Cephe'nin içinde uyumlu hareket eden örgüt, Kasım 1976'dan itibaren, Suriye yanlısı eğilimlerinin de etkisiyle, cephenin dışında bağımsız bir siyasi pozisyon belirledi ve Ulusal Cephe (*el-Jabhat el-Kavmiye*) adını aldı. İmām Musa es-Sadr'ın Mahrumlar Hareketi (*Harakat el-Mahrumin*), Kemal Şatila'nın Çalışan Halkın Güç Birliği (ÇHGB) ve Şii Kemal el-Esad gibi bazı geleneksel liderler de bu cephenin içinde yer aldı. Ulusal Cephe'nin içinde yer alan diğer bir Ba'ascı parti ise Arap Sosyalist Ba'as Partisi'ydi. Beyrut, Trablus ve bazı kent merkezlerinde kitle desteği bulan ve milliyetçi, seküler ve reformcu eğilimleri olan partinin en önemli siyasi figürü Abdülmecid er-Rāfi'i'ydi.⁷⁸¹

6 büyük parti ve örgüt dışında birçok küçük örgütte Kemal Canbulāt liderliğindeki Ulusal Hareket içinde yer aldı. Bunların en önemlileri, üçü Beyrut'ta bir Saydā'da kurulan Nasırcı örgütler ve Arap Sosyalist Eylem Partisi'ydi. Nasırcı örgütlerin ilki, 1970'te Beyrut'ta kurulan Arap Sosyalist Birliği-ASB (*el-İttihad el-'Arabî el-İştiraki*)'ydi. Örgüt, 1975 yılı sonunda Nasırcı Örgüt (Khalid Şihāb liderliğinde) ve Nasırcı Örgüt Yürütme Komitesi (Kemal Yunus liderliğinde) olarak iki parçaya ayrıldı. Beyrut'ta kurulan üçüncü, Nasırcı örgüt de Çalışan Halkın Güç Birliği- İslah Hareketi (ÇHGB-IH)'ydi. Örgüt, Çalışan Halkın Güç Birliği'nden ayrılarak 1974'te kuruldu. Saydā'da kurulan Nasırcı örgüt ise Mustafa Sa'd liderliğindeki Popüler Nasırcı Hareket-

⁷⁸¹ Deep, *The Lebanon Civil War*, s. 64-68.

PNH (*el-Tanzīm eṣ-Ṣa‘bī el-Nāsırī*)’ydi. Ulusal Hareket içinde yer alan son küçük örgüt de Temmuz 1972’de George Habaş tarafından kurulan Arap Sosyalist Eylem Partisi’ydi.⁷⁸²

IV.2.3. Paramiliter Güçler ve Silahlanma

1970’ten iç savaşın başladığı 1975’e geçen süreçte Lübnan’da bitmeyen siyasi çekişmeler ve silahlı çatışmalar ülkede büyük bir korku ve güvensizlik ortamı yaratmıştı. Ülke dışından gelen Filistinli gerillaların Lübnan Ordusu’yla çatışmaya girecek silah gücüne ve psikolojik üstünlüğe sahip olmaları ve bu üstünlükleriyle ülkenin iç siyasetini doğrudan etkilemeleri, ülkedeki diğer mezhepsel grupların – özellikle de Hıristiyanların- hızlı bir silahlanma ve militerleşme sürecine girmesine yol açtı. Bu dönemde Filistinli gerillalarla aralarında olan askeri güç farkını kapatmak için ülkenin Hıristiyan milis grupları büyük çaplı bir silahlanma kampanyasına girişti. Buna karşılık olarak Filistinli gerillalar ve solcu gruplar silah güçlerini arttırmak için yeni arayışlara girdi. 1975 baharında Lübnanlı tüm gruplar tepeden tırnağa silahlı hale gelmişti.

1974 yılı boyunca yaşanan olaylar, Lübnan’daki militerleşmenin açık işaretlerini veriyordu. 17 Mart 1974’te Bekaa Vadisi’nin Ba’albek kentinde Şii lider Musa es-Sadr, yaklaşık 75 bin kişinin katıldığı bir gösteride yoksullağa karşı Şii devrimini başlatırken “Silahlar erkeklerin süsüdür” (*es-silah zinet er-rical*) diyerek Şiilerin haklarını savunmak için silaha başvurmayı meşru saymıştı. Bu açıklamanın ardından Şii milislere, Ba’albek yakınlarında *el-Feth* tarafından silahlı eğitim vermeye başlandı.⁷⁸³ Mārūnī milis grubu Sedirin Muhafızları’nın lideri Etienne Sakr da 1974’te kendi işiden kazandığı parayla Ba’albak’teki Şiilerden silah satın aldığını, bunları evinde sakladığını ve adam toplamaya başladığını söylemektedir. Başlangıçta sadece 14 adamı olan Sakr, 13 Nisan 1975’te iç savaş patlak verdiğinde milislerinin çoktan savaşmaya hazır

⁷⁸² Deeb, *The Lebanese Civil War*, s. 68-69.

⁷⁸³ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 224; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 78.

olduklarını sözlerine eklemektedir.⁷⁸⁴ Aslında Lübnanlı Hıristiyanların 1970'lerin başından beri silahlandıkları ve silahlı eğitim kampları kurdukları biliniyordu. Mārūnī Kata'ib Partisi ve Ulusal Liberal Parti'nin silahlı eğitim kampları 1973 yılında bazı Lübnan gazetelerinde eleştirel bir tartışma konusu olmuştu. 17 Eylül 1973'te Pierre Cemayel bu eleştirilere cevap verirken böyle askeri eğitim kampları kurmanın partisi için bir hak olduğunu söylüyordu. Lübnan Savunma Bakanı Nasri Maaluf da Kahire Antlaşması'yla Filistinlilere silah taşıma özgürlüğüne bir tepki olarak Hıristiyan partilerin bu tür girişimlerine destek veriyordu.⁷⁸⁵ Eylül 1974'te kurulan es-Sulh'un uzlaşma hükümetinin içine de bu tartışmalar devam etti. Hükümette Dürzī lider Kemal Canbulāt'ı temsil eden İç İşleri Bakanı Behiç Takieddin, hükümette yer alan Mārūnī lider Kamil Şam'un'u silahlı milis grupları kurup ülkedeki Filistinlilere karşı komplo kurmakla eleştiriyordu. Mārūnī liderler Cemayel ve Şam'un da Mukhtarā köyüne bir cephaneliğe sahip olan Canbulāt'ı Filistin halkına karşı en büyük komplocu olarak suçluyordu. Gerçekte Lübnan'da hiç kimse bir diğeri silahlanmayla suçlayacak durumda değildi. 1974 yılında Lübnanlı ve Filistinli tüm gruplar silahlı milislere ve eğitim kamplarına sahipti.⁷⁸⁶

1974 yılında Lübnan'daki en büyük siyasi ve askeri alt yapı FKÖ'ye aitti.⁷⁸⁷ 1974'te FKÖ, Lübnan'ın 5 bölgesinde (Beyrut, Bekaa, Cebel Lübnan, Kuzey Lübnan ve Güney Lübnan) siyasi ve askeri altyapıya sahipti. FKÖ'nün, Beyrut'ta siyasi ve askeri amaçlarla kullanılan 110 (37'si *el-Feth'e*, 17'si *es-Sā'ika*'ya, 12'si FHKC-GK'ye ait), Bekaa'da 43 (25'i *el-Feth'e*, 5'i *es-Sā'ika*'ya, 5'i FHKC-GK'ye ait) Cebel Lübnan'da 34, Kuzey Lübnan'da 14 (5'i Arap Özgürlük Cephesi'ne, 4'ü FHKC-GK'ye, 3'ü FHKC'ye ait) ve Güney Lübnan'da 79 (25'i *el-Feth'e*, 15'i *es-Sā'ika*'ya ait) bürosu bulunmaktaydı. Beyrut'taki 100 büronun 26'sı ve Güney Lübnan'da 79 büronun 14'ü Filistin mülteci kamplarının içindeydi. Lübnan genelindeki toplam 280 FKÖ bürosunun 101'ini elinde tutan *el-Feth* ülkenin en iyi örgütlenmiş Filistinli grubuydu. FKÖ'nün

⁷⁸⁴ Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, s. 23.

⁷⁸⁵ Sirrihhey, "The Palestinian Armed Presence in Lebanon Since 1967", s. 81.

⁷⁸⁶ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 225.

⁷⁸⁷ Ferid el-Khazen, Lübnan Ordusu'nun istihbarat raporlarına dayanarak 1974 yılında Filistinlileri Lübnan'daki siyasi ve askeri altyapısı konusunda detaylı istatistiksel bilgiler vermektedir. Konuyla ilgili tablolar hakkında detaylı bilgi için bkz. El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 226-229.

askeri kapasitesi ise iç savaşın arifesinde tüm Lübnanlı silahlı gruplardan fazlaydı. FKÖ'nün sahip olduğu savaşçı ve silah gücü, Lübnan'daki 25 mülteci kampı ve bazı askeri üslere dağılmıştı. FKÖ, toplamda 11.698 silahlı adama sahipti. FKÖ'nün en fazla silahlı adam bulundurduğu yer 'Ayn el-Helveh mülteci kampıydı (2300), 'Ayn el-Helveh'yi Sabra ve Şatilla (1350), Reşidiyye (1300) ve Tal el-Za'tar (1100) mülteci kampları takip ediyordu. Filistinli savaşçılar tüm kamplarda –özellikle 'Ayn el-Helveh, Sabra ve Şatilla ve Reşidiyye- çeşitli kalibrelerde ağır silahları elinde bulunuruyordu.⁷⁸⁸

Lübnan'da Filistinlilerin elinde bulunan büyük askeri gücün tehdit ettiği ülkenin Hıristiyanları iç savaş yaklaştıkça sahip oldukları milis ve silah sayılarını yükseltmeye gayret etti. İç savaşın arifesinde askeri kapasite açısından Hıristiyanların en büyük paramiliter gücünü Ketā'ib Partisi'ne bağlı Falanj (Ketā'ib) adıyla bilenen milis grubu oluşturuyordu. Ketā'ib Partisi, siyasi olduğu kadar askeri güç açısından da oldukça uzun deneyime sahipti. Kurulduğu 1936'dan beri siyasi mücadelede kaybettiği zamanlarda fiziksel güç kullanımı Ketā'ib Partisi için geleneksel hale gelen bir durumdu. Parti, "Bejt Ketā'ib" (parti merkezi) etrafında bütünleşmiş manga (*firkah*) denen paramiliter güçler ve bölüm (*kısm*) denen sivil güçleri içinde barındırıyordu. Buna ek olarak partinin hücre (*khaliyya*) denen çeşitli meslek gruplarından (işçi, öğrenci gibi) insanları örgütlediği birimleri vardı. 1970'lerin başından itibaren Ketā'ib Partisi, Lübnan Ordusu'ndaki Hıristiyan subaylarla da yakın ilişkiler kurmaya başladı.⁷⁸⁹

1969'da Lübnan sınırları içerisinde Filistinli gerillaların sayısındaki artıştan ve Filistinli gerillalarla Lübnan Ordusu arasındaki silahlı çatışmalardan dolayı Ketā'ib Partisi gençlik birimlerini daha etkili askeri bir organizasyon içinde yeniden yapılandırmaya girişti. Partinin milis gücü için askeri öğrencilerden ve ordu bilimlerinden adam sağlandı ve Kaya (*es-Sakha*) gibi küçük milis birimleri teşkil edildi. Ketā'ib Partisi, ayrıca 1969'da William Hawi liderliğinde bir askeri güvenlik konseyi kurdu. 1971'de partinin milis gücü, eğitilmiş, donanımlı ve kararlı 30 kişiden oluşan bir elit gruba sahipti ve bunların çoğu daha sonra kurulacak olan Lübnan Kuvvetleri (*el-*

⁷⁸⁸ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 229-231.

⁷⁸⁹ Dilip Hiro, *Lebanon: Fire and Embers- A History of the Lebanese Civil War*, Londra, Weidenfeld-Nicolson, 1993, s. 24.

Kuvat el-Lubnāniyye)’nin komutanları oldu.⁷⁹⁰ 1973’te ülkedeki çatışmaların yayılmasından sonra Ketā’ib Partisi milislerin eğitimine hız verdi ve onları ağır silahlarla donatmaya girişti. Birçok kaynağa göre Ketā’ib Partisi, iç savaşın arifesinde 6 bin ile 8 bin arasında silahlı adamı kontrolü altında tutuyordu.⁷⁹¹

Lübnan’daki diğer önemli Mārūnī örgüt olan Ulusal Liberal Parti de iç savaş başlamadan çok önce milis güçlerini organize etmeye başlamıştı. Ulusal Liberal Parti’nin lideri Kamil Şam’un, kendi destekçilerini Kaplanlar (*Numūr*) adlı milis gücünün içinde silahlandırdı. 1968’de kurulan *Numūr*’un komutanlığını Kamil Şam’un’un oğlu Dani yapıyordu. Örgüt, Ketā’ib Partisi’nin milis örgütünün yarısı kadar askeri ve adam gücüne sahipti. Daha çok orta sınıftan insanları milis gücüne katan ve milisleri Lübnan Ordusu’ndan emekli bazı subaylar tarafından eğitilen *Numūr*, iç savaşın başlamasından sonra disiplinsiz ve himaye sisteminin hâkim olduğu bir örgüt izlenimi verdi.⁷⁹²

Ketā’ib Partisi ve Ulusal Liberal Parti milislerinin ardından en önemli Mārūnī milis gücüne Franciyye ailesi sahipti. 1970-1976 yılları arasında devlet başkanlığı yapan Süleyman Franciyye, daha göreve başlamadan önce 1969’da ailesinin nüfuz alanı olan Lübnan’ın kuzeyinde Zaghartā Özgürlük Ordusu (*Ceyş et-Tahrīr ez-Zghartāvi*) ve Marāda Tugayları (*Livā’ el-Marāda*) adlı milis güçlerini oluşturdu. Franciyye’nin oğlu Toni bu milis güçlerinin komutanlığını yapıyordu. Franciyye, iç savaş yıllarında kendi bölgesinde –kişisel kavgalar ve aileler arasındaki kan davalarına rağmen– diğer güçlü feodal ailelerle (Mu’avvadlar, Duveyhiler, Karamlar ve Buluslar) birlikte hareket etti. Bu ailelerin hepsi Muhafazakâr Lübnan Cephesi içinde yer aldı ve milisleri iç savaşta Zaghartā Özgürlük Ordusu ve Marāda Tugayları içinde savaştı.⁷⁹³ Cemayel, Şam’un ve Franciyye’nin milis güçleri dışında başta Muhafızları, Lübnan Manastır Düzeni

⁷⁹⁰ Nader Mohammed Zouheir Moumne, *The Emergence and Transformation of the Lebanese Forces in Wartime Lebanon (1975 - 1988)*, BeyrUt, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AUB, 1996, s. 68.

⁷⁹¹ El-Khazen, *The Breakdown of the State in Lebanon 1967 – 1976*, s. 303; Frank Stoakes, “The Supervigilantes: The Lebanese Kataeb Party as a Builder, Surrogate and Defender of the State”, *Middle Eastern Studies*, C: 11, Sayı: 3, 1975, s. 224; Joumlatt, *I Speak for Lebanon*, s. 53.

⁷⁹² Tony Badran, “Lebanon’s Militia Wars”, Der: Barry Rubin, *Lebanon: Liberation, Conflict and Crisis*, New York, Palgrave Macmillan, 2009, s. 39.

⁷⁹³ Deeb, *The Lebanese Civil War*, s. 29.

Derneği, Mārūnī Ligi, Tanzīm olmak üzere birçok küçük Mārūnī milis gücü mevcuttu. Bunlar birbirinden bağımsız ve genellikle belli bölgeleri savunmak için kurulmuş silahlı güçlerdi. Mārūnī liderler, iç savaş başlamadan önce- hatta Eylül 1976'ya kadar-⁷⁹⁴ bu çoklu milis güçlerini müşterek bir komuta altında toplamayı başaramadı.

Lübnan'daki militerleşmeyi ilgilendiren diğer bir konu da iç savaş öncesi ve sırasında ülkeye yapılan yasadışı silah ve askeri mühimmat ticaretiydi. Lübnan, 1970'lerden itibaren birçok silah satıcısı şirket ve silah kaçakçıları için büyük bir pazar haline geldi. Kaçak silahlar ve askeri mühimmat, Lübnan'a çoğunlukla Beyrut Limanı, Beyrut Havalimanı ve Suriye sınırı gibi farklı yollardan giriyordu. Hıristiyan milisler daha çok Doğu Avrupa ülkelerinden -Doğu Almanya, Çekoslovakya ve Bulgaristan- silah satın alıyordu. Bunun yanında Fransa, Belçika, İtalya, Batı Almanya ve Portekiz gibi Batı Avrupa ülkeleri ve İsrail Hıristiyan milislere gizlice silah yolluyordu. Hıristiyan milislerin satın aldıkları silahlar, Lübnanlı Hıristiyan işadamları, Mārūnī manastır örgütleri ve bazı muhafazakâr Arap rejimleri tarafından finanse ediliyordu.⁷⁹⁵ Bulgaristan, 1975'ten önce Lübnanlı Mārūnī milislere yoğun olarak silah satmıştı.⁷⁹⁶ Ketā'ib Partisi'nin önemli ismi Kerim Pakrādūni de bir konuşmasında iç savaş döneminde bazı Doğu Avrupa ülkelerinden özellikle de Bulgaristan'dan silah satın aldıklarını söylerken yurtdışından ülkeye yapılan silah ticaretinin vehametini gözler önüne sermektedir. Pakrādūni, mühimmatıyla birlikte tanesi 200 Lübnan Lirası (LL)'na satın alınan Bulgar Kaleşnikof piyade tüfeklerinin 300 LL'ye milislere dağıtıldığını ve aradaki 100 LL'nin partiye kaldığını söylemektedir.⁷⁹⁷ Amerikalı gazeteci Jonathan Randal, Lübnanlıların ülkeye silah sokma konusunda yarıcılıkta sınır tanımadıklarını,

⁷⁹⁴ Lübnan iç savaşı başladıktan sonra Mārūnī liderler, ülkedeki Mārūnī milis güçlerini müşterek bir komuta altında toplamaya konusunda birçok girişimde bulundu. Bu girişimlerin sonucunda Eylül 1976'da Lübnan Kuvvetleri (*el-Kuvat el-Lubnāniyye*) adlı örgüt oluşturuldu. Lübnan Kuvvetleri, Falanj, *Numūr*, Sedirin Muhafızları ve Tanzim milislerinden oluşuyordu. Her milis grubu müşterek komutanlıkta iki üye ile temsil edilecekti. Sözde eşit temsile rağmen Lübnan Kuvvetleri kısa sürede açıkça Beşir Cemayel'in kontrolü altına girdi. Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 71.

⁷⁹⁵ Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 135.

⁷⁹⁶ Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers an American Bunglers*, s. 76.

⁷⁹⁷ *Harb Lubnan, "el-infijar"*, 3. Bölüm, Belgesel, Sabbah Media Corporation-Al-Jazeera, 2007.

örneğin Paris'te bir yayınevının Hıristiyanlara ulaştırılmak üzere düzenli olarak kitap konteynerlarıyla Beyrut'taki yayınevlerine silah yollandığından bahsetmektedir.⁷⁹⁸

Kuşkusuz iç savaş sırasında Lübnanlı Mārūnîlerin en önemli silah kaynağı İsrail Devleti oldu. Mārūnî liderler iç savaşın ilk yıllarında silah ve askeri mühimmat sağlamak için İsraili yetkililerle farklı yollardan iletişim kurmaya çalıştı. Mārūnîlerin İsrail'den silah ihtiyacını karşılamak için ilk girişimi Ketā'ib Partisi yetkilisi Joseph Ebū Khalīl'in İsraili yetkililerle 1976'da yaptığı görüşme oldu.⁷⁹⁹ Ardından aynı yıl içinde Kamil Şam'un, Jūniye açıklarında bir İsrail savaş gemisinde İsrail Başbakanı Şimon Peres'le silah ve askeri eğitim ihtiyaçlarının karşılanması konusunda görüştü. Bu görüşmenin ardından 1000'den fazla Hıristiyan milis, askeri eğitim almak için Kıbrıs üzerinden İsrail'e gönderildi. İsraili yetkililer, 1979'dan sonra Beşir Cemayel'le çok özel ilişkiler kurana kadar, Lübnan'a gönderdikleri silahları Şam'un ve Cemayel aileleri arasında eşit olarak dağıtmıştır. İsrail'in iç savaşın ilk yıllarında Lübnan'a gönderdiği en büyük silah sevkiyatı Suriye Ordusu'nun Lübnan'a girdiği 1976 yazınan sonra gerçekleştirdi. İsrail'in Mārūnî milis gruplarına yolladığı askeri yardımın içinde ağır toplar, Amerikan yapımı Super Sherman tanklar, gelişmiş elektronik donanımlar ve üniformalar bulunuyordu.⁸⁰⁰

Lübnan'da iç savaş boyunca yurtdışından ülkeye giren silah ticareti hiç durmamıştır. Robert Fisk, Lübnan'a yurtdışından giren silahların 1980'deki durumunu şu sözlerle betimliyor:

“Silahlar Lübnan'a akmaya devam etti. Suriye'den sandık dolusu cephane, Şii Emel örgütünün gücünü arttırmak için arabayla Lübnan'ın güneyine gönderiliyordu. İsrail gemileri, sabaha karşı Jūniye'nin kuzeyindeki limana Falanj için getirilen tank mühimmatları boşaltmak için demir atarken Libya yapımı topçu mermileri Şūf Dağı'ndaki Velid Canbulāt'ın Dürzilerine gönderilmek için Suriye sınırından geçiriliyordu. FKÖ'nün uçaksavar silahları ve

⁷⁹⁸ Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers an American Bunglers*, s. 76.

⁷⁹⁹ Badran, “Lebanon's Militia Wars”, s. 49.

⁸⁰⁰ Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers an American Bunglers*, s. 200-201.

mühimmat ise Polonya Ulusal Havayolları'na ait yolcu jetleriyle paketlenmiş olarak Varşova'dan geliyordu."⁸⁰¹

IV.3. Lübnan İç Savaş'ını Tetikleyen Faktörler

IV.3.1. Dış Faktörler

IV.3.1.1. ABD'nin Orta Doğu Siyaseti

1970'lerin başında iki kutuplu sisteminde ortaya çıkan yumuşamanın ve iki süper gücün dış siyasetlerinde gerçekleşen dönüşümlerin Lübnan'daki iç savaşın çıkışını ve seyrini doğrudan etkilediği aşikârdır. Özellikle iki süper gücün alt sistemlerdeki krizlere ve çatışmalara askeri olarak müdahil olmaktan kaçınmaları, bölgesel güçlerin bu krizlere ve çatışmalara daha fazla müdahil olmasını getirdi. Bu dönemde süper güçlerden siyasi, ekonomik ve askeri destek alan bölgesel güçler daha aktif ve müdahaleci dış politika stratejileri yürütürken etnisite meseleleri ve bölgesel milliyetçilikler de Orta Doğu'daki hemen her devleti tesiri altına aldı.

ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1967'ye kadar geçen sürede gerek SSCB'ye gerekse bölgesel çatışmalara karşı aktif ve müdahaleci bir dış politika yaklaşımı benimsemişti. ABD yönetimi 1967'den 1979'a kadar ise Arap-İsrail çatışmasına çözüm bulmaya yönelik diplomatik girişimlere ve Körfez'de İran'ın rolünü güçlendirmeye odaklandı.⁸⁰² ABD'nin dış siyasetteki dönüşümünün ilk belirtisi, 3 Kasım 1969 tarihinde ilan edilen Nixon Doktrini oldu. ABD ve SSCB arasında nüfuzlarını artırmak için Soğuk Savaş rekabeti, Orta Doğu'daki bölgesel diplomatik gruplaşmalara ve milyonlarca dolar değerinde askeri malzemenin bölgede yayılmasına yol açtı. Bu rekabet, mali olarak savurganlığa ve askeri tehlikelerine rağmen iki süper gücün Orta Doğu'da kesin hâkimiyet elde etmesini de sağlayamadı.⁸⁰³

⁸⁰¹ Fisk, *Pity The Nation: Lebanon At War*, s. 169.

⁸⁰² William B. Quandt, "America and the Middle East: A Fifty-Year Overview", Der: L. Carl Brown, *Diplomacy in The Middle East*, I.B. Tauris, 2003, s. 62.

⁸⁰³ Cleveland- Bunton, *A History of The Modern Middle East*, s. 369.

Filistinli yazar Edward Said, 1973’de yazdığı bir makelesinde Orta Doğu’ya yönelik dönemin ABD dış siyasetini tarif ederken Nixon yönetiminin 1969’dan beri Orta Doğu’yu dünyadaki en tehlikeli yer ve dış siyasetindeki en önemli mesele kaynağı olarak gördüğüne dikkat çekiyordu. Amerikalılara göre Arap-İsrail çatışmasının, Araplararası rekabetin ve süper güçler arasındaki mücadelenin yükselttiği çelişkiler ve karışıklığın yanı sıra Orta Doğu’nun doğasında düzensizlik vardı ve bu düzensizlik istikrarsızlığı yol açıyordu.⁸⁰⁴ Bundan dolayı Nixon Doktrini, dünyada değişen konjonktüre uygun olarak ABD’nin rolünde değişim öngörüyordu. Doktrin, iki kutuplu sistemin sona ermekte olduğunu ve bu dönüşümün kalıcı barış için fırsat ortaya çıkaracağını öngörüyordu. Bu bağlamda ABD taahhütleri gereği müttetiklerine askeri yardım yapmaya devam edecek, fakat bölgesel çatışmalara doğrudan müdahalede bulunmayacak, savunma (güvenliği sağlama ve barışı sağlama) için asıl sorumluluk ülkelere ait olacaktı.⁸⁰⁵ Lübnan gibi siyasi ve askeri gücü sınırlı ve dış tehditlere karşı savunmasız devletler için bu çok zordu. Nixon Doktrini, küresel güç ABD’nin mümkün olduğunca Lübnan İç Savaşı’na 1980’lerin başına kadar müdahil olmamasına yol açtı. Ayrıca Nixon, bir yandan İngiltere’nin 1971’de tamamen çekildiği Basra Körfezi’nin ve petrolün güvenliğini sağlama adına Irak dışındaki iki ülkeye (İran ve Suudi Arabistan) silah satışı teşvik ederken diğer yandan da İsrail-Arap çatışmasına çözüm bulmak için diplomatik gayretlerde bulunmaya başladı.

İsraili yazar Yair Evron’e göre İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD yönetimleri -1958’de Lübnan’a yapılan askeri müdahaleye rağmen- kendi dış siyasetlerinde Lübnan’ın durumunu ikincil önemde bir konu olarak algılamışlardı. Lübnan, 1975’te iç savaş çıkana kadar ABD yönetiminin dikkatinde önemsiz bir rol oynamıştı.⁸⁰⁶ Paul Salem de daha 1958’de siyasi olarak Lübnan’ın değerinin sorgulanmaya başladığını ve Nixon, Carter ve Kissinger gibi birçok ABD kararalıcısı için Lübnan’daki her siyasi ve askeri çatışmanın ülkenin kronik krizlerinin bir parçası olarak algılandığını söylemektedir. Diğer yandan ABD Dışişleri Bakanı Henry

⁸⁰⁴ Edward Said, “US Policy and The Conflict of Powers in The Middle East”, *Journal of Palestine Studies*, C: 2, No: 3, İlkbahar 1973, s. 35-36.

⁸⁰⁵ Michael E. Donoghue, “Nixon Doctrine”, Der: Spencer C. Tucker- Priscilla Mary Roberts, *The Encyclopedia of Cold War*, Cilt: 3, 2008, s.1494.

⁸⁰⁶ Yair Evron, “Washington, Damascus and The Lebanon Crisis”, Der: Moshe Ma’oz- Avner Yaniv, *Syria Under Assad*, Londra, Croom Helm, 1986, s. 210.

Kissinger'ın Arap-İsrail barışının sağlama girişimlerinin önceliği ve Vietnam Savaşı ve Watergate Skandalı'nın Başkan Nixon'a iç politikada yaptığı baskı da ABD'nin Lübnan'daki çatışmaya ilgisiz kalmasını teşvik etti. Paul Salem'e göre tüm bunlara rağmen ABD'nin Lübnan'a yönelik siyasetini belirleyen faktörlerin ABD yönetiminin küresel, bölgesel ve ikili düzeydeki siyasi düşünceleriyle derin bir şekilde birbirinin içine girdiğini pek çok Lübnanlı anlayamadı. Amerikan Donanması'nın 1958'de Lübnan'a gerçekleştirdiği askeri müdahaleyi referans alan Lübnanlılar, ülkedeki çatışmaların çözümünde ABD'yi destekçi ve mücadeleci bir aktör olarak algılamayı sürdürdü. Oysaki ABD, Lübnan konusunda çoğu zaman kendi küresel ve bölgesel çıkarlarını göz önünde bulunduran bağımsız bir aktör gibi hareket etti. Böylece 1973-1975 döneminde Lübnan siyaseti krize sürüklenirken ABD yönetimi gelişmelere çok az ilgi gösterdi ve birkaç açıklamayla olayları geçiştirmeyi tercih etti.⁸⁰⁷

Lübnanlılar ABD'nin dış politika hesaplarında kendilerini birinci önemde zannederken 1975'te iç savaş başladı ve savaş kısa sürede Suriye ve İsrail arasında karşılıklı askeri meydan okumanın yarattığı tehditin yükseldiği bir bölgesel kriz haline geldi. Nisan 1975'de Lübnan İç Savaşı'nın ilk safhası başladığında ABD başkanı olan John Ford da ülkesinin Lübnan'ın *status quo*'sunu koruma niyeti belirtmekle birlikte çatışmaya düşük seviyede müdahil olmayı tercih etti. Orta Doğu'daki meselelere yönelik Amerikan algılamasında Lübnan hala düşük önem arz ediyordu. Bundan dolayı Ford yönetimi Lübnan'da gelişen krizin çözümüne aktif olarak müdahil olma konusunda kendini hazır hissetmiyordu. Lübnan'daki *status quo*'cu güçler, 1958 ABD'nin Lübnan'a müdahalesinden güç alarak ABD'nin yeni bir müdahalesini umut etseler de böyle bir müdahale olmadı. ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, 6 Kasım 1976'da Lübnan Başbakanı Reşit Karāmî'ye yazdığı mektubunda Lübnan'daki Amerikan çıkarını teyid etse bile ABD'nin doğrudan karışma konusundak isteksizliğini açıkça ifade etmişti.⁸⁰⁸

⁸⁰⁷ Paul Salem, "Superpowers and Small States: an Overview of American-Lebanese Relations", *The Beirut Review*, No: 5, İlkbahar, 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br5/psalemb5pt1.htm>, (10 Mayıs 2010).

⁸⁰⁸ Evron, "Washington, Damascus and The Lebanon Crisis", s. 211.

Lübnan'daki durumun kötüleşmesi, 1976 ilkbaharından itibaren ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'in dikkatini daha fazla çekmeye başladı. Filistinlilerle ittifak halinde hareket eden Ulusal Hareket güçleri Hıristiyanlara karşı üstünlük sağlamaya başlamış, Lübnan Ordusu dağılmış ve Suriye *es-Sā'ika* gibi örgütler aracılığıyla Lübnan'daki gelişmelere doğrudan müdahil olabiliyordu. Aynı yıl içinde Lübnan'a yönelik bir Suriye ve İsrail askeri müdahalesinin olabileme ihtimali belirmeye başlayınca ABD yönetiminin bölgenin güvenliği ve bölgedeki çıkarları açısından durumdan kaygı duydu. Suriye'nin Lübnan'a olası bir askeri müdahalesi, İsrail'in de askeri müdahalesini getirebilir, bu durumsa –kısa vadede- en çok ABD arabuluculuğunda yürütülen Mısır-İsrail barış görüşmelerine zarar verebilirdi.⁸⁰⁹ Bu işgal belirtileri, ABD yönetimini herhangi bir taraftan gelecek askeri hareketlere karşı olduğunu sert bir biçimde açıklamaya sevketti.⁸¹⁰ Paul Salem, SSCB ile iyi ilişkilere sahip ve İsrail'le barışa karşı bir devlet olan Suriye'nin Lübnan'daki rolü konusunda Kissinger'ın başlangıçta olumlu bir eğilime sahip olmadığını ve 1976'nın ilk aylarında Lübnan yönelik geniş bir Suriye müdahalesine karşı ABD yönetiminin sert açıklamalar yaptığını belirtmektedir. Fakat Nisan-Mayıs 1976'dan itibaren ABD yönetiminin Suriye'ye bakışı değişmişti. Kissinger, Suriye'nin Lübnan'daki rolünü yapıcı olarak nitelendiren ve Suriye'nin daha geniş bir rolünün müsamaha edilebileceğine dair açıklamalarda bulunmaya başladı.⁸¹¹ Yair Evron ise bu dönemde ABD yönetiminin Suriye ile İsrail arasında doğrudan çıkabilecek askeri bir çatışmayı önceden engellemek için karmaşık bir strateji uyguladığından bahsetmektedir. ABD yönetimi bir yandan böyle aceleci ve aşırılık içeren bir çatışmaya karşı olduğunu göstermiş, diğer yandan da iki ülke için Lübnan'da paylaşılan çıkar alanlarını belirlemeye çabalamıştı. Böylece karmaşık üç aktörlü bir oyun Lübnan'da uygulanmıştır.⁸¹² Bu dönemde Suriye, ABD'nin İsrail-Arap çatışmasına çözüm bulmak için diplomatik girişimlerine karşı olsa da iki ülke arasında Lübnan'daki durum üzerinden diyalog kurulduğu aşikârdır.

1970'li yılların sonunda Lübnan'da iç savaş devam ederken ABD yönetiminin Orta Doğu'ya yönelik siyasetini derinlemesine tesir eden iki gelişme gerçekleşti:

⁸⁰⁹ Salem, "Superpowers and Small States: an Overview of American-Lebanese Relations".

⁸¹⁰ Evron, "Washington, Damascus and The Lebanon Crisis", s. 211.

⁸¹¹ Salem, "Superpowers and Small States: an Overview of American-Lebanese Relations".

⁸¹² Evron, "Washington, Damascus and The Lebanon Crisis", s. 212.

1979'da İran'da İslam Devrimi'nin yapılması ve SSCB'nin Afganistan işgali. Bu iki gelişme, Orta Doğu'daki güç dengelerini bozmuş ve petrolün güvenliğini, dolayısıyla Batılı devletlerin çıkarlarına doğrudan tesir etmişti. ABD yönetimi de bu gelişmeler ışığında dış siyaset stratejilerini yeniden belirlemek zorunda kaldı. Yeni dış siyaset stratejisi, Jimmy Carter (1977-1980)'ın 23 Ocak 1980 tarihinde Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmayla kamuoyuna duyuruldu ve "Carter Doktrini" olarak adlandırıldı. Carter Doktrini'ne göre, "ABD, Basra Körfezi'ne yapılacak herhangi yabancı müdahaleyi -SSCB kastediliyor- kendi yaşamsal çıkarlarına bir saldırı olarak değerlendirecekti ve askeri güç dâhil her türlü araçla cevap verecekti". Bu doktrin ABD müdahaleciliğinin bölgeye geri dönüşünün bir ifadesi olurken müttefik olarak kaybedilen İran'ın yerini Suudi Arabistan almaya başlıyordu. ABD dış siyasetindeki bu değişime rağmen Jimmy Carter'ın başkanlığı boyunca ABD yönetimi Suriye'nin Lübnan'daki rolünü bir denge unsuru olarak görmeye devam etti. 1978'in sonunda Beyrut'taki Suriye bombardımanı ve Suriye ile FKÖ arasındaki işbirliğinin gelişmesi, Carter yönetimini Suriye'ye karşı tereddütler hissetmeye yöneltse de temel Amerikan algılamasını değiştirmede.⁸¹³ Buna karşılık Camp David'ten dolayı ABD ve Mısır'a olan güvenini kaybeden Suriye, bu dönemde SSCB ile tekrar yakınlaşmaya başladı. SSCB'nin 10 yıldır Suriye ile imzalanması için uğraştığı Dostluk ve İşbirliği Antlaşması Ekim 1980'de imzalandı.⁸¹⁴

Ocak 1981'de ABD'nin yeni başkanı olan Ronald Reagan'ın bir yıl önce açıklanan Carter Doktrini'nin gerekliliklerini uygulama fırsatı buldu. Başkan Reagan, ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik siyasetini küresel rakip SSCB ile çatışma çerçevesinde belirledi. Reagan yönetimi, ilk olarak *Rapid Deployment Force* (RDF)'u kurdu ve ardından Basra Körfezi'ne yönelik muhtemel bir Sovyet saldırısına karşı Carter Doktrini'ni aktif hale getirdi. Reagan yönetiminin ilk önceliği Körfezi'ndeki Sovyet nüfuz alanının yayılmasını önlemektir. Bu bağlamda İslam Devrimi'nden sonra bölgede Amerikan karşıtı siyasi ve ideolojik bir güç olarak İran Amerikan dış siyaseti için önemli hale geldi. Diğer yandan Reagan yönetimi için Orta Doğu'yu topyekün tehdit

⁸¹³ Evron, "Washington, Damascus and The Lebanon Crisis", s. 213.

⁸¹⁴ Robert O. Freedman, "Moscow, Damascus and The Lebanon Crisis", Der: Moshe Ma'oz- Avner Yaniv, *Syria Under Assad*, Londra, Croom Helm, 1986, s. 229.

eden SSCB tehlikesi, her zaman İran meselesi, Lübnan'daki iç savaş, İran-Irak Savaşı gibi bölgesel meselelerden daha önemli oldu.⁸¹⁵

Başkan Reagan'ın SSCB tehlikesine verdiği öncelikle birlikte Lübnan'daki iç savaş konusunda daha aktif bir siyaset izlemeye başladığı aşikârdır. Bu değişim, İsrail'in 1982'de Lübnan'da başlattığı işgalden sonra ortaya çıkmaya başladı. İsrail'in Lübnan'da işgale başladığı günlerde Suriye-İsrail sınırında çıkabilecek bir savaş ihtimalinden tedirgin olan Başkan Reagan, İsrail Başbakanı Begin'den Suriye ile askeri bir çatışmadan mümkün olduğunca kaçınmasını istemişti.⁸¹⁶ Bununla birlikte ABD yönetiminin, İsrail'in Lübnan'daki işgali boyunca gösterdiği dış siyaset davranışlarıyla bu işgali onayladığını ve desteklediği söylemek mümkündür. İşgalin başlamasından bir hafta önce Washington'u ziyaret eden İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron, 16 Haziran'da Jerusalem Televizyonu'na yaptığı bir açıklamada işgalin Amerikalılar için bir sürpriz olmadığını ve bu konuda onlarla birçok görüşme yapıldığının söylüyordu. Ayrıca Pentagon'un Savunma Güvenlik Yardım Ajansı (*Defence Security Assistance Agency*)'nın yayınladığı verilere göre İsrail, 1982 yılının ilk çeyreğinde 217.695.000 dolarlık Amerikan askeri malzemesi almıştı. Bu 1981 yılının aynı döneminden yüzde kırk daha fazlaydı. ABD, olası bir SSCB müdahalesine karşı da Doğu Akdeniz'deki donanmasını bölgede yeniden konuşlandırdı. ABD, İsrail işgalin başladıktan sonra tüm dünyadaki devletler arasında işgali eleştirmeyen neredeyse tek devletti. Haziran ayında İsrail birlikleriyle Suriye birlikleri arasındaki kısa çatışmanın ardından kabul edilen ateşkes sonucunda İsrail Ordusu Beyrut'taki FKÖ hedeflerine yönelmesi ve Beyrut'ta sert bir askeri kuşatma başlatması ABD yönetiminin çıkabilecek bir Suriye-İsrail savaşına dair endişelerinin azalmasına ve çatışmanın çözülmesine yönelik diplomatik girişimlerini yoğunlaştırmasına neden oldu. İsrail'in Beyrut'ta uyguladığı sert askeri kuşatma ve bombardmana karşı ılımlı tepkiler veren ABD yönetiminin arabuluculuk çabaları uzun bir süre İsrail'in Lübnan'daki hedeflerini kolaylaştırmaktan başka bir fayda sağlayamadı. BM Güvenlik Konseyi'nde diğer büyük devletlerin İsrail'e karşı yaptırım uygulanmasına yönelik girişimleri uzun süre ABD yönetimi tarafından engellendi. Ağustos ayında ABD'nin arabuluculuk girişimleri, Beyrut'taki krizin

⁸¹⁵ Evron, "Washington, Damascus and The Lebanon Crisis", s. 214.

⁸¹⁶ William B. Quandt, "America and the Middle East: A Fifty-Year Overview", s. 68.

İsrail'in hedefleri doğrultusunda sonuçlanmasına yol açtı. FKÖ Beyrut'u tamamen terk ederken Lübnan'da İsrail ile ittifak halinde hareket eden Mārūnī lider Beşir Cemayel devlet başkanını oluyordu. Eylül ayının sonunda ise Lübnan hükümetinin çağrısıyla oluşturulan Çokuluslu Gücü adı altında Amerikan Deniz Piyadeleri tekrar Lübnan'a geldi. Böylece ABD, 1958'den sonra bir kez daha Lübnan'daki iç çatışmalara doğrudan müdahil oldu.⁸¹⁷

IV.3.1.2. SSCB'nin Orta Doğu Siyaseti

ABD'nin küresel mücadelede en önemli rakibi olan SSCB yönetimi de 1970'ler de Orta Doğu'ya yönelik ABD'nin siyasetine benzer bir siyaset yürüttü. SSCB lideri Leonid Brejnev (1964- 1982) 1960'larda benimsediği Batı ile bir arada yaşama politikasını 1970'ler boyunca değiştirmede, Avrupa'da oluşmaya başlayan yumuşamayı (*détente*) destekledi ve ABD ile stratejik silah dengesi kavramını kabul etti.⁸¹⁸ Bununla birlikte Brejnev, Nixon gibi müttefiklerine silah desteği vermeyi sürdürdü. SSCB ve ABD'nin uluslararası sistemdeki yumuşamaya rağmen Orta Doğu'daki gelişmeleri farklı algıladıkları aşikârdı. Tecrübeli Rus siyasetçi Yevgeni Primakov, SSCB'nin Orta Doğu'daki çıkarlarının Suriye ve Filistin hareketinin varlıklarının zayıflamasına asla izin vermediğini, buna karşılık ABD yönetiminin her ikisine de pek sempatik bakmadığına dikkat çekmektedir.⁸¹⁹

SSCB'nin Orta Doğu'ya yönelik politikalarında bölgedeki en önemli müttefiki kuşkusuz Suriye'ydi. SSCB, 1970'lerde Suriye'nin Arap dünyasındaki nüfuzunun genişlemesi ve Arapların ortak düşmanı İsrail'e meydan okuması için gereken diplomatik ve askeri yardımı sağlayan ülke durumundaydı. 1966'da Ba'as Partisi'nin Suriye'de iktidarı ele geçirmesi iki ülke ilişkilerinin derinleşmesine hizmet etmişti.

⁸¹⁷ Joe Stork- Jim Paul, "The War in Lebanon", *MERIP Reports*, No: 108/109, Eylül-Ekim 1982, s. 6-7.

⁸¹⁸ Kasım 1972'de Moskova'da yapılan zirvede SCB Başkanı Brejnev ve ABD Başkanı Nixon, nükleer silahların kısıtlanmasıyla ilgili SALT I Antlaşması'nı imzaladı. SCB ve ABD ellerinde bulunan nükleer füzeleri 5 yıl boyunca aynı sayıda tutacaklardı. Kasım 1974'te bu kez SCB Başkanı Brejnev ve ABD Başkanı John Ford, Vladivostock'taki zirvede SALT II için bir taslak üzerinde anlaştı. Michael L. Dockrill- Michael F. Hopkins, *The Cold War, 1945-1991*, Palgrave Macmillan, 2. Baskı, 2006, s. 112-122.

⁸¹⁹ Yevgeni Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, Çev: Olga Tezcan, Timas Yayınları, 2009, s. 230.

Bununla birlikte 1971’de Hafız Esad’ın askeri bir darbeyle Suriye’de iktidara gelmesi, Suriye’nin SSCB ile sınırları belli olan ve pragmatik bir ilişki içine girmesine neden oldu. İki ülke ilişkileri Hafız Esad’ın ilk yıllarında daha çok Suriye’nin silah ve asker malzeme ihtiyacının karşılanması üzerinde gelişti. Amerikan istihbarat raporlarına göre, 1974-1976 yılları arasında SSCB, Suriye’ye 1 milyon dolarlık gelişmiş askeri malzeme göndermişti. SSCB yönetimi, yaptığı askeri yardım dışında Suriye’nin tarım ve endüstri sektörlerini geliştirmek için ekonomik ve teknik yardımda da bulundu.⁸²⁰ Suriye-SSCB ilişkilerindeki tüm bu olumlu yanlara rağmen ilişkiler çoğu zaman bölgesel gelişmelere bağımlı kaldı ve inişli çıkışlı bir gelişme süreci gösterdi. Örneğin 1973 Arap-İsrail Savaşı’nda SSCB’nin Suriye’ye yaptığı silah yardımı ilişkileri yakınlaştırsa da SSCB’nin sponsorluğunda yapılan Cenova Barış Görüşmeleri (18 Eylül 1973-21 Temmuz 1975)’ne Suriye’nin katılmaması ilişkileri gerdi. Ardından İsrail-Mısır Sina 2 Antlaşması’nın yapılması Suriye-SSCB ilişkilerini tekrar yakınlaştırdı. Fakat çok geçmeden Haziran 1976’da Suriye’nin Lübnan’a askeri müdahalede bulunması, SSCB tarafından hoş karşılanmadı ve daha önceden söz verilen silah transferi ertelendi.⁸²¹

SSCB’nin Suriye’nin Lübnan’daki askeri müdahalesine karşı çıkmasının başlıca nedeni, Suriye’nin kendisinden habersiz böyle bir girişimde bulunmasıydı. Yevgeni Primakov, SSCB’nin Suriye’nin Lübnan’a askeri müdahalede bulunacağından habersiz olduğunu ve o günlerde Suriye’de bulunan SSCB Başbakanı A.N. Kosigin’e ne Esad’ın ve ne de onun çevresindeki yetkililerin hiçbir bilgi vermediğini söylemektedir. Suriye’nin Lübnan’a askeri müdahaleye başladığı haberi ise SSCB Dışişleri Bakanlığı Orta Doğu Dairesi Başkan Yardımcısı O.A. Grinevski tarafından Kosigin’e ulaştırılmıştı. Kosigin bu habere tepkisini şu sözlerle ifade ediyordu:

“Tüm bu ordu girişi hikâyesi hem Sovyetler Birliği’ni hem beni ahmakça bir duruma sokmaktadır. Yapacağım her şey ya kötü ya da çok kötü olacaktır. Müttefik Suriye’nin bize danışmadan hareket ettiği gerçeğini söylersek, birincisi; kimse inanmaz, ikincisi; sorarlar: Birliğinizde itici güç Sovyetler Birliği mi Suriye mi? Onları kınarsam durum daha da vahimleşecektir. Lübnan’daki iç savaş

⁸²⁰ Adeed I. Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, Hong Kong, Macmillan Press, 1980, s. 33.

⁸²¹ Freedman, “Moscow, Damascus and The Lebanon Crisis”, s. 227.

ateşine benzin dökülmüş etkisi yaratarak İsrail ve belki Amerikan ordularının oraya girmesine vesile olacaktı. Fakat Suriye'nin istilasını da destekleyemeyiz. Bu durum, kızgın kafaları ihtilafın genişlemesine iterek yine İsrail'in iştirak etmesini sağlayacaktır. O zaman onların ihtilafına karışsak da ne çıkar? Bize kalan tek şey kötü davranıp susmaktır. Gerçi, benim bu günlerde Suriye'de bulunmama bağlayarak herkes bu eyleme sessiz onay verdiğimi sanacaktır.”⁸²²

SSCB'nin Suriye'nin Lübnan'a yaptığı askeri müdahaleye başlangıçta tepki göstermesine rağmen bölgesel gelişmeler iki ülke ilişkilerini tekrar yakınlaştırdı. ABD sponsorluğunda başlayan İsrail ile Mısır arasındaki barış görüşmelerinin olumlu bir seyir izlemesi, Suriye ve SSCB'nin birbirlerine duyduğu ihtiyacı arttırdı. Kasım 1977'de Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın Kudüs'ü ziyaret etmesi ve Eylül 1978'de ABD, Mısır ve İsrail arasında Camp David Antlaşması'nın imzalanması Orta Doğu'daki dengeleri alt üst etti. Mısır'ın İsrail'le barış yapması, Suriye'nin -İsrail'e karşı- ve SSCB'nin -ABD'ye karşı- bölgedeki en güçlü müttefikini kaybetmesine neden oldu. Suriye'nin bu gelişmeye Lübnan içindeki tepkisi, iç savaşta FKÖ ve Müslüman milisleri tekrar desteklemeye başlamak oldu.⁸²³ Diğer yandan Suriye'nin Lübnan'daki pozisyon değişikliği ve planlamaları, ülkedeki Mārūnîlerin Suriye'ye yönelik kuşku ve rahatsızlığını arttırırken – başta Beşir Cemayel olmak üzere- İsrail'in Lübnan'da doğrudan işbirliği ve ittifak arayışlarını (silah, eğitim ve maddi destek) derinleştirdi.⁸²⁴

1982'de Lübnan'da başlaayan İsrail işgali, Suriye-SSCB ilişkilerinin seyrinde yeni gelişmeler ortaya çıkardı. İki ülke Ekim 1980'de bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamıştı. Suriye topraklarına olabilecek bir saldırıya karşı SSCB bu antlaşmayal Suriye yönetimin doğrudan askeri destek sözü vermişti. Fakat uygulamada SSCB, Suriye'nin Orta Doğu'da müdahil olduğu krizlere asla doğrudan müdahale etmeye istekli görünmedi. 1979'da Afganistan'da başlattığı işgalle meşgul olan SSCB yönetimi, İsrail'in Golan Tepeleri'ni Kasım 1981'de ilhak etmesine karşı sessiz kalmayı tercih etti. SSCB'nin bu tavrı Suriyeli yönetimde hayalkırıklığı ve güvensizlik yarattı.

⁸²² Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, s. 231-232.

⁸²³ Freedman, “Moscow, Damascus and The Lebanon Crisis”, s. 229.

⁸²⁴ Salem, “Superpowers and Small States: an Overview of American-Lebanese Relations”.

Haziran 1982’de İsrail Lübnan topraklarına büyük bir askeri harekât başlattığında Suriye yönetiminin SSCB’den beklediği tepki yine gelmedi. SSCB yönetimi, sessiz kalmasının nedenini İsrail’in saldırısının Suriye topraklarına yapılmamasıyla açıkladı. Bunun manası Suriye-SSCB ittifakının Suriye’nin Lübnan’da giriştiği eylemleri kapsamadığıydı.⁸²⁵ Öyle ki Haziran 1982’de Bekaa Vadisi’ndeki Suriye birlikleri İsrail Ordusu’yla doğrudan çatışmaya girdiğinde Beyrut’taki Sovyet büyükelçisi “*son gelişmeler Sovyet-Suriye ittifakıyla ilgili değil*” açıklamasını yapıyordu.⁸²⁶ Aslında İsrail birliklerinin Lübnan’a ilk girdiği günlerde SSCB lideri Brejnev, ABD Başkanı Reagan’a Suriye-İsrail arasında çıkabilecek bir çatışma ilgili endişelerini bildiren bir mesaj göndermişti SSCB ayrıca Akdeniz’deki filosunu güçlendirmek için 5 gemi yollamıştı. Fakat bunlar sembolik hareketlerin ötesine geçemedi.⁸²⁷ 1982 yazında İsrail, 1982 yazında Beyrut’ta FKÖ’ye karşı sert bir kuşatma uygularken SSCB yönetimi herhangi bir ciddi girişimde bile bulunamadı ve krizin seyrini ABD yönetiminin kontrolüne bıraktı. Suriye yönetiminin Lübnan’da SSCB’den beklediği doğrudan siyasi ve askeri desteği alamadığı aşikârdır. Bununla birlikte SSCB, Haziran 1982’de Suriye’nin Bekaa Vadisi’ndeki silah kaybını kısa sürede telafi etmiştir. SSCB yönetimi Lübnan’daki krize doğrudan müdahil olmaktan kaçınmış ve sadece Suriye’ye yaptığı askeri yardımla yetinmiştir.

Yevgeni Primakov ise SSCB’nin Lübnan İç Savaşı’nda kan dökülmesini durdurmak, ülkenin bölünmesini ve Filistin hareketinin yok olmasını engellemek için büyük çaba harcadığı fikrindedir. Primakov göre SSCB’nin Lübnan’daki krizde iki büyük endişesi vardı. Bunlar, iç savaşın geniş çaplı bir Suriye-İsrail çatışmasına dönüşmesi ve Suriye-FKÖ ilişkilerini bozması ihtimaliydi. Primakov ayrıca o dönemde SSCB’nin ne Lübnan’daki iç aktörlere –Lübnan Komünist Partisi dâhil- ne de bölgedeki en yakın ortağı Suriye’ye tam olarak güven duymadığını açıkça ifade etmektedir.⁸²⁸ SSCB, ihtiyatlı bir dış siyaset stratejisi izleyerek Orta Doğu’daki güç dengelerinde ABD’ye karşı sahip olduğu avantajları muhafaza etmeye çalıştığı aşikârdır. Bununla

⁸²⁵ Freedman, “Moscow, Damascus and The Lebanon Crisis”, s. 232.

⁸²⁶ Helen Cobban, *The Superpowers and The Syrian-Israeli Conflict*, New York, Praeger, 1991, s. 116.

⁸²⁷ Galia Golan, “The Soviet Union and the Israeli Action in Lebanon”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, C: 59, No: 1, Kış 1982-1983, s. 8.

⁸²⁸ Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, s. 249.

birlikte 1980’li yılların ortasından itibaren SSCB’nin kendi iç sistemindeki karmaşa, Lübnan’daki iç savaşa ilgisini giderek kaybetmesiyle sonuçlanmıştır.

IV.3.1.3. Suriye Lübnan Siyaseti

Orta Doğu’daki bölgesel güç olma iddiasındaki devletlerin Lübnan’la ilişkileri iç savaşın başlamasına ve seyrine doğrudan tesir eden en önemli dış faktörlerden biridir. Suriye, İsrail, İran -özellikle İslam Devrimi’nden sonra- ve Irak, dönemin rekabet halindeki en güçlü bölgesel aktörleriydi. Bu dört bölgesel gücün Lübnan’a yönelik siyasetleri ve kendi aralarındaki etkileşim Orta Doğu alt sisteminde Arap devletleri arasındaki ilişkileri yönlendirmiş ve bu ilişkiler Lübnan’daki iç savaşın seyrine tesir etmişti. Tabii ki iç savaş yıllarında Lübnan’ı askeri olarak işgal eden Suriye ve İsrail’in oynadığı rol diğer iki aktöre göre daha fazlaydı. Suriye ve İsrail, bir taraftan Lübnan’ı karşılıklı rekabet ve güç mücadelesinde dolaylı bir çatışma alanı olarak kullanmış diğer taraftanda bu iki gücün Lübnan’daki faaliyetleri büyük güçlerle ilişkilerinde belirleyici olmuştur.

1970’lerin ortasından itibaren Lübnan iç siyasetine en fazla müdahil olan Arap devleti, kuşkusuz Hafız Esad’ın Suriyesi’ydi. Suriye’nin Lübnan’a yönelik siyasetindeki ilgisi ve motivasyonu İsrail’le giriştiği bölgesel rekabetten önce Lübnan’la sahip olduğu ilişkilerin tarihi ve coğrafi derinliğinde saklıdır. Hafız Esad yönetiminin iki ülkenin ayrılmaz olduğuna yönelik inancı genellikle Lübnan’a yönelik siyasetinde Suriye’nin temel motivasyon kaynağını teşkil etti. 1930’larda ideolojik bir fikir olarak ortaya çıkan *Grand Syrie* (Büyük Suriye) fikri, 1970’ler boyunca hem Suriye’de iktidarı elinde tutan seçkinlerin hem Suriye kamuoyununun psikolojisine büyük ölçüde nüfuz etmeye devam etti.⁸²⁹ Suriye’deki siyasi seçkinler iki ülkenin bağımsızlığını sağladığı İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde Lübnan’ı arka bahçesi olarak görme eğiliminde olmuştur. Soğuk Savaş yıllarında Suriye’nin Lübnan üzerindeki nüfuzunun artmasını ve azalmasını genellikle Suriye’nin siyasi ve ekonomik gücü, Suriye yönetimindeki liderlerin tavırları ve Orta Doğu’daki siyasi ve ideolojik yönelimler belirlemiştir. Hafız

⁸²⁹ Adeed Dawisha, “The Motives of Syria’s Involvement in Lebanon”, *The Middle East Journal*, C: 38, No: 2, İlkbahar 1984, s. 229.

Esad'ın 1972'de askeri bir darbeyle Suriye'de iktidarı ele geçirmesi, Suriye'nin bölgesinde siyasi ve askeri olarak güçlenmesine ve ideolojik olarak Suriye milliyetçiliğini (Pan-Suriyecilik) veya *Grand Syrie* fikrini benimsemesine yol açtı. Bununla paralel olarak Suriye'nin Lübnan'a ilgisi arttı.

Lübnanlı Dürzî lider Kemal Canbulât “Şam'ın stratejik manevralarını anlamak için, öncelikle Suriyeli liderlerin kişisel hırslarını, Devlet Başkanı Hafız Esad'ın siyasi amaçlarını ve *Grand Syrie* projesini hesaba katmak gerekiyor”⁸³⁰ derken Suriye'nin Lübnan'a yönelik siyasetini belirleyen faktörlerin kısa bir özetini vermektedir. Hafız Esad, Suriye'de iktidarı ele geçirdikten sonra Ağustos 1972'de yaptığı bir açıklamada: “Suriye ve Lübnan tek ülke, biz kardeşten de öteyiz” diyerek dış siyasette kullanacağı Pan-Suriyeciliğin ilk işaretlerini veriyordu. Bu açıklamadan bir yıl sonra Esad: “Suriye ve Lübnan, iki hükümete sahip tek ülke ve tek ulustur” diyordu. Suriye lideri Esad ve diğer yetkililerin bu tarz açıklamaları daha sonraki yıllarda da devam etti.⁸³¹ *Grand Syrie* fikri, coğrafya üzerinden gelişen bir ideolojydi ve doğal birlik olan Suriye coğrafyasının Fransız ve İngilizler tarafından bölündüğü inancına dayanıyordu. *Grand Syrie* fikrini savunanlar, bu *de facto* bölünmeye rağmen Suriye'nin Lübnan'da özel çıkarlara sahip olduğunu ve oradaki gelişmelere karşı bir sorumluluk hissetmesi gerektiğini düşünüyordu.⁸³² Pan-Suriyecilik veya *Grand Syrie* fikri çoğu Suriyeli siyasetçinin bilinçaltında ve Lübnan'a yönelik algılamalarında derin izler bırakmıştır. Bununla birlikte realist-pragmatist eğilimleri güçlü olan Hafız Esad, bu ideolojiyi iç ve dış konjoktürün uygun olduğu zamanlarda yüksek sesle dile getirmeyi tercih etti ve bir dış siyaset aracı olarak kullandı.

⁸³⁰ Joubblatt, *I Speak for Lebanon*, s. 70.

⁸³¹ 1975'te Suriye Enformasyon Bakanı “*Lübnan, kaderi olan Suriye-Lübnan birliğinden kaçamayacak*” diyordu. Temmuz 1976'da Suriye birlikleri Lübnan'a girdikten sonra Esad, “*Tarih boyunca Suriye ve Lübnan tek ülke ve tek toplum oldu... Bizim tarihimiz tek, geleceğimiz tek ve kaderimiz tek*” açıklamasını yapıyordu. Ardından Suriye Başbakanı “*Güney Lübnan güney Suriye gibi*” diyordu. Mayıs 1982'de Esad Lübnan'dan “*Bize ait Arap toprakları*” diye bahsediyordu. Suriye Dışişleri Bakanı, Mayıs 1985'te bir Fransız gazetesine (Le Monde) verdiği röportajda “Suriye ve Lübnan'ı, biz yüzyılın başına kadar tek bir ülke oluşturduk, Bizim şu an iki farklı devlet olduğumuz gerçek. Fakat aynı tarihi ve dili paylaşan tek bir toplum oluşturmayı göz ardı edemeyiz” diyordu. 1986'da bir Alman gazetesine (Der Spiegel) konuşan Suriye Savunma Bakanı Mustafa Talas “*Lübnan bizim büyük Suriye ailemize aittir*” iddiasında bulunuyordu. Pipes, *Great Syria: The History of an Ambition*, s. 119.

⁸³² Derek Hopwood, *Syria, 1945-1986: Politics and Society*, Londra, Unwin Hyman, 1988, s. 61.

Hafız Esad yönetimindeki Suriye'nin Lübnan iç siyasetine yönelik girişimleri 1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra başladı. Bu girişimler, 1974-1976 arasında Lübnan'daki iç krizleri çözmek için daha çok diplomatik arabuluculuk niteliğindedi. Suriye yönetimi, bu süreçte diplomatik arabuluculuk çabaları göstermekle birlikte Arap-İsrail çatışmasında Filistinlilerin en ısrarlı ve inançlı destekçisi olarak görünmeye ve Filistinlilerden oluşan *es-Sā'ika* adlı örgütle Lübnan'da güçlü bir siyasi ve askeri yapılanma içine girmeye çalışıyordu. Lübnan'daki Filistinli örgütlerin içinde de Suriye'yi Arap dünyası içerisindeki en önemli akıl hocası olarak görme eğilimi yaygındı.⁸³³ 1975'te Lübnan'da iç savaşın başlaması, bir taraftan Suriye'nin sınır güvenliğini tehdit ederken diğer taraftan da Suriye yönetiminin İsrail'in iç savaşa müdahale ihtimalini konusundaki endişelerini arttırdı. Suriye lideri Esad, 1975 yılı sonundan itibaren -İsrail'in müdahalesinden önce- Lübnan'a askeri bir müdahalede bulmak için uygun şartların oluşmasını beklemeye başladı.⁸³⁴ 1975 yılından itibaren Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam gibi Suriyeli üst düzey yetkililer, Beyrut'u sık sık ziyaret ederek çatışmada arabulucu rol oynamaya çalışıyordu. Bu dönemde Lübnanlı liderler de çatışmaya çözüm bulmak veya destek aramak için Şam'a gidip Suriye lideri Esad'la görüşüyordu.⁸³⁵ Suriye'nin Lübnan'daki arabuluculuk çabaları, 1976 yılı başından itibaren askeri tehditler de içeren bir tarzda devam etti. Suriye lideri Esad, SSCB'nin yardımıyla geliştirdiği ülkesinin askeri kapasitesini, ilk fırsat bulduğunda, coğrafi avantajlara sahip olduğu Lübnan'da kullanmaya niyetli görünüyordu. 1976 yılının ilk 6 ayında Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki çatışmaların şiddetlenmesi ve Hıristiyan milislerin çatışmalarda oldukça zor durumda kalması Suriye lideri Esad'a aradığı fırsatı verdi ve Haziran 1976'da Suriye birlikleri Lübnan'a askeri müdahalede bulundu.⁸³⁶ Yıllardır Filistinlilerin en büyük destekçisi olduğunu iddia eden Suriye, Lübnanlı Hıristiyanları kurtarmak bahanesiyle Lübnan'da askeri bir işgale başladı. 1976'daki askeri müdahale, Arap Birliği'ni ve uluslararası konjonktürü kullanmak gibi çeşitli yollarla Suriye yönetimi tarafından meşrulaştırılmaya çalışılsa da uzun süreli bir işgale dönüştü.

⁸³³ Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, s. 35.

⁸³⁴ Hopwood, *Syria, 1945-1986: Politics and Society*, s. 61.

⁸³⁵ Najib E. Saliba, "Syrian-Lebanese Relations", Der: Halim Barakat, *Toward A Viable Lebanon*, Londra, Croom Helm, 1988, s. 152.

⁸³⁶ Saliba, "Syrian-Lebanese Relations", s. 153.

IV.3.1.4. İsrail'in Lübnan Siyaseti

Suriye'nin 1976'da Lübnan'ı işgal etmesinden sonra iç savaş şartları süren ülkeyi işgal edecek ikinci bölgesel güç İsrail oldu. İsrail'in Lübnan'a yönelik siyasi yaklaşımları, büyük ölçüde İsrail Devleti'nin kurulduğu 1948'den beri İsraili siyasi seçkinlerin bölgedeki Arap devletlerinden dolayı duyduğu kuşatılmışlık duygusuna ve güvenlik endişelerine dayanıyordu. 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra Lübnan, en fazla Filistinli mültecilerin yaşadığı bölge ülkesi haline gelmişti. Lübnan'ın profesyonel siyasi sistemindeki istikrarsızlıklar ve çekişmeler, ülkedeki Filistinli mültecilerin yaşadıkları kamplarda siyasi ve askeri olarak örgütlenmelerini teşvik etti. FKÖ başta olmak üzere çok sayıda Filistinli silahlı örgütün mülteci kamplarındaki etkinliği, 1969 Kahire Antlaşması'yla Lübnan hükümetinin tanıdığı meşru bir statü haline geldi. Böylece Filistinli gerillaların Lübnan'ın güneyinden İsrail'e yaptıkları saldırılar 1970'lerin başından itibaren büyük bir artış gösterdi. İsrail'deki hükümetler, bu yıllarda Lübnan topraklarına yönelik yaptıkları hava bombardımanları ve küçük çaplı nokta askeri operasyonlarla bu saldırılara cevap vermeyi tercih etti. Lübnan İç Savaşı başladıktan sonra ülke içindeki kargaşa ve çatışmacı ortam devlet otoritesinin tamamen ortadan kalkmasına ve Filistinli silahlı örgütlerin İsrail'i tehdit etme kapasitesini yükseltmesine neden oldu. 1976'da Suriye'nin Lübnan'a askeri müdahalede bulunması ve yerleşmesi, İsrail'in Lübnan'dan duyduğu güvenlik endişelerinin derinleşmesine katkı yaptı. Suriye ile arasındaki güç dengesinin bozulmasını istemeyen İsrail, komşusu Lübnan'a yönelik daha aktif ve saldırgan bir siyaset izlemeye başladı.

İsrail'in Lübnan'a yönelik siyasetini aktif ve saldırgan hale getiren nedenlerden biri de İsrail iç siyasetiyle ilgiliydi. 1977'de Menahem Begin liderliğinde *Likud* Partisi (Birlik Partisi)'nin iktidara gelmesi, İsrail'in Lübnan'a yönelik siyasetini yeniden şekillendirdi. *Likud*, 1973'te birkaç sağ partinin bir araya gelmesiyle Begin tarafından kurulmuş bir partiydi. Mayıs 1977 parlamento seçimlerinde *Likud* Partisi, İşçi Partisi'ne karşı tarihi zafer kazanıp iktidarı ele geçirdi. Begin İsrail başbakanı olduktan sonra revizyonist bir dış siyaset izlemeye başladı. Begin'in siyasi ideolojisinin fikir babası Rusya doğumlu bir Yahudi olan Vladamir Jabotinsky (1880-1944) idi. Jabotinsky,

1920’lerde “Sosyalist Siyonizme” karşı “Revizyonist Siyonizm” adıyla bilinen realizm ve güce dayalı bir ideoloji ortaya koymuştu. Jabotinsky göre Siyonist devlet, Araplarla sağlanacak bir uzlaşmayla değil onlara karşı kendisini “demirden duvarlarla” koruyarak kurulabilirdi. Begin, Jabotinsky’nin ideolojisine daha İsrail devletinin kuruluş aşamasında sahip çıkmıştı. *İrgun*’un liderlerinden biri olan Begin, Filistin’deki İngiliz askerlerine karşı terör eylemlerini desteklemiş ve *Hagana* gibi ılımlı siyaseti destekleyen Siyonist örgütlere karşı çıkmıştı. İsrail devleti kurulduktan sonra *Herut* adlı bir parti kuran Begin uzun süre ülke siyasetinde aşırı kanatta kaldı. Begin revizyonist ideolojisini, 1973’te *Likud* Partisi’ni kurmasından ve Mayıs 1977’de İsrail başbakanı olmasından sonra siyasi olarak uygulamaya koydu. Begin’in en yakınındaki çalışma arkadaşları ise Moşe Dayan, Ariel Şaron gibi şahin isimlerdi.⁸³⁷

Begin’in revizyonist ideolojisi, İsrail dış siyasetinde iki ayaklı bir strateji çerçevesinde uygulandı. Begin bir yandan ABD Başkanı Carter’ın Orta Doğu’da barışı sağlamaya yönelik diplomatik girişimlere katılırken diğer yandan askeri güce dayalı güvenlikçi girişimlerini sürdürdü. Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat’ın Kasım 1977’de İsrail’e gelip İsrail Parlamentosu *Knesett*’te yaptığı konuşma ve Eylül 1978’deki Camp David Görüşmeleri Begin’e Nobel Barış Ödülü kazandırdı. Diğer yandan Begin’in başbakanlığı döneminde Batı Şeria’daki Yahudi yerleşimleri genişletildi, Aralık 1981’de Golan Tepeleri ilhak edildi, Haziran 1981’de Irak topraklarındaki bir nükleer santral İsrail Hava Kuvvetleri tarafından bombalandı. Begin’in Lübnan’a yönelik siyaseti de güce dayalı ve güvenlikçiydi. Begin hükümeti öncelikle Lübnan’daki iç savaş ortamında ülkedeki Mārūnīlerle siyasi ve askeri bir ittifak kurma arayışına girdi. Özellikle 1976 yazında Suriye’nin askeri müdahalede bulunduğu Lübnan’daki güç dengelerini koruyabilmek ve bölgesel manada Suriye’ye karşı dezavantajlı bir konuma düşmemek için Mārūnī milislere büyük miktarda maddi ve askeri destekte bulundu. Begin, Mart 1978’de Filistinli gerillaların İsrail topraklarında bir otobüsü kaçırmalarına cevap olarak Lübnan’ın güneyine yönelik Litani Operasyonu’nu gerçekleştirdi.⁸³⁸ Litani Operasyonu ile Lübnan’ın güneyindeki toprakları işgal edip Filistinli silahlı örgütlerin

⁸³⁷ Patrick Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 298-299.

⁸³⁸ Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 303-315; James A. Reilly, “Israel in Lebanon, 1975-82”, *MERIP Reports*, No: 108/109, The Lebanon War, Eylül-Ekim 1982, s. 17.

saldırılarını durmak isteyen İsrail, uluslararası baskının da tesiriyle kısa süreli bir işgal girişiminden sonra geri çekildi. İsrail, sınırın Lübnan topraklarında maddi ve askeri destek verdiği Güney Lübnan Ordusu adlı Hıristiyan milis örgütünden bir tampon bölge oluşturarak geri çekildi.

İsrail Başbakanı Begin'in revizyonist dış siyasetinin Lübnan'daki en önemli yansıması Haziran 1982'de başlayan geniş çaplı askeri işgaldir. 1981 parlamento seçimlerinde kazanan Begin, savunma bakanlığını Ariel Şaron'a vererek Lübnan siyasetinde daha radikal bir yol izleyeceğinin işaretini veriyordu. İsrail Savunma Ariel Şaron ve Lübnanlı Mārūnī lider Beşir Cemayel'in kişisel hırsları ve işbirliği, İsrail Ordusu'nun Suriye ile çatışmayı göze alarak Lübnan'ı işgaline yol açtı. İsrail Ordusu 1982 yazında Beyrut'ta iki ay boyunca sürdürdüğü kuşatma sonunda FKÖ'nün siyasi ve askeri yapılanmasını Lübnan'dan çıkarmayı başardı. Böylece İsrail, Lübnan'da bölgesel rakibi Suriye'ye karşı güç dengesini kendi lehine çevirdi ve topraklarına yönelik Filistinli silahlı örgütlerin saldırı tehdidini sona erdirmiş oldu. Fakat daha sonra Lübnan'daki iç savaşın seyri, Begin hükümetinin planlamalarını alt üst etti ve Begin'i istifaya sürükledi. İsrail Ordusu, 1980'lerin ortalarına doğru Lübnan topraklarının büyük bir kısmından geri çekilse de işgal ancak 1990'ların sonunda sona erdi.

IV.3.1.5. İran İslam Devrimi'nin Etkisi

Lübnan İç Savaşı üzerinde tesirli olan üçüncü bölgesel güç İran'dı. İran, Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminden beri Lübnan iç siyasetine müdahil olmak için büyük çaba gösteriyordu. 1950'lerin ortalarından 1967 Arap-İsrail Savaşı'na kadar İran-Lübnan ilişkilerini Cemal Abdülnasır'ın Arap milliyetçiliği ve Şah'ın ona tepkisi şekillendirmişti. Şah, Nāsır'ın yol açacağı istikrarsızlığın Orta Doğu'yu SSCB ve yerel komünist partilerin istilasına uğratacağından korkuyordu ve bölgedeki muhafazakâr yönetimlerle – Şam'ün dönemindeki Lübnan gibi- iyi ilişkiler geliştirdi. 1967 Arap-İsrail Savaşı, Nāsır'ın bölgesel nüfuzunu ve popülaritesini düşürdüktan sonra Şah'ın Nāsır'ı tehdit olarak algılaması da değişti. 1967'den sonra Şah, Lübnan'da FKÖ milisleri tarafından eğitilen İranlı muhaliflerle mücadele etti. Lübnan'daki Şii liderler ve

gruplar Şah'ın sürekli ilgi alanı çerçevesinde kaldı.⁸³⁹ Bununla birlikte 1979 İslam Devrimi'nden sonra İran'ın Lübnan iç siyasetindeki nüfuzu yeni bir boyut ve yoğunluk kazanmıştır. İran'ın Lübnan'ın içişlerine müdahil olmak istemesi, öncelikle bölgesel nüfuz mücadeleleriyle alakalı olmakla birlikte Lübnan'da yaşayan kalabalık Şii nüfus da İran'ın bu ülkeye yönelik siyasi yönelimlerini ve faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Siyasal ve ekonomik olarak yoksulluk içerisine olan ve hızla artan nüfusları sayesinde ülkenin en büyük mezhepsel grubu haline gelen Lübnanlı Şiiler, 1980'li yılların başından itibaren İran gibi mezhepsel bağlara sahip olduğu bir dış faktöründe yardımıyla ülke siyasetindeki daha etkili olmaya başladı.

1980'li yıllarda İran'ın Lübnan içindeki nüfuzunu artırmasını kolaylaştıran en önemli faktör, 1979 İslam Devrimi'nin ideolojik olarak bölgede yarattığı tesirdir. 1970'lerin sonunda Lübnan'daki en güçlü Şii örgüt, Musa es-Sadr'ın Emel Hareketi'ydi. Fakat es-Sadr'ın 31 Ağustos 1978'de kaybolmasının ardından Emel Hareketi'nin yeni liderleri olan Hüseyin el-Hüseyin ve Nebbi Berri, asla es-Sadr'ın sahip olduğu karizma, çekicilik ve liderliğe sahip olmayı başaramadı. Böylece Lübnanlı Şii kitlelerin yeni lider arayışlarına cevap ülke dışından sıra dışı bir lider olan İmam Humeyni'den geldi. İran İslam Devrimi, Lübnan'daki Şiilerin büyük sevinç gösterilerine neden oldu ve Emel Hareketi'nin parçalanmasına giden yolu açtı.⁸⁴⁰ Bu yönden İran İslam Devrimi Şii İslam'ın örgütlü bir dini ideoloji olarak devleti nasıl ele geçirebileceğini göstererek Lübnanlı Şiilere büyük bir moral destek ve ilham kaynağı oldu. Ekim 1982'de itibaren Lübnan Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunan Profesör Elie Salem'e göre Ayetullah Humeyni'nin İran'da iktidara gelmesi Lübnanlı Şiilerde bir kıvılcım yarattı. Şiilerin yaşadığı Ba'albek, Sūr ve Beyrut gibi yerlerde kısa sürede evlerin duvarları Humeyni posterleriyle doldu. İran İslam Devrimi'nin sloganları Lübnanlı Şiiler tarafından destekledi ve böylece Humeyni Şiilerin "Cemal Abdülnasırı" oldu.⁸⁴¹ İran İslam Devrimi, Arap dünyasındaki Şii topluluklarla ilişki kurma amacını saklamadı. Zaten İranlı muhalifler devrimden önce Emel Hareketi'nin bazı üyeleriyle

⁸³⁹ Abbas William Samii, "The Shah's Lebanon Policy: The Role of SAVAK", *Middle Eastern Studies*, C: 33, No: 1, Ocak 1997, s. 66.

⁸⁴⁰ Alagha, *The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Programme*, s. 31.

⁸⁴¹ Elie A. Salem, "A Decade of Challenges: Lebanon 1982-1992", *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/esalem3.html>, (2 Aralık 2010).

yakın ilişkilere sahipti ve Lübnan'ın Şii bölgelerindeki Dava Partisi'nin Iraklı üyelerini destekliyordu. Irak'taki rejimin Dava Partisi üyelerine karşı uyguladığı sert yaptırımlar, partinin bazı üyelerinin Beyrut'a kaçmasına yol açmıştı ve Emel üleriyle Iraklı Şiiler arasında mezhepsel bağlara dayalı doğal bir ittifak oluştu. İran İslam Devrimi'nin bölgede yaydığı ideolojik etki, Lübnan'daki Dava Partisi üyelerini Emel Hareketi'yle birlikte hareket etmeye ve birleşmeye teşvik etti. Dava Partisi'nde hizmet ettikten sonra Emel Hareketi'ne geçen en tanınmış sima Seyyid Hassan Nasrallah'dır.⁸⁴²

İslam Devrimi'nin ideolojik tesiri bir yana, İran'ın Lübnan iç politikasına ülkedeki Şiiler aracılığıyla daha fazla müdahil olmasını sağlayan gelişme İsrail'in 1982'de Lübnan'da başlattığı işgaldir. İsrail Ordusu'nun Lübnan'a girişi, ülkenin güneyindeki Şiiler için büyük bir felaket olmuştu. Ayrıca İsrail işgaliyle Emel Hareketi içindeki hizipleşmeler de daha açık bir şekilde ortaya çıktı. Emel Hareketi içindeki bu hizipleşmeler Hizbullah'ın ortaya çıkmasını sağlayan sürecin alt yapısını hazırlamıştır. Emel'den kopan silahlı mücadele yanlısı gruplar, Dava Partisi'nin Lübnan Müslüman Öğrenciler Birliği ve diğer İslamcı Şii gruplar ve din adamları, İran ve Suriye'nin desteğiyle, İsrail'e karşı yürütülecek bir İslami cihad hareketi olarak Hizbullah'ı kurdu. Hizbullah'ın kurulmasında önemli bir rol oynayan İranlı diplomat ise İran'ın Şam büyükelçisi olan Ali Ekber Muhteşemi'ydi. Muhteşemi, Şam'daki büyükelçilik yıllarında Lübnan'daki İmad Mugniyye, Hüseyin el-Musavi, Abbas el-Musavi gibi Şii liderlerle düzenli toplantılar yapmıştı. Yine devrimden önce Lübnan'a göç eden Mustafa Şamran gibi İranlılar, Şii toplumunun örgütlenmesine ve İran ile dini bağlarını arttırmasına yardımcı olmuştu. 1982'de İsrail'in Lübnan'da başlattığı işgale İran, - Irak'la bir savaşın içinde olmasına rağmen- sert tepki gösterdi ve Lübnan'ı İsrail'e karşı savunacağını duyurdu. Haziran 1982'de İran, Suriye'nin iziniyle yaklaşık 1500 Pasadaran (İran Devrim Muhafızı)'ı Bekaa Vadisi'ne gönderdi.⁸⁴³ Böylece İran birlikleri, İsrail'le savaşmaları için bölgedeki Şiilere askeri eğitim vermeye başladı. İran'ın bu hamlesi, hem Suriye hem de Lübnanlı Şiilerle geliştirdiği ittifakın bir göstergesiydi. İranlı devrim muhafızları İran'ın siyasi ve ideolojik nüfuzunu Lübnan

⁸⁴² Alagha, *The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Programme*, s. 31-32.

⁸⁴³ Alagha, *The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Programme*, s. 33-34.

Şiileri arasında yaymaya çabalarken onların en önemli rakipleri Nebi Berri'nin Emel Partisi (*Hizb el-Amal*) ve Kamil el-As'ad gibi geleneksel Şii liderler oldu. Fakat zaman geçtikçe güç dengesi İran lehine değişti.⁸⁴⁴

Lübnan'daki İsrail işgaline karşı bir İslami cihad hareketi olarak kurulan Hizbullah, Emin Cemayel'in devlet başkanı olmasının ardından Lübnan'da gerçekleştirdiği sansasyonel saldırılarla ülkedeki varlığını hissettirmeye başlamıştır. Hizbullah, ilk eylemini 11 Kasım 1982'de gerçekleştirdi. Hizbullah'ın intihar eylemcisi Ahmed Kasir, Sür kentindeki İsrail karargâhının içinde kendini havaya uçurmuş ve saldırıda 76 İsrailli görevliyi ölmüş ve 20'si yaralamıştı.⁸⁴⁵ İsrail Başbakanı Begin, bu intihar saldırısını İsrail'in 1948'de kurulmasından beri yaşanan en büyük felaket olarak nitelendirmiş ve 3 günlük yas ilan etmişti. 13 Nisan 1983'te Hizbullah'ın ikinci intihar saldırısı Ali Seyfeddin tarafından Dar Kanun el-Nahr'da bir İsrail askeri konvoyuna gerçekleştirildi. Saldırı 6 İsrailli asker öldü, 4'ü yaralandı.⁸⁴⁶

1984'e kadar örgütsel yapılanmasını gizli olarak sürdüren Hizbullah'ın Lübnan'da etkili bir siyasi ve askeri aktör olarak ortaya çıkışında İran İslam Devrimi'nin büyük rol oynadığı aşikârdır. İran, Hizbullah'ın örgütsel yapılanmasında ve ideolojik gelişiminde destek sağlamış ve bu sayede Lübnan'daki nüfuzunu arttırmıştır. Hizbullah'ın kurulmasını Lübnan'daki İran varlığına kanıt olarak gören Elie Salem, 1980'li yıllardaki Hizbullah'ın her şeyi reddeden uzlaşılması zor bir örgüt haline geldiğini söylemektedir:

“Hizbullah, Lübnanlılara ve Suriyelilere aynı davranıyordu. Püriten ve uzlaşmaz bir örgüt olan Hizbullah, Humeyni ve onun takipçilerini izliyor ve kurtuluşu İran'da görüyordu. Parti, Lübnan'da Şiiler nüfus olarak en kalabalık topluluk olduklarından dolayı Şii bir devlet kurmak istiyordu. Hizbullah -kendisinin taraf bile olmadığı- Tā'if Antlaşması'nı da reddetti. Onlar Lübnan'ın işlerine Amerikan ve Avrupa müdahalesini reddiyorlardı. Siyonizmin İslam karşıtı olduğunu

⁸⁴⁴ Salem, “A Decade of Challenges: Lebanon 1982-1992”.

⁸⁴⁵ Hizbullah, 11 Kasım 1982'de Sür'da İsrail karargâhına saldıran intihar komandosu Ahmed Kasir'i örgütün ilk şehidi saymakta ve bu günü her yıl şehitler günü olarak kutlamaktadır.

⁸⁴⁶ Alagha, *The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Programme*, s. 35.

vurgulayan parti, İsrail'e karşı kutsal bir savaşın yapılması gerektiğine inanıyordu."⁸⁴⁷

İran'ın 1980'lerde Lübnan'daki Şii örgütler üzerindeki nüfuzunu arttırmasının bir başka yönü daha vardı. İran bu nüfuzunu sık sık bir dış siyaset aracı olarak küresel güç ABD ve diğer Batılı güçlerle olan gergin ilişkilerini dengelemek için kullanmıştır. Bu bağlamda 1985'te patlak veren İran-Kontra Skandalı, İran'ın Lübnan'daki iç savaşındaki tesirinin en önemli göstergelerinden biridir. 1979-1981 yılları arasında süren Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'ndeki rehine krizinden dolayı iki ülke ilişkileri resmi düzeyde kesilmişti. 1984'ün başında Lübnan'daki Şii gruplar, ülkedeki Amerikan vatandaşlarına ve Batılılara karşı kaçırma eylemlerine başladı. Bu kaçırma eylemleri Amerikan Haberalma Teşkilatı (CIA)'nı da kapsadı. Mart 1984'te CIA'nın Beyrut istasyon şefi William Buckley kaçırıldı. Buckley'nin ABD'nin gizli bilgilerini ifşa etmesi endişesi ve İran'ın Buckley'i kaçıranlar üzerinde nüfuza sahip olduğu inancı, ABD yönetiminin İsrail üzerinden İran'a füze ve askeri yedek parça yollanmasını amaçlayan bir operasyonu başlatmasına neden oldu. 30 Ağustos 1985'de 100 TOU tanksavar füzesinden oluşan ilk parti İran'a teslim edilmişti. Ancak bu rehinelere kurtarılmasına yetmedi. 14 Eylül 1985'de İsrail'den gelen 408 füze İran'ın Tebriz kentine ulaştı. Bu silah transferinden bir gün sonra Rahip Benjamin Wire adlı Amerikalı bir rehine serbest bırakıldı. Ekim ayında Amerikalı ve İsraili yetkililer arasında İran'a yeni silah gönderilmesi konusunda görüşmeler devam etti. Yeni gönderilecek partide HAWK uçaksavar füzeleri de vardı. Fakat ABD yönetimi, William Buckley –ki o çoktan öldürülmüştü- başta olmak üzere bazı Amerikan rehinelere serbest bırakılmamasından dolayı memnun değildi.

Ocak 1986'da ABD ve İsrail yönetimleri, Lübnan'da rehine tutulan Amerikalıların serbest bırakılması için yeni plan uygulamaya başladı. İsrail'in önerdiği plana göre Lübnan'ın güneyinde yakalanan 20 Hizbullah üyesi ve 400 TOU füzesi İran'a teslim edilecek ve buna karşılık olarak Hizbullah tüm Amerikalı rehinelere serbest bırakacaktı. İsrail'den gelen TOU füzelerinin ilk partisi 18 Şubat'ta, ikinci partisi 27 Şubat'ta İran'a ulaştı. Fakat rehinelere yine serbest bırakılmadı. Bunun üzerine

⁸⁴⁷ Salem, "A Decade of Challenges: Lebanon 1982-1992".

Başkan Reagan'ın ulusal güvenlik eski danışmanı Robert Mc Farlin başkanlığında bir Amerikan heyeti Tahran'a gizli bir ziyarette bulundu. Mc Farlin'in gizli Tahran ziyaretiyle ilgili bir haberin Lübnan'da bir dergide yayınlanması ile ABD-İsrail-İran arasındaki silah satışına karşılık rehine pazarlıkları ortaya çıkmaya başladı. Olayı daha da vahim hale getiren Ulusal Güvenlik Konseyi (NSA)'nden Oliver North'un İran'a satılan silahlardan gelecek paranın Nikaragua'daki solcu Sandinista hükümetini devirmek için Kontra ayaklanmacılarına yardım olarak aktarılmasını planlamasıydı. Lübnan'daki derginin haberi, ABD'de bu operasyonla ilgili bir soruşturmanın başlatılmasına yol açtı. ABD Başkanı Ronald Reagan, konuyu soruşturmak için eski senatör John Tower başkanlığında özel bir komisyon atadı. Ardından özel bir savcı başkanlığında ortak bir kongre komitesi oluşturuldu. Soruşturma sonunda birkaç kişi suçlu bulundu, fakat asıl önemlisi bu skandal ABD'nin uluslararası inandırıcılığına büyük zarar verdi.⁸⁴⁸

IV.3.1.6. Irak ve Araplararası İlişkilerin Rolü

Suriye, İsrail ve İran'dan sonra Lübnan iç siyasetine tesir eden dördüncü bölgesel güç Irak'tı. Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ın Lübnan İç Savaşı'na tesiri, diğer üç bölgesel güç gibi doğrudan olmaktan çok Saddam'ın Arap dünyasının lideri olma hırsı ve bu hırsın bölgedeki diğer devletlerle yarattığı güç mücadeleleri ve çatışmalar şeklinde kendini gösterdi. Lübnan İç Savaşı'nın başında bazı Filistinli ve solcu örgütleri ideolojik ve maddi olarak destekleyen Irak yönetimi, hiçbir zaman Lübnan'da bölgesel rakibi Suriye'yle rekabet edecek boyuta gelemese de İran'la girdiği 8 yıllık savaş ve 1990'da Kuveyt'i işgal etmesiyle dolaylı bir şekilde Lübnan İç Savaşı'nın seyrini yönlendirdi.

1980'li yıllarda Suriye'nin bölgesel nüfuzuna karşı önemli bir rakip Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'tı. Aslında 1979'da iki ülke arasındaki yakınlaşma bir siyasi birlik kuracak aşamaya kadar gelmişti. Fakat Hafız Esad ve Saddam Hüseyin

⁸⁴⁸ Bryan Daves, "Iran-Contra Affair", Der: Philip Mattar, *Encyclopedia of The Modern Middle East&North Africa*, C: 2, Thomson Gale, 2004, s.1122; Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, s. 407-410.

arasındaki rekabet ve şüpheler iki ülkenin dostluğundan daha ağır basıyordu. Ağustos 1979'da Irak'ta Saddam Hüseyin'e karşı başarısız bir darbe girişiminin olması Esad'ın şüphelerini arttırdı ve birlik projesinin rafa kaldırılmasına yol açmıştı. Suriye-Irak bölgesel rekabetinin etkisiyle Suriye lideri Esad, İran İslam Cumhuriyeti ile bir ittifak içerisine girilmesinin Suriye'nin bölgesel çıkarları için yararlı olacağını düşündü. Öyle ki İran'la yakınlaşma Suriye'nin Lübnan'daki Şii güçlerle de iletişime geçmesine giden yolu açacaktı. Ayrıca Esad, 1979 İran İslam Devrimi'nin ardından yeni rejimden duyduğu memnuniyeti açıkça ifade etmişti. 22 Eylül 1980'de Irak İran'a saldırınca, Suriye lideri Esad, savaşı yanlış bir zamanda yanlış bir düşmana karşı başlatılmış yanlış bir savaş olarak tanımladı ve Saddam Hüseyin'i kınadı. Esad, Suudi Arabistan ve Ürdün'le temasa geçerek Saddam'ın savaşı durdurması için baskı uygulamaya çabaladı. Suriye içinde yönetime karşı ayaklanan dinci grupların Irak tarafından teşvik edilmesi de Suriye yönetiminin İran-Irak savaşında İran'ı desteklemesinin önemli nedenlerinden biriydi. Böylece Suriye İran'a askeri malzeme satmaya ve İran petrolünü uygun şartlarda almaya başladı.⁸⁴⁹

İran-Irak Savaşı sürerken Arap ülkeleri arasındaki parçalanmışlık da belirginleşiyordu. Suriye'nin İsrail'e karşı savaşan tek Arap devleti olması diğer Arap devletlerinin Suriye'nin siyasetine muhalif olmalarını engelleyemedi. Mısır ve Ürdün, İran'a karşı Irak'ı desteklemeye devam etti. Lübnan'daki İsrail işgali boyunca Suriye'nin FKÖ'ne ihanet ettiğini düşünen Yâser 'Arafât'la Suriye ilişkileri gittikçe kötüleşti. Suriye 'Arafât karşıtı Filistinli gruplara dönerken, 'Arafât da Mısır'la barış yaptı ve Ürdün Kralı Hüseyin'in Batı Şeria konusunda İsrail'le Ürdün-FKÖ barış görüşmeleri önerisini yanıtladı. Ayrıca Ürdün 1984'ten itibaren Mısır ile diplomatik ilişkileri tekrar başlatmaya karar verdi. Bu gelişmelere Suriye'nin cevabı gecikmeden geldi. Mayıs 1985'te Suriye yanlısı Şii Emel Örgütü Lübnan'daki Filistin mülteci kamplarına yönelik askeri bir saldırı başlattı. Diğer yandan Suriye'nin desteklediği 'Arafât karşıtı Filistinli örgütler ve Libya, Ürdün, ABD ve İsrail hedeflerin yönelik saldırılar düzenledi. 'Arafât ile Ürdün Kralı Hüseyin arasındaki kişisel uyum, FKÖ'nün

⁸⁴⁹ C. Ernest Dawn, "The Foreign Policy of Syria", Der: L. Carl Brown, *Diplomacy in The Middle East*, I.B. Tauris, 2003, s. 173; Hopwood, *Syria, 1945-1986: Politics and Society*, s. 62-63; Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 357-358.

Yürütme Komitesi tarafından desteklenmedi. 1985'in ikinci altı ayında Suriye-Ürdün ilişkileri hızlı bir şekilde barışçıl bir atmosfere dönüştü. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad Mayıs 1985'te Amman'a diplomatik bir ziyarette bulundu. Ardından Ürdün, Irak ile Suriye arasındaki gerginliğe çözüm bulmak için arabulucu olma girişimini başlattı.⁸⁵⁰

Kasım 1987'de Amman'da yapılan Arap Birliği zirvesi, Araplar arasındaki konsensus arayışlarına cevap veren önemli bir dönüm noktası oldu. Amman zirvesinde bir yandan İran'a karşı Irak'la dayanışmayı ilan eden ve birlik üyelerinin Mısır'la tekrar diplomatik ilişki kurmasına izin veren kararlar çıkarken diğer yandan da Suriye'ye büyük bir maddi yardım kabul edildi. Bu zirve, diğer Arap devletlerinin Mısır'la diplomatik ilişkilerine izin vermek suretiyle Mısır'la İsrail'in yaptığı barış antlaşmasını da meşrulaştırmış oluyordu. Böylece İsrail'i tanımlarken Suriye'nin kullandığı Arap ittifakı ilkesi ortadan kalmış oluyordu. FKÖ, Haziran 1988'de silahlı saldırılara son verdiğini ve İsrail'i tanıdığını ilan ederek İsrail'le barış masasına oturmaya istekli olduğunu gösterdi. Aynı yıllarda Suriye kendisi için hayati bir dış desteğin ortadan kalkmasıyla yüzleşti. 1985'te SSCB'nin başına Mihail Gorboçov'un geçmesinden beri Suriye'ye gelen maddi ve lojistik destek azalmaya başlamıştı. Ağustos 1988'de Irak ile İran arasındaki savaşı bitiren ateşkes antlaşmasının imzalanmasının hemen ardından Lübnan'da Mārūnī General Michel Aūn'un güçleriyle Suriye Ordusu arasında silahlı çatışmalar başladı. Mayıs 1989'da Mısır'ın Arap Birliği üyeliğine geri alınmasıyla Suriye'nin Mısır'a karşı düşmanlığı sona erdi ve diplomatik ilişkiler tekrar kuruldu. Suriye, Mısır ve ABD'ye yönelik attığı olumlu diplomatik adımların ödülünü Lübnan'da alacaktı.⁸⁵¹

1970-1990 döneminde Orta Doğu'daki siyasi atmosferin en belirgin özelliklerinden biri, Arap devletleri arasındaki ilişkilerinde gerginliğin yükselmesiydi. 1978'de Mısır'ın İsrail'le barış yapması Arap devletler sisteminin oluşumunun dönüştürdü. Arap dünyasının en önemli ordusuna sahip olan Mısır, İsrail'i ile çatışmaktan vazgeçti ve bunun sonucu olarak Arap Birliği'nden dışlandı. Bu şartlarda Irak ve Suriye bölgesel hegemonyayı sağlamaya çalıştı ve birbirlerinin en önemli rakibi

⁸⁵⁰ Dawn, "The Foreign Policy of Syria", s. 174-175.

⁸⁵¹ Dawn, "The Foreign Policy of Syria", s. 175.

haline geldi. 1980’li yılların sonunda Arap devletleri arasında yeni bir konsensus sağlanmaya çalışılırken Irak’ın bölgesel hırsları komşusu Kuveyt’i işgal etmesine yol açtı.⁸⁵² 1990’daki Irak’ın Kuveyt’i işgali, hem bölgedeki güç dengesini Irak lehine bozmuş hem de İsrail’in güvenliği tehdit altına almıştı. Irak’taki krizin Suriye açısından en önemli sonucu ise Lübnan’daki iç savaşın gidişini ve sonuçlanmasını doğrudan etkilemesi oldu.

2 Ağustos 1990’da 100 bin Irak askeri ve 200’e yakın Irak tankı Kuveyt’e karşı saldırıya geçti. Irak’ın istila planı oldukça etkili işledi, Irak Cumhuriyet Muhafızları ve özel birliklerin Kuveyt City’ye girmesi ve stratejik bölgelere havadan Irak askerlerinin indirilmesiyle 12 saat içinde ülkedeki direniş kırıldı ve Kuveyt kraliyet ailesinin üyeleri Suudi Arabistan’a kaçtı.⁸⁵³ Irak’ı Kuveyt’teki işgalinin başlanmasının hemen ardından ABD ve SSCB ilk defa uluslararası bir krizde birlikte hareket etti ve eş zamanlı olarak Irak’ı tecrit etmek için diplomatik girişimlere başladı. ABD, Irak’a ticari ve petrol yaptırım kararı alırken Irak’ın en önemli silah sağlayıcısı SSCB de Irak’a olan silah teslimatlarını geçici olarak askıya aldı. Arap dünyası ise modern tarihte bir diğer Arap ülkesindeki rejimi devirmek için ordu yollayan ilk Arap lideri olan Saddam Hüseyin’in hareketinden dolayı dehşete düşmüştü. 6 üyeli Körfez İşbirliği Konseyi, yaptığı açıklamada “Nasıl Arapların kanı başka bir Arap tarafından dökülebilir?”, “Nasıl bir Arap ülkesi diğerini işgal edebilir?” diyordu.⁸⁵⁴ Irak’ın Kuveyt’i işgali, 1950’lerden beri bölgede esen Arap milliyetçisi siyasi rüzgârların sonunun geldiğini gösteriyordu. Birleşmiş Milletler (BM)’de Irak’ın Kuveyt’i işgaline tepki çok kısa sürede geldi. İşgalin başlamasından saatler sonra BM Güvenlik Konseyi’nden askeri saldırıyı kınayan ve Irak’ı acil olarak geri çekilmeye çağıran 660 sayılı karar yayınlandı. BM, işgalin başlamasından sonraki 6 aylık sürede de önce Irak’a ekonomik bir ambargo başlatan 661 sayılı kararını (6 Ağustos 1990) ve Irak’a Kuveyt’ten çekilmesi için sonra tarih olarak 15 Ocak 1991 tarihini veren ve koalisyon güçlerinin Irak’a müdahalesine hukuki meşruiyet sağlayan 678 sayılı kararını (29 Kasım 1990) aldı.⁸⁵⁵

⁸⁵² Cleveland- Bunton, *A History of The Modern Middle East*, s. 372.

⁸⁵³ Alastair Finlan, *Essential Histories The Gulf War 1991*, London, Routledge, 2005, s. 13.

⁸⁵⁴ Simon Tisdall- David Hirst, “Superpowers unite on Iraq”, *The Guardian*, 3 Ağustos 1990, <http://www.guardian.co.uk/world/1990/aug/03/iraq.davidhirst>, (19 Ocak 2011).

⁸⁵⁵ Finlan, *Essential Histories The Gulf War 1991*, s. 13-14.

Irak krizinin başlamasından önce SSCB'nin dağılması ile bir süper gücün siyasi düzeninin ve onun hegemonya sahasındaki politik düzenlerin çöküşüne şahit olundu. Dolayısıyla Orta Doğu'da SSCB'nin siyasi, ekonomik ve askeri destek ve yardımda bulunduğu Irak, Suriye gibi ülkeler dış politikalarında radikal dönüşümlere ihtiyaç duydu. Bundan dolayı ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında nüfuz mücadelesinde rakipsiz kalmasının en önemli göstergesi, Mısır ve Suriye içinde olduğu, Irak'la savaşmak ve Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için uluslararası koalisyon oluşturmayı başardığı 1991 Irak Savaşı'ydı.⁸⁵⁶ Hafız Esad idaresindeki Suriye, dış politikasında bu radikal dönüşümü hızlı bir şekilde gerçekleştirdi. Körfez Krizi'nde ABD'ye destek vererek Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeninde yeni ittifak arayışları içerisine girdi. Suriye'nin Irak'a karşı ABD'nin yanında yer alması ve Orta Doğu Barış Sürecine katılma konusundaki istekliliği, Suriye rejiminin eski ideolojik prensiplerini bir kenara bırakarak dış siyasetinde dramatik bir dönüşüme neden oldu.⁸⁵⁷ Süper güç ABD'nin petrol ve İsrail'in güvenliği bağlamında Irak krizine odaklanması Suriye'ye bir kısmını işgal altında tuttuğu Lübnan'da daha rahat hareket etme imkânı sağladı. Bu süreçte Suriye, Lübnan'da Suriye işgaline karşı savaşan Michel Aün isyanını sert bir biçimde bastırdı ve ülkenin Soğuk Savaş sonrası siyasal yapısının dayandığı Taif Anlaşması'nın uygulanmasını sağladı. Böylece Suriye, Soğuk Savaş'ın bitişi ve Irak Savaşı gibi iki önemli uluslararası dönüşümden Lübnan'da nüfuzunu genişleterek çıktı.

IV.3.2. Ülkesel Faktörler

IV.3.2.1. Yasal Devlet Otoritesinin Güçsüzlüğü

Konfesyonalizm üzerine inşa edilen modern Lübnan, mezhepler arasında siyasal olarak eşitlikçi ve demokratik bir devlet yapılanmasına sahip gibi görünse de aslında olumsuz çevresel şartlar ve parçalanmış siyasal yapı devletin işleyişini istikrarsız ve kırılgan bir hale getiriyordu Lübnan'da devletin işleyişine yön veren mezhepler

⁸⁵⁶ Cleveland- Bunton, *A History of The Modern Middle East*, s. 370.

⁸⁵⁷ Eyal Ziser, "Syria (Al-Jumhuriyya al-Arabiyya al-Suriyya)", Der: Ami Ayalon, *Middle East Contemporary Survey*, C: 15, Westview Press, 1991, s. 664.

arasındaki işbirliğinden çok mezhepler arası rekabetin doğurduğu hassas güçler dengesi idi. Güç dengesi demokratik değerlerin yükselmesini sağlayan kurumları ortaya çıkarıyordu. Fakat demokratik kurumlar olmaksızın güç dengesi istikrarı sağlayamıyor ve istikrarın yokluğu devletin varlığını tehlikeye düşürüyordu. Bundan dolayı Lübnan'ın temsili kurumları için istikrar bir zorunluluktur.⁸⁵⁸ Lübnan'daki profesyonel sistemin sahip olduğu bu hassasiyetler, ülkede yasal devlet otoritesinin güçsüzlüğünü ve yaptırım gücünden yoksun olmasını getiriyordu. Tüm bunların yanında Lübnan'da devlet fikrinin zayıflığı ve Lübnanlıların sosyo-kültürel bir topluluk olarak entegrasyon sağlayamamaları da ülkedeki siyasal sisteme doğrudan tesir ediyordu. Etnik ve dini hizipçilik ortak bir siyasal kültürün gelişmesini ve ülkenin merkezi siyaset kurumlarına bağlılığın oluşmasını engelledi.⁸⁵⁹

Lübnan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını sağlamasıyla ülkedeki geleneksel toplumsal çoğulculuk, klasik uluslararası güç dengesi sistemine benzer bir siyasal sürecin ülke içinde uygulanmasına yol açtı. Siyasal sistemin içinde hiçbir grubun yoksayılması mümkün değildi. Gruplar arası çekişmeler ise geniş ölçekte işbirliği için bir alternatifti. Lübnan siyasetinde kontrol edici bir otoritenin yoksluğu siyasetçilere alışılmadık derecede yüksek bir sorumluluk yükliyordu. Lübnan siyasetindeki güç dengesi sistemi, kurumsal yapının (Başkanlık sistemi, yetkileri sınırlı hükümet ve çoğulcu temsil) uzun vade kontrol edilemez hale gelmesine yol açtı.⁸⁶⁰ Bu bağlamda modern Lübnan'ın siyasal tarihi bir siyasal krizler tarihidir. 1952 ve 1958 krizleri, Lübnan'daki profesyonel sistemin zafiyetlerini ortaya çıkarmıştı. Mārūnī devlet başkanının aşırı yetkiyle donatılması ve görev süresinin sonunda koltuğunu bırakma konusundaki isteksizliği diğer mezhepsel grupların tepkisini çekiyor ve sistemi krize ve istikrarsızlığa sürüklüyordu. Profesyonel ilkelere göre siyasal temsil de ülkedeki nüfus ağırlığına rağmen yeterince temsil edilmediğini düşünen mezheplerin hak taleplerini yüzünden sorgulanır hale gelmişti. Özellikle 1960'larda Lübnan'da değişen siyasal, sosyo-ekonomik ve demografik şartlar Müslüman siyasal seçkinleri profesyonel sisteme

⁸⁵⁸ Michael C. Hudson, "Democracy and Social Mobilization in Lebanese Politics", *Comparative Politics*, C: 1, No: 2, Ocak 1969, s. 245.

⁸⁵⁹ N. Kliot, "The Collapse of the Lebanese State", *Middle Eastern Studies*, C: 23, No: 1, Ocak 1987, s. 61.

⁸⁶⁰ Hudson, "Democracy and Social Mobilization in Lebanese Politics", s. 249.

yönelik eleştirilerini yükseltti. Lübnan'ın siyasi seçkinleri (*zu'amā*) seviyesindeki çatışma sıklıkla mezhepler arasındaki çatışmaya yansdı. Her mezhepsel grup coğrafi, ailesel ve sınıfsal olarak bölünmüştü. Siyasal seçkinlerin hiçbiri bir mezhebin tümünü temsil edemedi. Her mezhebin siyasi seçkinleri arasındaki yatay güç mücadelesi, üst seviyedeki seçkinlerle daha alt seviyedeki seçkinler arasında bir dikey bir güç mücadelesinin ortaya çıkmasıyla oldukça karmaşık bir yapıya büründü. Bu dikey güç mücadelesi 1973-1974 yıllarında sıklıkla görünmeye başladı ve 1975'te iç savaşın başlamasıyla zirve noktasına ulaştı.⁸⁶¹

Lübnan'ın profesyonel sistemini ortaya çıkardığı istikrarsız devlet yapısı, bölgesel konjonktürden kaynaklanan olumsuz tesirlere karşı oldukça dayanıksızdı. Lübnan uluslararası sistemin en istikrarsız alt sistemlerinden biri olan Orta Doğu'da varlığını sürdürüyordu. Osmanlı Devleti sonrasında İngiliz ve Fransız manda yönetimleri tarafından çizilen suni sınırlara sahip Arap dünyasının büyük kısmı toplumsal ve hanaden sadakatlerinin ortaya çıkardığı çatışmalarla parçalanmıştı. Bu bağlamda Araplar arası mücadeleler, Arap-İsrail çatışması ve ABD-SSCB rekabeti, Lübnan'ı doğrudan etkiledi. İstikrarsızlık bir bölgenin en zayıf devleti olan Lübnan, çoğu zaman komşularının askeri mücadeleleri için elverişli çatışma alanı oldu.⁸⁶² Bu bağlamda Edward E. Azar ve Robert F. Haddad, uluslararası ve bölgesel müdahaleciliğin Lübnan'daki sistemin siyasal, ekonomik ve toplumsal deformasyonuna büyük katkı yaptığını belirtmektedir. Azar ve Haddad, Lübnan'a yönelik dış müdahaleciliği, stratejik müdahalecilik ve taktik müdahalecilik olarak iki kategoride ele almaktadır. Stratejik müdahalecilik, Suriye, İsrail ve FKÖ'nün Lübnan iç siyasetinde nüfuz sahibi olmasıyla pratiğe geçirildi. Bu dış güçlerin müdahaleciliğinde coğrafi yakınlık faktörü önemli rol oynadı. Lübnan içinden yardım olarak elde edilen nüfuz ve *de facto* meşruiyet bu üç dış gücünde hoşuna gitti. Stratejik müdahaleciler uzun vadeli nüfuzlarını korumak için Lübnan'daki kurumsallaşmaya zarar vermeye veya kontrol etmeye çabaladı. Taktik müdahaleciliğe örnek ise Fransa, ABD, Libya ve İran'ın yaptığı müdahalelerdir. Azar ve Haddad'a göre bu müdahalecilik diğerinden daha masum

⁸⁶¹ Richard Hrair Dekmejian, "Consociational Democracy in Crisis: The Case of Lebanon", *Comparative Politics*, C: 10, No: 2, Ocak 1978, s. 256.

⁸⁶² Dekmejian, "Consociational Democracy in Crisis: The Case of Lebanon", s. 258-259.

değildi. Örneğin Libya Arap milliyetçiliği adına ülkedeki Nasırcı ve İslamcı grupları desteklerken İran ise İslam adına Şiiilere destek veriyordu. Fransa ve ABD'nin Lübnan'a müdahalede kullandığı iki araç vardı. İlki Çok Uluslu Güç gibi uluslararası meşruiyeti temsil eden askeri güç kullanımı ve ikincisi diplomasiydi. Taktik müdahalecilerin Lübnan hayati bir önceliğe sahip değildi.⁸⁶³ Bununla birlikte Lübnan'daki istikrarsız devlet yapısı, ülke dışında gelen stratejik ve taktik müdahalelere karşı otorite ve direniş gösterecek araçlardan yoksun olduğu aşikârdır. Bu araçların en önemlisi ise sayısal olarak küçük bile olsa bütünleşmiş ve etkili bir ordu idi.

Lübnan, devletin güvenliği ve ülkenin bütünlüğü tehdit altında girdiği zamanlarda askeri yaptırım gücüne sahip etkili bir orduya asla sahip olamadı. Lübnan'daki tüm resmi kurumlarda olduğu gibi ordu da profesyonel ilkelere dayalı bir örgütlenmeye dayalıydı. Lübnan Ordusu'nun komutanı Hıristiyanlar arasından atanıyordu. Ordunun birliklerinde görev yapan askerler ülkedeki farklı mezhepsel grupların üyelerinden oluşuyordu. Lübnan Ordusu'nun ülkedeki rolü daha çok sembolik olarak kaldı ve ordu komutanları ülke dışından gelen tehditlere olduğu gibi ülke içinde çıkan silahlı çatışmalara da genellikle taraf ve müdahil olma eğiliminde olmadı. Lübnan Ordusu'nun ülke içindeki çatışmalara müdahil olduğu durumlarda ordu hızlı bir şekilde mezhepsel gruplara dayalı olarak parçalanma sürecine giriyordu. 1958 krizinde Lübnan Ordusu'nun komutanı Fu'ad Şihâb ülke içindeki çatışmalara taraf olmaktan kaçınarak ordunun bütünlüğünü korumuştı. Aslında Lübnanlı siyasi seçkinlerin büyük bir kısmı güçlü bir orduyu ülkedeki profesyonel sistemin devamlılığı ve mezhepsel- kişisel çıkarları için tehlikeli görme eğilimindeydi. Lübnanlı siyasi seçkinler, bağımsızlığın kazanılmasından beri profesyonel ilkelere dayalı olarak baskın bir mezhepsel grubun diğerlerini zorla asimile etmesini engelleyen farklılıkların içinde bir birlik yaratmaya çabalıyordu. Güçlü bir ordu, ülkedeki profesyonel dengeleri bozmasına ve herhangi bir mezhebe mensup güçlü bir askeri komutanın darbe yoluyla iktidarı ele geçirmesine yol açabilirdi.

⁸⁶³ Azar- Haddad, "Lebanon: An Anomalous Conflict?", s. 1347- 1348.

Lübnan'daki devlet yasal otoriteyi uygulama gücünden yoksun olmakla birlikte, ülkedeki farklı mezhepsel grupların ortak ve karşılıklı sadakat ve bağlılık duyabilecekleri değerler ortaya koymakta ve bu yolla toplumsal-kültürel entegrasyonu sağlamakta da başarısız olmuştur. Fenikecilik veya -Hıristiyan kültürüne dayalı-Lübnancılık gibi ideolojik söylemler Müslüman kesim tarafından asla desteklenmemiş, Nasırcılık veya Arap milliyetçiliği ise Hıristiyan kesim tarafından –Grek Ortodokslar hariç- sempatiyle karşılanmamıştır. Yasal devlet otoritesinin uygulanamamasıyla birlikte toplumu bir arada tutacak ulusal bir kimliğin de oluşturulamaması mezhepsel bölünmüşlük ve ayrılıkçı atmosferi için bir zemin hazırlamış ve çatışmanın ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Lübnan'da yaşayanlar, devletin güçsüzlüğü karşısında güvenlik ihtiyacını ulusal egemenliğin şemsiyesi altında değil kendi mezhepsel grubunun içinde karşılamak zorunda bırakılmıştır. İç savaş arifesinde ve iç savaş yıllarında her milis grubunun savaştan kaçınacak adam ihtiyacını kendi din ve mezhebi içerdisinde bu kadar kolay karşılaması, devlet otoritesinin sağlayamadığı güvenliğe ulaşma arzusunun bir sonucudur.

IV.3.2.2. Sosyo-Ekonomik Eşitsizlikler

1943'te bağımsızlığını sağladıktan sonra Lübnan'ın siyasal sistemi Ulusal Pakta dayanan konfesyonel ilkeler üzerinde işlerken ülkenin ekonomik sistemi de *laissez faire* (bırakınız yapsınlar) ekonomi ilkesi üzerinde işletildi. Bişāra el-Khūrī ve Kamil Şam'un devlet başkanlığı dönemlerinde (1943-1958) merkezi yönetimin de hukuki ve ekonomik düzenlemelerle teşvik ettiği liberal yaklaşımlar ülkenin kısa sürede hızlı bir ekonomik büyüme içine girmesine neden olmuştu. Bunun yanında "Altın çağ" veya "Lübnan mucizesi" olarak adlandırılan bu ekonomik büyüme dönemi, kendi içinde barındırdığı sektörel, coğrafi (bölgesel) ve toplumsal (mezhepsel) dengesizlikler ve eşitsizliklerle Lübnan'daki mezhepsel gerginliklerin ve çatışmanın ekonomik alt yapısına katkı yaptı.

1950'li yıllarda Lübnan'da yaşanan ekonomik büyüme, ticaret, finans ve hizmet sektöründe ortaya çıkan bir gelişmenin ürünüydü. Buna karşılık aynı dönemde sanayi ve tarım sektörlerinde kayda değer bir büyüme ortaya çıkmamıştı. Ekonomik gelişmenin

sektörel yapısındaki dengesizlik coğrafi (bölgesel) yapısındaki dengesizlikle örtüşüyordu Lübnan'ın ticaret, finans ve hizmet sektörünün Beyrut ve *Cebel Lübnan*'da toplanması ekonomik gelişmenin coğrafi dağılımındaki dengesizliğini ve eşitsizliğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Beyrut ve *Cebel Lübnan*'daki ekonomik refah düzeyi ve gelişmişlik, daha çok tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan Lübnan'ın güneyindeki ve Bekaa Vadisi'ndeki kırsal kesimlerin aleyhine gerçekleşmiştir.⁸⁶⁴ Lübnan'daki ekonomik gelişmenin dengesiz ve eşitsiz olduğu üçüncü alan ülkedeki toplumsal (mezhepsel) gruplar arasındaki dağılımıdır. Lübnan'daki her mezhepsel grubun, inanç ve geleneklerini sürdürdüğü kendi yaşam alanlarına sahip olması ekonomik büyümedeki coğrafi dengesizliğin toplumsal alana da yansımaya yol açmaktadır. Beyrut ve *Cebel Lübnan*'da yaşayan Hıristiyanlar genelde ekonomik olarak ülkenin gelişmiş toplumsal grubunu oluştururken, Lübnan'ın güneyindeki ve Bekaa Vadisi'ndeki kırsal kesimlerde yaşayan Müslümanlar –özellikle Şiiiler- temel ekonomik, sağlık ve altyapı ihtiyaçlarından yoksun toplumsal grubu temsil etmektedir. Bağımsızlık sonrası dönemde Lübnanla ilgili kesin sosyo-ekonomik verilere ulaşmak mümkün olmasa da Şiiilerin diğer mezheplere göre daha az kazandıkları, düşük eğitim olanaklarına⁸⁶⁵ sahip oldukları ve ülkenin en yoksul bölgelerinde yaşadıkları aşikârdır.⁸⁶⁶

Lübnan ekonomisinin büyümesindeki sektörel, coğrafi (bölgesel) ve toplumsal dengesizlikler ve eşitsizlikler, özellikle 1960'lılardan itibaren ülkedeki kentleşme ve nüfus hareketlerini de doğrudan etkiledi. Bu yıllarda Şiiiler ülkenin toplumsal akışkanlığı⁸⁶⁷ en yüksek mezhepsel grubu haline geldi. Şiiiler gibi sosyo-ekonomik

⁸⁶⁴ 1975 iç savaşı öncesinde Lübnan'ın kırsal kesimlerindeki bölgeler ülkenin sosyo-ekonomik olarak en az gelişmiş yerleriydi. 1990'larda iç savaş bitmesine rağmen bu bölgelerin az gelişmişlik meseleleri devam etti. Örneğin Lübnan'ın kuzeyindeki Akkar'da yaşayan ailelerin %15'i ülkedeki en düşük gelir düzeyine sahipti. Akkar'daki ailelerin %22.7'si ise aylık 60 bin Lübnan Lirası'dan (yaklaşık 40 Dolar) daha az bir gelire sahipti. Jihad Makhoul- Lindsey Harrison, "Development Perspectives: Views from Rural Lebanon", *Development in Practice*, C: 12, No: 5, Kasım 2002, s. 613.

⁸⁶⁵ 1958'de Lübnanlı mezhepsel gruplar arasında okuma-yazma bilmeyenlerin oranının en yüksek olduğu toplum %79'la Şiiilerdi. Sünnileri %59'u, Dürzîlerin %51'i, Grek Ortodoksların %50'si ve Mârûnîlerin %42'si okuma-yazma bilmiyordu. Özellikle Beyrut ve *Cebel Lübnan* dışındaki ülkenin kırsal kesimlerinde okuma-yazma bilme oranı oldukça yüksekti. Kliot, "The Collapse of the Lebanese State", s. 58.

⁸⁶⁶ Norton, "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", s. 158.

⁸⁶⁷ Toplumsal akışkanlık (*social mobilization*) kavramı, birey veya grupların farklı sosyo-ekonomik konumlar arasındaki hareketini ifade etmektedir. Bununla birlikte dikey akışkanlık (*vertical mobility*),

olarak kendilerini mağdur ve eksik hissedenden toplumsal grupların kırsaldan kentlere göçü, onların yaşam tarzlarını, toplumsal ve sınıfsal bağlılıklarını, örgütlenme biçimlerini köklü bir biçimde değiştirdi. Kente yaşama deneyimi olmayan ve sosyo-ekonomik olarak yoksul olan bu kitlelerin Beyrut çevresinde oluşan banliyölerdeki yeni yaşamları onların siyasi, ekonomik ve toplumsal beklentilerini değiştirdi ve genişletti. Şiiilerin yüksek toplumsal akışkanlığı kentlere geldikten sonra yoğun bir siyasi akışkanlığı da beraberinde getirdi. Geleneksel olarak kırsal bölgelerde güçlü Şii feodal ailelerin kontrolünde yaşayan Şii toplumu, köyden kente göçün bir sonucu olarak kendisini temsil edecek siyasi örgütlenmelere ihtiyaç duydu. 1970’lerde Lübnanlı Şiiilerin bu ihtiyaçlarına cevap veren ve onların siyasi bir örgütlenme içinde ülke siyasetine girmelerini sağlayan lider İmam Musa Es-Sadr oldu. 1969’da Şii Yüksek Konseyi (*Meclis el-İslamiyye eş-Şii el-A’la*) başkanlığına seçilen es-Sadr, Şii toplumunu tek bir organizasyonun çatısı altında toplamak istiyordu. Es-Sadr, Lübnan milliyetçisi görüşleri ve aydın kişiliğiyle gerek Müslüman gerekse Hıristiyan kesimde sempatiyle bakılan bir liderdi. Es-Sadr, özellikle samimi ve mütevazı tavırlarıyla halk üzerinde olumlu bir izlenim bırakıyordu. Her gelir düzeyinden halkı evlerinde ziyaret ederek ülkedeki sosyo-ekonomik meselelere dikkat çeken es-Sadr, ülkedeki profesyonel siyasal sistemin ortaya çıkardığı adaletsizlikleri eleştirirken dış müdahalecilığe karşı Lübnan’ın bağımsızlığının savunucusu oldu. Es-Sadr ılımlı siyasetçi kimliğine rağmen 1974’de “Emel” adıyla bilinen Lübnan Direniş Müfrezeleri (*Afvac el-Mukaveme el-Lubnāniyye*)’ni kurarak Şii toplumunun siyasi ve ekonomik hak taleplerini gerekirse silah gücüyle alabileceğini göstermeye çalıştı.

Lübnan’da Müslümanlar arasındaki ekonomik olarak Şiiiler en kötü şartlara sahip olsa da ülkedeki yoksulluk sadece Şii toplumuyla sınırlı bir durum değildi. Lübnan’da dini kimliklerle ekonomik refah seviyesi büyük ölçüde örtüşüyordu. Dini kimliklerin ekonomik sınıf kimliğiyle örtüşmesinin iç savaşın arifesinde en açık görüldüğü yer ülkenin başkenti Beyrut’tu. Beyrut’taki yerleşim alanları dini ve mezhepsel kimliklere göre bölünmüştü. Beyrut’ta Ras Beyrut ve Hamra gibi lüks semtler dışında farklı

toplumsal-ekonomik ölçekteki yukarı-aşağı hareketler manasına gelmektedir. Modern toplumlarda semtler, kentler ya da bölgeler arasındaki coğrafi hareketlere ise yatay akışkanlık (*laterel mobility*) adı verilmektedir. Giddens, *Sociology*, s. 239.

mezheplerden insanların birlikte yaşadığı karışık yerleşim yerlerini görmek mümkün değildi. Beyrut'un Hıristiyanları daha çok refah düzeyi yüksek Doğu Beyrut'ta ikamet ediyordu. Batı Beyrut ise küçük bir kısmı dışında orta sınıf Müslümanların ve yoksul Şii göçmenlerin yerleştiği bir bölgeydi. Ayrıca Sabra ve Şatilla gibi büyük Filistin mülteci kampları da Batı Beyrut'un içindeydi. Doğu Beyrut ile Batı Beyrut arasındaki ekonomik farklılıklar, Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki siyasi gerginliklerin ve çatışmanın alt yapısını oluşturdu. İç savaş yıllarında silahlı çatışmaların Beyrut'ta yoğunlaşmasının önemli nedenlerinden birinin bu ekonomik eşitsizlik olduğu aşikârdır.⁸⁶⁸

Bağımsız Lübnan'da liberal ekonomi ilkelerine dayanan devlet, toplumun büyük bölümünün temel ekonomik ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığı gibi ülkedeki coğrafi ve toplumsal alana yansıyan ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldıracak reformist ekonomi politikaları izlemekte istekli olmadı. Bunun temel nedeni, konfesyonel ilkeler üzerine inşa edilen modern Lübnan devletindeki siyasi ve ekonomik patronaj sistemde Hıristiyanların sahip olduğu ayrıcalıklı konumudur. Buna rağmen bağımsızlık sonrasında Lübnan'da ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik dönüşümler, ülkenin konfesyonel sisteminin sorgulanmasını ve yeni talepleri ortaya çıkarmaya yetti. Ayrıca 1950'li yıllarda kentleşmenin ve kitle iletişim araçlarının hızlı gelişimi daha önce kırsalda birbirinden bağımsız yaşam alanlarına sahip farklı mezheplerin kentli modern kimlikler içerisinde birbirleriyle etkileşimini arttırmıştı. Tabii ki 1920'nin *Grand Liban*'ından 1970'li yıllara ülkedeki siyasi güç dengeleri de büyük ölçüde değişti. *Grand Liban*'da Mārūnîler ülkenin siyasal sistemindeki ayrıcalıklı gruptu. Bağımsızlığın sağlanmasının ardından Sünnilerin nüfuzunun siyasette yükselmesiyle Mārūnîlerin ayrıcalıkları aşınmaya başladı. 1970'li yılların başında ise Şiilerin komünal seferberliği ve Kemal Canbulât liderliğinde sol hareketlerin güçlenmesi Müslüman toplumun içerisinde Sünnilerin baskın rolüne meydan okudu.⁸⁶⁹

⁸⁶⁸ Dona J. Stewart, "Economic Recovery and Reconstruction in Postwar Beirut", *Geographical Review*, C: 86, No: 4, Ekim 1996, s. 491.

⁸⁶⁹ Farid el-Khazen, "Lebanon's Communal Elite-Mas Politics: the institutionalization of disintegration", *The Beirut Review*, No. 3, İlkbahar 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/fkhazen3.html>, (5 Ocak 2011).

Lübnan'daki iç savaş başlamadan önceki 10 yılda ülkenin genel ekonomik yapısında yaşanan krizler de mezhepsel çatışmayı teşvik etti. Lübnan ekonomisinin İkinci Dünya Savaşı sonrası yakaladığı ticari ve finansal büyüme, 1960'ların ortalarından itibaren yavaşlamaya başladı. 1966'daki Intra Bank'ın iflası ve 1967 Arap-İsrail Savaşı, Lübnan ekonomisine derin bir darbe vurmuştu. Turizm ciddi bir şekilde azalmış, Beyrut bankalarındaki paralar Amerikan ve Avrupa bankalarına transfer edilmiş ve Arap petrol parası Beyrut yerine başka yerlerdeki bankalara kaymıştı. Lübnan'daki sermaye yatırımı, 1965'te 300 milyon Lübnan Lirası (LL) iken 1968'te 50 milyon LL'ye düştü. Yine aynı dönemde Beyrut'taki menkul kıymetler borsasında işlem hacmi 29 milyon LL'den 5 milyon LL'ye geriledi. Bu gelişmeler, Lübnan'ın hizmet sektörüne dayanan ekonomisinin zayıfladığını gösterirken 1960'lı yılların sonunda işsizliğin yükselmesi gibi ekonomik konular ise ülkedeki Filistinlilerin siyasi ve askeri varlığı tartışmalarının gölgesinde kaldı. 1970'lerin başında uygulamaya konulan banka reformları, Beyrut'taki bankalara para akışını hızlandırıp Lübnan ekonomisinde yeni bir canlanma süreci ortaya çıkardı. Fakat bu ekonomik canlanma, üretim sektöründeki yatırım eksikliğinin ve sürekli inip çıkan enflasyon oranlarının katkısıyla ülkedeki sosyo-ekonomik meselelerin artışı hizmet etti. Örneğin bu dönemde inşaat sektöründeki canlanma Beyrut'un banliyölerinde yaşayan göçmen Şiiilerin işsizlik oranını biraz hafifletse de düşük ücrete çalışan Suriyeli işçilerle rekabet ödenen ücretlerin düşük tutulmasına yol açıyordu. Ayrıca bu işler uzun süreli olmayan geçici işlerdi. 1974'te hammadde maliyetlerinin artması ve yüksek gayrimenkul fiyatları inşaat sektöründeki canlanmayı sona erdirdi. Hatta inşaat sektöründeki bu canlanma, arazi vurgunculuğundan dolayı kiraların artması yoluyla enflasyona katkı yaptı ve orta sınıfa etkiledi. Böylece 1970'li yılların başındaki geçici ekonomik canlanma Lübnanlı ticaret-finans burjuvazisinin inanılmaz karlar yapmasını sağlarken toplumun çoğu hayat standartlarının düşüşüyle yüzleşmek zorunda kaldı. Özellikle temel tüketim mallarındaki yüksek enflasyon oranları orta sınıfa derinlemesine etkiledi. Ayrıca Lübnan'daki yüksek enflasyon ülkedeki işsizlik oranının yükselmesine katkı yaptı.⁸⁷⁰

⁸⁷⁰ Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, s. 164-165.

Lübnan ekonomisindeki yüksek enflasyon oranları, iç savaşın arifesinde ülkede birçok grevin ve gösterinin yapılmasına neden oldu. 1972-1973 yıllarında, Lübnan'ın Güney Lübnan'da tütün üreticilerinin, Beyrut'un Ghandur şeker ve pasta fabrikasındaki işçilerinin ve Beyrut'taki devlet okullarında çalışan öğretmenlerin yaptığı grevler bunların en bilinenleridir. Ghandur fabrikasında iki grev gözcüsünün polis ateş açması sonucu öldürülmesi, Lübnanlı sol örgütlerin Beyrut'ta Sā'ib Selām hükümetine karşıtı bir gösteri yapmasına neden oldu. Lübnan Genel İşçi Konfederasyonu da 15 Kasım 1972'de bir günlük genel grev çağrısı yapıyordu. Beyrut'taki gösteriye 20 bin insan katılsa da bunların çoğu yetişkin işçilerden çok lise ve üniversite öğrencileriydi. İşçiler genel grev çağrısına büyük ölçüde uymadı. Grev yapan işçiler en büyük destek öğrencilerden geldi. Fakat bu öğrenci gösterileri Lübnan güvenlik güçlerinin baskısıyla bastırıldı. Sā'ib Selām'ın istifasından sonra Haziran 1973'te başbakan olan Taki ed-Din es-Sulh döneminde de öğrenci ve işçi gösterileri devam etti. Bu gösteriler, daha çok Arap-İsrail barış görüşmelerini sağlayamaya çalışan ABD yönetimini protesto etmeye yönelikti. Ocak 1974'te Beyrutlu itfayeciler ve gece bekçileri daha iyi ücret ve çalışma şartları için 3 haftalık bir grev yaptı. Mart 1974'te Beyrut'ta 20 bin işçi yükselen fiyatları protesto eden büyük bir gösteri gerçekleştirdi. Taki ed-Din es-Sulh hükümeti, bu süreçte farklı çevrelerden gelen birçok talebin baskısı altında kaldı. Beyrut'ta iki üniversitenin öğrencileri yükselen fiyatları protesto ederken Lübnanlı fırıncılar da ekmek fiyatlarının yükseltilmesini talep ediyordu. İmam Musa Es-Sadr, Şiilerin toplumsal taleplerini dile getirerek hükümete baskı yaparken Lübnanlı sermaye grupları da Beyrut'un ticari ve alışveriş bölgelerindeki öğrenci eylemleri engellenmezse hükümeti greve gitmekle tehdit ediyordu. Eylül 1974'te Reşid es-Sulh başbakan olduktan sonra özel okullarda çalışan Lübnanlı öğretmenler ve banka çalışanları ücretlerinin yükseltilmesi için grev başlattı.⁸⁷¹

1970'lilerin başında ekonomik eşitsizliklere karşı hak talepleri ve yükselen fiyatlara karşı işçi grevleri ve öğrenci gösteriler iç savaş arifesinde ülkenin ekonomik meselelerini açıkça ortaya koyuyordu. Ekonomik meselelerden ortaya çıkan bu halk hareketleri iç savaşın başlamasına tesir etse de çoğu zaman mezhepsel kimliklerin ve

⁸⁷¹ Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, s. 166.

siyasi ideolojiler yönlendirmesinde kaldı. Şubat 1975’da Saydā’da barışçıl bir hak arama eyleminin kentlin popöler liderlerinden Ma’aruf Sa’ad’ın öldürülmesiyle bir ayaklanmaya dönüşmesi Lübnan’daki ekonomik meselelerin mezhepsel ve siyasal çıkarlar için kullanıldığının en iyi örneğini teşkil etmektedir.⁸⁷²

IV.3.2.3. Demografik Değişim

Lübnan’da mezheplerin nüfus oranlarına göre siyasal temsilini öngören konfesyonel sistem, 1950’lerden itibaren ülkedeki mezhepler gruplar arasındaki demografik dengelerin -doğum oranı, göç gibi nedenlerden dolayı- değişmesiyle eşit temsil konusunda kendi içinden çelişkiler üretmeye başladı. Nüfusu artan Lübnanlı mezhepsel grupların siyasal, ekonomik ve toplumsal beklentileri yükselirken bunları karşılamakta yetersiz kalan konfesyonel siyasal sistem de 1960’ların sonundan itibaren tartışma konusu oldu. Tabii Lübnan’daki demografik dönüşüm nüfusu artan grubun beklentilerini arttırmakla birlikte nüfusu azalan grupların tepkisine ve kendilerini daha az güvende hissetmelerine neden oldu. Özellikle Lübnan gibi mezhepsel rekabetler üzerinden siyaset yapılan bir ülkede demografik dönüşüm derin tesirler bıraktı ve konfesyonel ilkelerin değiştirilmesi yönünde toplumsal talepleri arttırdı.

Lübnan’ın konfesyonel siyasal sisteminin varlığını tehdit eden demografik dönüşümde biri ülke içinden diğeri ülke dışından iki toplumsal grup rol oynadı. Ülke içinde toplumsal grup Şiilerdi. 1950’lerden itibaren nüfusları hızlı bir şekilde artan Şiiler, ülke siyasetinden yeterince temsil edilemeyen ve ekonomik açıdan ülkenin en yoksul toplumsal grubu olarak bu demografik değişimi kendi hak taleplerinde bir koz olarak kullanmaya başladı. Lübnan’da konfesyonel siyasal sistemi tehdit eden ve ülke içindeki mezhebe dayalı demografik dengeleri sarsan diğeri grupsa, 1948’den itibaren ülkeye göç eden Filistinliler oldu. Filistinliler, her ne kadar Şiiler gibi Lübnan vatandaşı olmasalar da 1970’lerde Lübnan’da sahip oldukları nüfus gücüyle özellikle Hıristiyanların ülkenin geleceği ve kendilerininin siyasi ve ekonomik ayrıcalıklı konumu konusundaki endişelerini üst seviyeye çıkartmıştı.

⁸⁷² Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 228.

Fransız Mandasından sonra kurulan bağımsız Lübnan'da siyasetin parçası olan mezhepsel grupların demografik yapıları zaman içerisinde farklılaşmıştır. Fransız Mandası döneminde çoğunluğu elinde tutan mezhepsel grup ülkedeki Hıristiyan Mārūnīler iken nüfusu hızla artan Şiiler 1970'lerde ülkedeki baskın mezhepsel grup haline geldi. 1932'den beri Lübnan'da bir nüfus sayımı yapılmasa da çoğu otoritenin tahminleri⁸⁷³ Şii toplumunun ülkenin en geniş mezhebini oluşturduğu konusunda hem fikirdir. Şii toplumundaki hızlı nüfus artışı, büyük ölçüde yüksek doğum oranları ve yurtdışına (Körfez ülkelerine ve Batı Afrika'ya) çalışmak için giden Şii göçmenlerin genellikle ülkelere geri dönme eğiliminde olmasından kaynaklanmıştır. 1970'lerde Lübnan'daki Şii nüfusun ülkenin toplam nüfusunun yüzde 30-35'ini oluşturduğu sanılmaktadır. Lübnan'daki bu demografik dönüşüm en fazla parlamentoda profesyonel ilklere göre belirlenen milletvekilli koltuklarının dağılımı etkilenme potansiyeline sahipti. 99 üyeli parlamentodan 1972 seçimlerinde Şiiler 19 milletvekilliğine, Mārūnīleri ise 30 milletvekilliğine sahipti. Değişen demografik gerçeklere göre adil bir profesyonel dağılımda Şiiler 10 milletvekilliği daha fazla elde etmesi ve Mārūnīlerin 10 milletvekilliğinin azaltılması gerekiyordu.⁸⁷⁴

1970'li yıllarda değişen demografik yapıya göre seçim sisteminin değişmesi ve Müslümanların siyasal sistemin içinde daha adil temsil edilmesi için en fazla gayret gösteren siyasal lider Dürzī Kemal Canbulāt'tı. 1960'ların sonunda ülkedeki Müslümanların büyük desteğini alan Canbulāt, Hıristiyanları ayrıcalıklı siyasal ve ekonomik bir konum sağlayan profesyonel sistemde reform yapılması veya profesyonel sistemin tamamen tasfiye edilmesi için ülkedeki Mārūnī liderlerle büyük bir siyasal mücadeleye girdi. Canbulāt bu konudaki çabaları iç savaş başlayana kadar sadece siyasal boyutta kaldı. Canbulāt, Dürzī toplumunun içinde köklü bir feodal aileden gelmesine rağmen Arap milliyetçiliği ve sosyalist idealleri bir potada eritmeyi başaran gerçekçi bir

⁸⁷³ 1932'den sonra Lübnan'daki mezheplerin demografik dağılımın konusunda yapılan tahminler ve analizler için şu çalışmalara bakılabilir: Joseph Chamie, *Religious Fertility Differentials in Lebanon*, Doktora Tezi, University of Michigan, 1976; Joseph Chamie, "Religious Groups in Lebanon: A Descriptive Investigation", *International Journal of Middle East Studies*, C: 2, Cambridge University Press, 1980, s. 175-187; *Minority Rights Group*'un tahminleri için "The Crisis in Lebanon", *The Financial Times*, 17 Şubat 1984, s. 16.

⁸⁷⁴ Norton, "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", s. 15.

liderdi. Bu özellikleri ona iç savaşın arifesinde ülkedeki Müslümanların çoğu tarafından desteklenen Ulusal Hareketin lideri olma şansını tanıdı. Canbulât, profesyonel sistemin değiştirilmesiyle birlikte Lübnan siyasetindeki en büyük uğraşı ülkedeki Filistinli varlığının yol açtığı tartışmalardı. Canbulât, Lübnan'daki Filistinlilerin varlığına ve Filistinli silahlı örgütlerin İsrail'le mücadelesine tam destek verdi. Fakat Filistinliler, Şiilerden sonra ülkedeki demografik dengeleri değiştirebilecek ikinci unsurdur.

Filistinlilerin mülteci olarak Lübnan'a gelmesi uzun vadede ülkenin dini yapısındaki dengeleri sarstı ve mezhepler arasındaki ilişkilere derinden tesir etti. Filistinliler, 1948'de ilk geldiklerinden 1960'ların ortasına kadar geçen dönemde çok fazal toplumsal tepkiye yol açmamıştı. Arap milliyetçiliğinin tesir altındaki tüm Arap dünyasında olduğu gibi Lübnan'da da Filistinliler Arapların ortak düşmana karşı verdikleri mücadelenin mağduru olan insanlar olarak karşılanmıştı. Lübnan hükümetleri ve halkın büyük kısmı Filistinlilere tam destek verip onlara sahip çıktı. Fakat 1960'ların ikinci yarısından itibaren Arap milliyetçisi rüzgârların azalması ve Lübnan'daki Filistinli nüfusunun 300 binlere ulaşması ülkedeki Müslüman-Hıristiyan nüfus dengelerini bozmakla birlikte Hıristiyanların Filistinlilerin büyük nüfus gücünden duydukları kaygıyı arttırdı. Lübnan'ın farklı yerlerine yayılmış 15 mülteci kampı Filistinli sivillerle birlikte Filistinli silahlı örgütleri de barındırıyordu. Özellikle Beyrut'ta Hıristiyanların yaşadığı Doğu Beyrut'un çevresinde yayılan 6 mülteci kampının yarattığı psikolojik, ekonomik ve askeri baskı Hıristiyanların merkezi hükümetten Filistinliler konusunda taleplerini yükseltti. Hıristiyanlara göre bu kadar büyük bir Filistinli mülteci nüfusu Lübnan gibi küçük bir ülkede önemli siyasi ve ekonomik değişimlere yol açabilirdi.

Filistinli mültecilerin büyük nüfus kitlesine rağmen Lübnan'da vatandaş statüsüne sahip olmalarından dolayı onları ülkenin profesyonel sisteminde doğrudan herhangi bir rol oynaması veya sistemin değiştirilmesine yönelik baskı yapması mümkün değildi. Lübnan hükümetleri de onları İsrail işgali altındaki Filistin Devleti'nin vatandaşları olarak görme eğilimideydi. Filistinli mültecilere kısmen bile olsa vatandaşlık verilmesi Lübnan'daki profesyonel dengeleri sarsmak bir yana tüm Arap dünyasının benimsediği Filistin mücadelesine bir ihanet olurdu. Tüm bu etkenler

Hıristiyanların Filistinlilerin varlığından dolayı duyduğu kuşku ve kaygıları hafifletmedi. Filistinliler 1970'lerde büyük nüfus kitleleri ve askeri gücü güçleriyle Lübnan iç siyasetinin bir parçası haline gelmişti. Hıristiyanlara göre Filistinli silahlı örgütler İsrail'e yaptıkları saldırılarla ülkenin güvenliğini tehdit altına sokmakla birlikte gerektiğinde Lübnan Ordusu'yla bile savaşmayı göze aldıklarını göstermişti. Hıristiyanların Filistinlilere yönelik diğer bir korkusu da dolaylı yoldan ülkedeki profesyonel sistemin değiştirilmesi çabalarına katkı yapabilecekti. Profesyonel sistemin değiştirilmesinin en önemli savunucusu Kemal Canbulat, Filistinlilerin Lübnan'daki varlığına sınırsız destek veriyordu. Canbulat'ın siyasi yollardan profesyonelizmi değiştirme girişimlerinde Filistinli silahlı örgütler bir askeri baskı unsuru olarak kullanılabilir. Hıristiyanların tüm bu kaygıları, iç savaş arifesinde hızla silahlı milis güçleri kurmalarını ve silahlanmalarını getirdi. İç savaşın neredeyse ilk 7 yılı boyunca Hıristiyan liderlerin ve milislerin savaşmak için en önemli motivasyon kaynağını Lübnan'daki Filistinli varlığı oluşturdu.

IV.3.2.4. Mārūnîlerin Varoluş Kaygıları

Mārūnî toplumunun tarih boyunca hissettiği ve ülkedeki her siyasal ve toplumsal krizde yeniden canlanan paranoyası, Müslüman Arapların egemen oldukları bir siyasal veya toplumsal yapı içerisinde asimile olma, Müslümanlaşma veya Araplaşma korkusudur.⁸⁷⁵ Mārūnîlerin etnik kökenlerini Fenikelilere veya Merdaitlere dayandırma girişimleri ve *Cebel Lübnan*'ın –Mārūnîlerin anavatanı olarak- Arap dünyasının değil Akdeniz medeniyetinin bir parçası olduğuna dair iddiaları büyük ölçüde bu korkunun doğrudan bir sonucuydu. İnanç ve kültürel bir unsur olarak Hıristiyanlık ise Mārūnîleri Müslüman Araplardan farklı kılan yegâne özellikti. Mārūnîlerin toplumsal bir grup olarak varlıklarını manalı kılan bu iki karakteri kaybetmek kaygısı, onların tüm davranışlarını etkileyen derin bir korkuyu sürekli hale getirdi.⁸⁷⁶

⁸⁷⁵ Lübnanlı Mārūnîlerin Müslümanlaşma veya Araplaşma korkusuna karşılık olarak Lübnanlı Müslüman kesim de Mārūnîlerin tarih boyunca Roma Katolik Kilisesi ve Fransa ile kurdukları yakın ilişkilerden rahatsızlık hissetmiş ve ülkede kendi sahip oldukları hak ve ayrıcalıkları bir dış müdahale ile kaybedecekleri korkusuna kapılmıştır. 19. yy.'ın başından 1920'de Büyük Lübnan'ın kurulmasına kadar geçen süreç Müslümanlar için seçilmiş travmanın kaynağını oluşturmaktadır.

⁸⁷⁶ Azar- Haddad, "Lebanon: An Anomalous Conflict?", s. 1344- 1345; Mackey, *Lebanon: Death of A Nation*, s. 45.

Mārūnī toplumu güçlü bir toplumsal hafızaya sahiptir. Bu toplumsal hafıza, tarihte ve günümüzde Mārūnîlere birçok seçilmiş zafer ve seçilmiş travma⁸⁷⁷ sunmaktadır. Mārūnîlerin seçilmiş zaferleri ve Mārūnî olmaktan dolayı duyulan gurur ve övünç duygusu, muhakkak ki tarihi boyunca toplumsal dayanışmanın ve bekanın sağlanmasına yardımcı olan en önemli unsur oldu. Fakat diğer yandan Mārūnîlerin toplumsal varlıklarını sürdürmeye yönelik korkuları ve kaygıları, onları sürekli olarak bir düşman arayışı içerisine sürekledi. Haçlı Seferlerinden günümüze Mārūnîlerin Batı ile ilişkileri Mārūnî kimliğinin oluşumunu şekillendirirken bu süreçte kendi kimliklerini tanımlama uğraşı, kendi düşmanlarını veya “öteki”yi tanımlama uğraşısıyla paralel gelişti. Mārūnîler için ilk düşman, kendi anavatanları saydıkları Lübnan ve çevresini - onların deyimiyle- işgal eden ve Hıristiyanlara zulüm eden Müslüman Araplar’dı. Müslüman Arapların bölgeye gelişi, Mārūnî Kilisesi’nin içe kapandığı, yalnızlaştığı ve kendi bağımsız örgütlenmesini yapmaya giriştiği bir dönemi kapsamaktadır. 11. yy.’da Avrupalı Haçlı Orduları’nın bölgeye gelişi, Mārūnîlerin içe kapalı dini ve toplumsal yapısının açılmasını getirdi. Haçlı Orduları’nı, İslam hâkimiyetine karşı bir kurtuluş olarak gören Mārūnîler, onlara askeri ve moral destek verirken Batılı devletler ve Roma Katolik Kilisesi ile ilk ciddi temaslarını da kurmuş oldu. Bu dönemde Batılı devletler Mārūnîlere siyasi bir ittifak gözüyle bakarken, Roma Katolik Kilisesi ise uzun süre Mārūnîlere karşı –dinsel sebeplerden ve önyargılardan dolayı- şüphe duyan bir bakış açısı ortaya koydu.

Haçlı Orduları, Orta Doğu’yu terk ettikten sonra Mārūnîler, onları kuşatan Müslüman siyasi ve toplumsal iradeyle tekrar baş başa kaldı. Sırasıyla önce Memlûk ve ardından Osmanlı egemenliği altında kalan Mārūnî toplumu, her iki dönemde de fırsat

⁸⁷⁷ Vamık Volkan, geçmişten gelen ve kuşaktan kuşağa aktarılan “seçilmiş travmaları” şöyle ifade etmektedir: “Tarihsel olaylara ait bütün imgeler ve bunlarla ilintili ödevler sonraki kuşağa depolandığında, bireyler arasında görünmez bağlar oluşturur. Sonraki kuşağın miras aldığı ödevleri yerine getirmeye yetecek politik, ekonomik veya askeri gücü yoksa, asimile edilememiş imgeleri ve tamamlanmamış ödevleri bir sonraki kuşağın çocuklarına iletmek zorunda kalabilirler. Aradan onlarca, hatta yüzlerce yıl geçtikten sonra, geniş grup, bilinçdışı olarak atalarını travmaya uğratmış olayı zihinsel temsilini, çağdaş geniş grup kimliklerinde önemli bir unsur olarak görmeyi “seçer”. Seçilmiş travmaları, biz-lik duygularının simgesi olur.” Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, s. 239; Ayrıca bkz. Vamık D. Volkan, *Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992, s. 49-64.

buldukça Batılı devletler ve Roma Katolik Kilisesi ile temasa geçti, onların nüfuz ve desteğini almak istedi ve kendilerini özellikle Orta Doğu'nun ayrıcalıklı Hıristiyanları olarak sunarak gerçek Katolik olduklarını onlara kabul ettirmeye çalıştı. 400 yıla yakın bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde –çoğu zaman görece özerk yaşam alanına sahip olsalar da- Mārūnīler için bu süreçteki “düşman” veya “öteki” Osmanlı idaresi oldu. Emir II. Fahreddin ve Yusuf el-Karam gibi şahsiyetler Osmanlı idaresine karşı mücadele ettikleri için Mārūnī tarihinin en önemli kahramanları haline getirildi. 17. ve 18. yy.'larda Avrupa merkezli fikri ve teknolojik gelişmelerin Orta Doğu'ya siyasi ve askeri güç yayılmasıyla birlikte girmeye başlaması, Mārūnī toplumu içerisindeki dinsel ve ekonomik yapının yeniden şekillenmesine yol açtı. Bu dönemde Mārūnī Kilisesi kendi yapısal organizasyonunu Avrupa'dan gelen siyasi ve moral desteğin de katkısıyla yeniden yapılandırırken toplumsal ve ekonomik sınıflar da dönüşüme uğradı. Mārūnīler bu süreçte Lübnan içinde de kendilerine tarihsel bir düşman yarattı. Bu düşman, Lübnan'da siyasi, askeri ve toplumsal olarak önemli bir güç olan Dürzilerdi. 19. yy.'ın ortalarında Fransa ve Mısır'ın bölgedeki siyasi nüfuzunun da katkısıyla uzun yıllar Mārūnīlerin tarihsel hafızasında yer edecek olan Mārūnī-Dürzî çatışmaları ve Dürzilerin 10 bine yakın Mārūnī'yi katlettiği 1860 olayları gerçekleşti. 1920'de *Grand Liban*'ın kurulması Mārūnīlerin yüzyıllar boyunca kurduğu hayallerin gerçekleşmesi anlamına geliyordu. *Grand Liban*'da Fransa tarafından yaratılan konfesyonel sistem Mārūnīlere siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar sunsa da ülkenin Fransa'ya karşı tam bağımsızlığını kazandığı 1943'ten itibaren Mārūnī toplumu yeni düşmanlar, yeni çatışmalar ve yeni sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kaldı.

Mārūnīlerin bu varlığını koruyamama ve sürdürememe kaygısı, 1960'lardan itibaren Filistinlilerin büyük bir nüfus ve silah gücüyle Lübnan'a girmesiyle tekrar açığa çıktı. Filistinlilerin Lübnan'daki varlığı, Mārūnī toplumunda Lübnan'ın Araplaştırılması politikasının bir parçası algılanıyordu. Ayrıca Pan-Arabizm veya bölgesel egemenlik kurma iddiasındaki Arap devletleri, Filistinliler aracılığıyla Lübnan'ın iç siyasetindeki dengelere müdahale etme şansı yakalıyordu. Filistinlilerin varlığı, Arap nüfuzunun ve Araplararası çekişmelerin Lübnan'ın içinde harekete geçiren bir işlev görüyordu ve

ülkedeki Pan-Arapçı eğilimleri güçlendiriyordu⁸⁷⁸ İç savaş boyunca Mārūniler için “düşman” Filistinliler oldu. Bununla birlikte Mārūnilerin geçmişte Dürzilerle yaşadıkları kötü deneyimden -1860 Hıristiyan katliamı- kaynaklanan kitlesel travmanın ve bu travmanın kuşaktan kuşağa aktarılmasının, iç savaş yıllarında Müslüman Filistinlilerin düşman olarak algılanmasına ve onlara karşı aşırı şiddet kullanılmasına yol açtığı söylenebilir. Mārūnilerin 1860 Hıristiyan katliamı dışındaki seçilmiş tramalarından biri de Suriye'nin Müslüman Araplar tarafından ele geçirilmesiydi. Öyleki Mārūnilere etnik köken arayışı dâhilinde tartışılan Merdaitler adlı grubun, Müslüman Araplara karşı 7. yy.'da giriştiği silahlı mücadele, Lübnan İç Savaşı'nda pek çok Mārūnî grup için ilham kaynağı oldu. Hatta Franciyye ailesine bağlı milis gruplarının biri Merdaitlerden ilham alarak kendilerini “Marāda Tuğayları” olarak adlandırdı. Merdaitler, çoğu zaman Mārūniler için Lübnan'da Hıristiyanları kuşatmış Müslüman Arap tehdidine karşı mücadele ve savaşın simgesi oldu. Mārūnilerin tarihten gelen bu seçilmiş travmalarının iç savaş boyunca siyasi liderler tarafından manipüle edildiği ve Müslümanları ötekileştirmeye, şiddetin kontrol dışına çıkmasına ve kan dökülmesine katkı yaptığı aşikârdır.

IV.4. 1975 Lübnan İç Savaşı'nda Mārūniler

IV.4.1. 1975 Lübnan İç Savaşı'nın Safhaları

Lübnan İç Savaşı, tarafları farklılaşan birçok küçük çatışmayı içinde barındıran çoklu (*multiple*) bir savaştı. Savaş, zaman zaman dini ve mezhepsel bir çatışma görüntüsü verse de aynı din ve mezhep üyelerinin kendi içinde siyasi ve ekonomik çatışmaları ve iki dış müdahale (Suriye ve İsrail) savaşın nedenlerini ve içeriğini karmaşık hale getirmekte ve yapılan analizlerin belli bir kavramsal çerçeveye oturtulmasını zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı Lübnan İç Savaşı, Mārūnilere odaklı olarak 8 ana safha üzerinden ele alınacaktır.

⁸⁷⁸ Sirrihhey, “The Palestinian Armed Precence in Lebanon Since 1967”, s. 87.

İlk safha, Nisan– Haziran 1975’de Mārūnilerle FKÖ militanları (*fedayeen*) arasındaki çatışmalardır. İkinci safha, Ağustos 1975- Ekim 1976 tarihleri arasında süren Müslüman ve Hıristiyan milisler arasındaki çatışmaları kapsamaktadır. Üçüncü safha Suriye Ordusu 1976’da Lübnan’a yönelik askeri müdahalesi ve işgalidir. Dördüncü safha Eliās Sarkīs’in Lübnan devlet başkanlığına başlaması ve İsrail’in Lübnan’ı ilk işgal denemesidir. Beşinci safha, İsrail’in 1982’de Lübnan’a yönelik askeri müdahalesi ve işgalidir. Altıncı safha, Lübnan Devlet Başkanı Emin Cemayel’in İsrail’le 17 Mayıs Antlaşmasını imzalaması ve Suriye’nin bu antlaşmanın yürürlükten kaldırılması için uyguladığı siyasi ve askeri baskı sürecidir. Yedinci safha, Lübnan içinde şiddet, adam kaçıрма, bombalı saldırıların arttığı ve bu anarşinin uluslararası sisteme farklı görünümde terörist eylemler şeklinde yansıdığı bir dönemdir. 1989–1990 döneminde General Michel ‘Aūn ile Suriye Ordusu arasında gerçekleşen çatışmalar savaşın son safhasını oluşturur.

IV.4.1.1. İç Savaşın İlk Safhası: Nisan- Haziran 1975

Dünya tarihindeki her büyük çatışmada olduğu gibi Lübnan İç Savaşı’nın başlangıcı olarak kabul edilen münferit bir olay ve tarih mevcuttur. Lübnan’da 70’lerin ilk yarısından itibaren ortaya çıkan çatışmalar, güvensizlik ve korku atmosferi ve siyasi ve askeri cepheleşme, 13 Nisan 1975’te Beyrut’un Hıristiyan banliyölerinden ‘Ayn el-Rummāneh’de iç savaşın başlamasını tetikleyecek bir saldırıyla çatışmaya dönüştü. ‘Ayn el-Rummāneh’deki gerginlik 13 Nisan sabahı Mārūnī lider Pierre Cemayel’in katılığı bir Grek Katolik Kilisesi’nin açılış töreninde yükselmeye başladı. Bir arabayla saat 11 civarında bölgeye gelen saldırganlar, açılış yapılan kilisenin önünde toplanan kalabalığın üzerine ateş açtı. Açılan ateş, Cemayel’in koruması Joseph Ebū ‘Assi’nin de içinde bulunduğu üç Ketā’ib Partisi üyesinin ölümüne neden oldu. Saldırının ardından Filistinlilerin Cemayel’e bir suikast düzenledikleri söylentisi bölgede hızla yayıldı. ‘Ayn el-Rummāneh’de güçlü olan Ketā’ib ve ULP’nin yerel milisleri, bu söylentiye duyar duymaz caddelere çıktı ve barikatlar kurdu. Saat 14.30 civarında Mārūnī milisler

yoldan geçen bir otobüse saldırdı. Saldırıda otobüs yolcularından -çoğu Filistinli- 28 kişi öldürüldü.⁸⁷⁹

‘Ayn el-Rummāneh saldırısı haberlerinin hızla yayılması Lübnan’da siyasi ve toplumsal gerginliği yükseltip tam bir kargaşaya yol açtı. Ketā’ib Partisi, otobüste silahlı Filistinliler olduğunda ısrar ederken, FKÖ sözcüsü ise otobüs yolcularının Tal el-Za‘tar mülteci kampına giden ailelerden oluştuğunu söyledi.⁸⁸⁰ Ardından Filistinli Red Cephesi, Ketā’ib çetelerinin böyle saldırıları karşısına kendilerini sınırlanma stratejilerinden vazgeçtiklerini açıkladı. Saldırıdan bir gün sonra es-Sulh hükümeti, Lübnan İç Güvenlik Güçleri’nin saldırıyla ilgili olarak 14 kişiyi yakaladığını açıkladı, fakat yakalananların siyasi eğilim hakkında bilgi vermedi. Bu arada Ketā’ib milisleriyle Filistinli savaşılar arasında Beyrut’un bazı banliyölerinde silahlı çatışmalar başladı. Filistinliler tarafından silahlandırılan Karantīnā ve Maslakh’taki gecekondu mahallerindeki Şii, Kürt ve Suriyeli yerleşimciler ve Naba‘a’daki Komünist Parti’nin Şii üyeleri Ketā’ib milislerine saldırdı. Ketā’ib Partisi lideri Pierre Cemayel çıkan çatışmaları Lübnan’a zarar vermek isteyen bir komünist komplo olarak gördüğünü açıkladı.⁸⁸¹ ‘Ayn el-Rummāneh saldırısına en sert tepki ise Ulusal Hareketi lideri Kemal Canbulāt’tan geldi. Canbulāt, Ketā’ib Partisi’ne karşı siyasi bir savaş başlatıp partinin yasaklanmasını istedi. Canbulāt’ın lideri olduğu Filistin Devrimi’ni destekleyen Arap Cephesi adlı örgüt, Ketā’ib Partisi’nin Arap dünyasında siyasal tecridini (‘azl) ve ona karşı ekonomik ve mali boykot uygulanmasını isteyen bir kararı kamuoyuna duyurdu

⁸⁸²

⁸⁷⁹ Mārūnī tarihçi ve siyasetçi Ferid el-Khazen, ‘Ayn el-Rummāneh’de Mārūnī milislerin saldırısına uğrayan otobüsteki yolcuların bir kısmının Filistinli silahlı gerillalar olduğunu ve bir silahlı çatışma gerçekleştiğini iddia etmektedir. El-Khazen ayrıca kitabında Filistinlileri taşıyan otobüsün o gün, ‘Ayn el-Rummāneh’den geçmesinin bir provokasyon olup olmadığını da tartışmaktadır. Filistinli yazar Walid Khalid ve Wade R. Gloria ise ‘Ayn el-Rummāneh saldırısını Filistinli masum sivillere yönelik bir katliam olarak nitelendirmektedir. El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 287; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 47; Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 183.

⁸⁸⁰ Edgar O’Ballance, *Civil War in Lebanon 1975-92*, New York, Palgrave, 1998, s. 1.

⁸⁸¹ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 184.

⁸⁸² Ferid el-Khazen, Kemāl Canbulāt’ın Keta’ib Partisi ülke siyasetinden izole etmeye yönelik siyasetinde iki solcu lider Muhsin İbrāhim ve George Hawi’nin teşviklerinin payı olduğunu düşünmektedir. El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 288-289.

Arap Birliđi Genel Sekreteri Mahmut Riād, çatışmaların sona erdirilmesi için arabulucu olarak 16 Nisan'da Beyrut'a geldi. Mahmud Riād, Ketā'ib Partisi lideri Cemayel'i 'Ayn el-Rummāneh saldırısında önemli rol oynayan iki şüphelinin (Mārūn Şiti ve Hanna Emin Aūn) teslim edilmesi için ikna etti. Fakat Başbakan es-Sulh, 5 şüphelinin daha teslim edilmesi konusunda ısrarcı davrandı. Cemayel, 7 şüphelinin teslim edilmesinin kendisinin parti içindeki otoritesini zayıflatacağını düşünerek bunu reddetti. Bununla birlikte 16 Nisan'da iki şüphelinin teslim edilmesinden sonra bir ateşkes ilan edildi, fakat bu ateşkes çatışmaları durmak için yeterli olmadı. 18 Nisan'da çatışmaların üçüncü günü girildiğinde 300'den fazla kişinin öldüğü ve 1500 binanın hasar gördüğü tahmin ediliyordu.⁸⁸³ 19 Nisan'da Ketā'ib milisleri silahlı ve bombalı saldırılara devam etti ve Beyrut Limanı'nda büyük maddi zarara yol açan bir yangın çıkardı. Çatışmalar ancak Nisan ayının son günlerinde yavaşladı.⁸⁸⁴

Mayıs ayında Beyrut'ta Filistinli savaşçılarla Ketā'ib milisleri arasında çatışmalar tekrar başladı. Çatışmalar sürerken 7 Mayıs'ta Pierre Cemayel'in üç bakanı, Kamil Şam'un'un iki bakanı ve Dürzī bakan Macid Aslān, es-Sulh hükümetinden çekildiklerini açıkladı. 12 Mayıs'ta bir Şii ve bir Sünni bakan da hükümetten çekilince Başbakan es-Sulh, 15 Mayıs'ta parlamentoda 'Ayn el-Rummāneh saldırısından dolayı Ketā'ib Partisi'ni suçlayan sert bir konuşma yapıp istifa etti. Reşid es-Sulh'un istifasının ardından Beyrut'taki çatışmalar şiddetlendi. 18 Mayıs'ta Ketā'ib milislerle Filistinli gerillalar arasında Dikvāna'da başlayan çatışmalar, Doğu Beyrut, Tal el-Za'tar ve Jisr el-Bāshā'da devam etti. 22 Mayıs'ta Naba'a'daki Şii milislerle Sinn el-Fil'deki Ketā'ib milisleri arasında çatışmalar başladı.⁸⁸⁵ Bunun üzerine Devlet Başkanı Franciyye, 23 Mayıs'ta Sünni Tuğgeneral Nureddin Rifā'i başbakanlığında bir askeri hükümet atadı. Askeri hükümetin asker bakanlarından biri de Franciyye'nin eski dostu olan Lübnan Ordu Komutanı İskender Ghānem'di.⁸⁸⁶ Üçlü İttifak (Selām, Karāmī, Edde) ve Kemal Canbulāt, askeri hükümete karşı -gösteriler ve grevleri de kapsayan- sert bir muhalefet

⁸⁸³ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 185; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 99; O'Ballance, *Civil War in Lebanon 1975-92*, s. 3.

⁸⁸⁴ Said Haddad- Movrad Saleh, *Tall-el Zaatar Katliamı ve Lübnan İç Savaşı*, Çev: Mehmet Atilla, Evren Yayınları, 1977, s. 21.

⁸⁸⁵ Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 103-104; O'Ballance, *Civil War in Lebanon 1975-92*, s. 7.

⁸⁸⁶ Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 106.

başlattı. Lübnan'daki bu gelişmeler karşısında Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, Lübnan'daki hükümet krizine arabulucuk yapması için üç üst düzey Suriyeli yetkiliyi (Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam, Genel Kurmay Başkanı Hikmet Şihâbi ve Hava Kuvvetleri Komutanı General Naci Cemil) 24 Mayıs'ta Beyrut'a yolladı. Suriyeli arabulucuların Devlet Başkanı Franciyye üzerindeki telkinleri başarılı oldu ve 26 Mayıs'ta askeri hükümet istifa etti. Devlet Başkanı Franciyye 28 Mayıs'ta da yeni hükümeti kurma görevini Reşid Karāmî'ye verdi.

Kemal Canbulât'ın Ketâ'ib Partisi'ne yönelik ısrarlı tecrit siyaseti Karāmî'nin hükümeti kurmasını bir süre geciktirdi. Mayıs ayı sonunda ve Haziran ayı başında Beyrut'ta yeniden şiddetlenen çatışmalarda 100'den fazla kişi öldü, 300'den fazla kişi yaralandı. Çatışmalar, Lübnan'ın diğer kentlerine de sıçradı ve Beyrut'un güneyindeki Hıristiyan kasabası Dāmūr'da Şam'un'un ULP milisleriyle FKÖ gerillaları çatıştı. Lübnanlı siyasetçiler Haziran ayın sonuna doğru bir uzlaşma sağlamayı başardı ve hem Cemayel'in Kata'ib Partisi'nin hem de Canbulât'ın İleri Sosyalist Partisi'nin olmadığı yeni bir hükümet 30 Haziran'da teşkil edildi. Sünni Karāmî'nin 6 bakanlı Ulusal Uzlaşma Hükümeti'nde, Mārūnī Kamil Şam'un İçişleri Bakanı, Grek Katolik Philippe Taklā Dışişleri Bakanı, Grek Ortodoks Ghassān Tueyni Çalışma Bakanı, Şii Adil 'Usayrān Adalet ve Kamu İşleri Bakanı ve Dürzī Macid Aslān Tarım ve Sağlık Bakanı oldu.⁸⁸⁷

Lübnan'da hükümet krizi sürerken FKÖ lideri Yāser 'Arafāt'ın Devlet Başkanı Franciyye ile Mayıs ayında yaptığı görüşmeler, FKÖ ile Mārūniler arasındaki çatışmaların çözümü konusunda bir diyalog kanalı kurulmasını sağlamıştı. Buna ek olarak Haziran ayında Filistinlilerle Mārūniler arasında çatışmanın çözüme yönelik bir dizi toplantı gerçekleştirildi. Arap devletlerinin teşvikiyle 12 Haziran'da Filistinli entelektüel Walid Khalidi ile Lübnanlı işadamı Hani Selām'ın düzenlediği bir toplantı Filistinli işadamı Hassib Sabbagh'ın Beyrut'taki evinde gerçekleşti. Bu toplantı, Yāser 'Arafāt, Ebū İyad ve Lübnan Mārūnī Düzeni'nden iki nüfuz sahibi rahip olan Bulus Azzi ve Bulus Na'man'ı bir araya getirdi. İki Mārūnī rahip, Mārūnilerin -1948'den önce ve sonra- Filistin davasını desteklediklerini söylerken FKÖ'nün Lübnan'ın egemenliğini

⁸⁸⁷ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 187-190; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 111-113; O'Ballance, *Civil War in Lebanon 1975-92*, s. 8-9.

çiğnemesine ve yanlış siyasetlerle Hıristiyanlarla karşı karşıya gelmelerine karşı olduklarını da vurguluyordu. Buna ek olarak Azzi ve Na‘man, FKÖ’nün Ketā’ib Partisi’ne yönelik tecrit girişimlerine destek vermesini Mārūnī kamuoyu ile FKÖ’nün arasındaki çatlağı büyüten ciddi bir hata olarak eleştiriyordu. ‘Arafāt, FKÖ’nün ne Mārūnīlere ne de Kemal Canbulāt ve Lübnan Komünist Partisi’ne düşman olmadığını söyleyip Suriye ve Libya’yı savaşı kışkırtmakla suçladı. Ebū İyad ise Mārūnī liderlerin silahlanmaya bu kadar çok para ayırmalarından dolayı duyduğu kaygıları dile getirdi. İki Mārūnī rahip, Ebū İyad’ın iddiasını doğrulayarak bu silah alımlarının FKÖ’nün askeri olarak ülkenin içişlerine karışmasına karşı bir önem olduğunu belirtti. Bu görüşmeden üç gün sonra 15 Haziran’da Jūniye’deki Kaslık Üniversitesi (*Universite Saint Esprit de Kaslık- USEK*)’nde bir toplantı daha yapıldı. Bu kez ‘Arafāt, iki temsilcisini (Hani el-Hasan ve Ebū ez-Za‘im) görüşmeye gönderdi. Toplantı, iki taraf arasında görüşme kanallarının açık tutulmasını ve yeni meselelerin ortaya çıkmasının engellenmesini hedefliyordu.⁸⁸⁸

Lübnan’da bir ulusal uzlaşma hükümeti kurulmasında Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam’ın Haziran ayında Beyrut’a yaptığı iki ziyaretin etkisi büyük olmuştu. Haddam’ın arabuluculuk girişimleri, hem hükümetin kurulmasını hem de 2 Temmuz’da Lübnan hükümeti ile FKÖ arasında bir ateşkes imzalanmasını sağladı. Ateşkes antlaşmasının sonuçlandırıldığı görüşmeye, Lübnan Başbakanı Raşid Karāmī, FKÖ lideri Yāser ‘Arafāt, Lübnan Ordu Komutanı İskender Ghānem ve FKÖ askeri kanadının başı olarak -Suriye yanlısı *es-Sā‘ika*’nın lideri- Zuheyr Muhsin katılmıştı. Lübnan ile FKÖ ateşkesinin ardından iç savaşın ilk safhası biterken Suriye’nin Lübnan’ın içişlerine daha fazla müdahil olacağı yeni bir dönem başlıyordu.⁸⁸⁹

IV.4.1.2. İç Savaşın İkinci Safhası: Ağustos 1975- Aralık 1975

Karāmī hükümetinin oluşturulmasını izleyen iki ay, yeni hükümet Lübnanlılarla Filistinliler arasında karşılıklı güveni tekrar tesis etmeye çalıştı. Başbakan Karāmī ve

⁸⁸⁸ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 298.

⁸⁸⁹ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s.128; Marius Deeb, *Syria’s Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, New York, Palgrave Macmillan, 2003, s. 9.

İçişleri Bakanı Şam‘ün, öncelikle Beyrut’ta düzeni sağlamak için güvenlik güçlerini harekete geçirdi. Bu süreçte hükümetin güvenlik konusundaki önlemleri kısmen başarıya ulaştı ve Temmuz ayı boyunca sadece 3 şiddet eylemi⁸⁹⁰ yaşandı.⁸⁹¹ Güvenliğin kısmen sağlanmasına rağmen Dürzî lider Canbulât, hala ülkede Başbakan Karāmî’den daha belirleyici bir siyasi konuma sahipti ve hükümeti sürekli baskı altında tutuyordu. Canbulât, 3 Temmuz’da yaptığı basın toplantısına Ulusal Hareket’in desteği olmaksızın hükümetin başarılı olamayacağını belirtip Lübnan Ordusu’nun Ketā’ib Partisi’yle gizli bağlarını eleştirdi. Bu arada 6 Temmuz’da Ba’albeek’teki *el-Feth* askeri kampında bir mayının patlaması sonucu Musa es-Sadr’a bağlı Şii milislerin ölümünden sonra es-Sadr, Emel Örgütü’nün Şii Direnişi’nin içindeki varlığından dolayı memnuniyetini ifade eden bir açıklamada bulundu. Emel de es-Sadr’ı ruhani bir lider olarak gördüğünü açıkladı. Buna karşılık Mārūnî lider Cemayel Emel Örgütü’nün *el-Feth* ile bağlarını bir meydan okuma ve provakasyon olarak yorumluyordu. Canbulât, Ketā’ib ile Şiiler arasındaki gerginliği bir fırsat olarak gördü ve böylece Ulusal Hareket’le Emel arasında bir ittifak doğdu. Bu ittifakın kurulmasının ardından Canbulât, 7 Temmuz’da profesyonel sistemin sona erdirilmesini, devlet başkanının ayrıcalıklı konumunun tekrar belirlenmesini, seçim kanununun değiştirilmesini, ordunun yeniden örgütlenmesini ve kısıtlamaların kaldırılmasını talep eden 5 maddelik programı açıkladı. Fakat Canbulât’ın programı ülkedeki Filistinlilerin silahlı varlığı konusunda bir madde içermiyordu. Canbulât bu programla ülkedeki Şiileri harekete geçirmeyi umut ediyordu. Cemayel, Canbulât’ın girişimine sert bir açıklamayla cevap verdi. Başbakan Karāmî, ülkedeki gergin siyasi atmosfere rağmen Ketā’ib Partisi’yle Filistinli gruplar arasındaki gerilimi düşürmek için girişimlerini sürdürmeye çalıştı. Canbulât ise 15 Ağustos’ta 7 Temmuz’daki reform programını 8 maddeye çıkararak tekrar kamuoyuna açıkladı.⁸⁹²

Ağustos ayı sonunda ülkedeki iç savaşın ikinci safhasını başlatan çatışma haberleri Bekaa Vadisi’ndeki Grek Katolik kasabası Zahle’den geldi. Zahle’de yerel Hıristiyan milislerle Filistinli gerillalar arasında ağır makinalıların ve roketlerin

⁸⁹⁰ Kimliği bilinmeyen bir silahlı adam Bekaa’daki bir Hıristiyan köyüne saldırdı, Ba’albeek’teki *el-Feth*’in askeri kampında bir mayının patlaması sonucu Musa es-Sadr’a bağlı 52 Şii öldü, 80’i yaralandı ve Amerikalı Albay Ernest Morgan kaçırıldı.

⁸⁹¹ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 306.

⁸⁹² Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 192-193.

kullanıldığı bir çatışma başlamıştı. Birkaç gün süren çatışmalarda yaklaşık 28 kişi öldü. Fakat Zahle'deki olayların yüksek gerilimi, çatışmanın ülkenin diğer yerlerine sıçramasını teşvik etti. En ciddi çatışmalar, ülkenin kuzeyindeki Trablus'ta yaşandı. Çatışmanın ilk kıvılcımı, biri Trablus'tan diğeri Mārūnī kasabası Zaghartā'dan farklı mezpheplerden sürücülerin yaşadığı trafik kazasının kavgaya dönüşmesiyle ortaya çıktı. Kavganın ardından Trabluslu bazı Sünni milisler kazaya karışan Hıristiyanı kaçırdı ve ardından Zaghartā'daki Mārūnī milisler de Trablus'un dışındaki yolları kesip adam kaçırmaya başladı. Bu gerginlik iki grubun rehineleri karşılıklı serbest bırakmasıyla sakinleşse de birgün sonra Trablus'un merkezindeki Lübnan Ordusu'na ait bir kışlaya yapılan saldırıda 8 askerin yaralanması ve 3 Grek Ortodoks rahibin kaçırılmasıyla çatışma tekrar başladı. Aynı anda Kura bölgesi yakınlarında Zaghartālı milislerle Suriye Sosyalist Milliyetçi Partisi ve Komünist Parti milisleri arasında bir çatışma gerçekleşti. Darāyyā'da Trablus'a gönderilen Müslüman rehineleri taşıyan bir otobüse Franciyye ailesinden silahlı bir kişi saldırması ülkenin kuzeyindeki gerilimi üst seviyeye çıkardı. Saldırıda otobüsteki 12 kişi öldü, 7'si yaralandı. Darāyyā saldırısı, ülkedeki Müslüman kesmin büyük tepkisine yol açtı.⁸⁹³

Lübnan'ın kuzeyinde birdenbire yoğunlaşan çatışmaların en önemli özelliklerinden biri Devlet Başkanı Franciyye'nin kasabası Zaghartā ile Başbakan Karāmī'nin doğduğu kent Trablus arasına gerçekleşmesiydi. Çatışmalara katılan Zaghartālı milislerin büyük bir çoğunluğu devlet başkanının oğlu Toni Franciyye'nin komutasındaki Zaghartā Kurtuluş Ordusu (*Ceyş et-Tahrir el-Zghartāvi*) adlı milis grubunun bünyesinde savaşıyordu. Toni Franciyye 2 bine yakın milise sahipti. Trablus'taki çatışmaların Müslüman tarafında Faruk Mukaddam liderliğindeki 3 bin kişilik 24 Ekim Hareketi (*Harakat arba' va 'işrin Tişrin*) en önemli milis grubuydu. 8 Eylül'deki hükümet toplantısında İçişleri Bakanı Şam'un, çatışmadaki rakip grupları ayırmak için Lübnan Ordusu'nun müdahale etmesini talep etti. Doğduğu köy kuşatma altında olan Devlet Başkanı Franciyye, Şam'un'un talebine tam destek verdi. Buna karşılık Başbakan Karāmī, General Ghānem komutasındaki ordunun ülkenin kuzeyindeki çatışmalara müdahale etmesini reddetti. Devlet başkanı ile başbakan

⁸⁹³ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 313; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 123-124.

arasında kuzeydeki çatışmalara müdahale konusundaki uzlaşmazlık, 10 Eylül'de İskender Ghānem görevden alınması ve yerine Tuğgeneral Hanna Sa'id atanmasıyla çözüldü. Bu değişikliğin ardından Başbakan Karāmī orduyu kuzeye göndermeyi kabul etti.⁸⁹⁴

Lübnan Ordusu'nun ülkenin kuzeyine müdahale etmesi, çatışmaya çözüm getirmek yerine çatışmaları daha da karmaşık hale getirdi. 11 Nisan'da Lübnan Ordusu'na ait askeri birlikler, Faruk Mukaddām'ın 24 Ekim Hareketi milisleriyle çatışmaya başladı ve çatışmada 14 Müslüman milis öldü. Çatışma, Franciyyelerin bir üyesinin işlettiği plaja saldıran Müslüman milislerin Trablus'a geri dönerken yol araması yapan Lübnan Ordu birliklerine rastlamasıyla başladı. Birgün sonra Trablus'taki bazı Hıristiyanların evleri ve dükkânları bombalandı ve yağmalandı.⁸⁹⁵ Bu çatışmalar, Dürzî lider Canbulāt'ı Müslüman milislerin Lübnan Ordusu tarafından Trablus'ta öldürülmesini protesto etmek için ülke çapında bir genel grev çağrısı yapmaya yöneltti. Grev gününün gelmesi beklenirken Beyrut'taki Hıristiyan ve Müslümanlar çıkacak çatışmalar için cadde köşelerinde, yüksek binalarda ve stratejik köprülerde mevzilerini hazırlıyorlardı. Canbulāt grevi son dakikada iptal ettiğini açıklasa da bu iptal kararı Beyrut'taki çatışmaların başlamasını engelleyemedi. 17 Eylül'de Ketā'ib milisleri Beyrut'un Downtown bölgesine şiddetli bir saldırı başlattı. Mārūnī milisler bu bölgedeki ticaret yerlerini 4 gün boyunca bombaladı. Mārūnī milislerin uyguladığı kontrolsuz ve yıkıcı şiddet, 20 Eylül'de Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam'ın Beyrut'a arabulucu olarak gelmesine yol açtı.⁸⁹⁶

18 Eylül'de Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, Lübnan'da kötüleşen durum değerlendirmek için Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam, Savunma Bakan Yardımcısı Tümgeneral Naci Cemil ve Genel Kurmay Başkanı Tümgeneral Hikmet Şihābi'yle bir toplantı yapmıştı. 18 Eylül'deki toplantıda çatışmaları acil bir ateşkesle durdurmak ve çatışan Lübnanlı siyasi liderleri uzlaşmaya ikna etmek için Haddam ve Şihābi'nin Beyrut'a gönderilmesi kararı alındı. Suriyeli iki üst düzey yetkili (Haddam

⁸⁹⁴ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 194.

⁸⁹⁵ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 314.

⁸⁹⁶ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 129; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 125.

ve Şihābi), 20 Eylül'de arabuluculuk yapmak için Beyrut'a vardı. Bir hafta süren bu ziyarette Haddam ve Şihābi'nin etkili diplomatik girişimleri, mezhepsel grupların temsilcilerinden oluşan ve ülkedeki krizleri çözmekle görevli bir Ulusal Diyalog Komitesi (*Hay'at el-Hivār el-Vatanī*) kurulmasını sağladı.⁸⁹⁷ 20 üyeden oluşan komitede, Dürzī Kemal Canbulāt, Sünni liderlerden Sā'ib Selām, Abdullah el-Yafī ve Reşid Karāmī Şii geleneksel liderlerinden Kamil el-Es'ad, Suriye yanlısı Ba'as Partisi Örgütü'nün lideri Asım Kānsū, Ketā'ib Partisi'nin lideri Pierre Cemayel, eski devlet başkanı Kamil Şam'un ve Ulusal Blok Partisi'nin lideri Raymond Edde gibi ülkenin önde gelen siyasi figürleri yer alıyordu.⁸⁹⁸

Ulusal Diyalog Komitesi (UDK), ilk toplantısını 25 Eylül'de gerçekleştirdi. İlk toplantı olumlu bir atmosferde başladı. Bir hafta önce Ulusal Liberal Parti milislerince kaçırılan Kemal Canbulāt'ın oğlu Velid, Kamil Şam'un'un oğlu Dori'nin girişimiyle serbest bırakılmıştı. İlk toplantı boyunca Mārūnī lider Cemayel UDK'nin Ulusal Pakt'ı ve anayasayı değiştirme gibi köklü meseleleri ele alma hakkı olmadığını göstermeye çalıştı. Canbulāt ise profesyonel sistemin sonunun geldiğini ve ülkedeki toplumsal ve demografik değişime rağmen Mārūnīlerin siyasi ve ekonomik ayrıcalıklarının muhafaza etmesinin bir çelişki olduğunu dile getirdi. UDK, 2 aydan fazla bir sürede siyasal, ekonomik ve toplumsal reform konularının tartışıldığı 8 toplantı gerçekleştirdi. Toplantılar daha çok Müslümanların siyasal profesyonelizmin yürürlükten kaldırılması ve Hıristiyanların ulusal egemenlik taleplerine odaklandı. UDK toplantılarındaki ilk mesele, Canbulāt ile Cemayel arasındaki fikir ayrılıkları arasında bir uzlaşma sağlanamamasıydı. İkinci mesele, Canbulāt ile Sünni liderler Karāmī ve Selām arasında da bir diyalog imkânının olmamasıydı. Sünni liderler, FKÖ'yü iç savaşın bir tarafı olarak görmek istemiyordu. Üçüncü bir mesele ise Sünni Selām ve Mārūnī Edde'nin Devlet Başkanı Franciyye'nin istifası yönündeki talepleri idi. Diğer üyeler –özellikle de Suriye yanlısı Ba'as Partisi Örgütü'nün lideri Asım Kānsū- bu talebe karşı çıktı.

UDK, 1975 yılının ikinci yarısında ülkedeki iç savaşını durdurmak için en önemli girişim gibi görünse de bu konuda herhangi bir başarı sağlayamadı ve sadece Suriye'nin

⁸⁹⁷ Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, s. 91-92.

⁸⁹⁸ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 3.

Lübnan iç siyasetinde yükselen nüfuzunun bir göstergesi olarak kaldı. UDK dışında bu dönemde iç savaşı bitirmek için yapılan ikinci girişim, Bkerke'deki Mārūnī Patrikhanesi'nde gerçekleşen ve ülkedeki farklı mezheplerden 14 din adamının katıldığı diyalog toplantısıydı. Bu toplantının ardından 'Aramun'daki Sünni *Dar el-Fetva* kurumunda ikinci bir toplantı düzenlendi. Bkerke'deki ruhbanlar zirvesi Lübnan'ın Hıristiyan-Müslüman ilişkileri tarihinde bir ilkti. Zirve sırasında ülkedeki dinsel hoşgörünün bir göstergesi olarak Şii lider Musa es-Sadr, öğle namazını Bkerke'deki patrikhanenin toplantı salonlarından birinde kıldı. Fakat ne Lübnan'ın birliğine yönelik jestler ne de barış çağrıları ülkedeki kanlı iç savaşın hızını kesebildi.⁸⁹⁹

Ekim ayının sonunda şiddet olayları ve çatışmalar Lübnan'ın farklı yerlerine yayılmıştı 22 Ekim'de Beyrut'un Downtown bölgesinde Ketā'ib milisleriyle İbrahim Kulaylāt'ın Murābitun milisleri arasında ağır silahların kullanıldığı iç savaşın en şiddetli çatışmalarından biri başladı. Çatışmalar 25 Ekim'de Ras Beyrut'un çevresine sıçradı. Bölgede yabancıların oturduğu apartmanlar, lüks hoteller ve büyükelçilikler vardı. Çatışmalar bir süre sonra 'Ayn el-Muraysi ile el-Kantāri arasındaki bölgede yoğunlaştı ve özellikle Ketā'ib milislerinin kontrolündeki Holiday Inn Hoteli savaşın merkezi haline geldi. Holiday Inn Hoteli, Murābitun milisleri tarafından ağır toplar ve füzelerle bombardımana tutuldu.⁹⁰⁰ Bazı Hıristiyan ve Müslüman milisler, hoteli, dükkânları, ofisleri ve bölgedeki zenginlerin evlerini yağmaladı. 'Ayn el-Muraysi ile el-Kantāri arasındaki bölgede 5 gün devam eden savaş Beyrut'un hoteller bölgesini harabeye çevirdi.⁹⁰¹ Savaş Beyrut'un banliyölerinde de devam etti. Tal el-Za'tar mülteci kampı yakınlarındaki Mkalles endüstri bölgesi çatışmalardan büyük zarar gördü ve birçok fabrika yakıldı. Trablus-Zaghartā cephesindeki çatışmalarda da artış görüldü.⁹⁰² 27 Ekim'de Zahle ve Beyrut'un güneyindeki Dāmūr kasabasında çatışmalar patlak verdi.⁹⁰³ Taraflar birkaç ateşkes açıklaması yapsa da bunların hiç biri uygulanamadı.

⁸⁹⁹ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 316-317.

⁹⁰⁰ Beyrut'taki Holiday Inn Hoteli günümüzde Lübnan İç Savaşı'nın ülkeye verdiği maddi ve manevi zararların bir sembolü olarak kentin merkezinde harabe bir halde durmaktadır.

⁹⁰¹ Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 131.

⁹⁰² El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 317.

⁹⁰³ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 49.

Kasım ayı başında çatışmalar sürerken iki olay ülkedeki gerilimi daha da tırmandırdı. İlki 4 Kasım'da 4 *el-Feth* gerillasının Beyrut Havalimanı'nın ana terminal binasına saldırması oldu. Havalimanı ana terminal binasının içinde gelişi güzel ateş eden gerillaların niyeti, Kahire'ye hareket edecek bir Mısır uçağını kaçırmaktı. Lübnan Güvenlik Güçleri'yle Filistinli gerillalar arasında çatışma çıktı ve çatışmada 1 Lübnan askeri ve 1 Filistinli gerilla öldü, 17 kişi yaralandı. Diğer 3 Filistinli gerilla yakalandı ve bu saldırının Sina II Antlaşmasını protesto etmek için Mısır uçağını Kahire'ye kaçırmak için yapılmış bir girişim olduğu açığa çıktı.⁹⁰⁴ Kasım başında gerginliği yükselten ikinci olay, 6 Kasım'da Beyrut'un kuzeyindeki Jūniye limanına silah ve askeri malzeme yüklü bir geminin geldiği haberleriydi. Başbakan Karāmī, Lübnan Genelkurmay Başkanı Hanna Sa'id'den gemiye ve içindeki silahlara el koymasını istedi, fakat ordu Ketā'ib ve Toni Franciyye'nin milislerinin bulunduğu bölgeye doğru harekete geçmek istemedi. Bu durum Karāmī ve Canbulāt'ın Lübnan Ordusu'na ve Ketā'ib Partisi'ne karşı suçlamalarını arttırması için fırsat tanıdı. Ketā'ib Partisi, 6 Kasım'da kendilerine yöneltilen suçlamalara karşı bir manifesto yayımlayarak cevap verdi. Manifestoda bazı Lübnanlıların silah sahibi olmasının sebebi olarak hükümetin üzerinde otorite kurmadığı ağır silahlara sahip gruplar gösterildi. Ketā'ib Partisi, ayrıca Ulusal Hareket ve Filistin Direniş Hareketi'nin çok sayıda roket fırlatıcısı, top ve diğer silahları aldıklarını vurguluyordu.⁹⁰⁵

Ulusal Diyalog Komitesi, 4 Kasım'da – Şam'un ve Ketā'ib Partisi'nin temsilcilerinin katılmadığı- bir toplantı yaptı. Komite, toplantıda sivil hizmetlerde ve hükümetin oluşumunda konfesyonalizmin kaldırılmasıyla ilgili bir öneri açıkladı. Ketā'ib Partisi, Mārūnī Manastır Düzeni ve Mārūnī Ligi bu öneriyi sert bir dille eleştirdi. Ketā'ib Partisi siyasi bürosu yaptığı açıklamada Ulusal Diyalog Komitesi'nin ülkedeki konfesyonalizmin kaldırılmasını önerebilecek bir legal otorite olmadığını söylerken, Lübnan Mārūnī Manastır Düzeni lideri Peder Şarbal Kassis bu öneriyi "Ulusal Pakta açık bir zarar verme girişimi" olarak nitelendiriyordu.⁹⁰⁶ Ayrıca Ulusal Cephe'nin konfesyonel sistemi değiştirmeye yönelik sürekli hale gelen girişimleri,

⁹⁰⁴ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 317.

⁹⁰⁵ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 34.

⁹⁰⁶ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 35.

Mārūnī partilerin ve grupların tek bir cephe altında toplama ihtiyacını açıkça ortaya çıkarmıştı. Kasım ayı ortasından itibaren bu yönde gelişmeler olmaya başladı. Ketā'ib Partisi, Ulusal Liberal Parti, Devlet Başkanı Franciyye, Tanzim, Sedirin Muhafızları, Mārūnī Manastır Düzeni, Mārūnī Ligi ve diğer Mārūnī keşiş gruplarının içinde yer aldığı yeni bir muhafazakâr cephenin kurulması için girişimler yoğunlaştı. Bu girişimlerle eşzamanlı olarak Mārūnī keşişler ve bazı entelektüeller, Kaslık Kutsal Ruh Üniversitesi'nde Kaslık Komitesi adı altında toplantılar düzenlemeye başladı. Komitenin katılımcıları yayınladıkları açıklamalar ve yaptıkları çalışmalarla Lübnan milliyetçiliğinin muhafazakâr bir konseptini savunuyordu. Kaslık Komitesi, çatışmayı ilgilendiren meselelerin çoğunda sert bir muhafazakâr bakış açısı ortaya koyuyordu.⁹⁰⁷

Kasım ayından itibaren Lübnan'daki çatışmacı atmosfere bir çözüm bulmak isteyen ülke dışından diplomatik girişimler de artmıştı. 9-16 Kasım'da Vatikan'ın özel temsilci Kardinal Paolo Bertoli ve 19-30 Kasım'da Fransa'nın özel temsilcisi Maurice Couve de Murville Beyrut'u ziyaret edip meselenin çözümü için arabuluculuk girişiminde bulundu.⁹⁰⁸ Lübnan'daki siyasi krizi ve çatışmaları yakından izleyen Suriye de diplomatik girişimler ve siyasi baskı yapmak suretiyle olaylara müdahil olmaya çalışıyordu. 19-30 Kasım'da Beyrut'u ziyaret eden Fransa'nın özel temsilcisi Maurice Couve de Murville'nin bu ziyaretin ardından Şam'a gitmesi Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad için yeni bir diplomatik manevra fırsatı yaratmıştı. Suriye lideri Esad'ın Fransız temsilci ile yaptığı toplantıda Lübnan'daki durum ve özellikle de Lübnanlı Hıristiyanların plan ve tutumları ele alındı. Toplantıdan çıkan en önemli sonuç, Mārūnī lider Pierre Cemayel'in Suriye lideri Esad'la görüşmek için Şam'ı ziyaret etmesinin kararlaştırılması oldu.⁹⁰⁹

⁹⁰⁷ 6 Kasım 1975 tarihli Kaslık Komitesi memorandumu 1943 Ulusal Paketi'nin 4 ana prensip üzerine oturtuyordu: (1) İlk prensip Lübnan'ın tarafsızlığının açıklanmasıydı. Müslüman olanlar Arap-İslam dünyasının çıkarlarını Lübnan'ın çıkarlarından üstün göremeyeceği gibi Müslüman olmayanlar da Arap-İslam dünyasının çıkarlarına karşı olan çıkarlara öncelik veremez. (2) İkincisi, 1943 Riād Sulh hükümetinin programında olduğu gibi Lübnan özgür, bağımsız ve egemen bir ülkedir. (3) Üçüncü prensip, Lübnan her ne kadar Arap karaktere sahip olsa da onun çıkarları Batı medeniyetini seçer. (4) Son prensip ise cumhuriyetin devlet başkanı Mārūnī olmalıdır ve onun yürütme gücü hiçbir suretle azaltılmamalı ve kısıtlanamamalıdır. Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 36.

⁹⁰⁸ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 49; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 141.

⁹⁰⁹ Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, s. 94.

Ketā'ib Partisi lideri Pierre Cemayel'in Şam ziyareti 6 Aralık 1975'te gerçekleşti. Cemayel'in ziyareti, Suriye'nin Ketā'ib Partisi'yle işbirliği yapma konusundaki istekliliğini gösteriyordu.⁹¹⁰ Bu arada Cemayel Şam'dayken Lübnan'daki şiddet bir anda tekrar yükseldi. Cemayel'in kendisini Şam'a götürecektir helikoptere bindiği saatlerde Kahhāleh kasabası yakınlarındaki Mārūnī köyü el-Fanār'da 4 Ketā'ib üyesinin cesedi bulundu. Roland Saadeh, Eliās Bano, George Absi ve Edouard Aukar adlı Ketā'ib üyeleri Brummana'dan el-Fanār'a arabayla giderken bilinmeyen saldırganlar tarafından pusuya düşürülmüştü.⁹¹¹ Cemayel Şam'da dönmeden önce Ketā'ib ve ULP milisleri, Beyrut'un liman bölgesinde Müslümanlara yönelik tarihe "Kara Cumartesi" olarak geçen kanlı katliama girişti. Saldırıda 100'den fazla sivil Müslüman öldürüldü. Öldürülenlerin çoğu Beyrut Limanı'nda çalışan evine gitmekte olan işçilerdi. Liman bölgesindeki bu katliamın en kaygı verici yönlerinden biri ise Hıristiyan milislerin, yoldan geçenleri kimlik kontrolü yaptıktan sonra dini aidiyetinden dolayı öldürmeleriydi.⁹¹² ,

8 Aralık'ta Murābitūn milislerinin lideri İbrahim Kulaylāt, Ketā'ib milislerinin kontrol ettiği Beyrut'un hoteller bölgesine bir karşı saldırı başlattı. Murābitūn milislerinin saldırısı karşısında Ketā'ib milisleri Şehitler Meydanı⁹¹³ yakınlarında ikinci savunma hattına geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine İçişleri Bakanı Şam'ın, Ketā'ib milislerinin Downtown bölgesinde zor duruma kalmalarından dolayı Lübnan Ordusu'nun müdahale etmesini talep etti. Şam'ın bu talebi karşılık bulamasa da bazı ordu birlikleri ve iç güvenlik güçleri St. George ve Phoenicia hotellerinde konuşlandı. 9

⁹¹⁰ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 39.

⁹¹¹ Ferid el-Khazen'e göre, Fanar köyünde 4 Keta'ib üyesinin öldürülmesi tesadüf eseri gerçekleşmiş bir saldırı değildi. Saldırının zamanlaması ülkedeki mezhepsel kargaşayı kıskırtmayı ve Keta'ib milislerinin aşırı tepki vermesini provoke etmeyi amaçlıyordu. Böylece Şam'daki Esad-Cemayel görüşmelerinden çıkacak sonuç etkisiz hale getirilebilecekti. El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 324.

⁹¹² Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 210; Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s.131; El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 324; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 146-147.

⁹¹³ Beyrut'taki Şehitler Meydanı olarak bilinen yer tarihin farklı dönemlerinde farklı adlarla anılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde Burj Meydanı adı verilen meydan, 1860 Mārūnī-Dürzî çatışmaları sırasında Beyrut'a gelen Fransız birlikleri bu alana toplanmaları için *Place des Canons* adını almıştır. 1916'da Osmanlı Devleti'nin Şam Valisi Cemal Paşa tarafından Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Güçleri'yle işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Lübnanlı milliyetçilerin aynı alanda asılmasından dolayı meydanın resmi ismi Fransız Mandası döneminden beri *Place des Martyrs*'tir. Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 125.

Aralık'ta Ulusal Hareket'in bir delegasyonu (Issam Na'man, Abbas Khalaf, Usama Fakhūrī, İzzet Harb, Samir Sabbagh ve Fu'ad Şbaklo), ordunun hoteller bölgesindeki varlığı konusunda Başbakan Karāmī ile görüştü. Karāmī, delegasyona hoteller bölesindeki ordu birliklerinin Şam'ün'un otoritesi altında olduğunu söyledi. Ulusal Hareket lideri Canbulāt, bu cevabı Devlet Başkanı Franciyye'nin Cemayel ve Şam'ün'la yaptığı gizli anlaşmanın kanıtı olarak gördü ve böylece Canbulāt-Franciyye ilişkileri hızlı bir bozulma sürecine girdi.⁹¹⁴

Canbulāt-Franciyye ilişkilerinin bozulma sürecine girmesinin bir nedeni de Hıristiyan milisleri Aralık ayı boyunca ülkenin birçok yerinde giriştikleri şiddet eylemleriydi. 11 Aralık'ta Ketā'ib milisleri Antilyās'taki Haret el-Ghawrina'nın Şii gecekondu mahallelerine saldırdı ve bölgeyi işgal etti. Bölgede yaşayan Şiiler yoksul ve savunmasız yerleşimcilerdi. Fakat bazılarının Komünist Parti'ye üye olması Ketā'ib milislerinin saldırısı için mazeret oluşturuyordu. 16 Aralık'ta ULP milisleri, Beyrut'un güney tepelerindeki küçük Müslüman köyü Sibnay'a saldırdı ve işgal etti. Haret el-Ghawrina ve Sibnay'da yaşayan Müslümanlar Hıristiyan milislerce Ba'albek'e göç etmeye zorlandı. Sibnay saldırısından 4 gün sonra Zahleli milisler, önce komşuları olan Şii Karak köyüne ve ardından Sünni Saadnayel kasabasına Ketā'ib destekli saldırılar düzenledi. 22 Aralık'ta Zahleli milisler, Beyrut-Şam karayolu üzerinde belli bir bölgeye kontrol eder hale geldi.⁹¹⁵ Hıristiyan milisleri, Haret el-Ghawrina, Sibnay ve Zahle'de giriştiği askeri saldırılar aynı zaman etnik-dini kimliğe dayalı bir temizlik operasyonu görüntüsü veriyordu. Bunun anlamı, Hıristiyan güçlerin Kisravān, Metn ve Bekaa'nın en büyük kenti Zahle'yi kapsayan ve Hıristiyanların askeri ve demografik olarak baskın oldukları kurtarılmış bölgeler yaratmaya çabaladıklarıydı.⁹¹⁶

Hıristiyan milislerin bu faaliyetlerinin yanında Kaslık Kutsal Ruh Üniversitesi'ndeki Kaslık Kongresi'nin 22 Aralık'ya yayınladıkları ikinci memorandumu ve 31 Kasım'da yapılan Mārūnī liderler zirvesi, hem 1975 yılının hem

⁹¹⁴ Goria, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 211-212; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 147-148.

⁹¹⁵ Zahle gibi stratejik önemi yüksek olan bir bölgedeki bu tür askeri gelişmeler, Suriye'yi harekete geçirdi. Suriye kontrolündeki 3000 kişilik Filistin Kurtuluş Ordusu'na bağlı Yarmuk Tugay'ı Bekaa Vadisi'ne gönderilmesi ve Zahle'ye bir karşı saldırı gerçekleştirmesi bölgedeki durumu dengeledi.

⁹¹⁶ Goria, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 213.

de iç savaşın ikinci safhasının dikkat çekici son gelişmeleri oldu. Kaslık Komitesi'nin bir reform programı için öneriler içeren 22 Aralık'taki ikinci memorandum, 6 Kasım'daki ilk memorandum kadar aşırı istekler barındırmıyordu. Memorandumda Lübnan'daki çatışmanın iç boyutunun varolduğu fakat bu boyutun siyasi sistemin doğasından çok her seviyedeki kötü yönetimle ilgili olduğu kabul ediliyordu. Memorandum, devlet başkanının başbakanı seçme hakkı olsa da ülkedeki siyasi sistemde eşit ortaklar olduğu belirtildi. Bununla birlikte memorandum, siyasi profesyonelizmin kaldırılmasını reddetmeye devam ediyordu. 31 Kasım'da Ba'abdā'daki Başkanlık Sarayı'nda yapılan Mārūnī zirvesinde ise Mārūnī örgütler arasında kurulacak bir siyasi ve askeri cephe konusu tartışıldı. Franciyye, Cemayel, Şam'ün ve Peder Kassis'in katıldığı zirvede ayrıca Ulusal Pakt'ın önemine vurgu yapılıyordu.⁹¹⁷

IV.4.1.3. İç Savaşın Üçüncü Safhası: 1976 Suriye İşgali

Lübnan İç Savaşı'nın üçüncü safhası, Mārūnī milislerin Beyrut'taki Filistin mülteci kamplarına yönelik kuşatma ve saldırılarıyla başladı. Beyrut'taki Filistin mülteci kampları, uzun zamandır Hıristiyanlar için bir huzursuzluk ve tehdit kaynağıydı. Tal-Za'tar, Jisr el-Bāshā, Dubayeh ve Karantīnā gibi yerleşimler Hıristiyanların yaşadığı Doğu Beyrut'un çevresine yayılmıştı. Bu kamplar bir yandan barındırdıkları mülteci sayısıyla bölgede toplumsal ve ekonomik dengeleri sarsarken bir yandan da kamplardaki silah gerillalar bölgedeki Hıristiyanlar için bir korku kaynağıydı. Doğu Beyrut'u kuşatan bu mülteci kampları stratejik olarak da önemli konuma sahipti. Cemayel ve Şam'ün, Tal el-Za'tar, Jisr el-Bāshā ve Dubayeh mülteci kamplarını ele geçirerek Beyrut'la kuzeydeki Jūniye arasındaki sahil yolunu kontrol edeceklerini düşünüyordu. Ayrıca Beyrut Nehri'nin doğusundaki Tal el-Za'tar ve Jisr el-Bāshā kampları, Ketā'ib ve ULP arasındaki bağlantıyı sağlayan Metn yolunun güvenliğini tehdit ediyordu. Beyrut Limanı'nın yanındaki Karantīnā ve Maslakh'taki yerleşimler ise Ketā'ib ve ULP'nin ticari çıkarları için bir tehdit unsuruydu.⁹¹⁸ Tüm

⁹¹⁷ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 40.

⁹¹⁸ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 214; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 149-150.

bunlarla birlikte kamplara yapılan saldırıların, Mārūnī örgütlerin siyasi ve askeri bir cephe oluşturma çabalarının ve Aralık ayında Haret el-Ghawrina, Sibnay ve Zahle’de yapılan etnik-dini temizlik operasyonlarının bir parçası olduğu aşikârdı.

Ketā’ib ve ULP milisleri, 4 Ocak’ta Beyrut Nehri’nin doğusundaki büyük mülteci kampı Tal el-Za’tar ve Jisr el-Bāshā’ya saldırdı. 7 Ocak’ta İçişleri Bakanı Şam’un Lübnan İç Güvenlik birimlerine kampların kuşatılmasında Ketā’ib ve ULP milislerine yardım etme emri verdi. Ketā’ib ve ULP milisleri, 12 Ocak’ta Beyrut’un 5 km. kuzeyindeki Dubayeh mülteci kampına saldırdı. Bu kampta Hıristiyan Filistinliler de vardı, fakat bu Mārūnī milislerin saldırılarına engel teşkil etmedi. Dubayeh mülteci kampını kontrollerine geçiren Mārūnī milisler, bu kez Beyrut Nehri’yle liman arasındaki bölgede yer alan ve Şiilerin nüfusunun yoğun olduğu Karantīnā ve Maslakh’taki baraka evlerden oluşan yerleşimlere yöneldi. Mārūnī milisler, 18 Ocak’ta bölgeyi tamamen ele geçirdi. Müslüman yerleşimciler Batı Beyrut’a gitmeye zorlanırken bölgedeki baraka evler buldozerlerle yıkıldı. Mülteci kamplarına yapılan saldırılarda 1000’den fazla Filistinli ve Lübnanlı Müslüman’ın öldürüldü.⁹¹⁹

Ketā’ib ve ULP milislerinin Filistin mülteci kamplarına yönelik saldırıları her şeyden önce Lübnan’da yeni bir Mārūnī-Filistin çatışmasının başlayacağını göstergesiydi. Mārūnīlerin saldırıları başlangıçta FKÖ lideri Yāser ‘Arafāt’ı ikilem içerisinde bırakmıştı. ‘Arafāt, Haziran 1975’te yaptığı ateşkesten sonra FKÖ’yü ülkedeki iç savaşın dışında tutmayı başarmıştı. Ayrıca Cenova’da yapılacak Orta Doğu Barış Konferansı öncesi FKÖ’nün iç savaşa geri dönmesi güç kaybına yol açabilirdi. Tal el-Za’tar’ın kuşatılmasıyla FKÖ içinden ‘Arafāt’a yapılan baskılar arttı.⁹²⁰ ‘Arafāt ülkedeki çatışmaya geri dönüp dönme konusunda ikilemler yaşarken 13 Ocak’ta Mārūnī liderler Franciyye, Cemayel, Şam’un ve Peder Kassis –ilk zirveden 14 gün sonra- Ba‘abdā’daki Başkanlık Sarayı’nda bir zirve toplantısı daha yaptı. Mārūnī zirvesinde yapılan açıklamada Lübnan’daki çatışmanın “Lübnanlılarla, özellikle Hıristiyanlarla Filistinliler arasında bir savaş” olarak tanımlanıyordu. Mārūnī liderler, açıklamada

⁹¹⁹ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 51; Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 131-132; Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 214; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 151-152.

⁹²⁰ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 132.

ayrıca Mārūnīlerin Arap aydınlanmasındaki rolüne vurgu yapıyor ve Arap dünyası içindeki sorumluluk ve rollerinin farkında olduklarını belirtiyordu.⁹²¹

Mārūnī milislerin Karantīnā bölgesinde etnik-dini temizlik operasyonunu sürdürürken Ulusal Hareket milisleri ve Filistinli gerillalar, Beyrut'un güneyindeki Mārūnī kasabası Dāmūr'a saldırdı. Dāmūr saldırısında FKÖ güçleri içinde *el-Feth* ve *es-Sā'ika* gerillaları önemli rol oynadı. Dāmūr ve iki yakın Hıristiyan kasabası olan Jiyyeh'de ve Kamil Şam'un'un bir malikhanesinin bulunduğu Sa'diyyāt'ta 500'den fazla Hıristiyan öldürüldü ve 7 bini göçe zorlandı.⁹²² Ulusal Hareket ve FKÖ, Dāmūr'da Mārūnī milislerin Beyrut'ta uyguladığı yöntemlerin aynısını uyguladı. Dāmūr'daki Hıristiyan nüfusun göç ettirilmesi Beyrut ile güney Lübnan arasındaki sahil yolunun kontrolünde FKÖ'nün önündeki engelleri kaldırıyordu. Dāmūr saldırısı sırasından 16 Ocak'ta Lübnan Ordu komutanı Hanna Said Lübnan Hava Kuvvetleri'ni Filistinli gerillalara karşı kullanmıştı. Hava Kuvvetleri'nin Dāmūr'da kullanılması ordunu içindeki ayrılıkçı atmosferi tetikledi ve Sünni Üsteğmen Ahmet el-Khatib, kontrolü altındaki birliklerle Lübnan Arap Ordusu (LAO) adı altında ayrı bir ordu kurduğunu ilan etti.⁹²³

Ocak ayı boyunca Lübnan'da iç savaş şiddetlenirken ülkedeki siyasi ve askeri gelişmelerde en etkili ve müdahaleci siyaseti izleyen bölgesel güç Suriye oldu. Suriye'nin Ocak ayında Lübnan'daki çatışmalarla ilgili ilk ciddi diplomatik atağı, Suriye Dışişleri Bakanı Haddam'ın Savunma Bakan Yardımcısı Cemil ve Genel Kurmay Başkanı Şihābi ile birlikte 21 Ocak'ta Beyrut'a yollanması oldu. Suriyelilerle Lübnan otoriteleri arasında kısa sürede bir anlaşmaya varıldı. 22 Ocak'ta Lübnan Devlet Başkanı Franciyye ateşkes ilan edildiğini ve Lübnanlılar, Suriyeliler ve Filistinlilerden oluşan bir yüksek askeri komite kurulacağını açıkladı. Suriye'nin krize müdahalesi sadece diplomatik boyutta kalmamıştı ve Lübnanlıların bu kadar kolay anlaşmayı kabul etmelerinin askeri nedenleri de vardı. Aslında Suriye lideri Hafız Esad, Lübnan'da

⁹²¹ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 40.

⁹²² El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 325; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 51.

⁹²³ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 52; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 153.

çatışmalar şiddetlenince Suriye'nin Lübnan'da izlemesi gereken siyasi stratejileri kararlaştırmak için rejimin üst düzey yetkililerinden oluşan ve *ad hoc* karar alıcı bir kabine gibi hareket eden bir komite oluşturmuştu. Komitedeki Suriyeli yetkililer, Filistin Direnişi'ne destek verme konusunda fikir birliği içinde olmalarına rağmen bunun sadece diplomatik araçlarla sağlanamayacağını düşünüyordu. Bunun üzerine Suriye'nin askeri gücünün Filistin Kurtuluş Ordusu (FKO) adı altında Lübnan'a sokulmasına karar verildi. 19 Ocak'tan itibaren FKO'nun Yarmuk Tugayı, Lübnan'a girmeye başlamıştı. Esad, bu askeri kararı, 21 Ocak'ta Suriyeli üst düzey yetkilileri Beyrut'a göndererek diplomatik bir kararla da desteklemişti. Suriyeli üst düzey yetkilileri Beyrut'a vardıklarında FKO Bekaa Vadisi'ndeki Şatūrā'daki stratejik kavşağı ele geçirmişti. Bu birlikler, Bekaa Vadisi'nin kontrol edebilir veya Beyrut dâhil diğer bir kıyı kentine saldırabilirlerdi. Bundan dolayı Beyrut'a gelen Suriyeli üç üst düzey yetkili, pazarlık yapma ve dayatmalarda bulunma konusunda Lübnan devlet başkanı ve Hıristiyan liderlere göre oldukça avantajlı bir duruma geçmişti. Böylece Lübnanlı otoriteler Suriye'nin önerdiği antlaşmayı kolaylıkla kabul etti ve Lübnanlılar, Suriyeliler ve Filistinlilerden oluşan bir yüksek askeri komite kurulması kararlaştırıldı. Yüksek askeri komitenin görevi, savaşı sona erdirecek, günlük hayatta normalleşmeyi sağlayacak ve uygulamaları denetleyecek düzenlemelerin yaşama geçirilmesini sağlamaktı. Acil bir şekilde oluşturulan bu yüksek askeri komitede yer alan iki Filistinli temsilci, *es-Sā'ika* milislerinin lideri ve Suriye Ba'as Partisi Ulusal Komutanlığı üyesi Zuhayr Muhsin ve Suriye kontrolündeki Filistin Özgürlük Ordusu'nun komutanı Albay Saad es-Sayl'dı. Suriye bu müdahalesiyle Lübnan'daki durumu tamamen kontrolü altında tutmak istediğini gösteriyordu.⁹²⁴

Ocak ayının son günlerinde Lübnan siyasetinde iki önemli toplantı yapıldı. İlki Lübnan Müftüsü'nün evine ülkenin Müslüman liderler (Selām, Karāmī, Canbulāt, Musa es-Sadr) bir araya gelmesiydi. Toplantıya katılan Suriye Dışişleri Bakanı Haddam, Devlet Başkanı Franciyye'nin de desteklediği bir reform taslağından bahsetti. Reform taslağı şu maddeleri içeriyordu: 1) Parlamentoda Hıristiyanlarla Müslümanların temsili yarı yarıya eşit hale gelecekti. 2) Başbakan parlamento tarafından seçilecekti. 3)

⁹²⁴ Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, s. 118-119; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 154-155.

Devletteki üç en yüksek görev, geleneksel olarak düzenlendiği şekilde korunacaktı: Mārūnī (Devlet Başkanı), Sünni (Başbakan) ve Şii (Meclis Başkanı). 4) Devlet başkanı, başbakan ve diğer bakanları yargılama yetkisine sahip bir yüksek mahkeme kurulacaktı. 5) Yeni bir yüksek ekonomik konsey oluşturulacaktı. 6) Hak etmiş olanlara vatandaşlık verilecekti (şu ana kadar vatandaşlık hakkı verilmeyen Lübnan'ın eski Müslüman yerleşimcileri kastediliyor) 7) Kamu hizmetlerindeki görevler (kısmen ordudaki atamalar da dâhil) Hıristiyan ve Müslümanlar arasında liyakata bağlı olarak yarı yarıya paylaşılacaktı. Toplantıdaki hiç kimse önerilen reformlara itiraz etmedi. Kemal Canbulāt'ın önerisiyle bu reform paketine “Ulusal Döküman” adı verildi. Canbulāt'ın bu katkısı teklif edilen reform paketinin uygulanmasına yönelik isteğini gösteriyordu. Buna rağmen toplantının sonunda Canbulāt konfesyonalizmin tamamen kaldırılması yönünde taleplerini dile getirdi. Bu teklif bazı katılımcılar tarafında sonra görüşülmek üzere üst kapılı bir şekilde kabul edildi.⁹²⁵

Ocak ayı sonunda yapılan ikinci önemli toplantı 31 Ocak'ta yapılan Mārūnī liderler zirvesiydi. Zirvede, Mārūnīler arasında Lübnan'da Özgürlük ve İnsan Cephesi-LÖİC (*Jabhat el-Hurriya ve el-Insan fi Lubnān*) – kısaca Lübnan Cephesi olarak bilinir- adı verilen bir ittifakın kurulması kararlaştırıldı. Entelektüel olarak bu gösterişli isim, muhtemelen Sa'id 'Akl ve Charles Malik tarafından önerilmişti. Cephenin diğer kurucu üyeleri arasında Pierre Cemayel, Kamil Şam'ün, Şarbal Kassis, Şakir Ebū Süleyman ve Fu'ad Şamali vardı. Cephenin kuruluş bir deklerasyonla ilan edildi. Deklerasyona göre, Lübnan'daki çatışmalara çözüm bulmanın temel şartı, sürekli bir ateşkesin sağlanması ve Lübnan'ın tüm toprakları üzerinde siyasi ve askeri egemenliğin Lübnanlı otoriteler tarafından tekrar kurulmasıydı.⁹²⁶ Cephenin kurulmasının askeri getirisiyse ülkedeki iki büyük Hıristiyan silahlı grup olan Ketā'ib ve ULP milisleri arasındaki işbirliğini geliştirmesi oldu.⁹²⁷

7 Şubat'ta Lübnan Devlet Başkanı Franciyye, Başbakan Karāmī ile birlikte, Suriye'ye resmi bir ziyarette bulundu. Franciyye, Suriye lideri Esad'la Şam'a iki

⁹²⁵ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 52.

⁹²⁶ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 42.

⁹²⁷ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 327.

görüşme yaptı. Bu görüşmelerde “Anayasal Döküman” adı verilen reform paketine son şekli verildi. Franciyye, Beyrut’a geri döndükten sonra 14 Şubat’ta 17 maddelik reform paketi olan Anayasal Dökümanı kamuoyuna açıkladı. Anayasal Döküman, daha önce Suriye Dışişleri Bakanı Haddam’ın Lübnanlı Müslüman liderlere Beyrut’ta açıkladığı 7 maddelik reform paketinin genişletilmiş haliydi.⁹²⁸ Anayasal Döküman, iç savaşın başından beri Suriye’nin Lübnan’daki siyasi başarısının zirve noktasıydı. Suriye, hem Franciyye ve Cemayel gibi Mārūnī liderlerle bağlara sahipti hem de Sünni ve Şii siyasi ve dini örgütler üzerinde nüfuza sahipti. Suriye, Anayasal Döküman’ın uygulanmasını sağlayarak Lübnan’daki barış inisiyatifini ve gücünü herkese gösterme niyetindeydi. Anayasal Döküman, kamuoyu önüne Hıristiyan ve Müslüman liderlerce desteklenmiş gibi görünse de özelde neredeyse hepsinin bu belge konusunda bazı çekinceleri vardı. Hıristiyan liderler Franciyye, Cemayel ve Şam’ün için belge kabul edilir olmakla birlikte onların verecekleri tavizlerin en üst sınırını oluşturuyordu. Müslüman liderler için de belgede olumlu ve olumsuz noktalar vardı. Ulusal Hareket lideri Canbulât, ilk açıklamalarına reform paketinin sorunsuz olmadığını söylemekle birlikte Suriye ile samimi ilişkilerini korumak istiyordu. Fakat Suriye’nin hazırladığı bir reform paketinin son bir yıldır Ketā’ib-ULP güçleriyle savaş içinde olan ve Mārūnilerin ağırlıklı olduğu siyasal sistemi değiştirmek isteyen Ulusal Parti lideri Canbulât için kabul edilir olması çok kolay değildi. Anayasal Dökümanı, Canbulât’ın 1975’te açıkladığı reform programındaki ana talepleri –seçim sisteminin değiştirilmesi, ordunun yeniden yapılandırılması gibi- yok sayıyordu. Canbulât, Anayasal Döküman’ın açıklanmasından sonra 10 kadar sessiz kaldıktan sonra kamuoyuda reform paketine açık muhalefetine başladı. Filistinli liderler ise Anayasal Dökümanı Suriye’nin Lübnan’daki nüfuzunun yükselişi olarak algılıyor ve bunun kendilerinin Lübnan’daki hareket kabiliyetini sınırlandıracağını düşünüyordu. Hatta Suriyeli yetkililerin 1969 Kahire Antlaşması’nın yürürlükte olduğuna dair garantileri de Filistinli liderler tarafından FKÖ’nün siyasi ve askeri gücünü denetim altına alma girişimi olarak algılandı. Bunun sonucu olarak FKÖ, Şubat ayı sonundan itibaren Mısır’la yüksek seviyede görüşmelere başladı ve bu görüşmeler Suriye-FKÖ ilişkilerinin kötüleşme sürecinin başlangıcı oldu.⁹²⁹

⁹²⁸ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 53.

⁹²⁹ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 328-329; Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 220.

Anayasal Döküman'ın orduda reform meselesine kapsamayan yönü, ordu içerisinde Ocak ayından beri ortaya çıkan parçalanmayı derinden etkiledi. 21 Ocak'ta Sünni Üsteğmen Ahmet el-Khatib'in Lübnan Ordusu içinde başlattığı isyan ve kendi kontrolü altındaki birliklerden Lübnan Arap Ordusu adlı ayrı bir silahlı güç oluşturduğunu açıklaması ülkedeki askeri güç dengelerinde önemli değişikliklere yol açmıştı. Üsteğmen Ahmet el-Khatib, Devlet Başkanı Franciyye'nin kontrolü altındaki Lübnan Ordusu'nun hızlı bir şekilde tarafsızlığını ve seküler özelliğini kaybettiğine ve Ketā'ib-ULP milislerine hizmet eden bir araç haline geldiğine inanıyordu. Anayasal Döküman'da orduda reform meselesine değinilmemesi, birçok Müslüman'ın Üsteğmen el-Khatib'in inancını paylaşmasına katkı yaptı. Şubat ayında Binbaşı Ahmed Mimari ve Binbaşı Selim Hamada ile birlikte 900'den fazla asker Üsteğmen el-Khatib'in ordusuna katıldı.⁹³⁰ Üsteğmen el-Khatib'in isyanı ilk önce Hasbeyā'daki askeri kışlada başlamış ve Şubat ayı içinde hızlı bir şekilde ülkenin farklı yerlerindeki askeri kışlalara yayılmıştı. Üsteğmen el-Katib'in isyanı en çok Suriye'nin Lübnan içerisindeki istikrar kurma girişimlerini etkiledi.⁹³¹ Şubat ayı içerisinde Suriyeli yetkililerin arabuluculuğu Karāmī başkanlığında bir ulusal uzlaşma hükümeti oluşturulmasını sağlayamadı. Üsteğmen el-Khatib'in isyanı Canbulāt'ın Anayasal Döküman'a muhalefetini de cesaretlendirdi ve bunun sonucu olarak Haddam, Cemil ve Şihābi'den oluşan Suriye arabulucuları 26 Şubat'ta hazırladıkları reform paketini uygulayacak uzlaşmayı sağlayamadan -askeri işgal tehditini bulunarak- Şam'a döndü.⁹³²

Suriye arabulucuların Şam'a dönmesinden sonra Lübnan'daki şiddet olayları tırmanışa geçti. 3 Mart'ta Beyrut'ta yaşanan bir dizi silahlı çatışma, adam kaçırmaya, cinayet ve yol kesmeyle ateşkes ihlal edilmeye başlandı. 4 Mart'ta 2 binden fazla kişiden oluşan Suriye destekli Filistinli birlikler, tahminen 9 bin kişiden oluşan Filistin Kurtuluş Ordusu'na destek vermek için Lübnan'a girdi. Bu gelişmeler olurken Suriye diplomatik girişimlerine de devam etti. 5 Mart'ta Suriye Savunma Bakan Yardımcısı Cemil, beklenmedik bir şekilde tekrar Beyrut'a geldi ve Devlet Başkanı Franciyye ile görüştü.

⁹³⁰ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 220-221.

⁹³¹ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 333.

⁹³² Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, s. 121-122.

8 Mart'ta Suriye Dışişleri Bakanı Haddam Beyrut'a gelerek ona katıldı. Franciyye, Haddam ve Cemil'in yaptığı toplantıya daha sonra başbakan Karāmī de katıldı. Fakat Haddam ve Cemil, Lübnan'da yeni bir durumla yüzleşmek zorunda kaldı. Lübnan Ordusu'nun dağılması süreci, ülkede çok farklı bir askeri denge oluşmasına yol açmıştı. Üsteğmen el-Khatib'in Lübnan Arap Ordusu, Mart ayı içinde Rāşeyā ve Sur'daki stratejik kışlalar da dâhil birçok askeri kışlayı ele geçirdi. 10 Mart'ta Suriye Genel Kurmay Başkanı Şihābi de Lübnan Ordusu'nun dağılmasının durdurma çabalarının bir parçası olarak Suriye lideri Esad tarafından Beyrut'a yollandı. Fakat Haddam, Cemil ve Şihābi, 11 Mart'ta karşılaştıkları güçlüklerin etkisiyle tekrar Şam'a geri dönmek zorunda kaldı.⁹³³

10 Mart'ta Lübnan Ordusu'nun dağılması sürecini engellemeye yönelik bir teklif Rayak Hava Üssü'nün komutanı Albay George Ghurayib'ten geldi. Albay Ghurayib, Lübnan Ordusu'nun komutanı General Hanna Said'e acil bir mesaj yollayarak Üsteğmen el-Khatib'in ordusuna katılanlar için genel bir af çıkarılmasını önerdi. General Said, bu öneriyi ciddiye alıp Devlet Başkanı Franciyye'ye sundu. Fakat Franciyye'nin cevabı "tüm asker kaçakları cezalandırılmalı" oldu. Albay Antonie Barakat, Binbaşı Fu'ad Malik ve Binbaşı Sa'ad Haddad gibi Hıristiyan subaylar Franciyye'ye tam destek verdiklerini açıkladı. 11 Mart'ta Üsteğmen el-Khatib, devlet başkanı tarafından onaylanmayan Albay Ghurayib'in af önerisi reddetti. Aynı gün Başbakan Karāmī, Devlet Başkanı Franciyye ile görüştüktan sonra istifa kararını açıkladı, fakat Suriyeli yetkililer tarafından istifasını geri çekmeye ikna edildi.⁹³⁴ 11 Mart'ın akşam saatlerinde Beyrut Garnizon Komutanı Sünni Tuğgeneral 'Azīz el-Ahdab, bir grup subayla birlikte başkentten radyo ve televizyon binalarını ele geçirip geçici bir askeri yönetim ilan etti ve Devlet Başkanı Franciyye'nin 48 saat içinde istifasını istedi. Bu olay, bağımsız Lübnan'ın yaklaşık 30 yıllık tarihindeki ilk askeri darbe girişimiydi. Fakat Tuğgeneral el-Ahdab'ın komutasındaki askeri gücün oldukça etkisiz olması –ki bundan dolayı tarihe televizyon darbesi olarak geçti- askeri darbenin başarı ihtimalini azaltıyordu. Mārūnī liderler, el-Ahdab'ın askeri darbe girişimine

⁹³³ Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, s. 122-123.

⁹³⁴ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 221; El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 333.

olumsuz tepki gösterdi. Cemayel, el-Ahdab'la kişisel olarak iyi ilişkilere sahip olsa da darbeye karşıydı. Şam'ün da bu olayı, Arap dünyasının diğer yerlerinde olan askeri darbelere benzetti.⁹³⁵

Suriye lideri Esad da bu darbe girişiminden dolayı rahatsızlık hissetti. Tuğgeneral el-Ahdab'ın askeri yaptırım gücünden yoksun askeri darbe girişimi, her şeye rağmen Lübnan siyasetinde önemli bir tesir uyandırdı. Devlet Başkanı Franciyye'den hoşnutsuz olan Filistinli gruplar ve Ulusal Hareket el-Ahdab'a destek verdi. 13 Mart'ta acil bir oturum yapan Lübnan Parlamentosu'nda milletvekillerinin 3/2 çoğunluğunun desteğiyle Franciyye'nin istifasını isteyen dilekçe yayınlandı. Fakat Devlet Başkanı Franciyye, anayasaya uygun olmadığı için bu dilekçeyi reddetti. Mārūnī liderler Cemayel ve Şam'ün, Franciyye'ye tam destek verdi. Franciyye, el-Ahdab'ın askeri darbe girişiminden sonra Başbakan Karāmī'nin istifa etmesi ve askeri bir hükümet kurmak için çaba gösterdi. İç savaş başladığından beri tarafsız kalmaya çalışan Mārūnī Patrik Khureyş'i bile ülkedeki durumun tek sorumlusunun devlet başkanı olmadığını, hükümetlerin daha fazla sorumlu olduğunu belirterek Devlet Başkanı Franciyye'ye sınırlı desteğini gösterdi. Franciyye'ye muhalif olan Mārūnī lider Raymond Edde ise eğer yeni devlet başkanı seçilene kadar Franciyye etkisiz bir durumda kalmazsa devlet başkanının istifasının bir boşluk yaratmayacağını açıklıyordu. Ayrıca Sedirin Muhafızları gibi Mārūnī örgütlerden de bu konuda farklı tepkiler geldi. Geleneksel liderlere karşı olan Sedirin Muhafızları, aslında el-Ahdab'ın askeri darbe girişimini destekliyordu. Tuğgeneral el-Ahdab, Sedirin Muhafızları'nın liderlerinden Sa'id 'Akl'ın arkadaşıydı. Buna rağmen Sedirin Muhafızları, Başbakan Karāmī'yi ordunun parçalanmasından dolayı suçladı.⁹³⁶

14 Mart'ta Dürzī lider Canbulāt, Mukhtarā'daki evinde Ulusal Hareket ve Filistin liderleriyle bir toplantı gerçekleştirdi. Toplantıya Lübnan Arap Ordusu'nun komutanı Üsteğmen el-Khatib ve ikinci komutanı Ömer Abdullah da katıldı. Toplantının ardından Canbulāt “*Eğer Devlet Başkanı Franciyye görevi bırakmayı kabul etmezse Ulusal Hareket-Filistin güçleri Lübnan'daki sistemi topyekün bir devrim*

⁹³⁵ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 44-45.

⁹³⁶ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 45-46.

çerçevesi içinde değiştirecektir” açıklamasını yaptı. Canbulât, ülkedeki krize bir askeri çözüm ile müdahale edilmesinin zamanının geldiğini hissediyor ve Ulusal Hareket-Filistin güçlerinin Üsteğmen el-Khatib’in Lübnan Arap Ordusu ile ittifakının bu amaçta ulaşmada yeterli olduğuna inanıyordu. 15 Mart’ta Ulusal Hareket ve *el-Feth*’in desteğini alan Lübnan Arap Ordusu birlikleri, Hammana, Saydâ ve Bekaa’dan Ba‘abdâ’daki başkanlık sarayına doğru harekete geçti. Hammama’dan gelen saldırı, Kahale’deki Mârûnî Albay Antonie Barakat’a bağlı güçler tarafından durduruldu.⁹³⁷ Bu arada el-Katib’in saldırısı, Suriye’de de büyük yankı uyanırdı. Suriye lideri Esad, Lübnan’daki gelişmelerin ciddiyetini gösterir bir şekilde 16 Mart’taki planlanmış Fransa ziyaretini iptal etti. Aynı gün Lübnan’daki Suriye yanlısı silahlı güçler (*es-Sâ’ika* ve LKO), Ulusal Hareket ve *el-Feth*’ye karşı tavır aldı. Ardından Esad, emrivaki bir şekilde Lübnan’daki Müslüman ve Filistinli liderleri (Tuğgeneral Aziz el-Ahdab, Yâser ‘Arafat, Reşid Karâmî, Zuhayr Muhsin, Üsteğmen Ahmet el-Khatib, Naif Havatmeh ve Kemal Canbulât) görüşmek için Şam’a davet etti. Canbulât, cesur bir tavırla Şam’a gitmeyi reddetti.⁹³⁸ 18 Mart’ta Ulusal Hareket-Filistin savaş konseyi toplantısında Canbulât, Ulusal Hareket-Filistin güçleri Beyrut’ta ve Metn’de Ketâ’ib-ULP milislerine karşı birlikte hareket etme çağrısı yaptı. Canbulât, Cebel Lübnan’da Mârûnîlerin kontrol ettiği en önemli noktalara saldırmaya karar vermişti.⁹³⁹ Aynı gün George Sa‘ada ve Kerim Pakrâdûni’den oluşan Ketâ’ib Partisi delegasyonu Şam’ı ziyaret etti.⁹⁴⁰

20 Mart’ta Canbulât, çoğunluğu Dürzîlerden oluşan 1000 kişilik “Fahreddin’in Ordusu” adını verdiği bir milis gücü kurduğunu açıkladı. Tabii ki Canbulât’ın yeni milisleri için Dürzî Emir Fahreddin’den ilham alması bir rastlantı değildi. Bu isim hem Canbulât’ın Lübnan içindeki geniş siyasi rolünü hem de ülkenin tek bir otorite altında birliğini simgeliyordu. Bu arada Ulusal Hareket-Filistin güçleri, ülkedeki çatışmalarda etkili saldırılara başladı. Beyrut’ta Ketâ’ib-ULP güçleri için stratejik bir nokta olan Hilton Hotel, Filistin ve Murâbitun güçleri sert ve ani bir saldırı gerçekleştirdi. Metn’de de Ulusal Hareket-Filistin güçleri Beyrut’taki benzer saldırılar yaptı. Bunlara ek olarak 25 Mart’ta Ulusal Hareket-Filistin güçleri Ba‘abdâ’daki başkanlık sarayını

⁹³⁷ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 223-224.

⁹³⁸ Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, s. 124-125.

⁹³⁹ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 224.

⁹⁴⁰ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 46.

bombalamaya başladı. Devlet Başkanı Franciyye, *es-Sā'ika* milislerinin yardımıyla Kisravān'daki Zouk Mikail'e kaçtı. 26 Mart'ta Ulusal Hareket-Filistin güçlerin Doğu Beyrut'un tepelerini kontrol eden stratejik bir nokta olan Monteverde köyüne ulaştıklarında Lübnan'daki askeri durum, Hıristiyan güçler için umutsuz bir hal aldı. Ayrıca Ulusal Hareket-Filistin güçlerinin *Cebel Lübnan*'daki saldırısında Mtein, Tarşişe ve 'Ayn Tūra köyleri eş zamanlı olarak düştü. 26 Mart'ta Aley'de el-Khatib ve Kulaylāt ile görüşen Canbulāt yayınladığı bir bildiriyle Franciyye'nin kaçışının Kisravān'ın halkının yaşamını tehlike altına soktuğunu ve Ulusal Hareket-Filistin güçlerinin Franciyye'nin peşine düşeceğini söylüyordu. Aynı günün akşamı Mārūnī lider Cemayel, radyoda yaptığı açıklamada tüm Hıristiyanları yurtlarını savunmak için bir bütün olarak hareket etmeye çağırıyordu.⁹⁴¹ 27 Mart'ta Bkerke'deki Mārūnī Patrikhanesi'ne toplanan liderler (Patrik Khureyş, Franciyye, Cemayel, Şam'un, Kassis) ülkedeki askeri durumun kendileri açısından vehametini ve endişelerini dile getirdi. Katılımcıların bazıları içinde bulunulan kötü şartlarda devlet başkanının istifasının yapıcı ve uzlaşmacı bir siyasi atmosfer yaratabileceğini bile düşünüyordu.⁹⁴²

Canbulāt, Aley'deki sert açıklamasına rağmen FKÖ lideri Yāser 'Arafat'ın tavsiyesiyle Suriye lideri Esad ile Şam'da görüşmeye karar verdi. Arafat, Suriye ile Canbulāt arasında arabulucu bir rol oynadı. 'Arafat, Suriye lideri Esad'a Canbulāt onunla görüştüktan sonra ateşkesi kabul edebileceğini bildirdi.⁹⁴³ Canbulāt, 27 Mart'ta Şam'a gitti ve Esad'la görüştü. Canbulāt, Lübnan vatandaşlarının ve parlamentodaki milletvekillerinin büyük çoğunluğunun Franciyye'nin istifasına yönelik talepleri desteklediklerini söyledi. Fakat Esad, Franciyye'nin görevde kalması konusunda taviz vermedi. Esad, Lübnan'daki askeri çatışmaların hemen bitirtilmesini isterken Canbulāt Ulusal Cephe'nin çatışmalardaki askeri başarısını ülkedeki siyasi reformları yapacak iradeyi sağlamak için tarih bir fırsat olarak görüyor ve Esad'tan çatışmaları nihai bir sonuca erdirmek için birkaç gün süre ve silah yardımı talep ediyordu. Canbulāt, Beyrut'a dönerken en önemli meselelerin hiçbiri çözümlenememiş ve iki lider

⁹⁴¹ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 225.

⁹⁴² Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 47.

⁹⁴³ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 342.

arasındaki ilişkiler tam bir çıkmaza girmişti. Filistinli yazar Walid Khalid'in ifadesiyle Esad-Canbulât görüşmesi iç savaş için gerçek bir dönüm noktası oldu.⁹⁴⁴

Suriye lideri Esad, 28 Mart'ta üst düzey Suriyeli yetkililerle (Haddam, Cemil, Şihâbi) Şam'a bir araya geldi ve Canbulât güçlerine karşı bir silah ambargosu uygulamaya koydu. 1 Nisan'da Şam Radyosu, Arap Ulusu'nun dış komplonun yeni bir evresiyle yüzleştiğini duyurup Lübnan'un ulusal bütünlüğünün sona ermesinden ve bölünme tehdidinden bahsediyordu. Lübnan Ba'as Partisi Başkanı Asım Kânsû da Canbulât karşı sert açıklamalar yapmaya başladı.⁹⁴⁵ 5 Nisan'da Suriye destekli FKÖ-Filistin Kurtuluş Ordusu- güçleri, Beyrut Havalimanı'na ve Ulusal Hareket'in silah taşıdığı limanlara (Sür, Saydâ ve Trablus) doğru harekete geçti. 9 Nisan'da Suriye, bir yandan deniz kuvvetleriyle Ulusal Hareket'in limanlarına denizden abluka uygulamaya başladı diğer yandan da zırhlı birliklerini Masnaa sınırından Lübnan topraklarının 3 km. içine soktu. Suriye'nin bu siyasi ve askeri baskısı 9 Nisan'a Lübnan'da ateşkes ilan edilmesini sağladı. Ateşkes kararının ardından aynı gün parlamento toplandı ve Franciyye'nin halefini belirleyecek devlet başkanlığı seçiminin normalden önceye alınmasını sağlayan anayasa değişikliğini onayladı.⁹⁴⁶

Lübnan'da çatışmalar sürerken iki Batılı özel elçi Beyrut'u ziyaret etti. Bunlardan ilki Washington'daki Orta Doğu Enstitüsü'nün başkanı ve ABD'nin eski Ürdün Büyükelçisi L. Dean Brown'dı. Amerikalı özel elçi Brown, ilk kez 31 Mart'ta Lübnan'a geldi. Nisan ayının büyük bir kısmı Beyrut'ta geçiren Brown Mayıs ayının başına devlet başkanlığı seçimi yapılan kadar ülkede kaldı. Diğer Batılı özel elçi Fransız George Gorse'ydi. Gorse, 7 Nisan'dan 16 Nisan'a kadar Beyrut'ta kaldı. İki Batılı elçi, devlet başkanlığı seçimine giden süreçte Suriye'nin Lübnan'daki rolü dengelemeye çabalıyordu. Mārūnī liderlerden Franciyye ve Cemayel, Suriye ile iyi ilişkilere sahip olduklarından Suriye'nin –askeri müdahaleyle bile olsa- Lübnan'daki çatışmaya bir çözüm bulacağına güveniyordu. Fakat diğer güçlü Mārūnī lider Şam'ün, Suriye yerine ABD veya Fransa'nın askeri müdahalesini tercih ediyordu. Bundan dolayı Şam'ün,

⁹⁴⁴ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 136; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 55.

⁹⁴⁵ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 229.

⁹⁴⁶ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 55-56.

Mart ayından beri böyle bir dış müdahalenin yapılması için çabalıyordu.⁹⁴⁷ 27 Mart'ta Şam'da Esad'la görüştüktan sonra Suriye'nin siyasi ve askeri baskısına maruz kalan Ulusal Hareket lideri Canbulât da 31 Mart'ta Amerikalı özel elçi Brown'un Beyrut'a gelişinden memnun olmuştu. Brown'un gelişi, Canbulât'ı ılımlı olma konusuna ceseratlendirdi ve onun ateşkesi kabul etmesine katkı yaptı.⁹⁴⁸

Lübnan'da Mayıs 1976'da ülkenin yeni devlet başkanını belirleyen karmaşık bir seçim süreci yaşandı. Devlet başkanlığı seçimleri Ulusal Hareket ile Suriye arasında bir güç mücadelesine dönüştü. Suriye'nin adayları Lübnan Merkez Bankası Başkanı ve eski Şihâbist Eliâs Sarkîs'ti. Sarkîs, Suriye'nin yanı sıra Lübnan'daki Suriye yanlılarından ve Ketâ'ib Partisi başta olmak üzere Lübnan Cephesi'nin diğer üyelerinden destek aldı. Dürzî lider Canbulât ve Ulusal Hareket'in adayları ise Ulusal Blok'un lideri Raymond Edde'ydi. Edde, Lübnan iç siyasetine yapılan her türlü dış müdahaleye (Suriye, İsrail veya Filistinliler) muhalefetiyle ün yapmış bir siyasetçiydi. İlk olarak 6 Mayıs'ta seçimin yapılması kararlaştırılmıştı, fakat 6 Mayıs'taki parlamento oturumuna yeterli çoğunluk sağlanamadığı için seçimler ertelendi. 8 Mayıs'ta yapılan oturumda Eliâs Sarkîs 69 milletvekilinin 66'sının oyunu alarak Lübnan'ın yeni devlet başkanı oldu. Raymond Edde'yi destekleyen milletvekilleri ise parlamentoda yoktu. Canbulât ve Salam seçimi boykot ederken Karāmî, Şam'ün, Cemayel ve Franciyye, Sarkîs için oy kullandı.⁹⁴⁹ Devlet başkanlığı seçiminin yapıldığı şartlar göz önünde alınırca Suriye'nin desteği olmaksızın Sarkîs'in bu seçimi kazanma ihtimali yoktu. Seçimlerin yapıldığı geçici parlamento binası (Villa Mansûr), Batı Beyrut'la Doğu Beyrut'u ayıran sınır hattındaydı ve Filistinli ve solcu güçlerin topçu ateşi altında kaldı. Güvenlik şartları bazı milletvekillerinin seçme katılmasını engellerken bazı milletvekilleri ve onların korumaları parlamento binasına girerken şarapnel parçalarına maruz kaldı. Parlamento binasına giden yolların güvenliği Suriye destekli iki grup olan *es-Sā'ika* ve Filistin Kurtuluş Ordusu milislerince sağlandı.⁹⁵⁰ Fakat bu seçimler kimseyi ikna etmemişti ve

⁹⁴⁷ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 49.

⁹⁴⁸ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 230.

⁹⁴⁹ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 138; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 56.

⁹⁵⁰ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 344.

Süleyman Franciyye görev süresinin bitimi tarihi olan 23 Eylül'e kadar devlet başkanlığı görevini sürdürdü.⁹⁵¹

Beyrut'ta devlet başkanlığı seçimi yapılırken kentin içinde ve çevresinde Mārūnī milislerle Ulusal Hareket milisleri arasındaki silahlı çatışmalar Mart ayından beri kesilmeden sürmekteydi. Ulusal Hareket lideri Canbulāt, Mārūnilerin kalbi sayılan Kisravān'a saldırma konusundaki kararlılığını sürdürüyordu. Ulusal Hareket güçlerinin "Dağ Saldırısı" kuzey bölgeler üzerindeki askeri baskıyı arttırıp ülkedeki Mārūnī toplumu üzerinde derin bir korku yaratmıştı. Hatta bu korku Mārūnī toplumunun büyük bir kesiminde Ketā'ib ve ULP milislerin saldırgan taktiklerinin sorgulanmasına yol açmıştı. Mārūnī liderlerin ise toplumlarının bekasını ilgilendiren bu askeri tehdit karşısında Suriye'nin askeri gücüne olan bağımlılıkları gün geçtikçe artıyordu.⁹⁵² Aslında Suriye yönetimi de Ulusal Hareket'in dağ saldırısının İsrail veya Batılı bir gücün Lübnan'a askeri müdahalesi ihtimalinden dolayı endişeliydi.⁹⁵³ Öyle ki 21 Mayıs'ta Fransa Devlet Başkanı Giscard D'estaing'ın, Amerika'ya yaptığı resmi ziyaret sırasında, istenildiği takdirde Fransa'nın Lübnan'a birkaç alay asker yollayabileceğini söylemesi Suriye'nin endişelerin daha da arttırdı. Mārūnī liderler bu teklife sıcak baksalar da bir süre sonra Lübnan Dışişleri Bakanı çatışmadaki tüm partiler ve Arap devletleri kabul etmediği takdirde böyle bir Fransız askeri müdahalesinin mümkün olmadığını açıkladı.⁹⁵⁴

Mayıs ayı sonunda Lübnan'daki gerilimi yükselten şiddet eylemleri yaşandı. 23-24 Mayıs'ta Cubeyl'de Raymond Edde taraftarlarıyla Ketā'ib milisleri arasında silahlı bir çatışma yaşandı. 25 Mayıs'ta Bkerke'deki Mārūnī Patrikhanesi'nde Edde ve Cemayel bir görüşme yaptı. Aynı gün Edde Bkerke'den Beyrut'a dönerken başarısız bir suikast girişimine maruz kaldı. Bu saldırıdan iki gün sonra Kemal Canbulāt'ın 55 yaşındaki kızkardeşi Linda Doğu Beyrut'taki evinde öldürüldü. Beyrut'ta bu şiddet eylemleri olurken Lübnan Arap Ordusu'nun Ahmet Mimari komutasındaki kolunun kuzeydeki Mārūnī köylerine ('Andakt ve el-Kibbiyat) saldırıyordu. Bu köylere yapılan

⁹⁵¹ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 56.

⁹⁵² Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, Londra, s. 138.

⁹⁵³ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 17.

⁹⁵⁴ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 50.

saldırı, Suriye'nin Lübnan'da başlatacağı askeri işgal hareketinin başlancının bahanesini teşkil etti. 1 Haziran'da Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın emriyle -SSCB Başbakanı Kosigin Şam'da olmasına rağmen- ilk Suriye Ordu birlikleri Lübnan sınırını geçti.⁹⁵⁵ Esad, Lübnan'daki durumun daha da kötüleşmesini engellemek ve Hıristiyanlara destek olmak için Suriye birliklerini yolluyordu. Esad'ın iki ülkenin tarih boyunca bir olduğuna yönelik iddiaları ise Suriye müdahalesinin motive edici temel unsuru olmuştur.⁹⁵⁶

1 Haziran'da 2 bin kişilik Suriye birliği, Lübnan'ın kuzeydeki 'Akkār'a girdi. Bir gün sonra 4 bin kişilik yeni bir Suriye birliği Beyrut-Şam karayolu aracılığıyla Bekaa Vadisi'ne ulaştı.⁹⁵⁷ 6 bin kişilik Suriye askeri gücü, 5 Haziran'da üç kola ayrılarak ileri harekâta başladı. Suriye birlikleri kuzeyden Trablus'a, merkezden Beyrut-Şam karayoluyla Beyrut'a ve güneyden Cezzine yoluyla Saydā'ya ulaşmayı amaçlıyordu. 6 Haziran'da Arap Birliği, Arap devletlerinin dışişleri bakanlarını Lübnan'ın durumunu tartışmak için Kahire'ye acil toplantıya çağırdı. Aynı gün Libya Başbakanı Abdülselem Callud, Suriye ile FKÖ arasında aracı olmak için Şam'a gitti. Callud, Esad'la Şam'da konuşurken Bekaa Vadisi'nin batısındaki dağ eteklerinde Suriye birlikleri ile Ulusal Hareket milisleri ve Filistinli gerillalar arasındaki çatışmalar sürüyordu. Beyrut'ta da Ulusal Hareket-Filistin güçleri Suriye destekli *es-Sā'ika* ve Filistin Kurtuluş Ordusu güçleriyle çatışmaya başladı.⁹⁵⁸ 7 Haziran'da Suriye birlikleri Saydā ve Beyrut'un dış mahallelerine ulaştı. Saydā'daki savaş Suriye tank birlikleri açısından oldukça kötü sonuçlandı. Filistinli gerillalar, Suriye tanklarını pusuya düşürdü, en az iki tank zarar gördü ve dört tank kaçırıldı. Tankların içindeki bazı Suriyeli subaylar ve askerler öldürüldü.⁹⁵⁹ Şam-Beyrut karayolundaki Suriye birlikleri ise Cebel Lübnan sırtlarına doğru ilerlese de Sofar kasabasından öteye gidemedi. Böylece Batı Beyrut ile Metn arasındaki dağ yolu Ulusal Hareket milislerinin kontrolünde kaldı. Ulusal Hareket milisleri, havalimanı bölgesinde Suriye yanlısı büyük

⁹⁵⁵ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 51; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 58.

⁹⁵⁶ Hopwood, *Syria (1945-1986): Politics and Society*, s. 61.

⁹⁵⁷ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 139.

⁹⁵⁸ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 59.

⁹⁵⁹ Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 284.

bir gücü kuşattı. Fakat Ulusal Hareketi taraftarlarının yerleşim bölgesi olan Batı Beyrut, Suriye güçleri ve Mārūnī milisler tarafından tamamen kuşatılmıştı.⁹⁶⁰

9-10 Haziran'da Kahire'de toplanan Arap Birliği Dışişleri Bakanları zirvesinde acil bir ateşkes ilan edilmesi ve Devlet Başkanı Sarkīs'in yardımıyla bir siyasi uzlaşma yapması yönünde bir karar açıklandı. Ayrıca bu kararda Lübnan'da güvenliği ve istikrarı garanti edecek bir Arap barış gücünün Lübnan'a yollanması öngörülüyordu.⁹⁶¹ Fakat Suriye'nin askeri müdahalesini destekleyen Lübnan Devlet Başkanı Franciyye, Arap Birliği'nin bu kararına şiddetle karşı çıktı. Franciyye, Arap Birliği'nin meseleye taraf olmamasını ve sadece bir hakem olarak kalması çağrısı yaptı. Hıristiyan Lübnan Cephesi'nin diğer liderleri de Arap Birliği'nin kararının hükümsüz olduğunu söyledi. Mārūnī Patrik Khureyş de Devlet Başkanı Franciyye'ye desteğini açıkladı. Hıristiyan liderlere göre bu karar Lübnan'daki çatışmanın "Araplaştırılması" manasına geliyordu. Mārūnī liderler, tüm bu itirazlara rağmen Arap Birliği Genel Sekreteri Mahmud Riād'ın kişisel girişimleri sonucu kararı kabul etti. Riād, 14 Haziran'a görüştüğü Mārūnī liderlere (Franciyye, Cemayel ve Şam'un) Arap barış gücünün Suriye güçleriyle yer değiştirmeyeceğini sadece onlara katkı yapacağını, askeri güçlerin ülkedeki konuşlanmalarının Suriye yönetiminin onayına bağlı olacağını ve askeri güce katılacak askerlerin ülkeleri ve sayıları konusunda Lübnan otoritelerinin kabul etme veya reddetme hakkına sahip olacağını garanti etti. Mārūnī liderlerin Arap Birliği'nin kararını kabul etmesinden sonra Devlet Başkanı Franciyye, ülke siyasetindeki etkinliği göstermek için Dışişleri Bakanı Phillipe Takla'yı göreden alıp bu görevi Şam'un'a verdi. Ulusal Hareket liderlerin ve Raymond Edde'nin eleştirilerine maruz kalsa da Franciyye, bu kararıyla hala ülkenin devlet başkanı olduğunu gösteriyordu.⁹⁶²

Suriye lideri Hafız Esad ise Arap Birliği'nin aldığı karardan memnun görünüyordu. Küçük bir Arap barış gücünün Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığına meydan okuyamayacağını farkındaydı. Suriye'nin askeri varlığı sağlam bir zemin üzerine oturtulursa kalıcı hale geleceğini düşünen Esad, bunun için küçük tavizler bile

⁹⁶⁰ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 139-140.

⁹⁶¹ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 21.

⁹⁶² Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 52-53.

vermeye hazırdı. Esad, 17-19 Haziran'da Fransa'ya yaptığı ziyaret sırasında bir radyoya verdiği röportajda Lübnan'daki çatışmanın Araplaştırılmadığını, sadece olayların Arap dünyası içerisinde geliştiğini ve Arap devletlerinin birlikte hareket ettiğini söylüyordu. Esad, Suriye birlikleri Lübnan'a işgale başladığı sıralarda yaptığı Fransa ziyaretiyle Fransız yetkilileri de Suriye'nin askeri müdahalesinin Lübnan'da hukuk ve düzeni geri getirmek için yapıldığı konusunda ikna etmeyi başarmıştı.⁹⁶³

Arab Birliği'nin kararının ilk sonucu 22 Haziran'da Suriye birliklerinin Beyrut'un güneyindeki banliyölerden çekilmesi oldu. Aynı gün Mārūnī lider Kamil Şam'un'un emriyle ULP milisleri Beyrut'taki iki Filistin mülteci kampı olan Tal el-Za'tar ve Jisr Bāshā'ya saldırı başlattı. Birkaç gün sonra Ketā'ib milisleri saldırılara katıldı. Ayrıca Binbaşı Fu'ad Malik komutasındaki bazı Lübnan Ordu birlikleri, Sedirin Muhafızları, Tanzim ve Lübnan Gençlik Hareketi milisleri de saldırılara destek verdi. 1 Temmuz'da Jisr el-Bāshā mülteci kampını ele geçiren Mārūnī milislerin Tal el-Za'tar'da yaptığı kuşatma ise tahmin edilenin aksine oldukça uzun sürdü ve Filistinliler kampı terk etmemek için 52 gün direndi.⁹⁶⁴ Mārūnī milislerin uyguladığı sıkı kuşatma altında kampta şartlar iyice ağırlaşınca 12 Ağustos'ta FKÖ kampın tamamen boşaltılması kararını kabul etmek zorunda kaldı. Kamptaki yerleşimcilerden kadın ve çocuklar kamyonlara doldurulup Batı Beyrut'a gönderilirken erkeklerin büyük kısmı idam edildi. Yaklaşık 1500 kişinin aynı gün öldürüldüğü sanılmaktadır. Kuşatma boyunca kampta ölenlerin sayısı 3000'den fazla olduğu tahmin ediliyor. Mārūnī milislerde bazı kaynaklara göre 800 civarı kayıp verdi. Ölenlerden biri de Ketā'ib milislerinin tecrübeli komutanı William Hawi'ydi. Lübnan Cephesi'nin yeni nesil savaşçıları, Doğu Beyrut'taki Filistinli ve Müslüman varlığını tamamen bitirmişlerdi. Doğu Beyrut'taki "etnik temizlik" operasyonu yürüten iki genç Mārūnī lider, Beşir Cemayel ve Dani Şam'un'du. William Hawi'nin kamp kuşatmasında ölmesiyle Temmuz 1976'da 28 yaşındaki Beşir Cemayel Ketā'ib milislerinin komutanı oldu.⁹⁶⁵

⁹⁶³ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 21-22.

⁹⁶⁴ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 54.

⁹⁶⁵ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 141-142; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 60-61.

Ağustos ayında Suriye birlikleri-Mārūnī milisler ile Ulusal Hareket-Filistin güçleri arasındaki çatışmalar, Beyrut-Şam karayolunun kuzeyindeki Dhour Shuwair’de yoğunlaştı. 13 Ağustos’ta Suriye birlikleri Metn ile Şūf bölgesi arasında kavşak noktası olan Hammana’ya ilerledi. Üç gün sonra Mārūnī milisler, Dhour Shuwair’e yeni bir saldırı başlattı. 19 Ağustos’ta Libya Başbakanı Callud, tüm tarafların askeri güçlerini savaş alanından çekmesini ve bunların yerine Arap Birliği Barış Gücü’nün yerleştirilmesini teklif ediyordu.⁹⁶⁶ Tal el-Za’tar’ın Mārūnī milislerce ele geçirilmesinden beri FKÖ lideri ‘Arafāt Suriye ile temas kurmaya çalışıyordu. 10-11 Eylül’de Sofar kasabasında Suriyeli yetkililerle FKÖ temsilcileri gizli bir görüşme yaptı. Görüşmede Suriyeli General Naci Cemil ve General Muhammed Khuli, Filistinlileri ise *el-Feth*’in ikinci adamı sayılan Salah Khalaf (Ebū İyad) temsil etti. Görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmadı. General Khuli’ye göre ‘Arafāt Suriye’nin gerçek niyetini anlamaya ve Filistinlilerin askeri durumunu geliştirmek için zaman kazanmaya çalışıyordu. İkinci üst düzey görüşme, 17-19 Eylül’de Bekaa Vadisi’ndeki Şatūrā kasabasında oldu. Lübnan Devlet Başkanı Eliās Sarkīs, Arafāt, Naci Cemil ve Arab Birliği temsilcisi Hassan Sabri el-Khuli’nin katıldığı görüşmeler FKÖ güçlerinin Cebel Lübnan’dan çekilmesine odaklandı. Görüşmenin ilk oturumu olumlu bir havada geçse de ikinci oturumda oldukça ortam gerginleşti. Arafāt, Suriye Ordusu’nun geri çekilmesini talep edince General Cemil “Lübnan’daki Suriye askeri varlığı Lübnan’ın iç işidir... Sadece Lübnan Devlet Başkanı talep ederse biz geri çekiliriz... Bu konuyu bize getiren diğer hiçbir partiye müsamaha etmeyiz..” cevabını verdi. İlk oturumda *Cebel Lübnan*’dan 15 günlük bir sürede kısmen geri çekilmeyi kabul ederken ikinci oturumda fikrini değiştirdi ve iki şart (Suriye Canbulāt’la diyologa geçecek ve Suriye Ordusu Sofar kasabasından çekilecek) gerçekleştirilmeden çekilmeyeceklerini söyledi. General Cemil bunu reddetti. Böylece görüşmeler çıkmaza girdi. Şatūrā Görüşmeleri’nden sonuç alınamaması üzerine Suriye yönetimi, Cebel Lübnan’da FKÖ’ye karşı büyük bir saldırıya karar verdi ve 28 Eylül’de bu saldırı başladı.⁹⁶⁷

28 Eylül’de Suriye Ordusu’nun büyük saldırısının başlamasından sonra FKÖ güçleri, hızlı bir şekilde Beyrut-Şam karayolundaki Bhamdun’a çekilmek zorunda kaldı.

⁹⁶⁶ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 62.

⁹⁶⁷ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 347-348.

FKÖ güçlerinin desteğinden yoksun kalan Ulusal Hareket milisleri de tutunmadı ve geri çekildi. 13 Ekim’de Suriye birlikleri, bir yandan Bhamdun’dan Beyrut’a giden yolu tamamen kontrol altına almaya çabaladı diğer yandan da Saydā’ya yoluna askeri baskısını arttırdı. FKÖ güçleri dağılmaya başladı, fakat FKÖ liderleri hala Suriye’ye Lübnan’da kesin bir zafer yaşatmamak istiyordu. FKÖ güçleri, Suriye birliklerini Bhamdun’da tutmaya çalışırken *el-Feth* yetkililerinin Suudi Arabistan’a yönelik diplomatik girişimleri çatışmaların sonunu getirdi.⁹⁶⁸

15 Ekim’de Suudi Arabistan yönetimi, kendisiyle birlikte Lübnan, Suriye, Mısır, Kuveyt ve FKÖ’nin katılacağı mini bir zirveyi Riyad’da yapacağını açıkladı. Dürzî lider Canbulât, destek bulmak ve bu zirveye kendini davet ettirmek için Kahire’ye gitti. Fakat Mısır lideri Enver Sedat, Canbulât’ın aradığı desteği vermedi. Lübnan’daki savaşı sona erdirmek için bir Arap zirvesi yapılması Eylül sonundan beri konuşulan bir fikirdi. ‘Arafât bu fikri seslendirdi ve ardından Lübnan ve Suriye devlet başkanları destek verdi. Suriye, ilk başta 7 katılımcının olduğu bir zirve teklif etti. Fakat Mısır bu 7 katılımcı arasında Ürdün’ün bulunmasına itiraz etti. Lübnan Devlet Başkanı Sarkîs ise Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan’ın olduğu üçlü bir zirveyi tercih ediyordu. Sonunda Lübnan, Suriye, Mısır, Suudi Arabistan, Kuveyt ve FKÖ’nün katılacağı bir zirvenin yapılmasına karar verildi.⁹⁶⁹

Arap zirvesi, Lübnan Devlet Başkanı Sarkîs, Suriye Devlet Başkanı Esad, Mısır Devlet Başkanı Sedat, Suudi Kralı Khalid, Kuveyt Prensi Sabah ve FKÖ lideri Arafat’ın katılımıyla 17-18 Ekim’de Riyad’da gerçekleşti. Zirvede Lübnan’daki çatışmaların sadece Lübnanlılarla ilgili olmadığını söyleyen Lübnan Devlet Başkanı Sarkîs, çatışmanın kaçınılmaz bir şekilde FKÖ’nün ülkedeki varlığıyla ve 1969 Kahire Antlaşması’nın uygulanamamasıyla bağlantılı olduğuna dikkat çekti. Sarkîs’e göre Lübnan’daki savaşın Arap ve uluslararası boyutu vardı. Ardından Sarkîs, Lübnan’daki savaşın bitirilmesi için gerekli dört amacı gerçekleştirmede Arap devletlerinin yardımını istedi. Bu dört amaç şunlardı: 1) Lübnan topraklarındaki düşmanlıkları durdurma ve Kahire Antlaşmasını ivedi bir şekilde uygulamaya geçirme, 2) FKÖ, Lübnan’ın

⁹⁶⁸ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 142-143.

⁹⁶⁹ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 352-353.

egemenliğine saygı göstermeli ve ülkenin içişlerine karışmaktan kaçınmalı, 3) Arap Caydırıcı Gücü (ACG) oluşturulmalı. Bu gücün düzenlenmesini ve boyutunu Lübnan otoriteleri belirlemeli ve komuta etmeli. ACG'nin görevi, çatışmayı sona erdirmek, Kahire Antlaşması'nın uygulanmasını sağlamak ve Lübnan Ordusu yeniden kurulana kadar düzeni sağlamak olmalıdır, 4) Lübnan'ın yeniden yapılandırılması için Arap finansal yardımı sağlanmalıdır. Riyad'daki Arap zirvesinin sonunda ACG'nin oluşturulması Lübnan Devlet Başkanı Sarkīs'in kontrolünde olacağına ve Kahire Antlaşması'nın uygulanmasını 90 günlük bir süre içinde dört üyeli bir Arap komitesinin denetlemesine karar verildi. Ateşkes, 21 Ekim'de uygulamaya konuldu ve böylece iç savaşın dördüncü safhası bitmiş oldu.⁹⁷⁰

IV.4.1.4. İç Savaşın Dördüncü Safhası: İsrail'in İşgal Girişimi

Riyad Zirvesi'nin kararları, 1976 yılının sonunda Lübnan'daki güç dengelerine doğrudan tesir etti. Suriye, ülkedeki en etkin askeri güç haline geldi. Mısır, Irak ve Libya gibi bazı Arap devletleri, Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığına karşı çıksa da bunu kabul etmek zorunda kaldı. 15 Kasım'da ACG'nin 8 bin kişilik bir birliği 250 tankla birlikte Beyrut'a girdi ve kentin farklı noktalarına konuşlandı. ACG, 20-25 bin kişilik Suriye birliklerinden ve 4500 kişilik 5 Arap devletinin askerlerinden (2 bin Sudan, 1500 Suudi Arabistan, 500 Yemen, 500 BAE ve 800 Libya askeri) oluşuyordu. ACG'nin Lübnan'aki görevi geçiciydi ve Lübnan Ordusu yeniden kurulana kadar ülkedeki güvenlik boşluğunu dolduracaktı.⁹⁷¹

Ekim 1976'dan İsrail işgalinin başladığı Mart 1978'e kadar geçen dönem, Lübnan İç Savaşı'nın göreceli olarak durakladığı ve yavaş da olsa normalleşmeye dönüş için adımlar atıldığı bir yeniden yapılanma çabasıyla başladı. Ekim 1976'dan sonraki iki aylık sürede, gerek Arap-İsrail çatışması ve gerekse bölgedeki Araplar arası siyasi ilişkiler, geçen iki yıla göre, Lübnan'ı daha az etkiledi. ACG'nin Lübnan'a gelişi, Lübnan'da üç önemli sonuç ortaya çıkardı: 1) Arap Birliği'nin hukuku ve düzeni yeniden yapılandırma sorumluluğu verdiği ACG, yerel milislerle karşılaştırıldığında

⁹⁷⁰ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 353-354.

⁹⁷¹ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 354.

ezici bir güce sahipti. Ayrıca ACG'nin sayısal olarak büyük ölçüde Suriye birliklerinden oluşması, Mārūnī milislerle Ulusal Hareket-Filistin ittifakı arasında birbirini kışkırtıcı eylemlerin düzeyini düşürdü. 2) Çatışmaların yavaşlaması, katliamların gerçek kurbanı olan sıradan Lübnanlılara –hem Hıristiyan hem Müslüman kesim- barışın geleceği umuduyla bir rahatlama ve savaşın sonuçlarını değerlendirme fırsatı verdi. 3) Arap devletlerinin desteğini alan devlet başkanı Eliās Sarkīs, ülkenin yeniden yapılanmasını sağlayacak birleştirici bir unsur olarak ortaya çıktı. 4) Arafat'ın askeri ve siyasi olarak Lübnan içişlerine karışmayı bırakmaya yönündeki isteği Lübnan'daki çatışan unsurların diyolaga girme şansını arttırdı.⁹⁷²

Devlet Başkanı Sarkīs, bu dönemde ülkenin yeniden yapılanması için acil olarak yapması gereken birçok görevle yüzleşmek zorunda kaldı. Her şeyden önce 1975'ten beri süren iç savaşın insan kaybı olarak bedeli tahmini olarak 5 bini Filistinli olmak üzere 30 bin kişiydi. Ülkede ölü sayısını neredeyse iki katı kadar insan yaralanmış ve 250 bin kişi acil yardıma muhtaçtı. Savaş boyunca 600 bin kişi panik ve zorlamayla ülke içinde ve göç etmek zorunda kalmış, bu sayıdan daha fazla insan komşu ülkelere ve yurtdışına kaçmıştı. Ülkenin tüm alt yapısı savaştan dolayı büyük hasar görmüş, boyunca telekomünikasyon ağının neredeyse hepsi felce uğramış, hastane, okul, hotel binaları köprüler, yollar, su ve elektrik ağları kullanılamaz hale gelmişti. Başbakanlık ofisi, bakanlık ve hükümet büroları, polis merkezleri, ordunun kışlaları ve mahkemeler ya işgal edilmiş ya da yağmalanmıştı. Hatta hapisane ve akıl hastanelerine bile girilmiş, mahkûm ve hastalar serbest bırakılmıştı. Kısacası, Sarkīs, sadece alt yapının değil devlet otoritesinin de çöktüğü ve ordunun dağıldığı bir ülkeyi yeniden yapılandırmaya çalıştı.⁹⁷³

Devlet Başkanı Sarkīs'in ve ACG'nin güvenliği sağlamak için giriştiği faaliyetler ilk zamanlar yavaş ilerleyen normalleşmeye önemli katkı yaptı. ACG'nin yerleştiği bölgelerdeki caddelerde milis güçleri görünmemeye başladı. FKÖ, gerillalarının büyük çoğunu Lübnan'ın güneyine yolladı. Suriye ve Mısır'dan gelen

⁹⁷² Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 103-104.

⁹⁷³ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 104-105; Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 151.

Filistin Kurtuluş Ordusu birlikleri ve Irak'tan gelen gönüllüler ülkelerine geri döndüler. ACG birlikleri, Lübnan Arap Ordusu veya Solcu-Müslüman milislerin işgal ettiği ordu kışlalarını ve polis merkezlerini ele geçirdi. Çeşitli milis güçlerinden bazı ağır silahlar toplatıldı. Kentlerin arasındaki yollarda güvenliği sağlamak için ACG tarafından kontrol noktaları kuruldu. Lübnan polisi tekrar sokaklarda görünmeye başladı. Kentler ve bölgeler arasındaki yollar açılmasıyla farklı mezhep grupların yaşadığı yerleşim bölgeleri arasındaki ulaşım ve seyahat olanağı sağlanmış oldu. Gerekli iletişim ve belediye hizmetleri yavaş yavaş yenilenmeye başlandı. Ulusal ve yabancı bankaların çoğu tekrar açıldı. Hoteller, restoranlar ve sinemalar çalışmaya başladı.⁹⁷⁴

Tüm bu normalleşme görüntüsüne karşın 1977 yılının ilk aylarından itibaren Lübnan'daki gerilim tekrar yükselmeye başladı. Mārūnīlerin Suriye birliklerinin ülkedeki varlığı konusundaki fikirleri de değişmeye başlamıştı ve 1976 yılının ikinci yarısı boyunca ülkede süren savaş ortamında kurtarıcı olarak görülen Suriye artık bir işgalciye dönüşüyordu. 1977'de Mārūnīleri Suriye'ye karşı tavır almaya iten iki gelişme ortaya çıkmıştı: İlki, Suriye'nin bölgesel konjoktürün etkisiyle FKÖ ile yeniden iyi ilişkiler kurma çabasına girmesiydi. Mısır-İsrail ilişkilerinde 1977 yılı boyunca yaşanan olağanüstü gelişmeler, Suriye'yi FKÖ'ye yaklaştırıyordu. İkinci gelişme ise İsrail'in Lübnan içinden yaptığı ittifaklarla bu ülkeye karşı daha aktif bir siyaset izlemeye başlaması oldu. Lübnan'ın güneyindeki sınır bölgesinde nüfusun çoğu Şii olsa da burada 6 Mārūnī köyü de vardı. İsrail bu köylere silah yardımı yapmaya başladı. Lübnan Ordusu'ndan ve milis gruplarından kopan bazı gruplar –Grek Katolik Binbaşı Saad Haddad komutasında- 1976 yazından beri bu bölgede askeri bir varlık oluşturmaya çalışıyordu. 1977 yılı boyunca Lübnan'ın güneyinde Binbaşı Haddad'ın Hıristiyan milisleriyle Filistinli gerillalar arasında sık sık çatışmalar yaşandı. İsrail bu askeri oluşuma silah ve maddi olarak destek veriyordu. İsrail'in desteği, sadece bu gruplarla sınırlı kalmadı ve Ketā'ib ve ULP ile de bağlar kurmaya çalıştı. İsrail'in desteği, Ketā'ib ve ULP'yi Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığından dolayı duydukları rahatsızlığı kamuoyu önünde seslendirme konusunda cesaretlendirdi. 16 Mart 1977'de Ulusal Hareket'in lideri Dürzī Kemal Canbulāt, Şūf Dağı'ndaki ACG'nin kontrol

⁹⁷⁴ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 106.

noktalarından birinin yakınında öldürülmesi Mārūnī liderlerin daha hırslı siyasi tavırlar sergilemesine yol açtı. Canbulāt'ın öldürülmesinin ardından Şūf Dağı'nda yaşayan Hıristiyanlara saldıran Dürzîlerin 200'e yakın Hıristiyanı öldürmesi ülkedeki mezhepsel gerilimi tırmandırmıştır.⁹⁷⁵

Devlet Başkanı Sarkīs, 28 Mart'ta Lübnan Ordusu'nun yeniden yapılandırılması planlarının bir parçası olarak Tümgeneral Victor Khūrī'yi ordu komutanlığına getirdi. Khūrī, Sarkīs'e yakın eski devlet başkanı Şihāb yanlısı bir subaydı ve Müslümanlar için kabul edilebilir bir isimdi. Fakat Khūrī atamasına Ketā'ib milisleri sert tepki gösterdi. Aynı gece Sarkīs'in savunma bakanının Doğu Beyrut'taki evine bombalı saldırı yapıldı. Bir gün sonra Beşir Cemayel devlet başkanının bu kararını protesto etmek için grev çağrısı yaptı. Beşir Cemayel'in grev çağrısı Mārūnī toplumu içerisindeki güç dengelerindeki değişimin bir göstergesiydi ve babası Pierre Cemayel dışında hiç kimse tarafından eleştirilmedi. Beşir Cemayel'in grev çağrısı, Devlet Başkanı Sarkīs'ten çok babasına karşı bir meydan okumaydı. Mart ayındaki grevden sonra Beşir Cemayel ile babası arasında Ketā'ib Partisi'nin liderliği için gizli bir mücadele sürdü.⁹⁷⁶

Devlet Başkanı Sarkīs, Temmuz 1977'de Lübnan'ın güneyindeki çatışmalara bir çözüm bulabilmek için Bekaa Vadisi'ndeki Şatūrā kasabasında Suriyeli, Lübnanlı ve FKÖ'lü yetkililerin katıldığı bir görüşme planladı. Bu görüşmede Şatūrā Antlaşması adıyla bilinen bir belge imzalandı ve bu belgeye göre Filistin kamplarındaki ağır silahların toplanması, kampların gözetim altına alınması ve Filistinli gerillaların askeri varlığının sınırlandırılması öngörülüyordu.⁹⁷⁷ Fakat İsrail'de seçimleri kazanan Menahem Begin'in, Lübnanlı Mārūnîlere destek verme konusunda olukça istekli olması, Lübnan'ın güneyindeki sınır bölgelerindeki gerginliği yükseltti. İsrail'in desteklediği Binbaşı Haddad, Şatūrā Antlaşması'na en sert tepkiyi gösteren kişiydi. 5 Ağustos'ta İsrail topraklarında basın toplantısı yapan Binbaşı Haddad, Suriye'nin Lübnan'daki rolünü sert bir şekilde eleştirdi ve antlaşmayı bir tuzak olarak tanımladı. Eylül ayında Binbaşı Haddad'ın Hıristiyan milisleriyle Filistinli gerillalar arasındaki çatışmalar artış

⁹⁷⁵ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 107-108.

⁹⁷⁶ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 156.

⁹⁷⁷ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 119.

gösterdi. Kasım ayının başında Filistin Red Cephesi gerillalarının İsrail'in Nahariye bölgesine başlattıkları füze atışları, İsrail'in Lübnan'ın güneyindeki yerleşim birimlerine hava saldırısı yapmasına yol açtı. 19 Kasım 1977'de Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın Kudüs'ü ziyaret etmesi, tüm Arap dünyasına olduğu gibi Lübnan'da da önemli siyasi tesirler yarattı. Bu ziyaret, Suriye'nin Lübnan'da FKÖ'ye açık destek vermesini getirirken buna paralel olarak İsrail-Mārūnī ilişkileri de hızlı bir gelişme gösterdi.

1978 yılı başında Lübnan'ın güneyinde sınır hattında Filistin gerillalarıyla İsrail arasındaki gerilimi yükselten gelişmeler meydana geldi. Bunların en önemlisi 11 Mart'ta Yâser 'Arafat'a bağlı *el-Feth* gerillalarının İsrail topraklarında iki otobüsü kaçırmıştı. Lübnan'dan botlarla Tel Aviv yakınlarında karaya çıkan *el-Feth* gerillaları Tel Aviv-Haifa yolunda iki İsrail otobüsünü kaçırdı. İsrail güvenlik güçleri ile *el-Feth* gerillaları arasında çıkan çatışmada, 34 İsrailli sivil öldü ve 78 kişi yaralandı. Bu saldırı, İsrail'in kendi topraklarındaki güvenlik önlemlerinin yetersiz olduğunu gösteren bir meydan okumaydı.⁹⁷⁸ İsrail Başbakanı Begin'in sert milliyetçi siyasi duruşu ve askeri operasyonlara eğilimli yapısı göz önüne alınca böyle bir eyleme İsrail'in vereceği cevabın da sert olacağı aşikârdı.

İsrail Ordusu 14 Mart 1978'de Lübnan'ın güneyine "Litani Operasyonu" adıyla bilinen saldırıyı başlattı. İsrail Hava ve Deniz Kuvvetleri, bölgedeki FKÖ mevzilerini bombalarken İsrail Ordusu'na bağlı 25 bin kişilik kara birlikleri sınırdan Lübnan'ın güneyine girdi. 21 Mart'ta Hasbeyâ'ya ulaşan İsrail birlikleri Litani Nehri'nin güneyindeki tüm Lübnan topraklarını – Sür kenti hariç- işgal etti. İsrail'in Lübnan güneyine yaptığı saldırı, çoğu sivil 2000'den fazla insanın (150-400 Filistinli ve solcu gerilla ve 25 İsrail askeri) ölümüne ve binlerce Şii köylü bölgeden Beyrut başta olmak üzere büyük kentlere göç etmesine neden oldu.⁹⁷⁹

⁹⁷⁸ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 123-127.

⁹⁷⁹ Mart 1978 İsrail işgalinden sonra Lübnan'ın güneyinden 250 binin üzerinde insanın göç ettiği tahmin edilmektedir. Göç eden Şii köylülerin büyük bir kısmı savaş bittikten sonra geri dönmedi. İsrail işgalinin ardından bölgeyi ziyaret eden bir BM Komisyonu Lübnan'ın güneyinde 100 köy ve 2500 ev tamamen zarar gördüğünü belirlemişti. Yine 1983'te yapılan bir araştırmaya göre 141 bin güneyli Şii göçmenin Batı Beyrüt'ta yaşıyordu. Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, Londra, s. 161-162; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 128.

ABD Başkanı Jimmy Carter, İsrail'in Lübnan'ın güneyine yönelik yapacağı geniş çaplı bir saldırıya karşıydı. Bundan dolayı ABD Dışişleri Bakanı Cyrus Vance İsrail'e birliklerini geri çekmesi için baskı oluşturmaya çalıştı.⁹⁸⁰ İsrail'in bu saldırısının Orta Doğu'daki barış girişimlerine zarar vereceğini düşünen ABD yönetimi, BM Güvenlik Konseyi'ni hemen harekete geçirdi. 19 Mart'ta Güvenlik Konseyi, 425 sayılı kararı kabul ederek Lübnan'da ateşkes çağrısı yaptı ve İsrail'in birliklerini derhal Lübnan'dan çekmesini talep etti. Aynı karar, Lübnan'ın güneyine UNIFIL (*For UN Interim Force in Lebanon*) adlı bir BM gücünün yerleştirilmesini öngörüyordu. 20 Mart'ta İsrail Başbakanı Begin ABD'yi ziyaret etti ve Başkan Carter ile görüştü. Ardından Güvenlik Konseyi, 425 sayılı kararının uygulanmasını sağlayacak 526 sayılı kararını açıkladı. BM gücü, İsrail birliklerinin kendi uluslararası sınırına geri çekilmesinden sonra bölgede güvenli sağlayacak ve ardından bölgede görev alanı oluşturacaktı. BM gücünün amacı, düşmanlıkların engellenmesini denetlemek ve bölgede Lübnan egemenliğini yeniden kurmak için önlemler almaktı. Başlangıçta 4000 kişiden oluşan BM gücünün görev süresi de 6 ay olacaktı.⁹⁸¹

BM Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Waldheim, Lübnan'daki tüm taraflarla görüşmek için Beyrut'a geldi. Waldheim, 27 Mart'ta ateşkesin uygulanması için olumlu bir hava olduğunu açıkladı ve bir gün sonra 'Arafat ateşkesi kabul etti. 2 Nisan'da Kanadalı, Fransız, İranlı, Norveçli ve İsveçli askerlerden oluşan 1280 kişilik UNIFIL gücü, Lübnan'a geldi. Fransız birlikleri batı bölgesinde Sür kenti çevresine, Norveç birlikleri doğu bölgesinde -Binbaşı Haddad'ın kontrol ettiği bölgenin dışında olan- Marj Uyum'a ve diğer birlikler de Litani Nehri'nin güney yakasına konuşlandı. FKÖ, Waldheim'in ateşkes teklifini kabul etse de Güvenlik Konseyi'nin kararlarını onaylamamıştı. Mārūnîlerin şahin kanadı, Binbaşı Haddad ve Ulusal Hareket de bu kararları kabul etmemişti. Bunlar dışında birçok karmaşık konu daha vardı. Örneğin FKÖ ve Ulusal Hareket, UNIFIL güçlerinin öncelikle İsrail'in işgal etmediği Sür kentine çıkarılmasına ve doğuda Binbaşı Haddad'ın kontrol ettiği bölgeye UNIFIL gücü gönderilmemesine kızgındı. Binbaşı Haddad ve Mārūnî şahinler de UNIFIL güçlerinin

⁹⁸⁰ Stephen C. Pelletiere, *Asad and The Peace Proses: The Pivotal Role of Lebanon*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1995, s. 13.

⁹⁸¹ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 162; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 131-132.

Lübnan'ın güneyine yerleştirilmesinden memnun değildi. UNIFIL güçleri, Binbaşı Haddad ve Mārūnilerin İsrail ile olan iyi ilişkilerine zarar verebilirdi. Her iki tarafın UNIFIL güçlerine olumsuz bakışının bir sonucu olarak gücün görev alanının batı ve doğu bölgelerinde (Sūr kenti ve Marj Uyun'da) gerilim yükseldi. Sūr kentinde Ulusal Hareket-FKÖ güçleriyle UNIFIL'in Fransız askerleri arasında bazı çatışmalar oldu. Ardından Binbaşı Haddad'ın milisleri UNIFIL güçlerine zorluk çıkartıcı eylemlere girişti. Ayrıca UNIFIL güçlerinin konuşlanmadığı bölgelerde Binbaşı Haddad'ın milisleri ile Ulusal Hareket-FKÖ güçleri arasında karşılıklı top atışları da devam ediyordu.⁹⁸²

6 Nisan'da İsrail hükümeti, ilk kez 11 ve 14 Nisan'da uygulanacak iki aşamalı sınırlı çekilme planını açıkladı. Waldheim, 7 Nisan'da bunu yetersiz bulduğunu ve BM Güvenlik Konseyi'nin "derhal ve tamamen çekilme" konusundaki kararlarına vurgu yaptı. Aynı gün İsrail Başbakanı Begin, İsrail'in çekilme niyetinin BM güçlerinin bölgeye yerleşmesiyle ilgili olduğunu Waldheim'a bildirdi. Waldheim, 17 Nisan'da Beyrut'ta Arafat'la ve 18 Nisan'da Begin'le görüştü. Arafat, görüşmede Waldheim'in ateşkes teklifini kabul ettiği tekrarladı. Arafat, Güvenlik Konseyi kararlarının İsrail'in Lübnan'ın güneyinden tamamen çekilmesini ve bu bölgede Lübnan hükümetinin otoritesini yeniden kurmasına yardımcı olacağını anlamıştı. Bundan dolayı FKÖ, UNIFIL güçlerinin görevini kolaylaştırıcı tavırlar sergilemeye başladı ve Binbaşı Haddad'ın çatışmayı kışkırtan eylemlerine karşı ihtiyatlı yaklaştı. İsrail Başbakanı Begin ise bölgede bir güvenlik boşluğu ortaya çıkmazsa İsrail'in bölgeden çekilmeye niyetli olduğunu belirtti. Waldheim, New York'a döndükten sonra Güvenlik Konseyi'ne Lübnan'daki UNIFIL güçlerinin sayısının 6 bine çıkarılmasını teklif etti. Güvenlik Konseyi'de UNIFIL güçlerinin Nisan sonuna kadar gönderilecek Senegalli askerler ve ardından bunlara eklenecek Nijeryalı askerlerle 4000 bin kişiye çıkarılması planlandı. 30 Nisan'da İsrail birlikleri işgal ettiği 425 mil kare büyüklüğündeki bölgenin 213 mil karesinden çekilmişti. İsrail hükümeti sınırdaki 6 millik bir hattı koruyacağını açıkladı.

⁹⁸² Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 134.

3 Mayıs'ta Güvenlik Konseyi, UNIFIL güçlerinin 6 bin kişiye çıkarılacağını dair bir karar aldı. Yeni birlikler, Fijili, İranlı ve İrlandalı askerlerle takviye edilecekti.⁹⁸³

İsrail hükümetinin sınırda 6 millik bir hattı koruyacağını açıklaması, Arafat'ın kontrolü altındaki bazı Filistinli grupları ve Lübnanlı partileri huzursuz etti. Bunun sonucu 1-2 Mayıs'ta Sūr kenti yakınlarında UNIFIL güçleri –özellikle Fransız askerleri- ile şiddetli çarpışmalar yaşandı. Arafat, 5 Mayıs'ta UNIFIL Komutanı General Emmanuel Erskine ile yaptığı görüşmede BM ile işbirliğine devam ettiğini tekrarladı ve radikal gruplardan gelecek saldırılar için uyardı. 15 Mayıs'ta UNIFIL Komutanı General Erskine, dikkatsiz bir şekilde Güvenlik Konseyi kararlarıyla Kahire ve Şatūrā Antlaşmaları'nın uzlaşmaz olduğunu söyledi. Bu açıklama Mārūnī liderler tarafından kullanıldı ve Beyrut'ta iki antlaşmaya karşı kampanyalar başladı. General Erskine'nin sözlerinin ardından 21 Mayıs'ta İsrail hükümeti, sınırdaki 6 millik hattı da 13 Haziran'da tamamen çekileceğini açıkladı. İsrail'in bu açıklaması, Beyrut'taki siyasetçiler arasında Binbaşı Haddad ve milislerinin geleceği konusundaki tartışmaları başlattı. Fakat İsrail Başbakanı 13 Haziran'daki çekilmeden önce bir oldubittiyle (*fait accompli*) 6 millik bölgenin büyük bir bölümüne Binbaşı Haddad'ın milislerini yerleştirdi. Bu bölgeye gelişmiş yer altı sığınakları ve istihkâmlar inşa eden İsrail, içinde toplar ve tanklar da bulunan çok sayıda silahı Binbaşı Haddad'a bıraktı. Böylece İsrail hükümeti, sınırın güvenliğini sağlayacak bir tampon görevi görecektir ve Filistinli gerillalara karşı savaştıkları Güney Lübnan Ordusu- GLO (*Ceyş Lubnān el-Canūbi*)'yi kurmuş oldu. GLO'nun milisleri, asker kaçakları, Ketā'ib milisleri ve yerel Hıristiyanlardan sağlanan acemi askerlerden oluşuyordu. İsrail GLO milislerine ve onların ailelerine Lübnan şartlarına göre yüksek maaşlar ödemeye başladı. Böylece İsrail, sınırda GLO'nun bulunduğu bir güvenlik hattı oluşturmuş oldu. İsrail'in Lübnan topraklarından çekilmesi için Mart ayından beri ısrarlı diplomatik girişimlerde bulunan ABD yönetimi, İsrail-Haddad ortaklığına karşı sessiz kalmayı tercih etti.⁹⁸⁴

⁹⁸³ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 135-136.

⁹⁸⁴ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 136-137; Ahmad Beydoun, "The South Lebanon Border Zone: A Local Perspective", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 21, No: 3, İlkbahar 1992, s. 45.

İsrail'in Mart 1978'te gerçekleştirdiği Litani Operasyonu, Lübnan iç siyasetindeki güç dengelerinde derin tesirler bıraktı. İsrail işgali, Suriye kontrolünden rahatsızlık hisseden Lübnanlı Hıristiyan grupları cesaretlendirmişti. Bu Hıristiyan grupların başında Beşir Cemayel'in Lübnan Kuvvetleri geliyordu. Mart'ı izleyen aylar Doğu Beyrut'ta Lübnan Kuvvetleri ile Suriye Ordusu arasında şiddetli çatışmalar gerçekleşti. Aslında bu çatışmanın ilk belirtileri Şubat ayının başında Doğu Beyrut'ta Lübnan Ordu birlikleriyle ACG'nin Suriye birlikleri arasındaki bir anlaşmazlığın çatışmaya dönüşmesiyle ortaya çıkmıştı. Çatışma sırasında Şam'un'a bağlı bazı ULP milisleri Lübnan Ordu birliklerine destek vermişti. Bu çatışmanın ardından Şam'un'un ULP milislerini cezalandırmak isteyen Suriye birlikleri Doğu Beyrut'u bombardımana tutmuş ve bu saldırıda 100 kadar sivil ölmüştü. Bir soruşturma komisyonunun kurulması yoluyla bu saldırının büyük bir çatışmaya dönüşmesi engellenmişti. Fakat bu olaydan 2 ay sonra Nisan ayının ortalarında ACG'nin Suriye birlikleri, Doğu Beyrut'ta Lübnan Kuvvetleri milislerine karşı saldırıya geçti. Suriye birliklerinin ağır toplarla yaptığı ilk saldırıda Doğu Beyrut'un banliyölerinde 60 kişi öldü. Fakat çatışmanın sonraki aşaması Lübnan Kuvvetleri için büyük bir zafer oldu. Bu yenilgiyle Suriye, birliklerini Doğu Beyrut'tan çekti ve bölgeye ACG'nin Sudanlı ve Suudi Arabistanlı askerleri gönderildi. Şam'un bir süredir Suriye'nin birliklerini Lübnan'dan çekmesi için çağrı yapıyordu. Nisan çatışmasından sonra Beşir Cemayel, bundan böyle Lübnan Kuvvetleri'nin ACG ya da Lübnan hükümetinin güvenlik güçlerinin sorumluluğuna bırakılan yerlerin yerine kendi kontrol ettiği yerlerin güvenliğiyle ilgileneceklerini açıkladı.⁹⁸⁵ Böylece Mārūnīlerle Suriye arasındaki gerginlikler Mārūnī aileler arasında bir güç mücadelesinin açıkça ortaya çıkmasına yol açıyordu.

Beşir Cemayel, Haziran 1978'den itibaren kendi milislerinin dikkatini Suriye birliklerinden uzak bir bölge olan ülkenin kuzeyindeki dağlık Zaghartā'ya yöneltti. Zaghartā bölgesi Franciyye ailesinin ülkedeki nüfuz alanıydı. Beşir Cemayel, Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığından rahatsızlığını belirtse de eski devlet başkanı Süleyman Franciyye, Suriye lideri Esad'ın eski dostuydu ve 1976'da Suriye birliklerinin Hıristiyanlara yaptığı yardımı unutmamıştı. Franciyye, 1977 yılı boyunca ve 1978 yılı

⁹⁸⁵ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 162-163.

başında Lübnan Cephesi içindeki Mārūnī liderleri Suriye ile ilişkileri kesmemeleri yönünde uyarılarda bulunsa da onlar bu uyarıları dikkate almadı. Bunun üzerine Mayıs 1978’de Franciyye, Lübnan Cephesi’nin toplantılarına katılmayı bıraktı. Böylece Franciyye ve Lübnan Cephesi’ndeki eski müttefikleri arasında Cebel Lübnan’ın kuzey bölgesini kontrol etmek için bir mücadele ortaya çıktı. 13 Haziran 1978’de Beşir Cemayel sürpriz bir saldırıyla kuzeydeki bu mücadelede avantajlı duruma geçti. Cemayel’in emriyle 100 Ketā’ib milisi Franciyyelerin Ehden’deki yazlık evine saldırdı, saldırıda Süleyman Franciyye küçük oğlu Toni, karısı, üç yaşındaki kızıyla birlikte öldürüldü. Zaghartālī köklü feodal aileler, Ketā’ib milislerinin saldırısından dolayı Beşir Cemayel’i sorumlu tuttu ve Lübnan Cephesi’yle ilişkilerini kesti. Süleyman Franciyye ise kamuoyu önünde Beşir Cemayel’i İsrail’le işbirliği yapmak ve Lübnan’ı bölmeye çalışmakla suçladı. Franciyye, Ağustos 1978’de Dürzī lider Velid Canbulāt ve eski başbakan Reşid Karāmī’yle ittifaka girdi ve Suriye’ye desteğini arttırdı.⁹⁸⁶

1 Temmuz 1978’de Suriye birlikleri Doğu Beyrut’ta Lübnan Kuvvetleri milislerine karşı yeni bir saldırı başlattı. Suriye askerlerinin yüksek binalardaki mevzilerinden çevreye rastgele yaptığı roket atışları ve Suriye tanklarının bölgedeki varlığı sivillerin bölgeyi terk etmesine ve çatışmaların şiddetinin tahammül edilemez boyuta ulaşmasına yol açtı. Bu durum karşısında Lübnan Devlet Başkanı Sarkīs 6 Şubat’ta televizyona çıkıp istifa niyetini açıkladı. ABD Başkanı Jimmy Carter, acil bir ateşkes çağrısı yaptı ve BM nezdinde Lübnan meselesini çözmek için girişimlere başladı. Lübnan hükümeti, Suriye’nin baskısından dolayı ABD’nin teklifini kabul etmedi. 7 Şubat’ta İsrail hükümeti Doğu Beyrut’taki çatışmalardan dolayı kaygılarını sert bir dille açıkladı ve Lübnan’daki Hıristiyanlara yönelik yapılan soykırımın (*genocide*) engellenmesi gerektiğini belirtti. Ardından İsrail savaş uçakları Batı Beyrut üzerinde alçak uçuş yaptı. İsrail’in bu tepkisinin ardından Doğu Beyrut’taki Suriye birliklerinin saldırıları yavaşladı ve 6 hafta kadar bölgede sessizlik yaşandı. Fakat Ekim ayının ilk haftası Suriye birlikleriyle Lübnan Kuvvetleri milisleri arasındaki savaş tekrar yükselişe geçti. Doğu Beyrut’taki çatışmalarda bir haftada 400’den fazla kişi öldü ve 5 bin apartman hasar gördü. 5 Ekim’de İsrail Deniz Kuvvetleri, Batı Beyrut’u

⁹⁸⁶ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 164.

bombardımana tuttu. Bundan iki gün sonra ise bir ateşkes yapıldı. 15-17 Ekim’de Şūf Dağı’ndaki tarihi Beyt ed-Din Sarayı’nda ACG’ye asker gönderen ve maddi destek veren Arap devletlerinin (Suriye, Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE, Katar ve Sudan) temsilcileri arasında bir toplantı yapıldı. Toplantıda Kahire Antlaşması’na ve Lübnan Ordusu’nun yeniden yapılanmasına verilen destek yinelendi. Suudi Arabistan Suriye’yi Doğu Beyrut’taki güçlerini Suudi ve Sudanlı askerlerle yer değiştirme konusunda ikna etti.⁹⁸⁷

1979 yılı başında Lübnan hükümeti Lübnan Ordusu’nun yeniden yapılandırılması ilgili bir takım çabalar ortaya koydu. 13 Mart’ta Lübnan Parlamentosu ordunun yeniden yapılandırılmasıyla ilgili bir yasayı kabul etti. Ulusal Savunma Yasası’nın kabul edilmesinde ABD’nin Beyrut Büyükelçisi John Gunther Dean önemli bir role sahip oldu. Bu yasanın kabul edilmesinden bir süre sonra hükümet, Lübnan’ın güneyinde Binbaşı Haddad’ın kontrolü altında tuttuğu sınır hattına Lübnan Ordu birliklerini gönderme kararı aldı. Lübnan Ordusu’nun komutanı General Victor el-Khūrī, 18 Nisan’da bölgeye bir tabur askeri gönderdi. Lübnan taburu, Ma’raka, eş-Şihābiya ve Tabnin köylerine ilerleyip Haddad’ın bölgesine yaklaştıktan sonra aniden Haddad’ın milislerinin şiddetli topçu ateşine maruz kaldı. Aynı gün Binbaşı Haddad “Özgür ve Bağımsız Lübnan” adlı bir devlet kurduğunu açıkladı. Haddad’ın bu kararı Lübnan yönetiminin sert tepkisine yol açtı. Başkan Sarkīs, 19 Nisan’da bir başkanlık açıklaması yaparak Haddad’ın ordudan ihraç edildiğini söyledi. Sadece Kamil Şam’un, Haddad’ı sınırdaki köyleri Filistinli gerillalardan koruyan bir vatansever olduğu için savundu. Şam’un’a göre Haddad’ın vatan haini ilan edilmesi ve 18 Nisan’da sınıra Lübnan taburunun yollanması utanç vericiydi.⁹⁸⁸

4 Şubat 1980’de Suriye, umulmadık bir şekilde Beyrut-Saydā sahil yolundaki ve Beyrut’taki bazı birliklerini geri çekerek Bekaa Vadisi’ne yerleştirdi. Bu çekilme kararı, Halep’te Suriye güvenlik güçleriyle Müslüman Kardeşler Örgütü arasında çatışmaların

⁹⁸⁷ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 165; Deeb, *Syria’s Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 42-44.

⁹⁸⁸ Deeb, *Syria’s Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 47; Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 112; Augustus Richard Norton- Jillian Schwedler, “(In)security Zones in South Lebanon”, *Journal of Palestine Studies*, C: 23, No: 1, Sonbahar 1993, s. 67.

sürdüğü bir süreçte alınmıştı. Lübnan hükümeti de bu karara şaşırılmıştı, Başbakan el-Hoss, aceleyle Şam'a gitti ve Suriye'yi bu çekilme kararını Lübnan Ordusu ile ACG yer değiştirene kadar ertelemesini istedi. Başbakan el-Hoss'un ardından Suriye'nin Lübnanlı müttefikleri (5 Şubat'ta Mārūnī lider Franciyye, 6 Şubat'ta Dürzī lider Velid Canbulāt ve Emel lideri Hüseyin el-Hüseyini ve 7 Şubat'ta FKÖ lideri Arafat) sırayla Şam'ı ziyaret etti. Ulusal Hareket ve FKÖ liderleri, Suriye'nin kısmi geri çekilişinin Suriye birliklerinin Lübnan Ordu birlikleriyle yer değiştirilmesi olarak algıladığı için endişe duydu. Arafat, Suriye birliklerinin kısmi geri çekilmesinin ACG'nün boşalttığı yerleri FKÖ güçlerinin doldurmasına yol açacağını belirtti. Buna rağmen Suriye birliklerinin Beyrut'tan çekilmesinden sonra 1200 kişilik Lübnan Ordu birlikleri kentin doğu ve güneyinde konuşlandı.⁹⁸⁹

Şubat ve Mart aylarında iki Mārūnī liderlere karşı suikast girişiminde bulunuldu. 23 Şubat'ta Lübnan Kuvvetleri'nin komutanı Beşir Cemayel'i hedef alan bir bombalı saldırıda Cemayel'in 18 aylık kızı Maya ile birlikte 8 kişi öldü.⁹⁹⁰ 12 Mart'ta ise diğer Mārūnī lider Kamil Şam'un'un arabasına benzer bir yöntemle saldırı yapıldı. Şam'un saldırıdan hafif yara alarak kurtuldu.⁹⁹¹ Bununla birlikte Suriye birliklerinin kısmi geri çekilişi, Mārūnīler arasındaki güç mücadelesini çatışmaya dönüştürdü. Çatışmanın ana nedeni, bir yıl öncesinde olduğu gibi, Beşir Cemayel'in Mārūnīlerin tek lideri olma çabasıydı. 7 Temmuz'da Cemayel'in Ketā'ib milisleri, Dani Şam'un'a bağlı milislerin Doğu Beyrut'taki ve kuzey sahil yolu üzerindeki üslerine ani bir saldırı yaptı. Suriye birliklerinin Beyrut'tan çekilmesinden sonra kentin doğu ve güneyinde konuşlanan Lübnan Ordu birlikleri Şam'un'un milislerini koruma altında aldı. Toni Şam'un, Ketā'ib milislerin saldırılarına direnmesine rağmen babası Kamil Şam'un pasif bir tutum takındı ve Cemayel'in gücünü kabullendi. Bu saldırıyla Beşir Cemayel Lübnan'ın yeni devlet başkanı olma isteğinde önemli bir aşamayı daha geçiyordu. Temmuz ayında Mārūnīler arasında çatışmalar olurken Başbakan el-Hoss'un Devlet Başkanı Sarkīs'e Haziran ayında istifasını sunmasından kaynaklanan hükümet krizi devam ediyordu. Devlet Başkanı Sarkīs, 22 Ekim'de hükümeti kurma görevini Şefik Wazzan'a verdi.

⁹⁸⁹ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 52.

⁹⁹⁰ "Beirut Bomb Kills 8; Christian Militia Chief Believed to Be Target; Fought Palestinians and Leftists", *The New York Times*, 24 Şubat 1980.

⁹⁹¹ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 53.

Wazzan, Yüksek İslam Konseyi lideriydi, fakat çok etkili bir Sünni siyasetçi değildi. Buna rağmen Wazzan hükümeti güvenoyu almayı başardı ve göreve başladı. Wazzan hükümetinin ilk günlerinde Beşir Cemayel, ‘Ayn el-Rummāneh’de Lübnan Ordusu tarafından korunan Dani Şam‘ün’a bağlı *Numūr* milislerinin kalanlarını temizlemek için bölgeye girdi. Bu saldırı, Devlet Başkanı Sarkīs’in orduyu yeniden yapılandırma çabalarına büyük bir darbe oldu.⁹⁹²

21 Aralık 1980’de Bekaa Vadisi’nin Katolik Hıristiyan Zahle kentinde Beşir Cemayel’in Lübnan Kuvvetleri’yle Suriye Ordu birlikleri arasında yeni bir çatışma başladı. Çatışmanın nedeni Suriye birliklerinin Zahle’de konuşlanma girişimiydi. Beşir Cemayel’in milisleri, kente giren Suriye birliklerine saldırdı ve 5 Suriyeli askeri öldürdü. Bunun üzerine Suriye Ordusu Zahle’yi kuşattı ve bombalamaya başladı. Zahle’nin bombalanması sırasında kente birçok sivilin ölmesi ve saldırının Noel’e denk gelmesi, Batılı devletlerin Suriye’ye karşı sert açıklamalar yapmasına yol açtı. En sert açıklama, “Zahleli sivilleri öldüren barbarca bombardıman” diyen Fransız siyasetçilerden geldi. Fransız hükümetinin 24 Aralık’ta Suriye’nin saldırısını kınayan bildirisinde Zahle için “Hıristiyan ve Frankofon kenti” deniliyordu. Fakat Fransa’nın açıklamalarına Lübnan içinden sert eleştiriler geldi. Başbakan Wazzan, Şam’a yaptığı ilk resmi ziyarette, Suriye birliklerinin Lübnan’daki rolünü övdü. Bununla birlikte uluslararası tepkiler Suriye yönetiminin Zahle kuşatmasını bir hafta sonra bitirmesine yol açtı.⁹⁹³

Lübnan Kuvvetleri, 14 Ocak 1981’de yayınladığı bildiride Lübnan’daki Suriye birliklerinin caydırıcı güçten işgal gücüne dönüştüğünü belirtip bu birliklerin ülkeyi terk etmelerini talep etti. Aynı gün Suriye yönetimi, Lübnanlı Hıristiyanlar içinde desteklendiğini göstermek için Franciyye’yi Şam’a davet etti. Franjiye Şam ziyaretinde Suriye’nin askeri varlığıyla Lübnan hükümetinin otoritesini güçlendirme ve ülkenin bütünlüğünü koruma dışında bir amacının olmadığını belirtti. Diğer bir Mārūnī lider Şam‘ün ise Lübnan’daki tüm yabancı güçler –Suriye ve FKÖ- ülkeyi terk etmeden ulusal bir uzlaşmanın olamayacağını söylüyordu. Lübnan Kuvvetleri’nin komutanı

⁹⁹² Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 168-170.

⁹⁹³ Deeb, *Syria’s Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 57-58.

Beşir Cemayel, Mart ayından itibaren Zahle’de Suriye birliklerine karşı yapılacak bir saldırı için kentin çevresindeki milislerini takviye etti. Mart sonunda Beşir Cemayel’in milisleri Zahle yakınlarında bir Suriye birliğini pusuya düşürdü. Suriye yönetimi, pusunun sorumlularının teslim edilmesini istese de Beşir Cemayel bunu kabul etmedi ve Suriye’nin Zahle’ye yapacağı bir saldırıya karşı kentin çevresinde bir savunma hattı oluşturdu. Bunun üzerine Suriye Ordusu, Zahle’ye ağır bir bombardıman başlattı. Zahle’deki çatışmalar, Nisan ayı başında devam etti. Nisan ayında İsrail de Zahle’deki çatışmaya hava savaşıyla müdahil oldu. Böylece İsrail, uzun süredir Suriye ile İsrail’i Lübnan topraklarında doğrudan bir çatışmaya girmesini engelleyen Kırmızı Hat (*Red Line*) Antlaşması’nı ihlal etmiş oldu. İsrail savaş uçaklarının Bekaa Vadisi üzerinde asker taşıyan iki Suriye helikopterini düşürmesi üzerine Suriye yönetimi, SAM-6 karadan havaya füze bataryalarının bir kısmını Bekaa Vadisi’ne yolladı. Suriye’nin bu hamlesi Zahle’deki çatışmayı bir Suriye-İsrail krizine dönüştürdü. Bunun üzerine ABD Başkanı Reagan, özel temsilcisi Philip Habib’i arabuluculuk temalarında bulunmak üzere bölgeye yolladı. Habib’in arabuluculuk girişimi, Suriye ile İsrail arasındaki çatışmanın büyümesini engellese de SAM 6 füzelerini geri çekirme konusunda Suriye üzerinde pek etkili olamadı.⁹⁹⁴

Suriye-İsrail füze krizine çözüm bulunamadan Temmuz 1981’de Lübnan’ın güneyinde İsrail ile Filistinli gerillalar arasındaki çatışmalar şiddetlendi. İsrail yönetimi, Lübnan güneyinde Filistinli gerillaların kurdukları askeri alt yapı ile İsrail’e karşı bir saldırı başlatabileceklerinden kaygılanıyordu. Bu kaygı, Suriye füzelerinin Lübnan’daki varlığından dolayı daha da arttı. Temmuz ayında İsrail hükümeti, Lübnan’ın güneyindeki Filistinlilere ait askeri alt yapıya zarar vermesi için İsrail Ordusu’nu görevlendirdi. İsrail Hava Kuvvetleri’nin Lübnan’ın güneyindeki Filistin hedeflerine yönelik gerçekleştirdiği hava saldırıları, Filistinli gerillaların sınırdan Celile’nin kuzeyine sürekli füze atışları yapamaya başlamasına yol açtı. İsrail topları ve savaş uçakları Filistinli gerillaların ağır zaiyata yol açan saldırıların durdurmakta yetersiz kaldı. Bunun üzerine İsrail Hava Kuvvetleri, 19 Temmuz’da Batı Beyrut’taki FKÖ karargâhlarına yönelik geniş bir hava saldırısı düzenledi. İsrail’in hava saldırısı Batı

⁹⁹⁴ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 170-171.

Beyrut ve çevresinde büyük can kaybına- 200'den fazla Filistinli ve Lübnanlı öldü- ve maddi zarara yol açtı. ABD Başkanı Reagan, Lübnan'daki çatışmalara tekrar müdahale edip özel temsilcisi Philip Habib'i bölgeye yolladı. Habib ve Suudi Arabistan'ın katkısıyla bir ateşkes sağlandı.⁹⁹⁵

Temmuz 1981'deki İsrail-FKÖ çatışması, FKÖ'nün Lübnan'daki askeri gücünden İsrail'in duyduğu rahatsızlığı göstermekle birlikte yakında İsrail'den Lübnan'a yönelik daha geniş kapsamlı saldırının ilk işaretlerini veriyordu. Binbaşı Saad Haddad'ın Güney Lübnan Ordusu ve UNIFIL'in varlığı, İsrail Ordusu'yla Filistinli gerillaların uzun süredir doğrudan temasını engelliyordu ve 1978 Camp David Antlaşması'ndan Temmuz 1981'e kadar iki taraf arasındaki silahlı çatışmaların biçim değiştirmesini sağlamıştı.⁹⁹⁶ Bu yüzden Temmuz 1981 çatışması, Lübnan'da İsrail ile FKÖ arasında askeri çatışmalarda yeni bir dönemin başlangıcıydı. Buna ek olarak 1981 yazında Lübnan'ın yakın geleceğini tesir edecek en önemli gelişmelerden biri de İsrail iç siyasetinde yaşandı. Temmuz parlamento seçimleri sonunda Begin'in Likud bloku tekrar iktidara geldi. Başbakan Begin'in Ariel Şaron'u savunma bakanlığına ataması, İsrail'in yeni dönemdeki güvenlik stratejilerinde Şaron'un önemli bir rol oynayacağını gösteriyordu.⁹⁹⁷ İsraili yazar Ze'ev Schiff'e göre Şaron'un Lübnan'daki meydan okumaya karşı yaklaşımı tüm haleflerinden farklıydı. Genelkurmay Başkanı Rafeal Eitan da Şaron ile uyumlu çalışabilecek bir iş arkadaşıydı. Şaron, Lübnan'da Suriye'nin ve FKÖ'nün askeri varlığını sona erdirebileceğine inanmış ve bunun için radikal bir siyaset benimsemişti. Şaron, FKÖ'nün Lübnan'dan siyasi olarak tasfiyesi için uygun hedefler belirledi. İsrail'in FKÖ'yü Lübnan'dan çıkardıktan sonra örgüt tekrar geri dönüşü engellemek isteyen Şaron, bunun için Lübnan devlet başkanı seçilebilecek bir Mārūnī liderle ittifaka ihtiyaç duyuyordu. Şaron'un seçimi, İsrail'le bir barış antlaşması imzalayabileceğine inandığı genç Mārūnī lider Beşir Cemayel'di. Bu olaylar zinciri tabii ki Suriye Ordusu Lübnan'dan çıkarılmadan gerçekleşemezdi.⁹⁹⁸

⁹⁹⁵ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 120; Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 171.

⁹⁹⁶ Yezid Sayigh, "Israel's Military Performance in Lebanon, June 1982", *Journal of Palestine Studies*, C: 13, Sayı: 1, Sonbahar 1983, s. 29-31.

⁹⁹⁷ Cobban, *The Superpowers and The Syrian-Israeli Conflict*, s. 36.

⁹⁹⁸ Ze'ev Schiff, "Lebanon: Motivations and Interest in Israel's Policy", *The Middle East Journal*, C: 38, No: 2, İlkbahar 1984, s. 224-225.

IV.4.1.5. İç Savaşın Beşinci Safhası: 1982 İsrail İşgali

Lübnan İç Savaşı'nın beşinci safhası, İsrail'in Haziran 1982'de giriştiği geniş çaplı işgalle başladı. 1982 yılının ilk ayları Filistinli gerillaların Lübnan'ın güneyindeki faaliyetleri hala İsrail hükümeti için öncelikli güvenlik meselesi özelliğini korumayı sürdürüyordu. Nisan ayında İsrail Hava Kuvvetleri, Beyrut'un güneyindeki Dāmūr kasabası yakınlarındaki Filistin mevzilerine ağır bir bombardman gerçekleştirdi. İsrail Başbakanı Begin ve Savunma Bakanı Şaron, bu güvenlik meselesini askeri tedbirlerle çözmeye kararlı görünüyordu. Bununla birlikte Mart 1978'deki Litani Operasyonu Başbakan Begin'e Lübnan'a yönelik siyasetinde önemli dersler vermişti. Begin, Lübnan'daki Filistinli gerillaların sadece Lübnan'ın güneyine yapılacak askeri bir harekâtla ortadan kaldırılamayacağına inanıyordu. Ayrıca Begin'e göre Lübnan'da siyasi istikrarsızlık giderilmeden Filistinlilerin Lübnan üzerindeki etkisi yok edilemezdi. Bu nedenlerle dolayı Begin hükümetinin Lübnan'a yönelik askeri planlamaları, üç ana hedef üzerine odaklanıyordu: 1) FKÖ'nün siyasi ve askeri gücünü Lübnan'da tamamen bitirmek 2) Suriye'nin Lübnan'daki siyasi ve askeri nüfuz alanının bitirmek veya en azından sınırlandırmak 3) Mārūnī lider Beşir Cemayel'in devlet başkanı olmasını sağlayıp Lübnan ile İsrail arasında bir barış antlaşması imzalamak.⁹⁹⁹ Filistin'deki İngiliz mandası yıllarında İrgun'un liderlerinden bir olmasına rağmen stratejik meselelerde fazla bilgi sahibi olmayan Başbakan Begin'in Lübnan'a yönelik askeri kararları üzerinde Savunma Bakanı Şaron ve Genel Kurmay Başkanı Eitan'ın tavsiye ve yönlendirmeleri oldukça yoğun olmuştur.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁹ İsraili yazar Ofira Seliktar, 1977'de ilk kez başbakan olan Menahem Begin izlediği dış siyaset stratejileriyle tartışmalı ve kafa karıştırıcı bir performans sergilediğini söylemektedir. Seliktar'a göre Başbakan Begin, bir yandan Mısır'la tarihi bir barış antlaşmasının altına imza atarken diğer yandan Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimlerinin sayısını arttırabiliyor, Golan'ı ilhak edip (Aralık 1981) ve Irak'ın nükleer tesislerini bombalayarak (Haziran 1981) barış sürecini tehlikeye atacak radikal kararlar alabiliyordu. Seliktar "*İşte bu kararların arkasındaki dünya görüşü ve mantık, 1982'de Lübnan'ın işgaline yol açtı ve İsrail'le ittifak haline olan Lübnanlı Hıristiyanların Beyrüt'teki Sabra ve Şatilla kamplarında Filistinli mültecilere yaptığı katliama yardımcı oldu*" diyor. Ofira Seliktar, "The New Zionism", *Foreign Policy*, No: 51, Yaz 1983, s. 118.

¹⁰⁰⁰ Clive Jones, "The Foreign Policy of Israel", Der: Raymond Hinnebusch- Anoushiravan Ehteshami, *The Foreign Policies of the Middle East States*, Londra, Lynce Rienner Publishers, 2002, s.131.

3 Haziran 1982’de İsrail’in İngiltere büyükelçisi Şlomo Artov’un Londra’daki Dorchester Hotel’inde katıldığı bir davetin ardında Filistinli Ebū Nidal Örgütü’nün üç üyesi tarafından saldırıya uğraması¹⁰⁰¹ İsrail hükümetinin Lübnan’a yönelik hareket geçmesini sağlayan olay oldu.¹⁰⁰² Savunma Bakanı Şaron Londra’daki saldırının haberini Romanya’da gerçekleştirdiği bir resmi ziyaret sırasında öğrendi. Başbakanı Begin, Şaron İsrail’e dönmeden hükümet üyeleriyle Londra’daki saldırıya İsrail’in nasıl cevap vermesi konusunda bir toplantı yaptı. Genelkurmay Başkanı Eitan da hükümete tavsiyelerde bulunmak için toplantıda hazır bulunuyordu. Eitan, İsrail Ordusu’nun FKÖ’nün Beyrut yakınlarında cephanelik ve eğitim kampı olarak kullandığı 11 hedefe hava saldırısı düzenlemesini önerdi. 4 Haziran’da Eitan’ın önerdiği hedeflere hava saldırısı yapıldı, Lübnan güneyine ve Beyrut’ta yapılan saldırılarda en az 45 kişi öldü. İsrail saldırısının ardından Filistinli gerillalar, iki gün boyunca Lübnan sınırından Celile’ye 500 civarı Katyuşa roketi fırlattı. Ariel Şaron Romanya’dan döndüğünde İsrail Ordusu, Lübnan topraklarında İsrail yanlısı Güney Lübnan Ordusu’nun kontrol ettiği alanda tanklarıyla operasyona başlamıştı. İsraili yetkililer Lübnan’daki askeri operasyona “Celile için Barış Operasyonu” adını verdi. Şaron, operasyonun amacını Lübnan’ın 40 kilometre içindeki FKÖ askeri tehditlerini yok edip İsrail’in kuzeyini FKÖ’nün füze saldırılarının dışında bırakmak olarak tanımlıyordu.¹⁰⁰³ Oysaki İsraili yetkililerin açıkladığı sınırlı savaş planı ile ulaşılmak istenen gerçek amaçlar arasında büyük bir çelişki olduğu aşikârdı. Savunma Bakanı Şaron ve Genelkurmay Başkanı Eitan’ın gerçeğin farkında olduğu ve daha geniş çaplı bir işgal planladığı savaşın ilerleyen safhalarında ortaya çıktı. Her iki İsraili yetkili de FKÖ’nün Beyrut’taki siyasi ve askeri unsurlarını tamamen yok edecek ve Suriye birlikleriyle çatışmayı da göze alan daha kapsamlı bir saldırı plan tasarlamışlardı.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰¹ Saldırıda ağır yaralanan Şlomo Artov hayatta kalmayı başardı. Fakat saldırıda kurşunlardan biri kafasına isabet etmişti. Bundan dolayı Arvot 2003’te ölene kadar felç olarak kaldı.

¹⁰⁰² Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 376-377.

¹⁰⁰³ Cobban, *The Superpowers and The Syrian-Israeli Conflict*, s. 37-38.

¹⁰⁰⁴ Pierre Khazen’e göre İsrail Ordusu Ocak 1982’den beri Ariel Şaron’un kontrolünde yürütülen ve Lübnan’ın karadan işgalini öngören *Oranim* adlı bir plan üzerinde çalışıyordu. Hatta bu planın uygulanması için 12 Ocak 1982’de Şaron Beyrut’a gizli bir ziyaret gerçekleştirdi ve Jüniye limanında Beşir Cemayel’le görüştü. Şaron’un ardından Rafael Eitan Beyrut’u, Beşir Cemayel Küdüs’ü ziyaret etti. *Oranim* planı Ariel Şaron tarafından hazırlandığı aşikârdı. Khazen’e göre Şaron Romanya’dan dönmeden önce tamamlanan planın uygulanması için yapılan hazırlıkları ve ayrıntıları Genelkurmay Başkanı Rafeal Eitan çok iyi biliyordu. *Oranim* planının beş temel amacı vardı: İlki her yönüyle Lübnan meselesi için kesin bir çözüm sağlamaktı. İkincisi İsrail’in kuzey sınırına ve Celile’deki yerleşimlere yapılan Filistin

İsrail hükümeti, 6 Haziran 1982’de Celile Barışı Operasyonu başlattı. İsrail Ordusu, geniş çaplı bir askeri müdahale için hazırlanmıştı ve çok büyük bir askeri güçle Lübnan’a girdi. Tümgeneral Amir Drori komutasındaki İsrail birlikleri, Lübnan’daki operasyona hava ve deniz kuvvetlerinin desteklediği 76000 asker, 1.250 tank, 1500 zırhlı personel taşıyıcı ile katıldı. Tümgeneral Sa’id Bayraktar komutasındaki düzenli Suriye birlikleri 25.000 asker, 300 tank ve 300 APC ile birlikte farklı fraksiyonlardan oluşan yaklaşık 15000 FKÖ gerillası ile savaşta yer aldı.¹⁰⁰⁵ İsrail Ordusu’nun Lübnan operasyonu, 6 Haziran 1982 sabahı ilk zırhlı birliklerin, Ras Nakura’dan Lübnan’a girmesiyle başladı. Bu zırhlı birlikler, ilk olarak kıyı şeridinden Reşidiyye mülteci kampı ve Sūr kentine doğru ilerledi. Eş zamanlı olarak İsrail helikopterleri Sūr yakınlarındaki Burj eş-Şimāli mülteci kampına asker indirirken diğer İsrail birlikleri de deniz yoluyla Reşidiyye’ye çıkartma yaptı. Orta hatta UNIFIL bölgesinin içindeki Taibeh’den Kantara’ya ilerleyen İsrail birlikleri, Litani Nehri üzerindeki Ka’ka’iya Köprüsü’ne ulaştı. Köprü üzerindeki hafif direniş karşısında zorlanan bu İsrail birlikleri üç kola ayrıldı. İlk kol, Beaufort Kalesi’ne saldırdı, ikinci kol Nebatiye’yi kuşattı ve üçüncüsü Doueir ve Zifta yoluyla kıyıya ulaşmaya çalıştı. Bu arada helikopterle Beaufort’a ve Ansar’daki FKÖ’nün geçici uçuş pistine birlikler indirildi. Doğu hattındaki İsrail birlikleri ise Golan Tepeleri’ndeki Herbon Dağı’ndan Hasbeyā’ya saldırdı ve kuzeye ilerledi. İlk gün bu birlikler fazla bir ilerleme katedemedi, hatta Khardali Köprüsü’nü geçmeye çalışan bir İsrail birliği UNIFIL askerleri tarafından engellendi.¹⁰⁰⁶

İsrailli yazar Itamar Rabinovich, İsrail Ordusu’nun savaşın ilk üç günü, bütün gücüyle Lübnan’ın batı (Lübnan’ın kıyı şeridi üzerinden) ve orta bölgelerden kuzeye ilerlemeye gayret ettiğine dikkat çekmektedir. Batı bölgesinde denizden takviye edilen

saldırılarını sona erdirmektir. Üçüncüsü FKÖ’nün Lübnan’ın güneyinde ve Beyrut çevresinde kurduğu siyasi ve askeri yapılanmayı ortadan kaldırmaktır. Dördüncüsü FKÖ-Müslüman ittifakına Suriye’nin verdiği desteği –Suriye Ordusu’yla doğrudan çatışmaya girmeden- kesmektir. Planın son amacıysa kuzeydeki Hıristiyan güçlere yardım edip İsrail’le barış yapacak kalıcı bir Lübnan hükümeti kurmaktır. Bkz. Pierre Khazen, “The 1982 Israeli Invasion of Lebanon Reasons and Aims”, 12 Mart 2006, Khazen Ailesi’nin Resmi Web Sitesi, http://www.khazen.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1186&catid=129&Itemid=174, (5 Şubat 2011).

¹⁰⁰⁵ Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 377.

¹⁰⁰⁶ Sayigh, “Israel’s Military Performance in Lebanon, June 1982”, s. 33-34.

İsrail kara birlikleri hızlı bir şekilde Beyrut'un güneyindeki Dāmūr kasabasına ulaşmaya çalıştı. Bu bölgede ilerleyen İsrail birlikleri büyük ölçüde sadece FKÖ gerillalarıyla savaştı. Lübnan'ın büyük kıyı kentleri Saydā ve Sūr süratli bir şekilde geçildi. FKÖ gerillaları buralarda sınırlı bir direniş göstermeyi tercih edip kuzeye çekildi. Bu stratejinin sonucu İsrail birlikleri savaşın üçüncü günü Beyrut'un dış mahallerine ulaştı. FKÖ gerillaları da en az zarara uğrayarak savunma savaşı yapmak için Beyrut'un batı ve güney bölgelerinde döndü. Orta bölgedeki İsrail birlikleri, zorlu dağlık arazide Suriye askerleri ve Filistin gerillalarıyla savaşarak Beyrut-Şam otoyoluna ulaşmaya çalışıyordu. Doğu bölgesinde ise İsrail birlikleri sınırlı bir savaş yapmayı tercih etti ve Suriye birlikleri saldırmadığı sürece pozisyonların koruma stratejisi izledi. Rabinovich'e göre savaşın ilk üç günü, çoğu gözlemci hala İsrail Ordusu'nun yaptığı askeri operasyonun sınırlı hedefler (Lübnan'ın güneyinde bir güvenlik bölgesi yaratılması) içerdiğine inanıyordu.¹⁰⁰⁷ Bununla birlikte İsrail'in Lübnan'daki askeri operasyonunun başlanmasının ardından 7 Haziran 1982'de BM Güvenlik Konseyi 509 nolu kararını yayınladı ve İsrail'in bir an önce Lübnan'daki işgalini sona erdirmesini ve Lübnan'ın uluslararası sınırlarına saygı göstermesini talep etti.¹⁰⁰⁸

9 Haziran'a kadar İsrail Ordusu ile Suriye birlikleri arasında sınırlı bir savaş yaşandı. Itamar Rabinovich göre Suriye Lübnan'daki savaşa girmekte açık bir biçimde isteksizdi bunun işaretlerini kış boyunca İsrail'e vermişti. İsrail saldırısının ilk üç günü Suriye birlikleri Lübnan içinde iki ülkenin müdahale alanı olarak belirlenen sınır hattını geçmemeye çalıştı. Fakat bu çaba yeterli olmadı. İsrail hükümeti, ABD yönetiminin Orta Doğu özel temsilcisi Philip Habib'in Suriye-İsrail arasında bir savaş çıkmasını engelleme yönündeki girişimleri boyunca Suriye yönetimini kötü niyetli olmakla suçladı. Bununla birlikte Rabinovich, Suriye ile İsrail arasında çatışmaların başlamasına tesir eden iki faktör olduğuna dikkat çekmektedir. İlki, İsrail Savunma Bakanı Şaron'un Lübnan'da Suriye birliklerine karşı alınacak sınırlı bir zaferin savaşın hedeflerine ulaşmada katkı yapacağını düşünmesiydi. İkinci ve asıl faktör İsrail'in yaptığı sınırlı savaş planının realiteyle uyuşmamasıydı. İsraili yetkililer, İsrail Ordusu'nun Lübnan'ın

¹⁰⁰⁷ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 135.

¹⁰⁰⁸ Carole Collins, "Chronology of the Israel Invasion of Lebanon, June-August 1982, *Journal of Palestine Studies*, C: 11-12, No: 4-1, Sayı: 44-45, Yaz-Sonbahar 1982, s. 138.

içinde 40 km kuzeye doğru ilerlemesini öngörüyordu. Askeri ilerleme, Suriye birlikleriyle çatışmadan Batı bölgesinden gerçekleşecekti. Suriye birliklerinin ve Suriye'nin koruması altında bulunan FKÖ gerillalarının bulunduğu orta ve doğu bölgelerine herhangi bir harekât yapılmayacaktı. Bu yüzden Filistinli gerillalar, Bekaa Vadisi'nin güney kısmından çıkarılmadığında veya en azından bölge Suriye'nin sıkı kontrolüne girdiğinde Celile Barış Operasyonu'nun temel amacı başarısızlığa mahkûmdu.¹⁰⁰⁹ İsrail Savunma Bakanı Şaron başta olmak üzere İsraili yetkililerin bunun farkında olduğu da aşikârdı.

İsrail Ordusu, savaşın başından itibaren Bekaa Vadisi'ndeki Suriye birliklerinin güney kanadına güçlü bir askeri baskı uyguladı. Bu baskı, savaşın üçüncü gününde İsrail ordusuna avantajlı duruma getirdi ve orta bölgedeki İsrail birlikleri Bekaa Vadisi'ndeki Suriye birliklerinin çevresinden dolanıp arkasına geçmeyi başardı. Ayrıca İsrail Hava Kuvvetleri, Suriye'nin karadan havaya füze sistemlerine zarar verdi ve bir düzine savaş uçağını imha etti. 10 Haziran'da Suriye birlikleri İsrail birlikleri tarafından ikili bir sıkıştırmaya maruz kaldı. Büyük bir İsrail birliği, Suriye ordusunu merkez birliklerini caydırmak için Bekaa Vadisi'ne konuşlandı. Suriye, SSCB ve Arap devletlerinden beklediği desteği alamamıştı. Bununla birlikte İsrail de Bekaa Vadisi'ndeki savaşın daha ileri boyutlara ulaşması halinde 1980 Suriye-SSCB Antlaşması'nın işletilebileceği ve bir SSCB müdahalesi olabileceği ihtimalini göz ardı etmiyordu. Suriye ve İsrail, SSCB ve ABD'nin baskılarıyla Bekaa Vadisi'ndeki çatışmaları sona erdirecek karşılıklı bir ateşkes yapmaya karar verdi. İsrail birlikleri Beyrut-Şam otoyoluna ulaşmadan ve doğu bölgesinde tatmin edici bir hat oluşturmadan ABD yönetiminin Orta Doğu özel temsilcisi Philip Habib arabuluculuğuyla 11 Haziran'da ateşkes yürürlüğe girdi. Batı bölgesinde ise Saydâ ve Sür kentlerini ele geçiren İsrail birlikleri Beyrut'un dış mahallelerine kadar ulaşmıştı. İsrail Ordusu'nun Beyrut'a doğru ilerleyişi, İsraili yetkililerin savaşın başında açıklanan hedeflerin daha fazlasını arzuladıklarını gösteren açıklamalar yapmalarına neden oldu.

¹⁰⁰⁹ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 137.

Bu açıklamalar, İsrail muhalefetinin, İsrail içinde ve dışında medya organlarının İsrail hükümetine yönelik eleştirilerini ortaya çıkardı.¹⁰¹⁰

11 Haziran'daki ateşkes, savaşın önemli bir safhasının sona ermesini sağladı. Itamar Rabinovich göre İsrail hem Lübnan'da Suriye'ye karşı bir zafer kazandı hem de savaşın alanını sınırlandırmayı başardı. İsrail Ordusu, her şeyden önce Suriye'nin sahip olduğu iki önemli silah olan Sovyet yapımı hava savunma sistemleri ve T-72 tanklarıyla başa çıkabileceğini göstermişti. Ayrıca Suriye'nin ateşkesi kabul ederek savaştan çekilmesi, İsrail Ordusu'nun tüm askeri gücüyle Beyrut'a odaklanmasını kolaylaştırdı. İsrail Ordusu, Beyrut'un güneyine ve doğusuna doğru ilerlemeye devam etti ve Hıristiyan Lübnan Kuvvetleri milisleriyle teması sağladı. İsraili yetkililer, Lübnan Kuvvetleri'nin Batı Beyrut'u ele geçirebileceği ve buradaki FKÖ direnişini bitirebileceği beklentisi içindeydi. Fakat Beşir Cemayel, milislerini Batı Beyrut'a sokma konusunda isteksizdi ve Hıristiyan milislerin bu bölgedeki faaliyetleri oldukça sınırlı kaldı. Beşir Cemayel'in bu konudaki isteksizliği İsrail hükümetinde büyük bir çelişkiyi ortaya çıkardı. İsraili yetkililer, Batı Beyrut'a doğrudan bir askeri müdahalede bulunmak yerine Beyrut'u kuşatıp, askeri ve siyasi baskıyla FKÖ yöneticilerini ve gerillalarını Beyrut'tan çıkarmaya karar verdi. İsrail Ordusu 15 Haziran'da Beyrut'taki kuşatmayı başlattığında Beyrut-Şam otoyolunu ve Beyrut'un doğusundaki bazı önemli tepeleri kontrol eden Suriye birlikleriyle yeni bir çatışma dalgası başladı.¹⁰¹¹ 22 Haziran'da İsrail birlikleri Beyrut'un doğusundaki Bhamdoun'a yönelik bir saldırı başlattı ve 24 Haziran'da Bhamdoun'u ele geçirdi. 25-26 Haziran'da da Suriye-FKÖ güçleri Aley'den çekildi.¹⁰¹²

İsrail Ordusu'nun 15 Haziran'da başlayan Beyrut kuşatması 10 hafta sürdü. 10 hafta boyunca İsrail kente sert bir abluka uygularken ABD yönetimi krize çözüm

¹⁰¹⁰ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 138.

¹⁰¹¹ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 139; İsraililer, savaş boyunca Suriye birliklerinin 1000 asker, 400 tank, 102 savaş uçağı ve 4-5 helikopter kaybettiğini iddia etmektedir. Buna karşılık Suriyeliler ise İsraililerin iddialarından daha az sayıda -84 civarı- savaş uçağı kaybettiklerini söylemektedir. İsrail Ordusu, kendi insan ve savaş uçağı kaybı konusunda hiç zaman açıklama yapmadı. Yezid Sayigh, savaş boyunca İsrail'in 368 askerinin öldüğünü, iki savaş uçağı v helikopter kaybettiklerini iddia etmektedir. Sayigh, yine bir Amerikan kaynağına dayarak İsrail'in savaşta 150 tank kaybettiğini söylemektedir. Sayigh, "Israel's Military Performance in Lebanon, June 1982", s. 62-63.

¹⁰¹² Sayigh, "Israel's Military Performance in Lebanon, June 1982", s. 35.

bulabilmek için arabuluculuk faaliyetleri sergiledi.¹⁰¹³ 27 Haziran'da İsrail uçakları, Batı Beyrut'ta halkı hayatta kalmak için kenti terk etmeye çağıran bildirimler attı. İsrail Ordusu, 700 tank, 1000 zırhlı araç ve 210 ağır topla kuşatmayı sürdürüyordu. Ayrıca sokak savaşı için Golan'da eğitilen İsrail özel birlikleri kente getirildi. 3 Temmuz'da İsrail zırhlı birlikleri Beyrut'a giriş çıkışı kontrol altına aldı. İsrail Ordusu, Batı Beyrut'un elektrik, su ve yiyecek gibi temel ihtiyaçlarını engelleyerek Filistinlilerin direnişini kırmaya çalıştı. İsrail Ordusu bir yandan Batı Beyrut'u abluka altında tutarken diğer yandan da sürekli bombalıyordu. Batı Beyrut'taki şartlar gün geçtikçe kötüleşti. 8 Temmuz'da İsrail Genelkurmayı gerekirse kışa kadar Beyrut'a kalabileceklerini açıkladı. 11 Temmuz'da İsrail zırhlı birlikleri Batı Beyrut'a ağır bir bombardıman gerçekleştirdi. FKÖ gerillaları da Doğu Beyrut'taki İsrail birliklerine karşı geniş çaplı bir saldırıyla cevap verdi. Beyrut radyosu, çatışmalarda 82 kişinin öldüğünü, 211 kişinin yaralandığını ve yüzlerce evin büyük zarar gördüğünü bildiriyordu.¹⁰¹⁴

Temmuz ayının sonuna doğru İsrail Hava Kuvvetleri, Batı Beyrut'u düzenli olarak bombalamaya başladı. Ağustos ayına gelindiğinde İsrail Ordusu'nun Batı Beyrut'a yönelik bombardımanları rutin hale gelmişti. 4 Ağustos'da BM'de İspanya ve Ürdün'ün önerdiği İsrail'e karşı hukuki yaptırım içeren bir karar taslağı ABD'nin vetosu yüzünden geçirilemedi. Aynı gün İsrail Ordusu, Batı Beyrut'a havadan, karadan ve denizden yeni bir saldırı daha gerçekleştirdi. Beyrut radyosu çoğu sivil 300 kişinin öldüğünü, 670 kişinin yaralandığını bildiriyordu. 6 Ağustos'ta İsrail zırhlı birlikleri Batı Beyrut'ta FKÖ'ye ait apartmanlara saldırdı, 10 Kızıl Haç görevlisi, 250 Filistinli ve 64 Suriyeli asker öldü. Aynı gün SSCB, BM Güvenlik Konseyi'ni acil toplantıya çağırdı ve İsrail'e yaptırım öngören bir karar teklif etti. Fransa ve Japonya karar taslağını desteklerken İngiltere çekimser kaldı, ABD ise veto etti.¹⁰¹⁵ ABD yönetimi, BM Güvenlik Konseyi'nde SSCB'nin önerisini veto ederken bir gün sonra Orta Doğu özel temsilcisi Philip Habib, Lübnan'daki krize çözüm getirecek bir barış planını FKÖ yetkililerine kabul ettirmeyi başarıyordu. İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron ise 8 Ağustos'ta, Habib ile Beyrut'un dışında yaptığı görüşmenin ardından Habib'in barış

¹⁰¹³ Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 387.

¹⁰¹⁴ Collins, "Chronology of the Israel Invasion of Lebanon, June-August 1982, s. 153-167.

¹⁰¹⁵ Collins, "Chronology of the Israel Invasion of Lebanon, June-August 1982,s. 184-185.

planını sert bir şekilde eleştirdi. Şaron'a göre bu plan FKÖ'nün uluslararası barış gücünün koruması altında Beyrut'ta kalmasını sağlayacak bir kandırmacaydı. Fakat İsrail hükümeti içinde Habib'in barış planı konusunda farklı fikirler vardı. Başbakan Begin, Savunma Bakanı Şaron'dan farklı düşünüyordu. Bunun üzerine İsrail hükümeti, çokuluslu gücün Filistinli gerillalar ve Suriye askerleri Beyrut'tan ayrıldıktan sonra konuşlandırılmasını istedi. 10 Ağustos'ta İsrail hükümeti Habib'in barış planını "prensipte" kabul etti. Habib, İsrail'e giderek Beyrut'a yönelik saldırıların durdurulması konusunda İsrail hükümetine bir teklif sundu. İsrail hükümeti bir toplantı yaparak Habib'in teklifine bir karşı teklifle cevap verdi. İsrail, Beyrut'tan ayrılacakların isimlerinin ve gidecekleri ülkelerin bildirilmesinde ve FKÖ'nün eline esir düşen İsraili pilotun serbest bırakılmasında ısrar etti. Genel Kurmay Başkanı Eitan da Filistinliler Beyrut'u terk etmeyi kabul etmezse İsrail Ordusu'nun onların hepsini yok edeceği tehditinde bulunuyordu. Eitan'ın açıklamasından sonra 12 Ağustos'ta İsrail Ordusu Beyrut'a yönelik 11 saat süren ağır bir bombardman başlattı. İsrail Ordusu'nun bu bombardmanı büyük tepki çekti. Lübnanlı Müslüman liderler, İsrail bombardmanından dolayı ABD'yi suçlarken, ABD Başkanı Reagan da öfkesini Begin'e yöneltti ve bombardman sona ermezse barış görüşmelerinden çekilmekle tehdit etti. 12 Ağustos'taki saldırıda Beyrut'ta FKÖ'ye göre 500, Lübnan güvenlik güçlerine göre 156 kişi ölmüştü. İsrail hükümeti, Şaron'un itirazlarına rağmen Beyrut'taki bombardmanı durdurdu.¹⁰¹⁶

Philip Habib'in barış planı özetle şunları içeriyordu: (1) Batı Beyrut'taki Filistinli gerillalar Beyrut'u terk ederek gruplar haline Suriye, Irak, Ürdün, Yemen ve Sudan gibi muhtelif Arap ülkelerine gideceklerdi; (2) Gerillalar askeri elbise ve hafif silahlarını beraberinde götürebilecek ancak ağır silahlarını Lübnan Ordusu'na teslim edeceklerdi; (3) Tahliye, Lübnan Ordusu ile Amerikan, Fransız ve İtalyan askerlerinden oluşacak 2 bin kişilik uluslararası gücün gözetiminde yapılacaktı. Bu güçlerin Beyrut'ta kalış süreleri bir ay olacak, ancak Lübnan hükümetinin isteği üzerine bu süre uzatılabilecekti; (4) Çokuluslu Gücü oluşturacak ilk bölüm Fransız birliklerinin Beyrut'a gelişiyle tahliye başlayacaktı; (5) Filistinlileri takiben Batı Beyrut'taki Suriye

¹⁰¹⁶ Collins, "Chronology of the Israel Invasion of Lebanon, June-August 1982, s. 186-189.

birlikleri de kenti terk edecekti; (6) Ülkede kalacak sivil Filistinliler ise Lübnan hukukuna tabi olarak varlıklarını sürdürecekti. Philip Habib'in barış planı gereği 21 Ağustos'ta Filistinliler ve Suriye askerleri Batı Beyrut'u terk etmeye başladı. 397 kişilik ilk grup deniz yoluyla önce Güney Kıbrıs Rum Kesimi'ne, oradan da Ürdün ve Irak'a gönderildi. Aynı gün Fransız askerlerinden sonra Amerikan ve İtalyan askerleri Beyrut'a vardı ve tahliye işlemine nezaret etti. Beyrut'ta bulunan FKÖ lideri Yâser 'Arafât ve 11.249 Filistinli gerilla ile 3.598 Suriye askeri 1 Eylül 1982'ye kadar gruplar halinde kenti terk etti. Böylece 6 Haziran'da İsrail Ordusu ile FKÖ gerillaları arasındaki başlayan savaş sona ermiş oldu. Savaşın bilançosu 6.775 ölü ve 29.912 yaralıydı.¹⁰¹⁷

FKÖ'nün siyasi ve askeri varlığının Lübnan'ı terk etmesi İsrail hükümeti için büyük bir zaferdi. Celile Barış Operasyonu'na başlarken açıkladıkları hedeflerin çok ötesinde bir başarı sağlayan İsrail hükümetinin bir sonraki amacı Lübnan'da kendine yakın güçlü ve istikrarlı bir yönetim kurulmasını sağlamaktı. Lübnan Devlet Başkanı Eliâs Sarkîs'in görev süresi 23 Eylül'de doluyordu. Lübnan Anayasası'na göre parlamento başkanının 23 Temmuz 23 Ağustos arasında parlamentoyu toplantıya çağırıp devlet başkanlığı seçimini yaptırması gerekiyordu. Seçimler, parlamentonun üçte iki çoğunluğunu oluşturan 62 milletvekilinin katılımıyla ancak 23 Ağustos'ta yapılabildi. Lübnan Kuvvetleri adlı milis gücünün komutanı olan Beşir Cemayel 5 çekimsere karşı 57 oyla Lübnan'ın yeni devlet başkanı seçildi. Beşir Cemayel seçimi kazanmasının ardından yaptığı açıklamada Lübnan'ın bütünlüğü ve bağımsızlığı için çalışacağına, komşu ülkelerle iyi ilişkiler kuracağına ve ülkedeki tüm yabancı güçlerin çekilmesine çaba göstereceğini söylüyordu.¹⁰¹⁸

İsrail-FKÖ arasındaki savaşın bitmesi, FKÖ'nin siyasi ve askeri varlığının ülkeyi tamamen terk etmesi ve Beşir Cemayel'in devlet başkanı seçilmesi Eylül ayının ilk günleri Lübnan'da görece sakin bir ortamın oluşmasını sağlamıştı. Fakat bu sakinlik çok uzun sürmedi. Lübnan'ın yeni Devlet Başkanı Beşir Cemayel, 14 Eylül 1982 Salı günü saat 16.10'da Kata'ib Partisi'nin Eşrefiye'deki genel merkezinin önünde bombalı bir suikasta uğradı. Falanjistlerin Lübnan'ın Sesi radyosu akşam saatlerinde Cemayel'in

¹⁰¹⁷ İrfan Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara, TTK Basımevi, 1989, s. 97-98.

¹⁰¹⁸ Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, s. 99.

bir mucize eseri hayatta kaldığını duyurdu. Fakat gecenin ilerleyen saatlerinde Lübnanlılar Cemayel'in bu bombalı saldırıda öldüğünü öğrendi.¹⁰¹⁹ 15 Ekim'de yapılan Beşir Cemayel'in cenazesine binlerce Mārūnī milis katıldı. Aynı gün İsrail Ordusu, Batı Beyrut'un tamamen kontrol etmek için Şiilerin ve Filistinlilerin yaşadığı Sabra bölgesine girdi. Sarba ve Şatilla bölgesinde Filistinli gerillalar ülkeyi terk ettiği için kadın, çocuk ve yaşlılar kalmıştı. İsrail Ordusu kısa sürede bölgeyi kontrol altına aldı. Ardından bölgeye gelen Mārūnī milisleri Sabra ve Şatilla mülteci kamplarında büyük bir katliam gerçekleştirdi. 16 Eylül akşamı kampa giren Mārūnī milisler, 18 Eylül'de kampları terk edene kadar, kadın, erkek ve çocuk, 2000'den fazla kişiyi öldürdü. Kamplardaki cinayetlerin yanı sıra Mārūnī milislerin sergilediği tecavüzler ve insanlık dışı davranışlar iç savaşta şiddetin sınır tanımaz hale geldiğinin göstergesi oldu.¹⁰²⁰

Lübnan Başbakanı Wazzan, 20 Eylül'de çokuluslu barış gücüne Beyrut'ta geri dönme çağrısı yaptı. ABD Başkanı Reagan bu çağrıya hemen cevap verdi ve ABD, İtalya, Fransız ve İngiliz birliklerinden oluşan bir Çokuluslu Barış Gücü teşkil edildi. 21 Eylül'de Lübnan Parlamentosu yeni devlet başkanını seçebilmek için acil bir toplantı yaptı. Parlamento toplantısına katılan 80 milletkilinin 77'sinin oyunu alan Emin Cemayel Lübnan'ın yeni devlet başkanı seçildi. 22 Eylül'de İsrail Ordusu Batı Beyrut'tan çekilmeye başladı. 29 Eylül'de İsrail Ordusu, Beşir Cemayel'in öldürülmesinden önceki mevzilerine geri çekilmeyi tamamladı. Aynı gün Beyrut Havalimanı'na ulaşan Amerikan deniz piyadeleri bölgeyi kontrol altına aldı. İtalyan birlikleri mülteci kampları bölgesine konuşlanırken Fransız birlikleri de Batı Beyrut'ta Hamra bölgesine yöneldi. İngiliz birlikleri daha sonra Beyrut'a ulaştı ve Çokuluslu Barış Gücü'nün lojistik ihtiyaçlarını karşıladı.¹⁰²¹

¹⁰¹⁹ Zakaria al-Shaikh, "Sabra and Shatila 1982: Resisting and Masacre", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 14, Sayı: 1, Sonbahar, 1984, s. 59.

¹⁰²⁰ Mackey, *Lebanon: Death of A Nation*, s. 183-184; Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, s. 205. Sabra Şatilla kamplarında 16-18 Eylül arasındaki katliamda yaşananlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Jean Genet, "Four Hours in Shatila", *Journal of Palestine Studies*, C: 12, Sayı: 3, Sonbahar, 1983, s. 3-22; Al-Shaikh, "Sabra and Shatila 1982: Resisting and Masacre", s. 57-90.

¹⁰²¹ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 170-171; Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, s. 205-206.

Sabra ve Şatilla Katliamı, gerek İsrail içinde gerekse uluslararası kamuoyunda İsrail hükümetine karşı büyük tepkilere neden oldu. İsrail hükümeti, eleştiriler üzerine Sabra ve Şatilla kamplarında olanları araştırmak için Kahan Komisyonu'nu kurdu. Komisyon, bazı İsraili sivil ve asker yetkililerin olanlardan dolayı sorumlu olduğunu tespit etti. Bunun üzerine İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron istifa etmek zorunda kaldı. Lübnan Savaşı, Başbakan Begin'in de siyasi hayatını bitirdi ve 1983'te başbakanlıktan çekildi. Lübnan Savaşı'nın FKÖ üzerindeki etkisi çok büyük oldu. FKÖ, Tunus'a taşınmak zorunda kaldı. İsrail 1983'te Lübnan'dan geri çekilmeye karar verdi, boşaltma süreci 1985'te bile tam anlamıyla tamamlanmamıştı. İsrail Lübnan'ın güneyinde ülke topraklarının yüzde 10'luk bir kısmını güvenlik amacıyla uzun süre işgal altında tutmaya devam etti (2000 yılında tamamen çekildi).

IV.4.1.6. İç Savaşın Altıncı Safhası: 17 Mayıs Antlaşması

İsrail işgalinin ve FKÖ'nün Lübnan'dan çıkarılmasının ardından başlayan iç savaşın altıncı safhasının en dikkat çekici gelişmesi, yeni devlet başkanı Emin Cemayel'in ABD arabulculuğunda İsrail'le bir barış antlaşması yapma girişimi ve bu girişim sonucunda imzalanan 17 Mayıs Antlaşması'dır. 17 Mayıs Antlaşması'nın imzalanmasına giden süreçte Beyrut başta olmak üzere merkezi hükümet kısmi bir güvenlik ortamı sağlasa da özellikle Şüf Dağı bölgesinde çatışmalar devam etti. 17 Mayıs Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki süreçte ülkedeki mezhepler arası meselelerin canlandığı çatışmacı bir dönemi ortaya çıkardı. Bir taraftan Şüf Dağı'ndaki Dürzî-Mārūnî çatışması ülkenin tarihsel hafızasında derin izler bırakan 1860 çatışmasını hatırlatırken diğer taraftan da Lübnanlı Şii'ler siyasi ve askeri güçleriyle ülke siyasetinde daha etkin olmaya başladı. İran'ın desteğiyle kurulan Şii Hizbullah örgütü, bu dönemde İsrail ve Batılı devletlere ait hedeflere yönelik sansasyonel saldırılarla ülke siyasetinin yakın geleceğinde etkili bir güç olacağını işaretlerini verdi.

Lübnanlı Müslümanlar için kardeşi Beşir Cemayel'den daha ılımlı bir siyasetçi olarak görülen Emin Cemayel devlet başkanlığının başlangıcında ülkede dikkata değer bir prestije sahip oldu. İsrail Ordusu'nun Batı Beyrut'tan çekilmesinin ardından Lübnan Ordusu, güvenliği ve normalleşmeye sağlamak için kentteki silahları toplamaya ve

operasyonlara başladı. Devlet Başkanı Emin Cemayel, Beyrut'ta güvenliğini sağlama çabalarının yanında istikrarlı bir hükümet kurabilmek için eski başbakan Wazzan'a tekrar görev verdi. Wazzan, 7 Ekim'de siyaset dışı teknokratlardan oluşan 10 üyeli yeni hükümeti kurduğunu açıkladı. Lübnan Ordusu'nun Beyrut'ta gerçekleştirdiği güvenliğini sağlama operasyonlarında ve yol aramalarında çok sayıda insan gözaltına alındı. Gözaltına alınanlarından Lübnan vatandaşı olanların büyük bir kısmı haftalar sonra bırakıldı, yabancılar ise sınır dışı edildi. Fakat gözaltına alınanların bir kısmından bir daha haber alınmadı ve bu kişilerin aileleri onların Lübnan Kuvvetleri milislerine teslim edilip infaz edildiklerinden endişe duydu. Lübnan Ordusu, ayrıca Beyrut'un güneybatısında Şiiilerin yaşadığı banliyölerdeki yasadışı evleri ortadan kaldırmak için operasyon yapıyordu. Bu bölgedeki Şiiiler –çoğu 1976'da Doğu Beyrut'tan kovulanlar- Lübnan Ordu birliklerince evlerinden tahliye edildi ve evleri yıkıldı. Şii yerleşimciler, Doğu Beyrut'ta bıraktıkları eski evlerinin Mārūnīler tarafından yasadışı bir şekilde işgal edilmesine karşı bir şey yapmayan ordunun onların Beyrut'un güneybatısındaki evlerini yıkmasına büyük tepki duydu. 11 Ekim'de Beyrut'un en önemli Şii banliyösü olan Ouzai'de yıkımlara karşı 5 bin kişilik bir protesto gösterisi yapıldı. Ouzai'deki Şiiilerle ordu birlikleri arasındaki gerginlik 16 Ekim'de silahlı çatışmaya dönüştü ve 3 kişi öldü.¹⁰²²

Şiiilerin dışında diğer Müslümanların da Lübnan Ordusu'nun Beyrut'ta giriştiği faaliyetlere karşı rahatsızlığı giderek yükseldi. Bunun temel nedenlerinden biri Lübnan Ordusu'nun Batı Beyrut'ta yaptığı güvenlik operasyonlarını Doğu Beyrut'ta aynı ciddiyetle yapmamasıydı. Lübnan'daki yeni konjoktüre ilk büyük tepki Şūf Dağı'ndaki Dürzīlerden geldi. İsrail Ordusu'nun çekilmesinden sonra Ketā'ib milislerinin gücünün artacağından endişelenen Velid Canbulāt liderliğindeki Dürzī milisler 13 Ekim'de Beyrut'un güneydoğusundaki Aley'de Mārūnī Ketā'ib milisleriyle çatışmaya başladı.¹⁰²³ Lübnan Ordusu, Aley'deki çatışmaya müdahale etmek istese de başarılı olamadı. Hatta Aley'deki çatışmalar Kasım ayında Beyrut'un kenar mahallelerine kadar yayıldı. 1 Kasım'da Velid Canbulāt'a yönelik Beyrut'ta girişilen bombalı saldırıda

¹⁰²² Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 190-191.

¹⁰²³ Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, s. 206.

Canbulāt'ın yaralı olarak kurtulması ve 4 Dürzî'nin ölmesi gerilimi daha da tırmandırdı.¹⁰²⁴ Mārūnī Ketā'ib milisleriyle Dürzî milisler arasındaki çatışmalar, hükümetin iki tarafı uzlaştırma girişimlerine rağmen Beyrut'un güneydoğusundaki Aley ve Şūf Dağı bölgesinde Şubat 1984'te geçici bir ateşkes ilan edilene kadar devam etti.

Devlet Başkanı Emin Cemayel, ülkede durumu normalleştirme çabalarına dış destek aramak için 19 Ekim'de ABD'ye bir ziyaret gerçekleştirdi. Cemayel, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ve ABD Başkanı Reagan'la yaptığı görüşmede İsraililerin, Suriyelilerin ve Filistinlilerin Lübnan'dan çekilmesi gerektiğini ifade etti ve ülkesinin yeniden inşa edilmesi için gerekli 15 milyar dolarlık finansman ihtiyacına katkıda bulunmasını istedi. ABD ve Dünya Bankası, 2 milyar dolar katkıda bulunmayı taahhüt etti. Cemayel ABD ziyaretinin ardından 21 Ekim'de Paris'te Fransa Devlet Başkanı Fransua Miterand ile 22 Ekim'de de Roma ve Vatikan'da İtalyan yetkililer ve Papa ile görüştü. Bu ülkelerden destek beklediğini ifade eden Cemayel görüşmelerde, ekonomik yardım ve Lübnan'daki Çokuluslu Barış Gücü'nün 4 binden 30 bine çıkarılması gibi taleplerde bulundu.¹⁰²⁵

1982 yılının sonunda Devlet Başkanı Emin Cemayel'in devletin içindeki önemli pozisyonlara yaptığı bir dizi atama Müslüman kesimin endişelerini daha da yükseltti. Lübnan Ordu komutanlığına getirilen General İbrahim Tannus Beşir Cemayel'e yakın bir isim olarak tanınıyordu. Lübnanlı Müslümanlar, devlet ve ordunun Ketā'ib'in bir uzantısına dönüşmesinden korkuyordu.¹⁰²⁶ Kasım ayında ABD yönetimi, Lübnan'a 50 milyon değerinde askeri yardım yaptı. Bu yardım paketinin içinde 36 adet T-48 tankı, 155mm silahlı ve zırhlı personel taşıyıcılar ve askeri eğitimde yardımcı olmak üzere Amerikan özel birliklerinden bir takım gönderildi.¹⁰²⁷ ABD yönetimi, yaptığı askeri yardımın yanı sıra Lübnan'daki yabancı güçlerin (İsrail ve Suriye) çıkarılması arabuluculuk çabalarını da sürdürüyordu. Devlet Başkanı Cemayel, Lübnan'ın normalleşmesi için her şeyden önce ülkedeki yabancı güçlerin çıkarılması gerektiğini

¹⁰²⁴ O'Ballance, *Civil War in Lebanon 1975-92*, s. 120- 121.

¹⁰²⁵ Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, s. 102.

¹⁰²⁶ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 191; Joe Stork, "Report from Lebanon", *MERIP Reports*, No: 118, Ekim 1983, s. 8.

¹⁰²⁷ O'Ballance, *Civil War in Lebanon 1975-92*, s. 122.

düşünüyordu. Cemayel, 8 Kasım'da Lübnan ile İsrail arasında çekilme görüşmelerini askeri ve teknik düzeyde başlamasını kabul etti. Ardından ABD yönetiminin Orta Doğu özel temsilcisi Philip Habib'in gayretleriyle Lübnan-İsrail arasındaki müzakerelerin başlaması kararlaştırıldı. Müzakerelerin nerede yapılacağı önemli bir meseleydi. Arap dünyasının desteğini alan Cemayel, Beyrut ve Kudüs'ta yapılacak müzakerelere katılma niyetinde değildi. Daha sonra müzakerelerin Lübnan'da Khalde ve İsrail'de Şimona'da yapılması konusunda anlaşmaya varıldı. İlk görüşme 27 Aralık'ta Khalde'de gerçekleşti. Lübnan heyetine büyükelçi Antoine Fattal, İsrail heyetine David Kinche başkanlık ediyordu. Ayrıca tam iştirakçi sıfatıyla görüşmelere katılan ABD heyetine Habib'in yardımcısı Morris Draper başlık etti. Lübnan heyeti, sadece askeri konuları ele alarak ülkedeki yabancı güçlerin çekilmesini düzenleyen askeri bir antlaşma yapılmasını amaçlarken İsrail heyeti, Lübnan'da kazandığı askeri zaferin sonucunda ülkeden çekilirken bazı siyasi tavizler de elde etmeyi amaçlıyordu. 27 Aralık'ta Khalde'de başlayan görüşmeler, 30 Aralık'ta Şimona'da devam etti.1983 yılının ilk aylarında da sürdü. Görüşmelerde hiçbir ilerleme sağlanamıyordu. İsrail, geri çekilirken sınırın Lübnan tarafında Filistinli gerillalara karşı erken uyarı sistemleri kurma ve asker bulundurma konusunda ısrar ediyordu. Cemayel ise görüşmeler süresince sürekli Arap ülkelerine heyetler gönderip onları görüşmelerin seyri konusunda bilgilendiriyordu.¹⁰²⁸

İsrail'in Haziran 1982'de başlattığı işgalin Lübnan iç siyasetindeki en önemli sonuçlarından biri de ülkedeki Şiilerin yeni bir örgütlenme çatısı altında etkili bir aktör olarak siyasi ve askeri mücadeleye katılması olmuştu. Bu yeni Şii örgüt Hizbullah (Allah'ın Partisi) idi. Hizbullah, Lübnan'daki işgale karşı bir İslami cihad hareketi olarak 1982 yılında ortaya çıktı. Kasım 1982'de İsrail'e karşı Sür kentinde ilk intihar saldırısını¹⁰²⁹ yapan Hizbullah, Nisan ve Ekim 1983'te iki etkili intihar eylemiyle silahlı direnişine devam etti. Hizbullah'ın yaptığı üç intihar saldırısı İsrail tarafında büyük yankı uyandırmasına rağmen o günler de ne saldırı emrini veren örgüt ne de saldırıyı yapan eylemcilerin adı açıklanmamıştı.¹⁰³⁰ Lübnan-İsrail heyetleri arasında görüşmeler

¹⁰²⁸ Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, s. 103-106.

¹⁰²⁹ Hizbullah lider Naim Kasım, İsrail'e karşı yapılan saldırıları, Hz. Hüseyin'in ölümüyle özdeşleştirerek "feda eylemi" olarak tanımlamakta ve bu eylemlerin intihardan farklı olduğunu belirtmektedir. Qasam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, s. 53-54.

¹⁰³⁰ Qasam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, s. 102.

sürerken 18 Nisan 1983’de Beyrut’ta ülke tarihinin en büyük bombalı intihar saldırılarından biri gerçekleşti. Beyrut’taki Amerikan Büyükelçilik binasına saldıran bir intihar eylemcisi, 17’si Amerikan vatandaşı 63 kişinin ölümüne neden oldu. Lübnanlı yetkililer, saldırıyı kimin yaptığına emin olamasalar da saldırıyı düzenleyenlerin İran yanlıSI ve Suriye’ye yakın bir grup olduğu iddia edildi.¹⁰³¹ Bu saldırının İslami Cihad adı altında Hizbullah tarafından gerçekleştirildiğine dair yaygın bir kanı mevcuttur.¹⁰³²

Beyrut’taki Amerikan Büyükelçiliği’ne yönelik saldırının ardından ABD Başkanı Reagan Lübnan’daki barış ve arabuluculuk girişimlerine hız verdi. ABD Dışişleri Bakanı George Shultz iki hafta boyunca Beyrut ile Tel Aviv arasında mekik diplomasisi yaptı. Shultz, sonunda hem Begin’in hem de Cemayel’in kabul edebileceği bir antlaşma metni ortaya çıkmayı başardı. 6 Mayıs’ta Shultz Şam’ı ziyaret ederken İsrail Parlamentosu Knesset, antlaşmanın taslağını onaylıyordu. Suriye lideri Hafız Esad, Suriye birliklerinin İsrail’le eş zamanlı olarak Lübnan’dan çekilmesini öngören bu antlaşmayı reddetti. 12 Mayıs’ta Lübnan Dışişleri Bakanı Elie Salem, Lübnan-İsrail Antlaşması’nın içeriğini açıklamak için Şam’a gitse de Suriye lideri Esad’ın bu konudaki sert tavrı değişmedi ve Esad “*Bir barış antlaşması Lübnan’a, Suriye’ye ve Arap dünyasına zarar verir*” dedi. Suriye’nin itirazına rağmen Lübnan-İsrail Antlaşması 17 Mayıs 1983’te Khalde ve Şimona’da Lübnan’ın temsilcisi Antoine Fattal ve İsrail’in temsilcisi David Kinche tarafından imzalandı. Habib’in yardımcısı Morris Draper de ABD’nin temsilcisi olarak imza törenine katıldı.¹⁰³³

Lübnan-İsrail Antlaşması, her şeyden önce iki ülke arasında 1948’den beri varolan savaş durumunu sonlandırıyor ve ilişkileri normalleştirmeyi amaçlıyordu. Antlaşmaya göre Lübnan’ın güneyinde bir güvenlik bölgesi oluşturulacak ve bu bölgede Lübnan Ordusu tarafından sağlanan güvenlik önlemleri Lübnanlılar ve İsraililerden oluşan ortak askeri devriyeler tarafından denetlenecekti. Ayrıca antlaşmanın uygulanmasından sorumlu olacak ve ABD, Lübnan ve İsrail temsilcilerinden oluşacak

¹⁰³¹ William B. Quandt, “Reagan’s Lebanon Policy: Trail and Error”, *The Middle East Journal*, C: 38, No: 2, İlkbahar 1984, s. 244.

¹⁰³² Deeb, *Syria’s Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 84.

¹⁰³³ Deeb, *Syria’s Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 85-86; Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 409.

müşterek bir askeri irtibat komitesi kurulacaktı. Antlaşma metnindeki en önemli madde ise İsraililerin 8-12 hafta içinde Lübnan'dan çekilme konusundaki sorumluluğu almalarıydı. Bununla birlikte antlaşmanın imzalandığı gün ABD ile İsrail arasından gizli bir uzlaşmaya varılmış ve İsrail'in Lübnan'dan geri çekilişi sadece Suriye'nin Lübnan'dan geri çekilmeyi kabul etmesinden sonra gerçekleşebileceği tahhaüd edilmişti.¹⁰³⁴ Bunun anlamı, İsrail ve Suriye'nin eşzamanlı olarak Lübnan'dan çekilmesiydi. Bu da antlaşmanın uygulanmasını imkânsız hale getiriyordu. Ne Suriye, ne İsrail, ne de üçüncü bir güç Lübnan'dan eşzamanlı askeri geri çekilmeleri düzenleyebilirdi.¹⁰³⁵ Dönemin Lübnan Dışişleri Bakanı Elie Salem de İsrail'in antlaşmadan dolayı mutsuz olduğunu ve antlaşmanın yapıldığı gün İsrail'in Lübnan yönetimine İsrail birliklerinin geri çekilişinin ülkedeki Suriye ve FKÖ güçlerinin geri çekilişine bağlı olduğunu belirten bir mektup yolladığını söylemektedir. Salem, bu mektuba cevap olarak ABD yönetimi Orta Doğu özel temsilcisi Philip Habib'e bir mektup yollamış ve İsrail 17 Mayıs Antlaşması'na göre geri çekilmezse bu antlaşmanın hükümsüz olacağını belirtmişti.¹⁰³⁶

Suriye yönetimi, 17 Mayıs Antlaşması'nı reddettiğini resmi bir bildiriyle açıkladı. ABD yönetimi, Haziran 1982'de İsrail'in Bekaa'da Suriye füzelerine verdiği zararı “Amerikan silahlarının zaferi” olarak görüyor ve zayıf düşmüş Suriye'ye bu antlaşmayı kabul ettireceklerini düşünüyordu. Oysaki Haziran 1982'den Mayıs 1983'e kadar geçen süreçte SSCB'nin askeri desteğiyle Suriye silah gücünü yeniden arttırmıştı. Bu durum Suriye yönetiminin antlaşmaya karşı direnç göstermesini sağlıyordu. ABD yönetiminin antlaşmayı Suriye'ye kabul ettirmeye yönelik diplomatik girişimlerinin hepsi sonuçsuz kaldı. Haziran 1983'te Lübnan Devlet Başkanı Emin Cemayel, Suriye'nin muhalefetine rağmen antlaşmanın taslağını parlamentoda (65 evet, 2 hayır ve 4 çekimser) kabul ettirmeyi başardı. Buna rağmen Temmuz ayının ortasında Suriye'ye yakınlığıyla bilenen bazı Lübnanlı liderlerin öncülüğünde Ulusal Kurtuluş Cephesi adı altında Devlet Başkanı Cemayel'e muhalif bir ittifak kuruldu. Dürzî Velid Canbulât, Sünni Reşit Karâmî ve Mârûnî Süleyman Franciyye'den oluşan muhalif ittifak 17 Mayıs

¹⁰³⁴ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 195.

¹⁰³⁵ Ferid el-Khazen, “Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88”, *Middle Eastern Studies*, C: 40, No: 1, Ocak 2004, s. 68-69.

¹⁰³⁶ Elie A. Salem, “A Decade of Challenges: Lebanon 1982-1992”.

Antlaşması'nın yürürlükten kaldırılmasını talep etti. Suriye yönetimi, Lübnan içinde özellikle Canbulât'ın Dürzî milislerine ve Şii Emel milislerine verdiği silah desteği arttırarak Devlet Başkanı Cemayel'e muhalif siyasi ittifakın askeri güç olarak da yeniden yapılanmasını teşvik etti.¹⁰³⁷

17 Mayıs Antlaşması'nın ardından ilk ciddi çatışma, Temmuz ayında Batı Beyrut'ta Lübnan Ordusu ile Şii Emel milisleri arasında gerçekleşti. Lübnan Ordusu, Beyrut'taki Yeşil Hat yakınlarına yerleşen Şii göçmenleri bölgeden çıkarmak için bir harekâta giriştiğinde Emel milisleri olaya müdahil oldu ve Şii halkın direnişine silahlı destek verdi. Batı Beyrut'taki çatışma iki gün sürdü ve her iki tarafta askeri bir üstünlük sağlayamadı. Çatışmanın en önemli yanı Lübnan Ordusu içindeki bir kısım Şii askerinin milislerin tarafına geçmesi oldu. Bu 1977'den beri yeniden yapılandırılmaya çalışılan Lübnan Ordusu'nun yeni bir dağılma sürecine girişinin ilk işaretiydi. Bunun yanında Temmuz ayı sonunda İsrail yönetiminin –Suriye'nin geri çekilmesini beklemeden–İsrail birliklerini Şūf Dağı'ndan Saydā yakınlarındaki Avali Nehri'ne geri çekmeye karar vermesi ülkedeki karşıt gruplar arasındaki gerilimin ve tartışmaların aniden yükselmesine yol açtı. Devlet Başkanı Cemayel ve ABD yönetimi, İsrail birliklerinin geri çekilmesini istiyordu ama böyle bir çekilmenin Şūf Dağı bölgesinin kontrolü için bir askeri güç mücadelesini ortaya çıkaracağı aşikârdı. Başlangıçta Lübnan hükümeti, İsrail birliklerinin boşalttığı Şūf Dağı'na çokuluslu bir gücün yerleştirilmesi tartışsa da, bu gerçekleşmedi ve Lübnan Ordusu'nun bölgeye gönderilmesine karar verildi. Lübnan Ordusu'nun Şūf Dağı'nın kontrol etmesi merkezi hükümetin gücü göstermesi açısından önemli olduğu kadar Mārūnī Lübnan Kuvvetleri ile Dürzî milisler arasında bir antlaşma sağlanmadan böyle bir harekette bulunmak oldukça riskli bir girişimdi. Devlet Başkanı Cemayel ve hükümet, Şūf Dağı'ndaki güvenlik boşluğunu doldurmaya çalışırken 28 Ağustos'ta Batı Beyrut'ta Lübnan Ordusu ile Şii Emel milisleri arasında yeni bir çatışma patlak verdi.¹⁰³⁸ İmam Musa Sadr'ın kayboluşunun 5. yıldönümünde bir Şii gencin bilinmeyen silahlı bir kişi tarafından öldürülmesi çatışmayı başlattı.¹⁰³⁹ Çokuluslu Barış Güç içinde Beyrut Havalimanı'nda görev yapan Amerikan deniz

¹⁰³⁷ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 196-197; Roger Owen, "The Lebanese Crisis: Fragmentation or Reconciliation?", *Third World Quarterly*, C: 6, No: 4, Ekim 1984, s. 937.

¹⁰³⁸ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 197-199.

¹⁰³⁹ Stork, "Report from Lebanon", s. 12.

piyadeleri ilk kez bu çatışmalara doğrudan müdahil oldu. 29 Ağustos'ta devam eden çatışmalarda 2 Amerikan deniz piyadesi öldü, 14'ü yaralandı.¹⁰⁴⁰ 31 Ağustos'ta Lübnan Ordusu Batı Beyrut'a yönelik kapsamlı bir askeri harekâta girişti.¹⁰⁴¹

İsrail Ordusu, 3 Eylül 1983'te, Lübnan Devlet Başkanı Cemayel ve ABD yönetiminin biraz daha beklenmesi yönündeki taleplerine rağmen, aniden Şüf Dağı'ndan geri çekildi. İsrail Ordusu'nun çekilişinden sonra Şüf Dağı'nda Mārūniler ve Dürziler arasında -1860 Mārūnī-Dürzī çatışmasını anımsatan- şiddetli bir savaş patlak verdi. Şüf Dağı'nın Dürzileri İsrail işgali başladığından beri kendilerini Mārūnī Lübnan Kuvvetleri'nin tehdidi altında hissediyordu. "Dağ Savaşı" olarak bilinen bu savaş Şüf Dağı Dürzileri için bir varolma mücadelesi haline geldi. 4 Eylül'de Lübnan Ordusu, İsrail birliklerinin çekilmesiyle Şüf Dağı'nda oluşan otorite boşluğunu doldurmak için bir girişimde bulundu. Lübnan Ordusu sadece Aley'e ilerleyebildi. Dürzī milisler, Lübnan Ordusu'nun bu ilerleyişine karşılık askeri baskılarını arttırdı ve Lübnan Ordusu'nu Aley'den Beyrut'un tepelerindeki küçük kasaba olan Suk el-Garb'a geri çekilmeye zorladı. Dürzī milisler ilerleyişi sırasında -15 ay önce Şüf Dağı'na giren Mārūnī Lübnan Kuvvetleri'nin Dürzilere yaptığı gibi- Mārūnī köylülere karşı oldukça acımasız yöntemlerle saldırdı. Binlerce Mārūnī köylü, İsrail kontrolü altındaki bölgelere ve Doğu Beyrut'a göç etmek zorunda kaldı. Dürzī milislerle Lübnan Ordusu arasında en önemli çatışma Suk el-Garb'ı kontrol etmek için yapıldı. Devlet Başkanı Cemayel ve ABD yönetimi, Dürzī milislerin Suk el-Garb'ı ele geçirerek Beyrut'un güneybatısındaki Emel bölgesiyle bağlantı sağlamasından korkuyordu. 7 Eylül'de dağdaki savaş Beyrut'un içine sıçradı. Amerikan askeri karargâhı top ve füze atışına tutuldu ve Çokuluslu Barış Güç'te görev yapan 3 Fransız asker öldü. 8 Eylül'de ABD Donanması bu saldırıya karşılık vermeye çalıştı. Beyrut açıklarındaki bir Amerikan savaş gemisi, dağdaki Dürzī mevzilerini bombardımana tuttu. Dürzī milislerin Suk el-Garb'daki ordu birlikleri üzerindeki askeri baskısı arttı ve 19 Eylül'de kasabanın dışındaki bazı yerleşimler Dürzī milislerce ele geçirildi. ABD Donanması, Dürzī milislerin saldırısına denizden dağ doğru sert bir bombardıman ile cevap verdi. Bu bombardıman Suk el-Garb çevresindeki Dürzī milisleri geri çekilmeye zorladı. Hafta boyunca çatışmalar

¹⁰⁴⁰ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 89.

¹⁰⁴¹ Stork, "Report from Lebanon", s. 12.

devam etti. Lübnan Ordusu Lübnan Hava Kuvvetleri'ne ait yaşlı Hawker Hunters filosunu Dürzî mevzilerini bombalamak için Şûf Dağı'na gönderdi. ABD Donanması denizden bombardımana devam etti ve Fransa dağdaki Dürzîleri bombalamak için modern bir savaş uçağı filosunu bölgeye yolladı. 23 Eylül'de Şii Emel milisleri ile Lübnan Ordusu arasında çatışmalar başladı ve yayıldı. Çatışmaların yayılması Lübnan hükümetini Suriye yönetimiyle dolaylı görüşmelere başlamaya zorladı. ABD savaş gemisi New-Jersey'nin Beyrut açıklarına vardığı 25 Eylül'de Lübnan Devlet Başkanı Cemayel, Şûf Dağı ve Batı Beyrut'ta tarafların ateşkesi kabul ettiklerini açıkladı. Aynı gün Dürzî lider Velid Canbulât da Şam'da Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam ve Suudi Arabistan'ın ABD Büyükelçisi Prens Bender Bin Sultan'la birlikte yaptığı basın toplantısında benzer bir açıklamada bulundu.¹⁰⁴²

Şûf Dağı Savaşı, Amerikan Ordusu'nun Lübnan'daki iç savaşa taraf olarak katıldığını gösteriyordu. ABD yönetimi, büyük bir deniz gücünü Lübnan açıklarına göndermişti. Bu durum, Amerikan kamuoyunda Reagan yönetimine karşı eleştirileri arttırırken Lübnan içinde de anti-Amerikancılığın ve Amerikan hedeflerine yönelik saldırıların yükselmesini teşvik etti. 23 Ekim 1983'te Beyrut Havalimanı'nda Amerikan askerlerinin kaldığı kışlaya bombalı araçla yapılan saldırıda 241 Amerikan deniz piyadesi öldü. Aynı gün Fransız askerlerine yapılan benzer bir saldırı 56 Fransız paraşütçü öldü. Saldırıları İran yanlısı İslami Cihad Örgütü üstlendi.¹⁰⁴³ Amerikan Ordusu'nun İkinci Dünya Savaşı sonrasında – tek bir saldırıda- en fazla can kaybı vermesine yol açan saldırı, dünyada büyük yankı uyandırdı ve Reagan yönetiminin Lübnan'daki askerlerini geri çekmesi yönünde tartışmaları tekrar başlattı. Lübnan'da şiddet yükselirken 17 Mayıs Antlaşması'nın yürürlükten kaldırılmasını isteyen Suriye Lübnan iç siyasetine daha fazla müdahil olduğunu gösteren girişimlerde bulunuyordu. Suriye ve Suudi Arabistan'ın arabuluculuğuyla 31 Ekim-4 Kasım arasında rakip Lübnanlı liderlerin katıldığı Ulusal Diyalog Konferansı Cenova'da yapıldı. Konferansta, Lübnan Devlet Başkanı Emin Cemayel, Pierre Cemayel, Kamil Şam'un, Velid

¹⁰⁴² Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 200-201; Quandt, "Reagan's Lebanon Policy: Trail and Error", s. 245; Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 91.

¹⁰⁴³ Michael C. Hudson, "The United States' Involvement in Lebanon", Der: Halim Barakat, *Toward A Viable Lebanon*, Londra, Croom Helm, 1988, s. 221; David Schenker, "America and the Lebanon Issue", Der: Barry Rubin, *Lebanon: Liberation, Conflict and Crisis*, Palgrave Macmillan, 2009, s. 219.

Canbulāt, Reşid Karāmī, Süleyman Franciyye, Nebi Berri, Sā'ib Selām ve Adil 'Usayrān gibi önemli Lübnanlı siyasetçiler vardı. Devlet Başkanı Cemayel, konferansta güçlü bir Suriye yanlısı Lübnanlı muhalefetle yüzleşmek zorunda kalsa da Cemayel hala bu muhalefete karşı koyacak güce sahipti. Bunun temel nedeni, ABD yönetiminin Lübnan hükümetini desteklemeyi sürdürmesiydi.¹⁰⁴⁴ Aslında ABD yönetiminin Suriye'ye yönelik siyaseti oldukça tutarsızdı. Kasım ayında ABD Savunma Bakanı Caspar Weinberger, Beyrut'ta Çokuluslu Barış Güç karargâhına yapılan saldırıyı desteklediği için Suriye'yi suçlarken ABD Başkanı Reagan'ın özel temsilcisi Donald Rumsfeld 20 Kasım'da Şam'ı ziyaret etti.¹⁰⁴⁵ 4 Aralık'ta Lübnan üzerinde keşif yapan Amerikan F-14 savaş uçakları Suriye hava savunma sistemleri tarafından düşürüldü. Amerikalı bir pilot öldü, diğeri ise Suriyeler tarafından canlı ele geçirildi. ABD savaş gemisi New-Jersey, bu saldırıya misilleme olarak Suriye mevzilerini bombaladı.¹⁰⁴⁶ Ardından Suriye Ordusu Beyrut'taki Amerikan askeri mevzilerini topçu ateşine tuttu ve saldırıda 8 Amerikan askeri öldü. Bu gelişmeler ABD yönetiminin uyguladığı Lübnan siyasetinin oldukça yıprandığını ve etkisizleştiğini gösteriyordu. Aralık ayında ABD Başkanı Reagan, özel temsilcisi Donald Rumsfeld'i birkez daha Şam'a yolladı. 4 Aralık'ta Lübnan'da düşürülen Amerikan uçağının pilotu Teğmen Robert Goodman 4 Ocak 1984'de Suriye yönetimi tarafından serbest bırakıldı.¹⁰⁴⁷

1983 yılı boyunca 17 Mayıs Antlaşması'nın uygulanmaması için çabalayan Suriye, bir taraftan da Lübnan'a tekrar yerleşmeye çalışan FKÖ lideri Yâser 'Arafat'la çatışma içine girdi. FKÖ, 1982 yazında Beyrut'tan çıkarıldıktan sonra Beyrut ve Saydâ'daki mülteci kamplarında yeniden örgütlenmeye başlamıştı. Arafat, 17 Mayıs Antlaşması'na karşı olduğunu açıklasa da Suriye lideri Esad, Haziran 1983'ten itibaren onu gözden çıkarmıştı. Şûf Dağı Savaşı devam ederken Suriye Ordusu ve 'Arafat karşıtı Filistinli gruplar Trablus'ta FKÖ gerillalarına karşı bir savaş başlattı. İki grup arasındaki çatışmalar, 1983 yılının son ayları gittikçe şiddetlendi. Trablus'un kuzeyindeki mülteci kamplarında yoğunlaşan çatışmalar, Aralık ayında 'Arafat ve ona bağlı gerillaların

¹⁰⁴⁴ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 91; El-Khazen, "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", s. 69.

¹⁰⁴⁵ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 94.

¹⁰⁴⁶ Schenker, "America and the Lebanon Issue", s. 219.

¹⁰⁴⁷ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 96.

Lübnan'ı terk etmesiyle sonuçlandı. Lübnan'ı ikinci defa terk etmeye zorlanan Arafat, Mısır ve Ürdün gibi İsrail'le barış yapmaya istekli Arap ülkelerle temasa geçti.¹⁰⁴⁸

1984 yılı başında Dürzî lider Velid Canbulât, Lübnan Devlet Başkanı Emin Cemayel'e karşı muhalefetini yükseltti. Canbulât, Cemayel'i Mārūnî Lübnan Kuvvetleri'nin destekçisi olduğu için suçluyor ve istifasını talep ediyordu.¹⁰⁴⁹ Ocak ayında Batı Beyrut'ta Şii Emel milisleriyle Lübnan Ordusu arasındaki çatışmalar tekrar şiddetlendi. Şii Emel milisleri, 6 Şubat'ta Batı Beyrut'u tamamen kendi kontrolü altına aldı. Şūf Dağı'nda Dürzî milislerle çatışan Lübnan Ordu birlikleri de gerilemeye başladı. Lübnan'da yükselen şiddet, Çokuluslu Barış Gücü'ne asker veren ABD, Fransa, İtalya ve İngiltere hükümetlerine askerlerini Lübnan'dan geri çekme konusundaki iç kamuoyu baskısını arttırmıştı. Şubat ayı başından itibaren Batılı ülkeler askerlerini geri çekme niyetlerini açıklamaya başladı. ABD Başkanı Reagan, 7 Şubat'ta 1400 Amerikan deniz piyadesinin ay sonuna kadar Lübnan'dan çekileceğini açıkladı.¹⁰⁵⁰ Reagan'ın açıklamasının ardından İngiltere ve İtalya hükümetleri askerlerini Lübnan'dan çekeceklerini açıkladı. Fransa hükümeti, doğrudan bir geri çekilme hakkında açıklama yapmasa da Fransız Devlet Başkanı Lübnan'daki Çokuluslu Barış Güce bağlı askerlerin bir BM gücüyle değiştirilmesi gerektiğini vurguladı.¹⁰⁵¹

Çokuluslu Barış Gücü'ne asker veren Batılı ülkelerin Lübnan'dan çekilme kararı ve Dürzî-Şii milislerin Lübnan Ordusu'na karşı kazandığı askeri başarı, Lübnan Devlet Başkanı Emin Cemayel'i siyasi olarak oldukça zor durumda bıraktı. 11 Şubat'ta Suudi-Lübnanlı işadamı Refik Hariri, arabulucu olarak, Lübnan hükümeti ile Suriye yanlısı Lübnanlı güçler arasındaki çatışmayı çözecek 10 maddelik bir planı Devlet Başkanı Cemayel'e sundu. Plan 17 Mayıs Antlaşması'nın yürürlükten kaldırılmasını da içeriyordu. Devlet Başkanı Cemayel başlangıçta bu plana tereddütle yaklaştı. 14 Şubat'ta Dürzî-Şii milisleri, Beyrut'ta Lübnan Ordusu'na karşı askeri baskıyı arttırdı ve ordu birliklerini eş-Şahhar el-Gharbi bölgesinden ve kentin güneyindeki Khalde'den

¹⁰⁴⁸ Rashid Khalidi, "The Palestinian Dilemma: PLO Policy after Lebanon", *Journal of Palestine Studies*, C: 15, No: 1, Sonbahar 1985, s. 93; Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 463.

¹⁰⁴⁹ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 204.

¹⁰⁵⁰ Schenker, "America and the Lebanon Issue", s. 220.

¹⁰⁵¹ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 205.

çıkardı.¹⁰⁵² Suriye ve Suriye yanlısı Lübnanlı güçlerin baskısı karşısında Devlet Başkanı Cemayel 29 Şubat'ta Şam'a ilk resmi ziyaretini gerçekleştirdi. Lübnan hükümeti, 5 Mart 1984'te 17 Mayıs Antlaşması'nı yürürlükten kaldırıldı. Bu karar Suriye'nin Lübnan iç siyasetinde tekrar güçlü söz sahibi olduğunu gösteriyordu.¹⁰⁵³ Suriye'nin Lübnan'daki etkinliği, 12-20 Mart tarihleri arasından Lozan'da Lübnanlı siyasetçilerin ve toplumsal liderlerin katıldığı yeni bir Ulusal Diyalog Konferansı toplanmasına neden oldu. Konferansın sonunda ülkede çarpışan taraflar arasında bir ateşkes ilanını, genel bir barış için bir güvenlik planı hazırlanmasını ve yeni bir anayasa hazırlanması için Kurucu Meclis kurulmasını tavsiye eden bir bildiri yayınladı. Devlet Başkanı Cemayel, Lozan'dan döndükten sonra Hıristiyan Lübnan Kuvvetleri, Canbulât'ın Dürzî milisleri ve Şii Emel milislerinin temsilcilerinden oluşan bir Yüksek Güvenlik Komitesi teşkil etmeye çalıştı. Fakat Cemayel komiteyi teşkil etmeye çalışırken Batı Beyrut'ta Dürzî milislerle Sünni Murābitun milisleri arasında yeni bir çatışma patlak verdi. Dürzî milisler, Murābitun milislerinin Ebū Şakir bölgesindeki merkez karargâhını işgal etti ve onları bozguna uğrattı. Bu çatışmanın ardından Yeşil Hat yakınlarında Hıristiyan ve Müslüman milisler ve Suk el-Gharb bölgesinde Dürzî milislerle Lübnan Ordusu arasında yeni çatışmalar başladı. Çatışmalar 26-28 Mart boyunca devam etti. Devlet Başkanı Cemayel teşkil ettiği Yüksek Güvenlik Komitesi'nin ilk toplantısını ancak 28 Şubat'ta yapabildi.¹⁰⁵⁴ Bu arada Lübnan'da güvenliğin bir türlü sağlanamaması Fransa'nın da 25 Mart'ta ülkede bulunan birlikleri çekme kararı almasına yol açtı. 30 Mart'ta Lübnan'daki son Fransız birlikleri de ülkeyi terk ederken Çokuluslu Barış Gücü'nün görevi resmen sona ermiş oldu.¹⁰⁵⁵

Çokuluslu Barış Gücü'nün Lübnan'ı tamamen boşaltması, Devlet Başkanı Cemayel'e Suriye ile ilişkilerin düzeltmeden başka çare bırakmamıştı. Cemayel, 19 Nisan'da Şam'da Suriye lideri Esad'la görüştü ve görüşmede Lübnan'da yeni ulusal birlik hükümetinin kurulması kararlaştırıldı. Ulusal birlik hükümeti, Sünni lider Reşit Karāmī başkanlığında kuruldu. Yeni hükümette, 2 Mārūnī (Pierre Cemayel, Kamil

¹⁰⁵² Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 97.

¹⁰⁵³ William Harris, "Syria in Lebanon", *MERIP Reports*, No: 134, Asad's Syria, Temmuz-Ağustos 1985, s. 10.

¹⁰⁵⁴ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 100-101.

¹⁰⁵⁵ Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, s. 122.

Şam‘ün), 2 Sünni (Reşid Karāmī, Selim el-Hoss), 2 Şii (Nebi Berri, Adil ‘Usayrān), 2 Grek Ortodoks (Abdullah Rasi, Victor Kassir), 1 Grek Katolik (Joseph Skaff) ve 1 Dürzī (Velid Canbulāt) bakan görev aldı. Dışişleri Bakanlığı’nı Başbakan Karāmī’nin üstlenmesiyle ülke tarihinde bir ilk gerçekleşti ve bir Müslüman Lübnan’ın dışişleri bakanı oldu. Karāmī hükümetinin işbaşına gelmesi ülkedeki siyasi gelişmeler ve güvenlik ortamı açısından bir dönüm noktası oldu. Suriye ve Lübnanlı Müslümanların desteklediği hükümetin, ülkedeki Hıristiyanlar tarafından hoş karşılanmasa da Devlet Başkanı Cemayel’e sadakatlari ve başka alternatifleri olmamasından dolayı başarı şansı yüksekti. Karāmī hükümeti, öncelikle bir güvenlik planı hazırlayıp Beyrut’taki milislerin yerini alacak 9 bin kişilik bir ordu birliği oluşturulmasına karar verdi. 4 Temmuz’dan sonra kentteki milisler geri çekilerek yerlerini ordu birliklerine bıraktı. 5 aydır kapalı olan Beyrut Havalimanı tekrar açıldı. Batı ve Doğu Beyrut’u ayıran Yeşil Hat’taki mayın ve bombalar temizlendi. Ordu komutanlığının yine bir Hıristiyan da kalması, fakat yetkilerinin 5 kişilik bir komiteyle paylaşılması kararlaştırıldı. Yeni bir mezhep çatışmasını engellemek için Batı Beyrut’a Müslüman ağırlıklı birlikler, Doğu Beyrut’a Hıristiyan ağırlıklı birlikler gönderildi. Karāmī hükümeti, İsrail’in Doğu Beyrut’ta bulunan irtibat bürosunu da kapattı.¹⁰⁵⁶

Karāmī hükümetinin kurulmasından 1985 yılı başına kadar Lübnan’daki en ciddi çatışma, Ağustos ayında Trablus’ta gerçekleşti. Sünni İslami Birlik Hareketi (*Harakat et-Tevhid el-İslamiyye*) ile Suriye yanlısı Nusayrī Arap Demokratik Partisi’nin silahlı kanadı olan Arap Kızıl Şövalyeleri (*el-Fursan el-Hammur el-‘Arabi*) örgütü arasında şiddetli çatışmalar oldu. Suriye Ordusu’nun müdahalesiyle 22 Ağustos günü sona eren çatışmalarda yüzden fazla kişi hayatını kaybetti. ABD yönetimi, 1984 yılının sonbaharında İsrail’in Lübnan’dan geri çekilmesini sağlamada rol oynaması için Birleşmiş Milletleri teşvik etti. BM’nin çabaları, Lübnan ve İsrail ordusu subayları arasında –Lübnan’daki BM Geçici Gücü (*United Nations Interim Force in Lebanon-UNIFIL*) komutanının gözetiminde- Nakurah Görüşmeleri’nin başlamasına yol açtı. 2 Kasım 1984’te başlayan Nakurah Görüşmeleri, 28 Ocak 1985’te hiçbir sonuç

¹⁰⁵⁶ Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, s. 123-124; Owen, “The Lebanese Crisis: Fragmentation or Reconciliation?”, s. 937-938.

alınamadan sona erdi. Bununla birlikte İsrail Ordusu'nun Lübnan'daki varlığının İsrail devletine insan kaybı ve finansal olarak bedeli oldukça büyüyordu. Mart 1985'te yayınlanan bir raporda İsrail Ordusu'nun 3 yıllık Lübnan'daki varlığının İsrail hazinesi bedeli 1.3 milyar dolar olarak açıklanıyordu. Haziran 1985'te İsrail birlikleri bir güvenlik kuşağı oluşturmak için güney doğru geri çekilmeye başladı.

IV.4.1.7. İç Savaşın Yedinci Safhası: Terörizm ve Yeni İttifaklar

İç savaşın yedinci safhasının en dikkat çekici yönü, Lübnan'daki siyasi otorite boşluğunun yarattığı anarşik ortamın ve şiddet olaylarının kontrol edilemez boyutlara ulaşmasıdır. Lübnan'da 1984 yılında başlayan ülkedeki yabancı unsurlar olmak üzere sivil ve askeri hedeflere yönelik şiddet eylemleri 1985 yılında en üst seviyesine ulaştı ve adam kaçırmaya, şantaj, öldürme ve bombalı araçlarla yapılan saldırı yöntemleri sıradan günlük olaylar haline geldi. Lübnan'daki şiddet eylemleri, birçok farklı örgüt –çoğunun adı ilk kez duyulan- tarafından üstlendi. İslami Cihad (bazılarına göre Hizbullah'ın kod adı) bu süreçteki şiddet eylemlerinde en çok adı duyulan örgüttü. 1982'den sonra Şiiilerin ülke siyasetindeki yükselişine paralel olarak İran ve Suriye gibi bölgesel güçler Lübnan'a daha fazla müdahale etmeye başladı. Özellikle bu iki bölgesel gücün ABD ve Avrupalı güçlerle olan ilişkilerinde Lübnan'daki anarşik ortamı bir dış siyaset aracı olarak kullanma çabaları ülkedeki iç savaşın olumsuz etkilerinin dünyanın farklı yerlerinde terör eylemleri olarak ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Bu süreçte Suriye birliklerinin kontrolü altındaki Bekaa Vadisi dünyanın farklı yerlerinden gelen birçok silahlı grup ve terör örgütü için güvenli bir sığınak haline gelmiştir. Bundan dolayı birçok uzman Lübnan'da Batılı hedeflere yönelik saldırıları Suriye ve İran yönetiminin Lübnanlı Şii grupları kullanarak gerçekleştirdiği planlı terörist eylemler olarak görme eğilimindedir.¹⁰⁵⁷ Lübnan'da bu tarz şiddet eylemlerinin yanında farklı milis grupları arasındaki çatışmalar da devam etti. Mayıs 1985'te Şii Emel milisleriyle Filistinliler arasında başlayan çatışmalar ülkedeki iç savaşın yeni bir aşamaya geldiğinin göstergesiydi. 1985 yılı sonunda Dürzî Canbulât, Şii Berri ve Mārūnî Hubeyka arasında

¹⁰⁵⁷ Bu konuda bkz. Patrick Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, Londra, I.B. Tauris, 1988; Marius Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, New York, Palgrave Macmillan, 2003.

Suriye'nin teşvikiyle yapılan *Tripartite* (Üçlü) Antlaşması ülkede yeni ittifakların şekillenmesine neden oldu.

Lübnan'da Batılı hedeflere yönelik şiddet eylemleri 1984-1985 yıllarında hızla yükseldi. Özellikle ABD ve Fransa vatandaşlarına ve kurumlarına karşı yapılan saldırılar ülkedeki anarşik ortam dışında siyasi manalar da taşıyordu. Bombalı araçlarla yapılan saldırılarla birlikte suikastlar, adam kaçırmaya ve rehine alma vakaları hızla yaygınlaştı. 18 Ocak 1984'te Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin başkanı Malcolm Kerr öldürüldü. 16 Mart'ta CIA'nın Beyrut istasyon şefi William Buckley, 8 Mayıs'ta Presbiteryen Rahip Benjamin Weir ve 8 Ocak 1985'te Papaz Martin Jenco kaçırıldı. 1984 yılı boyunca birçok Fransız askeri gözlemci kaçırıldı ve öldürüldü. 20 Eylül 1984'te Beyrut'taki ABD büyükelçiliği İslami Cihad tarafından bombalı araçla yapılan saldırıda 23 kişi öldü, 16 kişi yaralandı. 27 Kasım'da Roma'daki ABD Büyükelçiliği'ne bombalı saldırı hazırlığındaki 7 İslami Cihad üyesi İtalyan polisi tarafından yakalandı.¹⁰⁵⁸

1985 yılı başında Lübnan'daki Batılı hedeflere düzenlenen saldırıların arkasındaki örgüt olarak görülen Hizbullah'ın liderlerinden Fadlallah'a yönelik bir suikast girişimi gerçekleşti. 8 Mart'ta Fadlallah'ın Güney Beyrut'taki evinin yanında bombalı bir araç patladı. Saldırıda 80 kişi öldü, 200 kişi yaralandı. Saldırıdan yaralanmadan kurtulan Fadlallah, İsrail ve onun Lübnan içindeki müttefiklerini saldırının arkasında olmakla suçladı.¹⁰⁵⁹ Hizbullah Genel Sekreter Yardımcısı Naim Kasım, bu suikastın ABD yönetiminin telkiniyle Lübnan Ordu istihbaratından bir grup tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmektedir. Kasım göre, Fadlallah'ın tasfiyesi için ABD ve İsrail yönetimi Lübnan istihbaratı unsurlarından ve yabancılardan oluşan bir kontrgerilla timi oluşturmuş ve bu tim Lübnan'daki birçok hedefe yönelik bombalı saldırılar düzenlemiştir.¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁸ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 102.

¹⁰⁵⁹ "60 killed by Beirut car bomb", *The Guardian*, 9 Mart 1985, <http://www.guardian.co.uk/theguardian/1985/mar/09/fromthearchive>, (24 Ekim 2010).

¹⁰⁶⁰ Qasam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, s. 108-109.

1985 yazında büyük yankı uyandıran bir uçak kaçırma eylemi gerçekleştirildi. Haziran'da Atina-Roma uçuşunu yapan TWA (*Trans World Airlines*) firmasına ait bir Boing 727 yolcu uçağı, çoğı Amerikan vatandaşı 153 yolcusuyla İslami Cihad üyeleri tarafından Beyrut'a kaçırılmak istendi. Uçak önce Beyrut'a indi, burada uçaktaki kadın ve çocuk yolcular serbest bırakıldı. Beyrut'tan kalkan uçak Cezayir'e gitti, burada yakıt ikmali yapıldıktan sonra 16 Haziran'da tekrar Beyrut'a döndü. Beyrut'a vardıklarında korsanlar, uçağın yolcuları arasında bulunan ABD Deniz Kuvvetleri'nden dalgıç Robert Stetham'ı öldürdü. İngiliz gazeteci Robert Fisk'e göre uçak kaçırma eylemini yapan İslami Cihad'ın üyeleri Hizbullah üyesi İmad Mugniyye'nin emriyle bu eylemi gerçekleştirmişti.¹⁰⁶¹ Korsanlar, Kuveyt'te tutuklu bulunan 17 İslami Cihad üyesinin serbest bırakılmasını istiyordu. Mugniyye'nin karısını 17 yaşındaki kardeşi de bu tutuklular arasındaydı. Korsanlar, ayrıca İsrail'in işgali sırasında Lübnan'ın güneyindeki köylerde tutuklanan ve uluslararası hukuka aykırı olarak İsrail'deki cezaevlerine nakledilen 253 Şii'nin serbest bırakılmasını talep etti. TWA yolcu uçağının kaçırılması dünyada büyük tepki uyandırdı ve bir anda ABD, İsrail, Suriye ve Lübnanlı Şiilerin müdahil olduğu bir krize dönüştü. ABD Başkanı Reagan, ülkesinin uluslararası terörizme izin vermeyeceğini söylerken İsraili yetkililer de terörizme teslim olmayacaklarına dair açıklamalar yapıyordu. Suriye yönetimi ise Lübnanlı Müslüman tutukluların serbest bırakılması gerektiğini söylüyordu.

Emel Örgütü lideri Nebi Berri, bu gelişmeleri kendine bir fırsat olarak gördü. Robert Stetham'ın öldürülmesinden kısa bir süre sonra Emel milisleri uçağı bindi, 9 Amerikalı rehineyi uçaktan çıkarmayı başardı ve onları Burj el-Barajneh'ye götürdü. Berri'nin amacı, İsrail tarafından serbest bırakılan Lübnanlı Şiiller geri gelirken Amerikalı rehinelere yaşamlarını korumaktı. Berri, 9 Amerikalı rehineyi Hizbullah'ın elinde kurtardığını dünyanın bilmesini istiyordu. Fakat kendini anlatmakta pek başarılı olamadı. Amerikan televizyonlar, Amerikalı rehinelere tuttuğundan beri Nebbi'yi de bir terörist olarak görmeye başlamıştı.¹⁰⁶² Buna rağmen Berri arabuluculuk çabaları Batılı

¹⁰⁶¹ İmad Mugniyye, 1983 yılında Beyrüt'taki Amerikan kışlasına yapılan saldırıdan 1984 yılında CIA'nın Beyrüt istasyon şefi William Buckley'nin kaçırılmasına kadar birçok olaydan dolayı sorumlu tutulmaktadır.

¹⁰⁶² Fisk, *Pity The Nation: Lebanon At War*, s. 605-606; Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 468-469.

ülkelerin büyükelçileri nezdinde sürdürdü. 25 Haziran'da İsrail yönetimi, Şii tutukluların bir kısmını serbest bıraktı. TWA'daki korsanların eylemleri ancak Suriye lideri Esad'ın müdahalesi ve arabuluculuğuyla Temmuz sonunda bitirilebildi. Bu olayın ardından Ekim 1985'te Lübnan'da dikkat çeken bir adam kaçırma eylemi gerçekleşti. Hedef SSCB'nin üç diplomatıydı. 1 Ekim'de üç Rus diplomat, kendilerine İslami Kurtuluş Örgütü adını veren radikal İslamcılar tarafından kaçırıldı. Kaçıranların amacı, Trablus'ta Suriye Ordusu'nun İslamcı Tevhid örgütüne karşı yaptığı askeri operasyonları SSCB'nin durdurmasını sağlamaktı. Rus diplomatlardan Arkady Katkov öldürüldü. Diğer iki diplomat ise bir süre sonra serbest bırakıldı.¹⁰⁶³

1985 yılında Lübnan'da gerçekleşen şiddet eylemlerinden biri de Şii Emel ile FKÖ arasındaki silahlı çatışmalardı. 20 Mayıs 1985'te Lübnan Ordusu'nun (Müslüman askerlerden oluşan) 6. Tugayı'nın desteğini alan Emel, Sabra, Şatila ve Burj el-Barāneh mülteci kamplarındaki FKÖ gerillalarına karşı saldırıya geçti. Suriye'den destek alan Emel, FKÖ gerillalarını mülteci kamplarından çıkarmak istiyordu. 18 Haziran'da Emel-FKÖ çatışmaları geçici bir ateşkesle yavaşlasa da Eylül ayından itibaren tekrar hızlandı. Emel-FKÖ çatışmaları sürerken Suriye'nin Lübnan'daki nüfuzunun yükseldiğini gösteren bir ittifak antlaşması yapıldı. Suriye yönetimi, Mart 1985'ten itibaren bazı Mārūnī liderlerle tekrar diyalog kurma arayışı içine girdi. Suriye lideri Esad, 1985 yılı başında Abdülhalim Haddam'a Lübnan konusunda özel bir sorumluluk verdi.¹⁰⁶⁴ Bu arada Devlet Başkanı Emin Cemayel'in ülkedeki en büyük Hıristiyan milis gücü olan Lübnan Kuvvetleri'ni kontrol etmekte başarısız olmuş görünüyordu. Mart 1984'te örgüt iki askeri lider Samir Caca ve Elie Hubeyka'nın kontrolüne geçti. Suriyeli yetkililerle Hubeyka arasındaki görüşmeler 1985 yılının ortasında başladı. Bu görüşmelerin başlamasında ve sürdürülmesinde Suudi-Lübnanlı işadamı Refik Hariri kilit bir rol oynadı. Suriyeli yetkililer ve Hubeyka görüşmelerde siyasal sistemde reform yapılması

¹⁰⁶³ İngiliz gazeteci Robert Fisk, Arkady Katkov'un cesedinin Beyrut'a görev yapan Rus gazeteci Konstantin Kapitanov tarafından teşhis edildiğini söylerken SSCB'nin bu diplomatının intikamını benzer bir yöntemle aldığını ve bu sayede diğer iki diplomatın bırakıldığını iddia etmektedir. Fisk, iyi tanıdığı Rus gazeteci Kapitanov'un –ki onun KGB ajanı olduğundan şüphelendiğini ekliyor- morgda kendisine “bunu yapanları bulmalıyız” dediğini, bundan bir süre sonra da Dürzîlerin yardımıyla kaçırma eylemine karışanlardan birinin kardeşinin SCB tarafından kaçırıldığını ve ailesine bir zarfın içinde parmaklarının yollandığını duyduklarını söylüyor. Fisk'e göre bunun ardından diğer iki Sovyet diplomatın serbest bırakılmıştı. Fisk, *Pity The Nation: Lebanon At War*, s. 613.

¹⁰⁶⁴ Harris, “Syria in Lebanon”, s. 10.

ve Suriye ile ayrıcalıklı ilişkiler kurulması olmak üzere iki konuya odaklanıldı. Birkaç ay gizli tutulan bu görüşmeler 28 Aralık 1985’de Şam’da *Tripartite* (Üçlü) Antlaşması’nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Antlaşmayı Dürzî milislerin lideri Velid Canbulât, Şii Emel örgütünün lideri Nebih Berri ve Lübnan Kuvvetleri’nin komutanlarından Elie Hubeyka imzaladı. *Tripartite* Antlaşması, Lübnan’daki çatışmayı sona erdirmeyi amaçlayan daha önceki benzerlerinden oldukça farklıydı ve Lübnan’ın devlet kurumları ve hükümet görevlileri yerine üç milis liderini muhatap alıyordu.¹⁰⁶⁵

Tripartite Antlaşması, Lübnan’ın profesyonel sistemde köklü bir reform yapılmasını öngörüyordu. Antlaşmaya göre devlet başkanının gücü azaltılarak sembolik bir hale getirilecek ve buna karşılık başbakanın yürütmedeki gücü genişletilecekti. Ayrıca başbakan ve devlet bakanlarından oluşan Bakanlar Konseyi adı verilen yeni bir yürütme organı oluşturulacaktı. Kararalma sürecinin merkezinde yer alacak bu konsey ülkedeki 6 büyük mezhepsel grubun üyelerinden oluşacaktı. Bakanlar Konseyi, sahip olduğu güçler sayesinde devletin kurumları üzerinde etkin bir kontrol sağlayabilecekti. *Tripartite* Antlaşması, bunlara ek olarak yeni seçim kanununun düzenlenmesini ve parlamentodaki milletvekili sayısının 99’dan 198’e çıkarılmasını öngörüyordu. Antlaşmanın en önemli yanlarından biri tabii ki Lübnan ve Suriye arasında ayrıcalıklı bir ilişkinin olduğunu vurgulamasıydı.¹⁰⁶⁶ Lübnan’ın tamamen Suriye’nin kontrolüne girmesinden ve ülkedeki Hıristiyanların siyasal sistemdeki ayrıcalıklarının kaldırılmasından endişe duyan Lübnanlı Hıristiyanlar *Tripartite* Antlaşması’na karşı çıktı. Mārūnī lider Kamil Şam’ün ve oğlu Toni, antlaşmayı sert bir dille eleştirdi. Devlet Başkanı Cemayel, 13 Ocak 1986’da Suriye lideri Esad ile antlaşmayı konuşmak için Şam’ı ziyaret etti, fakat görüşmeden bir sonuç elde edilemedi.¹⁰⁶⁷ *Tripartite* Antlaşması’na karşı olan diğer Mārūnī lider, Lübnan Kuvvetleri’nin komutanlarından Samir Caca’ydı. Caca, örgüt içinde Hubeyka karşı isyan başlattı ve 15 Ocak’ta Lübnan Kuvvetleri’nin Doğu Beyrut’taki merkez karargâhına saldırdı ve Hubeyka taraftarlarını uzaklaştırdı.¹⁰⁶⁸ Böylece *Tripartite* Antlaşması’nın ardından Lübnan iç siyasetinde

¹⁰⁶⁵ El-Khazen, “Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88”, s. 70.

¹⁰⁶⁶ El-Khazen, “Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88”, s. 71-72.

¹⁰⁶⁷ Deeb, *Syria’s Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 119.

¹⁰⁶⁸ El-Khazen, “Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88”, s. 71.

oluşan dengeler, yeni ittifakların ortaya çıkmasına yol açtı. İlk ittifak FKÖ ile onların eski düşmanları olan Lübnan Kuvvetleri ve Cemayel yönetimi arasında, ikinci ittifak Dürzilerle Mārūniler arasında gerçekleşti.

Lübnan Devlet Başkanı Cemayel, 1986 yılının ilk yarısında Suriye'nin Lübnan'da artan nüfuzunu dengeleyebilecek dış desteği bulmak için birçok dış seyahat yaptı. Cemayel, ilk önce Şubat ayında Papa 2. John Paul ve İtalya Başbakanı Bettino Craxi ile görüşmek için Roma'ya diplomatik bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaretten kısa bir süre sonra Vatikan, Lübnan'da arabuluculuk çabalarına başladı, fakat çözüm konusunda başarısız oldu. Cemayel, Roma'dan sonra Paris'i ziyaret etti ve Fransa Devlet Başkanı Fransua Mitterrand'la görüştü. Görüşmede, Cemayel *Tripartite* (Üçlü) Antlaşması'nın hükümsüz olduğunu savunurken Devlet Başkanı Mitterrand ise bu antlaşmanın meselenin çözüm için bir katkı sağlayabileceğine söyledi.¹⁰⁶⁹

Tunus Başbakanı ve Mısır Dışişleri Bakanı'yla da görüşen Cemayel, daha sonra Kral II. Hasan'la görüşmek için Fas'a gitti. Cemayel, Mart ayında Avusturya'ya yaptığı seyahatte daha önce Esad ile Cemayel arasında arabuluculuk yapmak için Şam'ı ziyaret eden Alman siyasetçi Franz Josef Strauss ile buluştu. Fakat bu buluşma Esad ile Cemayel arasındaki ilişkilere herhangi bir olumlu katkı sağlayamadı. Cemayel, Nisan ayında Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'ten Mısır'ın Lübnan'a yönelik siyaseti ile ilgili bir mesaj aldı. Mübarek'in mesajında Lübnanlı farklı gruplar arasında sağlanacak siyasi ve demokratik bir diyalog temelinde ülkenin istikrara kavuşabileceği vurgulanırken Suriye'nin Lübnan'daki rolü hakkında hiçbir yorum yapılmıyordu. Birkaç gün sonra Cemayel'in Mübarek'le görüşmek için gizlice Kahire'ye gittiği iddia edildi. Mayıs ayında Cemayel diplomatik girişimleri tekrar hızlandırdı ve buna Tunus'a yaptığı ziyaretle başladı. Cemayel, Arap Birliği Genel Sekreteri Tunuslu Chebli Klibi'den Esad'la ilişkilerinde arabulucu olmasını istedi. Tunus ziyareti sırasında Cemayel FKÖ ile siyasi diyalogu kapsayan yeni bir diplomatik insiyatif ortaya koyuyordu. Her iki tarafın amaçları ve Lübnan'ın geleceğine yönelik algılamaları

¹⁰⁶⁹ Marius Deeb, Fransa hükümetinin 1986 yılı boyunca Lübnan'da kaçırılan Fransız vatandaşları ve Fransa'ya yönelik terörist saldırılardan dolayı Suriye ve İran tarafından şantaj ve baskı altında tutulduğu iddia etmektedir. Bu durum, Fransa'nın Lübnan'daki siyasetlerinden dolayı Suriye ve İran'a tepki vermesini engellemiştir. Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 127.

oldukça farklıydı. Diğer yandan 1986'da her iki taraf, iki ortak rahatsızlığı paylaşıyordu. Bunlar Suriye'nin Lübnan'daki varlığı ve Şiilerin gücünün ülkedeki yükselişiydi. Cemayel'in Tunus'tayken FKÖ'nün önemli liderlerinden Salah Khalaf (Ebū İyad) ile görüştüğü ve ona Filistinli savaşçıların Lübnan'a dönüşü için 5 bin pasaport verdiği iddia edildi. Diğer iddialar arasında Filistinlilerin Mārūnī bölgesindeki Jūniye limanından ülkeye silah soktukları da vardı. Salah Khalaf bu iddiaların tümünü reddetti. Lübnan otoriteleri de Filistinlilerin ülkeye dönüşlerini sağlayacak kolaylıklar sağlandığını kabul etmedi.¹⁰⁷⁰

Tripartite (Üçlü) Antlaşması'nın Lübnan siyasetinde ortaya çıkardığı yeni ittifaklarla birlikte 1986 yılı boyunca ülkedeki anarşik ortam devam etti. Şubat 1986'da Camiler ve Semtler Komitesi lideri Khalīl Akkavi suikast sonucu öldürüldü. 22 Mayıs 1985'te Devrimci Adalet Örgütü –Bu örgütün de Hizbullah olduğu sanılıyor- tarafından kaçırılan Fransız yazar Michel Seurat'ın kanserden öldüğü 5 Mart 1986'da örgüt tarafından açıklandı. 28 Mart'ta iki İngiliz öğretmen olan Leigh Douglas ve Philip Padfield, Makhoul Caddesi'ndeki bir gece kulübünün dışında silahlı adamlarca kaçırıldı. 17 Nisan 1986'da Londra'nın Heathrow Havalimanı'nda İrandalı Ann Murphy adlı bir kadın 1.5 kilo Çekoslovakya yapımı Semtex patlayıcıyla Londra'dan Tel Aviv'e gidecek el-Al Havayollarına ait bir uçağa binmek üzereyken yakalandı. Ann Murphy patlayıcıyı Suriyeli erkek arkadaşı Nizar Hindavi'den almıştı. Hindavi bir süre sonra Londra polisi tarafından yakalandı.¹⁰⁷¹

Hindavi olayı, Suriye'ye karşı dünya çapında bir kamuoyu baskısının oluşmasını tetikledi. ABD yönetimi, Şam'daki büyükelçisi William L. Eagleton'ı geri çekti. Lübnan'da kaçırılan iki Fransız gazeteci (Philippe Rochot ve George Hansen) 21 Haziran'da serbest bırakıldı. Fransız gazeteciler, İran Başbakan Yardımcısı Ali Reza Moayeri'nin 22 Mayıs'ta Parisi ziyareti ve İranlı muhalif Mesud Recevi'nin 7 Haziran'da gönüllü olarak Fransa'nın ayrılmasından sonra serbest bırakılmıştı. 4 Eylül

¹⁰⁷⁰ Yosef Olmert, "Lebanon (Al-Jumhuriyya al-Lubnaniyya)", Der: Itamar Rabinovich- Haim Shked, *Middle East Contemporary Survey*, C: 10, Westview Press, 1986, s. 467.

¹⁰⁷¹ Suriye lideri Hafız Esad, 20 Ekim'de Time dergisine verdiği bir röportajda Suriye'nin Hindavi olayı ile ilgili olduğunu reddetti ve bu olayı İsrail istihbaratı tarafından planladığını iddia etti. Nizar Hindavi, çıkarıldığı İngiliz mahkemesi tarafından suçlu bulundu ve İngiliz hukuk tarihinin en uzun -45 yıl- hapis cezasına çarptırıldı. Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 477-478.

1986'da UNIFIL'de görevli üç Fransız askeri uzaktan kumandalı bir bombanın patlatılmasıyla öldü. 9 Eylül'de Uluslararası Üniversite'den Frank Reed ve 12 Eylül'de Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin mali denetçisi Joseph Cicippio kaçırıldı. Aynı gün Paris'in merkezinde bir patlamada 40 kişi yaralandı ve Lübnan'ın güneyinde görev yapan UNIFIL'in Fransız askerleri tekrar saldırıya uğradı, bir asker öldü. 14 Eylül'de Champs-Elysees'de bir restoranda meydana gelen bir patlama bir polis öldü, iki kişi yaralandı. 15 Eylül'de Paris'teki bir polis merkezinde meydana gelen diğer bir patlamada 1 kişi öldü, 51 kişi yaralandı. 17 Eylül'de Paris'in Montparnasse mahalesinde bir bomba patladı, 5 kişi öldü, 52 kişi yaralandı. 18 Eylül'de Fransa'nın Beyrut'taki askeri ateşesi Albay Christian Goutierre suikast sonucu öldürüldü. Eylül 1986'da Filistinli Ebū Nidal örgütü gerçekleştirdiği sansasyonel eylemlerle aya damgasını vurdu. Ebū Nidal üyeleri, 5 Eylül'de Karaçi Havaalanı'nda bir PAN-AM yolcu uçağında yolcuları rehin aldı ve uçağı Kıbrıs'a kaçırmak istedi. Pakistan güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu çıkan çatışmada 70 yolcu öldü, 65 kişi yaralandı. 6 Eylül'de iki Filistinli İstanbul'da bir sinagog'a saldırdı, saldırıda 22 kişi öldü. Suriye yönetiminin Ebū Nidal örgütüyle yakın bağları saldırıların arkasında Suriye lideri Esad suçlamalarına neden oldu.¹⁰⁷²

Eylül 1986'da Lübnan içindeki milisler arasındaki çatışmalar da artış gösterdi. 27 Eylül 1986'da Elie Hubayka'nın milisleri, Doğu Beyrut'a ani bir saldırı yapıp, bölgeyi ele geçirdi. Fakat Hubayka'nın milisleri kısa sürede Lübnan Ordusu'nun 10. Tugayı ve Samir Caca'nın milisleri tarafından bölgeden çıkarıldı. Caca, olaylardan Suriye gizli servisini ve Lübnan'daki operasyonları yöneten Tuğgeneral Gazi Kenan'ı sorumlu tuttu. Ekim ayında Şii Emel milisleriyle Filistinliler arasındaki çatışmalar tekrar şiddetlendi. 29 Ekim'de Emel Beyrut'taki Filistin mülteci kamplarını kuşattı ve savaş neredeyse 160 gün kesilmeden sürdü. 1986'nın sonuna gelindiğinde Emel'in Filistin mülteci kamplarına uyguladığı gıda ve ilaç ambargosu kamplarda tam bir insanlık faciasına dönüştü.¹⁰⁷³

¹⁰⁷² Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 121-129; Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 475-482.

¹⁰⁷³ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 129-130.

1987 yılı Mārūnī lider Kamil Şam‘ün’a yönelik bombalı bir suikast girişimiyle başladı. 7 Ocak 1987’de Lübnan Cephesi’nin haftalık toplantısına giden Şam‘ün’un konvoyuna bir bombalı araçla saldırı düzenlendi. Saldırıda, Şam‘ün’un üç koruması öldü, 39 kişi yaralandı. 17 Ocak 1987’de Kamil Şam‘ün, Süleyman Franciyye ve Charles Helou, Batrūn’da Devlet Başkanı Emin Cemayel’le bir toplantı yaptı. Toplantıda ülke içinde yapılacak reformlar ve Suriye ile ilişkiler ele alındı. 21 Ocak 1987’de Lübnan İçişleri Bakanı Abdallah el-Rasi (Süleyman Franciyye’nin yeğeni) Şam’a gitti ve Lübnan güvenlik güçlerine destek olmak için Suriye’nin yardımını istedi. Rasi daha Şam’dayken, Esad Suriye birliklerini Beyrut Havalimanı’na yolladı. Suriye Ordusu’nun tekrar Beyrut’a girmesi kentteki çatışmacı ortamı tetikledi. 24 Ocak 1987’de Hizbullah, Filistin Özgürlüğü için İslami Cihad adını kullanarak üç Amerikalı ve bir yabancıyı kaçırdı. Şubat 1987’de Beyrut’un Müslüman bölgelerinde Suriye Ordusu ile Şii Hizbullah Örgütü arasında ilk defa çatışma patlak verdi. 12 Şubat 1987’de Batı Beyrut’un Basta semtinde bir Suriye-Lübnan askeri konvoyu ile Hizbullah militanları arasında çatışma çıktı, iki Hizbullah militanı öldü. Çatışma sonunda Hizbullah 14 Suriyeli askeri tutukladı. 15 Şubat’ta Batı Beyrut’ta Witwat, el-Zarif ve el-Kintari semtlerinde, Komünist Parti milisleriyle Emel milisleri arasında çıkan çatışmalar, ülkedeki güvenlik durumunu daha da kötüleştirdi. Canbulāt’ın Dürzî milisleri Komünist Parti milisleriyle birlikte savaştı. 7 gün süren çatışmada 120 kişi öldü, 1097 kişi yaralandı. 20 Şubat 1987’de Esad, Lübnan Parlamento Başkanı Hüseyin el-Hüseyin’i, Başbakan Karāmī’yi ve hükümetin üç bakanını –El-Hoss, Berri ve Canbulāt- toplantıya çağırdı. 24 Şubat 1987’de Suriye birlikleri, 14 Suriye askerinin Hizbullah tarafından tutuklandığı Basta semtinde 8 Hizbullah milisini öldürdü.¹⁰⁷⁴ Bu olaydan sonra Hizbullah Suriye yönetimini eleştirse de her iki taraf gerginliği yükseltmekten kaçınmış ve çatışmaların yayılmasını engellemiştir. Aslında Suriye’nin Hizbullah ile karmaşık ilişkileri daha çok başka etkenlere bağlıydı. Suriye’nin Hizbullah ile ilişkileri, daima Suriye-İran ilişkileri ve Suriye’nin Lübnan’daki çıkarları arasında bir denge zorundaydı.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷⁴ Deeb, *Syria’s Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 130-133.

¹⁰⁷⁵ Asad Abu Khalil, “Syria and the Shiites: Al-Asad’s Policy in Lebanon”, *Third World Quarterly*, C: 12, No: 2, Nisan 1990, s. 13.

1987'nin ilk aylarında Şii Emel Örgütü'nün Lübnan'daki Filistin mülteci kamplarına yönelik yürüttüğü savaş devam etti. Marius Deeb'e göre Filistin mülteci kamplarındaki savaşta Suriye'nin rolü oldukça karmaşıktı. Suriye yönetimi, Emel Örgütü'ne silah desteği sağlıyor ve kamplara saldırmasını teşvik ediyordu. Diğer yanda Suriye, kendine yakın olan Filistin Kurtuluş Cephesi'ne kamplara adamlarını göndermesi ve yerleşimcilere silah sağlaması için izin veriyordu. Daha sonra ise Suriyeli yetkililer iki taraf arasında arabulucu olarak olaylara müdahil oluyordu. Bu yolla iki taraf arasında Şam'da birçok kez ateşkes sağlansa da bu ateşkes antlaşmaları uygulanamadı. 8 Nisan 1987'de Suriyeli askeri yetkililerin arabuluculuğunda yeni bir ateşkes daha yapıldı ve Şatilla mülteci kampındaki kuşatma kaldırıldı. Ardından Suriye birlikleri Şatilla ve Burj el-Barājneh mülteci kampına konuşlandı ve harabaya dönmüş mülteci kamplarındaki yaralı ve hastaların tahliyesine nezaret etti. Beyrut'taki Filistin mülteci kamplarındaki çatışmalar sona ererken aynı gün Saydā kentinde Emel milisleriyle Filistinliler arasında çatışmalar başladı. Suriye yönetimi, Saydā'daki çatışmalarda Emel milislerine silah desteği vermeye devam etti. Suriye'nin Lübnan'da FKÖ'ye karşı yürüttüğü örtülü savaş, 21 Mayıs 1987'de Lübnan Parlamentosu'nun 1969 Kahire Antlaşması'nın yürürlükten kaldıran bir karar almasıyla yeni bir dönüm noktasına girdi. Suriye'nin FKÖ'ye karşı sert tavrı İsrail'e karşı Lübnan'ın güneyindeki mücadeleyi bıraktığı anlamına gelmiyordu. 1969 Kahire Antlaşması'nın yürürlükten kaldırılmasından sonra Lübnanlı sol örgütler, Lübnan güneyindeki Güney Lübnan Ordusu ve İsrail mevzilerine karşı saldırılarını arttırdı.¹⁰⁷⁶

1 Haziran 1987'de Lübnan yeni bir suikastle sarsıldı. Lübnan Başbakanı Reşid Karāmī askeri helikopterle Arda'daki askeri üsten Trablus'a uçarken helikopterinin infilak etmesi sonucu öldürüldü. Suriye yönetimi, Karāmī'nin Lübnan'da –özellikle Lübnan Ordusu'nun içindeki Hıristiyan subayları kestederek- İsrail'le işbirliği yapan güçler tarafından öldürülmüş olabileceğini iddia ediyor ve Lübnan hükümetinin patlamayla ilgili geniş bir soruşturma başlatmasını istiyordu. Karāmī suikastı, Suriye yönetimiyle Lübnan Devlet Başkanı Cemayel arasında gerginliğe neden oldu. Karāmī suikastından neredeyse iki ay sonra 2 Ağustos 1987'de Lübnan Devlet Başkanı Emin

¹⁰⁷⁶ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 134-135.

Cemayel'in danışmanı Muhammed Şukayr, Batı Beyrut'taki evinde suikast sonucu öldürüldü. Bu iki suikastın ardından 7 Ağustos'ta tecrübeli Mārūnī siyasetçi Kamil Şam'un öldü.¹⁰⁷⁷

Karāmī suikastı Suriye ile Cemayel arasındaki ilişkileri etkilese de 1987 yılının başından beri iki taraf arasında Lübnan'daki meselelere ortak bir çözüm bulmak için dolaylı görüşmeler sürdürülüyordu. Ocak-Mayıs 1987 tarihleri arasında yapılan görüşmelere, Devlet Başkanı Cemayel'in temsilcisi olarak eski Dışişleri Bakanı Elie Salem ve Lübnan Ordusu'nun İstihbarat Şefi Simon Kassis katıldı. Görüşmelerde Suriye liderini ise Dışişleri Bakanı Faruk el-Şara ve General Gazi Kenan temsil ediyordu. 13 oturumdan oluşan görüşmeler sonunda 13 Haziran'da "Lübnan Meselesinin Çözümü için İlkeler" adlı bir bildiri yayınlandı. Bildiri, 1986'da imzalanan *Tripartite Antlaşması*'na yakın bir içeriğe sahipti. Bildiriye göre profesyonizm kaldırılmalı, yürütme gücü bakanlar konseyine verilmeli ve devlet başkanının gücü azaltılıp başbakanın gücü artırılmalıydı. Bildiride Lübnan-Suriye ilişkilerine değinilmiyor, fakat Lübnan'ın Suriye'nin iç savaşı bitirmesi isteyebileceği belirtiliyordu. Lübnan-Suriye görüşmelerinde ilerleme sağlansa da bu görüşmeler 12 Mayıs 1987'de kesilmiştir. Lübnan-Suriye arasında diğer bir arabuluculuk çabası Suudi-Lübnanlı işadamı Refik Hariri başlattı. 1984'te Lozan'daki Ulusal Diyalog Konferansı ve 1985'deki *Tripartite Antlaşması*'nın gerçekleşmesine arabulucu olarak büyük katkı yapan Hariri, bu kez 13 Haziran bildirisinin yenilenmiş bir halini Suriye lideri Esad'a sundu. Fakat Suriye lideri, Karāmī suikastının faileri bulunmadan görüşmeleri sürdürmeyi reddetti.¹⁰⁷⁸

1987'nin yaz aylarında ABD yönetimi, Lübnan-Suriye arasındaki görüşmelere müdahil olmaya başladı. Bir süredir gergin olan ABD-Suriye ilişkileri Haziran 1987'de Lübnan'da gerçekleşen bir kaçırma olayı sayesinde yumuşamaya başladı. 18 Haziran'da kaçırılan ABC News muhabiri Charles Glass, 18 Ağustos'ta Suriye yönetiminin gayretleriyle serbest bırakıldı. ABD Başkanı Reagan, Esad'a bir mektup yollayıp Suriye yönetimine teşekkür etti ve 2 Eylül 1987'de Amerikan büyükelçisi William Eagleton'ı

¹⁰⁷⁷ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 138; El-Khazen, "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", s. 75.

¹⁰⁷⁸ El-Khazen, "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", s. 75-76.

Şam'a geri yolladı.¹⁰⁷⁹ Ardından Richard Murphy ve yardımcısı April Glaspie, Lübnan-Suriye görüşmelerinde arabuluculuk için girişimlere başladı. ABD yönetimi, Lübnan-Suriye arasında bir antlaşma sağlayarak Suriye'nin Lübnan'da "istikrarlaştırıcı bir rol" oynaması beklentisi içindeydi. Ayrıca Suriye ile diyalog kanallarını açık tutmak isteyen ABD yönetimi, bu sayede İran, Hizbullah ve FKÖ gibi bölgedeki radikal unsurlarla bağlantı kurabileceğini düşünüyordu. Suriye yönetimi de Lübnan'daki Amerikan rolüne olumlu bakıyor ve ABD yönetimiyle doğrudan kurulacak temasları önemsiyordu. ABD yönetiminin arabuluculuk çabaları Mayıs 1988'e kadar sürse de herhangi bir olumlu sonuç doğurmamıştır.¹⁰⁸⁰

1988 yılının başında Lübnan'da yeni ve şaşırtıcı bir çatışmada ülkenin en büyük iki Şii örgütü olan Emel ve Hizbullah arasında yaşandı. İki Şii örgüt arasındaki siyasi görüş ayrılıkları 1988 yılında çatışmaya dönüştü. Nisan 1988'de Emel Örgütü'nün Hizbullah'ın silahtan arındırılması gerektiğine yönelik bir karar alması, Nabatiyye ve Gaziye'de başlayan çatışmaların kısa sürede daha geniş bir alana yayılmasına yol açtı. Hizbullah milisleri, Emel milislerini Güney Beyrut'taki mevzilerinden geri çekilmeye zorladı ve bölgeyi kontrolü altına aldı. 1988 yılının sonunda Hizbullah Tuffah bölgesindeki köyleri de Emel Örgütü'nün elinden aldı ve Leize ve Cebel Safi bölgesi Hizbullah'ın egemenlik alanına girdi. Şubat 1989'da Emel ile Hizbullah arasında ateşkes yapılırsa da Tā'if Antlaşması ile oluşan yeni siyasi atmosferde çatışmalar 1991 yılına kadar devam etti. Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam ve İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti'nin arabuluculuk çabaları sonucu, Emel lideri Nebih Berri ve Hizbullah Genel Sekreteri Şeyh Suphi Tufeyli uzlaşmaya varılmasıyla çatışmalar sona erdi.¹⁰⁸¹

IV.4.1.8. İç Savaşın Sekizinci Safhası: General Michel Aün İsyanı

Lübnan'daki profesyonel siyasal sistemin kronik sorunlarından biri olan devlet başkanlığı seçimi, 1988'de de ülkedeki iç savaşın son safhasını başlatacak yeni siyasi

¹⁰⁷⁹ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proses*, s. 139-140.

¹⁰⁸⁰ El-Khazen, "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", s. 76-80.

¹⁰⁸¹ Qasam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, s. 110-112.

gerginlikleri ve askeri çatışmaları tetikleyen dönüm noktasını teşkil etti. Emin Cemayel'in devlet başkanlığı süresinin bitişiyle ortaya çıkan siyasi kriz, Lübnan'daki konfesyonel anayasayı ve siyasi gelenekleri yoksayan ve ülkedeki Suriye işgaline karşı bağımsızlık savaşı başlatan yeni bir Mārūnī liderin -Michel Aūn (d.1935)- hızlı yükselişine ve düşüşüne yol açan süreci başlattı. Paul Salem'in deyişiyle 15 yıl süren Lübnan İç Savaşı'nın dramatik dönemi 1988-1990 arasındaki iki yıl oldu. Lübnanlılar bu yıllarda ardı ardına gelen çatışmalara, devletin geçici bölünmesine, Hıristiyanlar arasında kutuplaşmaya ve bölünmeye, yeni bir ulusal antlaşmaya ve Suriye'nin Lübnan'daki nüfuzunu genişletmesine şahit oldu.¹⁰⁸²

Emin Cemayel'in devlet başkanlığı süresinin son 4 ayında, Ağustos 1988'de yapılacak devlet başkanlığı seçimi ülkenin en önemli meselesi haline geldi. Suriye yönetimi, Mārūnī Süleyman Franciyye'nin adaylığına destek veriyordu. Bununla birlikte Devlet Başkanı Cemayel, Lübnan Kuvvetleri'nin komutanı Samir Caca, Lübnan Ordusu'nun komutanı Michel 'Aūn ve ABD yönetimi Franciyye'nin adaylığına karşıydı. ABD yönetimi Richard Murphy'nin arabuluculuğuyla Emin Cemayel'in devlet başkanlığı adaylığı için Franciyye'ye alternatif olarak üç ismi (Manuel Yunis, Pierre Helou ve Michel Edde) Suriyeli yetkililere önermesini sağladı. Suriye yönetimi bu üç ismi reddetti ve Franciyye'nin adaylığı konusunda ısrarlı davrandı. Lübnan'ın yeni devlet başkanını belirlemek için 18 Ağustos'ta parlamentoda yapılan ilk oturumda salt çoğunluk sağlanamadığından dolayı seçim ertelendi. Bunun üzerine Lübnanlı tüm gruplar, Suriye ve ABD tarafından kabul edilebilecek ılımlı Mārūnī adaylar aranmaya başlandı. Eylül ayında Richard Murphy'nin Suriye lideri Esad'la yaptığı görüşmeler sonunda milletvekili Mihail Daher üzerinde anlaşmaya varıldı. Fakat ABD yönetimi daha önce Daher'in adaylığını tartışırken ne Lübnan Kuvvetleri'nin komutanı Samir Caca ne de Mārūnī Patrik Nasrallah Sfeir bu ismi onaylamıştı. Caca iki nedenden dolayı Daher'in adaylığına karşıydı: Daher Elie, Hubeyka'ya yakın biriydi ve devlet başkanı olduktan sonra *Tripartite* Antlaşması'nı uygulayacağına dair Suriye'ye söz vermişti. Tüm itirazlara rağmen Richard Murphy 18 Eylül'de Beyrut'ta Lübnanlı siyasetçileri Daher'in adaylığı konusunda bilgilendirdi ve kentten ayrıldı. Murphy ünlü

¹⁰⁸² Salem, "Two Years of Living Dangerously: General Aoun and Lebanon Second Republic".

açıklamasında “*ya Daher ya kaos*” diyerek ABD yönetiminin Lübnan’daki devlet başkanlığı seçimlerine müdahalesinin sona erdiğini gösteriyordu.¹⁰⁸³ Murphy’nin Beyrut’tan ayrılışının ardından 21 Eylül’de Devlet Başkanı Cemayel, Şam’a bir ziyaret gerçekleştirip Daher’in adaylığının kabulü için 5 maddelik bir talep listesini Suriye lideri Esad’a sundu. Fakat Suriye yönetimi görev süresi bitmek üzere olan bir devlet başkanının taleplerini dikkate almadı. Cemayel Şam’da Esad’la görüşürken Beyrut’taki savunma bakanlığında da Samir Caca, Michel ‘Aün, Dani Şam’un ve diğer Hıristiyan liderler bir toplantı gerçekleştiriyordu. 22 Eylül 1988 gecesini Cemayel’in görev süresinin bitimine dakikalar kala Cemayel, anayasadaki bir boşluktan yararlanarak Lübnan Ordu Komutanı General Michel ‘Aün’a geçici bir hükümet kurma görevini verdi. General ‘Aün da Lübnan Ordusu Askeri Konseyi’nin üyesi olan 5 subaydan (2’si Hıristiyan, 3’ü Müslüman) bir hükümet teşkil etti. Hükümetin kurulmasında kısa bir süre sonra 3 Müslüman subay istifa etti.¹⁰⁸⁴

Lübnan Devlet Başkanı Cemayel’in Mārūnī General Michel ‘Aün’a hükümeti kurma görevini vermesi ve ‘Aün’un kurduğu hükümet ülke siyasetinde büyük yankı uyandırdı. Herşeyden önce Cemayel’in bu kararı, Lübnan’daki siyasal sistemin üzerinde işlediği konfesyonel anayasaya ve siyasi geleneklere uygun değildi. ‘Aün’un başbakan olmasının ortaya çıkardığı diğer bir mesele de ülkede aynı anda iki başbakanın ortaya çıkmasıydı. Haziran 1987’de Reşid Karāmī’nin öldürülmesinin ardından Sünni Selim el-Hoss başbakanlık görevini yürütmeye başlamıştı. Selim el-Hoss, bir süre önce istifa etse de tekrar hükümetini kurup Aün’un başbakanlığını tanımayı reddetti. Suriye ve Lübnanlı Müslümanların desteğini alan el-Hoss Batı Beyrut’ta başbakanlık görevini sürdürürken ‘Aün da başbakanlığını Ba‘abdā’da yürütüyordu. Böylece Lübnan’da aynı anda iki başbakanın olduğu çift başlı bir yönetim ortaya çıktı.¹⁰⁸⁵ Michel ‘Aün’un

¹⁰⁸³ Amerikalı arabulucu Richard Murphy’nin niçin Daher’in adaylığı üzerinde ısrar ettiği tartışmalı bir konudur. Marius Deeb, Suriyeli yetkililerin Şam’da yapılan görüşmelerde Lübnan’da İslami Cihad tarafından kaçırılan Amerikalı rehinelere üzerinden Murphy’ye şantaj yaptığını iddia etmektedir. Ferid el-Khazen ise Beyrut’taki Amerikan Büyükelçiliği’nin raporlarına rağmen Murphy’nin Hıristiyan liderlerin Daher’in adaylığına karşı çıkmayacaklarını sandığını söylemektedir. Deeb, *Syria’s Terrorist War On Lebanon and The Peace Proses*, s. 147-148; El-Khazen, “Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88”, s. 82.

¹⁰⁸⁴ El-Khazen, “Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88”, s. 81-82.

¹⁰⁸⁵ Salem, “Two Years of Living Dangerously: General Aoun and Lebanon Second Republic”.

başbakanlığı Suriye'nin Lübnan siyaseti ve çıkarları açısından oldukça ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Bundan dolayı Suriye yönetimi Selim el-Hoss başbakanlığına tam destek verdi. Diğer yandan Kasım 1988'de Suriye yönetimi, bölgesel düzeyde bir tehditle daha yüzleşmek zorunda kaldı. FKÖ, 12-15 Kasım tarihlerinde Cezayir'de Filistin Ulusal Konseyi'ni topladı ve 1947 BM'nin taksim kararına göre iki devletli çözümü kabul ettiğini ve bağımsız bir Filistin Devleti kurduğunu açıkladı.¹⁰⁸⁶ Bu açıklama, Suriye'nin bölgesel siyasetini ve Orta Doğu barış sürecine bakışını derinden etkileyecekti.

1989 yılı Arap ülkelerinin Lübnan'daki krizi çözmeye yönelik bir dizi girişimiyle başladı. Arap Birliği, Ocak ayında Michel 'Aün, Selim el-Hoss ve Hüseyin el-Hüseyini'yi örgütün Tunus'ta yaptığı dışişleri bakanları toplantısında bir araya getirdi. Şubat ayında ise Kuveyt'te Lübnan'ın üç büyük mezhebinin dini liderleri (Mārūnī Patrik Nasrallah Sfeir, Sünni Müftü Hasan Khalid ve Şii Muhammed Medhi Şemseddin) buluştu. Her iki görüşmeden de bir sonuç elde edilemedi.¹⁰⁸⁷ Şubat ayının ortasında ilk çatışma, Beyrut'ta Aün'un kontrolündeki Lübnan Ordusu'yla Caca'nın Lübnan Kuvvetleri milisleri arasında başladı. Çatışmanın nedeni, Aün'a bağlı birliklerin Beyrut Limanı'nı sıkı kontrol altına alması ve bundan dolayı Caca milislerinin eskisi gibi limandan haraç alamamalarıydı. 'Aün, ülkenin başbakanı olarak otoritesini göstermek ve özellikle yasadışı ticaretin döndüğü limanları kontrol altına almak niyetindeydi. Beyrut Limanı'nın ardından 'Aün'a bağlı birlikler Batı Beyrut'taki limanları da kontrol etme girişimlerine başladı. 'Aün, 6 Mart'ta Şii Emel milislerinin Kuzai'de ve Canbulāt'ın Dürzī milislerinin Jiyeh'de işlettiği iki yasadışı limanı denizden ablukaya aldı. Suriye yanlısı Lübnanlı siyasetçiler Canbulāt, Berri ve Franciyye, bu ablukayı 'Aün'un otoritesini Doğu Beyrut dışına taşıma girişimi olarak algıladı ve Aün'a sert tepki gösterdi. Suriye birlikleri Doğu Beyrut'la Batı Beyrut arasındaki yolları kaparken Dürzī milisler de Suk el-Gharb'daki Lübnan Ordu birliklerinin mevzilerine saldırdı. Ayrıca Doğu Beyrut'a yönelik topçu ateşleri başladı. Çatışmaların artması üzerine 'Aün 14 Mart 1989'da Lübnan'daki tüm yabancı güçlerin

¹⁰⁸⁶ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 153.

¹⁰⁸⁷ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 156-157.

ülkeden çıkarılması için Suriye'ye karşı silahlı bir direniş başlattığını açıkladı. 'Aün, Suriye'ye karşı silahlı direnişini "Kurtuluş Savaşı" olarak adlandırmıştı.¹⁰⁸⁸

General Aün, Irak'tan sağladığı silah desteği sayesinde savaşı – hiç yer kazanmadan ve kaybetmeden- 6 aydan fazla sürdürdü. Suriye Ordusu ve Suriye yanlısı milis grupları bu 6 aylık sürede Doğu Beyrut'a sıkı ambargo uyguladı. Ambargo sürerken Fransa ve Vatikan Suriye'ye baskı uygulama girişimlerinde bulunsa da uluslararası dengeler bu girişimleri etkisiz bıraktı. Bununla birlikte 'Aün ile Suriye Ordusu arasındaki çatışmalar, Beyrut'ta iç savaşın en büyük yıkımlarından birine yol açtı. Beyrut'taki ağır bombardımanlarda 1000'den fazla kişi öldü, yaklaşık 5000 kişi yaralandı ve kentin alt yapısı büyük hasar gördü. Başlangıçta Lübnanlı Hıristiyanlardan –hatta bazı Müslümanlardan- destek gören 'Aün, çatışmaların Beyrut'ta yol açtığı büyük can ve mal kaybindan dolayı bu desteği kaybetmeye başladı.¹⁰⁸⁹

Lübnan'daki çatışma bir yönüyle Suriye ile Irak arasındaki bölgesel rekabeti gözler önüne seriyordu. 26-27 Nisan'da Arap Birliği'ne üye ülkelerin dışişleri bakanları Tunus'ta olağanüstü bir zirve toplantısı yaptı. Toplantıda Suriye Dışişleri Bakanı Faruk el-Şara ve Irak Dışişleri Bakanı Tarık 'Aziz birbirlerine karşı ağır suçlamalar yöneltti. Buna rağmen dışişleri bakanları zirve toplantısından Lübnan için olumlu kararlar çıktı. Arap dışişleri bakanları, acil bir ateşkes çağrısı yaptı ve Lübnan'daki liman ve yollardaki ablukanın kaldırılmasını istedi. Ayrıca iki gözlemciden (Kuveyt'in Şam Büyükelçisi Ahmed Abdülaziz ve Arap Birliği'nden Tunuslu diplomat el-Akhdar el-İbrahimi) oluşan bir heyetin Suriye ve Lübnan'a gönderilmesine karar verildi. Suriye ve Lübnan'ı ziyaret eden iki gözlemci, hazırladıkları raporu, 23-26 Mayıs'ta Fas'ın Kazablanka kentinde toplanan Arap Zirvesi'nde Kuveyt Dışişleri Bakanı el-Sabah'a sundu. Bu zirvede Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin ile Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad arasında büyük bir gerginlik yaşandı. Irak yönetimi, Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesini talep etti. Mısır ve Ürdün de Irak'ı kısmen desteklese de Mayıs ayı başında Suriye'nin Mısır'ın Arap Birliği'ne geri dönmesini onaylamış olması ortamı yumuşattı. Kazablanka'daki Arap Zirvesi'nin en önemli sonuçlarından biri Fas Kralı II. Hasan,

¹⁰⁸⁸ Salem, "Two Years of Living Dangerously: General Aoun and Lebanon Second Republic".

¹⁰⁸⁹ Salem, "Two Years of Living Dangerously: General Aoun and Lebanon Second Republic".

Suudi Arabistan Kralı Fahd ve Cezayir Devlet Başkanı Ben Cedid'den oluşan Üçlü Komite'nin oluşturulmasına karar verilmesiydi. Komite ilk toplantısını 4 Haziran'da Rabat'ta yaptı. Komite, Lübnan'daki şiddet olaylarının acil bir şekilde sona ermesi için çağrı yaptı.¹⁰⁹⁰

Üçlü Komite'nin oluşturulması ABD ve SSCB tarafından desteklenmesi Lübnan'daki krizin çözülmesine yönelik beklentileri arttırmıştı. Fakat Suriye Üçlü Komite'ye tereddütle yaklaştı ve Doğu Beyrut'ta uyguladığı ablukayı kaldırmayı reddetti. 'Aün da Üçlü Komite'nin krize çözüm olamayacağını düşünüp savaşıma devam etti. Kazablanka'daki Arap Zirvesi'nde istediklerini elde edemeyen Irak ise Aün'a yaptığı silah yardımını arttırmıştı. Bu gelişmeler, Lübnan'daki krizi Irak ve Suriye-İran ittifakı arasında bir gerilime dönüştürdü. 15 Temmuz'da Lübnanlı Şii örgütler (Emel ve Hizbullah), Dürziler ve 'Arafât karşıtı Filistinliler 'Aün'a karşı bir ittifak kurduklarını Tahran'da yaptıkları bir toplantıyla açıkladı. Temmuz ayında Suriye'nin Lübnan'daki varlığını ve uzlaşmaz tavrını eleştiren bir bildiri yayınlayan Üçlü Komite'nin 1989 yazı boyunca yaptığı çalışmalardan ise hiçbir sonuç elde edilemedi.

Üçlü Komite, ABD yönetiminin tam desteğini alarak Eylül 1989'da Lübnan'daki krizi çözebilmek için yeni bir girişimde bulundu. 13 Eylül'de Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde toplanan Üçlü Komite'de yeralan ülkelerin dışişleri bakanları, 16 Eylül'de Lübnan'daki krizi çözecek bir barış planı açıkladı. Cidde Planı, Lübnan'da ateşkesin acil bir şekilde tesis edilmesini, ateşkesi denetleyecek bir güvenlik komitesinin Lübnanlılar arasından oluşturulmasını, Doğu Beyrut'a uygulanan ablukanın kaldırılmasını ve Lübnan Parlamentosu'nun mevcut üyelerinin 30 Eylül'de Suudi Arabistan'ın Tâ'if kentinde toplanıp yeni bir anayasal belge için görüşmelerini öngörüyordu. Cidde Planı Suriye'nin Lübnan konusundaki isteklerine büyük ölçüde karşılıyordu. Barış planı Suriye birliklerinin iki yıl sonra Bekaa Vadisi'ne konuşlanmasını içerse de bu yeniden konuşlanma ancak anayasal reformların uygulanması, yeni devlet başkanının seçimi, ulusal birlik hükümetinin kurulması ve

¹⁰⁹⁰ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 161-162.

ülkedeki milislerin silahsızlandırılması şartlarına bağlıydı. Cidde Planı Aün için kabul edilemez bir belgeydi. Fakat ABD ve SSCB'nin planı desteklemesi 'Aün'u oldukça zor durumda bıraktı. Suriye'ye karşı sürdürdüğü savaşta onu destekleyen Fransa ve Vatikan da plana desteğini açıkladı ve 'Aün'a planı kabul etmesi yönünde tavsiyelerde bulundu. Bu baskıların sonunda Aün 23 Eylül'de Cidde Planı'nı kabul etti.¹⁰⁹¹

1972'de seçilen Lübnan Parlamentosu'nun hayatta kalan 73 üyesinden 62'si 30 Eylül 1989'da Suudi Arabistan'ın Tā'if kentine vardı. Kalan 11 parlamento üyesinin 8'i siyasi bir neden olmaksızın, 3'ü (Raymond Edde, Albert Mukhaiber ve Emil Rohana Sakr) ise antlaşmayı boykot ettikleri için Tā'if'e gitmedi. Tā'if'te yapılan uzun görüşmelerin ardından Lübnan'ın siyasal sistemini yeniden düzenleyen ve ülkenin modern tarihinin üçüncü anayasal belgesi sayılan Tā'if Antlaşması 22 Ekim 1989'da 62 Lübnanlı milletvekilinin 58'inin imzalamasıyla kabul edildi. Tā'if'ten Lübnan'a dönen milletvekilleri, 5 Kasım'da ülkenin kuzeyindeki el-Kulay'at askeri üssünde bir parlamento toplantısı yaparak yeni devlet başkanı olarak Mārūnī Rene Mu'avvad'ı seçti. Rene Mu'avvad, saygı duyulan ve popüler bir siyasetçiydi ve karşıt gruplar arasında bir denge oluşturması bekleniyordu. ABD yönetimi, Mu'avvad'ın devlet başkanlığını desteklediğini hızlı bir şekilde gösterdi. ABD'nin Lübnan Büyükelçisi John McCarthy 19 Kasım'da Beyrut'a dönüp ABD yönetiminin destek mektubunu yeni devlet başkanına ulaştırdı. Fakat Tā'if Antlaşması'nın imzalanması ve yeni devlet başkanının seçilmesi Lübnan'daki şiddetin sonunu getirmedi. Devlet Başkanı Mu'avvad 22 Kasım'da geçici ikametgâhından Batı Beyrut'taki hükümet sarayındaki bağımsızlık günü kutlamalarına katılmaya giderken bombalı bir saldırı sonucu öldürüldü. Mu'avvad'ın ölümünün ardından 24 Kasım 1989'da Bekaa Vadisi'deki Şatūrā kasabasında toplanan Lübnanlı milletvekilleri Mārūnī Eliās Hiravi devlet başkanlığına seçti. 26 Kasım'da da Selim el-Hoss başbakanlığında yeni bir hükümet oluşturuldu.¹⁰⁹²

Lübnan'da Tā'if Antlaşması konusundaki tartışmalar 1990 yılının başında hala devam ediyordu. Suriye askeri varlığına ve Suriye yönetimine Lübnan siyasal yaşamı üzerinde geniş yetkiler tanıdığı için Tā'if Antlaşması'nı reddeden Aün, antlaşmaya karşı

¹⁰⁹¹ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 168-169.

¹⁰⁹² Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 173.

olan Lübnanlılar arasında desteğini ve popülerliğini korudu. Fakat Suriye ile savaştığı 1989 yılı boyunca ona destek olan Lübnan Kuvvetleri Komutanı Samir Caca ve Mārūnī Patrik Nasrallah Sfeir Tā'if Antlaşması'na onaylayarak 'Aūn'u yalnız bıraktı. Lübnanlı Mārūnīlerin en önemli dış destekçileri Fransa ve Vatikan da 'Aūn'a verdiği desteği kesti. Özellikle Samir Caca ve Michel 'Aūn arasında güç mücadelesi ve birbirlerini kontrol etme mücadelesi, Mārūnī toplumu içindeki kutuplaşmayı ve bölünmüşlüğü derinleştirdi. Aūn, Lübnan Kuvvetleri milislerinin Lübnan Ordusu'na katılmasını talep ediyordu. Caca ise Aūn'un bu talebini Lübnan Kuvvetleri'ni ortadan kaldırma niyeti olarak algılıyordu. Ocak ayı başında 'Aūn'un Lübnan Merkez Bankası'ndan aldığı 15 milyon doları Fransa'daki bir bankadaki kendi hesabına transfer ettiğine yönelik iddialar gündeme geldi. 'Aūn bu parayı savunma harcamalarında kullandığını söyleyerek kendini savundu. Mārūnī toplumu içindeki gerilim, 31 Ocak 1990'da Lübnan Kuvvetleri ile Lübnan Ordusu arasında çatışmaya dönüştü. Beyrut'ta ve *Cebel Lübnan*'da Mayıs ayına kadar süren çatışmalarda 1000'in üzerinde insan öldü, yaklaşık 2500 kişi yaralandı. 4 ay süren çatışmaların sonunda 'Aūn, sadece 'Ayn el-Rummāneh ve Dbay'ın kontrolünü Caca'nın elinden alırken, Metn ve Doğu Beyrut'un bazı kesimlerini kaybetti. Çatışmalar sürerken ateşkesin sağlanması için yapılan tüm arabuluculuk girişimleri –FKÖ lideri Arafat'ın arabuluculuk denemesi dâhil- sonuçsuz kaldı. Sonunda Papa'nın kişisel inisiyatifini kullanarak çatışan taraflara müdahale etmesiyle 25 Mayıs 1990'da bir ateşkes sağlanabildi.¹⁰⁹³

Michel 'Aūn'un Tā'if Antlaşması'na tavizsiz karşı çıkışı ve yeni siyasal sisteme katılmama konusundaki direnişi, Samir Caca ile giriştiği kanlı savaşın ardından onun Lübnan içinde meşruiyetini ve uluslararası alanda sahip olduğu tüm desteği yitirmesine neden oldu. 'Aūn'un Lübnan'daki siyasi ve askeri rolünün sonunu getirecek dönüm noktası ise 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'e girmesiyle başlayan Körfez Krizi oldu. ABD yönetiminin Irak'a karşı oluşturduğu ittifaka Suriye de katıldı. Körfez Krizi'nde ABD ile işbirliği içinde hareket etmesi, Suriye'ye Lübnan'da daha geniş bir manevra alanı sağladı. Suriye'deki ABD Büyükelçisi Edward Djerejian, 20 Ağustos'ta Tā'if Antlaşması'nın ivedi bir şekilde uygulamaya geçirilmesi yönünde bir çağrı yaptı. Bu

¹⁰⁹³ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 175.

çağrıdan bir gün sonra Lübnan Parlamentosu Tā'if Atlaşması'nı onayladı. Bundan sonra 'Aūn'un kontrolündeki bölgeler, Suriye Ordusu, Suriye yanlısı Lübnanlı gruplar ve Samir Caca'nın milisleri tarafından ablukaya alındı. 14 Eylül'de ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın Şam'a yaptığı ziyaret, Suriye'ye Lübnan'da 'Aūn'u karşı tüm gücüyle topyekûn bir saldırı başlatmasına imkân tanıdı. 13 Ekim'de Suriye savaş uçakları Aūn'un oturduğu Ba'abdā'daki başkanlık sarayını bombalamaya başladı. Ba'abdā'daki bombardımanda Lübnan Ordusu'nun 200'e yakın subay ve askeri öldü. 'Aūn, Suriye'nin saldırısı karşısında Beyrut'taki Fransız Büyükelçiliği'ne sığındı ve Fransa'ya iltica etti. 'Aūn'un yakın siyasi destekçisi ve yeniden örgütlenen Lübnan Cephesi'nin lideri Dori Şam'ün da -eşi ve iki çocuğuyla birlikte- 21 Ekim'de suikast sonucu öldürüldü.¹⁰⁹⁴ Böylece Tā'if Antlaşması'nın getirdiği siyasi reformlar Lübnan'da uygulanma fırsatı buldu ve en az 130 bin kişinin ölümüne, 200 bin kişinin yaralanmasına yol açan 15 yıllık iç savaş sona erdi.

IV.4.2. Lübnan İç Savaşı'nda Mārūnilerin Rolü

IV.4.2.1. Mārūnī Radikalizmi ve Şiddet

Lübnan İç Savaşı, çatışmanın amaçları, yöntemleri ve ekonomisi açısından düzenli ordular arasında yapılan konvansiyonel savaşlardan oldukça farklılık arz etmektedir. İç savaşın ekonomik ve güvenliğe dayalı nedenleri olsa da asıl harekete geçirici neden toplumsal gruplar arasındaki kimlik siyasetiydi. İç savaşta savaşanlar, düzenli ordular olmaktan çok disiplinden yoksun paramiliter güçlerdi. Savaşın yapıldığı alan ayrılmış cephe hatları değil kent merkezleriydi ve siviller savaşın içindeydi. İç savaş sırasında siviller dâhil herkese yönelik kullanılan kontolsüz şiddet çoğu kez karşılıklı katliamlara, zulümlere, yağmalamalara, tecavüzlere, zorla göç ettirmelere yol açtı ve bu şiddet, korku ve nefrete dayalı aşırı davranışları sıradan hale getirdi. Yüzyılın en uzun süreli ve yıkıcı savaşlarının başında gelen Lübnan'daki iç savaş, uygulanan şiddetin boyutu, maddi ve manevi kayıplar, insanlarda bıraktığı psikolojik izlerle ülkede telafisi uzun yıllar alacak derin yaralar bıraktı. Savaş boyunca silahlı milis gruplarının

¹⁰⁹⁴ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 178.

birbirlerine ve sivil halka yönelik giriştiği aşırı güç kullanımı ve şiddet eylemleri, bazen dini fanatizmle, bazen aşırı milliyetçilikle ve bazen de açıklanması mümkün olmayan insanlık dışı duygularla tetiklendi. İç savaşta milislerin uyguladığı şiddetin ülkedeki toplumsal gruplar arasındaki dini, etnik ve ideolojik çizgileri derinleştirdiği ve düşmanlık, intikam gibi duyguları teşvik ettiği de aşikârdır.

Lübnan İç Savaşı sırasında milis grupları birçok farklı şiddet yöntemi kullandı. Georges Corm, iç savaşta uygulanan şiddetin genel bir çerçevesini çizmek için milislerin sık uyguladığı şiddet yöntemlerini 4 katogoriye ayırarak incelemektedir: 1) Keskin nişancılar 2) Yol kesmeler 3) Sivil bölgelerin ağır bombardmana tutulması 4) Bombalı arabalar. Milisler uyguladıkları bu 4 şiddet yöntemini genellikle suç olarak görmeyi kabul etmezken sivil insanlar malları zarar görerek, yaralanarak ve yaşamlarını kaybederek büyük bir bedel ödedi. İlk şiddet yöntemi, farklı milis gruplar için çalışan özel keskin nişancı (*kannas*) timleriydi. Keskin nişancıların görevi, ülkenin kırsal alanlarını ayrı toplumlardan oluşan gettolara bölmektir. Kentlerde ve köylerde evlerin çatılarını veya dağlık bölgelerde tepelerin üzerine uzanan keskin nişancılar, silahlarının görüş alanından geçen herkese ateş açıyorlardı. İkinci şiddet yöntemi, kısa süreli yol kesme eylemleriydi. Milis gruplarının gezici timleri, bir caddede, yolda veya durakta pozisyon alıp uyardıktan sonra oradan geçenlerin dini kimliklerini kontrol ediyorlardı. Bir bölgeyi kontrol etmeye girişen milislerin tasvip ettiği toplumdaki olmayanlar genellikle kaçırılma, işkence ve kaybolma olaylarına maruz kalıyordu. İç savaş sırasında 15 bine yakın insanın yol kesme eylemlerinin kurbanı olarak öldüğü tahmin edilmektedir. Bunlara keskin nişancı kurbanı olarak ölen yaklaşık 10 bin insan, yaralı ve sakat kalanlar da eklenebilir. Üçüncü şiddet yöntemi, ağır toplar kullanılarak sivillerin yaşadığı bölgelerin bombalanmasıdır. Her iki tarafın milisleri, sadece düşman milis gruplarının kontrol ettikleri bölgelerdeki askeri mevzilere değil ev, hastane, okul gibi sivil hedeflere de ateş açıyordu. Bu tip saldırılar sonucu 60 binin üzerinde insan öldü. Dördüncü şiddet yöntemi ise bombalı arabalardır. Bu bombalı arabalar, milis gruplarının veya onların bölgesel ve uluslararası destekçilerinin birbirlerine mesaj vermek için kullandıkları bir yöntemdir. Patlamanın olduğu bölgeye göre bir milis grubunu veya onun yabancı destekçisini işaret eden bu mesaj, Lübnan'da şiddetin kabul edilebilir sınırlarını aşan bir siyasetin sonucuydu. Kent merkezlerinde günün kalabalık saatlerinde

patlatılan bombalar milis grubu üyeleriyle birlikte sivil insanları da hedef alıyordu. Bombalı arabalar yüzünden, 1980-1987 arasında en az 3000-4000 kişinin öldüğü iddia edilmektedir.¹⁰⁹⁵

Lübnan İç Savaşı'nda bu şiddet yöntemlerini her milis grubu kullansa da gerek ülke siyasetindeki rekabette etkin rollerinden gerekse Lübnan topraklarını bir anavatan olarak görmelerinden dolayı Mārūnī toplumu içinden oluşan milis örgütlerinin radikal tutum ve eylemlere daha yatkın oldukları görülmektedir. Mārūnī milis örgütlerinin iç savaş boyunca –sivilleri de kapsayacak şekilde- aşırı şiddet kullandığına dair birçok delil bulmak mümkündür. 13 Nisan 1975'te 'Ayn el-Rummāneh'de Ketā'ib ve ULP'nin yerel milislerinin bir otobüsü durdurup çoğu Filistinli 28 kişiyi öldürmesi iç savaşın başlamasını tetiklemekle birlikte Mārūnī milislerin iç savaşta gerçekleştirdiği ilk kitlesel katliam olarak tarihe geçmiştir. Aynı yılın sonunda -6 Aralık 1975'te- Beyrut'un liman bölgesinde Beşir Cemayel komutasındaki Ketā'ib milislerinin yol kesip kimlik kontrolü yaptıktan sonra 100'den fazla insanı Müslüman olduğu için öldürmesi dini fanatizmin Lübnan'daki iç savaş koşullarında ulaştığı seviyeyi gözler önüne sermektedir. Mārūnī milislerin iç savaş boyunca uyguladığı en yankı uyandıran şiddet yöntemi, Beyrut'taki mülteci kamplarında yaşayan Filistinlilere yönelik giriştikleri kuşatma ve etnik temizlik girişimleriydi. 1976 yılının Ocak ayında Mārūnī milisler Beyrut'taki Tal-Za'tar, Jisr el-Bāshā, Dubayeh Filistin mülteci kamplarına ve Beyrut Limanı yakınındaki Karantīnā ve Maslakh gecekondu mahallelerine saldırdı.¹⁰⁹⁶ Mārūnī milislerin saldırıları, planlı bir etnik-dini temizlik operasyonunun parçasıydı. Mārūnī milisler mülteci kamplarını ve gecekondu mahallelerini kontrolleri altına aldıktan sonra burada yaşayanları başka bölgelere göç etmeye zorladı. Karantīnā ve Maslakh'taki baraka evler buldozerlerle yıkıldı. Mārūnī milisler, bu saldırılarda 1000'den fazla Filistinli ve Lübnanlı Müslümanı öldürdü. Filistin mülteci kamplarına ve gecekondu mahallelerine yapılan saldırının askeri ve ekonomik nedenleri olmakla birlikte aslında temel neden Doğu Beyrut'un

¹⁰⁹⁵ Georges Corm, "Myths and Realities", Der: Nadim Shehadi- Dana Haffar Mills, *Lebanon: A History of Conflict and Consensus*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 270-271; Lee O'Brien, "Campaign of Terror: Car Bombings in Lebanon", *MERIP Reports*, No: 118, Lebanon: The State and the Opposition, Ekim 1983, s. 23-26.

¹⁰⁹⁶ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 43.

Hıristiyan kimliğini bölgeyi kuşatan Filistin mültecilere ve Müslümanlara karşı korumaktı.

İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra Lübnan'a gelmeye başlayan Filistinli mülteciler, hızla artan sayıları ile ülkenin siyasi ve ekonomik olarak ayrıcalıklı mezhepsel grubu olan Mārūnîlerin yaşam alanlarına ve çıkarlarını tehdit oluşturmaya başladı. 1967'den sonra Filistinli silahlı örgütlerin Lübnan'a yerleşmesi, Lübnanlı Mārūnîlerin hissettiği korku ve endişenin yükselmesine yol açtı. Lübnan topraklarından İsrail'e karşı gerilla savaşı sürdüren Filistinli silahlı örgütler, 1970'lerde silah gücü ve silahlı adam sayısı ile Lübnan Ordusu'yla rekabet eder duruma geldi. Bu silahlı örgütler Lübnanlı Müslüman kesimden siyasi destek görüp ülkedeki konfesyonel sistemin değişmesi yönündeki taleplerin askeri baskı unsuru olmaya başladı. Özellikle mülteci kamplarında zor şartlarda yaşayan Filistinlilerin kampların çevresinde yaşayan ekonomik refah içindeki Hıristiyanların toplumsal düzenini ve günlük yaşamını alt üst etmesi (artan gıda ihtiyacı, silahlı saldırı ve illegal işlerin artması gibi) Mārūnî liderleri Filistinlilerin varlığı ve faaliyetleri konusunda önlem almaya sevketti. Mārūnî liderler, Lübnan'daki güçsüz devletin yoksul Filistinli mülteciler ve sahip oldukları silahlı örgütleri konusunda aciz kaldığını ve bu meselenin ülkenin bütünlüğü ve bağımsızlığı için büyük bir tehlike teşkil ettiğini düşünüyordu. Mārūnîlerin Filistinli mülteci kampları ve kampların içinde örgütlenen silahlı gruplardan duyduğu endişe iç savaşın arifesinde onların hızlı bir şekilde silahlanmasını getirdi. Filistinlilerin nüfus ve silah gücü karşısında Lübnan'ın Hıristiyan kimliğinin ve varlığının korunması görevini Mārūnî milis grupları kendilerine bir görev olarak saydı. Mārūnîlerin kendi kimliklerini kaybetme korkusu çoğu zaman dini fanatizmle beslendi ve iç savaş başladıktan sonra Beyrut'taki kamplara yapılan etnik-dini temizlik operasyonları gibi Mārūnî milisler tarafından gerçekleşen birçok aşırı şiddet eylemine dönüştü.

Ocak 1976'da Mārūnî milislerin Beyrut'ta gerçekleştirdiği etnik-dini temizlik operasyonu aynı ay içinde Hıristiyanlara yönelik büyük bir katliamın ortaya çıkmasına neden oldu. Ulusal Hareket milisleri ve Filistinli gerillalar, Beyrut'un güneyindeki Mārūnî kasabası Dāmūr'a saldırdı. Dāmūr ve çevresinde 500'den fazla Hıristiyan öldürüldü. Dāmūr'daki saldırıda kullanılan yöntem, Mārūnî milislerin Karantīnā ve

Maslakh'ta kullandığına çok benziyordu.¹⁰⁹⁷ Dāmūr'da yaşanan sivil ölümlerinin yanı sıra 7 bini yakın Hıristiyan Doğu Beyrut'a ve ülkenin Hıristiyan bölgelerine göçe zorlandı. Suriye yanlısı Filistinlilerden oluşan *es-Sā'ika* milislerinin etkin rol oynadıkları Dāmūr katliamı, iç savaş yıllarında Müslüman kesmin Hıristiyanlara yönelik uyguladığı en büyük etnik-dini temizlik hareketi olarak tarihe geçti. Bu etnik-dini temizlik hareketleri, Lübnanlı Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında korku ve güvensizliği karşılıklı arttırmakla birlikte iki dinin yaşam alanları arasındaki sınırları kalınlaştırdı. Lübnanlı Hıristiyanlar ve Müslümanlar, karşı tarafın silahlı güçlerinden duyduğu korkuyla kendi mezhepsel grubunun ağırlıkta olduğu bölgelere göç etme eğiliminde oldu. Bu dini kimliğe dayalı ayrışmanın en açık görüldüğü yer Beyrut oldu ve kentin doğu ve batı olmak üzere iki bölgeye ayrılması netleşmeye başladı.

Beyrut'un mülteci kamplarındaki ve Dāmūr'daki katliamların Lübnanlılar üzerinde yarattığı korku, iç savaşta yeni katliamların engellenmesini sağlayacak ibret verici olaylar olarak kalmadı. Samir Khalaf'ın deyişiyle, gaddarlık sadece gaddarlığa yol açmadı, aynı zamanda dar kafalılığı ve sabit fikirliliği getirdi. Lübnan Kuvvetleri'nin Dāmūr Tugayı, kasabalarında öldürülen dindaşlarının ve akrabalarının intikamını alma çağrısında bulundu ve tüm Filistinlileri Lübnan'dan atana kadar savaşıacaklarının sözünü verdi. Diğer bir Mārūnī lider de eğer Lübnan'daki Filistinli varlığını sınırlandırmayı başaramazlarsa tüm Mārūnī bölgelerini ayrı ayrı savunacaklarını açıkladı.¹⁰⁹⁸

1976 yılının ilk aylarında Ulusal Hareket milisleri karşısında askeri olarak zor durumda kalan Mārūnī milis grupları, Haziran 1976'da Suriye'nin iç savaşta Hıristiyanlara destek vermek için Lübnan'a askeri müdahalede bulunmasıyla Filistin kamplarına saldırmak için yeni bir fırsat yakaladı. Haziran ayı sonunda ULP ve Ketā'ib milisleri, Beyrut'taki iki büyük mülteci kampı olan Tal el-Za'tar ve Jisr Bāshā'ya tekrar saldırdı. Binbaşı Fu'ad Malik komutasındaki bazı Lübnan Ordu birlikleri, Sedirin Muhafızları, Tanzīm ve Lübnan Gençlik Hareketi milisleri de saldırılara destek verdi. Mārūnī milisler, Jisr Bāshā'yı kolayca ele geçirseler de Tal el-Za'tar'daki Filistinlilerin direnişi iki aya yakın

¹⁰⁹⁷ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 43-44.

¹⁰⁹⁸ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 45.

sürdü. Tal el-Za‘tar’daki iki aylık direniş sırasında Mārūnī milislerin uyguladığı sıkı kuşatma kamptaki şartları ağırlaştırınca FKÖ yetkilileri Ağustos ortasında kampı boşaltmayı kabul etti. Mārūnī milisler, kamptaki kadın ve çocukları kamyonlara bindirip Batı Beyrut’a yollarken erkeklerin büyük kısmı idam edildi. Tal el-Za‘tar’daki kuşatma sırasında 3000’den fazla Filistinli’nin öldüğü tahmin edilmektedir. Mārūnī milislerin de 800 civarı kaybı vardı. Beyrut’taki Filistin kamplarında “etnik-dini temizlik” operasyonu yürüten iki genç Mārūnī milis lideri ise Beşir Cemayel ve Dani Şam‘ün’du.

Lübnan’daki iç savaşta Mārūnī milislerin şiddeti yükseltmesinde genç milis liderlerinin rolü oldukça fazla oldu. Bu bağlamda önplana çıkan liderlerin başında Beşir Cemayel gelmektedir. Cemayel’in kişisel hırsları ve liderlik özellikleri, Mārūnī milislerin düşman milisler gruplarına ve sivil halka karşı aşırı şiddet kullanımını doğrudan yönlendirdi. Muhakkak ki Beşir Cemayel, iç savaşta şiddeti teşvik eden ve uygulatan tek milis lideri değildi, fakat onun –Eylül 1982’de öldürülene kadar- iç savaşta gerçekleşen hemen her büyük katliamda pay sahibi olması, onu diğerlerinde farklı kılmaktadır. İç savaş boyunca Mārūnī milislerin sahip olduğu kendi toplumlarının ve dinlerinin bekasını korumak için savaştıkları inancı önemli bir motivasyon unsuruydu. İç savaşta her iki taraf için şiddeti meşrulaştıran genellikle dini ve toplumu koruma misyonu oldu. Mārūnīlerin önemli ruhani merkezi olan Kaslık Üniversitesi’nden bir keşiş iç savaş yıllarında Batılı bir gazeteye verdiği röportajda Ketā’ib milislerine katılanlar hakkında şunları söylüyordu: *“Onlar iyi insanlar, fakat evlerini, ailelerini ve topraklarını savunmak için öldürmek zorundalar. Biz hiçbirşey yapmıyoruz, sadece Hıristiyan değerlerini, kendi kilisemizi, kendi teolojimizi ve İsa’mızı koruyoruz”*¹⁰⁹⁹

Beşir Cemayel başta olmak üzere Mārūnī milis liderleri ise genellikle Mārūnīlerin iç savaşta şiddete yatkın olumsuz rollerini reddetme ve kendilerini Lübnan’ı ele geçirmeye çalışan dış güçlerin –Filistinliler, Suriye, İsrail gibi- kurbanı olarak görme eğilimdeydi.¹¹⁰⁰ Cemayel’in hemen her konuşmasında ülkedeki Filistinlilerin –özellikle silahlı gerillaların- Mārūnī ve Hıristiyan yaşam alanlarını tehdit

¹⁰⁹⁹ Mackey, *Lebanon: Death of A Nation*, s. 158.

¹¹⁰⁰ Zamir, “From Hegemony to Marginalism: The Maronites of Lebanon”.

ettiğini, canlarının ve namuslarının tehlike altında olduğunu söylemesi bu eğilimin en güzel göstergesidir.¹¹⁰¹ Ayrıca Lübnan topraklarının Mārūnîlerin anavatanı olduğuna dair inanç, Mārūnî milislerin dış güçlere karşı verilecek her türlü mücadeleyi meşru hale getiriyordu. Bundan dolayı Cemayel, Lübnanlı Hıristiyan milislerin saldırgan eylemler içerisine girdiklerini asla kabul etmedi. Cemayel 1979'da Aramūn'da yaptığı konuşmada bu düşüncelerini şöyle ifade ediyordu:

“...Lübnanlı Hıristiyanlar asla kimseye saldırmadı. Onlar asla Şam'da Suriyelilere saldırmadı. Fakat Beyrut'ta bize saldırıyı başlatan Suriyelilerdi. Lübnanlı Hıristiyanlar asla Filistin'de Filistinlilere saldırmadı. Fakat Beyrut'ta bize saldıran Filistinlilerdi. Lübnanlı Hıristiyanlar asla kimseye zarar vermedi. Fakat asla veya en azından son 5 yıl boyunca hiç kimse bize bir bardak su bile verdi mi, ne Suriyeliler ne de Filistinliler bizim acılarımızı kabul etmedi ve acılarımızı hafifletmeye çalışmadı... İzin verin açık konuşayım. Ben siyasetçi veya siyaset yapan biri değilim. Ben yalanlardan, tavizlerden ve gerçekleri görmezden gelen siyasi uygulamalardan dolayı canını veren 4000 şehidin lideriyim...”¹¹⁰²

Beşir Cemayel, Lübnan Kuvvetleri milislerinin lideriyken yaptığı bu duygusal açıklamaya rağmen aynı yıllarda ülkedeki Hıristiyanların tek lideri olmak için İsrail'le stratejik bir işbirliğine girdi ve rakip Mārūnî ailelere gücünü kabul ettirebilmek için acımasız bir savaş başlattı. 1982 yazında İsrail'in Lübnan topraklarında giriştiği askeri işgal sonucu ülkedeki Filistinlilerin siyasi ve askeri varlığı ortadan kaldırıldı ve Cemayel Ağustos 1982'de çok genç bir yaşta Lübnan Devlet Başkanı oldu. Fakat devlet başkanlığı koltuğunda çok uzun süre oturamayan Cemayel iç savaşın sık kullanılan bir şiddet yönetimi olan bombalı bir suikastle hayatını kaybetti. Mārūnî milis gücü Lübnan Kuvvetleri, Habib Şartūni adlı SSMP üyesi Mārūnî bir genci bombalamanın sorumlusu olarak yakaladı ve Lübnan hükümetine teslim etti. Suikastı kabul eden ve Cemayel'in İsrail'le ittifak kuran bir vatan hain olduğunu söyleyen Şartūni resmi bir mahkeme kararı olmaksızın 1990'a kadar hapisanede tutuldu. 1990'da Suriye Ordusu Beyrut'a girdiğinde Şartūni hapisaneden kaçtı ve kayıplara karıştı.¹¹⁰³ Bununla birlikte

¹¹⁰¹ Beşir Cemayel'in konuşmaları için bkz. Rani Geha, *Words From Bashir: Understanding the Mind of Lebanese Forces Founder Bashir Gemayel from His Speeches*, basım yeri yok, basımevi yok, 2010.

¹¹⁰² Geha, *Words From Bashir: Understanding the Mind of Lebanese Forces Founder Bashir Gemayel from His Speeches*, s. 87-88.

¹¹⁰³ “Gemayel Urges Judiciary to Speed Up Investigation with SSNP Members”, *Naharnet*, 9 Ocak 2007, <http://old.naharnet.com/domino/tn/newsdesk.nsf/0/68B45B406488C72FC225725E004A9A65?OpenDocument>, (12 Kasım 2010).

Cemayel'in ölümünün ardından intikam almak isteyen Mārūnī milislerin –İsrail Ordusu'nun gözetiminde- Beyrut'taki Sabra ve Şatilla Filistin mülteci kamplarına yaptıkları saldırı, Lübnan tarihinin en acımasız katliamlarından birine yol açtı.

Sabra ve Şatilla mülteci kamplarında yapılan katliamın en dikkat çekici yönü silahsız ve savunmasız sivillere yönelik her türlü şiddet yönteminin kullanıldığı bir olay olmasıydı. Silahlı Filistinli grupların Eylül 1982'de Beyrut'u terk etmeye zorlanmasının ardından kamplarda daha kadın, çocuk ve yaşlılar kalmıştı. Mārūnī milisler, dini fanatizmle beslenen intikam duygusuyla kamplardaki kadın, çocuk ve yaşlıları hedef aldı. Mārūnī milislerinin Sabra ve Şatilla mülteci kamplarında yaptıkları katliam sırasında çok sayıda Filistinli kadın tecavüze uğradı ve birçok çocuk ve bebek öldürüldü. Şatilla mülteci kampında doğup büyüyen ve katliam sırasında kampta bulunan Zekariya el-Şeyh'in Filistinli bir annenin gözleri önünde çocuğunun nasıl öldürüldüğünü anlatırken verdiği detaylar kullanılan şiddetin boyutunu ve saldırganların fanatizmini ortaya koymaktadır. Zekariya el-Şeyh'in anlatımıyla Filistinli anne saldırganlara küçük çocuğunu kastederek *“onu yerine beni öldürün, onun canını bağışlayın”* derken bir saldırgan *“Biz onun öldürmek istiyoruz, Birkaç yıl içinde o büyüyüp bir fedai olur, seni öldürmeyeceğiz çünkü sen onun acısından yakında öleceksin”* diye cevap veriyordu.¹¹⁰⁴

Lübnan'daki iç savaş yıllarında Mārūnī milislerin aşırı şiddet kullanmaya yaktın oldukları ve milis liderlerinin bu şiddeti teşvik ettiği aşikârdır. Mārūnīlerin Müslüman Arap bir bölge içinde Hıristiyan kimliklerini kaybetme korkusu ve bu korkuyla birlikte kendilerini bölgedeki en inançlı (heretik olmayan) Hıristiyan grup olarak görme saplantısı (seçilmişlik duygusu), çoğu zaman Mārūnī toplumunun bireysel ve grup psikolojisine yansımış ve düşmanlarına karşı radikal tutum takınmalarını getirmiştir. Bununla birlikte bu aşırı şiddet kullanımının nedenleri Mārūnī toplumunun inanç, değer ve ideolojilerinin yanında büyük ölçüde Lübnan'ın siyasal, tarihsel ve kültürel gerçeklerinde saklıdır. Güçlü bir devlet otoritesi oluşturmayı başaramayan ve hassas mezhepsel dengeler üzerinden siyasal istikrar kurmaya çalışan Lübnan, tarihinin her

¹¹⁰⁴ Al-Shaikh, “Sabra and Shatila 1982: Resisting and Masacre”, s. 73.

döneminde kendinden güçlü devletlerin müdahalelerine açık oldu. Lübnan'a dışarıdan gelen etkiler (siyasi baskılar, göç hareketleri, dini ve kültürel yönlendirmeler) çoğu zaman ülkenin hassas siyasal ve toplumsal dengelerini sarstı ve çatışmacı ortamda silahlı güce sahip olan grupların diğerlerine karşı bastırma ve yok etme yöntemlerini uygulamasına neden oldu. Lübnan'daki dini ve mezhepsel kimlikler ise ülkedeki gerçek siyasal, ekonomik ve toplumsal meselelerin üstünün örtülmesini sağladı ve çatışmada tetikleyici bir faktör olarak işlev gördü.

IV.4.2.2. Mārūnī-İsrail İttifakı

1980'lerin başında Lübnan Kuvvetleri lideri Beşir Cemayel ve İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron'un gayretleriyle Lübnanlı Mārūnīler ile İsrail devleti arasında siyasal ve askeri bir ittifakı oluşturuldu. Bu ittifak, her iki liderin kişisel hırsları ve ortak düşman tanımlamaları sonucunda ortaya çıkmıştı. 1980'lerdeki Mārūnī-İsrail ittifakının oluşmasında Lübnan'daki iç savaş koşullarının ve İsrail'in Filistinlilerden duyduğu güvenlik tehditlerinin payı bulunmakla birlikte bu ittifakın alt yapısı, Mārūnīlerle Yahudiler arasındaki daha uzun süreli karşılıklı temasların ve ilişkilerin bir sonucu olarak oluştu. Bu yüzden Mārūnī -Yahudi ilişkileri, İsrail devletinden öncesine dayanan tarihsel bir derinliğe sahiptir.¹¹⁰⁵ Lübnan'daki Mārūnīler ile Filistin'deki Yahudilerin birbirlerini algılamaları, kendi ulusal kimliklerinin, bu kimliklere yönelik tehditlerin ve Orta Doğu'da azınlık ulus olarak yaşama bilincinin etkisinde uzun bir süre içinde gelişti. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin dağılması sonrasında Filistin ve Lübnan'daki siyasal gelişmelerin paralelinde Mārūnī ve Yahudi siyasal liderlerin ve örgütlerin birbiriyle temas kurma girişimlerine sıkça rastlanmaktadır. Özellikle İsrail devletinin kuruluş sürecinde etkili bir örgüt olarak faaliyet gösteren Yahudi Ajansı'nın Orta Doğu'daki farklı azınlık gruplarıyla (Mārūnīler, Dürziler, Kürtler gibi) ilişkileri geliştirme siyasetinin bir ürünü olarak Mārūnī-Yahudi iletişimi doğdu. Bundan dolayı Lübnan'daki Mārūnīler ile Filistin'deki Yahudiler arasındaki ilişkilerin 1920 ve

¹¹⁰⁵ Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*, Vintage Books, 2001, s. 494.

1930'larda gayri resmi bir dizi çabanın sonucunda geliştiği genel kabul gören bir görüşür.¹¹⁰⁶

Mārūnī-Yahudi ilişkilerinin 1930'larda ulaştığı seviyenin Osmanlı devletinin son döneminde Siyonist faaliyet ve emellerin bir sonucu olduğunu savunanlar da vardır. Örneğin Laura Zittrain Eisenberg, Siyonizmin örgütlü bir şekilde ortaya çıktığı 19. yy.'ın sonundan itibaren Siyonist liderleri Lübnan'a karşı özel bir ilgi duyduklarını söylemektedir. Eisenberg'e göre Celile bölgesinin sınırlarındaki belirsizliklerin cesaretlendirmesiyle Siyonist liderler Lübnan'ı -özellikle Lübnan'ın güneyini-potansiyel Siyonist yerleşim alanının içinde görmüşlerdi. Hatta Chaim Weizman 1907'de Lübnan'a bir seyahat yapmıştı. Weizman, Lübnan seyahatinin başlangıcında etkilenmemiş görünse de Lübnan'ı büyük bir potansiyel olarak algılamıştı. Weizman, Lübnan'dan Haifa'ya döndükten sonra Saydā'da birkaç küçük fabrika kurulmasına destek vermeye karar verdi. Weizman, Rus Yahudileri tarafından kurulan *Amid Enterprises* ile işbirliği yaparak Lübnan'ın tüm zeytin üretimini Saydā'da kurulacak zeytin fabrikasında işlemek istiyordu. Weizman'a göre Saydā, ham maddeye sahip, limanı olan, gelişmeye açık ve Yahudi nüfusa sahip bir kentti. Rus Yahudi kulüplerinin bir uzantısı olan *Hibbat Zion* (Sion Severler) hareketi, Rusya'dan gelecek Yahudi göçmenleri yerleştirmek için Saydā ve çevresinden mülk ve toprak alma girişimlerine başladı. *Hibbat Zion* hareketinin Lübnan'daki temsilcileri ülkenin güneyinden toprak almak için genellikle kendilerini Beyrutlu varlıklı Hristiyanlar olarak tanıtmışlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması bölgedeki Siyonist faaliyetlerinin yönünde bazı değişikliklere ve bölgelerin yeni coğrafi sınırlarının belirlenmesine yol açmıştı. 1916'da Sykes-Picot Antlaşması'yla İngiltere ve Fransa'nın Levant'ı parçalara ayırması, Filistin-Lübnan sınırının kesin belirlenmesine yönelik ilk girişim olmuştu.¹¹⁰⁷

Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ardından 1920'de Fransız Mandası altında Hristiyanların etkin olduğu Büyük Lübnan'ın kurulmasıyla Siyonist örgütlerin

¹¹⁰⁶ Kirsten E. Schulze, "İsrail ve Mārūnī Milliyetçilikleri Bir Azınlık İttifakı Doğal mıdır?", Der: Kirsten E. Schulze- Martin Stokes- Colm Camples, *Orta Doğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar*, Çev: Ahmet Fethi, Sarmal Yayınları, 1999, s. 214.

¹¹⁰⁷ Laura Zittrain Eisenberg, *My Enemy's Enemy: Lebanon in The Early Zionist Imagination, 1900-1948*, Detroit, Wayne University Press, 1994, s. 39-40.

Lübnan'a ilgisi boyut değiştirerek devam etti. Siyonist örgütler, Lübnan'daki Mārūnīleri bölgedeki bir azınlık ittifakı çerçevesinde ortak çıkarları paylaştığı bir toplum olarak görme eğilimdeydi. Siyonist örgütlerle Mārūnī liderler arasındaki doğrudan ilişkiler 1930'larda kuruldu. Yahudi Ajansı'nın Lübnan'daki faaliyetleri, Eliahu Epstein'in çabalarıyla 1930'ların ilk yıllarında başladı. Epstein, kısa sürede Lübnan'ın siyasi ve dini çevrelerinde Siyonizm yanlısı bir ağ kurmayı başardı. Siyonistlerin azınlık ittifakı tasavvuru, o dönem zirve noktasına ulaşmış Mārūnī milliyetçiliğinden destek buluyordu. Siyonistlerin bakış açısında Mārūnīler Lübnan'ı bir Hıristiyan ülkesi gören, kendilerini Arap'tan çok Hıristiyan ve Batılı hisseden ve Müslümanların Hıristiyanların ayrıcalıklarını tehdit etmesinden korkan bir toplumdur. Bundan dolayı Filistinli Yahudiler Lübnan'daki Mārūnī-Müslüman mücadelesinde Mārūnīler için akıllıca bir müttefiktir. Yahudi Ajansı, Mārūnī Patrik Antoine Arida (1931–1955)'yı Lübnan'da en güvenilir Siyonist destekçilerinden biri olarak gördü. Antoine Arida, Patriklik koltuğuna oturduktan kısa bir süre sonra Eliahu Epstein tarafından Bkerke'deki Patriklik binasında ziyaret edilmişti. Epstein, görüşmede Patrik Arida'yı Müslümanlara karşı – halefi Patrik Hoyek'ten- çok daha girişken bulmuştu. Ayrıca Epstein Patrik Arida'dan 1860 olaylarından sonra Mārūnīlere yardım eden iki Yahudi'nin -banker Moses Montefiore (1784-1885) ve avukat-devlet adamı Adolphe Cremieux (1796-1880)- hikâyesini ilk kez duydu. Muhtemelen Patrik Arida, bu hikâyeyi anlatarak Mārūnīler ile Yahudiler arasındaki oluşacak ittifaka tarihsel bir dayanak bulmaya çalışmıştı. Diğer yandan Yahudi Ajansı Lübnanlı Mārūnī siyasi liderlerle de bir iletişim ağı kurmayı başarmıştı. Yahudi Ajansı'nın Lübnan siyasi çevrelerinden en yakın dostlarından biri Mārūnī Emile Edde'ydı. Eliahu Epstein, bir parlamento üyesi olan Edde ile 1931'de bir görüşme yaptı. Lübnan'ın geleceğini Batı ile kuracağı yakın bağlara ve ülkenin Hıristiyan karakterine dayandıran Edde, Hıristiyan-Müslüman mücadelesinde Siyonizmi doğal bir müttefik olarak görme eğilimdeydi.¹¹⁰⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Filistin'de bağımsız bir İsrail devleti kurmak için mücadelesini yükselten Siyonist hareket, bağımsızlığını yeni kazanmış Lübnan'daki Mārūnīleri bu amaçlarına ulaşmada bir bölgesel destek faktörü olarak gördü. 30 Mayıs

¹¹⁰⁸ Eisenberg, *My Enemy's Enemy: Lebanon in The Early Zionist Imagination, 1900-1948*, s 61-63.

1946'da Mārūnī Kilise ile Yahudi Ajansı arasında bir antlaşma yapıldı. Antlaşmayı Mārūnī Kilisesi adına Patrik Arida'nın yakın dostu Tefvik 'Awad, Yahudi Ajansı adına Bernard Joseph (Dov Josef olarak bilinir) imzaladı. Antlaşma, Lübnanlı Mārūnilerle Filistinli Yahudiler arasında, birbirlerinin ulusal arzularını ve haklarını karşılıklı tanıma temelinde işbirliği ve yakın bağların kurulmasını öngörüyordu. Fakat bu antlaşma halk açıklanmadı ve gizli kaldı.¹¹⁰⁹ Mārūnī Patrik Arida'nın yanında Beyrut'un Mārūnī Başpiskoposu İgnace Mübarek de Siyonist Harekete sempatiyle bakan ve onlarla bağlara sahip olan Mārūnī din adamlarından biriydi. Bununla birlikte Siyonistlerle bağlarını gizli tutmaya çalışan Patrik Arida'nın aksine Başpiskopos Mübarek, siyonizme verdiği desteği 5 Ağustos 1947'de Birleşmiş Milletlerin Filistin Uzlaştırma Komisyonu'na sunduğu memorandumla açıkça sergiledi. Başpiskopos Mübarek, memorandumda Filistin'in de Lübnan gibi Arap dünyası içinde azınlıklar için daimi bir yurt olarak kalması gerektiğini vurguluyordu. Başpiskopos Mübarek ayrıca Lübnan'da bir Hıristiyan devleti ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını öneriyordu. Tabi Mārūnī piskoposun bu beklenmedik girişimi, Lübnan'daki Müslüman kesmin ve hatta Mārūnī siyasi liderlerin çoğunun aleni tepkisine yol açtı. Ne Mārūnī toplumunun liderleri ne de Mārūnī Patrik, Mārūnī piskoposa destek oldu. Bundan sonra İsrail konusunda kamuoyu önüne açıklama yapmaktan kaçınan Başpiskopos Mübarek, Şubat 1949'da üç temsilcisini İsrail'e yolladı. İsraili yetkililerle –içinde Dışişleri Bakanlığı çalışanı S. Ya'ari de vardı- görüşen Başpiskopos Mübarek'in temsilcileri, Lübnan'da olabilecek bir hükümet darbesi karşısında İsrail yönetiminin alacağı tavrı öğrenmeye çalıştı. İsraili yetkili Ya'ari, İsrail'in Lübnanlı Hıristiyanları Arap milliyetçisi liderlerin boyunduruğundan kurtaracak her türlü girişimden memnun olacağını, fakat Lübnanlı Hıristiyanlar, darbeyi nasıl yapacaklarına, hangi gücü kullanacaklarına ve İsrail'den nasıl bir yardım talep edeceklerine dair planlarını detaylı bir şekilde oluşturmadan İsraili yetkililerin bu konuda yorum yapamayacağını belirtiyordu. Ya'ari, ayrıca Başpiskopos Mübarek'in Ulusal Blok ve Ketā'ib Partisi'yle olan ilişkilerine özel ilgi gösterdi.¹¹¹⁰

¹¹⁰⁹ Eyal Ziser, "The Maronites, Lebanon and the State of Israel: Early Contacts", *Middle Eastern Studies*, C: 31, No: 4, Ekim 1995, s. 898.

¹¹¹⁰ Ziser, "The Maronites, Lebanon and the State of Israel: Early Contacts", s. 902-903.

İsraililerin Ketā'ib Partisi'ne ilgisi, 1948 yılının son aylarında Amerika'da yaşayan Mārūnī Rahip Yusuf 'Awad'ın arabuluculuğuyla karşılıklı temaslara dönüştü. Ketā'ib Partisi'nin temsilcisi Eliās Rababi ile Siyonist hareketin ve İsrail Devleti'nin temsilcileri, 1948-1951 yılları arasında Avrupa'da bir dizi görüşme gerçekleştirdi. Rababi, görüşmelerde Ketā'ib Partisi'nin Lübnan'daki gücünü abartılı bir şekilde anlatırken herhangi bir rejim değişikliğinde Lübnan'ın İsrail'le diplomatik ilişkilerini düzenleyeceği sözünü veriyordu. Rababi, İsrail'den maddi ve askeri destek de talep ediyordu.¹¹¹¹ Başlangıçta Rababi'nin taleplerine tereddütlü ve kontrollü yaklaşan İsraili yetkililer, 1951'de yapılan Lübnan parlamento seçimlerinde Ketā'ib Partisi'ne maddi destek vererek bu talepleri karşılayabileceklerini göstermişlerdir. İsraili yetkililer, verdikleri bu maddi destekle birlikte aslında Lübnan'da Mārūnī subaylar tarafından hükümete karşı yapılacak bir darbeyi örgütlemeye odaklanıyordu.¹¹¹²

1953-55 yıllarında İsrail başbakanı ve Dışişleri Bakanı olan Moşe Şaret günlükleri, 1950'lerde İsraili yetkililerin Lübnan'daki Hıristiyanlara yönelik planlamalarını göz önüne sermektedir. 1954'te İsrail'in eski başbakanı David Ben-Gurion,¹¹¹³ Arap Birliği zincirinin en zayıf halkası olarak gördüğü Lübnan'a İsrail'in müdahale etmesi ve bu müdahalenin de yardımıyla orada şimikinden coğrafi olarak daha küçük bir Hıristiyan devleti kurulması gerektiğini savunuyordu. Moşe Şaret, Ben-Gurion'un fikrini gerçekçi bulmasa da onu bu fikrinden vazgeçirme konusunda ikna edemedi. 6 Mayıs 1955'te Ben-Gurion, İsrail Dışişleri ve Savunma Bakanlığı'nın yüksek rütbeli yetkililerinin katıldığı bir toplantıda Lübnan'a müdahale konusunu yeniden dile getirdi. Aynı toplantıda İsrail Genelkurmay Başkanı Moşe Dayan¹¹¹⁴ "*Lübnan Ordusu'ndaki Mārūnī subayların kendilerini Mārūnī toplumunun kurtarıcısı görmelerini sağlamak için onların kalbini kazanmalıyız veya onları satın almalıyız...*

¹¹¹¹ Ziser, "The Maronites, Lebanon and the State of Israel: Early Contacts", s. 908-909.

¹¹¹² Kirsten E. Schulze, "Coercive Diplomacy: The 1950 Israeli Attack on a Lebanese Airliner", *Middle Eastern Studies*, C: 31, No: 4, Ekim 1995, s. 927; Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*, s. 497.

¹¹¹³ David Ben-Gurion (d.1886- ö.1973) İsrail Devleti'nin ilk başbakanı ve ikinci savunma bakanıdır. 14 Mayıs 1948'de Tel Aviv'de İsrail Devleti'nin bağımsızlık bildirisini okuyan Ben-Gurion. 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'in liderliğini yaptı. Polonya Yahudisi olan Ben-Gurion, İsrail devletinin kurulmasını hazırlayan süreçte siyonizmin önde gelen siyasi liderlerinden biridir. Detaylı bilgi için Bkz. Shabtai Teveth, *Ben-Gurion: The Burning Ground, 1886-1948*, Boston, Houghton Mifflin, 1987.

¹¹¹⁴ Moşe Dayan (d.1915- ö.1981) İsrail'in dördüncü genelkurmay başkanı (1953-1958), savunma bakanı (1967-1974) ve dışişleri bakanı (1977-1979)'dır.

Sonra İsrail Ordusu Lübnan'a girecek, gerekli yerleri işgal edecek ve İsrail'n müttefiki olan bir Hıristiyan Devlet yaratacak ” derken hem Ben-Gurion'un hayallerine destek veriyor hem de 1980'lerde İsrail'in Lübnan'da başlattığı işgalin ilk işaretlerini veriyordu.¹¹¹⁵ Bununla birlikte günlüğünde bu planları “boş bir fantezi” olarak niteleyen Moşe Şaret, “*Sadece bizi küçük düşürecek çılgın bir macera içinde bataklığa batacağız*” diyerek 1982 işgali sonucunda olanları daha o günlerden tahmin edebiliyordu.¹¹¹⁶

1975'de Lübnan İç Savaşı başladığında İsrail'le Mārūniler arasında varolan uzun süreli gölge ittifak tekrar canlanma sürecine girdi. İsrail, iç savaş sırasında Arap, Müslüman ve Filistinlilerden oluşan bir koalisyona karşı Mārūnilere siyasi ve askeri destek verdi. İsrail'in çıkarları, bir yandan Lübnan'da Hıristiyanların ayrıcalıklı olduğu siyasal rejimin değişmemesini, diğer yandan ülkedeki Filistinlilerin askeri varlığının kontrol edilmesini gerektiriyordu. İsrail, iç savaşın ilk yıllarında silah ve mühimmat yardımına odaklanan İsrail-Mārūnî ilişkilerini, daha çok Mārūnî Şam'un ve Cemayel aileleri üzerinden yürütmeyi tercih etti. Mārūnî liderlerin, 1976 yılında Ulusal Hareket ve FKÖ güçlerinin Cebel Lübnan'a yaptığı etkili saldırıyla zor durumda kaldıkları günlerde Mārūnî -İsrail ilişkileri yeni bir canlanma sürecine girdi. 12 Mart 1976'da Ketā'ib Partisi'nin operasyon şefi Joseph Ebū Khalīl, Pierre Cemayel'in direktifiyle, Beyrut açıklarında bekleyen bir İsrail gemisine binip Haifa'ya gitti. Ebū Khalīl, Haifa'da İsrail Başbakanı İzak Rabin ve Dışişleri Bakanı Yigal Allon ile görüştü. İç savaşta askeri olarak zor durumda kalan Ketā'ib Partisi, Ebū Khalīl aracılığıyla, İsrail yönetiminden silah ve mühimmat istedi.¹¹¹⁷

İsrail yönetimi, öncelikle Jūniye'ye Ketā'ib milislerinin ihtiyaçlarını belirlenmek için iki üst düzey istihbarat görevlisi yolladı. İsraili iki istihbaratçı, ilk önce Pierre Cemayel'in küçük oğlu Beşir Cemayel'le görüştü. Görüşmeye yüzünde bir maskeyle gelen Beşir Cemayel Mārūnileri son başarısızlıkları hakkında –çocukça bir şekilde-

¹¹¹⁵ Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers an American Bunglers*, s. 190-192; Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 162; Martin Kramer, “Israel's Dream for Lebanon- Updating Ben-Gurion”, *New York Magazine*, 21 Haziran 1982, s. 21.

¹¹¹⁶ Ze'ev Schiff- Ehud Ya'ari, *Israel's Lebanon War*, New York, Simon and Schuster, 1984, s. 14.

¹¹¹⁷ Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*, s. 503-504.

sıkıntılı konuşunca İsraili istihbaratçılar tarafından pek ciddiye alınmadı. İsraili istihbaratçılar, ikinci görüşmeyi Pierre Cemayel'in büyük oğlu Emin Cemayel'le yaptı. Emin Cemayel, görüşmeye kardeşinin aksine maskesiz ve askeri bir üniformayla gelmişti. Fakat o da İsraili istihbaratçılarda olumsuz bir izlenim bıraktı. Hatta İsraili istihbaratçılardan biri daha sonra Emin Cemayel için “güvenilmez biri” diyecekti. İsraili istihbaratçılar ülkelerine döndükten sonra Mārūnilerle iletişimin devam ettirilmesini, fakat Mārūnilerin ihtiyaç ve beklentileri ayrıntılı olarak araştırılmadan doğrudan silah yardımından bahsedilmemesi tavsiye etti. İki İsraili istihbaratçıdan sonra İsrail istihbarat yetkilisi Albay Benyamin Ben Eliezer liderliğinde 4 kişilik bir tip Lübnan'a yollandı.¹¹¹⁸

Albay Ben Eliezer ve yanındakileri Jūniye limanında Kamil Şam'un'un oğlu Dani karşıladı. İsraili misafirler, Jūniye'de lüks bir villada ağırlandı. Dani Şam'un, görüşmede İsraililere eğlenceli hayatını bir kenara bırakıp halkı için silah sarılmış şımarık bir zengin çocuğu izlenimi verdi. Henüz ciddi bir askeri lider olma konusunda istekli görünmeyen Dani Şam'un, milislerinin eğitim ve yardıma ihtiyacı olduğunu İsraililere samimiyetle anlattı. Onu mesajı açıktı, doğrudan “bize silah verin, biz de Filistinlileri öldürelim” diyordu. İsraililerin kaldığı villaya bir sonraki günün sabahı Ketā'ib milislerinin temsilcileri de geldi. Daha sonra İsraililer, Kamil Şam'un ile görüşmek için onun Jūniye'deki ikametgâhına gitti. İsrail yönetiminin Mārūnilere karşı tereddütlerle başlayan yeni ilişkisi adım adım bir mutabakata varıyordu. Mārūnī lider Kamil Şam'un, Ağustos 1976'de bir İsrail savaş gemisinde İsrail Başbakanı İzak Rabin'le görüştü. Böylece İsrail hükümeti, Mārūnī milislere Sherman tankların, LAW antitank füzelerin, M-16 piyade tüfeklerin, Sovyet T54s ve T-55s tankların (Suriye ve Mısır'dan ele geçirdiği) bulunduğu büyük çaplı bir askeri yardıma başladı. İzak Rabin'in başbakanlık yaptığı dönemde Mārūnī milisleri desteklemek için 150 milyon dolar Lübnan'a aktarıldığı tahmin edilmektedir. Kamil Şam'un'la iki kez daha görüşen Başbakan Rabin, ardından Pierre Cemayel ve iki oğlu görüşmeye davet edildi. Pierre Cemayel, bir İsrail savaş gemisinde yapılan görüşmede Başbakan Rabin'in elini mutsuz bir şekilde sıkıyığını göstermekten kaçınmadı. “*Lübnan'da başı yukarıda bir Hristiyan*

¹¹¹⁸ Schiff- Ya'ari, *Israel's Lebanon War*, s. 14.

ve Arap olarak yürümek istiyoruz” diye söze başlayan Pierre Cemayel “Size dönmek zorunda bırakıldık, fakat utanç ve umutsuzlukla doluyum” dedi. Başbakan Rabin, onun aşağılayıcı sözlerine cevap vermemeyi tercih etti. Pierre Cemayel sert sözlerine devam etti: “Filistinlilerin Lübnan’a gelip silahlanmaları İsrail’in suçu... Lübnan’ın kaderi olan trajedi Filistin üzerindeki çatışmayla ilgili... Eğer İsrail Filistinlilere karşı biraz esneklik gösterebilseydi, Lübnan üzerindeki baskının rahatlamasını sağlayacak bir çözüm ileri sürebilirdi.” Pierre Cemayel açık sözlülükle Rabin’e söyledikleri odadaki gerilimi yükseltmişti. Tam o sırada beklenmedik bir olay oldu. Pierre Cemayel’in küçük oğlu Beşir Cemayel geminin sürekli sallanmasından dolayı sapsarı kesildi ve kusacak gibi oldu. Pierre Cemayel, oğlunun bu davranışı için soğuk bir şekilde özür diledi. O an hiç kimse bu midesi bulanık genç adamın bir yıldan kısa bir süre içinde Lübnanlı Hıristiyanların en yetenekli ve acımasız liderine dönüşeceğini tahmin edemezdi.¹¹¹⁹

İsraili yazar Itamar Rabinovich’e göre Pierre Cemayel, Başbakan Rabin’le görüşmesinde partisinin bir dönem yaptığı İsrail karşıtı açıklama ve eylemleri tekrarlamaktan kaçınmıştı. Buna rağmen Müslümanlar ve Araplarla çatışan küçük bir Hıristiyan-Mārūnī Lübnan devleti Cemayel için en son seçenektir. Cemayel’e göre Lübnan’da 1943 tarzı bir uzlaşma sağlanırsa İsrail’le ilişkiler yine sınırlı kalmak zorunda kalacaktı. Lübnan’daki FKÖ Mārūnīler için ne kadar tehlikeli bir düşman olursa olsun Filistinli mültecilerin Lübnan’a gelmesine yol açan temel nedenin İsrail’in kurulması olduğu aşikârdır. Pierre Cemayel’in büyük oğlu Emin, babasının İsrail konusunda duyduğu kuşkuları paylaşıyordu. Küçük kardeş Beşir Cemayel İsrail konusunda farklı fikire sahip olsa da o da bazen aynı kuşkuları sergiledi.¹¹²⁰

Haziran 1976’da başlayan Suriye’nin Lübnan’a yaptığı askeri müdahaleye destek veren Mārūnīler, Ekim 1976’daki Riyad Toplantısı’ndan sonra Suriye askeri varlığının ülkeye yerleşmesiyle İsrail’a daha fazla yakınlaşmaya başladı. 1977’de Menahem Begin’in İsrail başbakanı olması ve İsrail’in Mart 1978’de Lübnan’ın güneyine gerçekleştirdiği askeri operasyon, Mārūnī -İsrail ilişkilerin bir dönüm noktası oldu. İsrail’in desteğini alan Lübnan Kuvvetleri komutanı Beşir Cemayel, 1978-1980

¹¹¹⁹ Schiff- Ya’ari, *Israel’s Lebanon War*, s. 15-19.

¹¹²⁰ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 165.

yıllarında ülke içindeki rakip Mārūnī ailelere yönelik saldırılarıyla bu ailelerin ülke siyasetindeki etkinliğini zayıflattı ve Lübnan'ın en güçlü Mārūnī –hatta Hıristiyan- lideri olma yolunda önemli adımlar attı. Beşir Cemayel, Lübnan içindeki Mārūnī rakipleriyle mücadele ederken ülkedeki Suriye askeri varlığına karşı siyasi ve askeri bir duruşta ortaya koyuyordu. İsrail'le yapılan ittifak Beşir Cemayel için hem Lübnan devlet başkanı olma hem de Suriye'nin Lübnan'daki etkinliğini azaltma açısından stratejik bir öneme sahipti.¹¹²¹

Amerikalı yazar Helena Cobban'a göre İsrail ile Beşir Cemayel ittifakının içeriği ve sınırları 1981 yılına kadar oldukça karmaşıktı. İsraili yetkililer hala Mārūnīlere karşı tereddütle yaklaşmayı sürdürüyordu. 1981'de Beşir Cemayel'in Lübnan Kuvvetleri ile Suriye Ordusu arasındaki Zahle'de gerçekleşen çatışmalara İsrail Ordusu müdahil olsa da İsraili yetkililerin bir kısmı bu çatışmayı Cemayel'in İsrail'i Lübnan'daki savaşa çekmek için giriştiği bir provakasyon olarak görme eğilimindeydi. İsrail istihbarat örgütü MOSSAD da Beşir Cemayel'le ilişkileri sürdüren kurum olmasına rağmen onun siyasi ve askeri güvenilirliği konusunda kuşku duyuyordu. Tüm bunlarla birlikte 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesine gidern süreçte Beşir Cemayel'in özellikle Savunma Bakanı Ariel Şaron ile geliştirdiği kişisel ilişkiler iki taraf arasındaki ittifaka yön vermiştir.¹¹²² İki liderin kişisel hırsları, Lübnan'ın İsrail Ordusu tarafından geniş çaplı bir işgale uğramasına neden oldu. İsrail işgalinin ardından FKÖ liderleri ve gerillaları ülkeyi terk etmeye zorlandı ve Beşir Cemayel Lübnan Devlet Başkanı oldu. Beşir Cemayel'in devlet başkanı olduktan sonra İsrail ile ittifakına nasıl devam edeceği – özellikle Lübnan-İsrail arasında bir barış antlaşmasına razı olup olmayacağı- 14 Eylül 1982'de uğradığı suikastla bir sır olarak kalmıştır.

İsrail Genelkurmay Başkanı Rafael Eitan, anılarında Beşir Cemayel'in devlet başkanı olmasının İsrail hükümeti tarafından memnuniyetle karşılandığını ve kendilerine yakın bir yönetime sahip istikrarlı bir Lübnan için önemli bir adım olarak gördüklerini belirtiyor. Eitan'a göre bir sonraki aşama 1978'de Mısır'la yapıldığı gibi Cemayel liderliğindeki Lübnan'la bir barış antlaşması imzalamaktı. İsrail Genelkurmay

¹¹²¹ Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*, s. 504.

¹¹²² Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 166-167.

Başkanı Eitan, Beşir Cemayel'in öldürülmesinin ardından yaşadığı hayalkırıklığını anılarında şu sözlerle ifade ediyor:

“Devlet Başkanı Cemayel’le son görüşmemizde, o Lübnan’ın İsrail’le resmi barış antlaşması imzalayacağı sözünü verdi. Cemayel, Lübnanlıların Arapların elinden büyük acılar çektiğini ve Arap dünyası dışında müttefikler aramak zorunda kaldıklarını belirtti. Bu bakımdan Cemayel iki devletin –İsrail ve Hıristiyan Lübnan- doğal müttefik olduğunu söyledi. Cemayel benim ülkemle onunkini karşılaştırmaya devam etti, her iki ülkenin ortak düşmanları olduğunu, kuşatılmış olduklarını ve Batılı eğilimleri sahip olduklarını açıkladı. Bundan dolayı o öldürüldüğünde İsrail’in çıkarlarından çoğu tehlike altına girdi.”¹¹²³

İsrail Genelkurmay Başkanı Eitan’ın bu sözlerine rağmen Beşir Cemayel’e yakın birçok kişi İsrail’le Lübnan arasında yapılacak anlaşmaya Cemayel’in kesin kararını vermediğini ve şüpheler taşıdığına söylemektedir. Ayrıca Savunma Bakanı Şaron ve Genelkurmay Başkanı Eitan dışındaki İsraili yetkililerin Cemayel’le yakın ilişkilerine rağmen ona bu konuda ne kadar güvendikleri de belirsizdir. Cemayel’in sıra dışı lider karakteri ve kafasında tahayyül ettiği tüm yabancı güçlerden temizlenmiş bağımsız Lübnan fikri düşünüldüğünde yeri geldiğinde İsrail’in dayatmalarına karşı koymasının da ihtimal dâhilinde olduğu aşikârdır. Sonuç olarak İsraili yetkililer, Lübnan’la arzuladıkları barış antlaşmasını –belki tam istekleri şartlarda olmasa ve uygulanamasa da- ABD’nin arabuluculuğuyla 17 Mayıs 1983’te Beşir Cemayel’in kardeşi ve daha ılımlı bir kişilik olan Emin Cemayel’e imzalatmayı başarmıştır.

IV.4.2.3. Mārūnīler Arası Rekabet ve Çatışma

Lübnan’da politik iktidar için çekişen aile, klan ve siyasi parti üniteleri, kendi toplumu içindeki üyeleri arasında da ciddi mücadeleleri ortaya çıkarmıştır. Bu mücadeleler, iç savaşın sadece mezhepsel veya ideolojik bir boyutta kalmadığını çoğu zaman kişisel ve ailesel çıkarların her şeyin üstüne çıktığını göstermiştir. Bu iç mücadelelerin en dikkat çekenlerinin başında, neredeyse iç savaşın başından beri birbirleriyle çatışan Mārūnī aileler gelmektedir. Lübnan Dağı’nın kuzeyindeki ve

¹¹²³ Rafal Eitan, *A Soldier's Story: The Life and Times of an Israeli War Hero*, Çev: Elliot A. Green (İbraniceden İngilizceye), New York, Shapolsky Publishers, 1992, s. 264-265.

güneyindeki ailelerin iç ve dış siyasette farklı eğilimler ve rekabet içerisinde olduklarından daha önce bahsetmiştik. Ailesel hatlar arasında düzenlenen feodal oligarşi ve ticari çıkarlar tarihsel olarak –özellikle Lübnan Dağı’nın kuzeyinde- Mārūnī toplumu üzerinde egemenlik kurmuştur. Geleneksel Mārūnī dağının politikası, rakip feodal liderler ve onların güneydeki benzerleri arasındaki güç mücadelesiyle belirlenmiştir. Mārūnī toplumunun meşru liderleri olarak gören kuzeydeki Mārūnī feodal aileler, güneyde ortaya çıkan güç merkezlerini genellikle rahatsız olmuşlardır.¹¹²⁴

Tüm bunlara rağmen iç savaş öncesi ve savaşın ilk yıllarında ülkedeki Mārūnī egemenliğine karşı Filistinlilerden gelen tehdit, Mārūnī liderleri birlikte hareket etmeye zorlamıştı. Bu süreçte Mārūnī aileler arasındaki rekabetin kısmen üstü örtülse de 1978’den itibaren ülke içinde değişen güç dengeleri, Mārūnī aileler arasında doğrudan birbirlerini hedef alan şiddet olaylarının ortaya çıkmasını getirmişti. Mart 1977’de Ulusal Hareket lideri Dürzī Kemal Canbulāt’ın öldürülmesinin ardında Lübnanlı Müslüman cephe zayıflarken güç ülkedeki Hıristiyan Mārūnī örgütlerin eline geçmeye başlamıştı. Mārūnī ailelerin bu gücün paylaşımında Suriye ve İsrail gibi dış faktörlerin desteğini alma çabası çatışmanın ve şiddetin boyutunu oldukça üst seviyelere ulaştırmıştır. Lübnan İç Savaşı’nda Mārūnīler arasındaki en çok bilinen şiddet olayı, 1978 yazında Toni Faranjiyye ve ailesinin Ketā’ib milisleri tarafından Lübnan’ın kuzeyindeki dağlık Ehden kasabasındaki yazlık evlerinde öldürülmesiydi.

13 Haziran 1978’de Beşir Cemayel’e bağlı Ketā’ib milisleri, Samir Caca komutasında, Franciyye Ailesi’nin Ehden’deki yazlık evlerine askeri bir saldırı düzenledi. Ketā’ib milislerinin bu saldırısında Toni Franciyye, eşi Vera ve 3 yaşındaki kızı Cihan’la birlikte 45 kişi öldürüldü. Faranjiyye Ailesi’nin bu katliama tepkisi oldukça sert oldu. Süleyman Franciyye için Ehden saldırısı basit bir cinayetten çok daha kötü ve ailesinin kutsal değerlerini hedef alan bir eylemdi. Olayın ardından Faranjiyye taraftarı Mārūnī Rahip Yusuf Yemin, *“Kim Ehden’e saygısızlık yaptıysa, özellikle Cemayel Ailesi’nden, onun soyundan tek bir bekâr erkek ve kadın kalmayana kadar*

¹¹²⁴ Helena Cobban, “Lebanon’s Chinese Puzzle”, *Foreign Policy*, No: 53, Washington, The Carnegie Endowment for International Peace, Kış 1983-1984, s. 36-37.

öldürülecektir” diyordu.¹¹²⁵ 9 Ağustos 1978’de Yevgeni Primakov’la -yanında Toni’nin oğlu ile birlikte- yaptığı görüşmede Süleyman Franciyye, Ehden katliamını şu sözlerle anlatıyordu:

*“Falanjistler çoğu taksi olan arabalarıyla gelmişler. Toni’yi, karısını ve üç yaşındaki kızlarını makineli tüfeklerle taramışlar. Toni ölürken de karnını deşmişler”*¹¹²⁶

Lübnan Cephesi’ndeki eski tip siyasi liderler –Pierre Cemayel, Kamil Şam‘ün gibi- Beşir Cemayel’in Ehden’de gerçekleştirdiği pervasız saldırı karşısında şaşkınlığa uğramışlardı. Önemli bir ailenin varisini bu şekilde öldürmek sonuç olarak Lübnan’ın geleneklerini yoksaymak manasına geliyordu. Lübnanlı hiziplerin liderleri, ülkenin tarihi boyunca müttefiklik ve düşmanlığın bu kadar çabuk yer değiştirmesine asla şahit olmamıştı.¹¹²⁷

Ketā’ib milislerinin Ehden’de yaptığı katliam, ülkedeki iç savaş koşullarında kısa sürede iki aile arasında kan davasına dönüştü. Ehden katliamının ardından bu kan davasının başladığının işaretlerini veren birçok saldırı –saldırıları yapanlar hiçbir zaman bilinmese de- gerçekleşti. Toni Faranjiyye’nin ölümünün birinci yıl dönümünde Pierre Cemayel Beyrut’un kuzeyindeki otoyolda aracıyla giderken bombalı bir araçla saldırı düzenlendi, iki korumasının ölüğü saldırıdan Cemayel yara almadan kurtuldu. 23 Şubat 1980’de ise bombalı saldırının hedefi bu kez Beşir Cemayel’di. Doğu Beyrut’taki Dışişleri Bakanlığı’nın önünde Beşir Cemayel’e ait Mercedes marka araç havaya uçuruldu. Beşir Cemayel araçta değildi, fakat bombalı saldırıda şoförü ve 18 aylık kızı Maya öldürüldü.¹¹²⁸ Robert Fisk’in Süleyman Franciyye ile yaptığı bir röportajda Franciyye’nin 23 Şubat’taki bombalı saldırıyı kastederek, “Umarım Beşir Cemayel de şu an benim hissettiğimi şeyi hissediyordur” sözleri oldukça manidardır.¹¹²⁹ Eylül 1982’de Beşir Cemayel, Lübnan devlet başkanı seçildikten 22 gün sonra Beyrut’taki

¹¹²⁵ Mackey, *Lebanon: Death of A Nation*, s. 99; Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers an American Bunglers*, s. 131; Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 164.

¹¹²⁶ Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, s. 245.

¹¹²⁷ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 164.

¹¹²⁸ Mackey, *Lebanon: Death of A Nation*, s. 99-100.

¹¹²⁹ Fisk, *Pity The Nation: Lebanon At War*, s. 76.

Ketā'ib Partisi genel merkezinin önünde bombalı bir suikast sonucu öldürüldü. Franciyye Ailesi saldırının başlıca şüphelisi olsalar da olay asla çözülemedi.¹¹³⁰

Cemayel ve Franciyye aileleri arasında bir kan davasına dönüşen bu suikast ve suikast girişimleri zinciri başta da belirttiğimiz gibi kuzeyli ve güneyli Mārūnī aileler arasındaki tarihsel rekabetin iç savaş yıllarına dolaylı bir yansımasıdır. Bununla birlikte iç savaş yıllarında iki aile arasında ülkenin sorunlarına bakış açısındaki farklılıklar, ailesel çıkarların çakışması ve Mārūnī toplumunun liderliği mücadelesi şiddetin boyutunun bu seviyelere çıkmasına yol açtı. İngiliz gazeteci Robert Fisk'e göre Beşir Cemayel'in Ehden'e yaptığı saldırının başlıca nedeni Devlet Başkanı Faranjiyye'nin Cemayel Ailesi'nin İsrail'le gelişen ilişkilerine karşı çıkmasıydı.¹¹³¹ Süleyman Franciyye de 9 Ağustos 1978'de yaptığı görüşmede Yevgeni Primakov'a bu trajik olayların İsrail'in Filistinlileri Lübnan'da yoketme niyetinden kaynaklandığını söylüyordu. İsrail'in bu niyetini gerçekleştirmek için Lübnan'ı ikiye bölmek istediğini düşünen Süleyman Franciyye, Primakov'a “*Maalesef Lübnan'da bu planı hayata geçirecek insanlar bulundu*” diyordu.¹¹³²

Cemayel ailesi ile Faranjiyye ailesi arasındaki ilk çatışma 1978'de ilkbaharında başlamıştı. Orta Doğu alt sistemindeki bazı gelişmeler iki Mārūnī arasındaki düşmanlığı körüklemişti. Temel mesele, iki ailenin Suriye'yle ilişkilere bakışındaki farklılıktı. İsrail'in Lübnan'ın güneyine yönelik gerçekleştirdiği Litani Operasyonu ve Mısır Devlet başkanı Enver Sedat'ın İsrail'le barış görüşmelerine başlaması, Suriye yönetiminin Lübnan'daki siyasi ittifaklarını gözden geçirmesine ve tekrar FKÖ'yü destek vermesine yol açmıştı. Suriye yönetiminin Lübnan siyasetindeki dönüşüm, iki aile arasındaki çatışmayı tetikledi. Geleneksel olarak Suriye'ye yakın politikalar izleyen Faranjiyye ailesi, Cemayel ailesinin İsrail'le gelişen ilişkilerinden rahatsız oldu. Buna karşılık Cemayel ailesi bu çatışmanın bir parçası olarak siyasi partileri ve işçi örgütlerini Franciyyelere karşı kışkırtmaya başladı. Ayrıca Ketā'ib Partisi Franciyyelerin kuzeydeki ekonomik gücünü altını oymak için parti örgütlenmesini kuzeye doğru

¹¹³⁰ Mackey, *Lebanon: Death of A Nation*, s. 100.

¹¹³¹ Fisk, *Pity The Nation: Lebanon At War*, s. 76.

¹¹³² Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, s. 245.

genişletmeye girişiminde bulundu. Franciyyeler bu meydan okumalara Kata'ib Partisi'nin organizasyon řefi olan Jud Bayeh'yi ölüerek cevap verdi. Fakir bir aileden gelen Jud Bayeh'nin öldürölmesi iki aile arasındaki meseleye toplumsal bir boyut kattı ve bu çatışmanın kuzeyin geleneksel ataerkil ailesi ile Mārūnī toplumunu harekete geçiren Ketā'ib'in siyasi nüfuzunun mücadelesi olarak görölmeye başlanmasına yol açtı.¹¹³³ Beřir Cemayel, ülkenin kuzeyinde sahip olduğu saygınlığa Franciyyelerin zarar vermesini engellemek için kendini harekete geçmeye zorunlu görmüştü. Cemayel, Ehden katliamının ardından Falanj milislerinin oraya Bayeh'in katillerini tutuklamak için gittiğini iddia ediyordu. Saldırının amacı, Süleyman Franciyye yazın Ehden'e gitmeden önce onu ve ailesini küçük düşürmekti. Ehden'e gönderilen Falanjistlerin komutanı olan Samir Caca ise Cemayel'in planının daha kapsamlı olduğunu söylüyor. Caca'ya göre saldırının amacı, imento ve çatı yapım malzemesi üreten fabriklerin bulunduğu Chekke'den Franciyyeler çıkmaya ikna edilene kadar Ehden kontrol altında tutulacaktı. Ehden'deki çatışmada omzundan yaralanan Caca'yı Dođu Beyrut'taki Hotel-Dieu hastanesine ziyaret eden Cemayel “*Durum kötü değil, fakat operasyon bizim umduğumuz gibi ilerlemedi*” diyordu.¹¹³⁴

Cemayel ve Franciyye aileleri arasındaki çatışmada Lübnan'ın Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde geçirdiği sosyo-ekonomik ve demografik değişimin de büyük katkısı inkâr edilemez. Bu süreçte ülkede kentlere göçün artması ve özellikle Beyrut'un 1950'lerden itibaren çok büyük bir hızla kalabalıklaşması, Mārūnī siyasetini ve toplumunu köklü bir şekilde etkilemişti. Lübnan'ın farklı mezhepler gruplarından olduğu gibi Mārūnilerden de pek çok kiři dağdan Beyrut'a göç etti ve kentin merkezinin çevresinde kurulan kenar mahallerde yaşamak zoruna kaldı. Mārūnī toplumunun kentleşmesi ve yeni ekonomik sorunlar, 1960'ların sonunda tamamen farklı beklentilere sahip ve dağdaki geleneksel yapılara uzak yeni bir nesil ortaya çıkmasına yol açtı. Babalarının ve dedelerinin köyleriyle bağlarını koparan bu genç nesilin komşuluk ve mesleksel bağlılığa dayalı bir yaşam tarzı benimsemesi, onların geleneksel siyasi liderlerle bağlarını zayıflattı. Beyrut'taki yeni Mārūnī nesil, iř, ev ve diğer gereklilikler

¹¹³³ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 98.

¹¹³⁴ Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers an American Bunglers*, s. 122-123.

için mezhepsel rakipleriyle mücadele içine girmek zorunda kaldı. Bu şartlardan dolayı bu genç kitle, iç savaşın başından beri yaşlı Mārūnī liderler arasındaki uzlaşmaya saygı duymadı ve Ketā'ib milisleri ve onların genç lideri Beşir Cemayel'in uzlaşmaz Mārūnī milliyetçiliği çerçevesinde meselelere çözüm yolu üretmeye girişti.¹¹³⁵ Bu nokta da Cemayel ve Franciyye ailesi arasındaki çatışmada Beşir Cemayel'in lider kişiliği, siyasi hırsları ve eylemleri arasındaki ilişkiye odaklanmamız gerekmektedir.

Beşir Cemayel, Nisan 1975'te Lübnan İç Savaşı başladığında özellikle Beyrut Mārūnīleri tarafından en tanınan liderlerden biriydi. Beşir Cemayel'in gençliği ve siyasi hırsı en fazla öne çıkan kişisel özellikleriydi. 28 yaşında Falanj milislerinin komutanı olan Beşir Cemayel, Eylül 1976'da Mārūnī milis örgütlerinin Lübnan Kuvvetleri (*el-Kuvat el-Lubnāniyye*) adı altında birleşmesiyle ülkedeki Mārūnīlerin lideri olma konusunda önemli bir hamle yapma şansı yakalamıştı. Lübnan Kuvvetleri komutanı William Hawi'nin Ağustos 1976'da Tel el-Za'tar'da öldürülmesinden sonra örgütün yeni lideri Beşir Cemayel oldu. Lübnan Kuvvetleri kısa sürede Beşir Cemayel tam kontrolü altına girdi. Ekim 1976'da Arap devletlerinin gayretleriyle bir ateşkes yapıldıktan sonra geleneksel Mārūnī liderler tekrar siyasetin içine etkili bir şekilde dönmeye çalışsalar da bunda neredeyse tümü başarılı olamadı. Beşir Cemayel ise bu süreçte kendi milislerinin kontrolü altındaki bölgelerde sivil bir kurumsallaşma oluşturarak geleneksel liderleri –babası dâhil- kendi meşruiyetini kabul ettirmeye zorladı. Beşir Cemayel'e hayati bir destek de Mārūnī keşişlerden gelmişti. Mārūnī manastırları, stratejik konumları ile Mārūnī milislere için uzun dönemli üsler olarak hizmet ederken Mārūnī keşişler de inançlarından taviz vermeyen bir Mārūnī milliyetçiliği ideolojisi için istekli görünmüşlerdi. 1970'lerin sonunda Beşir Cemayel'in ideolojik fikir babası sayılan Bulos Na'aman'ın başkeşişliğe seçilmesi, Mārūnī keşişlerin Ketā'ib milislerinin aşırılıklarını desteklemeye devam edeceklerini gösterdi. İç savaşın başından beri kendi toplumunu Müslümanlarla uzlaşmaya çağıran Mārūnī Patrik Būtos Būlus Meouchi'nin gerek Ketā'ib gerekse keşişler üzerindeki gücü ve nüfuzu zayıflamıştı.¹¹³⁶ Beşir Cemayel, Mārūnī toplumu içinde nüfuzunu arttırırken ülke dışından da güçlü bir ittifak bulmayı başardı. 1976 yılı başından beri Ketā'ib ile

¹¹³⁵ Cobban, "Lebanon's Chinese Puzzle", s. 37.

¹¹³⁶ Cobban, "Lebanon's Chinese Puzzle", s. 38-39.

İsrail arasında gelişen ilişkiler ülkedeki Mārūnîleri (hatta tüm Hıristiyanların) tek lideri olma yolunda Beşir Cemayel'e stratejik bir dış destek sağlanmasına neden oldu.¹¹³⁷

4 Ağustos 1978'de Yevgeni Primakov'la görüşen diğer güçlü Mārūnî aile olan Şam'ün ailesinden Dani Şam'ün (Kamil Şam'ün'un oğlu), Ehden katliamı ve Mārūnîlerle İsrail arasındaki ilişkiler konusunda şunları söylüyordu:

*“Ehden'de iki ay önce Toni Faranjiyye'nin öldürülmesi ağır bir cinayetti. O benim arkadaşım, son haftasonunu ailece birlikte geçirmiştik. Cinayetten sonra sivil Hıristiyanların yaşadığı mahallelere ağır silahlarla ateş açıldı, oysa cinayet tertipçisi Beşir Cemayel ve suç ortakları Eşrefiye sokaklarında sakince gezinmekteydiler... Yok edilme sınırına geldiğimiz zaman ne ABD, ne SSCB, ne Fransa yardıma geldi, sadece İsrail bize yardım elini uzattı. Gerçi biz artık askeri kadroları orada sadece yirmi ay eğitime göndermesek de bağlantılar korundu. Suriye ile ilişkilerimiz iyi iken bundan Esad'a da bahsetmişim. O zaman olumsuz tepki vermemişti. Cemayel'in İsrail'le bağlantılarına gelince, ben onlardan sorumlu değilim.”*¹¹³⁸

1978 yazında Toni Faranjiyye ve ailesine yönelik Ehden katliamından neredeyse bir yıl sonra Beşir Cemayel'in Ketā'ib milisleri ile Şam'ün ailesi ve Numūr milisleri arasındaki güç mücadelesi açık hale geldi. 7 Temmuz 1979'da Ketā'ib milisleri, eş zamanlı olarak Şam'ün milislerinin kışlarına, Ulusal Liberal Parti'nin limanlarına ve ofislerine saldırdı. Cemayel ve komutanları, başlangıçta sabahın ilk saatlerinde Safra Limanı'na bir saldırı düzenlemeyi planlasalar da Ehden operasyonunda yaşanan aksilikler, saldırının Dani Şam'ün'un Safra Limanı'ndaki evinden ayrıldığı 8.30'a kadar ertelenmesine yol açtı. Falanj milisleri, öncelikle Safra Limanı ve limandaki hotel kompleksini hedef aldı. İçinde sivillerin, kadın ve çocukların olduğu birçok kişi öldürüldü. Dani Şam'ün, Cemayel'in adamlarının hepsi sivil 500 kişiyi öldürdüğünü söyledi. Lübnan Kuvvetleri subayları ise Safra çatışmasında 94 kişiyi öldüğünü duyurdu. Ölüler arasına 18 falanj milisi, 5 sivil ve limanda çalışan çok sayıda Pakistanlı işçi vardı. Aylar sonra Şam'ün'un bir komutanı, Safra limanı saldırısında en çok 150 kişinin öldüğünü, bunlardan 30'unun siviller, 45'inin Pakistanlı işçiler ve geri kalanın eşit sayıda rakip milisler olduğunu açıklıyordu. Safra limanındaki kanlı saldırı,

¹¹³⁷ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 97.

¹¹³⁸ Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, s. 244.

Hıristiyanları umutsuzluğa düşürürken Beşir Cemayel, *Numūr* milislerinin ülkedeki haşhaş trafiğini kontrol ettiklerini ve 5 limanı da bu trafik için kullandıklarına dair propaganaya başladı.¹¹³⁹

23 Şubat 1980’de Beşir Cemayel’in kızı Maya bombanın patlamasıyla ölümünün ardından kısa bir süre sonra 12 Mart 1980’de bu kez Kamil Şam’un’na bomba yüklü bir araçla bir suikast düzenlendi, Şam’un şansının yardımıyla patlamadan sağ kurtuldu. Temmuz 1980’de Ketā’ib milisleri, *Numūr* milislerinin Beyrut’taki askeri alt yapısını çökertmeyi başardı. Kamil Şam’un’un Beşir Cemayel’in ülke içinde siyasi ve askeri olarak güçlenmesine tepkisi daha çok kabullenme yönünde oldu. Buna karşılık Şam’un’un oğlu Dani, Paris’te yaşayan Lübnanlı muhaliflerin de desteğini alarak Beşir Cemayel’e karşı çıkmayı tercih etti.¹¹⁴⁰

Lübnan Kuvvetleri’nin komutanı olmasından beri Beşir Cemayel’in siyasi gücün temelini askeri güç olduğu ve Mārūnī silahlı güçlerinin birlik olması gerektiğine yönelik inancı artmıştı. Mārūnīler arasındaki siyasi çoğulculuk hoşgörülse bile toplumun askeri gücü bir otorite altında olmalıydı, bu otorite de Beşir Cemayel’di.¹¹⁴¹ Ehden ve Safra operasyonlarıyla Mārūnī toplumu içinde iki önemli rakibini etkisiz hale getiren Beşir Cemayel, ülkedeki Mārūnīlerin -hatta Hıristiyanların- tek lideri olma yolunda hızlı adımlarla ilerlemeye devam etti. Beşir Cemayel, Suriye, Filistin ve diğer yabancı güçlerin ülke dışına atıldığı tam bağımsız Lübnan’ı kurabilmek için her yolu mübah görüyordu. Bunun için bir taraftan Mārūnī toplumundaki rakipleri şiddet yoluyla sindirirken diğer taraftan da İsrail’le işbirliği yapmakta bir sakınca görmüyordu. Eylül 1979’da verdiği bir röportajda Kata’ib Partisi’nin önemli isimlerinden Kerim Pakrādūni’nin söyledikleri Beşir Cemayel’in siyasi hırsını açıkça ortaya koymaktadır.

“En büyük tehdit Beşir Cemayel’dir. Tüm Lübnanlı Hıristiyanlardan İsraililerle en yakın olanı odur. Suriye’nin gidişi onun rüyalarına bile girmektedir. Suriye’nin İsrail’le çatışmaları provake etmesini araç olarak kullanıyorlar. Suriye giderse Beşir derhal Franciyye bölgesine saldıracaktır. Lübnan’da kuzeyden güneye -

¹¹³⁹ Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers an American Bunglers*, s. 135-136.

¹¹⁴⁰ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 98.

¹¹⁴¹ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 97.

Haddad bölgesi dâhil- Hıristiyan topraklarının birleştirilmesi onun hayalidir.”
1142

Beşir Cemayel, 26 Ağustos 1982’de İsrail’in askeri işgali altındaki Beyrut’ta ülkenin devlet başkanı olmayı başardı. Bu makamı ele geçirmek Beşir Cemayel için siyasi hırsının ve rakiplerine karşı kullandığı şiddette dayalı mücadele yönteminin ulaştığı başarının simgesiydi. Fakat Beşir Cemayel devlet başkanlığında uzun süre kalamadı ve 14 Eylül 1982’de bombalı bir suikast sonucu öldürdü. 35 yaşında Lübnan devlet başkanı olan Cemayel bu koltukta sadece iki hafta oturabildi.

Beşir Cemayel’in ölümü ile iç savaşta kullanılan aşırı şiddetin sorumlularından biri ortadan kalkmış olsa da ne iç savaş ne de Mārūnī toplumu içindeki çekişme ve çatışmalar sona erdi. 1980’lerin ortalarında Mārūnī liderler arasında yeni bir güç mücadelesi ve çatışma ortaya çıktı. Mārūnī askeri liderler Samir Caca ile Elie Hubeyka taraftarları arasında Hıristiyan Lübnan Kuvvetleri’nin liderliği için şiddetli çatışmalar patladı. Bu çatışma, Mart 1984’te 17 Mayıs Antlaşması’nın Suriye’nin baskısıyla yürürlükten kaldırılmasından sonra açıkça ortaya çıktı. Lübnan Kuvvetleri, Devlet Başkanı Emin Cemayel’in Ketā’ib Partisi’nin kontrolünden tamamen çıktı ve iki milis komutanı güç mücadelesine başladı.

Caca-Hubeyka mücadelesi, Lübnan Kuvvetleri milislerinin büyük ölçüde Caca’nın kontrolünde kalmasıyla sonuçlandı. 15 Ocak 1986’da Samir Caca, Lübnan Kuvvetleri’nin liderini eline geçirdi. Bununla birlikte 1990 yılının ilk yarısı, Mārūnī toplumundaki siyasi fikir ayrılıklarının toplum içindeki silahlı gruplar arasında trajik bir çatışmaya dönüşmesine sahne oldu. Ocak 1990’da Lübnan Güçleri Komutanı Samir Caca ile Lübnan Ordusu Komutanı General Michel ‘Aūn arasında Beyrut ve *Cebel Lübnan*’da başlayan çatışma 4 ay sürdü ve 1000’den fazla Hıristiyan öldü. Mārūnīlerin içindeki savaş 1990 yılının sonunda toplumun çöküşü ve Suriye’nin Lübnan işgalinin tamamlanmasıyla sona erdi.¹¹⁴³

¹¹⁴² Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, s. 247.

¹¹⁴³ Mordechai Nisan, “Nationalism and Politics in Lebanon”, *Journal of Politics and Arts*, Cilt: 9, Eylül 2006, <http://www.acpr.org.il/english-nativ/09-issue/nisan-9.htm>, (5 Ağustos 2010).

IV.5. Lübnan İç Savaşı Sonrasında Mārūniler

IV.5.1. Tā'if Antlaşması'nın Lübnan Siyasetine Etkileri

Lübnan'da 15 yıl süren iç savaşın sonunu getiren Tā'if Antlaşması, Lübnan'ın geleceğine birçok yönden tesir etti. Antlaşmanın getirdiği bazı anayasal reformlar, "İkinci Cumhuriyet" olarak adlandırılacak yeni bir dönemin başladığının sinyallerini veriyordu. Bununla birlikte yeni cumhuriyet eskisinin yenilenmiş bir versiyonuydu ve ikisi arasındaki benzerlikler aşikârdı. Belki de en önemli benzerlik yeni rejimin de eskisi gibi konfesyonizm üzerine kurulmuş olmasıydı.¹¹⁴⁴ Konfesyonizm, sistemin içindeki mezheplerin temsil edilmesini sağlayan bir mekanizma olarak kalmaya devam etti ve onun kaldırılmasına yönelik öneriler uzak bir geleceğe ertelendi. 1943'teki Ulusal Pakt'ta olduğu gibi 1989'dan sonra da konfesyonel eşitlik anayasal bir belgenin içinde biçim değiştirerek devam etti. Aslında Ulusal Pakt ile Tā'if Antlaşması arasında büyük bir fark yoktu. Tā'if Antlaşması'ndaki temel değişiklik, kabinede, parlamentoda ve kamu hizmetlerinde Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında daha eşit bir temsil sağlanmasıydı. Tā'if Antlaşması'ndaki yazılı reformların amacı, Mārūnilerin sistemdeki baskın rolünü azaltıp var olan mezhepsel dengeyi daha fazla kurumsallaştırmaktı. Böylece Tā'if Antlaşması, konfesyonel devleti yeniden üreterek hem yeni çatışmaların ortaya çıkması için kapıyı açık bıraktı hem de daha tehlikeli krizlerin ön koşullarını hazırlamış oldu.¹¹⁴⁵

Tā'if Antlaşması, her şeyden önce Lübnan'ın resmi yönetim yapısını bir başkanlık sisteminden bakanlar kurulunun egemen olduğu bir hükümet sistemine dönüştürdü. Devlet başkanının yetkileri büyük ölçüde azaltıldı, buna karşılık başbakan ve bakanlar kurulunun yetkileri arttırıldı. Tā'if Antlaşması'nın getirdiklerinin bir uzlaşma zemini üzerinde ülkedeki tüm aktörleri kapsadığı ve onlara eşit haklar verdiği varsayıldı. Devletin merkezi kararalma süreci, eski sistemden çok da farklı olmayan bir şekilde, ülkedeki güç dengelerine ve farklı aktörler arasında kurulacak uzlaşmaya

¹¹⁴⁴ Salim el-Hos, "Horizons of Prospective Change in Lebanon", *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/hos3.html>, (19 Eylül 2010).

¹¹⁴⁵ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 179.

bağlandı. Antlaşmada, yürütme gücünü elinde bulunduran bakanlar kurulunun ülkedeki tüm siyasi partilerin kararalma sürecine katılımını ve temsilini sağlaması bekleniyordu. Fakat bu varsayımın uygulanamayacağı kısa sürede anlaşıldı ve merkezi iktidar, devlet başkanı, başbakan ve parlamento başkanından oluşan bir troika (üçlü) sistemine dönüştü.

Tā'if Antlaşması'nın en önemli sonuçlarından biri de Suriye'nin Lübnan'daki siyasi ve askeri nüfuzunu güçlendirmesiydi. Antlaşmada iki ülke arasında "özel ilişkiler" olduğu vurgulanmıştı. Aralık 1990'da Suriye'nin teşvikiyle Devlet Başkanı Eliās Hiravi'nin görevlendirdiği Ömer Karāmī'nin başbakanlığında bir kabine kuruldu. Ardından 22 Mayıs 1991'de Şam'da Suriye ile Lübnan devlet başkanları arasında "Dostluk, İşbirliği ve Eşgüdüm Antlaşması" imzalandı. Bu antlaşma, bir yandan diplomatik bir bakış açısıyla iki ülke ilişkilerinin sınırlarını belirliyor, diğer yandan da realpolitikte Suriye'nin Lübnan'ın iç ve dış ilişkileri üzerindeki hegemonyasını meşrulaştırıyordu. Suriye lideri Hafız Esad, ABD'nin Irak'ta düzenlediği Çöl Fırtınası Operasyonu'na Suriye'nin yaptığı katkının bir ödülü olarak, bu antlaşma konusunda ABD yönetiminin desteğini de elde etti. Antlaşma, iki ülkenin siyasi, ekonomik, güvenlik ve bilimsel alanda işbirliğini ve birbirlerinin güvenliğine saygı duymasını öngörüyordu. Antlaşma, Lübnan'daki Suriye birliklerinin yeniden konuşlandırılmasını belirtse de geri çekilme konusunda kesin bir tarihi verilmiyordu. Antlaşmanın en önemli maddesi ise iki ülke arasında Yüksek Konsey, İşbirliği Komitesi, Genel Sekreterlik ve üç komisyonun kurulmasının kararlaştırılmasıydı. Bu kurumsal yapılar, dış siyaset, ekonomi, toplumsal ilişkiler, savunma ve güvenlik konularını düzenlemekle görevlendiriliyordu.¹¹⁴⁶

Lübnan'da 1972'den beri yapılamayan parlamento seçimleri, Tā'if Antlaşması'nın öngördüğü düzenlemeler çerçevesinde Ağustos 1992'de yapıldı. Suriye'nin siyasi ve askeri gözetimi altında yapılan parlamento seçimleri Mārūnī siyasetçilerin büyük kısmı tarafından boykot edildi.¹¹⁴⁷ 1992 parlameno seçimleri yüzde

¹¹⁴⁶ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 183.

¹¹⁴⁷ Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of Modern Middle East*, New York, Routledge, 2006, s. 152.

30 katılım oranıyla ülke tarihinin en düşük katılımı seçimi oldu. Lübnan'ın kuzeyinde Süleyman Franciyye (Toni'nin oğlu) ve Ömer Karāmī'nin çıkardığı ortak liste, Şüf Dağı'nda Velid Canbulāt listesi ve ülkenin güneyinde Şii Hizbullah ve Emel Örgütleri seçimden kazançlı çıkmıştır. *Cebel Lübnan*'ın güneyindeki Hıristiyan bölgelerde de düşük katılım oranlarına rağmen Suriye'nin desteklediği adaylar seçildi.¹¹⁴⁸

1992 Lübnan parlamento seçimlerinin en önemli sonucu, iki yeni siyasi figürün ülkenin siyasi karar alma mekanizmasına katılması oldu. Bunların ilki seçimlerde 9 milletvekilliği kazanarak ülkede legal bir siyasi parti haline gelen Şii Hizbullah Örgütü'ydü. Hizbullah, 1990'ların başında Lübnan'ın güneyindeki İsrail işgaline karşı "direniş" hareketinin öncü gücü olmaya başladı. Lübnan'ın güneyinde İsrail hedeflerine yönelik yaptığı saldırılarla askeri gücünü geliştiren Hizbullah, 1992'den sonra parlamentoda koltuk sahibi olarak siyasal sistemin işleyişinde de etkili bir aktör haline geldi. Suriye yönetimi, bu yıllarda Lübnan'daki siyasi ve askeri nüfuzunu kullanarak İsrail'e karşı savaşta Hizbullah'ı destekledi ve böylece Suriye-İran-Hizbullah arasındaki itifakın temellerini attı.¹¹⁴⁹ Hizbullah'ın İsrail'e karşı Katyuşa roketleriyle sınırdan düzenlediği saldırılar, 1993'te (Yedi Gün Savaşı) ve 1996'da (Gazap Üzümleri Operasyonu) İsrail Ordusu'nun Lübnan topraklarına iki büyük askeri operasyon düzenlemesine yol açtı. İsrail'in Lübnan'da gerçekleştirdiği şiddetli askeri saldırılara rağmen Hizbullah, kısa sürede birçok kişinin gözünde Lübnan'ın koruyucusu ve ülkenin bağımsızlık ve egemenliğinin savunucusu olarak yeni bir rol üstlenmeye başladı.¹¹⁵⁰

1992 parlamento seçimlerinin ardından ortaya çıkan diğer siyasi figür de 22 Ekim'de başbakanlığa atanan Sünni işadamı Refik Hariri'ydı. Köken olarak Saydālī Sünni bir aileden gelen Hariri 1960'larda Suudi Arabistan'a gittikten sonra hızla zenginleşmiş Lübnanlı bir işadamıydı. Ayrıca Hariri, ülkedeki diğer Sünni geleneksel *za'im*lere benzemeyen farklı özelliklere sahip bir siyasetçiydi. Hem Suudi Arabistan ve Körfez'deki Arap ülkeleri hem de Fransa ve ABD ile iyi ilişkilere sahip olan Hariri, ilk başbakanlığı döneminde Lübnan'ın iç savaş yıllarında büyük zarar gören alt yapısını

¹¹⁴⁸ Paul Salem, "Lebanon's 1996 Elections and Beyond", *Middle East Report*, No: 203, Lebanon and Syria: The Geopolitics of Change, İlkbahar 1997, s. 27.

¹¹⁴⁹ William Harris, *The New Face of Lebanon: History's Revenge*, Princeton, Markus Wiener Publishers, 2006, s. 238.

¹¹⁵⁰ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 185-188.

yeniden inşa etmek ve liberal ekonomiyi canlandırmak için büyük bir çaba içerisine girdi.¹¹⁵¹

Refik Hariri, ilk başbakanlık döneminde Lübnan'ın sosyo-ekonomik olarak iyileştirilmesi için Beyrut'a odaklı bir yeniden yapılanma program devre soktu. Beyrut'taki ticari sektörü canlandırmak için alt yapı yatırımlarına yönelen Hariri, liberal ilkelere göre kenti tekrar bir ticaret, hizmet ve finans merkezi haline getirmek istiyordu. Hariri, Beyrut'un merkezini yeniden inşa etmek için öncelikle "Solidere" adlı bir şirket kurdu. Nisan 1994'te kenteki metruk binaların yıkımı başladığında Solidere şirketinin hisseleri hızlı bir şekilde yükseldi. Bu durum, Hariri'nin kasıtlı olarak değerinin altında istimlâk edilen mülklerden çıkar sağladığına yönelik şikâyetleri arttırdı. Özellikle Şii ve Sünni dii otoriteleri Solider şirketinin Beyrut'taki mülkleri yağmaladığını ve haksız kazanç sağladığını iddia etti. Hatta Şii lider Muhammed Hüseyin Fadlallah, Solidere şirketinin hisselerinin alınmasını yasaklayan bir fetva yayınladı. Ardından Hariri, Şiiilerden gelen şikâyetleri azaltmak için Beyrut'un güneybatısındaki Şii mahallelerini mülkleri satın almak ve yeniden inşa etmek için "Elissar" adlı bir proje hazırladı, fakat Hizbullah bu projeye tepki gösterdi. 1994 yılı sonunda Hariri'nin Beyrut'u yeniden inşa projesi kamuoyu nezdinde büyük şüpheler uyandırdı.¹¹⁵² Diğer yandan Devlet Başkanı Eliâs Hiravi ile Başbakan Refik Hariri arasında iyi bir uyum sözkonusuydu. Her iki lider, Lübnan'ı siyasi ve askeri nüfuzu altında tutan Suriye yönetimiyle de iyi ilişkilere sahip oldu. Bu iyi ilişkilerin bir yansıması olarak 1995'te parlamento kararıyla Devlet Başkanı Eliâs Hiravi'nin görev süresi 3 yıl daha uzatıldı.

1996 parlamento seçimleri, seçim kanunu ile ilgili tartışmalarla başladı. Bu tartışmaların sonunda hükümet, 1992'de uygulanan seçim kanununun neredeyse aynısını öngören bir taslak yayınladı. Parlamentodaki bazı itirazlara rağmen seçim kanunu seçimlerden üç gün önce kabul edildi. Bunun üzerine muhalefet seçimleri boykot edip etme konusunda ikiye bölündü. Fakat Nisan 1996'da İsrail'in Lübnan'ın

¹¹⁵¹ Volker Perthes, "Myths and Money: Four Years of Hariri and Lebanon's Preparation for a New Middle East", *Middle East Report*, No: 203, Lebanon and Syria: The Geopolitics of Change, İlkbahar 1997, s. 19.

¹¹⁵² William Harris, "Lebanon (Al-Jumhuriyya al-Lubnaniyya)", Der: Ami Ayalon- Bruce Maddy-Weitzman, *Middle East Contemporary Survey*, C: 18, Westview Press, 1994, s. 469-470.

güneyine başlattığı “Gazap Üzümleri Operasyonu” seçim öncesi tartışmaların bir süreliğine bu konuya kaymasına neden oldu. Ardından seçimler 18 Ağustos-15 Eylül arasında gerçekleştirildi. Hükümet yanlısı listeler, parlamentodaki koltukların yüzde 95’inden fazlasını elde etti. Muhalefet adaylar, yeni parlamentonun içinde küçük ve bölünmüş bir azınlık olarak kaldı. Hizbullah ise Emel’le girdiği geçici seçim ittifakıyla parlamentoda 9 milletvekili kazandı. Hükümet yanlısı blokun en geniş kanadını Başbakan Refik Hariri’nin listesi oluşturuyordu. 1996-2000 yılları arasındaki dönem de parlamento eskisi gibi esnek bir yapıya sahip oldu. Parlamentonun bu yapısı, devlet başkanı, başbakan ve parlamento başkanından oluşan bir troika (üçlü) sisteminin ortaya çıkmasını getirdi.¹¹⁵³

1996 parlamento seçimlerinden sonra başbakanlık görevini sürdüren Refik Hariri, ülkenin alt yapısını yeniden inşa faaliyetlerine devam etse de birçok eleştiriye maruz kaldı. Herşeyden önce Hariri siyasetçileri ve gazatecileri parayla satın alan yolsuzluklara bulaşmış bir siyasetçi olarak eleştirildi. Başbakan Hariri’nin ilk kabinesinde dışişleri bakanı olarak görev yapan Fares Boueiz’e göre Hariri deneyimsiz bir siyasetçiydi ve devlet mekanizması ve hukuk sistemi konusunda hiçbir fikri yoktu. Bu yüzden Hariri, Lübnan’ı Suudi Arabistan kralının ülkesini yönettiği gibi yönetmeye çalışıyordu. İkinci olarak Hariri, Beyrut’un yeniden inşası için kurulan Solidere şirketinin en büyük hisse sahibiydi. Bu ciddi bir çıkar çatışması yarattı. Özellikle Beyrut’un Sünni aileleri, Solidere şirketine kentteki mülklerin değerinin altında istimlâk edilmesi ve restore edilecek tarihi binaların kasıtlı olarak yıkılması suçlamasını yöneltti.¹¹⁵⁴ Hariri’nin suçlandığı üçüncü konu ise sosyal refahı geliştirmek yerine altyapının inşasına öncelik vermesiydi. Bu inşa faaliyetleri devleti büyük bir dış borç yüküyle karşı karşıya bırakmıştı. Dördüncü olarak Hariri hükümetinin Lübnan lirasının değerini korum siyaseti, Lübnanlıların alım gücünü düşürdü ve zenginle fakir arasındaki

¹¹⁵³ Salem, “Lebanon's 1996 Elections and Beyond”, s. 28.

¹¹⁵⁴ Beyrut Amerikan Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Timur Göksel’le yaptığımız röportajda, Timur Bey, Solidere şirketinin Beyrut’un Downtown bölgesindeki tarihi çarşısı (souk) yıkıp yerine mimari olarak zevksiz modern bir alışveriş merkezinin inşa ettiğini ve bu alışveriş merkezine manidar bir biçimde *Beirut Souk* adı verildiğinden bahsetti. Timur Bey, iç savaşta zarar görmüş birçok metruk binanın değerinin altında istimlâk edilip Solidere şirketine devredildiğini ve bu işten büyük mali vurgunlar yapıldığını sözlerine ekledi. Röportaj, “Timur Göksel”, Beyrut Amerikan Üniversitesi Öğretim Üyesi, Beyrut, 25 Şubat 2011.

refah farkı büyüdü ve çoğu Lübnanlı'nın yaşam standartları düştü. Beşinci olarak Hariri'nin beklentilerinin aksine 1994'teki yüzde 8'lik büyüme oranı 1998'de yüzde 2'ye düştü ve çok sayıda kalifiye iş gücüne sahip Lübnanlı ülke dışına göç etti. Altıncı olarak Hariri, devlet gücünü kullanarak yolsuzluğa bulaşmak ve yakın çevresine çıkar sağlamakla suçlandı.¹¹⁵⁵ Bu suçlamalara projelerini uygulamak için siyasetçilere ve yetkililere rüşvet verme suçlamaları eklendi. Son olarak Hariri'nin en tepki çeken tavrı Devlet Başkanı Eliās Hiravi'nin görev süresinin uzatılmasını sağlamak oldu.¹¹⁵⁶

Başbakan Refik Hariri'ye olumsuz bakan muhalifler grubu, ilk kez örgütlü olarak 1998 yerel seçimlerinden sonra açık bir biçimde ortaya çıktı. 1992 ve 1996 parlamento seçimlerinde Mārūnīler büyük ölçüde siyasal temsilin dışında kalmıştı. 1998 yerel seçimlerinde ABD'de sürgünde bulunan Mārūnī lider Dori Şam'un seçimlere girip Deyr'ul Kamar'da Ulusal Liberal Parti adaylarının seçimleri kazanması ve Hariri'nin adaylarının Trablus'ta Sünni İslamcı adaylar karşısında başarısız olması, Hariri'nin başbakanlıktaki konumunu ve Suriye'nin ülkedeki nüfuzunu sarstı. Ayrıca 1998'de devlet başkanlığına Lübnan Ordusu'nun komutanı Emil Lahud'un seçilmesi Hariri hükümetin değiştirilmesinin yolunu açtı. Yeni Devlet Başkanı Emil Lahud, göreve başlar başlamaz Sünni Selim el-Hoss'u hükümeti kurmakla görevlendirdi ve Hariri başbakanlık görevini bırakmak zorunda kaldı.

IV.5.2. Mārūnī Liderliğinde Dönüşüm

Lübnan'da iç savaş sonrası ortaya çıkan liderlik, büyük ölçüde, işadamları, savaş lordları, milis liderleri ve savaş zamanındaki Suriye yandaşlarından oluştu. Bu liderler, kendilerini savaşın galibi olarak gördü ve sahip oldukları siyasi gücün savaş sırasındaki mücadelelerinin bir sonucu olduğunu varsaydı. Buna karşılık iç savaşta önemli rol oynayan Mārūnī toplumunun liderleri, Tā'if Antlaşması'ndan sonra Lübnan siyasetinden uzaklaştırıldı ve siyasal temsilin dışında bırakıldı. Tā'if Antlaşması'nın Mārūnī devlet başkanının yetkilerini kısıtlaması ve parlamentoda Hıristiyanlar ile

¹¹⁵⁵ Refik Hariri'nin başbakanlık dönemindeki yolsuzluk suçlamalarıyla ilgili bkz. Charles Adwan, "Corruption in Reconstruction: The Cost Of National Consensus in Post-War Lebanon", *CIPE Report*, 1 Aralık 2004, s. 1-6.

¹¹⁵⁶ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 208-209.

Müslümanlar arasındaki temsil oranının eşitlemesi, Mārūnī toplumunun ülke siyasetindeki ayrıcalıklı konumuna büyük zarar verdi. Ayrıca iç savaş yıllarında Kamil Şam‘ün, Pierre Cemayel ve Süleyman Franciyye gibi tecrübeli liderlere ve Beşir Cemayel, Dani Şam‘ün, Samir Caca ve Michel ‘Aün gibi proaktif askeri liderlere sahip olan Mārūnī toplumu, 1990’lı yıllar boyunca Suriye’nin siyasi ve askeri nüfuzu altındaki Lübnan siyasetinde etkinliğini kaybetmeye başladı. İç savaşın sonunda Suriye’ye ve Tā’if Antlaşması’na karşı olan iki Mārūnī liderin Lübnan siyasetinden tasfiye edilmesi Mārūnīlerin ülke siyasetindeki güç kaybını hızlandırdı. Michel ‘Aün Suriye’ye karşı yaptığı askeri mücadeleyi kaybetmiş ve Fransa’ya kaçmak zorunda kalmıştı. Ardından Dani Şam‘ün, ailesiyle birlikte bir suikast sonucu öldürüldü. Böylece Mārūnī sivil ve askeri liderlerin doğal ölüm veya farklı yollar kullanılarak siyasetin dışında kalması, Mārūnī Kilisesi’nin ve ruhban sınıfının tekrar etkili bir şekilde Mārūnī toplumu liderliğini üstlenmesine yol açtı.

Tā’if Antlaşması’nın öngördüğü reformların Lübnan siyasetinde uygulanmaya başlanması ile ortaya çıkan yeni siyasi düzen ve iktidar, her şeyden önce iç savaşın izlerini silmek ve merkezi devlet otoritesini sağlamak için bir dizi önlem aldı. Bunların en önemlisi ülkedeki silahların toplanması ve silahlı milis örgütlerinin dağılmasını öngören karardı. Lübnan hükümeti, 15 Ocak 1992’de ülkede sivillerin sahip olduğu silahların toplanmasına karar verdi. Bu karar, Lübnan Ordusu’nun ülke çapında silahları arama ve zorla el koyma faaliyetlerine başlamadan önceki iki ay içinde herkesin elindeki küçük silahları teslim etmesini öngörüyordu. Bu karara en büyük tepki, Dürzî lider Velid Canbulāt ve Hıristiyan Lübnan Kuvvetleri’nin komutanı Samir Caca’dan geldi.¹¹⁵⁷ Bu karar ek olarak 24 Ocak 1992’de ülkedeki milis güçlerinin yasaklanması ve bu milis güçlerine üye olanlara sert yaptırımlar ve hapis cezası içeren bir kanun taslağı kabul edildi.¹¹⁵⁸

Tā’if Antlaşması’na destek veren Lübnan Kuvvetleri’nin komutanı Samir Caca’nın Lübnan siyasetinden tasfiyesi, 27 Şubat 1994’te Zuk Mīkhā’ıl’de bir kiliseye

¹¹⁵⁷ “Government Decree to Collect Small Arms”, *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/smallarms3.html>, (19 Eylül 2010).

¹¹⁵⁸ “Draft Law Banning Paramilitary Groups and Arms”, *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/paramilitary3.html>, (19 Eylül 2010).

bombalı bir saldırı düzenlenmesi sonucu gerçekleşti. Saldırıda binada ibadet eden 10 kişi öldü ve 50’den fazla kişi yaralandı. Lübnan hükümeti, zaman geçirmeden saldırıdan dolayı Siyonist ajanları ve İsrail’i suçladı. Saldırıyı soruşturan yüksek savcı, Mart ayında yaptığı bir açıklamada saldırının sorumlusu olarak Lübnan Kuvvetleri üyelerini işaret etti. Bunun üzerine Lübnan hükümeti bu örgütün ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetlerine başladı. 24 Nisan 1994’te Lübnan Kuvvetleri’nin lideri Samir Caca, Ekim 1990’da Ulusal Liberal Parti lideri Dani Şam’un’un öldürülmesinden ve Zuk Mīkhā’il’deki patlamadan sorumlu bulunarak tutuklandı. Samir Caca’nın tutuklanması, sadece onun ülke siyasetinden tasfiyesini getirmede, ayrıca Mārūnīlerle Suriye arasındaki ilişkiler de yeni bir yol ayrımına girdi. Yurtdışında sürgünde olan Michel ‘Aūn, Emin Cemayel, Raymond Edde ve Dori Şam’un gibi Mārūnī liderler ülke siyasetinde etkili olamıyordu. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Suriye yanlısı Mārūnī Franciyye ailesi, bu yıllarda ülke siyasetinde Mārūnī kimliğini temsil eden tek siyasi güç olarak kadı.¹¹⁵⁹

Geleneksel Mārūnī liderlerin Lübnan siyasetinden tasfiyesi, iç savaşı boyunca siyasi olarak büyük ölçüde tarafsız kalmaya çalışan ve kendi toplumunun siyasal alandaki kontrolünü aile veya parti liderlerinin eline bırakan Mārūnī Kilisesi’nin ülke siyasetine tekrar güçlü bir aktör olarak geri dönüşünü sağladı. Mārūnī Kilisesi, iç savaşın son yıllarında –belki de savaş sonrasında ülkede oluşacak yeni statükodan en fazla payı alabilmek için- daha aktif bir siyasi yaklaşım sergilemişti. Mārūnī Patrik Nasrallah Butros Sfeir, 1989’da Tā’if Antlaşması’nı destekleyerek bu aktif siyasi yaklaşımın ilk işaretini vermişti. Mārūnī Kilisesi, iç savaş sonrasında -gerektiğinde ülke içindeki Mārūnī unsurla da mücadeleye girerek- ülkenin yeniden yapılandırılmasında etkin bir role sahip olmak istiyordu. Ayrıca bu dönemde Michel ‘Aūn’un Fransa’ya kaçması ve Samir Caca’nın tutuklanması gibi olaylar Mārūnī toplumunun siyasi alandaki liderliğinde bir boşluk yarattı ve Mārūnī Patriği’nin Mārūnī toplumu üzerindeki siyasal rolünün ve sorumluluğunun artması için aradığı fırsatı yakalamasına neden oldu. Mārūnī Kilisesi’nin ülke siyasetinin içine etkin bir şekilde geri dönüşü, Roma Katolik Kilisesi’nin de Lübnan’daki nüfuzunun artması manasına geliyordu. Öyle

¹¹⁵⁹ Harris, “Lebanon (Al-Jumhuriyya al-Lubnaniyya)”, s. 477-478.

ki Papa II. John Paul, Haziran 1991’de Mārūnī Patrik Sfeir ve diğer üç Katolik Patrikle (Grek Katolik, Ermeni Katolik ve Süryani Katolik) bir araya gelmiş ve ülkenin geleceği konusunda fikir alış-verişinde bulunmuştu. Ayrıca Papa II. John Paul, bu görüşmede, iç savaşının doğruları ve yanlışları ve mezhepler arası birlikte yaşamayı sağlama konusunda Papalık yardımını sağlayacak kendi kişisel inisiyatifinde bir Lübnan Sinodu’nun toplanması niyetini 4 Katolik patriğe aktarmıştı.¹¹⁶⁰

Mārūnī Kilisesi’nin siyasi alanda etkin olma çabası, iç savaş sonrasında ülkede yapılan seçimlerde aleni bir şekilde kendini gösterdi. 1992 parlamento seçimlerinde, Suriye birlikleri Beyrut’ta kaldığı sürece adil oy kullanılamayacağını savunan Mārūnī Kilisesi, seçimleri boykot ederek muhalefet gruplarına destek verdi. Bu parlamento seçimlerine katılımın oldukça düşük bir oranda gerçekleşmesi Mārūnī Kilisesi’nin ve muhalefet gruplarının boykotunun başarılı olduğunu gösterdi. Buna karşılık Suriye yanlısı Lübnanlı gruplar, seçimleri boykot eden Mārūnī Kilisesi’ni ülkede kurulacak ulusal uzlaşmayı engellemekle suçladı. Mārūnī Patrik Sfeir, suçlamalara rağmen bu konudaki siyasi tavrını değiştirmede ve Kasım 1992’de yaptığı bir açıklamada “*Eğer özgürlükle birlikte yaşamak arasında bir seçim yapmaya zorlanırsak, biz özgürlüğü seçeriz*” dedi. Diğer yandan Roma Katolik Kilisesi, Lübnan’da Mārūnī Patriğin seçimleri boykot kararını desteklemesini hoş karşılamadı. Papa, devletin dışlanması Lübnanlı Hıristiyanları zayıflatacağını düşünüyordu. Mārūnī Patrik Sfeir, Roma Katolik Kilisesi’nin bu görüşünü kabul etse de ülkedeki çoğu Hıristiyan ve bazı Mārūnī piskoposlar buna karşı çıktı.¹¹⁶¹

Mārūnī Patrik Sfeir, bu dönemde siyasi alanda ülkedeki farklı mezhepsel gruplarla ilişkilerini belli bir düzene oturtma için girişimlerde bulundu. 2 Ağustos 1993’te Bkerke’deki Mārūnī Patrikhanesi’nde Lübnan’ın farklı dini topluluk temsilcilerinin katıldığı bir toplantı gerçekleştirildi. Toplantıda İsrail’in Lübnan’ın güneyine yaptığı saldırılara karşı bir kınama yayınlanması kararlaştırıldı. Bkerke’deki

¹¹⁶⁰ Caroline H. Dagher, *Bring Down the Walls: Lebanon’s Post-War Challenge*, New York, Palgrave, 2001, s. 94.

¹¹⁶¹ Gary C. Gambill, “Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church”, *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 5, No: 5, Mayıs 2003, http://www.meforum.org/meib/articles/0305_ld.htm, (18 Ocak 2011).

toplantıyı önemli kılan ise 15 yıllık kanlı bir iç savaştan sonra ülkedeki farklı dini topluluk temsilcilerinin Lübnan'ın İsrail'le ilişkileri gibi hassas bir konuda birlikte hareket ettiklerini göstermeleri oldu.¹¹⁶²

1994'te Papa II. John Paul, -daha önce sadece iki Mārūnī patriğe verilen- "Kardinal" unvanını Mārūnī Patrik Sfeir'e verdi. Ardından Roma Katolik Kilisesi tarafından Lübnan'a bir papalık ziyareti organize edildi. Bunun üzerine Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, Papa'nın Lübnan'a yapacağı ziyareti 1995 Lübnan devlet başkanlığı ve 1996'daki parlameto seçimleri sonrasında ertelemesini istemek için Roma'ya temsilci gönderdi ve ziyaretin ertelenmesini sağladı. Esad'ın Papa'nın ziyaretini engellemesi, Mārūnī Kilisesi'nin 1996 parlamento seçimlerini boykot etmeme kararı almasına yol açmakla birlikte Mārūnīler arasında kızgınlığı arttırdı ve bu kızgınlık 1995 sonunda toplanan Lübnan Sinodu'nun sonuç bildirgesine yansdı. Sonuç bildirgesinde Lübnan'da devletin yaptığı siyasi tutuklamalar, işkenceler ve suistimaller kınandı, ülkenin güneyindeki İsrail işgaline karşı özgürlük çağrısı yapıldı ve Suriye Ordusu'nun ülkeden çıkarılmasına yönelik arzu dile getirildi.¹¹⁶³

Lübnan Sinodu'nun sonuç bildirgesi Suriye tarafından tepkiyle karşılandı ve Papalık temsilcileriyle yapılan toplantıda Suriye yanlısı Lübnanlı yetkililer tarafından resmi olarak protesto edildi. Bununla birlikte Mārūnī Patrik Sfeir'in 1996 parlamento seçimlerindeki olumlu tutumu, Mārūnī Kilisesi'yle diyalog kurulması konusunda Suriye'yi ikna etti ve bu diyalog parlamento başkan yardımcısı Grek Ortodoks Elie Ferzli ve bazı arabulucular tarafından yürütüldü. 1997'nin başında Suriye'nin Lübnan'daki istibahratının komutanı General Gazi Kenan, Mārūnī piskopos Beşara Rahi ile Byblos'daki piskoposluk merkezinde görüştü. Suriye ile Mārūnī Kilisesi arasında gelişen bu dialog ülkedeki Mārūnīlerin birçoğunu olduğu gibi Suriye yanlısı Lübnanlıları da rahatsız etmişti. Mārūnī Devlet Başkanı Eliās Hrawi ve Sünni Başbakan Refik Hariri de bu diyalogtan dolayı memnun değildi. Diğer yandan Mārūnī Patrik Sfeir, Suriye yönetimi çok istese de resmi bir ziyaret aracılığıyla Suriyelilerle

¹¹⁶² "Bkirki Communiqué of Religious Leaders", *The Beirut Review*, No: 6, Sonbahar, 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br6/index.html>, (19 Eylül 2010).

¹¹⁶³ Gambill, "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church".

görüşmeye sıcak bakmıyordu. Patrik Sfeir, 1997’de verdiği bir röportajda “*Suriye ile iyi ilişkilere sahip bazı Lübnanlılar beni vakit geçmeden Şam’ı ziyaret ettirmeye çalıştılar, fakat iki ülke arasındaki ilişkiler açıkça ortaya çıkmadan ve Lübnan egemenliğine ve bağımsızlığına tekrar kavuşmadan önce Şam’a gitmeyeceğim*” dedi.¹¹⁶⁴

1996’da yapılan parlamento seçimlerinin ardından Suriye yönetimi, Papa II. John Paul’un bölgeye yapacağı ziyaret için daha istekli görünmeye başladı. Papa’nın Mayıs 1997’de Lübnan’a varışından önce Vatikan’ın Dışişleri Bakanı Jean-Louis Tauran Papa’nın ziyaretinin ayrıntılarını konuşmak için Şam’a gitti. Pek çok kaynağa göre Suriye Devlet Başkanı Esad, Lübnan’daki Suriye işgalinden veya Lübnan’daki Suriye yanlısı hükümetten bahsetmemesi şartıyla Papa’nın Lübnan ziyaretine onay vermişti. Buna ek olarak Suriye, Papalık ile iyi ilişkiler kuran İtalya’daki Suriye büyükelçisini Vatikan’a elçi olarak atadı. Papa’nın 10-11 Mayıs’taki Lübnan ziyareti öncesinde Vatikan’ın Dışişleri Bakanı Jean-Louis Tauran, Vatikan’daki bir günlük gazetede yazdığı bir makalede Arap ülkelerindeki Müslümanlarla bir arada yaşayan Hıristiyanları ve onların yaşam şartlarını övdü. Papa II. John Paul ise Beyrut’a yaptığı yolculuk sırasında kendisine bu ziyaretin Suriye’nin Lübnan’daki işgaline meşruluk verip vermeyeceği sorulduğunda gergin bir şekilde “*Egemenliğe sahip bir Lübnan’a gidiyorum*” dedi.¹¹⁶⁵

Papa II. John Paul’u Beyrut’ta beşyüz bine yakın bir kalabalık karşıladı. Birçok gözlemciye göre Papa’nın Lübnan ziyareti Mārūnī Patrik Sfeir’in otoritesini güçlenirdi. Papa’nın ziyaretinin en önemli yanı Lübnan için yeni bir umut veren Papalık Teşviki (*Apostolic Exhortation*) olmasıydı. Aynı zamanda bu ziyaret 1995’deki Mārūnī piskoposların açıklamasına sert bir cevaptı. Papa, Lübnanlı Hıristiyanların kültürel ve siyasi olarak uyumlu olmaları ve Arap Dünya ile dayanışmalarını kuvvetlendirmeleri mesajını veriyordu. Papa II. John Paul’un Lübnan ziyaretinden kısa bir süre sonra Suriye ile Mārūnī Kilisesi arasındaki diyalog Suriye Devlet Başkan Yardımcısı Abdülhalim Haddam’ın bir açıklamasıyla sona erdi. Haddam, “*Diyalog sadece iki devlet arasında olabilir, biz sadece Lübnan devletiyle ilgileniyoruz*” diyordu. Mārūnī

¹¹⁶⁴ Gambill, “Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church”.

¹¹⁶⁵ Gambill, “Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church”.

Patrik Sfeir'in Suriye'ye karşı umutlu siyasi bakışı birkaç yıl daha devam etti. 1998'de General Emil Lahud'un devlet başkanı seçilmesi Hravi'nin görev süresinin uzatılmasından rahatsız olan Mārūnī Kilisesi tarafından memnuniyetle karşılandı. Ülkedeki yolsuzlukların üstüne giden ve güvenlik güçlerinin etkinleştirilmesine öncülük eden Lahud, diğer taraftan da Suriye ile selefi Hravi'den daha yakın ilişkiler geliştirdi.¹¹⁶⁶

IV.5.3. Sedir Devrimi Sonrası Mārūniler

2000 yılı Lübnan siyasetindeki güç dengeleri açısından radikal dönüşümlere yol açan bir dönüm noktası oldu. 21-23 Mayıs 2000'de İsrail'in Lübnan'ın güneyindeki işgalini sona erdirmesi ve 10 Haziran 2000'da Suriye'de Devlet Başkanı Hafız Esad'ın ölümü, Mārūnī liderlerin ülke siyasetine girmek için yeniden örgütlenmelerinin yolunu açtı. Bun ek olarak Lübnanlı siyasi ve dini lider arasında ülkedeki Suriye işgaline karşı tepkilerin yükseldiği yeni bir dönem başladı.¹¹⁶⁷

2000 yılının ikinci yarısında Mārūnī Patrik Nasrallah Butros Sfeir ve Mārūnī Kilisesi, Lübnan hükümetine ve ülkedeki Suriye işgaline karşı eleştirilerini daha önce görülmemiş şekilde arttırdı. Suriye işgali boyunca ülke ekonomisindeki kötüleşmenin halkta ortaya çıkardığı Suriye'ye karşı güçlü antipati Mārūnī Kilisesi'ni cesaretlendiren ve ona baskı yapan bir unsurdur. Ayrıca Fransa'da yaşayan Michel 'Aūn'un kurduğu Hür Milliyetçiler (*Free National Current*) adlı örgütün Lübnan'daki üniversitelerde başlattığı Suriye karşıtı kitlesel gösteriler ülkenin siyasi atmosferinde oldukça etki uyandırdı. Bu kitle gösterileri güvenlik güçlerinin sert müdahalesiyle bastırıldı ve birçok gösterici tutuklandı. Patrik Sfeir, bu tutuklamaları sert bir dille kınadı. Mārūnī Patrik Sfeir'in 1990'lar boyunca Lübnan'daki Suriye siyasi ve askeri nüfuzunu dile getirmedeki isteksizliği, özellikle Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın ölümünün ardından hızla değişim gösterdi. Patrik Sfeir, Ağustos–Eylül 2000 parlamento seçimlerinden birkaç gün önce “*Lübnan bizim çocuklarımız tarafından değil egemenliklerini zorla kabul ettiren Suriyeliler tarafından yönetiliyor*” dedi ve Lübnan

¹¹⁶⁶ Gambill, “Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church”.

¹¹⁶⁷ Harris, *The New Face of Lebanon: History's Revenge*, s. 291.

üzerindeki Suriye vesayetini sona erdirmeye çağrısı yaptı. Seçimlerin ardından Mārūnī Piskoposlar Konseyi, taleplerini bildiren resmi bir açıklama yayınladı. Bildiride iki ülke arasındaki tarih ve coğrafi bağlar ve iki halk arasındaki akrabalık, dostluk ve ortak çıkarlar tanımlanıyordu. Bildiriye göre Suriye ve Lübnan arasındaki ilişkiler her iki ülkenin karşılıklı egemenlik ve bağımsızlığı temeline dayanmalıydı. Böylece Mārūnī din adamları, Suriye’yi Lübnan’daki işgalini sona erdirmek için ilk aşamayı başlatmaya çağırıyordu. Mārūnī Kilisesi’nin Suriye’ye karşı eleştirileri, Michel ‘Aūn’un Hür Milliyetçiler ile kıyaslandığında oldukça yumuşak kalsa bile özellikle ülkedeki Hıristiyan siyasetçiler arasında ortak bir cephe kurma konusunda harekete geçirmesi açısından etkili bir girişim oldu.¹¹⁶⁸

Mārūnī Kilisesi’nin açıklamaları Suriye yanlısı Lübnanlıların sert tepkilerine yol açtı. Lübnan Devlet Başkanı Emil Lahud, Mārūnī piskoposları ayrılıkçı bağımsızlığı cesaretlendirmekle suçladı. Suriye Ordusu’nun işgal altındaki ‘Akkār’daki Sünni Ulema Birliği, Mārūnī Kilisesi’ni fanatizmi ve çatışmayı kışkırtmakla itham etti. Bunlara rağmen Suriye ve Mārūnī Kilisesi arasında arabulucular –özellikle Lübnan Parlamento başkanı Nabih Berri- yardımıyla yeni bir diyalog kurma çabası başlatıldı. Fakat Nabih Berri, Suriye’nin Lübnan’daki birliklerini sınırlı bir şekilde çekmeyi kabul ettiğini açıklamasından sonra Suriye yetkilileri bu açıklamayı yoksaydı. Suriye ile Mārūnī Kilisesi arasındaki ikinci arabulucu ise Lübnan’ın eski Dışişleri Bakanı Fu’ad Butros’dur. Ayrıca Ocak 2001’de Lübnan Sağlık Bakanı olan Süleyman Franciyye, 5 yıldır boykot ettiği Mārūnī Patrik Sfeir’le Suriye ile diyalog kurulması için arabulucu olarak görüştü. Mārūnī Kilisesi’nin öncelikli talebi Suriye’nin Tā’if Antlaşması’nın hükümlerini uygulayıp sınırlı bir askeri geri çekilme gerçekleştirmesiydi. Suriye yetkilileri sınırlı geri çekilmeyi kabul etti. Fakat Suriyeliler, Lübnan’daki Suriye karşıtı kitle gösterilerinin sona erdirilmesinden sonra askeri geri çekilişe başlayacakları konusunda ısrar etti. Michel ‘Aūn’un Hür Milliyetçiler organizasyonu kitle gösterilerini sona erdirmeyi kabul etmeye razı olmadı. Hür Milliyetçiler, Lübnan’ın bağımsızlık günü olan 22 Kasım’da Beyrut’taki Ulusal Müze yakınlarında başlayacak bir gösteri organize etti. Fakat Patrik Sfeir’in gösteriye katılacak Lübnan Kuvvetleri, Ulusal

¹¹⁶⁸ Gambill, “Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church”.

Liberal Parti gibi grupları son anda gösteriye katılmama konusunda ikna etmesiyle Suriye karşıtı gösteri 5 bin kişinin katıldığı fazla etki uyandırmayan bir eylem haline dönüştü. Mārūnī Kilisesi, bu olaydan sonra da seküler milliyetçi grupların Suriye işgalini karşı harekete geçirmeye çalıştıkları sivil itiatlılık eylemlerini engellemeye çalıştı. Mārūnī Kilisesi ve Hür Milliyetçiler arasındaki uyumsuzluk her ikisinin de Suriye'ye karşı muhalefet gücünü zayıflattı.¹¹⁶⁹

Mārūnī Patrik Sfeir, Şubat 2001'de gemiyle 42 gün süren ABD ve Kanada seyahatine çıktı. Suriye ile yaptığı görüşmelerde pozisyonunu kuvvetlendireceğini umut ederek gittiği ABD'de Patrik Sfeir, Amerikan Başkanı George W. Bush ve Dışişleri Bakanı Colin Powell'la görüştü, fakat isteği desteği elde edemedi. Buna rağmen 7 Mart'ta katıldığı Amerikan Kongresi'nin öğle yemeğinde Lübnan'ın egemenliğinin ve özgürlüğünün Suriye tarafından elinden alınmış bir ülke olduğunu ve Lübnan'a yardımın ABD'nin çıkarına olduğu konusunda Amerikan Kongre ve Temsilciler Meclisi üyelerini ikna etmeye çabaladı. Mārūnī Patrik Sfeir'in Beyrut'a döndüğü 27 Mart'ta Mārūnī Kilisesi onun için Suriye karşıtı Hıristiyan ve seküler grupların katıldığı büyük bir karşılama töreni hazırladı. Bu karşılama Lübnan medyası tarafından da Mārūnī Patriğin ülke içerisindeki prestijinin yükselmesinin bir göstergesi olarak sunuldu. Bununla birlikte bu olaydan kısa bir sonra Mayıs 2001'de Papa II. John Paul'un Suriye'ye gerçekleştirdiği tarihi ziyaret sırasında Suriyeli ve Lübnanlı yetkililerin ona eşlik etmesi, Patrik Sfeir'i tekrar baskı altına soktu. Orta Doğu'daki tüm Mārūnîlerin lideri olarak Papa'nın ziyareti sırasında Suriye'de olması beklendi, fakat Patrik Sfeir somut bir kazanç elde etmeksizin Suriye'ye gitmenin kendisine seküler gruplarla kurduğu bağları kaybettireceğini düşünüyordu. Suriye yönetimi ve Vatikan, Mārūnī Patrik Sfeir'in Papa'nın gezisine katılmasını istiyordu. Papa'nın bir önceki İsrail gezisine de katılmayan Patrik Sfeir'in bu geziye de katılmaması Suriye ile İsrail'i aynı görmesi gibi algılanabilirdi. Mārūnī Kilisesi içerisindeki uzun tartışmalardan sonra Mārūnī Patrik Sfeir Suriye'ye gitmemeye karar verdi.¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁹ Gambill, "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church".

¹¹⁷⁰ Gambill, "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church".

Nisan 2001’de Mārūnī Kilisesi, Suriye’ye karşı pazarlık gücünü arttırmak için yeni bir siyasi oluşum başlattı. Bir grup tanınmış Mārūnī siyasetçi ve fikir adamı Metn’deki *Kornet Şehvān* kasabasında bir toplantı yapmış ve bu toplantı bir siyasi birliğe dönüşmüştür. İlk toplantısını bir Mārūnī Manastırı’nda yapan bu oluşum ilk amacı Lübnan’daki Suriye birliklerinin geri çekilmesini sağlamaktı. Haziran 2001’de Suriye Beyrut ve çevresindeki askeri birliklerini geri çekmeye başladı. Lübnanlı yetkililer, Suriye’nin çekilmesini Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad ile Lübnan Devlet Başkanı Emil Lahud arasındaki uzlaşmanın bir sonucu olarak görme eğilimdeydi. Yabancı medya ise Suriye’nin askeri geri çekilmesini *Kornet Şehvān*’ın başarısı olarak sundu. Bu gelişmenin ardından Lübnanlı Müslüman siyasetçiler de Mārūnī Kilisesi’yle iletişime geçmeye başladı. Mārūnī Patrik Sfeir, Ağustos 2001’de Şūf Dağı’ndaki Dürzî Canbulātların köyü olan Mukhtarā’yı ziyaret etti. Patrik Sfeir’in Mukhtarā ziyareti, bir taraftan tarihsel düşmanlığa sahip Mārūnīler ile Dürzîler arasında uzlaşmayı göstermiş diğer taraftan da bağımsız Lübnan’ın çok-mezhepli bir yapısına vurgu yapmıştı. Patrik Sfeir Şūf Dağı’nı ziyaret ederken Lübnan hükümeti Beyrut’ta muhaliflere karşı büyük çaplı bir tutuklama kampanyası başlattı. Bu gelişme Patrik Sfeir ile Michel ‘Aūn arasındaki çekişmeyi tekrar su yüzüne çıkardı. Michel ‘Aūn, 28 Ağustos’ta Paris’te yaptığı bir açıklamada Partik Sfeir ve *Kornet Şehvān*’ı Lübnan toplumu marjinalleştirmek ve katılımını engellemekle suçladı ve patriğin bu tutuklamalara yardımcı olacak her şeyi yaptığını söyledi.¹¹⁷¹

2000’li yıllarda Lübnan iç siyasetindeki güç dengelerinde köklü değişiklikler yaratan ve yeni ittifakların ortaya çıkmasını sağlayan uluslararası gelişmeler gerçekleşti. Bunların en önemlisi ABD’nin Irak’a Nisan 2003’te gerçekleştirdiği askeri müdahale ve bu müdahalenin uzun süreli bir işgale dönüşmesiydi. ABD’nin Irak işgali, Lübnan iç siyasetinde hızlı dönüşümlerin olduğu çatışmacı bir sürecin başlamasına yol açtı. Bu çatışmacı süreçte suikastlar, Suriye Ordusu’nun Lübnan topraklarından tamamen çekilmesi, iç savaşın ünlü siyasi figürlerinin ülkeye geri dönüşü, İsrail’in Hizbullah hedef alarak Lübnan’a yaptığı sert askeri saldırı ve ülke siyasetinde sert ikili bir kutuplaşma gibi olaylar ortaya çıktı. Ağustos 2004’te yapılan anayasa değişikliğiyle

¹¹⁷¹ Gambill, “Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church”.

Suriye'nin desteklediği Emil Lahud'un üç yıllığına tekrar devlet başkanı seçilmesi, bölgesel gelişmelerin Lübnan'da etiklerin göstermeye başlamasına yol açtı. Devlet Başkanı Emil Lahud'un görev süresinin uzatılması, Başbakan Refik Hariri'nin tepki gösterip istifa etmesine yol açtı. Ekim 2004'te istifa etmesinden sonra Hariri, Suriye karşıtı gruplarla ilişkilerini arttırarak Mayıs 2005'te yapılacak parlamento seçimlerinde muhalefetin en güçlü adaylarından bir olarak hazırlanmaya başladı. Fakat Hariri seçimi göremeden 14 Şubat 2005'te Beyrut'ta gerçekleştirilen bombalı saldırı sonucu öldürüldü.¹¹⁷² Hariri suikastı, bu tarihten sonra Lübnan'ın siyasi geleceğini belirleyen en önemli mesele haline geldi.

Lübnanlı yazar Paul Salem, Hariri suikastı sonrasında ülkede oluşan siyasi atmosferi ABD'nin 2003'te Irak'ta başlattığı işgalden itibaren şöyle özetliyor:

“ABD'nin Irak'a saldırmasının ardından bölgesel gerilim artarken Lübnan da ülkedeki Suriye varlığı üzerinden daha fazla kutuplaştı. Başbakan Refik Hariri, Dürzî lider Velid Canbulât ve bazı Mârûnî liderler Suriye karşıtı veya Batı yanlısı bir koalisyon içerisinde birleşti. Eylül 2004'te BM'nin 1509 nolu kararı Lübnan'daki yabancı güçleri ülkeden çekilmeye çağırdı. Sonuç olarak Şubat 2005'teki Hariri suikastı, Suriye birliklerinin Nisan 2005'te Lübnan'dan çekilmesini sağlayan kitle gösterilerine yol açtı. 14 Martçılar olarak bilinen Suriye karşıtı koalisyon, Suriye birliklerinin geri çekilişinin Hizbullah'ı zayıflatacağını ve Suriye yanlısı devlet başkanı Emil Lahud'a görevi bıraktıracaklarını beklediler. Fakat bu beklentinin aksine Hizbullah, 14 Martçı Koalisyona karşı Amerikan karşıtı bir koalisyon kurup kendini Lübnan siyasetinin merkezine koymayı başardı. Suriye, BM'nin başlattığı Hariri suikastıyla ilgili soruşturmadan dolayı sıkışırken, İran Lübnan'da daha fazla doğrudan rol oynamaya ve Suriye'nin yerini alarak Hizbullah'ı doğrudan kontrol etmeye başladı”¹¹⁷³

¹¹⁷² “Explosion kills former Lebanon PM”, *BBC News*, 14 Şubat 2005, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4263893.stm, (20 Nisan 2011).

¹¹⁷³ Paul Salem, “The Future of Lebanon”, *Foreign Affairs*, C:85, Sayı: 6, Kasım-Aralık 2006, s. 15-16.

Lübnan eski Başbakanı Refik Hariri'nin, 14 Şubat 2005'te başkent Beyrut'ta düzenlenen bombalı bir suikast sonucu öldürülmesi, Lübnan ve Orta Doğu tarihindeki en hızlı siyasi dönüşümlerden birini ortaya çıkardı. Suikast sonrası gelişen süreç, ABD'nin Suriye'ye uyguladığı uluslararası baskı ve tecrit politikasını arttırırken Lübnan iç siyasetinde de önemli değişikliklerin kapısını araladı. Hariri suikastının Lübnan'da yarattığı tepkisel ortam, farklı siyasal fikirlere ve çıkarlara sahip grupların birlikte hareket etmesini getirdi. Hariri suikastından dolayı Suriye'yi suçlayan ve ülkedeki Suriye işgalinin sona erdirilmesini isteyen kitleler meydanlarda dev protesto gösterileri düzenledi. Gösterilerin en ilgi çeken yönü, Lübnan ulusal kimliğinin canlanma belirtileri göstermesi ve çeşitli alt kimliklerin bir araya gelmesiyle ülkenin tam bağımsızlığına yapılan kitlesel vurguydu. Hatta bu gösterilere tepki olarak Hizbullah Örgütü'nün düzenlediği yüksek katılımlı gösterilerde de ilk kez Hizbullah bayrağının yanında Lübnan bayrağı sallanmaya başlandı. Gösteriler ve artan baskılar sonucunda Ömer Karāmī başkanlığındaki Suriye yanlısı Lübnan hükümeti 28 Şubat'ta istifa etti ve kısa bir hükümet bunalımından sonra Necip Mikati'nin ülkeyi seçime taşıyacak geçici hükümeti kurmasıyla bunalım aşıldı. Bu gelişmeyle birlikte protesto gösterileri ilk ciddi hedefine çabuk ulaştı: 1976'dan beri süren Suriye işgali herhangi bir çatışma yaşanmadan Nisan ayında sona erdirildi. Aslında Suriye askeri varlığının çekilmesine neden olan gelişmeler, uluslararası toplumun BM'nin 1559 nolu kararına dayanarak Suriye'ye yönelttiği talep ve tehditlerden kaynaklanıyordu. Ne var ki Lübnanlıların gösterileri uluslararası alandaki baskının bir uzantısı veya tamamlayıcısı gibi rol oynayarak işgalin bitmesine dolaylı katkıda bulundu. Böylece Mayıs 2000'de İsrail'in Lübnan'ın güneyinden birliklerini geri çekmesinden 5 yıl sonra Suriye askeri varlığının da sona ermesiyle Lübnan tam bağımsız bir devlet olarak tarihi sahnesine geri döndü.

Bu gelişmeler sonunda Lübnan iç siyasetinde oluşan yeni güç dengeleri, Mayıs ayında başlayan uzun ve karmaşık bir parlamento seçim süreciyle ülkenin geleceğini şekillendirmeye çalıştı. Bu seçim sürecinde Michel 'Aūn gibi etkili bir Mārūnī liderin Lübnan'a dönmesi kadar onun seçimlerde Şii Hizbullah ile ittifak yapması da ülke

siyasetinin üzerinde yürüdüğü kaygan zemini tekrar gösterdi.¹¹⁷⁴ 2005 parlamento seçimleri Lübnanlı siyasetçiler arasındaki kutuplaşmanın taraflarını açıkça ortaya çıkarmaya başladı. Siyasi kutuplaşmanın bir tarafını adını Hariri'nin öldürülmesinin ardından ortaya çıkan Suriye karşıtı protestoların en üst safhaya çıktığı 14 Mart gününden alan Suriye karşıtı ittifak oluşturdu. 14 Mart ittifakı Sünni Saad Hariri'nin liderliğinde hareket ediyordu. Siyasi kutuplaşmanın diğer tarafını oluşturan 8 Mart ittifakının liderliğini ise Hizbullah ve Michel 'Aün yapıyordu. 2005 parlamento seçimlerinde 14 Mart ittifakı 72 milletvekili kazanarak 128 kişilik parlamentoda çoğunluğu ele geçirdi. Buna karşılık parlamentoda Hizbullah ve Emel Örgütü 35 ve Michel 'Aün 21 koltuk elde etti.¹¹⁷⁵ Temmuz ayında Saad Hariri'nin önerisiyle Fuad Siniora başbakanlığında 24 üyeli yeni bir hükümet kuruldu. Siniora, hükümete 14 Mart ittifakı dışından bakanlar olsa da yeni hükümet Batı yanlısı siyasi eğilime sahipti. Bu hükümetin ilk icraatlarından biri, 18 Temmuz 2005'te parlamentodan bir kanun geçirerek 1994'ten beri hapiste yatan iç savaş suçlusı Lübnan Kuvvetleri'nin Mārūnī lideri Samir Caca'nın serbest bırakılması oldu.¹¹⁷⁶

Michel 'Aün'un Lübnan'a geri dönüşü ve Samir Caca'nın serbest bırakılması, 2005'ten sonra Lübnan'ın siyasetinde rol oynayan Mārūnī liderler arasındaki güç dengelerinin yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Hariri suikastı sonrasında neredeyse tüm Mārūnī liderler (Süleyman Franciyye hariç) ve Mārūnī Kilisesi, Suriye karşıtlığı üzerinden uzlaşmış ve ülkedeki hızlı siyasi dönüşümleri desteklemiştir. Fakat Suriye Ordusu'nun Lübnan'dan tamamen çekilmesi ve parlamento seçimlerinin yaklaşması, Mārūnī toplumunun siyasi ve dini liderleri arasında fikir ayrılıklarını ortaya çıkardı ve herkes Mārūnī toplumunun çıkarları yerine kişisel çıkarlarına odaklanarak yeni ittifaklara katılmayı tercih etti. 'Aün, 14 Şubat'tan sonra Suriye işgaline karşı birlikte hareket ettiği 14 Mart ittifakından, Mayıs ayında sürgünden ülkesine döndüğünde ayrılmaya karar verdi ve Mārūnī Süleyman Franciyye, Sünni Ömer Karāmī, Dürzī Talal Aslan gibi Suriye yanlılarıyla ittifak yapabileceğinin işaretlerini verdi. 'Aün'un Suriye karşıtı

¹¹⁷⁴ "Opposition calls Aoun's alliance abnormal", *Ya Libnan*, 10 Haziran 2005, http://yalibnan.com/site/archives/2005/06/opposition_call.php, (15 Nisan 2011).

¹¹⁷⁵ Esther Pan, "Lebanon: Election Results", Council on Foreign Relations, 20 Haziran 2005, <http://www.cfr.org/lebanon/lebanon-election-results/p8195>, (5 Nisan 2011).

¹¹⁷⁶ "Samir Geagea Biography", Lübnan Kuvvetleri'nin Resmi İnternet Sitesi, <http://www.lebanese-forces.org/hakim/biography.htm>, (5 Nisan 2011).

ittifakta rahatsızlık duyduğu isimlerin başında Dürzî Velid Canbulât geliyordu.¹¹⁷⁷ ‘Aün, parlamento seçimlerinden önce Samir Caca’yı hapisanede ziyaret etse ve Suriye karşıtlarıyla ilişkilerini tamamen bitirmediğini göstermeye çalışsa da seçimlerin ardından kazandığı 21 milletvekili koltuğunun verdiği özgüvenle Suriye yanlılarıyla ilişkilerini geliştirmiş ve kısa bir sürede Hizbullah’ın en önemli müttefiki haline gelmiştir. ‘Aün’un bu siyasi tavrı karşısında Suriye karşıtları onun gelecekte Lübnan devlet başkanı olmak istendiği iddia etmiştir. Diğer yandan ‘Aün’un Suriye yanlılarıyla yaptığı ittifak onun Mārūnī Patrik Sfeir’le ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. ‘Aün, Eylül 2005’ten itibaren Hür Milliyetçi Hareket (*et-Tayyār el-Vatanī el-Hur*) adlı siyasi parti altında siyasi faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır.¹¹⁷⁸

2005 parlamento seçimlerinde Suriye karşıtı 14 Mart ittifakı içinde yer alan Mārūnī siyasi örgütler *Kornet Şehvān* çatısı altında hareket etti. *Kornet Şehvān*, Ketā’ib Partisi, Ulusal Liberal Parti, Lübnan Kuvvetleri, Mārūnī Ligi, Demokratik Yenilenme Hareketi ve bağımsızlardan oluşuyordu. Mārūnī Patrik Sfeir, kendi toplumu içerisinde bir denge unsuru olarak kalmaya gayret etse de 2005 yılındaki hızlı siyasi değişimlerin tesiriyle *Kornet Şehvān*’ın ve Suriye karşıtlarının en önemli destekçisi olarak ortaya çıktı. Mart 2005’te ABD Bakanı George Bush’la görüşüp Suriye Ordusu’nun Lübnan’dan geri çekilmesi yönünde uluslararası destek almaya çalışan Mārūnī Patrik Sfeir, ülkedeki hızlı dönüşümde etkin rol oynamıştır.¹¹⁷⁹

Lübnan’da 2005’te yapılan parlamento seçimleri, uzun yıllar sonra Suriye kontrolü dışında gerçekleşen ilk özgür seçim olmuştur. Ayrıca 14 Şubat 2005’ten sonraki birkaç ay içerisinde yaşadığı hızlı siyasi dönüşümlerle Lübnan tam bağımsızlığını sağlama adına önemli adımlar atmış izlenimi veriyordu. Lübnan’da Hariri suikastı sonrasında ortaya çıkan devrimsel dönüşümler, ABD yönetimi ve diğer Batılı

¹¹⁷⁷ “Aoun defends alliance with Syrian Loyalists”, *Ya Libnan*, 18 Mayıs 2005, http://yalibnan.com/site/archives/2005/05/aoun_defends_al.php, (12 Mart 2011).

¹¹⁷⁸ “Did Aoun strike a deal with Syria?”, *Ya Libnan*, 11 Haziran 2005, http://yalibnan.com/site/archives/2005/06/_many_political.php, (10 Mart 2011).

¹¹⁷⁹ “Opposition backed by Patriarch Sfeir meets”, *Asian News*, 10 Mart 2005, <http://www.asianews.eu/news-en/Opposition-backed-by-Patriarch-Sfeir-meets-2738.html>, (5 Mart 2011).

yönetimler tarafından büyük memnuniyetle karşılanmıştı. “Büyük Orta Doğu”¹¹⁸⁰ kavramının ABD yönetimi tarafından bir bölgesel demokratikleşme projesi olarak sunulması ve “ülke içinden sivil başkaldırı hareketleriyle yönetim değiştirme stratejisi”nin Gürcistan’da “Kadife Devrim” ve Ukrayna’da “Turuncu Devrim” adlarıyla uygulamaya konmasıyla Lübnan’daki gelişmelere bu bağlamda anlam yüklenmesinin yolunu açmıştı. ABD yönetimi, Lübnan’da yapılan Suriye karşıtı protesto gösterilerini ve elde edilen kazanımları, Gürcistan ve Ukrayna’da yaşanan “Sivil Demokratik Devrimler” sürecinin Orta Doğu’daki başlangıcı olarak sunmayı tercih etti. Bu gelişmeler, uluslararası medya kurumları tarafından Lübnan’ın özgürleşmesini sağlayan Sedir Devrimi (*Thavrat el-‘Arz*) veya Sedir Baharı (*Rabi‘ el-‘Arz*) olarak adlandırıldı. ABD yönetimine yakın çevreler ve kurumlar, Lübnan’daki Sedir Devrimi’ni Irak’la ilişkilendirip Orta Doğu’da Irak’la başlayan demokratik değişimin devamı olarak algılamayı tercih etti. Hatta Amerikan kamuoyunda bu olayı Soğuk Savaş’ın bitişi simgeleyen Berlin Duvarı’nın yıkılışına benzetenler bile oldu.¹¹⁸¹

Lübnan’da 2005 yılında gerçekleşen hızlı dönüşüm, ülkenin profesyonel sisteminde farklı mezhepsel ve siyasi gruplar arasında uzlaşma ve istikrar sağlamak yerine suikastlar, dış müdahaleler, devlet başkanlığı krizi, kaygan bir zemin üzerinde gerçekleşen ittifaklar ortaya çıkararak aslında Lübnan’ın iç savaş yıllarından bu yana çok da değişmediğini gösterdi. 14 Şubat 2005’te gerçekleşen Hariri suikastının ardından Eylül 2008 tarihine kadar geçen süreçte 9 Lübnanlı siyasetçi, gazeteci ve üst düzey

¹¹⁸⁰ ABD’nin demokratikleştirme misyonunu ve siyasi inandırıcılığını artırmayı amaçlayan “Büyük Orta Doğu” kavramı bir proje olarak ilk kez 12 Aralık 2002 tarihinde dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell’in *Heritage Foundation*’da yaptığı bir konuşmada “ABD-Orta Doğu Ortaklık Girişimi”ni (*The U.S. Middle East Partnership Initiative*) başlattığını açıklamasıyla dile getirilmişti. Fakat Büyük Orta Doğu Projesi (BODP), dünya kamuoyunda özellikle 2004 yılını içinde Orta Doğu’da demokratikleşme ve güvenlik bağlamında yoğun olarak tartışılmaya başlandı. 2004 Haziran ayında Sea Island’da düzenlenen G8 Toplantısı’nda projenin içeriği biraz daha somutlaşırken projenin adı ise Geniş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi (GODKAG) olarak değiştirildi. Colin Powell, “The U.S. Middle East Partnership Initiative”, 12 Aralık 2002, <http://www.heritage.org/Research/MiddleEast/WM180.cfm>, (16 Şubat 2011); “Partnership for Progress and a Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa”, Sea Island, Georgia, 9 Haziran 2004, <http://www.state.gov/e/eb/rls/fs/33375.htm>, (16 Şubat 2011).

¹¹⁸¹ Charles Krauthammer, “The Road to Damascus”, *The Washington Post*, 4 Mart 2005, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A5695-2005Mar3.html>, (11 Nisan 2011).

güvenlik görevlisi suikast sonucu öldürüldü.¹¹⁸² Hariri suikastının 2005 yılından itibaren BM tarafından görevlendiren savcılar tarafından araştırılmaya başlanması ve ardından oluşturulan bir uluslararası mahkemeye taşınması, ülke siyasetindeki siyasi kutuplaşmalara ve gerginlikleri sürekli ve dış müdahaleye açık bir hale getirdi. Suikastların devam etmesi ise Lübnan siyasetindeki karşıt grupların birbirlerine ve yurtdışındaki ittifaklarına yönelik suçlamaları arttırdı ve ülkenin güvenlik zafiyetleri ve istikrarsız siyasal sistemini sürdürmesine katkı yaptı.

Lübnan'da 2005'ten sonra suikastların siyasete etkisi dışında iki büyük kriz daha yaşandı. İlki 2006 yazında İsrail'in Lübnan'a yönelik gerçekleştirdiği saldırıydı. İsraili yetkililerin Hizbullah'ı hedef aldıklarını iddia ettikleri saldırılar başta başkent Beyrut olmak üzere ülkenin birçok yerinde büyük can ve mal kaybına yol açtı. Lübnan'da 34 gündür devam eden çatışmaların son bulmasına amaçlayan 1701 sayılı BM kararına göre 14 Ağustos'ta ateşkes ilan edildi. İsrail'in yaptığı hava ve kara saldırıları Lübnan'ın altyapısına büyük zarar verirken 1000'den fazla sivil Lübnan vatandaşının da ölümüne yol açtı. Hizbullah'ın karşı saldırılarında ise çoğu asker 159 İsraili öldü. Lübnan, İsrail saldırısının zararlarını gideremeden yeni bir hükümet kriziyle uğraşmak zorunda kaldı. Kasım 2006'da Hizbullah ve Emel Örgütü'nün hükümetteki bakanlarını geri çekmesiyle uzun süreli bir hükümet krizi başladı. Aslında bu kriz, Ekim 2009'da başlayacak devlet başkanlığı seçiminden doğan krizin habercisiydi. Eylül 2009'da Devlet Başkanı Emil Lahud'un görev süresinin bitiyordu. İki karşıt cephede konumlanan Lübnanlı siyasetçilerin yeni devlet başkanını seçme konusunda bir türlü uzlaşamaması ülkeyi sürekli tırmanan ve 8 ay süren ciddi siyasi bir bunalım sürecinin içine soktu.

¹¹⁸² 2005-2008 arasında suikast sonucu öldürülen önemli Lübnanlı şahsiyetler şunlardır: Şubat 2005- Başbakan Refik Hariri (eski Başbakan); Haziran 2005- Samir Kassir (Gazeteci); Haziran 2005- George Hawi (Lübnan Komünist Parti Lideri); Aralık 2005- Cibran Tueni (Milletvekili-Gazeteci); Kasım 2006- Pierre Cemayel (Bakan); Haziran 2007- Velid Eido (Milletvekili); Eylül 2007- Antoine Ghanim (Milletvekili); Aralık 2007- Fransua El Hac (Tuğgeneral); Ocak 2008- Albay Visam Eid (Polis Şefi) ve Eylül 2008- Salih Aridi (Milletvekili). Detaylı bilgi için bkz. Yasin Athoğlu, "Lübnan'da Tansiyon Tekrar Yükseliyor: Salih Aridi Suikastı", Analizler, BİLGESAM, 16 Eylül 2008, http://www.bilgesam.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=210:luebna-tansiyon-tekrar-yuekseliyor-salih-aridi-suikast&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=78, (23.Nisan 2011).

Lübnan'daki siyasi gerilim, Mayıs ayı başında Hizbullah üyeleriyle 14 Martçı koalisyonun milisleri arasında sokak çatışmalarına dönüştü ve Hizbullah kısa bir sürede Beyrut'un Sünni ağırlıklı batı bölgesini ele geçirdi. Bununla birlikte bazı bölge ülkelerinin arabuluculuk çabaları sonucu çatışmalar iç savaş boyutuna gelmeden durduruldu. 21 Mayıs'ta Katar'ın başkenti Doha'da Lübnanlı siyasi tarafların katıldığı görüşmelerle ülkedeki devlet başkanlığı krizine çözüm bulundu ve siyasal sistemde oluşan tıkanıklık kısmen de olsa aşıldı. Ülkede 18 aydır süren siyasi bunalıma çözüm getiren Doha Anlaşması, 14 Martçılara kurulacak ulusal birlik hükümetinde 16 bakanlık ve başbakanı belirleme hakkı verirken Hizbullah liderliğindeki muhalifler de 11 bakana ve veto hakkına sahip oldu. Diğer 3 bakanı ise devlet başkanı atayacaktı.¹¹⁸³ İlk olarak 25 Mayıs'ta Lübnan Parlamentosu Michel Süleyman'ı 127 milletvekilinin 118'inin oyuyla devlet başkanı seçti. 12 Temmuz'da da Fuad Sinyora başkanlığında ulusal birlik hükümeti kuruldu.¹¹⁸⁴

2005 sonrasında yaşanan krizlerde Lübnan merkezi hükümetinin insiyatif kullanma konusunda yetersiz kalması ve krizlerin ülke dışındaki güç odaklarının yönlendirmesine açık olması, ülkedeki siyasi iktidarın güçsüzlüğünü, siyasi istikrarsızlığı ve güvenlik zafiyetlerini açıkça ortaya koydu. Suikastlar, sürekli hükümet krizleri, dış müdahaleler, Hariri suikastı soruşturması ve Hizbullah'ın silahsızlandırılması gibi meselelerin ön plana çıktığı bu süreçte Lübnan, uluslararası gelişmelerin doğrudan tesiri altında kaldı ve ülke içindeki siyasi ittifaklar, Orta Doğu'daki devletler arası ittifakların bir benzeri olarak tezahür etti.

¹¹⁸³ "The Doha Agreement", NOWLEBANON, 21 Mayıs 2008, <http://www.nowlebanon.com/NewsArchiveDetails.aspx?ID=44023>, (5 Nisan 2011).

¹¹⁸⁴ "New Cabinet born after five weeks of labor", *The Daily Star*, 12 Temmuz 2008, <http://www.dailystar.com.lb/News/Politics/Jul/12/New-Cabinet-born-after-five-weeks-of-labor.ashx#axzz1OAKcv0My>, (22 Nisan 2011).

SONUÇ

8. yy.'dan beri Lübnan Dağları'nda yaşayan Mārūnīler kuşkusuz ülke tarihinin en önemli siyasal ve toplumsal aktörüdür. Hıristiyanlık inancı ve değerlerine dayalı münferit bir kilise örgütlenmesi içerisinde biçimlenen grup kimliği, Mārūnīlerin kendi aralarındaki bağlılık, sadakat, dayanışma duygusu ve dini referans alan bir etnik bilincin ortaya çıkmasına hizmet etti. Mārūnīlerin etnik özelliklerinin (soy, kültür ve dil) sınırlarını çizmek oldukça tartışmalı bir mesele olmakla birlikte bu özelliklerin tarih boyunca evrimsel bir biçimde ortaya çıktığı ve dinsel bir bilincin katkısıyla etno-dinsel bir kimliğe dönüştüğü aşikârdır. Mārūnī toplumunda kilise örgütlenmesine paralel olarak –ve genellikle onunla uyum içinde- gelişen kanbağına, asalete ve hasımlığa dayalı *za'im* aileler, toplumun siyasal, ekonomik ve toplumsal liderliğini ve yönlendiriciliğini yaptı. Lübnan'ın modern döneminde bile bu iki kurumsallaşma (kilise ve aileler) biçimsel olarak bazı dönüşümler yaşayarak Mārūnī toplumu üzerindeki nüfuz ve etkinliğini muhafaza etti.

Mārūnī Kilisesi ve *za'im* aileler, toplumla olan ilişkilerini siyasal ve ekonomik araçlar dışında büyük ölçüde dini inancı kullanarak meşrulaştırdı. Mārūnī Kilisesi'nin neredeyse 18. yy.'dan beri feodal ekonomik sisteme eklenmesi ve ülkedeki en önemli mülk sahiplerinden biri olması veya üst düzey ruhban sınıfının genellikle *za'im* ailelerin üyelerinden oluşması, iki kurumsallaşmanın birbiri içine girmiş faaliyet ve etkileşim alanlarını ortaya koymaktadır. Mārūnī Kilisesi, ülkedeki ekonomik gücünü doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve mirasla ilgili konularda sahip olduğu dine dayalı hukuki gücüyle birleştirerek toplum üzerindeki nüfuzunu arttırdı. *Za'im* aileler ise feodal dönemden kalan siyasal ve ekonomik güçlerini siyasal parti örgütlenmesi çatısı altında dönüştürerek modern döneme taşıdı. Her iki kurumsallaşma, kendi toplumlarını bazen patronaja dayalı bazen de klientist bir ilişki biçimi kurarak yönetti. Bu ilişkinin derin bağları Mārūnīlerin, Mārūnī ruhban sınıfı ve *za'im* aileleri toplumun bekası ve güvenliği için *sine qua non* (olmazsa olmaz) unsurlar olarak görmesine yol açmakta ve toplumda seküler ve modern örgütlenmelerin ortaya çıkmasını engellenmektedir.

Mārūnīlerin fikri ve entelektüel faaliyetlerinde ruhban sınıf ve *za'im* aileler önemli rollere sahip oldu. 19. yy.'da Batılı devletlerin nüfuzunun siyasi, askeri ve kültürel olarak Lübnan'a girişiyle bölgede yükselen milliyetçi fikirler Mārūnī toplumunu da doğrudan tesiri altına aldı. Mārūnīlerin etnik köken arayışları girişimlerinde ve ulus inşa etme sürecinde, ruhban sınıfı ve *za'im* ailelerden gelen seçkinler, fikri ve siyasi alanda toplumlarının ortak amaçlarını şekillendirdi ve bu amaçlar için mücadele etti. Tabii bu amaçların en öncelikli olanı, uzun yıllar Müslüman yönetimlerin idaresi altında kalan Mārūnīlerin Lübnan'da bağımsız bir Hıristiyan devleti kurma hayalidir. 1920'de Fransa'nın yardımıyla *Grand Liban*'ın kurulması Mārūnīler için ayrıcalıklı bir mezhep olarak içinde yer alacakları Hıristiyan bir devlet manasına geliyordu. Mārūnī toplumunun Haçlı Seferleri'nden beri siyasi gücünü sınırlandıran Müslüman hâkimiyetinin 1920'de sona ermesi, Mārūnīler tarafından büyük bir siyasi zaferi olarak algılandı.

1943'te tam bağımsızlığını sağlayana kadar Fransız Mandası altında yönetilen *Grand Liban*, nüfus dağılımına dayalı mezhepsel bölüşüm ilkesi üzerine inşa edilen siyasal ve toplumsal bir sisteme sahip oldu. *Grand Liban*, Hıristiyan bir devlet görünümünde ortaya çıksa da ülkenin iç dengeleri ve Arap milliyetçiliğinin bölgesel baskısı, Lübnan'da konfesyonel ilkelere dayalı bir siyasal sistemin yeniden şekillenmesi ve Mārūnī milliyetçiliğinin Lübnan milliyetçiliğine evrilmesi için çabaların ortaya çıkmasına yol açtı. Mārūnīlerin siyasi ve ekonomik olarak ayrıcalıklı bir konumda bulunduğu konfesyonel sistem, 1943'te Lübnan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonraki 10 yıl boyunca mezhepler arası uzlaşma ve liberalizm temelli ekonomi siyaseti sayesinde istikrarlı bir seyir izledi. Mārūnī siyasi ve dini seçkinlerin ülkedeki nüfuz ve güçlerini pekiştirdiği bu süreçte uluslararası ve bölgesel sistemdeki dönüşümler Lübnan siyasetinde yeni taleplerin dile getirilmesine imkân tanıdı ve çatışmacı bir ortama zemin hazırladı.

Yeni talepler, nüfusları gittikçe yükselen Müslüman kesimden geldi. Konfesyonel sistemin reforme edilmesi ve mezhepler arasındaki siyasi ve ekonomik eşitsizlikleri kaldırılması talepleri sistemin içindeki ayrıcalıkları kaybetme korkusu duyan Mārūnīlerin statükoyu korumaya yönelik girişimlerini arttırdı. Mārūnī seçkinler

statükoyu korumak için bölgedeki Hıristiyanların tarihsel koruyucusu Fransa ve küresel güç ABD ile yakın ilişkiler tesis ederek dış destek sağlamaya çalıştı. 1958 Krizi, bağımsız Lübnan'da kimliksel temelli çatışmanın ilk örneğini teşkil ederken ülkedeki profesyonel sistemin iyi işlemediğini, Lübnanlılık kimliğinin söylemden öteye geçmediğini ve siyasetin mezhep temelli sıkı bağlar ve dini fanatizm üzerine kurulduğunu gösterdi. Mezhepler arası uzlaşma ilkesi üzerine kurulan profesyonel sistem, 1958 Krizi'nden sonra asla istikrarlı bir yapıya kavuşamadı ve Lübnan'daki siyasetinin sürekli bir kriz durumuyla karşı karşıya kalmasına yol açtı. Özellikle 1960'ların ortasında yüksek sayıda Filistinli mültecinin -insan gücü, örgütsel yapısı ve silahlı gücüyle birlikte- Lübnan'a yerleşmesi, Mārūnîlerin geleceğe yönelik kaygı ve kuşkularını üst seviyeye çıkardı. Lübnan'da 1970'lerin başında mezhepsel gruplar arasındaki güvensizliğin ve düşmanlıkların artmasıyla ülkedeki tüm gruplar gibi Mārūnîler de silahlı milis örgütleri kurarak kendi çıkarlarını savunmaya girişti. Böylece Lübnan 1975'te kendini 15 yıllık yıkıcı bir iç savaşın içinde buldu.

1975 Lübnan İç Savaşı, Mārūnîlerin 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren dış güçlerin destek ve yönlendirmesiyle başlayan siyasal, ekonomik ve kültürel yükselişinin doruk noktasına ulaştığı bir dönemdi. Mārūnîlerin yüzyıllar içinde şekillenen ve büyük ölçüde dini inançtan beslenen grup kimliği ve karakteri, iç savaşta *za'im* ailelerden gelen liderler etrafında dayanışmalarını ve bütünleşmelerini kolaylaştırdı. Bu dayanışma ve bütünleşme bazen savunmacı bir anlayışa sahip olsa da bazen de Beşir Cemayel gibi karizmatik liderlerin önderliğinde saldırgan, şiddet içeren ve bağnaz dini bir bakış açısına dönüştü. Beşir Cemayel'in siyasal ve askeri lider olarak Mārūnî toplumu içindeki tüm rakiplerini ortadan kaldırıp İsrail'le yaptığı ittifakın da yardımıyla 1982'de genç bir yaşta Lübnan Devlet Başkanlığı'nı elde etmesi, Mārūnîlerin ülke siyasetindeki varlıklarını ve nüfuzlarını bu kadar etkili gösterdikleri son örnekti. 1982'de Beşir Cemayel'in devlet başkanlığında bir ay bile kalamadan bir suikast sonucu öldürülmesiyle Mārūnî toplumundaki iç bölünmelerin ve mücadelelerin tekrar ortaya çıktığı yeni bir süreci başladı.

İç savaşın son yıllarında Mārūnî liderler arası ortaya çıkan mücadele ve Tā'if Antlaşması'nda Lübnan'ın profesyonel siyasal sisteminde Müslümanlar lehine yapılan

düzenlemeler, Mārūnīlerin ülke siyasetindeki gücünün sınırlanmasına yol açtı. Böylece Mārūnīlerin Lübnan'da ayrıcalıklı bir mezhep olma ve diğer mezhepler üzerinde hegemonya kurma iddiaları azalmaya başladı. 1990'lı yıllarda Mārūnī seçkinler siyasi olarak güç kaybetti ve toplumun içindeki ittifakları parçalandı. Mārūnī seçkinlerin çoğu Suriye'nin siyasi ve askeri vesayeti altındaki Lübnan'da ya etkisiz aktörler olarak kaldı ya da ülkeyi terk etmekte. Mārūnī siyasi örgütleri, iç savaştaki siyasi gücünü kaybederken bu örgütlerin milis grupları silahsızlandırıldı ve dağıtıldı. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Mārūnī seçkinler, ülke siyasetinde eski güçlerini kazanabilmek için 2000'li yıllarda çok farklı geçici çıkar ittifaklarına girme eğilimde oldu. Örneğin 2005 yılında yapılan parlamento seçimlerinin ardından, iç savaşın sonunda Suriye Ordusu'na karşı askeri mücadele veren Michel 'Aūn'un Suriye'nin desteklediği Şii Hizbullah Örgütü'yle aynı ittifak içerisinde yer alması, Mārūnī seçkinlerin de Lübnan'daki diğer mezhepsel grupların liderleri gibi pragmatik ve oportünist eğilimler içine girebildiklerini gösterdi. Bu pragmatik ve oportünist eğilimleri yönlendiren en önemli faktörleri ise Lübnan siyasetindeki siyasi rekabetler, çatışmacı ortam ve uluslararası konjontürdür.

Lübnan'da farklı mezhepsel gruplar üzerine yapılandırılmış profesyonel sistem, ülkenin istikrarsız siyasi yaşamında periyodik gerilimlerin ortaya çıkmasını ve çatışmaları tırmanmasını kolaylaştırmaktadır. Lübnan'daki toplumsal ortam, çok katı toplumsal ayrılıkları ve derinlemesine bölünmüş heterojen grupları içinde barındırmaktadır. Bu toplumsal grupların hiçbiri birbirini dinsel ve kültürel olarak tamamlamamakta, aksine geçmişte yaşanmış acı olaylar bu gruplar arasında düşmanlıkları ve korkuları arttırmaktadır. Lübnan tarihindeki hemen her çatışmada taraf olan Mārūnīler, kendi kimliklerini tanımlarken diğer bir toplumsal gruba veya ülke dışından bir aktörü ötekileştirerek bu düşmanlıkları ve korkuları sürekli olarak canlı tutmuştur. Lübnan Dağları'ndaki tarihlerinin büyük bir kısmını Müslüman siyasi ve askeri güçlerin yönetimi altında geçiren Mārūnīler, Müslüman çoğunluğun içinde yaşayan "Hıristiyan azınlık" oldukları algılamasını bilinçaltında korumuş ve kendi toplumlarının bekasının garantisi olarak Batılı Hıristiyan güçlere ihtiyaç duymuştur. Roma Katolik Kilisesi ve Fransa ile kurulan tarihsel ilişkiler bağlamında Mārūnīler, kendilerini bir taraftan Orta Doğu'daki Hıristiyanların en doğru inançlısı koyu Katolik

olarak tanımlarken, diğer taraftan da Müslümanların siyasi ve askeri genişlemesine karşı koyan Hıristiyan direnişinin en önemli parçası olarak görmektedir. Mārūnîlerin tarihleri boyunca Müslüman Arapları, Memlûkları, Osmanlı Türklerini, Dürzîleri ve en sonunda da Filistinlileri düşman olarak tanımlamasının onların bilinçaltındaki “azınlık olma” hissi ve “Hıristiyan direnişi” algısından kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Mārūnîler, Lübnan’daki kimlik temelli çatışmalar sırasında Hıristiyanlığı referans alarak toplumsal bütünleşmelerini koruyup topyekün hareket edebilmeyi çoğu zaman başardı. Bununla birlikte belli dönemlerde Mārūnî toplumu içerisindeki fikir ayrılıkları, çekişmeler ve rekabetler kişisel çıkarların kendi toplumunun ortak çıkarlarının üstüne çıkmasını sağlayabilmektedir. Bu durum, Mārūnî seçkinler arasında şiddetli çatışmaların ortaya çıkmasına ve toplum içinde parçalanmalara yol açabilmektedir. Mārūnî seçkinler arasındaki bu çatışmalara tarihten birçok örnek bulunabilir. Haçlı Seferleri döneminde Roma Katolik Kilisesi’yle iyi ilişkiler kurup Latinleşmeyi savunan Mārūnî Kilisesi’ne karşı Latinleşmeye tepki duyan sivil ve dini liderler arasında çok sert bir mücadele ve çatışma yaşandı. Hatta bu çatışma sırasında Mārūnî tarihinde bir ilk gerçekleşti ve her iki grup da kendi patriklerini seçti. Böylece Mārūnî toplumu kısa bir süre de olsa dini otoritede iki başlı bir dönem geçirdi ve kilise *de facto* olarak ikiye bölündü.

18. yy.’dan itibaren Mārūnî toplumu içindeki çatışmalar, Mārūnî Kilisesi’yle Mārūnî feodal aileler arasında siyasi ve ekonomik güç mücadelesi şeklinde ortaya çıktı. Bu süreçte Mārūnî feodal ailelere karşı çıkan köylü ayaklanmaları Mārūnî Kilisesi tarafından desteklendi. 1920’de *Grand Liban*’ın kurulmasıyla Mārūnî seçkinler arasında geçici bir bütünleşme yaşansa da 1975’te başlayan Lübnan İç Savaşı Mārūnî toplumu içindeki çatışmaların hala devam ettiğini gösterdi. Karizmatik ve hırslı lider Beşir Cemayel’in İsrail’in desteğini alarak ülkedeki tüm Hıristiyanların tek lideri olma çabası, Mārūnî aileler arasında şiddetli dolu bir savaşın başlamasını getirdi. Özellikle 1978 yazında Toni Faranjiyye ve ailesinin Beşir Cemayel’in Ketâ’ib milisleri tarafından Lübnan’ın kuzeyindeki dağlık Ehden kasabasında öldürülmesi, Mārūnî aileler arasındaki siyasi mücadelenin acımasız ve insanlık dışı katliamlara dönüştüğünü gösterdi.

Beşir Cemayel'in Eylül 1982'de devlet başkanlığı makamını ele geçirmesinden sonra bombalı bir suikastla öldürülmesine rağmen Mārūnī toplumu içindeki çatışmalar, daha sonraki yıllarda da Elie Hubeyka-Samir Caca ve Michel 'Aūn-Samir Caca, Michel 'Aūn- Mārūnī Patrik Nasrallah Sfeir arasındaki liderlik mücadelesi ve askeri çatışmalar olarak devam etti. 1989'da imzalanan Tā'if Antlaşması'nın kabul edilip edilmeme meselesi, iç savaşın sonunda Mārūnī sivil ve dini seçkinlerin iki gruba ayrılmalarına yol açtı. Bu süreçte Michel 'Aūn taraftarları, Bkerke'deki Mārūnī Partrikhanesi'ne saldırdı ve patrikhane binasını yağmaladı. Hatta 'Aūn, Tā'if Antlaşması'nın onaylanmasını isteyen ve Mārūnī Patrik Sfeir'e baskı yapan Papa'nın dini otoritesine karşı sert açıklamalarda bulundu. Görüldüğü gibi bu çatışmalar, daha çok kişisel ve ailesel rekabetlere dayanmakla birlikte Mārūnī toplumu içinde derin ve uzun süreli etkiler bıraktı ve mezhepçiliğin dini boyutu aşarak daha küçük dayanışma ve çıkar birlikteliklerine yansiyabildiğini ve çatışmayı kolaylaştırdığını gösterdi.

Lübnan'da siyaset yapmanın kendine özgü gelenekleri ve kuralları olduğu aşikârdır. Lübnan siyasetinde çoğu zamanda takiyyecilik, pragmatizm ve oportünizm bir arada ortaya çıkmakta ve birbirinden ayrılmaz eğilimler olarak varolmaktadır. Mārūnīler, Lübnan siyasetinde bu eğilimleri sıkça sergiledi. Dini inancın derinlemesine etkisi altında kalarak gelişen milliyetçilik anlayışı ve bu eğilimler (takiyyecilik, pragmatizm ve oportünizm) Mārūnī toplumunda aynı potada eritildi ve Mārūnīlerin çatışmaya ve şiddete yatkın toplumsal karakterini şekillendirdi. Mārūnī milliyetçiliğinin Lübnan'a yönelik tarihi ve coğrafi iddiaları, Mārūnī toplumunun Lübnan'ı sahiplenmesine ve onu atalarından kalan bir miras olarak görmesine yol açtı. Bu bakış açısının sonucu olarak Mārūnīler kendilerini Lübnan'da yaşayan diğer toplumlardan üstün bir konumda gördü ve ülkenin siyasal ve ekonomik sistemini yönlendirmede kendilerine özel bir rol atfetti. Yine milliyetçilik anlayışı çerçevesinde ülkedeki diğer toplumsal grupları ötekileştiren Mārūnīler, çıkarları veya ülkedeki ayrıcalıklı konumları tehdit altına girdiği dönemlerde çatışmaya yatkın karakterlerini eyleme dönüştürmekten kaçınmadı. Mārūnīler çoğu zaman toplumsal olarak varlığını sürdürme kaygısıyla derin düşmanlıklarla beslenen çatışmalara ve şiddet olaylarına doğrudan müdahil oldu. Mārūnīlerin milliyetçi reflekslerle birlikte takiyyeci, pragmatik ve oportünist eğilimleri

birlikte taşınması kendi toplumları içindeki çatışmaların ve mücadelelerin de radikal bir çerçevede sürmesine yol açtı.

Mārūnîlerin takiyyeci, pragmatik ve oportünist eğilimleri Lübnan siyasetinde çoğu zaman göz önünde olsa da bu eğilimler sadece onlara özgü bir durum değildir ve siyasi çıkarların ve ihtiyaçların karşılanmasına yönelik siyasi manevralar gerektiğinde Lübnanlı her siyasi aktörde ve çıkar grubunda belirginleşebilir. Lübnan'da mevcut siyasal sistem ve kültür, ülkede rol oynayan siyasi aktörlerin bireysel çıkarlarını ve bekalarını korumak için siyasi stratejilerini ve ittifaklarını sürekli değiştirme eğilimi içerisinde olmaya zorlamaktadır. Lübnan'daki bu siyasal atmosfer içinde Mārūnîlerin veya diğer Hıristiyanların Akdeniz veya Avrupa ile ortak dini değerleri paylaşması yoluyla birleşme veya tarihte deliller bularak ayrı bir kimlik tanımlama çabaları, onların Müslüman Arap dünyasının kültürel ve toplumsal çevresinin tamamen dışında kaldıkları anlamına gelmemektedir. Lübnanlı Hıristiyanların tümü, Arap ve İslam kültürünün egemen olduğu kendi coğrafyalarının inanç ve ahlak değerlerini, toplumsal, kültürel ve dilsel bağlarını tarihi boyunca muhafaza etmeyi başardı. Bu bağlamda Mārūnî toplumu ve Lübnan, Orta Doğu'ya özgü siyasal, sosyolojik, psikolojik ve tarihsel şartları ve davranış şekillerinin benzerlerini kendi içinde barındırmaktadır.

Lübnan'da derinlemesine bölünmüş bir toplumsal yapı üzerinde uygulanmaya çalışılan profesyonel sistem ve Mārūnî seçkinlerin çoğu zaman köktenci bir mezhepçiliğe dayalı siyasi tavırları, 21. yy'ın başında askeri işgaller, katliamlar, etnik çatışmalar, halk ayaklanmaları ile parçalanmış ve çatışmacı bir toplumsal ortama sürüklenen Orta Doğu devletleri için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Uluslararası sistemin güçlü aktörleri, Orta Doğu'da manda ve sömürge döneminde temelleri atılan devlet yapılarına alternatif olarak alt kimliklere dayalı ve yerel milliyetçilik veya din faktörüyle harekete geçirilen, farklı toplumsal grupların uzlaşması kuralına bağlı yeni siyasi yapılar kurulmasını teşvik etmektedir. 2003 yılında küresel güç ABD'nin Irak'ta başlattığı işgalle, her şeyden önce dış müdahale ile bağımsız bir devletin siyasi rejiminin değiştirilmesinin meşru bir yöntem olarak kullanılabilmesi ve bunun olağanüstü bir durum olmadığı gösterilmeye çalışıldı. Nükleer silah bulundurma veya terörizmi destekleme iddiaları, uluslararası medyada yapılan dezenformasyon ve

manipülasyonlar, insani yardım veya insan hakları ihlalleri gibi gerekçeler, Batılı büyük güçlerin Orta Doğu'daki devletlere yapacakları tek taraflı askeri saldırıları veya baskıları meşru kıldı. Buna ek olarak ABD'nin Irak'taki askeri işgali ve ardından ülkedeki siyasal sistemi yeniden yapılandırma girişimleri, etnisiteye dayalı federasyon tarzı devlet örgütlenmesinin bölgenin diğer devletleri için çok kültürlüğü yansıtan bir demokrasi örneği olarak sunulmasına giden yolu açtı.

ABD yönetiminin Irak'ı işgal ederken kullandığı demokratikleşme söylemlerine rağmen uzun süreli askeri işgal, Irak'ta büyük bir insanlık faciasına, ölümlere, katliamlara ve uzun süreli psikolojik travmalara neden oldu. Irak toplumu, dini ve etnik kimliklerine göre derinlemesine bölündü ve bu kimlikler ülke içindeki güç mücadelelerinde çıkış noktası kabul edildi. ABD işgalinin ardında Irak'ta ortak bir ulusal kimlikten (Iraklılık) bahsetmek mümkün değildir. Irak'da kimlikler, köktenci bir dini ve etnik anlayışın sonucu olarak Sünni, Şii, Arap, Kürt, Türkmen ve Asuri olarak tanımlanmaktadır. Hatta Arap etnik kimliği bile Sünni-Arap ve Şii Arap olarak ikiye bölündü. Bu bağlamda Irak'taki federasyonun, bölünmüş toplumsal kimlikler üzerine inşa edilen, merkezi otoritenin güçsüz olduğu ve iktidarın mezhepsel gruplar arasında paylaşıldığı bir devlet örgütlenmesini ortaya çıkardığını söylemek mümkündür. Uygulamada böyle bir devlet yapısı, siyasal ve ekonomik olarak güçlü ve istikrarlı devletler ortaya çıkarmak yerine dış müdahaleye açık, kimliksel temelli çatışmaya yatkın ve ekonomik eşitsizliklerin üst safhada olduğu devletlerin bölgede varolmasını kolaylaştırması muhtemeldir. Bu bağlamda 2003'ten sonra Irak'ta ortaya çıkan gelişmeler, Lübnan'ın iç savaş yıllarında yaşadıklarına benzer bir durumu teşkil etmektedir. "Lübnanlaşma" kavramıyla ifade edilen mezhebe dayalı bölünmüşlük Irak'ta ABD yönetiminin dış müdahalesiyle ortaya çıktı ve tüm bölgeyi tehdit etmeye başladı. Bu yüzden Lübnan'daki mezhepçi çatışmayı ve toplumsal bölünmüşlüğü anlamak günümüzde Orta Doğu'da var olan gelişmeleri ve kimliğe dayalı çatışma tehlikesini anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Lübnan'ın deneyimleri mezhepsel bölünmüşlük ve çatışma arasındaki yakın ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Lübnanlılar, yıllar süren tek ulusal kimlik çerçevesinde bütünleşmiş bir toplum yaratma çabalarına rağmen hala ulus-altı

kimliklerle kendilerini tanımlamakta ve çıkarlarını belirlemektedir. Hatta Lübnan'da toplumsal alandaki mezhepçi uygulamalar, eğitim, evlilik, boşanma, miras gibi konuların merkezi devlet otoritesinin dışında kalmasına ve din adamlarının toplum üzerinde bir tahakküm kurmasına imkân vermektedir. Lübnan'da devletle toplum arasındaki ilişkiler ve etkileşim doğrudan dini inançlar ve uygulamalar tarafından şekillenmektedir. Görünüşte ülkedeki her mezhebin, nüfus oranına göre siyasal temsile katılabilmesi ve dini ritüellerini özgür bir biçimde yerine getirmesi Lübnan Devleti tarafından anayasal güvence altına alınmıştır. Fakat anayasal güvenceleri uygulayabilecek siyasi ve askeri yaptırım gücüne sahip bir merkezi iktidarın ortaya çıkmaması bu özgürlüklerin büyük tehdit altında olduğunu ve mezhepsel grupların ülkenin tümünde değil sadece kendi yaşam alanlarında özgürlüklerini uygulayabilmelerine imkân vermektedir. Böyle bir ülkede de tek bir otoritenin uygulandığını ve devletin var olduğunu söylemek mümkün değildir. Lübnan'da devlet etkisiz, mezhepsel gruplara bağımlı ve sadece şeklen var olan bir kurumsal örgütlenmedir. Lübnan'da güvenliği sağlayan ve vatandaşlarının haklarını kanunlarla koruyan bir devlet yapısı mevcut değildir. Lübnan'daki mezhepsel grupların coğrafi olarak bölünmüş yaşam ve egemenlik alanlarına sahip olması, bir mezhebin diğerinin egemenlik alanına girmemesi şartıyla toplumsal barışın sürdürülmesini sağlamaktadır. Bu durum ise mezhepler arasında tüm etkileşim kanallarını kapamakta ve çatışmacı atmosferde birbirlerini ötekileştirmelerine, düşman olarak görmelerine ve öldürmelerine neden olmaktadır. Lübnan'ın kendine özgü bu siyasal ve toplumsal şartları ülkedeki çatışmayı müzmin bir durum haline getirmektedir.

Mezhepçiliğin doğasında, çok kültürlü ve çoğulcu bir demokrasi içerisinde adaletli temsil ve yaşam olanaklarını teşvik etmekten çok kimliksel temelli parçalanmışlık, düşmanlıklar ve istikrarsızlık vardır. Mezhepçilik, Lübnan siyasetinde ve toplumunda sert rekabetlere ve mücadeleye dayalı bir kısır döngünün ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu kısır döngü içerisinde güç mücadelesi veren rakip gruplar kısa vadede elde ettikleri kazanımlarla nihai zafer elde ettiklerini düşünebilmektedir. Oysaki bu mezhepçi yapılanma ve rekabetler, uzun vadede ülkedeki tüm grupların zarar görmesine ve istikrarsız bir ortamın oluşmasına neden olmaktadır. Farklı mezhepsel gruplar arasında taktik anlaşma ve pazarlıklarla sağlanacak geçici uzlaşmalar,

Lübnan'ın istikrarlı ve çatışmadan uzak bir devlet olabilmesi için kâfi gelmemektedir. Bundan dolayı ne şu an Lübnan'da var olan mezhepsel bağlara dayalı konfesyonel sistem ne de Arend Lijphart'ın ortaklaşmacı demokrasisi gibi modeller Lübnan için uygulanabilir değildir.

Lübnan'da siyasal, ekonomik ve kültürel olanakların geniş toplumsal kesimler lehine değiştirilmesi, fırsat eşitliğinin ve özgürlükleri sağlanması ve istikrarlı bir siyasal sistemin oluşturulması, ancak mezhepçiliğe dayalı siyasal ve toplumsal düzeni ortadan kaldıran radikal reformların uygulanmasıyla mümkündür. Mezhepçiliğe dayalı uygulamaların ortadan kaldırılmasına ek olarak sekülerizmin siyasal ve toplumsal alanda uygulanabilir hale getirilmesi de bir zorunluluk olarak görülmektedir. Çoğulcu bir demokrasi sisteminin Lübnan'a yerleşmesi, radikal siyasal ve toplumsal reformlarla birlikte uzun vadede gelişen bir demokrasi ve hoşgörü kültürüne, kurumsallaşmış demokratik yapılara ve en önemlisi üniter bir siyasi yapı içinde gelişen ulusal bir birliğe ihtiyaç duymaktadır. Bu ulusal birlik, ancak toplumsal aidiyet hissini pekiştirecek tarihi, kültürel ve coğrafi unsurlara vurgu yapılarak ve herkese uygulanabilen ortak kanunların garantisi altında bir vatandaşlık bilincini geliştirerek elde edilebilir. Tabii güçlü bir merkezi devletin oluşturulması bunların yapılabilmesi için öncelikli gerekliliktir. Tüm bunlarla birlikte Lübnan'ın siyasi, ekonomik ve coğrafi olarak küçük ölçekli bir devlet olması, dışa bağımlılığı, dış müdahalelere yatkın ülkesel özellikleri, çevresindeki dinamik kriz alanları ve küresel dengeler, Lübnan'da konfesyonel sistemi sona erdirecek radikal reformların yapılması yönündeki umutları azaltmaktadır.

EKLER

EK-1: Lübnan Siyasi Haritası

Kaynak: Perry-Castañeda Library, University of Texas, 2002,

http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/lebanon_pol_2002.jpg

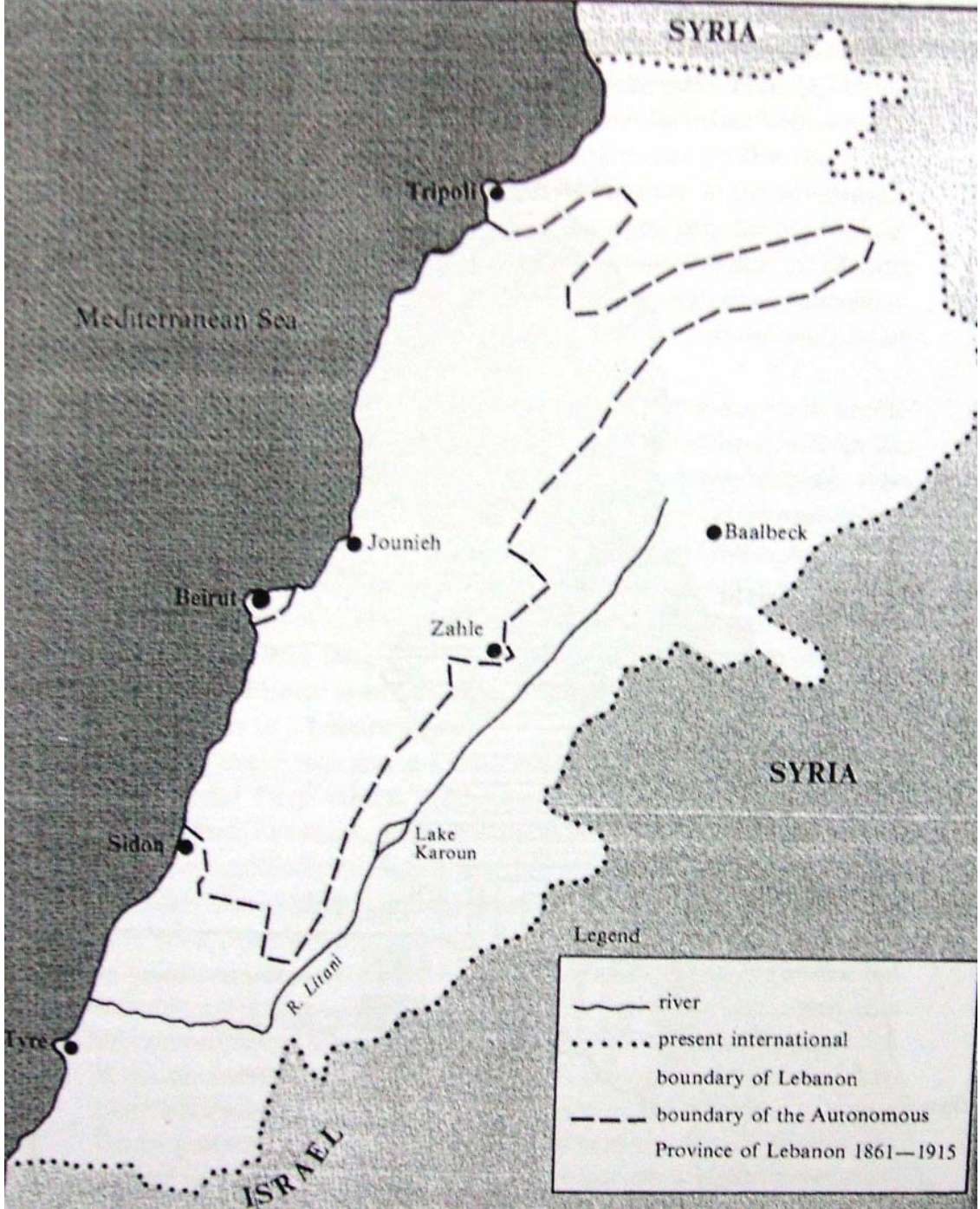
EK-2: Lübnan Fiziki Haritası

Kaynak: Perry-Castañeda Library, University of Texas, 2002,

http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/lebanon_rel_2002.jpg

EK-3: *Grand Liban* ve *Petit Liban*'ın Coğrafi Sınırları

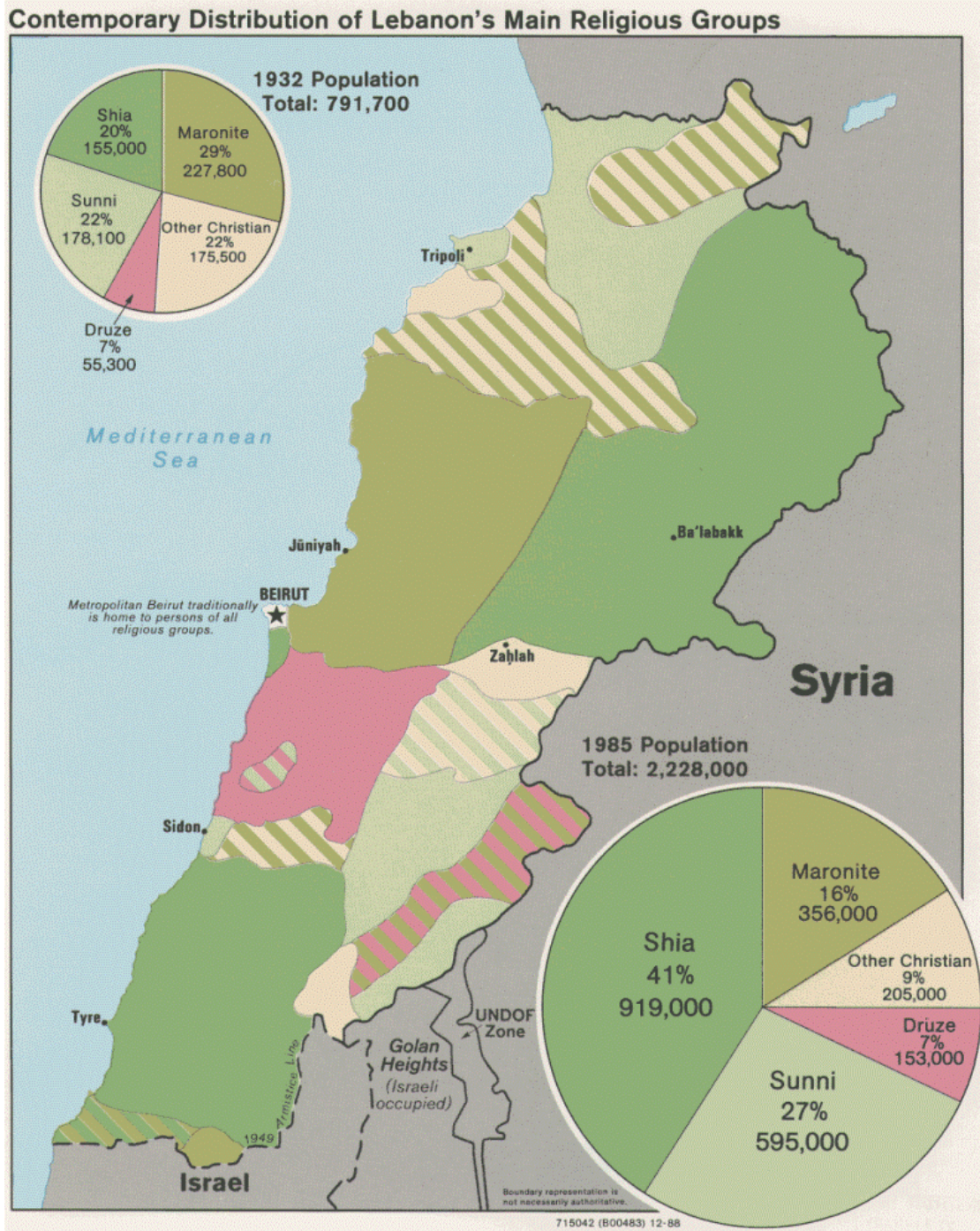
Kaynakça: Kamal Salibi, *A House of Many Mansions*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 6

EK-4: Kisravān Haritası

Kaynakça: Richard Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, Leiden, E.J. Brill, 1994, (Giriş Bölümü), s. 14

EK-5: Lübnan'daki Mezhepsel Grupların Dağılımı*

Kaynak: Paul V. Galvin Library, Illinois Institute of Technology,

<http://library.iit.edu/govdocs/maps/Lebanon's%20main%20Religious%20Groups.gif>

* Lübnan'daki mezhepsel grupların dağılımını gösteren yukardaki haritanın üzerinde yer alan ilk grafik 1932 nüfus sayımındaki verilere dayanan resmi rakamları göstermektedir. İkinci grafikteki nüfus oranları ise 1985 yılına ait tahmini rakamlardır.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

- ABU KHALIL, Josef: *Lubnan Limaza*, Beyrut, eş-Şeriket el-Matbuat, 1992.
- ABU-RABI', İbrahim M.: *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, Londra, Pluto Press, 2004.
- ACAR, İrfan: *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara, TTK Basımevi, 1989.
- ALAGHA, Joseph Elie: *The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Programme*, Leiden, Amsterdam University Press, 2006.
- AL-AZMEH, Aziz: "The Progressive Force", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976.
- ALEXANDER, Edgar: "Oriental Christianity", Der: Ernest Jackh, *Background of the Middle East*, New York, Ithaca, Cornell University Press, 1952.
- AL-KHAZEN, Farid: *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, London, I.B. Tauris, 2000.
- AMIL, Mehdi: *Fi ed-Devle et-Tā'ifiyye*, Beyrut, El-Farabi, Üçüncü Baskı (İlk Baskı 1987), 2003.
- AKARLI, Engin Deniz: *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, Londra, The Center for Lebanese Studies & I.B. Tauris, 1993.
- AMSELLE, Jean-Loup: "Etni ve Kabile: Her Kapıyı Açan Kavramlar", Der: Jean Lecca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Çev: Siren İdemen, Metis Yayınları, 1996.
- AZAR, Edward: "Protracted Social Conflict: Ten Propositions", Der: John Burton-Edward Azar, *International Conflict Resolution: Theory and Practice*, Sussex, 1986.
- BADRAN, Tony: Tony Badran, "Lebanon's Militia Wars", Der: Barry Rubin, *Lebanon: Liberation, Conflict and Crisis*, New York, Palgrave Macmillan, 2009.
- BAKHIT, Muhammed Adnan: "The Christian Population of the Province of Damascus in the Sixteen Century", Der: Benjamin Braude- Bernard Lewis,

- Christians and Jews in the Ottoman Empire*, C: 2, New York, Holmes&Meier Publishers, 1982.
- BARTH, Fredrik: “Giriş Bölümü”, Der: Fredrik Barth, *Etnik Gruplar ve Sınırları*, Çev: A. Kaya, S. Gürkan, Bağlam Yayınları, 2001.
- BEN-DOR, Gabriel: “Minorities in the Middle East: Theory and Practice”, Der: Ofra Bengio- Gabriel Ben-Dors, *Minorities and the State in the Arab World*, Lynne Rienner Publishers, 1999.
- BERGHE, Pierre Van Dan: *The Ethnic Phenomenon*, Connecticut, Greenwood Publish, 1987.
- BETT, Robert Benton: “Druze”, Der: Philip Mattar, *Encyclopedia of The Modern Middle East&North Africa*, C: 2, Thomson Gale, 2004.
- BETT, Robert Benton: *Christians in the Arab East*, Londra, SPCK, 1979.
- BETT, Robert Benton: *The Druze*, New Haven, Conn: Yale University Press, 1988.
- BRASS, Paul: *Ethnicity and Nationalism, Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, Yeni Delhi, Newbury Park, Sage Publications, 1991.
- BUHEIRY, Marwan: “Bulus Nujaym and The Grand Liban Ideal 1908-1919”, Der: Marwan Buheiry, *Intellectual Life in The Arap East, 1890-1939*, Beyrut, AUB Publishers, 1981.
- BURCKHARDT, Johann Ludwig: *Travels in Syria and the Holy Land*, Londra, John Murray, 1822.
- CHIHA, Michel: *Lebanon at Home and Abroad*, Çev: Leo Arnold- Jean Montegu (Fransızcadan İngilizceye), Beyrut, Les Conferences Du Cenacle, 1966.
- CHURCHILL, Charles Henry: *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, Londra, Saunders and Otley, 1853.
- CHURCHILL, Charles Henry: *The Druze and The Maronites Under Turkish Rule (from 1840 to 1860)*, Londra, Bernard Quartich, 1862.
- CLEVELAND, William L.- BUNTON, Martin: *A History of The Modern Middle East*, Westview Press, 2009.
- COBBAN, Helen: *The Making of Modern Lebanon*, Londra, Hutchinson Group, 1985.

- COBBAN, Helen: *The Palestinian Liberation Organization: People, Power, and Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
- COBBAN, Helen: *The Superpowers and The Syrian-Israeli Conflict*, New York, Praeger, 1991.
- COLLELO, Thomas: *Lebanon: A Country Study*, Washington, Federal Research Division Library of Congress, 1989.
- COMMINS, David: *Historical Dictionary of Syria*, Scarecrow Press, 1996.
- CORM, Georges: “Myths and Realities”, Der: Nadim Shehadi- Dana Haffar Mills, *Lebanon: A History of Conflict and Consensus*, Londra, I.B. Tauris, 1988.
- COURBAGE, Youssef- FARGUES, Philippe: *Christians and Jews Under Islam*, Londra, I.B. Tauris, 1998.
- DAGHER, Caroline H.: *Bring Down the Walls: Lebanon's Post-War Challenge*, New York, Palgrave, 2001.
- DANA, Nissim: *The Druze: A Religious Community in Transition*, Jerusalem, Turtledove Publishing, 1980.
- DANDINI, Jerome: *A Voyage to Mount Libanus- Turks&Maronites*, Londra, 1698.
- DAVES, Bryan: “Iran-Contra Affair”, Der: Philip Mattar, *Encyclopedia of The Modern Middle East&North Africa*, C: 2, Thomson Gale, 2004.
- DAWISHA, Adel I.: *Syria and The Lebanese Crisis*, Hong Kong, Macmillan Press, 1980.
- DAWN, C. Ernest: “The Foreign Policy of Syria”, Der: L. Carl Brown, *Diplomacy in The Middle East*, I.B. Tauris, 2003.
- DEEP, Marius: *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, New York, Palgrave Macmillan, 2003.
- DEEP, Marius: *The Lebanese Civil War*, New York, Praeger, 1980.
- DEUTSCH, Karl: *Nationalism and Social Communication*, Cambridge, MIT Press, 1953.
- DOCKRILL, Michael L.- HOPKINS Michael F.: *The Cold War, 1945-1991*, Palgrave Macmillan, 2. Baski, 2006.

- DONOGHUE, Michael E.: “Nixon Doctrine”, Der: Spencer C. Tucker- Priscilla Mary Roberts, *The Encyclopedia of Cold War*, Cilt: 3, 2008.
- EISENBERG, Laura Zittrain: *My Enemy's Enemy: Lebanon in The Early Zionist Imagination, 1900-1948*, Detroit, Wayne University Press, 1994.
- ENTELIS, John Pierre: *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al- Kata'ib, 1936–1970*, Leiden, Netherlands, E. J. Brill, 1974.
- ESMAN, Milton J.- RABINOVICH, Itamar: “Orta Doğu’da Etno-politika Çalışmaları”, Der: Milton J. Esmen- Itamar Rabinovich, *Orta Doğu’da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Avesta Yayınları, 2004.
- ETIAN, Raful: *A Soldier's Story: The Life and Times of an Israeli War Hero*, Çev: Elliot A. Green (İbraniceden İngilizceye), New York, Shapolsky Publishers, 1992.
- EVRON, Yari: “Washington, Damascus and The Lebanon Crisis”, Der: Moshe Ma’oz- Avner Yaniv, *Syria Under Assad*, Londra, Croom Helm, 1986.
- EWING, William: *Arab and Druze at Home*, Londra, T.C.&E.C. Jack, 1907.
- FARAH, Caesar E.: *Arabs and Ottomans: A Checkered Relationship*, İstanbul, The ISIS Press, 2002.
- FARAH, Caesar E.: *The Politics of Interventionism in Ottoman Lebanon, 1830-1861*, Londra, Centre for Lebanese Studies, I. B. Tauris, 2000.
- FARLEY, J. Lewis: *Massacres in Syria*, Londra, Bradbury&Evans, 1861.
- FAROQHI, Suraiya: *The Ottoman Empire and The World Around It*, Londra, I.B. Tauris, 2004.
- FAWAZ, Leila Tarazi: *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, University of California Press, 1994.
- FINLAN, Alastair: *Essential Histories The Gulf War 1991*, London, Routledge, 2005.
- FIRRO, Kais: “Suriye, Lübnan ve İsrail’de Dürzîler”, Der: Milton J. Esmen- Itamar Rabinovich, *Orta Doğu’da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev: Zafer Avşar, İstanbul, Avesta Yayınları, 2004.
- FIRRO, Kais: *A History of The Druzes*, Leiden, E.J. Brill, 1992.
- FIRRO, Kais: *Inventing Lebanon: Nationalism and The State Under Mandate*, New York, I.B. Tauris, 2003.

- FISK, Robert: *Pity The Nation: Lebanon At War*, Londra, Andre Deutsch, 1990.
- FLANZ, Gisbert H.- KANSO, Nabil: *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, New York, Oceana Publications, 1972.
- FLAUBERT, Gustave: *Salambo*, Çev: Semih Tiryakioğlu, Literatür Yayıncılık, 2003.
- FREEDMAN, Robert O.: "Moscow, Damascus and The Lebanon Crisis", Der: Moshe Ma'oz- Avner Yaniv, *Syria Under Assad*, Londra, Croom Helm, 1986.
- GANTZEL, Klaus- SCHWINGHAMMER, Torsten: *Warfare since the Second World War*, Londra, Transaction Publishers, 2000.
- GEERTZ, Cliff: *The Interpretation of Culture: Elected Essays*, New York, Basic Books, 1973.
- GEHA, Rani: *Words From Bashir: Understanding the Mind of Lebanese Forces Founder Bashir Gemayel from His Speeches*, basım yeri yok, basımevi yok, 2010.
- GIBB, H. A. R.- BOWEN, Harnold: *Islamic Society and West*, C: 2, Londra, Oxford University, 1969.
- GIBON, Edward: *The History of The Decline and Fall of The Roman Empire*, Londra, A. Srorriswoode, 1837.
- GIDDENS, Anthony: *Sociology*, Cambridge, C: 2, Polity Press, 1993.
- GORIA, Wade R.: *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, Londra, Ithaca Press, 1985.
- GREEN, John: *A Journey from Aleppo to Damascus*, Londra, 1736.
- GUNTER, Michael M.: *Pursuing the Just Cause of their People: A Study of Contemporary Armenian Terrorism*, New York, Greenwood Press, 1986.
- HABIB, Camille H.: *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, Beyrut, Majd, 2009.
- HADDAD, Said-SALEH, Movrad: *Tall-el Zaatar Katliamı ve Lübnan İç Savaşı*, Çev: Mehmet Atilla, Evren Yayınları, 1977.
- HALDUN, İbn: *Mukaddime*, Çev: Turan Dursun, C: 1, Onur Yayınları, 1977.

- HARARI, Maurice: *Government and Politics in the Middle East*, Prentice-Hall, 1962.
- HARIK, Iliya: *Politics and Change in a Traditional Society: Lebanon 1711-1845*, Princeton University Press, 1968.
- HARIK, Iliya: "The Maronite Church and Political Change in Lebanon", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley and Sons, 1965.
- HARRIS, William W.: *The New Face of Lebanon: History's Revenge*, Princeton, Markus Wiener Publishers, 2006.
- HARRIS, William: "Lebanon (Al-Jumhuriyya al-Lubnaniyya)", Der: Ami Ayalon-Bruce Maddy-Weitzman, *Middle East Contemporary Survey*, C: 18, Westview Press, 1994.
- HARRIS, William: *The New Face of Lebanon: History's Revenge*, Princeton, Markus Wiener Publishers, 2006.
- HASSAN, Ümit: *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1982.
- HEEREN, A.H.L.: *Historical Resercher Into The Politics, Intercourse And Trade of The Principal Nations of Atiquity*, Almancadan Çevri, C: 2, Londra, D. A. Talboys, 1833.
- HENRY, S.C.: *A Manuel of Ancient History*, New York, D. Appleton&Co., 1844.
- HIRO, Dilip: *Lebanon: Fire and Embers- A History of the Lebanese Civil War*, Londra, Weidenfeld-Nicolson, 1993.
- HITTI, Philip: *Arap Tarihinin Mimarları*, Çev: Ali Zengin, Risale Yayınları, 1995.
- HITTI, Philip: *History of Syria: including Lebanon and Palestine*, New York, Macmillan, 1951.
- HITTI, Philip: *History of The Arabs*, Londra, Macmillan, 1953.
- HITTI, Philip: *Origins of The Druze People and Religion*, New York, Colombia University Press, 1928.
- HITTI, Philip: *The Near East in History: A 5000 Year Story*, Princeton, D. Van Nostrand Company, 1961.

- HOPWOOD, Derek: *Syria, 1945-1986: Politics and Society*, Londra, Unwin Hyman, 1988.
- HOROWITZ, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, University of California Press, 1984.
- HOTTINGER, Arnold: "Zu'ama' in Historical Perspective", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley&Sons, 1965.
- HOURANI, Albert: "Historians Of Lebanon", Der: Bernard Lewis- P. M. Holt, *Historians of The Middle East*, Oxford University Press, Londra, 1962.
- HOURANI, Albert: "Ideologies of The Mountain and The City", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976.
- HOURANI, Albert: "Lebanon: The Development of a Political Society", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, John Wiley&Sons, Londra, 1965.
- HOURANI, Albert: *Arabic Thought in The Liberal Age 1798-1939*, Cambridge University Press, Üçüncü Baskı, 2003.
- HOURANI, Albert: *Arap Halkları Tarihi*, Çev: Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, 2000.
- HOURANI, Albert: *Syria and Lebanon: A Political Essay*, Oxford University Press, 1968.
- HOURANI, Albert: *The Emergence of The Modern Middle East*, Oxford, Macmillan Press, 1981.
- HUDSON, Michael: "The United States' Involvement in Lebanon", Der: Halim Barakat, *Toward A Viable Lebanon*, Londra, Croom Helm, 1988.
- HUDSON, Michael: *The Precarious Republic: Political Modernization in Lebanon*, New York, Random House, 1968.
- HUREWITZ, J.C.: "Lebanese Democracy in Its International Setting", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley and Sons, 1965.
- ISAACS, Harold: *Idols of the Tribe: Group Identity and Political Change*, New York, Harper & Row, 1975.
- ISMAEL, Tariq Y.- ISMAEL, Jacqueline S.: *The Communist Movement in Syria and Lebanon*, Florida, University Press of Florida, 1998.

- ISSAWI, Charles: “Economic Development and Political Liberalism in Lebanon”, Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley&Sons, 1965.
- IZZETTIN, Nejla M. Abu: *The Druzes*, Leiden, H.J. Brill, İkinci Baskı, 1993.
- JAFFRELOT, Christophe: “Bazı Ulus Teorileri”, Der: Jean Lecca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Çev: Siren İdemen, Metis Yayınları, 1996.
- JANOWITZ, Morris: *Military Institutions and Coercion in the Developing Nations*, Chicago, The University of Chicago Press, 1977.
- JESSUP, Henry Harris: *Fifty Three Years in Syria*, C: 2, Fleming H. Revell, 1910.
- JESSUYİ, Salma Khadra- TINGLEY, Christopher: *Trends and Movements in Modern Arabic Poetry*, Leiden, E.J. Brill, Cilt: 2, 1977.
- JOHNSON, Michael: *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, Londra, Ithaca Press, 1986.
- JONES, Clive: “The Foreign Policy of Israel”, Der: Raymond Hinnebusch-Anoushiravan Ehteshami, *The Foreign Policies of the Middle East States*, Londra, Lynce Riener Publishers, 2002.
- JOUMBLATT, Kamal: *I Speak for Lebanon*, Londra, Zed Press, 1982.
- KALDOR, Mary: *New and Old War: Organised Violence in a Global Era*, Cambridge, Polity Press, İkinci Baskı, (Birinci Baskı 1998), 2006.
- KARK, Ruth: *American Consuls in The Holy Land, 1832-1914*, Kudüs, The Magnes Press, 1994.
- KARPAT, Kemal: *Orta Doğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev: Recep Bozkurt, İmge Yayınları, 2001.
- KARPAT, Kemal: *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev: Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, 2010.
- KAUFMAN, Asher: *Reviving Phoenicia: in Search of Identity in Lebanon*, Londra, I.B. Tauris, 2004.
- KEDOURIE, Elie: *Nationalism*, Buckingham, Open University Press, 1997.
- KERR, Malcolm H.: *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, Beyrut, 1959.

- KHALAF, Samir: “Communal Conflict in Nineteenth-Century”, Der: Benjamin Braude- Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, C: 2, New York, Holmes&Meier Publishers, 1982.
- KHALAF, Samir: *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, New York, Colombia University Press, 2002.
- KHALAF, Samir: *Lebanon's Predicament*, New York, Colombia University Press, 1987.
- KHALAF, Tevfik: “The Phalange and The Maronite Community: From Lebanonism to Maronitizm”, Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976.
- KHALID, Walid: *Conflict and Violence in Lebanon*, The Center for International Affairs, 1979.
- KHURI, Fuad: *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, Londra, Saqi Books, 1990.
- LAMMENS, Henri: *Islam, Beliefs and Institutions*, Çev: E. Denison Ross (Fransızcadan İngilizceye), Yeni Delhi, İkinci Baskı, 1979.
- LANDAU, Jacob M.: *Middle Eastern Themes Papers in History and Politics*, Londra, Frank Cass, 1973.
- LEEUWEN, Richard Van: *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, Leiden, E.J. Brill, 1994.
- LEVEAU, Remy: “France's Arab Policy”, Der: L. Carl Brown, *Diplomacy in The Middle East*, I.B. Tauris, 2003.
- LEWIS, Bernard: *The Multiple Identities of The Middle East*, New York, Schocken Books, 1998.
- LIJPHARD, Arend: “The Power-Sharing Approach”, Der: Joseph V. Montville, *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*, New York, Lexington Books, 1991.
- LIJPHARD, Arend: *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, New Haven, Yale University Press, 1977.
- LIJPHARD, Arend: *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Los Angeles, University of California Press, İkinci Baskı, 1975.

- LIJPHARD, Arend: *Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*, New York, Routledge, 2008.
- LONGRIGG, Stephen Hemsley: *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Beyrut, Librairie Du Liban, 1968.
- MACLEAN, A. J.: “Syrian Christians”, Der: James Hasting, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, C:12, Edinburgh, 1980.
- MA’OZ, Moshe: *Esad: Şam’ın Sfenksi*, Çev: Hakan Gündüz, Akademi Yayınları, 1991.
- MACKEY, Sandra: *Lebanon: Death of A Nation*, New York, Anchor Books, 1989.
- MAFHOUZ, Joseph: *Short History of The Maronite Church*, Çev: Susan Foukx (Arapçadan İngilizceye), Jounieh, Beyrut, Saint Paul Press, 2009.
- MAKDISI, Ussama: *The Culture of Sectarianism*, University of California Press, 2000.
- MANSFIELD, Peter: *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Çev: Salih Yurdakul, İstanbul, Söylem Yayınları, 2000.
- MIDLARSKY, Manus I.: *Handbook of War Studies II*, University of Michigan Press, 2000.
- MIGLIORINO, Nicola: *(Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria*, yy, Berghahg Books, 2008.
- MOOSA, Mati: *The Maronites in History*, New York, Syracuse University Press, 1986.
- MOSHEIM, John Laurence Von: *Institutes Ecclesiastical History, Ancient and Modern*, Çev: James Murdock (Latineden İngilizceye), C: 2, Londra, Gilbert and Rivington Printers, 1841.
- NAFISSI, Mohammad: “Shiism and Politics”, Der: Jeffrey Haynes, *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, 2009.
- NASH, Manning: *The Cauldron of Ethnicity in the Modern World*, Chicago, The University of Chicago Press, 1993.
- NEWCOMB, Harvey: *A Cyclopedia of Missions: Containing A Comprehensive View of Missionary Operations Throughout The World*, New York, 1855.
- NISAN, Mordechai: *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, Londra, Frank Cass Publishers, 2003.

- NORTON, Augustus Richard: "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", Der: Juan R.I. Cole- Nikki R. Keddie, *Shi'ism and Social Protest in Lebanon*, New Haven, Yale University Press, 1986.
- O'BALLANCE, Edgar: *Civil War in Lebanon 1975-92*, New York, Palgrave, 1998.
- OLMERT, Yosef: "Lebanon (Al-Jumhuriyya al-Lubnaniyya)", Der: Itamar Rabinovich- Haim Shked, *Middle East Contemporary Survey*, C: 10, Westview Press, 1986.
- ORTAYLI, İlber: *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul, Hil Yayınları, 1985.
- ORTAYLI, İlber: *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme Enstitüsü Yayınları, 1974.
- OWEN, Robert: "The Political Economy of Grand Liban, 1920-1970", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976.
- OWEN, Roger: *State, Power and Politics in the Making of Modern Middle East*, New York, Routledge, 2006.
- ÖZKIRIMLI, Umut: *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1999.
- ÖZTUNA, Yılmaz: *Osmanlı Devleti Tarihi*, C: 1, İstanbul, Faysal Finans Kurumu Yayını, 1986.
- PELLETIERE, Stephen C.: *Assad and The Peace Process: The Pivotal Role of Lebanon*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1995.
- PENROSE, Stephen B. L.: *That They May Have Life: The Story of the American University of Beirut, 1866-1841*, New York, Trustees of the American University of Beirut, 1941.
- PHILLIPS, Clifton J.: *Protestant America and the Pagan World: The First Half Century of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1810-1860*, Cambridge, Harvard University Press, 1969.
- PIPES, Daniel: *Great Syria: The History of an Ambition*, New York, Oxford University Press, 1990.
- POLIAK, A.N.: *Feudalism in Egypty, Syria, Palestine and The Lebanon: 1250-1900*, Londra, The Royal Asiatic Society, 1939.

- PRIESTLEY, Joseph: *A General History of The Christian Church: From The Fall of The Western Empire to The Present Time*, C: 1, Northumberland, 1802.
- PRIMAKOV, Yevgeni: *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, Çev: Olga Tezcan, Timas Yayınları, 2009.
- QASSAM, Naem: *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, Çev: Muharrem Tan, Karma Kitapları, 2007.
- QUANDT, William B.: “America and the Middle East: A Fifty-Year Overview”, Der: L. Carl Brown, *Diplomacy in The Middle East*, I.B. Tauris, 2003.
- RAAD, Ghassan T.: “The Termination of Protracted Social Conflict in Lebanon”, Der: Nadim Shehadi- Dana Haffar Mills, *Lebanon: A History of Conflict and Consensus*, Londra, I.B. Tauris, 1988.
- RABINOVICH, Itamar: “Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite”, Der: Milton J. Esman- Itamar Rabinovich, *Orta Doğu’da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev: Zafer Avşar, Avesta Yayınları, 2004.
- RABINOVICH, Itamar: *Religion and Nationalism in The Middle East: The Case of Lebanon*, Tel Aviv, Occasional Papers, The Shiloah Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv University, 1977.
- RABINOVICH, Itamar: *The War for Lebanon, 1970-1985*, Londra, Cornell University Press, 1985.
- RANDAL, Jonathan: *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers an American Bunglers*, Londra, Chatto&Windus, 1983.
- REINKOWSKY, Maurus- SAADEH, Sofia: “A Nation Divided Lebanese Confessionalism”, Der: Haldun Gülalp, *Citizenship and Ethnic Conflict*, Routledge, 2006.
- RISK ALLAH EFENDI, Habeeb: *The Thistle and The Cedar of Lebanon*, Londra, James Madden, 1854.
- RONDOT, Pierre: *Et-Tavā’if fi ed-Davla el-Lubnāniyye*, Çev: Müfide Ebu Murad (Fransızca’dan Arapça’ya), Beyrut, Dar el-Kutub el-Hadise, 1984.
- SAADEH, Sofia: “Women in Sectarian Politics of Lebanon”, Der: R. W. Bulliet, N. Yavari, L. G. Potter, J. R. Oppenheim, *Views from the Edge: Essays in Honor of Richard W. Bulliet*, New York, Colombia University, 2004.

- SALIB, Najib E.: “Syrian-Lebanese Relations”, Der: Halim Barakat, *Toward A Viable Lebanon*, Londra, Croom Helm, 1988.
- SALIBI, Kemal: “Es-Seyyid Muhammed Ebū’s-Suud el-Hasibi’nin Tanık Olduğu 1860 Şam İsyanı, Eşraf ve Daha Sonrası, Şehrin Nakibü’l-Eşrafi”, Der: William R. Polk- Richard L. Chambers, *Ortadoğu’da Modernleşme*, İnsan Yayınları, 1995.
- SALIBI, Kamal: “Islam and Syria in the Writings of Henri Lammens”, Der: Bernard Lewis- P. M. Holt, *Historians of The Middle East*, Oxford University Press, Londra, 1962.
- SALIBI, Kamal: “Tribal Orgins of the Religious Sects in the Arab East”, Der: Halim Barakat, *Toward A Viable Lebanon*, Londra, Croom Helm, 1988.
- SALIBI, Kamal: *A House of Many Mansions*, Londra, I.B. Tauris, 1988.
- SALIBI, Kamal: *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, New York, Caravan, Üçüncü Baskı, (Birinci Baskı, 1976), 2005.
- SALIBI, Kamal: *Syria Under Islam: Empire on Trail 634-1097*, New York, Caravan Books, 1977.
- SALIBI, Kamal: *The Modern History of Lebanon*, New York, Caravan Books, 1993.
- SANJIAN, Avedis K.: *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1965.
- SAYAH, Paul Nabil: “Muslim-Christian Relations in Lebanon”, Der: Kail C. Ellis, *Lebanon’s Second Republic: Prospects for the Twenty-First Century*, Florida, University Press of Florida, 2002.
- SAYIGH, Rosemary: *Too Many Enemies: The Palestinian Experience in Lebanon*, Londra, Zed Books, 1994.
- SCHENKER, David: “America and the Lebanon Issue”, Der: Barry Rubin, *Lebanon: Liberation, Conflict and Crisis*, Palgrave Macmillan, 2009.
- SCHIFF, Ze’ev- Ya’ari Ehud: *Israel’s Lebanon War*, New York, Simon and Schuster, 1984.
- SCHULZE, Kirsten E.: “İsrail ve Mārūnī Milliyetçilikleri Bir Azınlık İttifakı Doğal Mıdır?”, Der: Kirsten E. Schulze- Martin Stokes- Colm Camples,

- Orta Doğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar*, Çev: Ahmet Fethi, Sarmal Yayınları, 1999.
- SEALE, Patrick: *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, Londra, I.B. Tauris, 1988.
- SEIDLER, Grzegorz Leopold: *Bizans Siyasal Düşüncesi*, Çev: Mete Tuncay, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1980.
- SELAM, Ali Selim: *Beyrut Şehreminin Anıları (1908-1918)*, Çev: Halit Özkan, Klasik Yayınları, 2005.
- SHULIMSON, Jack: *Marines in Lebanon, 1958*, Historical Branch, G-3 Division, Headquarters, U. S. Marine Corps, Washington, 1966.
- SIRRIHHEY, Hussein: "The Palestinian Armed Presence in Lebanon Since 1967", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976.
- SMITH, Anthony: *Ulusların Etnik Kökenleri*, Çev: S. Bayramoğlu- H. Kendir, Dost Kitapevi Yayınları, 2002.
- SMITH, Pamela Ann: *Palestine and The Palestinians, 1876-1983*, Londra, Croom Helm, 1984.
- SOLH, Raghid: "Arab Nationalists' Attitudes Towards Greater Lebanon", Der: Nadim Shehadi- Dana Haffar Mills, *Lebanon: A History of Conflict and Consensus*, Londra, I.B. Tauris, 1988.
- SOMEL, Selçuk Akşin: "Christian Community Schools During the Ottoman Reform Period", Der: Elisabeth Özdalga, *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, Londra, Routledge, 2005.
- SULEIMAN, Michael W.: *Political Parties in Lebanon*, New York, Cornell University Press, 1967.
- SWAYD, Samy: "Druzes", Der: Josef W. Meri, *Medieval Islamic Civilization: A Encyclopedia*, C: 1, New York, Routledge, 2006.
- TABATABAI, Allamah Sayyid Muhammed Husayn: *Shi'a*, Çev: Sayyid Husayn Nasr (Farsçadan İngilizceye), Kum, Ansariya Publication, 1981.
- TAUBER, Eliezer: *The Arap Movements in World War I*, Londra, Frank Cass, 1993.
- TEVETH, Shabtai: *Ben-Gurion: The Burning Ground, 1886-1948*, Boston, Houghton Mifflin, 1987.

- URQUHART, David: *The Lebanon: Mount Souria- A History and A Diary*, C: 1, Londra, Thomas Cautley Newby, 1860.
- ÜLMAN, Haluk: *1860-1861 Suriye Buhranı*, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1966.
- VOLKAN, Vamık D.: *Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992.
- VOLKAN, Vamık D.: *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Çev: Medine Banu Büyükkal, 2. Baskı, Everest Yayınları, 2009.
- VOLNEY, F.: *Travels Through Syria and Egypt, in The Years 1783, 1784 and 1785*, C: 1, Londra, T. Davidson, 1805.
- WALKER, Christopher J.: *Armenia: The Survival of a Nation*, New York, St. Martin's Press, 1980.
- WILLIAM Archbishop of Tyre: *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Çev: E.A. Babcock A.C. Krey (Latineden İngilizceye), 2 Cilt, New York, 1943.
- WOLF, Joseph: *Missionary Journal and Memoir of The Rev. Joseph Wolf*, Der: John Bayford, New York, E. Bliss&E. White, 1824.
- WOLFF, Stefan: *Ethnic Conflict: A Global Perspective*, New York, Oxford University Press, 2006.
- ZACHS, Fruma: *The Making of Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, Lieden, Brill Academic Publishers, 2005.
- ZAMIR Meir: "From Hegemony to Marginalism: The Maronites of Lebanon", Der: Ofra Bengio- Gabriel Ben-Dor, *Minorities and the State in the Arab World*, Lynne Rienner, 1999.
- ZAMİR, Meir: *The Formation of Modern Lebanon*, Londra, Cornell University Press, 1985.
- ZISSER, Eyal: "Syria (Al-Jumhuriyya al-Arabiyya al-Suriyya)", Der: Ami Ayalon, *Middle East Contemporary Survey*, C: 15, Westview Press, 1991.
- ZISSER, Eyal: *Lebanon: The Challenge of Independence*, Londra, I.B. Tauris, 2000.

“Syria and Minor Asia”, *The Modern Traveller: Popular Description, Geographical, Historical and Topographical of The Various Countries of The Globe*, C: 2, 1830.

Recollections of The Druses of The Lebanon and Notes on Their Religion, Londra, John Murray, 1860.

MAKALELER

ABU HUSAYN, Abdul-Rahim: “Duwayhi as a Historian of Ottoman Syria”, *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 1, No: 1, İlkbahar 1999.

ABU KHALIL, Asad: “Syria and the Shiites: Al-Asad's Policy in Lebanon”, *Third World Quarterly*, C: 12, No: 2, Nisan 1990.

ABU-MANNEH, Butros: “The Christians Between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butros Al-Bustani”, *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, No:11, 1980.

ADWAN, Charles: “Corruption in Reconstruction: The Cost Of National Consensus in Post-War Lebanon”, *CIPE Report*, 1 Aralık 2004.

AL-HOSS, Salim: “Horizons of Prospective Change in Lebanon”, *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/hoss3.html>, (19 Eylül 2010).

AL-KHAZEN, Farid: “Lebanon’s Communal Elite-Mass Politics: the institutionalization of disintegration”, *The Beirut Review*, No. 3, İlkbahar 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/fkhazen3.html>, (5 Ocak 2011).

AL-KHAZEN, Farid: “Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88”, *Middle Eastern Studies*, C: 40, No: 1, Ocak 2004.

AL-KHAZEN, Pierre: “The 1982 Israeli Invasion of Lebanon Reasons and Aims”, 12 Mart 2006, *Khazen Ailesi'nin Resmi Web Sitesi*, http://www.khazen.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1186&catid=129&Itemid=174, 5 Şubat 2011.

AL-SHAIKH, Zakaria: “Sabra and Shatila 1982: Resisting and Massacre”, *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 14, Sayı: 1, Sonbahar, 1984.

- ALTUNDAĞ, Şinasi: “Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Suriye’de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı”, *Belleten*, TTK Basımevi, C: 8, Sayı: 30, Nisan 1944.
- ANDERSON, J. N. D.: “The Personal Law of the Druze Community”, *Die Welt des Islams*, New Series, C: 2, No:1, 1952.
- ARPEE, Leon: “A Century of Armenian Protestantism”, *Church History*, C: 5, No: 2, Haziran 1936.
- AYDIN, Mehmet: “Hıristiyanlık” (Mezhepler ve Tarikatlar), *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C:17, 1998.
- AZAR, Edward- COHEN, Stanley H.- JUKAM, Thomas O.- MC CORMICK, James M.: “The Problem of Source Coverage in the Use of International Events Data”, *International Studies Quarterly*, C:16, No: 3, Eylül 1972.
- AZAR, Edward- HADDAD, Robert F.: “Lebanon: An Anomalous Conflict?”, *Third World Quarterly*, C: 8, No: 4, Ekim 1986.
- AZAR, Edward- JUREIDINI, Paul- MC LAURIN, Ronald: 1. “Protracted Social Conflict: Theory and Practice in The Middle East”, *Journal of Palestine Studies*, C: 8, No: 1, Sonbahar 1978.
- AZAR, Edward: “The Conflict and Peace Data Bank (COPDAB) Project”, *The Journal of Conflict Resolution*, C:24, No: 1, Mart 1980.
- BAĞLIOĞLU, Ahmet: “Dürzîliğin Temel Kaynakları: Dürzî Risaleleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, 2003.
- BEGGIANI, Seely: “The Patriarchs in Maronite History”, *The Journal of Maronite Studies*, Ocak 2001, maroniteinstitute.org/MARI/JMS/.../The_Patriarchs_in_Maronite_History.doc, (11 Eylül 2011).
- BERTON, William: “Druzes”, *Encyclopedia Britannica*, C: 7, Londra, 1957.
- BEYDOUN, Ahmad: “The South Lebanon Border Zone: A Local Perspective”, *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 21, No: 3, İlkbahar 1992.
- BOULDOUKIAN, Meguerditch: “Armenian Business in Lebanon”, *The Armenian Review*, C: 32, Sayı: 2, Haziran 1979.
- CALHOUN, Craig: “Nationalism and Ethnicity”, *Annual Review of Sociology*, C: 19, 1993.

- CHAMIE, Joseph: "Religious Groups in Lebanon: A Descriptive Investigation", *International Journal of Middle East Studies*, C: 2, Cambridge University Press, 1980.
- COBBAN, Helen: "Lebanon's Chinese Puzzle", *Foreign Policy*, No: 53, Washington, The Carnegie Endowment for International Peace, Kış 1983-1984.
- COLLINS, Carole: "Chronology of the Israel Invasion of Lebanon, June-August 1982", *Journal of Palestine Studies*, C: 11-12, No: 4-1, Sayı: 44-45, Yaz-Sonbahar 1982.
- CURTIS, Gerald L.: "The United Nations Observation Group in Lebanon", *International Organization*, C: 18, No: 4, Sonbahar 1964.
- DAWISH, Adeed: "The Motives of Syria's Involvement in Lebanon", *The Middle East Journal*, C: 38, No: 2, İlkbahar 1984.
- DEKMEJIAN, Hrair: "Consociational Democracy in Crisis: The Case of Lebanon", *Comparative Politics*, C: 10, No: 2, Ocak 1978.
- DICKENS, Charles: "Christianity Under The Turk", *All The Year Round: A Weekly Journal*, Cilt: 3, No: 51-76, Nisan- Ekim 1860.
- EL-HAYEK, E.: "Maronite Rite", *New Catholic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967.
- ENTELIS, John Pierre: "Belief-System and Ideology Formation in the Lebanese Ketā'ib Party", *International Journal of Middle East Studies*, C: 4, 1973.
- ENTELIS, John Pierre: "Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib as a Case Study", *Middle Eastern Studies*, C: 9, No: 3, Ekim 1973.
- FARAH, Caesar E.: "Protestantism and British Diplomacy in Syria", *International Journal of Middle East Studies*, C: 7, No: 3, Cambridge University Press, Temmuz 1976.
- FIRRO, Kais: "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", *Middle East Studies*, C: 40, No: 5, 2004.
- GAMBILL, Gary C.- NASSIF, Daniel: "Walid Jumblatt", *Middle East Intelligence Bulletin*, C:3, Sayı:7, Mayıs 2001, http://www.meforum.org/meib/articles/0105_ld1.htm, (20 Aralık 2010).

- GAMBILL, Gary C.: "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church", *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 5, No: 5, Mayıs 2003, http://www.meforum.org/meib/articles/0305_ld.htm, (18 Ocak 2011).
- GAMBILL, Gary C.: "The Pivotal Role of Lebanon's Armenian Christians", *Mideast Monitor*, C: 4, Sayı: 1, Temmuz-Ağustos 2009, http://www.mideastmonitor.org/issues/0907/0907_2.htm, (10 Şubat 2011).
- GEMAYEL, Boutros: "Archbishop of the Maronite Church in Cyprus", *The Journal of Maronites Studies (JMS)*, C: 2, No: 4, Ekim 1998, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/october98/Archbishop_of_the_Maronite_Church.htm, (11 Eylül 2010).
- GERGES, Fawaz A.: "The Lebanese Crisis of 1958: The Risks of Inflated Self-Importance", *The Beirut Review*, No: 5, İlkbahar 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br5/gergesbr5pt1.html>, (15 Haziran 2010).
- GIBB, H. A. R.: "The Islamic Background of Ibn Khaldūn's Political Theory", *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, C: 7, No: 1, 1933.
- GOLAN, Galia: "The Soviet Union and the Israeli Action in Lebanon", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, C: 59, No: 1, Kış 1982-1983.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip: "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", *Belleten*, TTK Basımevi, C: 10, Sayı: 37-40, 1946.
- HAGOPIAN, Elaine C.: "Maronite Hegemony to Maronite Militancy: The Creation and Disintegration of Lebanon", *Third World Quarterly*, C: 11, No: 4, Ethnicity in World Politics, Ekim 1989.
- HAMZEH, Nizar- DEKMAJIAN, R. Hrair: "A Sufi Response To Political Islamism: Al-Ahbash of Lebanon", *International Journal of Middle East Studies*, No: 28, 1996.
- HAMZEH, Nizar: "Clientalism, Lebanon: Roots and Trends", *Middle Eastern Studies*, C: 37, No: 3, Temmuz 2001.
- HAMZEH, Nizar: "Islamism in Lebanon: A Guide to the Groups", *Middle East Quarterly*, C: 4, No: 3, Eylül 1997.
- HAMZEH, Nizar: "Lebanon's Islamists and Local Politics: A New Reality", *Third World Quarterly*, C: 21, No: 5, Ekim 2000.

- HARIK, Iliya F.: “The Ethnic Revolution and Political Integration in the Middle East”, *International Journal of Middle East Studies*, C: 3, No: 1, Cambridge University Press, Ocak 1972.
- HARRIS, William: “Syria in Lebanon”, *MERIP Reports*, No: 134, Asad’s Syria, Temmuz-Ağustos 1985.
- HOFFMAN, R.: “Missionary”, *New Catholic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967.
- HORN, Cornelia B.- PHENIX JR, Robert R.: “Eastern Catholic Churches of The Syriac Tradition: Their Origins, History and Plce in Ecumenical Dialogue”, *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 7, Sayı:2, Sonbahar-Kış 2005.
- HOTTINGER, Arnold: “Zu‘ama and Parties in The Lebanese Crisis of 1958”, *Middle East Journal*, C: 15, No:2, İlkbahar 1961.
- HUDSON, Michael: “Democracy and Social Mobilization in Lebanese Politics”, *Comparative Politics*, C: 1, No: 2, Ocak 1969.
- HUDSON, Michael: “Developments and Setbacks in the Palestinian Resistance Movement 1967-1971”, *Journal of Palestine Studies*, C: 1, No: 3, İlkbahar 1972.
- HUDSON, Michael: “The Lebanese Crisis: The Limits of Consociational Democracy”, *Palestine Studies*, C:5, No:3-4, 1976.
- JOFFE, Lawrence: “Raymond Edde”, *The Guardian*, 24 Mayıs 2000, <http://www.guardian.co.uk/news/2000/may/24/guardianobituarie> 1, (20 Ocak 2011).
- KASSIS, Hanna E.: “Religious Ethnicity in the World of Islam: The Case of Lebanon”, *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politiques*, C: 6, No: 2, Ethnicity and Regionalism, 1985.
- KAUFMAN, Asher: “Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920”, *Middle Eastern Studies*, C: 37, No: 1, Ocak 2001.
- KEDOURIE, Eli: “The American University of Beirut”, *Middle Eastern Studies*, C:3, Ekim 1966.
- KHALIDI, Rashid: “The Palestinian Dilemma: PLO Policy after Lebanon”, *Journal of Palestine Studies*, C: 15, No: 1, Sonbahar 1985.

- KHASHAN, Hilal: "The Political Values of Lebanese Maronite College Students", *The Journal of Conflict Resolution*, C: 34, No: 4, Kasım 1990.
- KLIOT, N.: "The Collapse of the Lebanese State", *Middle Eastern Studies*, C: 23, No: 1, Ocak 1987.
- KRAMER, Martin: "Israel's Dream for Lebanon- Updating Ben-Gurion", *New York Magazine*, 21 Haziran 1982.
- KRAUTHAMMER, Charles: "The Road to Damascus", *The Washington Post*, 4 Mart 2005, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A5695-2005Mar3.html>, (11 Nisan 2011).
- KRAYEM, Hassan: "The Lebanese Civil War and The Taif Agreement", Çatışma Çözümleri Projesi, Digital Dökümantasyon Merkezi, Beyrut Amerikan Üniversitesi, <http://ddc.aub.edu.lb/projects/pspa/conflict-resolution.html>, (21 Mart 2011).
- LEEUVEN, Richard Van: "Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century", *International Journal of Middle East Studies*, C: 23, Sayı: 4, Cambridge University Press, Kasım 1991.
- LIJPHARD, Arend: "Consociational Democracy", *World Politics*, No: 21, Ocak 1969.
- LYNCH, C.J.: "Franciscans", *New Catholic Encyclopedia*, C: 6, Catholic University of America, 1967.
- MAKDISI, Ussama: "Corrupting the Sublime Sultanate: The Revolt of Tanyus Shahin in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon", *Comparative Studies in Society and History*, C: 42, No: 1, Ocak 2000.
- MAKHOUL, Jihad- HARISSON, Lindsey: "Development Perspectives: Views from Rural Lebanon", *Development in Practice*, C: 12, No: 5, Kasım 2002.
- MOOSA, Matti: "The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarājima", *Speculum*, C: 44, No: 4, Ekim 1969.
- MOUABEYED, Sami: "Nasrallah and the Three Lebanons", *Asia Times*, 2 Ağustos 2006, http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/HH03Ak01.html, (18 Eylül 2010).
- NAAMAN, Paul: "Church and Politics in the Maronite Experience (1516-1943)", *The Journal of Maronites Studies*, C: 2, No: 1, Ocak 1998,

http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/january98/Church_and_Politics.htm, (11 Eylül 2010).

- NAAMAN, Paul: "Maronite Society at the End of the XVI Century", *The Journal of Maronites Studies*, Cilt: 3, No: 3, Temmuz 1999, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/july99/Maronite_Society.htm, (11 Eylül 2010).
- NISAN, Mordechai: "Nationalism and Politics in Lebanon", *Journal of Politics and Arts*, Cilt: 9, Eylül 2006, <http://www.acpr.org.il/english-nativ/09-issue/nisan-9.htm>, (5 Ağustos 2010).
- NORTON, Augustus Richard- SCHWEDLER, Jillian: "(In)security Zones in South Lebanon", *Journal of Palestine Studies*, C: 23, No: 1, Sonbahar 1993.
- O'BRIEN, Lee: "Campaign of Terror: Car Bombings in Lebanon", *MERIP Reports*, No: 118, Lebanon: The State and the Opposition, Ekim 1983.
- OWEN, Roger: "The Lebanese Crisis: Fragmentation or Reconciliation?", *Third World Quarterly*, C: 6, No: 4, Ekim 1984.
- OWENS, G.: "Monothelitism", *New Catholic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967.
- PAASSEN, J. Van: "Maro of Cyr, St.", *New Catholic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967.
- PERTHES, Volker: "Myths and Money: Four Years of Hariri and Lebanon's Preparation for a New Middle East", *Middle East Report*, No: 203, Lebanon and Syria: The Geopolitics of Change, İlkbahar 1997.
- PHARES, Walid: "Are Christian Enclaves the Solution?", *The Middle East Quarterly*, Cilt: 8, No: 1, Kış 2001, <http://www.meforum.org/18/are-christian-enclaves-the-solution>, (18 Kasım 2010).
- PIPES, Daniel: "Radical Politics and The Syrian Social Nationalist Party", *International Journal of Middle East Studies*, No: 20, 1988.
- PORATH, Yehoshua: "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kisrawan", *Asian and African Studies*, Kudüs, C: 2, The Israel Oriental Society, 1966.
- QUANDT, William B.: "Reagan's Lebanon Policy: Trail and Error", *The Middle East Journal*, C: 38, No: 2, İlkbahar 1984.

- REILLY, James A.: "Israel in Lebanon, 1975-82", *MERIP Reports*, No: 108/109, The Lebanon War, Eylül-Ekim 1982.
- RIZK, Karam: "Milestones In The History Of The Lebanese Maronite Order", *The Journal of Maronites Studies*, Cilt: 4, No: 2, Temmuz 2000, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/july00/Milestones_In_The_History.htm, (11 Eylül 2010).
- ROUSSOS, Sotiris: "The Greek Orthodox Tradition: International Politics, Ethnicity and Theological Development in The Middle East", *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 7, No: 2, Sonbahar-Kış 2005.
- SAAB, Ann Pottinger: "English and Irish Reactions to The Massacres in Lebanon and Syria, 1860", *The Muslim World*, C:74, No:1, The Duncan Black Macdonald Center, 1984.
- SAĞIR, Meral Öztoprak- AKILLI, H. Serkan: "Etnisite Kuramları ve Eleştirisi", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C: 28 No:1, Mayıs 2004.
- SAID, Edward: "US Policy and The Conflict of Powers in The Middle East", *Journal of Palestine Studies*, C: 2, No: 3, İlkbahar 1973.
- SALEM, Elie A.: "A Decade of Challenges: Lebanon 1982-1992", *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/esalem3.html>, (2 Aralık 2010).
- SALEM, Paul: "Lebanon's 1996 Elections and Beyond", *Middle East Report*, No: 203, Lebanon and Syria: The Geopolitics of Change, İlkbahar 1997.
- SALEM, Paul: "Notes on the Question of Lebanese Nationalism", *The Beirut Review*, No:6, Sonbahar 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br6/salemr6pt1.html>, (10 Mayıs 2010).
- SALEM, Paul: "Superpowers and Small States: an Overview of American-Lebanese Relations", *The Beirut Review*, No: 5, İlkbahar, 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br5/psalemr5pt1.htm>, (10 Mayıs 2010).
- SALEM, Paul: "The Future of Lebanon", *Foreign Affairs*, C:85, Sayı: 6, Kasım-Aralık 2006.
- SALIBI, Kamal: "Lebanon under Fuad Chehab 1958-1964", *Middle Eastern Studies*, C: 2, No: 3, Nisan 1966.

- SALIBI, Kamal: "The Lebanese Identity", *Journal of Contemporary History*, C:6, No:1, Nationalism and Separatism, 1971.
- SALIBI, Kamal: "The Maronites of Lebanon under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)", *Arabica*, C: 4, No: 3, Eylül 1957.
- SAMII, Abbas William: "The Shah's Lebanon Policy: The Role of SAVAK", *Middle Eastern Studies*, C: 33, No: 1, Ocak 1997.
- SANJIAN, Ara: "The Armenian Minority Experience in The Modern Arap World", *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 3, Sayı:2, İlkbahar-Yaz 2001.
- SAYIGH, Yazid: "Israel's Military Performance in Lebanon, June 1982", *Journal of Palestine Studies*, C: 13, Sayı: 1, Sonbahar 1983.
- SCHIFF, Ze'ev: "Lebanon: Motivations and Interest in Israel's Policy", *The Middle East Journal*, C: 38, No: 2, İlkbahar 1984.
- SCHULZE, Kirsten E.: "Coercive Diplomacy: The 1950 Israeli Attack on a Lebanese Airliner", *Middle Eastern Studies*, C: 31, No: 4, Ekim 1995.
- SEAVER, Brenda M.: "The Regional Sources of Power-Sharing Failure: The Case of Lebanon", *Political Science Quarterly*, C: 115, No: 2, Yaz 2000.
- SHEHADEH, Lamia Rustum: "The Legal Status of Married Women in Lebanon", *International Journal of Middle East Studies*, C: 30, No: 4, Kasım 1998.
- SHILLS, Edward: "Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties", *British Journal of Sociology*, C: 8, Sayı: 2, 1957.
- SPAGNOLO, John P.: "Constitutional Change in Mount Lebanon: 1861-1864", *Middle Eastern Studies*, C: 7, No: 1, Ocak 1971.
- SPAGNOLO, John P.: "Mount Lebanon, France and Daud Pasha", *International Journal of Middle East Studies*, C: 2, No: 2, Nisan 1971.
- STEWART, Dona J.: "Economic Recovery and Reconstruction in Postwar Beirut", *Geographical Review*, C: 86, No: 4, Ekim 1996.
- STOAKES, Frank: "The Supervigilantes: The Lebanese Kataeb Party as a Builder, Surrogate and Defender of the State", *Middle Eastern Studies*, C: 11, Sayı: 3, 1975.
- STORK, Joe: "Report from Lebanon", *MERIP Reports*, No: 118, Ekim 1983.

- STORK, Joe- PAUL, Jim: "The War in Lebanon", MERIP Reports, No: 108/109, Eylül-Ekim 1982.
- SULEIMAN, Michael W.: "The Role of Political Parties in a Confessional Democracy: The Lebanese Case", *Middle Eastern Studies*, C: 4, No: 3, Nisan 1968.
- TISDALL, Simon- HIRST, David: "Superpowers unite on Iraq", *The Guardian*, 3 Ağustos 1990, <http://www.guardian.co.uk/world/1990/aug/03/iraq.davidhirst>, (19 Ocak 2011).
- ÜLMAN, Haluk: "1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika", *Belleten*, 1963.
- WRIGHT, Quincy: "United States Intervention in the Lebanon", *The American Journal of International Law*, C: 53, No:1, Ocak 1959.
- YAZBECK, Riad: "Return of the Pink Panthers?", *Mideast Monitor*, C: 3, No: 2, Ağustos 2008, http://www.mideastmonitor.org/issues/0808/0808_2.htm, 15 Mart 2011.
- ZISSER, Eyal: "The Maronites, Lebanon and the State of Israel: Early Contacts", *Middle Eastern Studies*, C: 31, No: 4, Ekim 1995.

YAYINLANMAMIŞ AKADEMİK TEZLER

- BASHSHUR, Munir Antonios: *The Role of Two Universities in The National Life of Lebanon and The Middle East*, Chicago, Doktora Tezi, University of Chicago, Mart 1964.
- CHAMIE, Joseph: *Religious Fertility Differentials in Lebanon*, Doktora Tezi, University of Michigan, 1976.
- DAHL, Brock: *The Lebanese Palestinian Conflict in 1973: The Social (De)Construction of Lebanese Sovereignty*, Yüksek Lisans Tezi, University of Oxford, 2006.
- MOUMNE, Nader Mohammed Zouheir: *The Emergence and Transformation of the Lebanese Forces in Wartime Lebanon (1975 - 1988)*, Beyrut, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AUB, 1996.
- SPENCER JR., Noel W.: *The Role of the Maronite Patriarchate in Lebanese Politics from 1840 to the Present*, Beyrut, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AUB, 1963.

SÖZLÜKLER

FAWQ EL-‘ADAH, Samouhi: *A Dictionary of Diplomacy and International Affairs (English, French, Arabic)*, Librairie Du Liban, Beyrut, 2004.

STORMONTH, James- PHELP, P. H.: *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language*, Londra, William Blackwood and Sons, 1904.

WEHR, Hans: *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Librairie Du Liban, Beyrut, 1980.

RÖPORTAJLAR

Röportaj, “Timur Göksel”, Beyrut Amerikan Üniversitesi Öğretim Üyesi, Beyrut, 25 Şubat 2011.

“Politics and Culture in Lebanon- Interview with Elias Khoury”, *The Beirut Review*, No: 5, Bahar 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br5/khourybr5.html>, (15 Aralık 2010).

RESMİ BELGELER

“French Mandate for Syria and the Lebanon”, *The American Journal of International Law*, C: 17, No: 3, Supplement: Official Document, Temmuz 1923.

“The Tā’if Accord”, <http://www.al-bab.com/arab/docs/lebanon/taif.htm>, (10 Ocak 2011).

“Government Decree to Collect Small Arms”, *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/smallarms3.html>, (19 Eylül 2010).

“Draft Law Banning Paramilitary Groups and Arms”, *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/paramilitary3.html>, (19 Eylül 2010).

DİĞER KAYNAKLAR

“Lebanon: Displaced Allawis find little relief in impoverished North”, Birleşmiş Milletler Mülteci Ajansı, 5 Ağustos 2008, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/489c1be4c.html>, (11 Nisan 2011).

“Missionary Register, February 1828”, *The Missionary Register*, Londra, L.B. Seeley& Sons, 1828.

Harb Lubnan, “el-infijar”, 3. Bölüm, Belgesel, Sabbah Media Corporation-Al-Jazeera, 2007.

Colin Powell, “The U.S. Middle East Partnership Initiative”, 12 Aralık 2002, <http://www.heritage.org/Research/MiddleEast/WM180.cfm>, (16 Şubat 2011).

“Partnership for Progress and a Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa”, Sea Island, Georgia, 9 Haziran 2004, <http://www.state.gov/e/eb/rls/fs/33375.htm>, (16 Şubat 2011).

Esther Pan, “Lebanon: Election Results”, Council on Foreign Relations, 20 Haziran 2005, <http://www.cfr.org/lebanon/lebanon-election-results/p8195>, (5 Nisan 2011).

Mārūnī Patrikliği Resmi İnternet Sitesi, www.bkerke.com.

Süleyman Franciyye'nin Kişisel İnternet Sitesi, <http://www.sleimanfrangieh.com/>.

Lübnan Kuvvetleri'nin Resmi İnternet Sitesi, <http://www.lebanese-forces.org/>.

BBC News.

Beirut Review.

Naharnet.

New York Times.

NOWLEBANON.

Ya Libnan.